

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Fonaments de la identitat territorial amb especial atenció a la identitat nacional. El cas valencià: DISCURSOS POLÍTICS SOBRE LA IDENTITAT VALENCIANA entre els militants de base del Bloc, EUVP i PSPV-PSOE

Lluís Català Oltra

Tesis

Doctorales

www.eltallerdigital.com

UNIVERSIDAD de ALICANTE

Universitat d'Alacant
Departament de Sociologia II

Fonaments de la identitat territorial amb especial atenció a la
identitat nacional. El cas valencià:

DISCURSOS POLÍTICS SOBRE LA IDENTITAT VALENCIANA
entre els militants de base del Bloc, EUVP i PSPV-PSOE.

TESI DOCTORAL

Autor:

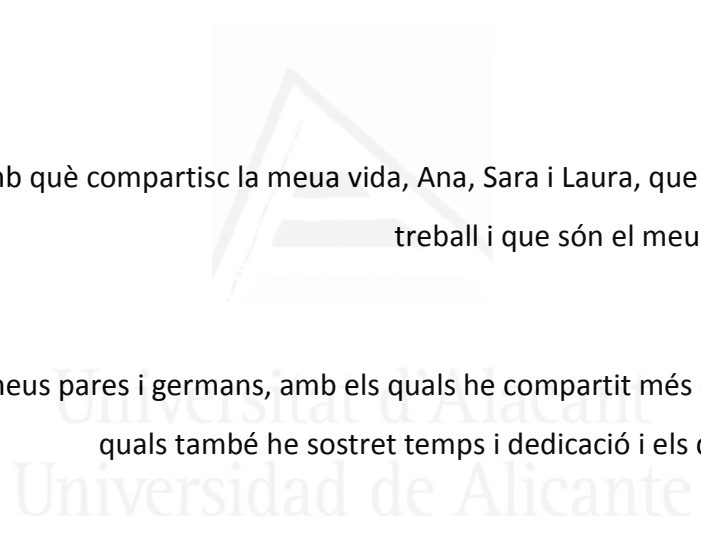
Lluís Català Oltra

Directors:

Clemente Penalva Verdú

Andrés Piqueras Infante

Sant Vicent del Raspeig, desembre del 2012

A les dones amb què compartisc la meua vida, Ana, Sara i Laura, que han patit aquest treball i que són el meu sustent i suport.

També als meus pares i germans, amb els quals he compartit més de mitja vida, als quals també he sostret temps i dedicació i els dec tantes coses.

En general a tota la família i amics.

I a la memòria de Milagros Taverner, *mémé*.

Aquesta investigació s'ha elaborat amb una beca-ajuda de la

Universitat d'Alicante

FUNDACIÓ
fundació
JAUME
Jaume
BOFILL
Bofill

ÍNDEX

AGRAÏMENTS	9
INTRODUCCIÓ	13
PRIMER BLOC. FONAMENTS GENERALS: IDENTITAT I TERRITORI	22
EL CONCEPTE DE IDENTITAT	23
Una primera aproximació al sentit del concepte i als seus components	23
La identitat en sentit ontològic	23
La identitat com a resultat de la interacció amb els "altres"	28
Altres enfocaments per a entendre el concepte de identitat	36
La identitat com a procés. La importància de la perspectiva històrica	36
La identitat com a necessitat bàsica	40
La relació entre identitat personal i identitat social (identitat individual-identitat col·lectiva)	43
Les aportacions des de la psicologia social. La teoria de la identitat social	46
Les identitats col·lectives	60
El període crític del final del segle xx-principi del segle XXI: la hipòtesi d'una nova era i les implicacions sobre la noció d'identitat	72
Capitalisme global: vells trets en un (hipotètic) nou escenari	73
Les interpretacions sobre la (hipotètica) inflexió (postmoderna, tardomoderna...) a l'interior de la modernitat i les implicacions per a la identitat	83
La identitat en la "modernitat líquida": limitacions de la lliure elecció	93
La crisi de la identitat moderna i el retorn a les arrels	97
Balanç: la intensificació dels trets moderns i el nou escenari per a la identitat	106
LES IDENTITATS COL·LECTIVES DE BASE TERRITORIAL	111
El territori i la territorialitat	112
Identitats locals. Aproximació al cas valencià	120
La dialèctica global-local	121
Identitats provincials: el localisme de gran abast	126
Identitats comarcals	133
Interacció entre ciutats: identitats locals en competència	143
Identitat regional i regionalisme. Evolució a l'estat espanyol	152
La regió com a territori distintiu però subordinat a l'estat	152
El regionalisme a l'estat espanyol	155
El regionalisme en el període democràtic. El pes polític dels partits regionalistes	169
Identitat territorial supranacional. La Unió Europea	182
IDENTITAT NACIONAL. NACIONS I NACIONALISME	194
Conceptes	195
Nació	196
La nació com a objecte d'identificació d'una identitat col·lectiva	200
La nació, construcció i fet social	202
Elements objectius en la definició de la nació	203
La definició subjectiva de la nació	213
Finalment, definició sintètica de nació	218
Nacionalisme	219
Alguns apunts sobre el nacionalisme com a moviment sociopolític	221

Nacionalisme-ideologia _____	224
Nacionalisme, moviment ideològic. Els ideòlegs del moviment _____	229
La tensió particularisme-universalisme _____	232
Teoria social sobre l'origen de la nació: punts de convergència entre els paradigmes perennalista i modernista. Etnosimbolisme i altres vies eclèctiques: la hipòtesi de la continuïtat-intensificació	236
L'origen de la nació des del paradigma modernista _____	239
L'origen de la nació des del paradigma perennalista _____	256
L'origen de la nació des del paradigma etnosimbolista i altres aproximacions eclèctiques ____	271
Limitacions del modernisme i punts de convergència amb el paradigma perennalista ____	281
Limitacions del perennialisme i punts de convergència amb el paradigma modernista ____	289
Balanç inicial. La hipòtesi de la continuïtat-intensificació _____	292
Balanç final. Alguns apunts sobre posicions ideològiques _____	294
La formació de la ideologia nacionalista _____	302
Els antecedents il·lustrats i la Revolució Francesa _____	302
La reacció a l'imperialisme de Napoleó. Fichte, Herder i el romanticisme _____	305
Del Congrés de Viena a les revolucions liberals _____	311
La consideració de la qüestió nacional des del moviment obrer i el marxisme _____	314
El triomf definitiu del "principi de nacionalitat"(primera meitat del segle xx) _____	319
Tipologies de nacionalisme _____	325
Cívic-ètnic _____	325
Caracterització dels tipus _____	326
Qüestions a debat en la tipologia cívic-ètnic _____	331
Nacions amb estat-nacions sense estat: la dinàmica nacional centre-perifèria _____	336
Estat i homogeneïtzació _____	337
La dinàmica nacional centre-perifèria en el marc de l'estat _____	338
Llengua i conflicte centre-perifèria _____	344
Evolució de la dinàmica centre-perifèria a Hispània/Espanya _____	346
Antecedents antics i medievals _____	346
Règim foral i tensions centre-perifèria durant el període dels Àustries _____	359
La Guerra de Successió i els Decrets de Nova Planta _____	364
El conflicte centre-perifèria a Espanya en els albors de la ideologia nacionalista _____	370
Projectes nacionals alternatius: l'aparició dels nacionalismes subestats _____	376
Catalunya: nacionalisme burgès amb ressò popular _____	378
El nacionalisme tradicionalista basc _____	380
Breus apunts sobre el cas gallec _____	384
Nacionalismes en la Segona República i en el franquisme _____	385
Negociacions centre-perifèria en la Segona República _____	386
Els discursos nacionals durant la Guerra Civil, període d'intensificació de la propaganda ____	397
Nacionalcatolicisme espanyol i resistència clandestina dels nacionalismes subestats ____	399
Dinàmica centre-perifèria en el règim actual _____	406
La negociació pel model d'estat: la Constitució i els estatuts d'autonomia de la transició _	408
Nacionalisme espanyol: entre tradicionalisme i patriotisme constitucional _____	416
Alguns apunts més sobre l'esquerra estatal i la nació _____	431
El cas de l'esport com a instrument reforçador del sentiment nacional _____	434
Condicionants actuals de la dinàmica centre-perifèria _____	446

SEGON BLOC. LA IDENTITAT VALENCIANA: FONAMENTS I ESTUDI EMPÍRIC _____ 471

INTRODUCCIÓ. LA NACIÓ DELS VALENCIANS _____ 472

DINÀMICA CENTRE-PERIFÈRIA AL PAÍS VALENCIÀ. UNA APROXIMACIÓ A LA HISTÒRIA

ETNONACIONAL DELS VALENCIANS FINS A LA TRANSICIÓ _____ 476

La fundació i consolidació del Regne: entre l'autonomia i la dependència del poder reial _____	477
La concentració progressiva de poder durant els Àustries fins a la pèrdua del Regne amb els Borbons _____	487
De l'absolutisme borbònic a les primeres manifestacions del valencianisme _____	492
El període entre segles: Renaixença, blasquisme i primer valencianisme _____	496
Valencianisme durant la Segona República _____	506
La formació del nou valencianisme durant el franquisme i la transició _____	511
Fuster i Nosaltres els valencians: l'aparició d'un referent _____	513
L'activitat política dels setanta i la qüestió nacional valenciana _____	521
Les noves perspectives de la transició i el bany de realitat de la democràcia delegacionista _____	530
El difícil camí cap a l'Estatut i la batalla pels símbols _____	534

LA TRANSFORMACIÓ DEL DISCURS DEL VALENCIANISME DURANT EL RÈGIM ACTUAL ____ 549

Fuster a revisió _____	550
Més Catalunya _____	551
La "tercera via" _____	553
La resposta del fusterianisme _____	567
"Quarta via"? _____	576
El discurs integrador blaver. Adhesió a la tercera via per part de Joventut Valencianista _____	585
Els darrers anys del debat sobre el projecte nacional valencià. El nou impuls a través de les tecnologies de la informació i la comunicació _____	592
Balanç _____	609
Evolució del discurs polític sobre la identitat valenciana des del 1983. Interrelació amb la dinàmica electoral _____	611
1a legislatura (1983-1987): el domini socialista de les institucions i la Llei d'ús i ensenyament del valencià _____	611
2a legislatura (1987-1991): unes Corts diverses i l'escissió en la UPV _____	618
3a legislatura (1991-1995): recuperació i caiguda del PSPV-PSOE, aparició del Bloc de Progrés Jaume I i els primers intents de Convergència valenciana _____	622
4a legislatura (1995-1999): inici de l'era PP, escissió en EUPV i adopció de la tercera via per part de la UPV _____	631
5a legislatura (1999-2003): intents d'entesa entre les forces progressistes i naixement del Bloc _____	646
6a legislatura (2003-2007): reforma de l'estatut i formació de la coalició Compromís pel PV _____	660
7a legislatura (2007-2011): trencament del pacte de Compromís i pugna entre corrents dins del Bloc _____	669
8a legislatura (2011-2015): el nacionalisme lidera per primera vegada un grup parlamentari; la crisi del PP i la possibilitat d'un tripartit valencià _____	679

EL DISCURS POLÍTIC (OFICIAL) SOBRE LA IDENTITAT VALENCIANA I SOBRE EL MODEL

D'ORGANITZACIÓ TERRITORIAL EN ELS PARTITS D'ESQUERRA I CENTRESQUERRA _____ 686

Bloc Nacionalista Valencià _____	690
Esquerra Unida del País Valencià _____	710
Partit Socialista del País Valencià-PSOE _____	720

Balanç	730
ESTUDI EMPÍRIC. EL DISCURS POLÍTIC SOBRE IDENTITAT I TERRITORI ENTRE ELS MILITANTS DE BASE DELS PARTITS D'ESQUERRA I CENTREESQUERRA	743
Consideracions metodològiques i analítiques	743
Tècnica de recollida d'informació i població objecte	743
Mostreig estructural i desenvolupament del treball de camp	746
Estructura temàtica per a l'anàlisi del discurs	753
Plantejament analític i hipòtesis d'investigació	755
Anàlisi del discurs sobre identitat territorial en els partits d'esquerra i centreesquerra al País Valencià	764
Importància de la identitat territorial (i en concret la valenciana) dins del conjunt de referències identitàries de l'individu	765
Importància del partit polític i altres organitzacions	769
Significat de "ser valencià". Definició de la identitat valenciana (elements característics)	773
Dinàmica mateixitat-alteritat; la identitat valenciana respecte de la d'altres territoris fronterers	778
Tractament que fa el partit de la qüestió identitària valenciana: percepcions i expectatives	782
Referents d'identitat territorial i nacionalisme. El cas específic de l'esport i més concretament del futbol	790
Organització territorial de l'estat i dret d'autodeterminació	797
Consideracions sobre la llengua i el secessionisme	804
Qüestions simbòliques	810
Identificació d'una discriminació històrica cap al País Valencià per part del centre	818
Organització territorial del País Valencià	823
Dinàmica mateixitat-alteritat a través de personatges-icona	827
Ubicació ideològica (eix esquerra-dreta) i projecte socioeconòmic	833
Balanç inicial: síntesi de les posicions de cada segment i confrontació amb les hipòtesis de treball	848
Posicionament general. El discurs sobre la identitat territorial en la militància d'esquerra i centreesquerra	849
PSPV-PSOE: encara dues ànimes	854
EUPV: confluència de diferents referents de l'esquerra en el terreny de les identitats territorials	859
Bloc: més que revisionisme fusterià, fusterianisme que respecta la revisió	865
L'Alacantí: desafecció respecte d'un País Valencià liderat per València	871
L'Alcoià-Comtat: la persistència del fusterianisme clàssic	873
L'Horta de València: el discurs "de la mitjana"	876
Resposta a les hipòtesis	878
Balanç final: discursos sobre la identitat territorial	884
Contrast entre el discurs oficial dels partits i el discurs de la militància	897
CONSIDERACIONS FINALS	903
ANNEXOS	918
Esquema de formació i interrelacions entre els partits polítics d'esquerra i centreesquerra que han tingut presència en les Corts	919
Taula XV. Resultats electorals en les convocatòries del País Valencià (1977-2011)	920

Dades sobre sentiment identitari. El País Valencià en contrast amb la resta de l'estat	921
Llista dels documents utilitzats per a desenvolupar els discursos de les organitzacions i correspondència de les claus emprades per a citar-los	928
Elements rellevants de l'estructura social i econòmica del País Valencià. Apunts sobre el model de desenvolupament valencià	929
Moviments poblacionals: immigració i procés d'urbanització litoral	929
Estructura sectorial i mercat de treball. La bombolla immobiliària: efectes sobre els treballadors valencians	940
Administració autonòmica valenciana, "inversions estratègiques" i (retrocés de l') estat de benestar	947
Balanç	964
Guia de l'entrevista semiestructurada	969
BIBLIOGRAFIA	971

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

AGRAÏMENTS

Les dedicatòries i agraïments són una mena de desvelament de la intimitat, que costa fer públicament, però no hi ha un altre espai que aquest per a fer-ho, perquè, a més, el reconeixement ha de ser públic i, per tant, obrarem en conseqüència. Més encara quan en aquest treball hi ha molta gent que caldria esmentar:

- Primerament, he d'esmentar Puri Bonastre i Pep Domènech, perquè m'han ajudat en la meua batalla contra el temps. Sense ells supose que a hores d'ara encara estaria en el tall.
- En segon lloc, també he de fer esment d'algunes persones que, en el meu cas i prematurament, em van acompanyar en el desvelament de la curiositat i la problematització (en sentit positiu) de la identitat territorial (en la majoria dels casos de manera involuntària): Izaskun Otaño, Angel Naval Moral i Joaquim Miralles Garcia, i Josep Maria Ivorra i Josep Sendra, que em van parar una emboscada lingüística a Itàlia (ara recordada amb estima i afecte). I, en paral·lel, he d'esmentar la persistència lingüística de mon pare (malauradament no corresposta per aquestes coses de la sociolingüística) i la naturalització de la multiplicitat identitària de ma mare, que, sens dubte, ha sigut més adaptativa que Derrida amb un univers referencial semblant.
- Albert Alcaraz, Pedro Bascuñana, Lluís Blanes, Jaume Cantó, Pau Caparrós, Robert Durà, Gustavo Espino, Isabel Fernández, Jordi Ferri, Enrique García, Ignasi Garcia, Juan Francisco López, F. Javier Maestre, Joaquín Manresa, Emili Martínez, Rodolfo Martínez, José Luis Micó, Txema Millán, Joaquim Miralles (pare i fill), Toni Montesinos (*in memoriam*), Paco Morrió, Laura Múrtula, Maxi Nieto, Joan-Carles Ortega, Antonio Palomera, Sònia Pérez, Bea Ponce, Miquel Pujadas, Javier M. Reguera, Juan M. Seguí, Itziar Ugarte i Josep F. Vicens (als quals hauria d'afegir els meus directors) són gent, amics, amb la que he conversat freqüentment sobre el tema de la tesi o alguns de relacionats, fins i tot quan ni tan sols estava plantejada definitivament i, per tant, hauran contribuït a donar forma a alguna que altra idea.

- José María Tortosa va ser el meu director abans de la seua retirada i que, en conseqüència, acordarem l'alliberament del compromís acadèmic que ens unia. El seu suport i atenció com a director van ser impecables i es va llegir les primeres elaboracions amb molta dedicació, per la qual cosa estic molt agraït.
- La Fundació Jaume Bofill va concedir l'ajuda econòmica i una ampliació dels terminis a la qual no estaven obligats. Estic molt agraït, per tant, a Jordi Porta, Teresa Climent i la resta dels directius per la seua confiança.
- Rafael Castelló em va passar fragments no publicats de la seua tesi quan jo plantejava la meua i, tot i les diferències, sempre ha estat obert a intercanviar impressions sobre l'objecte d'estudi que compartim.
- Enric Bas em va fer donació de dos llibres (el d'Herranz i el de Cabrera) que em van ser de gran ajuda.
- Maximilià Nieto m'ha aclarit algunes idees que havia agafat de la seua tesi per a la part de globalització i identitat.
- Jorge Hurtado em va passar el seu article sobre la globalització i una versió ampliada inèdita, a més de fer-me alguns comentaris sobre el tema.
- Amb José Antonio Arnau vaig conversar extensament i profitosa sobre la noció de subjecte i l'aproximació de la filosofia al concepte d'identitat.
- Pepa Alòs, Ignasi Bellido, Pau Caparrós, Jordi Davó, Gerard Donat, Ramon Leida, David Micó, Liris Picó, Amparo Piquer, Bea Ponce i Robert Vilaplana em van facilitar contactes del Bloc per al treball de camp.
- Ignacio Blanco, Estefania Blanes, Fede Sabater i Lluís Torró em van facilitar contactes d'EUPV per al treball de camp.
- Toño Abad, José Manuel Bevià, Salva Broseta, Miguel Chavarría, Rosa Jérez, Ángel Martín, Elena Martín, Tere Marco, Marcos Muñoz, Bea Ponce, Rosa Poveda, Carmen Sánchez Brufal, Carles Segura i Rufino Selva, em van facilitat contactes del PSOE per al treball de camp.

- Paco Morrió i Pau Caparrós em van allotjar durant la part del treball de camp a València, i Ignacio Blanco, Lucía Lloret, Cristina Miguel i Txema Millán també em van acompanyar en alguns dinars i sopars d'aquestes estades.
- A través de Paco Morrió, Maite Fernández, subdirectora de comunicació i màrqueting de RTVV, em va autoritzar amablement l'ús de dades propietat de l'ens autonòmic.
- Toni Gisbert i Pau Caparrós em van ajudar a solucionar diverses incògnites sobre el mapa d'organitzacions valencianistes i alguns personatges destacats.
- Jordi Davó m'ha facilitat algunes publicacions i m'ha fet alguns aclariments sobre diferents aspectes de l'evolució del valencianisme.
- Ignacio Blanco em va passar dades sobre inversions estratègiques de la Generalitat i va fer la revisió de les posicions sobre qüestions identitàries i politicoterritorials d'EUPV.
- Albert Alcaraz, Amparo Piquer i Gaspar Vaello em van facilitar ponències polítiques del Bloc i de la UPV de diferents congressos.
- Albert Alcaraz també em va facilitar actes de plenaris de l'Ajuntament de la Vila Joiosa amb informació valuosa per a recollir el debat autonòmic de la transició en els ajuntaments.
- També he d'agrair a Màrius Gomis la correcció del text (si encara queden errades normalment seran per algun afegit posterior per la meua banda), el seu tracte excepcional i, en general, a tot el personal del Servei de Promoció del Valencià de la Universitat d'Alacant (Josep, Xavier, Robert, Ferran, Jordi, Héctor...) per la seua magnífica atenció sempre.
- La foto de portada de la versió impresa me la va cedir amablement Hilde Tempelman, una artista holandesa que va coincidir de turisme a València un 9 d'octubre i es va trobar amb la desfilada històrica.

- A tots els entrevistats,¹ per la seua amable col·laboració, que ha sigut la matèria primera d'aquesta tesi. Del tracte personal amb tots ells, ha quedat clar que en pràcticament tots els casos es tracta de gent compromesa amb el seu poble, amb els seus ideals, i que, en la mesura de les seues possibilitats, treballen per un món millor, més just, i sacrifiquen part del seu temps per a aconseguir-lo.
- Finalment i de manera destacada, a Andrés Piqueras i Clemente Penalva, els meus directors, per la seua paciència, comprensió, consell i suport, i per acceptar guiar aquest treball.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

¹ M'agradaria esmentar tots els noms complets com a reconeixement, però alguns van assenyalar que voldrien cert anonimat i, per tant, els reproduiré de manera parcial per a no comprometre ningú (en qualsevol cas, no hi ha manera d'associar els codis que hem utilitzat per a fer referència en l'anàlisi amb aquests noms): África C., Andrea G., Ana B., Armando E., Aurora M., Begonya C., Carlos C., Cristina H., Charo S., David B., David M., Dolors G., Eduard B., Empar C., Esperanza J., Estefania B., Esther R., Francisco A., Feli B., Fina D., Héctor C., I. Ferrer, Isabel G., Isidro C., Jaume S., Joan G. M., Joaquina G., Jordi S., José Manuel P., Juan Francisco C., Juan G., Laureano F., Lorena B., Luis C., Luis R., Luis V., L. Picó, Mari Pau Y., Marc X., Maria S., Mario C., Miquel A. M., Miquel P., N. Torres, Paco B., Paco F., Paco G., Pilar P., Quico N., Quique T., Rosa J., Rosanna M., Rosanna V., Santi M., Tino L., Toño A., Vicente S. i Xelo P.

INTRODUCCIÓ

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

En el primer capítol d'aquest treball farem al·lusió als problemes de pertinença als quals es va enfrontar Jacques Derrida (ser o no ser jueu, francès, algerià...) i com això generava una especial dinàmica mateixitat-alteritat. Aquest pensador va reflexionar sobre la seua condició de francès i si això li permetia alhora ser algerià (perquè va nàixer en l'antiga colònia); o si la seua condició de jueu (va patir marginació per això) l'invalidava per a ser totalment francès. Nosaltres aquí també estem proposant una particular dinàmica mateixitat-alteritat amb la identitat valenciana, que hi ha qui l'entén de manera dual (valencià-espanyol, valencià-català), hi ha qui l'entén com una d'exclusiva o hi ha qui no la té en consideració perquè pensa que altres identitats són tan omniabastadores que no deixen lloc a particularismes amb poc seguiment entre la població. També citarem Deleuze i el seu concepte de *entre*, que fa al·lusió a les identitats "frontissa", aquelles identitats que arriben a situar-se entre altres identitats més clarament definides i que pugnen per aflorar amb entitat pròpia, per obtenir una cosa crucial en el terreny de les identitats, el reconeixement; perquè, com veurem, la identitat "no és" sense el reconeixement dels altres. Aquestes qüestions teòriques inicials han sigut fonamentals per a situar correctament la qüestió, especialment perquè la identitat valenciana, en certa mesura, és una d'aquestes identitats frontissa, una identitat que, com hem pogut constatar en el treball de camp, costa de definir sense fer referència a altres identitats: la catalana, amb la qual té en comú la llengua, part de la cultura, part de les arrels; i la castellana-espanyola, que després de segles imposant-se a partir d'una posició de poder (l'Espanya castellana i atlàntica era una indiscutible potència mundial tot i les seues debilitats), uns drets de conquesta (Decret de Nova Planta) i unes aspiracions de grandesa uniformitzadora (les del franquisme), també s'imposa (en part com a conseqüència dels fets anteriors) o s'acomoda de manera banalitzada en el context de la democràcia formal, ja amb una llengua comuna, una cultura comuna i un marc institucional comú. Així mateix, veurem amb la profunditat deguda com el nacionalisme valencià intenta (el temps dirà si amb èxit) que aquesta identitat frontissa siga una identitat autosuficient, capaç de generar una realitat pròpia amb prou força per a no subordinar-se a aquests altres referents identitaris (al marge que vivim en un món cada vegada més interdependent i on, consegüentment, la distintivitat és cada vegada més complicada d'apreciar).

Però, tot i que l'objecte d'estudi té una notable concreció (les identitats territorials al País Valencià i els discursos polítics al seu voltant), hem volgut abordar el fenomen des d'una perspectiva àmplia, fent un recorregut des de la identitat en sentit ontològic (la pregunta pel "ser") fins a l'especificitat d'aquests discursos en la militància dels partits polítics d'esquerra i centreesquerra, passant per les identitats col·lectives, el conjunt de les identitats territorials, la identitat nacional i la seua dinàmica en l'estat espanyol. Hem sentit la necessitat de fer aquest recorregut per a afrontar de manera més sòlida el cas valencià i l'estudi empíric. Així, l'aproximació ontològica proporciona les claus per a entendre la identitat com una relació dialèctica entre mateixitat i alteritat (o, col·lectivament, el plural nosaltres-els altres); és una necessària exploració de les fronteres, de la distintivitat. Especialment, perquè en la identitat, com ja hem apuntat, són crucials els altres, els que han de reconèixer la nostra distintivitat, els que s'han de posar enfront de nosaltres per a exercir aquest doble paper d'afirmació pròpia i aliena. La vida en societat té aquest vessant inevitable: sabem que som precisament perquè interactuem amb els altres. Aquesta ha sigut la primera pedra dels fonaments teòrics, que també ens han dut a considerar la identitat com un procés i com una construcció social, no com un atribut innat que, de manera fixa, tinga la capacitat de guiar els nostres actes i determinar l'existència social. Això ens ha fet subratllar la importància de la perspectiva històrica, que serà una de les guies analítiques del conjunt de la investigació.

Per altra banda, tot i que ens hem centrat en les identitats col·lectives (i dins d'aquestes, les identitats territorials), ens calia explorar també la relació entre la identitat personal i la social, i parar atenció en les valuoses aportacions de la psicologia social, que deixen clara la necessitat de pertinença a grups, però alhora la d'autonomia personal i distintivitat del jo. En aquest sentit, ha sigut de gran interès l'aportació de Worchel (1996) i els seus estadis de la vida d'un grup, on la dinàmica entre identitat personal i social determina notablement el pas d'una fase a l'altra i la cohesió del grup, en un trànsit que podem reconèixer en partits polítics i, fins i tot, en moviments nacionals. A partir d'aquí hem definit les identitats col·lectives i, abans de passar a les de base territorial, hem cregut indispensable abordar els canvis esdevinguts en els darrers anys, especialment en el context de la definitiva internacionalització del

capital, i les implicacions que aquestes transformacions han tingut sobre la identitat individual i la col·lectiva, perquè són processos que han modificat les nostres societats, les han fetes més volubles, han dificultat la fixació d'identitats, que en la modernitat inicial eren més sòlides i ens remetien a un marc de seguretat ontològica que ara trontolla. L'individu actual té una àrdua tasca en la recerca d'identitats i, a això, ha d'afegir la inseguretat d'un sistema que precaritza cada vegada més i torna a situar la supervivència en primera línia de l'existència. El desenvolupament del sistema, la seua creixent complexitat i la seua crisi permanent serveixen les condicions per a una contestació des de diferents àmbits i, així, torna a activar-se la identitat de classe, però també les identitats ètniques o les religioses com a refugi davant d'un marc d'inseguretat, i això són qüestions que inevitablement s'han de tenir en compte a l'hora d'analitzar l'objecte d'estudi.

Quan ja ens hem centrat en el territori, la territorialitat i les identitats que s'hi associen, hem fet un recorregut per totes les que afecten els valencians, des de les locals en els diferents nivells (municipal, comarcal i provincial), fins a la supranacional (l'europea), passant per la regional i la nacional. Hem donat més importància a aquesta darrera perquè, en definitiva, quan abordem les identitats territorials al País Valencià el més important per al "projecte de conjunt" és determinar els referents nacionals de la població i, en el nostre cas, els militants d'esquerra i centreesquerra. Cal escrutar aquesta relació dialèctica entre la "valencianitat" i els marcs espanyol i català, que són els que la condicionen i poden decantar els subjectes cap a un referent nacional o l'altre. Però les altres identitats, les de menor escala i la supranacional també condicionen la identitat valenciana, complementant-la (per exemple, les comarques), impugnant-la (per exemple, les províncies) o relativitzant el pes de les nacions en un món interdependent (ens referim al paper de la UE i l'erosió de la sobirania dels estats a partir del seu desenvolupament). Aquestes altres identitats s'han abordat en l'estudi empíric per la interacció amb la identitat valenciana i, per tant, prèviament era necessària una aproximació comprensiva en el bloc teòric.

Però els fonaments generals d'aquesta tesi han centrat l'atenció en les identitats nacionals i, específicament, en l'objecte d'identitat, la *nació*, i el moviment i ideologia

que els situa com a prioritat, el *nacionalisme*. En aquesta investigació s'ha volgut posar l'accent sobre la identitat valenciana des d'una òptica política i, per tant, amb les nacions i el nacionalisme (fenòmens eminentment polítics, com també hem subratllat en l'apartat conceptual) com a conceptes clau que no acaben de perdre protagonisme en un món globalitzat. De fet, el nacionalisme ha sigut sens dubte un dels fenòmens que més atenció ha rebut per part de la teoria social al llarg del segle xx i segurament això ha sigut a causa del volum i varietat de les seues manifestacions durant aquesta centúria i la precedent. En qualsevol de les seues accepcions –procés de formació o creixement de les nacions, sentiment o consciència de pertànyer a una nació, llenguatge o simbolisme de la nació, moviment politicosocial en el nom de la nació, o doctrina/ideologia de la nació (Smith, 2004: 20)–, el nacionalisme s'ha fet sentir en moments o processos clau de la història contemporània: Revolució francesa, unificacions d'Itàlia i Alemanya, guerres mundials, descolonització formal, fragmentació del bloc soviètic, procés de creació de la UE... Els conflictes nacionals han rivalitzat en importància amb els conflictes de classe com a eixos centrals de la política internacional i, sens dubte, els principis i la lògica nacionalistes s'han imposat com a *cleavage* a la dialèctica capital-treball en la majoria de les ocasions (almenys des de l'òptica del treball), potser pel desequilibri d'aquesta línia de fractura a favor del capital (de fet, el capital ha encapçalat, encoratjat o promocionat, en no poques ocasions i per al seu benefici, moviments nacionalistes de diversa índole per a diluir conflictes de classe). Per tant, la comprensió de la lògica del nacionalisme ha sigut una de les tasques crucials per a entendre les societats contemporànies. I no solament per a teòrics especialitzats (Anderson, Gellner, Breuilly, etc.) sinó també per a altres més “generalistes” com Giddens, Galtung, Castells o Mann. A més, com estem sostenint, el nou mil·lenni tampoc ha fet que el fenomen perdera vigència com a objecte d'estudi, i aquí està la resistència dels estats nació a la pèrdua de sobirania en la UE, els conflictes etnicoreligiosos de Somàlia (que de moment ha fragmentat l'estat de manera no oficial), el triomfant secessionisme sudanès del sud, el referèndum escocés aprovat per a 2014, les propostes d'autodeterminació a Catalunya i al País Basc en el nostre estat, el secessionisme de base ètnica en l'orient bolivià (però amb clars interessos econòmics, com en la majoria dels conflictes nacionals), el conflicte xinorejaponès (amb

la intervenció també de Taiwan) per les illes Senkaku (o Diaoyutai segons els xinesos) i les manifestacions nacionalistes derivades,² la persistència de vora un 50% dels quebequesos que volen independitzar-se del Canadà i la demanda d'una nova consulta, la persistència també de problemes amb minories ètniques en les antigues repúbliques de l'URSS, per no parlar de les diferents manifestacions del nacionalisme d'estat en gran part dels països de món. Tot plegat manté dins de l'agenda la qüestió nacional, i lluny de ser completament apartada per les causes i conseqüències d'una crisi global sense precedents, la clau nacional està intervenint a diferents nivells en aquesta crisi: com a cortina de fum per a evitar parlar de retallades a l'estat del benestar (tant per part dels que impulsen processos d'autodeterminació, com per part dels que volen barrar-los el pas, passant pels governs estatals que pledegen amb altres estats per fronteres o per recursos), com a hipotètica solució per a la crisi en el cas d'alguns grups segregacionistes, o com a argument justificador de la crisi (cas d'Alemanya i les seues acusacions als estats del sud d'Europa, que hipotèticament haurien agreujat la crisi).

Per tant, no sols era pertinent com a part del marc teòric, sinó també per aproximar-nos a un fenomen la importància del qual està fora de tot dubte. Així, a banda d'un capítol conceptual (on hem acabat fixant una posició de referència a partir de la literatura sobre el tema), hem abordat les tipologies de nacionalisme, que han sigut centrals per a caracteritzar els discursos sobre la nació, tant des del pensament nacionalista, com en la praxi política. De fet, en la preparació per a l'estudi empíric i en la mateixa anàlisi de les entrevistes hem parlat a bastament de les modalitats cívica o ètnica, del nacionalisme d'estat o del nacionalisme perifèric.

També ens hem endinsat en la teoria social sobre l'origen de la nació, que és l'assumpte parcial que ha determinat l'aparició de diferents paradigmes i que ens ha dut també a formular una interpretació de referència que està, novament, suportada per la perspectiva històrica, en tant que s'accepta la modernitat del fenomen

² En realitat són illes molt petites que només han sigut habitades puntualment. Tot i que els interessos són majors (àrea rica en pesca i possibles reserves de gas i petroli), aquest conflicte ha fet recordar en els mitjans de l'estat espanyol l'afer de l'illot de Perejil, que el 2002 va provocar moviments militars entre Espanya i el Marroc, i també declaracions públiques de caràcter nacionalista tant a un costat com a l'altre de l'estret de Gibraltar (sobre el tractament d'aquesta disputa hispanomarroquina en els mitjans de comunicació, vegeu La Parra i al., 2007).

(especialment en el cas del nacionalisme), però combina el canvi que suposa la nova era amb la continuïtat històrica de determinats elements. Aquesta perspectiva històrica també ha tingut una importància notable quan hem fet el recorregut per la formació de la ideologia nacionalista des de la Il·lustració fins a les guerres mundials, i quan hem desenvolupat una petita història de la dinàmica centre-perifèria a l'estat. Aquest recorregut per un marc referencial més ampli que el valencià era indispensable per a contextualitzar degudament la identitat territorial objecte d'estudi, perquè els valencians mai han sigut una entitat absolutament independent i, al contrari, han estat molt condicionats pels esdeveniments polítics i per les relacions centre-perifèria establides a la península ja des de l'edat mitjana. Aquesta evolució de la dinàmica centre-perifèria ens ha dut des d'aquells temps llunyans fins al règim actual, en què s'instaura l'organització territorial autonòmica i es marquen unes pautes de negociació entre el govern central i les entitats descentralitzades que han estat condicionades per l'actitud dels diferents actors, com hem subratllat en els "Condicionants actuals de la dinàmica centre-perifèria".

Els fonaments generals i la concreció final en l'estat espanyol ens han permès afrontar el segon bloc, l'específic de la identitat valenciana, amb unes bases històriques i teòriques suficients. Precisament, hem començat aquest bloc com acabàvem l'altre, amb una història de la dinàmica centre-perifèria, però en aquest cas ja centrada en el País Valencià. El context peninsular ja desplegat anteriorment ha possibilitat que puguem incidir molt específicament en la dinàmica valenciana, des de la fundacional dependència del poder reial (tot i l'autonomia que implicaven els furs), seguida de la transició progressiva cap a l'absolutisme i la pèrdua definitiva dels drets com a "poble". Ja en el segle XIX, com abans veurem amb els precursors casos català i basc, aniria configurant-se el valencianisme, que no agafarà una caràcter plenament nacional i impugnador d'Espanya fins als anys seixanta del segle XX amb Fuster. Aquest nou valencianisme i la seua revisió a partir dels vuitanta, han rebut una atenció especial perquè són la base del discurs valencianista actual. L'evolució d'aquest discurs l'hem situada després en el context partidista i dins de la dinàmica electoral, per a anar valorant la línia que han seguit els tres partits estudiats (Bloc, EUPV i PSPV-PSOE). I com a culminació, hem analitzat els documents polítics congressuals recents dels

partits per a fixar-ne la posició respecte de la identitat territorial i altres qüestions politicoideològiques, que ha de servir de contrast amb els discursos dels militants.

L'estudi empíric, finalment, ha fet servir una metodologia qualitativa (entrevista semiestructurada), que s'ha aplicat a una mostra segmentada per partit (els tres esmentats) i comarca (l'Alacantí, l'Alcoià-Comtat i l'Horta de València). Hem escollit aquestes tres comarques entenent que la concepció general que tenen de la identitat valenciana és prou diferent i pensàvem que això es traslladaria a la militància dels partits, fins i tot propiciant actituds i discursos diferents dins d'un mateix partit, com així ha sigut. La categorització dels discursos de la militància ha permès, entre altres coses, determinar fins a quin punt estan a prop de les directrius del partit i quina és la vigència dels preceptes fusterians de la transició, l'eix sobre el qual ha girat el pensament valencianista els darrers cinquanta anys.

Ha sigut un camí potser llarg, però necessari per a assentar els conceptes que anàvem a treballar en l'estudi empíric, especialment si considerem que tant les identitats territorials com l'àmbit de les ideologies polítiques són terrenys relliscosos on sentiments i passions solen fer acte de presència. De fet, com s'ha explicat a bastament, el que va fer especialment complexa la transició al País Valencià ("amb un grau de manifestacions d'intolerància i violència superior al que va produir-se a la resta de territoris de l'estat, excepció feta de l'àrea basconavarresa"; Bodoque, 2000: 3), va ser precisament la qüestió identitària representada per aquella batalla dels símbols, la coneguda per Batalla de València. Aquí hem pogut constatar que aquelles ferides ja no couen tant com aleshores, però tampoc podríem dir que estan totalment tancades, perquè, en certa mesura, es manté la sensació de derrota, d'haver perdut una oportunitat històrica, fins i tot entre les generacions que no van ser protagonistes d'aquells moments. Però, en general, siga perquè altres fronts són considerats més importants (i més amb l'evolució de la crisi sistèmica) o perquè s'ha adoptat una estratègia de relativització d'aquestes qüestions (les identitàries i particularment les simbòliques), de relaxació de posicions, el cert és que no sembla que pugui iniciar-se un conflicte d'aquelles dimensions, llevat que estiga acompanyant-ne un altre; per exemple, el de la polarització de l'eix esquerra-dreta o, si volem, treball-capital, que al

País Valencià pot agafar una important dimensió, perquè, com podem veure en els annexos (“Elements rellevants de l’estructura social i econòmica del País Valencià. Apunts sobre el model de desenvolupament valencià”), els anys de govern del Partit Popular han endeutat el govern i la societat valencians més que cap altre territori de l’estat, mentre es produïen “inversions estratègiques” de volums desmesurats en àmbits de dubtosa rendibilitat i es retallava la quantitat i qualitat de les prestacions. En estar acompanyat tot plegat d’una política cultural i lingüística per part del Consell que l’oposició a les Corts (els partits de la nostra mostra) qualifica com a mínim d’insuficient, el brou està servit per a una confluència de les línies de xoc entre aquests dos pols de la política valenciana. Mentrestant, les i els militants d’esquerra i centreesquerra continuaran treballant, cadascú en el seu lloc, en la seua escala, amb l’esperança que un món més just és possible i, en alguns casos, considerant que la llengua i la cultura pròpies són actius que fan millors els pobles, que permeten reconèixer-se, ser reconeguts i projectar una imatge orgullosa i positiva a l’exterior. Siga aquesta tesi un homenatge a la militància de base en un moment en què la política està tan injuriada que fins i tot això se subratlla en una interlocutòria de l’Audiència Nacional.³

Universitat d’Alacant
Universidad de Alicante

³ Vegeu Héctor Juanatey y Juan Luis Sánchez, “El juez Pedraz no ve delito en el 25S y critica ‘la decadencia de la clase política’”, a *elpais.com*, 4/10/2012 (http://www.eldiario.es/politica/Audiencia-Nacional-libertad-cargos-promotores_0_54594686.html visita el 17/10/2012). Santiago Pedraz va arxivar la causa oberta contra els vuit promotors de la convocatòria “Ocupa el Congrés” prevista per al 25 de setembre i que va acabar amb una dura càrrega policial. La interlocutòria d’arxiu de la causa justificava en certa mesura l’acte de protesta per la decadència de la classe política i va rebre per això dures crítiques per part dels partits polítics majoritaris.

***PRIMER BLOC. FONAMENTS
GENERALS: IDENTITAT I TERRITORI***

EL CONCEPTE DE IDENTITAT

Una primera aproximació al sentit del concepte i als seus components

La identitat en sentit ontològic

Com a punt de partida per a apropar-nos al concepte de *identitat*, convé recuperar l'etimologia del vocable. El terme, d'origen llatí, està compost a partir de dues paraules, "idem" (igual) i "entitas" (entitat o ser). Aquesta entitat és l'essència de quelcom, d'una unitat completa, sencera (Méndez & Jaúregui, 2005), i, d'aquesta manera, la identitat seria allò igual a un (o allò sencer), la mateixa cosa, en un significat que podem reconèixer en una paraula de la mateixa arrel, "idèntic/a". Amb el temps, el concepte ha adquirit altres sentits i això és el que es desenvoluparà en el primer bloc d'aquesta part teòrica, com a avantsala de les identitats col·lectives de base territorial.

Però cal detenir-se abans en el sentit ontològic de la identitat que sembla descobrir l'etimologia, perquè, en certa mesura, "la pregunta per la identitat (què és la identitat? quin és el seu sentit?) vol respondre potser –i més immediatament que qualsevol altra– a la que interroga pel sentit de l'Ésser" (Argüelles, 2003: 11). En aquest pla ontològic, la identitat seria la "unitat d'un o igualtat de l'objecte amb si mateix o mateixitat" (Trocello, 1998). Precisament, la filosofia, en la seua reflexió continua sobre l'ésser (i per tant sobre la identitat) ha arribat a plantejar el principi ontològic de la identitat o "de no-contradició", que afirma que "tot ésser és idèntic amb si mateix i, per tant, una cosa no pot ser i no ser alhora i des d'un mateix punt de vista" (Larraín, 2001: 21-22). La identitat, així, seria "equivalent a la tautologia en la qual A és A ('jo sóc jo...')" (Tap, 2001: 23); i si jo sóc jo, no puc deixar de ser-ho alhora.

Però l'aparent senzillesa i lògica d'aquests plantejaments no ha d'impedir reconèixer la dificultat d'abordar un concepte que, des de la "metafísica de l'existència" (en paraules de Heidegger, 1928), ha implicat un repte per a tres mil·lennis de pensament filosòfic (en la mesura que interrogar-se per la identitat és interrogar-se pel sentit del'ésser) i que manté la vigència com a objecte de reflexió. A més, fins i tot quan

explicitem l'aproximació ontològica no és precisament un concepte unívoc. García Calvo (1988: 465-468), per exemple, ens parla d'un sentit primari i un de secundari:

- Primari. *Identitat* i *número* queden alineats com a creacions simultànies i emparentades plenament: “així com múltiples ovelles sols poden comptar-se gràcies al fet que totes elles són la mateixa, ‘ovella’, així també, a l'inrevés, la idea de *ovella* sols s'estableix i arriba a la identitat amb si mateixa com a tal idea, gràcies a haver comptat diverses ovelles i per això se les ha fet a totes ser la mateixa” (García Calvo, 1988: 466). La repetició de casos, doncs, és fonamental per a l'establiment del concepte com a tal; sols així se'l pot arribar a comprendre de manera acceptable. I, alhora, quan ja es té clar el concepte, estem capacitats per a trobar-lo repetidament en la realitat. Aquest primer sentit també implica que “la identitat de la cosa (...) s'acompanya necessàriament de la identitat de la paraula que la designa” (García Calvo, 1988: 466).
- Secundari. El segon sentit és pròpiament el de la “identitat de la cosa amb si mateixa”. D'entrada, quan diem *jo* des d'una organització merament semàntica de la realitat, ens estem referint a la “subjectivitat més general” i, en aquest sentit, “el Jo de cadascun és, de per sí, el Jo de tots i qualsevol” (García Calvo, 1988: 467). Però els noms propis impliquen quelcom més que això; constitueixen “una organització ja més política i cultural (...), no sols lingüística, que ordena la Realitat en mapes i escalafons nominals, en els quals els participants de la mateixa convenció, no lingüística, sinó política o cultural, poden trobar una ciutat o una persona amb la seguretat que són la mateixa ciutat o persona que altres han trobat i a les quals han fet referència, o les mateixes que ells mateixos trobaren” en un altre moment (García Calvo, 1988: 467). Aquest segon sentit està fundat en la *unicitat*, és a dir, la identitat (i fins i tot en un pas més enllà, la identitat personal) es basa en “la diferència i la insubstituïbilitat amb qualsevol dels altres” (García Calvo, 1988: 468; vegeu també Goffman, 1970: 73-74; i Íñiguez, 2001: 210). Un exemple habitual per a

il·lustrar aquest sentit secundari és el document nacional d'identitat, que ens concedeix un número únic a cadascú.

García Calvo finalitza la seua reflexió sobre el concepte explicant la complementarietat de tots dos sentits i argumentant críticament que el resultat que se'n deriva contribueix a garantir l'ordre, l'estabilitat del sistema:

Podria semblar que aquesta segona identitat impedeix l'operació de la primera, i que amb ella els jos anomenats o reals ja no podran comptar-se (com si les ovelles del ramat o els elements del conjunt A o els àtoms de la imageria de la física adquiriren cadascun una identitat personal, intransferible); però, de fet, el que l'Ordre requereix és justament una compatibilitat o avinença (per impossible que lògicament siga) entre les dues identitats; de manera que el que veiem en la realitat política és, per contra, que es compta amb més precisió el nombre d'ànimes de les poblacions quant més precisament està fixada la identitat personal de cadascuna d'elles, i viceversa: la meua identitat personal se certifica i es consolida més com millor comptada està la massa d'individus a la qual pertany. Les repercussions de la identitat segona o personal sobre la primària o conceptual, i com la necessitat política de fer-les compatibles (contra lògica) reverteix sobre la necessitat científica de fer compatible la unitat de cada ésser comptat amb la identitat general de tots els que es compten és l'enunciat general de la qüestió. (...) Així com la necessitat política de mantenir la identitat personal de cadascun obliga, i cada vegada més, a la multiplicació dels cadascuns en les poblacions, així mateix la necessitat científica (que és també política) d'assegurar la identitat conceptual de les coses obliga igualment, i cada vegada més en el progrés de la Ciència, a la multiplicació dels conceptes, ço és, de les coses (García Calvo, 1988: 468).

Del discurs de García Calvo també s'extrau que aquest segon sentit de la identitat des d'un pla ontològic connecta amb la identitat personal, que serà desenvolupada més endavant, però ací és una identitat aplicada a l'existència de qualsevol cosa, no únicament als éssers humans, i que, evidentment, encara no ha recorregut el camí de l'autoreconeixement.

Aquell sentit primari de la identitat hi ha qui l'ha anomenat *identificació numèrica* o categorització, que, segons la concepció de Kantner (2006: 507), resumiria la dimensió ontològica de la identitat: s'és o no s'és una cosa i, per tant, es té o no la possibilitat de ser "comptat" en compartir determinats trets que fan la cosa caure sota el mateix concepte que altres que, lògicament, són la mateixa cosa. Aquesta *identitat*

quantitativa, que fa referència al seu caràcter iterable (Córdoba, 2003: 94-95), es contraposa a una *identitat qualitativa* a la qual li cal una “autocomprensió” del jo (Kantner, 2006: 507).

Aquest tipus de distincions també l’ha desenvolupat Paul Ricoeur per a donar forma a la seua noció d’*identitat narrativa*. Manté Ricoeur que hi ha una *identitat-idem* (el mateix) i una *identitat-ipse* (si mateix). La primera és una identitat que podríem lligar a la identitat en sentit ontològic; és la mateixitat, una identitat que no admet canvi, que és estàtica; una mateixitat ràpidament assimilada a la constel·lació dels trets constitutius de la cosa dins de la seua permanència temporal (reprement la tautologia, una cadira no pot deixar de ser una cadira mentre siga una cadira).⁴ En contrast, *ipse* és una identitat que implica reflexivitat (*self*) i canvis adaptatius buscant la coherència d’un mateix en el temps (Calame, 2007; Magallanes, 2003: 91; vegeu també Íñiguez, 2001: 210), apropant-se, en certa mesura i com es podrà comprovar, al concepte de *identitat del jo* de Goffman (1970).

Així mateix, Jorge Larraín ens parla de dues variants de la identitat, l’*ontològica* i la identitat com a *autoreconeixement*. La segona apareix quan des de la filosofia es fa la distinció entre la identitat humana, i la dels animals i coses inanimades. Per a la comprensió i explicació de la identitat humana era fonamental la reflexivitat, l’autoconsciència i autoreconeixement. En qualsevol cas, aquest autor sosté que en tots dos sentits “la identitat es redueix a un problema de mateixitat individual” (Larraín, 2001: 22-23), i per tant és una qüestió d’interès més aviat filosòfic. Quan les ciències socials aborden la qüestió de la identitat, subratlla Larraín, van (o han d’anar) més enllà de si una cosa continua sent la mateixa cosa. En un sentit semblant es manifesta Juan-Luis Pintos (1995, 2004) quan, seguint Luhman, parla de la “desontologització de la qüestió de la identitat”. Però no sembla tan clar que, fins i tot des d’una aproximació sociològica, es pugui prescindir del sentit ontològic de la identitat, perquè, entre altres coses, obri el camí per a la comprensió de la dialèctica mateixitat-alteritat. Una altra qüestió és que la identitat que interesse a les ciències socials en el pla individual siga la personal, perquè comporta l’autoreconeixement del

⁴ Sota aquest punt de vista, la identitat seria quelcom absolut, invariable, i, per tant, proporciona permanència i continuïtat (Tap, 2001: 23).

qual parla Larraín. Així doncs, no convé renunciar al sentit ontològic com a punt de partida etimològic i conceptual, si bé està clar que hem de fugir de la identitat com a essència (Piqueras, 1996a: 268), perquè com veurem, la identitat és una construcció, i aquesta és una de les premisses bàsiques quan ens aproximem al concepte. No obstant això, en alguns casos, els *agents d'identitat* persegueixen una *identitat fixa*, essencialitzada, i això haurà de ser pres en consideració per a comprendre les identitats polítiques de base territorial que són l'objecte d'aquesta investigació.

L'obra dels postestructuralistes, i en especial de Derrida, lliga el sentit ontològic de la identitat amb aquella relació dialèctica (mateixitat-alteritat), en afirmar que tota identitat implica “un ser” i “un no ser”, una pertinença i una exclusió (Constante, 2006). La identitat, per això, serà mateixitat i alteritat, perquè no es pot configurar sense la presència d'una frontera ideal que separa la pertinença i l'exclusió.⁵ Per a identificar-se, s'ha de tenir clar que uns atributs ens fan pertànyer i altres ens exclouen. Per tant, la creació d'una identitat implica l'establiment d'una diferència i això, segons Derrida, condueix inexorablement a un acte d'exclusió –i “el consegüent establiment d'una violenta jerarquizació de les polaritats resultants” (Constante, 2006; vegeu també Pintos, 2004)–. La biografia personal de Derrida (assumeix la identificació com una tasca complicada, en tant que és/no és jueu, francès o algerià) el duu a interessar-se per aquesta qüestió i pel que Deleuze (1996) anomenà *l'entre*, l'interval que queda entre la mateixitat i l'alteritat, que dóna a la identitat aquest caràcter de frontissa (Silva, 2002), que permet la fluïdesa entre polaritats, però ni de bon tros la seua dilució en una nova entitat equilibrada. En la mateixa línia, Molina (2000) afirma que “la identitat és un constructe elaborat en relació amb els límits o fronteres entre els grups que entren en contacte”. Poc després de Deleuze, Laclau (1996) profunditzava de manera semblant en aquestes idees subratllant que la diferència és constitutiva de tota identitat, que aquesta es construeix a partir d'una relació d'antagonisme que atorga una importància decisiva als límits (entre *endins* i *enfora*, entre ser i no ser). Però hi ha autors que afirmen que a la identitat no se li

⁵ S'ha volgut lligar aquests plantejaments de Derrida amb el dualisme taoista, però els separen, entre altres coses, perquè per a la filosofia oriental el *yin* i el *yang* es contaminen l'un a l'altre en un procés de confluència, mentre que per a l'argument de Derrida és central mantenir la divisió (Desilet, 2007).

poden atribuir límits clars, no se sap on comença i on acaba, no es reconeix amb absoluta certesa el seu dibuix. “La identitat és tal o qual sols pels referents conceptuals que anteposem al seu significat”, no perquè realment siga com estem descrivint-la. “La identitat és quelcom vague, i solament adquireix llum i claredat en el moment en que es precisa mitjançant la definició que respon a algun arquetip social” (Hurtado, 2003: 5-6).

També Adorno va tenir clar que la identitat implicava una relació dialèctica entre dos pols, en aquest cas la *identitat* i la *no-identitat*; la primera és una ficció que se’ns mostra com a real (un objecte és allò que expressa el seu concepte) i la segona, la no-identitat, sorgeix de qüestionar aquest argument, suggerint que tota identitat és falsa, contradictòria, perquè els objectes van més enllà del seu concepte. Així, la no-identitat ultrapassa, arriba més lluny que el pensament que constitueix la identitat i la dialèctica seria “la consciència conseqüent de la no-identitat” (Adorno, 1990: 13),⁶ que no és ni més ni menys que l’exercici del pensament crític, el qüestionament de la realitat tal com ens ve donada. Com una constant en el pensament d’Adorno, la dialèctica sempre serà negativa, expressarà diferència (González García, 2004: 4).

La identitat com a resultat de la interacció amb els “altres”

La discussió sobre la identitat fins al segle XIX discorre pel terreny de la metafísica de l’existència i per tant només aborda amb nitidesa la mateixitat individual (tot i que, evidentment, la reflexivitat i l’autoconsciència són idees ja presents en la filosofia moderna).⁷ Segons diferents autors,⁸ la concepció actual (moderna si es vol) de la identitat s’enceta a partir del pragmatisme de William James que va “reinterpretar els conceptes de ment i intel·ligència en els termes biològics, psicològics i sociològics que destacaren les corrents de pensament postdarwinianes” (De los Reyes, 2001: 3). Des d’aquest moment i més concretament amb l’obra d’un altre pragmatista, George H. Mead, i els desenvolupaments de l’interaccionisme simbòlic (i més actualment, el

⁶ Holloway va mes enllà d’aquest plantejament, ja que intenta interpretar Adorno des del compromís polític, substituint identitat per capital i no-identitat per la lluita de la classe treballadora; la dialèctica, doncs, seria la “consciència conseqüent de la lluita de la classe treballadora” (Holloway, 2005). La visió de Holloway es basa en la tesi que la concepció d’identitat d’Adorno apareix com a reacció a la més positiva de Lukács, que lliga proletariat amb identitat (González García, 2004: 2).

⁷ Per exemple, en Kant, i més concretament en *Crítica de la raó pura* (1781).

⁸ Vegeu Deschamps & Devos en Morales i al., 1996: 40-41; Larraín, 2001: 25; De los Reyes, 2001: 3.

construccions social), comença a consolidar-se la idea que l'individu sorgeix en un context social, és una construcció social, i no pot ser entès fora dels processos socials en què està immers (Mead, 1990: 49-50; Jamieson, 2002: 510-511; Piqueras, 1996a: 277; Innerarity, 2001: 226). També la lectura marxista de la psicoanàlisi va tenir un paper gens negligible en emfasitzar la importància d'analitzar la història individual en el context de la història social, donant pas a la conceptualització de l'individu com una producció històrica (Íñiguez, 2001: 212). Aleshores "la idea d'un subjecte produït en interacció amb una varietat de relacions socials arriba a ser crucial" (Larraín, 2001: 25) i això quedarà consolidat a partir de la *teoria de la identitat social* formulada per Tajfel i Turner (1979) i que desenvoluparem més endavant.

La identitat, doncs, no preexisteix a les relacions socials, sinó que sorgeix en el transcurs d'elles mateixes (Íñiguez, 2001: 215; Mead, 1990: 202). Per això l'*altre* (o els *altres*) serà un dels elements més concrets quan s'aborda la definició de la identitat (ja circumscrita a la identitat *humana*), avançant en part quan es parlava de la dualitat mateixitat-alteritat. També serà de vital importància la visió de la identitat com a diferència –o, si es vol, "distintivitat"– que sorgeix d'aquesta mateixa dualitat. Així doncs, aquest serà l'eix central del desenvolupament del concepte: la diferència, la relació dialèctica entre jo i l'altre i, per tant, la interacció que s'esdevé en un context social (Piqueras, 1996a: 271).

Respecte d'aquesta dualitat, ja s'ha avançat el pensament de Derrida i el seu èmfasi en la diferència: la seua assumpció d'una identitat *relacional* està feta en termes negatius i, per tant, es reforcen els pols d'aquesta relació, remarcant la diferència. També quedava clara la inexorabilitat d'aquesta relació dialèctica: on siga que hi ha identitat, hi ha alteritat (Silva, 2002; Marín, 2002: 31); per a compondre la nostra identitat ens calen els altres; sense la seua presència no puc ser *jo mateix* (Tap, 2001: 25; Morales i al., 1996: 41; Hurtado, 2003: 4). Avançant-nos a la identitat col·lectiva, "la mateixa emergència d'una societat està lligada al coneixement de ser *nosaltres* diversos dels *altres*" (Remotti, 2002; vegeu també Magallanes, 2003: 89-90)⁹ i els grups als quals

⁹ En la mateixa línia i referint-se a les identitats col·lectives (i, més precisament, a les ètniques), Jociles dirà que la identitat implica "un procés de construcció substancial de l'*estrany* al mateix temps que del *nosaltres*" (1996: 239).

pertanyem “estan constituïts a partir de les relacions que tenim amb els altres” (Micheli, 2002) com s’encarregarà de demostrar la teoria de la identitat social (vegeu Morales i al., 1996; Tajfel & Turner, 1979). Pertànyer a un determinat col·lectiu “no sols identifica, sinó que també, i per això mateix, distingeix, permet conceptualitzar la resta com els altres” (Bustos, 2000). I més encara perquè hi ha qui sosté que la identitat respon més que a la pregunta “qui sóc jo?” a la de “qui diuen els altres que sóc jo?” (Pintos, 1995) o més precisament “qui sóc jo als ulls dels altres?” (Erikson, 1992), en el radical benentès que no hi ha identitat fora del sistema social. Aquesta idea ens durà a l’entorn del subjecte, al seu univers relacional; però abans cal detenir-se en definicions de la identitat de caire general que també poden lligar-se a aquesta idea.

Per exemple, per a Larraín, la identitat “es refereix a una qualitat o conjunt de qualitats amb què una persona o grup de persones es veuen íntimament connectades” (Larraín, 2001: 23). És un sentit que avança l’autodefinició d’individus i grups en voler relacionar-se (“identificar-se”) a determinades característiques. Per la seua banda, Castells entén la identitat com un procés de construcció de sentit que s’efectua mitjançant unes fonts o atributs culturals que els subjectes van organitzant i jerarquitzant en el curs de la seua experiència (Castells, 1998). És una definició que va una mica més enllà, exposant breument el procés de construcció de la identitat. En qualsevol cas, el que totes dues evidencien és la relativa capacitat d’elecció dels individus per a decantar-se per unes “qualitats” o “atributs” i no per uns altres, el seguiment d’unes trajectòries individuals determinades (Bauman, 2005: 23-24; Molina, 2000; Berger & Luckman, 1968: 216-217). Sota el prisma de Derrida, en el moment en què el subjecte va “connectant-se a” o “jerarquitzant” determinades característiques està marcant fronteres, està generant diferències i aquesta és una operació no separable del procés d’identificació (Laclau, 1996).

Tots dos autors, Castells i Larraín, i la gran majoria de les aproximacions des de la psicologia social i la sociologia a partir de Marx, i després més concretament amb l’obra de Mead, han desenvolupat una concepció d’acord amb la qual “les expectatives socials dels altres tenen un rol fonamental en el procés d’identificació” (Larraín, 2001:

24-25). La identitat com a procés social de construcció es constitueix a partir de tres elements (Larraín, 2001: 25-28):

- *La cultura*: totes les identitats personals estarien arrelades en contextos col·lectius culturalment determinats. Les qualitats en què s'identifiquen els individus són categories socials compartides (religió, ètnia, classe, gènere, nacionalitat...) i cadascuna seria, en definitiva, una identitat cultural.
- *La matèria*: ja William James va enunciar aquest element com un d'essencial per a l'autoreconeixement, i inclouria el cos i altres "possessions" dels subjectes com ara la ment, el vestit, la casa, el treball, la família... També hi ha una relació amb el consum, perquè les coses que comprem (coses materials adquirides amb la matèria-diners) poden, així mateix, donar sentit de pertinença, i més encara quan aquestes coses simbolitzen una identitat col·lectiva o cultural (una nació, una classe, etc.).
- *Els altres*: la construcció del si mateix, la identitat-*ipse* de la qual parlava Ricoeur, necessàriament implica l'existència dels altres, fins i tot en un doble sentit. El primer, positiu, implica que hi ha uns altres que opinen sobre nosaltres, i aquestes opinions són internalitzades i contribueixen a la formació de la nostra identitat; el subjecte, així, es defineix en termes de com el veuen els altres (especialment els altres "significatius"). I el segon, negatiu, és el ja avançat a partir del pensament de Derrida, i que genera diferència, perquè els altres "són aquells respecte dels quals el si mateix es diferencia, i adquireix el seu caràcter distintiu i específic".

Fent balanç d'aquests tres elements que enuncia Larraín, la importància dels *altres*, del context social, queda subratllada per la seua intervenció múltiple en la construcció de la identitat personal i perquè, en certa mesura, la *cultura* té el seu origen en la interacció dels subjectes (jo, nosaltres, els altres). També alguns dels exemples que s'esmenten per a parlar de la *matèria* impliquen que hi ha hagut interaccions per tal que formen part del nostre àmbit referencial (pràcticament tots aquests exemples llevat del propi cos, que, en qualsevol cas, la visió que en tenim va alimentant-se per com ens veuen els altres en el procés de socialització). En conseqüència, a la relació

d'elements constitutius de la identitat que ofereix Larraín li cal l'establiment d'una jerarquia que situe en un lloc preeminent la interacció del subjecte amb els altres, i de fet, en els seus escrits es pot endevinar aquesta prioritització tot i no explicitar-se de partida. Per exemple, quan reprèn els treballs de Mead:¹⁰

... En la relació amb cadascun d'aquests "altres" es forma en una persona una varietat de si mateixos elementals ("som una cosa per a un home i una altra cosa per a un altre"), però que si es consideren els altres significatius en conjunt, es pot veure que s'organitzen en un "altre generalitzat" en relació amb el qual es forma un "si mateix complet". L'altre generalitzat, per tant, està compost per la integració de les avaluacions i expectatives dels altres significatius d'una persona. D'aquesta manera la identitat socialment construïda d'una persona, pel fet de ser fruit d'una gran quantitat de relacions socials, és immensament complexa i variable, però al mateix temps se suposa capaç d'integrar la multiplicitat d'expectatives en un si mateix totalment coherent i consistent en les seues activitats i tendències (Larraín, 2001: 28).

A través de la identificació amb els altres significatius ("identitat vis-a-vis"), des de ben petit l'individu és capaç d'identificar-se a ell mateix, per a adquirir una identitat "subjectivament coherent i plausible", una "identitat en general" que sorgeix d'haver sintetitzat prèviament l'altre generalitzat (Berger & Luckman, 1968: 167-169). L'individu, doncs, no s'experimenta a si mateix de manera directa, sinó a través dels punts de vista particulars de cadascun d'aquests "altres significatius"; necessita el mirall de l'altre per a reconèixer-se (Tap, 2001: 24); ha d'adoptar les actituds que els altres tenen envers ell en un medi social en què tots estan involucrats (Mead, 1990: 170; vegeu també Piqueras, 1996a: 269), perquè una identitat ha d'estar reconeguda pels interlocutors del subjecte i, si no és així, la interacció en aquest medi social no pot donar-se, li cal aquest marc d'estabilitat que proporcionen els altres (Goffman, 1970: 12; Barbé, 1984: 70; Poutignat & Streiff-Fenart, 1995: 163; Giddens, 1995: 71; De los Reyes, 2001: 3; Revilla, 2003: 63). En aquesta línia argumental, la sentència de Berger i Luckman "la identitat roman intel·ligible llevat que se la situe en un món" (1968: 217) és una bona síntesi per a il·lustrar un concepte el sentit del qual sorgeix de la dialèctica entre individu i societat, entre la persona i els altres significatius, i que,

¹⁰ Aquests treballs de Mead són vitals per a mostrar el "necessari entroncament d'allò individual en allò col·lectiu", com apunta De los Reyes (2001: 3).

reprement les definicions de Larraín i Castells, no pot trobar atributs o qualitats als que connectar-se en una existència individual aïllada –això no exclou que els individus i les seues identitats específiques, adquirides prèviament en interacció, puguen condicionar o modificar l'estructura social a través de tipus concrets verificables i observables (Berger & Luckman, 1968: 216-217)–.

L'autoreconeixement que implica experimentar-se a si mateix depèn d'haver experimentat abans el reconeixement dels altres –uns altres que l'individu també ha de reconèixer, en un “procés intersubjectiu de reconeixement mutu”– (Larraín, 2001: 28-29). En aquest sentit el *jo* és una “entitat reflectida” a través d'una “dialèctica entre l'autoidentificació i la identificació que fan els altres, entre la identitat objectivament atribuïda i la que és subjectivament assumida” (Berger & Luckman, 1968: 167). Encara més, la identitat del *jo* serà “el jo entès reflexivament per la persona en funció de la seua biografia”, és a dir, en funció de la seua interacció amb el medi social (Giddens, 1995: 72), que inclou el necessari reconeixement dels altres. Aquest “intercanvi” amb l'altre no posa en perill la identitat del subjecte, ans al contrari, la reforça (Tap, 2001: 25), perquè, en darrera instància, és l'única manera de construir la identitat, “el procés per mitjà del qual totes les identitats (...) es constitueixen” (Molina, 2000; vegeu també Barbé, 1984: 69). Aquesta dialèctica entre la definició endògena i l'exògena hi ha qui la anomenada la “paradoxa de la identitat” (Poutignat & Streiff-Fenart, 1995: 163).

Però aquest és el sentit positiu de l'encontre amb els altres en el procés d'identificació. També hi ha, com venim apuntant, un sentit negatiu, i aquest subratlla la diferència del si mateix amb els altres.¹¹ En la construcció de qualsevol tipus d'identitat, contínuament hi ha comparacions amb un/s altre/s, comparacions que estan acompanyades de mecanismes de diferenciació (Larraín, 2001: 31; Tap, 2001: 25). L'*endins* i l'*enfors* que crea aquest procés de diferenciació, de distanciament respecte de l'altre, reforça el *jo* o el *nosaltres* en tant que produccions diferents dels *altres*. Per a la construcció de qualsevol identitat, aquest mecanisme és fonamental, però també pot succeir que es done un èmfasi excessiu als elements o trets que separen i que d'ací

¹¹ En qualsevol cas, i tal com subratlla Íñiguez (2001: 209), la diferència ens permet no confondre'ns amb els altres i en aquest sentit reforçaria la part positiva d'autoidentificació, és a dir, sabem millor qui som si ens sabem específics i diferents.

sorgisca l'hostilitat i les tensions entre individus o grups. Ernesto Laclau sosté, no obstant això, que aquests resultats són pràcticament inherents a la identitat, perquè aquesta és "l'efecte d'una relació de poder per la qual determinades possibilitats són reprimides o excloses per a poder afirmar i establir altres possibilitats" (citada en Córdoba, 2003: 93); això inclou també esborrar l'operació de poder i, per tant, podria dir-se que el procés de negació és doble –es neguen els altres i les empremtes de l'operació d'exclusió– (Córdoba, 2003: 94).

En qualsevol cas, les possibilitats de desenvolupament de la identitat depenen "de la constitució d'aquest espai exterior, d'aquest altre que marca els límits i la seua interioritat" (Córdoba, 2003: 93), i que fins i tot pot amenaçar-ne l'estabilitat. Però com que l'altre és part del mecanisme de producció i reproducció de la identitat, serà part del si mateix. Com subratlla Córdoba, la "necessitat de referència a un exterior marca el caràcter incomplet (per tant, fracassat) de qualsevol identitat, però alhora mostra el caràcter normatiu i els efectes d'exclusió que tota constitució de subjecte genera" (2003: 93).

La identificació per oposició a l'altre està bastant documentada ja en el món grec, amb les referències als bàrbars, que eren alhora "no grecs" i, per tant, incivilitzats i rudes (Larraín, 2001: 31-32; Schippers, 2001: 16). Però sembla haver-hi suficients evidències per a sostenir que el reforçament de les diferències i de la separació respecte de l'altre és un fenomen atribuïble a l'ésser humà des de la prehistòria (Lull i al., 2006: 40-41). En realitat, quasi es podria afirmar que els éssers humans tenim identitat o experimentem processos d'identificació des que vivim en societat i en som conscients (és a dir, som conscients de la nostra presència entre els altres).

D'altra banda, la relació amb els altres manté la seua centralitat quan distingim diverses formes d'identificació (Tap, 2001: 25-26):

- *Identificació de dependència*, a través de la qual l'individu tendeix a perdre l'un mateix en la omnipotència afectiva de l'Altre, i sols pot viure en completa dependència d'aquest Altre que satisfà les seues necessitats i li dóna seguretat.

- *Identificació amb l'agressor*; l'individu tendeix a adoptar la conducta violenta o el poder de l'Altre per a negar i oblidar, però també per a protegir (o fer valer) la seua integritat física o psíquica i evitar ser estripat o aniquilat per l'Altre que ell tem.
- *Identificació de talent i mestratge*, a través de la qual l'individu percep que l'Altre ha reeixit i, per tant, intenta replicar l'actiu i creatiu poder de l'Altre. Permet als individus eliminar els sentiments d'impotència i fracàs per a arribar a dominar l'entorn i les relacions interpersonals.
- *Identificació de mirall o identificació bessona (l'Altre bessó)*, permet a l'individu assimilar l'Altre-similar; és la identificació amb la identitat que l'individu ha projectat en un altre.
- *Identificació categorial*, permet a la persona construir un nombre d'identitats parcials, a través d'una acceptació cognitiva i afectiva dels rols i estatus socials. Permet a una persona reconèixer-se com un membre de categories i grups, aprofitant l'oportunitat de les semblances intragrups i emfasitzant les diferències dels grups de l'Altre.
- *Identificació de projecte*, orienta el subjecte cap al futur, ja que el condueix a manejar pronòstics i construir programes d'acció.

Són formes que es poden aplicar tant a la identitat individual com a la col·lectiva. Les tres primeres (dependència, agressor i mestratge) impliquen relacions desiguals (l'altre té certs poders o aptituds que l'individu o el grup reconeixen); la quarta (mirall-bessó) es refereix a relacions més homomòrfiques, més equilibrades; la cinquena (categòrica) és la més característica de les definicions a l'ús de la identitat en tant que implica identificació amb grups i categories; i la darrera (projecte) suposa identificació amb un ego ideal, difícil d'aconseguir (Tap, 2001: 26) i ho és precisament perquè potser és la que es planteja amb més distància envers els altres, amb més confiança en la capacitat "constructora" del jo per si mateix; per això és un ideal, una utopia.

Altres enfocaments per a entendre el concepte de identitat

La identitat com a procés. La importància de la perspectiva històrica

Ja s'ha destacat com a element fonamental el paper dels altres en la configuració de la identitat, però és interessant reprendre definicions sintètiques del concepte, per tal de recollir els ingredients que en major mesura es destaquen al marge de l'alteritat. Val a dir, primerament, que, com a manifestació palpable de la dificultat d'aproximació al concepte, els treballs sobre la matèria solen ser desenvolupaments complexos que expliquen circumstanciadament elements concrets, el procés de formació, identitats parcials (personal, social, col·lectiva, etc.), contextos històrics i socials, etc., però rarament es marquen com a tasca produir una definició concisa sobre la identitat. Ací se'n recullen unes quantes extretes d'entorns textuais on es produïen referències genèriques a la identitat, tot i que algunes semblen al·ludir a la identitat personal¹² i malgrat que alguna d'aquestes definicions no és una transcripció literal contínua, sinó una composició a partir de diferents pinzellades amb intenció de sentit unitari.

- Bauman, 2005: 35 • La tasca sempre inacabada d'autodefinició
- Marín, 2002: 34 • Construcció d'una representació del subjecte de manera que siga coherent i harmònica amb les diferents imatges d'un mateix
- Castells, 1998 • Procés de construcció de sentit que s'efectua mitjançant unes fonts o atributs culturals que els subjectes van organitzant i jerarquitant en el curs de la seua experiència
- Tortosa, 1995: 43 • És un procés llarg, amb reptes successius, en què l'individu recull i interioritza diferents elements de l'entorn per a construir una definició de si mateix

¹² En qualsevol cas, "mai s'insistirà prou: la identitat és, originàriament, un fenomen individual" (Tortosa, 1995: 51).

McAdams, 1985: 127 • És el procés de construcció d'una història de vida autodefinitòria. La identitat és una història completa amb el seu escenari, escenes, personatges, argument i temes recurrents.

Friedman, 2001: 184 • La identitat és un procés que es relaciona amb la constitució de mons significatius

Tot i que podríem haver recorregut a altres definicions (per exemple, hem deixat de banda la que vèiem amb anterioritat de Larraín), aquestes interessen especialment perquè destaquen un aspecte de la identitat que també s'ha d'entendre com a essencial, el de la identitat com a construcció i (per tant) com a procés. Aquest element cobra més sentit des de la modernitat, i molt més encara des de la modernitat tardana (postmodernitat, modernitat líquida...) com veurem més endavant amb les aproximacions postmodernes al concepte d'identitat. També en la teoria de la identitat social, que serà repassada amb deteniment, està molt present la idea de construcció i procés (especialment a partir de visions eminentment evolutives com la de Worchel, 1996).

Així doncs, tenim cinc propostes que comparteixen aquest mateix element, el de *procés*, el que es refereix a la *transformació* permanent de la manera en què ens presentem davant de nosaltres mateixos i enfront dels altres, a l'aparició del component de *canvi* davant de la necessitat de continuïtat del si mateix.¹³ Siga metafòricament (McAdams) o amb intencionalitat operativa (Castells), s'al·ludeix directament al "procés de construcció", però en les altres també està implícit en tant que construcció (Marín) o procés (Tortosa, Friedman), i també se n'està fent referència quan s'esmenta una "tasca inacabada d'autodefinició" (Bauman). Precisament aquesta darrera definició, i també la de McAdams, ens criden l'atenció sobre la inexorabilitat

¹³ De fet, la dialèctica continuïtat-canvi, tan important en les ciències socials i en concret en l'estudi de nacions i nacionalisme, com veurem en les teories sobre l'origen de la nació, és inherent al fenomen de la identitat. En la visió postmoderna de la identitat podrem comprovar que, a partir de la modernitat, agafa més pes el component de canvi.

del canvi en la mesura que s'està produint al llarg de tota la nostra vida.¹⁴ Afrontem una tasca, uns reptes, que ens duen a la construcció de la nostra identitat com si fóra una finalitat assolible, quan, seguint Bauman, això és del tot impossible. Aleshores, la trajectòria, el mateix procés, agafa tot el sentit en tant que el resultat d'aquesta "construcció d'una representació del subjecte", tot i basar-se en "el curs de la nostra experiència" (per tant, història, passat) és absolutament presentista: la identitat, com a construcció en canvi constant, serà únicament la de la darrera "fotografia", l'actual. I la tasca primordial, la que ocupa tota la nostra història de vida, serà la d'autodefinició. En qualsevol cas, ja s'ha fet referència a les limitacions de l'individu, a la seua relativa manca d'autonomia en aquest procés, justament per la importància que en la definició de nosaltres mateixos tenen els altres. Aquestes pinzellades de diferents autors poden quedar sintetitzades de la manera següent:

*La identitat duu aparellada una dimensió diacrònica (...), és a dir, una **continuitat** per la qual queda garantida tot i la seua variació en el temps, però també en l'espai en què ens relacionem. Alhora, la perdurabilitat d'allò definit com jo remet permanentment a les referències materials d'un ací i un ara sense les quals no es podrien concebre. Altrament dit, si la identitat (...) és configurada pel medi, aquest no és un element fix o immutable, per la qual cosa la identitat és en sí un **procés** en contínua elaboració i transformació. Sols la seua dimensió transtemporal o diacrònica ens permet reconèixer-nos en cada moment* (Piqueras, 1996a: 270)

Com afirma Friedman (2001), les realitats culturals són produïdes, construïdes en contextos sociohistòrics específics (vegeu també Piqueras, 1996: 270) i, per tant, caldrà donar constància d'aquests contextos, com farem més endavant quan parlem de la modernitat tardana o de la globalització, de les teories sobre l'origen de la nació i el nacionalisme, o més concretament, quan abordem la història recent de l'estat espanyol, parant atenció en els aspectes identitaris. En aquest sentit,

fer història és una manera de produir identitat, en la mesura en què crea una relació entre el que suposadament va ocórrer en el passat i l'estat de coses present. La construcció d'una història és la construcció d'un univers d'esdeveniments i narracions

¹⁴ Per això, Bauman havia apuntat anteriorment que potser seria millor (i més encara en un "món globalitzador") parlar d'*identificació* (en compte d'identitat), que remet a "una activitat interminable, sempre incompleta, inacabada i oberta" (2001: 175; vegeu també Friedman, 2001: 138).

que és significatiu per a un subjecte individual o definit col·lectivament. I com que la motivació d'aquest procés de construcció emana d'un subjecte que habita un món social específic, podem dir que la història és la impressió d'una petjada del present en el passat. En aquest sentit, tota la història, incloent-hi la historiografia moderna, és mitologia (Friedman, 2001: 185).¹⁵

En definitiva, el passat es practica en el present “perquè en el present els subjectes li donen forma en la pràctica de la seua identitat social” (2001: 221). “Història i memòria extrauen del present el model de la nostra curiositat sobre el passat” (Mihalache, 2005: 122). Només podem entendre i organitzar el passat en el present, però ens cal el passat per a manejar les claus del procés de construcció de la identitat. Així, “la relació entre la constitució de la identitat i la identificació del passat és marcadament sistèmica” (2001: 221) i, en aquesta línia argumental,

la història és el discurs de la identitat, la qüestió de qui “posseeix” o s’apropia el passat té a veure amb qui és capaç d’identificar-se a si mateix i identificar l’altre en qualsevol moment i espai donats. Si [com veurem] la fragmentació d’un ordre mundial implica la multiplicació d’identitats culturals (...), aquesta s’expressa en la proliferació d’històries. Moltes identitats impliquen moltes històries (Friedman, 2001: 221-222).

Seguint Llobera (1996), aquest treball procurarà no perdre de vista aquesta perspectiva històrica en l'estudi de nacions i nacionalisme, perquè això ens permetrà relativitzar l'origen modern del fenomen. Més endavant se sostindrà que la nació és una realitat fonamentalment moderna, però amb certes continuïtats amb períodes premoderns. I per això és important recuperar el nivell de la *longue durée* del temps històric (Braudel, 1984), sent conscients de la dificultat d'abastar grans períodes de temps en diferents indrets amb les seues particularitats i contemplant distintes variables.

¹⁵ En qualsevol cas, en la modernitat, i creixentment, el temps ha anat comprimint-se per l'acceleració del ritme de canvi (Larraín, 2001: 43) i això dificulta l'anàlisi de períodes recents: tenim gran quantitat d'informació i fets sobre els quals s'informa que són quasi present, però en realitat han *passat* a ser ràpidament història (Mihalache, 2005: 117) i, no obstant això, no es té potser la perspectiva suficient per a abordar la seua comprensió.

La identitat com a necessitat bàsica

A partir de la combinació de diferents lògiques per a entendre els problemes mundials, Tortosa (1992: 76-82) proposa un mapa conceptual en què conflueixen els subsistemes analítics del sistema mundial (econòmic, cultural, militar i polític) i els diferents nivells d'anàlisi (individu, societat, món i natura; o sistema de la personalitat, sistema social, sistema mundial i ecosistema) per a recollir les necessitats bàsiques a què ja es referia Johan Galtung (1980; citat en Tortosa, 1992: 80). La relació entre problema mundial i necessitat bàsica queda establerta amb l'equació següent: "Un problema mundial és una necessitat humana no satisfeta a escala planetària" (Tortosa, 1992: 79). Les necessitats bàsiques que proposà Galtung estan lligades a cadascun dels subsistemes i tenen associades un contrari, que podria definir-se ja d'entrada com un problema:

<i>Taula I. Subsistemes del sistema mundial i necessitats bàsiques associades</i>				
<i>SUBSISTEMA</i>	<i>Econòmic</i>	<i>Militar</i>	<i>Polític</i>	<i>Cultural</i>
NECESSITAT	Benestar	Seguretat	Llibertat	Identitat
CONTRARI	Misèria	Violència	Repressió	Alienació

Font: Galtung, 1980; Tortosa, 1992: 80

Aquest esquema, sense abandonar l'esperit sintètic de la proposta analítica, pot guanyar en complexitat si posem en joc l'encreuament abans anunciat entre subsistemes i nivells d'anàlisi:

Taula II. "Mapa" dels problemes mundials				
SISTEMES EMPÍRICS	SUBSISTEMES ANALÍTICS			
	<i>Econòmic</i>	<i>Militar</i>	<i>Polític</i>	<i>Cultural</i>
<i>Ecosistema</i>	Benestar DESENVOLUPAMENT	Hivern nuclear	Impactes mutus	"Ecologia profunda"
<i>Sistema Mundial</i>	Desenvolupament global	Seguretat PAU	Relacions internacionals	Cosmologies
<i>Sistema social</i>	Sociologia del desenvolupament	Violència directa i estructural	Llibertat DEMOCRÀCIA	Nacionalisme Ideologies
<i>Sistema personal</i>	Motivació	Agressivitat	Autoritarisme "Sofisticació"	Identitat ALIENACIÓ

Font: Tortosa, 1992: 82

La diagonal representa els problemes o qüestions centrals del sistema mundial (desenvolupament, pau, democràcia i alienació/identitat)¹⁶, que es corresponen amb les necessitats bàsiques (benestar, seguretat, llibertat i identitat).

Sense entrar a discutir massa si hauríem de considerar o no com a universals aquestes necessitats, si n'hi cabria alguna altra, o quines són les possibles jerarquies entre necessitats,¹⁷ aquest esquema atribueix al problema de la identitat un paper protagonista, en tant que és un dels quatre aspectes de la nostra vida als quals hem de parar atenció per a viure satisfactòriament i dotar de sentit la nostra existència; així, de la mateixa manera que hem de menjar, evitar el maltractament o tenir certa autonomia individual, hem de satisfer la nostra necessitat d'identitat, hem de saber

¹⁶ Paradoxalment, els problemes queden definits en la majoria dels casos amb conceptes "positius" (desenvolupament, pau, democràcia). En el cas concret de la identitat, s'empra un concepte negatiu, "alienació", per a no fer-lo coincidir amb la necessitat (identitat), però, quan Tortosa desenvolupa cadascun dels problemes, es torna a referir a la identitat com a qüestió central del subsistema cultural (Tortosa, 1992: 82; Tortosa, 1995: 33).

¹⁷ Efectivament, la identitat pot ser universal en el temps i en l'espai (Tortosa, 1995: 34), però també és cert que la importància d'aquesta necessitat bàsica no és la mateixa segons èpoques o cultures. Per exemple, en societats tradicionals i amb escassa mobilitat, el "problema de la identitat" rarament es planteja. D'altra banda, si pensem en la "llibertat", tampoc serà una qüestió central per a societats prèvies a l'aparició del mode de producció capitalista i l'extensió de la democràcia formal. I quant a les possibles jerarquies entre necessitats, sembla que es pot viure sense llibertat, però difícilment sense aliments o salut. En qualsevol cas, són qüestions que han abordat i qüestionat els mateixos seguidors d'aquest esquema analític (Tortosa, 1995: 35).

qui som i poder decidir qui som (tot i que això darrer podria remetre a un problema de llibertat sota aquests mateixos paràmetres).

Dins del mapa de problemes socials, la identitat queda més ajustadament circumscrita al subsistema cultural, com ja hem avançat, i a l'esfera individual, al sistema personal. Tot i que, com veurem en el punt següent, hi ha identitats individuals i col·lectives, inicialment sembla més adequat situar la necessitat d'identitat en el nivell del sistema personal (Tortosa, 1992: 81):

Per a desenvolupar-se, l'individu necessita, d'alguna manera, identificar-se amb elements culturals exteriors fins a tal punt que, si no resol els problemes de la identificació, es converteix en una personalitat neuròtica o, si es prefereix, se li planteja el problema de l'alienació (Tortosa, 1992: 105-106).

Més endavant veurem les diferents fonts d'identitat de l'individu, la relació bipolar identitat personal-identitat social, i insistirem en la importància, ja esbossada, de l'entorn social del subjecte, però respecte del mapa de problemes, cal afegir que un dels cercles culturals que determinen la identitat de l'individu és la "nació" i això suposa passar del sistema personal al sistema social¹⁸ (Tortosa, 1992: 106). Aquest mateix recorregut és el que es farà en el pròxim apartat quan es relacionen la identitat personal i la identitat social, la individual i la col·lectiva.

Encara podríem anar més enllà, i situar-nos en el nivell del sistema mundial, amb la qual cosa hauríem de referir-nos a les cosmologies, les civilitzacions o visions del món, en gran mesura lligades a les religions (Tortosa, 1992: 110). També podríem situar en aquest punt el nivell superior de la definició del si mateix, "la humanitat", que està per damunt dels nivells que corresponen a la identitat personal i la social (Deschamps & Devos, 1996: 47-48). Finalment, ens podríem identificar amb totes les expressions de la vida, i trencar amb la tradicional distinció entre l'ésser humà i la resta del éssers vius, en una concepció que s'ha anomenat *ecologia profunda* (Tortosa, 1992: 110-111; vegeu especialment el treball de Devall & Sessions, 1985). Però l'encreuament del subsistema cultural (el que correspon al problema de la identitat) amb aquests nivells superiors (sistema mundial, ecosistema), sobrepassa l'ambició d'aquest projecte i el

¹⁸ Precisament la identitat nacional és una identitat social.

recurs a ells (especialment al sistema mundial) es produirà de manera puntual i estratègica (quan es faça una aproximació al període d'eclosió del capital global, o quan es faça ús de la perspectiva històrica per a explicar l'origen de nacions i nacionalisme, per exemple).

En qualsevol cas, i en relació amb la problematització de la identitat, cal parar atenció en l'advertència que encertadament plantegen Béjar i Cappello:

La identitat és conceptualitzada com una problemàtica que ha de ser resolta raonablement per un ordre social "saludable". La identitat és una definició posicional d'individus dins d'institucions i societats. Des d'aquesta òptica, la identitat s'aplica a una dimensió estructural configurada per institucions que s'imposen als subjectes i condicionen la seua conducta (1990: 13).

En conseqüència, el sistema capitalista i les seues institucions condicionaran la manera en que es puguen resoldre els problemes d'identitat, tot i la seua alineació, segons aquest esquema, en l'esfera individual.

La relació entre identitat personal i identitat social (identitat individual-identitat col·lectiva)

Fins ara hem abordat el concepte d'identitat d'una manera general, de manera que es puga referir a qualsevol tipus d'identitat. Correspon en aquest punt afrontar les principals categoritzacions que es fan des de l'estudi d'aquest concepte i que contribueixen a la seua concreció i definició teòrica.

Una de les distincions més habituals es produeix entre *identitat personal* i *identitat social*. La tensió o la relació entre aquests dos pols està present en moltes de les aproximacions més significatives al concepte d'identitat de la segona meitat del segle xx, i fins i tot s'arriba a esmentar com el principal dilema que planteja la identitat (Íñiguez, 2001: 209). Per exemple, com recull María Cristina de los Reyes (2001: 5-6), Erving Goffman (1970) en parla com dos dels tres moments que interactuen en la construcció de la identitat:

- Identitat social: "resultat de les inferències que en els encontres cara a cara es fan a partir del coneixement de categories socials a les quals s'espera que pertanga 'l'estrany', en la mesura en què, com a membre d'una d'aquestes

categories, els seus atributs es percebeixen com a corrents i naturals” (Goffman, 1970: 11-12; De los Reyes, 2001: 5); així, la identitat social seria el que som capaços d’atribuir a una persona en primera instància.

- Identitat personal: se sustenta en la idea d’*unicitat* o diferenciació de l’individu respecte dels altres. Això es produeix a partir de “marques positives” (“suports” d’aquesta unicitat, com ara la imatge fotogràfica que tenen els altres o la nostra ubicació dins d’una genealogia familiar) i d’una “combinació única dels ítems de la història vital” de l’individu (Goffman, 1970: 73; vegeu també Berger & Luckman, 1968: 129; i Íñiguez, 2001: 210). Hem de subratllar però, i així ho fa el mateix Goffman, que, com ja es va avançar en l’apartat relatiu al sentit ontològic de la identitat, és precisament aquesta exclusivitat, la unicitat de la identitat personal, la que permet la rutina i estandardització de l’organització social –tots tenim una empremta única que ens classifica, un número d’identitat, de la seguretat social, una fesomia exclusiva...– (Goffman, 1970: 73-74).

Però de la mateixa manera que Goffman procura establir una distinció entre la identitat social i la personal, també considera important tractar tots dos conceptes de manera conjunta per a contraposar-los al que Erik Erikson i altres autors anomenen *identitat del jo*.¹⁹ L’element comú de les identitats personal i social l’hem desenvolupat ja de manera extensa: “la identitat social i personal formen part de les expectatives i definicions que tenen *altres* persones respecte de l’individu de qui es qüestiona la identitat”, fins i tot (en el cas de la identitat personal) abans del seu naixement i després de la seua mort, quan no es tenen sensacions –entre les quals hi ha les “sensacions d’identitat”– (Goffman, 1970: 126). Això es contraposa a aquest tercer tipus d’identitat:

- Identitat del jo (*ego identity*) o “identitat experimentada” (*felt identity*): “sentit subjectiu de la pròpia situació, continuïtat i caràcter al que un individu arriba com a resultat de les diverses experiències socials per les que passa” (Goffman,

¹⁹ De tota manera, en Erikson, la distinció identitat del Jo-identitat personal no està satisfactòriament treballada.

1970: 126). Seria una mena de consciència identitària, en tant que aquesta identitat experimentada ens parla del que sent l'individu respecte de la seua identitat (personal o social) i com maneja la informació que en té; Giddens es refereix a aquesta identitat com "el jo entès reflexivament per la persona en funció de la seua biografia" (1995: 72). No hi ha dubte que l'individu necessita la referència dels altres per a construir la imatge de si mateix, però segons Goffman té certa autonomia en aquest procés d'elaboració (Goffman, 1970: 127-128; De los Reyes, 2001: 6).

Tornant a la comparació entre les identitats personal i social, la seua distinció serveix també perquè l'individu classifique el món dels altres. Concretament, li permet dividir entre els que saben i els que no saben. Els que saben tenen una "identificació personal" de l'individu ("així que el veuen o senten el seu nom poden posar en joc la informació"); mentre que per als que no saben, l'individu és estrany, "algú de qui no han iniciat una biografia personal" i, per tant, hauran de basar-se en "la seua identitat social immediatament aparent"; després d'això ja podran anar elaborant la seua identificació personal (Goffman, 1970: 83-84). La relació entre identitat personal i social és de gran importància en tant que els punts de connexió són evidents. Per exemple, en la construcció de la identitat personal d'un individu, hem de recórrer a aspectes de la seua identitat social; i el fet de conèixer a algú personalment possibilita revisar i fixar la informació vinculada a la identitat social, circumstància que pot acabar modificant el significat dels atributs socials que lliguem a l'individu (Goffman, 1970: 82; vegeu també Piqueras, 1996a: 272).

Entre els tres tipus d'identitat, la social i la personal com a definicions dels altres sobre un subjecte, i la identitat del jo com a resposta del subjecte a aquestes definicions, es produeix un diàleg de perspectives de resultats incerts: es poden acabar construint identitats plenament coherents i fins i tot alineades amb el pensament social dominant i d'altres envoltades de contradiccions (De los Reyes, 2001: 6) i que poden generar problemes d'encaix –per a l'individu que no encaixa o per a la societat que percep com a problemàtic a l'individu que no encaixa—. En qualsevol cas, la identitat, entesa genèricament, va modificant-se en el procés de socialització, i per això és precària,

inestable; però alhora l'entorn social és capaç de conferir-li estabilitat en la mesura que es reafirmen determinats universos i es descarten altres, contribuint a generar certa coherència (Berger & Luckman, 1968: 129-130).

Les aportacions des de la psicologia social. La teoria de la identitat social

Però el model conceptual que proposa Goffman (i que en certa mesura fa seu Giddens, 1995), amb aquesta triple distinció, no coincideix amb moltes de les aproximacions que es fan en les ciències socials, i molt especialment en la psicologia social. Per exemple, la "identitat personal" de què parla Trocello (1998) és més semblant a la identitat del jo que s'ha exposat abans que a la pròpia identitat personal de Goffman, en tant que es referix a l'experiència de l'individu i a la capacitat que aquest té de sentir-se com a subjecte de les seues accions.

En aquest sentit, cal detenir-se en els desenvolupaments de la *teoria de la identitat social* (Tajfel & Turner, 1979) que ens arriben des de la psicologia social, especialment perquè els pares d'aquesta proposta i els seus seguidors s'han preocupat especialment d'afrontar els conceptes de *identitat personal* i *identitat social* i la seua interrelació.²⁰ Ja quan William James, i posteriorment de manera més clara Mead, plantegen la distinció entre *jo* i *mi*, intentant presentar la dualitat del *si mateix*, trobem la idea d'un si mateix en què s'endevina un component més personal (el jo) i un altre més "sociològic" (el mi, que equival a la interiorització dels rols socials). Això, que remet a la relació dialèctica entre individu i grup, entre allò individual i allò social (Deschamps & Devos, 1996: 40; Gundlach i al., 2006: 1607), assenta les bases per a la distinció que Tajfel, junt amb Turner (1979), farà entre identitat personal i social. Per tant, des de Mead tenim clar que l'individu es defineix des d'un pol personal i un altre de social.

²⁰ Tot i que la teoria de la identitat social és una de les referències més acceptades en la psicologia social quan s'estudia la identitat, s'ha de tenir en compte que les noves perspectives en psicologia social reprenen l'interaccionisme simbòlic de Mead i l'*Escola de Chicago*, i la microsociologia de Goffman (Íñiguez, 2001: 215).

També les aportacions del matrimoni Sherif (Muzafer i Carolyn Wood) en els anys cinquanta i seixanta van ser de gran importància perquè l'Escola de Bristol²¹ poguera arrodonir la seua explicació de la identitat social i la conducta intergrupals. A partir dels Sherif s'introdueix la consideració de la noció d'identitat social en investigar "l'efecte d'identificació positiva en els integrants d'endogrups que produeixen les relacions antagòniques sorgides en els conflictes intergrupals" (Montero, 1996: 397). Per al matrimoni Sherif, els interessos contraposats entre grups generen conflicte i d'ací es deriven "processos de categorització que duen a definir al grup rival en termes negatius, en tant que el grup propi és presentat positivament en les mateixes àrees" (Montero, 1996: 397).

Però són precisament els treballs de Henri Tajfel, la seua col·laboració amb John Turner i la prolongació dels desenvolupaments teóricoempírics de la teoria de la identitat social en la *teoria de la categorització del jo* (a càrrec precisament de Turner), els escrits que han passat a ser la referència en aquest camp i el nou punt de partida per a les aproximacions a aquests conceptes i a l'explicació psicosocial de la formació de les identitats. Aquests autors també començaren centrant-se en el conflicte intergrupals, en com els grups estableixen contrastos entre sí, comparant, categoritzant, estereotipant. De fet, la seua primera *teoria* va ser la *del conflicte intergrupals*, que parlava d'un continu entre dos pols, el de les relacions interpersonals i el de les relacions intergrupals (en definitiva, la identitat personal i la identitat social). Quan hi ha conflicte entre grups, l'individu es decantarà més per una actuació basada en les seues característiques grupals, que no en la seua singularitat com a individu (Montero, 1996: 398).

Més enllà, per a Turner, la pertinença a un grup produeix una identitat social que deriva de l'avaluació positiva dels seus atributs comparats amb els d'altres grups, ja que hi ha en l'individu la necessitat d'una avaluació favorable o positiva de si mateix en la societat. Els grups, quan es comparen mútuament, tracten també de diferenciar-se els uns dels altres, però inclinant la balança en favor propi, asimètricament, de manera

²¹ Les vitals aportacions a la psicologia social, i fins i tot al conjunt de les ciències socials, han suposat que s'arribe a parlar de l'*Escola de Bristol*, a partir del lideratge de Henri Tajfel (Hersz Mordche quan era polonès) i el seu alumne avantatjat John Turner.

que en la comparació resulte l'endogrup millor o més positiu que els altres. En definitiva, en aquesta "competició social" es manifesta una tendència a infravalorar l'adversari i a sobrevalorar el propi grup, ajudant-se del procés de categorització, l'explicació del qual conclouria Turner més endavant (Turner²², 1975; citat en Morales i al., 1996: 398-399; vegeu també Íñiguez, 2001: 214; i Morales, 2007).

Aquestes consideracions permeteren estructurar una segona teoria, que complementaria l'anterior: la *teoria de la identitat social*.²³ Tajfel defineix la identitat social com lligada al coneixement que té l'individu de la seua pertinença a certs grups socials i a la significació emocional i avaluativa que en resulta (1972: 292); i aquesta pertinença és decisiva per a la imatge d'un mateix (Scandroglio i al., 2008: 81; vegeu també Piqueras, 1996a: 269). Com s'ha indicat, els individus volem millorar l'autoestima i desenvolupar un autoconcepte positiu; en aquest sentit, la identitat social derivada de la pertinença a grups serà positiva o negativa segons les avaluacions que faça l'individu en funció de la comparació social. Per tant, "la identitat social positiva sorgirà de comparacions favorables al grup propi, el qual ha de ser percebut com a positivament diferenciat d'exogrupos rellevants. Quan la identitat social és insatisfactòria, els individus tractaran d'abandonar el grup en què es troben i unir-se a un de diferent, o bé generar un de nou amb atributs més positius i millor valorats socialment" (Montero, 1996: 400; vegeu també Brown, 2000: 747). Per tant, la identitat social arriba a produir-se per una tendència racional-hedonista de l'individu, que busca sensacions de plaer, i per això es persegueix un resultat positiu que, si no arriba, farà que la conducta de l'individu vaja en la direcció de fer realitat una identitat positiva; i, si fracassa en l'intent, cercarà altres grups que li garantisquen una identitat social positiva (Montero, 1996: 400-401; Huddy, 2001: 132).

Per a concloure, Turner aporta la *teoria de la categorització del jo*, que arrodoneix les implicacions del procés de comparació social amb altres significatius i contribueix a estructurar els treballs de l'*Escola de Bristol* (Scandroglio i al., 2008: 81). El procés de

²² TURNER, John C. (1975), "Social comparison and social identity. Some prospects for intergroup behavior", *European Journal of Social Psychology*, núm. 5, pgs. 5-34.

²³ De tota manera, inicialment, la *teoria de la identitat social* era un compendi d'escrits i aportacions sobretot de Tajfel, però la denominació com a tal teoria no apareix fins als últims setanta, i és Turner, el seu deixeble, qui la "bateja" (Scandroglio i al., 2008: 81).

categorització és essencial per a la identitat social, en tant que permet ordenar i estructurar l'entorn, tot classificant-lo per semblances i diferències (Amiot i al., 2007: 366). En aquest sentit, és un procés simplificador en què s'accentuen similituds i dissimilituds; quan es categoritza, se sobreestimen les diferències intergrups i se subestimen les diferències intragrup (Deschamps & Devos, en Morales i al., 1996: 43-46; Amiot i al., 2007: 367); és el que Turner (1987) anomenà "principi del metacontrast". D'aquest procés deriva la representació cognitiva del jo com a membre de diferents categories (Bar-Tal, 1996: 256; Jamieson, 2002: 512-513) –i en conseqüència, no membre d'altres–. A partir de l'aparició de la teoria de la categorització del jo, aquest corpus teòric i l'anomenada teoria de la identitat social queden enllaçades com un cos general que serà referència per a tots els continuadors teòrics i empírics de la via oberta per Tajfel, Turner, Oakes i altres (Scandroglio i al., 2008: 81; vegeu també Aceros & Evnitskaya, 2008: 58-59). No obstant aquest recorregut des dels Sherif fins Tajfel i Turner, cal dir que Erikson (1992) ja havia aconseguit explicar de manera més o menys satisfactòria el procés a través del qual el subjecte es diferencia dels altres, s'adona de la seua singularitat, alhora que percep similituds amb altres;²⁴ i ja hem subratllat la importància del treball de Mead. L'aportació fonamental de l'Escola de Bristol és una necessària sistematització i experimentació emparada en la fortalesa d'una disciplina, la psicologia social, que començava a consolidar-se definitivament.

Però al marge dels fonaments d'aquest corpus teòric, per a continuar amb la tasca conceptual que hem encetat, ens interessa conèixer com els més destacats autors de la psicologia social de la segona meitat del segle xxs'han enfrontat a la identitat personal i la identitat social. Respecte de la *identitat personal*, es tracta d'una construcció no definida amb massa claredat (de límits difusos), però que "indica el reconeixement que un individu té de la seua diferència en relació amb els altres" (Deschamps & Devos, 1996: 41). Com assenyala Maria Jarymowicz (1996: 145-146), la identitat personal es basa inicialment en dos grups de premisses:

²⁴ Erikson també és pioner en explorar "l'impacte dels factors històrics i socioculturals en les identitats" (Béjar & Cappello, 1990: 11).

- La identitat personal és el resultat de reconèixer-se a un mateix; els elements configuradors de la identitat del Jo (entesa com identitat personal) sorgeixen de l'autoconeixement, de donar resposta a la pregunta "Qui sóc jo?".
- Els elements que defineixen la identitat personal no són únicament els que la mateixa persona considera característics (i potencialment característics per als altres), sinó també específics, és a dir, que diferencia el Jo dels altres. Aquests són els "trets d'identitat" en contraposició als "trets esquemàtics", que són els característics.

A partir d'aquestes premisses, la identitat personal podria definir-se com "un subsistema de l'autoconeixement que està format per atributs percebuts com els més característics del Jo i alhora com a específics (distintius)" (Jarymowicz, 1996: 146). Això no es pot sentir més que en la relació amb els altres; així, l'individu es percep com a idèntic a si mateix, com a ser particular, però alhora diferent dels altres. Per tant, "la identitat personal és allò semblant a si mateix i diferent dels altres" i es formarà a partir de relacions interpersonals (Deschamps & Devos, 1996: 41) desenvolupades des de la biografia específica de l'individu (Páez i al., 1996: 221). Una altra de les implicacions de la concepció d'identitat personal que presenta Jarymowicz és la seua vinculació a la subjectivitat de l'individu, a l'experiència i les sensacions que el duen a reconèixer-se a si mateix; i això connecta en certa mesura amb el concepte d'identitat del Jo de Goffman. Així, per als continuadors de la teoria de la identitat social, sembla no tenir pes l'enfocament *dramatúrgic*²⁵ i es reforça més aïna la bipolaritat personal-social, com se subratlla al llarg d'aquest apartat.

Paral·lelament, "la *identitat social* deriva de les diferenciacions entre grups" (diferenciacions Nosaltres-Altres); el contingut de la identitat social, ve definit per "dimensions prototípiques del Nosaltres (...), dimensions presentades com referents al Jo" (Jarymowicz, 1996: 150); o, d'una altra manera, la identitat social es representa quan l'endogrup ha sigut incorporat al sentit d'un mateix –i, alhora, el si mateix és experimentat com una part integrant de l'endogrup– (Brewer, 2001: 121; citat en

²⁵ Com és sabut, en les seues aportacions a les ciències socials, Ervin Goffman utilitzava la metàfora teatral, per a fer de la realitat social un teatre amb els seus actors (individus), escenari (lloc on es produeixen les interaccions entre individus), *backstage* (espai privat, de reflexió íntima de l'actor), etc.

Gundlach i al., 2006: 1608). L'individu queda així lligat a l'estructura social, a grups i categories, que fan que hi haja relacions de semblança amb altres de la mateixa pertinença (Nosaltres). "Però també es refereix a una diferència, a una especificitat d'aquest 'nosaltres' en relació amb els membres d'altres grups o categories (Ells)" (Deschamps & Devos, 1996: 41). Hi ha aleshores un doble moviment de similitud (respecte dels membres del propi grup, nosaltres) i de diferència entre grups (entre Nosaltres i els Altres). D'altra banda, s'ha de tornar a subratllar l'origen cognitiu i emocional de la identitat social que va apuntar Tajfel quan començava a enunciar la teoria de la identitat social: el subjecte coneix la seua pertinença a grups i dóna un valor i significat emocional a aquesta pertinença; el resultat d'això és la part de l'autoconcepte que comencem a reconèixer com identitat social. Així doncs, "les identitats socials en forma de categories socials com nacionalitat, religió, gènere, professió, ètnia o orientació política són internalitzades i constitueixen una part potencialment important de l'autoconcepte d'una persona" (Bar-Tal, 1996: 255), en tant que puguen proporcionar-li una auto-imatge positiva.

De tota manera, pot ser de gran utilitat per al cas valencià tenir present el concepte de *identitat negativa* de Maritza Montero. Les identitats negatives desqualifiquen el Nosaltres, perquè en el procés de categorització social no ha eixit afavorit l'endogrup. Aleshores, la ideologia té un paper clau per a "acceptar una definició desqualificant de l'endogrup" (Montero, 1996: 402). És, en certa mesura, una teorització de la idea d'*autoodi* que ha sigut enunciada des de diferents versions polítiques de la identitat valenciana i que serà tractada en la part empírica.

Al fenomen de referència a un Altre social extern, siga país, ètnia o grup, contraposat a un Nosaltres social, al qual se l'institueix com a model o parangó positiu, moltes vegades hipervalorat, que contrasta amb la desvaloració del grup propi, l'anomenem altercentrisme, perquè fa de l'Altre (...) el centre de comparació, l'eix i model positiu, entorn al qual es fa girar la identitat pròpia, definida com la seua contrària negativa (Montero, 1996: 404).

Es manté el vincle amb la pròpia nació o grup, amb una mena de patriotisme de caràcter mític-simbòlic, però alhora es desqualifica la nació pròpia, perquè el resultat del contrast és negatiu. La teoria de la identitat social fallaria a l'hora d'explicar aquest

fenomen perquè s'empara fonamentalment en allò racional i cognitiu, deixant de banda elements emotius. En la construcció de la identitat intervenen quatre condicions alhora (caràcter històric, caràcter cultural, mediació afectiva i presència de la ideologia) que poden incidir en la presència d'aquestes identitats negatives. Algunes de les característiques que tipifiquen aquest altercentrisme desenvolupat per Maritza Montero serien les següents (1996: 406-407) –tenint present que és un concepte desenvolupat per al cas de Llatinoamèrica–:

- Ambivalència en les autoimatges i representacions nacionals, de la pròpia cultura o de la pròpia ètnia, caracteritzades per atribucions positives neutralitzades o anul·lades per atribucions negatives contràries
- Característiques pseudopositives estereotípiques (atributs com folgós/barrilaire, generositat malgastadora) i característiques explícitament negatives, igualment estereotipades (per exemple, meninfotisme).²⁶
- Hipervaloració d'exogrups, particularment aquells amb els quals s'ha tingut històricament vincles de dependència, unida a minusvaloració de l'endogrup.
- Fatalisme, caracteritzat pel conformisme, la submissió, la passivitat i el pessimisme respecte dels guanys col·lectius.
- Presència d'elements per a la identitat social positiva (territori, efemèrides, mites, etc.), però no se'ls connecta amb la realitat viscuda; són un aspecte mític.
- Valoració positiva del Jo, però valoració negativa del Nosaltres.

El concepte de *nacionalisme banal* de Michael Billig (2006) podria ajudar la teoria de la identitat social a resoldre el problema que planteja Montero. Si com deien Tajfel i Turner (1979), la identitat social deriva de l'avaluació positiva dels atributs de l'endogrup per comparació amb un altre grup, no és possible consolidar una identitat social si l'avaluació és negativa; en aquest cas, els individus tendiran a abandonar el grup i buscar un altre que li procure un autoconcepte positiu. Però la situació que

²⁶ Per a una lectura detinguda de l'autoestereotip dels valencians, vegeu Piqueras, 1996a: 112-123.

descriu Montero és una realitat amb fonament empíric (diverses investigacions en diferents estats de Llatinoamèrica): hi ha identitats negatives. Aleshores, com poden ser compatibles la teoria de la identitat social i el concepte d'*altercentrisme*? Doncs, seguint Billig, un no pot abandonar la seua nacionalitat fàcilment, perquè té una presència constant en la nostra vida (de vegades fins i tot difícilment perceptible) que la converteix en una realitat indefugible (des del document *nacional* d'identitat o el passaport, fins a l'exercici del vot en els comicis *nacionals*, passant per la recreació d'aquesta realitat nacional a través de l'escola, "l'home del temps", etc.). D'aquesta manera, podem conviure amb una identitat social negativa que coexistirà amb altres de positives. Té a veure, doncs, amb la possibilitat d'elecció, i la hipotètica manca d'opcions en el terreny nacional pot quedar compensada, especialment en aquests moments de "modernitat líquida" (Bauman, 2005), per la incorporació d'altres moltes identitats socials en què l'individu disposa de un marge de maniobra major (i fins i tot en el camp de les identitats col·lectives de base territorial, identitats de caire local, regional, supranacional poden arribar a excel·lir en l'autoconcepte de l'individu).

En la taula següent, de manera sintètica, es poden veure confrontats els principals trets característics de la identitat personal i la identitat social:

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Taula III. Confrontació de la identitat personal i la identitat social	
<i>Identitat personal</i>	<i>Identitat social</i>
Vessant psicològica de la identitat	Vessant sociològica de la identitat
Individual	Col·lectiva
Trets d'ordre personal, atributs específics o idiosincràtics de l'individu	Trets d'ordre social que assenyalen la pertinença a grups o categories
Nivell inferior de la definició del si mateix ^(*)	Nivell intermedi de la definició del si mateix ^(*)
Idèntic amb si mateix	Similitud amb altres membres de l'endogrup (Nosaltres)
Jo diferent dels altres individus	Nosaltres (membres de l'endogrup) diferents dels altres (membres de l'exogrup)
Comportaments i relacions interpersonals: interaccions íntimes, diàleg intern	Comportaments i relacions intergrupals: interacció amb altres persones més enllà del cercle íntim
Categorització: comparacions interpersonals	Categorització: comparacions intergrupals
Personalització	Despersonalització
Alta distintivitat d'esquemes Jo-Nosaltres	Alta distintivitat d'esquemes Nosaltres-Altres
Funció de prototip dominada pel Jo	Funció de prototip dominada pel Nosaltres
Més reeixida quan dominen els valors culturals individualistes	Més reeixida quan dominen els valors culturals col·lectivistes
Més present en els estadis d'individuació i declivi del grup	Més present en els estadis d'identificació i producció del grup
Elaboració pròpia a partir de Morales i al. (1996)	
(*) El nivell superior, que completa la classificació, es refereix al conjunt de la humanitat (Deschamps i Devos, 1996: 47-48).	

Però a banda de presentar tots dos conceptes (identitat personal i identitat social) i fins i tot confrontar-los, els continuadors de la teoria de la identitat social han mostrat com es relacionen totes dues parts de l'autoconcepte, partint del supòsit que s'assumeix un conflicte conceptual entre aquestes dues vessants (Morales i al., 1996: 13). Ja Mead (1990) deia que l'individu es prolonga en la societat i la societat en l'individu, i proposa que hi ha un continu amb dos pols (l'individual i el col·lectiu), però

més que oposats, interdependents.²⁷ En canvi, Tajfel i Turner veien de manera més clara l'oposició entre la necessitat de distingir-se (identitat personal) i la necessitat d'assemblar-se (identitat social), entre el comportament interindividual i l'intergrup, i s'arriba a apuntar que com més forta és la identitat social, menys ho és la identitat personal i viceversa (Tajfel & Turner, 1979; Jarymowicz, 1996: 150-152; Worchel, 1996: 290; Scandroglio i al., 2008: 81). Així, els individus estaríem immersos en una lluita per l'equilibri entre el nostre desig de pertànyer a grups i la nostra necessitat d'independència, d'unicitat. Si s'amenaça la nostra identitat social, reforçarem la relació amb els grups; si el que està en joc és la nostra singularitat, farem més reeixides les característiques personals (Worchel, 1996: 316).

En qualsevol cas, tot i que des de la psicologia social s'accepten en gran part els plantejaments de Tajfel i Turner i es treballa considerant la presència d'aquests dos pols bàsics, també són nombroses les matisacions a aquest esquema general. En aquest sentit, els arguments de Willem Doise van en la línia d'afirmar que "la representació del jo se sustenta sobre una lògica profundament social (...), per això no es pot oposar identitat personal i identitat social, perquè totes dues són aspectes dels mateixos processos psicosocials" (Morales i al. 1996: 14). Si considerem la identitat personal també com una representació social, Doise identifica un saber compartit que s'expressa en la forma en què els individus es defineixen. Així, aquest autor acaba definint la identitat personal com "un principi organitzador de preses de posició que concerneixen el si mateix en les relacions simbòliques amb els altres individus i grups" (Doise, 1996: 34). També Deschamps i Devos comparteixen gran part d'aquest argument, i els seus estudis empírics els duen a afirmar que entre identitat personal i identitat social pot donar-se una relació directa en compte d'una d'inversa, com sosté el plantejament de base de la teoria de la identitat social; especialment en grups dominants o privilegiats, es produiria una "variació concomitant de les diferències entre grups i entre si mateix i els altres" (1996: 52; vegeu també Scandroglio i al., 2008: 81), és a dir, totes dues poden, en determinades situacions, agafar protagonisme

²⁷ Avui també ho veu així Larraín des de la sociologia quan afirma que "les identitats personals són formades per identitats col·lectives culturalment definides, però aquestes no poden existir separadament dels individus" (2001: 33-34).

ahora i en un mateix subjecte, i per tant identitat personal i identitat social se'ns mostren entrelaçades i amb complexes interdependències. A partir del suporta a la hipòtesi de la covariació de Deschamps i Devos, Serino indica que sols quan la persona ha demostrat fidelitat i lleialtat a un grup (subratllant per tant la seua similitud), pot aspirar a ser una persona única, un individu distintiu²⁸ i, si s'admet aquest postulat, la dicotomia personal-social no està resolta, no són pols clars d'un continu en què les interdependències van més enllà de l'existència de posicions intermèdies (Serino, 1996: 168-172). Per a il·lustrar aquesta idea, Serino enuncia una forma especial de covariació, la que es dóna quan el Jo ocupa un lloc prominent (prototípic) i apareix simultàniament com a similar i com a diferent dels altres membres de l'endogrup. Ací la semblança i la diferència estan enllaçades una a l'altra, covariant de manera atípica (Serino, 1996: 175-176).

En resum, es podria mantenir que identitat personal (o individual) i identitat social (o col·lectiva) són els dos components bàsics de l'autoconcepte de si mateix i representen esferes notablement diferenciades (vegeu Taula I), tot i que en certes ocasions la seua interrelació és torna complexa i difusa (la correlació inversa no és tan evident), de manera que la concepció bipolar que situa enfrontadament individu i grup no se'ns presenta tan nítida (Moya, 1996: 435-436). Per això ha cobrat certa rellevància en els darrers temps l'obra de Mead (Íñiguez, 2001: 215), la visió del qual, recordem, identificava una esfera personal que es prolongava en la social i viceversa.

D'altra banda, els desenvolupaments de la teoria de la identitat social han suposat altres aportacions substancials a la comprensió del concepte. Per exemple, Daniel Bar-Tal introdueix un ingredient per a acabar d'entendre com es modela la identitat social. Segons aquest autor, les categoritzacions no expliquen per si mateixes la formació de les identitats socials; cal aprofundir en les *creences*. Parlant de la identitat, "les creences són definides com conviccions que els membres d'un grup són conscients de compartir i a les quals consideren definitòries de la seua 'pertinença grupal'" (Bar-Tal, 1996: 256). Ha d'haver-hi un contingut que siga objecte de creença i un coneixement

²⁸ També Páez i al. consideren que la identitat personal, tot i tenir "autonomia relativa i eficàcia pròpia (...), es forma a partir de la internalització de les identitats socials (...), s'individualitza en el marc de la identitat social" (1996: 223). Vegeu també Gundlach i al., 2001: 1607.

que afirme que aquesta creença és compartida pels membres del grup. “En aquest marc, la creença ‘nosaltres som un grup’, que expressa la identitat social dels membres del grup, és denominada *creença grupal principal o fonamental*” (1996: 257). També comparteixen altres creences addicionals que contribueixen a definir la identitat social del grup i el fet de compartir tot un conjunt de creences habilita els membres per a ser integrants d’aquest grup (junt amb el procés de categorització). Les creences uneixen els membres i els diferencien d’altres grups, suposen un criteri per a diferenciar-se (com sostenia precisament Tajfel, “nosaltres som el que som perquè ells no són el que som” (1979: 183; citat en Bar-Tal, 1996: 258). Concretament, aquestes creences poden abastar des de doctrines religioses, fins a drets humans, passant per ideologies polítiques, característiques identitàries, etc., però Bar-Tal fa una classificació bàsica de quatre tipus de creences: normes, valors, metes o objectius grupals i ideologies. En qualsevol cas, hi ha creences prèvies, que constitueixen generalment l’antecedent de la creença grupal fonamental, que és la que afirma que el grup existeix (‘nosaltres som un grup’): tenim el mateix destí, la mateixa meta, vivim en el mateix lloc, tenim la mateixa característica... (Bar-Tal, 1996: 259-269). La importància d’aquest element en la identitat social ve determinada, primerament, perquè serveix de base per a l’existència del grup, perquè li dóna confiança, perquè els membres del grup tendeixen a organitzar les seues creences personals en funció de les creences grupals, i perquè serveix per a explicar els comportaments endogrupals i exogrupals (Bar-Tal, 1996: 279-281).

També ens hem d’aturar en l’aportació evolutiva de Worchel, que divideix el desenvolupament dels grups en quatre *etadis*:

1. Identificació: quan s’ha format el grup la preocupació inicial és la identitat; “es dirigeixen esforços a delimitar les fronteres del grup, el seu ‘lloc’ en relació amb altres grups (...) i la relació entre els membres” (Worchel, 1996: 295). S’aprofundeix en les semblances entre membres. S’estableix un dogma central i es demana compromís amb el grup. El lideratge freqüentment està centralitzat en aquesta fase, s’intenta desplaçar els membres cap a la identitat social (en detriment de la personal), i les relacions amb els exogrupos són tenses.

2. Productivitat: l'orientació continua cap a l'endogrup, però aquest ja es dedica a produir, a desenvolupar tasques. Això modifica la conducta del grup, que ja no actua tan emocionalment com analíticament. Si abans s'emfasitzaven les semblances entre els membres, ara comencen a examinar-se les diferències, sense perdre de vista la tasca productiva. Encara domina la identitat social, però es permet que els membres aprofundisquen en la seua identitat personal si això es relaciona amb la productivitat grupal. Les fronteres del grup es fan més permeables i es permet l'entrada d'altres membres que poden acomplir determinades tasques. "El grup suavitza l'antagonisme cap als exogrups tot i que la relació amb ells continua plena de reticències" (Worchel, 1996: 297); es pot arribar a la comparació amb altres grups per a valorar la productivitat de l'endogrup; i es permet un contacte mentre no s'amenaça la identitat social.
3. Individuació: en diferenciar-se per a desenvolupar tasques en la fase de productivitat, els membres comencen a centrar-se en les seues característiques individuals. Això s'accelera en la individuació. Els membres avaluen els esforços que fan pel grup i les recompenses que n'obtenen. Ja no es demana igualtat (tots som membres del grup) sinó equitat (reconeixement en funció del que faig pel grup). Comencen les comparacions entre els membres de l'endogrup i amb els membres de l'exogrup. S'exageren els èxits de l'exogrup per a presentar-los com a referència. S'accentuen les diferències que fan els individus entre si mateixos i els altres membres del grup.
4. Declivi: amb aquest procés d'individuació s'ha plantejat una amenaça a la identitat grupal. El grup s'ha fragmentat i els membres no temen l'amenaça de rebuig, perquè el grup ha deixat de ser tan important per a l'autoconcepte de l'individu. Comencen a formar-se subgrups i els membres del grup exploren la possibilitat de passar a altres grups; els membres marginals són els primers que abandonen; quan membres més destacats també abandonen, això es veu amb alarma i els que queden fan reclamacions al grup buscant canvis que els hi mantinguen units. "Els exogrups perceben la vulnerabilitat del grup i llancen

esforços per a fomentar l'abandonament" (Worchel, 1996: 299). La defensa contra aquestes intromissions exteriors ja no es pot articular fàcilment.

Tot i les limitacions d'aquests estadis en tant que són "moments ideals", s'hi endevina una connexió evident amb la realitat dels diferents grups amb els quals ens podem haver trobat o dels quals podem haver tingut referència. Si pensem en grups de caire polític, els que centren l'atenció en aquesta investigació, segurament se'n pot repassar mentalment la història particular lligant-la a les fases que proposa Worchel i trobar certa regularitat empírica. Més encara quan l'autor ens parla del funcionament cíclic dels estadis, de com la fase de declivi pot obrir novament etapes d'identificació. La culminació del procés tal com es descriu en aquests quatre punts implica un trauma per al grup, però quan ja se n'han anat els membres que es consideren més agreujats, els que queden tornen a parar atenció en el grup; sol aparèixer altra vegada un líder que dóna l'esperança de restabliment del grup. Aleshores, "els abandonaments es veuen com una depuració" (Worchel, 1996: 299). Es rebutja els que se n'han anat, i el grup repassa la història i s'enforteix per haver resistit. Es reconstitueix el grup i es focalitza altra vegada l'atenció sobre ell, de manera que es reinicia la fase d'identificació. Es pot arribar a fer una nova depuració per a quedar-se amb els membres que combreguen amb el dogma renovat, amb la identitat del grup. També tornen les hostilitats cap a altres grups, especialment aquells que han acollit els membres dissidents. La identitat social torna a dominar sobre la personal.

Pot haver-hi talls en aquest cicle, en la seqüència d'aquestes quatre fases ordenades; tanmateix, poden no donar-se amb la mateixa intensitat i extensió temporal. Per exemple, la tornada a la identificació és recurrent si hi ha esdeveniments que la provoquen, com ara la manifesta hostilitat d'un altre grup (fins i tot els líders poden buscar conflictes amb exogrups per a reavivar flames debilitades); o un augment sobtat dels recursos pot conduir el grup ràpidament cap a la fase d'individuació. Els estadis són períodes en què domina una qüestió sobre les altres, però no de manera absoluta: en el període d'identificació la qüestió central és la identitat, però el grup ja pot estar produint o en l'estadi de producció. En aquest sentit, solen donar-se transicions suaus entre fases.

Les identitats col·lectives

Si bé en la definició d'identitat col·lectiva hi ha determinades aproximacions a un significat de consens, bàsicament es podria parlar de dos tipus de tractament: els que, com hem vist amb la teoria de la identitat social, assimilen identitat col·lectiva a identitat social, que es un enfocament que naix sobretot de la psicologia social, però que troba ressò entre altres disciplines de les ciències socials; i els que donen un tractament menys lligat a l'individu (i les seues categories de pertinença) i més aviat connectat a una mena de consciència col·lectiva. Aquest darrer plantejament és més freqüent entre part dels sociòlegs i antropòlegs i pot tenir l'arrel en els treballs de Durkheim (1987) sobre la cohesió social en les societats modernes: l'autor francès parlava de la necessitat d'una consciència o mentalitat col·lectiva, que entenia com uns valors comuns o visions compartides que poden facilitar la cohesió i moderar les tendències individualistes en una societat capitalista en consolidació.

Respecte dels autors que equiparen identitat social a identitat col·lectiva, ja s'ha presentat amb certa extensió els avanços de la teoria de la identitat social en l'apartat corresponent i en tenim bona mostra en molts d'aquests treballs (vegeu, per exemple, gran part dels articles de Morales i al., 1997), però també ho podem veure en altres no lligats a aquest corrent teòric i que fins i tot l'obvien (Pía, 1990; Molina, 2000). En el cas dels teòrics de la identitat social, queda clar que identitat col·lectiva és altra manera de dir identitat social i, així, en tots dos casos ens estarem referint al que Tajfel definia com el coneixement que té l'individu de la seua pertinença a certs grups socials i la significació emocional i avaluativa que resulta d'aquesta pertinença (1972: 292), i això serà una qüestió observable com han demostrat els seguidors del mateix Tajfel i de Turner, igual que ho és la identitat personal definida sota el mateix prisma.

De tota manera, alguns dels darrers desenvolupaments de la identitat social, el model SIDE (*Social Identity of Desvinculating Effects*) i el model SAMI (*A Self-Aspects Model of Identity*), elaborats per Spears (2001) i Simon (2004) respectivament, prefereixen la polaritat individual-col·lectiva a l'estàndard en psicologia social personal-social. Tots dos treballs emfasitzen el caràcter social de les identitats individuals, que situen al mateix nivell que les identitats col·lectives. Segons Simon, aquestes darreres són "una

autointerpretació centrada en un aspecte del jo socialment compartit amb algunes persones en un context social rellevant” (citat en Peris & Agut, 2007); quan sobresurt una identitat col·lectiva es destaca un únic aspecte i els altres queden en un segon pla, poden tenir alguna incidència en aquesta identitat col·lectiva, però romanen subordinades a l’aspecte central (per exemple, ser valencià).

D’altra banda, com s’ha apuntat, en sociologia hi ha autors que parlen d’una identitat col·lectiva semblant a la identitat social dels psicòlegs, però obviant la teoria de la identitat social. Empren un sentit de la identitat col·lectiva lligat a l’individu –la identitat és de l’individu tot i que una identitat (social) concreta la puguen compartir diferents subjectes– i no a la suposada consciència d’una col·lectivitat. Es pot identificar aquesta concepció quan, per exemple, Barbé sosté que les identitats col·lectives són compartides per més d’un subjecte, cadascun dels quals pot compartir diverses identitats col·lectives amb altres individus (1984: 70; vegeu també Rachik, 2006: 12-13; Tejerina, 1999: 79-80, Cabrera, 1994: 210; Larraín, 2001: 34); l’individu és qui ostenta la identitat, tot i que aquesta siga compartida. El grup dels que tenen la identitat col·lectiva està format pels membres que s’identifiquen amb un aspecte rellevant concret, però el grup, com a tal, no té capacitat d’identificar-se; se’l podrà caracteritzar com el contingent de persones que s’identifiquen amb tal o tal aspecte, però no tindrà la capacitat d’identificació, que és privativa de l’individu.

Però aquesta mena de mentalitat col·lectiva que va introduir Durkheim en el segle XIX ha mantingut certa vigència entre els acadèmics (tot i que cada vegada més limitada, especialment a partir dels treballs de Tajfel & Turner) i, d’aquesta manera, podem trobar definicions de la identitat col·lectiva com la que fa l’Institut of Linguistics SIL: “estat de consciència implícitament compartit per uns individus...”²⁹, en què, tot i quedar clar el paper decisiu dels individus, es fa més èmfasi en la unitat de consciència. En qualsevol cas, aquest inici de definició està lluny de considerar que un poble té capacitat de consciència, que les identitats col·lectives poden pertànyer a un “individu col·lectiu absolutament integrat” (Larraín, 2001: 35). Com afirma el mateix Larraín:

²⁹ Vegeu www.sil.org (visita novembre de 2011).

Cal evitar traslladar els elements psicològics de les identitats personals a les identitats culturals. Mentre és possible i legítim parlar d'una identitat personal en termes de "caràcter" o de l'"estructura psíquica" d'un individu, no és adequat parlar d'una identitat col·lectiva en termes d'un "caràcter ètnic" o d'una "estructura psíquica col·lectiva" que seria compartida per tots els membres del grup. Una identitat col·lectiva no té estructura psíquica o de caràcter en el sentit d'un nombre definit de trets psicològics. No es pot dir que un caràcter col·lectiu es manifesta en el conjunt de caràcters individuals; per exemple, que els xilens comparteixen una estructura de caràcter xilena, que és diferent de l'estructura de caràcter britànica. Hi ha diferències culturals entre les dues nacions, sens dubte, però és molt improbable que hi ha diferències significatives pel que fa als trets psicològics abstractes (Larraín, 2001: 35).

Això és precisament el que pretenia demostrar l'escola culturalista nordamericana (Margaret Mead, Ruth Benedict, Ralph Linton...): que hi ha un patró cultural que pot ser descrit en termes d'una sèrie de trets psicològics. Abans, la tradició idealista i romàntica del segle XIX, també concebia la identitat col·lectiva (entesa principalment com a identitat ètnica) de manera semblant, com uns trets culturals específics que romanien al llarg de la història, i que caracteritzaven un poble, per a atorgar-li una essència col·lectiva que representa, en paraules de Herder, el seu "esperit" (1982).³⁰ Segons aquesta concepció, que podria ser etiquetada com a primordialista, "els individus naixen i se socialitzen en un entorn cultural dominat per aquests trets diferencials i el seu 'ésser' queda constituït per ells" (Cabrera, 1994: 210).

Respecte dels culturalistes, els seus plantejaments els van dur a parlar de *caràcter nacional, mentalitat d'un poble* i termes semblants, que implicaven que la pertinença a una cultura concreta conferia unes característiques psicològiques específiques. Són coneguts els estudis d'aquests autors sobre el caràcter nacional d'alguns pobles estrangers realitzats durant la Segona Guerra Mundial i que eren finançats pel departament de defensa per a tenir clar models de conducta de possibles nacions enemigues –per exemple, Ruth Benedict va ser l'encarregada d'aprofundir en el caràcter nacional dels japonesos– (Larraín, 2001: 36). Amb matisos encara va continuar aquest tipus de treballs al llarg del segle XX. En l'actualitat, evidentment, aquesta línia

³⁰ Tot i que el concepte *Volksgeist* o "esperit del poble" ha sigut vinculat freqüentment a Herder, realment ell va emprar més aviat *Geist des Volkes* (també *Genius des Volkes*, o geni dels pobles), que té una traducció semblant. Hegel sí que va emprar explícitament *Volksgeist* (Wiener, 2003: 492).

que assimila identitat col·lectiva a caràcter col·lectiu està en desús i pràcticament fora dels cercles científics, incloent-hi l'antropologia.

Ens centrarem, doncs, en la perspectiva sociològica, que entén la identitat col·lectiva com una evidència social generalitzada (Pérez-Agote, 1984; citat en Cabrera, 1994: 210; i Jociles, 1996: 237), que naix de la constatació que diferents individus comparteixen la identificació amb allò que és objecte d'identitat (la nació, la regió, la classe...). L'individu és el que s'identifica, però algunes de les seues identitats són compartides amb molts altres subjectes i adquireixen l'atribut de col·lectives.

Precisament una de les primeres qüestions que escau destacar és el *caràcter compartit* de les identitats col·lectives. Pràcticament totes les definicions inclouen aquest element que permet transcendir l'individu i fer palès el caràcter social de les identitats (tot i que ja hem vist anteriorment que això està present fins i tot en la identitat individual). Així doncs, tot i que el mecanisme d'identificació, pel fet de ser de caire psicològic, només pot donar-se en l'individu, perquè no hi ha una ment col·lectiva, compartir una identificació concreta (amb una classe social, amb una nació, etc.) és perfectament possible, i fins i tot constatable i, per això, les identitats poden ser col·lectives. Es comparteix la identitat en conjunt, però això implica tant els elements objectius (identificació amb la llengua que tots parlen, amb la bandera que té uns colors determinats) com els subjectius (la consciència de ser una nació). Així, Cabrera al·ludeix a una "consciència generalitzada" (1994: 209) de l'existència de, per exemple, una nació; i, en la mateixa línia, es pot parlar de "consciència de comunitat" (Piqueras, 1996a: 276) o "sentiment de pertinença compartit" (Tejerina, 1999: 79; vegeu també Aguiar & De Francisco, 2007: 68) o l'adequadament redundant "representació intersubjectiva compartida" (Marín, 2002: 34). És a dir, els membres del grup són conscients de la seua pertinença a un mateix col·lectiu, i això els proporciona un "patró cognitiu de semblança" (Cabrera, 1994: 210) mitjançant el qual ja saben que no estan sols en la identificació, perquè és un sentiment que va més enllà del subjecte isolat.

A partir de la consideració d'aquest sentiment de pertinença compartit, també és necessari parar atenció en la dialèctica *objectiu-subjectiu*. Com explica Schippers

(2001: 19), en la identitat col·lectiva intervenen observacions “objectives” i percepcions “subjectives” que poden fins i tot ser agrupats en subconjunts d’índexs:

- Indicators de diferenciació objectiva (controlats i acceptats per l’observador científic): en la identitat nacional, la llengua, unes tradicions nacionals (els esports practicats en el territori basc, per exemple), un tipus de construcció (el caseriu basc).
- Marcadors de pertinença: trets de diferenciació seleccionats pels participants d’entre els indicadors objectius (potser el nacionalisme basc insisteix molt en la llengua com a tret diferencial, però no tant en el caseriu).
- Estereotips o criteris de diferenciació utilitzats pels participants (sense possibilitat de validació objectiva), per exemple, i seguint amb el cas basc, el primer nacionalisme deia que eren una raça sense contaminacions, un poble mai completament conquerit, un poble el destí del qual era la sobirania (i fins i tot es deia que tot això ho volia Déu).

La identitat col·lectiva, està participada d’aquestes dues vessants, la subjectiva i l’objectiva –sempre entenent que “l’objectivitat és una intersubjectivitat validada socialment” (Montealegre 2007)-: allò objectiu ha de cobrar significació a través d’allò subjectiu perquè existisca aquesta identitat (Rachik, 2006: 14; vegeu també Kantner, 2006: 507), s’ha de veure si l’element objectiu que classifica i distingeix és pres en consideració de manera significativa per les persones afectades, s’ha de detectar una “voluntat de ser” (Castelló, 2000). La importància de l’element subjectiu, entès com a “consciència o representació que els membres tenen de si mateixos” (Tejerina, 1999: 79-80) és un aspecte sobre el qual hi ha un ampli consens en les ciències socials i ha pres tota la seua potencialitat precisament en la modernitat, quan la possibilitat d’elecció individual ha sigut una realitat (Wieviorka, 2004, 23; vegeu també Bauman, 2005: 116-117). Hi ha qui va més enllà i afirma que “la identitat col·lectiva estaria basada, no en elements comuns objectius, sinó en la creença subjectiva en determinats elements considerats distintius” (Rachik, 2006: 14). Potser seria més encertada la visió que exposa Schippers que la fa dependre de tots dos elements, però assignant-li un paper definitiu a la vessant subjectiva. No obstant això, també és cert

que el caràcter imaginari i els dubtes que generen algunes de les identitats col·lectives recreades per elits en els temps moderns devaluen els aspectes objectius i reforcen encara més els sentiments de pertinença compartits (Rachik, 2006: 14). D'altra banda, si bé s'ha associat la definició objectiva a la que fa l'observador i la subjectiva al punt de vista de l'actor (o a la que fa l'observador amb el punt de vista de l'actor), de vegades aquesta correspondència no és tan clara:

Aquesta oposició oculta dos aspectes essencials de les identitats col·lectives: el primer és que els actors (dirigents tribals, intel·lectuals, ideòlegs, etc.) construeixen també definicions objectives de la identitat col·lectiva. La segona és que allò que alguns actors perceben o escullen subjectivament s'imposa als altres i es converteix, per les circumstàncies, en un element objectiu i exterior. Una primera generació pot escollir un emblema (dimensió subjectiva de la identitat) que es presentarà a les generacions següents com un element d'identitat objectiu, fent creure que és antic, històric, i fins i tot etern (Rachik, 2006: 14).³¹

³¹ Són abundants els exemples d'això que apunta Rachik; exposem-ne un de ben conegut i il·lustratiu. L'any 1895 es presentava en societat la *ikurrina* o senyera basca dissenyada pels germans Arana (Luis i Sabino). Anteriorment hi havia hagut algun intent, des del naixent nacionalisme basc, d'assignar una bandera a aquesta nació, temptatives que passaven per recuperar el llegat sobirà navarrès, el penó roig del Regne de Navarra (Rubio, 2004). Però com que el nacionalisme basc modern, el que esculpeix apassionadament Sabino Arana, és clarament de base biscaïna, els elements de la nova bandera, totalment inventada, són d'influència de les terres occidentals: segons la pròpia definició d'Arana, el roig del fons és el de l'escut de Biscaia d'aleshores i simbolitza la sang, la raça basca; la creu blanca simbolitza els eternals drets de Déu; i la verda, la creu de Sant Andreu, un dels sants més seguits a Euskadi i el dia del qual se suposa que va tenir lloc una batalla entre bascos i castellans a Arrigorriaga en el segle IX (en realitat eren lleonesos, però a Arana li agradava dir castellans; és una llegenda, però se suposa que té una base de realitat: es tractaria d'una rebel·lió per un tema de tributs de la noblesa biscaïna enfront de la corona lleonesa de la qual depenien; van guanyar els biscaïns i se suposa que el Senyoriu de Biscaia va romandre a partir d'aleshores amb bastant autonomia fins a l'anexió a la Corona de Castella; el nom del poble, Arrigorriaga, prop de Bilbao, vol dir "pedres roges" en memòria de la sang vessada en aquella batalla); el color verd de la creu també simbolitza el roure de Gernika i per tant els drets nacionals dels biscaïns (traslladats després als bascos), perquè és el poble on es reunien (i encara ho fan simbòlicament) les Juntres Generals de Biscaia. Doncs bé, aquesta bandera va ser, durant alguns anys i només per al Partit Nacionalista Basc, el símbol de Biscaia; no va ser fins ben entrat el segle XX quan passa a identificar-se com a bandera basca i això no pren caràcter oficial fins als treballs de redacció de l'Estatut de 1936, iniciats el 1930 amb la participació de Navarra, que va dir "no" just en el darrer moment. Els intents de popularitzar una bandera basca de fons roig, creu blanca dalt i baix sis bandes verdes verticals que simbolitzaven els sis territoris històrics no va tenir èxit, perquè l'altra bandera, la biscaïna, ja era la que empraven els nacionalistes i no va haver-hi marxa enrere. Aleshores, un símbol amb una limitadíssima tradició i circumscrit inicialment a una part del territori nacional es converteix en element imprescindible de la iconografia basca i una de les imatges unificadores d'Euskal Herria i de totes les forces nacionalistes, tot i, d'una banda, la competència amb els símbols navarresos, i de l'altra, l'explícit vincle amb el conservadorisme religiós (l'esquerra nacionalista sol aportar altres símbols com ara l'*arrano beltza* o àguila negra dels reis de Navarra i el *lauburu* o quatre caps que modernament volen representar els quatre territoris d'Euskal Herria, però la *ikurrina* és el símbol més present en qualsevol

És clar que el pas del temps resulta clau per a transformar definicions subjectives de la identitat col·lectiva en definicions objectives, i això ens trasllada a un altre aspecte important en la definició de les identitats col·lectives, el tractament de la variable temps. Si ja havíem avançat que la identitat, en termes generals, és procés, les identitats col·lectives no queden al marge d'aquest significat i en la seua definició i formació es pot endevinar una relació dialèctica entre *continuitat i canvi* en què cal detenir-se. Sembla clar que en qualsevol identitat, la idea de continuïtat és fonamental perquè les persones i els grups han de reconèixer-se al llarg del temps; no té sentit una identitat que es transforme tan ràpidament i tan acusadament que els subjectes no la puguen *identificar*. Determinats elements han de romandre sense gaire variacions perquè els membres del grup reconeguen l'objecte de la identitat col·lectiva (la nació, per exemple) i la seua identificació no els plantege excessius dubtes. No obstant això, si considerem, com hem fet, la identitat com un procés, una construcció permanent, haurà d'haver-hi canvis en els elements i trets que configuren una identitat col·lectiva, tot i que no siguem massa dràstics. En realitat, poden ser graduals i acumulatius o, per contra, sobtats i discontinus, però normalment són lents i prolongats, com el ritme dels canvis culturals (Smith, 2004: 35-36). En aquest sentit, els processos sociohistòrics i el medi social que es deriva del seu desenvolupament influeixen decisivament per a anar modelant les identitats col·lectives, però també l'actuació de determinats actors individuals (evidentment influïts per aquests processos) que poden arribar a condicionar la manera en què la identitat es presenta a la resta del grup (l'exemple de Sabino Arana és ben paradigmàtic tot i que el fundador del PNB siga en gran mesura un producte del seu temps). Així, "la identitat es menys un estat final que un procés dinàmic de construcció i reconstrucció" (Tejerina, 1999: 79; vegeu també Piqueras, 1996a: 277-278; Bokser & Salas-Porras, 1999: 30; Friedman, 2001: 359; Velasco, 1992: 261-262), de redefinició constant de la comunitat (Cabrera, 1994: 212; Smith, 2004: 33). No obstant això, com hem apuntat, en les identitats col·lectives hi ha certa estabilitat, que marca uns límits per al canvi (Smith, 2004: 36) i que contribueix a alentir-lo.

acte o manifestació). Un element subjectiu per a les primeres generacions de nacionalistes, passa a transmetre's com a element objectiu per les generacions posteriors perquè ja s'ha assentat sòlidament.

També ens hem de fixar en *allò que es construeix* en aquest procés de definició-redefinició. Segons Smith, que presta especial atenció a les identitats culturals (ètniques i nacionals), es reproduïx i es reinterpreta “el patró de valors, símbols, records, mites i tradicions que componen el patrimoni distintiu de la col·lectivitat” (Smith, 2004: 33; vegeu també Montealegre, 2007); es produeixen significats i narratives/històries amb les quals els subjectes s’identifiquen (Larraín, 2001: 40). En aquest sentit, els símbols són de gran importància perquè permeten la producció de significat de manera sintètica, i fins i tot poden *dotar de sentit a les accions* (Tejerina, 1999: 80; Tap, 2001: 27; Castelló, 2000). De vegades només aquests símbols i idees no massa estructurades poden ser suficients per a possibilitar la consciència col·lectiva, sense la necessitat d’una cultura comuna o uns fermes valors compartits (Rachik, 2006: 14). Però, de qualsevol manera, aquests significats i narratives que formen la identitat col·lectiva possibiliten i regulen l’acció dels membres del grup; la identitat no es queda en l’esfera simbòlica, sinó que es prolonga en una “pràctica social” (Tejerina, 1999: 79), perquè permet interpretar i definir la realitat. I és en aquest sentit que també alguns autors apunten la possibilitat de considerar la *identitat com un projecte*. Si una identitat col·lectiva és capaç d’orientar l’acció, pot establir-se en certa manera com a patró de conducta grupal dins d’aquesta pràctica social present, però també s’hauria de projectar en el futur, constituir un projecte comú (Piqueras, 1996a: 275), que pot ser senzillament mantenir l’*statu quo*. Aquesta concepció ens allunya encara més de la identitat com una essència immutable:

Si es concep la identitat (...) com una herència intocable, tot canvi i alteració posterior dels seus constituents bàsics implica necessàriament no sols la pèrdua d’aquesta identitat sinó, a més, una alienació. Al contrari, si la identitat col·lectiva no es defineix com una essència incanviable, sinó més aviat com un procés històric permanent de construcció i reconstrucció de la “comunitat imaginada” (...), llavors les alteracions ocorregudes en els seus elements constituents no impliquen necessàriament que la identitat (...) s’ha perdut, sinó més aïna que ha canviat, que es va construint (Larraín, 2001: 47).

I si hi ha una revisió permanent, una redefinició constant, això té unes implicacions clares per al futur de la col·lectivitat, perquè aquesta podrà ser agent de canvi, podrà involucrar-se en el projecte col·lectiu de resposta a la pregunta “què volem

ser?”(Larraín, 2001: 46, arreplegant idees de Jürgen Habermas, 1992), que és un pas més enllà del convencional en aquesta matèria “què som?”, però és un interrogant que, acceptant que la identitat és una construcció social, es converteix automàticament en el graó següent de la seqüència.

En el procés de construcció tindrà una importància decisiva la *definició dels límits*, l'establiment de fronteres simbòliques –i de vegades també físiques– (Cabrera, 1994: 213). Aquesta operació de delimitació permet generar la representació social que constitueix la identitat col·lectiva i subratllar l'endins (què som), però també l'enfora (què són els altres que no som nosaltres): “construir una identitat col·lectiva equival a elegir alguns elements que simbolitzen la diferenciació respecte de l'Altre” (Rachik, 2006: 18; vegeu també Piqueras, 1996a: 272-273; Castelló, 2000; Velasco, 1992: 262), com ja vèiem al començament del desenvolupament del concepte d'identitat. I continua Rachik: “el que importa en una identitat col·lectiva no és únicament el que és comú (cultura, llengua, nacionalitat, religió, etc.), és necessari, a més, que el que és comú traduïska diferències, trace fronteres culturals amb l'Altre” (2006: 18). Abundant en la mateixa idea, Schippers subratlla que “per a pertànyer a un grup social donat, els individus han d'arribar a dominar el catàleg complet de trets reals i imaginaris del ‘grup propi’, i han de diferenciar correctament el ‘grup propi’ dels ‘altres’” (2001: 19). Per tant, la combinació del que en un altre moment, connectant amb el pensament de Derrida, hem anomenat sentit positiu i negatiu de la identitat és una de les característiques bàsiques de les identitats col·lectives; és a dir, el procés de construcció, de definició del Nosaltres es nodreix alhora de, d'una banda, la part en la que ens definim i determinem els trets que ens identifiquen a Nosaltres (l'atribut de “similitud” en paraules de Bokser & Salas-Porras, 1999: 30), i de l'altra, dels elements que ens distingeixen dels Altres, que no sempre han de situar a l'altre en un pla inferior o pejoratiu, com s'encarregà de mostrar-nos Maritza Montero (1996). De tota manera, els atributs comuns, els que identifiquen el Nosaltres, també són emprats pels altres per a identificar-nos (Tejerina, 1999: 80) i, així, els trets propis i els dels altres acaben constituint un sistema de delimitació (o “sistema distintiu”; Piqueras, 1996a: 274) que ajuda a la reproducció de les identitats. En definitiva i com va afirmar Barth, “la persistència dels grups socials depèn del manteniment d'aquests límits” (1976: 16;

citat en Tejerina, 1999: 80; també citen Barth de manera semblant Rachik, 2006: 14; i Doncel, 2006), de perpetuar la centralitat de la diferència.

Eixe sistema de delimitació permet regular la pertinença al grup i, d'aquesta manera, la identitat col·lectiva es converteix en un "referent comunitari" (Tejerina, 1999: 79). Així, els atributs comuns permeten l'adscripció i la identificació, però precisament en tant que possibiliten la distinció, de la mateixa forma que els atributs dels altres permeten l'adscripció dels membres dels altres grups; en conseqüència, es consoliden els límits intergrupals a partir de la distintivitat.

D'altra banda i reprenent el caràcter individual de la identificació, hem de considerar que *la identitat col·lectiva no es representa en els subjectes de manera unívoca*:

És necessari tenir present que no és de cap manera obligatori que tots els subjectes que contribueixen a la formació d'un actor col·lectiu comparteixen plenament tots els components d'una mateixa identitat col·lectiva. Altrament dit: les identitats col·lectives més fortes de la història (nacionals, religioses, de classe) no corresponen mai a una sèrie única de representacions en tots els subjectes que la comparteixen (Barbé, 1984: 71).

És a dir, les identitats col·lectives són sentides de maneres diferents pels membres del grup, o fins i tot per subgrups de membres (és el que intentarem reflectir en aquesta tesi amb el cas valencià). Aquests diferents nivells d'adscripció també estan relacionats amb el predomini de les identitats múltiples en el món modern: "ens identifiquem amb una diversitat d'afiliacions col·lectives: família, categories de gènere, regions, grups ocupacionals, partits, confessions i ètnies, i ens podem desplaçar d'una a l'altra molt sovint i de manera molt senzilla, segons requerisquen les circumstàncies" (Smith, 2004: 33). La reivindicació o la simple alineació amb diferents identitats col·lectives alhora, condueix a l'establiment de classificacions jeràrquiques (Rachik, 2006: 13; Velasco, 1992: 269) en les quals prioritzem una identitat o una altra amb un marc d'estabilitat intern, però també amb la possibilitat que puguem conferir a la pròpia jerarquia un caràcter "situacional", depenent de les circumstàncies (com qui emfasitza la seua valencianitat dins l'estat, però passa a reafirmar la seua espanyolitat en l'estranger). En qualsevol cas, i centrant-nos en l'interès que per a nosaltres té aquest aspecte, la politització de les diferents maneres de concebre una mateixa identitat

col·lectiva pot donar pas a versions diferents d'aquesta identitat que es presenten de manera estructurada als subjectes.

D'altra banda, també cada identitat col·lectiva demana "una quantitat diferent de compromís de cada membre individual o representa un grau diferent de fraternitat imaginada"; per exemple, "molts milions han mort o matat per les seues nacions des que va començar la modernitat. Fins avui, al contrari, ser heterosexual no ha sigut un motiu que haja inspirat un gran sentit de fraternitat, i certament molt pocs han mort o han matat específicament per això" (Larraín, 2001: 38-39; vegeu també Piqueras, 1996a: 281). Tornant al cas valencià, si s'entén la identitat valenciana com una "identitat nacional", això demanarà un grau de compromís major als membres que si es considera aquesta mateixa identitat una "identitat regional", subordinada a una identitat nacional (en aquest cas, l'espanyola), perquè, com sosté Smith, les "identitats culturals" (ètnia, religió, nació...) tenen més força i persistència que altres com ara la regió, que, una volta assolits determinats objectius, s'esvaeix una mica (2004: 34).

Fent un incís, i com es pot deduir en aquesta referència, Smith distingeix identitat cultural d'identitat col·lectiva; sota el seu prisma, les identitats culturals són una part de les identitats col·lectives, però no totes les identitats col·lectives són culturals. També Friedman considera la identitat cultural un tipus particular d'identitat social "basada en una configuració cultural específica de caràcter conscient" (2001: 359). Però hi ha autors que consideren totes les identitats col·lectives identitats culturals; és el cas de Larraín, que empra indistintament tots dos termes, entenent que tota identitat col·lectiva "és un artefacte cultural" (2001: 38-39; vegeu també Rachik, 2006: 13) o, com sostindrà Geertz, qualsevol identitat és "una forma d'expressió de la cultura" (1987; citat en Alonso, 2006). O, fins i tot Bauman (2005) vincula estretament identitat i cultura, que nasqueren juntes amb la modernitat (en aquest sentit, parlar d'*identitat cultural* podria ser una redundància).

En aquest treball, considerant la complexitat de separar aquelles identitats basades en configuracions culturals específiques de les que no hi estan basades (per exemple, és molt discutible, com afirma Smith, que una identitat regional no siga una identitat cultural) i tenint en compte la dificultat de treballar amb un concepte (cultura)

d'indiscutible polisèmia i complicada operativitat, es prescindirà del terme identitat cultural i ens centrarem només en el d'identitat col·lectiva (i més concretament la territorial), que inclourà tant les identitats culturals com les identitats socials que teòricament no ho són; el tractament serà el mateix per a totes elles. Si sostenim que la identitat valenciana, absolutament una identitat cultural, és per a algunes formacions polítiques una identitat nacional i per a altres una identitat regional, pot ser un contrasentit confrontar identitats culturalment definides a unes que no ho són quan les dues poden compartir molts dels elements atributius (culturals). Amb això també volem subratllar la importància dels trets culturals en les identitats territorials i per tant la centralitat de la cultura (recordem que la identitat està enquadrada en el subsistema cultural segons l'esquema de Galtung, 1980) en aquest tipus d'identitats i les seues manifestacions polítiques.

En qualsevol cas, el significat de cultura a què fa referència la "identitat cultural" tal com l'entén Smith és el d'una *cultura en plural*, les *cultures*, lligades diferencialment a grups ètnics i nacions, i no a la *cultura en singular*,

que pretén ser universal, tansnacional, en el sentit que l'art i la ciència no tenen fronteres i arriben a l'enteniment i la sensibilitat humana. (...) Els grups ètnics afirmen, reivindiquen, reforcen la seua identitat cultural agitant fonamentalment el primer dels significats, el de les cultures en plural. Per exercici de diferència, el disgreguen en un conjunt de trets, entre els quals Max Weber assenyala la llengua, els costums, la religió, els valors, la moral, els hàbits i normes que regeixen la relació i la comunicació entre persones, etc. (Velasco, 1992: 268).

Això, a la manera de Weber, podria anar més enllà de les regions, però sempre hi haurà casos de difícil etiquetatge, com pensem que és el valencià.

En *síntesi*, una identitat col·lectiva es podria definir com un sentiment de pertinença compartit pels membres d'un grup, partint d'alguns trets distintius objectius, que han de ser presos en consideració de manera significativa per aquests subjectes i han de permetre la constitució d'un sistema de delimitació en el qual hi ha autodefinició, però també distinció respecte d'altres grups. A partir d'ací i sobre una mínima estabilitat que permet al grup reconèixer la identitat tot i el pas del temps, aquesta es reformula contínuament (encara que no són habituals els canvis sobtats). Així, la identitat

col·lectiva, com qualsevol identitat, és una construcció i, per tant, un procés pel qual els elements objectius i subjectius van reinterpretant-se per a produir significats i narratives. Aquests significats i narratives permetran dotar de sentit les accions del col·lectiu, generar un model de comportament que fins i tot es podria considerar un projecte de futur per al grup.

En aquesta definició, la variable temps torna a ser decisiva, ja que incorpora passat, present i futur per a comprendre tot el sentit del concepte. Els subjectes o, metafòricament, "l'actor col·lectiu", prenen elements ja existents, que són part de la història que han viscut col·lectivament o de les narratives que se'ls han transmès. Amb això construeixen una realitat present, la seua identitat col·lectiva, que tindrà un component subjectiu important; però la producció de nous significats i narratives i la seua consolidació permetrà objectivar-los en un futur. Precisament, la generació de sentit per al grup no es queda únicament en el terreny simbòlic, sinó que té una praxis social, una capacitat per a l'acció i per a l'articulació de patrons de conducta grupal futurs.

El període crític del final del segle xx-principi del segle XXI: la hipòtesi d'una nova era i les implicacions sobre la noció d'identitat

El debat suscitat per la crítica postmoderna a la noció de subjecte i els arguments de l'interaccionisme simbòlic i el construccionisme social, ja avançats quan hem fet referència a la identitat com a resultat de la interacció amb els altres i a la relació entre identitat personal i identitat social, enceta una sèrie d'aportacions que comporten una revisió del concepte d'identitat a la llum dels hipotètics canvis que ha implicat la postmodernitat,³² transmodernitat,³³ modernitat tardana³⁴ o modernitat recent,³⁵ modernitat líquida,³⁶ globalització,³⁷ societat del risc,³⁸ societat xarxa,³⁹ societat

³² Lyotard, 1989 (1979).

³³ Rodríguez Magda, 1989.

³⁴ Derivació a partir de "capitalisme tardà" (Adorno & Horkheimer, 1998) i emprada freqüentment en les ciències socials, entre altres, per autors tan consolidats com Giddens.

³⁵ Giddens, 1995 (1990).

³⁶ Bauman, 1999.

³⁷ McLuhan, 1998 (1962).

³⁸ Beck, 1994 (1986).

³⁹ Castells, 1998.

presentista o de la vivència,⁴⁰ o qualsevol altre apel·latiu⁴¹ per a la fase actual (globalitzada) del mode de producció capitalista,⁴² la qual comprèn aproximadament a partir de l'últim terç del segle xx.⁴³ Per això és convenient revisar què comporta aquesta suposada nova fase, quines són les seues característiques i implicacions, per a després afrontar els canvis en la manera d'entendre el concepte d'identitat.

Capitalisme global: vells trets en un (hipotètic) nou escenari

Sobre les característiques de la societat d'aquesta fase de modernitat tardana, com va ser batejada per la teoria crítica, s'ha acumulat gran quantitat de material que, des de diferents disciplines, arriba a cert grau de consens sobre la realitat del canvi,⁴⁴ sobre que el sistema capitalista està patint determinades transformacions (potser no fonamentals), especialment en el pla econòmic, que poden donar lloc a una "nova societat", tal com han suggerit McLuhan, Lyotard, Beck, Castells, Bauman o altres, ja des de fa més de quaranta anys. No obstant això, les possibles evidències de la transformació han sigut cada vegada més clares a mesura que s'han accentuat determinats processos ja avançats pels "profetes" del canvi (fonamentalment la intensificació de la globalització del capital, i, acompanyant-la, l'extensió de les tecnologies de la informació i la comunicació), i per tant, darrerament les aportacions són més aïna "cròniques" que "profecies". Tampoc el joc prospectiu, muntat a base de *forecast think tanks* o *cool hunters*,⁴⁵ sembla endevinar canvis més enllà dels ja avançats o dels que s'albiren a partir dels anteriors (per exemple, web 2.0, web 3.0, etc.) i que ara van narrant-se per a produir material historiogràfic amb major o menor dosi analítica. La virtut que tenen les produccions recents sobre la transformació de la societat és que contrasten amb fets les aproximacions pioneres, és a dir, serveixen de

⁴⁰ Schulze, 1992.

⁴¹ Per exemple, tot i que no és un concepte consolidat, Retamal (2006a) parla de "fluïdesa ontològica", com a perspectiva per a entendre aquests canvis, en un enfocament que troba certes similituds amb el de Bauman (1999); o Friedman a aquesta llarga llista afegeix "cultura del narcisisme" (2001: 295).

⁴² Friedman afirma que totes aquestes etiquetes en realitat es refereixen al temps present (final del segle xx i principi del segle XXI) i a "aspectes particulars d'un procés unitari en el nivell del sistema global" (2001: 295).

⁴³ Per a referir-se a aquesta fase hi ha qui retrocedeix fins la posguerra (anys cinquanta) i també hi ha qui es trasllada fins la crisi dels setanta. Marta Domínguez també fa un repàs d'aquesta època però amb lleugeres variacions de dates i autors (2003: 94).

⁴⁴ S'ha de tenir present, però, que, com afirmà Honneth el 1994, molts d'aquests "rètols sociològics" no havien "superat indemnes la fase immediata, que és la comprovació empírica rigorosa" (1999: 7).

⁴⁵ Vegeu <http://www.techcast.org/> (visita novembre 2011) com un exemple de cert rigor.

contrast d'hipòtesis, i, en certa mesura, podrien estendre acta notarial sobre la realitat del canvi. De qualsevol manera, per a donar forma a aquest apartat, farem servir tant els treballs dels que anticipaven l'adveniment de la "nova societat"⁴⁶ com els dels que estan analitzant-la.

Comencem per la vessant econòmica que té un paper central per a caracteritzar les transformacions que suposen un hipotètic nou marc de comprensió del que és la identitat. L'etiqueta més adient en aquest cas seria la que fa referència a la globalització,⁴⁷ al capitalisme global o a la fase globalitzada del mode de producció capitalista, caracteritzada per "la mundialització de les relacions estructurals bàsiques i de les contradiccions endògenes al capitalisme" (Martínez Peinado, 1999: 20; vegeu també Martínez Peinado, 2009: 140; Piqueras, 2004: 135). Més asèpticament, també es podria parlar del "procés d'intensa *integració* internacional que ha seguit l'economia durant l'últim quart del segle xx, amb la *liberalització* dels mercats i el *retrocés de la intervenció estatal*" (Martínez Peinado, 1999: 41). En aquesta definició, que l'autor qualifica d'acrítica i economicista, convé destacar el terme *integració*, que posa en relleu el fet de que les economies nacionals són cada vegada més interdependents, fins al punt que van confonent-se en un únic mercat global (amb el pas previ per blocs econòmics: UE, TLC, etc.). Així mateix, en aquesta darrera definició,

⁴⁶ Ens referim, no obstant això, a produccions sobretot de l'últim terç del segle xx, sent conscients que ja abans hi va haver autors que s'avançaren a moltes d'aquestes transformacions. Per exemple, la lectura de l'imperialisme de Lenin (2000) ja ens anticipa molts dels trets del capitalisme global: monopolis, fusió capital bancari-capital industrial, exportació massiva de capitals, importància de les grans corporacions...

⁴⁷ Al terme globalització se li atribueix un origen diferit a partir del concepte *aldea global* de Marshall McLuhan (1998 -1962-); però com suggereix Hurtado (2003: 53-54), arrancant de la lectura de Mattelart (2000), pràcticament alhora també apareix *L'era tecnocràtica* de Zbigniew Brzezinski (1969) en què l'autor d'origen polonès parla de *ciutat global*, concepte "l'agitació i dinamisme del qual s'oposarà a les connotacions religioses d'intimitat i retorn a la comunitat que suggereix el terme *aldea global*. On McLuhan (...) conjuga el verb 'comunicar', un dels fetitxes/banderes d'enganxament de la globalització, i exalta la nova era 'd'interdependència global' que permetrà a la 'gran família humana' superar, via electrònica, la fragmentació imposada per la impremta, recreant 'l'estat cohesiu de la vida de l'aldea', Brzezinski defineix sense embuts un 'model global de modernitat', l'arquetip del qual troba en els Estats Units, i que acabarà imposant-se en la resta del món no a través de la 'política de les canoneres', sinó a través de la 'diplomàcia de les xarxes', superant cultures, religions i identitats en una 'nova unitat mundial' no imperialista, més enllà de les ideologies, d'allò social, de la política i la història" (Hurtado, 2003: 54). Res a veure amb la "formació social mundial" de què parla Martínez Peinado (1999), basada en la possibilitat d'articular un projecte des dels ciutadans a escala planetària. La "nova unitat mundial" a la qual feia referència Brzezinski en els moments previs a la crisi dels setanta, tot i que s'enuncia superadora de totes les línies de fractura, sorgeix des dels Estats Units d'Amèrica com una utopia de domini imperial que intenta que no ho sembli i, encara més, no qüestiona la vigència i necessitat del sistema capitalista i, per tant, ha de reproduir obligadament les desigualtats que genera.

convé detenir-se en conceptes com “liberalització” i “retrocés de la intervenció estatal”, que fan al·lusió a la desregulació que ja s’albirava a mitjans dels setanta (quan s’inicia una llarga fase descendent que dura fins avui, amb una desacceleració generalitzada del ritme de creixement mundial) i que tingué la seua continuïtat en els vuitanta, amb el lideratge politicosimbòlic de Ronald Reagan i Margaret Thatcher; es tracta/va, en definitiva, d’eliminar obstacles al mercat, perquè aquest “s’autoregule”, dins d’una lògica liberal en la seua interpretació més senzilla.⁴⁸ Per tant, des dels apologistes del mercat, la globalització és un marc necessari per a l’expansió del capital i una conseqüència lògica de la marxa sense retorn del desenvolupament, sense moltes altres consideracions. En aquest sentit, i abans de determinar fins a quin punt la globalització és una realitat, caldria interrogar-se sobre si, més que a una (nova) època, podríem referir-nos a la globalització com una estratègia d’eixida de les crisis cícliques del capitalisme, possibilitada per determinades innovacions tecnològiques i impulsada per la ideologia sustentadora del capital.

D’altra banda, a la liberalització de mercats i la integració de les economies, hem d’afegir l’avanç definitiu del comerç respecte de la producció, que no pot superar l’agregat de valor dels intercanvis comercials; la preeminència de l’exportació de capitals davant de l’exportació de mercaderies (les inversions estrangeres directes i fusions de mitjans de producció signifiquen molt més que la creació de nous mitjans o l’intercanvi de mercaderies); la progressió geomètrica de les operacions financeres internacionals (amb els resultats que es van poder veure a partir de setembre de 2008), i el domini clar del capital financer, que controla gran part de la indústria i els serveis; la tendència a l’exportació per davant de la producció per al mercat nacional (es donen paradoxes com que Espanya exporta ametles a Centreeuropa i diferents països del Mediterrani sud, mentre empreses de rebosteria i torró espanyoles importen el mateix producte des dels Estats Units d’Amèrica); la concentració de capitals a través de fusions i absorcions, que eliminen capitals petits i febles i consoliden grans transnacionals amb vertadera capacitat operativa mundial; com a

⁴⁸ Més enllà d’aquestes consideracions, caldria oferir explicacions sobre per què més mercat i menys estat en segons quines ocasions i el contrari en segons quines altres. Seria un debat sobre els límits del lliure mercat, o més concretament, sobre les contradiccions del liberalisme i l’autoimposició estratègica de restriccions a la llibertat.

conseqüència de l'apunt anterior, la tendència als monopolis i oligopolis és cada vegada més acusada, qüestionant precisament el lliure mercat i accentuant els trets imperialistes que ja avançà Lenin (2000) i reprèn Van den Eynde quan exposa algunes de les característiques de la globalització que s'han esmentat darrerament (1999: 14-116).

Novament amb Martínez Peinado (1999), la globalització implica el caràcter mundial del procés de valorització del capital (Llei del valor), els agents econòmics (transnacionals), la competitivitat i la productivitat (noves tecnologies, per exemple), i els mercats (mercat global). Es mundialitza el mode de producció capitalista, el cicle del capital, i per tant l'acció de la Llei del valor-treball, que transcendeix les fronteres nacionals (Martínez Peinado, 2009: 141-144; vegeu també Piqueras, 2004: 135). Això implica que el capital es desplaça sense problemes buscant produir a un cost menor, especialment a través de salaris baixos,⁴⁹ un dels principals productes de la teoria del valor-treball, i això explica la incorporació creixent de la perifèria a l'àmbit de la producció (però no al del consum). Aquesta recerca internacional de mercats de tot tipus (de factors de producció, de consum) ha aguditzat la competència intercapitalista i més encara si es pensa en l'acusada caiguda de la rendibilitat que pateix el sistema capitalista des del començament d'aquesta ona llarga descendent (Nieto, 2005: 308; Foster & Magdoff, 2009: 182-191; Hurtado, 2010). En conseqüència, la globalització ha servit als interessos d'un capital (especialment el capital transnacional), al qual normalment ja no interessen les demarcacions estatals (sí, encara, els estats). I la

⁴⁹ Els intents de recompondre l'economia capitalista a través de polítiques neoliberals han tingut com a arma principal els atacs al salari. La reestructuració ha implicat que s'augmente la plusvàlua i es reduïssa el salari, ha suposat que s'afavorisca amb claredat el capital sobre el treball, per a redistribuir la renda en favor del primer. Aquesta erosió del salari s'ha produït principalment a través de la fragmentació del procés productiu (descentralització, externalització), la regulació flexible-precària del treball (inestabilitat, temporalitat, flexibilitat i mobilitat en el lloc de treball, abaratiment de l'acomiadament, extensió del temps de treball, etc.), i la transferència directa de rendes del treball al capital. Les polítiques neoliberals es completen amb regressivitat fiscal, privatitzacions i reducció de la despesa social –no de la despesa pública, que s'ha mantingut o augmentat per al capítol de defensa o per a subsidiar a les empreses, per exemple– (Nieto, 2005: 304-329; vegeu també Hurtado, 2003: 64-65). Sobre aquest darrer punt, es podria parlar del pas d'un "estat social" a un "estat assistencialista o 'proveïdor' (...)" que converteix drets socials en gràcies concedides a discreció i la satisfacció de necessitats públiques en un assumpte de voluntat privada o "voluntariat social" (Piqueras, 2007: 29). I a les privatitzacions *estRICTES*, hem d'afegir "la introducció de criteris de gestió privada en les activitats que encara són estatals (i fent que aquestes activitats entren en un 'quasimercat', en què la seua compra està finançada per l'estat i dirigida per un agent seu)" (Piqueras, 2007: 30).

dimensió “real” que ens indicaria que hi ha una “activitat econòmica que es realitza en un mercat supranacional i per a un mercat supranacional”, la completariem amb altres dimensions “ideològiques” o “polítiques”, que al·ludeixen al discurs del capital en tant que presenten la globalització com a inevitable i necessària i, fins i tot, es defineixen estratègies i polítiques per a reforçar aquesta idea⁵⁰ i, de pas, enfortir el capital transnacional (Martínez Peinado, 1999: 42). Quedaria per constatar si, efectivament, tots aquests trets que s’han presentat com a característics d’allò que s’anomena globalització són de nova aparició o ja estaven presents abans de la segona meitat del segle xx.

En la taula següent podem diferenciar dues formes de veure el procés que implica la globalització i potser donar resposta a si és un fenomen visiblement nou o la continuació d’un de previ, al paper de l’estat davant de la mundialització del capital, i a les repercussions de la integració internacional associada a la globalització.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

⁵⁰ S’ha suggerit que podem estar confonent la tendència secular “globalització” amb el puntual projecte polític d’establir un lliure mercat mundial i crear una “civilització universal” d’inspiració occidental o, més concretament, nord-americana (Gray, 2000: 247-265).

Taula IV. Dues visions sobre la globalització		
<i>Debats</i>	<i>Globalització com a transformació lleu de la fase imperialista del capitalisme</i>	<i>Globalització com a important transformació del mode de producció capitalista</i>
Novetat	La internacionalització econòmica és intrínseca a l'acumulació de capital i, per tant, tan antiga com el mateix capital . Només hi ha hagut una intensificació afavorida pel desenvolupament tècnic. La globalització és més aviat una ideologia justificativa del domini del capital financer i de les necessitats de desregulació.	La globalització és una realitat nova perquè les TIC provoquen un salt qualitatiu en les condicions materials de producció, i perquè la mundialització de la llei del valor provoca l'aparició d'un mercat autènticament global, amb la preeminència de l'empresa transnacional.
L'estat nació	Els estats continuen sent fonamentals perquè encara asseguren els mercats al capital i el protegeixen de capitals no desitjats.	L'estat és un obstacle per a la mundialització del capital i és d'esperar que vaja desapareixent o que es veja fortament debilitat el seu poder.
Integració	Hi ha una integració en blocs que es converteixen en grans unitats en competència per la supremacia mundial; aquests blocs són una estratègia de caire imperialista que busca el domini del mercat.	La integració és la fase inicial de la internacionalització del capital, que culminarà en un mercat global sense blocs .
Font: elaboració pròpia a partir de Martínez Peinado, 2009: 139-140; i Martínez Peinado, 1999: 42-51		

Possiblement la realitat està impregnada de totes dues versions i, així, el primer capital, fins i tot el capital mercantil del segle XVII, ha tingut un caire internacional, especialment perquè els imperis colonials li'l podien atorgar (Kriedte, 1991; Wallerstein, 1998; Arrighi, 1998). Més enllà, fins i tot Wallerstein data el *modern sistema mundial* a finals del segle XV, quan comença tímidament a haver-hi un sistema financer, comerç a escala planetària, i antecedents d'acumulació capitalista, amb Espanya funcionant inicialment com a "corretja de transmissió bastant passiva entre els països del centre i les colònies" (1998: 235 –tom II–; per a una síntesi de l'argument de Wallerstein, vegeu 2005: 65-88). No s'ha de considerar la globalització com una "sorpresa històrica, una mena de troballa extraordinària" per a la qual no tenim

explicacions sòlides (Retamal, 2006b). La globalització és una conseqüència lògica del desenvolupament del mode de producció capitalista i aquest té almenys una vigència de dos segles i mig. Però, tot i això, les dues o tres darreres dècades han suposat una visible transformació, perquè la tecnologia ha permès, com a mínim, representar el mercat global a ulls de tothom (assumint les lògiques diferències en l'accés a aquesta representació), per no parlar de les implicacions de les TIC per als mercats financers o altres molts àmbits.⁵¹ En síntesi, no és una completa novetat, perquè com han mostrat els escèptics, és possible identificar en temps molt anteriors alguns dels trets atribuïts com a nous per a la fase “globalitzada” del capitalisme, fins i tot la companyia transnacional, que ja té el seu precedent en les “companyies estatutàries per accions” del segle XVII amb autèntic funcionament i vocació internacionals (Hurtado, 2003: 61); però hem de tenir ben presents els elements nous dels temps recents, especialment, com mantindrà insistentment Castells (1998), però també Bauman (2005) i altres, pel que fa a les tecnologies (i més concretament les de la informació i la comunicació). Aquesta seria, amb matisos, la tesi dels classificats com a “transformacionalistes” (i també, des del marxisme, la de Martínez Peinado), que és una mena de tercera via entre els escèptics i els “hiperglobalitzadors” (Held i al., 1999; citat en Hurtado, 2003), entre els que consideren que és molt aventurat parlar d'una nova època i els que s'expressen des del convenciment que el món ha experimentat un canvi de gran abast que possibilita parlar de “nova era”, l'era de la globalització.⁵²

⁵¹ En qualsevol cas, serien exemples que beneficien l'acció del capital transnacional i, de manera limitada, l'oci i l'accés a la informació dels ciutadans, però no tant la seua qualitat de vida, especialment si es contrasta amb la dels directius de les multinacionals (la desigualtat capital-treball creix de manera palesa). L'extraordinari progrés tecnològic no ha propiciat automàticament una millora de les condicions de vida i de treball de la majoria assalariada, perquè precisament sosté la teoria del valor-treball que “el desenvolupament tècnic –que des del punt de vista del valor d'ús sols pot ser positiu– sota les condicions capitalistes d'acumulació soscava a llarg termini les bases del guany que és el treball viu” (Nieto, 2005: 306), perquè només dels treballadors es pot traure plusvàlua d'acord amb la teoria del valor. D'altra banda, s'ha de relativitzar, com ja va fer Rifkin (2000), l'efecte de les TIC en el conjunt de la població mundial, tenint en compte que al principi del mil·lenni un terç de la població mundial no tenia electricitat, i al voltant de dos terços mai havia fet una trucada telefònica.

⁵² Entre els categoritzats com a *transformacionalistes* i que són referits en aquest bloc, es consideren Giddens, Castells, Beck o Bauman. Els hiperglobalitzadors més coneguts serien Fukuyama, Brzezinski, Huntington i, en general, els economistes dels corrents dominants lligats al FMI. Finalment, entre els escèptics el llibre referent és el de Paul Hirst i Grahame Thompson (*Globalization in question*, Polity Press, Cambridge, 1996), però hi ha moltes i variades aproximacions que estan recopilades en Hurtado (2003), així com un seguit de referències de tots els corrents apuntats per Held.

Quant a la situació en què queden els estats, es tornarà sobre aquest aspecte per a aprofundir-hi, però val a dir que, tot i el retrocés de l'estat del benestar tal com el va definir la socialdemocràcia i l'indiscutible increment del poder de les transnacionals, la desaparició de l'estat no s'endevina ni tan sols a llarg termini, perquè encara hi ha elements que sustenten la seua presència, encara que siga servint al capital. De fet, estratègies integradores de caire supranacional, com ara la UE, que podrien considerar-se eines per a la competència interimperialista, avancen de manera lenta i penosa llastrades per l'arrelament de l'estat com a forma d'organització territorial i política amb interessos (legítims o no) que de vegades costa dur més enllà d'unes fronteres.⁵³ Precisament la globalització ha permès, entre altres coses, que l'estat nació s'haja convertit en "un fenomen sistèmic global" (Friedman, 2001: 306).

Finalment, la possibilitat d'un mercat global integrat i sense blocs té poc de quimera si es coneix amb detall l'anatomia i el funcionament d'una transnacional,⁵⁴ però el mateix Martínez Peinado (2009: 147-148; vegeu també Hurtado, 2010: 76) planteja dos possibilitats de futur, una de les quals no implica exactament la completa integració mundial:

- Escenari superimperialista: els EUA seguiran dominant el planeta davant de la incapacitat d'unes altres potències alternatives de constituir-se en competència seriosa, com ho va ser en els cinquanta l'URSS.
- Escenari ultraimperialista: el capital transnacional aconsegueix consolidar una superestructura global i una organització eficient de caire mundial, a la qual ja no li calen els estats.

Evidentment, l'escenari "superimperialista" és l'actual⁵⁵ i la incògnita seria si romandrà molt de temps o passarem a l'escenari "ultraimperialista". Fins i tot, si no es passa

⁵³ Les conseqüències de la crisi sobre el deute sobirà, començant pels comptes falsejats de Grècia el 2009, han mostrat clarament les dificultats del projecte unitari europeu.

⁵⁴ Per exemple, ja al final dels noranta més de la tercera part de les exportacions es produïen dins de la mateixa transnacional; la deslocalització és estratègia habitual i la recerca de mercats de treball, matèries primeres, consum, etc., es fa veritablement a escala mundial (Van den Eynde, 1999). Això s'ha aguditzat encara més a partir de l'entrada en el nou mil·lenni.

⁵⁵ En qualsevol cas, el lideratge dels Estats Units està bastant més limitat que el que podia tenir el Regne Unit al segle XIX (Retamal, 2006b), perquè, ja des de l'ensorrada del bloc soviètic, els nord-americans patien moltes de les penúries de l'estancament del mode de producció, incloent-hi una greu crisi

ràpidament a aquest ulterior escenari, es podria recrear una nova tensió interimperialista, com apunta Giovanni Arrighi (1999). Siga com siga, sí que hi ha evidències suficients per a parlar d'una tendència a la integració com ja s'ha suggerit en aquest apartat.

Als interrogants que resumeix Martínez Peinado (vegeu Taula IV) i que molts altres autors han abordat, podríem afegir els que proposa Hurtado (2003: 55) a partir de l'observació de les diferents aportacions de la teoria social en relació amb el concepte. Per exemple, a les divergències temporals ja considerades (si es tracta d'un fenomen nou i quan va sorgir) afegeix les espacials, és a dir, si la globalització podria estar desenvolupant-se en territoris concrets, excloent alguns espais del planeta. Tanmateix, es parla sobretot de la vessant econòmica (i l'impuls que li ha donat la tecnologia), però també hi ha qui considera que poden haver-hi altres dimensions de la globalització (cultural, política). I, fins i tot, s'apunten les possibles implicacions sobre la identitat i les institucions polítiques, ço és, si "el sistema tecnoeconòmic" pot relacionar-se amb la cultura i la política per a modificar-les (o influir-se mútuament). Ja hem parlat de l'hipotètic qüestionament del sistema d'estats i aquest capítol ha de dur-nos també a les possibles transformacions en el subsistema cultural/identitari.

Precisament, si deixem de banda l'evident augment de la interdependència i la centralitat d'aquesta vessant econòmica, dins d'aquests altres aspectes hem de tenir present "la major consciència que es té del món com un tot" (Robertson, 1992: 8), la consciència creixent d'allò global, i en la generació d'aquest pensar-se com a totalitat o

financera que va traslladar bona part dels seus diners al Japó, la competència de la UE i del mateix Japó en certs mercats estratègics (automoció, TIC, etc.), la conquesta de la producció per part de la Xina, i l'absència de control sobre molts dels recursos energètics. Sí que es pot parlar d'un lideratge militar clar (tot i que s'haurà de veure l'evolució de la Xina) i, quant al terreny polític, el període Bush Jr. ha servit per a demostrar als nord-americans que cal cooperar amb la resta del món perquè el sistema pugui funcionar i que l'unilateralisme és inviable de moment. Així i tot, són molts els factors que apunten a un lideratge sense gaire contestació dels EUA. En relació amb Europa i les seues aspiracions d'alternativa, Toni Negri s'expressa ben contundentment: "la globalització, ço és, el domini del mercat mundial, amenaça a Europa de manera definitiva, perquè transfereix el poder sobirà a l'única potència estatal capaç d'exercir-lo en les presents dimensions: els Estats Units d'Amèrica. La idea i el treball per uns Estats units d'Europa, per tant, sols tenen la cara de la 'suborganització atlàntica'" (2005:48). I més encara: "crec que, avui, la funció d'Europa no radica tant en la construcció d'un poder concentrat sobre si mateix i, per tant, capaç de constituir-se en alternativa respecte dels mecanismes imperials, sinó, més aviat, en l'absorció de l'Europa de l'Est, també de la mateixa Rússia, o bé de les regions del Mediterrani, per a construir una gran zona de modernització imperial" (2005: 74). En síntesi, per a Negri els europeus han d'assumir-se semiperifèria de l'imperi.

globalitat,⁵⁶ indubtablement, tenen molt de pes els mitjans de comunicació i les tecnologies de la informació i la comunicació. Però també el capitalisme global (o “sistema global” en paraules de Friedman, que vindria a ser la mateixa cosa) genera estratègicament les seues institucions i organitzacions transestatals, especialment de caire econòmic i politicoeconòmic, però també cultural, politicocultural i fins i tot assistencial. Entre la gent que forma part d’aquestes institucions, sobretot en els indrets on la declinació de la modernitat és més palesa, es genera més marcadament la “consciència global” facilitada per la intensitat de les comunicacions i el desenvolupament de les xarxes de transport; d’aquesta manera, allò global s’ha introduït “a la força en la consciència quotidiana”⁵⁷ (Friedman, 2001: 313) partint d’aquestes elits globals (executius de transnacionals, polítics d’alt nivell, diplomàtics, funcionaris i representants d’organitzacions internacionals, representants de mitjans de comunicació i editorials), que interaccionen entre ells i produeixen una realitat, unes “representacions globals”, que els mitjans de comunicació s’encarreguen de transmetre com una realitat *de facto*. És el que Ulrich Beck ha anomenat *cosmopolitisme banal* en la seua crítica al *nacionalisme banal* de Billig, en el context dels corrents que diuen que va acabant-se el temps dels nacionalismes.⁵⁸ Així:

la globalització no és un mer element a oposar al concepte d’estat nacional, perquè la globalització és ja una manera de produir significat en la nostra cultura. Suposar estratègies de desenvolupament nacional que no impliquen algun tipus de vincle globalitzador significa parlar d’un altre món (Hernández Sanjorge, 2005: 2).

Això podria implicar una “homogeneïtat hegemònica”, una cultura global, que al parer de Billig podria estar amagant “les marques d’un patrimoni nacional” concret, el dels EUA: “avui, els Estats Units onegen la seua presència tan sovint i tan globalment que gairebé sembla invisible” (2006: 198). Però hi són ací, i en molts sentits són imperi i responsables d’aquesta cultura global: “la cultura global transnacional és

⁵⁶ En aquest sentit, “el Capitalisme Monopolista Transnacional s’erigeix (...) en unificador de l’espai terrestre, el qual passa a concebre’s per fi com un únic ecosistema. Cada espai ‘local’ (...) ha passat a ser, així, un lloc d’allò global” (Piqueras, 2004: 135).

⁵⁷ Més complicat és que puguem parlar d’una identitat col·lectiva planetària com van suggerir Martínez Llopis i Pérez Adán (1997) si això va més enllà de la consciència de tots els humans de viure en el mateix planeta.

⁵⁸ Billig fa esment de la crítica de Beck en el pròleg a l’edició catalana de la seua obra (2006: 13-15).

predominantment nord-americana (...). La imatge de la cultura global com a circuit electrònic autosuficient (...) sembla desenfocada: dissipa la geografia i ignora l'hegemonia" (2006: 226-227).

Però també és cert que una de les característiques de la fragmentació global és la "proliferació d'interpretacions del món" (Friedman, 2001: 313; desenvolupant una idea semblant, Billig apunta que "algunes d'aquestes identitats novament reactivades s'han construït sobre la imatge de la nacionalitat"; 2006: 204). Per tant, si bé es podria estar d'acord amb la consolidació d'un pensament únic (Fukuyama, 1992), fonamentalment lligat al neoliberalisme, i amb l'adquisició d'una consciència global (en ocasions deslligada de la ideologia liberal) forjada en les elits mundials, es podria suposar que un dels trets de la nova concepció del món és la multiplicitat de visions parcials. Però és complicat veure-les competint o convivint entre si en igualtat de condicions i fent front a la ideologia del capital i, en conseqüència, en aquest punt l'habitual agudesesa de Friedman és qüestionable. Sí que es pot estar d'acord en l'afirmació que la globalització consisteix en part en una dialèctica ferotge entre tendències homogeneïtzadores i tendències a l'heterogeneïtat (Friedman, 2001: 321; vegeu també Kaplinski, 1993: 114), però en definitiva és una col·lisió asimètrica.

Les interpretacions sobre la (hipotètica) inflexió (postmoderna, tardomoderna...) a l'interior de la modernitat i les implicacions per a la identitat

Per al tema que ens ocupa, discernir si hi ha hagut canvis en la manera d'entendre la identitat, té una importància vital, com s'està mantenint, determinar prèviament si ens trobem immersos en una nova època amb profundes transformacions o, encara que no siga així, si es poden identificar elements nous que ens facen alterar el prisma d'anàlisi. En aquest sentit, s'ha arribat a asseverar que "la globalització marca definitivament l'eclosió de la modernitat en la versió capitalista" (Retamal, 2006b) i l'abast d'aquesta reflexió és el que ha impulsat el debat des de diferents indrets, corrents i disciplines sobre el significat dels nous temps i la magnitud del canvi, és a dir, si hem passat a un moment històric diferent o vivim la prolongació del mateix sistema; i, si ha hagut canvis importants, quina és la seua profunditat, fins on arriben. Precisament el fet que moltes de les propostes teòriques no facen canvis radicals de

denominació, sinó variacions que remeten a la vigència (residual o no) de l'època a superar (postmodernisme, modernitat tardana, modernitat líquida, societat postindustrial...), fa palès que és una qüestió de matisos i que dependrà molt dels elements en què es pose l'accent. Respecte de l'afirmació de Retamal, i considerant el parentiu de modernitat i capitalisme (vegeu Arnau & Nieto, 2002), ningú seria capaç d'afirmar que vivim en societats postcapitalistes.⁵⁹ Ans al contrari, com ja hem subratllat, l'extensió del procés de valorització del capital fa que el mode de producció capitalista passe de sistema hegemònic a pràcticament únic. I d'això podria derivar-se que difícilment estem en una societat "post" si els trets que han anat caracteritzant el sistema actual estan més presents que mai.⁶⁰ Així doncs, es podria considerar el capitalisme global com la màxima expressió del mode de producció capitalista i fins i tot com la forma paradigmàtica de la modernitat en la seua vessant econòmica.

El mateix Retamal sosté que el postmodernisme "és un discurs que intentà (...) interpretar els nous fenòmens de la crisi moderna. No obstant això, sota l'aparent marea dels canvis, romanen importants línies de continuïtat entre la primera modernitat i la modernitat reflexiva [en paraules de Beck]. Molts dels anomenats canvis postmoderns són més aviat inflexions a l'interior de la pròpia modernitat" (2006b). El postmodernisme aconsegueix posar en qüestió la vigència del projecte modern, i dins seu, "la concepció (...) del jo com un subjecte autocontingut (...), autònom, autosuficient, congruent"⁶¹ (Revilla, 2003: 55), però no explica de manera adequada, sosté Retamal, les fractures de la modernitat, els aspectes en què es percep la liquidació o superació d'una època. Davant de la posició del postmodernisme, Giddens no percep un canvi substancial que ens duga a parlar d'una nova època diferent de la moderna; tampoc Friedman, que considera que el posmodernisme tan sols és un dels pols explicatius de la identitat moderna (2001: 150), que es pot veure

⁵⁹ En el sentit de societats en què s'ha superat el capitalisme. En el fons, aquesta etiqueta, com la de postmodernisme, manté com a referència el capitalisme, ja que no aporta una denominació completament nova i el situa com a fenomen que s'ha transformat, però sense un resultat completament nou.

⁶⁰ Precisament Ralph Dahrendorf (1990: 16) adverteix sobre l'abús d'alguns intel·lectuals amb la consideració de determinats fenòmens com a fets sense precedents, que impliquen la consideració d'un nou temps; aquesta manera de procedir l'anomena *postisme*.

⁶¹ Això tingué una importància decisiva en la consolidació de les idees que donaren forma a la referida *teoria de la identitat social*, partint del construccionisme social de Mead.

com una estratègia en què hi ha un “distanciament cínic de qualsevol identificació, però amb lúcida consciència de la manca d’identitat” (2001: 292), de la dissolució dels marcs d’estabilitat; o també com “la fragmentació del modernisme i la seua multiculturalització”, que inclou la “relativització del coneixement científic respecte d’altres formes de coneixement” (2001: 371).

Giddens si que identifica en allò que s’ha anomenat globalització determinats elements que han aguditzat les implicacions de la modernitat, però el canvi radical se situa en la transició entre l’època premoderna i la moderna, bàsicament perquè, sosté Giddens seguint Beck (1994), “la modernitat és una cultura del risc” (Giddens, 1995: 12; vegeu també Revilla, 2003: 56-57); la tensió confiança-risc es decanta cap al segon pol perquè la humanitat moderna trasllada contínuament el futur al present. I aquest estat de coses s’ha aguditzat en els darrers temps amb l’augment de la capacitat destructora de l’acció humana (armes, canvi climàtic, propagació de malalties), però sembla tractar-se d’una qüestió de graus que no altera en essència el tipus de societat en la que vivim (la moderna); una societat mercantilitzada i mediatitzada que, tal com succeeix amb la primacia del risc,⁶² ha vist consolidar aquestes atribucions en els temps recents –com ja s’ha assenyalat, la mundialització del procés de valorització del capital implica la incorporació creixent de subjectes i objectes al mercat; i les tecnologies de la informació i la comunicació han possibilitat encara més el contacte amb un “marc d’experiència unitari” (Giddens, 1995: 13), que ja havia començat a desenvolupar-se amb l’aparició de la impremta (Anderson, 1993)–. I aquesta societat moderna (i mercantilitzada) també sembla buscar la coherència amb el lliure mercat oferint a l’individu una teòrica llibertat d’elecció; però aquesta presumpta capacitat electiva tindrà límits diferents (Giddens, 1995: 14; Honneth, 1999: 19-20), els que imposa el capital amb la seua manera de produir i de presentar les seues produccions.

⁶² El concepte *prima de risc*, el sobrepreu que paga un país per a finançar-se en els mercats en comparació d’altres països, que ha arribat a ser familiar en la crisi iniciada en 2008, sembla una irònica metàfora de tot això.

Fonamentalment, el discurs postmodern creu identificar en l'últim terç del segle xx una "dissolució d'allò social"⁶³ (Honneth, 1999: 14-18) i això es produeix en tres àmbits d'experiència en ordre seqüencial:

- Dissolució del medi esteticocultural del món de vida: la producció cultural passa a estar controlada pel capital, especialment a partir de l'aparició de les TIC (sobretot la TV, però ara també Internet), que eliminen el context de comunicació directa. Es desvincula així la cultura del seu medi social; cada vegada som menys participants i més receptors passius. Així, la sentència McLuhaniana "el mitjà és el missatge" cobra tot el seu sentit, ja que el capital descobreix en els mitjans de comunicació un dels pilars fonamentals del procés d'acumulació, al mateix temps que en fa l'eina central de la transmissió ideològica, una eina contemporània que per al capital té el valor extra de la desmobilització, conseqüència de la nostra conversió en subjectes passius.
- Erosió del lligam normatiu: les tradicions ideològiques religioses i fins i tot seculars (socialisme, per exemple) deixen de ser referents comunitaris, marcs comunicatius per als subjectes, incloent-hi les abundants o limitades certeses que es pogueren derivar d'aquestes tradicions. La història ja no és una sinó diversa i l'individu ha de moure's entre aquesta incertesa.
- Afebliment de la capacitat comunicativa dels subjectes: l'atomització de l'individu fruit dels processos definits anteriorment, unida al debilitament del concepte de lloc de treball com a entorn cooperatiu de producció (amb el consegüent deteriorament del marc d'autorealització del treballador), condueixen a la desorientació del subjecte, a la seua desconexió creixent d'uns altres individus, i a l'increment de la imitació dels estils de vida que ofereixen els mitjans de comunicació, que generen realitats sobre ficcions electrònicament fabricades.

⁶³ Si bé es pot identificar una inestabilitat inherent a la modernitat (Giddens, 1995), el període d'estabilitat relativa de la immediata postguerra (després de la Segona Guerra Mundial) "sembla reeditar la ficció que la identitat individual era un edifici sòlid sustentat en una situació de treball estable, de relacions familiars (patriarcal) duradores i de relacions relativament homogènies des d'un punt de vista cultural" (Revilla, 2003: 57). Els corrents de pensament de final dels seixanta començaren a qüestionar altra vegada aquest pretès marc d'estabilitat, i realitzant la deconstrucció de l'ontologia del ser social, que tenia com a resultat la crítica epistemològica al subjecte sòlid i essencial, mantingueren la dissolució d'allò social i les dificultats de sostenir la identitat (op.cit.: 57).

Davant d'aquesta dissolució d'allò social, es podria argumentar, i així ho fan els teòrics postmoderns, que s'obri també la possibilitat que els individus s'alliberen en major mesura: sense la pressió de la tradició i la norma, semblaria que l'individu compta amb una major capacitat d'elecció, amb la possibilitat de marcar de manera autònoma el seu trajecte vital. Però la pluralització de les formes individuals de configuració vital no condueix automàticament a un guany net d'autonomia, perquè la manera com els subjectes isolats s'autorealitzen no té un model global d'orientació, una forma alternativa de moralitat. "I és justament aquest buit de reconeixement, per dir-ho de manera contundent, allò que promou la disposició cada vegada més consistent a assumir els estils de vida prefabricats per la indústria cultural, que funcionen com a succedanis estètics per a biografies que operen en un buit social" (op. cit.: 22-23). Segons Honneth, sense noves formes de moralitat, premissa cultural necessària per a entendre els processos de què parla la postmodernitat, aquests autors no estan en condicions d'oferir cap concepte teòric vàlid. Si els teòrics postmoderns posen en dubte que els subjectes puguin realitzar-se amb independència de lligams normatius, difícilment podran dibuixar amb solvència i independència la seua trajectòria de vida.

També Ulrich Beck parla d'un procés creixent d'individualització:⁶⁴ "en les societats altament desenvolupades (...) s'esdevé a hores d'ara un impuls d'individualització que marca l'època i que es manifesta en un procés contradictori d'alliberament dels subjectes respecte dels lligams socials tradicionals i, simultàniament, d'estandardització social de les seues formes de vida" (citada en Honneth, 1999: 29). La presa de decisions és cada vegada més individual, però es depèn cada vegada més de processos de decisió externs, sobre els quals es té poc o nul control. El procés d'individualització també facilita la consolidació de la "societat del risc", el concepte que en major grau ha popularitzat Beck, i que ja s'ha avançat reformulat per Giddens.

Com Beck, Schulze (1992) també va intentar explicar globalment les transformacions esdevingudes en el darrer terç del segle xx. Si Beck parlava de *societat del risc*, Schulze

⁶⁴ La individualització és definida per Bauman com "l'emancipació de l'individu respecte de la determinació adscrita, heretada i innata del seu caràcter social (...), consisteix a convertir la 'identitat' humana de quelcom 'donat' a una 'tasca', i carregar els actors amb la responsabilitat de realitzar aquesta tasca i amb les conseqüències (...) de la seua realització. (...) La modernitat reemplaça la *determinació* de la posició social per una *autodeterminació* compulsiva i obligatòria" (2001: 166).

es referia a la *societat de la vivència*. Aquest darrer també considera que s'ha ampliat el marge de maniobra per a l'individu, però es refereix ja explícitament a les diverses alternatives d'acció, al fet que l'individu es veu impulsat constantment a triar. I això suposarà que el subjecte preme més atenció en si mateix: ja no ha d'assolir èxits col·lectius com en èpoques precedents, sinó que ha de preocupar-se per les seues vivències, per les seues inclinacions personals. La perspectiva de la vida, doncs, ve a ser el que Schulze anomena l'*estètica* de la pròpia *existència*: els individus de les societats més enriquides, els que configuren aquesta "societat presentista", privilegien experiències intenses (però superficials) orientades a una felicitat instantània a través del consum de béns, esdeveniments culturals o, més generalment, estils de vida – precisament, Friedman considera el consum un aspecte central de l'estratègia per a conservar la individualitat i clarament un mitjà d'identificació (2001: 165; vegeu també Billig, 2006: 203)–. Però l'individu no pot viure aïllat, com ja s'ha remarcat, i això no ho perd de vista Schulze (que, com Beck, lliga també aquesta necessitat d'interacció a estratègies per a eludir la inseguretat): a aquest procés d'individuació i fins i tot d'estetització del món de vida, se li afegeix també una incorporació (o millor dit, adaptació) creixent a grups. Les vivències que anem escollint i incorporant necessiten un marc d'estabilització, un espai de trobada i de contrast de les vivències amb gent que en té de similars. Amb això, Schulze manté una visió en què el subjecte disposa d'importants dosis de control sobre la pròpia vida i sobre les seues interaccions (a partir de Honneth, 1999: 38-46), davant del que abans havien pogut enunciar, també a Alemanya, els autors de l'*Escola de Frankfurt*.

Honneth continua compilant aportacions que puguen donar fe d'aquesta fragmentació i hi inclou el filòsof canadenc Charles Taylor, que manté que s'han anat consolidant "els valors d'una moral hedonista que té com a criteri la satisfacció dels apetits dels individus. (...) Ja des del començament de la modernitat hi hagué, al costat d'actituds asceticoinstrumentals, també valors d'un altre caire –concretament valors romàntics orientats a l'autorealització– que prengueren cos en l'horitzó d'identitat dels subjectes en l'època del capitalisme naixent" (Honneth, 1999: 50-51). Aquests valors podrien haver-se aguditzat en aquesta modernitat tardana.

D'altra banda, Robert Castel (1997) també aprofundeix en la tendència individualitzadora de les societats tardomodernes. Per a l'autor francès, aquest és un procés que:

es produeix de manera paral·lela al desenvolupament del capitalisme, el qual va anar destruint o suplantant la protecció de les xarxes de sociabilitat primària (família extensa, comunitat, veïnat, gremi...). [...] Posteriorment [...] també debilità o aprimà en extrem les xarxes de protecció secundària (política) amb les quals els subjectes s'havien dotat per a defensar-se del Nou Ordre (sindicats, organitzacions obreres, veïnals, partits de classe...). Aquest autor traça així la seqüència d'individuació: els ciutadans de la Modernitat passaren de l'agregació de la communitas a l'individualisme negatiu dels alhors de la Primera Revolució Industrial. La reacció contra aquestes circumstàncies va generar una mena d'individualisme positiu de masses amb vinculació a identitats abstractes (polítiques) i assoliment d'universalització dels drets (individualisme independent i alhora autònom): és la fase d'organització de la classe obrera i el posterior keynesianisme. Avui, amb la dissolució d'aquestes organitzacions, es produeix un nou salt cap a l'individualisme negatiu, sense suports, i per tant conseqüència i causa de privacions: els subjectes es retroben convertits en individus per defecte, perquè es veuen exclosos dels col·lectius protectors, o perquè simplement aquests han desaparegut (Piqueras, 2007: 35).

És potser el vincle més ben traçat entre sistema capitalista i individualisme, tot escenificant un nou pas de rosca en la fase actual, en què un individu abandonat a la seua sort ha de sobreviure en un escenari de navegació difícil i difusa articulació d'allò social.

Tot i que els diferents autors de final del segle xx puguen posar l'accent en unes qüestions o en unes altres, la idea de la individuació i, en paral·lel, la de l'elecció dels trajectes vitals, estan presents en molts d'ells. La possibilitat d'elecció és sobretot (però no únicament) una capacitat d'escollir en el mercat. Podria pensar-se, com ja ho ha fet Honneth o ho va fer la crítica postmoderna, que les possibilitats d'emancipació augmenten en un context d'elecció múltiple, però precisament les desigualtats que genera el capitalisme i, consegüentment, el diferent accés als mercats, a banda del poder del capital via mitjans de comunicació, publicitat i màrqueting per a condicionar

aquesta capacitat d'elecció,⁶⁵ redueixen l'autonomia individual i, d'aquesta manera, "les institucions modernes (...) creen mecanismes de supressió més que de realització del jo" (Giddens, 1995: 15). Així, "la identitat personal sembla haver tingut des del principi aquesta tensió entre la radical individuació, llibertat i autonomia del subjecte, i la dissolució d'aquesta individualitat en la complexitat i transformació constant que experimenta la vida social en aquest moment històric" (Revilla, 2003: 57; vegeu també Friedman, 2001: 289 i 325). D'altra banda, la precarietat i la inestabilitat inherents a la fase actual del capitalisme generen una consciència individual en les relacions laborals (Nieto, 2005: 318; vegeu també Bauman, 2005: 51-54) que va en detriment precisament de l'individu que, en veure erosionada la seua capacitat organitzativa com a treballador, perd l'oportunitat de plantejar posicions de força al capital.

Abans de Giddens, la teoria crítica ha suggerit el concepte de "modernitat tardana", partint de l'ús de la noció de "capitalisme tardà", utilitzada per Horkheimer i Adorno (1998) i després també per Habermas i molt especialment per Ernest E. Mandel (1979). En parlar de capitalisme tardà, es duu més enllà l'anàlisi de Weber sobre la burocratització de les societats. També s'apunta la interconnexió entre estat i gran empresa, i la tendència a l'oligopoli. Amb una modernitat dominada per la racionalitat instrumental i que adquiria trets totalitaris, s'estava consolidant un desencantament que "implica una desvalorització de les cultures locals que no poden autojustificar-se racionalment davant de la modernitat. (...) En un sentit més profund, el concepte de modernitat tardana implica una crisi de la Il·lustració com a centre dinàmic de la modernitat. En conseqüència, la modernitat tardana és una modernitat *postil·lustrada*, que no pogué consolidar les aspiracions emancipatòries perquè va crear una dinàmica interior en què els seus efectes perversos foren més omniabastadors" (Retamal, 2006b). S'identifica un estat totalitari (en qualsevol dels dos costats del teló d'acer), un estat que oprimeix l'individu, que destrueix el jo.

Però avui dia assistim a un procés radicalment allunyat del que la teoria crítica anomenava "estatalització de la vida"; aquests temors han sigut substituïts per una

⁶⁵ Un dels trets fonamentals de la modernitat és la *mediació de l'experiència*: "pràcticament tota experiència humana és una experiència mediatitzada" (Giddens, 1995: 37) i la societat de la informació ho ha acabat de confirmar.

privatització creixent “que amenaça els espais públics creats durant la modernitat” (Retamal, 2006b; Bauman, 1999; vegeu també Nieto, 2005: 324-327; Van den Eynde, 1999). L’omnipresència de l’estat en el bloc d’influència soviètica i, paral·lelament, el reforçament del paper de l’estat en el món capitalista des dels anys trenta fins l’inici dels setanta, van actuar com a doll de tinta per a la vertadera tendència històrica i global del polp capitalista: l’ampliació dels seus dominis sobre els de l’estat, sobre l’esfera pública, per a contribuir a la mercantilització de gran part dels àmbits vitals de persones i comunitats. I aquest procés facilita el d’individuació que han identificat, d’una o altra manera, molts dels autors que han abordat els canvis de final del segle xx.

D’altra banda, se sosté que en la modernitat ens hem de trobar a nosaltres mateixos contínuament; per això estem obligats a fer càlculs sobre les possibilitats de les nostres accions, hem d’intervenir activament per a recrear una crònica biogràfica coherent. El jo es converteix, aleshores, en un “projecte reflex” (Giddens, 1995: 49; vegeu també Revilla, 2003: 56-57), una obra en construcció, i això no succeïa en l’època premoderna: “la idea que tota persona té un caràcter únic i possibilitats especials, susceptibles o no d’acomplir-se, és aliena a la cultura premoderna”. Com sosté Bauman, “la ‘predestinació’ fou reemplaçada pel ‘projecte de vida’, el destí per la vocació, i la ‘naturalesa humana’ amb la qual una persona naixia per la ‘identitat’, que un ha de tallar i ajustar” (2001: 164). En cert sentit, es podria dir que l’individu “no existeix en les cultures tradicionals, en què no s’elogiava la individualitat” (op. cit.: 98-99), però això és un punt de vista difícil de sostenir, perquè hi ha certs indicis que en altres èpoques o cultures s’ha apreciat el desenvolupament individual.⁶⁶ En qualsevol

⁶⁶ Com veurem també amb les teories sobre l’origen de la nació, la modernitat suposa una etapa de transformació, d’intensificació de determinats processos, però és complicat afirmar que siga una època en què tot ha canviat de sobte. Una perspectiva històrica de llarga duració permet identificar algunes continuïtats o recurrències en el passat, tot i que un fenomen concret (la nació, per exemple, o els mitjans de comunicació) se’ns mostre en l’actualitat moderna amb tota la seua força. I moltes de les lectures postmodernes (tardomodernes, etc.) apunten a l’aparició d’un nou punt d’inflexió (dins de la modernitat o més enllà) que ens faria revisar-ho tot, moltes vegades, senzillament, perquè hi ha una intensificació de processos o una presència més visible de trets que ja eren característicament moderns. Per exemple, si ens interrogàrem sobre l’origen de la *societat de la informació*, potser estariem d’acord que és un concepte bastant assentat i segurament pensariem ràpidament en ordinadors i informació digitalitzada; però ja es va emprar aquest terme quan pràcticament ningú tenia ordinadors i els aparells que tenien certa capacitat no cabien en una habitació (Masuda, 1984), i fins i tot s’hi havia fet alguna referència també al principi dels seixanta (Mattelart, 2002). Aleshores, premsa, ràdio o la primera televisió podien configurar aquesta primitiva societat de la informació que, evidentment, no apareix del

cas, en la modernitat, l'individu, la identitat del jo, cobra un protagonisme nou i vigorós, precisament perquè, en general, té aquesta possibilitat d'elecció i un ampli ventall d'opcions.⁶⁷ En aquest sentit, un altre concepte modern, els *estils de vida*,⁶⁸ adquireix també una importància clau, perquè serà, segons Giddens, dels elements que en major mesura condicionen aquesta crònica biogràfica de l'individu (1995: 105-111), en tant que permeten la seua ordenació sobre la base d'uns paràmetres que atorguen la coherència necessària a la identitat del jo.⁶⁹

Per tant, en la modernitat tardana, la identitat personal, tal com va sostenir la crítica deconstructiva i altres autors posteriors, troba les seues dificultats de pervivència una vegada desessencialitzada i considerant la inestable multiplicació de les possibilitats de ésser,⁷⁰ però això no vol dir que no puga tenir determinades guies que permeten navegar en el mar de la incertesa tardomoderna. Ho són els estils de vida, tot i que la seua solidesa empírica és molt limitada; però també el cos com a continuïtat en l'espai i en el temps de la matèria i com a possibilitat d'agència; les dades personals (nom,

no-res. I encara podríem buscar antecedents més enrere com ja va fer Marshall McLuhan en *La galàxia Guttenberg* (1998). La mateixa cosa pot passar amb la individualitat, que pot ser una característica palesament moderna (i més encara tardomoderna), però ja podia haver tingut antecedents premoderns entre les capes altes de la societat.

⁶⁷ En aquest mateix sentit s'expressa Bauman (2005): quan ens pregunten "qui ets" es dona per suposat que podem ser algú diferent de nosaltres mateixos, que tenim possibilitat d'escollir. Això és el que no els passava, per exemple, als pagesos del segle XVIII: eren el que eren, i no tenien gaire possibilitats de canviar el seu destí i, per tant, a ells mateixos. Remuntant-se al començament de l'època moderna, també sosté que "*la idea d'identitat va néixer de la crisi de pertinença i de l'esforç a què va donar lloc aquesta crisi per tal de salvar el buit entre el que 'hauria de ser' i 'el que és', i per acomodar la realitat als criteris establerts per la idea –per refer la realitat a imatge i semblança de la idea*" (Bauman, 2005: 35).

⁶⁸ Entesos com "un conjunt de pràctiques més o menys integrat que un individu adopta no sols perquè donen satisfacció a les necessitats utilitàries, sinó perquè donen forma material a una crònica concreta de la identitat del jo" (Giddens, 1995: 106).

⁶⁹ Aquesta necessitat de recrear un estil de vida concret prèvia elecció estaria lligat també a l'adopció d'una cultura *postmaterialista* en les societats desenvolupades en què les necessitats bàsiques estan cobertes per a la gran majoria de la població. En aquest context, passa a donar-se "major prioritat a la satisfacció de necessitats socials i d'autorealització" (García Ferrando & Ariño, 1998: 49, citant a Ronald Inglehart, *The silent revolution*, Princeton University Press, 1977) i ací no s'escull entre menjar o no menjar, tenir casa o no tenir-ne, sinó entre una ingent quantitat d'opcions que poden connectar-se per formar aquests estils de vida.

⁷⁰ En qualsevol cas, la identitat adquireix una caràcter provisional, però "una vegada aquesta perd els lligams socials que la feien semblar *natural*, predeterminada i no negociable, la 'identificació' esdevé cada vegada més important per als individus, que busquen desesperadament un 'nosaltres' al qual potser s'esforçaran per accedir-hi" (Bauman, 2005: 40). És a dir, en l'època moderna, la identitat guanya en inestabilitat, fragilitat, però alhora, i en part potser per això mateix, adquireix una importància que en altres temps no tenia.

cognoms, DNI, etc.),⁷¹ més presents que mai a través de bases de dades, targetes, censos, etc.; l'autoconsciència i la memòria; o les demandes de la interacció (els individus amb qui interactuem han de tenir clar en tot moment que som qui ells pensen que som). Aquests elements que en certa mesura ancoren la identitat personal, podrien impedir la seua dissolució completa (Revilla, 2003: 59-62).

La identitat en la “modernitat líquida”: limitacions de la lliure elecció

Ja hem avançat que Giddens, seguint Beck, identifica un individu insegur, descentrat, desbordat per la multitud de possibilitats⁷² i la incertesa sobre quina serà la més adequada. Això implica que la construcció d'aquest projecte reflex és fràgil (Giddens, 1995: 236-237). Aquesta idea també està present en Bauman, que subratlla la situació estressant de qui ha d'escollir contínuament i no té la certesa de fer-ho bé (2005: 43-44). De fet, Bauman considera que la identitat és un problema central dels nostres temps precisament perquè contínuament hem de buscar-la i revisar-la, en part perquè institucions estables d'abans de la modernitat semblen haver-se esfondrat. L'autor polonès sintetitza així algunes de les idees que s'han apuntat, i que van més enllà de la identitat personal:

Al nostre temps de modernitat líquida, el món que ens envolta està dividit en fragments pobrament coordinats mentre que les nostres vides individuals estan tallades en una successió d'episodis mal connectats. Pocs de nosaltres, per no dir ningú, podem evitar passar per més d'una “comunitat d'idees i principis”, autèntiques o presumptes, ben integrades o efímeres, i per això la majoria de nosaltres tenim dificultats a l'hora de resoldre (...) el problema de la mêmété (la consistència i la continuïtat de la nostra identitat al llarg del temps). Pocs de nosaltres, per no dir ningú, estem lligats a una sola “comunitat d'idees i principis” en un moment donat, i per això

⁷¹ Un cas particular d'aquestes dades personals són els malnoms o sobrenoms, que reforcen encara més la identitat personal i fins i tot poden apuntalar la identitat social amb determinats trets grupals (Ramírez & Ramírez, 2005: 92).

⁷² També Kenneth Gergen descriu un individu semblant en *El jo saturat* (1997): el subjecte s'enfronta a una amplíssima varietat d'opcions culturals i socials que el fragmenten i el debiliten (combinat amb la proliferació de patologies de caràcter psíquic). Aquest procés de fragmentació s'hauria iniciat ja en el segle XIX, quan comença a consolidar-se l'època moderna, i tindria el seu màxim exponent en la societat de final del segle XX gràcies al desenvolupament tecnològic i, consegüentment, a la capacitat dels mitjans de comunicació de servir-nos aquest ampli ventall d'opcions. En una societat així, “la reconstrucció permanent d'identitats i les substitucions del jo qüestionen el concepte del jo com una unitat diferenciable i permanent” (citat en De los Reyes, 2001: 7; Billig, 2006: 208-209).

la majoria tenim dificultats similars amb el problema de (...) la coherència d'allò que ens distingeix com a persones (Bauman, 2005: 25-26).

Segons Bauman, escollim algunes identitats, però altres no escollides (per exemple, ser canadenc pel fet d'haver nascut en qualsevol dels estats que formen el Canadà) exerceixen pressió sobre els individus i hem de defensar les primeres enfront de les segones, en una negociació constant amb resultat incert. La identitat cal anar inventant-la, no descobrint-la; és una tasca individual que té un trajecte marcat per la provisionalitat. Podríem parlar fins i tot d'una permanent experimentació: provem identitats i sabem que en vindran de noves i aquestes poden ser millors que les actuals, però "mai no sabràs del cert si la identitat que exhibeixes actualment és la millor que pots obtenir i la que més satisfacció et pot donar" (2005: 117; vegeu també Wieviorka, 2004: 23).

La modernitat ha significat la pèrdua de determinats referents de caràcter estable i això, com ja s'hem apuntat, genera inseguretat, que l'individu intenta superar buscant nous grups de pertinença. En l'actualitat, ja en temps del que Bauman anomena modernitat líquida,⁷³ aquests grups que es busquen, mediatitzats electrònicament,

són "totalitats virtuals" fràgils, on tan fàcil és entrar com sortir-ne. Difícilment són un substitut vàlid de les formes sòlides de vinculació (...), unes formes que gràcies a la seua solidesa autèntica o suposada poden oferir aquell "sentiment de nosaltres" reconfortant (ni que siga enganyós o fraudulent) que no s'aconsegueix "navegant per la xarxa" (...) Estem perdent la capacitat d'entrar en interacció espontània amb persones reals. (...) "Les comunitats virtuals poden ser divertides però només creen una il·lusió d'intimitat i una ficció de comunitat" (Charles Handy -2001-, The elephant and the flea, Hutchinson, pg. 204). No poden substituir de cap manera el fet de seure a una taula, mirar la gent a la cara, i mantenir una conversa autèntica. Aquestes comunitats virtuals tampoc poden aportar substància a la identitat personal, el principal motiu pel qual la gent les busca. En tot cas, fan que assumir-se un mateix siga encara més difícil

⁷³ Bauman (1999) contraposa *modernitat sòlida* a *modernitat líquida*: la primera és la modernitat inicial, la del capitalisme naixent, en què diferents estructures i institucions van poder substituir de manera raonablement efectiva les de l'antic règim, i oferir un marc d'estabilitat relativa; la modernitat líquida, que és la del període que altres han anomenat globalització, o modernitat tardana, és una fase en què aquest marc de certa solidesa sembla esfondrar-se per a donar pas a una societat en què domina la individuació, la fragilitat i la incertesa.

del que seria altrament (Bauman, 2005: 41; vegeu també Nabeth, 2005; Boisier, 2005: 13).

Fem menys contactes de veritat, vis-a-vis, però s'intensifiquen els virtuals i això contribueix a la inseguretats de l'individu del segle XXI, un individu en moviment constant que busca apropar-se a grups també mòbils buscant una estabilitat que sempre serà difícil de trobar; de fet, en un medi social com el de la modernitat líquida, adquirim i abandonem identitats amb gran facilitat, perquè els marcs de referència són volàtils:

En aquest nou món d'oportunitats fugisseres i seguretats fràgils, les identitats innegociables i encarcerades a l'antiga, senzillament no serveixen (...) En aquesta època de modernitat líquida, en què l'heroi popular és l'individu que sura lliurement, l'individu sense lligams, "estar fixat" –estar "identificat" de manera inflexible i sense reserves– té cada vegada més mala premsa (Bauman, 2005: 44 i 47).

Reductes de seguretats com ara la família, el treball o el veïnat ja no mereixen la mateixa confiança o no estan a l'abast; i pocs grups ofereixen certa esperança de seguretats en el món actual. Per això es prefereix àmbits de pertinença que no impliquen compromís, que siguin efímers, per a gaudir-ne d'ells mentre siga possible, i quan no, abandonar-los sense conflicte personal (com podria passar també en les relacions sentimentals);⁷⁴ per això han tingut tan d'èxit Internet i els seus fòrums, xats, xarxes socials, etc., perquè permeten aquesta provisionalitat sense gaire problemes. Tota aquesta situació, amb ambivalència remarcable, genera la paradoxa de no poder

⁷⁴ Zygmunt Bauman (2005) trasllada la seua teoria sobre la modernitat líquida a l'àmbit de les relacions amoroses i d'amistat, que són, per definició, relacions que es poden escollir i, per tant, sobre les quals no hi ha una certesa absoluta. Ens parla d'un *amor líquid*, que freqüenta l'individu característic de la modernitat tardana (líquida), un individu sense compromís, que afronta les relacions buscant-ne la ideal, la satisfactòria, però alhora amb el temor de no trobar el que busca, assumint que és probable que la satisfacció no dure. En el fons, "Il·litem apassionadament per la seguretats que només una relació compromesa (...) a llarg termini ens pot aportar, però ens fa por la victòria tant com la derrota" (Bauman, 2005: 96); la victòria, trobar aquesta relació, implica que ja s'ha acabat l'excitant cerca, l'acte de consum en el mercat lliure per al qual ens han preparat; i la derrota, no trobar l'amor de la nostra vida, és per si frustrant. És part d'aquesta societat del risc, de la fragilitat del món, de la incertesa que estan retratant tots aquests autors i Bauman en particular. Bauman utilitza de vegades aquestes relacions de la modernitat líquida com a metàfora de la cerca de grups i identitats de referència: vivim amb l'angoixa de no saber si l'elecció actual (parella, amic, grup, identitat), aquella de la que gaudim en aquest instant, és la millor de les que podem experimentar al llarg de la nostra vida, la que més satisfacció ens pot donar i la que més s'acosta a l'ideal del que busquem. Si ho és, hauríem de quedar-nos en "aquesta parada"; si no ho és, hauríem de seguir explorant altres possibilitats; però això pot ser molt pesador, i correm el risc de perdre el que ara tenim.

disposar d'identitats plenament satisfactòries (que puguen complir a la perfecció el propòsit d'identificació), però alhora situar la qüestió de la identitat en primera línia de l'atenció de l'individu tardomodern, en constituir-se en objectiu fonamental del projecte vital. Però tot i el que podria semblar, la identitat no és un trencaclosques, perquè això significaria que hi ha una imatge final,⁷⁵ quan realment tenim unes peces o anem adquirint-ne d'altres que intentem ordenar i dotar-les de sentit unitari per a veure si obtenim “alguna imatge plaent” (Bauman, 2005: 71); s’han de valorar els “recursos identitaris” amb què comptem i tractar de construir un tot coherent; “sempre hi ha altres possibilitats d'identitat i existència” (Friedman, 2001: 364).

S’ha passat de la situació premoderna de determinació de la identitat per naixement i absència de la pregunta “qui sóc jo?”, a la identitat de classe moderna en què un havia de contribuir als reptes de classe i identificar-s’hi (això implicava la confiança en un mateix, en els altres) per a buscar la millora de la societat des del prisma corresponent. Però en els temps actuals, la societat *fluida* ha trencat amb aquest marc d'estable tensió interclassista per a deixar l'individu tot sol davant tot un mercat d'identitats (Bauman, 2005: 72; vegeu també Billig, 2006: 204). En relació amb la desigualtat social, el monopoli de les organitzacions obreres ha cedit a la diversificació de les categories en desavantatge, perquè el capitalisme ha aconseguit trencar amb la capacitat mobilitzadora de la classe treballadora en fomentar l'individualisme i aquest procés d'individuació del qual diferents autors han parlat extensament. El gènere, la raça, el passat colonial... formen part de la llarga nòmina de reivindicacions parcials que han situat en un lloc preferent de l'agenda les polítiques d'identitat. Totes aquestes categories competeixen pel reconeixement i per omplir el buit deixat per la “identitat de classe”. D'altra banda, si en els temps de la *modernitat sòlida* es parlava d'*explotació* i això implicava que hi havia, d'una banda, uns explotadors i, per un altre, uns explotats que tenien consciència de la seua situació i s'organitzaven per a combatre-la, ara el terme clau és *exclusió*, que implica marginació, desvertebració, manca d'identitat (Bauman, 2005: 58-61). Les formes d'exclusió són diverses i poden

⁷⁵ A partir de la relació entre la identitat i la immigració, Alexandre Miquel (2001: 46) ens parla de la identitat com un fenomen que se'ns presenta com una essència, com una cosa gairebé perenne, però en realitat està subjecta a canvis continus, i més en un món on els moviments i intercanvis poblacionals se succeeixen i, fins i tot, van en ascens.

donar lloc a preses de consciència puntuals, però, en general, ni tan sols les lluites pel reconeixement són estables, perquè també estan subjectes a la volatilitat dels grups de pertinença i, fins i tot, a les modes que van gestionant els mitjans de comunicació. Tanmateix, la suposada centralitat de l'exclusió (enfront de l'explotació) en les "agendes de resistència" i el retrocés de les organitzacions obreres no poden amagar que els condicionaments estructurals segueixen tenint un paper clau i que és precisament el sistema capitalista el que afavoreix el procés d'individuació. La llibertat d'elecció de què parlen molts autors queda relativitzada, com ja s'ha sostingut, pel desequilibri de forces a favor del capital; així, la llibertat té justament els límits que marca el capital.

També és interessant el punt de vista de Jock Young, que remet a la caiguda dels reductes de seguretat de la modernitat "sòlida" (treball, família, veïnat...), quan apunta que "justament quan s'esfondra la comunitat s'inventa la identitat" (1999: 164; citat en Bauman, 2001: 173). Bauman reprèn aquesta idea per a sentenciar que la identitat substitueix a la comunitat, a aquesta "llar natural que ja no tenim a l'abast en un món ràpidament privatitzat i individualitzat, veloçment globalitzador, i que, per aquesta raó, pot ser imaginat de manera segura com un refugi acollidor de seguretat i confiança" (Bauman, 2001: 173-174; vegeu també Fariñas, 2005: 57). No és exactament un canvi d'hegemonia de la *Gemeinschaft* per la *Gesellschaft* (Tönnies, 1979), però vertaderament la *Gemeinschaft* (comunitat) és allò que sembla esvair-se en la modernitat i que es busca amb afany de la mateixa manera que hom busca la seguretat; i en canvi la *Gesellschaft* (societat, associació) és una agrupació més característica dels temps que estem vivint. La identitat, així, podria trobar la seua centralitat en "la resistència davant de la hipòstasi d'una familiaritat perduda, així com davant de la determinació definitiva del camp social" (Innerarity, 2001: 232), de l'organització abstracta que procura la modernitat.

La crisi de la identitat moderna i el retorn a les arrels

Respecte de les implicacions que els nous temps tenen sobre les identitats col·lectives i més concretament sobre la identitat nacional, potser el debat no ha tingut la mateixa profunditat que en el cas de la identitat personal, la identitat del jo o la identitat en un

sentit més genèric (seria l'aproximació que en fa Bauman). En subratllar-se com a procés més característic de la modernitat tardana la individuació, sembla lògic que les reflexions teòriques se centren més en l'individu i la nova concepció del subjecte. No obstant això, identitats col·lectives, i molt especialment la nacional, estan subjectes als processos i fenòmens que han anat descrivint-se en aquest bloc, i per tant, cal repassar quines són les possibles transformacions que se'n deriven. No cal insistir que la temàtica d'aquesta tesi també planteja exigències en aquest sentit.

El període crític dels setanta-vuitanta fou acompanyat per una "pèrdua de fe en el progrés de la 'civilització' i, en correspondència amb això, una explosió de nous moviments culturals" (Friedman, 2001: 127; vegeu també Brzozowska, 2009: 46-47), moltes vegades marcats pel retorn a les arrels, a la identitat perduda, siga lligada a la religió, la tradició, l'ètnia... Ja no es té tan clar que la civilització (occidental) pugui experimentar un desenvolupament continu, només llastrat (o de vegades impulsat) per la lluita de classe; de fet, com ja s'ha avançat, les organitzacions obreres han anat perdent pes per a deixar pas a reivindicacions de caire identitari i cultural, alhora que la racionalitat moderna de base científica cedeix davant el relativisme cultural. "Tota aquesta activitat s'acompanya d'una creixent fragmentació 'nacional' i ètnica en el centre –des dels bascos i els catalans fins als irlandesos i els escocesos– i un creixement exponencial dels moviments polítics amb una base cultural als quals s'al·ludeix genèricament com 'quart món': amerindis, hawaïans, el moviment melanesi kastom, etc." (Friedman, 2001: 127). Respecte del que succeeix en el centre, com a part del qüestionament de la modernitat, es descobreix que "també nosaltres tenim una cultura autèntica, tan exòtica i primitiva com la de qualsevol societat tribal de la literatura antropològica, que també tenim bruixes, rituals, contes susceptibles d'una anàlisi estructuralista, i això ho podem trobar en la vida corrent dels nostres ancestres" (op. cit.: 129). Això coincideix amb "l'aparició d'una política cultural, una política de l'autonomia local, una reafirmació de l'autonomia de l'individu" (op. cit.: 130), que és un tret característicament modern, i una resposta enfront de l'homogeneïtzació que imposa el capitalisme (tot i l'augment "virtual" de les possibilitats d'elecció) i la cultura de masses.

Deixant de banda la consideració del postmodernisme com un corrent intel·lectual, Friedman defineix la modernitat com una estructura amb tres polaritats: el modernisme, el tradicionalisme i el postmodernisme (2001: 131-138). El modernisme, amb la racionalitat i el desenvolupament com a principis, s'oposa a la cultura i a la naturalesa; enfront seu, el tradicionalisme vol recuperar la cultura com a element central, i el postmodernisme fonamentalment la natura, però també la cultura en tant que aquesta és apreciada quan és un resultat del procés creatiu i lliure de l'acció humana, deslligat de convencions, i això la duu a una *naturalització*. El triangle que formen aquests tres pols defineix un espai identitari,⁷⁶ en el qual la identitat civilitzada té la seua màxima expressió en el modernisme i, enfront seu, tradicionalisme i posmodernisme podrien "comprendre's com a expressió de la dissolució d'aquesta identitat civilitzada" (op. cit.: 137-138):

La identitat civilitzada té una construcció específica, que es basa en una oposició entre un jo situat en el centre i una perifèria definida com a natura, cultura tradicional, allò salvatge, la libido: una perifèria que està "ací a fora" i/o una perifèria que està en nosaltres. La crisi d'identitat consisteix en l'eixida a la superfície del que està periferitzat en nosaltres, un tancament del que està periferitzat fora de nosaltres, una cerca del significat i les "arrels" en el sentit més ampli. (...) La crisi d'identitat en el centre expressa una crisi més general. Consisteix en el debilitament d'identitats nacionals anteriors i l'aparició de noves identitats; en especial, la dissolució d'un tipus de pertinença coneguda com a "ciudadania", en el sentit abstracte de pertinença a una societat definida per un territori i governada per un estat, i el seu reemplaçament per una identitat basada en "lleialtats primordials", l'etnicitat, la "raça", la comunitat local, la llengua i altres formes culturalment concretes (Friedman, 2001: 138).

Aquesta crisi ve acompanyada (i facilitada) per una descentralització de l'acumulació de capital (hi ha concentració de capitals, però també nous centres d'acumulació), i el possible qüestionament de l'hegemonia del sistema mundial com apuntava Martínez Peinado (2009: 147-148). La suposada dissolució de la identitat modernista es tradueix en certa mesura en una inclinació cap als pols postmodernista i tradicionalista, mantenint, però, la preeminència del modernisme com a identitat dominant. En

⁷⁶ Friedman remarca que aquest espai identitari és un espai identitari únic, el de la identitat modernista, i postmodernisme o tradicionalisme serien "marcadors lògics del modernisme, que és la identitat dominant o 'normal' de la civilització capitalista" (2001: 150).

aquest context de tensió ideològica i fragmentació del sistema mundial, els moviments de caire nacional/ètnic contribueixen al qüestionament de l'ordre establert, en tant que són una contestació a l'organització estable d'estats de la Segona postguerra mundial,⁷⁷ tot subordinant-se a la dinàmica capitalista (precisament en el context de mundialització de la llei del valor, apareixen moltes de les "noves" identitats; Piqueras, 2004: 139).⁷⁸ No obstant això, "si a Europa hi ha un renaixement de l'etnicitat com a fenomen subnacional, també hi ha, d'acord amb la mateixa lògica, una creixent etnificació de les identitats nacionals" (les dels estatsnació, vol dir Friedman, 2001: 153-154). Però tot això no significa que el projecte modern estiga esfondrant-se per complet:

La fragmentació ètnica i cultural i l'homogeneïtzació modernista no són (...) dues visions oposades del que ocorre avui en el món, sinó dues tendències constitutives de la realitat global. El món dualista centralitzat de la doble hegemonia de l'est i l'oest s'està fragmentant políticament i culturalment, però l'homogeneïtat del capitalisme continua tan intacta i sistemàtica com sempre. La fragmentació cultural i, en conseqüència, intel·lectual del món ha soscavat tot intent d'interpretació única de la situació actual. Ens proposaren de tot, des del postindustrialisme, el capitalisme tardà i el postmodernisme (...) fins a representacions tradicionalistes més sinistres de la decadència de la civilització occidental, que parlen d'un narcisisme abjecte, de ruïna moral, etc. (Friedman, 2001: 162-163).

De manera semblant, i com ja havíem esmentat quan parlàvem de la globalització, hi ha una tendència a la integració econòmica i, consegüentment, també hi ha intents clars d'establir identitats supranacionals que puguen dotar de més sentit el que, inicialment, és un procés que no va més enllà de la lògica del capital global; un dels exemples més clars és l'europeu i la superestructura Unió Europea, que, encara que limitadament, erosiona l'autonomia de les nacions-estat:⁷⁹ "el procés de globalització

⁷⁷ En aquest sentit, les lluites per la identitat ètnica o regional o altres reclamacions relacionades (la llengua, per exemple) són lluites "classificatòries", reivindicacions per al reconeixement de determinades divisions del món social. S'intenta imposar o fer visible determinada visió del món, que, una vegada incorporada al grup, és generadora de sentit i d'identitat (Bourdieu, 1980: 65; citat en Friedman, 2001: 257).

⁷⁸ Justament, "la capacitat per comercialitzar amb tradicions i patrimoni cultural és important a l'hora de promocionar una identitat" (Brzozowska, 2009: 48).

⁷⁹ A priori es pot plantejar el procés de creació de la UE com una estratègia tendent a facilitar la integració que afavoreix els moviments del capital; també té l'afegit de la pugna imperialista entre grans

va començar expandint a les nacions-estat per tot el món, però va acabar soscant la seua independència” (Larraín, 2001: 43; vegeu també Philips & Wallerstein, 1985: 160). “Però el desenvolupament més vigorós es dirigeix a allò local, allò nacional i allò fonamentalista” (Friedman, 2001; vegeu també Martínez & Pérez, 1997), és a dir, és més característic dels temps actuals la fragmentació, tot i que la integració i homogeneïtzació que necessita el sistema no queden com a tendències marginals, sinó que són part no residual de la modernitat. En qualsevol cas, totes aquestes formes d’identitat, incloent-hi l’europea, tenen en comú la “cerca d’autenticitat, d’arrels, d’una identitat concreta que siga absolutament fixa davant del flux de la modernitat” (Friedman, 2001: 288; vegeu també Bokser & Salas-Porras, 1999: 30; Sangrador, 1996: 30; Brzozowska, 2009: 45), com si aquesta oferira un excés de volatilitat que s’ha de corregir a través d’una arquitectura identitària que pugui concedir un marc d’estabilitat sobre el que som. Una suggeridora fotografia de Friedman completa sintèticament aquests processos d’abast global:

La modernitat es trasllada a Orient i va soltant la postmodernitat en el seu deixant; la revifada religiosa, el renaixement ètnic, les arrels i el nacionalisme ressurgeixen a mesura que en Occident la identitat modernista es torna cada vegada més fútil (Friedman, 2001: 291).

La identitat moderna, que “no és una identitat culturalment definida amb un contingut fix (...) és més aïna una condició, un estat de coses, la definició d’un període, però que sempre s’associa a alguna autodefinició específicament occidental”, i aquesta autodefinició es basa en continguts tals com “el capitalisme, l’industrialisme, la democràcia, l’individualisme i la ciència” (Friedman, 2001: 326). I precisament la

blocs (això pot haver pres cos en segona instància). No obstant això, com assenyala Negri, tampoc es pot obviar el moment en què sorgeix la primigènia Comunitat Europea del Carbó i de l’Acer, després de la Segona Guerra Mundial, i amb el nacionalisme assenyalat com el responsable de sis anys de destrucció (2005: 44-47). Aleshores, a aquestes artificioses unions de caràcter econòmic se les va dotar, ja des del principi, d’un discurs ideològic, diguem, “supranacionalista”. Aquest nou cos ideològic dotava de sentit, d’una banda, el capitalisme (a un capital cada vegada més global, a un capital amb necessitats integradores), com ja ho havia fet el primer nacionalisme amb el primer capitalisme; i, d’altra banda, permetia generar una mena d’escut contra les temptacions de poder de determinades nacions-estat. Comença aleshores a donar-se forma a una història comuna, als mites, es defineix el territori d’Europa (que va canviant segons els interessos), etc., de manera semblant al nacionalisme del segle XIX, però en un nou context que impedeix ser tan explícit com s’era fa dos-cents anys i que xoca frontalment amb les aspiracions europees maximalistes perquè els estats mantenen gran part de la seua sobirania; de fet, s’ha de tenir tanta cura del llenguatge que el discurs institucional europeu és moltes vegades ambigu i poc (molt poc) mobilitzador.

prevalença de l'individualisme, relacionat amb una suposada autonomia del subjecte, fa que també l'etnicitat, la nació, la cerca de les arrels siga un fenomen característicament modern, perquè la individuació, com s'ha suggerit, duu associada la centralitat de la identitat: en moure's els nostres sòlids ciments, en haver de desenvolupar la tasca d'explicar-nos a nosaltres mateixos, el referent secular nacional ens permet cobrir parcialment els buits que ha deixat la pèrdua d'ancoratges fixos d'èpoques anteriors. De fet, segons alguns autors, la nació es converteix en una religió secular que substitueix aquells referents de la tradició i ajuda el nou ordre burgès a mantenir la cohesió interna en un temps en què es reformulen els mecanismes de coerció física i psíquica (Habermas, 1989: 91; Llobera, 1996: 10 i 14; Smith, 2003: 26).

Com que les nacions i el nacionalisme són un fenomen que es desenvolupa més intensament en la modernitat, com veurem quan s'aborden les teories sobre l'origen de la nació, Friedman i altres autors (Heyes, 2002; Castells, 1998: 50; Bokser & Salas-Porras, 1999; Pop, 2005: 12; Velasco, 1992) identifiquen una nova intensificació entre el final dels seixanta i el principi dels setanta, amb allò que els nord-americans han anomenat *polítiques d'identitat*, i que consisteix en un revifament dels moviments de caràcter ètnic, nacional, indígena i religiós (Friedman, 2001: 354). Una vegada reconduït el desenvolupament econòmic de la segona postguerra mundial, el nou i consolidat ordre dels estatsnació tenia encara alguns problemes d'encaix sobretot amb nacions o ètnies sense estat o sense reconeixement, i amb la persistència dels imperis colonials. La segona part, la dels imperis colonials, fou solucionada no satisfactòriament amb un procés de descolonització parcial bastant arbitrari⁸⁰ i que va tenir com a *output* principal la creació de 66 nous estats entre 1945 i 1968. La primera va tenir l'episodi més àlgid amb l'esfondrament de l'URSS, però també a l'Europa Occidental s'han produït aquests problemes d'encaix amb catalans, bascos, escocesos, norirlandesos, etc.,⁸¹, que, tot siga dit, es van reactivar en part per l'efecte

⁸⁰ En aquest context, és oportú apuntar que, "amb fina ironia, Geertz assenyalava que l'anticolonialisme va poder tenir major poder aglutinador que la nova redefinició col·lectiva a la qual es va arribar, perquè, per exemple, tàmls, karenos o brahamans comprenien millor que no eren anglesos que el fet que hagueren arribat a ser indis o birmans" (Velasco, 1992: 265).

⁸¹ Es podria dir que el mapa europeu es va redefinir a partir de 1989 seguint criteris nacionals – bàsicament a Europa Oriental– (Pop, 2005: 12), i, paral·lelament, a la UE les nacions sense estat es van beneficiar de més autonomia i la mateixa UE dona cobertura (limitada) a determinades aspiracions sota

demostració de les independències de territoris colonitzats a l'Àfrica i Àsia; i a Amèrica Llatina i altres indrets han anat prenent força els moviments indígenes –que és el que els nord-americans inclouen en les polítiques d'identitat junt amb la convivència de diferents races, la identitat de gènere, etc. (Heyes, 2002)–.⁸²

Aquest nou renaixement ètnic i nacional, amb protagonisme potser inèdit de les identitats culturals, forma part de la crisi de la modernitat i el procés de fragmentació que se'n deriva. En aquest sentit, i enfront de la identitat característicament moderna, “la identitat ètnica és una qüestió de sacrifici del jo en favor d'un projecte social més gran” (Friedman, 2001: 369). De fet, quan la identitat modernista ja no és del tot viable pel seu declivi, “les tendències narcisistes són contrarestades mitjançant la formació de noves identitats” (Friedman, 2001: 375; vegeu també Bokser & Salas-Porras, 1999: 36-37; Castells, 1998: 83), i, ja s'ha subratllat suficientment, les de caràcter ètnic i nacional són part importantíssima. Així, vivim la paradoxa de la integració econòmica... sense la desaparició de les fronteres (Bauman, 2005: 174, citant de memòria a Friedman): més aïna es multipliquen noves línies de fractura a partir de reafirmacions identitàries que, consegüentment, impliquen alteritat i, per tant, diferència. Però Billig adverteix que tot això no suposa la fi o el relegament de la identitat nacional. La seua presència passa inadvertida perquè se'ns presenta de manera normalitzada, en la nostra quotidianitat (2006: 208-213). Persisteix la identitat nacional (sobretot si és promoguda des de l'estat), però conviurà amb unes altres, perquè la identitat múltiple cada vegada tindrà més importància en un món globalitzat i fragmentat (Elzo, 2005: 75).

Per a Castells aquest protagonisme reeditat de les identitats culturals també és conseqüència de la descomposició global, però ell posa l'accent en el caràcter defensiu

la marca Europa de les Regions. No es qüestiona la integritat dels estats ni la integració europea, però es fan determinades concessions per a no alimentar tensions de caire nacional. Sobre aquest punt tornarem quan s'aborde el cas valencià.

⁸² Velasco recrea així aquests moments d'intensificació dels moviments de caràcter ètnic, nacional o indígena: “les unitats d'anàlisi es reconvertiren. Les ‘tribus’ passaren a ser *grups ètnics*. De vegades per denúncia d'intel·lectuals nadius que advertien un tractament colonialista en el mateix ús del terme *tribu* per a designar les poblacions culturalment diferenciades. (...). La reconversió va suposar fonamentalment la seua comprensió com a grups o col·lectius mai tan simples, mai tan homogenis, mai tan intemporals com se'ls creia i, no obstant això, efectivament i tensionalment autodefinits i heterodefinits, és a dir, involucrats en processos d'identitat” (1992: 261). A la consideració d'aquests grups ètnics també va contribuir el redescobriments dels estats com a “societats plurals” (1992: 263).

de quasi totes aquestes identitats que es defensen de tres amenaces fonamentals: la globalització (que dissol l'autonomia de les institucions, organitzacions i sistemes de comunicació), la interconnexió i la flexibilitat (que difumina els límits de la pertinença i la participació, individualitza les relacions socials de producció i provoca la inestabilitat estructural del treball) i la crisi de la família patriarcal (Castells, 1998: 163-182; vegeu també Bokser & Salas-Porras, 1999: 35; Molina, 2000). Per la seua part, Judit Bokser i Alejandra Salas-Porras (1999: 27) proposen diferents dimensions i realitats que poden estar influïent en l'aparició d'aquestes identitats de caire ètnic i cultural:

- Desterritorialització i porositat de les fronteres, que desvincula alhora que connecta les identitats amb els espais geogràfics específics. En qualsevol cas, la desterritorialització es referiria més aviat a les construccions territorials assentades en la modernitat, especialment l'estat, però les identitats socials territorials segueixen tenint la seua importància (Boisier, 2005: 12-13) i són part important dels discursos que qüestionen la identitat moderna hegemònica.
- Noves interaccions entre allò global, regional, nacional i local, les lògiques de les quals interactuen avui en diversos plans i sentits, de manera nova i difícil de predir (vegeu també Pintos, 1995).
- Transformacions de l'estat; en particular, la pèrdua del monopoli estatal en diferents àmbits, especialment pel que fa a la seua influència en la construcció d'imaginariis polítics; aquesta pèrdua, a més, està acompanyada per una crisi del centralisme.
- Les identitats ètniques es converteixen en un recurs per a enfrontar la inseguretat i inestabilitat lligada a la incertesa que produeixen els ràpids i intensos fluxos globals i la pèrdua de marcs estables, com ja han subratllat Bauman (2005), Giddens (1995) o Castells (1998).
- La facilitat per a l'establiment de xarxes a través d'Internet, i les seues possibilitats comunicatives.

Els mitjans de comunicació també han tingut un paper clau en posar " individus, grups i nacions en contacte amb una sèrie de nous 'altres' en relació amb els quals poden

definir-se a si mateixos” (Larraín, 2001: 40-41). Diríem que es refina l’autodefinició de persones i grups perquè tenim a l’abast, principalment a través de la televisió i Internet, tot el que som i no som d’una manera mai coneguda; tenim accés a totes les categories de contrast en cadascuna de les variables en què vulguem establir comparacions; i davant d’aquest gran mercat d’imatges, símbols, discursos, i representacions diverses tenim més dades per a poder concretar la nostra autoimatge, la identitat personal i social. Una altra cosa és que la saturació d’informació i el context d’instabilitat descrit puguen impedir l’assoliment satisfactori de la tasca de la identitat com apuntava Bauman (2005). D’altra banda, els mitjans de comunicació també estan aconseguint més que mai el que Anderson (1993) va plantejar com la recreació de vincles imaginaris entre els membres d’una nació. Com veurem més endavant, ell ho referia al temps de difusió de la impremta, que possibilità, a través d’aquestes comunitats imaginades, l’aparició de la nació moderna.

De la mateixa manera, els mitjans de comunicació han contribuït a la compressió de l’espai i el temps: s’ha accelerat “el ritme de canvi en qualsevol classe de relacions i això ha fet més difícil per al subjecte donar sentit al que passa, veure la continuïtat entre passat i present i, per tant, formar-se una visió unitària de si mateix i saber com actuar” (Larraín, 2001: 43). L’explosió d’imatges, símbols i significats “fa més difícil concebre una realitat unificada” (op. cit.), i això complica la construcció de la identitat personal. Però, segons Larraín, no significa, com afirmaven els postmodernistes, que la identitat s’haja dissolt o descentrat, sinó que el subjecte ha d’heure-se-les amb noves situacions i potser té nous sentiments sobre un món efímer, caòtic i vertiginós.

Respecte de la situació en què queda l’estat nació en el marc de les tendències esbossades, ja s’ha avançat quan es parlava de la globalització que potser l’estat pot haver patit una important transformació, especialment en virtut de la desregulació i el constrenyiment de l’estat del benestar, però també per l’eixamplament dels espais de referència. La identitat monolítica que va intentar construir l’estat nació queda qüestionada des d’instàncies supraestatals (les transnacionals i els organismes que

aquestes fan servir) i subestatal com ja s'ha apuntat.⁸³ Ja fa temps, Philips i Wallerstein assenyalaven que l'economia-món capitalista condiona de tal forma que cap estat ha sigut totalment lliure per a transformar les relacions econòmiques en el seu marc d'actuació, i, consegüentment, molts altres aspectes de les esferes cultural i política (1985: 160-161). Aquesta debilitat, en part buscada intencionadament i en part fruit de la inèrcia del procés d'acumulació del capital global, ha possibilitat l'expansió del que Piqueras anomena "ideologia de la multiculturalitat" (2007: 348; vegeu també Piqueras 2004: 150-151), que ve a minar la legitimació dels estats (especialment els febles) en desmantellar la unitat de criteri cultural i identitari per a adoptar paràmetres flexibles d'acord amb la mundialització capitalista. Diferents agents col·lectius troben en la ideologia de la multiculturalitat un camp de nova legitimació en adoptar-se el "*principi de la identitat com a política de l'ordenació*" (2007: 348). El reconeixement paral·lel dels drets diferencials per a determinats segments de població, dificulta actuacions conjuntes i provoca lluites per a "guanyar-se l'escassetat dels drets reconeguts" (2007: 348). En la línia del que apuntava Bauman (2005: 58-61), conceptes com ara *explotació* o *desigualtat* queden desplaçats per la primacia de la dimensió cultural i, així, queda destacat un altre concepte, el de *diferència*, i les desigualtats queden camuflades "sota el mant de la *tolerància*" (Piqueras, 2007: 349). I, en general, aquestes tendències no fan sinó incidir en la imposició d'una "metacultura capitalista", suposadament integradora, però que en realitat "és capaç de subordinar el conjunt de formes culturals, principis d'organització social i subjectivitats que la diversitat humana presenta en l'actualitat" (2007: 349).

Balanç: la intensificació dels trets moderns i el nou escenari per a la identitat

Ja s'ha pogut comprovar que l'acceleració dels canvis a partir del període crític de principis dels setanta ha generat una notable literatura en ciències socials que intenta explicar aquestes transformacions i els seus efectes. El debat inicial s'ha centrat en si els canvis que acompanyaren l'inici d'aquest període crític suposen una nova època o no representen més que una inflexió dins del mode de producció capitalista o, més

⁸³ Ho expressava bastant bé Hobsbawm en la cloenda del seu famós assaig *Nacions i nacionalismes des de 1780* (1992: 200-202).

genèricament, al si de la modernitat. S'ha pogut constatar que si bé l'aportació de la tecnologia (especialment els transports i les TIC) i l'aprofundiment en la liberalització de mercats (facilitat pel desenvolupament tecnològic) han deixat pas a un nou escenari que alguns han anomenat globalització i altres han lligat a la superació (almenys parcial) de la modernitat, molts dels trets que s'assenyalen com a característics del nou període ja eren propis del sistema capitalista o de l'època moderna, com també demostren els treballs d'uns altres autors. Sembla que moltes d'aquestes característiques s'han fet més evidents en les darreres dècades, entre altres l'esmentat desenvolupament tecnològic i gran part dels trets del capitalisme (liberalització, concentració de capitals, integració, domini del capital financer, mercantilització de moltes de les esferes econòmiques i socials, incorporació creixent de subjectes i objectes al mercat, i, en definitiva, caràcter veritablement mundial del procés de valorització del capital), la generació de vincles imaginaris i realitats virtuals a través dels mitjans de comunicació, la dissolució dels marcs estables de referència, el procés d'individuació ja esbossat pels clàssics de la sociologia i desplegat extensament pels autors de final del segle xx, o l'increment de la capacitat d'elecció individual.

Les possibles implicacions que, sobre la identitat, tindria aquest panorama en què la modernitat ha eclosionat definitivament alhora que ha entrat en crisi, s'han centrat de manera especial en la identitat personal, que és on més esforços ha fet la teoria social. Se'ns ha presentat un individu sotmès a una situació contradictòria pròpia d'un temps crític: els subjectes s'alliberen dels lligams tradicionals alhora que veuen com s'estandarditzen les seues formes de vida i diferents mecanismes vinculats al capitalisme soscaven la seua suposada autonomia. L'individu del moment actual pot centrar-se en si mateix com mai ho havia pogut fer,⁸⁴ però cedeix part de la seua identitat personal al consum; viu la ficció de la llibertat d'elecció, però aquest és un alliberament constret per les condicions d'un mercat que, a hores d'ara, té poc de lliure. També en el món de treball s'ha imposat una consciència individual que limita

⁸⁴ No obstant això, segons Norbert Elias, el procés d'individuació hauria començat abans: "L'equilibri entre la identitat del jo i la identitat del nosaltres ha experimentat un canvi notable des de l'edat mitjana europea; canvi que, molt breument, podria resumir-se així: abans, l'equilibri entre la identitat del nosaltres i la identitat del jo s'inclinava més cap a la primera. A partir del Renaixement l'equilibri va començar a inclinar-se cada vegada més cap a la identitat del jo" (Elias, 1990: 226; citat en Bouza, 1994: 80).

bastant les opcions del subjecte davant del capital. Així i tot, l'individu viu amb certa sensació de control sobre la seua vida; i aquesta etapa és, sens dubte, una fase de protagonisme de l'individu, que ha d'anar construint contínuament la seua identitat, el seu projecte de vida, tot i que siga una edificació fràgil, en contínua revisió, complicada per l'augment de la virtualitat i pel fet mateix de l'elecció: tenim tantes opcions que no estem mai segurs d'escollir l'adequada; volem estabilitat, quedar-nos amb una identitat sòlida, però això ens produeix cert rebuig perquè pot significar perdre oportunitats. I aquest panorama es complica per la compressió d'espai i temps a què contribueixen els mitjans de comunicació i que dificulta recrear una imatge unitària del si mateix i dels altres. En qualsevol cas, sembla que hi ha evidències suficients per a mantenir que la dissolució del subjecte està lluny de ser un fet; ans al contrari, hi ha certes pistes que apunten a la crisi d'allò social i és en aquest sentit que es poden apuntar tendències en relació amb la identitat col·lectiva.

En general, sembla haver-hi cert consens sobre l'augment de protagonisme de la identitat en l'agenda política en les darreres dècades. Si la tensió interclassista va dominar la discussió política durant gran part del segle xx (i veurem si la nova crisi global torna a situar-la en primer pla) l'afebliment i posterior esfondrament del bloc soviètic va situar definitivament en primera plana diferents lluites que tragueren el cap a l'arena política al final de la dècada dels seixanta del segle passat (gènere, discriminació racial i ètnica, etc.) i fins i tot després (fonamentalisme religiós). Reprerent Tönnies (1979), la modernitat ha implicat el triomf de la *Gesellschaft*, l'associació, la societat, en què els individus s'adhereixen voluntàriament impulsats pels beneficis de la col·laboració. Però el protagonisme que aquest tipus de gran agrupació d'humans dóna a l'individu limita els lligams més estrets propis de societats premodernes. Els subjectes viuen un buit de seguretat, la que els donava la comunitat, la *Gemeinschaft* i, així, les insatisfaccions que ha generat la *Gesellschaft* provoquen el desig de *Gemeinschaft*⁸⁵. Innerarity ho sintetitza així:

⁸⁵ Kantner (2006) reinterpreta aquesta dualitat clàssica de Tönnies; empra *commercium* per *Gesellschaft* i *communio* per *Gemeinschaft*, i situa aquest parell com a diferents construccions identitàries. Així, en el 'nosaltres *commercium*' "els membres del grup interactuen i cooperen per a aconseguir diferents objectius", i el 'nosaltres *communio*' són "aquelles 'comunitats particulars de nosaltres' que busquen aconseguir alguns 'guanys socials' i desenvolupar una identitat col·lectiva en el sentit d'una

És lògic que en èpoques d'un espai públic abstracte i d'una anivellació informe del vincle social, els individus s'endinsen en l'arcà familiar i hi busquen les petjades d'una copertinença més autèntica. S'ha perseguit la unitat de la societat mitjançant el recurs al seu concepte contrari: la comunitat. Segons la mitologia de la comunitat, a la societat primitiva, feta d'un acord recíproc, succeeix un ordre jurídic exterior, un estat imposat, no volgut. La legalitat reemplaça la solidaritat, la societat reemplaça a la comunitat (2001: 228).

En aquest context s'ha d'entendre la proliferació de moviments de caire ètnic i nacional i, en general, la importància que en les últimes dècades ha agafat la identitat cultural i la cerca de les arrels de què parlen Friedman i altres autors. Intel·lectualment, la relativització postmoderna pot haver contribuït a fer que les reivindicacions ètniques i culturals hagen pres sentit en un escenari previ (anys seixanta) de relativa estabilitat i poc qüestionament del paper de l'estat modern. En fer-se més palesa la crisi de la modernitat, un dels seus ingredients centrals, l'estat, acompanya aquest declivi principalment pel triomf definitiu del gran capital, que demanda una major integració, menor regulació i, en general, menys intervenció de les institucions de l'estat en l'economia i, en conseqüència, capacitat limitada per a fer política. Aquests processos i la manca de consistència del nou ordre internacional sorgit de la Segona Guerra Mundial preparen el camí per a una contestació a l'estat des d'ètnies i nacions, siga des de les colònies o des de l'interior del territori de la metròpoli (Friedman, 2001: 288; vegeu també Bokser & Salas-Porras, 1999: 30; Sangrador, 1996: 30; Brzozowska, 2009: 45; Pérez de Guzmán, 1997: 141). Aquesta mirada enrere per a cercar el refugi de les arrels, la seguretat de la comunitat, contraresta les tendències narcisistes que s'han descrit. Així, tot i els dubtes sobre l'adveniment d'una nova era, sí que sembla que aquest període siga, com ha afirmat Bauman, el moment de la identitat, tant la personal com la social o col·lectiva. I això s'ha d'entendre com a part indissociable d'una cultura capitalista en consolidació, entesa com una metacultura que integra una varietat de cultures específiques, que valora la diferència per a imposar l'homogeneïtat, i que relega les lluites al terreny de la identitat i la cultura per a eludir

autocomprensió ètica compartida" (2006: 509). Davant de la dificultat de comprendre un món de complicada aprehensió, molts individus busquen amb altres iguals compartir una visió més ferma de la realitat, el reforç d'uns valors que cohesionen i donen sentit a la comunitat i a la pròpia existència.

l'esmena a la totalitat del sistema. De tota manera, l'actual crisi pot estar creant les condicions per a que el sistema haja d'afrontar una impugnació general i que es recupere la centralitat de la identitat de classe. Mai seria, en qualsevol cas, com abans d'aquesta modernitat tardana, perquè els camins que hem explorat serveixen unes altres condicions que, en síntesi, impliquen una major complexitat i una socialització en la diversitat. Això no evita que, precisament, l'evidència de la crisi facilite el refugi de les arrels que ja hem comentat.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

LES IDENTITATS COL·LECTIVES DE BASE TERRITORIAL

Dins de les identitats col·lectives, el que ací s'abordarà són les de base territorial (o directament *identitats territorials*, com són anomenades per diferents autors)⁸⁶ i això inclou, evidentment, les identitats nacionals, però també les regionals, i fins i tot les comarcals o locals, i més enllà d'aquestes, les hipotètiques identitats supranacionals. Una identitat col·lectiva amb l'atribut territorial implica, evidentment, que els membres de la col·lectivitat estan vinculats a un territori, normalment per residència, però també hi pot haver vincles amb el territori sense que es done aquesta circumstància i sí d'altres, com ara el naixement en aquest lloc, o el naixement dels pares, o fins i tot per haver passat una temporada llarga i haver arribat a la identificació amb aquest territori i els atributs culturals que es generen en aquest espai de relacions. També hi ha casos particulars d'identitat territorial, com ara la d'Israel abans que es proclamés la independència el 1948: els jueus en diàspora havien tingut la referència de la terra sagrada d'Israel durant segles i el manteniment d'aquesta referència històrica convertida en mite,⁸⁷ unit a una sèrie de circumstàncies històriques va permetre recuperar la terra dels ancestres i convertir-la en un estat modern, passant a un vincle territorial més convencional.

Aquest capítol s'endinsa ja de manera concreta en l'objecte d'estudi, les identitats col·lectives de base territorial. I diem que la investigació se centra en les identitats col·lectives de base territorial i no en una de les seues concrecions, per exemple les identitats nacionals (a les quals dedicarem però especial atenció), perquè l'estudi empíric indaga sobre la identitat valenciana i, a priori, no podem afirmar que aquesta siga una identitat nacional, almenys no per a la major part de les opcions polítiques i dels ciutadans. Per a alguns serà una identitat regional, per a altres serà fins i tot una identitat sense fonament, però per a gran part de les formacions i dels ciutadans serà una identitat de tipus culturalètnica amb base territorial, és a dir, lligada a un territori, el dels valencians, el que va quedar més o menys definit per la conquesta de la Corona

⁸⁶ Ver Moreno, 2002; Le Bonniec, 2002; Nordman, 2005; Castells, 2006.

⁸⁷ En els plantejaments d'Al-Qaeda i altres grups islàmics sobre els territoris de l'esplendor musulmana medieval (inclosa la península Ibèrica) també es pot intuir una identitat territorial particular lligada a la memòria històrica i no tant als vincles reals del present (naixement o residència en el territori).

d'Aragó en el segle XIII i la posterior organització territorial que donà sentit i entitat al Regne de València i als territoris que depenien del seu Fur.⁸⁸ El que resta per confrontar és si pot aplegar a la “categoria” d'identitat nacional, i quina és la interpretació que li donen a aquesta identitat valenciana les diferents formacions polítiques, amb quina versió s'alineen –nació, regió, o, entre ambdues, fórmules mixtes com les que arreplega la Constitució Espanyola, que es refereix a determinats territoris com *nacionalitats (històriques)*–.

El territori i la territorialitat

Però abans cal detenir-se en el territori com a variable crucial en la definició d'aquest tipus d'identitats. La importància del territori com a element d'identificació s'ha desenvolupat extensament en les ciències socials i molt especialment en l'estudi de la nació. El territori implica fixar els límits entre *nosaltres* i els *altres* més enllà d'allò simbòlic; de fet, marca fronteres físiques entre unes col·lectivitats i unes altres, de

⁸⁸ Respecte de la difusa divisió administrativa i lingüística preromana, sembla que pràcticament tot el territori valencià era iber, llevat d'alguna penetració cel·tibera al nord-oest. Es té constància de l'assentament de tres pobles ibers, que venien a coincidir en certa manera amb les actuals províncies: ilerjavons assentats a Castelló, Tarragona i Terol, bàsicament; edetans, que vivien en l'actual demarcació provincial de València llevat d'una franja al nord (ilerjavona) i una altra al sud (contestana); i contestans, que comprenia des del sud de la província de València fins al riu Segura amb penetracions cap a la Manxa en l'actual província d'Albacete. En qualsevol cas, els ibers s'assentaven en tota l'àrea mediterrània de la Península i no estan ben definides les possibles diferències entre els diferents pobles o subcultures. Posteriorment, les divisions administratives dels dominis romà, visigòtic i, en certa manera, també el musulmà, mai consideraren res de semblant a l'actual territori valencià. La divisió provincial de Diocleciana deixava aproximadament el que avui és la província de Castelló en la Tarraconense (juntament amb l'actual Catalunya, Aragó, Navarra, País Basc, la Rioja, Cantàbria i part de Castella-Lleó), i València i Alacant en la Cartaginense (juntament amb Múrcia, Castella-la Manxa, Madrid i part de Castella-Lleó); els visigots no alteraren substancialment aquesta distribució; i els musulmans dels regnes de taifes repartiren l'actual territori inicialment en vuit regnes: Saragossa (part de Morella i pobles cap al nord), Tortosa (sembla que la Pobla de Benifassà), Albarrasí (gran part de la comarca dels Ports), Alpont (aproximadament la comarca dels Serrans i algun territori limítrof), Toledo (Aiora i Venta del Moro), Dénia (pràcticament tota la província d'Alacant, més part de la Safor i la Vall d'Albaida), Múrcia (part d'Oriola) i València (la resta dels territoris); i tots incloïen espais d'altres comunitats autònomes (Aragó, Navarra, Catalunya, Castella-la Manxa, Madrid, Castella-Lleó, Andalusia i Extremadura). Els segons i tercers regnes de Taifes anirien concentrant el territori per a disminuir el nombre de regnes (també perquè ja eren els segles XII-XIII els regnes cristians estaven en plena expansió); de fet, la taifa de València va arribar a ser una de les més importants, juntament amb la d'Arjona (que després seria el Regne de Granada). Aquesta taifa, la tercera de *Balansiya*, que en aquella darrera edició tot just va durar deu anys, sí que tenia certa similitud amb l'actual Comunitat Valenciana estatutària, però qui dona l'actual morfologia és l'administració catalanoaragonesa (llevat de canvis posteriors amb dominis fronterers com Oriola, Villena, Utiel, Requena...). [Vegeu Bendala, 2002; Barceló & Ferrer, 2008; Caerols, 2001; Coscolla, 2002; i Guichard & Soravia, 2005]. Així doncs, el poble valencià i la seua identitat difícilment poden buscar arrels *comunes* més enllà dels darrers anys dels regnes de taifes i, més clarament a partir de Jaume I.

manera que no deixa dubtes en la definició de l'endins i l'enfora (llevat dels contenciosos fronterers).⁸⁹

Atès, doncs, que el territori és una característica eminentment física, un dels trets identitaris més clarament tangibles, la *geografia* hi tindrà un paper definitiu en tant que determina els límits del territori oferint barreres reals (mars, muntanyes, rius, canvis d'ecosistema, etc.) que, en temps tecnològics anteriors a la gran revolució de les comunicacions del segle xx, que són èpoques de gestació de gran part de les actuals nacions (edat mitjana, Renaixement, Restauració, i molt especialment l'inici de la modernitat), tenien més possibilitat de dotar de sentit les formacions socials, delimitant el seu espai de producció i reproducció, el seu espai de relacions, per a separar-lo de l'espai de les altres formacions socials (comarques, regions, nacions...). Moltes vegades, les fronteres han actuat d'aquesta manera separant llengües o dialectes i fins i tot cultures perquè els accidents geogràfics representaven un obstacle per a la mobilitat i la intercomunicació entre pobles. Així, les parts més suaus del Pirineu fins a les costes han permès que el català o el basc es desenvolupen als dos costats de la serralada, però en la part més agresta, l'aragonesa, els intercanvis amb l'altre costat (Migdia-Pirineus) han sigut bastant limitats i, en conseqüència, les semblances (almenys lingüístiques) entre aragonesos i francesos d'aquesta regió són molt menors que entre els bascos d'*Iparalde* i *Hegoalde*. Potser més acusat encara és el cas d'Itàlia amb la seua península que és quasi illa per la presència dels Alps.

⁸⁹ De tota manera, aquests conflictes moltes vegades no afecten la idea que els membres de la col·lectivitat tenen del seu propi territori. Per exemple, quan algun país s'ha annexionat terres veïnes, els membres de la nació que les perd segueixen pensant en l'antiga integritat territorial, sobretot si es manté viva la lluita (és el cas de Palestina, per exemple). Cal que passen generacions perquè es diluïsquen les velles referències, i de vegades encara es mantenen amb el pas del temps. A Bolívia, per exemple, pràcticament tota la població és conscient, perquè així s'explica a escola, de les successives pèrdues territorials des del segle xix fins a la meitat del xx a mans de brasilers, xilens, argentins, peruans i paraguaïans. De fet, en tot aquest temps s'ha perdut una extensió de terreny equivalent (o fins i tot major) a la que té actualment el país, inclosa l'eixida al mar a Antofagasta i zona pròxima, ara port xilè; part de l'actual àrea metropolitana d'Asunción (Bolívia arribava pràcticament fins la capital paraguaiana) i Cuzco (només eixir de la ciutat peruana cap al nord-est ja era Bolívia), alguns dels afluents més importants de l'Amazones (per exemple, el Madeira, ara brasiler), el nord d'Argentina... Molts d'aquests territoris es donen per perduts però romanen en la memòria col·lectiva i formen part de les tragèdies èpiques nacionals; altres, però, com l'eixida al mar al nord de Xile, continuen reclamant-se en els organismes internacionals (OEA, Mercosur, ONU) sense gaire èxit, perquè persisteix la feblesa (interior i exterior) de l'estat, justament la que li va fer perdre bona part del seu espai inicial.

La temptació de definir límits de regnes i estats d'acord amb el dibuix orogràfic que la natura ha anat traçant durant milions d'anys no ha sigut una excepció. Exemples clars en tenim a la Gran Bretanya o Espanya, on l'ambició del regne fort (Anglaterra i Castella respectivament, tot i que en determinats moments altres regnes podrien haver-se imposat) es va projectar en la unificació del territori insular i peninsular,⁹⁰ superant la presència d'uns altres regnes amb característiques lingüístiques i culturals diferents. Així, amb el pas del temps va acabar imposant-se un Regne Unit, amb la presència de gal·lesos i escocesos (aquests darrers amb estat propi fins el segle XVIII); i a la península Ibèrica, només la debilitat de la Corona Espanyola a partir del segle XVII va impedir una desitjada unificació de tots els territoris inclosa Portugal, que els primers segles de la Reconquesta va formar part del regne de Lleó i, posteriorment, va contribuir a l'esplendor de l'imperi espanyol dels Àustria, fins a independitzar-se definitivament el 1640.

Per tant, i en certa mesura lògicament, en zones on la geografia defineix amb claredat el territori és habitual que el discurs i la praxis polítics incorporen el medi físic al bagatge identitari. Però que no hi haja territoris tan clarament delineats per la geografia, no vol dir que, fins i tot contra la lògica, el discurs identitari no faça ús de les particularitats morfològiques de l'espai comarcal, regional, nacional, etc. Així, Lois i al. remarquen que això ha sigut habitual en el cas gallec (2001: 224), que, tot i tenir una orografia particular (ries, penya-segats, muntanyes gens abruptes, valls suaus, etc.), la seua separació de terres lleoneses, asturianes o portugueses no té una concreció més enllà de trams parcials del riu Miño i la ria de Ribadeo, mentre que una visió aèria difumina la major part de les seues fronteres llevat de les que marca l'Atlàntic. I què es pot dir dels límits territorials de països com Holanda, també amb una extensa producció escrita sobre la peculiaritat del seu medi físic. En el cas que ens ocupa, el territori valencià, tenim exemples de justificacions del sentit de la nació valenciana a partir del territori, com la que enuncitava Esquerra Nacionalista Valenciana el 1986; la pretensió d'objectivitat sobre la base de la naturalització dels límits és fins i tot

⁹⁰ Per exemple, Giovanni Battista Antonelli, enginyer de la Cort espanyola en el segle XVI amb Felip II, sostenia que Espanya havia de ser "tancada per fortificacions en totes les seues fronteres, per a completar l'obra de la Natura" que ja havia definit perfectament la península Ibèrica (Boira, 1992: 186).

sorprenent tenint en compte que és una cita de finals del segle xx: “la Nació Valenciana té unes fites geogràfiques obra de la naturalesa: al Nord el riu Cenia, al Sur la ribera del Segura, a l’Est la Mediterranea, i a l’Oest les serranies que donen pas a la meseta” [sic] (Velasco i al., 1986: 28).

La identificació amb un territori concret o un accident geogràfic implica que l’espai adquireix “un caràcter orgànic, natural” (Quijada, 2000: 375), especialment en el cas de la identitat nacional. D’aquesta manera, és lògic que una perspectiva essencialista tinga en el territori un element fonamental, perquè és el que de manera més efectiva aconseguix dur el passat al present: el medi físic sempre ha estat ací i per tant necessàriament la comunitat hi ha d’estar vinculada; el temps transcorre en un espai percebut com a etern (Quijada, 2000: 375; vegeu també Treanor, 1997).

Però el territori no serà qualsevol espai, sinó aquell dotat de sentit a partir de les accions i pensaments humans: “el territori, *per se*, no existeix, sinó que es fa. En aquest sentit, és un espai delimitat (...) amb el qual s’identifica un determinat grup humà, que el posseeix o el cobeja i aspira a controlar-lo en la seua totalitat. Aquest sentiment de desig i de control és, en definitiva, l’expressió humana de la territorialitat” (Nogués, 1998: 60; citat en Quijada, 2000: 377; vegeu també Cairo, 2008; Mira, 1996: 104), i pot tenir un ascendent primari en la territorialitat animal, en la ferma defensa d’un entorn físic i els seus recursos. De fet, hi ha molts elements bastant familiars que ens ho recorden de seguit: els cercols i les parets de les cases, les muralles de les ciutats, les fites dels bancals, les que limiten municipis o demarcacions provincials, i fins i tot alguns filats entre països, estan marcant territori de la mateixa manera (o fins i tot més efectivament) que ho fan determinades secrecions animals (Boisier, 2005: 11-12; vegeu també Cairo, 2008). Així, tot i l’augment de la interdependència, la porositat de les fronteres i les possibilitats que ofereixen les tecnologies de la informació i la comunicació, l’ésser humà segueix sent un “subjecte proxèmic”, en tant que necessita un entorn de relacions pròximes, un espai referencial que pugua reconèixer; de fet, la gran majoria de la població mundial, fins i tot en aquesta era de les comunicacions, desenvolupa quasi totes les seues vivències al llarg de la seua existència en un territori

proper, d'extensió limitada, no molt més enllà de cinquanta quilòmetres a la redona (Boisier, 2005: 13-14).

Però la territorialitat humana va una mica més enllà de l'animal; no és exactament la mateixa cosa, i una de les proves principals és l'imperialisme: no hi ha cap animal que vulga controlar més territori del que li cal per a la subsistència i reproducció (Cairo, 2008), i això és el que succeeix amb l'expansionisme imperialista que ha impulsat l'ésser humà des de fa mil·lennis si l'entendem en un sentit no modern (recuperant, vaja, esplendors persa, romana, macedònia, entre altres).

La concepció de territori de la *European Network of Territorial Intelligence* també està lligada a l'activitat humana en tant que el defineixen com a "llocs (...) connectats, ajuntats, que produeixen significats i identitats. Per tant, no hi ha territori (...) sense una projecció col·lectiva dels seus actors" (Champollion, 2006: 52). Així doncs, el territori, com la identitat, és una construcció social,⁹¹ per això la territorialitat humana no és exactament com l'animal. Ha d'haver-hi un "sentiment de pertinença" (el nostre territori), però també s'ha d'entendre com un "espai d'aplicació del poder i consegüentment dóna testimoni d'una apropiació econòmica, ideològica i política de l'espai per part de determinats grups" (Champollion, 2006: 54; vegeu també Sack, 1986: 19; Motta, 2006). En un sentit semblant, també se'ns apunta que el territori és "la malla de suport en la qual nien les activitats productives" (Boisier, 2005: 15) o un "context de significació" (Cabezas, 2002: 106) que precisament faciliten les dinàmiques que es generen dins d'aquest "espai social".

Aquestes vessants sociopolítica i econòmica que s'atribueixen al *territori* en contraposició amb la neutralitat del concepte *espai*, ens remetent a la consideració d'un entorn de vivència, perquè el territori es vincula necessàriament a la població que hi viu. Aquesta és la dimensió existencial del territori (*territory as life*); però també hi ha una dimensió física (*territory as a frame*) i una altra d'organitzacional (*territory as society*) (Champollion, 2006: 54). Per tant, el territori està limitat i organitzat i és viscut

⁹¹ Tot i que, com ja s'ha apuntat, hi ha qui afirma que la *territorialitat* és connatural a l'ésser humà en la mesura que és un "animal territorial" i que ni tan sols la representació d'un món global sense fronteres podrà eliminar aquesta condició, que es manifesta des de les tribus i bandes urbanes, fins a diferents tensions interestatals (Boisier, 2005: 12). Potser es podria dir que aquesta *condició existeix, però cada territori concret és una construcció social*.

per a servir als interessos del col·lectiu humà que s'hi assenta. Així, el territori-construcció social, més enllà de l'espai físic, s'equipara de vegades a població,⁹² a societat (Comunitat Valenciana, societat valenciana, territori valencià), però també a cultura o a economia,⁹³ en tant que, com ja hem apuntat, queda construït com un espai de producció i reproducció en què caben totes les activitats humanes. El territori, l'espai social, naix alhora que la col·lectivitat humana que hi està vinculada (Cabezas, 2002: 105-106), i, de fet, normalment tenen denominacions similars (valencians, territori valencià); així, l'existència social es dóna necessàriament en un territori (Cabezas, 2003), i, en correspondència, el territori és un producte social. Per tant, no serà estrany que el control sobre un territori específic (vinculat directament a una població) siga potser la reclamació central del nacionalisme, i que la definició de la nació es faça precisament en termes territorials (Etherington, 2003: 29).

En qualsevol cas, quan, a partir dels treballs sobretot de Deutsch (1953) i Kedourie (1960), comença a consolidar-se la investigació sobre nacions i nacionalisme, adquireix molta més importància la variable *temps* que la variable *espai* –i en conseqüència que el territori– (Etherington, 2003: 30-33). De fet, com veurem més endavant, quasi des d'aquest moment, el principal debat entre els estudiosos del fenomen es refereix al moment d'aparició de la nació i a les fases de gestació, tot i que alguns investigaran també quina és la primera nació, on hem de traslladar-nos geogràficament (no obstant això, les referències espacials a França, a Anglaterra o als Estats Units no poden amagar que es parla més del model polític o de les bases culturals que del territori). Però quan s'enceta el debat sobre la globalització (vegeu capítol previ), i “la reconfiguració espacial de les activitats socials se situa en el centre de la qüestió”, augmenten els estudis que tenen present l'element territorial quan parlen del nacionalisme (Etherington, 2003: 33). De fet, i en part paradoxalment, “en una ‘era global’ de moviment i desterritorialització, la Internet és emprada per a enfortir, més que per a debilitar, les identitats nacionals” com ha pogut demostrar Thomas H.

⁹² Boisier, per exemple, enuncia el concepte de “territori intel·ligent”, que “té capacitat d'aprendre de la pròpia relació amb l'entorn (...), per a canviar patrons de conducta” (2005: 17). I Sangrador parla de “col·lectius territorials” (1996: 33) –valencians, aragonesos, espanyols–.

⁹³ Novament Boisier mantindrà que “no és possible eludir la irreductible lògica territorial del desenvolupament, [en tant que s'assenta] en espais socials i territorials proxèmics” (2005: 18).

Eriksen (2007: 1-17), i, en general, el territori agafa més protagonisme quan semblava que podia anar perdent-ne a mesura que, en altres sentits, les fronteres estaven fent-se més poroses.

Així mateix, amb la consolidació de l'estat nació modern, la territorialitat agafa, potser, la forma més sofisticada en definir-se amb claredat la relació entre la població i el territori. Això es produeix partint de dues concepcions: una, com a "realitat de dret, es refereix a la vinculació jurídica entre un territori determinat i les persones que s'hi troben"; i l'altra, com a part de la percepció de la mateixitat, "al·ludeix a un territori que és considerat per un grup de persones com el marc normal i exclusiu de les seues activitats" (Cairo, 2008), en tant que ha aconseguit generar un "sentit de lloc" a partir de diferents localitzacions connectades (Etherington, 2003: 39). Potser la concepció premoderna de territori era més defensiva⁹⁴ (més lligada a la territorialitat originària animal) i no tan vinculada a una realitat que es construeix i que ofereix la possibilitat de dotar l'espai de sentit; no és tant que hàgem de resistir darrere de les fronteres, sinó que dins seu podem crear un marc de relacions i com més sentit puguem donar a aquest territori, més forta serà la societat que s'hi assenta. Així, el nacionalisme aconsegueix generar un "espai polític" en concedir-li la màxima importància al control sobre el territori que conté la nació (Väyrynen, 1993: 159-178; vegeu també Guibernau, 2000). En qualsevol cas, això no elimina absolutament la concepció defensiva; més aviat, la idea moderna de territori s'afegeix al component defensiu.

Però si, en el cas de la identitat nacional, l'element territorial agafa una importància decisiva, potser el pes del territori és encara major en identitats de nivell inferior com ara la regional. Queda clar (i ho estarà encara més quan repassem les característiques de les diferents identitats territorials), que, en conjunt, els elements identitaris prenen més força quan es tracta d'una identitat nacional (enfront d'una de regional, per exemple). Així, en el cas del territori, no hem d'oblidar que es marquen amb més interès i dedicació les fronteres nacionals que les regionals, i així succeeix amb diferents trets culturals (els identificats com a nacionals queden més subratllats que no

⁹⁴ Hi ha un desenvolupament d'aquesta idea en Boira (1992), referida al segle XVI a Espanya.

els regionals, tot i que moltes vegades puguen coincidir).⁹⁵ Però en la identitat nacional, el territori és un element més que ajuda a la definició de la nació; se suposa que la identitat nacional queda construïda a partir d'una concepció que es fonamenta en gran quantitat de trets, moltes vegades ben perfilats, entre els quals els culturals tenen una importància decisiva. Això no succeeix amb la identitat regional, que no té una separació político-cultural molt marcada respecte d'unes altres regions o el centre nacional/estatal. En conseqüència, el territori regional, definit per la demarcació administrativa corresponent, agafa un protagonisme clau (Lucas, 2000: 21-23) dins de la baixa intensitat identitària. Així, com veurem, la identitat regional es construeix en gran mesura amb una base territorial i recurrent a la geografia autòctona, que és propera i reconoscible.

D'altra banda, i recuperant el discurs inicial del capítol conceptual, si en tota identitat la idea de límit, frontera, línia de separació, o fins i tot l'*entre* de què parlava Deleuze (1996) seguint Derrida, és d'una importància extrema en tant que la identitat és diferència i duu implícita la mateixitat i l'alteritat, en les de base territorial la representació d'aquesta idea ens apareix de manera més evident: hi ha una demarcació física, un dibuix d'aquest límit que contribueix a assentar la identitat col·lectiva de base territorial entre els individus que hi pertanyen (i molt més encara quan entra en joc la cartografia, i els perfils territorials de comarques, regions, nacions o estats esdevenen il·lustracions referencials). Com ja s'ha sostingut, "el límit funda la diferència" (Cabezas, 2003), i si la identitat és precisament diferència, la frontera territorial, que és aquesta línia de separació entre nosaltres i els altres, entre una "comunitat territorial" i altra, és element primordial en aquest tipus d'identitats. La frontera delimita el territori, l'espai de vivència organitzat per a servir a la col·lectivitat; i en el cas de l'estat marca el contorn de la superfície sobre la qual s'exerceix el poder i la sobirania (Quijada, 2000: 377).

Després d'aquesta introducció conceptual sobre el territori, correspon abordar diferents configuracions d'identitat territorial, diferents nivells que han tingut un desplegament semblant amb la identitat cultural (vegeu García & Baeza, 1996: 12;

⁹⁵ Ben significatiu és el cas del folklore andalús, incorporat en bona part a la identitat espanyola en compte de reforçar la identitat regional (vegeu Pérez de Guzmán, 1997; i Marías, 1988).

Sangrador, 1996: 25-26) i que, en certa manera, corresponen a diferents unitats d'anàlisi de vegades d'inclusió successiva.⁹⁶ La identitat que volem estudiar és la valenciana, que pot ser una identitat regional o pot ser una identitat nacional o, fins i tot, alguna altra cosa, però aquesta identitat també té una relació dialèctica amb altres tipus d'identitats que contribueixen a la seua definició, i per això hem de considerar aquestes altres identitats de nivell inferior (localitat, comarca, província) i superior (nació si es considera la identitat valenciana una de regional, o estat si es considera la identitat valenciana una de nacional; unió d'estats-UE).

Identitats locals. Aproximació al cas valencià

Històricament, a les identitats locals, en termes generals i dins del grup de les identitats territorials, se'ls ha concedit menys capacitat de generar adhesió que a les nacionals o les ètniques, que, segons se sosté, aconsegueixen fidelitzar en major grau els membres del grup i estimular més efectivament l'afectivitat del subjecte. No obstant això, les històries locals s'han anat construint de manera semblant a les nacionals, amb ficcions fundacionals que fonamentaren la identitat (local) per a crear també comunitats imaginades (Pimienta, 2007; Prado, 2006). En aquest sentit:

Les històries locals són un relat de l'àmbit parroquial que permet als habitants reconèixer-se ells mateixos. Si bé no són anomenats tots els vilatans, els seus continguts [...] (església, escola, carrers, alcaldes, retors, cases, contes, llegendes, etc.) formen part d'una experiència compartida i de gran significat, en la mesura que allò que es relata és el seu espai social, material i espiritual objectivat, en el qual es desenvolupen les seues quotidianitats. Així s'enforteix la memòria, el sentit d'identitat i es resignifica l'entorn (Prado, 2006).

Per tant, tot i que identitats territorials de "baixa intensitat", estan forjades en els mateixos processos, posen en joc els mateixos elements i aspiren a generar un sentiment semblant al de les "poderoses" identitats nacionals.⁹⁷

⁹⁶ Estem fent referència a seqüències com: la pedania, que pertany a un terme municipal, que pertany a una comarca, que pertany a una província, que pertany a una regió, que pertany a/coincideix amb una nació, que pertany a/coincideix amb un estat, que pot pertànyer a una unió d'estats... amb totes les excepcions que puguen considerar-se.

⁹⁷ I de vegades ho aconsegueixen: per exemple, Garriga (2007) suggereix que el futbol argentí, fins als noranta un potent àmbit de construcció de narratives nacionals, fa uns vint anys que ve "tribalitzant-se" acusadament per a marcar ara els "senyals de pertinença de petits col·lectius" (barris, localitats); és a

Hi ha dues maneres d'entendre la identitat local, una en sentit estricte i l'altra en sentit ampli. La primera es refereix a la identitat amb una localitat o una agrupació humana molt localitzada (per davall, una pedania; per damunt, una aglomeració de municipis contigus). La segona al·ludeix a la identificació amb unitats geogràfiques per sota de la regional i això remet a territoris radicalment proxèmics, els entorns que podem identificar al llarg de tota una vida assentats en el mateix lloc, i que inclouen, per descomptat, els elements assenyalats anteriorment (pedania, localitat, conurbació...), però també àmbits majors com ara la comarca, o fins i tot la província (tot i que aquesta darrera demarcació en certa mesura pot arribar a excedir la definició d'allò local).⁹⁸ En aquest apartat abordarem aquest sentit ampli de la identitat local i per això l'enunciem en plural (*identitats locals*). Procurarem tractar tots aquells tipus o concrecions de la identitat local que tinguen una rellevància per ala nostra anàlisi, és a dir, aquelles identitat locals específiques que interactuen de manera remarcable amb la identitat valenciana. Així mateix, també considerarem aquells processos destacables en els quals està agafant importància la identitat local o, senzillament, allò local.

La dialèctica global-local

En certa mesura, ja hem avançat la base d'aquesta qüestió en l'apartat que titulàvem "El període crític del final del segle xx a principi del segle xxi": la vivència de la globalitat i l'homogeneïtzació que duu implícita generen una reacció, en gran mesura de caire cultural, des de territoris concrets, des d'espais que volen conservar formes de vida particulars o potser només elements culturals específics; aquestes reaccions, però, solen venir d'àmbits territorials més grans que el local i amb un evident caràcter cultural (ètnia i nació, sobretot).

dir, en el futbol (almenys l'argentí), les identitats locals estan sobrepassant les nacionals. Diem que és un suggeriment més que una demostració, perquè, tot i que Garriga extrapola els resultats de la seua investigació i creu que el localisme en el futbol és una tendència general, centra la seua investigació només en el club Huracán, d'un barri de Buenos Aires.

⁹⁸ Tot és relatiu: Luxemburg és un país d'unes dimensions molt inferiors a les de qualsevol de les províncies valencianes (menys de la meitat d'Alacant, que és la més menuda). Per a un luxemburgués, el concepte de regió té, evidentment, una escala més reduïda que per a nosaltres; ells es refereixen a regions de l'extensió de les nostres comarques. Amb les dimensions del país, hi ha tres regions o *districts* amb superfícies semblants a la Ribera, la Marina, el Maestrat, els Serrans o qualsevol altra. La superfície, l'orografia, el sistema de comunicacions poden fer d'una província un indret pròxim (de caràcter local) o, al contrari, poden convertir-la pràcticament en regió, una unitat no percebuda com a pròxima i part de l'entorn de vivència primari, sinó ja d'una escala intermèdia entre la local i l'estatal.

Però específicament “allò local” està relacionant-se amb la globalitat d’una manera (“nova i impredecible”, segons Bokser i Salas-Porras, 1999: 27) que està atraient les mirades d’una raonable quantitat d’estudiosos. Centra l’atenció especialment la manera en què les identitats locals intenten no perdre la seua idiosincràsia davant de l’homogeneïtzació de la metacultura global capitalista, i com aquelles intenten recuperar els lligams de la comunitat davant de l’individualisme característic de la modernitat recent. D’aquesta manera, com a tendències globals coexistirien tant l’homogeneïtzació com “l’heteronomia de les identitats de resistència al model globalitzador dominant” (Fariñas, 2005: 52; vegeu també Castro, 1997), de vegades mercantilitzades, incorporades a l’oferta per a formar part de les necessitats de diversitat del mercat. La identitat local participa també d’això, tot i que aquestes tendències siguen més pròpies d’identitats territorials de més abast. Dins de l’àmbit local també apareixen tribus urbanes o barris concrets que enalteixen de manera problemàtica la comunitat pròpia enfront d’un món que va limitant la seua importància a còpia d’erosionar el món social de vida. Les ciutats, fruit d’aquests processos, però també com a part d’una frenètica espiral competitiva (pels recursos, pel desenvolupament, pels vots...), es veuen així mateix impulsades a reivindicar-se, a crear una imatge de marca, a subratllar les particularitats; en fi, a fer *citymarketing*. En aquest context hem de veure la tendència a valoritzar algun element propi per a fer-ne una insígnia de la localitat que la faça ser reconeguda en àmbits de major abast (si pot ser, el conjunt del món); són els casos de la “Ciudad del Zapato” (museu, centre tecnològic i parc d’entreteniment temàtics entre altres coses) projectada per a Elda per la Generalitat i l’Ajuntament de la localitat (ja Arnedo, a La Rioja, és la “Ciudad del Calzado”); la Ciutat de les Arts i les Ciències de València; la Ciutat de la Llum d’Alacant; els desenvolupaments a Benicarló amb la carxofa de denominació d’origen (Mitja Marató de la Carxofa, Regata Carxofa, Demostració Culinària de la Carxofa, presència de la carxofa en el disseny de l’escut municipal, i altres iniciatives basades en aquesta varietat de card); la marca “Elx, dos patrimonis” i un llarg etcètera. Domínguez explica així aquest tipus d’iniciatives i altres de semblants:

La identitat de la ciutat i la seua exaltació són creacions polítiques que sorgeixen a partir de la dialèctica establerta entre la incidència d’un marc extern globalitzat [i] la

concreció particular d'aquest en allò local que es tradueixen en una necessitat política de captació d'inversions i de major legitimitat davant de l'emergència de societats locals globalitzades. En el marc de descentralització urbana que ha significat l'anomenada globalització, la identitat serà així una promoció política que definirà en aquest context què és la ciutat. D'aquesta manera, no tots els espais urbans experimentaran el mateix procés ni reaccionaran de la mateixa manera, sinó que serà principalment una decisió política particular i mediatitzada (Domínguez, 2003: 442-443).

El creixement demogràfic i la complexitat de les societats també ha propiciat que allò local agafe més protagonisme. Com subratlla Markus Kotzur (2004), des de la creació de la Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer, l'evolució de l'entitat supranacional s'ha caracteritzat pel desplegament de processos de descentralització en tots els estats i alguns promoguts per la mateixa UE (vegeu també Mira, 1996; Ferrando, 1977). Precisament, en els darrers anys es troba a faltar un major paper dels municipis, de la mateixa manera que hi ha l'Europa de les Regions; tot i que el principi de subsidiarietat es referisca també als ens locals, l'atenció als àmbits territorials menors ha sigut una de les "cegueses del procés d'unificació europea" (Kotzur, 2004: 63). Es considera que la descentralització, desplegada fins a l'àmbit local, pot millorar el procés democràtic i augmentar l'esfera de la decisió, incloent-hi mecanismes participatius, que moltes vegades no són factibles quan les unitats territorials són més àmplies (ja des de l'antiguitat, la "ciudadania", els drets que comporta, s'adquireix en primer lloc en la ciutat, en l'àmbit més proper). Tornem a trobar, doncs, un altre exemple d'aquesta dinàmica en què el capital (que està darrere de la construcció europea) homogeneïtza, i des de la base (i també fruit de les necessitats que genera la complexitat) es demana particularitat, el respecte de la diferència, la consideració dels espais locals, de l'àmbit de decisió local.⁹⁹

⁹⁹ De tota manera, no s'ha d'obviar que hi ha espais locals que en realitat estan funcionant com la màxima expressió de l'espai global (Bokser & Salas-Porras, 1999: 28). És el cas de grans metròpolis dels països enriquits on tenen presència empreses i institucions multinacionals, i on la barreja d'orígens ètnics i nacionals és notable. Són ciutats com Londres, Hong Kong o, sobretot, Nova York, en què tot el món està representat (però especialment els líders del món), on la cultura global té un paper protagonista i on la resistència local es produeix només en determinats barris d'especialització ètnica, que no alteren el domini difús però efectiu d'aquesta cultura global.

En qualsevol cas, com ja semblava suggerir Friedman (2001) i estem subratllant en aquest capítol, el sistema es permet la llicència de cedir davant d'aquestes propostes perquè és necessari que es visca la ficció de la diversitat o, més precisament, que es pugui percebre que el sistema no tendeix a l'homogeneïtat perquè permet l'heterogeneïtat. I respecte de l'àmbit local de decisió, Ginés i al. (2010) s'encarreguen d'evidenciar com s'ha emprat el producte "participació ciutadana" com una forma particular d'aquesta ficció: des dels noranta, però sobretot en la dècada del 2000, s'ha utilitzat aquest recurs com una mena d'etiqueta que atorga "altura democràtica", de la mateixa manera que els fabricants de tonyina en conserva d'oli posen "ric en Omega-3" per a deixar clar la bondat del producte en termes de salut; però la realitat és que aquesta tonyina també té una quantitat respectable de greix (12% aproximadament) i colesterol (és a dir, elements discutiblement saludables), de la mateixa manera que els processos participatius no sempre compleixen l'objectiu evident de la participació i la democratització, perquè moltes vegades són més aïna una representació (en el sentit teatral) de l'acció participativa o no es prenen en consideració les seues aportacions. Amb aquestes actuacions, la democràcia formal vol presentar-se com a democràcia real, però només aconsegueix afegir nous formalismes.

D'altra banda, darrerament s'ha anat considerant la idea que "l'economia globalitzada s'articula territorialment al voltant de xarxes de ciutats (Sassen, 1996). Ciutats que segueixen un camí de creixent individualització i desvinculació dels territoris a què tradicionalment s'associaven (estat nació) i que és paral·lel a un procés d'interconnexió entre sí" (Llopis i Vidal, 2006: 218). S'està parlant d'una aparent desterritorialització (o diferent territorialització, menys marcada) com a tendència lligada a la globalització i els seus efectes sobre la identitat local (Alonso, 2006; Domínguez, 2003: 91). Els territoris són espais de flux, d'intercanvi entre ciutats, i per tant, en certa mesura, aquestes adquireixen més protagonisme perquè són unitat recognizable en un món que tendeix a l'agregació, a la desaparició de les fronteres tradicionals. La globalització pot haver contribuït a la desterritorialització i, fins i tot, a l'erosió de les identitats territorials (no sé si a la seua dissolució, com proclama Domínguez, 2003: 91), i això

obri el camp per a noves identitats,¹⁰⁰ com ara la local, que no té com a referència un ampli territori contigu, sinó un espai limitat, proxèmic, que es relaciona amb altres nuclis que no necessàriament són contigus. En un món global, es diu, amb un protagonisme creixent de les ciutats, es creen interconnexions de més abast, però es perd el sentit de contigüitat territorial. La sensació és d'una malla ben connectada i de gran amplitud, però amb tot un seguit de buits, com les xarxes de pescar. En part és en aquest sentit que es parla de desterritorialització.

D'altra banda, en el context de la relació dialèctica global-local, s'encunya el terme *glocalització* (Robertson, 2003), que, culturalment, ve a referir-se a les diferents formes particulars (les de cada localitat o localització) de respondre a la globalització (Robertson, 2003: 213-214), la manera en què "les tendències globals prenen forma en l'esfera local" o la reinterpretació que fa cada espai "d'allò global en funció de la seua especificitat" (Domínguez, 2003: 104). Ja a punt d'entrar en els vuitanta, Alvin Toffler (1980; citat en Fernández Parratt, 2001) havia fet referència a aquest procés en l'enunciat de la seua *tercera onada*, en la qual la preocupació creixent pels processos i fenòmens globals anava acompanyada de l'atenció a assumptes locals. Després ha sigut un concepte molt emprat tant acadèmicament (Castells, 1998; Mattelart, 1998; tots dos coincideixen a parlar d'una *glocalització* econòmica, però Castells també al·ludeix a fenòmens de caire cultural) com políticament ("pensar globalment, actuar localment" ha sigut un lema molt utilitzat, especialment per opcions polítiques que qüestionen el sistema, vulguen o no subvertir-lo) i això ha contribuït a consolidar l'emparellament de dos conceptes (global i local) aparentment oposats, però cada vegada més clarament associats i d'ací prové la seua fusió en una nova i complexa expressió.

Els mitjans de comunicació són un bon exemple d'aquesta relació dialèctica (Maffesoli, 1990; referit en Domínguez, 2003: 104). Com hem esmentat, els espais locals i regionals agafen un protagonisme renovat, però la referència global és molt necessària i, així, per exemple, a Europa triomfa la premsa local i regional per damunt de l'estatal, però aquella incorpora creixentment referències d'abast mundial (De Fontcuberta,

¹⁰⁰ O identitats el protagonisme de les quals estava eclipsat per altres amb més capacitat d'atracció.

1997: 46). I l'espai comunicatiu valencià no n'és una excepció, amb el lideratge de diaris com *Levante*, *Las Provincias* o *Información*.

Identitats provincials: el localisme de gran abast

Entenent les identitats locals en sentit ampli, ja havíem avançat que estem incloent totes aquelles identitats que fan referència a àmbits territorials menors que la regió. Això ens duu primerament (des dels àmbits més grans als més menuts), i en el cas de l'estat espanyol, a les províncies, una unitat territorial sense gaire tradició històrica, que fou creada aparentment dins de la lògica pragmàtica que emana de la descentralització administrativa de l'estat modern, però que segons altres fou part d'una estratègia per a restar força a l'incipient regionalisme en vies de convertir-se en nacionalisme amenaçador de la integritat nacional espanyola. En el període franquista, les províncies van tenir clarament aquest paper, dins d'una lògica centralista que no podia acceptar el recent desenvolupament autonòmic (de la Segona República) i, més encara, determinades accions que l'acompanyaren (com ara la proclamació de l'*Estat Català* per Lluís Companys, fruit de l'immobilisme del procés). Però tot i la seua innegable artificialitat (cert és que com moltes altres construccions socials de caràcter territorial) i, més encara, la seua escassa tradició (l'actual mapa provincial fou creat el 1833), hi ha hagut temps per a la formació d'una identitat provincial, sobretot a la demarcació d'Alacant, i molt especialment a la seua capital que és la més interessada a destacar aquest tipus d'identitat enfront d'una de regional o nacional valenciana. Quan veurem les identitats locals estrictes, les referides a municipis, s'ampliarà el cas alacantí que tot i tenir aquest component provincial és sobretot una identitat referida a la ciutat, a l'afirmació de la ciutat d'Alacant enfront del centre autonòmic valencià. I serà la capital provincial (part de les seues elits) la que, en aquest interès, promourà l'aparició d'una identitat de província, que podria enfortir la identitat específicament local.

L'organització provincial de 1833 no va trobar massa oposicions perquè ja estaven suprimits els Furs i la mentalitat de perifèria ja estava assentada a València (com als altres territoris peninsulars). L'autonomisme o soberanisme foral estava aniquilat i s'imposava el que Fuster anomenà "sucursalisme" (1962: 204-217). Això quant a

València. Però Alacant, que havia aconseguit una governació pròpia un segle abans i anava desenvolupant-se gràcies al seu port, veia com ara se li atorgava un territori de referència, un àmbit d'influència, sostreia espai a València i assimilava Oriola; passava a ser un *centre perifèric* amb tracte directe amb Madrid, i confirmava la seua puixança; la província, sens dubte, interessava a Alacant. Però a la Marina i a les muntanyes del nord de la província, la idea d'un centre menor al sud, amb el qual no comparteixen més coses que amb la ciutat de València, no ha entusiasmat en aquests quasi dos-cents anys. Tampoc era d'esperar una adhesió incondicional des d'un Baix Segura que venia de tenir governació pròpia i encara recordava l'esplendor d'Oriola, segona ciutat de l'antic Regne.

Abans del segle XVIII, les administracions de les corones de Castella i Aragó ja havien organitzat el territori sobre la base de províncies (Castella) o governacions,¹⁰¹ districtes i vegueries (Aragó), però no és fins al 1720, ja amb els Borbons (concretament Felip V) i dins de la racionalitat del centralisme absolutista, que es cobreix el conjunt de l'actual estat amb una divisió comuna. Es tractava de les *intendències*, que en la part de Castella coincidien amb les províncies dels Àustria i en la d'Aragó amb els regnes. En realitat, per l'extensió, s'assemblaven més al que avui coneixem com a comunitats autònomes que a les actuals províncies. Ja en els anys de domini francès, al principi del segle XIX, els súbdits de Napoleó intentaren organitzar el territori en prefectures, amb una extensió més semblant al que serien després les províncies; els noms de les prefectures remetien al criteri fisiogràfic que en general va dominar el seu disseny i, així, el territori de l'antic Regne quedava dividit en les prefectures de l'Ebre (el Baix Maestrat passava a subordinar-se a Tarragona), Baix Guadalaviar (resta de l'actual província de Castelló i meitat nord de la de València) i Cap de la Nau (sud de la província de València, la d'Alacant, i l'est de la d'Albacete).

¹⁰¹ "En la seua forma més clàssica, l'antic Regne de València estava dividit en dues governacions, la de València i la d'Oriola, sobre la jerarquia de la qual es va discutir molt en l'època, encara que va haver-hi una certa preeminència del governador de València. Aquest tenia, al seu torn, un lloctinent a Xàtiva (per a la zona compresa entre Xixona i el Xúquer), i un altre a Castelló de la Plana (per al territori al nord del riu Uxó), i es reservava per a si mateix o el seu lloctinent la jurisdicció entre el riu Uxó i el Xúquer i la supervisió dels seus lloctinents a Xàtiva i Castelló" (*Arxiu del Regne*, Generalitat Valenciana, en http://dglab.cult.gva.es/ArxiuRegne_v/fondosdocumentales_gobernacion.htm, visita maig 2010).

Una volta aconseguida la independència de França, les Corts de Cadis proposaren una organització en províncies que no arribà a materialitzar-se. Per fi, el primer antecedent clar de la divisió provincial és el mapa que es va proposar durant el Trienni Liberal, el 1822. Es tractava d'un intent de racionalitzar l'administració i el territori, buscant des del centre l'equilibri interprovincial i el monopoli de la relació amb les diferents unitats. S'arriba a instituir 52 províncies, en un mapa força semblant a l'actual. Les úniques diferències eren que Lleó quedava dividida en dues províncies (l'homònima i El Bierzo, amb capital en Villafranca del Bierzo), les actuals províncies de Pontevedra i Albacete s'anomenaven de Vigo i Chinchilla, només hi havia una província Canària (amb capital a Santa Cruz de Tenerife), Aragó quedava estructurada d'una altra manera, sobretot per la presència d'una quarta província a l'oest, Calatayud (Saragossa s'ampliava al sud i Terol quedava més reduïda), Barcelona arribava fins als Pirineus, i l'antic Regne de València estava dividit en quatre províncies, amb l'afegit respecte del moment actual de Xàtiva, que en l'època foral havia sigut lloctinència de la Governació de València. La província de Xàtiva tenia com a límit nord una línia més o menys entre Cofrents i la desembocadura del Xúquer, i al sud entre Beniarrés i el cap de Sant Antoni. Per tant, comprenia alguns municipis (12) que avui són a Alacant (l'esmentat Beniarrés, Dénia i la Vall de Gallinera, entre altres) i més terreny de la demarcació actual de València (la Costera, la Vall d'Albaida, la Safor, la Vall de Cofrents, la Canal de Navarrès i algun municipi de la Ribera). Aquesta unitat administrativa coincideix en part amb el projecte de comarques centrals, però hi ha importants diferències sobretot en la banda alacantina, com veurem més endavant. Aquesta divisió amb prou faenes va durar més d'un any, perquè el 1823 queda restablert l'absolutisme. Caldria esperar deu anys més.

Com ja s'ha avançat, l'any 1833, Javier de Burgos, destacat afrancesat, aleshores secretari d'estat de Foment i posteriorment ministre de diferents governs sota el regnat d'Isabel II, proposa l'organització provincial que actualment continua vigent. No va introduir gaire modificacions a la divisió de 1822 en el Trienni Liberal, llevat de les ja comentades. Desapareix la província de Xàtiva, que es reparteix entre València i Alacant. En qualsevol cas, encara hi hagué en els anys següents algunes modificacions per a arribar a la fesomia actual. Per exemple, en el context de la partició de l'antiga

província de Xàtiva entre València i Alacant, les actuals Vall d'Albaida i Safor formaren part d'Alacant en la divisió original de J. de Burgos. El 1836 es va confirmar el pas de la Vall d'Albaida i part de la Safor a València; posteriorment, el 1847 el sud de la Safor (Oliva, la Font d'en Carròs, Potries, Rafelcofer i Villalonga) s'unirien també a València, tot i que la relació amb Dénia era tan forta com la que unia aquestes poblacions amb Gandia. D'altra banda, formant part de les modificacions de 1836, Alacant seria compensada amb la incorporació de Villena i la seua pedania les Salines (en primera instància adscrites a Albacete) i Saix (que era part de la província de Múrcia). La tardana inclusió de Villena a Alacant va impedir la incorporació de Cabdet, antic enclavament del Regne de València (en el projecte de 1833 es va voler limitar en la mesura que fóra possible la presència d'enclavaments, com ara el Racó d'Ademús).¹⁰² Encara el 1851, Utiel i Requena passen de Conca a València. Així quedava completat, sobre la base de demarcacions provincials, el territori de l'actual comunitat autònoma, però la darrera modificació interna es produeix en temps recents, el 1995, any en que Gàtova passa de la província de Castelló a la de València.¹⁰³

Si acceptem com a vàlids els arguments que Michael Billig (2006) fa servir per a la identitat nacional, en el sentit que el costum i la convivència amb un estat de coses concret fa que anem adaptant-nos-hi i fent-lo nostre per bé que es tracte d'un estat de coses sense gaire tradició i arrelament entre la població, la creació de les províncies va donar lloc a un tipus concret d'identitat local de gran abast, la provincial, que, si bé és cert que s'ha anat assentant de manera limitada i heterogènia (en el cas d'Alacant, més aviat lligada a la capital i a zones de parla castellana), té la seua importància en la jerarquia d'identitats del territori autonòmic, en tant que competència de la concepció general de "valenciana":

En termes molt generals podem dir que l'adscripció provincial i l'autodefinició alacantines substitueixen en gran mesura aquell sentiment Comunitari [Comunitat Valenciana], i expressen sovint un cultivat rebuig a València com a província i com a ciutat-capital, i per tant també d'alguna manera a la concepció de valenciana que n'emana i que amb prou freqüència és presa per la gent d'aquestes comarques

¹⁰² Antonio TERUEL (2010), "Fronteras flexibles", diari *Información*, 20 de febrer.

¹⁰³ Per a qüestions generals relacionades amb la història de l'organització territorial, vegeu García de Cortázar, 2005.

suralacantines com una expressió de valencianisme exclusivament provincial (de la província de València). El qual, a parer seu, conté fortes dosis de protagonisme i de centralisme en la construcció de la Comunitat Valenciana (Piqueras, 1996a: 228).

Si bé “el lligam primordial de la llengua contribueix a fer que almenys la gent valencianoparlant d’aquesta regió alacantina no es despengen totalment del *nosaltres* valencià” (Piqueras, 1996a: 230), aquest arriba a ser de vegades l’únic nexa d’unió, i per tant, en les terres que parlen en castellà aquest cordó umbilical queda tallat (1996a: 30). Això possibilita un altre tipus de fidelitats, com ara la provincial, que està present d’ícticament en la cartografia, les institucions (Diputació) i els seus representants, els mitjans de comunicació i la classificació provincial de les notícies, els campionats provincials en l’esport de base, les antigues matrícules dels cotxes, l’organització del turisme (Costa Blanca), el MARQ (Museu Arqueològic Provincial d’Alacant), les circumscripcions electorals, etc. En definitiva, aquest *alacantinisme* representarà en certa mesura un llast per a la identitat global valenciana, no ja tan sols com una identitat banalitzada, feta quotidiana, sinó, més enllà, com una identitat de resistència, de contestació a la identitat valenciana des d’un pla polític. De fet, el nacionalisme valencià ho té clar:

Un dels majors problemes del projecte nacional valencià és l’especial concentració territorial de població que pensa que la seua comunitat no és la valenciana. Una fractura que situa l’àrea d’influència de la ciutat d’Alacant com a espai especialment allunyat d’un projecte territorial valencià autònom. (...) La provincialització dels valencians implica un llarg i actiu procés de persuasió des de dalt que aconsegueix que el poble valencià acabe veient-se i pensant-se només com a poble espanyol.(...) Per tant, el País Valencià pateix un greu problema d’integració territorial (...) i hi ha una percepció bastant generalitzada que el problema és a València, la capital del País. I no negarem des d’ací que, de fet, València no ha exercit més que de capital de província. Tanmateix, aquest èmfasi sobre la capital ens torna invisible el fet que el problema és més al sud, a Alacant (Ninyoles, 1992). A la capital el que hi ha certament és una presència molt important del que Marqués anomena fosca consciència, però a Alacant la qüestió es presenta en termes, pensem que més greus, d’absència d’aquesta consciència (Castelló, 2000: 79).

Potser aquest anàlisi té la seua part de raó, especialment des del punt de vista del nacionalisme (en concret el del Bloc Nacionalista Valencià), que és des del que està

escrit. També Joan Francesc Mira insisteix, segurament de manera encertada, que les identitats provincials sempre estaran supeditades a l'espai nacional espanyol (1997: 193). Però quant a la dinàmica interna de la qüestió i des d'aquest mateix àmbit, les reflexions de Rodríguez-Bernabeu, fetes precisament des d'Alacant però sense cap animadversió cap al centre autonòmic, semblen més equilibrades a l'hora de repartir la responsabilitat de l'estat de coses contrari als interessos nacionalistes valencians¹⁰⁴ entre València i Alacant, o, si volen, en la seua mútua incomprensió. Alacant qüestiona la identitat global valenciana, com hem assenyalat, però no de manera absoluta i, així, seria difícil afirmar que monopolitza els pals de les rodes de la identitat valenciana, o fins i tot que és responsable dels més grossos. En qualsevol cas, Ninyoles (1995) i Fuster (1962) ja havien advertit al nacionalisme de la "qüestió del sud" en els seixanta; no és una qüestió nova ni oculta. Però queda clar que és un assumpte que té les seues implicacions en el camp políticidentitari.

L'alacantinisme, com el regionalisme valencià, és un recurs d'anada i tornada en la política autòctona; està sempre present de manera soterrada i ix a la llum quan es percep el greuge. S'ha anat de la mà amb el centre (València) en la construcció de la comunitat autònoma i fins i tot d'una identitat valenciana de mínims (ja veurem que, políticament, no és una qüestió massa important en el País Valencià, perquè al voltant del 90% de la representació política de la comunitat autònoma no qüestiona el domini de la identitat espanyola i la subordinació a aquesta de la identitat valenciana), però sempre a contracor i amb episodis contestataris quan s'ha percebut discriminació. Més endavant ens detindrem en la identitat regional i els seus trets més rellevants, però en realitat aquest provincialisme sembla un regionalisme d'abast local, que no qüestiona l'organització territorial (en un cas l'estat, en l'altre la comunitat autònoma), però actua com a defensor dels interessos de les elits locals i potser provincials, dins d'aquest tarannà de *lobby* territorial propi del regionalisme.

Per a concloure aquest apartat referit a la identitat provincial i com a enllaç amb les identitats comarcals, tornarem a fer referència al projecte de *comarques centrals*, emparentat amb la lloctinència "dellà del riu Xúquer" (subordinada a la Governació de

¹⁰⁴ Les diferents opcions presentades mai han entrat en les Corts sense coalitzar-se amb EUPV o alguna de les seues escissions.

València en el període de vigència foral) i la província “liberal” de Xàtiva. Abans, més o menys aquests territoris ja havien tingut un govern propi amb la taifa de Danija (Dénia), però l’organització del Regne de València, amb les dues governacions (València i Oriola) i la subdivisió de València en les lloctinències del riu Uxó cap a dalt (més o menys l’actual província de Castelló) amb capital a Castelló de la Plana, i el riu Xúquer fins a la Governació d’Oriola (de la Ribera fins a la línia Biar-Busot) amb capital a Xàtiva, van marcar una tradició d’organització territorial (vegeu Sanchis, 1976: 41-44) que va condicionar després el dibuix de les províncies del Trienni Liberal. En qualsevol cas, i com ja s’ha referit, la província liberal de Xàtiva era més reduïda que la lloctinència, perquè s’estava tenint en consideració la importància creixent d’Alacant i es va eixamplar el seu territori cap al nord, deixant a Xàtiva tot just 12 municipis dels actuals 144 d’Alacant. Però Xàtiva ja no tenia el pes poblacional ni econòmic dels temps del Regne i finalment el seu territori quedà dividit entre València i Alacant en la divisió provincial de la Restauració. Així i tot, els liberals del segle XIX foren conscients de la presència de cert grau d’unitat socioeconòmica en la zona basat en el desenvolupament industrial d’Alcoi i la Vall d’Albaida. És per això que s’impulsa la construcció de diferents infraestructures estratègiques com ara els ferrocarrils Dénia-Gandia o Alcoi-Gandia, el port de Gandia o algunes carreteres entre els diferents territoris (Caparrós, 2007), que han facilitat la difícil articulació d’una orografia complicada, i que reforcen les relacions establertes.

Però la proposta de les comarques centrals, que ha tingut diferents nivells d’ambició (des de constituir-se en província fins a exercir de mancomunitat de municipis), es basa més aviat en el territori de la lloctinència, que en la limitada província liberal. Durant la transició es planteja la possibilitat d’articular aquest territori sobre la base de factors socioeconòmics, però també a altres de caire cultural. De fet, des del punt de vista dels projectes identitaris valencians, l’àrea tenia un interès primordial, ja que concentra una majoria de població valencianoparlant en les seues comarques –les Marines, l’Alcoià, el Comtat, la Safor, la Vall d’Albaida i la Costera; la Canal de Navarrès, dominantment castellanoparlant s’hi ha incorporat en les darreres iniciatives institucionals– (Caparrós, 2007). Diferents estudis s’han referit a l’homogeneïtat de l’àrea (xarxa de ciutats mitjanes, especialització sectorial, trets culturals, etc.) i la seua

potencialitat com a marc de relacions i aplicació de projectes de desenvolupament, i de fet, l'any 1999 es crea el *Consorti de les Comarques Centrals Valencianes*, que acorda un *Pla de Promoció Socioeconòmica i d'Ordenació Territorial de les Comarques Centrals Valencianes*. S'intentava que es treballara conjuntament per a aconseguir diferents objectius de desenvolupament, i hi van participar totes les formacions polítiques. Però anys després el projecte ha quedat completament estancat, perquè els principals partits i especialment el PP, que domina la majoria d'institucions locals, les provincials i l'autonòmica, no han vist la necessitat de dinamitzar aquest espai de manera unitària. Actualment, només el BNV i EUPV reclamen la reactivació d'aquest òrgan, únicament pel que fa als seus projectes de desenvolupament i no com una quarta província, qüestió que ha quedat completament abandonada. El que sí que s'ha pogut percebre al llarg de les darreres dècades és que, siga per la reiteració de la denominació *comarques centrals* o per diferents factors socioeconòmics, aquesta zona pot ser una de les que en major grau es pot intuir la consciència de pertànyer a una comarca.

Identitats comarcals

Les identitats comarcals tindran una importància no menor per la seua relació íntima amb el valencianisme d'arrel fusteria. Pràcticament en totes les aportacions polítiques del valencianisme en què s'exposa el model d'organització territorial, les comarques tenen un paper decisiu, i no únicament com a unitat fruit de la descentralització, sinó com a ens vertebrador de la unitat comuna del País. Ho podem llegir en aquest extracte d'una conferència de Joan Francesc Mira, antropòleg i professor de la Universitat Jaume I, però també militant i candidat pel Bloc:

El municipi és central, innegable i bàsic, però més enllà dels seus límits hom pot acceptar o no acceptar com a primer marc més ampli i rellevant aquell que ens ha estat donat per la història recent –la província– o proposar-se l'afirmació i construcció d'un altre –la comarca– com afirmació, ella mateixa, d'una manera d'entendre la construcció d'un espai de valor més alt encara: el país. (...) El moviment nacionalista ha representat (...) l'intent més permanent i més seriós de coneixement del país mateix que hom pretenia construir com espai de convivència i com espai per als projectes polítics. D'ací ha nascut la proliferació d'estudis locals, la renovació de la història, la

sociologia i l'antropologia social, els esforços per recuperar les expressions de la cultura popular, els estudis econòmics o les monografies de geografia humana. I d'ací va nàixer, igualment, l'èmfasi en el valor de la identitat més immediata de cada poble i de cada comarca. (...) "Fer comarca és fer país", afirmava un eslògan que ha tingut una extensa circulació des dels anys setanta (Mira, 2001).

Afegeix Mira que es tractava d'afirmar un espai alternatiu a la província, perquè aquesta tenia uns límits artificials imposats per l'estat, mentre que les comarques són "àmbits reduïts i pròxims d'associació, basats no en els límits arbitraris imposats per un poder remot, sinó en l'associació d'espais locals –pobles, municipis– que comparteixen un territori definit per factors històrics, geogràfics, o de coincidència d'interessos comuns". De qualsevol manera, al marge dels projectes dels nacionalismes perifèrics i com sosté Andrés Precado, precursor de l'actual mapa comarcal gallec,

la comarca és un dels espais de més tradició en la geografia espanyola i una realitat territorial que manté la seua vigència. El seu significat està lligat de manera preferent a l'organització políticoadministrativa del territori regional, tot i que també manté l'interès com a espai intermedi de l'anàlisi territorial (2004: 30).

És a dir, és alguna cosa més que una unitat del gust del nacionalisme, perquè manté la seua tradició, sentit i practicitat, i no únicament en els territoris de parla catalana. A més, se subratlla que és una vessant de territori "localitzat" que pot ser molt útil en determinades anàlisis (geogràfica, econòmica, sociològica...) i derivacions aplicades. Concretament, se sosté que "és l'escala espacial més adequada per als processos de desenvolupament territorial integrat" (Precado, 2004: 30). Precisament els treballs de Precado per a configurar el mapa comarcal de Galícia són també una prova de la importància de la comarca en termes identitaris, en tant que la identitat territorial va ser el "principal factor configurador" i "principi inspirador" bàsic d'aquest mapa comarcal (op. cit.: 35). El sentit de pertinença a una comarca concreta, i no a una altra, i un cert nivell d'identificació amb el territori específic comarcal eren elements indispensables per damunt fins i tot de les variables geogràfiques o econòmiques. Aquesta "consciència comarcal" va permetre un alt grau d'implicació en projectes de desenvolupament, que van possibilitar la relació directa entre identitat territorial i desenvolupament local (op. cit.: 35).

Per tant, es tracta d'una realitat territorial inscrita en la història local i encara amb prou vigència per a generar dinàmiques en diferents plans, i entre els quals el de la identitat. "I això és així perquè es tracta d'una categoria antropològica que inclou les relacions de l'home amb l'entorn territorial immediat, de les quals deriva una de les claus per a la identificació (...) amb la cultura local" (Precedo, 2004: 35-36). En un sentit semblant s'expressa Barrera: "la comarca, aquell petit món conegut, és un àmbit cultural amb mitjaneria, fet a la mesura de l'home; un petit país on encara són possibles les relacions personals" (1985: 193; citat en Vivas, 2004: 147).

Cert és que els desenvolupaments més avançats de la comarcalització han vingut dels territoris de parla catalana, primer Catalunya, i a continuació el País Valencià. El 1936, a partir d'un decret de la ja legal Generalitat de Catalunya, es dona per primera vegada dins l'estat un caràcter administratiu a les comarques, recolzat per una cobertura jurídica. També Catalunya va ser pionera en l'intent de reforçar les comarques per a erosionar des de baix el poder de les diputacions (la restaurada Generalitat ho faria des de dalt) durant el tardofranquisme i la transició.

Just després de la primera proposta catalana de comarcalització el 1933, Felip Mateu presentava la primera incursió valenciana (i valencianista); i l'any següent plantejava la seua proposta Emili Beüt en el Cercle d'Actuació Valencianista (però no seria fins el 1970 que es publicaria impresament). Són les dues primeres aportacions sistemàtiques, amb pretensions de distribuir tot el territori basant-se en la unitat comarcal d'una manera homologada, prenent com a referència sobretot l'obra de Cabanilles, i partint d'una concepció *natural* de la comarca, definida a partir de "trets fisiogràfics, històrics, lingüístics i culturals" (Piqueras & Membrado, 1995: 340). L'èmfasi que es posava en aquestes qüestions i no en les, diguem-ne, administratives, va donar com a resultat unes comarques molt heterogènies quant a dimensió poblacional i una distribució molt fragmentada. S'estava prevalent aquesta presumpta naturalitat de les comarques i la funcionalitat com a entitat administrativa quedava de moment en un segon pla. En qualsevol cas, Mateu i Beüt serviran de referència a les propostes posteriors (Piqueras & Membrado, 1995: 340-341).

Si ens fixem en dues de les comarques que tindran una atenció central en aquesta tesi, l'Alcoià i el Comtat, Beüt les ajuntava per a formar la comarca de la Serralada d'Alcoi; però respecte de la formació actual aquest autor li llevava la Foia de Castalla, que adoptava per sí sola el rang de comarca, i en canvi hi incorporava la part de parla catalana de l'Alt Vinalopó (Beneixama, Biar, Camp de Mirra i la Canyada) i Bocairent, que actualment està en la Vall d'Albaida i la província de València. Igualment estranya a ulls contemporanis és la distribució de Mateu, que creava amb la Foia de Castalla una comarca combinada de les Foies de Xixona i Castalla (Castalla, Ibi, Onil, Tibi, la Torre de les Maçanes i Xixona), però que també incloïa Biar; una vegada separada aquesta part, a la comarca unitària resultant (els actuals Alcoià i Comtat, sense la Foia de Castalla) l'anomenava Benicadell-Mariola, i, al revés que Beüt, no adscribia Bocairent.

Ja durant la dictadura, i fent de pont entre els treballs del valencianisme republicà i les propostes contemporànies, en els anys quaranta es va fer una divisió comarcal basada en la de Mateu, aquesta a càrrec de Lluís Querol, que va intentar donar al mapa un major equilibri, però la vessant lingüísticocultural quedava una mica relegada. En canvi, dins dels seus estudis lingüístics, Manuel Sanchis Guarner va perfilar el 1950, en la *Gramàtica Valenciana*, una distribució a dos nivells (trenta comarques i gairebé un centenar de subcomarques), que no es publicaria fins als vuitanta i que procurava buscar unitats més homogènies (Piqueras & Membrado, 1995: 341-342).

Però quan s'enceten els treballs que culminarien en la divisió comarcal moderna és a mitjans dels seixanta. Primerament cal destacar la proposta de Joan Soler (1970), que ràpidament es va fer popular perquè la tingueren en compte la *Gran Enciclopèdia Catalana* i la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, i perquè, seguint les recomanacions de la *Ponència per a la Divisió Territorial de Catalunya*, Soler s'havia proposat fugir de denominacions que feren referència a la capital. Així, ell fou l'artífex de que se substituís categories com Comarca Sogorbina o l'Horta d'Oriola, presents en les obres de Beüt i Mateu, per l'Alt Palància o el Baix Segura, fent prevaler denominacions de caire fisiogràfic. En general, Soler ja presenta un mapa comarcal bastant pròxim al que s'assentaria oficialment després; no obstant això, encara hi ha assignacions no coincidents de municipis; per exemple, com ja va plantejar Beüt, la

part catalanoparlant de l'Alt Vinalopó encara queda dins de l'Alcoià (una de les poques comarques que Soler va denominar mantenint un derivat del nom de la capital). D'altra banda, continuant amb el nostre cas particular, ja apareix la comarca del Comtat separada de l'Alcoià. La concepció de comarca en el cas de Soler ja no és tan naturalista com en les aportacions dels anys trenta i, així, s'encarrega de precisar que aquestes comarques es defineixen com

una extensió de territori amb unitat de vida col·lectiva, a la qual donen una cohesió raonable les relacions de veïnatge entre els nuclis de poblament que s'hi integren, algunes condicions físiques i un inevitable romanent de les anteriors demarcacions històriques, amb l'existència d'un centre que polaritzi les activitats de la demarcació i li ofereixi l'equipament de serveis indispensable, de manera que la comarca esdevingui una unitat orgànica i funcional, absolutament fonamental per a un bon règim d'administració local (Soler, 1970; citat en Piqueras & Membrado, 1995: 344).

Així doncs, sense abandonar determinades qüestions que tenien un pes vital en les concepcions anteriors (geografia, cultura, història, etc.), s'afegeix l'operativitat del territori a fi de preparar una futura administració vertaderament descentralitzada. No obstant això, encara tenia molta força el criteri lingüístic (per exemple, quan situa Beneixama, Biar, Camp de Mirra i Canyada en l'Alcoià), i això va desequilibrar algunes comarques. Tampoc el criteri demogràfic va ser tingut massa en compte; i els centres comarcals es basaven en les capçaleres de mercat tradicionals, algunes de les quals estaven ja una mica en desús arran del desenvolupament de les xarxes viàries.

Encara en els setanta sorgiren altres dues propostes de geògrafs, la d'Antonio López Gómez i Pedro Pérez Puchal, que estaven en la línia de Beüt de fer moltes subdivisions i subratllar el criteri fisiogràfic (Piqueras & Membrado, 1995: 344-346), però no van tenir gaire ressò i quedaren més aïna coma materials per al debat sobre aquesta matèria. Així i tot, l'aproximació de López va ser recollida per la primera incursió d'economistes en la creació de mapes comarcals, la de la consultora PREVASA (depenent de la Caixa d'Estalvis de València), que el 1980 publicava una proposta que volia combinar criteris fisiogràfics, socials i econòmics, per a establir comarques de certa homogeneïtat (un any després apareixeria un treball semblant a càrrec dels economistes Ribera i Cabrer). Concretament van ser utilitzades dues variables,

l'evolució de la població i la renda *per capita*. També van tenir importància la presència d'un centre econòmic motor i d'una xarxa de municipis dependents, però qüestions culturals com ara la llengua quedaven en un segon pla. Resultaven comarques potser massa heterogènies, però els tècnics de PREVASA consideraren que això era positiu perquè permetia la complementarietat de les activitats econòmiques. El mapa resultant ja és prou semblant a l'actual, almenys en les províncies d'Alacant i València. Concretament, i reprenent el cas de l'Alcoià-Comtat, treballaren amb una comarca unitària que era exactament la suma de l'Alcoià i el Comtat, però es desagregava en les subcomarques de la Foia de Castalla (Castalla, Ibi, Onil i Tibi) i les Valls d'Alcoi (la resta de les comarques); ja no s'hi inclouen les localitats catalanoparlants de l'Alt Vinalopó, perquè la lògica econòmica les lliga més aviat a Villena (Piqueras & Membrado, 1995: 346-348).

També en els vuitanta, un equip liderat pel geògraf Vicenç M. Rosselló i en el qual estava així mateix l'economista Bernardí Cabrer va buscar unitats més grans combinant diferents criteris, però sobretot que les comarques resultants acolliren almenys 100.000 persones. Finalment van establir setze governacions anomenades com la capital de cada governació (Vinaròs, Castelló, Sagorb, Sagunt, Lliria, València, Requena, Alzira, Xàtiva, Gandia, Alcoi, Benidorm, Elda, Alacant, Elx i Oriola). La proposta no va prosperar perquè moltes vegades comprenia territoris massa grans i sense gaire connexions, però va ser un intent en què es feia evident la racionalitat econòmica i administrativa. L'Alcoià s'ajuntava amb el Comtat per a formar la Governació d'Alcoi, i el grup de municipis encapçalats per Biar quedaven com a localitats dubtoses que podien passar a Alcoi o a la Governació d'Elda, que incloïa Villena (Piqueras & Membrado, 1995: 348-350).

Tot i els diferents esforços i fins i tot la sensació general en la transició que calia una divisió comarcal i, més enllà encara, tot i que l'Estatut de 1982, en l'article 46, anunciava l'elaboració d'una llei a aquest efecte, encara no s'ha atorgat a la comarca el paper que semblava que anava a tenir. I això que en el mateix article de l'Estatut se subratllava que "les comarques són circumscripcions administratives de la Generalitat i Entitats locals determinades per l'agrupació de municipis per a la prestació de serveis i

gestió d'afers comuns". L'administració usa les comarques molt limitadament (per exemple, ho fa l'Institut Valencià d'Estadística per a organitzar dades estadístiques), i tres dècades després encara no n'hi ha d'oficials.¹⁰⁵ Quan va accedir al govern de la Generalitat, el PSPV-PSOE semblava que perllongaria l'interès de les forces progressistes en la comarcalització, però això no va anar molt més enllà de les segones eleccions autonòmiques, és a dir, només en la primera legislatura (1983-1987) hi va haver una mínima preocupació per aquesta qüestió (de fet, el primer conseller d'Administració Pública fou Vicent Soler, que es podria considerar un expert en la matèria), que desapareixeria definitivament de l'agenda política amb el llarg període de govern del PP. Les reunions d'experts sobre comarques que es produïren entre 1982 i 1984 desaparegueren, i el 1988 la Conselleria d'Administració Pública elabora una proposta de Demarcacions Territorials Homologades (DTH), que havien de servir de referència a les iniciatives de mancomunació dels municipis (la Generalitat havia decidit que foren els municipis, i no l'ens autonòmic, qui donara el pas, per a evitar problemes polítics). En aquestes DTH (CAP, 1988) hi havia tres nivells, el provincial, que mantenia la seua importància, l'intermedi, que seria semblant a les governacions de Rosselló, i el de les unitats menors, que serien les comarques; aquesta distribució ja és la que utilitza de manera molt limitada l'administració (Piqueras & Membrado, 1995: 350-354) [en el nostre cas, ja queden configurades les dues comarques, l'Alcoià i el Comtat, la primera incloent-hi la Foia de Castalla, però sense les localitats catalanoparlants de la part oest, que ja s'incorporen definitivament a l'Alt Vinalopó sota el lideratge de Villena; i el Comtat tal qual s'ha dibuixat sempre; la separació entre l'Alcoià i el Comtat, en qualsevol cas, és molt discutible].

No obstant aquest tímid esforç per part de l'administració autonòmica, moltes àrees de treball de la Generalitat ja tenien la seua pròpia divisió funcional i les DTH no han arribat a imposar-se. Així, la Conselleria de Sanitat ja tenia les seues àrees i districtes no coincidents amb les comarques, i així han continuat treballant (per exemple, la Foia de Castalla queda amb àrea pròpia escindida de l'Alcoià i el Comtat, que estan unides).

¹⁰⁵ En realitat la comarca no té cap utilitat i sí parcialment altres unitats semblants, com ara els partits judicials que, a banda de regir l'administració de justícia, també serveixen com a circumscripció indirecta en l'assignació d'escons per a les diputacions. També les mancomunitats, articulades des de baix (des dels municipis) han acabat tenint més protagonisme i funcions que aquestes virtuals comarques.

Els partits judicials tampoc coincideixen amb les comarques-DTH, tot i que sí que s'assemblen prou a les governacions o nivell intermedi de les DTH. La comarcalització agrària de la Conselleria d'Agricultura també té modificacions importants respecte de la semioficial de les DTH (la Foia de Castalla queda repartida entre l'Alacantí, l'Alt Vinalopó i l'Alcoià, i la separació entre l'Alcoià i el Comtat és ben diferent, perquè municipis com Benasau o Alcoleja entre altres, que són del Comtat, passen a l'Alcoià).

D'altra banda, la Conselleria d'Obres Públiques publicà el 1995 l'estudi *Estratègies de Vertebració Territorial*, en el qual es van voler reflectir les àrees d'influència real del territori valencià. Això va implicar sis nivells, que inclouen des del supraregional que té València com a centre que exerceix influència sobre la comunitat autònoma, però també sobre Terol, Conca, Albacete i Múrcia, i això es basa en la presència de determinats serveis o institucions com ara la Capitania General de la Regió Militar, el Parc Tecnològic, etc. Un segon nivell aniria més enllà del provincial, amb València exercint influència sobre tota la província de Castelló i el nord d'Alacant, el Baix Segura incorporat a la influència de Múrcia, i Alacant reduïda a la banda central de la província. El tercer nivell és el provincial. El quart no s'assembla gaire a cap de les unitats que coneixem i el cinquè coincideix bastant amb les governacions de les que parlàvem. El sisè seria el més semblant al comarcal, però amb moltes menys unitats que les DTH. En aquest nivell sis d'influència real, basat en la presència d'oficines de l'INEM, els partits judicials, parcs de bombers, instal·lacions esportives i comercials de cert nivell, etc., es dictamina que la Foia de Castalla depèn més d'Alacant que d'Alcoi i, per tant, se la integra en l'Alacantí (Piqueras & Membrado, 1995: 358-360).

Aquest repàs, a banda de deixar clar que, tot i determinades voluntats, és complicat revertir l'organització territorial basada en les províncies, permet considerar les identitats comarcals, com les nacionals, una construcció social moderna amb determinades arrels en l'època premoderna. Si bé hi ha realitats comarcals que entronquen fins i tot amb l'edat mitjana (almenys pel que fa a cert costum de relacions o d'articulació territorial al voltant d'un nucli vertebrador o urbs-mercat central), la configuració definitiva ha anat variant, no ja històricament, que també, sinó per les inclinacions o interpretacions dels diferents autors en les darreres dècades. I no

únicament quant a la composició de cada comarca (en el cas de l'Alcoià i el Comtat, veiem com s'ha anat apartant o incorporant Beneixama, Biar, Camp de Mirra, Canyada, d'una banda, i les localitats de la Foia de Castalla de l'altra), sinó també pel que fa a la denominació (en el cas que hem anat seguint: Benicadell-Mariola, Serralada d'Alcoi, Valls d'Alcoi, l'Alcoià-Comtat...indicant una sola unitat; o l'Alcoià d'una banda i el Comtat de l'altra, l'Alcoià i la Foia de Castalla, etc.). Aquestes dificultats per a establir fronteres clares i denominacions satisfactòries també palesen que la comarca és una realitat difusa, que hom pot intuir, però no precisar, i que per tant s'hi ha d'assumir un cert artifici, més encara en les darreres solucions funcionaladministratives, que busquen més un equilibri territorial que respectar una orografia unitària o una tradició de contactes econòmics o culturals.

Quant a la identitat comarcal, queda clar que algunes comarques, quasi sempre les de més arrelament, atrauran sentiments, afinitat, consciència de pertinença, etc., més intensos que altres, però rarament la comarca és una prioritat en la jerarquia d'identitats territorials. Al contrari, es podria afirmar que, al País Valencià (i també en altres zones de l'estat), la identitat comarcal està en certa mesura subordinada a la identitat valenciana, en tant que des del nacionalisme (moltes de les propostes que hem repassat amb Piqueras i Membrado sorgeixen d'aquest món) s'ha subratllat la importància de la comarca com a unitat de vertebració de la resta del País.¹⁰⁶ I aquesta circumstància té dues vessants, una de positiva o propositiva, i una altra de negativa o deslegitimadora. D'una banda es diu que l'organització del País en comarques permetria gestionar millor els serveis i les infraestructures i que, a més, aquelles respondrien vertaderament a relacions de proximitat, a interaccions reals que poden donar-se precisament per l'escala a la qual s'està fent referència. En canvi, el nacionalisme també ha insistit en les comarques perquè ha identificat en les províncies una divisió territorial artificial, instrument del centralisme i de desvertebració territorial del País; la comarca, pel fet de ser una unitat més petita, no podria competir amb el conjunt del territori regional/autonòmic/nacional com sí que ho pot fer la

¹⁰⁶ De tota manera, des del valencianisme *terceravista*, es poden trobar crítics amb la comarcalització, que és veu com un projecte territorial que li vol llevar força a la capital, que ha de ser l'autèntica vertebradora del País. La comarcalització (com els departaments francesos) estaria al servei del jacobinisme català (Nadal, 1988: 164-175).

província; es tracta d'afirmar la comarca per a negar la província. És per això que contínuament el nacionalisme (Bloc Nacionalista Valencià i Esquerra Republicana del País Valencià, i els seus antecedents, a més d'uns altres grups amb menys suport) ha insistit en la necessitat de dotar les comarques de més protagonisme i, per descomptat, de donar forma a la llei sobre comarcalització.

Però també el PSPV-PSOE, especialment des de la vessant amb sensibilitat valencianista (la *part*, diguem-ne, *PSPV*, com a alguns d'ells els agrada dir), va insistir en el tardofranquisme, transició i primers moments de la democràcia formal, en la importància de concedir un paper clau a les comarques. La seua arribada al poder central, autonòmic i provincial els va convèncer que l'entusiasme comarcal seria una errada tàctica, en tant que és més fàcil controlar tres províncies (de fet, ràpidament passaren a presidir les tres diputacions provincials), que més de trenta comarques, algunes de les quals segurament no serien afins. D'ací que anaren abandonant aquesta idea i es limitaren únicament a definir les Demarcacions Territorials Homologades que no han servit per a molt més que per a agregar estadístiques municipals en funció d'aquestes unitats, que ni tan sols anomenaren comarques.

Esquerra Unida del País Valencià també ha mantingut aquestes posicions inicials de la transició, s'ha organitzat per comarques i les reivindica en els seus estatuts i programes electorals, adoptant en gran mesura el mateix discurs del nacionalisme d'arrel "fusteriana", com explicarem de manera extensa més endavant.

Finalment, seria complex abordar cadascuna de les identitats comarcals (les 34 DTH o qualsevol altra classificació) per l'extensió d'aquesta tasca i per la pràctica absència d'estudis en aquest terreny. De fet, la identitat comarcal serà una de les qüestions que abordarà aquesta investigació, almenys en les comarques en què es faça el treball de camp. Els militants i líders polítics locals de les comarques estudiades hauran de manifestar-se en aquest sentit i donaran una idea de quina és la visió específica d'aquells que ofereixen projectes polítics a la societat, que en certa mesura han de marcar el camí a la resta de la població.

No obstant l'ajornament de la qüestió comarcal per al treball de camp, val a dir que, per exemple, l'orografia muntanyosa de l'Alcoià i el Comtat ha contribuït a configurar

un especial sentit de comarca (com a reducte) que ha continuat alimentant-se a través de les particulars activitats econòmiques i culturals de la capital de la zona, Alcoi (el subsector tèxtil, els moros i cristians...), que s'han convertit en un referent de la resta de localitats. Al Baix Segura, el passat del seu indiscutible centre històric, Oriola (pràcticament tots els actuals municipis eren antigues pedanies d'Oriola), aspectes culturals (en especial la llengua) i la proximitat a Múrcia, impedeixen una completa adhesió a la idea d'Alacant i, amb la qüestió lingüística, molt menys al referent valencià; hi ha cert "replegament sobre si mateixos, afavorint la generació de sentiments comarcals de possible traducció *cantonalista*" (Piqueras, 1996a: 231). Altres comarques, com ara l'Alt Vinalopó, d'escassa tradició, no poden aspirar en un termini tan breu a generar un sentit de comarca de certa solidesa, en la mesura que hi ha fractures culturals, lingüístiques i històriques: Beneixama, Biar, Camp de Mirra i la Canyada són valencianoparlants, mentre que la capital és castellanoparlant (com ja s'ha indicat, en altres propostes de comarcalització, aquests quatre pobles han format part de l'Alcoià seguint criteris culturals). I fins fa no gaire, Villena i les Salines pertanyien a Castella, Saix a Múrcia, i la resta a l'antic Regne de València. Tampoc la creació de les tres Hortes (Sud, Nord i Oest) segregades de la comarcaciutat de València podrà suplantar la inevitable influència del Cap i Casal sobre tota l'àrea (i molt més enllà). L'Alacantí és una altra comarca molt dependent del pes demogràfic i polític de la capital, però no així les Marines, molt més equilibrades i amb major sentit de comarca, tot i la presència de Benidorm o Dénia. I, en fi, es tracta de situacions particulars molt lligades al territori, a la població i a la seua evolució històrica que requeririen anàlisis molt més detingudes que aquest succint repàs que introdueix l'heterogeneïtat del sentiment comarcal.

Interacció entre ciutats: identitats locals en competència

Amb un territori fundacionalment centralista com el valencià, on fins i tot la qüestió toponímica deixa clar la primacia d'una ciutat, València, davant de la resta del país, era d'esperar l'aparició de localismes de diversa índole i intensitat. Com és sabut, l'antic Regne de València és creat per Jaume I com un territori, diguem-ne, autònom de la Corona d'Aragó. Atès que no hi havia cap ciutat comparable a la capital des del Sènia

fins a l'Horta, se li dóna la denominació de *València* al nou regne i el Fur al qual estaven sotmesos els habitants dels territoris dependents d'aquesta ciutat passa a regir la seua vida sense importar si es vivia en un mas d'interior o a la ciutat del Túria; és un "estatut" urbà, però amb abast per a gran part del nou territori conquerit. Al marge d'altres consideracions, aquesta peculiar organització implicava la subordinació de gran part dels territoris a València i això va quedar reforçat per la toponímia, que des d'aleshores manté el nom de la capital en qualsevol de les formes de denominació del conjunt del territori, la població i fins i tot la llengua pròpia (Regne de València, Regió de València, País Valencià, Comunitat Valenciana; valencians; dialecte valencià, o per a alguns llengua valenciana...). Aquesta circumstància, que els habitants d'aquestes latituds tenim ja bastant normalitzada (no tant la denominació concreta, que encara és una qüestió polèmica com veurem, sinó la referència a València, a la ciutat de València), és absolutament una anomalia a l'estat, com ja va apuntar Joan Fuster (1962: 211-212; vegeu també Piqueras, 1996a: 228; Mira, 2001), però també arreu del món. Així, actualment i siga o no fruit de tradicions històriques, cap de les comunitats autònomes espanyoles de més d'una província s'anomena com una de les ciutats o una de les províncies: Andalusia no s'anomena ni s'ha anomenat mai Sevilla; a Galícia ningú s'ha referit mai com Santiago de Compostel·la, la Corunya o algun artifici del tipus "Compostelània"; Barcelona no és el nom per a referir-se al territori habitat pels catalans, ni tampoc País Barcelonès; l'única aproximació és la comunitat autònoma de Castella-Lleó, que inclou en una part de la denominació a l'antic regne cristià (Lleó), que ara, més restringidament, és una província amb capital del mateix nom, que ni tan sols és la capçalera autonòmica. Tampoc els països més rellevants del concert internacional, sobretot països de certa extensió, s'anomenen com la seua capital: no hi ha un país anomenat Washington, ni Londres, ni Roma, ni Pequín, ni Moscou, ni Buenos Aires, ni Tòquio...; ni tan sols un país reconegut per la seua tradició centralista com França ha adoptat en cap moment de la seua història la denominació de París, Gran París, País Parisenc, Regne de París, República Parisenca, "Parisània" o res de semblant. En el bressol de l'estat nació, Europa, només petits països com Luxemburg o Andorra, les fronteres dels quals corresponen a l'antic senyoriu centralitzat en les capitals, conserven una denominació igual o semblant a elles. Fora d'Europa en tenim

pocs exemples més, que solen ser antigues porcions colonials convertides en estats, a partir d'una ciutat de rellevància; és el cas d'Algèria, Djibouti, gran part dels països d'Amèrica Central (Guatemala, El Salvador, República Dominicana, Panamà), i, més significativament, Mèxic; el cas de Brasília, ciutat construïda després de l'estat brasiler, és absolutament excepcional i planteja la situació inversa.

És complicat valorar l'efecte que aquesta circumstància pot haver tingut en la tan qüestionada vertebració del territori i població valencianes, perquè ens movem en un terreny especulatiu, però determinades actituds provinents principalment d'Alacant indiquen que hi ha un rebuig al relativament llunyà centre que representa el "Cap i Casal" i aquesta omnipresència de la referència toponímica a una València que és sentida aliena hi pot haver tingut el seu pes. En qualsevol cas, aquestes qüestions, les que es refereixen a les denominacions que puguen prevenir reaccions localistes, han sigut seriosament tingudes en compte en alguns moments i àmbits concrets. Així, com ja s'ha comentat, en els anys trenta, en la *Ponència per a la Divisió Territorial de Catalunya* elaborada en el context de la creació de l'Estatut, es recomanaven noms de comarques diferents de la capçalera comarcal per a evitar contestacions des d'unes altres localitats de pes de la comarca (Piqueras & Membrado, 1995: 343); és aplicar conscientment un criteri que històricament haurà sigut utilitzat, moltes vegades de manera inconscient, amb la gran majoria d'estats i regions com hem esmentat amb anterioritat. Però en el cas valencià, una evolució històrica marcada per la centralitat de València i l'aplicació del seu fur urbà a tot el territori ha mantingut aquesta denominació per al conjunt de la demarcació autonòmica i això reforça (potser innecessàriament) el protagonisme del centre. Pensem que, en el cas, de l'estat, a un català o a un basc se li "imposa" que siga un espanyol, però no un castellà. Tot i que es podria mantenir que Castella i la seua oligarquia ha mantingut durant anys el domini sobre la resta de l'estat,¹⁰⁷ es va trobar un altre nom, Espanya, per a anomenar tot el conjunt. Atenent a la part estrictament psicològica de la identitat, amb la denominació, als individus no se'ls demana que siguin l'*altre*, sinó un altre comú amb la resta dels altres. En canvi, en el cas valencià i considerant una xarxa de ciutats i indrets singulars

¹⁰⁷ Tot i que les oligarquies i burgesies catalanes i basques s'hagen beneficiat en moltes ocasions de la realitat estatal.

que formen el país, a un alacantí o a un castellonenc se'ls està demanant, efectivament i quant a la denominació, que siguen *l'altre* (un valencià), no un subjecte col·lectiu comú (el desacreditat "llevantins", o qualsevol altra fórmula que no faça referència a València). Com ja hem vist al començament de la tesi amb el sentit ontològic de la identitat i les tautologies que es plantejaven, i amb la teoria de la identitat social, podem tenir diverses identitats alhora, però no podem ser Jo i l'Altre alhora. Així, si s'arriba a percebre València com la ciutat o la província i no tot el territori, els que no siguen de la ciutat de València i àrea d'influència són altres diferents dels valencians; en alguns casos la denominació agafa aquesta funció fragmentadora perquè s'utilitza per a anomenar a una població com a un Altre (valencians) lògicament diferent del Jo col·lectiu particular (per exemple, alacantins), especialment si es tracta de territoris on no es parla molt la llengua (dels valencians).

Al marge d'aquest assumpte i de la seua hipotètica rellevància, com en altres indrets, en el territori valencià es viuen conflictes de contestació al centre (sobretot per la seua condició administrativa, però també econòmica), i això es produeix a diferents nivells: com ja hem esmentat, respecte del centre autonòmic (per exemple, i com diria el doctor Emili Rodríguez-Bernabeu en la seua obra homònima, *Alacant contra València*), però també respecte dels centres provincials (l'enfrontament més significatiu seria Elx respecte d'Alacant), i fins i tot en oposició a un centre comarcal (seria el cas de Petrer amb la seua capçalera i veïna "paret amb paret" Elda). Per les repercussions que té en la configuració de la identitat valenciana i en la tan esmentada vertebració del país, ens centrarem en la contestació a València, i molt especialment en la que es produeix des d'Alacant, que és la més visible i que prové de la segona ciutat valenciana en dimensió poblacional.

Com ja hem apuntat, hi ha una anàlisi extensa sobre l'antagonisme unidireccional València-Alacant, la que va plantejar en el seu assaig Emili Rodríguez-Bernabeu (1994). De tota manera, es tracta d'una aportació des del valencianisme catalanista i en aquest context ideològic se l'ha de situar. Tot i que de manera menys crítica,¹⁰⁸ ja abans,

¹⁰⁸ De fet, el mateix Rodríguez-Bernabeu, en el seu pròleg a la segona edició, apuntava que l'obra de Mateo, dirigent socialista alacantí, "donava la raó a les forces dominants de la ciutat d'Alacant i propugnava una resignació dimissionària adient a la trajectòria ideològica que els intel·lectuals

Josevicente Mateo havia plantejat aquest conflicte en la seua obra *Alacant a part* (1966; es fa referència a l'edició de 1986, amb pròlegs de Joan Fuster i Francesc Pérez Moragón).¹⁰⁹

En *Alacant contra valència*, Rodríguez-Bernabeu parla d'un sentit de la catalanitat present a la ciutat d'Alacant fins al principi del segle xx: hi havia la sardana alacantina, es parlava raonablement la llengua, hi havia certs costums d'origen català i informalment sorgia la dicotomia alacantins-castellans (1994: 43-47), semblant a valencians-castellans, que encara manté certa vigència en comarques on encara es conserva un percentatge de catalanoparlants important.

Però Rodríguez-Bernabeu no fa responsable únicament Alacant del seu rebuig a València. També identifica en els valencians, en la seua elit, certa autocomplaença i despreocupació pel que passa més enllà de l'Horta. Afirmar que a València, la classe dirigent (política i econòmica) està més preocupada per desmarcar-se del nord, de subratllar València enfront de Barcelona (fins i to en el tema lingüístic, que ja veurem amb deteniment) que de vertebrar el país. La resta del territori és perifèria i el que passa fora del centre es reiteradament ignorat o menystingut. Com succeeix en aquestes relacions on hi ha un important desequilibri (sobretot demogràfic, però també econòmic i polític), "Alacant rebutja a València i aquesta ignora a la primera". D'altra banda, Alacant ha mostrat en diferents ocasions que vol deslligar-se de València, però no troba resposta en la resta de la seua província, on també viu casos de rebuig al centre, que en aquest cas és la mateixa ciutat d'Alacant (1994: 54-60). En qualsevol cas, Rodríguez-Bernabeu escriu abans de l'arribada al poder del PP, que,

alacantins havien pres des de feia més d'un segle (...) donant l'esquena a les senyes d'identitat pròpies (...) El llibre de Mateo tranquil·litzava la deserció continua a què era sotmesa la nostra cultura per tota mena d'escriptors, intel·lectuals, científics, polítics (...) Mateo anul·lava el problema, o el reduïa al seu lloc escaient, marginal, com van fer els Altamira, els Miró, entre tants altres" (2005: 12).

¹⁰⁹ Mateo deixa caure sobre Alacant el pes principal del desencontre: "El seu obstinat tancament a una percepció raonable i racionalitzable del país, la manca d'un sentit comunitari i, per damunt de qualsevol sentiment o impuls, la seua descarada i, aquesta sí, insolidària hostilitat a València, en reflecteix recels, obsessions i fòbies col·lectivament assumits la irrisorietat dels quals seria indiscutible si no fos alarmant. Sempre, davant València, signe i paradigma del país, l'actitud defensiva i temerosa. Per això, amb una conseqüència sense parió hom esgrimeix, fortalesa i senyera, la província i, a partir d'aquesta, la narcòtica processó de derivats i subproductes" (Mateo, 1986: 72; citat en Nadal, 1988: 165). Miquel Nadal, del que hem agafat aquesta cita, des de València, també descarrega sobre Alacant pràcticament tota la responsabilitat del desencontre entre les ciutats i de les dificultats posades a una vertebració del País que considera que ha de fer-se precisament a partir de la capital i no des de les comarques (Nadal, 1988: 165-169).

almenys en els anys de govern d'Eduardo Zaplana i José Joaquín Ripoll, va aconseguir que el sentiment de rebuig cap al centre es reduir a en atorgar a Alacant i província un protagonisme que en els temps de restauració democràtica no havia tingut i així s'encarregaren de transmetre-ho.

L'autor alacantí fa un repàs de les fites que van contribuir a elevar la importància d'Alacant en el passat, partint del moment en què passa a lligar-se al Fur de València (Rodríguez-Bernabeu, 1994: 62-88). Primerament, per la seua situació de frontera sud amb Castella, els monarques catalans li concediren certs privilegis. Aquests augmentarien amb la Guerra de la Unió, que enfrontà Pere *el Cerimoniós* amb la noblesa aragonesa i valenciana; Alacant es mantingué del costat de Pere IV i això li valgué el favor reial. Més d'un segle després, tropes d'Alacant ajudaren a la conquesta de Granada i la vila obté el títol de ciutat, i agafa gradualment més protagonisme en detriment d'Oriola, que era la capital de la governació del sud. La suspensió del Fur de València amb el Decret de Nova Planta, també afavoriria Alacant, perquè València és castigada institucionalment; en canvi, a Alacant se li concedeix Consolat de Mar propi. En aquest moment, la noblesa alacantina, *botiflera*, comença la castellanització. Els tractes de favor a Alacant continuaren poques dècades després, el 1737, quan, com ja hem apuntat, Alacant forma la seua pròpia província (des de la Vila fins a Elx) escindida d'Oriola. El centre ja no és València, sinó Madrid. Arriben funcionaris castellans, també comerciants europeus que adopten el castellà com a llengua; i a poc a poc també ho fa la incipient burgesia comercial local. Al final del segle XVIII, pràcticament tota l'elit parla castellà. Més tard, les demarcacions provincials de 1833 reforcen el paper d'Alacant davant de València i d'una Oriola ja subordinada, en ampliar el seu territori d'influència a la Marina, les muntanyes d'Alcoi, el Vinalopó i el Baix Segura. Però el nord d'aquesta nova província continua mirant cap a València, Oriola recorda la seua passada grandesa i Elx reclama protagonisme. Ja en el segle XX els intel·lectuals, d'orientació liberal, es vinculen a la *Institución Libre de Enseñanza* liderats per Rafael Altamira i abandonen completament la llengua i cultura catalana, amb excepcions marginals (sobretot la revista *El Tío Cuc*, on escrivia, entre altres, Enric Valor). Abans de la guerra es promou l'alacantinisme i l'agrupació amb Múrcia sota la denominació

Sureste, que tindria continuïtat durant el franquisme i en els primers moments de la transició.

En definitiva, tota una sèrie de fets que van anar afirmant la ciutat de manera que en la transició Alacant no estava preparada per a assumir novament el lideratge de València sobre el conjunt de l'antic Regne. De tractar directament amb el centre (Madrid), ara passava a disposar d'un incòmode intermediari. Mentre, segons R. Bernabeu, l'elit valenciana es pren la creació de la comunitat autònoma com una ampliació de la província, un eixamplament del mercat; i en certa mesura ho aconseguiria amb el nord de la província alacantina (l'Alcoià, la Marina...), mai còmode amb el lideratge d'Alacant, com ja vèiem amb la identitat provincial. La guerra de símbols en la democràcia també va reforçar el paper de València, per exemple, en imposar la bandera de la ciutat amb la banda blava, que ha sigut emprada com a signe distintiu enfront de Catalunya. Però, amb tot, Alacant no ha sigut capaç de vertebrar la seua província, no ha pogut aportar un projecte propi suficientment atractiu per a exercir de contrapès enfront de València; segons Rodríguez-Bernabeu, la tònica general ha sigut el vincle amb Madrid –especialment per part de la classe dirigent– (1994: 137). Tot i això, és un fet que la nova centralitat valenciana molestava, i ho feia a escala política, econòmica, esportiva, i fins i tot popular (en la cremà de les Fogueres, mentre els bombers arruixen la gentada i les càmeres filmen, són recurrents els crits “¡Put a Valencia, puta Canal 9!”; això darrer certifica que tot i les desconexions, la creació d'una seu provincial i altres iniciatives, l'ens RTVV i la seua programació són sentides com un mitjà de comunicació aliè). En qualsevol cas, ja hem comentat que l'arribada al poder del PP va atenuar aquest rebuig, i aquesta és la percepció que té Rodríguez-Bernabeu en la seua edició revisada; i va més enllà sostenint que

aquest apaivagament és un senyal inequívoc de la dosi d'artificialitat que domina aquestes actituds propiciades per grups radicals de dreta, ara ja perfectament integrats en la política majoritària d'un poder tranquil·litzador per a ells. Ara cal col·laborar-hi, no ficar arena en l'engranatge del poder, perquè, si el PP fracassa, aviat tornaran altres posicions més inquietants i imprevisibles (2005: 22).

I, continuant amb el panorama dels mitjans de comunicació, si Canal 9 és rebutjat o, en el millor dels casos, ignorat pels alacantins, aquests fan del diari *Información* el més

llegit. Precisament es tracta d'un periòdic que, tot i la seua orientació lleugerament esquerrana, té en els assumptes provincials el seu centre d'atenció, tot oblidant que hi ha uns territoris al nord amb els quals es comparteix autonomia (Rodríguez-Bernabeu, 2005: 28-29); es tracta d'herències dels temps franquistes en què la província era la unitat administrativa dominant.

D'altra banda, si Alacant manté en un major o menor grau aquesta incomprensió des de baix cap al més gran, cap al centre, també manté la seua incomprensió cap a baix, cap a nuclis importants de la seua província, i molt especialment Elx. Davant d'aquest desencontre i com apunten diversos experts (Andrés Pedreño, Alfonso Vegara...) que han desenvolupat diferents projectes estratègics entre 2007 i 2010,¹¹⁰ Alacant sí que tindria un projecte de futur i desenvolupament centrant l'atenció en la consolidació de l'àrea metropolitana amb Elx. Canviant la competència per la col·laboració en l'atracció d'inversions i el desenvolupament d'infraestructures, totes dues ciutats podrien concretar les seues potencialitats, que farien de l'àrea un vertader contrapès demogràfic, econòmic i polític enfront de València (o, per què no, complementant o descomprimint València). Precisament Llopis i Vidal proposen un reforçament de la xarxa de ciutats (potenciant la seua personalitat pròpia, però incrementant la interconnexió) per a, des de baix, articular una identitat valenciana més sòlida (2006: 217).

Com veiem en les tesis de Friedman (2001), davant de la crisi de l'estat, són les nacions (o determinades ètnies i regions que aspiren a ser considerades nacions) les que se situen en primera fila per a agafar el relleu de la primacia de la identitat. Però "en el

¹¹⁰ En un clar símptoma de desunió política i institucional, durant aquests anys es desenvoluparen fins a tres plans estratègics per a la província i l'eix Alacant-Elx. El *Pla Estratègic de la Província d'Alacant*, redactat per l'Institut Valencià d'Investigacions Econòmiques (Universitat de València) encapçalat per Francisco Pérez i elaborat per encàrrec de la Generalitat Valenciana; el *Pla Estratègic de la Diputació d'Alacant*, que la institució provincial encarregà a Taller de Ideas, l'empresa de l'urbanista Alfonso Vegara; i el *Plan Alicante Horizonte 2020*, que la Cambra de Comerç d'Alacant encarregà a un equip de la Universitat d'Alacant encapçalat per l'exrector Andrés Pedreño. L'enfrontament de José Joaquín Ripoll (president de la Diputació d'Alacant i líder provincial del corrent *zaplanista* del PP), d'una banda, i Antonio Fernández Valenzuela (president aleshores de la Cambra de Comerç d'Alacant, expresident de la Diputació d'Alacant i exdirigent del PSOE), de l'altra, amb Francisco Camps a compte de la presumpta discriminació de la província, té com a resultat aquests esforços suplementaris i una despesa econòmica injustificada (cadascun dels plans va costar a les institucions que encarregaven i, en conseqüència, als contribuents, més de 400.000 euros i el de Vegara, que passa per se un dels gurus de l'urbanisme, s'acostava al milió d'euros).

cas de la Comunitat Valenciana, nogensmenys, en donar-se històricament una debilitat en el *nosaltres*, aquesta línia es desplaça cap a una miríada d'identitats locals, que potencien un hiperlocalisme amb connexions dèbils i reactives" (Llopis & Vidal, 2006: 212). "La Comunitat Valenciana és cada vegada més localista", perquè la debilitat i la situació anòmala de la identitat valenciana genera un rebuig a l'autodefinició que duu a gran part de la població a apostar pel reducte local com a posició de resistència contra la cultura global (Llopis & Vidal, 2006: 214). Ja en els noranta els valencians eren els que més s'identificaven de tot l'estat amb la localitat i amb la província de residència i això ha continuat sense gaire variacions.¹¹¹ Aquest panorama és el que impulsa Llopis i Vidal a plantejar el reforçament de la xarxa de ciutats, a suggerir-ne la vertebració "des de baix" que busca "fer país" aprofitant en la mesura de les possibilitats el localisme.

En definitiva, i al marge d'aquesta darrera hipòtesi que planteja oportunitats a partir d'una situació de tensió i desconexió entre ciutats, la persistència d'aquest rebuig al centre tindria implicacions clares per a la identitat valenciana, la identitat territorial que té com a referent el conjunt de les terres que van des del Segura fins al Sènia (siga que s'accepten o no les connexions amb el nord), perquè des d'Alacant, en molts casos, s'ha arribat al convenciment que el valencià-català és una llengua aliena que es vol imposar, i amb la llengua, la resta de la cultura valenciana (-catalana), i per tant no és una identitat a incorporar al ventall de les identitats socials compartides, perquè els elements diacrítics que la formen no són percebuts com a propis.

¹¹¹ Si la mitjana d'identificació amb el municipi en l'estat era un 47%, entre els valencians la xifra pujava fins al 64%; i quant a la província, 15% dels valencians per 9% del conjunt de les comunitats autònomes (Font: CIRES, 1996). Els estudis de la segona meitat dels noranta, però, indicaven que en el País Valencià havia augmentat la identificació amb Espanya i disminuït una mica amb el municipi o la província (García Ferrando & Ariño, 1998: 58). El 2007, la cosa continuava més o menys semblant: els valencians se sentien més del seu poble i d'Espanya que el conjunt dels espanyols, i menys de la comunitat autònoma, el conjunt dels Països Catalans (ací, lògicament, en contrast només amb Catalunya i les illes Balears) i Europa que el conjunt de la població espanyola (Font: CIS, 2007, estudi 2667, "La identidad nacional en España").

Identitat regional i regionalisme. Evolució a l'estat espanyol

La regió com a territori distintiu però subordinat a l'estat

Tot i que en la identitat local ja hem fet referència a la identitat valenciana, almenys com una aproximació a la interacció d'aquesta amb les identitats locals específiques que s'han desenvolupat en el territori valencià, amb la identitat regional ens introduïm de ple en l'objecte d'estudi després d'un llarg recorregut conceptual des dels fonaments de la identitat fins a les identitats territorials. I això és perquè, com ja vam avançar, la identitat valenciana, a més d'una identitat nacional, pot conceptualitzar-se políticament com una identitat regional i, de fet, la visió majoritària segurament vaja per aquests rumbos. De tota manera, com que hem de fer el repàs històric de les representacions polítiques de la identitat valenciana i, posteriorment, hem de detenir-nos en cadascuna de les opcions polítiques actuals, no ens estendrem massa en aquest capítol amb el cas valencià, sinó més aviat en plantejar què és una regió, quin és l'abast de la identitat regional i, genèricament, quin és el projecte polític del regionalisme.

Acudint a la geografia humana, una regió és "una porció de la superfície terrestre que presenta uns trets diferenciats, posseeix uns senyals d'identitat propis i és el resultat de processos d'individuació al llarg del temps. Normalment la regió és considerada una escala intermèdia" (Lois i al., 2001: 210). Aquest caràcter d'escala intermèdia es refereix més habitualment a la consideració d'un espai entre el territori més bàsic (el poble, la ciutat, l'esfera local) i el nacional o estatal. Abans, per a simplificar i pensant en el dinamisme i la interconnexió dels territoris actuals, hem situat altres possibles espais intermedis (comarca, província) dins del grup *local*, tot i que hi ha qui considera que les comarques entrarien dins dels estudis regionals (Lois i al., 2001: 210). Si estiguérem d'acord que és absurd analitzar qualsevol procés o fenomen que s'esdevinga en una ciutat sense considerar la seua àrea metropolitana, que coincideix en gran part amb la comarca, l'àmbit comarcal haurà de lligar-se més aviat a l'àrea local.

Però només aquesta darrera frase de la definició de Lois i els seus col·legues, "normalment la regió és considerada una escala intermèdia", marca amb claredat la

frontera amb el que més endavant veurem que constitueix una nació o un estat. Perquè se suposa que les nacions també presenten trets diferenciats (potser no precisament com a “espai”), tenen senyals d’identitat propis i són el resultat de processos d’individuació al llarg del temps (hi ha una història diferencial comuna). Per tant, i sota aquest punt de vista, només hauríem de considerar una regió com a tal en funció de la seua subordinació a una nació o a un estat; aquest seria el seu vertader fet diferencial dins dels diferents tipus de territoris, i específicament en relació amb la nació. La identitat resultant, la regional, no competeix amb la identitat nacional, sinó que la complementa i alhora fa visible la seua heterogeneïtat d’una manera moderada, que no arribe a qüestionar la centralitat de la identitat nacional. Per exemple, segons Thiesse (2006), en el cas francès es dona la paradoxa d’un marcat centralisme estatal i una representació de la nació que confereix gran valor a les regions, seguint la màxima de la “unitat en la riquesa de la diversitat”. En un sentit semblant trobem la noció de *regió sociocultural*, que

naix de la història (...) d’un passat viscut en comú per una col·lectivitat assentada en una porció de territori. La regió (...) és l’expressió espacial, en un moment donat, d’un procés històric. (...) Durant generacions, els pobladors d’una determinada àrea territorial experimentaren les mateixes vicissituds històriques, afrontaren els mateixos desafiaments, tingueren els mateixos líders i es guiaren per models de valors semblants; d’ací sorgeix un estil de vida peculiar i, de vegades, una voluntat de viure col·lectiva que confereix la seua identitat a la col·lectivitat considerada. (...) Un procés històric particular (...) ha determinat que la població de l’àrea estiga organitzada en un sistema de relacions socials que la situen en el context de la societat global en termes de relacions característiques particulars amb el tot i amb la resta de regions (Giménez, 1994: 165-166).

En aquesta altra definició de Giménez a partir de Bonfil (1973) es manté l’èmfasi en la història comuna i com aquesta és capaç de generar fins i tot valors, estils de vida i unes relacions socials específiques (vegeu també Brzozowska, 2009: 44). Més endavant, quan ens centrem en la identitat nacional, serà complicat trobar definicions de nació que destaquen molt més que aquestes de la regió la singularitat del poble al qual es fa referència, i per això aquestes definicions semblen anar més enllà de la idea general que es pot tenir de regió.

En qualsevol cas, reprement la idea de la identitat com a procés i agafant el fil del suggeriment de Miguel Lucas (2000: 19), una identitat regional pot esdevenir identitat nacional si es donen determinades circumstàncies que permeten que des de la regió deixi d'estar clara la centralitat de la nació a la qual estava subordinada i comence a subratllar-se la singularitat d'aquella regió, que en aquesta nova situació pot començar a ser vista com una nació. Aquesta transformació està en la base d'alguns dels moviments nacionalistes contemporanis, i particularment alguns de l'estat espanyol, tot i que en certs casos el regionalisme va evolucionar ràpidament a nacionalisme (per exemple a Catalunya).

La regió, des del punt de vista de la nació o de l'estat, serà una porció del territori nacional/estatal que pot tenir determinades singularitats (geogràfiques, culturals, econòmiques, socials), però no són suficientment marcades per a qüestionar la unitat nacional/estatal o no són prou determinants per a fer-ho;¹¹² pot ser una unitat intermèdia de l'organització de l'estat si així ho determina l'ordenament jurídic. Andrés Piqueras expressa la supeditació d'aquesta unitat de la manera següent: la regió és una "entitat amb característiques socioculturals i identitàries consensuades com a distintives, però subordinada en tots els ordres a una altra entitat, de la qual es reclama part" (1997: 184); aquesta altra entitat major seria, com diem, la nació o l'estat, que recull les principals projeccions identificatives de la població.

La Constitució espanyola, en l'article 2, reconeix la presència de nacionalitats (en principi, concepte reservat a Catalunya, País Basc i Galícia) i regions, totes elles subordinades a la nació, que és Espanya, però amb dret a constituir-se en comunitats autònomes seguint el títol VIII, capítol III de la carta magna, i per tant, són oficialment una unitat intermèdia de l'organització territorial de l'estat.

Des del punt de vista de la pròpia regió, es tracta efectivament d'una porció singular i els elements diferencials són d'intensitat variable en funció de qui els interprete. Pot

¹¹² L'estat pot arribar a apropiat-se mites i elements diferencials de la regió per a fer-los propis. És el cas del folklore andalús, que és ja folklore espanyol (Pérez de Guzmán, 1997), especialment dins dels estereotips que des de fora es tenen d'Espanya. O, com apunta Boyd (2006), també és el que ha passat amb el mite de Covadonga, que va ser apropiat pel tradicionalisme catòlic inicialment i finalment pel nacionalisme espanyol en detriment d'un regionalisme/nacionalisme liberal asturià. No és més que un reflex del paper subordinat que juguen les regions en termes identitàris. Quedaria perfectament expressat en l'himne oficial valencià i el seu "Per a ofrenar noves glòries a Espanya...".

haver-hi individus o grups d'individus de la regió que consideren, com ho fa el centre o l'estat, que aquests elements distintius no són suficientment rellevants per a rivalitzar amb els de la nació/estat; i altres que sí que els hi consideren, amb tota classe de matisos i posicions intermèdies que precisament rebran atenció en aquesta investigació. Així doncs, es fa referència a la regió des del punt de vista de l'estat i des del punt de vista dels habitants i grups d'aquesta porció concreta del territori estatal que s'alineen amb la concepció territorial del centre. Altrament, i com ja s'ha esmentat, la presumpta regió pot ser interpretada com una nació.

A Europa, la construcció de l'estat del benestar ha ajudat a alterar els termes del conflicte centre-perifèria. La garantia de la pau social de l'estat del benestar va funcionar unes poques dècades, però ja en els seixanta, quan va entrar en crisi, s'ha de recolzar en poders intermedis per a desenvolupar-se amb eficàcia. Ací es produeix la redistribució interior, l'atenuació dels desequilibris i l'abandonament progressiu del centralisme. Però la descentralització es proposa inicialment també des del centre, sota la direcció de l'estat i sense comptar amb la perifèria. És una descentralització amb criteris tecnicoadministratius, i en segona instància, tecnoeconòmics (desenvolupament local i regional). A partir dels setanta, la perifèria reclamarà el seu protagonisme amb una gestió des de les regions. Es produeix una erosió de l'estat per baix que en la majoria dels casos no ha sigut conflictiva, però en molts altres ha generat regionalismes i fins i tot nacionalismes segons la intensitat de les reivindicacions i l'arrelament identitari (Letamendia, 1997: 141-146). Amb els lògics retards, aquest procés també s'ha produït a l'estat espanyol.

El regionalisme a l'estat espanyol

Deixant al marge postures extremes d'individus o grups que fins i tot neguen l'existència de les regions subratllant la unitat sense fissures del territori i la població nacionals/estatals, les posicions dels grups que consideren que el territori específic és una regió poden ser de dos tipus. D'una banda, es pot tenir un alineament accentuat amb les posicions del centre i subordinar en la majoria dels casos els interessos regionals als nacionals. I de l'altra, sense qüestionar la unitat de l'estat, es pot subratllar la singularitat de la regió i prioritzar els seus interessos. De la concreció

política d'això darrer, en diem *regionalisme*, que és el moviment polític que promou aquesta distintivitat, de vegades reclamant més autogovern, però sempre sota el paraigua del centre (Piqueras, 1997: 184) i sense qüestionar la unitat estatal. En aquest sentit, Letamendia (1997: 150) els qualifica de "sistèmics" (alineats amb el sistema). Funciona en realitat com un grup d'interès (una vegada assolit l'objectiu, el grup sol esvair-se), enfront de la major estabilitat d'aquells que representen identitats culturals (els elements sobre els quals es formen solen ser més persistents i vinculants; vegeu Smith, 2004: 34; Letamendia, 1997: 150). Aquesta accepció de regionalisme és una de les que inclou la Real Academia Española (RAE) en el seu *Diccionario de la Lengua Española* (22ena edició, 2001), quan diu que regionalisme és la "tendència o doctrina política segons la qual en el govern d'un estat s'ha d'atendre especialment a la manera de ser i a les aspiracions de cada regió". Deixem a banda l'altra que diu que el regionalisme seria "l'amor o inclinació cap a determinada regió d'un estat i envers les coses que hi pertanyen" que, de tota manera, ve a definir el tipus de sentiment que acompanya la doctrina política des de la perifèria. També l'*Enciclopèdia Catalana* defineix el regionalisme com la "doctrina política i social consistent a afavorir, dins d'un mateix estat, el paper dels agrupaments regionals delimitats per la geografia i la història".¹¹³ Intencionadament o no, la definició de la RAE està plantejada des de la perspectiva de l'estat, que és el que ha de tenir consideració amb les regions. En l'*Enciclopèdia catalana*, en canvi, sembla entreveure's una perspectiva més aviat perifèrica, tot i que es manté en tot moment la centralitat de l'estat.

Matisos a banda, el regionalisme així definit té a l'estat espanyol un dels màxims exponents europeus i mundials, sobretot per la remarcable politització del moviment, per la seua extensió (es podria dir que està present en totes les comunitats autònomes i fins i tot en altre tipus de territoris; per exemple, certs provincialismes assimilables a la doctrina regionalista, com ara el cas de Lleó) i per la fina línia que hi ha en molts dels casos ibèrics entre el regionalisme i el nacionalisme. No debades, i com ja s'havia

¹¹³ L'*Enciclopèdia catalana* inclou altres dues definicions; una referida a la política internacional (continents, grans regions o blocs d'estats) i l'altra que al·ludeix específicament al moviment regionalista català de final del segle XIX; així, el regionalisme seria el "nom amb el qual és conegut el moviment favorable a la recuperació de la pròpia identitat cultural i política, als Països Catalans, sorgit els primers anys de la restauració borbònica del 1874".

apuntat, alguns dels moviments i partits catalogats avui dia com a nacionalistes tenen un precedent regionalista (Beramendi, 2003: 7); i alguns partits regionalistes tenen elements que els apropen al nacionalisme i viceversa. Per exemple, el conegut i valorat “sentit d’estat” de Convergència i Unió, que a més és exhibit en determinades circumstàncies pels mateixos dirigents convergents,¹¹⁴ unit a la manca d’una ferma demanda sobiranista en determinats moments, apropen CiU, formació que passa per nacionalista catalana, a plantejaments regionalistes. En el cas contrari, tenim el Partido Aragonés (PAR), que abans de 1990 era Partido Aragonés Regionalista: ja no es declara regionalista, sinó nacionalista, i ha passat a reclamar més autogovern, tot i que no qüestiona la integritat de l’estat.¹¹⁵ També part dels partits que formen Coalición Canaria eren abans regionalistes i ara es declaren nacionalistes en un sentit semblant al del PAR.¹¹⁶ I fruit d’aquestes darreres transformacions, per a pràcticament totes les comunitats autònomes (Andalusia, Aragó, Astúries, Canàries, Castella... a més de les històriques) es reclama la condició de nació, encara que siga per iniciativa de grups minoritaris.¹¹⁷

La creació de l’estat de les autonomies ha afavorit aquesta situació en generar territoris amb institucions, mitjans de comunicació, legislació, etc. propis, que han propiciat l’aparició de nous espais de vivència dotats de sentit per als ciutadans. Una dona d’Albacete ja no és únicament espanyola i d’Albacete, sinó també castellanomanxega i això tindrà conseqüències evidents en el pla identitari.

Però hem de remuntar-nos una mica més enrere per a millorar la nostra comprensió del fenomen i la seua concreció en l’estat espanyol. El punt inicial de la tradició

¹¹⁴ Artur Mas, president de la federació de CiU, va parlar en aquest sentit quan el seu grup es va abstenir en el Congrés en la votació del decret que comportava la retallada de la despesa pública i determinades mesures antipopulars. L’abstenció va possibilitar l’aprovació del Decret (elmundo.es, 28/05/2010).

¹¹⁵ Vegeu www.partidoaragones.es (visita 13 de desembre de 2011). Tenint en compte la pràctica habitual dels partits nacionalistes perifèrics més importants (CiU, EAJ-PNV, ERC, BNG...) s’ha de considerar significatiu que el PAR, tot i la seua “nova” vocació nacionalista, mantinga el domini “.es” (España) per a la seua web.

¹¹⁶ Vegeu www.coalicioncanaria.org (visita 13 de desembre de 2011).

¹¹⁷ En qualsevol cas, caldrà ser cauts a l’hora de referir-nos a formacions polítiques o moviments com a nacionalistes, perquè ho seran en funció de la definició de nacionalisme que adoptem, com veurem més endavant. Ja el 1977 Juan Ferrando advertia d’aquesta qüestió en referir-se als moviments escocès i gal·lès que havien eclosionat deu anys abans; per a Ferrando, al contrari que per a gran part dels analistes europeus i internacionals, es tractava més aviat de casos de regionalisme que de nacionalisme, perquè no hi havia projectes clars d’emancipació (1977: 11).

regionalista el podríem situar en el segle XIX, però també hi ha elements d'èpoques anteriors que cal recordar. La formació dels estats cristians, i fins i tot d'alguns de musulmans (Al-Àndalus) en l'edat mitjana va crear un costum de relacions, l'assentament de determinades unitats polítiques i socials, i sobretot va possibilitar una història i uns mites comuns, que influïrien posteriorment en l'aparició de moviments regionalistes i nacionalistes. Així, tenim el regne inicial d'Astúries, que després passaria a Regne de Lleó, els regnes de Castella i Navarra i la seua canviant relació; la Corona d'Aragó amb el regne del mateix nom, el Principat de Catalunya, les illes Balears i el Regne de València; el regne castellà de Múrcia... tots ells transformats després d'una manera o d'una altra en comunitats autònomes. Tornarem a aquest moment històric en el cas valencià, però el que cal tenir present és aquest ancoratge històric de moltes de les comunitats autònomes. Molts d'aquests territoris van tenir estat propi o, com a mínim, un grau acceptable d'autogovern regit pels diferents furs, i això va continuar en molts casos fins al segle XVIII. De manera que, en el segle XIX, la memòria històrica no havia de fer esforços de record tan grans i es podia recórrer a un referent polític més o menys clar. Només calia un desvetlament.

Això va arribar en la dècada dels trenta del segle XIX, amb el que a Catalunya (i després també al territori valencià) es va conèixer com a *Renaixença* o, en el cas de Galícia, *Rexurdimento*. Abans de recuperar aquest moment històric cal advertir sobre la superposició inicial del regionalisme i el nacionalisme; això vol dir, que, en certa mesura, abordarem el nacionalisme sense haver fet una aproximació conceptual que arribarà després en el capítol corresponent. Aquesta primera referència al nacionalisme només s'acostarà al moment inicial, al nacionalisme primigeni que pot confondre's amb el regionalisme perquè els seus objectius polítics no estan molt clars i no qüestionen radicalment l'organització territorial vigent.

Abans de l'eclosió romàntica, ja Herder (1782) havia introduït en el segle XVIII el concepte de *Geist des Volkes*, o *Volksgeist* ("esperit del poble"), com el va encunyar Hegel després (Wiener, 2003: 492), posant l'accent en les forces creatives que defineixen cada poble. Aquestes idees, no particularment exposades des d'una perspectiva nacionalista, sinó més aviat d'exaltació universal de les diferents cultures,

assenta les bases per a l'estima i reivindicació del que és propi, per a subratllar el valor de la diferència, de la diversitat. Això és una de les coses a les quals acaba de donar forma el romanticisme a partir de les idees de Herder, oposant-se a l'universalisme i racionalisme de la Il·lustració. Així mateix, també serà clau l'emparellament llengua-pàtria. Naixia d'aquesta manera el relativisme cultural, la consideració de totes les manifestacions culturals, que no tenien per què ocupar un lloc secundari i subordinat a la totpoderosa raó. Per exemple, una de les qüestions més destacades que havien quedat relegades amb el projecte il·lustrat eren els mites; Herder, i després els romàntics, detectaren un buit de màgia en el món modern, perquè la Il·lustració havia considerat el mite com un "rudiment d'èpoques de superstició que no resistia els criteris de la raó" (Gimber, 2008: 14).¹¹⁸ En el context d'afirmació de les cultures, la recuperació dels mites i la mitologia serà, doncs, una tasca central per als romàntics, i molts d'aquests mites estaran relacionats amb territoris concrets (regions, nacions...).

Ja en el segle XIX, l'arribada del romanticisme a la península Ibèrica va donar lloc a una adaptació d'aquesta doctrina i, per al que ací ens ocupa, va permetre la recuperació de les particularitats regionals, especialment en les zones on es parlava una llengua pròpia (Galícia, Catalunya, País Valencià, illes Balears, País Basc, Navarra, però també Aragó o Astúries-Lleó). Els inicis d'aquest nou vigor van ser més aviat literaris o, en un sentit ampli, culturals; el vessant polític va venir després (Mainer, 2002). És així com es forjava la *Renaixença* (o com s'anomena en qualsevol de les cultures que van experimentar aquest reviscolament),¹¹⁹ a ritme de Jocs Florals i trobades culturals.

A Catalunya es data el seu inici en la dècada dels trenta, però l'interval de temps més característic serà entre els quaranta i els vuitanta del segle XIX (les dates són una mica

¹¹⁸ Els Jocs Florals de Barcelona, per exemple, estan inspirats en uns certàmens medievals (s. XIV) celebrats inicialment a Tolosa de Llenguadoc i després a la mateixa Barcelona. Precisament aquest fet "el remet a l'òrbita de mitificació romàntica de la figura i el món dels trobadors" (Tayadella, 1992: 51).

¹¹⁹ En canvi, identificar una Renaixença en el cas basc és més complicat, perquè el moviment editorial, de certàmens i d'ús de la llengua era molt menor per la mateixa singularitat de la llengua basca i per la exigua proporció de parlants. En qualsevol cas, també hi hagué un ressorgiment cultural impulsat per Resurrección María de Azkue, Telesforo de Aranzadi, Fidel de Sagarminaga i altres, sobretot des de la investigació històrica, antropològica i filològica. La literatura basca encara era molt limitada i anava molt per darrere de la catalana i fins i tot de la gallega. No obstant això, potser en el cas basc s'endevinen els primers trets vertaderament polítics, en tant que el "furisme" podria ser un tipus avançat de regionalisme, perquè la defensa dels Furs pressuposava demandes polítiques d'autogovern. De qualsevol manera, al principi no va tenir un ressò massa notable i les diferents propostes estaven dèbilment articulades –sobretot territorialment– (Fusi, 1992: 187-188; vegeu també Aliende, 1999).

posteriors per a altres "ressorgiments" com ara el valencià o el gallec). Com ja s'ha avançat, va ser un període en el qual el vessant polític restava en un segon pla, i els esforços se centraren en la promoció de la llengua: creació d'editorials i diaris en la llengua pròpia, inici dels estudis lingüístics, obres de teatre, proliferació de certàmens literaris –amb especial protagonisme per als Jocs Florals de Barcelona, “plataforma fonamental de la Renaixença” (Tayadella, 1992: 50)–,¹²⁰ etc.

En qualsevol cas, els canvis conceptuals aportats pel romanticisme permetien l'assentament d'un precedent de l'*Espanya plural* (una de les idees força de la primera legislatura de José Luis Rodríguez Zapatero). Així, la historiografia espanyola d'aquelles primeres dècades del segle XIX va intentar fugir de la identificació de Castella amb Espanya, i va intentar construir una història estatal més diversa, que fins i tot poguera preparar el projecte federal (sense qüestionar la unitat nacional, però). Alhora, la historiografia catalana s'afanyava a subratllar els elements diferencials de poble en diferents escrits que anaven publicant-se fins i tot com a pronunciaments en els Jocs Florals (Anguera, 2001). De fet, hi ha qui ha definit la Renaixença com un moviment “historicista”, per aquesta preocupació per traslladar el passat vigorós de la cultura pròpia a un present en què es vol reeditar velles esplendors (Colomines, 2001). Serà precisament la història el vehicle principal per a donar forma al posterior moviment polític, en tant que els autors i entusiastes de la Renaixença s'adonaran que no n'hi ha prou amb la recuperació de la llengua i la cultura, sinó que calen eines institucionals i polítiques per a consolidar els guanys de la burgesia catalana (no únicament els culturals sinó, evidentment, també els derivats del procés d'acumulació). No debades, ja en els autors de la Renaixença i del Rexurdimento anava quedant explicitada una tensió entre el nosaltres (català, gallec, etc.) i l'altre castellà (Otero, 2005), que, en un context d'efervescència nacional a Europa i Amèrica, havia de conduir necessàriament a plantejaments polítics.

¹²⁰ Quan apareixen els Jocs Florals de Barcelona, el 1859, no eren els primers, però sí que naixen com un esdeveniment d'importància i “coincidint amb un moment en què la consciència de Renaixença sembla ja definitivament arrelada a la societat catalana” (Tayadella, 1992: 50). Els jocs florals comencen a ser titllats d'anacrònics en els vuitanta del segle XIX, justament quan la Renaixença deixava pas al Modernisme (Tayadella, 1992: 55), i quan comença a identificar-se clarament a Catalunya un projecte nacional, que superava el culturalisme inicial “renaixent”.

Però més que aquesta possible activació del nacionalisme, ací ens interessa remarcar que a l'estat ja havien despertat les cultures petites, les particularitats regionals, i que fins i tot, com deia Anguera (2001), hi havia un brou de cultiu per a la concepció d'una Espanya diversa, que seria l'objectiu inicial del regionalisme i que en el pla es tradueix a donar forma a un estat menys centralista (per descomptat, sense qüestionar-ne la unitat).

Ja situats en la dècada dels vuitanta del segle XIX, la irrupció i desenvolupament del regionalisme no va provocar massa tensions polítiques llevat del cas català:¹²¹

De fet, no ho pogué fer perquè aquell regionalisme no va tenir, en general, cap mena de traducció política, i perquè, en la majoria dels casos, es tractava d'un regionalisme apolític i integrat i, per descomptat, no antagònic –ans al contrari– a la idea d'Espanya. En canvi, l'aparició dels nacionalismes català i basc –i, més tard, del nacionalisme gallec– acabaria canviant en pocs anys la naturalesa de la política espanyola i, a la llarga, obligaria a un replantejament en profunditat de l'organització territorial de l'estat (Fusi, 1992: 181).

Justament a partir de la formació dels primers nacionalismes perifèrics, el regionalisme es convertirà, no tant ja en la base sobre la qual s'edifica el nacionalisme (com ja s'ha comentat, l'afirmació de la distintivitat de la regió en alguns casos es va consolidar de tal manera que es donaren passos més enllà, fins i tot emancipadors), sinó en ideologia de la pluralitat moderada de l'estat, per a construir una imatge de radicalitat dels incipients nacionalismes. El regionalisme comença aleshores a rivalitzar tant amb el centralisme com amb el nacionalisme (perifèric), encara que hi haurà situacions de tot tipus, i alguns regionalismes continuaran sent més aïna l'avantsala del nacionalisme (podria ser el cas canari vist retrospectivament i si acceptàrem que Coalición Canaria és un partit nacionalista). En el període actual, el de la monarquia parlamentària, i més encara en el cas valencià, ja són clarament bel·ligerants amb el nacionalisme perifèric i poc amb el centralisme (en part també perquè l'estat ha sofert un ampli procés de descentralització que ha satisfet demandes moderades).

¹²¹ Fins que Sabino Arana no comença vertaderament la seua activitat en els noranta, no es pot parlar estrictament de nacionalisme basc; el "furisme" previ es podria qualificar com una mena de regionalisme –i de fet així ho feia despectivament el mateix Arana– (Fusi, 1992: 191).

No obstant la puixança de determinats nacionalismes perifèrics, i com assenyala Xusto Beramendi en una línia semblant a la de Fusi:

Durant tot el segle XIX, l'estat espanyol s'havia mantingut uninacional en el sentit que tots els actors sociopolítics significatius, amb la discutible excepció dels anarquistes, assumien que no hi havia cap més subjecte legítim de sobirania que la nació espanyola i que aquesta estava constituïda pel conjunt dels ciutadans de l'estat. Una altra cosa era com organitzar políticament aquesta nació pel que fa a (...) la distribució territorial del poder. (...) Tot i que els partidaris del centralisme havien prevalgut quasi sempre, la pressió a favor d'una descentralització major o menor havia constituït una altra de les constants polítiques de l'Espanya del segle XIX (2003: 6-7).

És a dir, es fa complicat referir-se a molts dels moviments perifèrics del segle XIX com a nacionalistes i només podríem discutir de fer-ho amb comptades excepcions, encara minoritàries. No obstant això, s'havien assentat les bases per a canvis en l'organització territorial de l'estat, i també per a l'aparició dels nacionalismes perifèrics en la darrera dècada del segle.

Recuperant el fil de la història, fins a la Segona República continuaren les activitats regionalistes a tot Espanya amb més o menys intensitat. L'andalusisme, castellanisme, cantabrisme, manxeguisme, lleonesisme i altres moviments¹²² mantingueren el ressò de la particularitat regional a través de la creació d'ateneus, publicacions de tota mena, instituts d'estudis, la celebració de festes commemoratives, etc., sense massa por als canvis de govern o de règim, perquè les seues propostes no atemptaven a la unitat nacional espanyola; tots aquests moviments no acompanyaren en la seua evolució els nacionalismes basc i català. I això va succeir així en bona part pel fet que es tractava de regions on el substrat ètnic era més feble i no hi havia una burgesia forta que donara suport a una diferent concepció territorial: la taxa global de guany a defensar era menor en la Manxa o Lleó, per posar dos casos, i, en conseqüència, el regionalisme no va passar a proclames polítiques més ambiciosos.

A partir del 1931, amb l'adveniment de la Segona República, totes les organitzacions polítiques i culturals sorgides amb la marca o l'ideari regionalista intensificaran els seus

¹²² El "galleguisme", per exemple, evoluciona de regionalisme a nacionalisme ja en el segle XX a partir de la meitat de la dècada dels 10, però no és fins a la Segona República quan comença a eixir de la marginalitat (Beramendi, 2003: 10).

moviments per a tenir una bona posició en la creació dels estatuts d'autonomia o, com a mínim, en les discussions prèvies. Amb esperit modernitzador, la Segona República s'havia proposat superar els principals factors d'endarreriment polític, econòmic i social (democràcia representativa, reforma agrària, legislació laboral, laïcisme, etc.). I una de les tasques pendents era donar eixida a "l'emergent plurinacionalitat de l'estat" (Beramendi, 2003: 6), incloent-hi les demandes moderades regionalistes.

Està clar que l'avantguarda de l'autonomisme d'aquest període la podem atribuir als nacionalismes català i basc (i amb menor mesura al gallec), però en altres territoris on els regionalismes no havien passat a nacionalismes perifèrics també hi va haver declaracions i actuacions sobre l'assumpte, unes vegades per reacció, altres per emulació (Beramendi, 2003: 39). Per exemple, la primerenca proclamació de la República a Barcelona i el subsegüent pronunciament de Francesc Macià sobre l'estat català, provocaren un intens anticatalanisme a Castella en nom de la unitat d'Espanya, però els nuclis regionalistes ràpidament consideraren la possibilitat de tenir també un estatut, per a no ser menys que els catalans (Beramendi, 2003: 40; vegeu també Palomares, 1985: 270-271).¹²³ També el regionalisme andalús, una mica adormit en aquell just moment, es va organitzar de pressa per a tractar l'autonomia, fins i tot impulsant una assemblea de municipis. Una cosa semblant va succeir a Aragó, on fins i tot es van reunir les tres diputacions per a elaborar un projecte d'estatut. I així, en pràcticament totes les regions de l'estat, fins i tot abans de l'aprovació de la Constitució republicana:

La mera proclamació de la República va fer brollar iniciatives autonomistes i federalitzants, i això denota que l'anticentralisme no era exclusiu dels nacionalismes subestats, encara que aquests foren en aquell moment els seus agents majors. Però la sort de cadascuna d'aquestes iniciatives anava a dependre de manera immediata del

¹²³ Com a mostra de fins a quin punt això era així, tenim l'article de Misael Bañuelos, catedràtic de medicina de la Universitat de Valladolid i destacat regionalista castellà, que va publicar en *El Norte de Castilla* el 13 de juny de 1931; heus ací un fragment: "Mai hauríem proclamat les nostres idees regionalistes i autonòmiques si no hi haguera abans una regió, o dues, o tres, que es llançaren pel camí d'una amplíssima autonomia regional, que trenca definitivament, de manera absoluta i completa, l'unitarisme de quatre segles. Però una vegada trencat, no creiem que les regions que seguisquen subjectes al centralisme de Madrid puguin viure una vida tan plena de possibilitats, materials i espirituals, com les regides i governades autonòmicament (...) per això cal recobrar aquella personalitat d'autonomia que tingué Castella i Lleó" (citada en Palomares, 1985: 275).

pes relatiu que les diferents opcions polítiques obtingueren en el màxim òrgan decisor del nou sistema polític espanyol (Beramendi, 2003: 25).

A més, novament des de Catalunya saltava amb rapidesa la llebre: l'Estatut de Núria fou plebiscitat i aprovat en poc més de tres mesos des de la proclamació de la República i això va provocar noves urgències en el conjunt de l'estat que, en determinats casos, van ser contraproductes. Castella va virar novament cap a l'anticatalanisme i l'antiautonomisme en considerar l'Estatut català massa "federalista". Andalusia és un d'aquests casos en què les presses van ser un obstacle, perquè no s'havia madurat un consens i cadascun dels agents va voler decantar el projecte cap al seu costat; els minoritaris andalusistes van ser els únics que continuaren insistint, però la majoria de la classe dirigent es va desentendre de l'assumpte (per no parlar de la por a un neocentralisme sevillà, que va provocar l'aparició d'una proposta de regió autònoma oriental de la unió de Granada, Jaen i Almeria). Mentrestant, a Aragó, finalment no hi va haver acord entre les diputacions; i a les illes Balears, l'anticatalanisme general i l'ambivalència de Menorca (hi havia una minoria que volia incorporar-se a l'Estatut de Catalunya), entre altres coses, provocaren un altre fracàs del regionalisme i l'autonomisme, que ja va ser impossible remuntar (Beramendi, 2003: 31-32). En definitiva, en les regions on els partits polítics nacionalistes/regionalistes (més precisament els nacionalistes) no van obtenir resultats importants en les primeres eleccions republicanes, les propostes autonomistes van quedar condemnades, i així, el regionalisme va anar diluint-se al llarg del període republicà. A més, en la Constitució de 1931 només hi havia un subjecte de sobirania (Espanya, poble espanyol, nació espanyola), i l'organització bàsica de l'estat mantenia en essència el centralisme (administració central-províncies-municipis, com en el règim anterior), tot i que

s'introduïa la possibilitat de canviar-la sols per a aquelles "regions que es constituïsquen en règim d'autonomia" (article 8) mitjançant la unió "d'una o diverses províncies limítrofes, amb característiques històriques, culturals i econòmiques comunes" (article 11), per a la qual cosa se'ls exigia que demostraren que hi havia una molt forta voluntat autonomista.¹²⁴ En tot cas, àdhuc complint els durs requisits exigits,

¹²⁴ "Art. 12. Per a l'aprovació de l'Estatut de la regió autònoma es requereixen les condicions següents:

que quasi feien obligatori el frau electoral en els referèndums autonòmics si es volia tirar-los endavant, la facultat de concedir l'autonomia residia sempre en el legislatiu central (Beramendi, 2003: 37).

L'esperit centralista de la Constitució, emparat per una majoria en el Congrés de la suma de PSOE i els republicans d'esquerra¹²⁵ (que constituïren el primer govern del nou règim) i sostingut interessadament pels republicans de centredreta¹²⁶ i els tradicionalistes de dretes, tenia el seu reflex també en qüestions lingüístiques i terminològiques. Així, es parlava d'*una nació* i diverses regions, i es va proclamar el castellà únic idioma oficial, com ja ho havia fet Primo de Rivera (abans de la dictadura mai hi havia hagut referències a una llengua oficial); és a dir, que era assenyalat com l'únic idioma que es tenia l'obligació de conèixer en tot el territori; només s'afegia que en un futur es podien reconèixer les altres llengües de l'estat. I pel que fa a les competències, tampoc la Constitució de 1931 preveia massa transferències a les regions. És clar que no es volia cedir a les aspiracions dels nacionalismes perifèrics per temor que fóra un pas intermedi cap a aspiracions majors (Beramendi, 2003: 38). Per tant, l'autonomisme era una qüestió assumida per molts pocs en la República naixent i la idea es va dur a la pràctica limitadament forçats per la puixança catalana; és a dir, es va permetre l'Estatut català com a mal menor.

Però aquesta Constitució va provocar la revisió a la baixa de l'Estatut de Núria i un replantejament general de l'estratègia nacionalista/regionalista. En totes les regions, la "rebaixa" de l'Estatut català va limitar bastant les aspiracions autonomistes i, d'aquesta manera, el desànim, sino la indiferència, va anar apoderant-se dels seguidors i militants regionalistes d'Andalusia, Aragó, Balears, etc. Els desacords es

a) Que el propose la majoria dels seus ajuntaments o, si més no, els dels municipis que compreguen les dues terceres parts del cens electoral de la regió.

b) Que l'accepten, pel procediment que assenyalé la llei electoral, almenys les dues terceres parts dels electors inscrits en el cens de la regió. Si el plebiscit fóra negatiu, no podrà renovar-se la proposta fins que no hagen transcorregut cinc anys.

c) Que l'aproven les Corts.

Els Estatuts regionals seran aprovats pel Congrés sempre que s'ajusten a aquest títol i no continguin, en cap cas, preceptes contraris a la Constitució, i tampoc a les lleis orgàniques de l'estat en les matèries no transmissibles al poder regional, sense perjudici de la facultat que a les Corts reconeixen els articles 15 i 16". *Constitución de la República Española, 1931* (citada en Beramendi, 2003: 74).

¹²⁵ Partido Republicano Radical Socialista, Acción Republicana, i Progresistas, entre altres.

¹²⁶ Fonamentalment el Partido Republicano Radical.

mantingueren i fins i tot s'accentuaren per a aplaçar definitivament els estatuts d'aquestes regions. Més encara quan en el segon bienni la dreta va arribar al poder. De res va servir que a Catalunya i el País Basc es consolidaren les opcions nacionalistes.¹²⁷

El radicalisme antiautonomista de les dretes espanyoles va provocar un reposicionament en l'esquerra estatal, que va entendre que l'autonomia era potser un element consubstancial a la democràcia republicana, un element més enllà d'una "medicina per a tractar la malaltia dels nacionalismes subestats" (Beramendi, 2003: 59). Aleshores, partits com Unión Republicana o Izquierda Republicana adoptaren en els seus programes i declaracions ideològiques l'autonomisme com a principi, manifestant que donarien suport a les regions que volgueren constituir-se en autonomia. En les eleccions de 1936, el Frente Popular també ho incorporava al seu programa (Beramendi, 2003: 60). El seu triomf i el dels nacionalismes subestats permetria una acceleració en el procés autonòmic abans de la Guerra Civil (precisament entre les causes de l'alçament estava aquesta deriva autonomista i fins i tot federalista en el cas català). El País Basc, després de molta brega dialèctica, va tenir el seu Estatut (ja començada la Guerra) i Galícia el va completar posteriorment per a ser aprovat pels diputats en l'exili, quan ja s'iniciava el règim de Franco. Però Aragó, "la Regió de València", Andalusia, i altres regions, incloent-hi la sempre reticent i centralista Castella, també van començar a negociar els seus estatuts, tot i que la guerra faria oblidar l'assumpte (Beramendi, 2003: 63-65). Així doncs, la República va morir amb un renovat protagonisme del regionalisme, sempre per darrere de la iniciativa nacionalista (catalana, basca). D'una manera o d'una altra, l'Espanya de les autonomies hauria sigut una realitat si no hagueren intervingut els militars revoltats.

Sent molts dels partits i grups regionalistes ideològicament de dretes, val a dir que durant la guerra, i més encara després del conflicte, molts dels seus membres s'alinearen amb els colpistes i per tant abraçaren tàcticament el centralisme sense massa problemes. Evidentment, com s'està avançant, el període dictatorial 1939-1977 es va caracteritzar per la presència d'un poder central omniabastador que poc marge

¹²⁷ Per cert, que la negativa de la dreta espanyola a cedir en el terreny autonomista va moivar un canvi d'actitud del Partit Nacionalista Basc, que ja va tenir clar que amb els seus germans tradicionalistes espanyols no aniria enlloc i, en conseqüència, va iniciar una deriva cap al centrisme cristianodemòcrata i va començar a dialogar amb l'esquerra (Beramendi, 2003: 55).

va deixar per als particularismes, llevat de determinades manifestacions folklòriques integrades en la idea d'Espanya. Però, com en molts aspectes en la dictadura franquista, hi ha un punt d'inflexió a partir dels anys seixanta quan determinats corrents des de les regions i des del centre conflueixen per a obrir una porta a una tímida descentralització i més permissivitat a les idiosincràsies de les regions. D'una banda, des de les institucions culturals lligades a les diputacions provincials i altres organitzacions que no qüestionaven la unitat d'Espanya (és el cas de Lo Rat Penat a València), comença a intensificar-se l'activitat cultural (Geniola, 2009): novament concursos de poesia, investigacions històriques, cursos de balls regionals, etc., i on hi havia llengua pròpia comença a emprar-se (fins i tot a ensenyar-se) molt controladament i sense fer massa soroll. I de l'altra, el "franquisme tecnopràgmat" (Garrido, 2002: 111), que anava assentant-se en totes les capes del poder, demanava algun tipus de descentralització perquè l'administració de l'estat guanyara en eficàcia:

El regionalisme, entès com a consciència de l'existència d'una realitat social diferenciada que necessita institucionalitzar-se, va quedar (...) descartat. El seu plantejament hauria qüestionat el dogma de la unitat nacional i les relacions de poder existents. Enfront de la visió fenomenològica del regionalisme, va prevaldre la visió teleològica, única perspectiva apta per al règim i manejable per la seua elit modernitzadora. El debat va girar, doncs, entorn de la "regió funcional"; una noció, utilitzada àmpliament per la doctrina francesa, en la qual l'espai regional no venia determinat per vincles històrics o per l'existència d'una consciència diferenciadora, sinó per criteris essencialment tècnics. (...) L'assumpció d'aquests criteris o finalitats per les autoritats franquistes explica la retòrica regionalitzadora del moment i està en la base de diverses iniciatives encaminades al reconeixement de la instància regional (Garrido, 2002: 112).

En qualsevol cas, totes aquestes iniciatives fracassaren, en quasi tots els casos pel fervent nacionalisme del règim de Franco, i es mantingué l'estructura centralitzada de l'estat amb unes províncies i governacions absolutament dependents de Madrid. Només es van implantar determinades regions per a organitzacions específiques (l'exèrcit, la marina, les carreteres, la policia...) i en cap cas eren coincidents, de manera que la consolidació d'una consciència regional era bastant complicada, si no ho era ja per la idiosincràsia del règim (Garrido, 2002: 113).

Però, com ja s'ha esmentat, a un altre nivell també es poden trobar elements regionalistes en el règim franquista, especialment en el limitat món de la cultura i en certes declaracions polítiques:

Al marge d'una actitud oficial de negació de les diferències, el règim sembla elaborar en les seues estructures locals i provincials un intent de re/codificació del conjunt dels recursos locals en sentit particularista. Sovint les "glòries" locals, els símbols regionals, la "història local", i fins i tot les mateixes llengües no castellanes, poden convertir-se en vertaders dipòsits de la tradició i de la identitat de la nació espanyola en una dimensió local. Aquest procés s'esdevé en dos àmbits concrets. D'una banda, el folklore regional es presenta com una vertadera invenció del franquisme a través de la regulació de festejos i moments de representació de la identitat local. Per altra, es fa efectiu el paper de l'erudició local a través de les institucions culturals provincials gestionades per les diputacions. (...) D'aquesta forma els mateixos recursos etnoculturals i historicistes que signifiquen la base material dels nacionalismes perifèrics són objecte d'una manipulació en sentit contrari per part del oficialnacionalisme espanyol (Geniola, 2009).

S'ha de tenir en compte que, si bé el nacionalcatolicisme estava impregnat de la idea falangista d'"unidad de destino en lo universal", també havia de satisfer els nuclis tradicionalistes carlistes, tan determinants en la Guerra Civil en certs llocs (sobretot el País Basc), i que tenien en la reivindicació dels furs un dels seus principis. Per tant, la "consideració" de les particularitats regionals no podia quedar completament soterrada; havia de tenir alguna manifestació, encara que fóra potenciant la nació espanyola. Aleshores, per exemple, la foralitat basconavarresa va ser entesa com una mostra de "l'espanyolitat davant de la invasió d'idees nacionalistes procedents de la cultura francesa" (Geniola, 2009). En els anys quaranta i cinquanta hi haurà obres que parlaran de les regions espanyoles, i profunditzaran més o menys en la seua singularitat, però a la fi i com no podia ser d'una altra manera, sempre acaben subratllant la unitat d'Espanya. Però hi ha detalls curiosos, com ara que es considere en una obra de 1948 (*Las Españas. Formación histórica, tradiciones regionales*) que els Països Catalans són una realitat:

Des del punt de vista cultural, Catalunya excedeix la curta dimensió de les quatre províncies del vell principat. (...) Sense comptar alguns pobles limítrofes amb Aragó (...)

són catalans el Regne de València i les illes Balears, a Espanya; l'Alguer (...), a Itàlia; i el Rosselló, Conflent, Vallespir, Capcir i la Cerdanya a França (Elias de Tejada, 1948: 191-192; citat en Geniola, 2009).

Com que aquests territoris a Itàlia i França serien catalans, haurien de pertànyer a Espanya, seguint la lògica nacionalista espanyola. Elías es refereix també al País Basc com a *Euskalherria* i entén de manera natural la unió de Navarra i Euskadi, a més de la inclusió d'Ipparralde. I aquest és un llibre que superà sense problemes la censura. Era una concepció fonamentalment ètnica, que situava les arrels de la nació espanyola en les de cadascun dels seus pobles. Podia parlar-se d'Euskal Herria o Països Catalans mentre no es qüestionara la unitat d'Espanya i sempre que no es plantejara qualsevol tipus d'autogovern per a les regions. Queda per veure quines reaccions va provocar el llibre d'Elias de Tejada a la meitat sud de Navarra o a València.

D'altra banda, el 1964 s'institucionalitzen les *Fiestas de Interés Turístico Nacional* i això permet que el fet local/regional passe a servir als postulats ideològics del règim per a alimentar l'íntima relació entre el particularisme regional i l'omnipresència nacional (Geniola, 2009). Les falles són paradigmàtiques en aquest sentit, com s'encarrega de relatar Gil Manuel Hernández (1996 i 2006); a més, a aquest cas específic de València s'afegeix el component anticatalà. Ens detindrem novament en aquesta qüestió, però, sintèticament, les falles (i els bous, i la Feria de Abril...) permeten l'afirmació local alhora que aporten el seu gra d'arena a una idea específica de nació (espanyola), i de passada ajuden (les falles concretament) a seccionar la unitat cultural catalana (Hernández, 1996; citat en Geniola, 2009) de la qual parlava el tradicionalista i afí al règim Elias de Tejada. Aquesta "oferta regional" també se situa en paràmetres sentimentals i banals (Geniola, 2009), que ajuden a allunyar projectes nacionals alternatius (això sol ser una funció que aconsegueix el regionalisme).

El regionalisme en el període democràtic. El pes polític dels partits regionalistes

Aquest vessant cultural folklòric, a més de les demandes d'un regionalisme funcional per part de les darreres generacions dirigents franquistes justificades pels imperatius del desenvolupament econòmic, foren les bases que van permetre que el regionalisme autonomista de l'inici del règim actual no començara de zero. Les contradiccions, els

conflictes i les diferents tendències que van explotar durant la transició tenen en part les arrels en el franquisme. Més enllà d'això, "sembla que, on fou possible, les elits postfranquistes locals es farien regionalistes [ja que identificaven] en la reivindicació autonomista una via útil i efectiva per al seu reciclatge i incorporació en el joc polític democràtic" (Geniola, 2009). I fins i tot poden arribar a complir papers de manteniment de *l'statu quo*, com s'ha apreciat clarament en els casos navarrès i valencià, els regionalismes dels quals s'han constituït en barrera per a la consolidació dels nacionalismes catalanista i basquista. La "gran Castella" també quedaria fragmentada amb la generació dels regionalismes muntanyès càntabre i de la Rioja, i darrere d'aquests es pot apreciar el treball de creació de la singularitat per part de les diputacions i institucions culturals de l'època franquista; no van ser creacions completament noves, sinó desenvolupaments singulars d'aquestes institucions sumades als interessos d'hàbils elits regionals que no volien ser relegades a un paper secundari en el nou règim (Geniola, 2009).

Però, evidentment, no tot el regionalisme tindrà una vinculació amb el franquisme i no tot el regionalisme s'oferirà als ciutadans com una alternativa política. De fet, i de manera creixent, els partits majoritaris (PSOE i PP bàsicament) han anat incorporant elements regionalistes a les seues accions de govern i retòrica política, especialment quan han hagut de generar un discurs per a consum domèstic. Una certa dosi de regionalisme s'ha fet finalment indispensable, independentment de si es té una idea uninacional o plurinacional d'Espanya i, així, en determinades comunitats autònomes les opcions regionalistes tot just han tingut alguna presència, perquè s'uneixen la manca de tradició i el fet que els partits majoritaris han sabut incorporar de manera efectiva el discurs regionalista. Potser el cas més clar el tenim a Múrcia, on el regionalisme mai ha sigut una opció política real, però on s'ha instaurat un discurs regionalista quasi institucional al voltant d'unes poques idees bàsiques, entre les quals destaca amb claredat *l'aigua* (la seua manca, el seu ús...), que és una qüestió que també ens sona d'alguna cosa als valencians. Papers semblants han complit els governs autonòmics del PSOE a Castella-la Manxa i Extremadura, on llevat del cas d'*Extremadura Unida* en les primeres autonòmiques, mai han tingut pes els partits

regionalistes, però sí que s'ha pogut identificar un discurs regionalista en José Bono o Juan Carlos Rodríguez Ibarra i els seus col·laboradors i successors.

Cert és que la nova etapa democràtica amb la configuració autonòmica de l'estat és una resposta a una demanda real, sobretot provinent de Catalunya i el País Basc, però també és, novament, una estratègia de manteniment de l'*statu quo* per part de l'estat. És una manera de legitimar la identitat espanyola en el seu format "dual" que combina la identitat autonòmica o regional amb la del conjunt de l'estat (Herranz, 2005: 35-36). Amb aquesta renovada i normativa permissivitat amb les regions i nacionalitats perifèriques s'aconseguia teòricament la legitimació d'una unitat nacional amb observació de les diferències. I en la segona meitat de la dècada dels 2000, sota el govern de Rodríguez Zapatero, que va utilitzar amb insistència el concepte d'Espanya plural, es donaria a aquest format d'organització territorial un nou impuls amb la reforma dels estatuts d'autonomia.

Si bé ja hem dit que el regionalisme com a ideologia pot estar present en els partits majoritaris centrals (a Espanya, bàsicament PP i PSOE), potser la manera més clara d'observar la seua força política és veure els resultats electorals de les formacions sobre les quals hi ha cert acord en el fet que són representatives d'aquesta orientació ideològica.¹²⁸ Es podria dir que, en conjunt, el regionalisme ha tingut un pes bastant estable al llarg de les eleccions celebrades des de que es va culminar el procés d'aprovació dels estatuts d'autonomia i només el 2007 comença a perdre patentment protagonisme després d'un descens gradual. Si seguïrem les eleccions autonòmiques, que són l'escenari on suposadament millor s'ha de moure el regionalisme i són més les opcions d'obtenir representació (almenys més que en unes generals o unes europees), les de 1983, les primeres en les autonomies regides per l'article 143 de la

¹²⁸ Ja hem comentat que algunes d'aquestes formacions, potser arran dels moviments del PSOE, i sobretot del PP, incorporant creixentment elements del regionalisme al seu discurs (especialment a partir de la segona meitat dels noranta), van anar evolucionant formalment cap al nacionalisme. En essència no van canviar el seu discurs, però van passar a intensificar l'autoafirmació, anomenant-se "nacionalistes" i no regionalistes; per descomptat, també començaren a anomenar "nació" a la seua regió. És el cas del regionalisme/nacionalisme canari (que va començar una mica abans), l'aragonès (el PAR va estar condicionat en part per la força que va adquirir una opció que sí que es presentava d'entrada com a nacionalista, *Chunta Aragonesista*), i fins i tot el valencià (UV); però no el de Cantàbria, La Rioja o Navarra. Seguia sense qüestionar-se amb claredat la unitat d'Espanya, però es feia un petit pas més enllà en l'autoafirmació per a desmarcar-se d'un ja assenyaladament assimilat regionalisme. Aquests "neonacionalismes" els considerem encara, i per a aquest repàs, regionalistes.

Constitució,¹²⁹ van registrar un nivell acceptable per a aquestes formacions, però la referència autonòmica i regional encara era molt recent i no desplegaren tot el seu potencial. L'apogeu arribà entre 1987 i 1995, i després d'aquesta darrera elecció, continuaria un lent descens que sembla no haver tocat fons encara. La principal causa és una tendència al bipartidisme que deixa de banda aquestes formacions, i especialment el reposicionament centrista del PP i la incorporació d'elements regionalistes en el seu discurs, que envaeix l'espai ideològic de la marca regionalista. El vot útil, que tant ha perjudicat a Izquierda Unida en benefici del PSOE per referir el cas més clar en el sistema de partits estatal, també va començar a actuar en detriment de les formacions regionalistes que no foren capaces de reaccionar amb un "producte electoral" diferenciat (com ja hem dit, formacions com el *Partido Aragonés* modificaren tardanament la seua estratègia passant a anomenar-se "nacionalista", i incorpora determinat lèxic i concepcions moderadament sobiranistes, com ara reclamar el dret d'autodeterminació però no la independència d'Aragó). Els vincles del regionalisme amb la dreta i centredreta espanyols són més estrets que amb el centreesquerra, com testimonien els anys de col·laboració del PP amb la *Unión del Pueblo Navarro-UPN* (el PP va estar anys sense presentar candidatura a Navarra, perquè assumia que la seua era UPN); l'escissió del PP a Cantàbria que va donar lloc al regionalista UPCA d'Hormaechea; operació semblant a l'asturiana d'Álvarez-Cascos el 2011; la coalició d'*Unió Mallorquina* amb el PP en 1991 i el seu treball conjunt durant anys, fins l'entrada en el partit estatal de part dels dirigents i militants regionalistes; el mateix podem dir d'*Unió Valenciana* que va integrar *Coalición Popular* el 1983 i després van segellar el pacte autonòmic de 1995, per no parlar de l'absorció de molts militants i escissions valencianistes per part del PP des de 1999 fins a l'actualitat; la incorporació d'*Extremadura Unida* a la candidatura del PP el 2007; i un llarg etcètera que no té una correspondència semblant en el cas del PSOE, per bé que recentment UPN o el PRC càntabre hagen pactat amb els socialistes i en alguna ocasió ho hagen fet els "nacionalistes" canaris.

¹²⁹ Totes excepte Catalunya, País Basc, Galícia i Andalusia, que es regeixen per l'article 151, previst per a les "nacionalitats històriques".

Sense clavar-nos massa en xifres, fem el repàs del pes del regionalisme polític en cadascuna de les comunitats autònomes al llarg d'aproximadament trenta anys d'eleccions autonòmiques:

- Andalusia: sobretot ha sigut el *Partido Andalucista* el que ha encarnat la representació de l'andalusisme. S'han autoanomenat des de l'inici "nacionalistes", tot i que semblen aspirar només a un aprofundiment de l'autonomia o a l'establiment d'un estat federal espanyol. La seua presència no ha sigut massa notable, però sí que ha tingut un paper constant en la política autonòmica amb un moment àlgid el 1991. D'acord amb la tendència general, el 2008 desapareixen del Parlament d'Andalusia, després d'haver estat en totes les legislatures i tampoc aconseguixen entrar en 2012.
- Aragó: el *Partido Aragonés-PAR* (abans, molt significativament, *Partido Aragonés Regionalista*), tenia una força notable des de les primeres eleccions autonòmiques. Fins al 1995 va rivalitzar amb els partits majoritaris estatals i el seu màxim rendiment el va traure en els comicis de 1987. La irrupció del nacionalisme de la *Chunta Aragonesista* li va fer perdre força i modificar el seu discurs en els termes que ja s'han esmentat, però no ha aconseguit recuperar-se engolit pel bipartidisme i el 2011 baixa per primera vegada del 10%, després d'experimentar una lleugera recuperació el 2007.
- Astúries: aquesta és una comunitat amb unes condicions que podrien haver facilitat fins i tot la presència d'un nacionalisme subestatal amb cert pes, però potser una llengua, el bable, no massa diferent respecte del castellà, i una mitologia absorbida pel nacionalisme espanyol, entre altres coses, han dificultat la consolidació de partits regionalistes/nacionalistes. Tant el *Partíu Asturianista-PAS* (més aviat nacionalista) com *Unión Renovadora Asturiana-URA* (regionalista) van tardar a trobar ressò entre l'electorat asturià i només van tenir representació autonòmica en els noranta (1991 i 1995 el PAS, i 1999 URA amb més del 7%), perquè després han anat perdent força fins a passar a la marginalitat tot i coalitzar-se entre ells. Les eleccions de 2011 modifiquen força les prestacions del regionalisme, gràcies a l'escissió del PP protagonitzada pel líder carismàtic

Francisco Álvarez-Cascos, que aconsegueix una ajustada victòria amb el seu *Foro Asturias*, que és l'excepció d'un panorama estatal gens favorable a les opcions polítiques regionalistes. La "segona volta" de les eleccions en 2012 relega a Foro al segon lloc però, en qualsevol cas, el seu futur estarà molt condicionat per la dinàmica de relacions amb el PP i pel caràcter personalista de l'opció política.

- Canàries: a les illes africanes, com a territoris insulars i d'ultramar, sempre hi ha hagut consciència de la singularitat del territori i el seu poble, i això ha motivat l'aparició de partits perifèrics des de l'inici de la democràcia, al principi com a planter fragmentat d'opcions polítiques (les unes més regionalistes, les altres més aviat nacionalistes), i després amb el protagonisme de *Coalición Canaria*, que ha arribat a ser partit hegemònic en l'arxipèlag. De fet, el "canarisme" ha tingut un llarg període d'esplendor (1987-2007), que va acabar en les eleccions de 2007, quan ja comença a veure's afectat pel bipartidisme estatal com els regionalistes d'altres comunitats autònomes, i per l'escissió de *Nueva Canarias*, formació d'orientació una mica més nacionalista, que després, el 2011, entra en el parlament autonòmic. No obstant això, Coalición Canaria encara és una opció central en el sistema de partits canari.
- Cantàbria: la tímida aparició inicial en el Parlament càntabre del *Partido Regionalista de Cantabria-PRC* va anar convertint-se molt gradualment en presència rival dels partits majoritaris estatals. Però abans d'això, la regió va experimentar una escissió personalista en Alianza Popular (després PP) a mans del president autonòmic Juan Hormaechea, que funda *Unión de Progreso de Cantabria-UPCA*, que agafaria molta força en el primer any d'assistència a comicis (1991: segona força i presidència del govern autonòmic), però que aniria perdent impuls per a desaparèixer finalment. Mentrestant, el PRC anava consolidant-se i, després de formar part de governs del PP, el 2003 torna a ser clau del govern, però decideix pactar amb el PSOE amb l'objectiu de demanar la presidència per al seu carismàtic líder, Miguel Ángel Revilla, i els socialistes li la concedeixen. Això va consolidar encara més el seu contingent de vot i el 2007 arriba als seus millors resultats (mantinguts el 2011 tot i perdre la presidència autonòmica), contradient

la tendència global de declivi de les forces regionalistes. Tot i el pacte 2007-2011 amb el PSOE, la seua ideologia, com en el cas de Navarra, ha sigut més aviat de centredreta, més propera al PP. Al contrari que altres formacions regionalistes, no ha evolucionat cap al nacionalisme.

- **Castella-la Manxa:** és un dels exemples primerencs d'apropiació dels discurs regionalista i actuacions d'acord amb ell per part dels partits majoritaris, especialment el partit de govern durant dècades, el PSOE. Cap partit "manxegüista" ha tingut mai representació en les Corts autonòmiques, però, com diu Lucas (2000: 19), la mateixa aparició de l'estatut i la corresponent creació de l'autonomia van facilitar la generació d'aquesta identitat *ex novo*, molt dependent de la iniciativa institucional, que s'afanyarà per cultivar un orgull identitari basat en les institucions pròpies, la valorització del territori, la solidaritat i el benestar de la comunitat i les injustícies històriques (op. cit.: 20). Com en altres regions, espais, festes, artistes, històries, monuments, etc., passen d'ubicar-se en ciutats concretes, o Castella en general o fins i tot Espanya, a ser llegat i elements propis de Castella-la Manxa, configurant aquesta novíssima identitat. No massa diferent és el que passarà amb Cantàbria o La Rioja, per esmentar comunitats creades sense antecedents històrics clars.
- **Castella-Lleó:** les eleccions de 1999 i 2003 han representat el sostre electoral per a les dues formacions regionalistes/nacionalistes principals de la Comunitat de Castella-Lleó (*Unión del Pueblo Leonés-UPL* i *Tierra Comunera/Partido Nacionalista Castellano-TC/PNC*). El 1995 comencen a tenir força, però abans la seua presència era completament marginal. El 2007 com a part de la tendència general, han descendit notablement, tot i que la UPL manté dos diputats en les Corts de Castella-Lleó. Però la idiosincràsia i el pes de les dues formacions és ben diferent. Així, UPL és més aviat regionalista, actua només en l'antiga regió lleonesa (Lleó, Salamanca i Zamora, sobretot Lleó), hereva de l'antic regne, i els seus resultats són prou destacables (almenys a Lleó i província on fins i tot s'ha aproximat al 20%; representació en la Diputació des de 1991 i en les Corts castellanolleoneses des de 1995, i clau de govern a la ciutat de Lleó en diferents ocasions), afavorit per la

manca de barrera electoral autonòmica per a accedir al Parlament. De tota manera, està descendint gradualment des del 2003. Per la seua banda, *Tierra Comunera/Partido Nacionalista Castellano-TC/PNC* (i també la seua principal escissió, *Izquierda Castellana*) es defineix des de sempre com un partit nacionalista amb plantejaments sobiranistes,¹³⁰ que, com a pas previ a la independència de Castella, insisteix en la unió de tots els territoris castellans (Castella-Lleó, Castella-la Manxa, Madrid, La Rioja i Cantàbria, a més de la comarca ara valenciana d'Utiel-Requena) en una única comunitat autònoma o federació de comunitats autònomes. Tot i l'extensió del seu territori de referència, només ha tingut una força destacable a la província de Burgos, d'on va traure el seu únic parlamentari autonòmic el 1999, i on ha tret la gran majoria dels seus regidors (incloent-hi els de la capital).

- Catalunya: si bé al Principat no podem parlar estrictament de regionalisme en el règim actual, ja hem comentat que el famós sentit d'estat de *Convergència i Unió-CiU* és tan acusat que de vegades costa identificar-hi un partit nacionalista i, al contrari, a partir de certs moviments polítics, seria fàcil dibuixar en el llenç de CiU el que entenem com una formació política regionalista.
- Ceuta i Melilla: la situació extrapeninsular de Ceuta i Melilla ha motivat la configuració d'un sistema de partits diferencial, amb contínua presència de partits independents, regionalistes i fins i tot nacionalistes, tot i que el bipartidisme estatal també s'hi va imposant, especialment per l'aclaparadora presència del PP a les dues ciutats autònomes. Actualment els partits teòricament regionalistes o localistes són grups d'esquerres majoritàriament de religió musulmana; aquest és el cas d'*Unión Democrática Ceutí-UDCe* o *Coalición por Melilla-CpM* (totes dues han pactat amb Izquierda Unida o fins i tot CpM s'ha federat amb IU), però abans hi ha hagut independents i regionalistes/localistes de tot signe.
- Extremadura: també a Extremadura, com a Castella-la Manxa, s'han pogut identificar en el PSOE autonòmic elements regionalistes que han limitat les opcions

¹³⁰ Només de manera anecdòtica, però molt il·lustrativa de la idiosincràsia de Tierra Comunera, és interessant apuntar que, almenys fins fa poc, hi havia a Burgos, ciutat insígnia de TC, un bar anomenat *Taberna Castellana*, de fort contingut polític i molt semblant a les *Herriko Tabernak* basques.

de partits d'aquesta orientació. No obstant això, en terres extremeñyes sí que ha viscut moments d'èxit relatiu algun partit regionalista, com és el cas d'*Extremadura Unida*, amb representació intermitent en l'Assemblea des de 1983 fins al 1995 (els millors resultats són de les primeres eleccions autonòmiques amb vora el 10% i 6 diputats). Des de 2007 es presenten de la mà del PP per a contrarestar la fortalesa i prolongació en el poder del PSOE en aquesta comunitat.

- Galícia: si bé el *Bloque Nacionalista Galego-BNG* ha acabat imposant-se com a força perifèrica dominant a Galícia, i aquest és un partit identificable com a nacionalista, en les primeres legislatures va tenir un cert pes *Coalición Galega-CG*, una formació que alguns han arribat a qualificar de regionalista. Com molts altres partits regionalistes (i Unió Valenciana no és una excepció), va beure de la descomposició de la UCD i, per tant, el particularisme gallec no havia de ser un plantejament innegociable. A final dels vuitanta, i ja amb el BNG organitzant-se com a partit galleguista únic, CG va acabar repartint-se entre les tres formacions principals de Galícia (PP, PSOE i BNG), segons l'orientació de cadascun dels corrents. No obstant això, va continuar de manera marginal fins que, juntament amb altres grups petits no còmodes amb el galleguisme que representa BNG, es dissolgué en un nou partit anomenat *Terra Galega-TeGa*, que el 2009 va obtenir uns resultats exigus.
- Illes Balears: és un cas semblant al valencià, amb la coexistència de nacionalisme (Partit Socialista de Mallorca-Entesa Nacionalista, Entesa per Mallorca i altres) i el regionalisme d'*Unió Mallorquina-UM*. UM va obtenir els millors resultats en les primeres eleccions i després de la seua aliança amb el PP el 1991 comença el seu declivi, tot i que va aconseguir estabilitzar-se en uns moderats resultats que li permeten almenys entrar en el Parlament fins al 2007. Els reiterats casos de corrupció van acabar amb la dissolució del partit i la creació d'altres forces i coalicions regionalistes (*Lliga Regionalista de les Illes Balears* i *Convergència per les Illes*), que en les eleccions de 2011 van obtenir uns resultats molt pobres.
- La Rioja: el *Partido Riojano-PR* és potser la més estable de totes les formacions regionalistes, perquè sense obtenir mai resultats excepcionals, sempre ha arrapat

dos representants en el Parlament de La Rioja i no s'ha vist afectat pel declivi dels partits regionalistes.

- Madrid: formacions castellanistes s'han presentat en diferents ocasions a Madrid amb resultats insignificants.
- Múrcia: com hem avançat anteriorment, el cas murcià és un clar exemple d'assimilació del discurs regionalista per part dels partits d'àmbit estatal des de ben aviat i, en conseqüència, les formacions polítiques d'aquesta orientació mai han tingut el més mínim pes en la política autonòmica. L'única aproximació la tenim amb el *Partido Cantonal-PCAN* de Cartagena, que les tres primeres legislatures va tenir resultats remarcables a la ciutat, però sense capacitat per a accedir a l'Assemblea Regional. A partir del 1995 pràcticament desapareix condicionat per la manca de representació i, en conseqüència, víctima del vot útil.
- Navarra: si al País Basc el nacionalisme s'ha imposat netament al regionalisme dins del repartiment de les opcions particularistes, a Navarra ha sigut el regionalisme el que ha resultat dominant, tot i que el nacionalisme basc no ha baixat mai del 15% dels vots (el 2011 s'apropa al 30%). Des del segle XIX, el dirigisme biscaí del nacionalisme basc va allunyar els foralistes navarresos de les posicions d'EAJ/PNV i els va conduir cap a una peculiar forma d'espanyolisme ("espanyolisme navarrista" o "navarrisme espanyolista" que diu Aliende, 1999) i, en definitiva, cap al regionalisme, llevat d'alguns sectors urbans i d'alguns municipis del nord i nord-oest de l'antic regne. *Unión del Pueblo Navarro-UPN* va començar amb força en les eleccions navarreses i s'ha consolidat emparat en la seua aliança amb el PP (de fet, UPN era, fins fa poc, la marca del PP a Navarra). Ha sigut hegemònic des del 1999 fins al 2011. A més, des del 1995 també s'ha de comptar amb *Convergencia de Demócratas Navarros-CDN*, escissió d'UPN que planteja una política més moderada i fuig del confrontament amb el nacionalisme basc; de fet, va arribar a fer un pacte de govern amb el PSOE i Eusko Alkartasuna el 1995, data dels seus millors resultats: quasi segona força i 10 diputats. El mal rendiment d'aquesta maniobra política els va fer pactar després amb UPN. Tot i l'enfrontament, aquell any 1995 els partits navarrestes (no basquistes) aplegaren al 50% dels vots, el millor resultat del

regionalisme en qualsevol elecció autonòmica de qualsevol comunitat autònoma. L'esfondrament de 2011 significa la dissolució de CDN, que deixa a UPN el monopoli del "navarrisme espanyolista".

- País Basc: si bé en l'*Eusko Alderdi Jeltzalea-Partido Nacionalista Vasco* (EAJ/PNV) també podem identificar de vegades les mateixes actituds que hem avançat en el cas de CiU, en el sentit de que la representació política d'una burgesia, d'un capital autòcton, que busca les millors condicions de mercat, obliga de vegades a importants acords amb Madrid, en EAJ/PNV sempre s'endevina més clarament la confrontació amb el centre. Al País Basc, el partit que podríem identificar com a regionalista seria *Unidad Alavesa-UA*, que és una mena de regionalisme provincialista, que pretenia la segregació d'Àlaba de la resta de la Comunitat Autònoma Basca, entenenent que la província meridional, amb els seus particularismes, té clara la seua integració en Espanya i la seua voluntat de contribuir al projecte d'estat espanyol, suposadament al contrari del que succeeix a Biscaia o Guipúscoa. Recolzat en un sistema electoral que no obliga a atènyer uns mínims globals autonòmics, va tenir presència en el Parlament basc unes quantes legislatures (les dels noranta), fins que va caure en la marginalitat també víctima del bipartidisme i de l'estratègia del PP de sumar tot el vot de centredreta (el 2001 el PP va aconseguir que UA anara en les seues llistes i després, una altra vegada en solitari, ja no va poder entrar a l'*Eusko Legebiltzarra*). Només a Castella-Lleó (i en menor mesura a Múrcia amb el PCAN) hi ha hagut partits que també demanaven un canvi en l'organització territorial de les comunitats autònomes sense qüestionar la unitat d'Espanya.

Així doncs, sembla que el regionalisme pot ser una ideologia en retrocés en l'estat, però tampoc sembla que les formacions d'aquest tipus vagen a desaparèixer completament a curt termini. Encara queden comunitats autònomes on la seua força és notable: Cantàbria, Navarra, Canàries, ara Astúries... D'altra banda, com hem pogut observar en determinats casos, la frontera entre regionalisme i nacionalisme subestatal s'entreveu tènue i difícil de traçar. Si només cal que la formació política perifèrica anuncie que es "nacionalista" i que el territori de procedència és una nació i

no una regió, la nòmina de partits nacionalistes serà més àmplia del que ací hem esbossat; Partido Andalucista-PA, Partido Aragonés, Coalición Canaria i altres segurament entrarien en el grup de nacionalismes perifèrics. Però si som una mica més estrictes i només incloem en aquesta nòmina els que reclamen amb més o menys intensitat un estat propi,¹³¹ la llista es veuria reduïda substancialment. Així doncs, caldrà distingir entre *regionalisme* (per exemple, Partido Regionalista de Cantabria, Unión del Pueblo Navarro o Partido Riojano, que no qüestionen en absolut la unitat nacional d'Espanya ni la seua organització territorial), *nacionalisme subestatal autonomista/federalista* (per al PA o CC, Espanya és un estat plurinacional al qual li cal fer encara un pas més enllà en la descentralització i l'autogovern de les comunitats autònomes), *nacionalisme subestatal maximalista* (a cada nació li correspon un estat i si Catalunya o el País Basc són nacions han de ser estats independents de la resta d'Espanya, que és el que preconitzarien *Esquerra Republicana de Catalunya* o la coalició *Amaiur*, per esmentar casos ben clars),¹³² que seria una classificació més precisa de les formacions polítiques particularistes de la perifèria de l'estat. Com ha mostrat Miguel Lucas (2000), la formació de les identitats regional i nacional no és massa divergent; els elements fundacionals i cohesionadors (territori, cultura, història), la part "objectiva" que veiem en les identitats col·lectives, són bastant semblants. És en la voluntat de ser, en la suposada consciència col·lectiva, on rau la diferència; el que vulguen ser els pobles (regió o nació) determinarà si ens estem referint a una identitat regional o nacional, i això tindrà una importància crucial en aquest treball, en què s'examinen diferents versions d'una mateixa identitat territorial.

Autors com Contreras, però, insisteixen en la necessitat de descartar els nacionalismes que nosaltres hem anomenat subestatal autonomistes/federalistes, perquè abandonen la màxima "una nació, un estat" i desenvolupen una estratègia possibilista

¹³¹ En definitiva, donant sentit a la ideologia nacionalista clàssica que diu que cada nació ha de tenir un estat propi.

¹³² Seguint Leca, Pierre-André Taguieff proposa distingir tres versions del nacionalisme: forta, reduïda i ultrareduïda. La *forta* seria la que reclama que cada nació ha de tenir el seu estat, però, a més, els interessos i drets individuals han de subordinar-se a l'interès nacional; a la *reduïda* només (i no menys) li cal que complisca el principi "una nació, un estat", i la *ultrareduïda* es conforma amb l'assoliment d'alguna forma d'autogovern que permeta mantenir una identitat cultural col·lectiva (1993: 82-84). La distinció que proposem, entre *autonomista/federalista* i *maximalista* vindria a aproximar-se a la que fan Taguieff i altres entre reduïda i ultrareduïda.

que impedeix la seua definició precisa. Així, partits/coalicions com Convergència i Unió haurien de ser considerats regionalistes mentre no aposten decididament per la independència (2002: 268). El dubte, doncs, està, com en molts altres casos, en la posició intermèdia, en l'ambigua, que de la mateixa manera que l'hem anomenada "nacionalisme subestatal autonomista/federalista", algú podria dir que és un "regionalisme de màxims"; i no hi estaríem completament en desacord.

Arribats a aquest punt, no és sobrer avançar qüestions relacionades amb la identitat nacional, a partir del que autors com Anthony D. Smith han anomenat *identitat dual*,¹³³ en què normalment es combinarien "una identitat nacionalcultural i una nacionalpolítica o, com ells [els moviments d'autonomia ètnica] considerarien, una identitat nacional dins d'una identitat estatal territorial" (1997: 126-127; citat en Herranz, 2005: 32). Si bé hi pot haver una identitat cultural de referència amb prou força (per exemple, moltes de les identitats perifèriques de l'estat espanyol), la quotidianitat i la institucionalització de la identitat política oficial durant segles (ser d'Espanya o pertànyer a Espanya) és difícilment obvia, i per tant pot coexistir amb l'altra, de vegades sense conflicte. Aquesta identitat dual serà també una altra qüestió capital en el cas valencià, que complicarà la presència de diferents versions de la identitat valenciana (vegeu "Dades sobre sentiment identitari. El País Valencià en contrast amb la resta de l'estat" als Annexos). A l'estat espanyol, tant els regionalistes com els nacionalistes subestatals autonomistes/federalistes assumeixen sense massa problemes aquesta identitat dual, només que en els primers la identitat perifèrica se subordina a l'espanyola, mentre que en els nacionalistes no maximalistes té més pes la identitat nacional subestatal (ser andalús, canari, etc.). Evidentment, el nacionalisme maximalista no admet la identitat dual (o ho fa amb dificultats).

Aquesta identitat dual ha sigut recollida nombroses vegades a través dels habituals ítems comparatius en enquestes que aborden la identitat territorial: per exemple categoritzacions del tipus "només català", "més català que espanyol", "tant català com espanyol", "més espanyol que català", "només espanyol". Aquest tipus de variables han registrat una majoria que se sent tant espanyol com de la seua comunitat

¹³³ Altres parlen senzillament d'*identitats socials solapades* (Amiot i al., 2007) o de *pertinença grupal múltiple* (Sangrador, 1996: 29) per a referir-se a fenòmens semblants.

autònoma i una minoria més aviat o totalment espanyolista i una altra més aviat o totalment de la comunitat autònoma (Herranz, 2005: 42-44). En qualsevol cas, lectures globals com la d'Herranz, incloses estadístiques d'adhesió conjunta als governs d'Espanya i autonòmics, sense acudir a les dades per comunitats autònomes desatenen realitats parcials que no es poden amagar, per molt que la hipòtesi de partida siga precisament que la identitat dual és la realitat dominant i que la realitat autonòmica i la idea d'Espanya són perfectament compatibles.¹³⁴ En els Annexos podem trobar dades actualitzades sobre aquest tipus d'indicadors contrastant el País Valencià amb la resta de l'estat.

Identitat territorial supranacional. La Unió Europea

Partint de les identitats més properes, les d'escala menor (identitat local), fins a les d'escala major, ara correspondria el torn a la identitat nacional. Però aquesta tindrà un tractament preferencial en la part teòrica d'aquesta investigació, i per tant serà un capítol al marge de la resta de les identitats territorials. En conseqüència, passem a tractar la identitat territorial de major abast, la hipotètica identitat supranacional que, entre nosaltres, es concreta en la identitat europea, i més encara des que el 1986 Espanya s'incorpora a la Unió Europea. Serà un capítol breu en la mesura que, aparentment, la influència sobre la configuració de la identitat valenciana no és massa decisiva. Més endavant ens centrarem ja en la identitat nacional.

La referència geogràfica a continents o a grans regions amb elements homogeneïtzadors és una qüestió que ve produint-se des de fa fins i tot mil·lennis. Ja en la Grècia clàssica es feia la divisió entre Europa i Àsia, que era tot el territori cap a Orient. Heròdot freqüentava aquesta distinció partint de la bàsica Grècia-Pèrsia, però segurament són els mateixos perses els artífexs d'aquestes denominacions (Sotelo, 1993: 24). En l'època de Carlemany, quan es parlava de l'imperi d'Occident (carolingi) i d'Orient (bizantí), el que tenia capital a Aquisgrà era conegut com l'imperi d'Europa (Albertoni, 2004) i, de fet, certa literatura francesa, i fins i tot alemanya, té a Carlemany com el primer europeïsta; això significava que a partir de la península

¹³⁴ Més qüestionable encara és presentar en 2005 series de dades de 1992-1996 (és el que fa Herranz amb les sèries del CIREs d'aquests anys) per a reflectir una realitat suposadament actual.

Balcànica ja es tractava d'una altra cosa. Per aquesta mateixa època comença a concebre's una Europa representant de la cristiandat i oposada a l'Islam (Lasaga, 2004: 118).

També es va tenir molt prompte la noció d'Àfrica com un conjunt territorial desplegat a partir del litoral sud del Mediterrani i que completava l'espai de la història antiga (Àsia, Àfrica i Europa, o més específicament, les parts situades al voltant del Mediterrani). Però la grandària dels territoris i l'heterogeneïtat dels pobles que s'hi assentaven complicava la possibilitat de crear identitats d'aquest abast, i més encara si tenim en compte el limitat desenvolupament dels transports i les comunicacions. Només els imperis van ser capaços, per la força, de crear un marc major que els regnes, les ciutadestats, o qualsevol altra organització de mitjan abast, però és molt dubtós que aquestes grans organitzacions polítiques (l'Imperi d'Alexandre el Gran, l'Imperi persa, l'Imperi romà, l'Imperi xinès, l'Imperi carolingi, el Sacre Imperi Romanogermànic, l'Imperi espanyol...) hagen sigut capaces de generar destacats sentiments de pertinença entre els súbdits. Sota l'argument de Benedict Anderson (1993), que veurem més detingudament en la identitat nacional, seria impossible perquè en aquestes èpoques, sense tecnologies com la impremta i un grau d'alfabetització acceptable, va ser impossible imaginar comunitats d'aquesta magnitud (si ja era complicat amb les nacions, més encara amb els continents o grans regions).

Però en els temps moderns, amb el desenvolupament de les tecnologies de la informació/comunicació i els transports, i amb l'inici de les grans aliances entre estats, s'obrien possibilitats en aquest terreny mai imaginades en les condicions anteriors. Com és sabut, la tràgica primera meitat del segle xx, amb les dues guerres mundials (sobretot la segona) i uns altres esdeveniments convulsos, van propiciar l'exploració de vies per a l'entesa entre els estats. Comença a considerar-se que no eren suficient tractats o acords postbèl·lics (normalment amb conseqüències desiguals per als països signants), sinó que calia anar creant i consolidant institucions que uniren els estats, que els situaren sota la mateixa comunitat d'interessos. La primera entitat fruit d'aquesta manera de veure les coses és l'*Organització de les Nacions Unides* (1945), però a aquesta institució global li van seguir uns altres de caràcter regional o

continental, i va ser precisament Europa una de les pioneres amb la *Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer* (1951), germen de les posteriors *Comunitat Econòmica Europea* (1957) i *Unió Europea* (1993). Aquestes iniciatives tindrien també la seua rèplica en els països àrabs (1945), les Amèriques (OEA 1948, Mercosur 1991, TLCA 1994, UNS 2008), Àfrica (1963), el Sud-est asiàtic (1967), i moltes altres organitzacions entre països, que normalment ocupen un espai continu, una geografia compartida, i potser algun lligam cultural comú.

Però el que centra la nostra atenció és l'àmbit territorial supraestatal de referència per als valencians, la Unió Europea, un projecte forjat sobre la hipòtesi d'un continent que en realitat és la part occidental de la gran extensió eurasiàtica i que naix teòricament amb els lloables objectius de prevenir nous enfrontaments entre estats i promoure la cooperació, però que no pot amagar la seua servitud amb els mercats, l'eixamplament dels quals i la creació de les millors condicions per al gran capital europeu han sigut el motor del desenvolupament institucional continental (Balanyà i al., 2002; Espadas, 2001; Piqueras, 1996b: 120-121). En qualsevol cas, el procés de transnacionalització de les grans companyies, que és un fet des de fa molt de temps, com ja s'ha subratllat molt més enrere, està arribant a un grau en què ja es molt complicat defensar interessos europeus sense defensar alhora interessos nord-americans o australians; de la mateixa manera que moltes de les multinacionals nord-americanes estan participades per capital europeu o japonès. D'aquesta manera, el projecte econòmic europeu i l'estratègia de sumar forces per a la competència entre blocs econòmics pot tenir cada vegada menys sentit, tot i que les empreses transnacionals hagen condicionat com cap altre agent la mateixa definició de la UE i les seues polítiques fins a l'actualitat (Balanyà i al., 2002: 16).

Siga com siga, després de l'excessiu èmfasi inicial en la vessant econòmica, en l'impuls al mercat únic i a la lliure circulació de mercaderies (i després també de persones), es va considerar que era necessari també una superestructura que fera la institució més propera als ciutadans; era pertinent la creació d'un embolcall de legitimació democràtica que havia de servir per a atreure adhesions a la idea d'Europa. Aquesta necessitat va ser cada vegada major, quan les enquestes confirmaven la fredor de la

població envers el projecte europeu i anava circulant l'estigma de *l'Europa dels mercaders*, que ni tan sols va poder mitigar el Tractat de Maastricht (Laso, 2000). Les successives ampliacions fins a l'Europa dels 27 no han fet sinó augmentar l'heterogeneïtat de la Unió, la presència de dobles i triples velocitats, subgrups que marquen diferents nivells d'implicació (l'exemple més clar és *l'Eurozona*), i, en general, una amalgama de cultures i tradicions polítiques diverses que dificulta l'èxit de la Unió més enllà del lliure mercat, si és que es vol seriosament anar més enllà. Així, en general domina l'escepticisme sobre el vessant polític (aprofundiment de la Unió cap a un estat federal i consolidació democràtica, o dit altrament construcció d'una Europa dels ciutadans),¹³⁵ tot i que l'*Eurobaròmetre* (núm. 72, novembre de 2009) reflectisca que la majoria dels europeus estiguen satisfets amb el funcionament de la democràcia a la UE. En aquesta mateixa edició de l'*Eurobaròmetre*, per exemple, la majoria dels europeus consideren que els interessos dels ciutadans del seu país no estan ben defensats a la UE. Hi ha de tot. Potser el nivell de desconfiança cap a la democràcia i les institucions europees no es molt major que envers la dels mateixos estats, i així ho reflecteix en certa mesura l'*Eurobaròmetre*; però el que no té clar el ciutadà europeu mitjà és que la construcció política d'Europa tinga un pes que pugui aproximar-se al de la construcció del mercat únic. Si es pregunta als ciutadans que és per a ells Europa, les principals respostes amb diferència són la "lliure circulació de les persones (treball, estudi, viatge)" (46%) i la "moneda única" (37%); més enrere queden la "pau" (29%) i la "democràcia" (26%). La població europea encara veu en la UE sobretot un organisme de caràcter econòmic, en part també perquè el desenvolupament del vessant polític, intencionadament o no, encara és limitat.

Segons la interessant anàlisi d'un expert italià en dret constitucional, Antonio Cantaro (2006), el desenvolupament polític s'ha quedat en realitat en una cobertura jurídica. Cantaro parla d'una ideologia europea assentada en un "minimalisme polític" i un "maximalisme jurídic", que és capaç de generar una Constitució sense nació, sense estat i sense poble, però que esgrimeix la retòrica i el llenguatge tècnics del dret i dels

¹³⁵ I no insistirem massa en els problemes "tècnics" de legitimació de l'acció de les institucions europees, que en són bastants i variats com s'ha encarregat de detallar Fritz W. Scharpf (2005).

drets per a omplir el buit de legitimació. Però tampoc això sembla haver donat els fruits desitjats.

Pel que fa a la identificació amb Europa, en l'Eurobaròmetre número 71, de primavera de 2009, es recull que només el 32% dels ciutadans de la UE se senten europeus sense reserves ("em sent europeu en gran mesura"). El percentatge s'eleva fins al 46% en el cas d'Espanya, que és el tercer país en aquest indicador, només per darrere de Luxemburg i Suècia, que són els únics països amb majoria d'europèistes. Això dóna una mesura de la fredor general amb què és percebuda Europa. En qualsevol cas, si sumem a aquesta categoria "en gran mesura" una altra que especifica "em sent una mica europeu", el percentatge augmenta de 32% a 74% en el cas del conjunt d'Europa i arriba fins al 82% entre els espanyols. Això hauria de conduir-nos a concloure que l'afecte cap a la idea d'Europa és elevat, però si pensem que en el mateix Eurobaròmetre, per al cas d'Espanya, el 95% es considera de la seua pròpia regió, el 93% d'Espanya i el 84% ciutadà del món, comprovem que la identificació amb Europa és la menor. I, tornem a subratllar, Espanya és dels països més europèistes al llarg dels Eurobaròmetres (ho era en 1999, número 52; també en 2004, número 62; i ho és el 2009 com estem esmentant). En gran part dels estats, la idea d'Europa respecte de la nació pròpia (estiga lligada a l'estat o a una de les seues regions) té un paper clarament secundari o fins i tot marginal, per bé que la lectura en els informes de l'Eurobaròmetre siga lògicament una altra.

Així doncs, aquesta "nova" referència territorial per als valencians no té un paper identitari decisiu, però ha permès que tant aquests com el conjunt del ciutadans espanyols se senten part d'un entorn més ampli que en certa mesura ha significat prosperitat, millora de les infraestructures o augment dels intercanvis a tots els nivells; i la inclusió en un context social i econòmicament més desenvolupat era una cosa desitjada pels ciutadans, tot i que una vegada dins hi haja certa fredor.

Tampoc han tingut massa recorregut l'*Europa de les regions* i l'oportunitat que aquella idea plantejava per als regionalismes i els nacionalismes perifèrics en els noranta del segle xx en el sentit de possibilitar una nova relació entre centre i perifèria i atenuar el paper dels centres estatals: en algun moment es va pensar que, si els estats anaven a

traslladar part de la seua sobirania a la UE, anirien afeblint-se fins a perdre el seu sentit, alhora que les regions s'enfortirien fruit del desenvolupament de processos com l'autonòmic (vegeu Letamendia, 1997: 167-188). La culminació d'aquestes inèrcies seria que les perifèries subestats acabarien tractant directament amb Brussel·les. L'inici del mil·lenni, en canvi, està sent prolífic en expressions de la resistència estatal a la pèrdua de sobirania.

Però l'aparició d'aquest nou àmbit de referència té implicacions evidents per als estats (i indirectament per a les nacions), en el sentit que la creació d'institucions, amb el seu aparell legal, les seues jurisdiccions i competències, limiten necessàriament el poder dels estats, i això genera continus conflictes que es traslladen a l'àmbit identitari. El cas britànic és el paradigmàtic en aquesta qüestió, en tant que el Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord mai ha apostat decididament per Europa; ha volgut mantenir les seues particularitats i, alhora, un alineament més clar amb els EUA que no pas amb la UE, tot i no deixar de formar-ne part. El Regne Unit ha lluitat amb cert èxit perquè l'estat no perda poder davant de la UE, i així ha aconseguit que els dirigents europeus, i singularment l'eix francoalemany, li permeten una adhesió asimètrica. No està clar si com a causa o conseqüència d'això, aquesta distància té el seu reflex en les enquestes de l'Eurobaròmetre (número 71, de primavera de 2009), que assenyalen que només la tercera part dels ciutadans britànics veuen beneficis en el fet de pertànyer a la UE, molt per davall de la resta de països de l'Europa dels Quinze¹³⁶ (entre els països de l'est també s'han format darrerament alguns euroescèptics, com ara la majoria dels ciutadans d'Hongria o Letònia); i només el 22% dels britànics confien en la UE. Amb aquestes dades no és estrany que tan sols el 15% dels britànics se senten clarament europeus. Així doncs, quan al final de 2011 el primer ministre David Cameron renuncia a entrar en el nou acord fiscal de la UE promogut per l'eix francoalemany al final de 2011, que fins i tot pot comportar l'aïllament de Gran Bretanya, la notícia no va ser mal rebuda per la majoria dels ciutadans britànics.

¹³⁶ Abans de l'ampliació d'Europa cap a l'Est, amb la inclusió, entre altres, de part dels països que pertanyien al Pacte de Varsòvia (es va fer efectiva el 2004), Europa tenia quinze membres (per ordre d'adhesió, Alemanya, Bèlgica, França, Itàlia, Luxemburg, Holanda, Dinamarca, Irlanda, Gran Bretanya, Grècia, Espanya, Portugal, Àustria, Finlàndia i Suècia).

Si la transnacionalització fa que Europa tinga cada vegada menys sentit des d'un punt de vista econòmic, si l'*Europolobby* és difícil de dur a la pràctica perquè amb la defensa de determinats interessos podem estar defensant alhora els de la competència (els EUA, Xina, Japó, Rússia, etc.), també podríem posar damunt la taula la hipòtesi que els intents recents d'avançar en la unió política estan impulsats realment per uns dirigents polítics i una burocràcia que estan obstinats en la tasca iniciada de culminar l'arquitectura europea (Delgado, 1997; citat en Lasaga, 2004: 130). Així, podríem estar assistint a les maniobres del *lobby politicoadministratiu europeu* que, davant la pèrdua o desintensificació d'objectius de caire econòmic (el gran capital ja té el mercat únic i ara fins i tot el molesta perquè de vegades és un mercat no massa permeable enfront de la resta del món; les multinacionals volen un mercat únic global sense restriccions ni massa diferències juridicoadministratives) i sense l'entusiasme de la gran empresa europea, es dedica a la seua supervivència i reproducció. El sentit comú ens diu que el vessant econòmic encara manté bona part del seu interès, però també que, tot i que de manera limitada, existeix aquest segon vessant, que treballa perquè l'espai supranacional siga cada vegada més sòlid.¹³⁷ El gran repte, aleshores, és la connexió amb els ciutadans i la legitimitat democràtica.

Però, si Europa, la UE, haguera de culminar en un estat federal, i els seus dirigents hagueren de promoure un sentiment d'adhesió a la suposada "nació europea", quins en serien els fonaments? Encara no hem repassat amb deteniment les característiques de les nacions i els trets fonamentals del nacionalisme; hauríem d'avançar fins al pròxim capítol per a saber a què ens estem referint. Però sí que han aparegut algunes pinzellades i, sobretot, s'han definit les identitats col·lectives i, més específicament, les identitats col·lectives de base territorial, que ja ens permeten fer-nos-en una idea. Poc després del salt endavant del Tractat de Maastricht, José M. Tortosa (1993) va explorar aquest terreny, el de la hipotètica nació europea i el seu nacionalisme. A partir de la seua anàlisi i amb la perspectiva de quasi vint anys des d'aleshores, n'extraïem algunes reflexions per a completar aquesta breu aproximació a la identitat supranacional.

¹³⁷ En definitiva i com diria Tortosa, hi ha "tantes Europes com actors" (1993: 99).

Com a identitat territorial, ha de tenir un territori de referència ben delimitat. Això, ja ho hem avançat, és un problema, en tant que geogràficament Europa no és un continent estricte. Si obviem la geografia i ens centrem en els límits polítics, aquests són variables fruit de les successives ampliacions. Hi ha sempre la sensació de territori incomplet, perquè quan no faltava la península ibèrica, faltava una part d'Alemanya i la resta de l'est (estats tan importants per a la història europea com Polònia, Hongria o la República Txeca), i encara falta part d'Escandinàvia, gran part dels Balcans, Suïssa al cor d'Europa... Turquia? Aquest darrer és un dels maldecaps dels dirigents europeus i en el pla estrictament geogràfic ens recorda, com Rússia, que Àsia i Europa són el mateix continent. Si bé la península Anatòlica es considera part d'Àsia, Turquia ha conservat part de l'antiga Tràcia, inclòs Istanbul-Constantinoble, vital per a entendre la història d'Europa.

Precisament el cas de Turquia ens condueix a afrontar aspectes culturals i històrics. Certament hi ha una història comuna i elements culturals comuns; això és innegable i s'ha produït per simple contacte entre pobles veïns. Si ens referim als orígens celta o grecoromà d'Europa, hi trobarem importants elements comuns, però no tota Europa ha tingut influència celta i tampoc tota Europa va ser dominada per l'Imperi romà. Potser tindria més sentit recuperar el món clàssic com a tradició ideologicocultural o com a base de la difusa civilització occidental, però això inclouria també, per exemple, Amèrica i Oceania, que en són deutores com a resultat de les colonitzacions modernes. És molt complicat trobar un complex cultural diferenciador, comú a tota Europa i alhora que pugui distingir-se de la resta de grans regions. Però també les nacions passen per aquestes dificultats, que tenen la seua solució a còpia d'obviar qüestions, modificar-ne d'altres, contar-les d'una manera determinada, emfasitzar els elements pertinents, etc.

No obstant això, sí que podria haver-hi un element de l'esfera de la cultura que és comú a tota Europa, almenys a la UE actual. Es tracta del cristianisme. El 1993, quan encara exercia de president de la Comissió Europea, Jacques Delors "va suggerir que els europeus s'uniren sota l'etiqueta de 'Civilització Cristiana Europea'" (Billig, 2006:

215-216).¹³⁸ Tot i que la majoria de les democràcies formals europees es declaren laiques o aconfessionals, la religió arrelada i dominant en tots els països és alguna de les versions del cristianisme (ortodoxes, catòlics, protestants). Això no és massa reivindicat pels imperatius del laïcisme i perquè no seria políticament correcte tenint en compte el discurs de la multiculturalitat i la integració (fruit de la immigració africana i asiàtica de les darreres dècades, el volum de musulmans i de les altres religions ha augmentat espectacularment, i això ha generat aquest discurs, que vol transmetre la idea del respecte a les altres cultures, subratllant la primacia dels preceptes de la democràcia liberal).¹³⁹

Però el cristianisme com a complex cultural comú és una referència indefugible que fins i tot determinats partits i dirigents, sobretot de dreta i centredreta, s'encarreguen de subratllar quan es tracta la qüestió turca, que ha obligat a preses de posició urgents i a equilibrismes argumentaris. S'ha arribat a dir que l'Islam té una difícil relació amb la democràcia i que per tant els països islàmics no haurien de formar part d'una Unió que té en els principis democràtics la seua base. També s'ha recorregut a la dubtosa separació continental, com va fer Nicolas Sarkozy: "Europa té unes fronteres clares (...). Turquia està predominantment a Àsia Menor" (EFE, 13-11-2007).¹⁴⁰ També s'insta Turquia des de la UE a desenvolupar reformes per a respectar els drets humans en diferents parcel·les, obviant que pràcticament tots els països de la UE apareixen en l'informe anual d'Amnistia Internacional per aquestes qüestions, alguns amb faltes greus.¹⁴¹ Aquestes reticències, algunes amb tot el sentit, no amaguen que a Turquia se li està posant més traves que a alguns dels països de l'est de recent adhesió, i aquests impediments tenen justament un rerefons cultural.

¹³⁸ En aquest sentit, Billig apunta: "l'etiqueta indica una alteritat amorfa: una massa no cristiana, no europea, mancada de civilització, a l'altra banda de les fronteres" (2006: 216).

¹³⁹ En qualsevol cas, aquest discurs de moment és molt fràgil i canviant, com s'ha pogut veure amb els debats encetats a tota Europa amb la qüestió dels vels de les dones musulmanes.

¹⁴⁰ Com és sabut, el proclamat president de la República Francesa en 2007, Nicolas Sarkozy, és d'origen hongarès. Son pare, Pál Sárközy de Nagybócsa, fou un noble exiliat a França per l'arribada del comunisme a Hongria. Curiosament, l'origen del títol nobiliari de Pál Sárközy és una distinció que va fer l'emperador Ferran II a un avantpassat a principis del segle XVII pels mèrits en la contenció dels turcs de l'Imperi otomà (Rubén AMÓN, "La sombra familiar de Sarkozy", suplement *Crónica-El Mundo*, núm. 597, 08/04/2007).

¹⁴¹ Vegeu <http://thereport.amnesty.org/en/regions/europe-central-asia> (visita 13 de desembre de 2011).

D'altra banda, ja veiem que en la formació de les identitats és tan fonamental la definició del "nosaltres" com la dels "altres", i en el cas d'Europa això presenta grans dificultats, en tant que, per als ciutadans de molts països europeus, la formació històrica de l'altre es produeix dins de la mateixa Europa. Així, el *nosaltres* francès s'ha configurat en gran part contraposat a un *altre* anglès o alemany; en molts moments de la història el *nosaltres* anglès també s'ha contraposat a un *altre* francès; l'*altre* irlandès són els anglesos; l'*altre* espanyol, a més dels "moros", són els francesos; l'*altre* polonès són els alemanys i els russos; i així, quasi totes les nacions europees s'han anat afirmant sobre la negació o el contrast amb una altra nació europea. Els territoris frontera amb països islàmics, com ara Espanya o, sobretot, Grècia, sí que s'han definit davant de països fora d'Europa i que, a sobre, representen clarament una altra tradició.

Però, és l'Islam l'*altre* europeu? La retòrica europea ens diria que no, en tant que es vol ser curós amb les importants minories d'aquesta religió i el discurs oficial és que es vol construir una Europa on caben tots; més encara quan Turquia està immersa en la carrera per a entrar a Europa. El període post 11 de setembre de 2001 ha convertit l'Islam en l'*altre* més recognoscible per a tot Occident, incloent-hi Europa, que després va patir atemptats semblants a Madrid i Londres. Però sent l'origen de la UE econòmic, els *altres* europeus haurien de ser els que competeixen amb Europa econòmicament, és a dir, els EUA, el Japó i darrerament la Xina; de fet, s'han produït importants pugnes amb aquests països pel control de recursos, accés als mercats, etc. No obstant això, es tracta també d'aliats estratègics, especialment en el cas dels EUA: és complicat construir Europa enfront d'un altre que t'ha "ajudat"¹⁴² a superar una terrible guerra que inicialment va ser entre els mateixos europeus. Així doncs, tampoc és senzill consolidar la identitat europea a partir de l'alteritat.

La qüestió lingüística, com veurem una de les de major importància (tot i que no indispensable) en la formació de nacions i desenvolupament de nacionalismes, a Europa troba més punts de desencontre que d'encontre, en tant que és la regió del món amb més llengües oficials i incorporades al sistema educatiu públic, i això és un

¹⁴² El Pla Marshall també implicava una profunda penetració del capital nord-americà en el mercat europeu.

clar desavantatge amb la Lliga Àrab, Llatinoamèrica, els Estats Units d'Amèrica, Rússia o Xina, per esmentar casos de grans superfícies amb governs/institucions comuns (siguen aliances d'estats o estats únics). Aquesta diversitat lingüística adverteix també sobre diferències culturals que no són fàcils de salvar si es pensa en un projecte supranacional comú i en una adhesió (supra) "nacional" almenys al nivell de la que capten les nacions que formen part de la UE.

En definitiva, la idea d'Europa o la supranació Europa com a entitat generadora d'una identitat territorial amb destacables sentiments d'adhesió està encara lluny de cristal·litzar. La identitat és ací encara una suposició, perquè el fet de "ser europeu queda sense identificar" (Friese, 2004: 110), almenys de moment. A més, l'òptica nacional de cadascun dels estats s'imposa i no hi ha un foment decidit del "nacionalisme" europeu.¹⁴³ Només s'insisteix en la difusió dels valors democràtics, la bondat de la cooperació, la història comuna (ben farcida, per cert, d'enfrontaments bèl·lics entre ciutats, senyorijs, regnes, nacions i estats europeus) perquè no es perda l'esperit d'unió que ha de mantenir les institucions i els acords signats; però tot això sense qüestionar la primàcia identitària de les nacions.¹⁴⁴ El dificultosament aprovat Tractat de Lisboa¹⁴⁵ així ho ratifica; de fet, és un document que havia de significar un pas més enllà en la Unió i de moment, després de successives revisions plantejades per determinats estats, se n'ha parlat més per la victoriosa oposició d'alguns d'aquests estats que no pas del seu significat i projecció futura.

Però, reprenent els arguments de Michael Billig (2006), els europeus, per l'adhesió dels nostres estats, som ciutadans de la UE, tenim un mapa, una bandera, unes capitals,

¹⁴³ Per no insistir massa en el fet que la concepció de nació d'uns estats i altres és ben diferent, com reflecteixen les seues constitucions i la seua tradició politicoideològica (Kántor, 2006: 96-97; vegeu també Kazancigil, 1993).

¹⁴⁴ Vegeu, per exemple, el discurs de José Manuel Durão Barroso en la cerimònia de signatura del Tractat de Lisboa (SPEECH/09/463, 10/10/2009, Varsòvia; a <http://europa.eu/>). També és interessant l'article de Bernard-Henri LÉVY ("Imagining Europe", *Financial Times Business*, març 2007), que la UE exhibeix en la seua web oficial (http://europa.eu/50/news/views/071214_es.htm; visita 13 de desembre de 2011) i que parla d'un patriotisme lligat al projecte (a la Constitució, al Tractat, al Parlament...) i no a un territori o una bandera (aquest patriotisme ha de quedar per als estats), perquè, de fet, Europa apareix per a eliminar fronteres (encara que inicialment siga només a la circulació de mercaderies). També diu que la comunitat que constitueix Europa no ha de ser una "font d'identitat": "ser europeu és ser conscient d'una convergència indefinible"; estem junts, col·laborem, però això no cal que es concrete en una identificació, perquè l'objecte d'aquesta és ambivalent.

¹⁴⁵ <http://eur-lex.europa.eu/es/treaties/dat/12007L/htm/12007L.html> (visita 13 de desembre de 2011).

unes institucions, referències reiterades en els mitjans de comunicació i els llibres de text, consciència col·lectiva de pertànyer a la comunitat dels europeus, etc. La França de final del segle XVIII, un dels paradigmes del germen de la nació moderna, no tenia millors condicions per a convertir-se en nació que les que té Europa actualment per a esdevenir una “supranació”. Així i tot, calen més elements per a bastir una “identitat forta” en el sentit que expressa Cathleen Kantner (2006), però sobretot que la presència d’aquesta “supranació” en la vida dels ciutadans tinga més pes que la de les nacions i estats als quals pertanyen, i això no sembla que vaja a produir-se a curt o mitjan termini.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

IDENTITAT NACIONAL. NACIONS I NACIONALISME

En tant que hi ha qui considera l'antic Regne de València una nació, o part d'una nació de territori més extens (Països Catalans) diferent d'Espanya, o fins i tot part d'una nació amb estat (Espanya), i aquestes consideracions són en si mateixes posicionaments polítics, alhora que són part fonamental de l'ideari dels partits polítics valencians, no hi ha dubte que la identitat nacional ha de tenir un tractament preferencial. Al voltant de la identitat nacional girarà la part empírica d'aquesta investigació i, en definitiva, l'objecte d'aquesta tesi. Però abans de centrar-nos en el cas valencià, cal aproximar-nos a les nocions de nació, nacionalisme, i explorar les principals teories que, des de la sociologia i unes altres disciplines socials, han buscat l'explicació del fenomen.

Lògicament, començarem amb un apartat conceptual que ens situe adequadament sobre la matèria. Atès que la identitat nacional és una identitat col·lectiva i, més específicament, una identitat territorial, tot el que genèricament hem esmentat sobre aquestes darreres fa referència a la identitat nacional i, consegüentment, tenim una part del treball avançat. Les particularitats d'aquest tipus d'identitat són, evidentment, les que deriven de l'objecte d'identificació, la *nació*, i tot el que hi està relacionat (principalment el nacionalisme). Per tant, aquests conceptes (*nació*, nacionalisme) i uns altres de tangencials que ajudaran a completar la comprensió del fenomen (estat, ètnia, etc.) són els que seran tractats en aquesta part introductòria/conceptual.

Després d'això, es parlarà atenció en les principals posicions sobre l'origen de la nació, que és el debat central entre els diferents paradigmes i que té una importància crucial per a completar la definició de la nació, en tant que ens estarem referint a una nació determinada si la datem, per exemple, en l'edat mitjana o, al contrari, ho fem en la modernitat, per esmentar potser els dos moments que rivalitzen a l'hora d'haver sigut testimonis de la gestació de les nacions. Després d'aquesta prolongada incursió en els orígens, ens detindrem en la formació de la ideologia nacionalista i en les tipologies del nacionalisme. Finalment un apartat històric sobre l'evolució de la dinàmica centre-perifèria a l'estat espanyol ens prepararà definitivament per a abordar el cas valencià.

Conceptes

Primerament, la *identitat nacional*, al contrari que la *nació* o el *nacionalisme*, és un terme més recent, que potser deu la seua aparició a la influència unificadora de la psicologia i sociologia nord-americanes que a partir de la segona meitat del segle xx començaren a prestar prou atenció a la identitat, les seues característiques i tipologies. Ja hem parlat suficientment de la teoria de la identitat social i hem fet al·lusió a la via encetada al final dels seixanta amb els estudis sobre polítiques d'identitat. En un breu lapse de temps, determinats fenòmens passaren a ser fenòmens d'identitat i entre aquests, els relacionats amb nacions i nacionalisme. Així mateix, la centralitat de la identitat ha permès superar conceptes de difícil aprehensió, com ara el *caràcter nacional* (Smith, 2004: 33), però també ha provocat que uns altres bastant treballats, com ara la *consciència nacional*, vegem retallat el seu desenvolupament.¹⁴⁶

Centrant-nos en la delimitació del concepte, Sangrador afirma que per a l'existència d'una identitat nacional cal una "realitat multinacional", en tant que aquella seria "el resultat d'un procés relacional pel qual ens percebem diferents dels col·lectius que ens envolten" (1996: 26). Aquesta frase no ens aporta molt sobre els elements constitutius de les identitats nacionals o sobre la seua delimitació conceptual, però ens recorda que les identitats "viuen" de la relació amb els altres.

Per la seua part, Smith proposa una definició d'identitat nacional que ell qualifica d'operativa:

¹⁴⁶ Entre els darrers estudis que han emprat el concepte de "caràcter nacional" amb cert rigor tenim Cappello 1993 (vegeu també Béjar & Cappello, 1990), que, no obstant això, tracta de manera paral·lela caràcter i identitat nacionals. I justament Héctor Manuel Cappello també utilitza la noció de "consciència nacional" (1996) per a les seues investigacions a Mèxic. "Ens referim al caràcter i a la identitat nacionals com a dos estructures sociopsicològiques [que alhora són atributs de les col·lectivitats] que emergeixen quan l'estat nació apareix com una nova forma d'organització de la societat humana. El caràcter i la identitat nacionals configuren una estructura de naturalesa col·lectiva que anomenem 'consciència nacional'. Considerem la ciutadania com el subjecte sociopolític de l'estat nació. En la mateixa línia de raonament, la consciència nacional és un atribut de la ciutadania, no dels individus. La consciència nacional, com el caràcter i la identitat nacionals, també és un ens històric i dinàmic que coneix els mateixos canvis experimentats per l'estat nació" (Cappello, 1996: 13). Al contrari que *caràcter nacional*, *consciència nacional* és un concepte que manté la seua vigència fins i tot entre els estudiosos de la matèria (vegeu Pop, 2005; Smith, 2004; Hastings, 2000; Connor, 1998; Llobera, 1996; Habermas, 1989; etcètera). Pop defineix la consciència nacional com "la convicció d'un grup poblacional [els connacionals] de viure junts sobre la base d'una experiència passada i pensant a construir un futur comú" (2005: 13).

La continua reproducció i reinterpretació del patró de valors, símbols, records, mites i tradicions que componen el patrimoni distintiu de les nacions, i les identificacions dels individus amb aquest patró i aquesta herència, així com amb els seus elements culturals (2004: 33).

Realment no és una definició que introduïska massa de nou respecte del que ja s'ha vist en les identitats col·lectives: hi ha aquesta tensió entre continuïtat i canvi, la lògica relació entre els nivells individual i col·lectiu, la presència d'elements subjectius i objectius, la distintivitat, la idea de procés, etc., però centra l'atenció en el que és essencial per a Smith i els etnosimbolistes, la recuperació de símbols, mites, etc., i el seu tractament dins l'engranatge identitari.

En qualsevol cas i seguint la coherència d'apartats anteriors, tornarem sobre la definició que ja hem compost en les identitats col·lectives aplicant-la a la nació, és a dir:

La identitat nacional seria un sentiment de pertinença compartit pels membres d'una nació, partint d'alguns trets distintius objectius, que han de ser presos en consideració de manera significativa pels connacionals i han de permetre la constitució d'un sistema de delimitació en el qual hi ha autodefinició, però també distinció respecte d'unes altres nacions. A partir d'ací i sobre una mínima estabilitat que permet als membres de la nació reconèixer la identitat tot i el pas del temps, aquesta es reformula contínuament (encara que no són habituals els canvis sobtats). Així, la identitat nacional, com qualsevol identitat, és una construcció i, per tant, un procés pel qual els elements objectius i subjectius van reinterpretant-se per a produir significats i narratives. Aquests significats i narratives permetran dotar de sentit les accions del col·lectiu nacional, generar un model de comportament que fins i tot podria considerar-se un projecte de futur per a la nació.

A partir d'aquesta definició, precisament el que cal afrontar és el concepte central o l'objecte d'identificació, és a dir, la nació.

Nació

El concepte de nació, com molts altres en les ciències socials, continua sent objecte de debat i potser és un dels que més disputes acadèmiques ha generat al llarg del darrer

segle.¹⁴⁷ Influirà molt en el recurs a un tipus de definició o a un altre el paradigma des d'on s'argumente i això ho veurem detingudament quan ens centrem en el debat sobre l'origen de la nació, que és el més determinant dels que envolten el fenomen. Precisament si iniciàrem l'aproximació conceptual amb l'etimologia, ja trobaríem dificultats que tenen a veure amb aquesta discussió teòrica. Nació ve del llatí *nasci/nascere* que significa "nàixer" i, en conseqüència, el terme, fundacionalment, fa al·lusió a la idea de "naixement comú" (Schippers, 2001: 16; vegeu també Connor, 1998: 91), i en una derivada lògica a partir d'aquesta idea al *loc* de naixement comú. Però no sols es poden apuntar conseqüències a escala espacial, sinó també sobre la variable temps, en tant que "la ficció que hi ha implícita ací és que el *naixement* [*nascita*] es converteix immediatament en nació, de manera que potser no hi ha cap diferència entre tots dos moments" (Agamben, 1996; citat en Bauman, 2005: 33). Segons el paradigma modernista que examinarem amb deteniment, aquesta simultaneïtat temporal és una convenció construïda laboriosament, que va arribar a inferir una aparença de naturalitat al fet que "*pertànyer per naixement* significava (...) pertànyer a una *nació*" (Bauman, 2005: 38). Walker Connor va més enllà quan assevera que aquesta relació entre naixement i nació, i els primers usos del terme implicaven "un vincle de sang compartit" (Connor, 1998: 91). Ara bé, això no volia dir que el significat de nació fóra el que entenem en l'actualitat. Els autors perennialistes, en canvi, sí que relacionaran més íntimament aquests primers usos amb els actuals, com també veurem suficientment (Hastings, 2000: 28-34).

Però referències etimològiques al marge i com succeïa amb les identitats col·lectives (recordem que les nacions són l'objecte d'identificació d'una d'elles), els elements que recullen unes definicions i altres es poden distingir entre objectius i subjectius; n'hi ha que només empren un d'aquests dos grups, però és més habitual combinar-los en una delimitació conceptual el més completa possible. En qualsevol cas, molts dels autors no ofereixen una definició sintètica, sinó una relació d'elements constitutius de la nació amb més o menys desenvolupament. Abans de plantejar el nostre propi

¹⁴⁷ Un dels clàssics contemporanis en l'estudi d'aquest fenomen, Seton-Watson, ja deia que és molt difícil trobar una definició científica de "nació" (1977: 5; citat en Aikant, 2010: 52), però, com hem apuntat, aquesta incertesa seria traslladable a gran part de la conceptualització de les ciències socials.

desenvolupament que hauria de culminar en un intent de definició, és interessant rescatar algunes de les definicions sintètiques més destacades:

Una nació és una comunitat estable de persones, històricament constituïda, formada sobre la base d'una llengua, un territori, una vida econòmica comuna i una construcció psicològica que es manifesta en una cultura comuna (Stalin, 1977; citat en Smith, 2004: 25-26).

Una comunitat humana amb nom propi que ocupa un territori propi i posseeix uns mites comuns i una història compartida, una cultura pública comuna, un sistema econòmic únic i uns drets i deures que afecten a tots els seus membres (Smith, 1995; Smith, 2004: 28).

És una comunitat política imaginada: imaginada com a inherentment delimitada i sobirana (Anderson, 1993: 23).

La nació pot definir-se com l'agrupació de major grandària basada en el mite de l'ascendència comuna (Connor, 1998: 200).

Serà una nació aquella en què hi ha un número suficient de membres que la considera com a tal (Hobsbawm, 1992).

Una nació és una comunitat molt més conscient de si mateixa que una ètnia (...) posseeix o reclama el dret a la identitat i a la autonomia política com a poble, juntament amb el control d'un territori específic (Hastings, 2000: 14).

1. Dos hòmens són de la mateixa nació si i només si comparteixen la mateixa cultura, on cultura en aquest cas significa un sistema d'idees i signes, i associacions i maneres de comportar-se i comunicar-se.

2. Dos homes són de la mateixa nació només si es reconeixen l'un a l'altre com a pertanyents a la mateixa nació. En unes altres paraules, les nacions fan l'home; les nacions són els artefactes de les conviccions, les lleialtats i les solidaritats dels homes. Una mera categoria de persones (siga ocupants d'un territori o parlants d'una llengua, per exemple) esdevé una nació quan els membres de la categoria reconeixen mútuament i fermament determinats drets i deures en virtut de la seua afiliació compartida. És el reconeixement mutu com a companys d'aquesta classe el que els converteix en una nació, i no els altres atributs compartits, siguen els que siguen, que separen aquesta categoria dels no-membres (Gellner, 1983: 6-7).

Un ampli grup social integrat per una combinació de diverses classes de relacions objectives (econòmica, política, lingüística, cultural, religiosa, geogràfica, històrica), i la seua reflexió subjectiva en consciència col·lectiva (Hroch, 1996: 79).

Stalin, l'autor de la primera definició, no passa per ser un dels grans teòrics de les ciències socials, però cert és que la seua definició és una de les més referides, almenys quan es posa l'accent en els elements objectius; de fet, directament o indirectament, gran part de les aproximacions que subratllen aquest tipus d'elements en són deutores. És el cas de la d'Anthony D. Smith,¹⁴⁸ que, no obstant això, afegeix nous matisos. Les tres següents, amb l'autoria de teòrics modernistes (Anderson, Connor i Hobsbawm), se centren clarament en elements subjectius, en el fet que els membres de la nació hi creguen o, com diria Anderson, se la imaginin. Però la definició següent, la de Hastings, com veurem un dels principals autors perennialistes, també emfasitza els elements subjectius, en tant que la nació ha de tenir membres conscients de ser part d'aquesta comunitat territorial. Finalment, hi ha autors que combinen conscientment tots dos grups d'elements, com podem veure en les propostes finals. Sense barrejar els dos grups, Ernest Gellner va suggerir dues definicions: una d'objectiva i centrada en un aspecte específic (la cultura) i una altra de subjectiva, que acceptaria qualsevol aspecte teòricament objectiu sempre que aquest estiga "subjectivat". Per la seua banda, Hroch combina el vessant objectiu i el subjectiu de manera senzilla, i creiem que encertada, en la darrera de les definicions.

Com ja comentàvem i com es pot comprovar amb aquest breu compendi, el consens en la definició i l'explicació d'aquest fenomen no s'ha produït ni sembla que vaja a produir-se. La combinació d'elements pot ser molt diversa i les propostes resultants, no per divergents, poden deixar de ser acceptables. Així doncs, es farà un recorregut per les aportacions de diferents autors, parant atenció tant en els elements subjectius com en els objectius, en el convenciment que tots dos grups són de vital importància per a conceptualitzar vàlidament la nació, perquè "la nació és una combinació

¹⁴⁸ En bona part com a conseqüència del seu reconeixement com a teòric central en aquesta matèria, la definició d'Anthony Smith és de les més referides (vegeu Ercegovac, 1999; Forero, 2009: 39; Béjar, 2010: 422; Serra, 2010: 3; etc.).

dialèctica” dels dos conjunts de trets (Garcia Illa, 1996a: 147). El tipus de definició que fa Hroch (1996) és la que prendrem com a referència.

La nació com a objecte d'identificació d'una identitat col·lectiva

Primerament hem de repassar aquells aspectes que ja han sigut abordats quan fèiem referència a les identitats col·lectives i després específicament a les de base territorial i que també solen ser esmentats en les definicions o aproximacions al concepte de nació. Evidentment, hi ha definicions que fan al·lusió directa a la *col·lectivitat* i que la nació és una característica que el grup *comparteix*. Així, Stalin (1977), Smith (2004: 28), Pop (2005: 13), Anderson (1993) o Castelló (2000: 12) inicien les seues descripcions amb el terme *comunitat*, i gran part dels autors acompanyen de *comú/na* o *compartit* els elements objectius que introdueixen per a definir la nació –“història comuna compartida” (Marín, 2002: 38), “cultura comuna” (Stalin, 1977), etcètera.

Ja hem comentat que també solen barrejar-se *elements subjectius i objectius*, que veiem que estaven presents en el conjunt de les identitats col·lectives, sempre considerant amb Montealegre (2007) que “l'objectivitat és una intersubjectivitat validada socialment”. Així, també en la nació s'ha de veure si els elements objectius que classifiquen i distingeixen són presos en consideració de manera significativa per les persones afectades, en aquest cas els connacionals. Tot i que hi ha serioses discrepàncies en aquest apartat que desenvoluparem més endavant, podríem afirmar amb Hargreaves i García Ferrando (1997: 69-70) que calen alguns elements objectius previs que després la consciència col·lectiva ha d'incorporar a la construcció social “nació”.

Així mateix, i com a objecte d'una identitat col·lectiva, en la nació hi és present una particular dinàmica de *continuitat i canvi*. D'una banda, hi ha qui sosté que la nació és “el resultat d'un procés de decantació històrica” (Cabrera, 1992: 1), que està històricament constituïda (Stalin, 1977), i, en conseqüència, els seus membres comparteixen una història comuna (Smith, 2004: 28; Hardt & Negri, 2000; Marín, 2002: 38; Letamendia, 1997: 84-85; etc.). Això implica que el que representa la nació manté una continuïtat amb el passat. I a mantenir aquesta continuïtat també contribueixen determinats ritus, mites i símbols, que estan presents des de temps enrere i que ens

arriben al present més o menys modificats, però recognoscibles pels membres de la nació com a elements definidors. Això no obsta perquè les nacions vagen canviant la seua morfologia i continguts simbòlics en tant que si la nació és “una obra en progrés” (Hastings, 2000: 41; vegeu també Vilar, 1998: 27), “un producte sempre dinàmic i inacabat d’un procés complex de construcció política i social” (Máiz, 1997b: 169), en certa mesura anirà cedint als canvis, serà susceptible de renovació, tot i que siga moderadament (Smith, 2004: 36). De tota manera, i com apunta Habermas fent referència a Benjamin, en el segle XIX, moviments nacionals i estats nacionals feren un ús públic de la història d’acord amb els interessos de la pròpia nació: és “aquest tipus d’historiografia, àmpliament difosa i eficaç, que pogué servir com a mitjà a una nació o a un poble en el procés d’esdevenir conscient de la seua pròpia identitat” (1989: 88-89). Hi ha un extens desenvolupament d’aquesta idea a Hobsbawm & Ranger (1988), on es fa referència al treball dels nacionalistes per a fonamentar històries i tradicions nacionals, de vegades inventades o modificades. En realitat, es dona una barreja entre realitat i ficció, com està produint-se des de l’inici de la producció escrita. Això és molt clar en l’èpica homèrica, i després en les cançons de gesta; però també és molt clar en l’acurada i pretesament científica¹⁴⁹ obra d’Heròdot (2001).

També la nació és capaç de *donar sentit a les accions* dels membres del grup; això es pot deduir de les paraules de Julio Cabrera quan assevera que les nacions són “realitats socials generades pels homes i amb capacitat d’imposar-se sobre els individus fins a determinar el seu pensament i conducta” (1992: 1). En segona instància, aquesta determinació pot prendre la forma d’un *projecte* col·lectiu per al futur (Guibernau, 1996: 58). Específicament, es tracta d’un “projecte polític que busca concordar la identitat com a poble (ètnia) amb la sobirania política, avui representada per la forma estat” (Piqueras, 1996b: 116-117).

Finalment, cada nació particular ha de diferenciar-se de les altres nacions definint els *límits* que separen una construcció de l’altra, com esdevé amb cada objecte d’identitat. Així, alguns autors parlen del caràcter excloent de la nació, ja que es pot tenir diverses identitats territorials, però amb molta dificultat més d’una identitat

¹⁴⁹ S’entén que “científica” per als paràmetres de l’època. Heròdot aspirava a una obra tan ajustada als fets com fóra possible.

nacional (Castelló 2001b: 35) perquè el nacionalisme estableix per a les nacions marques d'exclusivitat. En la seua definició "subjectivista", Gregory D. Saxton (1998) posa l'èmfasi en aquesta qüestió:

[La nació és un] *ampli grup d'individus que creuen que tenen el dret per a autodeterminar-se basant-se en la creença que són suficientment homogenis (internament) i suficientment diferents dels altres grups delimitats territorialment (externament) per a constituir una nació amb dret propi.*

La nació, construcció i fet social

A més d'aquest repàs per aspectes que formen part de les definicions de nació i que també estan presents en el desenvolupament que ja s'ha fet de les identitats col·lectives, també és convenient fer esment de determinades concepcions de la nació, abans de desplegar els elements subjectius i objectius. Per exemple, hi ha un acord pròxim al consens en el fet que la nació és una *construcció social*, però, segons diversos autors, ho és *específicament política* (Anderson, 1993; Giró, 2002) i *ideològica* (Hirsch, 1999), en tant que, en quasi tots els casos, és un resultat del pensament i l'actuació dels nacionalistes.

Així mateix, partint dels plantejaments de Pérez-Agote (1984: 5), Cabrera apunta que:

La nació és un concepte propi de l'ordre dels fenòmens socials (...), això és (...) es tracta d'una particular definició de la realitat defensada per un grup humà com a evidència social, i així se situa dins de l'àmbit dels fenòmens de les identitats col·lectives. Per això es pot definir la nació com un fet social en sentit durkheimià (...), això és, consisteix en una objectivació de relacions socials (1992: 1).

Això implica que hi ha una validació social del fenomen que és la que permet abordar-lo com una *evidència*, com un fet social del qual no cal demostrar-ne l'existència. (potser sí la de cada nació específica, però no la del fenomen social que constitueixen les nacions).

Aquesta circumstància i la complexitat d'abordar el concepte duen alguns autors a obviar la seua definició o almenys a no prioritzar-la. És el cas de Zoltan Kántor: "No hem de considerar la nació com una categoria central. Ens hem de centrar més en el nacionalisme, en els processos de construcció de les nacions o en la política nacional"

(2006: 97; vegeu també Pop, 2005: 13). Per tant i sota aquest punt de vista, la definició de la nació no hauria de ser una obsessió acadèmica perquè ens planteja no poques dificultats i, en certa mesura, podem considerar-la una evidència que ens permetria treballar més a fons els processos polítics i ideològics que giren al seu voltant. Més enllà, Grasa (1996: 68) sosté que parlar de “qüestió nacional” és quasi anacrònic, i més aviat hauríem de fer referència a qüestions identitàries o comunitàries, com hem començat nosaltres a fer en la seqüència conceptual de la part teòrica.

També aquests autors adverteixen de les confusions amb el concepte de *estat*, especialment en un entorn quotidià, però també en l'àmbit dels mitjans de comunicació i en la pràctica política. De fet, en el seu dia es va denominar *Organització de les Nacions Unides* i no *d'Estats*; i hi ha molts més exemples d'aquest tipus. El *Diccionario de la Real Academia de la Lengua Española* manté aquesta confusió quan admet entre les seues accepcions de nació “conjunt dels habitants d'un país regit pel mateix govern” i “territori d'aquest mateix país” (citat en Izu, 2005).

En qualsevol cas, són molts els investigadors que han fet l'intent de delimitar conceptualment les nacions i ací ens hem plantejat aprofitar aquest treball per a proposar una definició específica que, a més, puga ser contrastada amb el cas valencià. Com ja havíem avançat, dividirem els aspectes definidors en elements objectius i subjectius.

Elements objectius en la definició de la nació

Al marge de la ja esmentada “història comuna”, el primer element objectiu que hem de considerar necessàriament és el *territori*, atès que la identitat nacional és una de les més característiques identitats territorials. Ja hem dedicat un capítol sencer al territori i la territorialitat i, per tant, només recuperarem alguns autors que consideren que el territori és un dels elements objectius centrals per a definir la nació. Així, es fa referència a la nació com una comunitat formada sobre la base d'un territori (Stalin, 1977), o que ocupa un territori propi (Smith, 1995; 2004: 28), o que està definida territorialment (Castelló, 2000: 12; vegeu també Saxton, 1998), o que es forma i s'afirma sobre un marc territorial (Pop, 2005: 13-14), o que posseeix/reclama el control d'un territori específic (Hastings, 2000: 14), o que és imaginada com a limitada,

amb fronteres finites (Anderson, 1993) o amb una geografia específica (Marín, 2002: 38; Vilar, 1998: 32)... Per a Etherington (2003: 33; vegeu també Guibernau, 2000; Fernández Sebastián, 2005), la centralitat del territori en el concepte de nació vindria de l'aspiració d'aquesta de ser un estat: cal un territori jurisdiccional sobre el qual exercir el poder i desplegar el que Gellner anomenaria una "alta cultura" (1998: 30-39). Això encaixa millor amb el tipus de nació cívica/política, que es contraposa a l'ètnica/cultural, i el desenvolupament històric de la qual està més relacionat amb el de l'estat, com ja veurem (Quijada, 2000: 375). Però, en definitiva, queda clar que la nació està lligada a un territori, tot i que molt freqüentment hi haja dubtes sobre els seus límits.¹⁵⁰

Si el territori és l'element objectiu que millor encaixa amb la nació cívica/política, els que millor lliguen amb la nació ètnica/cultural són la base ètnica, la cultura o la llengua, que són aspectes que esmenten moltes de les definicions que hem resseguit. Són molts els teòrics que vinculen l'ètnia amb la nació, en gran part dels casos entenent-la com un antecedent, com una nació a la qual li cal el pas final de la politització. Per exemple, Anthony D. Smith, un dels autors que més ha treballat el concepte, defineix l'ètnia com:

Una comunitat humana amb nom propi, associada a un territori nacional, que posseeix mites comuns d'avantpassats, que comparteix una memòria històrica, un o més elements d'una cultura compartida i un cert grau de solidaritat, almenys entre les elits (2004: 28).

Respecte de la definició de nació que fa el mateix Smith i que ja hem vist en pàgines precedents, el vincle amb el territori és més lleu ("associada a un territori" enfront d'"ocupa un territori propi" que deia per a la nació),¹⁵¹ també amb la història comuna

¹⁵⁰ La hipotètica nació dels valencians és un exemple, no pel territori valencià, que està raonablement clar, sinó per l'abast de la nació a la qual fem referència, en tant que els uns consideraran que inclou a tots els territoris de parla catalana, i els altres només al territori de l'antic Regne de València. Però hi ha exemples més evidents específicament sobre els límits, amb disputes ancestrals entre nacions, com va succeir fins a la conclusió de la Segona Guerra Mundial amb Alsàcia i Lorena, o com podríem assenyalar en el cas dels Balcans, per esmentar casos propers espacialment i temporalment. També veiem com en el franquisme (vegeu l'apartat d'identitat regional) algun autor va arribar a acceptar les demarcacions territorials dels Països Catalans i Euskal Herria per a reclamar Catalunya Nord i Iparralde com a espanyoles... (Elias de Tejada, 1948: 191-192; citat en Geniola, 2009).

¹⁵¹ A la comunitat ètnica no li cal "la possessió física del territori històric" (Smith, 2004: 27).

(“comparteix una memòria històrica” enfront d’“història compartida”);¹⁵² la presència d’una cultura pública comuna encara no s’ha fet present més que en uns quants elements, no hi ha un sistema econòmic únic, i tampoc uns drets i deures que afecten a tots els membres, sinó únicament “cert grau de solidaritat, almenys entre les elits”. Tant aquest autor com la resta dels teòrics etnosimbolistes, molts perennialistes, i fins i tot uns altres que no ho són, el que han volgut expressar és que l’ètnia és una nació “en bolquers” a la qual li cal la decisiva intervenció dels nacionalistes i l’adveniment d’una nova concepció politicoterritorial representada per l’estat (modern). En qualsevol cas, diversos estudiosos (no és el cas de la darrera definició de Smith) han cregut necessari incorporar a les seues definicions de nació la base ètnica com un element de certa importància perquè existisca el tipus de comunitat que anomenem nacional. Així, segons Giró, perquè es pugui produir el procés de construcció nacional calen, entre altres precondicions, les “ètniques” (2002); de la mateixa manera, per a Pop, les nacionals són comunitats de tipus ètnic (2005: 13), i per a Piqueras la nació és un grup ètnic que ha guanyat en complexitat i, com ja dèiem, s’ha polititzat (1996b: 116-117); per a Castelló, l’etnicitat és un dels atributs a través dels quals s’identifiquen entre si els connacionals (2000: 12), i per a Saxton (1998) és una de les bases per a la creença en l’homogeneïtat de les nacions. Més enllà, en una visió singular del paradigma modernista, Connor considera que és força complicat distingir un grup ètnic d’una nació, i que, com a mínim, el grup ètnic és una nació potencial (1998: 97-100). Tot i aquesta profusió de referències a l’ètnia i l’etnicitat com a elements objectius, també hi ha molts altres autors, especialment modernistes, que pensen que és un concepte molt dubtós¹⁵³ i que l’establiment d’aquesta línia de continuïtat entre ètnia i nació és un artífici perennialista.¹⁵⁴ Així, Ercegovac (1999) diu explícitament que no s’ha de sobrevalorar el paper de les ètnies en la formació de les nacions, i més

¹⁵² Enfront de la memòria, la història implica codificació i estandardització (Smith, 2004: 28) i això ja ho trobem més característicament en les nacions.

¹⁵³ Per a Crowley, “el concepte està carregat de sobreentesos, fins al punt de que poques vegades se sap, en l’ús corrent (o almenys no tècnic) [...] si és quelcom distint d’un simple eufemisme de la ‘raça’ convertida en tabú” (1993: 258).

¹⁵⁴ Aquest debat el veurem amb deteniment quan examinem les posicions respecte de l’origen de la nació. En qualsevol cas, cal apuntar ja en aquest moment que podem emprar una definició operativa de *ètnia* a la nostra conveniència, però no és aquest un fenomen fàcilment identificable fins i tot per a la comunitat científica, de manera que entendre’l com un element objectiu reconegible serà una mica arriscat.

radicalment es manifesten autors com Hobsbawm (1992: 71-76), que rebutgen l'ús d'aquest concepte, perquè la seua definició és confusa.

També la *cultura* (o concrecions del tipus “cultura pública” o “alta cultura”) serà un dels elements objectius més conreats per la teoria social per a configurar les definicions de nació ja des que Herder enunciara la teoria del “particularisme cultural”. Així, com hem vist, ja Stalin (1977) parlava d'una cultura comuna, tot i que com una manifestació d'una “construcció psicològica”, que podria ser entesa com un element subjectiu; més actualment, Guibernau es refereix també a una cultura comuna compartida per la comunitat nacional (1996: 58); d'una altra banda, per a Saxton (1998), la cultura és una altra de les bases per a la creença en l'homogeneïtat de les nacions; Vilar afirmava que la nació és sobretot un fet cultural, al qual li dona més precisament un caràcter patrimonial, en el sentit que és un “passat encara vivent”, una herència transmesa generacionalment (1998: 33); i, en fi, Smith especifica que un dels atributs de les nacions és una cultura pública comuna (1995; 2004: 28), que, com ja comentàvem, és un dels passos més enllà que fa la nació respecte de l'ètnia, els membres de la qual tan sols compartien alguns elements culturals (vegeu també Kemiläinen, 1993: 31-50). Recuperant la relació de definicions inicials citades, hem de recordar que per a Gellner, un dels teòrics més respectats que han explorat el fenomen de les nacions i el nacionalisme, la cultura, entesa com un “un sistema d'idees i signes, i associacions i maneres de comportar-se i comunicar-se” (1983: 6), és l'element objectiu central per a entendre la formació de nacions. En les teories sobre l'origen de la nació veurem més detingudament el procés pel qual les nacions arriben a configurar-se com a expressió d'una “alta cultura” (Gellner, 1998: 30-39) que es genera a partir de la formació del mode de producció capitalista. També Miroslav Hroch entén que la cultura és un dels elements objectius que cal considerar i, tot i que assenjala un gran nombre d'ells, destaca especialment els vincles culturals entre els membres de la nació,¹⁵⁵ que permetran un alt grau de comunicació social, essencial per a la formació i consolidació de les nacions (1996: 79).

¹⁵⁵ Juntament amb la memòria d'un passat comú i la concepció d'horitzontalitat entre els membres (Hroch, 1996:79).

Un important aspecte de la cultura, la *llengua*, també jugaria, lògicament, un paper decisiu per a elevar el grau de comunicació social (Hroch, 1996: 79). Sens dubte, estem davant d'un dels anomenats elements objectius més sòlids per a entendre per què es formen les nacions i només ha sigut qüestionat en tant que el seu paper ha sigut secundari en la configuració de determinades nacions que han tingut un especial seguiment per part de l'acadèmia (Irlanda, els Estats Units d'Amèrica...), o en els casos en què s'han format hipotètiques nacions plurilingües, com pot haver succeït a Suïssa.¹⁵⁶ Però n'hi ha d'altres en què la llengua és una qüestió central i vertebradora del moviment nacionalista; és el cas de la majoria dels nacionalismes perifèrics de la península Ibèrica (Catalunya, Euskadi, Galícia...), incloent-hi el valencià en qualsevol dels seus vessants; el de les unificacions italiana i alemanya, els nacionalismes escandinaus, gran part dels d'Europa Central i Oriental... També en el repàs pels diferents paradigmes i les seues posicions en relació amb l'origen i formació de les nacions hi haurà una dedicació especial a la llengua, en la mesura que totes les teories li atribueixen un paper protagonista. En aquest punt, com estem fent amb la resta dels elements, recuperem alguns dels autors que fan esment explícit de la llengua en les seues definicions de nació. Ja en els escrits de Herder (1982) que inspiraren el nacionalisme romàntic i particularment en *Idees per a una filosofia de la història de la humanitat*, s'afirmava que no era sinó a través de la llengua que s'expressava el vertader esperit i caràcter nacional. Més d'un segle després, Stalin (1977) sostenia que la llengua era una de les bases sobre les quals està formada la comunitat estable i històricament constituïda que és la nació o, senzillament, un dels seus atributs objectivables (Castelló, 2001b: 34; vegeu també Saxton, 1998; Marín, 2002: 38). Més enllà, també hi ha qui entén que la llengua és part de l'essència de la nació (Hardt & Negri, 2000) o que els vincles lingüístics són part insubstituïble entre la base d'elements objectius que configuren la nació (Hroch, 1996: 79; vegeu també Kemiläinen, 1993: 31-50) i això és degut al fet que "la llengua és el més important dels complexos simbòlics transmesos d'una generació a altra" (Letamendia, 1997: 62).

¹⁵⁶ En qualsevol cas, hi ha qui diu de Suïssa que és un estat plurinacional. No obstant això, en la seua crítica a Gellner, Conversi manté que l'homogeneïtat lingüística no és "un requisit (...) per al nacionalisme" (2007: 376) basant-se en casos com el suís.

De tota manera, segons Izu (2005), és en el concepte de nació ètnica/cultural, d'influència alemanya, i no tant en el de nació cívica/política, on la llengua es converteix en un element indispensable per a caracteritzar el fenomen. D'altra banda, Benedict Anderson considera, com veurem, que fins i tot aquelles nacions en què la llengua no ha jugat un paper tan decisiu en la reivindicació nacionalista tenen en qüestions lingüístiques un assumpte central, en tant que per a qualsevol nació va ser vital la vernacularització de la producció impresa, que va permetre a un volum cada vegada major de connacionals imaginar la seua comunitat (1993: 69). I això inclouria, doncs, la nació politicocívica; de fet, autors com Ipperciel subratllen el paper decisiu de la llengua en la formació d'aquest tipus de nació per la seua "naturalesa específicament comunicativa i el seu paper polític en la presa de decisions democràtica" (2007: 396).

D'altra banda, la llengua també té un paper substantiu en l'articulació de la nació perquè és un dels elements que possibilita amb major efectivitat la seua continuïtat, i això a tres nivells: "el temporal històric, generalment plurisecular; l'espacial, que transcendeix de vegades compartimentacions geogràfiques o polítiques; i el social, a través del qual (...) pot gaudir d'una cohesió etnocultural per damunt de les classes i enfront d'unes altres comunitats etnolingüístiques" (Vilar, 1998: 50).

En definitiva, són molts els autors que estableixen el vincle entre llengua i nació en les seues definicions, i a ells s'afegeixen molts altres que donen continuïtat a aquesta relació en estudis sociolingüístics (vegeu, per exemple, Tejerina, 1992 i 1999; Rodríguez Bornaetxea i al., 1993; Ninyoles, 1995; Casesnoves & Sankoff, 2003; Climent, 2005; etcètera).

Continuant amb aspectes culturals, en les definicions dominantment objectivistes també és habitual trobar elements que denoten una particular formació cultural: *costums, tradicions, festes, formes de vida...* Així, Ioan-Aurel Pop, tot i decantar-se per una definició en què domina l'element subjectiu, després fa un repàs de trets comuns de les nacions en què inclou tradicions i costums (2005: 13-14; vegeu també Kemiläinen, 1993: 31-50); també per a Plano & Olton (1969: 119; citat en Connor, 1998: 89) els costums comuns són un element significatiu; i Izu (2005) inclou les

tradicions dins de les definicions més habituals de tipus cultural/ètnic. D'altra banda, Marín (2002: 38) esmenta formes de vida i festes característiques com a trets que solen distingir a les nacions i formar la base per a la seua formació.

De manera semblant, els *mites* comuns també formarien part de la particular interpretació de la història que fa cada nació, contribuint a la construcció d'una narració pròpia incorporada a la cultura nacional. Segons Smith, els mites ja estan presents en aquest tipus de comunitat prèvia a la nació que ell i molts altres anomenen ètnia i, al contrari que la cultura en general o la història, no experimenten transformacions de consideració quan l'ètnia esdevé nació (2004: 28). María Ángeles Marín va més enllà en considerar que les nacions viuen en funció de "l'adhesió de les societats humanes a una sèrie de mites i símbols" (2002: 38). També Smith dóna importància als *símbols*, sobretot en el moment en què els nacionalistes agafen major protagonisme i s'encarreguen d'oferir una versió específica de la nació; així, els símbols prenen una notable rellevància pel paper que juguen com a "explicació i evocació dels ideals de la nació" (2004: 23).

Un dels mites amb més transcendència quan parlem de nacions és el de l'*origen comú*, un altre dels elements objectius més esmentats, però no tant com a mite, sinó més aviat com a punt de partida històric, com a inici de "l'arbre genealògic de la nació". Així, Ioan-Aurel Pop, autor perennialista romanès, que manté determinades posicions que podrien considerar-se primordialistes, selecciona l'origen com un dels trets que convé considerar, però per a ell no és tant un atribut de tipus cultural (com sí que ho serien la llengua els costums o la religió), sinó més aviat de caràcter "natural", juntament amb la raça, l'etnicitat o el parentiu (2005: 13-14). Uns altres autors també parlen d'ascendència comuna com una qüestió objectivable (Castelló, 2001b: 34), tot i que la barreja de pobles qüestiona l'ascendència comuna en molts casos. Potser és més adequat parlar de l'origen o l'ascendència comuns com un mite per al qual hi ha "algun" fonament objectiu o referir-nos a aquest lligam ancestral com una qüestió que

afecta bona part de la població nacional, però seria delicat tractar aquest element amb la rotunditat amb què podem parlar d'una bandera com a símbol nacional.¹⁵⁷

La *religió*, que veurem que és una peça clau per a determinades argumentacions perennalistes, en tant que els primers textos escrits en llengua vernacle eren de temàtica religiosa (normalment la Bíblia), no té un pes visible en la caracterització de moltes de les nacions que han anat prenent forma en els dos darrers segles. Així, si bé és un tret diferencial indubtable en el cas irlandès, en els dels Balcans, o en el del Pakistan, no s'aprecia la mateixa transcendència en la formació de la nació francesa o la gallega, per esmentar dos casos dispars. Sota l'argument dels perennalistes, que lliguen ètnia, llengua i religió, i es remunten com a mínim fins a l'edat mitjana per a certificar l'aparició de nacions, potser sí que seria possible veure en la religió (o un tipus específic, nacional, del cristianisme) un element diferencial (vegeu Grosby, 2003; Hastings, 2000; Pop, 2005: 13-14). Però si l'objectiu és enunciar una definició operativa i, en la mesura que siga possible, universal, potser la religió no seria un tret a considerar per a definir gran part de les nacions contemporànies, algunes de les quals han sigut concebudes en societats laiques o en procés de laïcització.

D'altra banda, des de ben aviat diferents autors han apuntat l'*economia* com un possible element distintiu. Així, ja Stalin (1977) esmentava en la seua proposta del 1913 que una de les característiques de les nacions era la seua vida econòmica comuna. El que una dècada després seria el primer secretari del Comitè Central del Partit Comunista de la Unió Soviètica estava influït per un moment del desenvolupament del capitalisme en què el seu abast global encara no era tan visible, tot i que per la mateixa època el seu camarada Lenin ja ho tenia prou clar quan parlava de l'imperialisme com la fase superior del capitalisme (2000b). Però prop d'un segle després, Anthony D. Smith, un dels més notables teòrics sobre el fenomen de nacions i nacionalisme, torna a incloure un "sistema econòmic únic" (2004: 28) com un dels

¹⁵⁷ En un sentit paregut ens hem de posicionar quan Hirsch afirma que una nació designa un "poble que s'autodetermina sobre la base de valors i conviccions comuns" (1999). Són elements de difícil objectivació que no està clar que actuen com a trets distintius. Així, tenen els bascos i els càntabres les mateixes conviccions i valors? I els habitants de Lilla al nord de França i Charleroi a Bèlgica? Són qüestions de difícil resposta, però se suposa que estem parlant de nacions diferents, i seria molt complicat esgrimir aquests atributs com a característiques diferencials, tenint en compte que es tracta de poblacions veïnes que segueixen un estil de vida prou semblant.

elements objectius que és necessari considerar per a caracteritzar les nacions, justament quan ja és una evidència que l'economia no entén de fronteres i quan, fins i tot, hi ha entitats com la Unió Europea que han formalitzat la invalidesa del marc nacional per a les relacions econòmiques, establint unes condicions supranacionals. Així és que quan Marín apunta que a les nacions se'ls suposa "independència econòmica" (2002: 38) no es pot sinó qüestionar o fins i tot rebutjar aquesta idea (vegeu Garcia Illa, 1996a: 149). Una altra qüestió és que les nacions apareguen sota determinades condicions econòmiques i, específicament, en el marc del desenvolupament del sistema capitalista, com argumenten nombrosos autors (vegeu, per exemple, Anderson, 1993; Gellner, 1998; Hirsch, 1999; Woods & Grant, 2000; Hardt & Negri, 2000; Piqueras, 1996b). Aquest tipus de raonaments es fan especialment des del paradigma modernista i ho veurem en detall quan es desenvolupen les seues propostes sobre la formació de les nacions. En aquest punt només voldríem subratllar que no tindrem en consideració una economia pròpia o un sistema econòmic únic per a conceptualitzar la nació.

Per altre tipus de raons, també ens plantegen dubtes els elements de caràcter *polític* que solen esmentar-se. No tant per elements com una "ideologia comuna", que només hem vist referit una vegada (Plano & Olton, 1969: 119; citat en Connor, 1998: 89) i que no resistirien la confrontació empírica, sinó per altres que semblen donar per feta l'existència d'un estat o cert grau d'autogovern, connectant amb línies teòriques que han desenvolupat el concepte de nació cívica/política i no tant un concepte de nació de major abast. Sens dubte arribar a ser un estat o aconseguir majors quotes d'autogovern són objectius d'una nació (o, més concretament, dels nacionalistes), però no està tan clar que siguin trets objectius de les nacions, perquè algunes d'elles, objectivades a partir d'altres elements (culturals, històrics), no tenen (o no han tingut en el passat) ni una cosa ni l'altra, perquè han viscut un determinat període sota els designis d'un altre estat nació,¹⁵⁸ esperant el despertar nacionalista i unes condicions

¹⁵⁸ Finlàndia, per exemple, va passar grans períodes sota domini suec (del segle XII fins al XIX; abans no hi havia govern central d'aquests territoris) i ni tan sols quan va passar a ser ducat en el segle XVI (el duc era el mateix rei de Suècia) es podria dir que tenia algun grau d'autogovern. Després, sota domini rus, es crea la Dieta de Porvoo, que implicava cert grau d'autonomia, però la independència (per primera vegada en la història) no els arriba fins al segle XX.

idònies per a aconseguir la sobirania com a poble. Així, en aquests moments és complicat identificar les “institucions pròpies” que esmenten alguns autors (Plano & Olton, 1969; Pop, 2005: 14; Izu, 2005) com a característiques determinants de les nacions. O, algun tipus de formació menys específica com el que apunta el mateix Pop: “organització política comuna” (2005: 14); o uns altres autors –“entitat política històrica o present” (Castelló, 2001b: 34) o més indeterminada encara, “base política comuna” (Hirsch, 1999)–. Com en el cas de la religió, un tipus determinat i propi d’organització política pot ser un element diferencial en algunes nacions, fins i tot la major part d’elles. Però és discutible que siga un element distintiu universal, tant espacialment com temporalment. Ja hem esmentat en nota a peu el cas de Finlàndia, però pensem en països totalment artificials com Libèria, o alguns dels sorgits de la pèrdua de les colònies espanyoles, com ara Hondures, que no va ser intencionalment espanyola (si això es pot considerar una entitat política pròpia) fins uns pocs anys abans de la independència i sempre havia depès territorialment de Guatemala; el mateix podríem dir de Nicaragua o Costa Rica; i més complicat seria extraure conclusions sobre organitzacions polítiques prèvies en el cas de la descolonització africana. D’altra banda, tot i que nació i estat són dos conceptes amb molts punts coincidents no se’ls pot fer confluïr fins al punt de la sinonímia com es fa sovint, i més quan es recorre a la derivada de la nació cívica/política. Nació és un concepte polític, però amb determinades especificitats que la separen de l’estat, que és una figura politicoadministrativa caracteritzada per la sobirania (almenys sobirania formal) i el reconeixement internacional de la jurisdicció sobre el seu territori. Això succeeix amb determinades nacions, però no amb totes. Els “drets i deures que afecten a tots els seus membres” amb què acaba la definició de nació de Smith (2004: 28) és un grup d’elements que haurien de fer referència més aviat a l’estat, tot i que ell s’encarrega en la mateixa obra de distingir clarament entre estat i nació; per a Smith estat fa referència a les institucions, i nació a la comunitat, però en el fons semblen dos aspectes del mateix fenomen:

[La nació] no és un estat perquè el concepte d’estat està relacionat amb l’activitat institucional, mentre que el de nació denota un tipus de comunitat. El concepte d’estat pot definir-se com un conjunt d’institucions autònomes, diferenciades d’altres

institucions, i que posseeix un monopoli legítim de la violència en un territori determinat. Això és molt diferent del concepte de nació. Les nacions (...) són comunitats viscudes i sentides, els membres de les quals comparteixen un territori, una comunitat i una cultura (2004: 26).

Podem estar d'acord que els membres d'una nació comparteixen territori, comunitat i cultura, però si afegim que estan afectats per drets i deures ja s'està incorporant el marc institucional que els produeix i garanteix i, en conseqüència, nació i estat acaben confluint definitivament, subvertint la intenció inicial.

Fent balanç, els elements objectius que considerarem seran la presència d'una "comunitat¹⁵⁹ antecedent" –que alguns anomenen *ètnia*–, amb un origen i una història comuns, moltes vegades envoltats d'una necessària mística, una cultura compartida (incloent-hi elements que en alguns casos són decisius, com ara la llengua, costums, tradicions, formes de vida, religió), i que pot haver tingut l'experiència d'algun tipus de formació o institució política de caràcter nacional.

La definició subjectiva de la nació

Així com hem pogut exposar fàcilment els elements objectius de manera aïllada i fent-ne una relació dels possibles o els que han anat esmentant diferents autors, la definició subjectiva de la nació fa referència a una manera concreta de conceptualitzar la nació (la que es gesta des dels mateixos connacionals) i no serà desgranada en elements, sinó, més aviat en particulars formes d'expressar aquesta subjectivitat.

Abans d'això, cal subratllar que sovint s'ha volgut associar un èmfasi excessiu en els elements objectius a posicions nacionalistes que busquen ancorar la *idea* de la nació a una *realitat* objectivable. Sense rebutjar completament aquesta idea, és interessant dirigir l'atenció sobre investigacions com la de Julio Cabrera, que ja en els 80 arreplegava per al nacionalisme gallec resultats que apunten a la hipòtesi contrària: els intel·lectuals nacionalistes des de fa temps posen l'accent sobre els elements dinàmics, voluntaristes, subjectius (1992: 121-127), que han descobert que són més inclusius i menys comprometedors que els objectius.

¹⁵⁹ Quasi tots els autors prefereixen el terme *comunitat*, en un sentit paregut al que li donà Tönnies (1979) quan el contraposa a *societat*.

En qualsevol cas, com ja s'encarrega de puntualitzar Pierre Vilar, els elements subjectius tampoc proporcionen una completa seguretat per a identificar la presència d'una nació, perquè el requisit que hi haja una "consciència clara de constituir una nació" no vol dir que, quan encara no s'havia produït aquesta consciència, no existira la nació, si no és que explicitem que la consciència és absolutament l'únic requisit (Vilar, 1999: 33).

Ja centrats en les definicions, potser la referència més coneguda i acceptada és la que fa Benedict Anderson en la seua obra *Comunitats imaginades* (1993) i que precisament suggereix que la nació és una "comunitat política imaginada: imaginada com a inherentment delimitada i sobirana" (op. cit.: 23). Al contrari que succeeix amb la família, la vila o la tribu, els membres de la nació no es coneixen entre ells, o, més precisament, cadascun dels membres de la nació coneix una petita porció del conjunt dels integrants d'aquesta comunitat, però no la major part d'ells. Així i tot, s'imagina que *tots* ells són connacionals, membres de la seua mateixa comunitat; i això es produeix, segons Anderson (1993: 70), per l'extensió de la impremta de gran producció que genera una creixent quantitat d'escrius per a consum d'una part cada vegada major de la població, que llegirà en llengua vernacle (la llengua de la nació), una inèdita quantitat de referències a l'objecte d'identitat territorial anomenat nació. A més, la definició d'Anderson inclou dues precisions sobre la manera en què és imaginada la comunitat i que fan referència a elements objectius: d'una banda, és imaginada delimitada, amb fronteres concretes, amb un territori ben perfilat en tant que objecte d'una identitat territorial; i de l'altra, és imaginada com a sobirana perquè aquest és l'objectiu polític de tota comunitat nacional, assolir el control sobre els propis designis, aconseguir que la comunitat pugua autodeterminar-se, que el poble decidisca la manera en què vol governar-se. Per tant, per a Anderson, la nació es defineix subjectivament, però una vegada els membres de la comunitat se l'han imaginada (i a través d'aquesta recreació col·lectiva s'ha validat socialment) es concreta politicoterritorialment fins al punt d'esdevenir una realitat objectivada. La definició d'Anderson i, en general, la seua obra clau han sigut àmpliament utilitzades i referides, no únicament com a part d'altres definicions (vegeu Billig, 2006: 50-51; Castelló, 2000: 12; Thiesse, 1999; Ariel, 2008), sinó que també ha motivat profundes

reflexions en autors que fan un altre tipus de composicions conceptuals (vegeu Smith, 2004).

Dins de les concepcions subjectives, són molt habituals les que al·ludeixen a *desitjos* (Renan, 1882), *sensacions*, *sentiments*, *creences*, *conviccions*, *consciència de pertànyer* a una nació, i subratllen el mecanisme psicològic que incideix col·lectivament en tots els membres de la comunitat. Així, Hastings, per exemple, dirà que “una nació és una comunitat molt més conscient de si mateixa que una ètnia” (Hastings, 2000: 14; vegeu també Guibernau, 1996: 58; Hroch, 1996: 79) com Smith, estableix el vincle entre tots dos tipus de comunitats i dona a la nació el rang d’estadi avançat, en aquest cas com a conseqüència d’un grau major de consciència de si mateixa, però, com ja hem dit repassant els elements objectius, generalment fruit d’una major politització i formalització. En qualsevol cas, la presa de consciència i la politització de la comunitat estan íntimament connectades.

Plano i Olton parlen d’un “sentiment d’homogeneïtat” o “fort sentiment grupal de pertinença associat amb un territori concret que el grup considera singularment seu” (1969: 119). Com en el cas d’Anderson, afirmen que el territori és capaç de convertir-se en element que concreta la imaginació col·lectiva i, així, per a aquests autors, els membres de la nació ho són en tant que senten un lligam al territori fins al punt de considerar-lo seu i entendre’l com una propietat del col·lectiu. D’altra banda, el sentiment d’homogeneïtat al qual al·ludeixen aquests autors també és una constant en l’explicació del fenomen. Independentment de com definim la nació, la seua afirmació implica posar l’èmfasi en la diferència (respecte d’altres nacions), però també en l’homogeneïtat interna. En aquest sentit, Giró (2002) afirma que la nació sorgeix quan es polititza la diferència, i Hirsch (1999) que amb la nació es produeix una homogeneïtzació coercitiva, una “representació totalitzant del poble” (Hardt & Negri, 2000; vegeu també Philips & Wallerstein, 1985: 160). S’arriba a aquest convenciment, a la profunda creença en l’absència de diferències fonamentals a escala cultural i territorial entre els membres de la nació.

Un altre autor que s’ha caracteritzat per destacar els elements subjectius sobre els objectius és Walker Connor, que considera que s’ha de reconèixer “l’essència abstracta

de la nació” (1998: 89), la dificultat per a trobar elements objectius inqüestionables i, consegüentment, la necessitat de recórrer a una definició subjectiva del concepte. Així, Connor considera que quan ens referim a la nació cal fer ús de termes com sensació, sentiment, intuïció, creença...; consegüentment, serà més important allò que els individus pensen que és real que la realitat mateixa. En la mateixa línia, afirma que “la convicció general en els orígens singulars del grup no necessita estar recolzada per dades objectives” (1998: 90). Amb aquests ingredients no és estrany que Connor definisca la nació com “un grup de persones que *creuen* posseir una ascendència comuna” o “l’agrupació de major grandària basada en el mite de l’ascendència comuna” (1998: 200). El mutu reconeixement és clau en moltes d’aquestes construccions conceptuals, perquè un es considera membre de la nació en tant que identifica en si mateix un origen específic que és el mateix que arriba a identificar en els casos del seus connacionals, i aquests faran operacions d’equivalència semblants. Recordem que Gellner feia reflexions que van en aquesta línia: “dos homes són de la mateixa nació només si es reconeixen l’un a l’altre com a pertanyents a la mateixa nació” (1983: 6-7).

A Hobsbawm també el podem enquadrar entre els que aporten aquest tipus de definicions quan afirma que “serà una nació aquella en què hi ha un nombre suficient de membres que la *considera* com a tal” (1992). Addicionalment, aquesta definició planteja una qüestió que ha format part del gran debat sobre l’origen de la nació, la de la quantitat de connacionals que han de creure en la nació perquè puguem parlar de la seua existència. Una de les crítiques modernistes a les posicions perennialistes sobre l’origen de la nació que remunten la seua aparició almenys a l’edat mitjana, és que en aquells moments hi havia un percentatge escàs de la població adherit a la idea de nació, perquè només estaven en condicions de pensar-hi les elits governants (noblesa) i alguns elements de l’escassa burgesia urbana. Així, els modernistes utilitzen freqüentment aquesta idea per a subratllar que només en temps moderns es pot parlar de l’existència de la nació, perquè ja una gran part de la població reconeix la idea de la nació, en contrast amb moments precedents. Però, quina part? Quin percentatge d’individus d’una comunitat candidata a ser considerada nació caldria per a considerar-la com a tal? Quin nombre li sembla “suficient” a Hobsbawm? Una

majoria de la població, més de la quarta part, més de les tres quartes parts? Encara no s'ha donat una resposta satisfactòria a aquesta pregunta, i potser a aquest argument no li cal resposta més enllà de l'indeterminat "nombre suficient de membres", perquè gran part dels casos experimenten una evolució clara que permet considerar la comunitat com a nacional a partir d'un determinat moment o en un període concret. Però precisament el cas valencià és un dels que són poc clars i, per tant, li caldria una major concreció a aquesta definició per a poder donar resposta a la qüestió si els valencians formen una nació (a banda d'altres qüestions tangencials com si formen una nació sols o juntament amb uns altres pobles).

Al marge de sentiments, creences o sensacions, també hi ha definicions que van un pas més enllà, que denoten ja una actitud; cronològicament i específicament ens situen en el darrer component de l'actitud que indica una predisposició a l'acció (Hovland & Rosenberg, 1960),¹⁶⁰ pràcticament uns fets consumats. Són propostes que ens parlen d'*acceptació* o d'*adhesió*. En aquest grup situaríem la definició següent: "acceptació d'homogeneïtat al voltant de certs caràcters físics i culturals, i la traducció d'aquesta homogeneïtat global en un projecte polític que busca concordar la identitat com a poble (ètnia) amb la sobirania política, avui representada per la forma estat" (Piqueras, 1996b: 116-117). Com en les aportacions de Plano & Olton (1969: 119) i altres (Hirsch, 1999; Hardt & Negri, 2000), hi ha una referència a l'homogeneïtat, al fet que els membres de la nació consideren que comparteixen determinats trets. També s'afegeix el component polític derivat de l'acceptació de l'homogeneïtat. En l'apartat dels elements objectius, ja havíem abordat les complicacions de definir la nació considerant la presència d'una formació política (present o passada); però ara, en les definicions subjectives, aquest component és introduït com a projectes o ideologies polítiques. En la mateixa línia podríem situar aquesta altra definició: les nacions són "elaboracions polítiques i ideològiques dels moviments nacionalistes i la seua *intelligentsia* a partir dels materials proporcionats pels intel·lectuals" (Máiz, 1997: 114; vegeu també Letamendia, 1997: 83-84). En qualsevol cas, aquesta definició no entra en el

¹⁶⁰ Hovland i Rosenberg (1960) determinaren que l'actitud estava integrada per tres components: cognoscitiu, afectiu i conductual. El primer implica la percepció de l'objecte d'actitud, la recepció d'informació sobre ell; el segon, comporta una valoració d'aquest objecte; i, finalment, el tercer suposa una predisposició a l'acció, com a pas previ a la conducta.

mecanisme psicològic que permet que tots els membres de la nació es reconeguen part d'ella com fan (més o menys explícitament) les altres que hem repassat en aquest punt. Més aïna concentra tota la força semàntica en els arquitectes de la nació, en els nacionalistes. Aquesta qüestió i els processos de *nation-building* seran revisats més endavant.

Una altra de les definicions que va més enllà de les sensacions o les consciències per a introduir termes que tenen a veure amb fets (recordem, components conductuals de les actituds), és la que va enunciar María Ángeles Marín: les nacions són construccions que es desenvolupen en funció de "l'adhesió de les societats humanes a una sèrie de mites i símbols". Es recuperen elements de caràcter psicologicocultural esmentats en les versions "objectivistes" (els mites i els símbols), però se subratlla que a les nacions els cal aquesta adhesió del conjunt de la societat.

Moltes d'aquestes definicions, entre les quals la de Marín, fan referència a una "definició particular de la realitat defensada per un grup humà com a evidència social" (Cabrera, 1992), i això no cal que estiga sustentat per elements objectius, tot i que, si es generalitza la seua consideració, s'enforteix la construcció d'aquesta visió particular de la realitat. Així ho considerarà Hroch en la seua definició eclèctica que recordem seguidament:

[La nació és] *un ampli grup social integrat per una combinació de diverses classes de relacions objectives (econòmica, política, lingüística, cultural, religiosa, geogràfica, històrica), i la seua reflexió subjectiva en consciència col·lectiva* (1996: 79).

Aquest és el tipus de definició al qual es vol arribar en aquest cas, però no per la comoditat acadèmica que proporciona l'eclecticisme, sinó pel convenciment que la nació combina tant elements objectius com subjectius.

Finalment, definició sintètica de nació

En síntesi, recuperarem els elements objectius que consideràvem que tenen una reiteració empírica (incloent-hi altres de condicionals que són habituals, però no estan presents o no són determinants en totes les nacions). I aquest conjunt d'elements objectius serà filtrat per una vessant subjectiva, com ja van fer Miroslav Hroch (1996) i uns altres autors (vegeu per exemple Gellner, 1983).

Així doncs, per a nosaltres, la nació serà una comunitat amb un origen i una història comuns (de vegades envoltats d'una necessària mística), una cultura compartida (incloent-hi alguns elements que en alguns casos són decisius, com ara la llengua, costums, tradicions, formes de vida, religió...), i que pot haver tingut l'experiència d'algun tipus de formació o institució política a la qual estan/estaven vinculats tots els membres, que, en qualsevol cas, reconeixen la comunitat com una evidència social basada en l'homogeneïtat interna que proporcionen els trets comuns.

Nacionalisme

Se'ns pot dir que el nacionalisme és un terme polisèmic en el que "cadascú pot disposar-hi el que li parega" (Taibo, 1996: 57); o que "els que pretenen estudiar la nació i el nacionalisme en termes generals resulten generalment inútils" (Fontana, 1996: 11); o que, igualment, no és possible construir una teoria acceptable del nacionalisme, només es pot fer una anàlisi comparativa i buscar semblances o pautes que aproximaran comportaments, però no explicaran globalment el fenomen (Breuilly, 1990: 48). No són afirmacions completament desenfocades en el sentit que, d'una banda, hi ha disparitat de significats del nacionalisme, com comprovarem seguidament, alguns de residuals i apartats per l'acadèmia, però d'altres en coexistència activa; i d'una altra banda, perquè és cert que l'estudi de casos és fonamental en tant que les particularitats de cada nació dificulten de vegades una aplicació completa de les lleis generals. No obstant això, es tracta de sentències potser massa extremes o almenys matisables, perquè en la teoria social hi ha cert consens sobre què és el nacionalisme (no tant sobre quan va aparèixer, com veurem més endavant) i en part per això mateix és un fenomen caracteritzable de manera general, tot i que sempre hàgem d'estar pendents dels casos concrets. En aquest sentit, no podem estar més d'acord amb Walker Connor, un d'aquests teòrics que ha contribuït a la definició del concepte i a la comprensió del fenomen:

Admetre la possibilitat que potser no s'arribara a comprendre el nacionalisme per complet és una manera de garantir que no s'oblidarà la complexitat del tema. (...) Reconèixer que no es pot explicar la quinta essència del nacionalisme no impedeix realitzar progressos en la seua comprensió (1998: 111).

Iniciem, doncs, el camí de la comprensió. Evidentment, nació i nacionalisme són conceptes que estan estretament units, però caldrà ser cautelosos amb el seu aparellament cronològic perquè hi ha diferents autors (especialment perennialistes i etnosimbolistes) que, com veurem en el debat sobre l'origen de la nació, consideren que “és possible albirar diferents formes de la categoria de nació abans de l'aparició de la *ideologia* del nacionalisme, i fora de l'àrea d'origen d'aquesta” (Smith, 2004: 9). Aquesta és una qüestió que repassarem més a fons, però sí que podria haver-hi cert grau de consens en el fet que les nacions aparegudes en temps moderns (o les formes modernes de les nacions) depenen en gran mesura de la interpretació i concreció nacionalista. No debades, el terme *nacionalisme* és característicament modern i, de fet,

l'exemple més antic del seu ús amb un sentit politicosocial recognoscible procedeix del filòsof alemany Johann Gottfried Herder i d'un clergue francès antirevolucionari, l'abat Augustin de Barruel, al final del segle XVIII. Era rarament usat al començament del segle XIX. El seu primer ús en llengua anglesa, el 1836, sembla ser teològic, la doctrina segons la qual determinades nacions es consideraven elegides per la gràcia de Deu (Smith, 2004: 19).

Quan, avançat el segle XIX, el terme *nacionalisme* agafa el sentit actual, volia significar una actitud d'afecte envers la “pàtria” o la “nació”. Però, segons Kemiläinen (1993), *nacionalisme* tenia en principi una connotació més negativa que *patriotisme*, perquè indicava xovinisme i agressivitat cap a uns altres pobles.¹⁶¹ A punt d'entrar en el segle XX, ja podem identificar aquests significats actuals que Smith (2004: 20) concreta en:

- Un procés de formació, o creixement, de nacions.
- Un sentiment o consciència de pertànyer a una nació.
- Un llenguatge i un simbolisme de la nació.
- Un moviment politicosocial en el nom de la nació.

¹⁶¹ El mateix Kemiläinen (1993) sosté que actualment es podria dir que *patriotisme* es refereix més al sentiment d'un ciutadà cap al seu estat, més encara des que el 1979 Sternberger (2001) introdueix el concepte de *patriotisme constitucional*, després popularitzat per Habermas (1989).

- Una doctrina i/o ideologia de la nació, siga des d'un punt de vista general o particular.

L'autor britànic ordena conscientment aquests sentits de menor a major importància i, així, podem prescindir perfectament del primer dels significats, però els següents aniran cobrant més rellevància fins a arribar al nacionalisme com a ideologia, que és l'atribut que millor el defineix. Semànticament, el segon, *sentiment o consciència* de pertànyer a una nació, està una mica allunyat del que avui entenem com a nacionalisme, però Smith (2004: 20-21) apunta que no se l'ha de perdre de vista, perquè els tres darrers, que són els que centren l'atenció dels estudiosos, pressuposen l'existència d'algun grau de sentiment nacional que permetrà connectar els elements més actius i organitzats de la nació amb els més passius i dispersos. El *llenguatge* de la nació es relaciona directament amb la doctrina nacionalista, mentre que els *símbols* són elements universals de la nació que ajuden a fixar-la. Així, totes les nacions tenen un nom, una capital, una bandera, un himne, passaports, fronteres, cerimònies en honor als caiguts, desfilades militars, acadèmies nacionals de la llengua, dansa, música, monuments nacionals, festes nacionals, que formaran part dels atributs de la nació i seran material per al nacionalisme (Smith, 2004: 21-22).

Però el que vertaderament ens interessa és caracteritzar el nacionalisme com un *moviment* sociopolític i, sobretot, com una *ideologia*. Aquests dos elements, que Herranz anomena dimensions estructurals o components essencials del nacionalisme (1992: 60), són els que centren l'atenció de la majoria d'autors. El seu tractament separat no serà obstacle per a una concepció integral, entenent que la seua relació és la que defineix el nacionalisme, que precisament

és un moviment que sustenta una ideologia els fins de la qual són la consecució de la independència o l'autonomia d'una nació projectada, o bé la preservació de l'essència cultural i particularista d'una nació objectiva (Herranz, 1992: 87).

Alguns apunts sobre el nacionalisme com a moviment sociopolític

Respecte del primer d'aquests dos significats (nacionalisme com a *moviment sociopolític*), el nacionalisme no es diferencia gaire dels altres moviments pel que fa a tècniques, activitats, organització, però sí en el seu èmfasi en les representacions

culturals. Els cal una “immersió en la cultura de la nació, el redescobriment de la seua història, la revitalització de les llengües vernacles...” (Smith, 2004: 21) i, en general, la recuperació de les arts, la tradició i el folklore. Els “renaixements” estan lligats a aquesta particularitat; també per descomptat la *Renaixença* en el cas català-valencià, i així mateix la multiplicitat d’activitats culturals que el moviment nacionalista sol organitzar. Com diu Miroslav Hroch (1985; citat en Smith, 2004: 21), el moviment nacionalista no sol començar amb activitats polítiques ni reivindicatives, sinó amb pràctiques d’aquest tipus, que després prolongarà a les fases més polititzades, i fins i tot a les normalitzades, per a “mantenir viva la flama”. Però en aquest moment més que de moviment nacionalista es podria parlar de moviment *ètnic* (Letamendia, 1997: 70), que es configura amb la creació de la *comunitat*, amb “processos de socialització i mecanismes de legitimació etnonacionals”. Més endavant, quan ja siga un moviment polític nacionalista, crearà la *societat*, que implica entre altres coses la integració politicoadministrativa (Letamendia, 1997: 71).

Tot i la importància que Smith o Gellner (1998: 15) concedeixen a les representacions culturals (almenys en la gestació), és aquesta fase polititzada la característica del moviment, en tant que el nacionalisme tracta d’obtenir o exercir el poder de l’estat (Breuilly, 1990: 13) o com a mínim alguna forma “d’autogovern per al grup existent o projectat” (Herranz, 1992: 89). En aquest sentit, el nacionalisme sempre és una política de masses, ja que connecta amb àmplies capes de la població a través de la mobilització (Breuilly, 1990: 317), tot i que es puguen identificar interessos més particularitzats (per exemple, interessos de la classe burgesa en molts dels casos, o sostenidors de determinats privilegis de l’avantguarda del moviment).

Contreras fins i tot connecta la idea de “renaixement” amb l’esglaió més enllà que significa la política, perquè les idees de retorn als orígens i regeneració, barrejades amb la d’abandonament de l’estat de letargia i amb certa dosi de “novetat” (la nació que torna a nàixer, que se sent jove respecte de l’antic règim que vol superar, tot i fer una vista enrere recuperant els orígens)¹⁶² són part dels ingredients que

¹⁶² Recordem que, molt intencionadament, en el segle XIX una part no residual dels primers moviments nacionalistes s’anomenaren *Jove [Nació]: Młoda Polska* (“Jove Polònia”) de Mickiewicz, *Young Ireland/Éire Óg* d’O’Connell i Davis, la *Jeune Suisse* de Pottier i Gross, i sobretot la *Giovine Italia* de

aconsegueixen fer atractiu el moviment nacionalista. Els termes inicialment culturalistes s'incorporen al vocabulari polític:

Els moviments nacionalistes s'adjudiquen a si mateixos la crucial tasca de despertar la nació adormida, de fer-la prendre consciència de si mateixa i avivar-hi la vocació estatal. No és fortuïta, en aquest sentit, l'omnipresència dels termes "despertar" i "renàixer" (renaixença, risorgimento, etc.) en la retòrica nacionalista (Contreras, 2002: 269-270).

D'altra banda, la participació en el moviment nacionalista ha de proporcionar necessàriament incentius; segons Hechter & Levi (1985), "ofereix als seus membres una xarxa social, una ideologia que promet la defensa de la cultura i l'autodeterminació" (citada en Máiz, 1997a: 132; i Máiz, 1994: 114). En aquestes xarxes socials és on es difonen els discursos que "tracten de dotar els individus amb les creences necessàries per tal que qüestionen determinades situacions, i activen el dubte que sura en el 'coneixement del sentit comú' sobre la definició (nacional) de la realitat" (Castelló, 2001b: 38). Això ens connecta estretament amb la ideologia que és el component que afrontarem en l'epígraf següent.

El caràcter parenètic del nacionalisme, el continu estímul de les masses, està connectat precisament amb aquest significat de *moviment*. El moviment nacionalista, els seus dirigents, exhorten a tenir una actitud concreta i una conducta conseqüent amb aquesta actitud. L'actitud seria la que tenen els membres de la nació quan es preocupen per la seua identitat nacional; i la conducta, "les accions que els membres d'una nació realitzen quan busquen aconseguir (o sostenir) alguna forma de sobirania política" (Miscovic, 2001). En aquest sentit, el nacionalisme és una pràctica, una activitat (la del moviment), que opera com a "vehicle d'alliberament per a la massa" (Nikolas, 2000: 1), i fins i tot hi ha qui afirma que l'acció forma part del discurs mateix. Però prèviament es produeix "una connexió entre l'estructura (els diversos problemes socials) i l'acció (la motivació per a participar)" (Máiz, 1997a: 139). Aquests problemes socials s'analitzen sota el prisma de la ideologia nacionalista i possibiliten una pauta

Mazzini, que seria el precursor d'aquesta ona nacionalista europea (Herranz, 1992: 49; De Blas, 1995), amb continuació en el segle xx a través d'organitzacions com *Jön Türkler* o *Mlada Bosnia* ("Jove Bòsnia"), que va estar darrere de l'assassinat de l'arxiduc Franz Ferdinand d'Àustria (Guida, 2001: 172), que és assenyalat pels historiadors com l'esdeveniment detonant de la Primera Guerra Mundial.

d'actuació. De vegades, aquesta seqüència pot arribar a implicar que “els moviments nacionalistes produeixen la mateixa realitat que invoquen” (Máiz, 1997a: 140).

En el pla organitzatiu, el moviment és menys rígid que un partit polític o un altre tipus d'entitat formalitzada, i sol ser de major amplitud (Herranz, 1992: 90): dins del moviment caben els partits polítics (i de fet, en determinats moments poden arribar a liderar-lo), però no es concep que hi haja un moviment sociopolític dins d'un partit polític, sinó més aviat un corrent ideològic. Els moviments nacionalistes no estan exempts d'aquestes particularitats.

En aquest treball, tot i que s'abordarà en algun moment el conjunt del moviment nacionalista (el de cada versió, i en especial la versió que assumeix la unitat de la llengua catalana), centrarem l'atenció en els partits polítics que és on més nítidament cristal·litzen el programa i l'acció política. A més, com veurem més endavant, el recurs als partits polítics ve justificat perquè l'objecte d'estudi no és el moviment nacionalista valencià, sinó les versions sociopolítiques de la identitat valenciana, i, per exemple, els partits majoritaris estatals (que dominen àmpliament les eleccions en territori valencià) no consideren que la identitat valenciana siga tan distintiva per a separar-la de l'espanyola o buscar un estatus politicoadministratiu que incremente de manera notable el grau d'autonomia del poble valencià. Consegüentment, la seua visió de la identitat valenciana és ben diferent de la d'un hipotètic moviment nacionalista valencià.

Nacionalisme-ideologia

Tal com afirma Anthony Smith, la ideologia nacionalista dóna “força i direcció tant als símbols com als moviments” (2004: 23) i es converteix en “factor clau en el naixement de l'acció col·lectiva” (Máiz, 1997a: 126-132). Els moviments es defineixen per les seues idees i no per les seues activitats o persones (Smith, 2004: 23); i específicament els moviments nacionals es defineixen en bona part des d'una dimensió sociopsicològica –nació com a comunitat imaginada– (Billig, 2006: 29) en la qual el discurs esdevé central; d'ací ve que d'aquests dos components dels quals parlàvem, (moviment i ideologia) la ideologia siga el preeminent i el que requereix més atenció. En síntesi, el nacionalisme serà definit sobretot com a ideologia.

De tota manera, el nacionalisme no és cap tradició filosòfica com puga ser el socialisme o el liberalisme (Smith, 2004: 23). En aquest sentit, Contreras afirma que el nacionalisme és feble filosòficament i teòrica,¹⁶³ sobretot perquè no ofereix arguments sòlids a la màxima “una nació, un estat”; no hi ha raons de pes per a concloure que un poble pel fet de tenir una llengua o una religió específica haja de disposar d’un estat o un govern propi (2002: 272). Darrere d’aquest precepte de vegades pot haver-hi interessos específics, que poden ser perfectament racionals, però que moltes vegades han de conviure amb discursos i estratègies no tan racionals (Breuilly, 1990).

A aquesta feblesa inicial, els temps actuals afegeixen problemes teòrics nous, tal com apuntàvem parlant de la reformulació de la identitat en un món globalitzat i com sintetitza Fernando Ariel del Val:

El nacionalisme com a ideologia és portador d'una intensa càrrega de falsa consciència, a través de la qual, emparant-se en l'objectiu de transcendir la situació real, de dominat o de dominant, es pretén la realització d'un ideal mitificat, com pot ser alliberar-se o dominar encara més, i que avui es revela com històricament perillat, ja que la independència de les nacions és fictícia en el modern sistema mundial d'interdependència. Els perfils utòpics o ideològics d'aquests nacionalismes de resistència o de dominació tenen cada vegada uns caràcters més anacrònics. Anacrònics des d'una perspectiva universalista, globalitzadora. Però és cert que aquesta perspectiva, com a realitat històrica, encara ha de donar molts passos per a afirmar-se. Cauríem en el mateix utopisme, com a expressió de falsa consciència, si afirmàrem que el present és ja una radiant perspectiva d'universal reconciliació. Com veiem és tot el contrari, més aviat una potencial “guerra civil mundial” (Ariel, 2008).

No obstant això, la ideologia nacionalista ha tingut una força evident en els darrers dos segles; ha aconseguit atreure nombrosos intel·lectuals de diferents països, que han arribat a identificar els elements propis de la nació, els han concretat simbòlicament i els han representat a ulls de la població per a generar un discurs i possibilitar un programa d’acció (Smith, 2004: 23). La força i l’impacte polític de la ideologia només són possibles si aquesta “es presenta en formes simplificades i se l’envolta en símbols i

¹⁶³ Insistent en aquesta idea, Contreras apunta que “una de les característiques del nacionalisme és la paradoxal desproporció entre la seua enorme potència politicopràctica i la seua feble consistència teòrica: com ha fet notar B. Anderson, el pensament nacionalista no ha produït mai res remotament comparable a un Hobbes, un Tocqueville o un Marx” (Contreras, 2002: 258).

cerimonials” (Breuilly, 1990: 352). És en aquest sentit que s’ha etiquetat freqüentment el nacionalisme més que com una tradició filosòfica, com una religió secular (vegeu per exemple Zuelow & Nikolas, 2001)¹⁶⁴ i això pot ser una de les raons del seu magnetisme. Precisament, els símbols i el llenguatge agafen tot el sentit pel paper que juguen com a “explicació i evocació dels ideals de la nació”(Smith, 2004: 23).

Aquests ideals s’exposen de manera general en la doctrina nacionalista que ha sigut caracteritzada per diferents autors i que podem resumir de la manera següent partint de la proposta ja clàssica de Smith (1976: 49), completada amb l’ajut d’altres autors (especialment Breuilly i Contreras):

1. La humanitat es troba dividida “naturalment” en nacions (vegeu també Contreras, 2002: 267). Com va enunciar Billig, “el nacionalisme és la ideologia per la qual el món de nacions ha arribat a semblar el món natural –com si no fos possible un món sense nacions” (2006: 69; vegeu també Handler, 1998: 6). Per a alliberar-se i autorealitzar-se, els homes han d’identificar-se amb una d’aquestes nacions.
2. Cada nació té un caràcter peculiar que es concreta en una història, cultura, costums, tradicions, formes d’organització, etc. comunes, desenvolupades en el territori nacional (vegeu també Breuilly, 1990: 13). Aquestes particularitats són una evidència irrefutable (Contreras, 2002: 264).
3. La realització de la nació s’aconsegueix assolint cada vegada un major grau d’autonomia, fins arribar a la “coincidència d’unitats culturals i polítiques” (Serrano, 1998: 98)¹⁶⁵ que es concreta en l’obtenció d’un estat propi.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Els mateixos Zuelow & Nikolas expliciten que el nacionalisme “és una fe que assumeix que una cultura, història i llengua comunes existeixen entre els membres del mateix grup nacional”.

¹⁶⁵ Vegeu també Gellner, 1983: 1; Hobsbawm, 1992: 17; Nikolas, 2000: 1; Contreras, 2002: 267.

¹⁶⁶ Vegeu també Kohn, 1973: 325; Breuilly, 1990: 14; Ramírez, 1991: 193; Nikolas, 2000: 1; Miscevic, 2001; Contreras, 2002: 265. Com assenyala Miscevic, en les darreres dècades s’ha redefinit el nacionalisme per a acceptar en alguns casos formes “més febles que la condició estatal” (2001). De tota manera, aquestes formes s’accepten com a vàlides en funció de la conjuntura política, però cap formació nacionalista sense estat elimina completament de les seues reivindicacions l’objectiu de donar a la nació el seu estat. Fins i tot els *nacionalismes subestats autònomistes/federalistes* que definim en el capítol del regionalisme inclouen en els seus programes l’autodeterminació perquè el poble pugui decidir quin és el seu centre polític i la forma de relació amb aquest. Partits com CiU a Catalunya semblen acceptar l’estat autònom, però potser simplement no insisteixen massa en la idea d’independència com sí que ho ha fet ERC o Solidaritat Catalana, per a adoptar un discurs més pragmàtic i acomodat a les circumstàncies. Això no vol dir que descarten la independència com a

Conseqüentment, el dret a l'autodeterminació és irrenunciable, i més encara considerant que les particularitats de la nació li confereixen uns drets en la comunitat internacional (si és una nació, ha de ser admesa en el "club de les nacions"; aquesta idea es completa en el cinquè punt d'aquesta relació).

4. La lleialtat a la nació (i si la nació té un estat propi, a l'estat nació) és anterior a totes les altres lleialtats i, per tant, els seus interessos i valors s'han de preservar per damunt de tot.¹⁶⁷
5. El reconeixement internacional de la nació passa perquè aquesta reconega les altres nacions. Els quatre punts anteriors basten per a caracteritzar la ideologia nacionalista, sobretot tenint en compte que és una ideologia eminentment particularista. Però ja des dels temps de Mazzini, el nacionalisme inclou l'*ideal de pluralisme* per a prevenir l'expansionisme i aconseguir una convivència harmònica entre nacions. Amb els paràmetres actuals, Michael Billig ho expressa perfectament: "Els nacionalistes viuen en un món internacional i la seua ideologia és una ideologia internacional. Sense l'observació constant del món de les altres nacions, els nacionalistes serien incapaços d'afirmar que les seues compleixen els codis universals de la idea de nació" (Billig, 2006: 128-129). És el que s'ha anomenat *universalització de la particularitat*.¹⁶⁸

D'altra banda, al discurs nacionalista, que és on es manifesta la ideologia, se li atribueix una doble funció, una de definidora i una altra de mobilitzadora (Cabrera, 1992: 3). Endemés, el discurs nacionalista defineix i representa la nació, fins al punt de convertir-la en un objecte de fàcil identificació a través de la referència a símbols (els que d'altra banda configuren la imatge de la nació), recreació d'històries que la comunitat reconeix com a pròpies, al·lusions al territori nacional, etc. Aquests elements contribueixen a particularitzar la nació i a naturalitzar-la (primers dos punts de la relació que acabem d'exposar). I en segon lloc, el discurs nacionalista ha de

objectiu polític. Més dubtosa és la posició de formacions com el Partido Aragonés, que transiten entre el regionalisme i el nacionalisme.

¹⁶⁷ Vegeu també Breuilly, 1990: 13; Hobsbawm, 1992: 17; Hastings, 2000: 15; Miscovic, 2001.

¹⁶⁸ En els temps d'aquest polític italià, es va considerar que si es feia de la nació un tipus d'agrupació normalitzat, que a sobre ha de tenir la seua culminació en l'estat, les comunitats que aconseguiren aquesta consideració de "nació", no haurien de tenir obstacles per a arribar a ser estats de ple dret.

complir la funció de mobilització apel·lant a la nació, fent una crida al compromís amb ella, a la seua defensa i a treballar per a assolir o mantenir la sobirania (punts tercer i quart de la síntesi doctrinària).¹⁶⁹

Finalment, Herranz (1992: 69-86) ens parla de la ideologia nacionalista com un cos doctrinari que s'articula al voltant de tres grans blocs, la "voluntarietat" (aspectes subjectius i valoratius, tals com la identificació amb la nació o el sentiment nacional)¹⁷⁰ i la clàssica disjuntiva cultural-polític:

- Cultural: és l'ingredient més "carismàtic", perquè en primera instància els elements distintius són de caire cultural. Aquesta preeminència també té tradició acadèmica, en tant que se sol caracteritzar el nacionalisme com un moviment cultural, i la identitat és una necessitat bàsica que s'enquadra en el subsistema cultural (Galtung, 1980), entre altres qüestions. Però la cultura és en realitat un element més, i sense els altres no podríem parlar de nacionalisme. Com veurem més endavant, el primer que teoritza sobre la nació atribuint un rang major a la cultura és Herder quan enuncia la teoria del "particularisme cultural". Dins de la teoria social contemporània sobre el nacionalisme, Gellner és el que més ha destacat per situar en primera línia la cultura sense abandonar les altres dimensions ("el nacionalisme és un principi polític que sosté que la similitud de cultura constitueix el vincle social bàsic"; 1998: 15). Entre els elements culturals, la llengua és segurament el que més dedicació ha tingut.
- Polític: a partir de les idees de contracte i d'autogovern, la nació s'ha configurat com el centre de la unitat política. Per al nacionalista, l'estat, format on es realitza la nació, és "la closca protectora de la seua nació" (Smith, 1976: 251). I considerant que la politització del nacionalisme és condició *sine qua non* per a considerar-lo com a tal i per a garantir-ne la pervivència, sí que es pot dir que l'element polític és central en la ideologia nacionalista. Com ja hem apuntat, fins i

¹⁶⁹ Al marge d'aquestes dues funcions bàsiques, Herranz apunta un paper secundari per a les ideologies (entre les quals la nacionalista), com "és el de reguladores i reajustadores dels processos de 'trastorn' als quals condueixen (...) les trajectòries de canvi" (Herranz, 1992: 118).

¹⁷⁰ De fet, segurament el nacionalisme està més lligat a l'element subjectiu que als objectius, tal com afirma Kemiläinen (1993: 31-50). A més, la nació difícilment pot existir si no està present abans la "voluntat" creadora del nacionalisme (Marfany, 1996: 30). Aquesta dimensió subjectiva defineix la naturalesa de la relació de l'individu amb la col·lectivitat [nacional] (Nikolas, 2000: 1).

tot els moviments més característicament culturalistes han requerit el pas més enllà dels objectius polítics i la seua plasmació en elements doctrinals polítics (autodeterminació, reclamació de sobirania nacional, etc.) per a mantenir la seua capacitat mobilitzadora. Si Gellner és l'autor que més èmfasi ha donat a la dimensió cultural, potser John Breuilly és el que més marcadament ho ha fet amb la política ("el nacionalisme tracta, per damunt i més enllà de tots els temes, sobre política"; 1990: 11).

Aquest debat sobre quin és l'àmbit dominant en el nacionalisme, si la política o la cultura, tot i que potser no resulta central en l'anàlisi del fenomen, és una qüestió a la qual molts autors també han dedicat temps de reflexió. Així, juntament amb Breuilly, uns altres han parlat del nacionalisme com una "forma de racionalització política" (Väyrynen, Raimo; 1993; vegeu també Máiz, 1997a: 126; Nikolas, 2000: 1), que en constituir la nació està realitzant una "acció política" (Cabrera, 1992: 2), i l'èxit d'aquesta empresa depèn justament del "suport polític" (Zabalo, 2004: 68; vegeu també Hobsbawm, 1992: 69). Són idees que queden ben sintetitzades per aquesta asseveració:

El nacionalisme, que sempre "té per objecte la conservació o la transformació de les relacions entre les forces simbòliques i els profits correlatius" (Bourdieu, 1980: 69), o és polític (disposa d'una raó pràctica) o no és nacionalisme (Castelló, 2001b: 37).

Però, fins i tot autors com Breuilly tenen clar també que "el nacionalisme es construeix sobre cert sentit d'identitat cultural, encara que siga ell mateix el gran creador d'aquest sentit" (1990: 47). En una de les nombroses mostres d'eclecticisme analític, Montserrat Guibernau conclou que s'ha de subratllar el "caràcter polític del nacionalisme" –com a ideologia lligada a l'emergència i la consolidació de l'estat nació–, però també la seua "habilitat com a generador d'identitat" –caràcter cultural– (1996: 11).

Nacionalisme, moviment ideològic. Els ideòlegs del moviment

Hi ha temes comuns en totes les definicions sobre nacionalisme; el principal és l'interès primordial per la nació: el nacionalisme busca assolir un nivell de benestar per a la nació i un reconeixement massiu d'aquesta sobre la base de tres objectius:

autonomia, unitat i identitat nacionals; totes les nacions hauran d'aconseguir una certa dosi dels tres per a la seua supervivència. Sobre la base d'aquests tres objectius i de la primacia dels significats moviment i ideologia, Smith proposa la definició següent:

[El nacionalisme és] *un moviment ideològic per a assolir i mantenir l'autonomia, la unitat i la identitat d'una població que alguns dels seus membres consideren que constitueix una "nació" present o futura* (2004: 23).

Per tant, és un moviment sociopolític, que es basa en una construcció ideològica (la comuna a totes les nacions més l'específica de cada nació), que pretén sostenir en el temps l'homogeneïtat interna de la comunitat (el conjunt territorial és tot un i els habitants d'aquest territori comparteixen els trets que els fan ser connacionals) i la reafirmació de la diferència de la pròpia nació enfront de les altres (heterogeneïtat del món de les nacions), després d'haver assolit aquests principis i haver sigut acceptats per una part important dels membres de la nació. Smith afegeix la possibilitat que siga una nació present o futura perquè admet (com ha succeït en determinats exemples històrics) que una nació pot ser un projecte que els nacionalistes persegueixen i promouen; i que passe a ser una realitat depèn de l'èxit que tinga aquesta avantguarda nacional en la seua empresa. Això ens duu a centrar l'atenció en el subjecte d'anàlisi del nacionalisme.

Si l'objecte d'estudi és una composició estructural definida per una ideologia i un moviment polític, a l'hora de concretar el subjecte d'anàlisi del nacionalisme ens hem de centrar en aquesta avantguarda nacional, i particularment en la *intelligentsia*, perquè "són els autèntics creadors, organitzadors i difusors del nacionalisme" (Herranz, 1992: 101-102; vegeu també Smith 1976: 7; Cabrera, 1992: 2). Així, el nacionalisme no és inicialment un fenomen de masses, sinó un moviment iniciat per un grup d'avantguarda més conscient, que després difondrà la consciència nacional entre les masses. Si no hi ha una *intelligentsia* no hi haurà organitzacions nacionalistes i, en segona instància, difícilment hi haurà consciència nacional (Herranz, 1992: 102-103). Per aquest ordre, les funcions de la *intelligentsia* són crear la ideologia, organitzar i dirigir el moviment nacionalista i, finalment, difondre el missatge nacional al poble (Herranz, 1992: 129-134) fins que siga assumit per la majoria ("la seua vocació és la

instauració generalitzada de l'evidència social defesa, ço és, l'assumpció majoritària per aquells als qui va dirigit el missatge nacional"; Cabrera, 1992: 2). Per això, Cabrera ens parla de la importància de la *intelligentsia* no només com a ideòlegs, sinó també com a comunicadors:

L'èxit de l'empresa nacionalista, del qual depèn en definitiva l'èxit de la reivindicació nacional, estarà en funció de l'eficàcia del missatge i de l'habilitat en la comunicació. La proposta ideològica, la constitució de la nació, implica una acció política, una militància nacionalista, la pretensió de la qual és aconseguir que uns homes, els nacionals, assumisquen la identitat nacional i es doten de mecanismes d'autogovern. En aquesta tasca, l'articulació discursiva del missatge nacional ocupa un lloc axial i el seu suport, els comunicadors, també. (1992: 2).

Moltes vegades la difusió de la ideologia nacionalista es produeix en una situació de conflicte i això és més evident en el cas dels nacionalismes subestats (vegeu epígraf corresponent en *Tipologies de nacionalisme*):

Els moviments nacionalistes actuen sobre una realitat en què hi ha discursos en competició, de manera que els postulats del moviment s'enfronten a altres postulats que fins al moment són majoritaris, o en qualsevol cas són assumits sense cap problema per la majoria de la població. Per tant, els moviments han d'encarar dos grans reptes: fer visible el seu discurs per tal que arribe al major nombre de gent possible, i tractar de substituir les creences dominants fins al moment. Dos reptes que fan incidència sobre el caràcter performatiu dels discursos sobre la identitat (Castelló, 2001b: 38-39; vegeu també Conversi, 2007: 373).

Les masses participaran del moviment nacionalista si perceben la congruència entre la ideologia i la situació específica. Si els moviments aconseguixen fonamentar les seues demandes amb creences i representacions compartides sobre els elements identitaris que són les que configuren el sentit comú de qualsevol grup, "de manera que apareguen associades a principis i valors àmpliament assumits, la seua capacitat per a desafiar i problematitzar la situació social vigent es veu significativament incrementada" (Castelló, 2001b: 39).¹⁷¹

¹⁷¹ Aquesta afirmació de Castelló, un dels científics socials amb més influència en el nacionalisme valencià, té precisament una aplicació propositiva al cas valencià, perquè, com veurem més endavant, l'evolució ideològica del Bloc pel que fa a la concepció nacional ha consistit en una afirmació cada

La tensió particularisme-universalisme

Com ja va apuntar Habermas (1989: 91) i com veurem en el recorregut històric que traçarem en el capítol de la formació de la ideologia nacionalista, el nacionalisme va configurant-se enmig de la tensió intel·lectual entre universalisme i particularisme. La importància que aquesta relació dialèctica té per a l'evolució de la ideologia que situa a la nació com a centre d'interès aconsella dedicar-li certa atenció. Per al que ens interessa, hem de situar-nos inicialment en el segle XVIII, en l'apogeu de la Il·lustració.

Els principis plantejats pel pensament il·lustrat i condensats en la primacia de la raó estaven concebuts per a ser traslladats al conjunt de la humanitat (prejudicis de l'època a banda) i, en conseqüència, es tractava de valors i fonaments d'aplicació universal. Sota aquests paràmetres escriu Kant (1788) sobre la lliure determinació individual, o Rousseau (1762) sobre el contracte social. I quan la classe burgesa, que ja està en disposició de disputar el poder a l'aristocràcia, fa seues algunes d'aquestes idees, en principi està considerant-ne l'aplicació universal, tot i que estiga impulsada pel seu interès particular. A partir de 1792, amb la guerra total contra les potències europees, comença a establir-se una mena d'*universalisme* nacional pel qual els principis de la revolució havien d'estendre's a la resta d'estats sota el jou de tirans (Herranz, 1992: 15).

Però a poc a poc aquests interessos particulars van agafant més protagonisme i va quedant de banda la universalització de drets i valors, com es va poder veure després del període jacobí a França. I ja no és únicament que aquests interessos particulars vagen imposant-se, sinó que "l'universalisme emancipador vol unificar, aconseguir uniformitzar i, com a reacció, revifa els particularismes i les desigualtats" (Delannoï & Taguieff 1993: 36). La guerra alteraria el concepte mateix de nació, amb l'esclat de forces contrarevolucionàries afins a l'antic règim, i un posterior sentiment nacional defensiu per part dels pobles ocupats. A la mateixa França, l'universalisme nacional muta en particularisme nacional d'estat, perquè també apareix un sentiment defensiu, una necessitat de supervivència, i això, després, amb Napoleó, significa expansionisme i imperialisme (Herranz, 1992: 15-16).

vegada més clara del *marc valencià*, que està més "àmpliament assumit" que una transposició politiconacional del *marc lingüístic català*.

El camí per al particularisme de la ideologia nacionalista quedava lliure i expedit, i més encara després dels plantejaments romàntics. Així, Herder tenia clar que la civilització es mostra en allò particular i no, com deia el pensament il·lustrat, en allò general i universal; la diversitat cultural és una aportació al progrés (Villanueva, 1990: 72). Com veurem, la seua teoria del particularisme cultural seria fonamental per al desenvolupament posterior de la ideologia nacionalista, els valors de la qual “són inherentment particularistes” (Hastings, 2000: 49).

Però ja en Herder o Fichte podem identificar també elements universalistes i un humanisme que relativitza la seua posició en aquesta tensió. I, a més, tot i que la seua filosofia política està especialment relatada pensant en Alemanya, el particularisme cultural o nacional no es concebia privatiu d'aquesta nació sinó del conjunt de les nacions. Quan aquest ideari s'aplica políticament al llarg del segle XIX, acabarà pensant-se en la seua extensió universal, que en el fons és una manera de legitimar l'autodeterminació de la pròpia nació. Per això, Mancini o Wilson acabaran afirmant que la llibertat de cada nació tindrà com a límit la llibertat de les altres nacions, que també tenen dret a constituir-se com a tals i autogovernar-se en un estat propi. A això mateix es refereix Hastings com una teoria política, en certa manera de caràcter universal,¹⁷² però que impulsa pocs moviments nacionalistes, perquè en la pràctica el nacionalisme només és fort des d'un punt de vista particularista (2000: 14), amb un discurs referit quasi exclusivament a la nació pròpia i dirigit molt especialment als connacionals.

Avui dia, la tensió universalisme-particularisme continua present en les nacions, que combinen “les orientacions universalistes que valoritzen l'estat de dret i la democràcia, d'una banda, i el particularisme d'una nació que es delimita a si mateixa enfront del món extern, de l'altra” (Habermas, 1989: 91). En aquest sentit, la nació i el nacionalisme semblen conceptes particularistes que, a priori, no casen massa bé amb l'universalisme que sembla implícit en la democràcia constitucionalista. Però l'paper estableix el lligam entre democràcia constitucionalista i *nacionalisme cívic*, perquè aquesta pretesa “incompatibilitat disminueix una mica en el cas de la nació cívica, que,

¹⁷² En aquesta línia, Kohn afirma que el nacionalisme va ser la “primera *idée force* universal” (1973: 325), per la seua oposició global al tribalisme, feudalisme i imperialisme.

en paraules d'Ignatieff, agafa la seua part d'universalisme d' 'una comunitat d'iguals, ciutadans amb drets, units en relació patriòtica a un conjunt compartit de pràctiques i valors polítics' (Ignatieff, 1993: 6)" (Ipperciel, 2007: 395-396). El particularisme inherent al concepte de nació aconsegueix alinear-se normativament al constitucionalisme universalitzador a través del tipus específic "nació cívica", que es dedueix de la democràcia constitucional, tal com va plantejar precisament Habermas (1989). Una altra qüestió, com veurem més endavant, és si el nacionalisme "cívic" respon realment al concepte de nacionalisme.

Però aquest pretès universalisme del nacionalisme cívic pot amagar el que Anna Yeatman anomena *nacionalisme universalista* (1994; citat en Goodman, 2002: 12), i aquest podria ser el pas anterior a l'imperialisme (Goodman, 2002: 12). En les darreres dècades, el discurs que afirma defensar la democràcia, els drets humans i valors universals, ha amagat en no poques ocasions un nacionalisme expansionista i una nova forma d'imperialisme que té la màxima expressió en els EUA, però també es fa notar a Europa. És un nacionalisme que es nega a si mateix com a tal, però assenyala els altres per a significar la seua irracionalitat, en contrast amb la raó dels valors propis esmentats (democràcia, drets humans, etc.). D'una visió particular es vol fer una manera d'entendre el món universal. Aquestes qüestions també són tractades per Billig quan desenvolupa el seu concepte de *nacionalisme banal* (2006).

Acabem l'apartat precisament amb Billig, que sintetitza perfectament les implicacions d'aquesta tensió:

El nacionalisme implica de manera inevitable una barreja d'allò particular i d'allò universal: si s'ha d'imaginar la "nostra" nació en tota la seua particularitat, ha d'imaginar-se com una nació entre d'altres. (...) Els estrangers no són només "altres" que simbolitzen l'anvers de "nosaltres": "ells" també són com nosaltres part del codi imaginari universal del sentiment nacional. (...) Robertson ha afirmat que el nacionalisme implica "la universalització del particularisme i la particularització de l'universalisme" (1991: 73). (...) [I una de les coses que fan les nacions és] adoptar símbols convencionals de particularitat que, a causa del seu convencionalisme, són simultàniament símbols de la universalitat de la idea de nació. Per exemple, s'espera que cada nació tinga la seua bandera i el seu himne nacional propis (Billig, 2006: 133-137).

En paraules de Billig, es tracta de símbols banals de la nostra particularitat, però alhora també de la nostra universalitat (2006: 138).

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Teoria social sobre l'origen de la nació: punts de convergència entre els paradigmes perennialista i modernista. Etnosimbolisme i altres vies eclèctiques: la hipòtesi de la continuïtat-intensificació

Les preocupacions dels estudiosos en la tasca d'explicació del fenomen nacional han sigut diverses. Per descomptat i com ja hem comprovat, s'ha desenvolupat un extens debat conceptual al voltant de termes com *nació*, *nacionalisme*, *identitat nacional*, *ètnia* o *estat*, amb relatiu èxit quant al grau de consens aconseguit, i amb valuoses aportacions que serveixen de punt de partida per a futurs avanços. Com assenyala Anthony D. Smith, hi ha un acord ampli en aspectes parcials; per exemple, en la modernitat del concepte *nacionalisme* (Smith, 2004: 19), en situar la nació com a interès primordial del nacionalisme (Smith, 2004: 24) o en fugir de l'assimilació de conceptes com *estat* i *nació*, o *nació* i *ètnia* (Smith, 2004: 26), que han de ser (i són en la gran majoria dels casos) clarament diferenciats. Però en altres concrecions del debat, com es veurà al llarg d'aquest escrit, hi ha un èmfasi per part dels teòrics de diferents paradigmes en la diferència i el distanciament (fins i tot dins d'un mateix paradigma, com succeeix amb diferents corrents del modernisme), quan en no poques ocasions el punt de convergència no està tan allunyat i només lleugers matisos enfronten unes posicions amb unes altres.

Potser un dels debats més polèmics és el relatiu a l'origen de la nació,¹⁷³ especialment a partir de 1997 quan, per part d'Adrian Hastings, es fa pública una de les crítiques més sòlides a "l'ortodòxia modernista" i, més en concret, a un dels seus autors més destacats, Eric Hobsbawm. Curiosament, les dues obres principals d'aquest enfrontament, les que l'escenifiquen, sorgeixen de les Conferències Wiles¹⁷⁴ (Queen's University Belfast) de 1985 (Eric Hobsbawm) i 1996 (Adrian Hastings), que van donar

¹⁷³ Com ha afirmat algun dels autors, "la qüestió clau del nostre cisma radica en la data de començament" (Hastings, 2000: 21); també Smith manté que, "dels diferents assumptes que han dividit els experts en l'estudi del nacionalisme, cap ha sigut tan crític com el problema de l'origen de les nacions" (citada en Guibernau & Hutchinson, 2004: 2); o en positiu, "els arguments sobre l'antiguitat o modernitat de la nació han tingut un paper decisiu en l'estructuració de les diferents aproximacions al tema del nacionalisme" (Routledge, 2003: 213).

¹⁷⁴ Les Conferències Wiles (*Wiles Lectures*) es realitzen des de 1954 en la Queen's University de Belfast i són promogudes per una fundació que té com a objectiu impulsar l'estudi de la història de les civilitzacions i, en general, difondre la perspectiva històrica en ciències socials. Cada any s'invita un historiador a impartir una sèrie de conferències monogràfiques. A més de Hobsbawm o Hastings, també hi han sigut invitats altres autors que han tingut el nacionalisme com a objecte d'estudi (Michael Mann, Terence Ranger o J.A. Gallagher).

lloc a dues publicacions clau en la teoria social del nacionalisme: *Nations and nationalism since 1780* (Eric Hobsbawm, 1990; hem utilitzat l'edició espanyola de 1992), i *The construction of nationhood* (Adrian Hastings, 1997; hem utilitzat l'edició espanyola de 2000). Aquest escrit tindrà molt en compte aquestes dues obres (són les que més èmfasi posen en el debat sobre l'origen des d'una perspectiva o des de l'altra, la modernista i la perennialista), però també es recolzarà en la resta de la teoria social sobre el nacionalisme, ja que en la majoria de la literatura s'ha fet alguna al·lusió a l'origen de la nació o a dates o èpoques de naixement. Se sostindrà que el debat sobre l'origen de la nació amaga en alguns casos posicions forçadament distanciades i que és possible captar cert consens en la teoria social sobre el nacionalisme o, si més no, una posició eclèctica de certa validesa, que no tinga en la variable temps un obstacle que impedisca una correcta aproximació al fenomen, sinó més aïna un aliat estratègic (aplicant un enfocament històric, prenent la nació com un producte de la *longue durée*).

Encara que es considere més adequat bolcar esforços en el desenvolupament teòric conceptual, l'estreta relació entre el debat dels orígens i el dels conceptes aparta la temptació d'obviar aquest cisma de llarga tradició, especialment perquè la investigació de casos concrets, com la identitat valenciana (o, més concretament, les seues versions polítiques), permet identificar en l'origen de la nació una qüestió d'indubtable centralitat. Així, l'origen d'una hipotètica nació valenciana implica un dels principals punts de desencontre entre els dos projectes nacionals en conflicte (el que emmarca la comunitat i territori valencians en una nació de llengua i cultura catalanes, i el que intenta mostrar una nació valenciana desvinculada dels altres territoris de parla catalana).

En tot cas, seran de gran importància els conceptes de *nació* i *nacionalisme* que utilitzen les diferents posicions, però també caldrà tenir en compte la relació entre els dos termes, perquè d'aquesta relació dependrà en alguns casos la determinació d'una època concreta com a punt de partida de la nació: si es considera que els dos conceptes discorren temporalment en paral·lel, és a dir, si s'assumeix que no hi ha nacions sense nacionalisme (o viceversa), serà indispensable que es pugua detectar la

presència d'un moviment o ideologia nacionalista per a poder parlar amb propietat de l'aparició de la nació (i això, amb el permís del perennialisme, difícilment succeeix abans de l'època moderna); si, al contrari, deslliguem temporalment tots dos conceptes, s'obri la possibilitat que la nació pugui haver sorgit abans que el nacionalisme (i per tant, abans que la modernitat). Una aproximació evolutiva, que entenga el fenomen com una realitat històrica –Routledge ho expressa de manera molt clara: “Les identitats col·lectives són profundament històriques, discursivament constituïdes i estratègicament emmarcades en contextos culturals, socials i polítics” (2003: 214)–, ens portarà a entendre que en determinats moments la nació ha precedit la ideologia nacionalista i en uns altres episodis històrics ha succeït el contrari.

En el debat sobre l'origen de la nació, “es va passar de la dicotomia entre primordialisme i modernisme a la triple distinció entre primordialisme (...) [amb limitada acceptació entre l'acadèmia], perennialisme i modernisme” (Armstrong, 2004: 12). I l'eix fonamental del debat és, com s'ha avançat, l'origen de nacions i nacionalisme. Es tractaria de determinar si les nacions són perennes en la història, si són un element primordial a la condició humana o són el producte d'unes condicions específicament modernes (Guibernau & Hutchinson, 2004: 4), atès que per als paradigmes consolidats en ciències socials (perennialisme, modernisme i etnosimbolisme) pareix que està clar que les nacions són una construcció social.¹⁷⁵

A l'inici de l'estudi del nacionalisme, va dominar el primordialisme perquè la intervenció dels científics era limitada, i des d'àmbits politicofilosòfics es va imposar en certa manera aquesta visió primordialista en què la nació era una variable naturalment determinada, com poden ser també el sexe o l'edat: tot el món (des de sempre) té la seua nació. A partir de Kedourie, i més encara de Gellner i Hobsbawm, pren cos, ja clarament en l'àmbit acadèmic, la tesi modernista, que es converteix ràpidament en el paradigma dominant, en el que s'ha anomenat “l'ortodòxia” dins l'estudi del nacionalisme. Encara que havien aparegut amb anterioritat, en els 80, i de manera més visible en els 90, altres aproximacions (“evolutives”, com li agrada denominar-les a Llobera; perennialisme; etnosimbolisme) han cobrat força. El (neo)perennialisme

¹⁷⁵ Aquesta serà una de les premisses bàsiques en aquest escrit i el motiu pel qual s'obviarà el primordialisme en el contrast entre paradigmes.

sorgeix entre els historiadors medievalistes com a crítica radical al modernisme, mentre que els etnosimbolistes es recolzen en part en aquesta crítica, però afegeixen uns altres matisos (com veurem més endavant) i no descarten per complet les tesis modernistes. En paral·lel, hi ha aproximacions de tipus històric, evolutives si es vol, a vegades difícilment classificables, que són relativament recents, i que s'emmarcarien dins de la crítica al modernisme per a aprofundir en una visió eclèctica. Aquestes línies de treball que busquen una conciliació de mínims entre els diferents paradigmes seran el rumb a seguir en aquest recorregut pel debat sobre l'origen de nacions i nacionalisme.

Finalment, i abans de repassar els diferents paradigmes, també convé subratllar alguna qüestió sobre els models (concrecions espacials i temporals) que s'exposen. Així com la dicotomia civic-ètnic¹⁷⁶ ha trobat prou acceptació entre seguidors de diferents paradigmes, el debat sobre la localització geogràfica i temporal de la nació sol confrontar els estats francès i anglès, no sols en l'enfrontament entre modernistes i perennialistes, sinó també en les discussions acadèmiques entre modernistes (de fet, connectant amb l'oposició anterior, serien els dos models "en competència" per a la versió *ius soli* que representa el tipus de nacionalisme que està en la gènesi dels arguments modernistes). Aquesta dicotomia tindrà un protagonisme indubtable, més encara tenint en compte que, per a molts, la Revolució Francesa passa per ser l'esdeveniment que marca l'inici de la modernitat. Però molts dels seus trets ja estaven presents en l'Anglaterra del segle XVII i, significativament, el debat sobre el nacionalisme té el seu epicentre a Londres... (Breuilly, Gellner, Guibernau, Hastings, Hobsbawm, Hutchinson, Llobera, Smith, etc.).

L'origen de la nació des del paradigma modernista

Una de les mostres de la centralitat del debat sobre l'origen en la teoria social i la història sobre el nacionalisme és que els paradigmes (des de dins o des de fora) es

¹⁷⁶ També coneguda per altres denominacions (*ius soli-ius sanguinis*, nacionalisme "a la francesa"-nacionalisme "a l'alemanya", nacionalisme occidental-nacionalisme oriental o centreeuropeu, etc.), aquesta dicotomia va ser desenvolupada més completament per Rogers Brubaker (1992), però ja havia sigut avançada en certa manera per Alain Renaut (1993: 37-62) com una tensió intel·lectual entre la Il·lustració (francesa) i el romanticisme (alemany), i fins i tot abans per Hans Kohn (1984). Aquesta tipologia serà abordada detingudament en capítols posteriors.

defineixen en relació amb la seua posició respecte d'aquest origen de nacions i nacionalisme. Evidentment, els modernistes veuen en l'inici (o primeres etapes) de l'època moderna,¹⁷⁷ el moment en què es forgen nacions i nacionalisme. En paraules de Kedourie, per a molts el precursor del modernisme com a corrent de pensament dins de la teoria social sobre el nacionalisme, aquest fenomen no és universal ni necessari, i d'això es dedueix automàticament que està restringit espacialment i temporalment, i que respon a condicions concretes que l'han fet possible i (llavors sí) necessari. Per tant, el nacionalisme té les seues arrels en una època concreta, la modernitat¹⁷⁸ (Gellner, 1998: 23), i això ha generat un important consens entre bona part dels sociòlegs i historiadors que han tingut com a matèria d'estudi la nació, així com entre determinats corrents de pensament en la segona meitat del segle xx –la posició de l'Escola de Frankfurt i el pensament crític assentat a partir de l'obra de Habermas són una bon prova d'això (Habermas, 1989)–. Remuntar-se més enllà no tindrà sentit, ja que, assumint que la nació és un producte de la modernitat, que, en essència, és l'època actual, “el passat és irrellevant” (Smith, 1994: 18).

En primer lloc, cal prestar atenció a com concreten temporalment els teòrics més importants del paradigma l'origen *modern*. En general, es treballa amb un interval de temps prou ampli que podria comprendre des del final del segle XVIII (com veurem, hi

¹⁷⁷ Se sol enquadrar dins del modernisme els teòrics marxistes que han investigat la nació. Són autors marxistes o d'influència marxista Tom Nairn, Eric Hobsbawm, Immanuel Wallerstein o fins i tot Benedict Anderson; però, entre els autors contemporanis, són Alan Woods i Ted Grant els que, des del trotskisme, empen més característicament les categories pròpies del marxisme. La modernitat és un concepte que també utilitza el marxisme, però el discurs marxista és més recognoscible quan es refereixen a aquest període com el moment en què es donen les condicions objectives per al canvi de mode de producció hegemònic; en aquest sentit, el nacionalisme és rotundament un producte del sistema capitalista.

¹⁷⁸ Tot i que aprofundirem en el significat de la modernitat i, concretament, com a partir d'aquesta s'aconsegueix consolidar un món de nacions, la modernitat ha de ser entesa com el procés pel qual s'imposa la raó com a norma transcendental a la societat. La racionalitat suposa, “en el seu vessant material, el principi del ‘desenvolupament il·limitat de les forces productives’, segons el qual tot (...) és calculable, produïble (*fenomen* revolució industrial); i en el seu vessant polític, el principi ‘d'igualtat universal dels hòmens’ per damunt de les seues diferències qualitatives (ètnia, creença, sang...). Aquest principi de racionalitat és històricament introduït per la burgesia en la mesura que respon als seus interessos econòmics (universalització de la relació mercantil: liquidació de les relacions feudals) i polític (democràcia: dret igual contra privilegis); interessos que expressen precisament les necessitats del mode *de producció capitalista* o *lei del valor*, és a dir, la base o estructura definitòria del món burgès” (Arnau & Nieto, 2002: 3). En aquest apartat es concretaran en dos vessants (econòmic i polític) i les seues implicacions per a la formació de les nacions, dins de la seqüència d'arguments dels modernistes.

ha “excepcions modernes” que es remunten al segle XVI) fins a la segona meitat del XIX (també hi ha excepcions que arriben fins al segle XX). Els principals autors, seguint Kedourie, limiten la data de naixement a fórmules com “final del segle XVIII-principi del segle XIX” (Gellner, 1998: 21; Anderson, 1993: 13-14, 30; Hobsbawm, 1992: 11; Habermas, 1989: 89; Billig, 2006: 44) i ens acosten a espais i moments de profunds canvis, alguns dels quals tindran prou a veure amb el sorgiment i consolidació de nacions i nacionalisme.

Amb aquestes dates frontera, els modernistes (o la majoria d’ells) volen significar que “hi ha una ruptura radical entre les unitats i sentiments premoderns i les nacions i nacionalisme moderns” (Smith, 1986: 13); les continuïtats entre el que Hobsbawm anomena “protonacionalisme”¹⁷⁹(premodern) i el nacionalisme (modern) “és molt possible que siguin artificials” (Hobsbawm, 1992: 85). En la França que sorgeix de la Revolució,

l’etnicitat o altres elements de continuïtat històrica eren aliens a la “nació”. (...) I la patrie a la que anava dirigida la seua lleialtat era el contrari d’una unitat preexistent, existencial, i en compte d’això era una nació creada per l’elecció política dels seus membres, els quals, al crear-la, van trencar amb les seues anteriors lleialtats, o almenys van rebaixar la seua categoria (Hobsbawm, 1992: 96).

Com ja s’ha comentat en la introducció d’aquest capítol, també és important determinar si aquests autors i els seus seguidors consideren que les nacions antecedeixen el nacionalisme o al revés; en definitiva, què podem datar en primer lloc, si la comunitat humana (amb totes les particularitats que hi corresponguen) o el moviment o doctrina que l’exalça. Smith considera que pràcticament tots els modernistes afirmen que el nacionalisme va contribuir a la creació de la nació (Guibernau & Hutchinson, 2004: 2). Sobre aquesta qüestió, va ser Hobsbawm qui més clarament va afirmar que “als efectes d’anàlisi,¹⁸⁰ el nacionalisme antecedeix les nacions. Les nacions no construeixen estats i nacionalismes, sinó que ocorre al revés”

¹⁷⁹ Igual que les tesis modernistes, i específicament les de Hobsbawm, els conceptes *protonació* o *protonacionalisme* han tingut molt bona acollida entre els historiadors i sociòlegs (en referència al *protonacionalisme espanyol*, vegeu, per exemple: Maragall, 1981; Aguado, 1999; Pérez Garzón, 2001).

¹⁸⁰ Aquest aclariment inicial (“als efectes d’anàlisi”) amaga, potser, una simultaneïtat entre nacions i nacionalisme en termes purament cronològics.

(Hobsbawm, 1992: 18; vegeu també Contreras, 2002: 279). Si la nació és una construcció, i encara més, una invenció (Hobsbawm & Ranger, 1988: 23-24), és necessari que hi haja algú que prèviament la construïska o la invente, i aquesta és una de les comeses dels nacionalistes. La construcció de la nació va ajudar a legitimar el poder de l'estat, a aconseguir la lleialtat dels ciutadans a l'estat i als seus governants (Hobsbawm, 1992: 92). Per això, a partir de la Revolució Francesa, els governs van exercir una "enginyeria ideològica conscient i deliberada" (Hobsbawm, 1992: 101) buscant l'eficàcia en l'objectiu de l'adhesió nacional dels ciutadans. Per a Wallerstein i els seus seguidors la nació serà posterior a l'estat i es deriva de l'estructuració del sistema-món capitalista, que també donarà lloc als nacionalismes (Tortosa, 1995: 66-67). L'aparició de nacions i nacionalisme pot ser pràcticament simultània, però no es considera la possibilitat que hi haja hagut nacions premodernes.¹⁸¹ També Josep Fontana afirma amb rotunditat, seguint Gellner, que "el nacionalisme és el que fa nàixer la nació" (DDAA, 1996: 12); i Juan Trias situa cronològicament el nacionalisme abans que la nació, ja que perquè aquesta sorgisca ha d'existir primer la voluntat de crear-la (DDAA, 1996: 30). Així mateix, Craig Calhoun posa sobre la taula la *mission civilisatrice* de França per a transmetre aquesta mateixa idea (Calhoun, 1994: 314-316). Aquesta posició, expressada a través del pensament de diferents autors "modernistes", es podria considerar un dels preceptes bàsics del modernisme, tot i que molts d'ells no aprofundisquen en aquest aspecte.

Quant a la concreció espacial de l'origen modern, deixant de banda les reveladores posicions de Liah Greenfeld, que s'examinaran més endavant, la França revolucionària és el lloc que més consens ha acumulat, encara que molts autors no arriuen tant i l'amplien a l'Europa Occidental del final del XVIII al principi del XIX (per exemple, Anderson, 1993: 29; Gellner, 1998: 57-58; o Calhoun, 1994: 316). De tota manera, és precisament un d'ells, Anderson, qui més ferventment defèn que a l'Amèrica dels segles XVIII i XIX es produeix l'aparició del nacionalisme, com a mínim en paral·lel al vell continent (Anderson, 1993: 13-14). Hobsbawm, per la seua banda, atribueix gran

¹⁸¹ De qualsevol manera, l'enfocament històric de Wallerstein li permet traslladar la seua anàlisi del sistema-món capitalista i del paper de l'estat a èpoques premodernes. La formació de l'estat i la configuració del sistema-món capitalista tenen lloc a partir del segle XV, però les nacions no sorgeixen fins al principi del segle XIX (Philips & Wallerstein, 1985).

importància al resultat de la Revolució Francesa, perquè va donar forma a l'estat modern característic. En la mateixa línia, Smith, que no rebutja totalment determinats postulats modernistes, tot i preconitzar l'etnosimbolisme, manté que el tipus de "construcció nacional planificada" que es va iniciar a partir de la Revolució Francesa, "era essencialment un procés modern, que no té un paral·lel vertader abans de 1789" (2004: 63). Sobre la referència general a Europa Occidental, és coneguda la divisió de Gellner en temps-zona, que situa el moment inicial del nacionalisme, i per tant la zona 1, en la costa atlàntica europea, àrea de forts estats dinàstics (França, Anglaterra, Espanya, Portugal), on el maridatge entre cultura i estat ja s'havia produït fins i tot abans de la modernitat i, en conseqüència, el nacionalisme no havia trobat massa esculls per a imposar-se com a principi d'actuació política (Gellner, 1998: 57-58). De tota manera, per a Gellner tenen gran importància en la consolidació del nacionalisme Europa Central i Oriental (zones 2 i 3, i per tant, temps segon i tercer), perquè completen el model nacional que donarà lloc al nou orde internacional aportant bones dosis de sentiment ètnic (Gellner, 1998: 59-63). Finalment, Schnapper (2002; vegeu també Neveu, 2004) intenta conciliar els diferents models occidentals (incloent-hi el nord-americà) lligant l'aparició del liberalisme i la ciutadania a la nació.

A partir d'aquests plantejaments bàsics, quins serien els fonaments de la teoria modernista sobre l'origen de les nacions?, per què les nacions i el nacionalisme són un fenomen modern que es manifesta no abans de la segona meitat del segle XVIII a l'Europa Occidental o altres regions de la seua influència (Amèrica, especialment)? De la profunda anàlisi dels diferents paradigmes a càrrec d'Anthony D. Smith, sorgeix una classificació de les diferents varietats del modernisme:

- Socioeconòmic: "el nacionalisme i les nacions tenen l'origen (...) en factors socials i econòmics nous com el capitalisme industrial, la desigualtat regional i els conflictes de classe. Segons Tom Nairn (1977) i Michael Hechter (2000), els sentiments i ideals específicament nacionals han sorgit per la privació relativa entre regions dins dels estats moderns o entre classes en els diferents estats, entre la perifèria subdesenvolupada i les regions centrals desenvolupades, o entre les elits centrals i les perifèriques, protegides per les noves "masses" mobilitzades per la perifèria"

(Smith, 2004: 65; vegeu també Goodman, 2002: 3). En la mateixa línia, Andrés Piqueras associa l'aparició de l'estat al desenvolupament del mode de producció capitalista i l'estat és el que dóna sentit a la nació¹⁸² (Piqueras, 1996: 115-116). I tant Giovanni Arrighi (1993: 53-86) com Eric Allardt (1993: 87-103) mantenen que el nacionalisme sorgeix a partir del modern sistema interestatal lligat al mode d'acumulació capitalista i a la societat industrial i els seus mecanismes d'uniformitat. Finalment, Laso (2000) sintetitza el que uns altres autors opinen sobre la relació entre les emergències del mode de producció capitalista i de nacions i nacionalisme: "el desenvolupament dels nacionalismes a Europa està clarament vinculat amb la necessitat (...) d'abolir les restriccions que el règim semifeudal (...) imposava al desenvolupament de les seues forces productives".

- Sociocultural: "els nacionalismes i les nacions són, segons Ernest Gellner, fenòmens sociològicament necessaris de l'època industrial moderna, que sorgeixen en la transició de la 'modernització'. Les nacions són expressions d'una 'alta cultura', transmesa per l'escola i protegida pels especialistes i per un sistema d'educació pública estandarditzada i obligatòria. Al formar una força de treball mòbil i alfabetitzada, les nacions fomenten al mateix temps l'industrialisme, de la mateixa manera que aquest fomenta el nacionalisme" (Smith, 2004: 66). En aquesta visió sociocultural de l'origen modern de la nació, també és important recalcar que "tant la cultura com el poder són perennes, però es relacionen entre si d'una nova manera en l'època moderna, una manera que, arribat el moment, genera nacionalisme" (Gellner, 1998: 94). Greenfeld va més enllà i sosté que "el nacionalisme, breument, és la cultura moderna. És l'avantprojecte simbòlic de la realitat moderna (...) i d'aquesta manera construeix (...) específicament la consciència moderna" (Greenfeld, 2005: 326). El nacionalisme, per tant, seria el tipus de cultura de la modernitat.
- Polític: "les nacions i el nacionalisme es forgen en i a través de l'estat professionalitzat modern, bé directament o en oposició a certs Estats

¹⁸² De tota manera, atorga una certa importància al grup ètnic com a precursor de la nació i això suposa una acceptació crítica del modernisme, o, si es vol, una consideració de les tesis de l'etnosimbolisme, en el que s'aprofundirà més avant.

(colonials/imperials). Per a teòrics com John Breuilly, Anthony Giddens i Michael Mann, l'estat modern és (...) el millor predictor de les nacions i els nacionalismes" (Smith, 2004: 66) i, especialment per a Breuilly, el nacionalisme és una "forma de política" i només adquireix el seu sentit complet "en algunes de les situacions configurades per l'estat modern" (Breuilly, 1990: 10-11). En termes semblants s'expressa Tilly, que opina que el programa polític nacionalista va ser el mecanisme pel qual l'estat va poder comprometre els seus ciutadans en els assumptes que exigia la seua creixent acumulació de poder i atribucions (Tilly, 1995: 71-72); per tant, l'estudi de l'estat modern necessàriament ha de proporcionar-nos algunes de les claus explicatives del nacionalisme.

- Ideològic: "en aquest cas, el centre d'atenció està en (...) la modernitat de la ideologia nacionalista, en el seu poder quasi religiós i en el seu paper de fragmentador d'imperis i creador de nacions on abans no n'hi havia. Elie Kedourie porta l'origen de les ideologies nacionalistes a l'impacte de la Il·lustració i de les idees d'autodeterminació kantianes, i en últim terme, a les doctrines mil·lenaristes del cristianisme medieval" (Smith, 2004: 66). L'autodeterminació sí que és un concepte eminentment modern i, en aquest sentit, sí que es podria parlar de nacionalisme només a partir de la segona meitat del segle XVIII, quan Rousseau, Herder, Fichte i Kant aporten conceptes de filosofia política que seran clau per a la idea d'autodeterminació (Villanueva, 1990: 22).¹⁸³
- Construccionisme: "subratlla el caràcter de construcció social. Segons Eric Hobsbawm, les nacions deuen molt a les 'tradicions inventades', que són producte de l'enginyeria social i han sigut creades per a servir els interessos de les elits governants canalitzant les energies de les masses recentment alliberades. D'altra banda, Benedict Anderson veu la nació com una comunitat política imaginada que ompli el buit deixat pel declivi de les religions còsmiques i les monarquies quan noves concepcions del temps i del 'capitalisme vinculat a la impremta' van fer possible imaginar nacions que es mouen en un temps lineal" (Smith, 2004: 67;

¹⁸³ En la mesura en què considerem l'autodeterminació com un element crucial per a la formació d'un món de nacions, haurem de secundar les tesis modernistes, perquè l'autodeterminació és un concepte que no apareix més enllà del 1750.

Jamieson, 2002: 517). En certa manera, “la història és problemàtica per al nacionalisme i l’assumpció tàcita de la identitat nacional perquè sempre mostra que la nacionalitat és construïda” (Calhoun, 1994: 314).¹⁸⁴

Tot i que la tipologia de Smith ajuda a ordenar i classificar algunes de les idees que maneja el modernisme i, en aquest sentit, permet una exposició senzilla de les versions del paradigma dominant en la teoria social sobre el nacionalisme, en el fons és una simplificació que amaga nombrosos encavallaments i adscriu injustament alguns autors a corrents que poden entendre’s com a purs o de certa rigidesa semàntica. Per exemple, encara que Greenfeld equipare nacionalisme amb cultura moderna, també vincula el nacionalisme a l’aparició del capitalisme mercantil i les subsegüents o, almenys, paral·leles reformes polítiques (Armstrong, 2004: 12). O Gellner, situat en la versió “sociocultural”, confereix gran importància a la societat industrialitzada i a l’estat, elements indispensables perquè pugui difondre’s “l’alta cultura” (Gellner a Iivonen, 1993: 19-30; i a Jamieson, 2002: 516) i així ho interpreten Routledge i Hastings en la seua lectura de Gellner (Routledge, 2003: 214; Hastings, 2000: 23). També Giddens, ubicat per Smith en la “facció” política del modernisme, deixa clar que l’estat no és prou per a donar lloc al nacionalisme, ja que aquest estat ha de generar homogeneïtat cultural. Routledge, de fet, fa partícips a Gellner i Giddens de la mateixa versió del modernisme en afirmar que tots dos “insisteixen en el fet que els nacionalismes només poden ser moderns perquè necessiten la formació d’una esfera pública comuna administrada per l’estat, un procés que no existeix en les societats estamentals” (Routledge, 2003: 216). I, en fi, Hobsbawm, en compte de la varietat “construccionista” podria haver reforçat la “socioeconòmica”; de fet, la versió “construccionista” trenca en certa manera el camp semàntic de la resta de la classificació, confeccionada basant-se en factors *explicatius*, per a introduir el que es podria denominar un mecanisme *de formació*.

¹⁸⁴ En aquest sentit, no pareix molt vàlida la distinció de Mihalache (2005: 120) entre fets *històrics* i fets *memorables*, considerats els primers versemblants i els segons més fàcilment imaginables, ja que, i en això hem d’estar d’acord amb Hobsbawm o Anderson, també la història és fàcilment imaginable i sovint imaginada. Una altra cosa és que la història se’ns presente en nombroses ocasions com a veritat absoluta i a les celebracions, les rememoracions, se’ls permeta una certa dosi de fantasia, mitologia, llegenda.

En conseqüència, tot això indica que una explicació des del modernisme està subjecta a la complexitat dels processos que es van produir al final del segle XVIII per a donar lloc a la nova era i, per tant, és necessari tenir en compte factors d'índole econòmica, política o cultural, i, de fet, gran part dels autors no deixen de banda cap d'aquests elements. El que succeeix és que cadascun els combina de manera diferent i emfatitza algun d'aquests aspectes per a donar forma a l'eix central de la seua teoria, en una mostra de l'arrelament que ha tingut (o té) el paradigma: acceptant l'hegemonia del modernisme en l'estudi del nacionalisme només queda per resoldre "petits assumptes interns", és a dir, qui ostenta l'hegemonia dins de l'hegemonia i, així, Gellner contraposava la seua obra a la de Kedourie; Anderson va oposar plantejaments als de Gellner, Hobsbawm i Nairn; Hobsbawm va criticar Gellner, etc. La valenta aposta per elements explicatius centrals (el cas més evident és el d'Anderson i la impremta capitalista)¹⁸⁵ dona lloc en alguns casos a visions parcials i dèficits de contrast entre variables, que converteixen alguns treballs en una enginyosa recollida de proves per a recolzar una bona idea.¹⁸⁶

Globalment, a partir de les aproximacions teòriques d'aquests autors, hem d'entendre que la nació és "un producte de desenvolupaments estrictament moderns com el capitalisme, la burocràcia, l'utilitarisme secular" (Smith, 1986: 8) o altres dels elements que s'han utilitzat en aquest epígraf. Una interpretació de conjunt dels plantejaments modernistes podria quedar resumida en la seqüència següent:

- És central la consolidació del mode de producció capitalista (Anderson, 1993: 63; Hobsbawm, 1992: 18; Woods & Grant, 2000: 2; Allardt, 1993: 87-103), que comporta alguns efectes directes sobre la formació de les nacions:

¹⁸⁵ Routledge arriba a manifestar que la visió d'Anderson és limitada, al marge que no aprofundisca en el que antecedeix a la nació, en l'era premoderna (Routledge, 2003: 221).

¹⁸⁶ Succeeix de manera molt il·lustrativa amb la investigació historiogràfica del terme *nació*. Hobsbawm i Hastings especialment (encara que també Breuilly, 1990: 14-16; i altres) duen a terme aquesta tasca per a trobar en tots dos casos exemples que confirmen hipòtesis antagòniques (Hobsbawm, 1992: 11; Hastings, 2000: 27-42). Això demostra una cosa que no per evident ha de deixar de subratllar-se: no es tracta d'un terme unívoc ni en l'actualitat (amb disputes acadèmiques entre paradigmes i versions de paradigmes) ni de bon tros en èpoques passades, quan era un vocable en formació. En la seua anàlisi en profunditat del paradigma modernista, Smith (2000) també apuntarà el reduccionisme en què cauen alguns d'aquests autors.

- Desenvolupament de la impremta de gran producció, que va permetre “imaginar comunitats noves” a una part cada vegada més important de la població (Anderson, 1993: 70).
- Establiment de mercats més amplis, “nacionals” (Hobsbawm, 1992: 49; Anderson, 1993: 70), recolzats en la millora dels transports.
- Aparició de “comunitats de tipus horitzontalsecular” (Anderson, 1993: 63) en part degut a la necessitat que determinats llocs de treball estiguen ocupats per la persona més preparada (resultat de la racionalitat capitalista); es va assentant un cert igualitarisme –encara que siga formal– (Gellner, 1998: 26-39).
- El nou mode de producció requereix que la superestructura s’adeqüe a unes noves condicions estructurals;¹⁸⁷ l’estat ha d’experimentar importants transformacions:
 - Racionalitat burocràtica: l’estat va començar a centralitzar diferents activitats que tenien un marc territorial definit (Hobsbawm, 1992: 89); s’estén “l’administració regularitzada de l’estat” (Giddens, citat en Routledge, 2003: 216), amb la qual cosa la unitat nacional anava assentant-se com a realitat compartida.
 - Incorporació progressiva de ciutadans a la tasca de govern i gestió, i “ús” del ciutadà per part de l’estat (Hobsbawm, 1992: 92): la democràcia representativa seria l’instrument determinant per a la configuració de la comunitat de ciutadans,¹⁸⁸ mentre que l’estat anava a “cobrar-se” les seues “concessions” a través de la política impositiva, les guerres, els sistemes de sancions, en el que seria el nou entramat de drets i obligacions que possibilitaria la lleialtat nacional de les masses.

¹⁸⁷ Per exemple, si el mercat ja no és local perquè passa a ser nacional, l’estat ha de procurar regulacions d’àmbit nacional i estructures burocràtiques nacionals; o si la burgesia passa a ser classe hegemònica, ha de tenir un reconeixement en l’esfera política, a través de mecanismes de participació que li atorguen formalment el poder que ja ha adquirit *de facto* com a propietària dels mitjans de producció.

¹⁸⁸ Hobsbawm suggereix que el nou estat (i, més tard, el nou tipus de sobirania) plantejava problemes de governabilitat, ja que els habitants (al principi una part important d’ells i després tots) passaven a tenir alguna influència en el govern, a causa de la democratització irreversible en tota Europa (Hobsbawm, 1992: 90-91) –encara que fóra formalment o amb les limitacions de la democràcia representativa.

- Incorporació d'un "programa polític nacional" (Breuilly, 1990: 16): encara que actualment pugui semblar evident, també cal subratllar que el discurs dels líders de la nació ha d'adquirir un caràcter nacional, ha d'existir un projecte d'impuls, recuperació, enaltiment i/o desenvolupament de la nació, però també ha d'incorporar-se la nació al discurs quotidià (banalitzat, com diria Michael Billig, 2006) del poder polític (presència en la burocràcia, en les comunicacions dels càrrecs públics, en el desenvolupament de les polítiques, en l'educació, la sanitat...).
- Així mateix, el nou mode de producció i, ara, el seu corresponent nou model d'estat es combinen per a possibilitar una "cultura pública distintiva" (Smith, 2003: 28), una cultura pública homogènia o "alta cultura" compartida per un ampli nombre de ciutadans (Gellner, 1998: 30-39):
 - L'alfabetització de la població es converteix en una tasca d'estat.
 - Conseqüentment es produeix una escolarització uniforme –que milloraria les prestacions de la força de treball que ha d'afrontar formes de treball creixentment uniformes– (Allardt, 1993; vegeu també Kaplinski, 1993; Letamendia, 1997: 28; Habermas, 1989: 89).
 - L'alta capacitat de producció de llibres i publicacions periòdiques (impreses) és capaç de donar resposta a una elevada demanda.
 - El mercat de lectors anteriorment limitat (pocs alfabetitzats i normalment en llatí) es transforma, amb el capitalisme, en un mercat ampli, en concret d'escala "nacional", que deu la seua extensió a la cada vegada major alfabetització i a la vernacularització de la producció impresa (Anderson, 1993: 69): els mitjans escrits es revelen com un autèntic catalitzador de la uniformitat cultural (Allardt, 1993).
 - L'increment de l'horitzontalitat, de la igualtat formal per a un ampli contingent de població (nacional), permet compartir (en part a través de la lectura) una "alta cultura" més enllà de les elits; va definint-se com

una cultura de masses o l'embrió de la cultura de masses que serà més visible en el segle xx.

- A través d'aquesta cultura pública homogènia, compartida per amplis sectors de la població, la burgesia primer i després les classes populars aconsegueixen imaginar-se com una comunitat nacional que parla una mateixa llengua de prestigi (perquè el seu ús s'ha estès a totes les esferes, administració i culte religiós inclosos).
- S'adquireix la consciència nacional, "una consciència secular i humanística, basada en els principis de sobirania popular i igualtat (...) La cultura moderna és fonamentalment nacionalista en el sentit que en la seua essència concentra una visió nacionalista i aquesta visió es projecta en cada esfera de l'activitat cultural/social" (Greenfeld, 2005: 327).
- Finalment, l'homogeneïtzació cultural també passa, evidentment, per la supressió de la socialització en identitats que neguen l'hegemònica o que no la representen, i això es produeix sobretot en l'escola (Letamendia, 1997: 28).

Aquesta consciència permet explicar per què es creen estrets llaços entre individus que no es coneixen entre si, i per què una bona part d'aquests individus estan disposats a donar la seua vida per la comunitat, per la nació. La nació i els sentiments nacionals passen a la primera línia de la política perquè l'estat (i també les nacions sense estat) necessita comprometre els ciutadans més enllà de les seues obligacions com a tals; és necessari que la lleialtat a la nació siga una cosa que actue sense massa esforç, que forme part de l'imaginari col·lectiu i això, segons Anderson i els seus seguidors (vegeu Thiesse, 1999), s'aconsegueix de manera efectiva al llarg del segle XIX (Connor, 1998: 212) i, segons Hobsbawm, més plenament en la primera meitat del segle XX (Hobsbawm, 1992: 142-152). L'èxit d'aquest procés es deu en part al fet que "la nació s'imagina sobirana perquè el concepte va nàixer en una època en què la Il·lustració i la revolució estaven destruint la legitimitat del regne dinàstic jeràrquic, ordenat divinament" (Anderson, 1993: 25); si, en certa manera, la lleialtat és a un

mateix i els seus conciutadans (lleialtat a la nació, en definitiva) és més suportable que quan té com a destinatari un poder elevat davant del qual hi ha pocs drets i totes les obligacions que dicte la seua posició privilegiada.

Per a tancar l'exposició sobre l'origen de la nació des del paradigma modernista, és necessari parar atenció en altres aspectes fonamentals del seu pensament (comuns a gran part dels autors), que poden ser presos com a elements teòrics diferencials respecte d'altres paradigmes, sempre mantenint com a eix de la discussió l'origen de nacions i nacionalisme. Un d'aquests eixos és la definició del nacionalisme *com a "fenomen de masses"*. Aquest argument ha sigut de relativa importància per a aprofundir en la bretxa temporal que separa les societats premodernes (i per tant, prenacionals) de les modernes (i per tant, profundament nacionals). Umut Özkirimli, un dels autors modernistes més bel·ligerants, manté que nacions i nacionalisme no poden existir si no són un fenomen de masses, i es pregunta si una "nació o el nacionalisme poden existir des del moment que uns poc visionaris comencen a somiar-hi" (Özkirimli, 2003: 346); no es pot acceptar com un moviment circumscribit a una elit (Connor, 2004: 36; Connor, 1998: 212), ja que, segons Nairn, per a l'èxit de les revolucions nacionals, les classes mitjanes havien "d'invitar les masses a entrar en la història" (citada en Anderson, 1993: 120). Partint del segle XVIII, el nacionalisme va anar sofisticant-se i expandint-se, i les nacions van integrar en la "comunitat imaginada" un nombre cada vegada més gran de ciutadans i progressivament tots els segments de la població. Aquesta evolució i l'ús de diferents conceptes de nació al llarg dels segles XIX i XX està prou documentada (per exemple, Hobsbawm, 1992: 100-152), de manera que és perfectament plausible reconèixer que nacions i nacionalisme han cobrat un sentit més complet amb el pas del temps i, més concretament, amb l'adhesió progressiva d'àmplies capes de la societat. Però en aquest punt és necessari recuperar interrogants ja tradicionals (formulats en Connor, 1990: "When is a nation?"; article present en la recopilació Connor, 1998): quan es pot considerar que la consciència nacional ha sigut assumida per la massa perquè puguem descriure una comunitat com a nació?, o quina part de la població amb un cert grau de consciència es necessita perquè puguem parlar d'una nació? Amb una certa perspectiva, podem assumir dubtes raonables sobre algunes de les "nacions modernes" del final del XVIII i el principi del XIX; fins i tot en

alguns casos possiblement hauríem d'esperar fins al segle xx per a estar segurs de que en determinats llocs hi va haver nacionalisme entés com un fenomen de masses. És, per tant, un argument trampa per als modernistes: si bé pot actuar com una de les principals justificacions del canvi radical que significa la modernitat, evidencia l'escassa solidesa de les dates de referència que manegen els autors modernistes. Més endavant, quan es faça entrar en debat als diferents paradigmes, tornarem sobre aquesta idea.

En relació al que s'ha exposat anteriorment, també és un element recurrent en la teoria modernista l'organització *cronològica de la formació de les nacions i el desenvolupament del nacionalisme*. Dues de les divisions en fases més acceptades dins del modernisme són la de Miroslav Hroch, que fa seua Hobsbawm (1992: 20), i la de Gellner (1998: 57-64). La de Hroch és una tipologia cronològica que, en certa manera, fa la funció d'una escala que mesura la intensitat de les manifestacions nacionalistes: una primera fase cultural, literària i folklòrica; segona, de precursors i militants de la idea nacional i primeres manifestacions polítiques; i tercera, en la qual es produeix el suport de les masses als programes nacionalistes. Per tant, tornem a trobar-nos amb l'assumpte de l'adhesió de les masses a la idea de "nació": en la cronologia de Hroch, el nacionalisme té el seu inici en la primera fase, o la primera fase són simplement antecedents de la segona o fins i tot de la tercera, que seria aquella en què les representacions i manifestacions nacionalistes tenen lloc de manera plena? Quan s'adopta una perspectiva rupturista, com la del modernisme, la resposta a aquest tipus d'interrogants té una importància crucial, ja que defineix el moment de la ruptura i per tant el punt de partida per a l'estudi.

També convé aturar-se en la divisió cronològica de Gellner, ja esbossada amb anterioritat:

- *Zona 1*, que correspon al temps 1 del nacionalisme, i que representaria la costa atlàntica europea. Eren forts estats dinàstics (França, Anglaterra, Espanya i Portugal) on el maridatge entre cultura i estat ja s'havia produït abans de la modernitat, i per tant en aquests casos el nacionalisme no va tenir obstacles notables per a imposar-se com a principi.

- En la *Zona 2*, temps 2, l'antic Sacre Imperi Romanogermànic, existia l'alta cultura, però no hi havia estat i va caldre crear-lo amb la intervenció dels nacionalistes que ja havien identificat la necessitat d'unificar la seua sagrada cultura en territori únic i, per tant, estat.
- En la *Zona 3*, temps 3, Europa Oriental, no hi havia en principi ni alta cultura ni estat i, per tant, els dos havien de crear-se; l'apassionat intent per desenvolupar el principi de les nacionalitats en una zona de gran diversitat i amb abundants encavallaments territorials i ètnics, duu a situacions violentes i allunyades del nacionalisme liberal de les altres dues zones.
- Afegeix una *Zona 4* que correspondria a l'antiga URSS.

Encara que les etapes/zones de Gellner estan potser més delimitades i podrien permetre un seguiment individualitzat dels tipus de nacionalisme que representen, també apunten a la presència de moments inicials i episodis posteriors amb un nacionalisme més evolucionat,¹⁸⁹ si aquest darrer nacionalisme més complet té els seus antecedents en les primeres fases, sembla lògic pensar que el primer també va tenir els seus antecedents i això ens duria a una aproximació evolutiva, històrica, que posaria en dubte l'exposició de fases limitades al breu període modern.

D'altra banda, encara que ja s'ha esmentat en diferents ocasions el paper assignat a la llengua i, en concret, a les llengües *vernacles*, convé dedicar un poc més d'atenció a la seua intervenció en la construcció de les nacions. Tres de les maneres en què les llengües vernacles impreses van crear les bases de la consciència nacional van ser, en primer lloc, la nova fixesa que va adquirir el llenguatge, que va permetre aquesta "imatge d'antiguitat tan fonamental per a la idea subjectiva de nació" (Anderson, 1993: 73): a través de la impremta vernacle, es va poder identificar una mateixa llengua des d'un passat remot fins al present. En segon terme, es van referendar poders que ara disposaven de llengua pròpia de prestigi. I, finalment, la llengua, lligada al territori on es parla, va permetre la consolidació dels límits, les fronteres (Anderson, 1993: 73-75) i això va ser fonamental per a establir la base territorial de la nació.

¹⁸⁹ La lectura de les fases de Gellner hauria de fer-se en paral·lel a la cronologia que fa Hobsbawm dels criteris i principis de nacionalitat (Hobsbawm, 1992: 112-152).

Hobsbawm apunta molt encertadament que, en un context, el del segle XIX, en què la tònica era la profusió de dialectes (amb el lideratge més o menys dèbil d'algun dels dialectes), l'aparició de llengües nacionals (estandarditzades, normalitzades, ben definides i seleccionades) implica un artifici (Hobsbawm, 1992: 62-63; vegeu també Billig, 2006: 62). De sobte, un dialecte (o un grup de dialectes) s'imposa a la resta de variants, que quedaran "nacionalment marginades".¹⁹⁰ La formació d'aquestes llengües de disseny a vegades és tan evident que hi ha un "arquitecte lingüístic" concret¹⁹¹ (Hobsbawm, 1992: 63), i el seu origen i trajectòria personal/professional condicionaran decisivament el camí que prenga la llengua.

El cas de Pompeu Fabra (1868-1948) per a la llengua catalana connecta directament amb el plantejament de Hobsbawm, i també el del pare Lluís Fullana (1871-1948) entre els partidaris del secessionisme lingüístic valencià, els que no accepten la unitat de la llengua catalana. Lluís Fullana seria qui abanderaria la rebel·lió filològica des d'un dels dialectes perjudicats, que es resistien a assumir l'arraconament de la seua variant dialectal. De fet, la seua història personal i professional està marcada per un intent inicial d'imposar el seu criteri (o una bona part), suposadament "valencianista", a una gramàtica i ortografia catalanes. Quan no ho aconsegueix, aposta per la secessió i alimenta lingüísticament una via politicoidentitària alternativa, encara que sempre va estar d'acord amb la persistència d'una àmplia base d'unitat amb uns altres dialectes (els parlats a Catalunya, Balears, etc.). En l'èuscar, després dels intents en els anys vint de Resurrección María de Azkue i el seu *guipuscoà completat* (pres com a referència al nivell literari i millorat per Piarres Laffitte a Iparralde els anys quaranta), en la clandestinitat, el 1968, es desenvolupa el Congrés d'Arantzazu amb el protagonisme

¹⁹⁰ L'èuscar té un cas que es va dotar en el seu dia de "dramatisme sociolingüístic". Fruit de la gradual consolidació a partir dels anys seixanta del segle XX de l'èuscar *batua*, el basc unificat o normalitzat, els altres dialectes (occidental o biscaí, central o guipuscoà, alnavarrès oriental, alnavarrès occidental, labortanonavarrès, suletí i roncalès) han anat perdent el seu particular protagonisme. Més encara en el cas del roncalès, el dialecte de la tancada vall del Roncal, de menys de 2.000 habitants, i encara menys bascoparlants, que ja havia cedit terreny enfront d'altres dialectes navarresos, i del qual al principi dels noranta només quedava un parlant, Fidela Bernat Arakues. Amb la seua mort el 1991, moria definitivament el roncalès, la variant menys contaminada per barbarismes, precisament a causa de la complicada orografia de la vall. Actualment, a la vall del Roncal només es parla *batua* o dialectes navarresos.

¹⁹¹ També Anderson apunta en aquest sentit que la importància de les llengües en la formació de la nació va implicar que el paper de literats, filòlegs i altres investigadors fóra destacat en els moviments nacionals inicials, però també en molts dels posteriors (Anderson, 1993: 106-107).

central de Koldo Mitxelena; d'aquest congrés naixeria l'èuscar *batua* o basc unificat, que es va imposant a les variants dialectals (Rotaetxe, 1987; Echenique, 2001). I a Noruega, després de la independència el 1905, es va desencadenar una forta polèmica entre els partidaris del lingüista Ivar Aasen i els del Nobel de literatura Bjørnstjerne Bjørnson. Aquest darrer va defensar un noruec "naturalment" format i fortament emparentat amb el danès (antiga metròpoli i origen de la dinastia noruega), mentre que Aasen va proposar un dialecte nou, el *nynorsk*, barreja del danès i la llengua noruega arcaica, el parlar dels vikings, conservat en certa manera en la zona oest. Actualment, en l'escola s'ensenyen els dos, però el *bokmål*, la variant "danesa", és el que parla la majoria de la població (Hovdhangen i al., 2000).

Una vegada superada aquesta fase en què tenen una importància determinant els arquitectes de la llengua, i donant per fet que la llengua té un paper preponderant,¹⁹² els que ensenyen la llengua i els que transmeten la versió oficial o estandarditzada passen a adquirir un notable protagonisme (Hobsbawm, 1992: 122). Normalment es tracta de l'estat i el seu sistema d'educació, però unes altres organitzacions van competir amb l'estat sense els mateixos recursos, especialment si es tractava de llengües "no estatals" (per exemple, l'incipient nacionalisme català de principis del xx es va centrar en la tasca de difondre la llengua i, en concret, una vegada culminada l'obra de Fabra, la llengua normalitzada, tasca que es va prolongar en la clandestinitat durant el franquisme).¹⁹³

En definitiva, s'ha pogut comprovar que la modernitat implica ruptura (amb l'època premoderna) i novetat (una societat organitzada per primera vegada en nacions), però els actors polítics de la modernitat, els nacionalistes, insisteixen en idees radicalment contràries: continuïtat i antiguitat. Evidentment, per als modernistes, l'èmfasi dels nacionalistes en la continuïtat i antiguitat de la seua nació és part de la invenció i construcció de la idea nacional, però, per què tenen tant d'èxit entre les masses?, per què els ciutadans arriben a creure fermament en la condició ancestral de les seues

¹⁹² El criteri lingüístic per a la determinació de la nacionalitat (per exemple, des del punt de vista estadístic) no va tenir massa importància fins als moments previs a la unificació alemanya i italiana, precisament a causa de pressions d'intel·lectuals alemanys (Hobsbawm, 1992: 106-107).

¹⁹³ Avui, encara hi ha llocs a Europa on determinades llengües han d'ensenyar-se al marge de l'ensenyament oficial, com és el cas del basc, l'alsacià, l'occità, el bretó o el català a França.

nacions? Uns altres paradigmes, com el perennialisme, podran explicar-ho a partir del seu rebuig de la teoria de la ruptura modernista, provant que en molts casos les continuïtats són reals i no una moderna invenció.

L'origen de la nació des del paradigma perennialista

El principal tret comú entre primordialistes i perennialistes és la creença en l'antiguitat de la nació, en la seua existència anterior a l'època moderna. Però la concepció "naturalista" del primordialisme (les nacions són comunitats naturals) i, en conseqüència, el fet de que no considere la nació com una construcció social, descarten la seua presència en un contrast entre paradigmes,¹⁹⁴ en què sí que té cabuda el perennialisme, que parteix d'observacions empíriques per a afirmar que la nació existeix des de fa molt de temps (Smith, 2004: 68), encara que no deixa de ser (com també mantenen els modernistes) una construcció. "Abans de la Segona Guerra Mundial molts estudiosos subscriuen el punt de vista que, encara que la ideologia nacionalista fóra recent, sempre havien existit nacions en cada període històric, i moltes nacions existien des de temps immemorials" (Smith, 2004:67); a aquest corrent se li denomina perennialisme i ha cobrat major vigor en els 80 i 90 (sota la denominació, en alguns casos, de neoperennialisme), quan ja el paradigma modernista semblava ocupar una posició hegemònica. El neoperennialisme sorgeix precisament enfront del modernisme, des d'una perspectiva defensiva davant de la consolidació del grup de teories modernistes, per a evitar que aquestes s'erigisquen en l'única explicació acceptada sobre l'origen de les nacions.¹⁹⁵ En aquest propòsit, el nou

¹⁹⁴ De tota manera, és possible rescatar algunes aportacions "primordialistes" com el concepte de "supòsits culturals" de Clifford Geertz; aquest autor apunta que aquells supòsits (sang, llengua, costums, etc.) estan assumits en "l'existència social", i afirma que "nosaltres, com a individus i membres de col·lectivitats, *sentim* i *creiem* en el caràcter primordial de les nostres ètnies i nacions –la seua naturalitat, poder i longevitat–, i, si ignorem aquestes creences i sentiments, estem esquivant un dels problemes centrals d'explicació en el camp de l'etnicitat i del nacionalisme" (citada en Smith, 2004: 72). En tot cas, sostenir que hi ha aquestes creences i sentiments i que són pròpies del ser humà dista molt d'afirmar que les nacions són un fenomen natural i, per tant, el primordialisme de Geertz és el que Smith denomina un "primordialisme dels participants" (citada en Smith, 2004: 73), que no és un primordialisme estricte.

¹⁹⁵ Grosby parla de la tasca que Hastings o que ell mateix han de dur a terme per a "marcar distància amb el modernisme" (2003: 12), o també Llobera insisteix en el caràcter frontista de l'obra de Hastings, que "desafia en termes convincent la concepció modernista del nacionalisme" (2003: 15), però va ser el mateix Hastings qui no va amagar que la seua obra intentava desmuntar explícitament les tesis de Hobsbawm i altres modernistes (2000: 12). De tota manera, Hastings reconeixerà "deutes intel·lectuals" amb Anderson, Greenfeld, Smith o Hutchinson; no així, amb Hobsbawm, Gellner o Breuilly.

perennialisme dotarà d'un major rigor científic les velles propostes teòriques del primer terç de segle, especialment des del camp de la investigació històrica.

Tenint en compte que el paradigma modernista ha sigut àmpliament acceptat en ciències socials i que són molts i reconeguts els investigadors que han donat cos a teories parcials a partir dels plantejaments inicials de Kedourie, ja hem vist en l'apartat corresponent que podríem citar com a mínim cinc o sis autors de rellevància. No ocorre el mateix amb el perennialisme, ja que no és fins a la segona meitat dels noranta quan sorgeix la seua obra principal, *The construction of nationhood* (1997), d'Adrian Hastings, i tot just s'han publicat textos de semblant importància fins a la data. Per tant, l'obra de Hastings, que va ser presentada a la comunitat científica a Belfast pocs anys abans de la seua mort, és central per a donar sentit a un dels principals paradigmes i, en conseqüència, és fonamental per a entendre el fenomen del nacionalisme i els debats que atrau. Així, en aquest apartat, Hastings adquirirà una rellevància que no han tingut individualment els autors modernistes, encara que, necessàriament, també s'inclouran aportacions d'altres investigadors.

Com ja va succeir en l'apartat relatiu al modernisme, i pensant que el debat que ens ocupa és el de l'origen, començarem per les referències estrictament temporals de la interpretació perennialista sobre el sorgiment de les nacions i el nacionalisme. En primera instància, el grau de consens respecte de les dates de naixement no és tan ampli com en el modernisme i potser en el que sí que hi ha acord (en part a causa d'aquest caràcter defensiu del paradigma) és en quines *no* són les dates d'aparició del fenomen: per al perennialisme, les nacions no sorgeixen amb la modernitat, sinó molt abans; no són un fenomen recent, sinó, com ja s'ha comentat, són construccions socials que es remunten a temps més remots. A partir d'aquesta premissa, cada investigador situarà diferents dates de referència, i fins i tot un mateix autor (és el cas de Hastings, però també de Grosby o Armstrong) considerarà diverses hipòtesis, en part recolzant-se en una perspectiva evolutiva, basada en la *longue durée*: en el camí cap a la consolidació de les característiques definitòries de la nació, aquesta va passant per uns quants estadis evolutius que permeten identificar-la en un temps llunyà, però que és més recognoscible a mesura que s'aproxima al present. En altres paraules, al

rupturisme modernista, el perennialisme enfronta la continuïtat històrica. Segons Grosby, l'afirmació dels modernistes que dona per fet l'existència d'una nació estable, completament formada i culturalment homogènia, "està feta al servei d'una errònia fidelitat a pronunciades discontinuïtats històriques" (Grosby, 2003: 9). Les idees clau són, per tant, continuïtat i evolució, i d'ací emana una certa indeterminació quant a l'època d'origen: no es poden establir dates concretes d'inici de la nació, no és possible dir "en aquest moment aquesta ja és una nació" perquè la nació "és una obra en progrés" (Hastings, 2000: 41; citant Eugen Weber) i el punt en què aquesta deixa de ser ètnia¹⁹⁶ per a convertir-se plenament en una nació és de difícil determinació.¹⁹⁷ Extremant aquesta idea de continuïtat, Salazar sosté que el "sentiment nacional" està vinculat ancestralment a la condició humana; la pertinença a un ampli grup dins del qual s'ha "nascut" determina l'ésser humà probablement des de l'antiguitat (1996: 498).

No obstant això, en les obres d'aquests autors és possible rescatar referències temporals (fonamentalment en èpoques premodernes) que poden ajudar a situar l'origen de la nació. En l'obra crucial del paradigma, la ja citada de Hastings, s'insisteix en l'origen medieval de les nacions.¹⁹⁸ Creu reconèixer les característiques de la nació en l'Anglaterra del segle X, en els temps dels saxons (Hastings, 2000: 16), però exalça l'obra de Beda (672-735 d.C.), el monjo de Northumbria que passa per ser el pare de la història d'Anglaterra, com de gran valor per a la consolidació de la nació anglesa i la formació de la consciència nacional d'Anglaterra. La seua obra principal, *Historia*

¹⁹⁶ Com veurem, un dels supòsits del perennialisme és la connexió entre ètnia i nació, la continuïtat entre aquests dos tipus de comunitat.

¹⁹⁷ Tampoc tots els projectes de nació arriben a bon port: per exemple al final de l'edat mitjana, Dant parlava de les nacions "eslava, hongaresa, alemanya, saxona i anglesa" i es referia a ell mateix com a part de la nació "florentina" (Pop, 2005: 34), és a dir, siga per desconeixement o per vincle amb la realitat de la seua època, implícitament està unint als actuals eslovens, eslovacs, serbis, croats, búlgars, etc. sota una mateixa nació, separa els saxons de la nació alemanya, i entén Florència com una nació separada de la resta de l'actual Itàlia, quan, per exemple, la divisió eclesiàstica de l'època parlava de la nació italiana. En *Curial e Güelfa* també hi ha exemples semblants quan s'organitzen tornejos per grans regions i nacions, i trobem que Llenguadoc es presenta com un territori separat de la resta de França i més aïna lligat als regnes ibèrics.

¹⁹⁸ No tots els historiadors medievalistes són perennialistes; alguns, com Susan Reynolds, opinen que Hastings practica un "evolucionisme teleològic, que falla en distingir l'anàleg, però en últim terme diferent, fenomen dels regnes medievals i nacions modernes" (Smith, 2003: 26). Hastings en el seu moment va replicar que aquesta és errònia de partida precisament perquè dona com a fet que la nació és un concepte modern.

ecclesiastica gentis Anglorum, del 730, uns dos-cents anys abans del moment en què Hastings situa el naixement de la nació anglesa, conté referències clares al poble “anglès” format per saxons, angles i juts, que “són una nació única, amb un sol idioma i una sola església” (Hastings, 2000: 56). A més, Beda diu que ha escrit “*historia nostrae nationis*” i, per tant, segons Hastings, ja tenien ell i altres dels seus contemporanis una idea d’una comunitat concreta, amb característiques comunes (Hastings, 2000: 57); finalment, opina l’autor de *The construction of nationhood*, políticament també hi havia certa consciència de pertànyer a una nació i de tenir institucions nacionals (Hastings, 2000: 58). Per tant, Hastings creu trobar proves de l’existència de la nació (anglesa) prou abans del segle X, però, en tot cas, serà de gran importància deixar clar que la nació anglesa ja ho era abans de la invasió normanda (any 1066),¹⁹⁹ perquè el període normand constitueix una complicada distorsió (canvi de dinastia i elit dominant, modificacions legals, francès com a idioma cortesà,²⁰⁰ etc.).

Reforçant aquesta idea de continuïtat, determinant en el paradigma perennialista, al període saxó el segueixen altres moments que aniran “completant” la nació anglesa i la faran cada vegada més identificable: la Guerra dels Cent Anys (1337-1453), els Estatuts de Kilkenny (que el 1366 imposaven, entre altres coses, l’ús exclusiu de l’anglès a Irlanda), les guerres contra Escòcia, les convocatòries cada vegada més habituals del Parlament, són esdeveniments que ajudaran a configurar la nació anglesa, i, segons Hastings, no sols entre l’elit, sinó també amb un cert efecte sobre les masses (Hastings, 2000: 64-70). Després del període saxó i la Guerra dels Cent Anys, la reforma religiosa del segle XVI, en part condicionada per les necessitats que plantejava l’emergent estat

¹⁹⁹ Els últims mesos de 1066 van ser d’una importància vital per a l’esdevenidor de la història d’Anglaterra. Hastings esmenta aquest any com a punt d’inflexió perquè a l’octubre es va produir la invasió normanda (culminada curiosament en la batalla de Hastings), però un mes abans els saxons repel·lien l’últim intent viking d’invasió de la illa en la batalla de Stamford Bridge, que va constituir un episodi de glòria “nacional”, que va passar a formar part del bagatge èpic d’Anglaterra –a pesar de l’escàs temps per a celebrar-ho; de fet, el desgast de Stamford Bridge va poder influir en la derrota contra els normands– (vegeu Sugar, 2006 i qualsevol de les versions en línia de *The Anglo-Saxon Chronicle* promoguda pel rei Alfred en el segle IX, continuada fins al segle XII i que s’ha conservat fins als nostres dies).

²⁰⁰ De tota manera, ja es va afanyar Hastings a subratllar que, tot i això, no va arribar a fer-se efectiva la ruptura amb la nació que estava formant-se en l’etapa de domini saxó, perquè hi ha estudis que demostren que els conquerits van absorbir els conqueridors. La pràctica desaparició de l’anglès escrit (substituït pel francès) ha portat nombrosos historiadors a error, però la veritat és que l’anglès no va deixar de parlar-se i després va recuperar el seu lloc com a llengua escrita (Hastings, 2000: 62-63).

nació, serà l'esdeveniment que en última instància acabarà de definir la consciència nacional anglesa. No obstant això, el 1533, quan Enric VIII afirma en l'Acta de Restricció d'Apel·lacions que “aquest regne d'Anglaterra és un imperi i com a tal ha sigut acceptat en el món, i està governat per un sobirà en assumptes tant temporals com espirituals” (Hastings, 2000: 74), no estem davant de cap ruptura (al contrari del que opina Greenfeld, 2005: 326), sinó senzillament davant de la culminació d'un procés històric que té l'inici en el segle x.²⁰¹

També Ioan-Aurel Pop data l'aparició de les *nationes* en l'edat mitjana europea i, més concretament, entre els segles XIII i XVI, és a dir, hi ha arrels medievals, però el període de primera formació es va poder perllongar durant el Renaixement i la Reforma (Pop, 2005: 14). L'organització territorial del segle XII combinava l'acció integradora d'església i imperi, amb petites demarcacions com ara ciutats estat, senyoriis (comtats, ducats, etc.), que fragmentaven notablement el panorama polític i van fer necessari organitzacions sòlides intermèdies que oferiren un balanç de poder adequat. Així, els sobirans medievals del segle XIII van començar a “cultivar sentiments d'unitat sobre una base ètnica i fins i tot a imposar a través de mesures administratives coercitives aquestes particularitats ètniques (llengua, cultura, creences, tradicions, etc.) del grup dominant” (Pop, 2005: 16). Així, Pop ja veu les contínues tensions entre la França i l'Anglaterra prèvies a la Guerra dels Cent Anys (1337-1453) en clau nacional, i aporta abundant material historiogràfic per a recolzar-ho, com el del poeta i cronista dels segles XII-XIII Guillaume Le Breton, que esperava que Aquitània, temporalment sota

²⁰¹ De tota manera, i quant a l'església d'Anglaterra, en el segle XIII és quan veu la llum la noció *Ecclesia Anglicana*, i la seua subordinació a les directrius monàrquiques van ser cada vegada més intenses, de manera que la separació subscripta per Enric VIII en la *Supremacy Act* “va ser merament una legalització *de facto*” (Pop, 2005: 32). Aquesta lluita secular pel poder eclesiàstic va ser comú a partir del segle XII. De tota manera, l'orientació respecte d'això de França o Anglaterra, per exemple, va ser ben diferent; així, si es pot identificar a Anglaterra una estratègia “autonomista”, de manteniment de la idiosincràsia, de defensa d'una tradició diferenciada, en el cas de la monarquia francesa hi va haver des del principi un intent de lideratge –el que els monarques d'aquesta època van anomenar *doctrina gal·licanista* (Pop, 2005: 33)– que va tenir la seua culminació en la imposició d'un papa francès amb seu a Avinyó al principi del segle XIV. En aquests moments, en el regnat de Felip IV, França volia ser l'església, volia liderar Europa políticament i espiritualment, com després va voler fer Napoleó en el segle XIX des del laïcisme. Curiosament, la posició autonomista d'Anglaterra enfront del continent també és identificable avui dia amb la construcció europea. A l'est d'Europa i tenint en compte que a l'Imperi Bizantí l'emperador era el cap de l'església, el desmembrament de l'Imperi va ser acompanyat des de l'inici per una subordinació de les esglésies “nacionals” als monarques i, així, al final de l'edat mitjana, l'església no tenia a Orient el poder que atresorava encara a Occident (Pop, 2005: 34).

domini anglès, tornara a mans franceses i, així, “els estrangers no tornaran a obtenir beneficis en el nostre regne” (Kirkland, 1939; citat en Pop, 2005: 17). També fa referència a diferents escrits del final del segle XIV i el principi del XV que donen compte de l'enfrontament entre txecs i alemanys previ a la Guerra Hussita i que combinen exaltacions nacionals txeques amb xenofòbia cap al domini alemany; sense aquest període històric, segons Pop, no es podria entendre el nacionalisme txec modern (2005: 20). I, en fi, tampoc cal oblidar les conegudes desavinences nacionals entre els exèrcits de les quatre primeres croades (segles XI a XIII) i que van portar a les hosts cristianes a successius fracassos, fins i tot després de les victòries militars²⁰² (2005: 25-26). Respecte del període assenyalat per l'autor romanès, “el model sempre va ser el mateix: de la confrontació va emergir identitat ètnica i unitat, l'orgull de ser alemany, francès, danès o anglès” (2005: 23); i en aquesta època les diferents nacions o projectes de nacions invocaven un passat gloriós, uns il·lustres avantpassats que contribuïen a generar llaços i traçar una continuïtat amb l'origen del poble.²⁰³ D'altra banda, i encara que la seua anàlisi cobrisca el conjunt d'Europa, al contrari que Hastings, Pop destaca França sobre Anglaterra com a model d'estat nacional de l'edat mitjana, per implantar abans que els seus veïns insulars els conceptes “d'estat sobirà” i “territori nacional”²⁰⁴ (2005: 36; per a aquest tipus d'aportacions vegeu també Post, 1973: 320-322).

De tota manera, com el mateix Hastings deixa entreveure i altres perennialistes s'atreveixen a subratllar, també és possible rastrejar l'origen de les nacions fins a l'antiguitat (Smith, 2004: 68). Ja Renan (“perennialista recurrent”, segons Smith), en la conferència citada “Qu'est-ce qu'une nation?”, afirmava que “després del final de l'Imperi Romà o, millor, després de la dislocació de l'Imperi de Carlemany, Europa

²⁰² Hi ha constància d'escrits dels líders políticomilitars de les diferents nacions (francesos, alemanys, anglesos, llombards, flamencs...) defensant la vàlua del propi poble per a liderar la Croada i subratllant els demèrits d'altres nacions per a tenir protagonisme en la defensa dels *Sants Llocs*. Algunes d'aquestes tensions en Terra *Santa* es traslladarien després a Europa.

²⁰³ Els italians apel·laven a la República i l'Imperi romans; els alemanys a les diferents tribus germàniques, que van resistir els romans i fins i tot van contribuir a donar el colp de gràcia al seu imperi; els grecs rememoraven la Grècia clàssica, etc. (Pop, 2005: 23).

²⁰⁴ En aquest sentit, es van definir els límits del regne i es va articular una teoria de les “fronteres naturals” que incloïa el vincle amb el territori de la Gàl·lia tal com el va descriure Juli Cèsar en les seues cròniques: el Rin, els Alps i els Pirineus dibuixen aquest territori nacional format naturalment (Pop, 2005: 37).

Occidental ens apareix dividida en nacions” (Renan, 1882). Però seguint els autors més recents, després de la mort de Hastings en 1066, Grosby es lamentava que el finat no haguera aprofundit un poc més en el seu propi plantejament, que connectava la formació de les nacions a Europa amb l’ideal polític bíblic –concretat en l’antic Israel– (Smith, 2003: 25), per a així acceptar l’existència de nacions en l’antiguitat. Per a Grosby, les propostes teòriques de Hastings (que examinarem més endavant) són d’un valor incalculable, perquè, raonablement, permeten traslladar a l’antiguitat un món de nacions (Grosby, 2003: 10). També John Armstrong manté que antigues ètnies (jueus, armenis) “van registrar períodes d’evidències sobre la presència de la nació més d’un mil·lenni arrere. (...) És un patró històric que s’ha de considerar com a nacionalitat perenne” (Armstrong, 2004: 12-13; vegeu també Armstrong, 1982); considerant que allò ètnic i allò nacional tenen un comportament cíclic, creu que en l’antiguitat podem detectar intensificacions premodernes del fenomen nacional.

Si es prenguera com a vàlid aquest argument, i ens fixàrem, per exemple, en l’antiga Grècia, podríem trobar paral·lelismes entre aquesta i l’Alemanya del segle XIX prèvia a la unificació, en el sentit que els mateixos grecs, com els alemanys contemporanis, van identificar una cultura (sustentada sobretot en la llengua) i uns llaços de sang comuna. També com en l’Alemanya de Fichte o, més tard, de Von Bismarck, aquest sentiment de tipus ètnic va portar a pensadors i polítics grecs de les èpoques hel·lenística i clàssica (i potser fins i tot de l’arcaica) a concebre projectes polítics panhel·lènics, que finalment durien a terme per la força els últims reis de la dinastia dels argèades (especialment Alexandre el Gran i en certa mesura son pare Filip II prèviament). Es podrà dir que, a més de la motivació etnocultural, en aquestes propostes la intenció defensiva (davant de l’amença persa) era clau, però també la unificació alemanya es va recolzar en importants motivacions econòmiques i polítiques allunyades del romanticisme herderià. En els nou llibres d’història d’Heròdot, en el segle V aC, hi ha nombroses referències a Grècia i els grecs com un tot, especialment en els llibres VII al IX, quan es narra l’intent d’invasió de Grècia per part de Xerxes, i fins i tot Heròdot es refereix a Grècia com un país (2001: 255), en un nivell diferent del de l’imperi aquemènida, compost per diferents països (Pèrsia, Mèdia, Lídia, Egipte, Assíria, etc.). La vocació panhel·lènica de l’obra d’Heròdot és indubtable, com també ho va ser

després la de Demòstenes (2000) o la de Cal·lístenes, el cronista de les conquestes d'Alexandre el Gran, tots dos influïts fortament per Aristòtil. Una altra qüestió és que puguem denominar a la Grècia clàssica nació o que el concepte de nació siga vàlid per a períodes premoderns.

Respecte de si van sorgir primer les nacions o el nacionalisme, Hastings és clar: “no suggeriré que el nacionalisme anglès precedeix una nacionalitat anglesa. Tot al contrari” (2000: 16). Les nacions solen configurar-se abans que aparega la doctrina que les exalça, al contrari del que opinen molts modernistes, emparant-se en aportacions com *La invenció de la tradició* (Hobsbawm & Ranger, 1988). La crítica de l'historiador medievalista al modernisme és directa:

Hobsbawm va escriure una història dels nacionalismes dels segles XIX i XX, però no una història del nacionalisme, i la negació de la primera meitat de la història ha esbiaixat inevitablement el conjunt. En especial, afecta la comprensió de la relació entre nació i nacionalisme, perquè mentre que en l'últim període els nacionalismes poden haver precedit sovint les nacions en compte de la seqüència contrària, en el primer període és molt més encertat dir que en adquirir major consciència d'elles mateixes, o veure's en perill, les nacions van donar lloc als nacionalismes (Hastings, 2000: 24).

De tota manera, l'aparició última del nacionalisme no implica que calga esperar fins a temps moderns per a tenir constància dels seus efectes en tant que ideologia o moviment polític com mantenen no sols els modernistes sinó també bona part dels etnosimbolistes i els que opten per aproximacions evolutives o eclèctiques (vegeu per exemple Smith, 2003: 26): segons Hastings, “ja hi havia un tipus de nacionalisme anglès en el segle XIV” (2000: 16), un nacionalisme de caràcter defensiu que es va activar durant les llargues guerres amb França (vegeu també Pop, 2005: 16-18). En termes generals, ho explica de la manera següent:

En la pràctica, el nacionalisme és fort només des d'un punt de vista particularista, quan deriva de la creença que la seua etnicitat o tradició nacional és especialment valuosa i és necessari defensar-la quasi a qualsevol preu per mitjà de la creació o l'ampliació de la seua pròpia nacioestat. (...) Sorgeix principalment quan una identitat ètnica o nació determinada se sent amenaçada pel que fa al seu caràcter, extensió o importància, siga per un atac extern o bé pel sistema estatal del qual fins al moment ha format part; però és igualment possible atiar el nacionalisme per a avivar l'imperialisme

expansionista d'una poderosa nació estat, a pesar que tal vegada es faça també sota la disfressa d'una amenaça o injustícia imaginàries (Hastings, 2000: 14-15).

Quant a l'espai d'aparició de la nació, ja ha quedat clar que Hastings pren com a model paradigmàtic Anglaterra²⁰⁵ (2000: 54-89); de manera contundent, afirma que el model anglès “fa més que manifestar la naturalesa d'una nació: l'estableix”, o seguint una autora modernista que va defensar també el model anglès, Liah Greenfeld, subratlla que “el naixement de la nació anglesa no va significar el naixement d'una nació, va ser el naixement de les nacions, el naixement del nacionalisme” (Hastings, 2000: 16). Però, tot i la intensitat de la defensa de la seua nació com la primera en la història,²⁰⁶ no perd de vista, seguint Anderson,²⁰⁷ que el model es va estendre a zones d'influència d'Anglaterra (primer Escòcia i després Estats Units) i al continent europeu (Hastings, 2000: 44). Sosté que al final del segle xv ja es pot parlar d'espanyols,²⁰⁸ alemanys,

²⁰⁵ Hastings enuncia diversos elements que van poder ajudar a fer que Anglaterra fóra una primerenca nació estat: “els beneficis d'un territori definit, l'impacte políticament unificador de la unitat eclesiàstica, la contribució de dos genis, Beda i Alfred [rei saxó], l'establiment d'un món intel·lectual i lingüístic per mitjà d'una florent literatura en llengua vernacla, el creixement de l'economia i d'una professional i eficaç burocràcia reial” (Hastings, 2000: 62). Però, a més de remuntar-se al període medieval, Hastings també utilitza els arguments propis dels modernistes per a confirmar que Anglaterra va ser una nació abans que (fonamentalment, perquè aquesta és la disjuntiva) França. Afirma que “Anglaterra va proporcionar clarament l'exemple per a la majoria de la resta d'aspectes d'aquesta evolució, com l'establiment d'un estat fortament centralitzat, el desenvolupament del govern parlamentari, electiu i representatiu, el primerenc declivi de la servitud, la limitació del poder reial, l'emergència d'un capital poderós, la formació de partits polítics, el final de l'esclavitud, l'emergència de la societat industrial i d'una premsa eficaç. Gran Bretanya també va liderar el camí en els escrits de teoria política des del segle xvii al xix” (Hastings, 2000: 17)

²⁰⁶ Des del modernisme s'acusa a Hastings de practicar un “nacionalisme retrospectiu anglès” (Smith, 2003: 26); siga encertat el comentari o no, la veritat és que el mateix que es va dir d'Anderson o Hobsbawm és aplicable a Hastings: en algunes ocasions pareix que recol·lecte proves (no exemptes de rigor) per a reafirmar un plantejament concret, i es troba a faltar un major contrast amb un altre tipus de proves.

²⁰⁷ Per a referir-se a l'extensió de les nacions i el nacionalisme sota aquests paràmetres, Anderson recorre a la idea de “pirateig”: el model de nació pot copiar-se adaptant-lo a cada comunitat i territori (Anderson, 1993: 121-122).

²⁰⁸ Llobera troba aquesta afirmació complicada en el cas d'Espanya, ja que fins al principi del segle xviii encara estaven ben presents les unitats Castella i Aragó en la ment dels habitants de la península Ibèrica (Llobera, 2003: 16). En aquest sentit, algun autor que podria considerar-se perennalista (i en aquest cas, també nacionalista), com Joan Francesc Mira, data l'origen de la nació dels valencians (una nació, explica, amb les seues particularitats però lligada a Catalunya) a partir de la conquesta de València. Després dels anys del Regne de València dins de la Corona d'Aragó hi ha hagut discontinuïtats en el grau de consciència nacional i en l'autonomia política, però la nació sorgiria en aquesta època (segle XIII) i parla de “plenitud nacional” (valenciana) en el segle xv (Mira, 1997: 123-211), quan Hastings creu reconèixer ja una consciència nacional espanyola. Contradictòriament, en un altre moment de *The construction of nationhood*, comenta que el 1478 es va imprimir una Bíblia completa en català, que era la tercera llengua “vulgar” a fer-ho després de l'alemany i l'italià, i això és una prova del vigor de la Catalunya medieval i el seu estat avançat per a entrar en el club de les nacions (Hastings, 2000: 39).

francesos, italians, holandesos... Per tant, si temporalment no va més enllà de l'edat mitjana, espacialment es limita a Europa, igual que Pop (2005), quan novament Grosby considera que els seus arguments li haurien permès anar més enllà, i trobar nacions ancestrals al Pròxim Orient, a l'Àfrica (Etiòpia, Egipte), o fins i tot al Japó (Grosby, 2003: 10). A aquestes nacions se les podrà denominar d'una altra manera o poden respondre a unes altres condicions estructurals o històriques, però són un fenomen semblant al de la nació, segons alguns perennialistes (Smith, 1986: 12).

D'altra banda, l'absència d'un volum de desenvolupaments teòrics al nivell del modernisme, impedeix reconèixer en el perennialisme una varietat d'enfocaments que permeta, en conseqüència, identificar diferents aproximacions. Encara així, en el seu recorregut pels diferents paradigmes, Smith planteja l'existència de dues formes de perennialisme:

1. Perennialisme continu: "les nacions tenen una història contínua i llarga, i es pot rastrejar els seus orígens fins a l'edat mitjana o fins i tot en algunes ocasions fins a l'antiguitat. L'èmfasi es posa en la continuïtat", a pesar d'acceptar certes ruptures i discontinuïtats. Es posa l'èmfasi "en la lentitud dels ritmes de la identitat cultural col·lectiva" (Smith, 2004: 68). És, en essència, el perennialisme a què ens estem referint; de fet, Smith diu de Hastings que realitza una adaptació i millora de les tesis del perennialisme continu (Smith, 2004: 117-119).
2. Perennialisme recurrent: "les nacions concretes són històriques; canvien amb el temps. Segons afirmava Renan: 'Tenen un origen i tindran un final' (Renan, 1882). Però la 'nació en general', com a categoria d'associació humana, és eterna i ubiqua, perquè reapareix en cada període de la història i es troba en qualsevol continent del planeta" (Smith, 2004: 69).

El problema d'aquesta divisió és que diu poc sobre els arguments que utilitza el perennialisme per a explicar l'origen de les nacions i el nacionalisme. Aquest és el moment d'escometre aquesta tasca (bàsicament a partir de l'obra d'Adrian Hastings), una vegada exposades les coordenades espaciotemporals en què treballa el perennialisme.

Tres elements es van a combinar en les tesis de Hastings sobre l'origen de les nacions: ètnia, llengua vernacle i religió. En primer lloc, comparteix amb Smith l'atenció prestada a l'ètnia com a precursora de la nació.²⁰⁹ Per a ell, són premisses bàsiques:

- La universalitat de l'ètnia: comunitats de “cultura comuna constituïdes al voltant de creences en avantpassats comuns comunicades oralment i, molt habitualment, també creences en algun mite específic d'origen o d'un territori concret” s'han donat arreu i en totes les èpoques (Grosby, 2003: 8-9).
- La connexió entre ètnia i nació: “cada etnicitat (...) té en el seu interior una nació estat potencial, però en la majoria dels casos aquesta potencialitat mai s'activarà perquè els recursos són massa xicotets i l'atractiu d'incorporació a un sistema cultural i polític alternatiu massa poderós. No obstant això, la connexió intrínseca entre etnicitat, nació i nacionalisme no es pot refutar. Proporciona l'únic punt de partida intel·ligible per a la teoria del nacionalisme” (Hastings, 2000: 48).

L'ètnia entronca amb la nació a partir de la *llengua*: les nacions emergeixen de les etnicitats orals. “Les llengües orals són pròpies de les ètnies; les llengües vernacles àmpliament escrites són de les nacions” (Hastings, 2000: 36); encara que no està prou explicat per què es produeix el pas de l'oralitat a l'escriptura,²¹⁰ Hastings manté que les ètnies passen a nacions quan la llengua vernacle pròpia de l'ètnia passa a un nivell acceptable de plasmació escrita. Les ètnies, característicament orals,

són fluides, imbricades i sovint transitòries. Les nacions, en contrast, són estables, relativament compactes i duradores. La raó és que estan forjades a partir de la fixació de llenguatges literaris. El pas al llenguatge escrit i la subsegüent producció de literatura, marca la transició a la nacionalitat; i les nacions, en tant que es recolzen en la geografia i l'estat, estan definides per un llenguatge literari, una literatura i uns lectors fixos (Smith, 2003: 26).

És una relació directa: “com més escrits amb impacte popular produïska una llengua vernacle, més pareix impulsar els seus parlants des de la categoria d'ètnia a la de

²⁰⁹ “Una ètnia és un grup de persones amb una identitat cultural i una llengua parlada comunes. Constitueix el major element de distinció en totes les societats prenacionals, però pot sobreviure com una forta subdivisió amb una lleialtat pròpia dins les nacions establides” (Hastings, 2000: 13-14).

²¹⁰ Una possible explicació se centra en la necessitat dels religiosos de transmetre més efectivament la fe, fixar els preceptes sagrats (Hastings, 2000: 37).

nació” (Hastings, 2000: 35). Ja vam veure en el paradigma modernista que Anderson considerava arguments semblants, encara que sense una referència explícita a l’ètnia (Anderson, 1993: 70-75); no de bades, Hastings reconeix la validesa del treball d’Anderson, però també critica la seua desconnexió de comunitats “prenacionals”, de les ètnies o algun concepte anàleg, a més del seu interès a limitar el fenomen nacional al període modern. Les comunitats *imaginades* d’Anderson van poder estar presents en la ment dels pobles molt abans de la modernitat, a través de la transmissió d’una extensa literatura oral (Hastings, 2000: 37-38). Però, en definitiva, tots dos estarien d’acord en què el factor més determinant per a la formació de les nacions és la “plasmació escrita generalitzada d’una llengua vernacle parlada. (...) Quan hi ha una significativa lectura en llengua vernacle, crea una comunitat més conscient entre els que la lligen (...) i produeix ràpidament un augment del sentiment de particularitat històrica i cultural” (Hastings, 2000: 47-48). El fet que la pròpia llengua aconseguís compartir protagonisme (a través de l’escriptura) amb les llengües de prestigi (l’latí, grec, però també contemporàniament l’anglès per a les colònies)²¹¹ eleva l’autoestima de la comunitat de parlants i l’acosta a la presa de consciència nacional. Però “al mateix temps que qüestiona l’hegemonia de l’idioma universal, la llengua vernacle restringeix la diversitat i divisibilitat de les llengües vernacles o els dialectes purament orals” (Hastings, 2000: 36), és a dir, aquestes llengües vernacles de progressiu prestigi van posicionant-se per a imposar-se a uns altres dialectes i llengües, que poden acabar desapareixent.

L’ètnia també connectarà, a través de la llengua, amb la *religió*, perquè aquesta “és un element integral de moltes cultures, de la majoria de les ètnies i d’alguns estats. La Bíblia va proporcionar, per al món cristià almenys, el model original de nació” i sense la religió no s’entendrien moltes de les nacions que s’han format (Hastings, 2000: 15). Com explica Smith interpretant Hastings:

Des que la cristiandat adopta l’Antic Testament (mentre rebutjava els jueus), va haver d’adoptar també el seu ideal polític, perquè el Nou Testament no posseïa ideals polítics propis. Com a resultat d’això, l’ideal bíblic de l’antic Israel, amb la seua fusió de

²¹¹ Està clar que no es poden “crear centres de saviesa basats en idiomes en què a penes s’havia escrit fins al moment” (Hastings, 2000: 35).

territori, població i política religiosa, que la cristiandat va expandir per Europa i més enllà, va ser quasi monolíticament nacional. Cap altra tradició religiosa posseïa un prototip polític semblant; i aquesta és la raó per la qual nacions i nacionalisme són un fenomen exclusivament judeocristià i europeu (Smith, 2003: 25).

El pretès *universalisme* de la religió cristiana va haver de pagar un cert preu *particular*: la territorialització de la Cristiandat (els sants nacionals –sant Patrici a Irlanda, per exemple, o sant Venceslau per als txecs–, les múltiples adaptacions locals, els cismes amb base politicoterritorial...). L'etnicitat, com deia Hastings, també era universal, estava arreu, i això va implicar que la religió va haver d'adaptar-se a les diferents ètnies (Grosby, 2003: 12). Així, la mateixa església catòlica ja s'organitzava per nacions en el segle XII, en el temps d'Innocenci III (*Ecclesia Anglicana, Gallicana, Daciana, Hispaniarum...*), i aquesta organització estava lligada a la divisió política de l'Europa d'aquest temps (Pop, 2005: 24). Els diferents concilis del segle XIII al XV van reflectir aquesta compartimentació per nacions i fins i tot la van potenciar atorgant vots per nacions i no per bisbats o arquebisbats.²¹²

²¹² El concili de major importància en aquest període i que més clarament va reflectir la problemàtica nacional va ser el de Constança (1414-1418), on es va debatre quines havien de ser les nacions "generals", que eren les que tenien vot i plena representació. Les generals s'oposaven a les "particulars", més petites, i de menor rang o pes polític. Aquestes nacions generals eren les consolidades, les poderoses, les que en aquesta època eren considerades indiscutibles i es reduïen a quatre: Alemanya (Est), Anglaterra (Nord), França (Oest) i Itàlia (Sud). La resta de nacions s'agregaven a qualsevol d'aquestes segons afinitat o proximitat (Hongria o Polònia estaven amb Alemanya, els regnes ibèrics formaven part d'Itàlia, etc.). En el Concili de Constança precisament es va debatre la conveniència de reorganitzar aquests quatre punts cardinals, aquestes quatre nacions generals o principals, de la manera següent: Alemanya (Nord), França (Oest), Itàlia (Est) i Espanya (Sud). Encara que era una reclamació dels regnes ibèrics des dels primers concilis de l'església occidental, la proposta va ser defesa per França, amb clares directrius polítiques seculares (com va succeir un segle abans amb la imposició d'un papa francès amb seu a Avinyó), en un intent d'erosionar el poder d'Anglaterra, a la qual es volia fer dependre del vot del Nord, del vot alemany. Tot això va comportar diferents argumentacions, a favor i en contra, sobre si Anglaterra era una "vertadera nació" al nivell de França o les altres nacions generals. Per a França, Anglaterra no era més que una nació particular ja que no aconseguia atraure davall la seua influència ni tan sols Escòcia, Gal·les i Irlanda. Mentrestant, els anglesos mantenien la genuïtat de la seua nació i la seua capacitat d'influència. En tot cas, aquestes disputes tampoc invalidaven com a nació les "particulars", definides per la delegació anglesa com un "poble que es distingeix a través de l'origen comú dels llaços de sang, a través d'una tradició d'unitat o a través de particularitats lingüístiques" (Loomis, 1939: 526; citat en Pop, 2005: 28). Realment la distinció entre "generals" i "particulars" era més aïna una separació entre nacions consolidades i en consolidació; nacions a les quals s'atribueix una fortalesa en el concert internacional i nacions menys potents; quelcom equiparable avui dia als G7, G20, etc. I, com succeeix en l'actualitat, totes les nacions lluitaven per ser considerades en el grup de les reconegudes (vegeu, per exemple, l'interès del govern de Rodríguez Zapatero per ser convidat al G20 a mitjan 2009 en plena recessió econòmica i qüestionament de l'executiu espanyol). Semblants divisions (en quatre o cinc grans nacions) van ser realitzades per les

Connectant aquells tres elements (ètnia, llengua i religió), Hastings lliga estretament el despertar nacional a la traducció de la Bíblia a les llengües vernacles (Llobera, 2003: 15; Hastings, 2000: 40). Smith ho sintetitza conclouent que “les nacions i els nacionalismes van ser productes de l’extensió del cristianisme a Europa, perquè la cristiandat va permetre l’ús de llengües vernacles en les traduccions bíbliques i en la litúrgia, i les nacions es fonamenten en les llengües literàries” (Smith, 2003: 25). El pas de l’ús oral de les llengües a la seua plasmació escrita va ser sobretot a través de la traducció de la Bíblia (Hastings, 2000: 24), ja que en la cristiandat medieval la religió era tema hegemònic en les publicacions, com una de les vies per a consolidar el domini ideològic de l’església (o, posteriorment, esglésies). Un cas particular, però prou il·lustratiu, és el dels llibrets de la música considerada “de prestigi”. Inicialment en aquesta categoria només entrava la música religiosa; doncs bé, en el segle XVI, com a conseqüència de la Reforma, a Anglaterra i alguns països centreeuropeus, les obres religioses passen a escriure’s i cantar-se en llengua vernacle (“el coral protestant” és un gènere paradigmàtic), recolzant també les referències temporals que planteja Greenfeld. Més tard, al final del segle XVII, quan l’òpera, que ja es cantava en italià, passa a ser un gènere profà de prestigi, també van vernacularitzar-se els llibrets (en aquest cas, renunciant a l’italià) i s’aguditzen les diferències “nacionals” en el terreny musical (Rapat, 2003).

Per als perennialistes, la nació només podia manifestar-se a partir d’un mite de singularitat, una etnicitat políticament estable, una literatura en llengua vernacle i amb especial presència de textos sagrats, que podien recrear, d’una manera o altra, els anteriors elements (Grosby, 2003: 10). De fet, com ja hem comentat, l’Antic Testament contenia les característiques d’un ideal polític concret, el de l’antiga Israel, lligat al territori i que exalçava aspectes clau com el de comunitat de destí, poble sagrat, etc. – en part per això Steven Grosby, Doron Mendels i altres s’atreveixen a plantejar la possibilitat que Israel ja fóra una nació (vegeu Smith, 2004: 125-128)–. Com aquesta transformació es produeix ja a l’Europa medieval (més concretament a Anglaterra), Hastings pren aquestes coordenades com a punt de partida de la nació.

primeres universitats, entre elles la de París (1209): francesos, normands, picards i anglesos, que arrelgaven alemanys, escandinaus, polonesos... (Pop, 2005: 39).

Per a continuar amb l'anàlisi comparada dels paradigmes, completem el recorregut pel perennialisme amb les seues posicions en diferents aspectes que ja hem repassat per al modernisme (establiment de fases de desenvolupament clarament estructurades, paper de les llengües vernacles i nacionalisme com a fenomen de masses). Si la idea de ruptura que maneja el modernisme ha portat sovint a l'establiment d'etapes nítidament estructurades de desenvolupament de nacions i nacionalisme, el concepte de continuïtat, bàsic per al perennialisme, dóna lloc a un gradualisme que evita la visió de la història en compartiments estancs. Per a Hastings, la història de les nacions serà contínua, evolutiva i acumulativa.²¹³ D'altra banda, ja s'ha comentat àmpliament el paper de les llengües vernacles per al perennialisme; simplement cal tornar a insistir en el fet que és un dels punts de trobada entre modernistes i perennialistes: tots dos assignen un paper fonamental a la transformació de la llengua vernacle en llengua escrita.

Finalment, pel que fa als participants de la idea de nació, no sembla que els perennialistes presten massa importància a la incorporació de les masses, com sí que fan els modernistes. Tot i que novament Hastings torna a seguir Anderson en afirmar que "allò més característic d'una nació és el sentiment d'horitzontalitat dels seus membres" (2000: 40), es poden plantejar objeccions si connectem aquesta idea amb l'afirmació que Anglaterra era ja una nació en el segle x. Per exemple, que és difícil demostrar que el "poble pla" compartia aquest sentiment d'horitzontalitat²¹⁴ perquè no hi ha testimonis del que pensaven. Sent això així, o bé Hastings concebia la nació com un fenomen limitat als membres presumiblement "conscients" (bàsicament els cortesans i nobles fidels a la dinastia reial) o, a l'inrevés, no cal que hi haja un nombre excessiu de participants de la idea de nació perquè puguem parlar de nació; n'hi hauria prou que una classe dirigent s'autoafirmara en la pertinença a una nació separada i amb característiques comunes que la diferenciaven d'altres nacions. Però, tot i que de manera ambigua, Hastings amplia l'argument quan sosté que per a l'existència d'una

²¹³ Tot i que, com s'observarà més avant, Hastings combina aquesta idea amb la identificació d'un nacionalisme de nivell I, premodern, i un altre de nivell II, modern.

²¹⁴ S'entén horitzontalitat respecte que tots els individus siguen membres d'una mateixa nació, perquè, de manera general, difícilment podem parlar d'horitzontalitat en una societat estamental.

nació no cal que tots els membres vullguen que existisca o que tinguen consciència plena de la seua existència; només és necessari que

moltes persones no incloses en els cercles governamentals ni en una reduïda classe governant hi creguen constantment. Una nació existeix quan bona part dels seus representants consideren que existeix: sacerdots, llauradors, advocats, comerciants, escriptors, a més de membres d'un tribunal o un govern. Com més persones de diferents classes i ocupacions comparteixen aquesta consciència, més existeix (Hastings, 2000: 41-42).

No cal que siga un fenomen de masses, però tampoc ha d'estar limitat a una elit dirigent, sinó una elit ampliada a posicions o oficis rellevants de la societat.

No hi ha dubte que per al perennialisme aquest és un terreny esvarós i, per tant, és lògic que no hi aprofundisca. Al contrari, sí que ho fa el modernisme, perquè la incorporació de les masses a la presa de consciència nacional implica potser un dels seus arguments més sòlids enfront del perennialisme,²¹⁵ especialment per a afirmar la modernitat del nacionalisme com a ideologia i moviment polític.

L'origen de la nació des del paradigma etnosimbolista i altres aproximacions eclèctiques

Es prestarà atenció especial al paradigma etnosimbolista, que, sobretot Smith, però també Hutchinson i altres, han anat edificant a partir del final dels anys setanta buscant el buit per a una "tercera via" entre modernistes i perennialistes. No obstant això, també s'inclouran en aquest apartat altres aproximacions eclèctiques, no estrictament etnosimbolistes però influïdes pel treball de Smith (encara que no presten tanta importància com ell a símbols i mites ètnics) i impulsades per la necessitat d'explicar el fenomen a través d'una perspectiva històrica que rescate arguments vàlids d'altres paradigmes.

El mateix Smith declara que l'etnosimbolisme sorgeix per a superar les limitacions dels altres paradigmes. Cada un d'ells ha mostrat aquestes insuficiències en la construcció

²¹⁵ L'argument és sòlid potser per a confirmar el punt de partida modern del nacionalisme, però ja vam comentar al final de l'apartat del modernisme que les dificultats per a establir el moment en què la consciència nacional havia sigut adquirida per un nombre suficient d'individus planteja bastants problemes i no permet obtenir referències temporals que susciten un alt grau d'acord.

teòrica o en l'aprofundiment històric: els modernistes destaquen per les seues aportacions teòriques, però revelen carències en la investigació històrica; els perennialistes a l'inrevés; els primordialistes són fluixos en els dos terrenys; i, finalment, als etnosimbolistes se'ls suposa cert domini de la macrohistòria, però encara no han perfilat definitivament la seua teoria (Smith, 2004: 79-80). Com a deixeble de Gellner, Smith va assumir part dels postulats modernistes, però ja des de l'inici va tenir clar que era necessari completar-los amb algun element que connectara la nació moderna amb entitats premodernes. La solució serà l'aprofundiment en els components culturals de les ètnies. El desenvolupament (fins ara limitat) de la teoria etnosimbolista ha donat lloc a una tercera opció que se situa a cavall entre el modernisme i el perennialisme i que, encara que no convença a molts dels estudiosos, ha tingut la virtut de rescatar aspectes vàlids dels altres paradigmes, donar lloc a altres aproximacions eclèctiques i trencar el domini acadèmic del modernisme,²¹⁶ i tot això sense excessives aportacions a un debat que beu principalment dels desenvolupaments de modernistes i perennialistes, així com del seu enfrontament.

En relació amb les referències específicament temporals a l'origen de la nació, els etnosimbolistes i la resta "d'eclèctics", igual que els perennialistes, es recolzen en la idea de *continuitat* i en una perspectiva històrica basada en la "llarga duració".²¹⁷ Segons Llobera, aquesta idea no ha de perdre's de vista perquè el nacionalisme posa en relleu aquesta necessitat, la de buscar les arrels, la connexió amb els avantpassats (1996: 11), per això és necessari traslladar-nos al passat més enllà del segle XVIII. Smith s'hi refereix en *The ethnic origins of nations*: "normalment s'assumeix que les identitats i ideologies [nacionals/nacionalistes] són universals [primordialisme] o prou recents [modernisme], quan la confrontació amb els documents històrics en un marc general normalment demostrarà les limitacions d'aquestes assumpcions". Cal acollir-se a una "perspectiva a llarg termini de les identitats grupals i els seus sentiments"

²¹⁶ Davant del que molts han denominat *l'ortodòxia modernista*, al voltant de Smith, la London School of Economics i publicacions com *Nations and Nationalism* (a càrrec de l'Associació per a l'Estudi de l'Etnicitat i el Nacionalisme, ASEN), s'ha anat generant una sòlida contestació que, a principis del segle XXI, qüestiona l'hegemonia del modernisme.

²¹⁷ Segons Íñiguez, ja a partir de la lectura marxista de la psicoanàlisi s'introdueix la historicitat i la temporalitat en l'estudi de la identitat –inicialment personal– (2001: 212).

(Smith, 1986: 6), una perspectiva que ha d'ajudar a trobar els llaços i sentiments ètnics premoderns (Smith, 1986:13; Salazar, 1996: 497).

En definitiva, les nacions són un fenomen històric que “reflecteix continuïtat i recurrència” (Guibernau & Hutchinson, 2004: 2; citant un manifest de Smith): hi ha fils conductors que enllacen les nacions amb entitats i sentiments preexistents, que poden arribar a desaparèixer o debilitar-se per a més avant reactivar-se. Però encara que així siga, la concepció eclèctica dels plantejaments etnosimbolistes i evolutius impedeix una ruptura completa amb el modernisme, com sí que fan els perennialistes. Així, encara que Smith identifica “un marc preexistent de lleialtats i identitats col·lectives”, reconeix que en l'era moderna “hi ha hagut importants canvis en les unitats i sentiments col·lectius” (Smith, 1986: 13). Es posa l'èmfasi en la continuïtat, la qual cosa acostava a aquesta tercera via un poc més al perennialisme²¹⁸ (Mitu, 2005: 7), però no es negligeix el salt que pot implicar la modernitat com a consolidació de nacions i nacionalisme a un nivell sense precedents en la història. Es pot buscar les arrels medievals de la nació, però al mateix temps afirmar que “la nació, com una comunitat culturalment definida, és el valor simbòlic més elevat de la modernitat” (Llobera, 1996: 10). La perspectiva històrica reafirma la “continuïtat”, però al mateix temps cal tenir en compte “el gran nombre de ruptures i discontinuïtats del registre històric” (Smith, 2004: 77).

Per tant, a la idea matisada de continuïtat cal afegir la de *flexibilitat temporal*. L'eclècticisme (o la indeterminació, si es vol) impedeix en molts casos la concreció de dates o èpoques concretes, al marge de plantejar la possibilitat que existisquen nacions premodernes (Jaan Kaplinski, per exemple i sense massa definició, apunta que no ens podem limitar al segle XIX perquè les nacions tenen una “llarga prehistòria”; vegeu Livonen, 1993: 107-116). De tota manera, com en el perennialisme (o com a conseqüència dels seus postulats), són freqüents les referències a l'antiguitat i a l'edat mitjana. En aquest sentit, i com ja vam veure amb Steven Grosby, Smith considera que,

²¹⁸ No obstant això, tots aquests anys, una de les habilitats més destacades d'Anthony D. Smith, potser el major especialista en la matèria, ha sigut la d'aconseguir dotar d'entitat pròpia la seua proposta (i la d'autors com Hutchinson o Llobera), deslligant-la del perennialisme, quan seria fàcil considerar l'etnosimbolisme un corrent moderat del neoperennialisme perquè molts dels seus arguments són presos d'aquest (Mitu, 2005: 7-9).

donant per bons els arguments de Hastings, “segurament es podrien trobar nacions en l’antiguitat” (Smith, 2003: 26) i també Armstrong (a mitjan camí entre el perennialisme i l’etnosimbolisme) troba evidències de la presència de nacions en aquesta època (Armstrong, 2004: 12-13).

Però més freqüents i sòlides són les referències a l’edat mitjana:²¹⁹ el que s’ha d’intentar captar “és el procés i els elements constitutius de la formació de la consciència en l’edat mitjana. És important constatar que al final de l’època medieval la sort etnonacional s’havia llançat” (Llobera, 1996: 13), perquè en aquesta època diversos elements (culturals i polítics) van cristal·litzar en el que es pot anomenar “nació” a través de l’empremta que van deixar en la “mentalitat col·lectiva dels diferents pobles” (Llobera, 1996: 19). Alguns autors poden arribar a un elevat nivell de concreció i afirmar que “el marc en què la consciència nacional i el sentit de pàtria anaven a desenvolupar-se a Europa va ser establert al voltant de l’any 1100” (Guibernau, 1996: 61). Llobera reitera contundentment la seua aposta pel període medieval fins i tot quan deixa traslluir el seu eclecticisme: “dir (...) que la nació i el nacionalisme com els entenem avui dia no existien en l’edat mitjana és una banalitat. Però abandonar, per aquesta raó, qualsevol investigació sobre el procés de formació nacional i sobre les formes d’identitat nacional en aquest període només pot conduir-nos a un desastre sociològic” (1996: 19).

Però, si bé evolucionistes i etnosimbolistes creuen adequat buscar els orígens de la nació en l’edat mitjana (o fins i tot en l’antiguitat), pel que fa al nacionalisme (la ideologia, el moviment polític) es resisteixen a rebutjar les tesis modernistes, que situen la seua aparició al final del segle XVIII (així s’expressa en Llobera, 1996: 9 i 14; i Smith, 2003: 27), encara que algun autor mantinga el paral·lelisme cronològic entre nació i nacionalisme, i, consegüentment, la possibilitat que el nacionalisme també tinga el seu origen en una època premoderna:

Les teories que defenen la modernitat de la nació i del nacionalisme ignoren les arrels històriques de les comunitats ètniques que es van transformar en nacions i més tard es

²¹⁹ Es tracta d’aportacions que sorgeixen fins i tot abans de l’obra de Hastings, ja que totes elles es recolzen en les crítiques dels historiadors medievalistes (especialment britànics) a les tesis modernistes, ja habituals en els vuitanta.

van convertir, encara que només algunes, en estats nació. Per a comprendre el nacionalisme i la nació, hem de contrastar-los amb formes preexistents d'identitat i lleialtat col·lectives (Guibernau, 1996: 60).

Per a Smith, l'intent de situar el nacionalisme en una època premoderna "sorgeix de la confusió entre 'sentiment nacionalista' i 'nacionalisme', entre el sentiment de pertànyer a una nació i el programa polític per a la seua autonomia, unitat i identitat" (Smith, 2003: 26).²²⁰ No és acceptable, per tant, el concepte de "nacionalisme defensiu" que empra Hastings, perquè no comporta un programa polític,²²¹ sinó l'activació sota amenaça d'aquest sentiment. Per a evitar confusions, és habitual precisar que es parla de nacionalisme "en el sentit modern del terme" (Llobera, 1996: 15) o que es fa referència a la (característicament moderna) "ideologia nacionalista" (Smith, 2003: 26-27; Smith, 1999a: 332), encara que no s'haja d'oblidar que el nacionalisme és hereu de símbols i mites premoderns. També cal apuntar que, com l'establiment d'un programa polític implica la presència d'un sistema d'idees concret (una ideologia), en l'època premoderna no podia existir si no era vinculat a la religió, l'única ideologia admissible en l'antic règim. En conseqüència, seria l'adveniment d'una societat laica la que permetria l'aparició de diferents ideologies i l'establiment d'un programa nacionalista.

D'això darrer es desprèn que, per als autors eclèctics, la nació precedeix habitualment al nacionalisme. En aquest sentit, es troben incòmodes davant de la idea d'"invenció" o "fabricació" de la nació amb la qual treballa bona part dels modernistes. En tot cas, els nacionalistes es nodreixen de les ètnies i els seus recursos culturals per a donar forma a la nació, que serà herència d'elements i entitats preexistents (Routledge,

²²⁰ Anteriorment, Smith acceptava, com Hastings o Guibernau, l'existència dels dos tipus de nacionalismes: "el nacionalisme és un moviment ideològic modern, però també l'expressió de les aspiracions de diversos grups socials per a crear, defensar o mantenir nacions (...) recurrent als recursos culturals de comunitats i categories ètniques preexistents" (Smith, 1999b: 18). L'alineament amb les tesis modernistes en aquesta qüestió és relativament recent.

²²¹ De tota manera, difícilment podia existir el programa polític en una època premoderna, ja que perquè es puga plantejar aquest programa és necessari un sistema d'idees que el sustente (una ideologia, en definitiva), i en èpoques premodernes no podia existir sinó vinculat a la religió, única ideologia legitimada, d'ací que els primers nacionalismes tingueren un vincle evident amb el cristianisme, o modes concrets d'entendre'l. Per tant, o el programa polític era de caràcter religiós amb tints nacionals (el cas possible de l'Anglaterra del segle XVI) o no va poder mostrar-se amb claredat fins a l'arribada de la modernitat, quan es va presentar com a programa laic, programa de la nova consciència secular, substituïda de la religió, com sostenen Greenfeld o Llobera.

2003: 225). El nacionalisme no mobilitza les masses des del no-res o des de tradicions completament inventades, encara que posteriorment redefinisca alguns dels símbols i mites que utilitza per a reforçar la seua representació davant dels membres de la nació, cosa que podríem considerar una estratègia de “màrqueting nacional”. En aquesta línia, la “reapropiació” representa una “incursió en el passat ètnic per a obtenir els materials *autèntics* i el caràcter distintiu d’una nació moderna” (Smith, 1999b: 12).

D’altra banda, l’espai d’aparició de la nació podria estar fora d’Europa si, com s’ha comentat, s’accepten els suggeriments d’Armstrong o Grosby, que creuen reconèixer nacions en l’antiguitat. Així, Israel, Egipte o Pèrsia podrien haver sigut les primeres nacions (si, com diria Hastings, no donem per fet que la nació és un concepte modern). Però, si només ens remuntem a l’edat mitjana, Europa Occidental seria l’escenari d’aparició de la nació (Llobera, 1996: 10; Guibernau, 1996: 61). Per a Smith, això està clar en el cas del nacionalisme (“indubtablement una ideologia europea”; Smith, 2003: 27), però no tant per a la nació, ja que, com Armstrong, no abandona la possibilitat que existisquen nacions en l’antiguitat, sobretot si acceptem un “sentit més general de la nacionalitat” (Smith, 2003: 27).

Com altres paradigmes, l’etnosimbolisme adopta diverses formes que, a partir del mateix Smith, podrien resumir-se en:

- Proximitat al perennialisme (John Armstrong): no es presta importància a la diferència entre nacions i identitats ètniques, perquè prima de manera extrema la idea de continuïtat. Allò ètnic i allò nacional tenen un comportament cíclic i en el passat (antiguitat, edat mitjana) hi ha hagut intensificacions premodernes del fenomen nacional (Armstrong, 2004: 13).
- Distinció entre nacionalisme cultural i polític i descobriment de la dinàmica de les formes culturals (John Hutchinson, J. R. Llobera i Guibernau).
- Naturalesa i paper de les nacions en la història (Anthony D. Smith): interessa la recerca dels “vincles ètnics anteriors, i sovint premoderns (...), per a veure com han influït en les nacions i nacionalismes ulteriors, i com, en alguns casos, han constituït la seua base” (Smith, 2004: 78-79).

Però, en definitiva, al marge de la perspectiva a llarg termini, l'etnosimbolisme (i en part també altres corrents eclèctics) es basa en els preceptes següents:

- “Allunyar-se de l'anàlisi exclusivament orientat a les elits, característic del modernisme” (Smith, 2004: 76). L'etnosimbolisme, al contrari, s'interessa per la relació entre les elits i el poble, en part perquè no sempre les elits marquen la pauta al poble; el cas irlandés, amb l'adopció de la cultura celta popular per part de les elits polítiques del moviment nacionalista, és, per a Smith, un bon exemple del camí invers. Això implica conèixer les memòries dels membres de l'ètnia, entenent el seu passat comú, “més que una anàlisi objectiva i desapassionada d'historiadors professionals” (Guibernau & Hutchinson, 2004: 2).
- “L'anàlisi de l'aparició de les nacions i el nacionalisme se situa en un marc d'identitats culturals col·lectives anteriors, especialment de comunitats ètniques o ètnies” (Smith, 2004: 77). L'ètnia es pot entendre com una “fase preparatòria per a la nació” (Armstrong, 2004: 11). Tot i això, s'assumeix una relació complexa entre ètnies i nacions perquè moltes vegades no hi ha una progressió lineal. Les nacions podrien ser “formes especialitzades d'ètnia –realitzades, polititzades, de masses, etc.–” (Smith, 2004: 77). El que predomina en les societats premodernes és l'ètnia, encara que moltes d'elles, de vegades molt abans del segle XVIII, van evidenciant les característiques pròpies de la nació (Smith, 1986: 89).
- Els altres paradigmes han fracassat en abordar la passió i l'afecció col·lectiva o simplement no els han donat importància, però l'etnosimbolisme busca entendre els “llaços emocionals continuats de tanta gent amb les seues comunitats ètniques i nacions” (Smith, 2004: 78), que és una idea que ja va plantejar Max Weber (citat en Guibernau, 1996: 41). S'aporten explicacions evolutives com la síntesi següent: “el parentiu va representar un primer pas en aquest sentit, encara que més tard seria substituït per formes més sofisticades d'identificació i lleialtat. L'edat mitjana va permetre la formació de grups més grans lligats a un territori concret. La creació de mercats, la intensificació del comerç, les guerres i el lent però progressiu eixamplament del radi d'acció de l'estat van provocar l'emergència d'una consciència de formar comunitats específiques” (Guibernau, 1996: 62).

- “L’interès per les dimensions emocionals, populars i morals de les identitats nacionals i ètniques (...) pot ajudar a comprendre tant la persistència com les transformacions d’aquestes identitats culturals col·lectives” (Smith, 2004: 78). Els elements subjectius poden ser tan vàlids com els objectius per a explicar la formació de les nacions (Smith, 2004: 76).
- “Els components preexistents i les continuïtats de llarga duració de les comunitats ètniques i les nacions són culturals i simbòlics” (Guibernau & Hutchinson, 2004: 1). En aquest sentit, els mites de l’origen i l’elecció²²² ètnics, els símbols de territori i comunitat, i també per a alguns la idea de “caràcter nacional” són components clau de l’etnicitat (Guibernau & Hutchinson, 2004: 2; Llobera, 1996: 15).
- En la línia del perennialisme, per a alguns autors, la religió juga un paper determinant com a element de continuïtat, ja que el caràcter quasi sagrat de la nació procedeix de la religió i, en certa manera, algunes comunitats religioses es van transformar en comunitats nacionals. A més, “en la pràctica, la nació s’ha convertit en el substitut modern secular de la religió o en el seu més poderós aliat” (Llobera, 1996: 10 i 14; vegeu també Smith, 2003: 26).

Llobera resumeix el conjunt d’elements presents en societats premodernes que aconsellen no limitar-se a la visió de la nació i el nacionalisme com a fenòmens i conceptes moderns:

Fronteres territorials, mites de descendència legitimadors, conceptes de parentiu biològic (raça), símbols d’identitat col·lectiva (banderes, escuts, santuaris, etc.), records de guerra, noms del país, etc. (...) són elements que apunten a l’existència d’un sentiment de consciència nacional, encara que per descomptat aquest no fóra un sentiment generalitzat excepte en circumstàncies molt rares i efímeres (Llobera, 1996: 20-21)

En paral·lel a la relació entre ètnia i nació, és interessant la idea que Guibernau rescata de l’obra de Heater (1990) en la qual allò “regional/local” i allò “nacional” mantindran una relació dialèctica que es prolongarà fins als nostres dies:

Tant en l’era medieval com en la moderna, hi ha una tensió constant entre un sentiment “regional” de la identitat i un altre lligat a l’estat nació emergent; “i no obstant això, al

²²² Guibernau i Hutchinson es refereixen a la idea de “poble escollit” i el mite format al seu voltant.

costat d'aquest procés d'integració nacional van persistir en gran mesura sentiments d'identitat local o regional, sostinguts per records de tradicions independents i hàbits lingüístics separats" (Heater, 1990: 21). Només en moments de crisis nacionals, un cert sentit de lleialtat amb la nació aconseguiria relegar temporalment un sentir localista (Guibernau, 1996: 63)

Evidentment, *ètnia* i *regió* no són la mateixa cosa, però comparteixen trets comuns (generalment, una escala menor, un menor desenvolupament com a territori/comunitat enfront de la nació, un grau de fixació menor de símbols i mites, etc.) i la relació que cadascun d'ells manté amb la nació és, en els dos casos, una tensió entre diferents escales i nivells de desenvolupament, entre la gran lleialtat nacional i lleialtats intermèdies per damunt del parentiu, però per davall de les que planteja l'estat nació.

Tot i l'èmfasi en elements subjectius, i en la continuïtat històrica entre comunitats ètniques i comunitats nacionals, convé insistir en el fet que aquests autors no abandonen molts dels preceptes modernistes, com per exemple la decisiva influència de l'aparició hegemònica del mode de producció capitalista o el paper determinant de l'estat i els seus mecanismes d'inclusió en la formació de les nacions i l'auge del nacionalisme (Smith, 2003: 27; Llobera, 1996: 14 i 133-197; Guibernau, 1996: 57-76). Entenen que la influència d'aquests factors ja ha sigut prou treballada des del modernisme (i en molts casos de manera satisfactòria) i els etnosimbolistes han d'aprofundir en aspectes encara poc clars de la teoria social sobre nacions i nacionalisme, especialment en la complexitat dels components subjectius.

Com s'ha fet amb anterioritat amb els altres dos paradigmes, per a finalitzar es revisen les posicions de l'etnosimbolisme quant a l'establiment de fases de desenvolupament clarament estructurades, el paper de les llengües vernacles i el nacionalisme com a fenomen de masses. En primer lloc, no hi ha especial interès en l'establiment de fases estructurades, com a conseqüència potser del seu major èmfasi en la idea de continuïtat. No obstant això, el seu eclecticisme els porta a no perdre de vista la frontera temporal més o menys definida entre l'època moderna i els períodes anteriors, a partir del que podríem denominar *la hipòtesi de la intensificació*: la nació remunta les seues arrels a l'edat mitjana o potser a etapes anteriors, però les

implicacions de la modernitat²²³ transformen decisivament els “projectes de nació”. És un raonament que s’ha expressat en distints moments d’aquest apartat i que es pot incorporar al nucli del pensament d’evolucionistes i etnosimbolistes, i, igualment, constitueix un dels arguments centrals d’aquest escrit.

Respecte del paper de les llengües vernacles i el seu procés d’incorporació a l’escriptura, ja es va avançar, amb totes les reserves, que possiblement era un dels punts de trobada entre modernistes i perennialistes i, en conseqüència, l’etnosimbolisme no pot oposar-se a aquest argument; de fet, Smith, en essència, fa seues les aportacions de Hastings respecte d’això (Smith, 2003: 25). En la línia de les posicions perennialistes, Guibernau relata el procés crucial de vernacularització de la llengua escrita:

En el període que va seguir a la desintegració de l’imperi de Carlemany va tenir lloc el procés de consolidació de cadascuna de les diferents cultures que van sorgir a Europa. Obres com el Cantar de Mio Cid o la Chanson de Roland es considerarien més tard exemples de cultures nacionals incipients en un territori en el qual l’elit havia utilitzat tradicionalment el llatí com a única llengua escrita. A partir de llavors, tot i que el llatí va continuar sent la llengua principal utilitzada per erudits, clergues i polítics, es va iniciar una lenta però ferma consolidació de les llengües vernacles (Guibernau, 1996: 61).

Finalment, en la lògica que marca el seu característic eclecticisme, Smith i altres etnosimbolistes no tenen una posició clara respecte de si és necessari que la consciència nacional estiga present en les masses (en una proporció elevada de la població), sobretot perquè, si es considera que l’arrel de les nacions està en l’edat mitjana o en èpoques precedents, en aquest cas és pràcticament impossible conèixer el grau de consciència nacional de les masses. De tota manera, sí que es considerarà (perquè no pot ser d’una altra manera) que, en la modernitat, la nació i el nacionalisme són fenòmens de masses, i fins i tot Smith planteja per a la seua definició (teòricament universal) de nació que és necessari que existisca una cultura distintiva de masses (Smith, 1995).

²²³ Com ja vàrem avançar en l’apartat del modernisme, la modernitat implica, fonamentalment, la posada en pràctica (amb el protagonisme de la burgesia) del principi de racionalitat d’inspiració il·lustrada i això suposa el desenvolupament intensiu de les forces productives (revolució industrial) i l’aplicació de mecanismes de democratització de la societat.

Limitacions del modernisme i punts de convergència amb el paradigma perennialista

Les limitacions a les quals anem a fer referència estaran relacionades especialment amb el principal argument del modernisme, és a dir, que les nacions i el nacionalisme són un producte de la modernitat. D'aquesta manera, s'han rastrejat plantejaments poc sòlids i algunes concessions o assumpcions de la presència en èpoques premodernes d'elements que connecten directament amb la nació moderna, o que poden ser fins i tot un avanç de la nació en temps anteriors a la modernitat.

Respecte de les referències específicament temporals, element de necessària recurrència en tota l'anàlisi comparada de paradigmes, sorprèn que, per exemple, Anderson endevine ja en alguns relats de Marco Polo, del segle XIII, "la llavor d'una territorialització de les creences que anuncia el llenguatge de molts nacionalistes" (Anderson, 1993: 36). Es tracta d'un retrocés de mig mil·lenni, aproximadament, respecte de la data de referència del modernisme (concretament 1789 o, en general, el final del segle XVIII-principi del segle XIX) i obri la possibilitat de l'existència de sentiments nacionalistes o un cert grau de consciència sobre la pròpia nació i altres en plena edat mitjana.

D'altra banda, Breuilly avança, prudentment, que el seu enfocament modernista respon a uns paràmetres definits: "no pretenc entrar en controvèrsia amb els que afirmen que la consciència nacional ja va existir en l'Europa medieval. (...) Em limite a afirmar que aquestes no constitueixen formes de nacionalisme, tal com les he definit" (Breuilly, 1990: 14). I continua acceptant que en l'obra de Dant Alighieri es poden trobar proves de l'existència d'una consciència nacional, i que també són nombrosos els escrits anteriors a l'època moderna que lamenten la pèrdua de la independència per una invasió, invoquen la pàtria o ataquen verbalment l'invasor, així com altres es congratulen de victòries i canten alabances a la (hipotètica) nació. Però en tots aquests casos faltaria un programa polític nacional... Més explícitament, Walker Connor respon a les crítiques que Smith fa a un dels seus articles més cèlebres:

Algunes de les crítiques de Smith a When is a nation? sorgeixen a partir de la malinterpretació. Aquest article no eliminava la possibilitat que hagen existit nacions medievals o antigues. (...) L'article es referia al temps d'aparició de la consciència

nacional entre els pobles europeus que són comunament reconeguts com a nacions. Més encara, l'article no negava les arrels històriques de la nació (Connor, 2004: 39).

Aquest tipus de concessions a enfocaments que donen prioritat a la perspectiva històrica o s'aproximen al fenomen tenint en compte les possibles continuïtats històriques no són una excepció, com veurem en el cas de Gellner, que va plantejar (sense excessiu desenvolupament) un model explicatiu més eclèctic en la seua obra pòstuma que en la que va exposar en els anys seixanta. Connor ja s'aproximava a la idea de continuïtat en *When is a nation?* en comentar que:

El retard (...) entre l'aparició de la consciència nacional entre segments de l'elit i la seua extensió a les masses ens recorda l'obvi però sovint ignorat fet de que la formació de la nació és un procés, no un succés o un esdeveniment. (...) Els esdeveniments són datats amb facilitat, no així les fases d'un procés (Connor, 1990).

Però les excepcions o possibles concessions dels modernistes solen partir del segle XVI, sobretot arran de l'obra de Liah Greenfeld (1992) que va situar l'Anglaterra dels segles XVI-XVII com el temps i l'espai de naixement de la nació, perquè és en aquest lloc i aquest moment on Greenfeld creu veure l'inici de la modernitat, fonamentalment pel fet que va prendre cos l'estat modern i la consciència secular (moderna en definitiva) va substituir la religiosa. Della Peruta (2002) també considera que és en aquest moment quan es crea un vincle entre els que habiten un territori i un poder central, especialment a Europa Occidental. Així mateix, novament Benedict Anderson deixa entreveure que aquesta època té relativa importància en la formació de les nacions i, més concretament, en el seu argument de la vernacularització de les llengües escrites i la revolució que va significar la impremta, ja difosa a tot Europa en aquest segle. Per exemple, segons Anderson, les llengües vernacles ja tenien una presència molt majoritària en l'administració en aquesta època (Anderson, 1993: 68); o el francès imprès superava amb escreix el llatí imprès a França en la segona meitat del segle XVI (Anderson, 1993: 38). Es tracta, per tant, de precedents que no poden ser passats per alt en la mateixa argumentació d'Anderson: si es necessitava una llengua vernacle escrita (en conseqüència, dotada de prestigi) perquè la comunitat imaginara la nació, en aquest moment se suposa que ja un segment privilegiat estava imaginant la nació, i, gradualment, s'hi anirien incorporant més membres de la comunitat nacional. Si, en la

seua anàlisi, Anderson donara a les continuïtats històriques la mateixa importància que hi donen els autors evolucionistes o que basen les seues investigacions en la *longue durée*, no podria afirmar tan taxativament que nacions i nacionalisme apareixen a finals del segle XVIII.

D'altra banda, Hobsbawm suggereix moltes vegades precedents de la nació moderna, però nega sistemàticament la seua connexió amb ella perquè és dels autors que més èmfasi posa en la idea de ruptura i, addicionalment, introdueix el concepte d'*invenció de la tradició*²²⁴ que aprofundeix en l'escissió temporal. Un d'aquests suggeriments indica que "l'estat modern característic (...) va rebre la seua forma sistemàtica en l'era de la Revolució Francesa, encara que en molts aspectes s'hi van anticipar els principats europeus que van evolucionar en els segles XVI i XVII" (Hobsbawm, 1992: 89); deixa de banda els esdeveniments que al llarg d'aquest segle es produeixen a Anglaterra (la Reforma religiosa encoratjada per la monarquia; el protagonisme del Parlament, inclòs el període republicà de Cromwell), però rescata els avançats xicotets estats o principats de l'eix Àmsterdam-Gènova,²²⁵ que estaven experimentant en aquella època l'auge del capital mercantil i eren avantguarda de canvis polítics com a conseqüència del lideratge de la burgesia i la contestació al paper de l'església en els assumptes terrenals. En aquest sentit, Tilly també apunta que durant les reformes protestants del segle XVI van coincidir en molts casos reivindicacions religioses i polítiques; és el cas d'Holanda, però també d'Anglaterra o Escandinàvia. Aquest segle és decisiu perquè, després d'aquest període de revoltes contra el poder de l'església catòlica, "la llengua comuna, la terra i el mite sobre els orígens van adquirir preeminència sobre la religió com a base de les reivindicacions revolucionàries" (Tilly, 1995: 71).

²²⁴ El llibre *The invention of tradition* (1983; ací es maneja l'edició catalana de 1988) és un altre exemple de cerca de proves per a confirmar una idea prèvia. Els autors van buscar elements identitaris "inventats" (moltes vegades no són estrictament inventats, sinó senzillament adaptats) i van emfatitzar la part inventada enfront de la que roman pràcticament inalterada (és complicat que qualsevol tradició que arribe als nostres dies després de segles de continuïtat no arribe amb modificacions). Si es volguera escriure el llibre *La continuïtat de la tradició*, o *La tradició immemorial*, o *La persistència de la tradició*, amb una bona labor documental es podria dur a terme perfectament de la mateixa manera que van fer al seu dia Hobsbawm, Ranger i els seus col·legues.

²²⁵ S'ha parlat d'aquests eixos (també el Rin-Roine, o el Rin-Po) com les zones de desenvolupament en l'Europa de la baixa edat mitjana i inicis de l'època moderna (amb continuïtat fins als nostres dies). En detall, seria la zona més o menys àmplia que comprèn del mar del Nord en la costa holandesa i alemanya, continua pel Rin i el Ruhr, recorre la Lorena, el Jura i la vall del Po i culmina en el Mediterrani pel port genovès.

També Craig Calhoun es permet alguna concessió quan afirma que “el discurs nacionalista s’ha desenvolupat en els últims 300 anys aproximadament” (Calhoun, 1994: 320); els comptes ens porten al voltant de l’any 1700, prop d’un segle abans de les dates de referència més habituals, que tenen com a marc la Revolució Francesa. Al final del segle XVII-principi del segle XVIII, és quan Locke pública el seu pensament filosoficopolític del que partirà el liberalisme polític, de vital importància per al que molts han denominat nacionalisme cívic.

Com ja s’ha avançat, per a matisar i completar el seu plantejament teòric, Gellner és dels autors modernistes que en major grau va arreplegar altres enfocaments que obrin la porta a les continuïtats històriques (potser influït pel seu estret contacte amb Anthony D. Smith). Així, admet que en les societats agràries preindustrials ja es va plantejar el problema de la legitimitat de la unitat política, existien estats i els nacionalistes no estaven absents, encara que foren minoritaris (Gellner, 1998: 26). “Determinats trets socials que es poden trobar en el món agrari (...) poden portar al tipus d’homogeneïtzació cultural que demana el nacionalisme” (Gellner, 1998: 33). I reconeix que després del Congrés de Viena (1815), les primeres rebel·lions nacionalistes (Grècia i els Balcans) enfront de l’orde imperial dels Habsburg, Romanov i otomans, es donen en països no industrialitzats (Gellner, 1998: 48-49), amb la qual cosa l’associació del nacionalisme a la modernitat queda en dubte. Gellner ho justifica per les diferències religioses entre dominadors i dominats, que acreixen el conflicte nacional; a més, els rebels van arreplegar els ideals romàntics d’Occident, que connectaven millor amb aquests pobles que el concepte liberal de la nació (Gellner, 1998: 48-50). Però, en definitiva, industrialització i democratització, processos que acompanyen i possibiliten la formació de la nació moderna per a molts autors d’aquest corrent, no s’han donat de manera uniforme (de fet, hi ha països que encara no els han experimentat) i encara així s’ha arribat a un món de nacions. Per tant, poden ser elements fonamentals per a la configuració inicial de determinat tipus de nacions i nacionalisme, però potser no expliquen l’extensió del fenomen fins als nostres dies.

També convé detenir-se en el controvertit concepte de *protonació*, empleat per Hobsbawm inicialment per a establir una barrera nítida respecte de la nació:

En moltes parts del món, els estats i els moviments nacionals podien mobilitzar certes variants de sentiments de pertinença col·lectiva que ja existien i que podien funcionar, per així dir-ho, potencialment en l'escala macropolítica capaç d'harmonitzar amb estats i nacions moderns. A aquests llaços els anomenaré protonacionals (...):

- *Formes supralocals d'identificació popular que van més enllà de les que circumscriuen els espais reals en què les persones passaven la major part de la seua vida (...).*
- *Llaços i vocabularis polítics de grups selectes vinculats de manera més directa a estats i institucions i que poden acabar generalitzant-se, estenent-se i popularitzant-se.*

Aquests últims tenen més en comú amb la nació moderna. No obstant això, cap d'ells pot identificar-se legítimament amb el nacionalisme modern que passa per ser la seua extensió lineal, atès que no tenien o no tenen cap relació necessària amb la unitat d'organització política territorial que constitueix un criteri crucial del que avui dia entenem com a "nació" (1992: 55-56).

Assumeix l'existència d'aquests antecedents, de la presència d'elements "protonacionals" (llengua, costums, símbols) que feien albirar en el nivell popular l'aparició de les nacions, però s'afanya a deslligar-los de la nació moderna. Continua afirmant que el criteri més decisiu de protonacionalisme és "la consciència de pertànyer o haver pertangut a una entitat política duradora" (Hobsbawm, 1992: 81); i torna a suggerir la connexió amb la nació moderna quan manté que:

D'una manera o d'una altra, la pertinença a un estat històric (o real), del present o del passat, pot actuar directament sobre la consciència del poble pla i produir protonacionalisme, o, tal vegada, com en el cas de l'Anglaterra dels Tudor, fins i tot quelcom pròxim al patriotisme modern (1992: 84).

El protonacionalisme, allí on existia, facilitava la tasca del nacionalisme, per grans que foren les diferències entre els dos, perquè els símbols i sentiments existents de comunitat protonacional podien mobilitzar-se darrere d'una causa moderna o un estat també modern (1992: 86).

Per tant, torna a remuntar-se al segle XVI i no descarta la connexió, la continuïtat, entre èpoques premodernes i la modernitat, encara que siga a través de l'artifici "protonació", al qual nega qualsevol paregut a "l'ètnia", ja que, encara que aquesta

poguera tenir la seua importància, el fet de que molts estats o nacions siguen multiètnics complica la presentació de l'ètnia com un antecedent vàlid per a totes les nacions (Hobsbawm, 1992: 72-73). En últim terme, pareix que intueix la possibilitat que existisca algun grau de consciència nacional en èpoques premodernes (mai més arrere del segle XVI en qualsevol cas), però l'obstacle per a assumir-ho de ple és la impossibilitat de saber què passava per la ment de les masses en aquestes fases prèvies (Hobsbawm, 1992: 86). En conclusió, a partir de cites com les que s'han repassat (a pesar de tots els matisos que les acompanyen), es fa un poc difícil entendre una postura que defèn una marcada frontera entre la modernitat i el període anterior.

No és només Hobsbawm qui reconeix el possible paper de l'ètnia com a precursor de la nació, ja que per a Connor "la identitat ètnica i el conflicte ètnic han sigut una constant al llarg de la història" (2004: 40), encara que manté que la nació és una creació moderna. La complexitat del tractament de l'ètnia com a objecte d'estudi (reconeguda per Smith, que assumeix que els plantejaments de l'etnosimbolisme estan per completar; vegeu 2004: 80), sobretot deguda a la seua connexió amb la tradició oral i la subjectivitat de les identitats col·lectives, la descarta com a preocupació per al modernisme, que s'ocupa en major grau d'elements objectius, encara que, "agnòsticament", no neguen la seua existència.

En suma, pràcticament tots els modernistes són capaços d'observar trets de la nació moderna en èpoques precedents i, més clarament, detecten antecedents de la nació moderna a partir del segle XVI (si no abans), mostrant, a pesar del seu èmfasi en el canvi, en la ruptura, que hi ha continuïtats històriques entre elements previs (ètnia, protonació, formes d'identificació popular, consciència nacional, sentiment nacionalista, etc.), i nacions i nacionalisme moderns. Partint d'una perspectiva històrica que prenga en consideració la llarga duració i el fet de que aquest tipus de fenòmens (identitats col·lectives i les seues representacions) són processos, és pràcticament ineludible observar continuïtats entre el que definim com a modern i formes prèvies, que podríem denominar *en transició*. De la mateixa manera que la modernitat i els seus vessants material i polític ("desenvolupament il·limitat de les forces productives" i "principi d'igualtat entre els homes") tenen els seus antecedents

principalment en l'Anglaterra i els Països Baixos del segle XVI i XVII (desenvolupament del capital mercantil previ al capital industrial, primeres experiències de democratització limitada, etc.), és raonable pensar que també la nació (segurament a partir dels models anglès i holandès) té els seus orígens en èpoques suposadament premodernes, encara que siga a través de models no complets.

D'altra banda, si en algun moment comentàvem que l'aprofundiment en els arguments perennialistes podia traslladar l'origen de les nacions de l'edat mitjana a l'antiguitat, determinats plantejaments modernistes poden dur-nos a èpoques més recents (finals del segle XIX o fins i tot el segle XX). Seguint aquesta idea, es planteja un recorregut cronològic des de 1830 fins a la segona meitat del segle XX basant-nos en les reserves que plantegen els principals autors modernistes sobre si el sentit complet de la nació es donaria al voltant de la data de referència o en una etapa posterior:

- 1830-1878: és el període d'aplicació del "principi de nacionalitat" i per tant quan comença a cobrar ple sentit el que va poder arrancar en la França revolucionària del segle anterior.
- 1880: Hobsbawm (1992: 53) afirma que a partir d'aquest any es va iniciar l'adhesió de les masses a la idea de nació, amb anterioritat limitada a les elits dirigents.
- 1914: abans d'aquesta data, "moltes dinasties havien buscat durant algun temps una credencial nacional, a mesura que s'esvaïa silenciosament l'antic principi de Legitimitat (...), però encara en 1914, els estats dinàstics constituïen la majoria dels membres del sistema polític mundial" (Anderson, 1993: 43); les nacions la sobirania de les quals residia en el poble encara no eren hegemòniques i, per tant, tampoc el nacionalisme cívic.
- 1919: després del Tractat de Versalles, sorgeix la Societat o Lliga de les Nacions i la nació estat va passar a ser la "norma internacional legítima" (Anderson, 1993: 161); llavors sí, el "principi de nacionalitat" regiria les relacions internacionals, com no ho havia fet després del fastuós i etern Congrés de Viena o les revolucions de 1830 (Gellner, 1998: 51; Hobsbawm, 1992: 141-143), ja que s'intenta fer coincidir, fonamentalment a Europa, les fronteres dels estats nació amb les de la nacionalitat i la llengua, en un desafortunat interès del president nord-americà Woodrow

Wilson. En el període d'entreguerres, a més, anava a consolidar-se el concepte de "nació com a economia nacional" (Hobsbawm, 1992: 141).

- 1945: segons Anderson, després de la Segona Guerra Mundial, la nació estat aconsegueix el seu zènit i es trasllada definitivament a les antigues colònies d'Àfrica i Àsia; és un moment en què la nació cobra tot el seu sentit –modern– (Anderson, 1993: 161); a partir de llavors, el *dret d'autodeterminació* va passar a formar part del vocabulari habitual de les relacions internacionals (Hobsbawm, 1992: 146) i es globalitza vertaderament el nacionalisme. Per tant, aquest podria ser l'inici de la nació moderna i tot el període anterior des de 1789 els "antecedents moderns". Hobsbawm va més enllà, quan sobre aquesta època parla de la consolidació dels mitjans de comunicació de masses, que van ser capaços de "fer que els símbols nacionals passaren a formar part de la vida de tots els individus, trencant així les divisions entre les esferes privada/local, en les quals vivia normalment la majoria dels ciutadans, i l'esfera pública/nacional" (Hobsbawm, 1992: 151). Una de les representacions més clares de l'efecte dels mitjans de comunicació va ser la transformació de l'esport com a espectacle de masses, que, d'aquesta manera, va cobrar protagonisme com a expressió de lluita nacional, ja que es van promoure nombroses competicions entre estats o nacions²²⁶ (Hobsbawm, 1992:152).

Si la nació és una obra en construcció, aquestes evidències deixen clar que els "acabats" de l'edificació es van prolongar fins al segle xx i, per tant, no seria desgavellat sostenir que la nació tal com la concebem en l'actualitat (la nació

²²⁶ Com apunta Eric Hobsbawm encertadament, a partir dels anys 20, l'esport, com a espectacle de masses, es va convertir "en una inacabable successió d'encontres de gladiadors protagonitzats per persones i equips que simbolitzaven estatsnació, la qual cosa forma part actualment de la vida mundial" (Hobsbawm, 1992: 152). Amb el model de competicions entre "els d'ací" i "els d'allí" (que tenen la seua arrel en els segles xviii i xix, com per exemple les carreres i campionats entre Òxford i Cambridge, o les més ancestrals competicions entre clans a Escòcia o entre caserius al País Basc), el nou olimpisme del baró de Coubertin (i més encara a partir dels Jocs prebèl·lics de Berlín 1936), el Tour de França (amb seleccions nacionals inicialment) o els mundials de futbol (iniciats el 1930 a l'Uruguai), són esdeveniments que van començar a representar un terreny de disputa nacional amb dos propòsits fonamentals: atenuar les tensions internacionals (combat a mort substituït per un combat amb normes i sense conseqüències finals; encara que moltes vegades l'esport ha servit per a aguditzar conflictes) i incrementar la identificació amb la nació (segons Hobsbawm "la comunitat imaginada de milions d'individus sembla més real sota la forma d'un equip d'onze persones el nom dels quals coneixem"; 1992: 152).

moderna) va tenir el seu origen en aquest segle, després de més de 100 anys de transició. Més en concret, si l'aparició dels mitjans de comunicació de masses (primer la impremta/premsa i després successivament els altres) van ser clau per a la difusió de la idea de nació (ho afirma clarament Anderson, Gellner en certa manera, i també Hobsbawm, que arriba fins i tot al moment en què la ràdio –nacional– possibilita una difusió major de la idea de nació), i entenem la nació i el nacionalisme com a fenòmens de masses, potser no podríem parlar d'ells realment fins que aquests mitjans de comunicació van ser realment de masses i això ens duria fins a un avançat segle xx. En definitiva, una perspectiva evolutiva, que prevalga la idea de continuïtat, es remuntaria més arrere de 1789 i sostindria que la nació s'ha anat configurant fins a aconseguir la seua versió més avançada en la segona meitat del segle xx, potser quan l'escala nacional començava a perdre el seu sentit per a un capital ja verdaderament transnacional.

Limitacions del perennialisme i punts de convergència amb el paradigma modernista

En la línia del que s'ha desenvolupat en l'apartat anterior, en aquest s'aprofundirà en arguments utilitzats per autors perennialistes que els acosten a les posicions del modernisme o que, almenys, impliquen una acceptació de certs raonaments o no impliquen un rebuig rotund a les tesis modernistes. Es comprovarà que el perennialisme admet en certa manera el paper intensificador del món modern, sense perdre de vista que nacions i nacionalisme tenen una arrel que va més enllà de l'època moderna.

Primerament, convé ressaltar que, tot i l'èmfasi que atorga el perennialisme a la idea de continuïtat, també s'endevina, com succeeix amb el modernisme, cert interès a datar l'origen de la nació, a afirmar que en un cert moment o gràcies a tal esdeveniment ja podem parlar de nacions. Aquesta particularitat situa el perennialisme entre la ruptura i la continuïtat, com es va veure que també succeïa en el modernisme, i condueix a una lectura dels dos paradigmes des d'una perspectiva integradora.

Però no únicament s'assumeixen canvis profunds en el període antic o l'edat mitjana que poden ser responsables de l'aparició de determinades nacions. Hastings assumirà en algunes ocasions que a partir de l'època moderna es va produir una intensificació del fenomen, no desitja "qüestionar la ràpida extensió de la ideologia nacionalista i dels moviments de creació de nacions en aquesta època" (2000: 23). Encara que cal situar l'origen de la nació en la societat medieval, el resultat final és "una altra gran realitat de l'experiència occidental moderna" (Hastings, 2000: 24). Si, com ja es va avançar, Hastings considera el nacionalisme una "obra en construcció", fruit de l'anàlisi a partir d'una perspectiva històrica, la seua acceptació de la intensificació del fenomen en l'època moderna, implica assumir que és el moment en què es culmina "l'obra". Datar l'origen de nacions i nacionalisme en l'edat mitjana (o en qualsevol altra època), al contrari, contradiu l'ocupació d'aquesta perspectiva. El mèrit de Hastings és aportar a l'estudi de la nació evidències de les arrels medievals del fenomen, però si assumim part dels seus preceptes (bàsicament, la idea de continuïtat), no és acceptable marcar punts fixos de partida, sinó considerar qualsevol moment clau com un esglaó en l'evolució de la nació. Un altre "medievalista", Ioan-Aurel Pop, també assumeix que la "comunitat de tipus nacional no era molt forta durant l'edat mitjana (...) [i ja en el segle XVIII] el nou concepte de nació va penetrar en la societat cada vegada més profundament i es va convertir en una ideologia de masses", ajudat per la industrialització i la democratització que van acompanyar el període modern (2005: 41-42).

Com observa Smith (2003: 26), "Hastings admet que la teoria del nacionalisme va ser moderna, però declara que la teoria no és molt important". En l'inici de *The construction of nationhood*, Hastings sostenia que

El terme nacionalisme té dos components: un teòric i un altre pràctic. Com a teoria política (la de que cada "nació" hauria de disposar del seu propi "estat") deriva del segle XIX (2000: 14).

A continuació, exposa el component "pràctic", el ja revisat concepte de "nacionalisme defensiu", a què atribueix una importància major que a la doctrina, programa o ideologia nacionalista, assumida com a moderna. En la mateixa línia, admet que l'era

dels *nacionalismes* a què es refereixen els modernistes és “una espècie de nacionalisme de nivell II”, un segon grau en què cobra protagonisme el programa nacionalista i els projectes de construcció de la nació. Novament, l’aposta per una perspectiva evolutiva no restaria importància a aquesta segona fase, que completaria el sentit modern de la nació. Una altra qüestió és que es vulga admetre la modernitat del concepte. De fet, davant de la ja mencionada crítica d’alguns historiadors medievalistes, que l’acusaven de fallar “al distingir l’anàleg, però en últim terme diferent, fenomen dels regnes medievals i nacions modernes” (Smith, 2003: 26), ell respon que és una acusació fonamentada en l’acceptació de la nació com a concepte modern, quan aquest és un terme del qual considera que hi ha un ús provat en èpoques premodernes amb un sentit semblant a l’actual –poble amb un mateix idioma, costums, lleis, etc.– (Hastings, 2000: 27-34).

Tot i això, la importància que Hastings concedeix a la modernitat i la seua relació amb nacions i nacionalisme va més enllà de l’anècdota. Per exemple, per a subratllar l’adequació del model anglès com a espai d’origen de la nació, afirma que

Només si la identitat nacional i el nacionalisme foren fenòmens marginals dins la modernització del món durant els últims tres segles resultaria fàcil imaginar que no afectaren el país que durant tot aquest temps, fins al moment del seu declivi, va liderar la modernització! De fet, són elements centrals i indispensables d’aquest moviment i sense ells seria difícil imaginar l’evolució del món modern (Hastings, 2000: 18).

Precisament, sosté que el sorgiment inicial de la nació anglesa la va preparar per a liderar la modernitat (un lideratge que ja va exercir com a Gran Bretanya, forjant el seu extens imperi), aportant diferents evidències de la vinculació d’Anglaterra amb l’emergència del món modern, especialment quant al paper de l’estat i el capital (Hastings, 2000: 17-18). La fase preparatòria, el moment en què es consolida la nació anglesa és el segle XVI, quan alguns esdeveniments de caràcter bèl·lic o de relacions internacionals impulsen l’esperit nacional, triomfa la Reforma i més tard es publica el *Book of Martyrs* (1570) de Foxe, que implicava contar

la història completa de l’església d’Anglaterra, una crònica de la lluita dels reis medievals contra el papat (...) i de l’alliberament nacional aconseguida sota el regnat d’Enric VIII. (...) El llibre en la seua totalitat es va convertir per a generacions d’anglesos

en la història nacional per excel·lència, una explicació de per què eren un poble “escollit” per als propòsits divins (Hastings, 2000: 81-82).

Siga en l'època moderna o en el segle XVI, la veritat és que Hastings admet en nombroses ocasions que la nació anglesa es “completa” en un període posterior a l'edat mitjana.²²⁷ I, en aquest sentit, la modernitat és una segona fase en què, a més, reconeix que “els nacionalistes poden haver precedit a les nacions en compte del contrari” (Hastings, 2000: 24).

D'altra banda, la utilització per part de Hastings d'expressions com *protonació*, *nació en espera*, *nació semiconscient*, *nació endormiscada* o *realitat mig submergida de la nació medieval*, són una mostra del reconeixement implícit de la dificultat d'una connexió adequada entre ètnia i nació, tot i que vera amb claredat *allò ètnic* com una condició prèvia per a l'aparició de la nació (Grosby, 2003: 8-9). És una dificultat també observada per molts modernistes (Gellner potser serà el que li dedica més atenció), que no neguen el paper de l'ètnia, però que, emparats en el caràcter oral de l'etnicitat, consideren complicat establir fils conductors fins a la nació moderna.

Balanç inicial. La hipòtesi de la continuïtat-intensificació

En general, aquest recorregut per les posicions dels principals paradigmes en relació amb l'origen de nacions i nacionalisme, ha tingut per objectiu la localització dels punts de trobada entre les diferents aproximacions, fonamentalment perquè els autors dels diferents paradigmes ja s'afanyen a remarcar la diferència. En tot cas, no es tracta d'amagar les importants diferències entre els uns i els altres i, en aquest sentit, els tres primers apartats han volgut indicar els aspectes en què cada paradigma para més atenció. Així, hem comprovat l'èmfasi que el modernisme posa en l'aplicació del principi de racionalitat en els seus vessants material i polític, i com els processos d'índole econòmica (revolució industrial, assentament del mode de producció capitalista) i política (democratització) han jugat un paper clau per a la consolidació d'una cultura moderna, que és, en definitiva, una cultura nacional. També s'ha prestat atenció a la interrelació entre ètnia, religió i llengua, que permetia als perennialistes

²²⁷ En un altre exemple, encara que Hastings insisteix en les arrels medievals de la nació francesa, accepta que va necessitar la Revolució “per a fer-se plenament conscient” (2000: 42).

situar l'origen de la nació en temps premoderns. I, en tercer lloc, l'etnosimbolisme i altres aproximacions eclèctiques es confirmen com una *tercera via* que no rebutja l'aparició de nacions premodernes, en fixar estrets (encara que difusos) vincles entre ètnia i nació (subratllant la importància de llaços emocionals, símbols i mites, que garanteixen una continuïtat), però sense restar importància a la modernitat com a fase última en què el moviment i la ideologia nacionalista juguen un paper fonamental de definició i reelaboració d'aquells elements de continuïtat.

Però en els següents apartats ja hem reconegut alguns dels arguments de les posicions eclèctiques tant en modernistes com en perennialistes i això ens ha facilitat elements per a plantejar la proposta final. En primer lloc, és necessari entendre la nació com un fenomen socialment construït i sobre aquest particular tot just hi ha discrepància (excepte en el cas de la majoria dels corrents primordialistes). Donant per fet que les nacions són "obres en construcció", és a dir, processos (com qualsevol identitat col·lectiva), sembla lògic adoptar una perspectiva històrica que tinga en compte la llarga duració, que preveja el seguiment de les continuïtats històriques més enllà de l'època moderna. Portada aquesta òptica fins a les seues últimes conseqüències, sembla absurd datar l'aparició de les nacions, ja que, si només busquem indicis podrem remuntar-nos fins i tot a l'antiguitat, mentre que si el nostre objectiu és localitzar la "nació acabada" segurament hàgem de traslladar-nos al segle xx, possiblement a l'inici de la segona meitat.

La nació és una realitat amb arrels històriques premodernes, que poden fins i tot localitzar-se, si es vol, en l'antiguitat, però que són més recognoscibles a partir de l'edat mitjana (recordem: "al final de l'època medieval la sort etnonacional estava llançada"; Llobera, 1996: 13). A partir del segle xvi, quan estan configurant-se els elements constitutius de la modernitat, quan transcorre la "prehistòria" del món modern (capital mercantil, reformes polítiques, ruptura del monopoli ideològic de l'Església catòlica), comença a forjar-se la nació tal com l'entenem en l'actualitat, la nació moderna. Finalment, a partir de finals del segle xviii s'inicia la fase d'intensificació del fenomen nacional, amb un protagonisme inequívoc del moviment i ideologia nacionalistes, que donarà lloc a programes més o menys precisos de construcció

nacional. A través de determinades fites, el “principi de nacionalitat” es va a estendre progressivament a tot el sistema mundial, alhora que s’articulen mecanismes de participació i els membres de la nació tenen accés als mitjans de comunicació i per tant a una cultura (nacional) de masses. No es rebutja la modernitat dels conceptes de nació i nacionalisme, però tampoc s’eludeixen els importants antecedents premoderns que obliguen a aquesta perspectiva històrica i a obviar les dates frontera que entorpeixen una correcta anàlisi.

Aquest resum, que planteja una postura eclèctica a partir de la revisió de les posicions de la teoria social sobre la nació i, en concret, sobre el seu origen, implica enunciar el que s’ha volgut denominar la hipòtesi de la *continuitat-intensificació*,²²⁸ una proposta que en certa manera sintetitza la que mantenen estudiosos com Josep R. Llobera i alguns dels autors eclèctics que han aparegut en aquest text, sense que per això s’ajuste al que Smith presenta com etnosimbolisme, les propostes teòriques del qual el mateix Anthony D. Smith reconeix en fase de desenvolupament. De fet, el camí de l’ètnia a la nació està encara per completar, tot i que hi ha importants avanços (per exemple, és de gran utilitat la distinció entre una etnicitat bàsicament oral i una nació que pot “imaginar-se” o mostrar-se a través de l’escriptura).

L’adopció d’aquesta perspectiva permet l’aproximació al fenomen sense tenir en la variable temps un obstacle i possibilita centrar l’atenció en les característiques dels diferents moviments nacionals i en la identificació dels elements que donen sentit a la nació (o més concretament, a les nacions a què es vullga sotmetre a estudi). En aquesta nova tasca, serà fonamental tenir clar el concepte de nació del qual es parteix, que és un altre terreny de dilatada disputa.

Balanç final. Alguns apunts sobre posicions ideològiques

S’ha realitzat un tipus d’aproximació als diferents paradigmes que considera la vàlua de gran part de les investigacions i el seu rigor científic; i aquesta lectura ha conduït a la hipòtesi de la *continuitat-intensificació*, que sintetitza les posicions d’uns corrents i

²²⁸ En el fenomen nacional hi ha continuïtats històriques que suggereixen buscar les arrels de la nació en èpoques premodernes, però la modernitat, l’aplicació del principi de racionalitat, suposa una important transformació de les col·lectivitats etnonacionals de tal manera que es produeix una intensificació del fenomen i una extensió a tot el sistema mundial.

d'altres per a plasmar una explicació plausible d'un cert compromís (no és una interpretació salomònica, sinó un balanç que sorgeix del convenciment que les nacions s'han forjat del mode exposat). Però també és necessari acabar aquest capítol amb una lectura menys benèvola que sorgeix a partir de reflexions inicials que s'han alimentat posteriorment de la lectura de l'autor romanés Sorin Mitu (2005).

Ja avançàvem en parlar de l'obra editada per Hobsbawm i Ranger, *L'invent de la tradició* (1988), que en el camp de la investigació històrica es fan servir nombrosos elements que poden jugar a favor o en contra d'una hipòtesi o teoria concreta. Donant per fet que ningú aporta dades falses o presenta intencionadament textos històrics de manera modificada per a recolzar un argument concret, una altra forma clara i molt freqüent de manipulació és obviar o ocultar aquelles proves o testimonis que no afavoreixen aquest argument, per a reforçar i subratllar les evidències que sí que confirmen la nostra hipòtesi. En el cas valencià veurem com diferents autors i intel·lectuals de filiació política recorren a textos medievals i del Renaixement per a recolzar el vincle amb Catalunya o la resta de la Corona d'Aragó, mentre que altres acudeixen a les mateixes o semblants fonts per a confirmar la desvinculació del Regne de València d'aquests territoris. Hi ha possibilitats per a tots. Màximament si es té en compte la vaguetat del terme "nació" en aquesta època premoderna i l'ambivalència de l'estatus del Regne, especialment a partir de 1469 (any del matrimoni d'Isabel de Castella i Fernando d'Aragó) i fins a 1707 (any de la proclamació dels Decrets de Nova Planta). N'hi ha prou amb centrar l'atenció en els detalls que confirmen la pròpia hipòtesi, per a oblidar-se dels que la rebutgen. Al contrari, és més fàcil i, sens dubte, més cert, assumir el vincle del Regne de València amb els altres territoris (perquè de fet estaven governats pel mateix monarca igual que avui ho estan la Comunitat Valenciana, Catalunya, la Regió de Múrcia, Castella-la Manxa...), al mateix temps que es constata la seua fundacional autonomia (quasi des de la conquesta de València en la primera meitat del segle XIII, es van establir els Furs que van ser d'aplicació en gran part de l'actual territori valencià).

En definitiva, com succeeix en molts altres camps en les ciències socials, els diferents enfocaments teòrics i analítics estan influïts per les posicions ideològiques dels seus

autors, encara que aquells es desenvolupen des del més absolut rigor. Per això, al balanç inicial, d'intenció compendiadora i propositiva, hem d'unir un final "desemascarador", que puntualitze alguns dels condicionants ideològics més evidents. Per exemple, ja s'ha comentat que el fet que gran part dels perennialistes siguin historiadors medievalistes (o fins i tot especialistes en l'antiguitat clàssica) no és casualitat; el neoperennialisme del final del segle xx, en realitat, sorgeix com una reacció d'aquests acadèmics a l'assentament de les tesis modernistes a partir de l'aprofundiment en els plantejaments inicials de Kedourie en la segona meitat del segle xx.²²⁹ Les obres de Hastings, Grosby o Pop sorgeixen inspirades pel malestar de l'omissió del "seu" període històric i per això s'afanyen a buscar elements que habiliten la validesa del concepte de nació en l'edat mitjana.²³⁰

També els perennialistes són acusats de nacionalistes, precisament perquè aquests, com aquells, es remunten a temps immemorials buscant l'empremta de la seua nació, per descomptat a períodes més arrere del segle xviii i molt sovint a l'edat mitjana.²³¹ La "història nacional" és forma sobre la base de continuïtats de major o menor coherència, que es remunten a temps tan remots com siga possible, i que compten entre els seus objectius centrals legitimar la realitat nacional, el sentit de la seua existència, a través de la seua antiguitat i una trajectòria temporal sense interrupcions. Tot i que les motivacions inicials dels perennialistes siguem de caràcter científic, el seu èmfasi en la continuïtat i el seu rebuig de les tesis modernistes implica que els seus treballs conflueixen moltes vegades amb els dels historiadors nacionalistes. Així, Hastings va ser acusat nombroses vegades de nacionalista anglès (en aquest capítol hem arreplegat l'acusació d'una medievalista, Susan Reynolds, però fins i tot alguns

²²⁹ El modernisme, de tota manera, té com a any clau el 1983, que va ser el de la publicació, en Òxford, Londres i Cambridge respectivament, del *Nations and nationalism* de Gellner, *Imagined communities* d'Anderson i *The invention of tradition* editat per Hobsbawm i Ranger (ja en el 1990 apareixeria, com a colofó, *Nations and nationalism since 1780* d'Eric Hobsbawm). Per tant, encara que les posicions modernistes són anteriors, diguem que és un paradigma que s'assenta en els vuitanta. Per això el neoperennialisme, que és una resposta al modernisme, és més aïna un corrent dels noranta.

²³⁰ Recordem, no obstant això, que per a Grosby o Smith, els arguments de Hastings el podrien haver portat a trobar nacions en l'antiguitat, i, no obstant això, Hastings es deté en l'edat mitjana, que és l'època en què se sent còmode.

²³¹ I fins i tot més enrere com és el cas d'Israel, o, en certa manera, Grècia o Egipte. També a Espanya s'ha volgut traçar, fins i tot en els llibres escolars d'història, una continuïtat "nacional" entre els ibers i els espanyols actuals, fent cas omís dels musulmans.

etnosimbolistes han arribat a plantejar-se el nacionalisme de Hastings pel seu interès, no sols a identificar una nació anglesa premoderna, sinó, més enllà, a elevar a Anglaterra a la categoria de “primera nació” cronològica del món). També des de tesis perennialistes, Joan Francesc Mira (1997) traça la continuïtat de la nació dels valencians per a situar-ne el seu origen en l’edat mitjana. Tot i que Mira és un acadèmic científic, també forma part del seu bagatge haver sigut cap de llista al Congrés pel Bloc Nacionalista Valencià (sense que això invalide els seus plantejaments).

Per la seua banda, el modernisme sorgeix en “el clima, dominant en el món occidental després de la Segona Guerra Mundial, de rebuig de la ideologia nacionalista,” (Mitu, 2005: 2). Vistos els efectes que podia provocar un nacionalisme fonamentalista, extrem i, en conseqüència, potencialment violent, la ideologia que s’encarrega de situar la nació en el centre de l’acció política havia de ser desacreditada. Això passava per ubicar la nació en un pla racional i instrumental: era una necessitat de l’emergent classe burgesa dels segles XVIII i XIX, que havia de dotar de coherència l’estat modern i els nous mercats nacionals a través de llaços entre els seus membres (el desenvolupament complet de l’argumentació modernista el podem trobar en l’epígraf *L’origen de la nació des del paradigma modernista*). Perquè la desacreditació fóra efectiva, era clau desactivar el component emocional de la nació: els avantpassats, els mites, la història nacional, la tradició...; i per això es va explorar a consciència (moltes vegades amb encert) les modificacions, tergiversacions i falsedats a càrrec dels nacionalistes (o, senzillament, de la pròpia burocràcia estatal) en la història, tradició i orígens nacionals. Aquest interès va implicar crear un curtcircuit entre l’època moderna i la prèvia: la nació, un artifici al servei del nou sistema, es crea en la modernitat i tots els seus ancoratges a èpoques passades queden qüestionats o directament rebutjats. Així, la nació *moderna* no podia existir en èpoques *premodernes*. Enunciat així, és pràcticament una banalitat, com apuntava Llobera (1996: 19). Però tot es basa en un argument circular que quasi invalida investigar la possibilitat que hi haja nacions premodernes:

Exclou de ple la possibilitat que alguna societat premoderna pugui ser una nació – perquè no és una nació “en el sentit modern”. (...) La “nació moderna” és, senzillament, la nació. Una “nació premoderna” és una contradicció en aquests termes. Qualsevol

candidata per a adquirir aquest estatus ha de ser mesurada a través del criteri de la “nació moderna” –i, per tant, encara no s’ha trobat (Hutchinson i al., 2007: 188-189).

El que succeeix amb el concepte de nació des de l’assentament del paradigma modernista no ocorre amb altres termes sociopolítics als quals s’ha fet referència en el nostre temps i en altres anteriors per a significar realitats semblants però no exactament iguals. Pensem, per exemple, en el concepte de *república*. En aquest cas no hi ha problema per a referir-se a la idea de república que va exposar Plató (2008), o a la concepció romana de república i, finalment, a la república moderna.²³² S’entén que cadascuna d’elles encarnava un model d’organització política caracteritzat per ampliar la capacitat de poder del poble o part d’ell, però no perquè la república romana no tinga sufragi universal o qualsevol altre element modern deixem de referir-nos-hi com a república. Tots els investigadors entenen que cada idea de república és la del seu temps i això no invalida l’ús del terme en altres fases històriques. No obstant això, al proclamar la modernitat de la nació, les posicions modernistes menys conciliadores no assumeixen l’ús de la paraula nació abans d’aquest període històric, encara que es puguin identificar realitats nacionals en transició (o en determinats casos en consolidació) durant la Restauració i fins i tot en el Renaixement o l’edat mitjana, i tot i que s’hagen localitzat usos premoderns de la paraula nació de significat semblant al modern. En aquest sentit, reprenent l’enfocament evolutiu que s’ha adoptat en aquest capítol sobre l’origen de la nació, es podria considerar que, de la mateixa manera que el fenomen ha patit una transformació progressiva fins a arribar la seua actual caracterització, també el llenguatge és viu i va modelant-se tant lèxicament com semànticament per a adaptar-se a les realitats que necessiten ser significades. Per això, evidentment, la nació a què es referia Beda en el segle VIII no era específicament una nació moderna; no podia ser-ho. Però el significat de la paraula nació quan aquest monjo escriu que “saxons, angles i juts, són una nació única, amb un sol idioma i una sola Església” i que ell ha intentat plasmar “la història de la nostra nació”, no estava massa allunyat del sentit que avui es dona al terme (salvant una distància de prop de 1.300 anys).

²³² Per no parlar dels diferents conceptes moderns de república sorgits després de la Revolució Francesa, des de les diferents repúbliques franceses, fins a la República Popular Xina, passant pel model de república alemany o els models d’influència soviètica, i fins i tot les nostres Primera i Segona República.

D'altra banda, els acadèmics de tots els paradigmes separen conceptualment *nació* i *estat*; s'entén que no són la mateixa cosa. Però l'enfocament dels modernistes acaba acostant tots dos conceptes, perquè en molts casos (i més en el corrent que Smith anomena *polític*) s'assumeix que no hi ha nació fins que no arriba l'estat modern, fins que formar un estat apareix com a objectiu, com a programa polític. I vincular estretament la nació a l'estat o a la modernitat és una bona estratègia política si s'és de la nació dominant d'un estat, perquè confirma el *statu quo* i implica limitar la legitimitat de les nacions sense estat que hagen sobreviscut a la supremacia de la dominant. De fet, curiosament, els modernistes solen ser de "nacions" amb estat o almenys no solen qüestionar l'estat de coses politicoterritorial. Al contrari, no és estrany trobar perennialistes en nacions sense estat (com veurem, són habituals els neoperennialistes, o almenys les visions eclèctiques, entre catalans i valencians), potser perquè deslligar completament els dos conceptes és una bona estratègia política si no es compta amb un estat: si la nació té una entitat al marge de l'estat, es té un estatus més enllà d'una regió subordinada.

Respecte de l'etnosimbolisme, alguns autors modernistes creuen veure en les seues posicions una actualització del perennialisme, una forma atenuada o menys extrema dels arguments que dominaven l'estudi de nacions i nacionalisme abans de la Segona Guerra Mundial. Fins i tot s'arriba a considerar l'etnosimbolisme "una rehabilitació intel·lectual del nacionalisme" (Mitu, 2005: 2; vegeu també Treanor, 1997), en la línia de les acusacions que es van fer anteriorment al perennialisme. En tot cas, com el neoperennialisme, l'etnosimbolisme sorgeix com a resposta a l'hegemonia modernista i, des de l'inici, s'autoexigeix un alt nivell analític per a contestar l'aparent fortalesa teòrica del modernisme. El problema és que és una carcassa teòrica encara en construcció i que té distintes dificultats per a culminar la proposta.

En aquesta pugna entre paradigmes, i de manera general, el modernisme sembla representar "l'esquerra" –especialment el corrent constructivista, els llaços del qual amb el marxisme són clars–, i l'etnosimbolisme i el perennialisme la "dreta" –encara que només siga per un perceptible "temor" conservador a la pèrdua de les identitats nacionals– (Mitu, 2005: 2-3). La visió marxista de la nació com a formació social

específica del sistema capitalista casa en gran manera amb la consideració del fenomen com un “resultat de condicions específiques de l’era moderna”. També amb Mitu (2005: 4-5), es pot percebre en el marxisme o les derivacions marxistes un cert matís de pugna ideològica: des del segle XIX, Marx i els seus continuadors han prestat una gran atenció al nacionalisme com a ideologia rival, que ells entenien com a “falsa consciència” d’instrumentalització burgesa, que intentava (moltes vegades amb èxit) desplaçar la consciència de classe. Com que ja en aquesta època Marx i Engels havien constatat el poder de la consciència nacional, es va procurar lligar-la a interessos del capital (a menys que en la lluita nacional haguera un component d’alliberament enfront de l’opressió) i prevenir la classe treballadora contra aquest tipus de llaços solidaris, que posaven en perill el projecte internacional de lluita contra l’explotació i per la modificació de les relacions de producció capitalista. Els modernistes actuals estan influïts en major o menor mesura per aquestes posicions marcadament polítiques. Però tampoc hauria de ser incompatible amb el marxisme considerar, d’una banda, la instrumentalització burgesa del nacionalisme i la contribució de la nació i l’estat nació a l’assentament del sistema capitalista, i d’una altra, que aquestes “comunitats imaginades”, que aquesta construcció social característicament moderna i pròpia del mode de producció capitalista, va poder tenir un antecedent premodern, unes nacions que apuntaven característiques que després es completarien i perfeccionarien en la modernitat, de la mateixa manera que va existir un capital mercantil precursor.

Aquesta classificació ideològica dels paradigmes, decididament simplista, no té una correspondència clara en alguns països de l’Est d’Europa que van estar sota la influència soviètica bona part del segle XX. És el cas de Romania, on el nacionalisme i l’origen de la nació han sigut temes notablement desenvolupats per les ciències socials. Segons l’anàlisi de Sorin Mitu, la confrontació acadèmica a Romania ha quedat establerta entre perennialistes/nacionalistes i constructivistes/antinacionalistes; però els constructivistes són netament liberals admiradors d’Occident, mentre que els perennialistes (almenys els més veterans) estan lligats a l’oficialisme marxista de l’antic règim, que es va encarregar de recrear la seua pròpia mística i història nacional durant el govern de Ceaucescu; la investigació històrica va ser promoguda i els passats romà i

medieval van ser reconstruïts per a donar cos a una crònica oficial del poble romanès (Mitu, 2005: 5). De tota manera, en aquestes latituds ser conservador en el canvi de segle és mantenir-se fidel a l'antic règim, i ser progressista defensar tot allò que arribe d'Occident; així succeirà fins que passe un temps i els sistemes de partits i continus ideològics queden alineats amb la resta d'Europa.²³³ Però no deixa de ser curiosa aquesta transposició de papers i, a més, demostra que, encara que siga a través de malabarismes intel·lectuals, un marxista pot ser perennialista i un liberal constructivista. Més a prop de nosaltres, tenim l'exemple del prestigiós historiador marxista Pierre Vilar, a qui, pel que fa a l'origen de la nació, podríem etiquetar com a eclèctic, però de qui rescatem fragments com el següent:

Si, per exemple, evoquem la "Catalonia romànica", buscarem en aquell nucli primitiu, del segle x a l'xi, un cert estil de vida, una certa "cultura" que ja la diferenciava d'allò "francès" i d'allò "espanyol", per a aclarir en gènesi i embrionàriament (...) la diferenciació "nacional" dels Països Catalans (1998: 30).

Siga com siga i encara que s'assumeix la validesa del balanç inicial, és necessari tenir en compte aquests possibles biaixos nacionalistes, esquerrans, conservadors, etc., màximament quan,²³⁴ en el cas valencià s'ha pogut registrar una abundant producció acadèmica que en alguns casos naix amb filiació política i en molts altres es pot endevinar sense massa esforç.

²³³ També a Espanya hi ha hagut durant prou de temps un cert pudor a confessar-se de dretes pel llegat negatiu de la dictadura franquista. Fins i tot es manté un alt percentatge de vot ocult de dretes en les enquestes, com s'ha pogut comprovar directament en l'anàlisi de sondejos preelectorals en eleccions municipals i generals.

²³⁴ Evidentment, són biaixos als quals aquest treball pot estar sotmès.

La formació de la ideologia nacionalista

Deixant de banda el concepte de *nacionalisme defensiu* que utilitza Hastings (2000: 15) i entenent el nacionalisme com una ideologia moderna, repassarem tot seguit les principals fites i les aportacions dels autors més rellevants en la formació de la ideologia nacionalista. Primerament, hem de recordar que no estem tractant amb un sòlid i desenvolupat corpus teòric, però el contingut que ha anat acumulant la doctrina nacionalista fins a arribar a l'actualitat, està influït per bona part dels principals pensadors i actors polítics de l'època moderna, partint de la Il·lustració per a deixar-se caure en el segle xx amb les propostes de Woodrow Wilson a Versalles o fins i tot més enllà amb les aportacions dels moviments de la descolonització.

Els antecedents il·lustrats i la Revolució Francesa

En la primera concepció moderna de la nació i per al sorgiment de la doctrina nacionalista lligada a la Revolució Francesa²³⁵ té una importància clau el pensament il·lustrat i fins i tot els antecedents immediats d'aquesta fase del pensament burgès. Segons Herranz (1992: 2) hi ha tres pilars de la filosofia il·lustrada sobre els quals es recolza doctrinalment la nació: la noció d'estat, la idea de pacte o contracte i l'autogovern, tres qüestions que formen part dels preceptes liberals que tingueren el seu punt d'inici en l'obra de Locke, encara en el segle xvii. De fet, Locke ja avança que "els individus lliures prenen la determinació en comú de formar la societat política, i per tant el seu autogovern" (citada en Herranz, 1992: 5), avançant en part aquests pilars que esmentàvem i servint de substrat teòric als il·lustrats.²³⁶ Per exemple, Rousseau (1762) concreta la idea de contracte social a partir de Locke i "és precisament el pacte o contracte la baula que uneix la realitat estatal i el principi d'autogovern amb les bases de la nació" (Herranz, 1992: 3). Seguint amb Rousseau, autors com Hans Kohn (1984; citada en Villanueva, 1990: 294-303; vegeu també Kohn, 1973: 327) li atribueixen la paternitat del nacionalisme basant-se en 4 arguments:

²³⁵ Tot i que ens centrem en Europa, perquè és en els segles xviii i xix el centre mundial i on es produeixen la major part dels debats i obres referides a la nació, s'ha de recordar amb Benedict Anderson (1993) que abans que a França, als Estats Units es crea una República que atribuïa la sobirania als membres de la nació.

²³⁶ La Il·lustració anglesa, representada sobretot per David Hume, també feia plantejaments tendents a la democratització i a la desconcentració de poder, però des d'una perspectiva més conservadora, d'acord amb el procés de reforma gradual que va anar experimentant Anglaterra (vegeu Espuny, 2002).

- Identificació de la nació i el poble: desvincula la nació del monarca per lligar-la al poble (la sobirania popular seria en aquest cas pràcticament equivalent a la sobirania nacional). Just abans de la Revolució Francesa, Sieyès també arriba a fer aquesta identificació, però en termes menys avançats que Rousseau, perquè Sieyès es basava més aïna en un tercer estat excessivament decantat cap a la burgesia i no tant en el conjunt del poble; Robespierre s'encarregaria de dur a la pràctica la teoria roussoniana (Herranz, 1992: 10).
- Importància concedida a la comunitat, que és la base sobre la qual s'ha de sostenir el contracte social; per a Rousseau, la comunitat havia de ser més aviat petita perquè els mecanismes democràtics funcionaren millor (enfront de la realitat imperial de la segona meitat del segle XVIII).
- Concessió d'una relativa importància "als costums i tradicions populars en relació amb la nacionalitat".
- Patriotisme: cada individu es deu a la seua "pàtria" (en un sentit més afectiu que país).

Són els individus de la comunitat (una comunitat que es fonamenta parcialment en costums i tradicions) els que lliurement han de confluïr en aquest contracte social, que confirmarà la sobirania del poble; d'aquesta manera, la nació passarà a ser una nació d'homes lliures i aquests hauran de rendir fidelitat a la pàtria perquè això significarà defensar els interessos de tots els conciutadans. Evidentment, Rousseau no és un teòric de la nacionalitat, però són raonaments referits a un model de societat per a ell ideal, i que lligava de vegades a la nació o a elements que entronquen amb la nació, almenys la *nació política*.

En qualsevol cas, ja hem vist que en Rousseau també apareixen els elements de caràcter cultural que més endavant subratllarà el romanticisme. De manera semblant, en un altre dels il·lustrats més notables, el baró de Montesquieu, podem trobar algunes de les idees que caracteritzaran la visió romàntica de la nació. Per exemple, ell utilitza la noció de *poble*, que lliga a la cultura i a unes característiques particulars; no concep una nació replicable universalment. Com Rousseau i altres il·lustrats, Montesquieu parla de voluntarietat i de contracte, però també de "l'esperit de la nació

com a element configurador dels costums, les llengües, la religió, les normes, etc.” (Herranz, 1992: 27). Aquest esperit ha de condicionar les lleis del poble i la manera en què s’organitze la nació. En realitat, sembla que Montesquieu vulga aglutinar en la seua concepció de nació les definicions política i cultural.

Però el nacionalisme encara no està present en la vida dels filòsofs il·lustrats; només estan reflexionant sobre un nou tipus de societat per a la classe emergent i, en aquesta tasca, estan aportant elements decisius per a configurar la ideologia nacionalista. Un exemple més clar d’aquestes contribucions involuntàries el tenim en Kant, capdavanter de l’universalisme i per al qual nacions i nacionalisme no van tenir massa interès; i no obstant això, segons alguns autors, la seua teoria de la lliure determinació individual és clau per a la definició posterior de l’autodeterminació dels pobles (Villanueva, 1990: 88).

Encara amb l’influx del pensament il·lustrat, en la *Declaració dels Drets de l’Home i del Ciutadà* que es redacta a París el 1789, s’apuntava que “el principi de sobirania resideix essencialment en la Nació: cap conjunt d’homes, ni d’individus, no pot expressar autoritat que no emane d’ella” (citada en Billig, 2006: 51; vegeu també Herranz, 1992: 7).²³⁷ Com hem apuntat, també Robespierre i en general els jacobins (i fins i tot abans els girondins), es recolzen en el principi roussonià de la sobirania popular per a desenvolupar-ne la pràctica política. “La voluntat general no l’entenien com individualitzada –que és el cas de Sieyès– sinó que pensaven que el poble, en conjunt, i no el tercer estat, era el titular de la sobirania” (Herranz, 1992: 10). En concret, Robespierre va desenvolupar al màxim aquesta idea per a incorporar el poble pla a la nació i subordinar les voluntats individuals al tot (que no és altre que la nació).²³⁸

²³⁷ Sol identificar-se en la Revolució Francesa l’inici d’una creixent democratització de la vida pública a Occident, precisament a partir d’afirmar que la sobirania recau en la nació i no en el monarca. Però a la França prerrevolucionària, el grau de participació política dels ciutadans en els afers locals era sorprenentment elevat. La Revolució va suposar “un considerable increment de les oportunitats i incentius perquè el poble participara en la política nacional”, però en la primera fase va limitar bastant el poder local. “La centralització va promoure aquest procés de nacionalització situant cada vegada amb més freqüència els recursos i decisions més importants en la capital de la nació o en el govern nacional” (Tilly i al., 1997: 40).

²³⁸ S’ha de tenir en compte que la Revolució i aquesta democràcia primigènica, amb el que suposen de transformació radical dels preceptes del moment, van arribar precisament després d’un període en el que es va assentar tot el contrari, l’absolutisme, on la concentració del poder polític va ser màxima respecte d’èpoques precedents, on la resta de la noblesa representava un contrapès importantíssim al

Així mateix, el que sorgeix de la Revolució Francesa és el primer règim que adopta “el dret dels pobles a disposar d’ells mateixos, o principi d’autodeterminació nacional” (Villanueva, 1990: 248), és a dir, que el procés revolucionari implica la pràctica política de “la teoria de l’afirmació nacional” (Herranz, 1992: 7). Primer s’afirma el dret a la resistència contra l’opressió; després l’associació voluntària de la nació o a la nació; i seguidament la proclamació del respecte de la llibertat dels altres pobles (principi que violaria anys després Napoleó); finalment, se subratlla el dret de cada poble a donar-se lliurement un govern propi. Acabada aquesta seqüència, s’alliberen les colònies sota el lema de Robespierre “un poble que oprimeix un altre no pot ser un poble lliure”. Però paradoxalment, abans, el 1791, la Constitució de la República havia proclamat França “una i indivisible”, basant-se en fronteres “naturals”... (Villanueva, 1990: 249-259). Potser la societat de l’època no estava preparada per a adoptar un criteri exclusivament voluntarista; i pensem que pocs anys abans l’obra de Montesquieu i Rousseau així ho reflectia, al·ludint a l’esperit de la nació o a elements “objectius”.

La reacció a l’imperialisme de Napoleó. Fichte, Herder i el romanticisme

La ideologia nacionalista havia començat a forjar-se en el pensament il·lustrat i tenia en la Revolució Francesa el seu inestable camp de proves. L’entrada en guerra amb Àustria i Prússia, que temien l’extensió de l’ideari de la Revolució, havia reforçat el sentiment nacionalista francès, no ja sols per la defensa del territori nacional, sinó perquè ara protegir la nació no era salvaguardar el rei; altrament, els ciutadans es protegien a si mateixos, a les seues famílies, i a un territori i uns béns que eren teòricament de tots els francesos. L’orgull de pertànyer a la nació agafa, doncs, un nou i vertader sentit, i els ciutadans s’allisten voluntàriament a l’exèrcit nacional per a

poder reial (fins i tot hi havia ducs o comtes que podien concentrar tant de poder com el rei; és el cas dels titulars de Borgonya o Normandia, almenys fins al segle xv) i li disputaven freqüentment el tron al rei. Després hi ha hagut un altre gran període de concentració del poder polític amb els feixismes i les dictadures. Al llarg de la història, de la mateixa manera que podem parlar en els darrers segles d’un balanceig entre estat i mercat (favorable a aquest darrer), es pot parlar d’un balanceig històric entre concentració i repartiment del poder polític, sempre amb una tendència històrica cap a la democratització. Les ones curtes serien eixe balanceig, però hi ha una projecció lineal cap al repartiment de poder, que de moment ha culminat amb la democràcia delegacionista o formal a l’espera de que es pugui generalitzar una democràcia participativa. Però aquest fenomen està circumscrit a una arena política que, no obstant això, està cada vegada més arraconada pel poder econòmic, paradoxalment tendent a la concentració.

defensar els guanys de la Revolució. No obstant això, és important recuperar en aquest punt l'anàlisi de classe tal com proposa Hirsch:

Quan la classe burgesa finalment va conquerir i consolidar el poder polític, va ser passant al primer pla i amb major claredat el caràcter de dominació del concepte nació. Més enllà dels profunds antagonismes d'una societat de classes, el nacionalisme va adquirir cada vegada més la funció de suggerir una unitat fictícia de poble, amb la qual es legitimava el domini burgès. Simultàniament, el nacionalisme es va convertir en un justificatiu tan important com efectiu per a intencions expansionistes i guerres imperialistes (1999).

Així doncs, de la defensa de la Revolució, passem a l'expansió de l'ideal revolucionari. Inicialment, es va considerar que França i la Revolució estarien més protegits si els estats veïns adoptaven també els postulats de la Convenció. Per tant, quan el nou exèrcit nacional comprova que pot contenir les tropes imperials austríaques, modifica l'estratègia netament defensiva per a posar en pràctica l'atac com a argument defensiu. Però ja abans de l'arribada al poder de Napoleó, els territoris que anaven passant a mans franceses no eren alliberats tal com havia estipulat Robespierre en el període jacobí, sinó que passaven a servir els interessos nacionals francesos i, més específicament, els de la seua burgesia (es conquerien mercats de matèries primeres, de manufactures, de treballadors, etc.). De l'universalisme nacionalrevolucionari passem a l'expansionisme i l'imperialisme, que agafa la màxima expressió amb Napoleó (Herranz, 1992: 15-16; vegeu també Villanueva, 1990: 276-278).

Quan el general Bonaparte liquida algunes de les conquestes de la Revolució i es mostra a ulls del món com l'emperador que només aspirava a la glòria personal o, sent benèvol, a la grandesa de França associada a la seua figura, els pobles conquerits incrementaren el seu rebuig a l'invasor. Els intel·lectuals d'aquests països (singularment els territoris de parla alemanya), en principi molts d'ells simpatitzants de la causa revolucionària, s'adhereixen a l'oposició antinapoleònica i, en aquest context, sorgeix el corrent filosòfic anomenat *romanticisme*, que donarà lloc a "una nova versió a l'hora d'interpretar 'la nació'" (Herranz, 1992: 1; vegeu també Philips & Wallerstein, 1985: 163). Així, intel·lectuals alemanys com Schelling, Herder o Fichte acolliren amb un entusiasme inicial la Revolució i el seu idealisme polític primerenc perquè ja estaven

preconitzant l'alliberament "espiritual". Fichte fins i tot va escriure alguna obra en la línia de la filosofia il·luminista que sustentava la Revolució; per exemple, en *Reivindicacions de la llibertat de pensament als prínceps d'Europa que fins ara l'han oprimit* (1792) es preocupa de reafirmar la independència individual amb influències de Kant i Rousseau, però amb un sentit moralitzant; així mateix, defineix una voluntat general que emana de les voluntats individuals. Però a ell, a Herder i a altres els van decebre "les intencions expansionistes i els interessos particularistes dels francesos" (Herranz, 1992: 17). Així doncs, l'ocupació d'aquests va estimular no sols les forces reaccionàries i contrarevolucionàries, sinó també els intel·lectuals defraudats. Aquesta anàlisi ja està fent-se des d'una perspectiva temporal curta: en la segona meitat de la centúria, Von Treitschke ja identifica el XIX com el segle del nacionalisme i situa l'inici de la ideologia en la reacció contra els intents d'homogeneïtzació de l'Imperi napoleònic (Von Treitschke, 1914; citat en Guibernau, 1996: 20).

El corpus teòric de la *contrarevolució* podríem sintetitzar-lo en dues teories: el moviment romàntic (sobretot l'alemany) i l'argumentació tradicionalista francesa.²³⁹ Totes dues, tot i "enfonsar les arrels en la tradició il·luminista i en els preceptes de la nació política posats en marxa per la Revolució Francesa" seran sobretot clau per a definir la "nació etnocultural" (Herranz, 1992: 26). Centrarem l'atenció fonamentalment en el *romanticisme* i més específicament en les obres de Fichte i Herder que ja hem començat a esmentar.

Fichte i la resta de romàntics europeus estan influïts per l'expansionisme imperialista, la negació que l'imperialisme fa dels ideals revolucionaris i la frustració de la unificació alemanya que havia de produir-se després de l'alliberament dels pobles alemanys del jou dels tirans. Aquest debat interior fa que Fichte comence a relativitzar la llibertat individual (que el connectava amb la Il·lustració), perquè ara la comunitat serà la que

²³⁹ De menor pes intel·lectual que el romanticisme, l'altre gran *corrent* contrarevolucionari és el *tradicionalista francès*, que va intentar restaurar els valors de l'Antic Règim. Es recolzen en la història, que és on descansa l'essència de la nació i no en la doctrina nova de la Revolució. Té punts d'unió amb el romanticisme, però el corrent tradicionalista rebutja la idea d'autogovern; el poble no té sobirania, són súbdits. Un dels més destacats és Barrés, que sostenia que la terra i els avantpassats determinen la nostra existència i ens subordinen a la col·lectivitat, però és una col·lectivitat nacional afecta al vell ordre, a la monarquia que preservarà aquesta herència del passat (Herranz, 1992: 40-43).

determina l'acció de l'individu (Herranz, 1992: 22-23). És una nova versió del nacionalisme (cultural, ètnic) en la qual

l'individu i els seus valors són relegats a un segon pla, perquè és la comunitat i, en definitiva, la nació la que adquireix el caràcter identificador; però aquest individu segueix sent lliure perquè la seua voluntat és la voluntat de la nació. En definitiva, en Fichte es troba la transició de l'ideal liberal dels primers anys de la Revolució a l'ideal romàntic de la conjuntura napoleònica (Herranz, 1992: 24; vegeu també Renaut, 1993; Villanueva, 1990: 57).

El protagonisme de Johann Gottlieb Fichte en la formació de la ideologia nacionalista rau en la seua capacitat per a harmonitzar dues tradicions de pensament en principi contraposades:

Culturalment, la idea més decisiva en què es basa el nacionalisme (...) és la noció moderna d'individu. La idea que els éssers humans poden ser entesos almenys potencialment com autosuficients i autocontinguts (...) és vital. No és accidental que Fichte siga crucial per a les històries de l'individualisme i el nacionalisme. La noció d'autoreconeixement personal de Fichte (...) està inextricablement lligada a la noció de nació considerada com un individu. Igual que les persones són enteses com unitàries en el pensament prototípic modern, les nacions també són considerades integrals (Calhoun, 1994: 315).

Aquesta analogia no era gens problemàtica en el segle XIX, perquè, de fet, en aquests moments es parlava sense problemes del "caràcter" de les nacions.

La síntesi de tradicions²⁴⁰ és visible sobretot en l'obra *Discursos a la nació alemanya*, on Fichte parteix "de l'ètica kantiana de l'autonomia de l'individu, i de la concepció herderiana de la diversitat cultural de cada poble, per a elaborar un concepte d'allò nacional sobre la base d'un criteri purament organicista" (Herranz, 1992: 29). I justament és la cultura "la que fa l'individu membre de la nació i l'identifica amb ella", perquè és "essència mateixa de la personalitat pròpia" de la nació. Aquesta cultura passa per una educació singular vehiculada per una llengua comuna; d'aquesta manera s'aconsegueix una cultura autòctona del poble, una cultura nacional. La llengua, doncs,

²⁴⁰ En relació a la dicotomia romanticisme-Il·lustració, que està en la gènesi dels tipus ètnic i cívic que afrontarem més endavant, Renaut (1993) arriba a afirmar que Fichte arriba a formular un nacionalisme ètnic-cívic.

esdevé també un factor clau com a element diferencial de la cultura i vehicle de transmissió d'aquesta educació que proporciona la "comprensió del 'ser' alemany" (Herranz, 1992: 29-33; vegeu també Villanueva, 1990: 58; Billig, 2006: 36). Però aquests afegits de caire cultural no impedeixen que es considere a Fichte un eclèctic difícilment qualificable:

Fichte, el 1807, no és ni Aufklärer, ni romàntic. No defèn ni la idea de nació contracte, heretada de l'Aufklärung per la Revolució, ni la de la nació geni, desenvolupada pels romàntics. Les consideracions sobre la llengua introdueixen en la nacionalitat una dimensió de naturalitat incompatible amb la dimensió purament voluntarista de la nació contracte; les precisions sobre l'obertura de la nació a qui s'adherisca a certs principis mantenen un universalisme o un cosmopolitisme virtuals inacceptables en la perspectiva de la nació geni (Renaut, 1993: 58-59; vegeu Zabalo, 2004: 71-72).

Centrats en les consideracions de tipus lingüísticocultural, cal advertir que Fichte arreplega de Herder el criteri de "particularisme nacional" (*Idees per a una filosofia...*): la civilització es mostra en allò nacional i particular, i no, com deia el pensament il·lustrat, en allò general i universal (Villanueva, 1990: 72; Gellner, 1998: 72). Herder afirmava que aquest particularisme dóna lloc a dos indicadors fonamentals: la llengua i la funció dels governs (que es recolza en la tradició, la història, el costum), que serviran per a distingir "nosaltres" dels "altres" (Ipperciel, 2007: 401). Aquesta peculiaritat dels pobles ve donada per "l'esperit del poble" (*Volkgeist*). I, en realitat, segons Herder, aquest esperit ve determinat per una mena de mandat diví. La idea il·luminista de nació com a voluntat dels individus respecte d'una forma de govern és transformada per Herder en una divisió natural dels éssers humans que té origen diví. La diversitat s'ha de preservar per això, perquè és un mandat diví, i perquè estimula el progrés de la humanitat (Herranz, 1992: 36-37; vegeu també Villanueva, 1990: 73-75; Billig, 2006: 36; Gellner, 1998: 73). Fichte potser no fa tant d'èmfasi en allò diví com Herder, però arreplega part de les seues idees per a aportar un idea de nació, diguem-ne, mixta. En qualsevol cas, tots dos i després Hegel amb la seua concepció de l'estat (Carrillo, 2003), faran prevaldre al col·lectiu sobre l'individu i el subjecte col·lectiu no és un altre que la nació.

L'ideal romàntic es va concretar també en l'*Escola Històrica del Dret*, d'autors com Von Savigny, que mantenien que "un poble es manifesta en el seu dret, el qual és una creació històrica, manifestació concreta de l'esperit de la nació. (...) No és el poble dels ciutadans, sinó el poble històric fet per la tradició i pels segles" (Herranz, 1992: 38); l'estat seria el projecte de futur d'aquest poble, la materialització jurídica de la nació forjada al llarg de la història.

En definitiva, l'extensió de la identificació amb la nació a partir del romanticisme es va produir en pràcticament tots els casos conjugant "dues tendències: una de tipus polític, com és la legitimitat de l'autogovern per part d'una voluntat independent, i una identificació amb la nació en sentit subjectiu: la llengua, costums, arts, literatura, religió, etc." (Herranz, 1992: 25) i que lliga fortament l'individu a les seues arrels (Gellner, 1998: 76). En síntesi, la concepció romàntica de la nació estaria pautada per aquests preceptes:

- Organicisme: hi ha un tot (la nació) anterior a les parts (individus) sense el qual res pot entendre's.
- La nació es caracteritza sobre la base de criteris culturals.
- Hi ha diversitat de nacions i això implica la distinció i separació sobre la base d'aquells factors culturals.
- "Cada nació té un esperit particular i la història n'és la realització específica".
- "L'únic govern vertader és l'autogovern nacional"; i aquest govern no es basa en la mera voluntat sinó en una història i cultura comunes (Herranz, 1992: 39). La definició inicial d'autodeterminació (Rousseau, Kant) queda completada amb l'obra de Fichte i Herder i la seua "objectivació" d'aquest dret de les nacions (Villanueva, 1990: 22).

Els postulats de Fichte i Herder seran reformulats i moltes vegades extremats pels líders del moviment nacionalista alemany all llarg del segle XIX. Gran part de la producció intel·lectual i artística del moment es concentra en l'exaltació de la nació alemanya (l'individu havia de dedicar-se/subordinar-se a la comunitat nacional). Quan aquest procés nacionalitzador es troba ja madur es pot dir que la ideologia nacionalista

ja està raonablement assentada i que aquests autors dels quals hem parlat són potser els pares del nacionalisme (Villanueva, 1990: 279-284).

En qualsevol cas, tampoc és just que autors com Herder passen a la història només com els precursors del nacionalisme, i menys encara com a cap pensant de les versions més excloents de la ideologia nacionalista. S'ha sigut més benèvol amb Fichte, per la seua important obra inicial d'inspiració il·lustrada i per la seua obstinació en connectar l'autonomia individual i col·lectiva. No així amb Herder, tot i que és complicat etiquetar-lo de nacionalista; de fet, quan ell escriu, aquesta ideologia encara està en bolquers i ell no és el qui li'ls lleva. Herder, com Rousseau o Voltaire, també es podria distingir pel seu profund humanisme; i juntament amb elements particularistes, en Herder podríem identificar elements universalistes (Delannoï & Taguieff, 1993: 36; Kohn, 1973: 326-327).

Del Congrés de Viena a les revolucions liberals

El Congrés de Viena (1814-1815) no només va servir per a restablir les fronteres d'Europa després de la derrota de Napoleó, sinó també per a restaurar (amb petites concessions) l'antic règim que havia qüestionat severament la Revolució Francesa i els seus postulats. Això significava que els fonaments ja enunciats pels il·lustrats i els romàntics i que donaven cobertura filosòfica al nacionalisme, quedaven arraconats en benefici de l'absolutisme representat sobretot per la Santa Aliança (Rússia, Prússia i Àustria; ampliat després a Anglaterra). De fet, en aquest moment, aquesta aliança fou el referent negatiu del nacionalisme i l'autodeterminació. Es tracta d'un "gir polític conservador" enfront del progrés que significa l'emergent nacionalisme burgès (Villanueva, 1990: 312; Philips & Wallerstein, 1985: 163).

Com que la qüestió nacional està ja servida i el Congrés de Viena no li dóna una resposta satisfactòria, els quinze anys següents van a ser els de la gestació d'una nova ofensiva liberal, en l'intent d'adequar la superestructura a una estructura cada vegada més clarament capitalista. I l'impuls polític liberal anirà estretament lligat al nacionalisme. Així, algunes de les revolucions de 1830 poden anomenar-se directament nacionalistes (independència de Bèlgica, alçaments nacionalistes a Polònia, Alemanya i Itàlia, reprimits per la Santa Aliança). Aquest període ja no és el

d'aportacions filosòfiques crucials, sinó més aviat el de la translació d'aquests fonaments filosòfics a la doctrina nacionalista i a la seua pràctica política.

Per tant, la mateixa reacció que va provocar l'imperialisme napoleònic apareix enfront de l'afirmació de l'absolutisme de les grans potències (Connor, 1998: 5), però ara, a l'estil del darrer pensament fichteà (i amb un sentit pràctic), es combinaven les concepcions il·lustrada i romàntica. En qualsevol cas, el 1830 no es produïrien grans canvis polítics; més aïna es van desenvolupar determinats avanços ideològics i de classe: la burgesia, que promovia el constitucionalisme liberal i la independència nacional, es constitueix en classe hegemònica (Herranz, 1992: 47), sobretot en els països més avançats, com ara la puixant Prússia. La producció capitalista novament capaç requeria mercats majors que els microestats alemanys, però no tan grans com els imperis austríac o rus, perquè els transports i les comunicacions encara no possibilitaven un mercat global a tots els efectes. En conseqüència, la nova "mesura nacional" es revelava com la més adequada per a facilitar l'eixida lliure de la producció, de manera que el nacionalisme quedava tàcticament alineat amb la ideologia liberal i totes dues passaven a sustentar el programa polític burgès.

Pel que fa a la ideologia nacionalista, la figura central de les revolucions de 1830 va ser Giuseppe Mazzini, que liderava el moviment *Giovine Italia* (Jove Itàlia), posteriorment imitat per altres nacions (Polònia, Irlanda, etc.) i que ja amb la denominació volia reafirmar amb claredat el caràcter nacional i l'oposició a l'Antic Règim. Mazzini manejava un concepte integrador de nació en el qual combinava elements polítics i voluntaristes (la nació italiana havia d'autodeterminar-se per a formar una república d'homes lliures), amb aspectes culturals i "objectius" –llengua, història, geografia– (Herranz, 1992: 49). Per a ell, les nacions existien perquè hi havia evidències que així ho demostraven –vessant objectiva– i cada nació, d'acord amb la voluntat dels seus membres, ha de constituir-se en estat –vessant subjectiva– (Contreras, 2002: 265).

Tot i els fracassos de molts d'aquests moviments, segons Eric Hobsbawm, una mena de "principi de nacionalitat" (avançat al de Versalles 1919)

va convulsionar la política internacional d'Europa després de 1830 i va crear diversos estats nous que corresponien, en la mesura del possible, a una meitat de la crida de

Mazzini –“cada nació un estat”–, i menys a l'altra meitat –“només un estat per a la nació sencera”– (1992: 111).

Aquest principi aniria acomodant-se en la política europea i internacional al llarg de les dècades següents, amb un nou episodi de convulsió i avanç en el projecte burgès: les revolucions de 1848. En aquest moment, la incorporació de les masses va ser més important (és una de tantes ocasions en què la classe capitalista s'ha servit de la treballadora en la seua lluita contra l'antic règim).

Si podem assenyalar Mazzini com el referent teorico polític en la dècada dels 30 del segle XIX, el 1848 ho serà un connacional seu, Pasquale Stanislao Mancini; de fet, Mancini seguirà l'obra de l'impulsor de *Giovine Italia* i la prendrà com a base per a les seues reflexions al voltant de les nacions i el dret internacional. Sintèticament, el seu pensament sobre aquesta qüestió seria el següent (Herranz, 1992: 51-53):

- Concepció natural de les nacions: hi ha un ordre natural de nacions.
- Aquestes nacions són comunitats formades per la unitat del “territori, l'origen, els costums i la llengua”, és a dir, les nacions són lliurement disposades segons un particularisme de tipus herderià.
- Però cal la consciència de la nacionalitat, la voluntat de ser nació perquè aquest particularisme prenga forma.
- “El dret de les nacionalitats a constituir-se lliurement, a conservar la pròpia independència si la tenen o a reivindicar-la si la violència les manté esclaves i oprimides, és un dret sacrosant i imprescindible” (Mancini; citat en Villanueva, 1990: 141).
- La llibertat de cada nació (i no de cada estat) tindrà com a límit la llibertat de les altres nacions.

Són uns supòsits que s'aproximen bastant al que hem enunciat com a preceptes de la ideologia nacionalista. En aquest moment, el nacionalisme ja comença a ser “la idea força en la vida política, cultural i econòmica d'Europa Occidental” (Kohn, 1973: 325), i consegüentment arribarà a ser un moviment de masses (Herranz, 1992: 105), tot i que

en molts casos encara siga considerat com un moviment ideològic subversiu (Letamendia, 1997: 127).

La guerra francoprussiana (1870) és el tercer moment històric clau en el segle del nacionalisme. La fonamental obra de Renan, per exemple, no s'explica sense aquest conflicte i la corresponent disputa per Alsàcia i Lorena; la famosa conferència "Qu'est-ce qu'une nation?" (1882) intentava justificar que aquests pobles havien de formar part de França. Així, per a Renan l'element voluntarista és el que millor defineix la nació: "l'existència d'una nació és un plebiscit de tots els dies" (Renan, 1882). No obviava la importància dels elements culturals, però davant la voluntat de ser nació aquests són secundaris (Herranz, 1992: 54-55).

La consideració de la qüestió nacional des del moviment obrer i el marxisme

Just quan les masses comencen a incorporar-se als moviments nacionalistes, també agafa força el moviment obrer i el seu internacionalisme. Seran, doncs, ideologies i moviments en competència en aquests moments (Philips & Wallerstein, 1985: 164). En aquest segle XIX, el nacionalisme va plantejar al marxisme no pocs reptes, que Marx i altres autors van procurar resoldre sense perdre de vista la perspectiva de classe, i el precepte internacionalista (unió del treballadors de tot el món).

Abans de centrar-nos en Marx i els seus seguidors, fem una ullada al pensament de Bakunin, perquè tal era la força que estaven agafant els moviments nacionalistes, que la ideologia anarquista també es va veure obligada a tenir una posició sobre la qüestió, i de vegades no exempta de contradiccions. El fet que els pobles eslaus estaven sotmesos als imperis rus, turc i austríac, va dur Bakunin a fusionar pensament revolucionari i nacionalista: es tractava de fomentar un "nacionalisme d'alliberament" del poble eslav (paneslavisme). En els seus darrers escrits, va concretar el seu pensament sobre aquestes qüestions, que es resumeix en 4 tesis inspirades parcialment en Proudhon:

- Reconeixement de la nacionalitat com a associació humana natural.

- Reconeixement explícit del dret d'autodeterminació i de la llibertat de les nacions (tot situant la llibertat individual o de xicotets grups per damunt de la nacional).
- Posició contrària a fondre estat i nació ("l'estat corromp la nació", deia).
- Federalisme: individus, grups i nacions han de federar-se lliurement fins a aplegar a la unió lliure de tot el món (Villanueva, 1990: 36-45).

Així doncs, es tracta d'uns postulats no massa diferents dels enunciats per Mazzini, Mancini, i abans els romàntics; només que el rebuig anarquista a l'estat implica que la màxima "una nació, un estat" siga lògicament obviada i, en canvi, hi haja una proposta de federació mundial i lliure de nacions. Potser la revisió del paper de l'estat en un segle XXI en què el paper dels nacionalismes ja es més difús, permeta recuperar aquests plantejaments i, de fet, el moviment alterglobalització a principis del segle va actuar amb propostes d'aquest tipus. En qualsevol cas, l'anarquisme immediatament posterior, i molt clarament el significatiu anarquisme ibèric de principis del segle XX, no va ser tan condescendent amb el nacionalisme (Girón, 1996).

Pel que fa a Marx i el seu col·laborador Engels, no van fer una producció específica sobre la nació, que era per a ells un assumpte secundari. Com hem comentat, el que sí que feien era opinar sobre l'assumpte, reflexionar intel·lectualment, perquè eren temps on hi havia molts esdeveniments i processos en els quals el nacionalisme era protagonista o com a mínim rerefons. L'aspiració a l'autodeterminació la veien amb bons ulls, perquè en l'època significava combatre una Europa reaccionària, però les aspiracions nacionals dels pobles havien de subordinar-se a la lluita de classe, a l'alliberament del treball del jou del capital (Villanueva, 1990: 147-151; Laso, 2003). Per exemple, una de les més famoses reflexions sobre la qüestió nacional la fan en relació amb el cas irlandès. Marx dóna suport a la lluita dels irlandesos per a llevar-se de damunt la dominació anglesa, perquè va fer d'aquesta lluita nacional una lectura de classe (Laso, 2003; Woods & Grant, 2000; Marx & Engels, 1976): els anglesos (i alguns escocesos) de l'illa d'Irlanda controlaven la majoria dels mitjans de producció i els treballadors eren majoritàriament irlandesos, aleshores la lluita nacional podia adquirir un caràcter polític que era interessant per a la classe treballadora: els treballadors d'Irlanda tenien el "deure de ser nacionals abans que internacionals" (Pastor, 2007:

194). Aquest principi de subordinació de la lluita nacional als interessos dels treballadors,

va ser desenvolupat pels marxistes aplicant-lo a dos grans Imperis –l'austrohongarès i el tsarista– que estaven considerats, per la coerció exercida en constituir-se, com a vertaderes “presons de pobles”. Els marxistes van tractar de solucionar el problema mitjançant dues opcions. La primera va ser la dels denominats “austromarxistes”–Otto Bauer, Adler, Springer i companyia– i radicava en l'autonomia nacional cultural; va implicar una interessant matisació del problema encara que implicarà també una gran complexitat tècnica. La segona, preconitzada per Lenin, Trotsky, Stalin i Tito més tard, consistia en l'eventual aplicació del dret de les nacions a l'autodeterminació (Laso, 2003; veure també Pastor 194-195).

L'èmfasi en la cultura de Bauer també va ser arrellegat dècades més tard per Vilar, que argumentava que tard o d'hora, en l'estudi del nacionalisme, s'arribava a aquest punt (1998: 63). D'altra banda, Marx i Engels reconeixen que, en els seus temps, la lluita de classes té un marc nacional:

No en essència, però sí formalment, la lluita del proletariat amb la burgesia és primerament una lluita nacional. El proletariat de cada país, per descomptat, primerament ha de resoldre assumptes amb la seua pròpia burgesia. (...) Els treballadors no tenen país. No podem llevar-los el que no tenen. Primer de tot, el proletariat ha d'adquirir supremacia política, ha de convertir-se en la classe hegemònica de la nació, ha de constituir en si mateixa la nació (...), però no en el mateix sentit que la burgesia (Marx & Engels, 1848; citat en Philips & Wallerstein, 1985: 159).

Sense deixar de banda l'internacionalisme obrer (“els treballadors no tenen país”), s'afirma el marc nacional de la lluita de classes, que, en qualsevol cas, és un marc més ampli que el de la ciutat, el feu, o el regne de l'antic règim. La delimitació nacional del conflicte està en plena consonància amb la modernitat, amb la consolidació del mode de producció capitalista i la seua vessant política (democràcia burgesa). Però el proletariat no rebutja la nació per ser una entitat burgesa; al contrari, ha d'aspirar a constituir-se ell mateix en nació, a prendre el poder i definir la nació conforme als interessos de la classe obrera.

Precisament el partit de Lenin va ser la primera formació marxista que va incloure en els estatuts el dret d'autodeterminació el 1903 (Villanueva, 1990: 111), tot i que, paral·lelament, la idea ja estava present en la Segona Internacional a través de Karl Kautsky (Letamendia, 1997: 127). Lenin pensava que el socialisme era incompatible amb l'opressió nacional i ja el 1913 parla obertament d'aquest dret, que afecta a totes les nacions i que s'ha d'aplicar mitjançant referèndum (Villanueva, 1990: 97-102; Pastor, 2007: 194). Lenin parla del "subjecte" de la nació, que estarà present quan "hi haja un moviment popular que senta ser una altra nació" (Villanueva, 1990: 111).

El projecte inicial de Lenin, fins i tot una vegada aconseguit el poder, era deixar que totes les nacions no russes pogueren separar-se de l'estat soviètic si aquest era el seu desig. Però després es va proclamar independent Finlàndia i va crear un estat burgès. Això va fer replantejar la política soviètica, i el 1918, Stalin, que anava prenent posicions, anuncia que a l'URSS es prioritzarà l'*autodeterminació social*: no es podia permetre la independència de nacions que vulgueren crear un estat burgès. Lenin va mantenir les seues idees fins al final, però ja estava malalt i van anar imposant-se Stalin i els russificadors (Villanueva, 1990: 112-125; vegeu també Woods & Grant, 2000; Letamendia, 1997: 127-128).

D'altra banda, Rosa Luxemburg sempre es va oposar al dret de les nacions a l'autodeterminació, perquè això significava anar en contra de l'internacionalisme obrer. Lenin va polemitzar amb ella subratllant que donava suport a aquest principi només

quan la seua aplicació afavorira el desenvolupament de la lluita de classes i el progrés social. Per a Lenin, el dret a l'autodeterminació no era un dret socialista sinó un dret democràticburgès aplicable en determinats casos. Lenin distingia també entre el dret de les grans nacions dominants, que revestia la forma de xovinisme, i la del dret de les petites nacions dominades. El primer ha de ser condemnat pels marxistes i el segon sostingut quan contribuísca al progrés social. Lenin va ser contundent en la condemna del xovinisme de gran potència. Així, arran de l'actuació de Stalin, Orjonikidze i Djerzhinski en Transcaucàsia, va dir "em sent avergonyit davant els obrers de Rússia per l'actuació del trio esmentat que han demostrat ser autèntics xovinistes gran russos". Aquesta crítica de Lenin el va conduir a la ruptura final amb Stalin i a demanar que aquest fóra destituït del seu càrrec de secretari general del partit, cosa que ja

sabem que no va succeir (Laso, 2003; vegeu també Woods & Grant, 2000; Pastor, 2007).

Ja exiliat, Trotsky i els seus seguidors mantindrien a grans trets l'ideari leninista en aquesta qüestió, que fins i tot va reflexionar per al cas de Catalunya durant la Guerra Civil (1931: 15-16): el poble català tenia el dret a autodeterminar-se, però sempre amb la idea que els pobles, els treballadors, es federen i s'unisquen.

Segons Hobsbawm (1992: 134-139), Lenin, Trotsky i altres marxistes a principis del segle xx, aconseguen conjugar amb relatiu èxit les lluites nacional i social, després del triomf clar del nacionalisme des de finals de segle XIX al començament de la centúria següent, com ara repassarem. De fet, marxisme i nacionalisme "es refereixen al present com una situació d'opressió, en què els individus viuen alienats (marxisme) o han perdut la seua identitat (nacionalisme)" (Guibernau, 1996: 28):

Taula V. Dinàmica de la lluita d'alliberament en el marxisme i el nacionalisme		
Variabls de la lluita d'alliberament	Marxisme/socialisme	Nacionalisme
<i>Opressor</i>	Capitalista	Colonitzador estranger
<i>Situació opressiva</i>	Alienació, apropiació de valor	Pèrdua d'identitat
<i>Visió del passat</i>	S'accepta per a transcendir-lo i avançar cap un estadi favorable de la història	Font d'inspiració per a restaurar la identitat nacional
<i>Tipus de lluita</i>	De classe	Nacional
<i>Escenari ideal de la lluita nacional/de classes</i>	Estat nació modern	Estat nació modern
<i>Lideratge</i>	Elit intel·lectual	Elit intel·lectual
Elaboració pròpia a partir de Guibernau, 1996: 28-29		

Al marge de les limitacions d'aquest esquema i d'algun punt qüestionable,²⁴¹ queda clar que són dues ideologies que naixen amb la modernitat, paral·leles a l'aparició del

²⁴¹ Per exemple, un dels debats més intensos dins del marxisme ha sigut si és més adequat la revolució en un sol estat o la revolució permanent per a assolir l'emancipació de tot el proletariat. Per tant, no

mode de producció capitalista i quan s'ha pogut casar amb coherència la dinàmica de lluita d'alliberament (per exemple, equiparant capitalista i colonitzador estranger, com va fer Marx en el cas d'Irlanda), han pogut confluïr i donar lloc a moviments d'alliberament nacional marxistes-leninistes, com és el cas del *Moviment d'Alliberament Nacional Basc* o el *Moviment de Defensa de la Terra* (després *Moviment Català d'Alliberament Nacional*).

L'aparició d'aquests darrers moviments, que han tingut una mínima però activa presència en terres valencianes, es pot situar en el context d'efervescència ideològica de l'esquerra en els anys seixanta i setanta que també va donar lloc als nous moviments socials. Dins dels moviments nacionalistes perifèrics es produirà una fractura esquerra-dreta que no ha de procedir necessàriament del conflicte de classes, sinó senzillament de diferències ideologicoidentitàries. La línia política d'aquest nacionalisme sol ser més de confrontació, enfront del pactisme del nacionalisme burgès. Aquests nacionalismes d'esquerra beuen d'una doble font: com ja s'ha esmentat, del marxisme-leninisme i, d'altra banda, dels plantejaments antiimperialistes d'alliberament nacional –per exemple, el moviment anticolonial algerià– (Letamendia, 1997: 103-105).

El triomf definitiu del “principi de nacionalitat” (primera meitat del segle xx)

Les posicions de Mazzini, amb la reformulació de Mancini, es mantingueren almenys fins al 1870, any de la Guerra Francoprussiana. El període següent, que comprèn més o menys de 1880 a 1914, experimenta algunes transformacions de certa rellevància (Hobsbawm, 1992: 112-119):

1. “S'abandonà el *principi del llindar*²⁴² que (...) ocupava un lloc central en el nacionalisme de l'era liberal. D'ara endavant *qualsevol* conjunt de persones que es considerara una 'nació' va reivindicar el dret a l'autodeterminació”; pobles que fins aleshores només tenien interès per als folkloristes comencen a despertar, quan

està clar que l'escenari ideal de la lluita de classe siga l'estat nació, com diu Guibernau; no està clar en aquesta modernitat tardana on la globalització s'ha fet més evident, però tampoc ho estava, per exemple, en els temps de Lenin.

²⁴² El principi del llindar fa referència a la consideració que només determinades nacions (de certa grandària, de certa tradició, etc.) podien ser considerades com a tals.

abans es podia considerar que no eren suficientment grans, o que no tenien l'adequada tradició històrica.

2. "A conseqüència d'aquesta multiplicació de nacions 'no històriques' en potència, l'etnicitat i la llengua es convertiren en els criteris centrals, cada vegada més decisius o fins i tot únics de la condició de nació en potència". Abans d'aquest període d'entre segles la llengua no tenia aquesta importància "pràctica", tot i l'èxit dels plantejaments de Herder i Fichte.
3. "No obstant això, hi va haver un tercer canvi que va afectar no tant els moviments nacionals no estatals, que ara es tornaren cada vegada més nombrosos i ambiciosos, sinó als sentiments nacionals dins dels estats nació establerts: un marcat desplaçament cap a la dreta política de la nació i la bandera, per al qual es va inventar realment el terme *nacionalisme* en el darrer decenni (o els últims decennis) del segle XIX". És una mena de "nacionalisme interior" de caràcter dretà i fins i tot xenòfob. La persistència del tradicionalisme i l'augment de moviments migratoris massius va influir decisivament en aquest fet.

Es podria dir que amb aquests preceptes i la visible incorporació de les masses, el nacionalisme (burgès) triomfa definitivament sobre la ideologia rival socialista, i això es va veure molt clarament des del principi de la Primera Guerra Mundial fins a la conclusió i els subsegüents acords de pau, amb la regència del "principi de nacionalitat" (Hobsbawm, 1992: 132).

Però l'època de vertader apogeu del nacionalisme és, segons Hobsbawm, de 1918 a 1950, just a partir dels acords de pau de Versalles. Ho va facilitar que al final de la Primera Guerra Mundial confluïren "dos fenòmens no intencionats: l'esfondrament dels gran imperis multinacionals del centre i l'est d'Europa, i la Revolució Russa, que va fer desitjable que els aliats jugaren la carta 'wilsoniana' contra la carta bolxevic" (1992: 141; vegeu també Letamendia, 1997: 41-47). Però també influeix el fet que "els principals estadistes de les potències aliades abraçaren públicament en repetides ocasions el principi de nacionalitat, tant durant la contesa com en la postguerra"; això va invertir a la doctrina nacionalista "d'una legitimitat que a partir d'aleshores faria difícil passar-la per alt o rebutjar-la" (Connor, 1998: 5).

Europa es transforma en un trencaclosques d'estats: en l'acord de pau de Versalles, es tractava d'aplicar el principi "wilsonià" pel qual les fronteres de cada estat havien de coincidir amb les de la llengua i la nacionalitat, però això no era tan fàcil i els resultats en molts casos no van ser satisfactoris. Txecoslovàquia o Iugoslàvia, per exemple, eren tan multinacionals com els antics imperis (Hobsbawm, 1992: 142; Ment, 2005; Girón, 2002). En qualsevol cas, si bé en alguns casos va haver-hi obstinació en el compliment dels acords, el principi també va ser violat repetides vegades durant la Primera Postguerra Mundial (Connor, 1998: 5).

La culminació d'aquest intent de fer estats nació homogenis²⁴³ va ser l'expulsió de minories (per exemple, Turquia expulsa el 1922 més d'un milió de grecs que vivien en territori turc des dels temps clàssics) i la neteja ètnica que vindria després, sobretot a principis dels quaranta amb els nazis (Hobsbawm, 1992: 143; vegeu també Clark, 2006). Una vegada reconstruït el mapa seguint pautes nacionals, i ja assolits els objectius de molts nacionalismes, el "contingut alliberador i unificador" (Hobsbawm, 1992: 148) del nacionalisme es va perdre en bona part. Encara quedaven minories del propi estat nació fora de les seues fronteres (hongaresos a Romania, per exemple) i l'estat nació havia d'imposar-se a les minories que tenia dins (Romania als hongaresos). Però era lògic que Versalles no resolguera molts d'aquests problemes:

És evident que ni Wilson ni altres defensors coetanis de la doctrina en qüestió, que, en aquell temps, s'expressava com el dret a l'autodeterminació de les nacions, pretenien que tinguera una aplicació universal. La seua intenció era, ben al contrari, que s'aplicara exclusivament en les regions que havien estat sota la sobirania dels països que perderen la guerra. No obstant això, com el principi s'havia formulat en termes generals, qualsevol grup desitjós de repudiar la dominació estrangera tenia dret a invocar-lo. La doctrina de l'autodeterminació es va convertir a partir d'aleshores en catalitzador i defensa dels moviments independentistes del món sencer i va contribuir a la retirada d'Europa de les possessions africanes i asiàtiques després de la Segona Guerra Mundial (Connor, 1998: 5).

²⁴³ Per a completar la informació, s'ha de dir que en els plebiscits que se celebraren perquè els habitants de zones dubtoses elegiren el costat de la frontera en què es volien integrar, hi va haver casos en què es va decidir formar part d'estats diferents al de la pròpia nació. Per exemple, algunes àrees poblades per polonesos van preferir seguir amb Alemanya (Hobsbawm, 1992: 144).

Entre aquests efectes “no desitjables” podem situar les reivindicacions de les nacions sense estat, com ara els catalans o els bascos (i després també les de les antigues colònies, com veurem més endavant):

Mentre que abans del 1914 el moviment nacional característic s’havia dirigit contra estats o aglomeracions polítiques que es veien com a multinacionals o supranacionals, per exemple, els imperis dels Habsburg i l’otomà, a partir del 1919, fou dirigit, en general i a Europa, contra estats nacionals. Era, doncs, quasi per definició separatista en compte d’unificador. (...) Però això ocorria de fa temps. La novetat era l’aparició de tals aspiracions en estats nominalment nacionals però en realitat plurinacionals de l’Europa Occidental sota una forma política en compte de cultural (Hobsbawm, 1992: 149).

Aquests nacionalismes, dins els quals estan els subestats de l’estat espanyol, havien tingut escàs protagonisme polític abans de 1914. Per a Hobsbawm només els nacionalismes subestats espanyols i el flamenc (Bèlgica) tingueren alguna importància fins a l’any 1950 (Hobsbawm, 1992: 150; vegeu també Hroch, 1985: 107-116).

En aquests moments, l’esport també va jugar un paper d’incorporació de les masses al prisma nacionalista, en transformar-se “en una inacabable successió d’encontres de gladiadors protagonitzats per persones i equips que simbolitzaven estats nació, la qual cosa forma part avui dia de la vida mundial” (Hobsbawm, 1992: 152). És l’era d’inici del seguiment massiu de determinats esdeveniments esportius: Tour de França (per seleccions nacionals), Copa Mundial de Futbol, Jocs Olímpics de Berlín 1936 (ja clarament d’acarnissada lluita pel prestigi nacional). La capacitat de síntesi de l’esport i el seu magnetisme (molts homes voldrien tenir les capacitats dels millors esportistes que són els que donen contingut a l’espectacle) van accelerar el procés d’identificació de la població amb les seues nacions. Hobsbawm ho resumeix perfectament: “La comunitat imaginada de milions d’éssers sembla més real sota la forma d’un equip d’onze persones el nom del qual coneguem. L’individu, fins i tot el que es limita a animar el seu equip, passa a ser un símbol de la seua nació” (1992: 153; vegeu també Payero, 2009: 94; Bairner, 2001: Arnaud, 1991: 182-194).

També a partir d'aquestes primeres dècades del segle xx, la revolució social i el sentiment patriòtic anaren moltes vegades de la mà. Hobsbawm suggereix alguns possibles factors explicatius (1992: 156-162):

- Enfront de certs temors, la dreta mundial semblava alinear-se solidàriament; així, no veia amb mals ulls l'ascens de Hitler o Mussolini, perquè representaven un fre al radicalisme d'esquerres. Per tant, no va ser massa difícil que s'articulara un nacionalisme antifeixista que a les dretes de França o Anglaterra els va costar bastant contrarestar.
- A partir de 1936, la Guerra Civil espanyola va fer que les nacions es posicionaren i també els treballadors d'aquestes nacions. L'observació de Hobsbawm és adequada però estaria millor dit "sobretot els treballadors d'aquestes nacions", perquè els governs francès o anglès no estigueren clarament enfront de l'alçament il·legítim de Franco i no ajudaren la República, cosa que sí que feren les organitzacions obreres i els treballadors d'aquests països (Garcés, 1996).
- Lenin va establir el vincle entre alliberament nacional i social, i consegüentment "l'alliberament s'havia convertit en una consigna de l'esquerra" (Hobsbawm, 1992: 159). Alguns nacionalismes en origen dretans, i fins i tot autoritaris i feixistes, de sobte tingueren aquesta vessant esquerrana, especialment després de la Segona Guerra Mundial i això es traslladaria després als processos de descolonització (vegeu també Fusi, 2003; Letamendia, 1997: 48-54). L'aparició d'ETA als seixanta s'ha d'entendre en aquest context. De tota manera i com hem comentat, l'extensió de les reivindicacions d'alliberament nacional també deuen bastant a la universalització involuntària del principi de nacionalitat enunciat a Versalles (Connor, 1998: 5), que possibilitaria l'ona imparable de la descolonització "formal".

Ja més pròxims al temps actual, l'esfondrament del bloc soviètic al final dels vuitanta va tornar a revifar un model d'ascens del nacionalisme semblant al del període d'entreguerres; fins i tot alguns dels conflictes poden ser qüestions pendents des del 1919. De tota manera, va ser un aprofitament ràpid de la situació, perquè a Lituània o Ucraïna no hi havia una resistència organitzada a l'estil de *Solidarność* a Polònia (Hobsbawm, 1992: 174-178; Budryte, 2005). Aquesta ha sigut la darrera gran onada

d'accés a la independència, després de les dues guerres mundials i prèviament en la segona meitat del segle XIX, quan el principi de nacionalitat començava a calar en la política europea i mundial (Letamendia, 1997: 127).

En qualsevol cas, es pot estar d'acord amb Hobsbawm quan afirma que el pes del nacionalisme ja no és el que ha tingut en diferents etapes entre 1789 i 1950. El nacionalisme ha perdut la seua força emancipadora i unificadora, i ara només són moviments separatistes de caràcter ètnic que intenten retornar a l'ideal de Mazzini d'estats lingüísticament i ètnicament homogenis (de fet, el nacionalisme subestatal sí que ha tingut més força després de 1950). Així i tot, no para d'haver-hi esdeveniments que demostrin que la força del nacionalisme no es pot encara negligir. Encara sembla haver-hi temor al ritme del món modern i a la seua homogeneïtzació, a la pèrdua d'identitat i tradicions, a les agudes transformacions socioeconòmiques, a les conseqüències de grans moviments de població... En la línia de Bauman (2005), Hobsbawm parla del nacionalisme i allò que promet com un reducte de seguretat (1992: 179-183). Però això no és obstacle per a considerar que les línies generals discorren per una altra senda:

El nacionalisme d'avui reflecteix una crisi de la vella ideologia i del vell programa "wilsonià-leninista", una crisi que sols es reconeix a mitges. (...) Fins i tot molts moviments nacionalistes antics, forts i decidits, tenen dubtes sobre la real independència estatal. (...) Tot i la seua evident preeminència, el nacionalisme és ara històricament menys important. Ja no és un programa polític mundial, per així dir-ho, com escauria afirmar que ho era en el segle XIX i principis del XX. És, com a màxim, un factor que complica, o un catalitzador d'uns altres fenòmens. No és inversemblant presentar la història del món eurocèntric del segle XIX com un procés "d'edificació de nacions", [però seria difícil parlar del canvi del segle XX al XXI en els mateixos termes]. Tot al contrari, haurà d'escriure's inevitablement com la història d'un món que ja no cap dins dels límits de les "nacions" i els "estats nació" (Hobsbawm, 1992: 198-201).

Tipologies de nacionalisme

És perfectament lògic que un fenomen tan complex com el nacionalisme adquirisca diferents matisos i prenga diverses formes en funció del context, la tradició politicofilosòfica o la relació amb el poder. Així, el moviment i la ideologia nacionalistes poden tenir una configuració múltiple que diferents autors han anat afrontant i explicant ja des de fa temps. Això és el que repassarem detingudament en aquest apartat a través de diferents tipologies. En qualsevol cas, també trobarem posicions que neguen algunes d'aquestes classificacions tot aduint que el nacionalisme és un fenomen amb unes característiques ben específiques i no permet concessions en forma de diferents versions.

Tot i que n'hi ha moltes de tipologies, ens centrarem en les dues que més literatura han produït, especialment la primera: es tracta de *nacionalisme cívic-nacionalisme ètnic* d'una banda; i *nacionalisme amb estat-nacionalisme sense estat* de l'altra. La dicotomia cívic-ètnic implica vertaderament dues maneres de pensar la nació; hi ha una línia de fractura, diguem-ne, filosòfica, que produeix dues versions ideològiques, tot i que puguen compartir molts trets comuns. En canvi, el segon parell, també anomenat *centre-perifèria*, és el reflex de dues perspectives en funció del grau de compliment del que, en teoria, és l'objectiu fonamental del moviment nacionalista: aconseguir un estat.

Cívic-ètnic

Segons Adrian Hastings (2000: 26), un dels principals estudiosos sobre el fenomen en les darreres dècades, la contraposició entre aquests dos models (cívic i ètnic) és un dels ingredients bàsics per a la correcta anàlisi del nacionalisme com un tot i això certifica la pertinència de dedicar un apartat important a aquesta polaritat.

Com hem vist en el capítol sobre la formació de la ideologia nacionalista, la distinció entre nacionalisme cívic i nacionalisme ètnic es forja ja a principis del segle XIX quan es produeix la col·lisió entre el projecte il·lustrat i el romanticisme. El pensament il·lustrat i la seua pràctica política desplegada sota la forma de revolució burgesa a França o als Estats Units (en aquest darrer cas amb l'afegitó de la segregació), havien generat un

nou concepte d'organització política, l'estat nacional, que concedia la sobirania no ja al monarca absolut, sinó als membres de la nació. Inicialment aquesta organització política republicana se sustentava en principis d'abast universal heretats de la Il·lustració. Com va passar poc més d'un segle després a la Rússia soviètica d'inspiració internacionalista, la França revolucionària pensava en l'extensió dels drets aconseguits a tota Europa i arreu del món.²⁴⁴ Però la idea central és que es tractava d'una nació, la francesa de final del XVIII, que posava l'accent en el voluntarisme, en el contracte entre els membres de la nació, sense cap al·lusió inicial a requisits de pertinença.

El romanticisme es defineix en bona part com a reacció a la Il·lustració i a l'efecte pervers de l'universalisme que aquella preconitzava, que no és altre que l'homogeneïtzació. Primer moguts per l'entusiasme de saber-se en poder de drets i valors irrenunciabls per a la humanitat (llibertat, igualtat...) i després com a estratègia defensiva enfront de l'absolutisme, França lliura una dura batalla contra la resta d'Europa que duu l'exèrcit revolucionari a la conquesta del seus veïns. Aquesta intromissió i la manera en què es produeix²⁴⁵ provoquen la reacció de fins i tot els defensors forans de la Revolució (tal és el cas dels alemanys Herder, Schelling o Fichte). L'amenaça de la uniformitat modifica profundament la perspectiva dels pensadors alemanys i els d'altres nacions europees per a donar lloc a una exaltació de la particularitat sintetitzada en l'amor a la pàtria. Naixia d'aquesta manera el romanticisme i una nova concepció de la nació que alguns mantenen que és *l'única*. A partir d'aleshores, el nacionalisme comença a definir-se com a ideologia, i ho fa, com diu Hastings, amb valors "inherentment particularistes" (2000: 49).

Caracterització dels tipus

Aquesta distinció cívic-ètnic té altres apel·latius que vénen a significar més o menys la mateixa cosa amb matisos. Així, també hi haurà qui contrapose polític i cultural, o qui faça referència a la nació contracte i la nació geni, o qui parli de models francès i

²⁴⁴ Tots dos, França i Rússia, pervertiren després aquests ideals per a transformar-los en expansionisme nacionalista: de la revolució permanent o revolució mundial es passa a la revolució en un sol país que sotmetia els altres.

²⁴⁵ En els territoris on arribaven els francesos, no es contagiava la llibertat i la justícia social (d'altra banda, també amb dificultats a la mateixa França, entre *govern del terror*, Directori i Napoleó), sinó més aviat el contrari, perquè passaven a ser pràcticament colònies.

alemany, de varietat occidental i oriental, de voluntarisme enfront d'objectivisme, o directament de nacionalisme il·lustrat-nacionalisme romàntic. Entre la teoria social sobre el nacionalisme, ja en els anys setanta apareix aquesta distinció en l'obra de Hans Kohn que contraposava una varietat "occidental" a una varietat "alemanya" o "oriental" (citada en Contreras, 2002: 283). Després, altres autors, com ara Smith (1997), Brubaker (1992) o Finkelkraut (1990), han acabat de perfilar la dicotomia. En la taula següent es contraposen aquestes dues versions de la ideologia nacionalista:

Taula VI. Caracterització dels nacionalismes cívica i ètnica		
	<i>Variant cívica</i>	<i>Variant ètnica</i>
<i>Àrea geogràfica europea</i>	Occidental	Oriental (i Central)
<i>Corrent del pensament burgès</i>	Il·lustració	Romanticisme
<i>Països que modelen</i>	França (altres: EUA, Anglaterra)	Alemanya
<i>Moment polític d'eclosió</i>	Revolucions liberalburgeses s. XVIII	Reacció antiimperialista s. XIX
<i>Criteri jurídic de pertinença</i>	<i>Ius soli</i>	<i>Ius sanguinis</i>
<i>Tipus de comunitat</i>	De convivència	De naixement
<i>Base poblacional</i>	Ciudadans	Naturals
<i>Base sobre la que es construeix la nació</i>	Territori	Ètnia
<i>Agent</i>	Individu	Col·lectiu
<i>Mecanisme de fonamentació de la nació</i>	Voluntarisme, contracte	Objectivació (llengua, cultura, etc.)
<i>Orientació temporal</i>	Futur, projectiu	Passat
<i>Tipus d'integració</i>	Relacional	Mecànica (Goodman)
<i>Subsistema que emfasitza</i>	(Polític)	(Cultural)
Elaboració pròpia a partir de Zabalo, 2004: 68-73; Goodman, 2002: 12-13; Contreras, 2002: 283-284; Castelló, 2001b: 33-34; Pérez Garzón, 2001; Hastings, 2000: 26; Nikolas, 2000: 2-3; Serrano, 1998: 98-99; Smith, 1997; Tafalla, 1996: 111; Greenfeld, 1995; Renaut, 1993: 58-59; Ignatieff, 1993; i Brubaker, 1992.		

En determinats casos, aquest quadre només és aproximatiu perquè alguns dels atributs de cadascuna de les variants li són propis únicament en el tipus ideal o en algun exemple extrem, com la variant ètnica en l'Alemanya nazi. També hi ha algun atribut que és discutible i ho remarcarem en el desenvolupament que ara s'inicia. Però, a grans trets, aquestes són les característiques que defineixen la polaritat cívico-ètnic.

Pel que fa a l'àrea geogràfica, la frontera entre els dos països que tradicionalment modelen les dues versions, Alemanya i França, fa les mateixes funcions per a les àrees d'implantació de cadascuna de les variants, occidental i oriental. Així, l'àrea occidental és la part d'Europa on l'estat modern es va desenvolupar més aviat i es concreta a França, Anglaterra-Gran Bretanya, Espanya o Portugal. A l'altra banda, el nacionalisme desenvolupat en la part central i oriental, és el de països dominats pels grans imperis que arriben vius fins al segle XIX (i la majoria d'ells fins al segle XX): l'austríac, el Sacre Imperi Romanogermànic (lligat a l'austríac en els seus darrers anys), l'otomà i el rus, i que comprenen sobretot pobles germànics i eslaus, però també Grècia, Albània, Hongria o Romania. Com ja s'ha esmentat a bastament, el nacionalisme cívico, la variant occidental, es recolza teòricament en la Il·lustració, mentre que l'oriental ho fa en el romanticisme, que sorgeix com a reacció a la uniformització en què deriva l'aplicació del pensament il·lustrat.

Sense deixar a banda la *delimitació geogràfica de les variants*, el nacionalisme cívico sol modelar-se a través de França, per ser aquest el país on es va produir la primera gran revolució burgesa a Europa, que va possibilitar el trasllat de la sobirania del monarca a la nació (concretant l'abstracció diríem "als membres de la nació"). Però altres autors assenyalen els EUA (Anderson, 1993) o Anglaterra (per exemple, Greenfeld, 2005) com a possibles models del tipus cívico perquè fins i tot podrien haver desenvolupat el seu model d'organització política nacional abans que França: en el cas dels EUA, quan es concreta la Constitució i la forma de govern de l'estat segregat de Gran Bretanya; i en el d'Anglaterra, perquè, de manera més gradual, la transferència de sobirania havia anat produint-se també i els símptomes de modernitat política (democratització) i econòmica (capitalisme) eren evidents.

Mentrestant, en el cas del nacionalisme ètnic la primacia del model alemany és clara, no únicament perquè la ideologia nacionalista és deutora dels principals artífexs de la filosofia política romàntica i aquests són alemanys (Fichte i Herder principalment), sinó també perquè el segle XIX viu la lluita per la unificació alemanya recolzada teòricament sobre els postulats romàntics, i la primera meitat del segle XX implica la confirmació de l'arrelament de la concepció ètnica en els territoris germànics. Però la clau està en la reacció antiimperialista de l'inici del segle XIX, perquè és el moment d'eclosió del romanticisme i a Alemanya tindrà un especial ressò. Als països d'Europa Occidental també arriba aquest moviment cultural i polític, però inicialment ho fa sobretot en l'àmbit estéticoartístic. Mentrestant, en altres països "orientals" (els Balcans, Hongria, etc.), tot i que tardanament, també es produeix una influència política clara i el romanticisme acaba impulsant els moviments nacionalistes.

D'altra banda, hi ha un grup de característiques distintives que fan referència directament a la població, el *criteri de pertinença* i la integració en la nació per a cadascun d'aquests tipus. Es tracta de destacar en què es basa cada variant per a considerar connacionals els seus membres. Així, el nacionalisme cívic utilitza un criteri jurídic de pertinença "espacial" (*ius soli*) i això implica que la base sobre la qual es construeix la nació és el territori: els que hi viuen són membres de la nació. El territori es converteix aleshores en substrat d'una igualtat teòrica entre els connacionals que automàticament passen a ser ciutadans. A través d'un "contracte implícit" (Zabalo, 2004: 69), aquests generaran una "comunitat de convivència".

Enfront d'aquesta concepció, el nacionalisme ètnic empra un criteri jurídic de pertinença basat en els llaços de sang (*ius sanguinis*), en els vincles ancestrals entre els membres de la comunitat, independentment del lloc on s'haja nascut. Per exemple, sota aquest criteri, els habitants de la Covasna romanesea són majoritàriament hongaresos i no romanesos; sota el criteri *ius soli*, tots els habitants d'aquest districte transsilvà serien romanesos perquè és part del territori de Romania. Aleshores, es tracta d'una "comunitat de naixement", dels ancestres, basada en l'adscripció ètnica. Això fa que en compte de ciutadans parlem de "naturals".

Amb aquests supòsits, és fàcil deduir que en el cas del nacionalisme ètnic el protagonisme social recau en el col·lectiu, que perdura al llarg dels segles independentment de la voluntat dels individus i gràcies als lligams de sang. Per això la orientació temporal en aquest tipus és pretèrita: ha de quedar clar el vincle amb els ancestres, i, en conseqüència, s'ha de recuperar el passat. Aquests llaços, elements culturals que estan presents des de temps immemorials (la llengua, per exemple) i potser una organització política conjunta mantinguda al llarg del temps, permeten "objectivar" la nació, convertir-la en quelcom sobre el que no hi ha dubtes.

En canvi, en el nacionalisme cívic el mecanisme de fonamentació de la nació es el "voluntarisme", el contracte entre els membres de la nació, que lliurement disposen que volen formar part d'un projecte en comú (orientació futura), independentment dels vincles passats que tingueren. Això implica que l'individu és anterior al col·lectiu,²⁴⁶ que es forma a partir de la suma de voluntats individuals. Segons Ipperciel (1993: 395-396) i Habermas (1989), trets com aquests són els que lliguen el nacionalisme cívic a la democràcia constitucional.

El tipus d'integració té a veure amb aquestes qüestions, en tant que la concepció liberal del nacionalisme cívic implica una integració "relacional" en la qual els individus han de interaccionar activament amb els altres membres de la nació, enfront de la integració "mecànica" del nacionalisme ètnic: si s'és membre de la comunitat *naturalment* no cal fer esforços suplementaris d'integració perquè els factors objectius i els vincles ancestrals ja la possibiliten.

En síntesi, el *nacionalisme cívic* és un tipus que té el seu origen a Europa Occidental, i concretament és França la nació que sol modelar, tot i que també hi ha qui considera igual de característics els nacionalismes dels EUA o Anglaterra, que, igual que França, experimentaren revolucions burgeses o avanços significatius en la transferència de sobirania (del monarca a la nació) al final del segle XVIII. El corrent del pensament burgès que pren com a referència aquest tipus és la Il·lustració i els seus desenvolupaments sobre la lliure determinació, contracte social, etc. La nació es

²⁴⁶ De tota manera, Greenfeld (1995) afirma que el nacionalisme francès, cívic, no respondria a aquest individualisme, més característic en la tradició anglosaxona. Així, a França s'hauria desenvolupat un nacionalisme cívic col·lectivista.

construeix sobre la base del territori d'hàbitat (*ius soli*) i això possibilita comunitats de ciutadans, que s'uneixen voluntàriament per a con viure en una comunitat que s'integra a partir de les seues relacions, teòricament lliures.

Per la seua banda, el *nacionalisme ètnic* s'origina a Europa Central i Oriental, amb l'alemany com a nacionalisme prototípic, per ser a terres germàniques on es desenvolupa més extensament la vessant filosoficopolítica del romanticisme, i on, durant més d'un segle, hi ha constants intents d'aplicació pràctica del principi del particularisme cultural i la resta de preceptes del romanticisme amb influència sobre la ideologia nacionalista. L'ètnia és la base sobre la qual es construeix una comunitat de naixement a la qual pertanyen els "naturals", els que són originaris del grup ètnic dels ancestres i per això el criteri jurídic de pertinença és *ius sanguinis*. Els elements objectius (especialment els de caire cultural) fonamenten l'existència de la nació, la fan "evident" i, per aquesta raó, la voluntat individual no té lloc, perquè s'és de la nació des del naixement. En conseqüència, l'individu està subordinat al col·lectiu i s'integra en la nació de manera mecànica.

Qüestions a debat en la tipologia cívic-ètnic

Hem deixat a banda el subsistema emfasitzat en cada tipus (polític o cultural), perquè és el tret més qüestionat, tot i que la dicotomia polític-cultural és una de les denominacions més habituals per a aquesta tipologia.²⁴⁷ El qüestionament ve del fet que el nacionalisme, com hem apuntat en l'apartat conceptual, és eminentment un moviment polític, tot i que es recolze en elements culturals i la cultura tinga una importància vital en la formació de les nacions. Amb la distinció polític-cultural aplicada a la tipologia cívic-ètnic el que s'està significant és que l'objectivisme de la vessant ètnica el duu a fonamentar l'existència de la nació sobre la base de diferents trets "demostrables" entre els quals destaquen sobretot els culturals (llengua, tradicions, costums, etc.). Aquest èmfasi en els elements culturals no està present en la versió cívica, fonamentada subjectivament (voluntat de ser nació), i per tant limitada als aspectes polítics derivats (lluita per l'autodeterminació, per l'autogovern, etc.).

²⁴⁷ Entre els exemples del recurs a aquesta denominació (polític-cultural) per a la tipologia cívic-ètnic tindriem Meinecke, 1936 (citada en Castelló, 2001b: 33), i més recentment Herranz, 1992: 1-2.

Però, clar, si el nacionalisme és un fenomen polític, cap de les seues versions deixarà de ser-ho, i és en aquest sentit que es rebutja la dicotomia polític-cultural per a caracteritzar aquesta tipologia. En realitat, la fórmula correcta és que els dos tipus (cívic i ètnic) són efectivament polítics, i l'ètnic, a més, posa l'accent en els elements culturals, com a part de la seua fonamentació objectiva de la nació. Però això no valida el recurs a aquesta denominació.

Després de rebutjar l'ús de la denominació dicotòmica polític-cultural, Rafael Castelló (2001b: 33) parla d'alguns casos en què s'ha assimilat nacionalisme polític al de l'estat i cultural als de les "unitats territorials subestatales", però estem amb ell i amb Guibernau (1996) quan afirmen que per a aquesta dualitat és més convenient la denominació que analitzarem més endavant (nacionalismes amb estat-nacionalisme sense estat). També fa referència a la concepció que d'aquest assumpte té Joan Francesc Mira:

En la formulació de J. F. Mira, la nació cultural existeix, en funció d'una sèrie de trets objectius, amb independència de la consciència dels individus que la componen (en un intent de superar el concepte de grup ètnic en una societat desenvolupada), i la nació política "és un fet de consciència induïda, i un fet de lleialtat més o menys voluntàriament assumida" (1984: 110). Tanmateix, aquesta distinció sembla suggerir un impossible: que pot haver-hi nacions només amb una dimensió cultural (Castelló, 2001b: 33).

En realitat, Mira està contraposant un dels trets distintius de la tipologia, el mecanisme de fonamentació de la nació, que en el cas del nacionalisme polític és el voluntarisme i en el de l'ètnic és l'objectivació. L'observador o l'investigador, des de fora del moviment nacionalista i adoptant una perspectiva analítica, pot atribuir aquests mecanismes a les dues versions, però això està lluny d'afirmar que hi ha nacions objectives i nacions que no ho són (però que són "induïdes" a mostrar-se com a nacions i reclamar aquesta condició amb totes les conseqüències). Sobre l'ús d'aquesta denominació, Castelló conclou que es tracta d'una contraposició d'arguments

...però el resultat sempre és una nació política, la voluntat de legitimar un centre territorial de poder polític existent o projectat. Potser la confusió ve del fet que la nació

és una construcció dels nacionalistes, i es confon la construcció amb els constructors (2001b: 34).

Contreras també és bastant contundent a l'hora de rebutjar la possibilitat d'un nacionalisme cultural:

L'anomenat "nacionalisme cultural" —si entenem per tal un moviment que es limita a celebrar les diferències ètniques sense extraure'n conseqüències polítiques— no és vertader nacionalisme. La distinció nacionalisme cultural/nacionalisme polític no té sentit, perquè l'expressió "nacionalisme polític" és tautològica (2002: 266).

D'altra banda, hi ha autors que, conservant per al nacionalisme d'inspiració romàntica l'apel·latiu *ètnic*, prefereixen parlar de nacionalisme *polític* o *territorial* en compte de *cívic*, perquè aquest darrer terme no fa referència al pla nacional, sinó més aviat a una "pràctica política democràtica moderada" (Zabalo, 2004: 73).

També hi ha acadèmics que no tenen clar l'ús d'aquesta dicotomia, tot i que se siga acurat en les denominacions. Aquesta posició, que defèn, entre altres, Margareta Nikolas, es basa en el supòsit que tots dos no són tipus situats un enfront de l'altre, sinó més aïna "dos components entremesclats (...) de la ideologia nacionalista". La distinció només actua per a precisar la perspectiva "al voltant de la qual la població s'identifica i s'imagina a si mateixa com una comunitat" (2000: 2). En aquest sentit, Smith (1997) de vegades s'ha referit a la dicotomia més com diferents discursos que com tipus ben delimitats.

En el nostre cas, tot i fer esment dels tipus, els entendrem també com dues perspectives de la ideologia nacionalista que tenen el seu reflex en els moviments corresponents. Com apunten Serrano (1998: 99) i Zabalo (2004: 68), tots els moviments i discursos nacionalistes agafen trets dels dos components, *cívic* i *ètnic*, i en cada cas específic, o fins i tot moment històric, dominarà l'un o l'altre. Segons Juan Linz,

almenys a Europa Occidental i especialment en les regions que han rebut una forta immigració, en la primera fase dels nacionalismes es tendeix a desenvolupar els vincles primordials, però en la mesura que aquest nacionalisme tinga èxit i necessite fer-se

accessible a tota la població, tendirà a buscar llaços d'unió menys estrictes, i farà ús de vincles polítics (1985: 204; citat en Zabalo, 2004: 71).

En general, a Occident, amb el desenvolupament de la democràcia, ha anat prioritzant-se el discurs "cívic", mentre que l'ètnic ha anat desplaçant-se al territori d'allò políticament incorrecte per les seues referències als vincles ètnics i de sang, que connecten amb la política del *Großdeutsches Reich* dels anys trenta i quaranta. Així, Keating (1996: 92-99; citat en Zabalo, 2004: 70-71) relata que al Quebec en principi el nacionalisme era "francocanadenc", hi havia aquesta referència etnolingüística; però, a partir dels anys setanta, quan ja s'ha assentat i s'ha convertit en hegemònic, amplia les seues bases i es transforma en un nacionalisme més inclusiu, de base territorial ('nacionalisme quebequès'). Això també ha succeït en altres nacionalismes d'Occident, segurament perquè

la pràctica política condueix a la prioritització dels vincles polítics sobre els primordials, però això no vol dir que aquests darrers desapareguen. Tot al contrari, normalment segueixen ben presents en l'imaginari nacionalista, acomplint un clar paper simbòlic, com a referent afectiu principal del nacionalista (Zabalo, 2004: 71).

Zabalo, sociòleg lligat al nacionalisme basc d'esquerres, empra precisament aquests arguments per a subratllar que el nacionalisme basc és tan cívic com el català (2004: 79-84), al contrari del que ha dictat la tradició acadèmica espanyola, que sol caracteritzar el nacionalisme català com a cívic i el basc com a ètnic (exemples clars els tenim a Serrano, 1998: 100-120; i Tafalla, 1996: 107-111). Apunta Zabalo que hi ha bastants prejudicis respecte del nacionalisme basc i el seu caràcter ètnic, no polític. S'ha buscat marcar-lo com irracional perquè és el que més frontalment qüestiona l'estatus quo territorial. Però la veritat és que el nacionalisme basc inclou a immigrants en major mesura que el català; hi ha més militants polítics no nascuts en el territori en partits nacionalistes bascs que en partits nacionalistes catalans, potser perquè precisament en el nacionalisme català és fonamental ser parlant de la llengua, i en el basc només cal intentar-ho. En el nacionalisme basc, la llengua és més una qüestió simbòlica que lliga als ancestres, però en la pràctica és un nacionalisme que es basa més en la voluntat i la territorialitat, mentre que les exigències lingüístiques del català el fan, fet i fet, més exclouent i potser l'acosten més a la variant ètnica del que se sol

donar com a establert. En el cas basc, l'aranisme racista dels inicis condiciona força, és una mena de llosa per als dirigents actuals, però a hores d'ara i veient l'evolució del nacionalisme a Occident, es podria dir que tots dos (els nacionalismes català i basc) són més aviat cívics. Afirmar Zabalo que el grau de politització i confrontament amb el centre no poden ser arguments acadèmics per a "etnificar" el nacionalisme basc.

El que sí pot haver sigut és excusa ideològica des del nacionalisme "banal" de l'estat, que, quan es veu amenaçat, intenta desprestigiar els nacionalismes que busquen canviar l'estat de coses. Billig, l'autor que va introduir aquest útil concepte de "nacionalisme banal" (el veurem més detingudament en l'apartat següent), reflexiona sobre aquesta qüestió a partir d'una crítica a l'obra *Blood and Belonging* de Michael Ignatieff:

[Ignatieff] *distingeix entre nacionalisme "ètnic" i "cívic". El nacionalisme ètnic és la varietat perillosa, excessiva, que està basada en sentiments de "lleialtat de sang" (1993: 6). (...) Ignatieff es dissocia ell mateix del nacionalisme ètnic, en declarar: "Jo sóc un nacionalista cívic" (1993: 9). El nacionalisme cívic, segons Ignatieff, és la millor expressió del nacionalisme de les democràcies europees establertes. [Però Ignatieff] no descriu com creen un estat nació els "nacionalistes cívics" amb els seus mites, com recluten les nacions cíviques la seua ciutadania en temps de guerra, com tracen les seues fronteres, com localitzen els "altres" més enllà d'aquelles fronteres, com resisteixen, amb violència si és necessari, aquells moviments que tracten de reorganitzar les fronteres i així successivament. De fet, el nacionalisme del "nacionalisme cívic" sembla esmunyir-se. (...) Quan Ignatieff es refereix al "nacionalisme" sense qualificació, vol dir la variant ètnica: "El nacionalisme legitima una crida a la lleialtat de sang" (1993: 6). Per tant, el nacionalisme ètnic sembla com si fóra la personificació de tots els nacionalismes (Billig, 2006: 83-84; vegeu també Bastida, 2007: 115).*

Continua Billig amb un exemple sobre el nacionalisme a Irlanda del Nord, on, tot i viure's un conflicte entre dos (catòlics versus protestants, originaris d'Irlanda versus originaris de l'illa de Gran Bretanya), els mitjans de comunicació només es refereixen com a nacionalistes als catòlics irlandesos, no als protestants d'origen anglès (2006: 84). I es busca que aquest "únic" nacionalisme del conflicte aparega davant de l'opinió pública com un nacionalisme dels "dolents", és a dir, ètnic. Evidentment, aquests mecanismes narratius també estan presents en els conflictes nacionals ibèrics.

En aquesta línia, hi ha autors que consideren que el nacionalisme cívic no és nacionalisme. Així, per exemple, Herranz (1992: 57) afirma que el vertader nacionalisme és l'ètnic, que amb el temps també ha anat incorporant elements subjectius (voluntarisme) i combina harmònicament elements polítics i culturals. Contreras també manté que la hipotètica vessant cívica posa massa l'accent en l'individu i, si una cosa caracteritza el nacionalisme és el seu èmfasi en el col·lectiu (nació), al qual l'individu s'ha de subordinar. Com apunta Renaut (1993: 46; citat en Contreras, 2002: 284), la nació no pot basar-se en una "adhesió reflexiva" de l'individu, perquè implica "vincles naturals orgànics". Així conclou la seua argumentació Contreras:

La idea de nació cívica, coherentment desenvolupada, condueix al cosmopolitisme. Una vertadera nació contracte no podria, en rigor, imposar restricció alguna a la immigració i la naturalització: la nació cívica està potencialment oberta a tots. Però una "nació universal", oberta a tota la humanitat, és una contradicció in adjecto (2002: 289).

Els arguments són convincents si es considera a tots els potencials nacionalismes com a tals, inclosos els de respectables democràcies occidentals i, en conseqüència, es considera que fins i tot aquests són nacionalismes ètnics. Si l'argument és per a excloure del club del nacionalisme la ideologia nacionalista que professen molts estats i que, com afirma Billig (2006), busca ser imperceptible, estarem davant del problema que assenyalàvem línies enrere a través de Zabalo i que té a veure amb la dinàmica que genera la dicotomia següent.

Nacions amb estat-nacions sense estat: la dinàmica nacional centre-perifèria

La referència al centre i a la perifèria en aquest cas no té massa a veure amb la teoria econòmica de la dependència, que és la que va popularitzar aquests termes per a referir-se a la posició jeràrquica que cada estat o regió ocupava en l'economia mundial capitalista. Per a aquesta tipologia, el centre es refereix a l'estat i, en certa manera, també a la nació que hegemonitza l'estat; mentre que la perifèria al·ludeix a possibles nacions ubicades territorialment en regions de l'estat i que aspiren a constituir el seu propi estat (o almenys certa cessió de sobirania), alterant l'*statu quo* que els concedeix

un paper secundari (i perifèric) en la presa de decisions sobre qüestions relatives al seu propi territori i poble. Abans d'endinsar-nos en aquesta relació dialèctica, farem una xicoteta ullada a la formació de l'estat i el procés d'uniformització que promou.

Estat i homogeneïtzació

Després de l'edat mitjana i més encara quan van apareixent els trets de la modernitat, va concentrant-se el poder i homogeneïtzant-se el territori de domini (Letamendia, 1997: 19). Tot i que el procés d'acumulació ha tingut un marc creixentment mundial ja des de l'inici de l'economia món capitalista, moltes de les activitats polítiques han tingut un marc estatal (Philip & Wallerstein, 1985: 160) i fins i tot al capital, en els primers moments de desenvolupament limitat dels transports i les comunicacions, li ha convingut la forma estatal, de manera que, inicialment, el desenvolupament del mode de producció capitalista i de l'estat han anat íntimament units.

L'estat modern implicava integració econòmica, administrativa, articulació militar, estandardització lingüística, etc. Aquests avanços i la moderada millora dels transports permeteren l'administració i cohesió de territoris distants. La consolidació de l'estat modern i posteriorment del format estat nació, acceleraren la consideració unitària de la nació (Calhoun, 1994: 316-317), perquè es concentra el poder, i aquest, per a reduir contestacions (de la perifèria, de la reacció, de l'exterior...), es defensa establint mecanismes cohesionadors que passen en la majoria de les ocasions per uniformitzar (administració, territori, llengua, cultura, etc.). Per a Breuilly, l'estat modern "ofereix la clau necessària per a comprendre el nacionalisme" (1990: 13) perquè és el seu màxim objectiu. El nacionalisme naix precisament per a obtenir el poder, un poder que, una vegada aconseguit s'assimila a l'estat, que encara és la unitat bàsica de l'ordre mundial. El nacionalisme serà la legitimació ideològica del projecte per a formar l'estat nació, un projecte que s'imposarà a altres ja existents o en esbós (Ramírez, 1991: 190).

Segons diferents autors, la categoria *estat nació* hauria d'aplicar-se a estats relativament homogenis lingüísticament i nacionalment i amb un sentiment generalitzat d'aquesta homogeneïtat (Väyrynen, 1993; Allardt, 1993). Però això no sol passar i, en canvi, és un concepte que quasi s'aplica a cadascun dels estats. Per a Allardt, un estat nació ha de complir dues condicions: autoritat dins de les pròpies

fronteres i cert sentiment de solidaritat nacional. Però normalment només s'acompleix la primera i amb la segona condició hi ha més dificultats, perquè la uniformització que promou l'estat rarament es desenvolupa sense conflictes, com veurem seguidament.

Per a Hastings, l'estat nació "és un estat que s'identifica amb una nació específica, els ciutadans de la qual no es consideren simples 'súbdits' del sobirà sinó com una societat amb vincles horitzontals a la qual en cert sentit pertany l'estat. Hi ha d'aquesta manera un caràcter identificatiu entre l'estat i el poble" (2000: 14). Però aquesta és una visió des de l'estat i cal veure en quina mesura els ciutadans, el poble, arriben a identificar-se amb la nació que representa l'estat. Com també suggereix Hastings, "quasi tots els estats moderns actuen sobre la suposició que són estats nació" (Hastings, 2000: 14), al marge que complisquen la segona condició bàsica que apuntava Allardt.

La dinàmica nacional centre-perifèria en el marc de l'estat

El nacionalisme és "suscitat per la forma estatal-nacional d'organització, però també per oposició a ella" (Piqueras, 1997: 189; vegeu també Calhoun, 1994: 308). D'aquesta manera, s'aplega a contraposar un nacionalisme d'estat al dels grups ètnics sense estat. L'estat arriba a identificar-se amb la nació, mitjançant l'homogeneïtzació-reetnificació i/o estabilització de la població inclosa en els límits establerts per l'estat. Però hi haurà grups ètnics que es resistiran a aquest procés i passaran a polititzar-se; seguidament buscaran la seua correspondència política i territorial, la qual quasi sempre implica dotar a la nació d'un estat (Piqueras, 1997: 189-191; vegeu també Allardt, 1993). Una vegada aconseguit aquest objectiu, també passen a implementar polítiques d'homogeneïtzació. Com apunta Treanor (1997), els eslovacs criticaven la marginació a què els txecs els sotmetien i parlaven d'una irrespectuosa hegemonia txeca. Al poc temps d'aconseguir la segregació de l'estat eslovac, des de l'exterior es va criticar durament el govern independent pel seu tractament de la minoria hongaresa de Komárno o Velký Krtíš.

En definitiva, aquesta dicotomia es basa en el grau de compliment de l'objectiu central de la nació: consecució d'un estat. Si s'ha aconseguit, la perspectiva és una i li correspon un tipus específic, el nacionalisme d'estat. Si la nació no en té, d'estat, tots els esforços estaran destinats a aconseguir-lo, i s'articularà un moviment nacionalista

reivindicatiu i qüestionador de l'evidència social, o, com diu Ramírez, un moviment que buscarà "la impugnació de la legitimitat de l'estat existent, la seua centralitat i monopolització del poder, les seues relacions amb la societat local" (1991: 190-191), per a proposar la segregació o, com a mínim, una nova relació amb l'estat que reduísca la subordinació. Els plantejaments ulteriors (independència) seran més habituals en els nacionalismes d'esquerres (en el cas de l'estat espanyol, aquesta particularitat s'acompleix en un alt grau), les reivindicacions dels quals són més difícils d'assumir per part del sistema, enfront del pactisme del nacionalisme subestatal de dretes (Letamendia, 1997: 105).

De vegades es lliga aquesta dicotomia a la que hem vist anteriorment, és a dir, nacionalisme cívic-nacionalisme ètnic, i això es fa equiparant nacionalisme d'estat a nacionalisme cívic, i nacionalisme subestatal o sense estat al nacionalisme ètnic. La majoria de les ocasions això implica considerar el nacionalisme d'estat com un nacionalisme pacífic i inclusiu, i el nacionalisme perifèric com un nacionalisme insolidari i fins i tot perillós. El criteri de màxima inclusió del nacionalisme polític, que freqüentment s'aplica al nacionalisme d'estat, acaba per incorporar a individus o grups que no volen formar part de la nació que està sent definida (Zabalo, 2004: 72). Aquests grups solen ser els nacionalismes subestamentals que intenten alterar l'estat de les coses. Des de l'estat i els que acompanyen el seu punt de vista, això s'interpreta com una manca de solidaritat amb el projecte comú que representa la "casa de tots" estatal. Segons Breuilly, aquesta seria la manifestació del nacionalisme de l'estat en el pla intern,²⁴⁸ que inclouria "accions empreses contra grups o individus específics, justificades sobre la base del caràcter antinacional o no nacional d'aquests mateixos grups o individus" (1990: 21). Però Breuilly entén el nacionalisme sobretot com una política d'oposició i suggereix que aquest nacionalisme d'estat hauria de tenir algun vincle amb els moments en què el nacionalisme pugnava per obrir-se camí enfront d'un altre estat (cas de Finlàndia, per exemple), o contra l'Antic Règim (cas Francès) o qualsevol altre poder que poguera oprimir la nació en el passat (1990: 21-22); aquesta connexió temporal ha d'existir i ha de poder establir-se amb facilitat.

²⁴⁸ El pla extern es referiria a les polítiques d'expansió de l'estat (Breuilly, 1990: 21).

El mateix Breuilly proposa una tipologia de major complexitat a partir d'aquesta dicotomia bàsica nacions amb estat-nacions sense estat; hi considera tres possibles objectius (separació, reforma i unificació) i el tipus d'estat al qual es fa front (estats que no es consideren estat nació i estats que sí que es consideren d'aquesta manera):

Taula VII. Exemples per a diferents tipologies de nacionalismes en funció de l'objectiu i del tipus d'estat al qual es fa front		
	<i>Enfront d'estats que NO es consideren estat nació</i>	<i>Enfront d'estats que SÍ que es consideren estat nació</i>
<i>Separació</i>	Nacionalismes hongarès i grec (final del segle XIX)	Nacionalisme basc, nacionalisme cors, nacionalisme igbo (enfront de Nigèria)
<i>Reforma</i>	Nacionalismes de formació dels estats moderns turc i japonès	Feixisme, nacionalsocialisme
<i>Unificació</i>	Nacionalismes alemany i italià (segle XIX)	Nacionalismes àrab i panafricà
Elaborat a partir de Breuilly, 1990: 22.		

Aquesta tipologia ens ajuda a comprovar la diversitat de casos que poden donar-se. Tindríem el nacionalisme separatista, un dels que més atenció ha rebut, però en un cas (hongarès i grec) enfront dels imperis otomà i austríac, i en l'altre (basc, cors o igbo) enfront d'estats moderns (Espanya, França i Nigèria). Després, un nacionalisme de reforma que està menys treballat des de l'estudi del nacionalisme i més des de la dinàmica pròpia dels estats o des de la formació d'ideologies totalitàries en el segle XX. En aquest cas, Breuilly proposa els nacionalismes turc i japonès que convertiren als imperis precedents en estats moderns; i el feixisme i el nacionalsocialisme que extremaren el nacionalisme ètnic, teòricament per a enfortir a estats ja establerts. Finalment, els nacionalismes d'unificació italià i alemany són casos particulars molt treballats perquè ajudaren des de la pràctica política a la configuració de la ideologia nacionalista. Quelcom semblant ho trobem més recentment amb els desinflatos nacionalismes àrab i panafricà, que proposaven la unió dels pobles àrabs i africans enfront dels estats artificials creats per la descolonització.

Però el que no apareix en aquesta tipologia de Breuilly és el nacionalisme d'estat tal com s'està considerant ací, i això és per la caracterització que l'autor anglès fa del nacionalisme com un moviment d'oposició. No està d'acord amb aquesta idea Michael Billig, que afirma que hi ha interès polític i mediàtic (que de vegades també es trasllada a l'àmbit acadèmic) per a fer del nacionalisme una força perifèrica i exòtica (2006: 23), i quelcom oposat a la norma (que està sintetitzada per l'estat). El racionalisme i l'ordre de l'estat no pot aparèixer lligat a comportaments irracionals i contestataris. Però per a Billig, el nacionalisme és tant el dels moviments irredentistes que busquen el seu estat, com el dels mateixos estats, tot i que aquest darrer no oferisca el mateix fervor i se'ns presente de manera "banal" (2006: 39-40).²⁴⁹ Així mateix, el nacionalisme és considerat "la força que crea els estats nació o que amenaça l'estabilitat dels existents", però no la que manté l'estat, i això és el que vol fer veure Billig, que també és nacionalisme la ideologia silenciosa que ens recorda l'existència de la nació sota el paraigües de l'estat (2006: 77-78; vegeu també De Toro, 2004: 41). En realitat, "l'estat nació precisa del nacionalisme per a aconseguir la lleialtat política dels seus ciutadans" (Letamendia, 1997: 131) i per això cal recordar l'existència de la nació que fonamenta l'estat.

En definitiva, en el conflicte nacional entre centre i perifèria, es produeix una "situació desigual i dicotòmica" a partir de la competència entre discursos nacionals (Castelló, 2000; 2001a: 11; 2001b: 36). El nacionalisme d'estat intenta passar desapercebut, i així, tot just agita la seua bandera o apel·la al passat gloriós (Billig, 2006).²⁵⁰ En canvi, al nacionalisme sense estat li cal fer-se visible i fins i tot fer-se notar per a postular-se com una alternativa a l'hegemonia de l'estat. Aquesta agitació, aquesta evidència, serà utilitzada pel centre, per l'estat, amb l'objectiu de proposar una altra dicotomia: en compte de nacionalisme d'estat-nacionalisme sense estat, al centre li convé exposar el

²⁴⁹ Carlos Taibo exposa una idea semblant quan parla de "nacionalisme trivial" (2007: 43).

²⁵⁰ Sintetitza aquesta idea, una de les frases destacades de l'obra de Billig: "la imatge metonímica del nacionalisme banal no és una bandera que és onejada conscientment amb fervent passió; és la bandera que penja desapercebuda a l'exterior de l'edifici públic" (2006: 27); aquesta bandera no té una funció mobilitzadora, sinó de record (2006: 74). En realitat, el que explica Billig en el seu encertat plantejament es pot assimilar als mecanismes de la publicitat i fins i tot de la publicitat subliminal, que obté els seus efectes d'una normalitzada repetició de missatges i imatges.

conflicte en termes de no nacionalistes versus nacionalistes. Aquesta manera de procedir ha sigut molt clara en el cas del País Basc.

De tota manera, el nacionalisme “banal”, tot i que és exercit silenciosament sobretot pel centre, per l'estat nació, si aquest es descentralitza i dóna lloc a noves estructures administratives, mitjans de comunicació, territoris, etc. perifèrics, pot tenir una versió subestatal, de les nacions sense estat, que en principi sempre estarà en inferioritat davant del nacionalisme banal de l'estat nació, però que pot arribar a tenir una presència significativa en la vida dels ciutadans i plantejar certa competència al centre, complementant la vessant reivindicativa. Això té un reflex clar a l'estat espanyol a partir del desenvolupament autonòmic i molt especialment en les autonomies acollides a la “primera velocitat” de l'article 151 de la Constitució. Part dels mitjans de comunicació i els polítics catalans i bascos, fan referència contínua a una nació que no és la nació espanyola, sinó la catalana o la basca; l'àmbit informatiu central és Catalunya o el País Basc (o fins i tot Euskal Herria); la informació meteorològica es basa en el mapa del territori nacionalautonòmic; també gran part de les referències històriques, geogràfiques, polítiques i administratives de l'ensenyament obligatori; en aquests territoris, la bandera nacionalautonòmica té una presència institucional igual o major que la bandera de la nació de l'estat, etc. I de moment no hi ha hagut un procés d'involució autonòmica, sinó tot al contrari: encara que lentament, cada vegada es transfereixen més competències a la perifèria, i el poder de la nació subestatal i la seua capacitat de “mostrar-se” als ciutadans són majors. En qualsevol cas, el nacionalisme banal “estatal” manté la seua posició hegemònica, sobretot basada en uns mitjans de comunicació més centredependents que el propi sistema de partits. En el cas d'autonomies com la valenciana, dominada políticament pel centre i amb una presència residual de mitjans de comunicació “perifèrics”, el nacionalisme banal “perifèric” està lluny de competir amb el central.

D'altra banda, una particularitat dels processos nacionals perifèrics d'Occident “és que el seu mode nacional d'organització no es constitueix sobre una forma prenatal, com és el cas de les nacions sorgides després de la descolonització en el Tercer Món, sinó sobre una estructura nacional ja existent” (Cabrera, 1992: 10). Enfront d'aquest

model nacional preexistent, que se'ns presenta com a evidència social, s'alça altra reivindicació nacional, la dels catalans, bascos, escocesos, etc., que, com estem mantenint, s'erigeixen en alternativa a aquesta estructura nacional ja constituïda. La intensitat ideològica i l'efervescència identitària del moviment nacionalista perifèric provoquen la generació d'un procés d'*aculturació antagonista*, "l'aculturació negativa dissociativa, [que] consisteix en l'elaboració de complexos culturals deliberadament en desacord i en oposició a la cultura del grup dominant" (Letamendia, 1997: 71).

Una vegada constituït l'estat nació, aquest procura imposar un mercat, un espai de relacions, i una llengua i cultura úniques des del centre com a mecanisme cohesionador. És important l'estructura politicoadministrativa que adopta perquè això pot marcar les relacions amb els territoris perifèrics (Letamendia, 1997: 22-37). Estats de vocació unitària que aconseguen una adequada integració de les ètnies i nacionalitats, amb un procés d'uniformització efectiu (no massa contestat al llarg del procés d'aculturació), com és el cas de França, no tenen gaire problemes amb nacionalismes perifèrics. També l'estratègia descentralitzadora, com en el cas d'Alemanya, pot ser de gran efectivitat per a assentar l'estat nació si, com va succeir, s'aconsegueix oferir un projecte nacional atractiu, ambiciós, i sobretot capaç d'oferir prosperitat a la població (si l'Alemanya unificada s'haguera sumit en una depressió econòmica, segurament els regnes de Hannover o Baviera, o el Gran Ducat de Mecklembourg-Strelitz hagueren tingut inclinacions secessionistes). Però si la construcció de l'estat nació no és reeixida (ja siga amb una organització territorial centralitzada o descentralitzada) i el centre no aconseguix una uniformització efectiva, tindrà una contestació des de la perifèria, amb projectes nacionals alternatius com el basc, el català o l'irlandès. Aquests projectes competidors tenen més possibilitats d'anar endavant si des de la perifèria es percep que el nivell de benestar per a la població no és l'adequat o aquests territoris no centrals consideren que estan sent discriminats (aporten molt a l'estat, no en reben molt, o les dues coses). Aquests ingredients s'han combinat a Espanya, que és un estat nació que no ha aconseguit apagar les reivindicacions de catalans, bascos i fins i tot altres, tant amb una organització territorial centralista com amb l'estat de les autonomies.

Llengua i conflicte centre-perifèria

Tot i que no es pot afirmar en tots els casos que “la llengua diferencial constituïska un element genètic essencial de les nacions” (Cabrera, 1992: 154), un dels àmbits on més evident s’ha fet el conflicte centre-perifèria ha sigut el lingüístic, i no únicament en el cas de l’estat espanyol i específicament el territori valencià, sinó també en altres llocs d’Europa (els països bàltics, Bèlgica, Còrsega, etc.) i la resta del món (Quebec, els pobles d’origen maia del sud de Mèxic i Guatemala, els tàmls de Sri Lanka, el Camerun anglès, els abkhazians i ossetes de Geòrgia, etc.). Tot i que dominar o no una llengua pot haver sigut des de sempre font de discriminació, Letamendia afirma que “la discriminació lingüística és fruit de la modernitat”, que necessita “una llengua d’estat com a vehicle d’unificació cultural i comunicació econòmica” (1997: 61). L’estat nació converteix en llengua nacional aquella que ha estat lligada a l’estat “prenacional”. Si no hi ha una assimilació ràpida i efectiva dels grups ètnics que no parlen aquesta llengua que l’estat fa seua (submissió cultural), apareix el conflicte (reivindicació etnocultural); sobretot perquè en l’època moderna, de manera generalitzada, hi ha un altre agent de socialització primària, l’escola, que entrarà en contradicció amb el tradicional, la família, perquè cadascun emprarà una llengua (Letamendia, 1997: 62-63). Si es considera que hi ha unes 6.700 llengües en tot el món i al voltant de 200 estats, la majoria dels quals només tenen una llengua oficial (quan en tenen), ens podem fer una idea de quina és la potencialitat del conflicte i arribarem a la conclusió de que hi ha menys tensió lingüística de la que es podria suposar.²⁵¹

Tot i que Hobsbawm manté que “el declivi de llengües localitzades o de poca circulació que existeixen juntament amb les llengües principals no necessita explicar-se recorrent a la hipòtesi de l’opressió lingüística nacional” (Hobsbawm, 1992: 125), en gran part dels casos es pot identificar una dinàmica centre-perifèria i un procés de diglòssia que hi està associat (això implica que la llengua del centre va ampliant el seu ús i la de la perifèria reduint-lo perquè no té el mateix suport institucional, econòmic i mediàtic). El

²⁵¹ En qualsevol cas, més de 3.000 d’aquestes llengües tenen menys de 2.500 parlants, amb la qual cosa corren perill d’extinció i probablement deixaran de ser un conflicte potencial al llarg del segle XXI. Pensem que cap a la meitat dels noranta es considerava que hi havia més de 8.000 llengües i en poc més de 15 anys el nombre s’ha reduït en 1.300... [Font: UNESCO (2009), *Atlas UNESCO de las lenguas en peligro en el mundo*, UNESCO].

que vol dir Hobsbawm és que aquest declivi de les llengües es produeix moltes vegades de manera lògica i sense conflictes perquè la població troba més avantatges parlant una llengua que té més possibilitats comunicatives que no una llengua l'abast de la qual està molt localitzat. Però si ens situàrem un pas temporal abans i indagàrem en els motius d'aquest constrenyiment espacial en bastants d'aquestes llengües, la conquesta militar o el resultat de matrimonis dinàstics asimètrics estarien en l'arrel de moltes d'aquestes situacions, que qüestionarien l'argument de Hobsbawm. En realitat, com en molts altres processos i fets socials, es pot tractar d'una combinació de factors, però sens dubte l'argument utilitarista ("vaig abandonant una llengua que no em permet comunicar-me amb massa gent") no seria el primer temporalment i, per tant, l'origen de la diglòssia es deu més aviat a factors estructurals i polítics.

D'altra banda, el bilingüisme "ha tendit a ser un fenomen efímer, temporal i fugaç, perquè els individus i comunitats bilingües graviten habitualment cap a una llengua dominant" (Conversi, 2007: 376). I aquest procés no és un resultat de la "lliure decisió" individual, perquè escollir una llengua dominant també ha sigut una eina important en la construcció dels estats nació moderns, part de l'estratègia homogeneïtzadora de l'estat. I dins d'una mateixa llengua també s'escull un dialecte concret com a model per a tota la llengua que implica la desaparició dels altres dialectes com es va referir amb diversos exemples en el capítol sobre la interpretació modernista de l'origen de la nació. Arran del comentàvem sobre la gestació de la normalització lingüística catalana, podríem preguntar-nos què hauria succeït si Pompeu Fabra, Joan Maragall, Àngel Guimerà i els altres representants de la variant oriental en el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana (Barcelona, 1906) hagueren sigut més condescendents amb els altres dialectes i, concretament, amb el pare Lluís Fullana, posteriorment impulsor, en certa mesura, del secessionisme lingüístic, però que estava present en aquell congrés com a representant valencià per la seua creença en la unitat de la llengua. El català no és una llengua d'estat (obviant el cas andorrà), però també va operar amb els mateixos criteris uniformitzadors, que trobaren contestació des de terres valencianes. Quan ens endinsem en el cas valencià, veurem les derivacions d'aquesta qüestió quan la lingüística va interrelacionar definitivament amb la política.

En síntesi, la reivindicació lingüística juga un paper ideològic crucial, legitimant l'origen comú i el fet diferencial:

Com a element diacrític, la llengua diferencial disposa d'una força especial pel seu caràcter de "realitat evident" (...) i per això s'imposa duent amb ella l'evidència de la diferència. (...) D'altra banda, sembla històricament evident que l'existència d'una llengua diferencial és un indicador d'una certa diferència cultural. Ara bé, en la mesura que l'idioma passa a formar part de l'argumentació política nacionalitària, adquireix una sobredeterminació ideològica que el converteix, al nivell discursiu, en quelcom distint al que en si mateix és i representa com a dada lingüística, etnològica o sociològica. (...) En aquest sentit, la llengua diferencial pot ser analitzada (...) com a integrant del mitologema nacional (Cabrera, 1992: 154-155).

Aquesta centralitat de la llengua en el conflicte centre-perifèria és molt clara en els moviments nacionalistes perifèrics d'Europa Occidental en l'últim terç del segle xx, i molt especialment a l'estat espanyol (Cabrera, 1992; Letamendia, 1997). El cas valencià s'enquadra en aquest context i d'ací la importància que concedirem a la llengua; més encara quan aquesta ha sigut camp de batalla en la configuració de les versions polítiques de la identitat valenciana.

Evolució de la dinàmica centre-perifèria a Hispània/Espanya

Antecedents antics i medievals

Tot i que la nació és característicament moderna i el nacionalisme és una ideologia que no podem situar fàcilment abans de la modernitat, ja hem esmentat en repetides ocasions, i sobretot en el capítol referit a les teories sobre l'origen de la nació, que l'adopció d'una perspectiva històrica ens ha de traslladar als fets i processos que s'esdevenen abans d'aquest trànsit entre els segles xviii i xix. I potser no tant perquè aquests fets i processos tinguen una relació directa amb la formació de les nacions modernes dins de l'estat espanyol, sinó perquè formen part del discurs nacional, en les seues vessants històrica i mística, que funcionen en segona instància com a arguments per a la reivindicació política. Això és molt clar en el cas dels nacionalismes perifèrics ibèrics, i per tant és necessari fer-hi un recorregut històric.

Seguint Llobera (1996) o Guibernau (1996), interessa sobretot destacar la història a partir de l'edat mitjana. Però no s'ha de renunciar completament a veure què va passar abans, perquè, com sosté Vilar:

El món feudal d'Europa Occidental es funda sobre una triple herència: la de les llunyanes estructures tribals, la de les hordes "bàrbares" del nord i del sud (pobles germànics i àrabs), que sobreposaren les pròpies estructures i els costums a les velles realitats de la terra, i finalment la dels records (o nostàlgia) de la sobreestructura política romana (1998: 97).

En aquestes coordenades geogràfiques del sud d'Europa, com en altres indrets, trobem un condicionant evident per a l'organització de les comunitats humanes, la pròpia fisiografia. A escala xicoteta, com succeeix a tot arreu, comarques i regions es formen ajudades per accidents naturals de menor abast com ara les petites serres, valls, rius, etc. Però quan se supera aquesta escala local, i es tracta de l'organització de territoris més vasts, la geografia ha condicionat normalment a través de fronteres naturals més marcades com ara grans serralades, els mars i oceans, grans rius, etc. No cal dir que una península té una configuració singular que la fa candidata a la delimitació de grans regions, regnes, nacions, estats... Això és el que ha succeït amb la península Ibèrica, la Itàlica, o la de Jutlàndia, sobretot en els dos primers casos que també han comptat amb l'ajut de dues de les principals serralades europees (Pirineus i Alps).

Diferents han sigut els canvis polítics al llarg de la història, però la península Ibèrica sempre ha condicionat, amb els seus vora 4.000 kilòmetres de litoral i la barrera muntanyosa pirenaica (435 quilòmetres), de manera que l'aspiració de molts governants i invasors ha sigut dominar completament la Península. Així, després de 200 anys, la conquesta d'Hispania no va acabar fins que Cèsar August es va apoderar dels territoris d'àsturs i càntabres. Els visigots tampoc van detenir la seua expansió fins que Leovigild va conquerir el regne dels sueus (bàsicament ubicat en l'antiga província de *Gallaecia*), que van ser els primers invasors germànics que aprofitaren la debilitat romana per a instal·lar-se a la Península. I, en fi, també els musulmans van intentar conquerir tota la Península i només la resistència d'una bona concentració de visigots en punts de la serralada Cantàbrica ho va impedir. Durant el període anomenat

Reconquesta, continuen les referències a la Península i a la Hispània romana, i el domini de tota la Península acaba sent una realitat en el segle xv, quan, després de pràcticament tota l'edat mitjana, es té assetjat el Regne de Granada. Aquesta unificació política sobre la base de la geografia havia estat en les ments dels monarques ibèrics al llarg de set segles, com veurem seguidament. La unificació es va produir parcialment amb el matrimoni Trastàmara d'Isabel i Ferran, i quedaria culminat en el moment àlgid de l'imperi dels Habsburg, quan Navarra, Castella, Aragó i Portugal queden sota una mateixa corona. Quatre segles després, tampoc a Napoleó li va passar pel cap deixar de controlar la totalitat de la Península i, tot i que precàriament i breument, ho va aconseguir. I, evidentment, Franco i els seus aliats internacionals (i també els dirigents del bàndol republicà) tenien clar que la batalla no s'acabava fins que no es dominava tota Espanya, i fins i tot està documentat que el dictador va negociar durant uns anys el "permís" de Hitler per a envair Portugal una vegada controlada Espanya (Payne, 2008), i així unificar per fi tota la Península, cosa que novament va proposar Arias Navarro en 1974, després de la Revolució dels Clavells, però ara consultant al nou gran aliat, els EUA.²⁵²

Aquest condicionant físic no s'ha d'obviar perquè condueix a una mirada sobre el territori dibuixat dins de límits ben clars i que poden transcendir un altre tipus de fronteres (culturals, polítiques, econòmiques) que funcionen de manera efectiva com a marc de l'organització social. Evidentment, en la configuració política del territori, després sí que incideixen factors de tipus estructural, sociopolític, i fins i tot psicològic tenint en compte el pes decisor i dels monarques en la major part de la història des de l'antiguitat fins als nostres dies.

Aleshores, hem de retenir que, en part determinat per la fisiografia, ja des dels temps antics (molt clarament amb els romans, però ja esbossat pels fenicis i els grecs), s'entén el territori al sud dels Pirineus com un tot. Hi havia una referència grega a *Ibèria*, i una al·lusió a *Hispània* que els romans hereten dels fenicis. Situats ja en temps del visigots, sant Isidor, hispanoromà i arquebisbe de Sevilla, figura clau en la conversió de la monarquia visigòtica al catolicisme, publica una obra clau per a entendre aquella

²⁵² Això apareix en papers desclassificats dels Arxius Nacionals dels Estats Units, que es van fer públics el 3/11/2008 en *El País*.

època, *Historia de regibus gothorum, vandalorum et suevorum* (624), en la qual hi ha un pròleg “*Laus Spaniae*”, on fa un elogi de les virtuts de *Spania*, i fins i tot empra l’expressió “*mater Spania*” (Merrills, 2005: 185-196; vegeu també García de Cortázar, 2004: 125). *Spania* era una actualització del terme llatí d’origen fenici *Hispania*, i que ja avança la que serà denominació moderna de gran part de la Península (Espanya). En la resta de l’obra, es pot endevinar una defensa de la identitat gòtica de l’Espanya unificada (Merrills, 2005: 196-199); *Spania* és la terra dels visigots i es parla dels seus reis com els senyors de “*totius Spaniae*”. Els musulmans continuaran referint-se al conjunt peninsular com a *Spania* (amb una adaptació fonètica el resultat de la qual és *Isbaniya*). I durant la Reconquesta hi ha nombroses referències als “regnes espanyols” per a referir-se al conjunt cristià format per Lleó, Castella, Navarra i Aragó, i més tard Portugal.

Fem un alto en l’edat mitjana, que és l’època on es pot situar l’origen de la dialèctica centre-perifèria de l’estat espanyol. Més precisament, ens ubiquem espacialment, temporalment, socialment i políticament en el procés de recuperació del territori peninsular per a la cristiandat, que és quan es formen els regnes, van configurant-se les llengües vernacles o van construint-se determinats mites; i tots aquests elements arribaran d’una manera o d’una altra vius fins als nostres dies, en alguns casos com a realitats indiscutibles (per exemple, les llengües)²⁵³ i en altres a través del llegat dels escrits de l’època o els records col·lectius amb potencialitat mobilitzadora.

Després de la fàcil invasió musulmana del principi del segle VIII, els elements dirigits del regne visigot queden dispersos i sense gaire capacitat de maniobra, sobretot perquè una de les causes de la feble resistència que troben els musulmans és la divisió de la noblesa cristiana peninsular, que fins i tot estava ocupada en guerres intestines en el moment de la penetració de les tropes de Mussa ibn Nussair; el regne estava *de facto* partit en dos, en una línia que aniria d’Astúries fins a l’estret de Gibraltar. Això explicaria la manca inicial d’unitat en el procés de Reconquesta (o *Restauració*, com es deia fins al segle XIX; vegeu Ríos, 2005: 380), que es prolongaria al llarg dels set segles

²⁵³ Ens referim al fet que no és discutible que hagen arribat als nostres dies llengües vernacles que es formen inicialment en l’edat mitjana. Com veurem, en el cas valencià, popularment, sí que hi ha discussions sobre la denominació de la llengua, l’ortografia, el lèxic, la seua consideració dialectal, etc.; però és una qüestió la virulència i vigència de la qual ha anat minvant.

posteriors. Els musulmans arriben fins al nord en les serralades Cantàbrica i Pirenaica, i fins i tot s'apoderen de la Setmania (vescomtat de Narbona), però aquestes possessions són més precàries, perquè per la part asturcàntabra han anat refugiant-se un nombre major de visigots, que aconsegueixen mantenir una part del territori (història i mite de Pelayo), i per la banda pirenaica, els francs aconsegueixen contenir als àrabs, que, a més, ja no poden acumular tants efectius per a la conquesta, perquè també en calen una bona quantitat per a mantenir les noves possessions peninsulars.

Així doncs, els súbdits del Califa de Damasc acabaran acceptant la formació de nuclis de resistència cristians en el fred nord, que seran germen de futurs regnes, uns regnes que acabaran pactant el manteniment de fronteres amb els nous veïns provinents d'Àfrica, però que en principi estan aïllats els uns dels altres, sobretot perquè comencen assentats en terreny muntanyós. Comença la nova i precària etapa cristiana amb el Regne d'Astúries, que ràpidament s'estendrà cap a Cantàbria i el territori dels vascons a l'est, cap a Galícia a l'oest, i cap a Lleó al sud. I, en la part oriental de la Península, la pirenaica, s'acaben formant els comtats de la *Marca Hispànica* sota protecció de l'Imperi Carolingi amb una barreja de nobles francs i visigots. La fragmentació és acusada: Pamplona, Sangüesa, Jaca, Sobrarb, Ribagorça, Pallars, Urgell, Cerdanya, Osona, Rosselló, Girona... són alguns dels comtats que, tot i que servaven obediència al Regne dels francs, gaudien d'una notable autonomia. Aquest acceptable marge de maniobra va anar creixent, i més encara quan l'Imperi Carolingi entra en crisi. Molts d'aquests comtats van passant a funcionar de manera independent amb dinastia pròpia, i algun fins i tot passa a anomenar-se regne, com és el cas de Pamplona (després Regne de Navarra). En l'altra banda, l'occidental, la del Cantàbric, la fragmentació no és tan important, perquè hi ha d'inici un regne aglutinador, el d'Astúries, però les polítiques d'herència en determinats moments i la dimensió que va agafar en poc més d'un segle provocaran l'aparició dels regnes de Galícia i Lleó, i més tard la independència del comtat de Castella (1065), unes dècades després de la completa independència del Comtat de Barcelona (988), que a més, ja havia absorbit la resta dels comtats catalans.

D'altra banda, hi ha proves de que el projecte polític de recuperar tota la Península per a la cristiandat ja estava clar en el segle IX, durant el regnat d'Alfons III d'Astúries (Lomax, 2000: 10). Però sembla que en aquest procés, que s'ha anomenat Reconquesta, hi va haver dues fases amb dues mentalitats diferents:

[una primera, des de l'inici (començaments del segle VIII) fins al regnat d'Alfons VI de Lleó i Castella (final del segle XI)] *en la qual la conquesta d'Al-Andalus no va ser un objectiu prioritari dels reis cristians, que no solament van combatre els àrabs, sinó que van tenir també freqüents enfrontaments entre ells. En aquesta fase, l'impuls religiós va estar pràcticament absent en la lluita contra l'islam, i les relacions amb els musulmans van ser freqüents i caracteritzades per un sentit de tolerància.*²⁵⁴

La segona fase, des del regnat d'Alfons VI al de Fernando III, es va distingir, al contrari, per un deliberat projecte d'expansió contra Al-Andalus. Aquest projecte va ser promogut de manera decisiva per l'església, el pes de la qual en la Península s'hi havia fet rellevant. Per a poder sotmetre els regnes hispanomusulmans, el papat va utilitzar una agressiva propaganda antiàrab que va desembocar en una guerra santa contra l'Infidel, guerra que duia associats forts elements de discriminació i intransigència (Tuliani, 1994: 23).

Després d'anys de congelació de les fronteres, aquest gir històric a poc a poc anirà decantant la contesa del bàndol cristià, en bona part facilitat per la caiguda del Califat de Còrdova motivada per crisis internes que culminaran en l'aparició dels regnes de taifes (Lomax, 2000: 10).

Aquesta segona fase s'inicia en una època (final del segle XI) en què comencen a preparar-se les croades cap a Jerusalem, i la "guerra santa" en la península Ibèrica se situa en el mateix context. De tota manera, no en tots els regnes es va produir el mateix tipus d'actuació. Si bé el poder del pontífex havia crescut i ambicionava el lideratge de la "croada hispana", no tots els regnes el seguiren de la mateixa manera, tot i que, en general, es va acceptar el poder de l'església i el seu fonament legitimador. Va dependre molt de la fortalesa territorial i política de cada regne i, així, Aragó, el Comtat de Barcelona o Portugal van ser més respectuosos amb el

²⁵⁴ Tot i que, com demostra José Luis Martín, els períodes de convivència pacífica i col·laborativa, s'alternaven amb freqüents incursions i fustigaments "per a aconseguir el pagament de pàries o el botí derivat dels èxits militars" (1996: 216).

protagonisme papal, però no així Castella i Lleó, que ja estava clar que era la monarquia forta de la Península “i que, en conseqüència, va procurar accelerar el procés d’hispanització de la croada, restant protagonisme al papa” (De Ayala, 2007: 28-29). La relativa debilitat dels altres regnes recomanava que se situaren sota la protecció de Roma, i així podrien afrontar amb certa tranquil·litat el veïnatge amb Castella-Lleó i França. El Comtat de Barcelona va posar totes les seues intervencions sota la supervisió papal, per a obtenir la legitimitat de l’estatus de “croada”. Mentrestant, a Castella i Lleó, Alfons VI reafirmava la seua autonomia i, d’aquesta manera, també la supremacia en la regió, però fent alguna concessió al papa: la guerra és ara una guerra santa en nom de Crist i la nova litúrgia romana de la reforma gregoriana s’havia de realitzar immediatament. Però alhora li mostrava al papa la seua capacitat convocant nobles francesos o d’altres regnes espanyols per a batalles puntuals d’aquesta guerra santa, en una clara demostració de força: el rei de Castella i Lleó, com el papa, pot convocar a una croada (De Ayala, 2007: 29-32).

No és estrany, doncs, que, per aquesta època, Alfons VI es proclame *Imperator totius hispaniae* encarnant la idea d’unificació del territori peninsular (Ladero, 1997: 241). Tant Alfons VI, com el seu net, Alfons VII, van intentar l’expansió cap a l’est amb Saragossa (encara taifa de Saraqusta), però els monarques aragonesos i catalans van deixar clar que això implicaria l’entrada en guerra. Així mateix, Alfons VII va reclamar drets sobre el Regne d’Aragó en la crisi successòria del 1134. El títol d’*Imperator totius hispaniae* l’heretaran la resta de reis de Castella i Lleó, i això era una qüestió assumida pels reis catalans, que reteren una mena de vassallatge als reis de Castella i Lleó fins al 1179. En aquest any se suprimeix la relació de vassallatge i s’acaben de repartir els territoris de conquesta (el repartiment havia començat en uns acords de 1151).²⁵⁵ En un principi es reconeix el dret de conquesta de la Corona d’Aragó sobre les taifes de València, Dènia i Múrcia (1151), però quan s’allibera els catalans i aragonesos de la condició de vassalls (1179), a canvi se’ls lleva el dret sobre Múrcia, que havia de ser per a Castella, bloquejant la conquesta catalana. Aquests acords estaven condicionats

²⁵⁵ En aquests primers acords de 1151 i en el següent de 1179, que eren el resultat de trobades bilaterals entre Castella-Lleó i Aragó, sempre estava damunt de la taula el repartiment de Navarra, que ja tenia tancat el territori de conquesta i es donava per fet que tard o d’hora seria absorbida.

també per la capacitat militar, aleshores molt major en el cas de Castella i Lleó. A més, en molts moments l'interès català estava situat més aviat en el nord occità –ja tenien el Rosselló des de 1171 i aspiraven a més territori al nord– (Ladero, 1997: 241-242).

Ja en el segle XIII, després de la conquesta de València, Jaume I respecta el tractat d'Almizra,²⁵⁶ que reafirmava els drets castellans sobre Múrcia,²⁵⁷ en part per les bones relacions d'aquest moment (l'infant Alfons de Castella i Jaume I eren gendre i sogre). No obstant això, Jaume I autoritza i impulsa una repoblació de catalans i aragonesos en terres alacantines i murcianes (a partir d'ajudar el seu gendre a recuperar el control de Múrcia). Hi ha evidències que Pere, el seu fill (més tard Pere III el Gran), no volia veure tallada la conquesta al sud i tenia aspiracions sobre la part d'Almeria del Regne de Granada; també alguns nobles catalans eren de la mateixa opinió: no es volia cedir tant de territori a Castella. Aleshores, aquesta repoblació podria ser un pla per a una incorporació posterior. De tota manera, també estaven arribant en nombre semblant repobladors castellans (Ladero, 1997: 243; vegeu també Furió, 2007),²⁵⁸ i en principi no hi va haver massa problemes entre ells, en part perquè la idea de conjunt territorial espanyol i cristià es mantenia no únicament a Castella²⁵⁹ (amb la seua pretensió d'hegemonia), sinó també a Navarra o Catalunya com testimonien algunes cròniques de l'època. Per exemple, Ramon Muntaner lamentava la manca d'unió entre els monarques de la Península (García de Cortázar, 2004: 125-127).

A partir del segle XIII, Castella vira cap a un model més autoritari, amb major concentració de poder del rei, preparant potser l'absolutisme que arribaria un parell

²⁵⁶ Aquest tractat, de 1244, signat al Camp de Mirra (Alt Vinalopó) per Jaume I i l'infant Alfons de Castella (futur Alfons X el Savi), establia la línia Biar-Busot-la Vila com a frontera dels dos regnes. Al sud d'aquesta línia, els territoris conquerits havien de passar a mans dels castellans, i les possessions del nord d'aquesta marca serien per a la Corona d'Aragó.

²⁵⁷ Múrcia, que en aquest moment incloïa part de l'actual província de València i la d'Alacant, ja era un protectorat castellà des de 1243, tot i que les rebel·lions per part de les ciutats musulmanes (Alzira, Xàtiva, Dénia, Alacant, Oriola, Cartagena, Llorca...) eren freqüents i es feien incursions militars per a garantir el pagament de tributs (Del Estal, 1986: 55).

²⁵⁸ En qualsevol cas, cap al 1275 es produeix una crisi en el model reconquesta-repoblació, per falta de recursos humans i materials (Ladero, 1997: 244), i per tant, hi haurà un altre parèntesi en el procés de Reconquesta.

²⁵⁹ Una vegada va ser rei, Alfons X el Savi va escriure una mena d'història d'Espanya i plantejava la unió de tots els regnes cristians contra l'enemic musulmà (Álvarez-Ossorio, 2007: 271).

de segles després,²⁶⁰ mentre que a la Corona d'Aragó (i no per la bona voluntat dels monarques) hi havia un model més pactista, amb importants cessions per als regnes a través dels furs, i més concessions als nobles. Aragó i Portugal ambicionaven un repartiment més equilibrat del territori, no tant perquè Castella acceptara cedir el seu o aquell sobre el qual tenia dret, que era una opció difícil a causa del seu poder (refermat ara per aquest nou model), sinó potser tornant a la situació anterior de dos regnes (Castella i Lleó); si això no es produïa, sabien que tenien poques possibilitats d'aspirar al territori musulmà encara no conquerit (Ladero, 1997: 247-256). Però la tradició altmedieval de repartir els regnes entre els fills ja no tornaria a Castella-Lleó.

De tota manera, en un moment de relativa debilitat castellana al final del segle XIII, Jaume II s'apodera de Múrcia, i fins i tot va fer incursions per l'actual província de Conca en una iniciativa expansionista en territori castellà per part de la Corona d'Aragó sense precedents fins a aquest moment. Després, en els tractats de Torrelles (1304) i Elx (1305), es produiria l'acord de repartiment del Regne de Múrcia amb la part alacantina (Alacant, Elx, Elda, Novelda, Oriola) per a la Corona d'Aragó i la resta (bàsicament, l'actual Regió de Múrcia) per a Castella (Ladero, 1997: 262-263). En el segle XIV encara hi hauria plets i batalles frontereres amb Villena, Jumella i Favarella com a objectes de disputa.

En la línia de la consideració de Castella com el regne que havia de liderar la Península, que ja estava clara des del segle XI amb el títol d'emperador per a Alfons VI i els seus successors, Joseph Aguado fa una interessant anàlisi del *Poema de Fernán González*, del segle XIII, i arriba a la conclusió de que no és únicament literatura èpica que rememora els mèrits guerrers d'un comte, sinó també una mostra de protonacionalisme (tal com va definir aquest concepte Hobsbawm, 1992) dins la concepció ideològica de la Reconquesta (Aguado, 1999: 17). Aquests sentiments protonacionals es basen en la genealogia dels castellans com a poble hereu dels visigots: ells són el "poble" que descendeix dels anteriors pobladors cristians, els visigots; hi ha "una 'terra', l'*Espanna* visigòtica cristiana; una finalitat històrica, la de la

²⁶⁰ Tot i que l'absolutisme arriba més característicament en el segle XVI, ja es pot endevinar un absolutisme "en formació" en el segle XV i fins i tot abans (Simon & Antón, 2002: 109-130). L'absolutisme no arriba de la nit al dia, és més aviat un procés i el pes donat al monarca a Castella en el segle XIII és un clar antecedent.

Reconquesta; i un sentiment comunitari que amalgama tot allò esmentat i li dóna un sentit” (Aguado, 1999: 18). S’ha de subratllar l’esment d’*Espanna*, que és tot el territori peninsular, que estava unificat pels visigots, i és el conjunt territorial que ha de tornar a mans cristianes, a mans espanyoles; i té una importància crucial identificar els visigots com un poble cristià perquè això estableix el vincle ideològic tot i la llunyania en el temps –en aquest moment una molt substancial distància de més de 5 segles– (Aguado, 1999: 19). Els elements protonacionals assenyalats per Hobsbawm estan presents en el poema: la llengua ja és la castellana, la vernacle, i no el llatí; l’ètnia està definida a partir de l’origen comú visigot; la religió és la cristiana, que té molt marcat l’*altre* musulmà; i l’entitat política a la qual s’aspira és el regne visigot que comprenia el conjunt de la Península (Aguado, 1999: 27).

A partir del segle XII es funda la Corona d’Aragó, que, tot i el títol, s’inicia i es manté amb la preeminència del casal comtal de Barcelona i, per tant, els reis seran catalans (Cingolani, 2006: 202-203). De tota manera, ja hem comentat que el model adoptat a l’orient peninsular és el de respecte dels diferents regnes (Aragó, Catalunya, i després València, Mallorca, Sicília i Nàpols) i, en conseqüència, el domini català a Aragó no tindrà la mateixa jerarquia que el castellà a la Corona de Castella i Lleó, ni la mateixa actitud envers els territoris que passen al domini de la Corona.

El segle XV s’obre amb la determinant crisi successòria que va seguir la mort de Martí I l’Humà. En no nomenar successor, el tron se’l disputen diferents cases emparentades amb el rei d’Aragó.²⁶¹ Finalment, s’imposa la casa més poderosa, els Trastàmara de Castella, que a més negociaren decisivament el suport del Papa d’Avinyó, molt interessat a obtenir suports per a mantenir viu el Cisma d’Occident.²⁶² Tot i que els

²⁶¹ Les cases que, durant prop de dos anys, es disputaren la Corona d’Aragó foren: la casa francesa d’Anjou, que ostentava aleshores el regne de Nàpols (el candidat, Lluís, era nebot-net de Martí I), altra de les cases nobiliàries més importants de Catalunya després de la de Barcelona, la d’Urgell (el candidat, el comte Jaume, era cunyat de Martí I), un candidat dinàstic il·legítim (Frederic de Luna, fou el fill il·legítim de Martí el Jove amb una noble italiana; Martí el Jove anava a ser Martí II, perquè era fill primogènit de Martí l’Humà, però va morir abans que son pare; tramitava amb el Papat la legitimació de Frederic quan va morir; i després ho va reprendre l’avi, Martí I, però també va morir súbitament), i finalment, els Trastàmara de Castella (el candidat, el segon Infant de Castella, Ferran d’Antequera, era nebot de Martí I) [Arias & Pérez, 1999].

²⁶² Precisament, poc després d’aquesta crisi successòria es produïa el Concili de Constança, que tenia per objecte acabar amb el Cisma d’Occident. Loomis (1939: 526; citat en Pop, 2005: 28-29) reproduïx algun dels escrits que es conserven sobre aquells encontres entre diferents faccions de l’església i

primers reis d'Aragó de la casa de Trastàmara van mantenir més o menys la independència respecte de Castella, el vincle s'havia establert i, uns cinquanta anys després, els Trastàmara aconseguiren la unió de les dues corones amb el matrimoni d'Isabel i Ferran.²⁶³

Pel que fa al Regne de Navarra (en el segle IX, Regne de Pamplona), va suportar com va poder les escomeses de Castella-Lleó i Aragó fins al segle XVI. Fins i tot podria resultar estrany que haguera aguantat independent fins al 1512, any de la invasió de Ferran el Catòlic, després d'haver passat a mans aragoneses i castellanques en determinats moments d'aquests set segles d'existència, degut a herències o a plets successoris. En realitat, en moltes fases de la vida autònoma del regne s'han produït interessats pactes que han donat lloc a situacions de vassallatge amb França, Aragó, el Regne taifa de Saragossa, el Papat o Castella, i així van poder subsistir fins i tot en temps d'extrema debilitat. Però també han passat per temps de gran esplendor, com ara l'època de Sanç III el Major (principis del segle XI), quan Navarra arriba a controlar per conquesta i herència els comtats d'Aragó, Castella i Ribagorça, i amplia la marca al sud, llevant-li una franja a un Califat de Còrdova en crisi. En definitiva, Sanç III va governar sobre els territoris que avui dia configuren les comunitats autònomes de Navarra, Aragó, la Rioja, País Basc, Cantàbria i la part castellana de Castella-Lleó. Al final del segle XII ja només queda el que ara és la comunitat autònoma navarresa, a més de La Rioja, Guipúscoa i Àlaba (aquestes dues últimes zones es perdran a mans castellanques definitivament el 1200), però en canvi s'havia aconseguit una important porció de territori a l'altre costat dels Pirineus, la Baixa Navarra. La separació definitiva d'Aragó a

especialment els que fan referència a la nació. En concret, en el llibre de Loomis es fa una cita de l'argumentació que feien els anglesos per a defensar que ells havien de ser considerats una nació "general", és a dir, una nació poderosa i reconeguda per tots i amb més capacitat de vot al Concili (això s'oposava a la nació "particular", amb menys capacitat d'influència): "Qualsevol sap que no importa que una nació escolte a un príncep o varis. No hi ha diferents regnes dins la nació espanyola, que no estan subjectes al rei de Castella, el principal líder d'Espanya? Però d'això no se'n deriva que ells no són part de la nació espanyola". Aquesta cita apunta a que, internacionalment, havia una consciència de la unitat peninsular i del lideratge de Castella. I tot això molt abans de la unió matrimonial de Ferran i Isabel.

²⁶³ De tota manera, la relació entre Trastàmars, entre Aragó i Castella, no fou fàcil en la primera meitat del segle XV; fins i tot es va arribar a la guerra en 1429-1430. I és que, tot i la crisi successòria de la Corona aragonesa, es podria dir que a l'inici del segle XV la situació econòmica i política d'Aragó, sense ser massa boiant, era millor que la de Castella. De fet, aquesta guerra va començar amb incursions aragoneses en territori castellà. En qualsevol cas, el poder militar de Castella encara era major i Aragó va desistir finalment (Sáiz, 2003: 233-243).

mitjan segle XII deixa Navarra tancada entre aquell regne i el de Castella, i sense possibilitats de conquesta de territoris musulmans. I la pèrdua dels territoris bascos deixa el regne en situació precària, però l'origen francès de les noves dinasties i els territoris del nord, permeten aguantar fins al segle XVI, quan Ferran II conquesta l'Alta Navarra (la peninsular) i el regne queda separat, amb una part dependent de Castella i l'altra de França,²⁶⁴ totes dues mantenint certa autonomia i institucions pròpies fins a la fi del segle XVIII, i en la part del sud fins al segle XIX, tot i que la part francesa arriba al segle XVII amb monarca propi i un grau d'independència major que l'Alta Navarra (Serrano, 2006).

Respecte dels territoris de l'actual comunitat autònoma basca, durant tota l'edat mitjana sempre han estat subordinats a centres aliens, com ara Lleó, Castella o Navarra, i només el Senyoriu de Biscaia va tenir certa importància i un grau d'autonomia acceptable. Sí que hi ha certa constància de la resistència successiva dels vascons i altres tribus de parla basca a la romanització, al regnat visigot (van ser necessàries moltes campanyes d'apaivagament que mai tenien un resultat completament reeixit) i a l'expansió musulmana, i potser per això arriba viva la llengua als nostres dies.

Mentrestant, el Regne de Galícia, desgranat de Lleó en determinats moments als segles X-XI, acabarà diluint-se en Lleó, però conservarà la seua particularitat lingüística. La part sud, el Comtat de Portucale, serà el germen del Regne de Portugal, que s'emanciparà de Lleó un poc més tard.

Fent un xicotet balanç del període medieval, queda més o menys clar que la idea de fer del conjunt peninsular un territori políticament definit ve fins i tot de l'època antiga, i és a l'inici de l'edat mitjana, amb els visigots, quan s'aconsegueix que això siga una realitat no subordinada a cap altre centre. Després de la conquesta del regne visigot

²⁶⁴ Tot i que l'amenaça de França era motiu suficient per a no insistir, sorprèn que es renunciara tan aviat a la conquesta de la Baixa Navarra, o que no es reprenguera més tard, quan regnen els Àustries més forts (Carles I, Felip II, Felip III). Reprenent la idea dels condicionants geogràfics i històrics, l'horitzó d'Isabel i Ferran els Catòlics era la unificació peninsular, per això, una vegada aconseguida, Sant Joan de Peu de Port i la resta de dominis de la Baixa Navarra passen a ser un objectiu menor. Es va tractar de conquerir aquests territoris, perquè eren del Regne de Navarra, però com quedaven a l'altra banda dels Pirineus, ja no eren un objectiu irrenunciable i, quan la cosa es va complicar, els exèrcits castellans i aragonesos van abandonar la missió.

per part dels romeus, hi ha diferents agrupacions de visigots al nord en terres muntanyoses, nuclis de resistència que seran el germen de nous comtats i regnes. Però es creu que el llinatge reial visigot havia quedat situat a Astúries i aquest regne serà el considerat, pràcticament des de l'inici del procés anomenat Reconquesta, successor de l'antic regne cristià dels gots a Hispània. La seqüència Astúries-Lleó-Castella serà la legitimada per a reconstruir aquest regne, i, també des de ben aviat, en aquestes latituds les dinasties s'autoproclamen reis o emperadors de tots els espanyols. La corona castellanolleonesa és l'única amb poder per a desafiar al poder papal en el segle XII i per a marcar un ritme propi en la croada hispànica. Mentrestant, els regnes pirenaics van assentant-se, conquerint nous territoris i participant de la restauració de l'ordre medieval cristià, però sense l'ambició d'unificar el conjunt peninsular (almenys no tan explícitament). A partir del segle XIII, la Corona d'Aragó s'erigeix en un rival de certa entitat per a Castella-Lleó i fins i tot arriba a adoptar una actitud una mica bel·ligerant (especialment sota el regnat de Jaume II), amb incursions en territori castellà i la reclamació sobre el Regne de Múrcia amb la repoblació prèvia catalanoaragonesa. Però finalment la resta d'Al-Àndalus queda com a territori de conquesta per a Castella (llevat de l'Algarve, que finalment serà envaït pels portuguesos) i se certifica el seu domini en Ibèria. L'estancament de la Corona d'Aragó ve seguit, ja en el segle XV, del triomf castellà en el litigi d'herència del tron que havia deixat Martí l'Humà, i que possibilitarà l'accés del llinatge castellanoborgonyó dels Trastàmara a la Corona catalanoaragonesa, com a avantsala de la unió definitiva de les corones hispanes. Una vegada completada la conquesta del regne granadí, s'envaeix la Navarra peninsular per a anar completant la missió d'unificació de l'antic regne visigot. Això només passaria ja en l'època dels Felips d'Àustria (1580-1640), quan s'ocupa Portugal enmig de la seua crisi dinàstica i es viuen 60 anys d'unificació de les corones i els imperis. És important significar que, pels motius que hem comentat, per la interpretació que es fa de la història, Castella se sent completament legitimada a dur a terme aquesta meta, i per això, des del segle XVII, Portugal serà una qüestió pendent, que arriba viva entre determinats sectors fins al segle XX, amb la proposta de Franco a Hitler d'envair el territori lusità en els anys quaranta.²⁶⁵

²⁶⁵ Curiosament, sembla que hi ha un sentiment dual a Portugal pel qual es valora la independència,

Règim foral i tensions centre-perifèria durant el període dels Àustries

Tot i el manteniment d'una important autonomia per als regnes durant la dinastia dels Àustries i la "pluralitat de corones [com a] realitat jurídica viva" (Pérez Garzón, 2001), el centre serà Castella i els llocs de confiança de la cort seran per a la noblesa castellana. De fet, per exemple, els testimonis escrits de catalans durant el segle XVII gairebé equiparen Castella amb la cort (De Lucas, 2005: 185). Llevat de les primerenques revoltes dels *agermanats* a València (i més tímidament a les illes Balears) i els *comuneros* a Castella (anys vint del segle XVI),²⁶⁶ sens dubte els majors problemes es produiran precisament entre la cort i el Principat de Catalunya, el regne origen de l'única dinastia ibèrica capaç de representar certa competència a Castella en la seua hegemonia del procés "reconqueridor" (especialment al principi del segle XIV), i un territori que va sent creixentment pròsper al llarg del segle XVI. Aquesta puixança econòmica "alimenta una ofensiva constitucionalista (...) encapçalada per unes oligarquies desitjoses d'incrementar la seua riquesa i les seues esferes de poder polític" (Junqueras, 2002: 209). Així, per exemple, el 1589 el *Consell de Cent* fa passos fermes per a augmentar el seu poder econòmic i polític, construint un canal, un port i sis galeres, i creant un banc propi. Segons Oriol Junqueras, la disparitat d'interessos

però, a través de les generacions sempre existeix el dubte de si els hauria anat millor incorporats a Espanya; amb les seues particularitats i la seua autonomia, però pertanyent a una entitat major a més de formar part d'Europa. El 2012 apareix precisament el llibre de Valter Hugo Mãe, *La màquina de hacer españolas* (Alfaguara, Madrid), en què planteja aquestes qüestions. En la presentació del llibre, Mãe explicava que el títol al·ludeix a una "frustració" que perviu en els portuguesos després de 800 anys d'independència i que, segons l'escriptor, "almenys una vegada en la vida duu el portuguès a dir 'quina merda, tant de bo fóra espanyol!'. Per això és una màquina, perquè continua i continua". Darrere d'aquesta "frustració" el que hi ha, per a Mãe, és "un "sentiment de pèrdua d'identitat" pastat al llarg dels segles i "una sensació de vagar a la deriva" que els ha portat a establir "relacions de submissió" en relació amb Espanya i, des del seu ingrés en la Unió Europea, també en relació amb Europa. "Ens agradaria una situació com la de Catalunya, reclamant la independència, exigint drets però pertanyent a alguna cosa major. Un 'iberisme' com el que referia Saramago, que hi haguera una connexió ibèrica però dins d'Europa", puntualitza Mãe (vegeu Clara GONZÁLEZ, "La sociedad portuguesa a examen en 'La máquina de hacer españolas'", *lainformacion.com*, 8/3/2012).

²⁶⁶ Segons Fernando García de Cortázar (2004: 128-129), la revolta dels comuners és una prova que el centre era bàsicament la corona (Carles I aleshores) i que Castella era una entitat amb les seues particularitats i les seues desavinences amb la monarquia, com les que tingueren els valencians, en aquell temps protagonitzades pels *agermanats*, i les que anaren repetint-se des de Catalunya, com anem a ressenyar. Però al marge que existiren aquestes desavinences en l'interior de Castella, la qüestió central és si des de Catalunya o altres territoris perifèrics hi havia una percepció de greuge i també una percepció d'assimilació entre la corona i Castella. Si hi havia aquestes sensacions i això motivava una resposta, es produeix el conflicte centre-perifèria, al marge que hi haja altres agreujats ubicats en territori "central".

econòmics centre-perifèria està ja present en aquesta època; aquest tipus de tensió, que alimenta la particularitat identitària, no sorgeix de sobte al segle XIX:

A mesura que la societat catalana –o almenys els sectors generadors d'opinió– prenien consciència que Catalunya constituïa un espai econòmic amb necessitats específiques, l'economia esdevenia un element d'identitat. Especialment si aquestes necessitats específiques contrastaven amb les de la monarquia hispànica (o amb les de Castella). I, encara més, si aquestes necessitats topaven amb la incomprensió d'una corona cada vegada més castellanitzada (Junqueras, 2002:405).

Els “estats moderns” en formació “imposen els interessos militars de les corones sobre els interessos fiscals, monetaris i productius de les formacions col·lectives que disposaven d'un marc institucional propi” (Junqueras, 2002:407). En concret, estem parlant en aquest cas dels interessos d'una oligarquia catalana (ni de lluny es pot parlar del “poble català”) que està configurant-se com a elit barrejant noblesa i burgesia mercantil (els nobles van incorporant-se a la vida urbana i relacionant-se amb els comerciants amb major fortuna i aquests van adquirint terres i fins i tot títols nobiliaris). Per a Junqueras, aquest procés de transformació inicial de classe és el mateix que es produeix a Anglaterra o Holanda, i com en aquests llocs que han passat per ser centres de desenvolupament del capitalisme, es produeix una col·lisió d'interessos entre el poder polític central (la corona) i el perifèric, que també comença a concentrar part del poder econòmic. Diferents autors catalans de l'època ja comencen a concretar la necessitat d'un major autogovern per a donar resposta a la particularitat econòmica catalana, alhora que els polítics catalans (Generalitat, Consell de Cent, etc.) intensifiquen les seues demandes. Una de les qüestions que incrementaran la pressió sobre la Corona va ser “la política d'estabilitat monetària imposada per Madrid (contra l'opinió de les institucions catalanes)” (Junqueras, 2002: 416). Catalunya demanava una devaluació de la moneda, com van fer la majoria dels països europeus, per a tenir avantatges en l'exportació, però la corona no ho va permetre i Catalunya va haver de buscar alternatives que fins i tot la van situar en l'avantguarda del pensament econòmic de l'època (Junqueras, 2002: 417-418; vegeu també Vilar, 1999: 42). Però la resistència de Madrid enfront d'aquestes demandes va conduir finalment a l'esclat de la guerra el 1640.

Però aquest enfrontament, i també el posterior de la Guerra de Successió, estava liderat molt clarament per les institucions i per Barcelona com a pol d'oposició al centre, perquè començava a desenvolupar una destacada burgesia mercantil. A "províncies", la tensió centre-perifèria tot just es vivia, si es que es vivia, i no sempre era sentida de la mateixa manera que ho feia Barcelona. Per exemple, Catalunya Nord (aleshores part del Principat) tenia la seua pròpia dinàmica d'enfrontament amb el centre, però no amb la corona, sinó amb el Principat, perquè Perpinyà també era un centre comercial important i els seus notables i homes de negocis es queixaven contínuament que Barcelona monopolitzara el comerç de la regió. Per aquest motiu, en el context de la tensió Madrid-Barcelona, prèvia a l'esclat de la guerra, Perpinyà estava més a prop de la corona que la resta de Catalunya. Posteriorment, quan es produeix l'acord Catalunya-França que va precedir la Guerra de Catalunya, la Catalunya Nord s'alinea clarament amb la corona espanyola i rebutja aquesta entesa i la monarquia francesa (Jané, 2003a: 107-110; vegeu també Sanz, 2004: 30).

França, en guerra amb Espanya, buscava desestabilitzar la monarquia hispànica i contrarestar el seu poder i d'ací emana aquest acord i les concessions a Catalunya, per les quals va passar a tenir amb França la mateixa relació foral que tenia amb Espanya, però fins i tot reforçada (Jané, 2003a: 119-120) –de tota manera, és complicat acceptar que els Borbons francesos hagueren mantingut massa temps l'autogovern català.

Prèviament, el rebuig a Castella i a la monarquia va anar muntant al llarg del segle XVII a causa principalment dels models econòmics diferencials i a l'ambició de major autogovern, i després també del conflicte amb França (a partir de 1635), que comprenia l'ocupació de territori fronterer català per l'exèrcit (amb les necessitats materials que això implica) i el reclutament d'un major número de soldats del Principat (De Lucas, 2005: 185). Ja durant la contesa iniciada el 1640, els testimonis escrits (publicística, petites produccions literàries, sermons, diaris, intercanvis epistolars...) recreen l'animadversió catalana envers Castella i subratllen quins són els referents polítics i institucionals (Generalitat, Consell de Cent, etc.). Fins i tot, hi ha qui creu veure en aquests testimonis una prova de naixent patriotisme ja ampliat a les classes populars (De Lucas, 2005: 186) en la línia de les posicions plantejades per Greenfeld

(1992) per al cas d'Anglaterra (vegeu capítol de les teories sobre l'origen de la nació). Així parla Núria De Lucas sobre aquesta hipòtesi, que ella considera confirmada:

És evident que les tensions entre Catalunya i la monarquia, entre Catalunya i Castella, determinaren que al Principat es generara una identitat nacional marcada en bona part pel rebuig envers la contraidentitat castellana. Les fonts en donen notícia i reflecteixen el paper d'unes elits intel·lectuals i polítiques en la configuració d'un sentiment de pertinença a la nació catalana compartit per àmplies capes de la societat (2005: 188).

El rebuig a la identitat castellana en què es forja la suposada identitat nacional catalana, té el seu origen en la presència durant un llarg període de temps de la soldadesca espanyola en terres catalanes arran de la guerra. Aquests contingents consumien gran quantitat de recursos i els abusos cap a la població autòctona foren habituals.

Però si bé en algun moment arriben a confondre's en una única causa, el 1640 es produeixen dos processos independents. D'una banda, la revolta dels segadors estava instigada per la presència i l'abús de les tropes, però el dia del Corpus a Barcelona també es va carregar contra la noblesa catalana. I aquesta (ampliada a la cada vegada més poderosa burgesia urbana), per la seua banda, va pactar amb França, en part perquè no volien demanar ajuda al comteduc d'Olivares per a apagar una sublevació estesa ja a tota Catalunya, entenenent que aquest auxili els allunyaria encara més de les seues demandes d'autogovern i autogestió econòmica. Aquesta situació i les ja deteriorades relacions entre Felip IV i la Generalitat, conduïren a canviar la subordinació a Espanya per la dependència de França, una dependència que va augmentar les càrregues fiscals sobre Catalunya, precisament per a pagar les despeses de la guerra (García de Cortázar, 2004: 142).

El conflicte finalitza amb el que avui és la comunitat autònoma de Catalunya novament sota control de la monarquia espanyola, i el Rosselló i resta de Catalunya Nord per a França a partir de 1659 com a tribut per la derrota espanyola (Jané, 2003b), amb la qual cosa la part de Catalunya més propera a la corona espanyola i que més rebuig havia manifestat cap a França, encara que fóra per contrast amb la línia seguida per Barcelona, s'integrava paradoxalment en els territoris dominats pels Borbons

francesos. Al sud del Principat, superat el desengany, la noblesa va tornar a apropar-se als Àustries, i quan apareix un nou monarca, Carles II, interpretaran xicotetes concessions com un canvi de tarannà de la corona, i això serà utilitzat posteriorment per a contrastar amb els nouvinguts i “sospitosos” Borbons (García de Cortázar, 2004: 143). Tampoc cal perdre de vista que el resultat de la guerra, poc favorable a Catalunya, que perdia la part nord, va alimentar al Principat un sentiment antifrancès que també faria la seua contribució per a l'esclat del conflicte a l'inici del segle XVIII (Peña, 2005-vol. III: 188).

En aquesta època, altres regnes que havien sigut independents en el passat recent o que gaudien d'un notable grau d'autonomia, com és el cas d'Aragó, en general mostraven una acceptable lleialtat a la monarquia (Solano & Sanz, 1998; Sanz, 2001). El 1640, Aragó no secunda la subversió catalana i col·labora afanyosament amb la casa dels Àustries per a plantejar la defensa del territori enfront dels catalans i francesos (Sanz, 2004: 30). En qualsevol cas, començava a configurar-se “una concepció absolutista del poder reial” (Sanz, 1995: 764) i els aragonesos hagueren de fer front a algunes temptacions centralistes des de la monarquia, que van constituir petites desavinences en un marc global d'entesa.

Pel que fa a Navarra (l'Alta, la dominada per Espanya), va mantenir els furs, però a la Baixa Navarra va continuar havent-hi un monarca navarrès fins al segle XVII, tot i que era una monarquia molt dependent de França i ho seria més encara amb la seua unió dinàstica de 1610. En qualsevol cas, el grau d'autogovern de la Baixa Navarra seria major que el de l'Alta fins a la Revolució Francesa. Doncs bé, durant el segle XVII, els cortesans navarresos desplaçats al nord van continuar pressionant França perquè exercira el seu “dret històric de conquesta” sobre l'Alta Navarra, que es basaria en la “marca hispànica” de Carlemany, la qual incloïa gran part d'aquest regne (Kubelos, 2010: 201-208). Aquesta acció mai es va produir i, de tota manera, els nobles del sud van anar acceptant la situació ajudats pel seu fur i pel manteniment de les seues propietats, i per tant, Navarra no va plantejar gaires problemes als Àustries.

La Guerra de Successió i els Decrets de Nova Planta

La contesa successòria d'Espanya s'ha de llegir des de tres nivells d'abast. Primerament com una part important d'un conflicte internacional que ja estava latent quan el rei Carles II es troba malalt i no té descendència directa, i la resta de potències europees tenen clar que la casa reial que accedisca al tron espanyol decantarà l'equilibri de forces internacional, ja bastant tensionat (especialment entre França i Anglaterra, i entre França i els regnes del centre d'Europa). En segon lloc, és una mena de guerra civil, perquè Espanya queda dividida entre els partidaris d'un pretendent i l'altre, amb l'antiga Corona d'Aragó del costat austriacista perquè els agents internacionals van tenir millor brou de cultiu en el descontent d'aquests regnes per a propiciar el seu alçament i suport de l'aliança internacional que tenia com a cap i candidat l'arxiduc Carles d'Àustria. I finalment, el conflicte té una dimensió regional o local, perquè es va aprofitar la contesa per a decantar-se bèl·licament i dirimir litigis latents entre diferents faccions de les classes dominants i entre els senyors i el poble pla, que cauria del costat austriacista per les promeses obtingudes d'aquest (López Camps, 2005: 521-522; Pérez Aparició, 2008; Furió, 1995: 363-368). Però abans cal situar-se en els anys previs al conflicte i en el nomenament inicial de Felip V, aparentment no massa problemàtic en l'interior.

La crisi econòmica de Castella, Andalusia i Navarra en els últims decennis del segle XVII pot estar en l'origen de la benvinguda que van donar en aquests territoris a l'arribada dels Borbons; el canvi dinàstic es veia com un possible esperó per a la millora de la situació. Respecte de l'organització foral, en principi, alguns homes destacats del regne, com el cardenal Portocarrero, van plantejar una continuïtat del model, però ara amb els Borbons, i una limitació del poder dels grans d'Espanya, per a generar una mesocràcia afí al rei. Els dos o tres primers anys de Felip V, a Catalunya no es va veure amb mals ulls l'arribada dels Borbons, tot i que hi havia un filoaustracisme latent. El 1702 (dos anys després de la coronació de Felip V) es tanquen els acords per a mantenir els furs amb xicotetes modificacions i el rei jura respectar aquests furs en les Corts de Barcelona i Saragossa (no es va arribar a celebrar l'acte en les Corts valencianes ni en les castellanés). Semblava apagar-se l'oposició austriacista i el rei era aclamat a Barcelona les dues vegades que hi acudeix aquell any. Però l'alta noblesa i

les oligarquies burgeses de la perifèria i del centre mantenien les seues discrepàncies sobre el model de societat i les aliances internacionals de cada grup eren diferents.²⁶⁷ També determinats grups austriacistes valencians i catalans conspiraven en l'ombra esperant una conjuntura millor o manejant els elements per a crear aquesta conjuntura. Mentrestant, diversos poetes catalans i valencians ploraren la mort de Carles II, perquè durant el seu regnat s'havien fet algunes concessions als seus territoris (Peña, 2005-vol. I: 244-264; Furió, 1995: 366-368). 1703 és el veritable punt d'inflexió:

Si bé es va mantenir el suport social al filipisme, l'empitjorament de la situació de guerra internacional i els cada vegada més greus xocs polítics entre la camarilla reformista francoespanyola i el lobby comercial catalano-anglo-holandés van donar alè als grupets austriacistes. Aquesta oligarquia mercantil fou conscient de l'increment de les dificultats militars i polítiques per les quals passava el borbonisme, així com de la praxi política d'un filipisme tendent a laminar els marcs constitucionals de 1702. El mateix Lluís XIV va animar Felip V a procedir diàriament entre l'acatament formal constitucionalista i la necessària praxi política reformadora, cosa que duia a l'agonia del vell sistema de govern polisinodial (temàtic i territorial) i de govern col·legial propi dels Àustries (Peña, 2005-vol. I: 265).

La mateixa oligarquia en formació que va abraçar els Borbons francesos el 1640, ara s'oposava a ells per a mantenir un model de relacions amb la cort, l'autonomia d'acció politicoeconòmica i, en definitiva, els seus privilegis (Vilar, 1979). Els Àustries, per la seua banda, passaven d'enemics a dinastia recordada amb nostàlgia.

Felip V anava governant cada vegada de manera més centralista amb l'ajut dels seus ministres francesos i deixant de banda els notables de la Cort. El model mixt de Portocarrero anava perdent força i les elits es van veure en la disjuntiva d'escollir entre continuïtat i ruptura: les oligarquies comercials i els governants perifèrics, aliats d'Anglaterra i Holanda (que ja feia temps que movien l'entesa internacional antiborbònica; López Camps, 2005: 524-525), van escollir continuïtat; les oligarquies comercials del centre van escollir reforma; i en l'alta noblesa del centre hi havia diferències de criteri. En aquestes, Felip V decideix finalment canviar de manera

²⁶⁷ O potser caldria dir, a la inversa, que les potències internacionals tenien diferents aliats peninsulars per als seus propòsits (López Camps, 2005).

substancial la monarquia i l'estat espanyol. I l'organització del bloc i fins i tot les milícies austriacistes va anar intensificant-se al llarg d'aquest 1703, i també els contactes amb anglesos i holandesos, en una intensa activitat diplomàtica i d'"agents secrets" partidaris de la causa austriacista (López Camps, 2008). Si bé s'havia respectat el canvi dinàstic perquè constava en el testament de Carles II, el canvi de política, l'arraconament i retirada molesta de Portocarrero i, en general, el rumb que anava prenent Espanya, va canviar l'estat d'opinió i va anar difonent-se la idea d'un trencament amb els desitjos de Carles II, una mena de traïció des de dins a la monarquia espanyola; fins i tot s'arriba a mantenir que Carles II va ser manipulat contra la seua voluntat per a signar aquell testament. A partir d'ací comença a alimentar-se la francofòbia, recordant l'apropiació del Rosselló per part de França (Peña, 2005-vol. I: 266-271) –quan, recordem, els mateixos catalans s'havien aliat amb els francesos contra els Àustries.

Finalment arriba la proclamació de l'arxiduc Carles (potencial Carles III) com a legítim candidat i el conflicte es planteja de manera oberta, amb la crida a la revolta contra Felip V. L'arxiduc rep l'adhesió de diverses personalitats i nobles, no sols de l'antiga Corona d'Aragó, sinó també alguns castellans. D'altra banda, a Catalunya i al Regne de València els notables van posicionant-se i formant partit, en bona mesura a favor dels Àustries, però no exclusivament. El frustrat atac inicial a Barcelona per part dels aliats internacionals dels austriacistes (anglesos i holandesos) va implicar una forta repressió (tortures, empresonaments, desterraments, etc.) sobre els catalans fidels a l'arxiduc. Però aquesta actuació dels agents dels Borbons va encendre encara més els ànims i va fer madurar al llarg del 1704, aquesta vegada de manera efectiva, la causa austriacista, que es va consolidar a Catalunya i València, i es va escampar a Aragó i fins i tot a la part oriental de Castella. Un nou setge a Barcelona (després de la incursió reeixida pel Regne de València) triomfa finalment el 1705, i Espanya queda dividida en dos per un ampli front de batalla (Peña, 2005-vol. I: 279-284; López Camps, 2008: 538-540).

En qualsevol cas, contrastant amb determinades lectures històriques, especialment provinents del nacionalisme català i valencià, no està massa clar que la guerra enfronte catalans o aragonesos a la corona, o que, més enllà, es tracte d'una pugna entre

l'antiga Corona d'Aragó i la de Castella. Possiblement hi ha elements de tot això, però els ingredients són més variats encara. Segons Antonio R. Peña,

la crida que realitzaven els coetanis austriacistes era a tota Espanya, perquè prenga exemple de la fidelitat catalana. (...) En conseqüència, no hi ha enfrontament Castella-Catalunya ni contraposició Catalunya-Espanya. La lluita dels catalans (austriacistes) era entesa com la lluita de tots els espanyols per Espanya, i dins seu, Catalunya (2005-vol. I: 316).

S'ha de recordar que es reclama a Carles III com a rei per a tota Espanya, no per a Catalunya; i que una vegada controlada l'antiga Corona d'Aragó es lluita per aconseguir la resta d'Espanya. La lectura de l'època des del bàndol austriacista és que els Àustries representen el regnat de la llibertat (per a la noblesa i l'oligarquia, clar) i el Borbó simbolitza la subjugació a França, la pèrdua de sobirania. Però, tot i el suposat foralisme dels Àustries, el breu govern de la meitat austriacista va ser tan centralista com el de la part borbònica (en part com a conseqüència de l'estat de guerra).

D'altra banda, la divisió entre austriacistes i borbons amagava en certa mesura un enfrontament entre oligarquies i entre branques de la noblesa, sobretot en el cas de Catalunya, però també en el del Regne de València, com veurem en el capítol específic. Aquestes faccions van aprofitar la contesa per a emascarar les seues desavinences, dotant-les d'una transcendència que segurament no tenien (Peña, 2005-vol. III: 162-163).

L'enfrontament equilibrat iniciat el 1705 amb la conquesta de Barcelona va començar a decantar-se cap als Borbons a partir de la Batalla d'Almansa el 1707. Com s'ha significat nombroses vegades, no és únicament una important victòria militar, sinó que a partir d'aquest moment es visualitza, a través dels Decrets de Nova Planta, quina és l'actitud de Felip V cap als revoltats: eliminació de privilegis i del règim foral, seguint el model francès.

En certa mesura, la guerra havia sigut el camí final per a acabar amb una situació incòmoda i poc favorable per al centre, que no podia aprofitar-se adequadament dels regnes de la Corona d'Aragó ja des del final dels Àustries, quan comencen a fer-se evidents les necessitats de l'estat (en vies de ser "modern"). Per exemple, els drets

històrics i certa autonomia financera impedié que el rei d'Espanya fera front a les campanyes bèl·liques destinades a protegir (i ja difícilment expandir) el seu imperi.

Els decrets s'imposaren primer al Regne de València, que va anar caient a poc a poc després de la derrota d'Almansa, i ja el 1714 a tot el Principat. El manteniment dels furs de Navarra,²⁶⁸ no revoltada com la Corona d'Aragó, va accentuar la visió dels Decrets de Nova Planta no tant com una modernització de l'administració i la hisenda, sinó com una venjança i un càstig (Peña, 2005-vol. I: 350).

En realitat, la Nova Planta és un reflex del poder absolut i també una conseqüència lògica del dret de conquesta (segurament l'arxiduc Carles hauria abolit el Fur de Navarra si haguera vençut i hauria mantingut els de la Corona d'Aragó). Felip V expressava en el decret la voluntat "de reduir tots els meus regnes d'Espanya a la uniformitat d'unes mateixes lleis, usos, costums i tribunals, i que es governen igualment tots per les lleis de Castella tan lloables i plausibles en tot l'Univers', i sobretot establint que 'els meus fidelíssims vassalls els castellans' exerciren oficis i ocupacions a Aragó, València i Catalunya" (citada en Pérez Garzón, 2001). Segons Pérez Garzón (2001), això marca "l'inici d'una castellanització imposada per despotisme i per conquesta".²⁶⁹ Però no l'inici de la castellanització, que ja venia produint-se des de la mateixa unió de corones, i més clarament des del segle XVII.²⁷⁰

²⁶⁸ Per a ser precís, els Furs de Navarra es mantenen però una mica retallats per a no entorpir el desenvolupament de l'absolutisme borbònic. Concretament, bona part de la recaptació va passar a dependre directament del rei, perquè calia sufragar les costoses despeses militars (García-Zúñiga, 1993), com estem comentant.

²⁶⁹ Però continua dient que "sota semblants propostes d'acapament de recursos per part de la corona, els poders feudals dels senyors es conserven pràcticament intactes. En els municipis segueixen vinculats els oficis de regidor a oligarquies nobiliàries. No se subratllarà mai prou, per a entendre la naturalesa de les transformacions esdevingudes amb la 'revolució espanyola' de les Corts de Cadis, que fins llavors, són els senyors, per més que la corona intente i plegue sobre la seua supremacia jurisdiccional, els que administren justícia, els que condemnen els seus vassalls a pena de mort o al servei de rem en galeres. Són els senyors els que decideixen la fiscalitat en els seus territoris i tamisen les decisions règies" (Pérez Garzón, 2001). Per tant, els senyors catalans, valencians i aragonesos (fins i tot els austriacistes una vegada arribada l'amnistia com a continuació assenyalem), mantindran un enorme poder sobre els seus senyorius. Serà la incipient burgesia, les classes urbanes acomodades, les que en major mesura patiran la Nova Planta.

²⁷⁰ Per exemple, en els llibres d'història de l'època, les referències a la Reconquesta (abans "Restauració") eren quasi exclusivament castellanques, com si els navarresos, els aragonesos o els catalans no hi hagueren participat. Es tractava de legitimar la línia cronològica i de conquesta que comença amb Pelagi, segueix amb el regne de Lleó i culmina amb el de Castella (Ríos, 2005: 391).

En qualsevol cas, les demandes dels Furs continuaren tímidament entre alguns filipistes, que també demanaren clemència per als austriacistes. La condescendència amb els vençuts va arribar anys després, quan, el 1725, es firma la pau definitiva entre Felip V i Carles d'Àustria (ja emperador del Sacre Imperi Romanogermànic),²⁷¹ per la qual Felip renunciava al tron de França i Carles al d'Espanya (cal recordar en aquest sentit que durant uns deu anys va ser reconegut com a Carles III d'Espanya en una part important del territori peninsular). Els austriacistes són amnistiats i recuperen títols i possessions. Les mateixes famílies que amb els Àustries dominaven políticament i econòmicament Catalunya, ara ho feien amb els Borbons, només que sense corts ni furs. A partir d'aquest moment es posaren a la feina i es va reactivar progressivament l'economia catalana (Peña, 2005-vol. I: 362-364). A la mort de Felip V (1746), els successors, Ferran VI i Carles III, van veure com la nova burgesia catalana i els seus elements oligàrquics donaven plenament suport a la monarquia i progressaven notablement. Els catalans formaren part també dels il·lustrats i foren protagonistes de les seues reformes. A punt de passar al segle XIX, no es pot dir que hi ha contestació als Borbons des dels Països Catalans, més aviat al contrari (Peña, 2005-vol. I: 378-380), sobretot perquè la burgesia catalana ja ha obtingut aleshores el permís per a comerciar amb Amèrica (García de Cortázar, 2004: 148), i també ho fa intensament amb la resta d'Espanya. Per això mateix, no hi ha problemes per a parlar en castellà, i fins i tot en mostrar preferència per aquesta llengua;²⁷² és una qüestió de rendibilitat i, de fet, quan el 1768 Carles III promulga la llei d'uniformització lingüística dirigida al món de l'Administració, comerç i finances, no hi ha una oposició dels homes de negocis catalans (García de Cortázar, 2004: 150-152). Cert és, no obstant això, que si la capital no haguera estat a Madrid i Castella no haguera tingut la centralitat de què gaudia en el conjunt del Regne, els nobles i burgesos catalans no haurien acabat parlant castellà (siga per obligació o per imitació); d'una o altra manera, el castellà era

²⁷¹ Molts historiadors han volgut veure en l'ascens de l'arxiduc a emperador el 1711 un fet clau en el desenllaç de la guerra, en tant que l'aspirant Carles perdia així part de l'interès en la corona espanyola i, alhora, l'aliat anglès veia amb temor la possibilitat de l'imperi combinat d'Espanya i Romanogermànic i també va anar retirant-se de la contesa. Però també és cert que just un any abans l'exèrcit austriacista havia patit greus derrotes i estava en descomposició, amb la qual cosa l'herència de l'imperi potser va ser només un remat a la derrota que ja s'havia iniciat a Almansa el 1707.

²⁷² La noblesa catalana ja havia començat a castellanitzar-se de manera significativa a partir de la unió de les Corones, encara en el segle XV. Molts dels rebel·lats en els segles XVII i XVIII ja parlaven castellà.

la llengua de l'imperi espanyol i fins i tot una llengua de prestigi a Europa –almenys durant els segles xv i xvi (Sánchez Pérez, 1992).

El conflicte centre-perifèria a Espanya en els albors de la ideologia nacionalista

El segle XVIII comença amb Espanya encara pugnament per l'hegemonia europea i mundial amb Anglaterra o França i per convertir-se en un estat modern (Vilar, 1998: 69). Però la Guerra de Secessió és precisament la confirmació del progressiu debilitament d'Espanya com a potència. Al llarg de tot el segle XVIII, els "pactes de família" amb França implicaran en la majoria dels casos una relació de dependència amb l'aliat del nord (tot i la magnitud de l'Imperi espanyol), que realment pugnava aleshores amb Anglaterra pel lideratge mundial, amb moviments en totes dues ribes de l'Atlàntic. Aquesta rivalitat culminarà en les guerres napoleòniques, que tindran l'afegitó d'enfrontament ideològic i tindran una implicació transcendental pel que fa a la història de nacions i nacionalisme, com ja hem vist en l'apartat sobre la "Formació de la ideologia nacionalista".

De la primera meitat del segle XVIII podem dir que comença a tenir-se una consciència clara d'Espanya com una unitat projectada històricament (i míticament): per exemple, els historiadors de l'època ja parlen del regne visigòtic com a Espanya i tracen una línia contínua des d'aquesta època fins al seu present. Per a Ríos (2005: 395-396), abans del segle XVIII es parlava de les guerres entre musulmans i cristians com una lluita per recuperar la llibertat, la religió, l'honor o l'ordre polític i moral dels visigots; i a partir d'aquest moment es parla d'una lluita per restablir l'ordre però també per a recuperar la nació perduda per la cobdícia dels invasors; és un nou concepte que apareix just en el moment en què s'inicia la formació de la ideologia nacionalista (Ríos, 2005: 398). I precisament a partir d'aquest lapse de temps és quan comença a emprar-se el terme *Reconquesta* (ja hem apuntat que abans es deia "Restauració"), en el sentit de "reconquerir la pàtria de mans de l'enemic" (Ríos, 2005: 399) i en aquesta nova concepció el territori agafa un protagonisme que abans no tenia. Els escriptors romàntics s'encarregaran més tard de consolidar aquesta concepció (que ja podem qualificar de) nacional. En un sentit semblant, García de Cortazar (2008: 438; citat en

Ramírez, 2011: 101) afirma que la Guerra del Francès i les Corts de Cadis no haurien tingut un caràcter “nacional” sense la nacionalització prèvia dels il·lustrats.

En la segona meitat del segle XVIII ja es visualitza el major desenvolupament econòmic en la perifèria, especialment a Catalunya, com venia succeint en els segles precedents. L'autorització per a comerciar amb Amèrica i el major contacte amb el nord, fan que Catalunya desenvolupe una indústria tèxtil quasi en paral·lel a la britànica i que tinga amplis mercats per a donar eixida a cada vegada majors volums de producció (Fontana, 1993). Però aquesta expressió d'avantguarda econòmica contrastava amb l'endarreriment de gran part del territori peninsular i l'estancament d'un centre que amb prou feines podia gestionar el seu vast imperi. La partida de la modernitat la guanyaven Anglaterra i França, no únicament en el pla econòmic sinó també en l'administratiu i burocràtic.

Com diem, la tensió anglo-francesa del segle XVIII havia d'esclatar amb les conseqüències de la Revolució Francesa i l'accés al poder de Napoleó. Ja hem repassat el significat de les guerres napoleòniques per a tota Europa i Espanya no seria una excepció. Com en altres indrets, la lluita per la independència a Espanya demostrarà una “vigorosa consciència d'independència i unitat nacional”, que pot ser interpretada com un “model de lluita ‘patriòtica’” (Vilar, 1998: 70; vegeu també Herranz, 1992: 24; Pérez Garzón, 2001; Pérez Garzón, 2007: 49-50). I fins i tot això tindrà un reflex en l'avançada Constitució liberal de Cadis,²⁷³ basada en el principi de sobirania nacional. Es plantejava per primera vegada a Espanya la idea d'un estat del qual formen part els ciutadans i que, en conjunt, són la nació, i per tant el govern nacional ha de vetlar per tots ells, però també cada membre de la nació ha d'atendre obligacions com a ciutadà (Herranz, 1992: 25). En definitiva, com en la França de 1789, quedava plasmada el que alguns han anomenat la “nació política” o, en un sentit més precís, la noció liberal de nació que combina drets i deures en relació a aquesta “nova” abstracció (la nació) i en oposició a l'ordre feudal. Però si bé la principal motivació de la fallida carta magna era la superació de l'antic règim suprimint/reformant determinats privilegis i afirmant

²⁷³ Segons Vilar, la Constitució podria haver resituat Espanya en el camí de la modernitat, però després cita Marx per a precisar que “a Cadis es desenvoluparen ‘idees sense actes’ i, en les guerrilles populars, molts ‘actes sense idees’” (1998: 70) de manera que no va poder ser un projecte revolucionari com sí que ho havia sigut el francès.

l'emergent classe burgesa, també s'ha de significar la concepció unitària de l'estat nació, sense fragmentacions senyorials o forals.

De tota manera, no s'ha d'oblidar que les Corts de Cadis són herència del moviment junter de la Guerra del Francès que, tot i disposar d'una Junta Central una vegada organitzat, es va configurar ciutat a ciutat i regió a regió; i aquestes delegaven en aquesta Junta Central de manera sobirana en el que per a Pérez Garzón (2001) és un antecedent del federalisme (vegeu també Ramírez, 2011). Precisament, un dels redactors de la Constitució, el sacerdot liberal Diego Muñoz Torrero, advertia sobre la possibilitat de que l'estructura provincial derivara en la consideració de diferents nacions, quan Espanya era una única nació. Així, des de primera hora, hi ha una tensió entre un model centralista d'estat i un altre de federalista, amb tots els matisos entre els dos pols (Pérez Garzón, 2001; Ramírez, 2011: 106-107).

D'altra banda, no hi va haver només una resistència liberal contra Napoleó, també hi va haver una de clerical i absolutista, ancorada a l'antic règim feudal i contrària a la desamortització francesa. Tant en la *revolució nacional* com en la *reacció nacional* es va revisar la història per a mobilitzar les masses apel·lant a la pàtria. Però ja s'endevinen les dues concepcions de la nació que hem abordat en capítols precedents:

Una nació com a cos polític de ciutadans que configuren una col·lectivitat en la qual comparteixen i es reconeixen mútuament drets; i la nació com a cos històric amb base essencialista. En el primer cas es planteja des d'una perspectiva contractual sobirana, en el segon, com una abstracció substancialista. I tot això té l'espoleta definitiva en la guerra contra els Bonaparte: és la nació el referent justificatiu, tant per als partidaris de l'absolutisme, amb la visió providencialista d'una nació agrupada entorn d'un rei i una religió, com per als liberals que precisament destruïen aquests fonaments amb la revolució constitucional (Pérez Garzón, 2001; vegeu també Taibo, 2007: 18).

En la Constitució de Cadis, l'individu està, no obstant això, abans que la nació; i és un individu a protegir sobretot en tant que propietari, dins del mercat capitalista i apartat de la lògica feudal a la qual es vol definitivament superar. De fet, una de les actuacions clau del nou estat d'inspiració liberal és que "es nacionalitza la riquesa feudal per a privatitzar-la immediatament com a propietat burgesa" (Pérez Garzón, 2001).

Queda clar que, tot i les referències essencialistes característiques de l'època, les Corts de Cadis desenvolupaven el que molts han anomenat *nació política* en el marc de la dualitat cívic-ètnic a la qual ja ens hem referit. Però també vam veure que, com a reacció a l'imperialisme napoleònic, es van consolidar els corrents romàntics a tota Europa i, un temps després, Espanya va tenir les seues versions (una més tradicional i una altra més liberal), a més de ser un dels territoris d'inspiració dels grans autors europeus. Procedents de països on la racionalitat il·lustrada i el progrés havien transformat profundament les societats i la fesomia de les ciutats, l'Espanya d'empremta morisca, de resistència cultural castissa, amb bandolers, "cantaors" i toreros, i d'un perceptible art popular, va resultar molt atractiva per als francesos Dumas, Victor Hugo o Stendhal, o per a autors com Lord Byron²⁷⁴ (Pérez Garzón, 2001). El romanticisme espanyol aportaria l'ingredient fonamental que permetria projectar del passat al present l'estat nació unitari que es forja a Cadis fent "d'allò espanyol una substància identitària atemporal i immutable" (Pérez Garzón, 1999: 39).

Cadis va ser una gran oportunitat per a la consolidació d'Espanya com a nació unitària a l'estil de França, però la pujada al poder de Ferran VII, el debilitament per la guerra i la subsegüent pèrdua de les colònies (nou desgast afegit) acabaran compromentent la posició d'Espanya en el concert mundial (Vilar, 1998: 70). Un aprofundiment en el projecte liberalburgès, la lògica modernització de les estructures burocràtiques i del marc institucional al servei del mercat, i la suposada implicació de la població, haurien permès la consolidació de la nació espanyola. Però en aquest moment clau, el del *nationbuilding* a tota Europa, Espanya va mostrar una gran fragilitat i això va hipotecar les seues possibilitats com a nació unitària no contestada.

Això no vol dir que l'estat no donara passos en la direcció de consolidar el projecte nacional unitari. De fet, es parlava ja de l'estat com una nació i de la nació com un estat (Máiz, 1997: 188). A partir de la regència de Maria Cristina, els liberals són

²⁷⁴ Per exemple, Alexandre Dumas va recórrer tot el país camí d'Alger; el pare de Victor Hugo va formar part de la cort de "Pepe Botella" on l'autor de *Les misérables* va exercir com a patge, i després va viatjar diverses vegades a Espanya i va viure una temporada a Guipúscoa; Franz Liszt va passar mig any a Espanya actuant en concerts; Frédéric Chopin va passar períodes de temps a Barcelona i Mallorca per prescripció mèdica; Lord Byron comença a Espanya els seus viatges pel sud d'Europa cercant sensacions i experiències. Part d'aquests viatges tenen com a rerefons l'ocupació francesa d'Espanya i la condició d'important camp de batalla de la Península en les guerres napoleòniques.

incorporats més decididament a les tasques de govern i una de les actuacions més destacades va ser la creació de l'estructura administrativa provincial que ja vam repassar en l'apartat sobre identitat local. Aquesta distribució territorial estava basada en els despersonalitzats departaments francesos (Máiz, 1997: 190), però ací en compte de denominacions preferentment de geografia física, com Baix Rin, Alta Garona, Pirineus Atlàntics, etc., es va optar per concedir a la província el nom de la capital (amb l'excepció d'Euskal Herria, que tenia una tradició "provincial" anterior). Aquestes províncies tindran un caràcter funcionaladministratiu, però també confirmen la vocació unitària de l'estat, que a partir d'aquest moment i fins al 1978 dóna prioritat a aquest territori intermedi i no a les regions, moltes amb tradició d'institucions pròpies, llengua pròpia i unes característiques que interpretades i difoses convenientment podien rivalitzar amb aquesta visió uninacional.

En tots els estats on estava forjant-se la nació, la uniformització va ser molt gradual i els particularismes i localismes, molts lligats a l'antic règim, es van mantenir durant dècades i fins i tot segles. El cas d'Espanya no és una excepció en aquest sentit, sinó més aviat prototip de la regla (Pérez Garzón, 2001). Al mateix temps que es configurava aquella divisió provincial s'iniciava el cicle de guerres carlistes, que en part contraposaven l'Espanya de l'antic règim (carlistes) a la liberalreformista²⁷⁵ (isabelins). Acompanyant el tradicionalisme, radicalcatolicisme i la seua posició política reaccionària, el carlisme rebutjava el "centralisme d'estat", que precisament era un plantejament progressista a l'inici del segle XIX, com estem suggerint. Com a part de la reivindicació de les tradicions, els furs medievals, els drets col·lectius enfront del rei, eren una de les seues exigències i justament el carlisme va tenir més força en territoris on hi havia furs (les zones de parla basca i catalana, principalment). Tot i que, com subratlla Vilar (1998: 71), no es pot establir una filiació directa entre carlisme i nacionalisme basc, els lligams són evidents sobre la base dels plantejaments ideològics dels uns i els altres. I a l'orient peninsular, tot i que el carlisme reclamava el tron per a un altre Borbó, va poder connectar amb la memòria de l'austriacisme per la vessant foralista del moviment tradicionalista.

²⁷⁵ En part per aquest enfrontament, la monarquia d'Isabel II, que necessitava aliats, va cedir davant dels liberals i va sostenir el seu regnat durant dècades en un joc d'alternances.

Precisament, per la mateixa època que sorgia el carlisme, els intel·lectuals catalans comencen a recordar la Guerra de Successió, criticant durament la figura de Felip V i els Borbons i exposant els greuges històrics cap al poble català. Això serà el germen del que un temps després serà una reivindicació política (Peña, 2005-vol. I: 478-479). Però abans va començar a prendre cos (sobretot a Catalunya) la doctrina federalista lligada als corrents més esquerrans, però que tenia en comú amb el carlisme el rebuig al centralisme. En certa mesura, el federalisme ja va ser una manera de visualitzar institucionalment i políticament el reconeixement a la peculiaritat del poble català; un pont per a passar del sentiment i la manifestació cultural a la politització del moviment; de fet, després del fracàs de la Primera República, els passos cap a l'establiment del nacionalisme català ja foren molt fermes. En aquesta època, Pi i Margall, un dels més destacats federalistes, ja feia una lectura de la Guerra de Successió com una mena de confrontació entre Espanya/Castella i Catalunya, on tots els catalans serien austriacistes –és una interpretació que ha perdurat fins als nostres dies entre el nacionalisme català-valencià (Peña, 2005-vol. I: 481-483; vegeu també Fusi, 1992: 183).

Aquesta primera meitat del segle XIX, també és un moment en què Catalunya i el País Basc van desenvolupant-se industrialment i configurant una economia regional (Fusi, 1992: 181) que va vertebrant-se al voltant dels centres de creació de riquesa (Bilbao i Barcelona fonamentalment). Més endavant, el factor estructural tindrà una importància decisiva en les reivindicacions nacionals de la segona meitat del segle.

I els centres industrials també seran testimoni de l'aparició dels primers moviments obrers que, en el cas de Catalunya, veuen la llum aproximadament el 1835, mentre que l'associacionisme catalanista el podem situar a l'inici de la dècada de 1840. En totes les primeres manifestacions dels dos fenòmens, "es manifesta el joc entre un instintiu particularisme revolucionari (les paraules 'república catalana' apareixen en 1836), i el centralisme de la patronal, fins i tot 'progressista'" (Vilar, 1998: 71). Així i tot, la patronal catalana comença a fer crides al proteccionisme i això s'interpreta a Madrid com una mena de "separatisme". Però, en definitiva, inicialment hi havia elements catalanistes tant en la burgesia com en les organitzacions obreres, i no és fins

al canvi de segle quan s'articula clarament el nacionalisme burgès català (coincidint amb la desaparició de l'imperi colonial el 1898), que veurà en la ideologia nacionalista la via més clara per a la defensa dels seus interessos. L'església també farà costat al moviment, perquè “troba raonable transformar el carlisme caduc en particularisme tradicionalista” (Vilar, 1998: 72).

Projectes nacionals alternatius: l'aparició dels nacionalismes subestats

Tot i formar part dels grans estats europeus del final de l'antic règim, Espanya és una construcció que es desenvolupa de manera problemàtica i més encara si ens estem referint a la “nació espanyola”. Una unitat no completada fins al segle XIX i un estat en clar declivi van propiciar, al contrari que en aquests altres estats (França, o el creat a partir d'Anglaterra), un nacionalisme dèbil que havia de competir amb les representacions d'altres identitats locals o regionals.²⁷⁶ No serà estrany, doncs, que es consolidi una competència nacionalista des de la perifèria –especialment Catalunya i el País Basc– (Cabrera, 1992: 11; vegeu també Pérez Garzón, 2001; Archilés & Martí, 2004: 265-267), una perifèria, en els casos basc i català, a sobre, connectada als eixos de desenvolupament europeu com no ho estan altres regions i això afavoreix també el seu propi desenvolupament.²⁷⁷ “Enfront de la identitat nacional espanyola imposada com a ‘evidència social’, els nacionalistes propugnen una nova ‘evidència social’ que s'enfronta amb l'anterior” (Pérez-Agote, 1984: 33; citat en Cabrera, 1992: 12). Hi haurà, per tant, una pugna ideològica per l'hegemonia identitària en què els

²⁷⁶ Segons Hastings (2000: 88), en el segle XIX, les identitats britànica i anglesa eren pràcticament la mateixa cosa; mentre, per als gal·lesos, la nova denominació *britànics* (que es va consolidar durant aquest segle) recuperava el seu passat preromànic i feia de la identitat gal·lesa quelcom respectable; no hi havia tanta complaença entre els escocesos, però això els feia participar sense problema de l'Imperi (ara eren Imperi i no colònia). En l'estat espanyol, *castellà* i *espanyol* també han acabat confonent-se en certa mesura. Però la gran majoria dels valencians també se senten espanyols, perquè s'ha generat un espai comú d'identificació que ha resultat efectiu en bona part del territori. Però no tota: a Catalunya i el País Basc en general es rebutja la idea d'Espanya i es contraposa a la idea de Catalunya o Euskal Herria. Potser la diferència és que en el moment en que s'intensifiquen els nacionalismes (segle XIX), Gran Bretanya és un Imperi en ascens (tot i la pèrdua dels territoris d'Amèrica del Nord) i Espanya és un Imperi en decadència, amb la qual cosa, n'hi ha pocs avantatges en l'adscripció identitària a Espanya i, a més, la seua debilitat esperona altres nacionalismes a desenvolupar les seues identitats i nacions.

²⁷⁷ Darrerament tenim el cas de Saragossa-Aragó, convertit en vèrtex logístic (Madrid-Europa), i que, de ser una de les regions més deprimides d'Espanya, s'ha vist afavorit per aquesta circumstància i va posicionant-se com una de les zones de major dinamisme i desenvolupament. Està per veure que això acabi consolidant-se i que després tinga alguna repercussió en una hipotètica puixança del nacionalisme aragonès.

nacionalismes perifèrics “posen en qüestió la legitimitat de l'estat nació i la identitat que aquest afavoreix” (Cabrera, 1992: 12).

Al llarg del segle XIX es podria dir que l'estat espanyol era uninacional “en el sentit que tots els actors sociopolítics significatius, amb la discutible excepció dels anarquistes, assumien que no hi havia cap més subjecte legítim de sobirania que la nació espanyola i que aquesta estava constituïda pel conjunt de ciutadans de l'estat” (Beramendi, 2003: 6). Però això comença a canviar al final de la centúria. El programa liderat per Cánovas i plasmat en la Constitució de 1876, en el qual s'impulsava la “integració i assimilació de tota la ciutadania sota les pautes del nacionalisme espanyol” (Pérez Garzón, 2001), un nacionalisme de caràcter liberal, però moderat pel paper atorgat a la Corona, serà desafiat pels nacionalismes subestats, especialment pel català, que, al contrari que el basc, sí que tenia darrere la classe capitalista. Enfront del projecte federal de mitjan segle, ara es tractava d'uns “rivals (...) que desafiaven el monopoli nacional configurant-se i identificant-se com a nacions diferents” (Pérez Garzón, 2001).

A la història, mites i personatges nacionals espanyols, que acabarien “construint” definitivament intel·lectuals com Rafael Altamira o Menéndez Pelayo²⁷⁸ al final del segle XIX però remuntant-se fins a l'edat mitjana o fins i tot més enllà (De Toro, 2004: 25),²⁷⁹ els nacionalismes subestats oposaran les seues pròpies construccions i interpretacions de la història en una pugna de legitimació que s'ha traslladat als nostres dies.

Però tornem al moment transicional en què el regionalisme es transforma en nacionalisme. La recuperació de la tradició, dels particularismes i de la cultura popular

²⁷⁸ Menéndez Pelayo compagina la creació de material “nacional” espanyol des d'una perspectiva científica i crítica, però d'acord amb els temps, amb la crítica a determinats episodis de la història d'Espanya i que poden suposar un qüestionament de la unitat nacional. Així, l'erudit càntabre responsabilitza Felip V d'acabar amb els “antics furs i les llibertats” (Menéndez Pelayo, 1946: 354, citat en Peña, 2005-vol. I: 465), tot i que, com a part de la seua tendència conservadora i religiosa, també va criticar l'aliança dels austriacistes amb països no catòlics.

²⁷⁹ Pensem, per exemple, que a mitjan segle XIX es continua parlant de Pelagi com a espanyol, com al que recupera la monarquia espanyola (aleshores, s'interpretava que la corona visigòtica també ho era). Estem en temps de romanticisme, està fresc el record de la invasió napoleònica, i es carreguen les tintes sobre aquests episodis èpics nacionals. El terme Reconquesta (que, com hem apuntat, substituïa, a “Restauració”), permetia una millor connexió amb la pàtria, la nació, i en conseqüència, amb l'estat nació que, com en la resta d'Europa, ací estava forjant-se (Ríos, 2005: 410 i 414).

de les regions, iniciada a partir del romanticisme,²⁸⁰ tindrà la seua continuació amb la *Renaixença*, a la qual hem parat atenció en el capítol sobre la identitat regional i tornarem en el dedicat específicament a la identitat valenciana. Però si bé en aquest moment els pilars de la ideologia nacionalista ja estan assentats, el nacionalisme ja ha tingut manifestacions de certa importància a Europa (com també vam veure en l'apartat sobre la "Formació de la ideologia nacionalista") i a l'estat espanyol s'han experimentat els antecedents ja comentats (carlisme, federalisme), el que políticament hi ha al voltant de la Renaixença en el seu inici (o el *Rexurdimento* galleg) encara no és nacionalisme pròpiament, sinó més aviat regionalisme com ja hem sostingut amb anterioritat.

Catalunya: nacionalisme burgès amb ressò popular

Una vegada fracassats el republicanisme federalista i el carlisme, més endavant "alguns intel·lectuals de la Renaixença aniran escorant-se per a donar pas al naixement del nacionalisme català. Tot i que cal considerar que el procés de separació entre foralisme/catalanisme i nacionalisme fou llarg (al voltant de 30 anys)" (Peña, 2005-vol. I: 485). La separació entre el foralisme/regionalisme inicial i el nacionalisme final pot tenir l'inici en la proclamació de Valentí Almirall de l'estat català el 1873 i tota la tasca política que va fer abans, des de 1869, en el diari del mateix nom (*L'Estat Català*). Una part dels àmbits cultural i social encara podien romandre despolititzats, però la tendència a la politització era clara (Peña, 2005-vol. I: 485) i més encara quan el modernisme comença a substituir a la Renaixença –ara arcaica– com a moviment cultural (Fusi, 1992: 186). En la tasca historiogràfica nacionalista va destacar novament la recuperació de l'austriacisme com a referent del nacionalisme, com a mite de resistència. El 1891 comença a commemorar-se l'11 de setembre de 1714. Però la separació entre foralisme, catalanisme i nacionalisme encara està en procés i, així, Jacint Verdaguer encara cridava "Catalunya per Espanya!" el 1882 durant els Jocs Florals de Barcelona (Peña, 2005-vol. I: 486; vegeu també Fusi, 1992: 183).

²⁸⁰ En la seua obra de més importància, *La nacionalitat catalana* (1906), el mateix Enric Prat de la Riba ja deia que "la vertadera gènesi del catalanisme era el moviment romàntic de recuperació de la llengua, història i dret civil", sobretot a partir dels anys 1850 i més encara amb la restauració dels Jocs Florals el 1859 (citats en Fusi, 1992: 182).

La creació de la Lliga de Catalunya (LC) el 1887 ja és un fet decisiu, però és en 1889-1890 quan en diferents discursos es parla de la “pàtria catalana” com l’única dels catalans. Les primeres organitzacions com la LC o la Unió Catalanista no reclamaven la independència (Fusi, 1992: 189), però sí una àmplia autonomia. El paper de personatges com Enric Prat de la Riba en el cas català es vital per a entendre la transició del regionalisme al nacionalisme (Vilar, 1999: 44). Des de ben jove, en els cercles regionalistes, va ser dels creadors de la Unió Catalanista, i el 1892 va ser un dels redactors de les Bases de Manresa, que es considera ja un text nacionalista (Peña, 2005-vol. I: 491). Aquesta activitat inicial prepararia el que serien les seues obres fonamentals i cos de la ideologia nacionalista a Catalunya: *Compendi de la doctrina catalanista* (1894) i *La nacionalitat catalana* (1906). En la primera, *Compendi...*, “s’establiria un discurs historicoideològic que, des d’aleshores, ha vingut manejant el concepte d’Espanya com a estat, entès com una organització abstracta; i, Catalunya, entesa com la pàtria pròpia, natural i sobirana (sobirania perduda el 1714 i que cal recuperar)” (Prat de la Riba & Muntanyola, 1953; citat en Peña, 2005-vol. I: 492).

Però la primera formació amb vocació electoralista és la Lliga Regionalista (1901), també amb Prat de la Riba entre els fundadors. El nacionalisme i la presència de partits implica un salt qualitatiu, la culminació d’un procés desenvolupat al llarg del segle XIX: primer amb el regionalisme, després el federalisme, i finalment el nacionalisme; sempre amb un contingut catalanista evident, però cada vegada més accentuat. Així, la Lliga és un canvi important, però és un canvi lògic dins d’una gradació. Apareix en un moment de certa maduresa i per això ràpidament té un important suport social (Fusi, 1992: 189-190).

Però el canvi ideològic que gent com Prat de la Riba o l’arquitecte Lluís Domènech van ser capaços de propiciar no hauria tingut el mateix èxit si bona part de la burgesia que havia protagonitzat el desenvolupament català no haguera canviat de referent nacional. Per tant, en el cas català i ja des de bona hora, la transformació ideològica va acompanyada de transformacions en la base material (Beramendi, 2003: 7; vegeu també Marfany, 1996: 32).

L'èxit electoral de Solidaritat Catalana (SC)²⁸¹ el 1907 serà el punt de partida d'un nacionalisme ja de certa solidesa, i que va configurant un sistema de partits propi. Però, fins i tot més que en l'actualitat, l'hegemonia és conservadora, amb la Lliga Regionalista (LR) de Prat de la Riba i Cambó com a partit principal de SC. La pressió de la LR dóna els seus fruits i s'aconsegueix la Mancomunitat de Catalunya en 1912-14, que serà la "primera fissura en l'ininterromput centralisme de l'estat liberal espanyol". L'estat central no perdia competències, perquè "la Mancomunitat es limitava a reunir les atribucions administratives de les quatre diputacions" (Beramendi, 2003: 8), però la Lliga va aprofitar la institució per a consolidar el projecte nacional. Després, la col·laboració de la Lliga amb Madrid per a fer front al moviment obrer, el seu alineament amb la monarquia el 1930 i la radicalització del nacionalisme per la repressió durant la Dictadura de Primo de Rivera farà que el nacionalisme d'esquerra vaja agafant força, fins i tot amb alguna posició independentista. Abans de la Segona República, "la nació catalana constituïa una realitat irreversible, almenys a mitjan termini" (Beramendi, 2003: 8) i el seu pes polític havia de sentir-se amb força en el nou sistema polític.

El nacionalisme tradicionalista basc

Al País Basc, l'escassa implantació de la llengua entre la intel·lectualitat va impedir que la Renaixença literària tinguera la mateixa força que a Catalunya. En canvi, la producció etnogràfica i pseudoantropològica és abundant, fonamentada, paradoxalment, en l'ancestral origen de la llengua (Fusi, 1992: 183). No obstant això, el pas a posicions polítiques potser és anterior al cas de Catalunya, perquè el foralisme, "com a plantejament polític nítidament articulats" (Fusi, 1992: 184), ja apareix en la primera guerra carlista (1833-1840). És un plantejament, però, molt lligat a la tradició i a la religió catòlica. L'abolició dels Furs el 1876 tindrà un efecte multiplicador d'aquesta activitat cultural (i en gran part tradicionalista), i alimentarà l'activitat basquista tant a Navarra com a Biscaia i Guipúscoa (Ramírez, 1991: 78-79; vegeu també Fusi, 1992: 187; Beramendi, 2003: 9).

²⁸¹ Coalició de la Lliga Regionalista, els carlistes, els republicans federalistes... que va obtenir el 1907 41 dels 44 escons que s'escollien a Catalunya per a les Corts de la Restauració.

Ja des dels anys quaranta del segle XIX s'havia iniciat l'enlairament industrial de la zona, especialment a Biscaia:

L'oligarquia burgesa amb centre a Bilbao, enriquida amb la mineria i la siderúrgia, comença a finals del segle XIX a emparentar-se amb l'aristocràcia terratinent castellana i andalusa, atraient importants capitals a la indústria, i ocupant escons en les institucions polítiques de la monarquia (Ramírez, 1991: 80).

Precisament una de les raons de l'abolició dels Furs és que, per exemple, els de Biscaia impedié l'exportació de minerals extrets de mines biscaïnes, i això impedia lucratiu contractes amb Gran Bretanya. El proteccionisme dels Furs també era un impediment per als negocis amb la resta de l'estat i, evidentment, als nous industrials els molestaven aquestes lleis i, per tant, van quedar molt satisfets amb l'abolició. El gran capital basc format en el segle XIX tenia, doncs, un estret lligam amb el centre i poc amb la resta d'un país submergit en la tradició, llevat de Bilbao, això "dóna la mesura del seu espanyolisme i desvinculació de tota proposta nacionalista pròpia" (Ramírez, 1991: 81), al contrari del que succeeix paral·lelament a Catalunya. Els col·lectius que queden al marge d'aquesta modernització i que, en l'altre extrem, continuen molt apegats a la tradició, viuen una "sensació d'angúnia i crisi sense precedents" (op.cit.: 81; vegeu també Beramendi, 2003: 9). Ací sorgeix el discurs ètnic basc de la mà de Sabino Arana, que en realitat està representant els interessos de la petita aristocràcia local lligada a la també petita propietat agrària, sobrepassada pel nou capital industrial.

El pensament basquista dels germans Arana Goiri té el seu origen el 1882, però l'activisme s'inicia a partir del 1892 i més encara quan es funda el Partit Nacionalista Basc (EAJ-PNV) el 1895. El que fa Sabino Arana és situar el País Basc (primer Biscaia) en el mapa de les nacions, com ja havien fet abans els catalans, i aportar la noció de "pàtria basca". Arana i els primers nacionalistes definiran "els Furs com a codis de sobirania, i la singularitat etnolingüística dels bascos, com a nacionalitat" (Fusi, 1992: 188). En la formulació del nacionalisme basc que va fer Sabino Arana, s'entenia que la llengua possibilita el sentiment patriòtic i per això calia preservar-la,²⁸² no tant pel seu

²⁸² En qualsevol cas, el PNV d'aleshores proclamava ja que el basc era la llengua nacional d'Euskadi i proposava "l'euskaldunització" de la població (Fusi, 1992: 192)

valor comunicatiu, cultural o filològic (Tejerina, 1999). Eren temps en què més de la meitat de la població parlava èuscar (Rodríguez-Bornaetxea, 1997: 100), però era clarament una llengua en retrocés per la creixent immigració. Si era una llengua que fins i tot molts nacionalistes no parlaven (Arana va haver d'aprendre-la ja adult), tampoc podia ser absolutament determinant per a la definició de la nació, i per això l'ètnia (aleshores la raça) va ser l'element principal del cos ideològic nacionalista basc, juntament amb la religió i els Furs.

Arana intentarà vincular el material ètnic preexistent a un projecte d'independència, enfront de les posicions inicials moderades del nacionalisme català. S'oposa a la concepció liberalburguesa i al món urbanoindustrial, i enalteix la tradició, la religió, el món rural i "les velles lleis". Arana, doncs, articula la seua ideologia sobre quatre pilars bàsics en ordre de major a menor importància: religió, velles lleis, raça i llengua. Mantindrà que "els Furs asseguruen la independència de Biscaia i la independència ha de mantenir-se per a millor servir Déu" (citada en Ramírez, 1991: 82). Respecte de la religió, el nacionalisme basc (i en alguna mesura també el català) competirà amb l'espanyol en "pretensions essencialistes sobre la catolicitat dels pobles respectius" (Pérez Garzón, 2001),²⁸³ subratllant la importància que alguns autors han concedit a la religió en la formació del nacionalisme (vegeu especialment Hastings, 2000). L'èmfasi en la raça també permet marcar distància respecte del món urbanoindustrial, que ha contaminat l'àrea metropolitana de Bilbao amb els immigrants, que a més no dediquen massa atenció a la religió. La raça també permet a Arana passar del biscainisme inicial al basquisme (incloent-hi Navarra). El basc és la llengua dels ancestres, de les tradicions... i de molts rectors que empraven l'èuscar per a connectar amb el poble del món rural. La llengua també serveix per a dictaminar l'antiguitat del poble basc –si existeix des de sempre, te més dret adquirit– (Ramírez, 1991: 83).

Tampoc hi ha dubte que l'*altre* també està molt present en el discurs aranista; de fet, moltes vegades sembla que és un discurs construït enfront d'*altres*, no per a *nosaltres*. És un discurs enfront d'allò espanyol, també representat pels dos antagonistes del

²⁸³ L'ensenyament va caure sobretot "en mans dels ordres religiosos, la implantació i hegemonia dels quals des de finals del segle XIX constitueix una dada gens negligible per a entendre la creixent identificació entre catolicisme i patriotisme" (Pérez Garzón, 2001), tant en la versió nacional espanyola com en les versions perifèriques.

món industrial: la burgesia moderna i el proletariat, que duen al País Basc la lluita de classes enfront de la “tradició igualitària del País Basc, exemplificada en la *hidalguia col·lectiva*” (Ramírez, 1991: 86). La desconexió amb la part moderna (i, segons aquesta interpretació d’Arana, també espanyolista) de la societat basca va impedir un major èxit electoral previ a la República (Beramendi, 2003: 9), encara que van tenir força suficient per a condicionar la política basca i fins i tot l’espanyola.

Però tot i l’evident lligam amb el carlisme per mantenir la tradició foralista i posar l’èmfasi en la religió (el mateix Arana era inicialment carlista per tradició familiar), quan els germans Arana consoliden el seu pensament, es desvinculen ardentment dels carlistes, als quals qualifiquen d’espanyolistes:

La tesi nacionalista feia molt difícil l’acomodació entre Furs bascos i Constitució espanyola, des del moment en què definia aquells com uns drets històrics derivats d’una sobirania diferent i anterior a la sobirania espanyola. La teoria nacionalista no deixava una altra via d’acomodació que la via d’un pacte de sobirania entre l’estat basc i l’estat espanyol (Fusi, 1992: 191).

Així doncs, naix separatista (tot i que de vegades actue de manera pragmàtica i possibilista) i per tant amb més problemes d’encaix. És ben il·lustratiu el fet que no es presenten a unes eleccions generals fins al 1918, per a no reconèixer la sobirania espanyola (Fusi, 1992: 193), que és un pas més enllà que el donat per Herri Batasuna en els vuitanta i noranta, quan no assistia a les sessions del Congrés, però sí que es presentava a les eleccions i obtenia representació.

El conservadorisme tradicionalista va ser una constant fins ben entrada la Segona República i, també al contrari que en el cas català, el nacionalisme basc es va mantenir “relativament homogeni ideològicament [i com una] força radicalment reaccionària i frontalment oposada a la democràcia representativa i a les llibertats i valors propis d’un estat modern” (Beramendi, 2003: 9)

Al mateix temps que es desenvolupava la revolució industrial basca, el fort contingent immigratori s’organitza al marge del nacionalisme, en organitzacions sindicals i socialistes. Les organitzacions obreres basquistes (SOV) eren catòliques, conciliadores i antiroges, reflex de la idiosincràsia peneuvista. Però la repressió prèvia a la Guerra Civil

farà sorgir ELA-STV, que ja es desmarcava de la patronal i no tenia una visió tan conservadora com la del PNV (Rodríguez-Bornaetxea, 1997: 101-102), un PNV que en els anys trenta ja havia establert estrets vincles amb part de la burgesia basca. Anava configurant-se un altre escenari polític i social.

D'altra banda, i ja en paral·lel a l'activisme nacionalista, l'activitat cultural, historiogràfica i etnogràfica s'intensifica encara més i en aquest context sorgeixen el 1914 les *ikastolak* o escoles en èuscar, lligades al món nacionalista. La seua ràpida extensió (menor, no obstant que a partir dels anys seixanta) serà un símptoma evident del grau de consciència adquirit i el nivell de compromís del nacionalisme basc en tot just un parell de dècades (Vilar, 1998: 56).

Breus apunts sobre el cas gallec

Molt dependents dels casos basc i sobretot del català, o envoltats de la seua inèrcia, altres regionalismes van evolucionant molt gradualment i amb una força discreta cap al nacionalisme. El cas més significatiu és el gallec, que després seria la tercera nacionalitat històrica sorgida de la Segona República, però també hi ha tímids desenvolupaments d'agrupacions nacionalistes en altres regions de l'estat a l'inici del segle xx, i entre les quals hi ha el cas valencià, que ja veurem amb deteniment.

El nacionalisme gallec està més pròxim al català en el sentit que el paper de la llengua és decisiu i perquè els gallecs van viure una Renaixença (*Rexurdimento*) d'una importància pròxima a la catalana, tot i que una mica posterior. Igual que en el cas català, el moviment cultural i el regionalisme polític deixaran pas més endavant al nacionalisme (vegeu Lois i al., 2001: 213; Fusi, 1992: 185 i 188), però en el cas gallec això no arriba fins al 1918 (Beramendi, 2003: 10), quan les organitzacions socioculturals *Irmandades da Fala* proclamen la nació gallega.

De tota manera, es tracta sempre d'iniciatives sense el ressò ni el seguiment que es visqueren en la Catalunya de principi del segle xx:

En el període històric (1870-1936) en què es construeixen i consoliden socialment les identitats col·lectives diferencials interiors a l'estat espanyol (País Basc i Catalunya), Galícia està sociològicament incapacitada per a assumir una identitat col·lectiva semblant (Cabrerà, 1994: 6)

I això és degut principalment al fet que es tractava d'una societat agrària, rural; molt ancorada en l'àmbit local (parròquia, aldea, etc.), amb un fort pes de la tradició, de l'església; un món en certa mesura tancat; i que patia l'emigració dels homes joves... (Cabrera, 1994: 7-9).

Però, tot i el desfavorable context socioeconòmic, la Segona República serà testimoni d'assoliments per part del nacionalisme gallec fins i tot per damunt de les seues potencialitats i en part per l'habilitat d'alguns dels seus líders, com ara Alfonso Rodríguez Castelao.

Nacionalismes en la Segona República i en el franquisme

Pel que fa al nacionalisme espanyol, el segle xx s'obria amb les amargues reflexions sobre la pèrdua de l'imperi que fa la generació del 98, i que ja havien tingut l'antecedent del regeneracionisme que s'oposava a l'ordre canovista (Ribas, 1998). Sobre aquest fenomen, Vilar (1999: 43) apunta que "la passió de meditació a Espanya sobre si mateixa després de 1600, de 1898, de 1939, marca la gran història d'una consciència desgraciada". Però al marge d'aquesta seqüència de fatalitats o d'un suposat costum espanyol de repensar l'infortuni, 1898 té unes implicacions que episodis anteriors no tenen, com argumenta esplèndidament Pérez Garzón:

[Quan s'independitzen els territoris americans al principi del segle XIX], a ningú li va doldre Espanya; no obstant això, cap al 1898, quan es van perdre Cuba, Puerto Rico i les Filipines, es va produir una fallida del sentiment nacional. És una dada que expressa el que ocorre en aquest transcurs de temps: s'havia construït la identitat de la nació espanyola i el subsegüent nacionalisme (2007: 50).

El segle xx, com hem apuntat amb anterioritat, ja constitueix l'era en què triomfaria definitivament el "principi de nacionalitat"; el món de nacions ja era una realitat que havia anat forjant-se al llarg del segle XIX, i per això l'impacte de la pèrdua d'aquestes illes és de deixar sentir més que la de pràcticament un continent quasi un segle abans. La desfeta de l'imperi és interpretada ara com un clar símptoma de debilitat i una mostra que Espanya estava mal situada en la carrera de la modernitat.

D'altra banda, el nacionalisme espanyol enfronta els anys trenta influït per diversos canvis, que el fan reformular-se (Beramendi, 2003: 9-10):

- Accentuació dels components essencialistes en clau castellana per part del regeneracionisme i la Generació del 98. En general, aquests escriptors es recolzen prou en Castella per a produir la seua idea d'Espanya, com també farà després Ortega y Gasset (vegeu també De Toro, 2004: 26).
- Reactivació dels components conservadors i autoritaris a causa de l'ascens del moviment obrer i a la influència dels corrents d'extrema dreta a Europa (vegeu també Pérez Garzón, 2001).
- Desactivació dels afanys descentralitzadors del component democràtic del nacionalisme espanyol per la presència dels nacionalismes subestats. El pes dels federalistes entre els republicans havia descendit en els anys previs a la proclamació de la República.

Negociacions centre-perifèria en la Segona República

Per a aquest recorregut per la qüestió nacional en els temps de la Segona República seguirem molt especialment el treball específic que va fer sobre aquesta temàtica potser el seu major expert, Justo Beramendi (2003). Segons aquest autor, abans del canvi de règim, la plurinacionalitat de l'estat era ja una característica evident (vegeu també Vilar, 1998: 73-74) i estava clar que un dels assumptes que s'havia de plantejar la democràcia era precisament aquest, la qüestió nacional i la distribució territorial del poder, i per tant, totes les forces polítiques anaven adoptant posicions sobre aquest punt. Més encara quan el 14 d'abril, el nacionalisme català d'esquerres (Macià) proclama en paral·lel la República catalana (les eleccions municipals d'aquest dia havien deixat clar que era necessari un canvi de sistema a Espanya, però més a Catalunya, on guanya Esquerra Republicana de Catalunya i per això proclama la República catalana).

Les opcions polítiques espanyoles anaven des d'una dreta i extrema dreta contràries a qualsevol descentralització, qüestió que les alineava amb partits com el Republicano Radical de Lerroux (que podria ser l'antecedent de l'UPyD de Rosa Díez), fins al republicanisme autonomista d'esquerres (ja no federalista), passant per les tímides pretensions descentralitzadores dels tradicionalistes. El PSOE es podria situar entre els republicans autonomistes, però les seues posicions havien experimentat molts canvis.

Per exemple, “en el programa de 1918, influït per l’ambient europeu favorable al principi de les nacionalitats i per l’impacte de la revolució russa i l’assumpció bolxevic del dret d’autodeterminació, s’hi havia incorporat (...) ni més ni menys que la ‘Confederació republicana de les nacionalitats ibèriques’” (Beramendi, 2003: 13-14) com a model territorial a defensar. Però a les portes de la Segona República ja havia moderat el seu discurs sense rebutjar el federalisme (no programàticament, però sí quan es tractava de fer propostes).

Mentrestant, el PCE, amb poca força, reproduïa les consignes de la III Internacional, incloent-hi el principi d’autodeterminació. El suport popular que mancava als comunistes sí que el tenien els anarquistes, però es van quedar al marge de la formació de la República i del disseny de les polítiques. Els anarquistes eren, d’una banda, federalistes, però també profundament internacionalistes i contraris al nacionalisme, que era una manifestació ideològica burgesa. Però això ho aplicaven més als nacionalismes subestats que no a l’espanyol, perquè els militants i dirigents estaven influïts com la resta de la població “pel llarg procés de nacionalització espanyol per moltes deficiències que aquest hagués tingut” (Beramendi, 2003: 15). Ja el nom era i és *Confederación Nacional del Trabajo*. I el 1931, en resposta a la proclamació de la República Catalana per Companys i Macià, en un territori on la CNT tenia molta força, el sindicat publica un manifest en què afirmava que eren una organització “universal, i per descomptat, espanyola” (citada en Beramendi, 2003: 15).

Pel que fa als partits nacionalistes de la perifèria, les primeres formacions gallegues eren federalistes. Els catalans tenien molta força (fins al punt de tenir un sistema de partits propi), però la divisió era notable (conservadors-esquerrans, independentistes-federalistes-autonomistes...), amb el domini de l’esquerra de tendència independentista que guanya en aquelles eleccions municipals del 14 d’abril de 1931. I quant als bascos, es mantenia l’hegemonia del PNV i la unitat del nacionalisme, tot i que el 1930 es funda *Acción Nacionalista Vasca*, vessant laica i democràtica en part fruit d’una escissió del PNV. És una època en què el Partit Nacionalista Basc no experimenta disputes importants i en aquest sentit parlem d’unitat, perquè internament, aleshores, com ara, en el PNV hi havia des d’independentistes fins a

autonomistes. Tots els nacionalismes es van posar mans a la feina per a generar projectes d'estatut fins i tot abans de l'aprovació de la Constitució republicana, perquè es percebia que era el model cap al qual es dirigia l'estat i seria la descentralització assumible.

Els resultats de les eleccions municipals que donaren peu a la República ja avançaven quina era la situació inicial quant a la qüestió nacional:²⁸⁴

- Catalunya: guanyen clarament ERC i els seus aliats enfront de monàrquics i partits d'àmbit estatal. La dictadura de Primo de Rivera no havia aconseguit acabar amb el nacionalisme, ans al contrari, el va radicalitzar,²⁸⁵ i del domini del nacionalisme burgès passem al de l'esquerra catalana (vegeu també Fusi, 1992: 192). Companys proclama la República i Macià l'estat català, que, amb tot, pensaven integrar en una Federació de Repúbliques Ibèriques. Després, Macià passa a formar govern provisional català i a destituir les autoritats militars i judicials espanyoles. No obstant això, els republicans espanyols envien una delegació que aconsegueix pactar la restauració de la Generalitat, es compromet a treballar per l'aprovació d'un estatut d'autonomia i la implantació del català en l'ensenyament primari. Tot i les crítiques internes, ERC i els seus aliats accepten els pactes de Macià amb el centre, perquè pesa (com en 1977) la voluntat de consolidar la democràcia (i en aquest cas també la República). Les eleccions a la Generalitat provisional donen la victòria novament a ERC i comença la redacció de l'*Estatut de Núria*. El text, aprovat abans de les eleccions a les Corts Constituents espanyoles, "era de caràcter federalista, considerava la possibilitat que Catalunya es federara amb el País Valencià i les Balears, declarava el català únic idioma oficial de Catalunya i establia una extensa nòmina de competències exclusives" (Beramendi, 2003: 19).
- País Basc: després de la proclamació de la República, el PNV convoca una assemblea municipal per a prendre posicions, però el govern provisional la prohibeix per desconfiança respecte del tarannà democràtic dels nacionalistes

²⁸⁴ Dins el recorregut que fem per les diferents regions, deixem a banda el cas valencià, per a tractar-lo més endavant amb deteniment.

²⁸⁵ És ben significatiu que en la dictadura de Primo de Rivera es va inventar el "delicte de separatisme" (Pérez Garzón, 2001).

bascos i Comuni3n Tradicionalista. Però el PNV fa un manifest en què accepta la Rep3blica i reclama un govern basc vinculat a la Rep3blica Federal Espanyola. La dreta basca (nacionalistes i carlistes) prepara inicialment un Estatut que subratllarà el catolicisme tradicionalista i negarà el vot als immigrants, qüestions que anunciaven problemes, perquè això no encaixava dins de la democràcia laica de la Rep3blica.

- Castella: va aparèixer amb força l'anticatalanisme pels esdeveniments de l'inici de la Rep3blica, manifestacions incloses. Ara bé, si a Catalunya se li oferia un autogovern, també el volien els castellans.
- Altres regions: a Galícia hi havia dos tendències polítiques que podien actuar a favor de l'autogovern, els republicans autonomistes i els nacionalistes gallecs, però encara no tenien la força i l'organització suficient; es van presentar diferents projectes d'ambició diversa. A Andalusia, entre la proclamació de la Rep3blica i les eleccions, hi va haver alguns moviments autonomistes i federalistes. També a Arag3 les diputacions es mogueren per a redactar projectes d'estatut. I, en fi, també a les illes Balears, liderats pel regionalisme de la illa de Mallorca, però es va fer evident la tensió entre propostes catalanistes i defensores de la llengua i altres (majoritàries) anticatalanistes i regionalistes. En qualsevol cas, les iniciatives anticoncentralistes proliferaren més enllà de Catalunya i el País Basc, tot i que amb menys força i ambició.

Les primeres eleccions democràtiques a les Corts espanyoles confirmen el mapa electoral català,²⁸⁶ mentre que al País Basc i Navarra, el PNV, fidel als seus valors, acaba prevalent el tradicionalisme i catolicisme sobre el basquisme per a coalitzar-se amb la dreta espanyola, mentre que ANV s'integra en una aliança republicana. La dicotomia esquerra-dreta s'imposava a la nacional, i els contraris a la democràcia eren majoria, perquè obtingueren el 62,5% dels escons,²⁸⁷ resultat que reafirmaria la seua demanda d'un estatut tradicionalista i catòlic. A Galícia, el nacionalisme pròpiament, el del Partido Galeguista de Castela, obté una exigua representació, però l'aliança entre

²⁸⁶ El nacionalisme aconsegueix més del 85% dels escons, i l'esquerra domina clarament sobre la dreta.

²⁸⁷ Dels 15 escons de la coalició, només 6 anirien a parar al PNV. El nacionalisme basc tenia prou menys base social que el català en aquests moments.

republicans i socialistes guanya clarament, de manera que hi havia un ampli suport inicial a un estatut. En el conjunt d'Espanya, la victòria de republicans i socialistes va ser clara, mentre que la dreta va obtenir uns resultats pobres en relació amb la influència que encara mantenien en la societat. En general, els radicalment contraris a la descentralització i els partidaris del federalisme o un pas més enllà eren una clara minoria enfront dels autonomistes.

El desenvolupament de projectes d'estatut va continuar en paral·lel als debats del Congrés sobre l'assumpte i, així, tots dos processos es van condicionar mútuament. Ràpidament, per exemple, el Congrés aprova el caràcter unitari de l'estat, i tanca la porta al federalisme. A Catalunya, l'Estatut de Núria es redacta acceleradament i se sotmet a un referèndum, en què guanyant el "sí" amb molta claredat; però l'Estatut tradicionalista basc és rebutjat per la majoria progressista del Congrés que va estimar que anava contra els principis de la República; com a resposta, el PNV va abandonar el Congrés quan es va aprovar la laïcitat de l'estat i no van donar suport a la Constitució republicana, que consideraven que no els representava. En la resta de regions, incloent-hi Galícia, les dificultats eren encara majors, perquè hi havia desavinences o passivitat a l'hora de redactar els esborranys, i perquè el suport social estava prou lluny del català. A sobre, es produïa una oposició frontal a l'autonomisme per part de molts sectors de la perifèria i a Castella, l'Ajuntament de Burgos va encapçalat un rebuig organitzat al procés de descentralització, que va anar a més, especialment per l'ambició del projecte català.

La poca pressió descentralitzadora fora de Catalunya va fer oblidar ràpidament un model federal d'estat i acabaria aprovant-se el que es va anomenar *estat integral*.²⁸⁸ Segons Beramendi (2003: 35) a Espanya s'han concebut dos tipus de federalisme, el de la Primera República, que es basava en un estat uninacional en el que els subjectes no venen predeterminats, és l'estat el que es descentralitza per a guanyar en eficiència; es volia seguir el model dels EUA, que a més havia provat que podia reforçar la cohesió

²⁸⁸ Amb el concepte d'*estat integral* de l'article 1 "es tractava de rebutjar o millor trencar amb els models nacionals: el model centralista i el model federal. Implícitament, l'elecció de l'*estat integral* per part de la comissió parlamentària se cenyia a la política del 'ni ni': ni l'unitarisme centralista identificat amb la derrocada monarquia borbònica, ni el federalisme associat a la primera experiència republicana espanyola que havia acabat en el cantonalisme, i havia contribuït a la greu crisi i posterior derrocament del règim republicà" (Orobon, 2009: 204).

nacional. Però quan s'arriba als anys trenta del segle xx, ja estan plantejats els projectes nacionals alternatius de la perifèria i per tant “els subjectes venen predeterminats: són les suposades nacions orgàniques incloses en l'estat espanyol plurinacional” (Beramendi, 2003: 35) i això plantejava alguns problemes:

- Tots haurien d'haver estat d'acord en quines eren les nacions orgàniques per a organitzar l'estat al voltant seu, però les desavinences eren clares entre els que consideraven que Espanya era una nació unitària i els que no.
- Si s'aplicara estrictament el criteri orgànic i historicista, les possibles nacions serien molt diferents entre si, tant en extensió com en població, i això implicava un entrebanc clar sota el prisma de la racionalitat de l'organització territorial.
- Considerat el conjunt d'Espanya, la gran majoria de la població no reconeixia aquesta plurinacionalitat de l'estat i existia el temor que el federalisme accentuara les tendències separatistes ja existents en aquells moments.

Finalment, en la Constitució del 9 de desembre de 1931 “només trobem un subjecte de sobirania, anomenat unes vegades ‘Espanya’, altres ‘poble’ (...) o ‘Nació’ [espanyola]”²⁸⁹ (Beramendi, 2003: 36). Això, traslladat al terreny legal a través de diferents articles, implicava que el centre es reservava la capacitat de decisió, i per tant, no s'acabava amb el centralisme i es mantenien com a base la triada bàsica administració central-diputacions-municipis, tot i que s'introduïa la possibilitat que determinades regions pogueren constituir-se en autonomies (article 8) amb algunes competències, unint “una o més d'una província limítrofa, amb característiques històriques, culturals i econòmiques comunes (article 11)” (Beramendi, 2003: 37) i per a la qual cosa havien de demostrar la voluntat autonomista del poble. L'autonomia, en qualsevol cas, la concedia finalment el centre i no podien federar-se.

La concepció netament unitària es reconeixia en la terminologia (nació/regions) i en el fet de declarar l'espanyol única llengua oficial (obrint la possibilitat de reconeixement

²⁸⁹ De tota manera, per a no agreujar als nacionalistes catalans els termes *nació* i *espanyola* no van aparèixer aparellats en la redacció constitucional. Va ser una exigència com a contrapartida a llevar l'al·lusió federal en el títol preliminar –en l'esborrany deia “la República espanyola és un estat integral de tendència federativa” i això es va llevar en bona part gràcies a Ortega y Gasset– (Orobon, 2009: 207-210).

limitat de les altres llengües). L'estat integral estava, en definitiva, molt allunyat de les aspiracions dels nacionalismes subestats. S'havia imposat el temor a una escalada descentralitzadora que poguera acabar amb l'estat nació espanyol.

Ara corresponia desenvolupar la descentralització d'acord amb les restringides vies que la Constitució havia previst, els estatuts d'autonomia tutelats pel centre. Les regions en què havia anat formant-se un nacionalisme alternatiu a l'espanyol (Catalunya i País Basc) tenien clar que havien de començar el procés, però la resta de les regions també iniciaren processos, fóra per emulació o per no quedar-se enrere en una qüestió que s'intuïa que era clau per al desenvolupament dels territoris.

- Catalunya: uns mesos després de l'aprovació de la Constitució començava la discussió parlamentària sobre l'Estatut de Núria, amb forta oposició d'espanyolistes, però també de republicans i socialistes (incloent-hi Unamuno i Ortega y Gasset) per "l'orientació federalista, i per a alguns criptoindependentista" del text (Beramendi, 2003: 40). Azaña sí que semblava adonar-se de la importància de cedir als catalans per a consolidar la República. Durant la tramitació, que anava retallant el text original, es produeix el colp d'estat de Sanjurjo, motivat en gran part per l'amenaça de desmembrament d'Espanya i recordant als republicans els perills que corria el nou règim.²⁹⁰ Finalment s'aprova l'Estatut amb importants retallades per a adaptar-se a la Constitució: no es parla d'estat autònom, sinó de regió autònoma; es lleva l'al·lusió a la sobirania catalana; se suprimeixen diferents competències exclusives, entre altres educació, justícia i ordre públic; i es retallen les possibilitats legislatives del Parlament de Catalunya. En canvi, s'aconsegueix la cooficialitat del català.
- País Basc: l'estatut basc havia de començar novament perquè estava lluny d'adaptar-se al nou règim. Azaña va cedir la iniciativa a les diputacions, controlades per forces governamentals. Davant d'això, el PNV opta per ser realista i acceptar la nova situació (vegeu també Ramírez, 1991: 89); però no el carlisme, que passava a ser clarament antisistema. Els ajuntaments navarresos van seguir les posicions

²⁹⁰ Part de les motivacions del colp d'estat del 23-F de 1981 serien aquestes mateixes, al marge dels condicionaments de la geoestratègia mundial que explica Joan Garcés en el seu llibre *Soberanos e intervenidos* (1996).

obstruccionistes del carlisme i es trencava la unitat basconavarra. Però encara hauria de retardar-se més la redacció i aprovació definitiva pels ajuntaments de l'actual Comunitat Autònoma Basca arran del clima de crispació que s'hi vivia. A finals del 1933 es fa el referèndum que Biscaia i Guipúscoa aproven àmpliament, però a Àlaba s'abstenen més del 40%, també a instàncies del carlisme, i això era situar-se per damunt de l'abstenció permesa per al tràmit. Es plantejaven així dubtes sobre la inclusió de la província del sud i es posaven bastons a les rodes de l'aprovació de l'Estatut en el Congrés.

- Respecte de les altres regions, són Galícia i Andalusia les que arriben més lluny, però en el cas gallec, només el Partido Galeguista el va defensar amb força en el Congrés i allà va anar paralitzant-se, en part motivat pels dubtes sobre el cas basc (en certa mesura, l'ordre implícit era Catalunya-País Basc-Galícia). I quant als andalusos, van arribar a redactar un text tan ambiciós com el gallec, però Andalusia Oriental no tenia clar això d'unir-se sota la capitalitat de Sevilla.
- Castella: la Diputació de Burgos seguia articulant l'anticatalanisme i va aconseguir reunir representants de 20 diputacions de tota Espanya, amb la intenció de paralyzar l'Estatut de Núria. Una vegada aprovat, va anar diluint-se aquest frontisme encapçalat per Burgos, en part, potser, perquè l'Estatut català havia quedat prou retallat en el Congrés.

D'altra banda, a escala estatal apareix la CEDA com a unificació de gran part de la dreta. En el seu programa es combina el rebuig als nacionalismes subestats amb l'acceptació d'un regionalisme espanyolista, que admetia un nivell mínim de descentralització sense qüestionar la sobirania nacional (espanyola). "Aquesta fórmula li permetia integrar les dretes una mica regionalistes d'alguns territoris, com València o Galícia, sense per això espantar el tancat centralisme dels seus partidaris en altres, com Castella o Madrid" (Beramendi, 2003: 51).

Però, en definitiva, el que es va veure en la primera part de la Segona República és que el centralisme pesava en la ment de tots i que només hi havia intenció de concedir l'autonomia quan no hi haguera més remei: en el cas de Catalunya, amb un suport massiu, es va fer necessari cedir (amb un text final molt rebaixat, però), per a

consolidar la República, però als altres se'ls anava posant traves i s'alentien els processos d'aprovació.

El canvi de signe polític del bienni següent (1933-35) tindrà importants conseqüències. Es passa d'una àmplia majoria de les esquerres a una àmplia majoria de les dretes, sostingudes per la CEDA. Respecte dels projectes autonomistes, si ja abans de les eleccions estaven molt parats a Aragó, Andalusia, etc., ara encara més. Però la cosa va continuar viva en les "nacionalitats històriques". A Catalunya, electoralment, continua el quasi monopoli del nacionalisme, però en sintonia amb la dretanització de l'estat, la Lliga i els seus aliats igualen a ERC i els seus. Al País Basc, l'esquerra quasi desapareix i el PNV guanya en l'actual Comunitat Autònoma Basca, mentre que el bloc de dretes espanyoles arrasa a Navarra. Però els bons resultats dels nacionalismes basc i català, no van fer canviar les intencions antiautonomistes de la dreta espanyola, que es veia amb legitimitat per a actuar segons les seues conviccions. Van provocar l'embós de l'Estatut basc, sota el pretext de la manca de sufragis necessaris a Àlaba (per no parlar dels altres estatuts, que van desaparèixer pràcticament de l'agenda política). En el cas basc, les implicacions d'aquesta actuació política de la CEDA van anar més enllà:

La conseqüència de major repercussió futura va ser que el PNV va aplegar al convenciment que amb les dretes espanyoles mai aconseguirà l'autonomia. Això va contribuir sens dubte a fer que accelerara la seua deriva ideològica cap al centrisme democratacristià i, sobretot, el va dur a iniciar el diàleg amb les esquerres i a esmorteir l'actitud negativa prèvia respecte de la democràcia republicana (Beramendi, 2003: 55; vegeu també Ramírez, 1991: 89).

Les polítiques practicades pel govern central de dretes van situar el conflicte de classe a primera línia, per damunt de la fractura de tipus nacional. A Catalunya es produeix també aquest conflicte entre la Lliga i ERC, sobretot quan els conservadors, prevalent l'interès de classe, s'oposen a permetre que els pagesos accedisquen a la propietat de la terra si l'havien treballada durant més de 18 anys, que era un acord pres per majoria en el Parlament de Catalunya. A Madrid, la Lliga fa força amb la CEDA per a tombar aquesta proposta i finalment ho aconsegueix (Beramendi, 2003: 55-56). En moments de crisi social i quan el nacionalisme burgès català veu amenaçat els seus interessos de classe, s'ha trobat fàcilment la connexió amb el govern central (Vilar, 1998: 43), com

també ha succeït a partir de 1978. El paral·lelisme amb el període actual és més accentuat si pensem que fins i tot organitzacions marxistes d'àmbit estatal com el POUM d'Andreu Nin i Maurín van incorporar el catalanisme al seu ideari en el marc d'un projecte de Repúbliques Socialistes Ibèriques (Vilar, 1998: 76-77; vegeu també Taibo, 2007: 15). El que queda clar també a partir de la Segona República és que els interessos materials s'incorporen decididament a unes reivindicacions nacionalistes que fins aleshores se centraven en les dimensions lingüísticocultural i politicoadministrativa (Garcia Ferrando i al., 1994).

ERC i l'esquerra catalana se sentien agredits pel centre, que anava tallant les ales de l'autogovern. Els sindicats (llevat de la CNT), s'uneixen a la indignació demanant armes i la proclamació de la República catalana.²⁹¹ Companys no accedeix a la primera cosa, però proclama "l'Estat català de la República federal espanyola". Aquesta arriscada acció fracassa i el govern central anul·la l'Estatut, clausura el Parlament i buida de competències una Generalitat ara assumida per la Lliga. Aquest col·laboracionisme²⁹² i la repressió al nacionalisme d'esquerres va radicalitzar novament el panorama polític català. De pas, també foren represaliats dirigents del PNV i del Partido Galeguista (PG). Això va consolidar el viratge centrista del PNV i la seua aproximació a l'esquerra, i l'alineament del PG ara amb l'esquerra (en concret amb Izquierda Republicana).

D'altra banda, el bienni dretà i la seua "embranzida neocentralista" provoca aliances entre l'esquerra estatal i una progressiva assumpció de l'autonomisme. Les autonomies ja no són tant una "medicina per a tractar la malaltia dels nacionalismes subestats [sinó més aviat un] element consubstancial de la democràcia republicana que, en conseqüència, havia de generalitzar-se" (Beramendi, 2003: 59; vegeu també Pérez Garzón, 2001). Els partits d'esquerra van canviant la seua definició d'estat. Com

²⁹¹ No és que hi haguera un sentiment nacionalista en molts sindicalistes, però es donava suport a ERC i a la república catalana, pensant que si a Espanya el somni de República i democràcia no podia complir-se, calia centrar-se en aconseguir-lo a Catalunya.

²⁹² La Lliga volia l'autonomia i el reconeixement de Catalunya com una part important d'Espanya, especialment en l'aspecte econòmic. Però era un catalanisme moderat que "incorporava una important dimensió espanyola" (Fusi, 1992: 193) com succeeix ara amb CiU. Es volia intervenir en la política, l'economia i la societat espanyola per a modificar-la i modernitzar-la sota una perspectiva catalana, mirant de reüll cap a Europa.

potser ha passat en legislatures del règim actual, un enemic comú unia l'esquerra estatal amb els nacionalismes subestats.

L'esquerra segueix l'exemple de la dreta i s'agrupa per a les eleccions del principi del 1936. Ara l'autonomia ocuparà un lloc preeminent en el programa del nou Frente Popular. La seua victòria implica que comencen a fer-se passos decisius cap a la descentralització, fins que arriba la guerra. Els projectes de la resta de l'estat (Andalusia, Aragó, illes Balears, València, fins i tot Castella) continuaren lentament fent passos, que el conflicte bèl·lic barraria per complet. Quant a les "nacionalitats històriques" l'últim episodi republicà les fa avançar prou més que en els anys precedents:

- Catalunya: ERC torna a recuperar el domini electoral, es concedeix l'amnistia i Companys es reposa com a president de la Generalitat, que en primera instància (fins la meitat de la guerra) aprofundirà en l'autogovern.
- País Basc: tot i que el PNV no va arribar a formar part del FP (entre altres coses, ho impedia el seu confessionalisme catòlic), totes dues formacions van arribar a un ràpid acord sobre l'Estatut, homologant-lo al català i eludint el problema d'Àlaba. La revolta militar va accelerar l'aprovació, i fins al 1937 van funcionar les autoritats autonòmiques, encapçalades pel lehendakari Aguirre, que es va mantenir fidel a la República fins al darrer moment.
- Galícia: el PG va en coalició amb el FP per a assegurar-se la tramitació autonòmica. Quan es produeix l'alçament, Castelao i altres diputats estan presentant el projecte d'Estatut en el Congrés (salven la vida per això, perquè Galícia va caure ràpidament del bàndol colpista). S'ajorna, però Castelao aconsegueix l'aprovació de l'Estatut a càrrec del govern de la República en l'exili; gràcies a això, "el 1978 Galícia serà inclosa entre les nacionalitats històriques que havien aconseguit culminar els seus processos autonòmics durant la República" (Beramendi, 2003: 63).

Sembla, doncs, que si la República haguera continuat, el sistema autonòmic s'hauria generalitzat. En unes reflexions que podríem traslladar al règim actual, Justo Beramendi conclou que quan es van consolidar nacionalismes realment alternatius al central, tal és el cas del català,

la convivència estable i harmònica entre diverses “nacions” dins d’un mateix estat resulta molt difícil. En aquestes condicions, el manteniment d’una planta centralista alimenta la dialèctica greuge-resposta, que és el brou de cultiu d’aquests moviments, i eleva el nivell de conflictivitat. Les alternatives descentralitzadores, sols possibles quan en el nacionalisme estatal predominen les tendències autènticament democràtiques, poden desactivar temporalment i parcialment les tensions entre nacionalismes, però paradoxalment contribueixen a consolidar els subestats i les corresponents identitats nacionals en permetre’ls controlar institucions d’autogovern que aprofundeixen encara més els processos de nacionalització particulars. En aquest cas, la intensitat del conflicte es redueix, però al preu de fer-lo perenne (2003: 66).

Però també afegeix que la descentralització pot activar igualment el nacionalisme estatal de tendència autoritària, com es va poder comprovar el 1933 i el 1936. Les famoses declaracions de Calvo Sotelo (“entre una Espanya roja i una Espanya trencada, preferisc la primera”) evidenciaven que era el que més molestava la dreta. Però, com avui, també part de l’esquerra estatal exhibia un marcat nacionalisme espanyol i, així, Juan Negrín, el darrer president de la República, va deixar clar durant la guerra que preferia “el triomf de Franco a una possible secessió de Catalunya” (citada en Taibo, 2007: 16). Al marge que una bona part de l’esquerra i també de la dreta preferien la situació contrària a l’escollida per Negrín i Calvo Sotelo, està clar que el manteniment de la unitat nacional era una preocupació rellevant per als polítics espanyols de la República (com és en aquests temps per a dirigents com Jaime Mayor Oreja o José Bono, per esmentar casos molt evidents).

Els discursos nacionals durant la Guerra Civil, període d’intensificació de la propaganda

Durant la Guerra Civil, està ben documentat que el bàndol revoltat va utilitzar amb intensitat un discurs nacionalista, molt lligat al catolicisme i la seua mística, i que recuperava part de les glòries nacionals de la història (el Cid, els Reis Catòlics, l’Imperi, etc.). Però el bàndol democràtic també va utilitzar mites històrics espanyols, i en bona mesura es va nodrir de la Guerra del Francès i de la resistència a l’absolutisme espanyol en el segle XIX –Agustina d’Aragó, el setge de Saragossa, el 2 de maig...– (Núñez, 2007a: 88), que, no obstant això, també van ser referents per al franquisme (Hernández, 2011). Durant la guerra, en la part republicana, se celebrava conjuntament l’1 de maig i el 2 de maig:

Es fonien així les aspiracions d'alliberament nacional i de classe. No debades, entre les tasques divulgatives dels comissaris polítics de l'Exèrcit Popular hi havia explícitament (...) diversos temes d'història que destacaven la tradició de lluita per la llibertat enfront d'un invasor, pròpia del poble espanyol, amb concessions a la diversitat etnocultural i de nacionalitats del país, i la reinterpretació de les grans gestes espanyoles com una obra del poble (Núñez, 2007a: 88-89).

Al principi de l'enfrontament, els republicans apel·laven tant a la pàtria comuna espanyola com a les "pàtries locals"; d'aquesta manera, es tractava de connectar amb el referent més pròxim i recognoscible del combatent. Però la pàtria, siga Espanya o Catalunya, havia d'alliberar-se de la invasió estrangera, dels mercenaris al servei de la causa de Franco. El Partit Socialista Unificat de Catalunya (embrió de l'actual Iniciativa per Catalunya Verds), per exemple, plantejava la lluita d'alliberament de Catalunya, però no contra els espanyols, sinó contra aquestes tropes mercenàries d'africans, alemanys, italians... Això va canviar amb el pas del temps:

Després de la caiguda d'Euskadi, i particularment amb la irrupció en escena del govern de Negrín i les seues crides a la unitat nacional, a la concentració del poder en la zona republicana i el seu èmfasi en la defensa de la independència d'Espanya com a lema mobilitzador, la propaganda comunista va passar a col·locar l'accent en la Pàtria (Espanya) abans de les pàtries o nacionalitats. La jerarquia, abans implícita, es va fer explícita, (...) i les vel·leïtats independentistes, tant del Partit Comunista d'Euskadi com del PSUC, foren severament controlades (Núñez, 2007a: 89).

Es va intentar difondre una idea estereotipada negativa d'italians, moros i alemanys. També es va intentar trencar amb l'autodenominació de bàndol "nacional", perquè es considerava que, al contrari, estaven al servei de dictadors estrangers. Es caricaturitzava a l'exèrcit rebel com una banda sanguinària de diferents nacionalitats. Quan està acabant-se la guerra, les referències a la invasió estrangera d'Espanya augmenten, sobretot perquè Alemanya ja ha desplegat tota la maquinària bèl·lica i ha decantat la guerra.

Tot i que l'internacionalisme i la solidaritat obrers passaven per ser una consigna, es retratava molt negativament els moros, recuperant d'aquesta manera els estereotips de la Reconquesta (fins i tot també van recuperar una imatge interessada del Cid). Les

brigades internacionals, en canvi, sí que van ser presentades com un fruit de l'internacionalisme i la solidaritat obrers contra el feixisme.

A través de fonts epistolars i diaris es coneix que fins i tot entre milicians anarquistes hi havia la consciència d'estar lluitant contra un invasor estranger, l'orgull de ser part dels espanyols que lluiten per la llibertat, i que Espanya estiga a l'avantguarda de la lluita contra el feixisme. Això era comú entre milicians de la CNT, comunistes i socialistes, però no entre els del POUM, les cartes dels quals només feien referència a la lluita revolucionària, de classe, contra el feixisme, però molt poques referències nacionals (Núñez, 2007a: 91-93).

Potser llevat de Catalunya, en el bàndol republicà es va apel·lar tant a la pàtria espanyola com en el feixista, i es carregava el discurs d'emotivitat i estereotips per a remarcar les diferències respecte dels altres. Si en tots dos bàndols es va apel·lar tant a l'esperit nacional és perquè els dirigents estaven convençuts que el sentiment nacional ja estava plenament arrelat en la majoria de la població i que aquestes referències podien activar-lo. Potser no era un sentiment massa intens, però sí latent per a ser impulsat en aquests moments d'agressió (Núñez, 2007a: 108-109). Si la guerra d'Espanya era un assaig de conflicte internacional, també ho era a escala propagandística (Sánchez-Biosca, 2007: 76), especialment per la influència d'Alemanya i l'URSS, i l'argument nacional va ser un dels més conreats.

Però també la guerra contribuiria a nacionalitzar molts sectors no adoctrinats o no influïts ideològicament. Per exemple, segur que va nacionalitzar molts catòlics en el bàndol revoltat, però alhora també moltes organitzacions obreres que abans tot just feien ús de la retòrica nacional espanyola. També va contribuir la guerra a nacionalitzar molts catalans, bascos i gallecs (Núñez, 2007a: 109-110), però encara ho farà més el franquisme.

Nacionalcatolicisme espanyol i resistència clandestina dels nacionalismes subestats

L'apropiació que va fer el franquisme del nacionalisme espanyol i la particular versió que en va oferir han fet molt de mal al mateix nacionalisme espanyol i a les seues possibilitats com a ideologia amb alguna connotació positiva (Taibo, 2007: 14; vegeu també Pérez Garzón, 2001). El nacionalisme espanyol modern, tot i haver nascut

contra un règim absolutista, “amb el pas del temps es va adequar bé a fórmules que no tenien res a veure amb la democràcia liberal” (Taibo, 2007: 18) i quasi es podria dir que s’ha sentit més còmode amb el conservadorisme i el tradicionalisme. La culminació d’aquesta associació entre conservadorisme i nacionalisme espanyol és el franquisme.

Hi ha abundant literatura sobre el nacionalcatolicisme, especialment referida a l’àmbit de l’ensenyament,²⁹³ pilar fonamental de la transmissió ideològica. Sintèticament, les bases i el significat del nacionalcatolicisme serien les que exposen González i Vicente:

Des dels primers moments, la ideologia del nou règim va a ser sustentada en dues premisses bàsiques. Una, la consideració de la nació espanyola com un ésser historicoètic de substancialitat catòlica. Una altra, la fusió hegeliana de la nació i l'estat en un feixisme integral. D'on es dedueix la necessitat de declarar la religió catòlica com l'oficial de l'estat i dos principis claus en l'orientació de la política educativa: el principi religiós, o d'adequació de l'ensenyament a la més pura ortodòxia catòlica; i el principi patriòtic, o formació de l'esperit nacional a través de l'estudi de la nostra història i del culte a la pàtria com la segona religió. El feixisme espanyol es constitueix així en una concepció ètica i totalitària de fonament espiritual, que havia d'utilitzar tots els mitjans al seu abast “per a ‘reimpregnar’ Espanya en aquesta substancialitat que va començar a disgregar-se, a enfonsar-se, des del començament del segle XVIII” [Pemartín, 1937: 163] (González & Vicente, 2002: 55).

²⁹³ Exemples d’aquesta àmplia preocupació acadèmica per la transmissió ideològica del missatge nacionalcatòlic en les escoles i, en general, en l’ensenyament són: Marc BALDÓ i LACOMBA (2003), “Nacionalcatolicismo en la Facultad de Letras de Valencia en los años cuarenta”, a *Aulas y Saberes*, Vol. 1, pgs. 193-210; ENRIQUE GERVILLA CASTILLO (1990), *La escuela del nacional-catolicismo: ideología y educación religiosa*, Impredisur, Granada; Enrique GERVILLA CASTILLO (2006), “La escuela del Nacional-Catolicismo. Cercanía cronológica y distanciamiento axiológico”, a *Bordón. Revista de pedagogía*, vol. 58, núms. 4-5, pgs. 537-550; Ángel GONZÁLEZ HERNÁNDEZ & Fernando VICENTE JARA (2002), “Concepto y misión de la Universidad. De Ortega y Gasset a la reforma universitaria del nacional-catolicismo”, a *Revista Española de Educación Comparada*, núm. 8, pgs. 137-174; Clotilde NAVARRO GARCÍA (1993), *La educación y el nacional-catolicismo*, Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca; Irene PALACIO LIS (2005), “Protección a la infancia y maternidad responsable en la escuela del nacional-catolicismo: la revista *Consigna* como pretexto”, a Luis María NAYA GARMENDIA & Paulí DÁVILA BALSERA (coords.), *La infancia en la historia : espacios y representaciones*, Erein, Donostia (Guipúscoa), pgs. 698-709; María del Carmen SANCHIDRIÁN BLANCO (1995), “Educación y cultura en el franquismo: del nacional-catolicismo al modelo tecnocrático de educación (1937-1972)”, a Mercedes VICO MONTEOLIVA (coord.), *Educación y cultura en la Málaga contemporánea*, Universidad de Málaga, Màlaga; María Pilar SARABIA LÓPEZ (1993), “Los orígenes del nacional-catolicismo en los primeros tiempos de la escuela franquista”, a Javier TUSELL GÓMEZ (coord.), *El régimen de Franco, 1936-1975: política y relaciones exteriores*, UNED, Madrid, pgs. 365-376; Fernando VICENTE JARA (2001), “El derecho a la educación y la política educativa del nacional-catolicismo”, a *Anales de Pedagogía*, núm. 19, pgs. 19-50.

La primera fase de la dictadura (anys quaranta i cinquanta) és quan el nacionalcatolicisme es deixa sentir més clarament, en primer lloc perquè es ve del període bèl·lic i l'alteració emocional que ha provocat, de l'aliança amb Itàlia i Alemanya i de temps en què s'entenia que la propaganda era fonamental per als propòsits polítics (Poza, 2008: 32).²⁹⁴ I en segona instància perquè calia consolidar el règim ideològicament, fonamentar-lo i subratllar la seua força moral respecte de la resta de les nacions. Evidentment, en aquesta tasca, l'església tindrà un paper fonamental, en tant que la dictadura la legitimava i li conferia una posició social, cultural i educativa de la qual no disposava des de l'antic règim (Díaz-Salazar, 2006). L'església acreditarà ideologicomoralment els episodis de glòria nacional, que necessàriament havien d'estar filtrats per un tamís religiós. D'aquesta manera, es fonen perfectament religió i nació com ja havien fet els tradicionalistes i carlistes, el primer nacionalisme basc, o els nacionalismes enfrontats a Irlanda.

També el feixisme italià i el nacionalsocialisme alemany havien sigut precursors en l'ús polític (i nacional) dels esdeveniments esportius (que començaven a convertir-se en massius en el segle xx), sobretot a partir de la Segona Copa Mundial de Futbol celebrada a Itàlia el 1934 (amb triomf final de l'amfitriona) i els Jocs Olímpics de Berlín el 1936, amb una exhibició de símbols i una posada en escena fins a aquell moment inèdita (Hobsbawm, 1992: 152-153; vegeu també Alcaide, 2009). El franquisme també es recolzarà en l'esport per a exaltar la nació i són ben recordades les victòries d'Espanya enfront d'Anglaterra ("la pérdida Albión") amb el gol de Zarra, el triomf de la selecció nacional espanyola de futbol en la final de l'Eurocopa de 1964 celebrada a Espanya, els èxits europeus del Reial Madrid (Colomé, 2007: 379), o les gestes de Bahamontes en el Tour, i la lectura en clau d'èpica i heroïcitats nacionals. L'ús que el feixisme va donar a l'esport a partir dels anys trenta ha calat tant en la modernitat tardana que s'ha assentat de manera permanent en les nostres societats i independentment del tipus de règim o del signe polític dels governants.

²⁹⁴ En aquest sentit, la pel·lícula *Raza* (1941, produïda per CEA i dirigida per José Luis Sáenz de Heredia) il·lustra ben clarament l'efervescència nacionalcatòlica d'aquesta primera fase (vegeu també l'anàlisi de Poza, 2008).

Les dues primeres dècades de la dictadura, en què l'acció clandestina es desenvolupava en un ambient d'autèntic terror, es fan molt petits passos, com ara la creació del *Consell Nacional de la Democràcia Catalana* (1945-1952),²⁹⁵ en què estan presents pràcticament tots els partits catalans i les forces sindicals, i que actuava amb bastant autonomia respecte de les autoritats en l'exili. Apareix en part motivat per la victòria dels aliats en la Segona Guerra Mundial i en l'esperança que això significaria el principi de la fi del franquisme. El pas dels anys sense avanços clars acabarà implicant la dissolució del Consell. En paral·lel, part del nacionalisme de dretes (la Lliga) col·laborarà –Cambó– o directament serà part del nou règim –Josep Maria de Porcioles– (Alonso, 1999: 50).

Mentrestant, al País Basc pràcticament tota l'activitat del PNV es desenvolupa en l'exili; en l'interior del país, la proscripció conjunta del nacionalisme i del moviment obrer, i en conseqüència, el seu suport mutu en la clandestinitat acabaran facilitant la unió de perspectives que, en l'ambient universitari, donaria lloc a Ekin el 1952 (Rodríguez Bornaetxea, 1997: 102). Aquesta organització, dedicada inicialment a l'estudi i a cultivar la llengua i cultura basques, acabarà confluint amb part de les joventuts del PNV i serà l'antecedent més directe d'ETA (Giacopucci, 1992: 16-17).

Després d'aquesta immediata postguerra de repressió, fonamentalisme nacional i religió, i exili, els nous acords amb els EUA i el consegüent *Pla Nacional d'Estabilització Econòmica* (1959) impliquen certa "obertura" i que el règim relaxe els seus mecanismes de control (entenenent que en les dues dècades prèvies s'havia fet una neteja important dels elements que poden desestabilitzar el sistema). Això permet que, amb major o menor connexió amb la militància de l'exili, s'articule una oposició clandestina, que, no obstant aquesta tímida obertura, seguirà patint una intensa persecució i repressió.

Si bé en la Segona República ja havia quedat clara la major comprensió de la qüestió de les nacionalitats perifèriques per part de l'esquerra estatal,²⁹⁶ el període dictatorial apropià encara més els nacionalismes subestats i l'esquerra espanyola, perquè la

²⁹⁵ Vegeu la versió on-line de l'Enciclopèdia Catalana (<http://www.enciclopedia.cat/>).

²⁹⁶ Tot i l'escorament centralista i espanyolista del final de la guerra en el bàndol republicà, justificat per les necessitats operatives militars.

coincidència d'interessos es feia més evident compartint la condició de proscrius. Els uns i els altres volien resistir al règim generant xicotets i clandestins espais de pensament, i, si la conjuntura era bona, fins i tot acabar amb la dictadura feixista.²⁹⁷ És lògic, doncs, que coincidisquen en les plataformes, juntes i coordinadores que van formant-se.

Ja hem comentat que a Catalunya el nacionalisme d'esquerres havia aplegat a ser fins i tot hegemònic, competint amb el nacionalisme/regionalisme burgès i generant un sistema de partits propi al Principat (més encara quan, ja iniciada la guerra, també apareix una formació marxistaleninista d'àmbit exclusivament català, el PSUC). En el cas del País Basc, també avançàvem que, just abans de la proclamació de la República, s'havia fundat ANV, la vessant socialdemòcrata del nacionalisme, però va ser una força minoritària. En aquesta segona fase de la dictadura (a partir de 1959), al País Basc assistirem a la transformació més important dels sistemes de partits de la República; ens referim a la formació d'un nacionalisme d'esquerres amb un creixent suport popular, que, com a Catalunya, el situaria en posició de competir amb el nacionalisme burgès. Però no és aquesta particularitat, ja observada a Catalunya, la que li confereix el caràcter extraordinari, sinó que es tracta d'una proposta que va escorant-se més a l'esquerra que ANV o ERC, i que, a més, opta per la lluita armada com a via per a combatre al règim i aconseguir els seus objectius polítics.

Euskadi ta Askatasuna (ETA) naix el 1958-59 a partir del grup d'estudi Ekin i d'alguns escindits d'Eusko Gaztedi (EGI), les joventuts del PNV. Els universitaris d'Ekin, alguns d'ells d'orientació marxista, i aquests exmilitants del PNV, davant de la passivitat del nacionalisme burgès i l'evidència que a la burgesia basca no li van malament els negocis amb Franco (Ramírez, 1991: 93), faran un pas més enllà i es constituiran en organització independentista, laica, de base etnolingüística, i que no descartarà l'acció directa per a, el 1964, afirmar que la lluita armada és la millor via per a aconseguir els seus fins (Ramírez, 1991: 97-99; Rodríguez Bornaetxea, 1997: 103-105), connectant amb la línia irredentista del nacionalisme basc ja present abans i durant la guerra (Ramírez, 1991: 98).

²⁹⁷ Feixista i, lògicament, subordinada als interessos del gran capital i de la seua configuració imperial (els EUA) a partir dels resultats de la Segona Guerra Mundial (Garcés, 1996).

A partir dels seixanta, s'iniciava al País Basc (i a altres indrets d'Espanya, como ara Catalunya i el País Valencià) una nova etapa d'expansió industrial, ara estesa a tota Euskal Herria, i aquest procés va anar acompanyat d'una nova onada d'immigració. Tot i la dictadura, comença a articular-se un fort moviment obrer, que es mobilitzarà freqüentment i propiciarà un clima d'agitació en tot el país. Des del primer moment, ETA connectarà amb la lluita obrera, buscant servir els seus interessos –de fet, part de les disputes internes i escissions corresponents oposaran normalment un corrent més nacionalista i un altre de més “obrerista”– (Ramírez, 1991: 94 i 98).

Gran part de la nova codificació del discurs ètnic prové de l'obra *Vasconia* (publicada el 1963) del prestigiós lingüista Federico Krutwig (2006).²⁹⁸ Ell és el que teoritza sobre el paper que cal concedir a la llengua i la cultura, vertaders definidors de l'especificitat basca. També parlarà d'un context industrial, de lluita de classes, a la qual s'ha de sumar la lluita nacional. Per a Krutwig:

La immigració serà enemiga en la mesura en què no s'integre en el grup basc. La burgesia basca, traïdora a la tradicional igualtat del poble basc, és simplement considerada com no integrant d'aquest col·lectiu, i així resol, en negar la seua existència, un dels principals esculls de l'articulació de la teoria ètnica amb la de la lluita de classes (Ramírez, 1991: 99)

Hi ha continuïtat amb l'aranisme en parlar de la “tradicional igualtat del poble basc”, però queda clar que el referent d'Arana ja no els serveix, perquè la religió (catòlica) ha sigut desplaçada de l'ideari. Però l'espiritualitat no pot desaparèixer totalment, deixant un buit de sentit:

Ha de ser reubicada , i per a això es transforma de la següent manera. Txillardegui [un dels fundadors d'ETA] trenca amb la tradició tubalista quan insisteix que l'associació entre catolicisme i País Basc no és sinó d'origen espanyol, al·ludint a un nou graó en la mitificació històrica. Les idees i pràctiques religioses dels bascos no estan connectades amb el cristianisme monoteista sinó amb un naturalisme pagà de culte a les forces naturals simbolitzades en una sèrie de divinitats més o menys poderoses (Ramírez, 1991: 101).

²⁹⁸ Pràcticament contemporània del *Nosaltres els valencians* de Fuster, l'impacte de *Vasconia* sobre l'esquerra nacionalista basca és comparable al de l'obra del suecà sobre el nacionalisme valencià i sobretot el d'esquerra, tot i els importants matisos que diferencien a tots dos treballs. En qualsevol cas, tots dos basen la seua proposta i la singularitat nacional del seu poble en la llengua.

El País Basc va tardar a romanitzar-se per les dificultats orogràfiques i “la feresa del poble”, i la cristianització va seguir les petjades de la romanització; també va tardar, doncs, a aplegar-hi el monoteisme cristià i quan va arribar encara continuaren pràctiques de l’antiga religió, com testimonien els *akelarreak* i els processos contra ells. Entre els deus principals està Mari, que també connecta amb una transformació del paper de la dona, a la qual se li atribueix tradicionalment la direcció del caseriu, en base a la qual cosa es parla del matriarcat basc i un igualitarisme precoç.

La repressió a Biscaia i Guipúscoa, províncies traïdores, serà constant, i això fa reactivar el “mite de la invasió i l’opressió dels espanyols”. Al final del franquisme i durant la transició, les activitats associatives, de carrer, agafen protagonisme perquè sempre seran motiu per a la reivindicació en diversos fronts; “tot té el matís de la impugnació del poder” i es barreja la reivindicació cultural, social, ètnica i política, (Ramírez, 1991: 101-106), que anirà generant un autèntic espai de vivència alternatiu, on l’expansió de les *ikastolak* tindrà una importància no menor (Vilar, 1998: 56).

D’altra banda, el vincle nacionalisme-moviment obrer quedarà establert definitivament en la V Assemblea d’ETA, tot i que en tot moment es produirà una tensió entre els dos elements (com també succeirà als Països Catalans amb la proposta bessona del MCAN). Sumada a aquestes dues dimensions, tenim una altra influència clara que donarà lloc al que s’ha anomenat corrent “tercermundista” d’ETA, que trasllada les lluites anticolonials de països com Algèria i els moviments d’alliberament nacional a Amèrica Llatina al cas basc. En realitat, es tracta de captar models que donen sentit al nacionalisme d’esquerres, i la lluita per l’alliberament social i nacional en els països empobrits, era un referent clar per a l’activisme de final dels seixanta (Rodríguez Bornaetxea, 1997: 103).

Aquesta nova versió de nacionalisme perifèric es desenvoluparà després en els territoris de llengua catalana amb *Terra Lliure* i a Galícia amb *l’Exercito Guerrilheiro do Povo Galego Ceibe*. No tindran la mateixa presència, recolzament i influència política que ETA, però també contribuiran a la desestabilització del sistema i condicionaran de vegades les relacions centre-perifèria, cosa que és evident que ha aconseguit l’esquerra *abertzale* en no poques ocasions.

Però la revisió històrica i cultural que fan Ekin i Krutwig a l'inici d'aquest nou període, també es fa en la resta de l'estat sobre la base de les "personalitats regionals" que ja vam veure que va començar a permetre el franquisme. Es va poder desenvolupar una activitat cultural pública molt mesurada, lligada al folklore i sense cap besllum d'orientació política; però en bona part lligada a aquesta activitat pública, també es desenvolupava en la clandestinitat una activitat amb intencionalitat política i que superava el regionalisme per a reprendre els projectes nacionals encetats en la República. Per suposat, això es va produir al País Basc, Catalunya (en aquests dos casos recolzats pel contacte amb França i els exiliats que allí residien) i més tímidament a Galícia (Cabrera, 1994), però també a Andalusia,²⁹⁹ les illes Balears o el País Valencià, com veurem quan analitzem el paper que van jugar gent com Joan Fuster o Sanchis Guarner en els anys seixanta.

Finalment, Franco mor el 1975 havent-se apropiat del patriotisme espanyol, i s'afrontava la transició amb el nacionalisme espanyol liberal i democràtic hereu de la República abandonant la reivindicació de la nació (Núñez, 2007b: 159), i fins i tot rebutjant les seues representacions i símbols. En canvi, democràticament, els nacionalismes subestatsls iniciaven aquest període transicional formant part del bloc de resistència antifranquista (tot i el col·laboracionisme de determinats elements del nacionalisme burgès), i per tant legitimats davant de l'opinió pública (o de la majoria d'ella).

Dinàmica centre-perifèria en el règim actual

Una vegada va quedar clar que calia superar els anys de dictadura i que era necessari posar les condicions per a la recuperació de la democràcia delegacionista, el debat sobre les nacionalitats i la descentralització torna a la primera línia de l'agenda política, perquè, com ja vam veure, havia sigut una de les qüestions centrals durant la Segona República. A més, tot i la repressió, ja hem vist que els nacionalismes subestatsls no han desaparegut; més encara, s'han anat organitzant i generant xarxa en l'interior, i,

²⁹⁹ L'andalusisme no només havia de lluitar per la reafirmació identitària amb la mateixa cura i prudència que la resta de pobles, sinó que, a més, havia de combatre l'apropiació que el franquisme havia fet d'allò andalús, al qual es va "buidar de força identitària local en convertir-lo, juntament amb el flamenc, en un dels símbols d'Espanya" (Pérez de Guzmán, 1997: 146). També passa amb determinats elements culturals i històrics propis de Castella, o d'Astúries o del País Valencià.

sumats als que arriben de l'exili, estan en condicions de reivindicar, com a mínim, la restitució dels estatuts d'autonomia de la República. Però els problemes que van trobar aleshores no han desaparegut i, a sobre, el règim franquista (de vocació i pràctica centralistes) tutela la transició, amb la qual cosa no era fàcil decantar el procés cap a una descentralització profunda. Però estava clar que calia un cert grau de descentralització per a homologar-se a altres democràcies occidentals que en la fase postindustrial intenten desconcentrar territorialment el poder per a apropar-lo al poble i, de pas, complaure les "minories etnonacionalistes ressorgides" a partir dels anys seixanta a tota Europa (Clark, 1992: 24; vegeu també Letamendia, 1997: 33).

Amb no poques dificultats, finalment s'ha desenvolupat el procés autonòmic, que ha donat lloc a un sistema que, amb alts i baixos, ha anat constituint-se en part essencial del paisatge polític espanyol i ve de complir la gran revisió de 2006-2007, amb reformes de diferents estatuts d'autonomia, entre els quals el català, l'andalús i el valencià. En qualsevol cas, com veurem, la dinàmica centre-perifèria a Espanya està molt condicionada pel joc electoral, per les necessitats puntuals de suport, i això impedeix la completa estabilitat de l'estat de les autonomies. L'absència d'un procés que duga a l'exercici del dret d'autodeterminació també serveix perquè els nacionalismes subestats no vegem en la descentralització espanyola un procés "completat" i mantinguen, per tant, la reivindicació bàsica d'obtenir de l'estat una cessió parcial o total de la sobirania.

En aquest apartat ens centrarem inicialment en l'etapa anomenada "transició" i que comprendria des de la mort del dictador fins a la meitat dels anys vuitanta, anys en què el PNV pacta amb el PSOE per a formar govern a la Comunitat Autònoma Basca, Espanya ratifica la permanència en l'OTAN i entra en la Comunitat Econòmica Europea, i s'han celebrat ja eleccions autonòmiques en totes les entitats territorials descentralitzades. Es tracta de revisar les negociacions pel model territorial d'estat i l'inici de funcionament de l'estat de les autonomies resultant. També es parlarà especial atenció en el nacionalisme espanyol en el règim actual, algunes de les seues derivades i la relació amb els nacionalismes subestats. I, finalment, analitzarem els condicionants actuals de la dinàmica centre-perifèria.

La negociació pel model d'estat: la Constitució i els estatuts d'autonomia de la transició

Entenent que el 1975 (i evidentment, també abans) es plantejava una reforma del règim i no un procés autènticament democràtic on s'expressara la voluntat popular, els agents del franquisme, en coordinació amb les administracions nordamericana, alemanya i francesa, i representants del capital transnacional (Garcés, 1996), van tenir clar que calia fer determinades passes en la direcció d'obtenir un cert grau de legitimitat per al nou sistema. Considerant que el cap de l'estat anava a ser el que havia previst a aquest efecte Franco, que els polítics i buròcrates del règim anaven a gestionar la transformació, que l'exèrcit estaria vigilant perquè tot es desenvolupara dins de determinades vies, que grans potències internacionals tutelarien el procés i que estava clar que no es produirien judicis pels crims de la dictadura, era necessari recuperar determinades icones que feren recognoscible que s'estava forjant una democràcia. Però tampoc era adequat fer massa esment de l'antecedent democràtic més immediat, la República, perquè ara anava a imposar-se una monarquia parlamentària i perquè això aniria en contra de la idea d'arraconament del passat, d'oblit general per a apostar pel futur, que era una de les consignes dels impulsors del procés. En qualsevol cas, de tots és conegut que l'acció més impactant de recuperació de l'aparença democràtica va ser la legalització del PCE,³⁰⁰ que havia quedat com el partit líder del bàndol republicà al final de la guerra i que havia marcat distàncies respecte de l'URSS.

Però "l'alçament nacional" no s'havia produït únicament enfront de l'ascens de l'esquerra i el moviment obrer, sinó també per la "deriva fragmentadora" d'Espanya (recordem les famoses paraules de Calvo Sotelo). En conseqüència, també calia fer un gest cap als nacionalismes subestats, i, així, els partits moderats (Unió Democràtica

³⁰⁰ En canvi, altres partits d'esquerra no es van legalitzar per a les primeres eleccions (1977), de manera que no es van poder presentar ni, per tant, beneficiar-se després de subvencions en el cas de que hagueren obtingut representació. Alguns d'aquest partits eren: Esquerra Republicana de Catalunya, Estat Català, Partit Comunista Obrer de Catalunya, Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans, Acción Republicana Democrática Española-ARDE, Izquierda Republicana, Partido del Trabajo de España, Acción Comunista, Liga Comunista Revolucionaria, Movimiento Comunista de España, Organización de Izquierda Comunista, Partido Obrero de Unificación Marxista, Unificación Comunista de España. És a dir, partits que recordaven el passat republicà, partits independentistes, partits considerats d'extrema esquerra al marge de "l'oficialitat" del PCE (maoistes, trotskistes, etc.). De tota manera, alguns d'ells es van presentar dins de coalicions "independents" i fins i tot van obtenir representació (és el cas aïllat d'Heribert Barrera, diputat d'ERC el 1977 dins de la coalició Esquerra de Catalunya).

de Catalunya, EAJ-PNV) són també legalitzats i s'inicien les conversacions encaminades a establir els compromisos per a la redacció, plebiscit i reposició dels estatuts d'autonomia suspesos per la dictadura.

A sobre, les eleccions de 1977 deixen clar que la força dels nacionalismes es manté al nivell de 1936. A la futura Comunitat Autònoma Basca-CAB, guanya el PNV i obté 8 dels 21 escons, Euskadiko Ezkerra (EE) també aconsegueix un escó, i s'ha de pensar que alguns partits abertzales no van ser legalitzats per a aquesta primera cita o no es van presentar i van fomentar l'abstenció; a Navarra no s'hi va obtenir representació, però el conjunt de les forces nacionalistes sumen més del 15% dels vots. A Catalunya, el panorama és més complex, però una coalició liderada per Convergència Democràtica de Catalunya i que incloïa alguns partits que després acabaran en el PSC obté 11 escons de 47 (i victòries a Lleida i a Girona), una altra coalició liderada per Unió Democràtica de Catalunya n'aconsegueix 2, altra amb independents de l'encara il·legal ERC i altres partits 1, els Socialistes de Catalunya 15 (i guanyen a Barcelona) i el PSUC 8; és a dir, 14 diputats nacionalistes i 23 que podríem considerar federalistes, però també clarament catalanistes, per a completar més de les tres quartes parts de la representació.³⁰¹ En clau interna, els nacionalistes moderats agafen un avantatge respecte de l'independentisme d'esquerres que, per exemple, en el cas del País Basc, no perdran fins al 2011; i en el cas català no han perdut mai aquesta superioritat en diputats, amb la qual cosa ERC no ha tornat a ser mai la força de la República, i només s'hi ha aproximat el 2004 amb el lideratge de Josep Lluís Carod-Rovira.

El nou Parlament espanyol (Congrés i Senat) donava el domini a la coalició liderada per Adolfo Suárez, UCD, i a un PSOE sorprenentment fort. Els espanyols havien apostat per la moderació, i a forces més escorades als extrems, com el PCE o Alianza Popular (AP), les urnes els donen un paper important, però quantitativament llunyà de la UCD i el PSOE. Els nacionalistes catalans i bascos serien els que anaven a completar la cambra que havia de redactar i aprovar la nova Constitució. El nou model d'estat partia de premisses inqüestionables, com ara, la denominació i el caràcter del règim, monarquia parlamentària, i la subsegüent màxima representació de l'estat per a Joan Carles I.

³⁰¹ Font: Informació electoral del Ministeri de l'Interior: <http://www.infoelectoral.mir.es/min/> (visita en febrer de 2012).

Però el que ens interessa ací es posar l'objectiu sobre el tractament que es va donar a qüestions com la sobirania, la definició nacional i l'organització territorial de l'estat.

Entre els redactors de la Constitució hi havia una majoria de membres del centredreta i dreta espanyols (tres de la UCD i un d'AP, d'un total de set persones), només un comissionat dels nacionalismes subestats (Miquel Roca, de Convergència Democràtica de Catalunya), un obertament federalista (Jordi Solé, del PSUC) i un del sector menys federalista del PSOE (Gregorio Peces-Barba). Era una composició que responia en certa mesura als resultats electorals, però com que la UCD no tenia majoria absoluta i el PSOE havia aconseguit amb claredat el títol de principal partit de l'oposició, potser hauria calgut més presència dels socialistes, potser algun de corrents més federalistes, que eren una part molt important dins del PSOE. En qualsevol cas, no sembla que el resultat final podria haver variat molt. Xacobe Bastida (2007: 144) rescata algunes cites de membres d'aquella comissió i, així, Herrero de Miñón (UCD, després AP-PP), va dir aleshores: "Espanya és una magnitud extensiva i intensiva que se sostrau a tota regulació constitucional. Espanya era abans, i serà després d'aquesta Constitució, una entitat permanent". O Peces-Barba, del PSOE, afirmava: "Espanya, com a nació, existeix abans que la Constitució. Per a nosaltres, la nació com a fet rellevant és dret preexistent a la Constitució". I fins i tot Solé-Turà, representant del PCE-PSUC, que abans havia pres partit molt intensament per un enfocament més voluntarista, va dir: "Espanya no és una invenció, no és un artifici històric, és una realitat forjada per la història". És a dir, es presenta Espanya com una realitat inqüestionable, com una nació sense discussió, perquè la història ja ha deixat constància de la seua existència. Aquest és el punt de partida "necessari" per a no entrar en conflicte amb el règim que es pretenia superar.

En l'article 2 de la Constitució³⁰² es feia referència a les nacionalitats, les regions i el seu dret a l'autonomia, però, per pressions de la dreta, també es va deixar clar el caràcter unitari de la nació i la seua indivisibilitat. La redacció definitiva només era defensada inicialment pel representant d'Alianza Popular, Manuel Fraga; fins i tot la

³⁰² Article número 2 de la Constitució Espanyola: "La Constitució es fonamenta en la indissoluble unitat de la Nació espanyola, pàtria comuna i indivisible de tots els espanyols, i reconeix i garanteix el dret a l'autonomia de les nacionalitats i regions que la integren i la solidaritat entre totes elles".

UCD hauria preferit una redacció menys “espanyolista”. Segons el mateix Solé Tura (1985: 100; citat en Bastida, 2007: 122), el contingut final d’aquest article va ser una imposició que va venir directament de la Moncloa a través d’una nota i segurament devia ser per influència dels militars. Gent com Gustavo Bueno o Santos Julià han rebutjat aquesta possibilitat i insisteixen a afirmar que la Constitució va ser fruit del consens, però, partint del testimoni directe de Solé, Bastida (2007: 121-123) creu que hi ha suficients evidències per a sostenir el paper dels poders fàctics en aquesta redacció, sobretot perquè AP era una força minoritària i incapaç d’imposar les seues tesis en la comissió i, no obstant això, totes les esmenes de Fraga a l’article 2 van ser recollides per aquesta redacció final. A partir d’ací, Espanya, i no altres territoris de l’estat, era una nació, que, a més, no podia dividir-se, era legalment “una”, conservant la condició que l’anterior règim li havia atribuït. Els estatuts havien de tenir en compte això per a no caure en la inconstitucionalitat i els nacionalistes subestats no van poder veure reflectit en les lleis que el seu territori de referència era una nació.

En aquesta Constitució, “la voluntat dels membres de la nació no entra en joc: la indissoluble unitat nacional és prèvia i fonamentadora d’aquesta voluntat que, per tant, ja no és lliure –no és voluntat–” (Bastida, 2007: 145; vegeu també Taibo, 2007: 28-29). Segons Habermas (1989), per a parlar de “patriotisme constitucional” és necessari que el valor de la llibertat estiga plenament reconegut, i això no passaria en la Constitució espanyola, que no reconeix el dret d’autodeterminació. “Així doncs, estem davant d’un text en el qual la llibertat no intervé en la seua redacció i la redacció del qual no deixa lloc per a la llibertat” (Bastida, 2007: 146), com, d’altra banda, és característic que es produïska en les democràcies delegacionistes. Quasi mig segle després de l’estat *integral* de la Constitució de 1931, es tornava a imposar una visió organicisma per a la nació espanyola i no per a altres, amb la qual cosa es mantenia el caràcter uninacional de l’estat.

Tot i aquesta derrota parcial, els nacionalismes subestats s’asseguraren que almenys la Constitució garantira el dret a l’autonomia, com preveu inicialment aquest article 2 i es desenvolupa després en el títol VIII, i especialment, en el capítol III. Lògicament, aquest capítol III ofereix unes possibilitats limitades i està redactat sota el

condicionament inicial de l'article 2. Així, l'article 149 proclamava que l'estat es reservava la competència exclusiva en gran quantitat de matèries i bona part de l'articulat està previst per a garantir al centre el control del poder descentralitzador (això és molt palès en els articles 145, 150, 153 i 154). Però està clar que es ve d'una situació de centralisme radical i que els passos donats en la direcció descentralitzadora van ser observats finalment amb complaença, almenys pels nacionalismes perifèrics moderats. Les comunitats autònomes (en definitiva, les nacionalitats històriques, i després totes les altres) ara anaven a autogestionar-se en un bon grapat de matèries, podrien legislar i governar-se en certa mesura i això, contextualment, era un triomf, una vegada superada la fase negociadora en la qual totes les parts busquen maximitzar les seues propostes. En general, es recuperava la situació de 1936, però ara la previsió del procés de descentralització en la Constitució era més sòlida.

En qualsevol cas, es tracta d'una fase conflictiva en què, paral·lelament s'intenta donar forma a una democràcia a l'estil de les d'Europa Occidental i a Espanya no hi ha cap tradició, llevat dels tres anys republicans que queden molt lluny. Sí que hi ha tradició de lluita per la democràcia, però no una pràctica política pública y democràtica. Per aquesta raó, i tot i que els nacionalismes subestats ja s'encarregaren de fer el màxim soroll, el procés de descentralització competia amb molts altres temes, alguns igual o més importants. I per tant, la UCD i el PSOE, emparats en la seua amplíssima majoria conjunta (més del 80% dels escons) i en els seus enllaços internacionals (especialment Alemanya i els EUA; vegeu Garcés, 1996) van marcar l'agenda no sense cert condicionament per part del franquisme i l'exèrcit.

Mentre està negociant-se i redactant-se la Constitució, també comencen a treballar els consells i òrgans preautonòmics, però no se'ls havia dotat de contingut i competències i van ser un focus de protesta en compte d'un element d'estabilitat (Clark, 1992: 31), cosa que va contribuir al malestar de totes les parts: els elements del règim franquista esgrimien l'argument de l'amenaça a l'ordre (augmentada per l'escalada militar d'ETA), augmentaven les suspicàcies dels nacionalismes subestats, i als partits majoritaris els assaltaven els dubtes sobre el procés descentralitzador i les seues conseqüències.

Una vegada aprovada la Constitució es convoquen noves eleccions per al març de 1979, que ofereixen un panorama semblant al de 1977, però que consolidava encara més les opcions moderades estatals (UCD i PSOE), mentre que els nacionalismes perifèrics moderats, tot i mantenir la preeminència en els territoris respectius, descendien en favor d'opcions independentistes. A més, sorgien amb força els nacionalismes subestats de regions diferents a Catalunya o el País Basc, com ara Canàries o el cas ben significatiu d'Andalusia, on el Partido Andalucista apareix amb 5 escons, impulsat pel corrent autonomista que ja des del final de 1977 començava a consolidar-se entre la població.³⁰³

Tot i la forta oposició de la UCD, el Partido Andalucista (PA) va aconseguir contagiar l'autonomisme a la resta de partits (PCE i el majoritari PSOE principalment) que al final mobilitzen la població per a demanar l'estatut per la via de l'article 151, la via ràpida prevista inicialment només per a les nacionalitats històriques. L'andalusisme va adoptar aleshores un discurs de defensa dels seus drets com a poble per a no ser menys que altres (catalans, bascos i gallecs), en la idea que l'autogovern possibilitaria per fi que una regió econòmicament tan deprimida poguera desenvolupar-se i aconseguir uns nivells de benestar com altres territoris d'Espanya. Andalusia va aconseguir fer el referèndum, i el resultat positiu d'aquest plebiscit va possibilitar l'accés d'Andalusia a l'autonomia per la via de l'article 151, com els catalans o els bascos. Cap altre moviment autonomista de les altres regions i territoris de l'estat (incloent-hi el valencià, tot i l'espenta inicial com veurem més endavant) havia agafat força suficient per a entrar per aquesta via.

En general, a partir de l'aprovació de la Constitució sí que es pot dir que la descentralització passa a ser una qüestió central en l'agenda política. Les tres nacionalitats històriques més Andalusia fan passos decisius per a obtenir l'autonomia. Les negociacions més dures es produeixen entre el president Suárez i el PNV, perquè els bascos volien més transferències en matèria de justícia, interior i sobretot finançament —es volien obtenir els concerts econòmics per a les províncies basques i

³⁰³ El Partido Andalucista va estendre la seua implantació a Catalunya on ja hi havia una forta presència d'immigrants procedents del sud peninsular. Fins i tot es van presentar a les primeres eleccions autonòmiques de Catalunya (1980) i va obtenir dos escons en el Parlament de Catalunya.

això acabaria resolent-se després de les primeres eleccions autonòmiques– (Clark, 1992: 32-33). Els referèndums donaran un resultat favorable: a Catalunya, 87'9% de vots afirmatius amb una participació del 59'5%; al País Basc, 94'6% de vots afirmatius amb una participació del 57%; a Galícia, 73'4% de "Sí" però amb una baixíssima participació (28'3%). El març de 1980 es produïen les primeres eleccions autonòmiques: al País Basc guanya el PNV amb 25 dels 70 diputats, Herri Batasuna n'obté 11 (no ocupa els seus escons) i EE 6, és a dir, el 60% de la representació seria nacionalista. A Catalunya, CiU obté 43 dels 135, PSC 33, PSUC 25 i ERC 14, és a dir, 42'2% d'escons nacionalistes, i 43% que podríem anomenar federalistes per a un total del 85% (sense comptar el curiós cas dels dos escons del Partido Andalucista en el Parlament de Catalunya en aquestes primeres autonòmiques). Es reafirmava el predicament del nacionalisme en totes dues comunitats i quedava clar que el conflicte centre-perifèria a l'estat espanyol en la democràcia tot just acabava de començar. Quant a Galícia, el primer parlament autonòmic (1981) és dominat folgadamente pel centre i la dreta; el nacionalisme gallec només obté 4 de 71 escons... A Andalusia, el PSOE comença el seu regnat obtenint més del 60% de la representació; una vegada obtinguda l'autonomia, el PA perd part de la seua força i es queda amb només 3 escons dels 109.

La resta de regions inicien els seus processos sense massa problemes per la via de l'article 143, tot i que en bona part de les ments que van concebre les autonomies es pensava només en aquestes tres regions històriques amb la resta del territori controlat directament pel centre, com en el cas de Gran Bretanya. Però el cas d'Andalusia va trencar ràpidament amb aquesta concepció. I sembla que hi havia interessos perquè prosperara l'autonomia andalusa: quan a Almeria (i potser a Jaen) el "Sí a iniciar el procés per la via de l'article 151" no aconsegueix el 50% del cens com marcava la llei, es va desenvolupar una legislació especial per a continuar el procés (Clark, 1992: 34-35).³⁰⁴ Hi ha qui ha volgut veure en la permissivitat mostrada amb el procés andalús i

³⁰⁴ En el cas de Jaén es va superar per dècimes el 50% però hi va haver acusacions d'irregularitats. El d'Almeria va ser el que va requerir una legislació especial. És un dels casos en què els gestors de la transició han canviat les seues pròpies regles per a aconseguir uns determinats objectius polítics. D'altra banda, els casos d'Almeria i Jaén s'han de llegir en el marc d'un sentiment regional diferencial de la part oriental d'Andalusia, que en un determinat moment va aspirar a crear una autonomia pròpia o almenys

específicament amb aquestes irregularitats un intent de deslligar autonomia de nació diferenciada. En aquest sentit, Andalusia seria un assaig del que després es va anomenar “café per a tots”, és a dir, la generalització del procés autonòmic. Amb aquesta consigna, la resta de regions es llancen a l'autonomia per a no perdre estatus en el context estatal. Entre el final del 1981 (Astúries i Cantàbria) i principi de 1983 (Extremadura, Balears, Madrid i Castella-Lleó) totes les comunitats autònomes accedeixen a aquesta condició.

Però al principi de 1981 s'esdevindrà el colp d'estat, que deixarà clar els riscos que encara suraven sobre el procés transicional espanyol. El colp té l'efecte de contenir el desenvolupament autonòmic, especialment per a les nacionalitats històriques que eren les que podien arribar a un nivell d'autogovern major. La dreta considerava l'autonomia un pas cap al desmembrament de l'estat i va mostrar les dents, davant de la qual cosa els governs centrals (tant el de la UCD com després el del PSOE) van paraitzar el procés. PSOE i UCD pacten la Llei orgànica d'harmonització del procés autonòmic-LOAPA a mitjan 1981 amb l'argument que calia ordenar el procés, però es tractava d'organitzar un estat de les autonomies amb poques diferències entre comunitats (es volia trencar amb la particularitat basca i catalana), i un control més efectiu per part del centre. Davant d'aquesta iniciativa, els nacionalistes catalans i bascos es consideren traïts i després de les protestes en el Congrés i en la premsa, els governs autonòmics basc i català promouen manifestacions entre 1981 i 1982. Després, el Tribunal Constitucional va dictaminar el 1983 que part de les disposicions de la LOAPA eren inconstitucionals i la llei no va poder entrar en vigor tal com havia sigut redactada. Els socialistes insistien, però, que calia homogeneïtzar i ordenar el procés; de tota manera, les altres comunitats autònomes no estaven interessades ni capacitades per a assumir més autonomia, i per tant el que calia era frenar l'avanç de catalans i bascos. Així, fins al 1985 no es produirà cap transferència al País Basc, tot i estar pactades entre el govern central i l'autonòmic. A més, les importants competències en educació queden en paper mullat, perquè el PSOE trau la Llei

bona part d'aquestes províncies (Almeria, Granada, Jaen i Málaga, sobretot les tres primeres). El regionalisme d'Andalusia oriental voldria una regió pròpia amb capital a Granada i rebutja un centre sevillà sentit molt llunyà i aliè.

orgànica reguladora del dret a l'educació-LODE, que anuncia en el seu preàmbul que se sobreposa a totes les lleis autonòmiques (Clark, 1992: 36-37).

Però el 1985 es produeix l'acord de legislatura Ardanza (PNV)-Benegas (PSOE), que serà una de les primeres mostres de la importància dels pactes i càlculs electorals per a l'avanç del procés descentralitzador, tot i que precisament tindria conseqüències negatives per al PNV, que en les eleccions generals de 1986 retrocedeix davant de les posicions més sobiranistes d'HB i EE. Aquests resultats profunditzaran en la crisi interna del PNV, que pateix l'escissió de Garaikoetxea i un grup d'afins, especialment guipuscoans, que creen Eusko Alkartasuna. Això obliga Ardanza a dissoldre el Parlament i convocar noves eleccions, que donarien peu a un govern PNV-PSOE i al primer gran desenvolupament de l'Estatut d'autonomia de la Comunitat Autònoma Basca (CAB).

En síntesi, els dirigents espanyols consideraren que havien de cedir als nacionalismes subestats no per una profunda convicció descentralitzadora, sinó per la necessitat de consolidar la democràcia. Per a aquesta finalitat, necessitaven el suport dels nacionalistes moderats (especialment a l'inici, en els governs en majoria simple de Suárez). Després del colp d'estat, va pesar més no excitar la dreta i l'aprofundiment en la descentralització catalana i basca es va paraitzar. Mentrestant, des de les primeres eleccions, el percentatge de vot nacionalista va anar augmentant fins al 1988, motivat pel descontent amb el procés alentit de descentralització (Clark, 1992: 37-40).

Nacionalisme espanyol: entre tradicionalisme i patriotisme constitucional

Ja havíem vist que el nacionalisme espanyol, ja des del segle XIX, té una versió més aviat liberal, construïda a partir de les Corts de Cadis i desenvolupada pels polítics i pensadors progressistes d'aquella centúria; i una altra de més conservadora i tradicionalista, ancorada en l'antic règim, en la religió catòlica, i inicialment també en la monarquia. El que tenen en comú totes dues vessants és que la unitat de la pàtria no té discussió, al marge que l'essencialisme d'aquesta proposta siga més perceptible en la vessant conservadora (Taibo, 2007: 18). En els dos partits majoritaris espanyols, PP i PSOE, en UPyD i altres partits d'àmbit estatal, i entre alguns intel·lectuals amb posicionaments polítics clars (i de vegades lligats directament a aquests partits) hi ha

una combinació d'aquestes dues versions, que en cada cas repartirà les proporcions d'una manera específica.

La versió conservadora del nacionalisme espanyol, tot i que no de manera exclusiva, és la que insisteix més a reivindicar un passat gloriós, en el qual s'inclouen els mites de la lluita contra "l'infidel" (l'islam), la conquesta d'Amèrica i el subsegüent imperi i creació d'un món hispà, etc. Per exemple, en les escoles ja no està present un ensenyament de la història tan adoctrinador com en el franquisme, però la *Real Academia de la Historia*, que té prou a veure amb el que s'ensenya en les aules a través dels manuals i de la formació prèvia que han rebut els professors, és un òrgan prou adoctrinador en aquest sentit, i no són pocs els historiadors nacionalistes espanyols que en formen part (López Facal, 2007: 344). Hi ha nombrosos historiadors espanyols que donen per fet la idea d'Espanya, el seu lligam a la monarquia i a la cristiandat, i també la presència d'una cultura comuna de tots els espanyols i diferencial respecte d'altres (Pérez Garzón, 1999: 41-47).

En un mateix sentit, tot i que la majoria dels països de la UE se centren en la història universal i molts d'ells ni tan sols tenen en l'ensenyament obligatori una història del propi país, a Espanya continuem donant-li una gran importància, i això que les recomanacions van en la línia d'universalitzar l'ensenyament de la història. Els llibres dels últims temps (tant amb el PP com amb el PSOE) tenen una referència cartogràfica molt peninsular, encara que hi haja fets i processos que ens lliguen a altres territoris (França, Magreb). Tampoc hi ha una discussió crítica sobre el terme nació i, en centrar-se tant en el territori actual, es transmet a l'alumnat el "caràcter atemporal de la nació espanyola". En canvi, la referència als nacionalismes i a les nacions basca i catalana sí que se subratlla que és un fenomen recent, del segle XIX. La nació espanyola se'ns presenta estereotípicament com una "realitat *natural* (atemporal) amb arrels en l'antiguitat més remota" (López Facal, 2007: 344-345). Això es veu molt clarament amb la història sobre la Reconquesta, la unió dinàstica entre Isabel i Ferran, i tot el que implica el descobriment d'Amèrica, que també va tenir la seua versió amable sota el govern socialista, amb la celebració del cinquè centenari del descobriment d'Amèrica, i la lectura històrica de la trobada entre dos mons (Taibo, 2007: 22-23). Autors com

Jiménez Losantos, Pío Moa o Gustavo Bueno no dubten a assenyalar que la nació espanyola té els seus orígens des d'almenys la Hispània visigòtica i per tant és de les nacions més antigues d'Europa (Núñez, 2007b: 172-173). Parlen de voluntat d'unitat ja des d'aquest moment, basant-se en els desitjos dels monarques visigots, i després els dels reis de Lleó i Castella, que ja vam repassar a l'inici de l'evolució d'aquesta dinàmica centre-perifèria, en una visió poc compatible amb el nacionalisme cívic, sobretot perquè es pot intuir que en l'edat mitjana no hi havia uns mínims de voluntat popular en comú (i, en qualsevol cas, cap possibilitat de demostrar-la).

El nacionalisme espanyol també ha plantejat darrerament la necessitat de recuperar els símbols i esdeveniments patriòtics, la necessitat d'una manifestació pública de la nació com a via per a incrementar la cohesió entre els espanyols. És una qüestió més pròpia de la dreta, però el PSOE també s'incorpora a aquesta pauta d'actuació de manera més atenuada. Fa temps que els mítings del PP combinen quasi a parts iguals els símbols del partit i la bandera d'Espanya, però quan van arribar al govern amb Aznar, el ministre de defensa, Federico Trillo, va instituir els homenatges públics a la bandera. Quan Rajoy era cap de l'oposició també va ser norma animar a la celebració de la festa nacional i l'homenatge a la bandera³⁰⁵ i el seu govern també estarà en la mateixa línia. Alguns líders polítics i pensadors espanyols semblen haver detectat que

³⁰⁵ Com a exemple es pot revisar aquest discurs de Rajoy que reproduïm en la llengua original: "Pasado mañana, 12 de octubre, los españoles celebramos nuestra fiesta nacional. Mi deseo es que, este año, por razones que todo el mundo conoce [hi hagueren cremades de banderes i de fotos del rei uns dies abans; i plets amb alguns ajuntaments que no volien exhibir la bandera d'Espanya], los españoles celebremos de manera especial esta fiesta, porque somos una nación, y queremos celebrarlo y dejar constancia de que nos alegramos. Por eso vamos a honrar y a exhibir el símbolo que, con la Corona, mejor nos representa en todo el mundo: la bandera que aprobamos en 1978, la que exhiben nuestros deportistas con orgullo, la que cubre el féretro de nuestros soldados, la que saludan con respeto todos los jefes de Estado que nos visitan, el símbolo de España, el símbolo de la nación libre y democrática que formamos más de 40 millones de españoles; la bandera de todos, porque en ella estamos todos representados. Yo estoy orgulloso de ser español. Sé que los españoles también lo están y por eso pido a todos que, por encima de cualquier diferencia ideológica, el 12 de octubre lo manifiesten con franqueza y que hagan algún gesto que muestre lo que guardan en su corazón; en casa o en la calle, de forma individual o con la familia, o con los amigos; para que todo el mundo sepa lo que los españoles sentimos por España, y que sabemos proclamarlo, sin aspavientos, pero con orgullo y la cabeza bien alta. Y yo me adelanto ya y digo a todos los españoles: feliz Día de la Nación Española, feliz Fiesta Nacional" ("Mariano Rajoy anima a españoles a celebrar Fiesta Nacional", video-discurs del líder del PP publicat a YouTube el dia 10-X-2007 amb motiu del Dia de la Hispanitat; editat pel PP. Després d'aquest discurs en faria un altre també de caire institucional en Nadal. Se'l va criticar molt perquè no s'havia fet mai una cosa així; semblava un discurs d'estat a l'estil del que fa Juan Carlos I, i se'l va titllar de suplantador).

hi ha un dèficit en aquest sentit; es pot pensar que el nacionalisme banal del qual parla Billig (2006) i que té una manifestació clara als EUA perquè la bandera, i vocables com *America, US, americans* tenen una forta presència en la vida pública i fins i tot en la privada (el mateix passa en països tan diferents com França o Noruega), no es manifesta de la mateixa manera a Espanya i per això cal reactivar-ho, es necessita una “normalització nacional” i ara és el moment perquè el franquisme va quedant lluny i perquè, a més, la nació espanyola és “atacada” per les nacions perifèriques.

En tots els estats consolidats hi ha en certa manera nacionalisme banal: des del mapa que s'estudia a l'escola, passant per les referències dels periòdics, les dels polítics, les del món dels esports, fins al *Gobierno de España* de Rodríguez Zapatero. En certa mesura, seria com si consideraren que el nacionalisme espanyol no està suficientment banalitzat i busquen, juntament amb els diaris conservadors i liberals, reintroduir cert tipus de llenguatge (nació i Espanya constantment i en contraposició moltes vegades a Catalunya o el País Basc), donar més protagonisme a la bandera i les celebracions patriòtiques. El PSOE també fa adés i ara l'ullet a la idea d'Espanya, per exemple quan introdueix aquesta marca *Gobierno de España*, o en determinats discursos institucionals.³⁰⁶ Però, en general, el seu discurs reflecteix l'ambigüitat i la disparitat d'opinions dins del partit i això ho aprofita el PP per a denunciar que “no creuen en Espanya”. De tota manera, en el Partit Socialista hi ha dirigents que destaquen per un tipus d'afirmació nacional més propera a la que fa el PP, i potser el representant més característic del corrent clarament espanyolista seria José Bono. Paga la pena reproduir íntegrament unes declaracions que aquest dirigent va fer arran de la derrota electoral de novembre de 2011 i en el marc del debat per a l'elecció d'un nou secretari general per al PSOE en el XXXVIII Congrés del partit (que finalment acabaria escollint Alfredo Pérez Rubalcaba enfront de la catalana Carme Chacón):

³⁰⁶ Per exemple, aquest discurs del president Rodríguez Zapatero, que també reproduïm en la llengua original: “Hoy hemos renovado nuestra capacidad como Partido Socialista de ser garantía de equilibrio y de confianza, porque somos el partido que más se parece a España y además siempre hemos representado la España serena, la España que es capaz de unir, de convocar, de dialogar y de subrayar lo que nos une por encima de lo que puede separarnos (...) El Consejo Territorial ha hecho una valoración, como no podía ser de otra manera, positiva del Estado de las Autonomías, positiva de la evolución de la España del éxito que es la España del siglo xxi” (“La España serena”, video-discurs de José Luis Rodríguez Zapatero després del Consell Territorial del PSOE, publicat a YouTube el 16 d'octubre de 2007, editat pel PSOE).

[El nou secretari general ha de ser] un espanyol sense complexos. (...) Jo voldria que al secretari general del meu partit no li faça vergonya quan acabe el Congrés cridar “viva Espanya!”, perquè aquest no és un crit ni de la dreta ni del franquisme; Espanya és mare, no és madrastra, i és garantia d’igualtat entre els espanyols. Clar, jo comprenc que qui no vulga la igualtat, qui hi siga enemic, ho siga també de l’Espanya que la garanteix. (...) Qui no estiga en disposició de defensar Espanya, ni d’estimar Espanya, no pot ser el president, ni ser el secretari general d’un partit que aspira a presidir Espanya; és tan evident que dir-ho quasi fa pujar els colors, encara que de vegades causa vergonya que als espanyols se’ls critique per dur la bandera d’Espanya en alguna article de vestir i no se’ls critique per dur la dels Estats Units o la de França, cosa que posa de manifest que hem de recórrer encara cert camí allunyat dels complexos. (...) Jo no pertany al PSC i, en conseqüència, no sé quines són les seues regles internes, però fa massa temps que diuen que no són el PSOE i seria bo escoltar-los que pertanyen al Partido Socialista Obrero Español; seria la contestació que jo donaria a algú que em preguntara si es pot presidir el Partit Socialista sense formar-ne part; evidentment, no; el PSC forma part del PSOE? Jo sempre he pensat que sí, però alguns dels seus militants s’han esforçat molt en els darrers anys a demostrar que no.³⁰⁷

Dies després, un periodista l’entrevistava fent al·lusió a aquestes declaracions: “no ha passat mai que un secretari general del Partit Socialista després d’un congrés cride ‘viva Espanya!’, això no ha passat mai...”, i Bono va contestar:

No, i precisament per això, i aprofite que vostè em pregunta, per a dir-li que l’altre dia jo escoltava en la ràdio el secretari general del Partit Socialista de Portugal que quan va acabar el seu congrés en la ciutat de Braga va cridar “visca el Partit Socialista i visca Portugal!” i jo em vaig quedar molt sorprès i vaig pensar “això a Espanya seria pràcticament impossible”, no?, i va ser quan vaig dir que s’ha de ser espanyols sense complexos. (...) Encara m’emocione quan recorde Indalecio Prieto, ja morint, desterrat, cec, exiliat a Mèxic, quan va dir que “a mesura que passen els anys, cada vegada sent més Espanya fins al moll de l’os”. És l’emoció de saber que Espanya ha de ser el marc de la solidaritat, de la igualtat. (...) Jo, políticament, no estic disposat a ajuntar-me amb

³⁰⁷ Roda de premsa improvisada el dia 28 de novembre de 2011 en el Congrés dels Diputats, quan Bono encara era el president de la cambra baixa. Aquestes declaracions es produeixen poc més d’una setmana després de la desfeta electoral del PSOE i responen a les preguntes dels periodistes sobre qui hauria de ser el més idoni per a encapçalar el partit en aquest moment. Durant aquests dies circulava el rumor que Carme Chacón, dirigent del PSC, aleshores ministra de defensa en funcions, i que inicialment anava a competir en primàries amb Pérez Rubalcaba per a ser candidata a la presidència del govern (però es va retirar en el darrer moment fruit de pressions internes), volia presentar-se a la secretaria general, com així va ser.

*els que demanen la independència d'un territori, em sembla un error, sincerament, però això no es una desqualificació personal, cadascú pensa el que vol.*³⁰⁸

El periodista després comenta que ell i els seus col·laboradors pensaven que les declaracions del 28 de novembre les havia dites per Carme Chacón, però que no sabia si havia sigut bon exemple perquè pocs militants socialistes haurien dit més vegades “viva España!” que Chacón, per la seua condició de ministra de Defensa. Bono ho confirma:

*Clar, ella ha de ser de les espanyoles que més ha cridat “viva España!”, perquè és ministra de Defensa. No, jo això no ho vaig dir ni contra Carme Chacón ni a favor de ningú. (...) Tinc una magnífica relació amb Carme Chacón. (...) Però no sóc partidari d'imitar els nacionalistes, tot i que em duga bé amb ells. Jo crec que als nacionalistes se'ls ha de guanyar en vots, no en nacionalisme i en aquest sentit és en el que m'he manifestat des de sempre, i a més en el meu partit, en el Partit Socialista, en el PSOE, no podem negar que tenim la E, que és d'Espanya, (...) no és d'estat, i Espanya no és una madrastra, Espanya és una mare, i com a nació, un àmbit de solidaritat que el dia que no el tinguem haurem perdut molt. A Europa, les nacions són el model amb el qual hem de funcionar i no pot ser un exemple Iugoslàvia, com no ho és.*³⁰⁹

Com el nacionalisme espanyol que es pot identificar en els conservadors, hi ha un essencialisme manifest, tot i que es nega emparant-se en el “marc d'igualtat” espanyol; hi ha una veneració a la bandera i a Espanya, que es concep indivisible; hi ha una confrontació amb els nacionalistes perifèrics, que són els únics als qui se'ls pot atribuir el qualificatiu de nacionalistes i que trenquen la unió i la convivència harmònica del conjunt dels espanyols. Gent com Bono (però també altres dins del PSOE, com Juan Carlos Rodríguez Ibarra³¹⁰ o Chaves, completant l'eix sud dels grans

³⁰⁸ Entrevista en el programa *En días como hoy*, dirigit per Juan Ramón Lucas en RNE, el dia 2 de desembre de 2011; recuperat a: <http://www.rtve.es/alicarta/rne/>.

³⁰⁹ Entrevista en el programa *En días como hoy*, dirigit per Juan Ramón Lucas en RNE, el dia 2 de desembre de 2011; recuperat a: <http://www.rtve.es/alicarta/rne/>.

³¹⁰ Vegeu l'article de Juan Carlos Rodríguez Ibarra en *El País* del 6 d'octubre de 2010, “¿Cuántas naciones en la Nación de naciones?”, en què contesta a un altre article de *El País* signat per Felipe González i Carme Chacón (“Nación de naciones”, 26-VII-2010), on s'apostava per una concepció, en la qual no hi haguera por a dir que Catalunya és una nació dins d'una altra. Rodríguez Ibarra es manifestava absolutament en contra, perquè això suposava trencar amb la idea comuna d'Espanya i donar ales als nacionalistes perquè aprofundisquen en el seu projecte sobiranista.

barons històrics del partit)³¹¹ confirmen que el nacionalisme espanyol, tot i tenir les seues manifestacions en l'esquerra, està encara prou lligat a un pensament conservador, perquè ell és dels pocs que fa manifestacions d'aquest tipus dins del PSOE i justament representa la part més centrista, més tradicionalista (fins i tot lligada a l'església) dins del partit. En la resta del PSOE es procura no trepitjar massa aquest terreny, per a no ferir a les diferents sensibilitats.

D'altra banda, el nacionalisme espanyol conservador va tenir la seua màxima expressió durant el franquisme i precisament això implica un llast difícil de dur per a la dreta consolidada en el nou règim. Potser per això, de vegades es vol transmetre la idea que el nacionalisme espanyol va morir amb Franco (Taibo, 2007: 27-28; Núñez, 2007b: 159). Però ja des de la redacció de la Constitució el 1978 queda clar que no és així, quan es proclama la unitat de la nació i la seua indivisibilitat. L'estigma franquista tampoc és fàcil que s'esborre si la dreta espanyola no condemna rotundament el període dictatorial,³¹² emparant-se en l'amnistia decretada en la transició, que actua com a *tabula rasa* dels crims comesos pel franquisme. De fet, també és cridanera la seua marcada oposició a la reparació de les víctimes i, en general, la recuperació de la memòria històrica, que entenen com un absurd intent de remoure el passat: el 2007, Mariano Rajoy, president del PP i cap de l'oposició aleshores, deia que la Llei de memòria històrica "generarà embolics, problemes i divisions".³¹³ Coherentment, un dels seus primers anuncis quan accedeix al govern al final de 2011 és la revisió profunda d'aquesta llei.

Tornant als arguments de Billig (2006), hi ha un èmfasi especial en fer veure que el nacionalisme és el dels altres, donant per fet que el nacionalisme (especialment l'essencialista, l'ètnic) és pernicios, insolidari, totalitari, etc. Així, és habitual que els

³¹¹ Ho sintetitza perfectament Pastor (2007: 204-205): "en el marc del desenvolupament de l'estat autòmic s'ha anat configurant (...) dins del PSOE un eix defensor de la 'unitat d'Espanya' –Bono, Rodríguez Ibarra i Chaves–, en nom de les tres comunitats autònomes que representen, recolzant-se, a més, en el sentiment de greuge comparatiu existent en elles enfront de les que consideraven 'comunitats riques': la Declaració de Mèrida, d'octubre de 1998, dels presidents de Castella-la Manxa, Extremadura i Andalusia va ser el seu reflex formal". En aquesta declaració, es reclamava la unitat d'Espanya al voltant de la Constitució i sense exclusions ni privilegis.

³¹² Al mateix temps que això *no* es produeix, hi ha una ferma exigència a l'esquerra *abertzale* de condemna pels atemptats d'ETA, a la qual s'ha sumat el PSOE i que ha tingut fins i tot un polèmic trasllat a l'àmbit legislatiu amb la Llei de partits.

³¹³ Declaracions a l'emissora Onda Cero el 9 d'octubre de 2007.

líders conservadors espanyols es referisquen a les nacions perifèriques i al seu nacionalisme com un retorn a la tribu, amb pretensions extemporànies, i altres associacions negatives; però quan es refereixen a la nació espanyola, aquesta és cívica, autodeterminada, acceptada per tots, de tots i per a tots (Taibo, 2007: 30; vegeu també Pérez Garzón, 1999: 39). Aquesta és una associació comuna amb l'objectiu de positivament la nació espanyola i allunyar l'ombra del nacionalcatolicisme. Espanya, així, seria una nació cívica, jurídica, basada en plantejaments racionals i valors universals; i les nacions perifèriques serien de caràcter cultural, emotives, irracionals, basades en ancestres difusos, etc. (Bastida, 2007: 115). Trobem un exemple clar en el treball del catedràtic de dret Jaime Rodríguez-Arana, que ha ocupat diversos càrrecs en l'administració de l'estat:

Ara que, en virtut d'un procés complex, i en tantes ocasions violent, el nacionalisme ha arribat a la frontera de la ruptura, manifestada en la Declaració de Barcelona, en la Declaració de Lizarra, i, en general, en l'estratègia política dels nacionalistes, molts giren els seus ulls no cap a l'estat, o al país,³¹⁴ sinó cap a Espanya. Personalment em sembla molt satisfactòria una reacció com aquesta. Tornem d'on no hauríem d'haver eixit (2001: 12).

Així, es pretén (i s'ha aconseguit en bona mesura) presentar un nacionalisme cívic, banalitzat, trivialitzat (Taibo, 2007: 46), que siga quasi imperceptible (és a dir, no nacionalisme), per a exercir de contrast amb la presència no eludida del nacionalisme subestatal, de manera que es pot posar el focus en el nacionalisme sense altres etiquetes i establir una frontera altres-nosaltres amb implicacions maniquees evidents (el nacionalisme és dolent, ells són nacionalistes, ells són dolents; nosaltres no som nacionalistes, no som dolents). En qualsevol cas i com apuntava Billig (2006), aquesta nació banalitzada també demana fidelitats i, fins i tot que els ciutadans vagen a la guerra en nom de la nació.

Però, d'altra banda, cal afirmar la pròpia nacionalitat, no sense marcar una necessària distància respecte del franquisme. La dreta espanyola és nacionalista, està orgullosa de la seua espanyolitat i això s'ha de veure reflectit d'alguna manera. La fórmula que s'ha

³¹⁴ Prèviament l'autor mantenia que "estat" o "país" eren els eufemismes utilitzats per a evitar esmentar "Espanya", que és un concepte que encara es lliga al franquisme (Rodríguez-Arana, 2001).

trobat és l'etiqueta inicialment progressista de *patriotisme constitucional*. El plantejament que fan pensadors d'esquerres a Alemanya –Sternberger (2001; la primera edició en alemany és del 1982) en primera instància, i després Habermas (1989)– és utilitzat per intel·lectuals i polítics conservadors espanyols per a donar cobertura democràtica al “patriotisme” espanyol. Ja abans, aquest concepte havia sigut reivindicat pel PSOE quan el 2001 el candidat a la presidència Rodríguez Zapatero afirmava que Habermas havia fet “un gran favor a les persones d'esquerra posant en circulació la idea de patriotisme constitucional” (citat en Ballester, 2011; vegeu també Pastor, 2007: 204), que seria després incorporada al seu programa electoral i al seu discurs públic.³¹⁵ És el que Béjar (2010: 421) anomena “neoespanyolisme” i buscava desenvolupar:

Un nou sentiment de vinculació col·lectiva amb Espanya, basat en la identificació amb un sistema polític, simbolitzat en la Constitució de 1978, que consagra els principis de llibertat i igualtat de tracte a tots els ciutadans de l'estat, amb independència de la seua identitat cultural (Ballester, 2011).

Aproximadament un any després, el PP agafava també aquesta idea a partir de la ponència política del XIV Congrés del partit,³¹⁶ a càrrec de Josep Piqué i María San Gil, precisament els líders del PP català i basc d'aleshores (Núñez, 2007b: 172-173), tot i que representants de tradicions ben diferents dins del partit. Unes setmanes abans, l'escriptor Fernando Savater, amb bastant predicament en el PP pel seu enfrontament a ETA, també s'unia a les lloances per a aquesta construcció teoricopolítica (Ballester, 2011). Respecte de la ponència de Piqué i San Gil:

El concepte va ser apropiat d'una manera difusa, però efectiva. Primer, va ser reinterpretat no com una refundació completa de la comunitat política espanyola amb base en valors purament cívics, sinó com una nova expressió d'una identitat més primordial: una sort d'actualització política d'una forma de lleialtat a Espanya (l'Espanya integradora i plural de la Constitució de 1978) que tenia profundes arrels en la nostra història. Espanya era definida novament com una nació plural, els valors de la qual s'encarnaven en la carta magna; el seu orgull col·lectiu s'expressaria en el fet

³¹⁵ De tota manera, ja el 1991, quan Habermas dóna una conferència a Espanya parlant d'això, Juan José Laborda és el dirigent socialista que comença a difondre-ho en el partit (Ballester, 2011). 2001 seria, però, l'any en què el PSOE ho planteja per a la primera línia de la política.

³¹⁶ La ponència es titulava “El patriotismo constitucional del siglo XXI”.

d'haver conclòs reeixidament una transició democràtica des de la dictadura. La Constitució de 1978 era al seu torn presentada com un assoliment col·lectiu del conjunt de la comunitat nacional, i per tant com un patrimoni que havia de ser preservat en la seua forma (...) original (Núñez, 2007b: 174).

Això significava, evidentment, acceptar la indivisibilitat de la nació i el seu ancoratge històric, i per tant, una visió organicista d'Espanya, que contradiu precisament els termes del patriotisme constitucional. Tot i que el vocable ha anat abandonant el discurs públic,³¹⁷ el concepte, la idea, es manté vigent, sobretot perquè genera consens entre les dues forces majoritàries. El nacionalisme espanyol havia de recuperar la legitimitat, reconèixer en certa mesura la pluralitat etnocultural d'Espanya i contrarestar el permanent desafiament dels nacionalismes subestats, normalment assenyalats com a ètnics, plenament consolidats i que van elevat el llistó de les seues reivindicacions (Núñez, 2007b: 160).

Però part dels actors que veuen amb bons ulls aquesta proposta (entre ells, intel·lectuals lligats a UPyD, Basta Ya, Ciutadans, etc.) assumeixen que es tracta de plantejaments massa abstractes, massa racionalistes i, d'aquesta manera, té totes les de perdre davant del nacionalisme i el seu recurs al sentiment, l'emoció, a través de consignes senzilles i símbols (Béjar, 2007: 13). Potser, per tant, el pas següent, una vegada superat el llast del franquisme, seria reforçar el sentiment nacional precisament amb consignes senzilles i exposició de símbols (vegeu l'apartat "El cas de l'esport com instrument reforçador del sentiment nacional").

D'altra banda, una de les particularitats del nacionalisme espanyol d'esquerres actual és que subratlla la vocació europea d'Espanya i el seu paper en la història del continent, per a diluir una mica la problemàtica nacional (Núñez, 2007b: 161; vegeu també Taibo, 2007: 27). En la dreta no es pot reconèixer clarament aquesta vocació europeista. Els trets o les "cares" del nacionalisme espanyol conservador del període

³¹⁷ Quan la dreta consolida el concepte en el seu vocabulari, fins i tot en major mesura que l'esquerra, aquesta darrera, conscient o inconscientment, potser s'ha anat apartant del seu ús. I en el cas de la dreta, l'arribada de generacions molt allunyades del franquisme ha permès una afirmació nacionalista menys el·líptica, especialment a partir dels triomfs esportius espanyols i molt particularment els de l'esport rei, el futbol.

democràtic els sintetitza Xosé M. Núñez Seixas (2007b: 162-164) de la manera següent:

- Com ja hem avançat, hi ha un residu de nacionalcatolicisme, d'una visió essencialista que es mostra orgullosa de la Reconquesta i de la conquesta d'Amèrica, i nostàlgica de l'imperi i l'esplendor perdut. Les intervencions de l'expresident Aznar en diferents conferències són un clar testimoni, i també algunes publicacions del que fora diputat del Partit Popular Gabriel Cisneros,³¹⁸ però n'hi ha molts més corresponents a intel·lectuals orgànics vinculats al PP. Segons aquesta visió, Espanya ja era una realitat incontestable segles abans de la Constitució de Cadis. Aquest nacionalisme marcadament conservador és un element que impedeix la consolidació de la tradició liberal i democràtica del partit a l'entendre de part de l'electorat.
- Nacionalisme espanyol a través de les seues regions: és freqüent l'ús de símbols i discursos regionals com a alternativa per a, "a través de la pàtria local, redescobrir Espanya de mode legítimat". Ha servit perquè la dreta anara acomodant-se al camp de joc autonòmic; sobretot es va donar al final dels vuitanta i principi dels noranta i en part com a estratègia electoralista. De fet, han acabat absorbint gran part del vot i la militància dels partits regionalistes. La punta de llança d'aquesta manera de procedir va estar representada per Manuel Fraga, el president fundador del PP, que tenia tota la legitimitat i mans lliures per a actuar com volguera i va "combinar la lleialtat constitucional a Espanya amb el reforçament de la identitat regional" (Núñez, 2007: 182). A partir del seu mandat al cap de la Xunta de Galícia, s'apel·lava sense problemes a la identitat gallega, a la tradició, al folklore, es valorava positivament l'idioma...³¹⁹ Hi havia un poc de populisme en tot això, però

³¹⁸ "La 'vigorosa realitat històrica de la nació espanyola' és indiscutible malgrat la 'debilitat del sentiment patriòtic espanyol', perquè aquella 'es forma ontològicament en la Hispània romana; intel·lectualment, en l'edat mitjana, i formalment, en l'Estat modern. A més, Espanya és una 'vella nació (...) sedimentada després de molts segles', una 'realitat secular' que, com moltes altres nacions europees, estaria basada en 'elements més profunds i sòlids, i per això menys emocionals, que els vincles purament ètnics que defineixen moltes aspirants a nacions com avui abunden a Europa'" (paraules de Gabriel Cisneros citades a Núñez, 2007b: 172).

³¹⁹ Res a veure, però, amb el *nacionalisme neofuralista* del qual també parla Núñez (2007b: 184) i que en la pràctica només el defèn Miguel Herrero y Rodríguez de Miñón. La seua altura moral teòricament és elevada com a pare de la Constitució i antic líder destacat del centredreta, però no ha tingut

també es va recuperar la memòria de certs regionalistes o nacionalistes moderats, com Alfredo Brañas, i també ho feia Josep Piqué a Catalunya amb Francesc Cambó; en el PP basc és més difícil trobar aquests comportaments, perquè el conflicte ha sigut massa virulent. Es volia contrarestar el nacionalisme d'aquests territoris i, finalment, també es va traslladar l'estratègia a la resta de regions on s'obtenia el premi addicional d'arreplegar els vots del regionalisme. El PP valencià amb Eduardo Zaplana va executar aquesta estratègia perfectament, i, de fet, va acabar amb Unió Valenciana [sic].

- Es pot parlar d'un "nacionalisme reactiu", en el sentit de que es busca un constant enfrontament amb els nacionalismes subestats i sobretot amb ETA. La banda armada ha aconseguit legitimar el "neopatriotisme conservador" amb les seues actuacions (sobretot a partir dels noranta amb el PP de màxim objectiu). El nacionalisme reactiu és comú a tot el nacionalisme espanyol, però més habitual en el conservador. També hi ha una reacció contra les polítiques lingüístiques implantades al País Basc i, sobretot, a Catalunya. Des dels noranta s'ha parlat de "persecució del castellà", i, fins i tot de "balcanització d'Espanya", com van començar a dir Pío Moa i Jiménez Losantos. Es considera que s'arracona l'espanyol, que és una llengua comuna de tots els espanyols i un patrimoni universal. Teòricament és un combat antinacionalista, però és la defensa de la nació espanyola i la seua historicitat, que combat el "xantatge permanent dels nacionalismes perifèrics" (Núñez, 2007b: 168).

pràcticament ressò entre l'actual dreta espanyola, precisament perquè aquesta té una clara vocació espanyolista i confronta amb el nacionalisme subestatal (potser al valencià Ferran Villalonga i a uns pocs més no li xocarien tant els plantejaments de M. Herrero). Per a Herrero de Miñón, que és com se li sol anomenar, "Espanya és una realitat plurinacional asimètrica", i per tant l'estat ha d'adoptar una forma plurinacional, perquè si no sempre persistirà l'enfrontament i al final la convivència estarà en perill. Caldria formular una mena de "supranacionalisme hispà" al voltant de la monarquia, que, com en l'època dels Àustries, seria el nexa d'unió entre diferents regnes (ara nacions). Ernest Lluch, Elkarri o el PNV van acollir bé les seues idees, però del seu partit, el PP, i dels mitjans de la dreta va recollir dures crítiques i fins i tot se'l va considerar traïdor a la pàtria, si no fins i tot "nacionalista basc" (Núñez, 2007b: 184-185). El 1998 Herrero rep el premi Amigo de los Vascos de la Fundació Sabino Arana. I el 2009, la fundació catalanista (lligada a UDC) Persona i Democràcia-Joaquim Xicoy li va atorgar a Herrero de Miñón el seu premi anual sobretot "per la seua actitud lúcida envers el fet diferencial català, la consideració dels territoris i dels drets històrics i el seu posicionament sobre el pacte constitucional sorgit de la transició política". En el discurs de recollida del premi, Herrero es declarava "absolutament espanyolista", però alhora manifestava que "jo, que sóc un apassionat devot de l'Espanya gran, que és el resultat fort i vigorós de la lliure adhesió de tots els seus pobles, crec que Catalunya és una nació" (recollit a *Libertad Digital* 16-11-2009).

- “Neopatriotisme conservador de caràcter democràtic”. Intenta fundar una nova tradició emparada en la Constitució, que accepta la pluralitat, però afirma la profunda historicitat de la nació espanyol. Aquesta forma ha arribat a adoptar, com hem dit, l’etiqueta inicialment esquerrana de “patriotisme constitucional”. Ja al principi dels noranta, quan Aznar acabava d’arribar a la presidència del PP, el futur president del govern reivindica la figura d’Azaña i alguns valors de la República, com també feia Jiménez Losantos, en un intent de canviar la imatge de la dreta, però sense el desenvolupament que després tindria la ponència sobre el patriotisme constitucional (Núñez, 2007: 170).

A banda dels líders del PP i UPyD, que és, com ja hem dit en l’apartat sobre el segle XIX, una mena de nou llerrouisme, els intel·lectuals i opinadors afins a la dreta i el nou centrisme dediquen molta atenció al nacionalisme.³²⁰ Ja hem fet alguna menció de Pío Moa, Federico Jiménez Losantos, Gustavo Bueno o Fernando Savater, molts dels quals han escrit explícitament llibres sobre el tema, a banda que la seua producció articulística sobre nacionalisme és abundant, especialment la dedicada a criticar els nacionalismes perifèrics. Bastida (2007: 150) afegeix a la llista a Jon Juaristi o Patxo Unzueta, autors d’autèntics *best sellers* sobre la qüestió basca (*El bucle melancólico*, de

³²⁰ Amb menor quantitat i possibilitats de difusió massiva, el nacionalisme subestatal també té, evidentment, els seus intel·lectuals i opinadors. Per exemple, Pilar Garcia Negro nega la possibilitat d’existència al nacionalisme espanyol, perquè considera que el nacionalisme “serveix, legítimament, per a anomenar aspiracions alliberadores, democràtiques i expressives d’una necessitat d’autodeterminació, no ha de servir per a anomenar allò contrari” (2002: 14-15; citat en Taibo, 2007: 13). Quasi com una continuació de l’argument, Suso de Toro diu que el nacionalisme gallec “està, com tots, pastat amb música i noms, amb poesia i argumentació, però exposa un punt de vista col·lectiu, nacional, amb arguments fonamentats i sensats. I, per a més inri, neix de la Il·lustració i del pensament liberal i de la passió cívica regeneradora i modernitzadora” (2004: 31). O també afirma que “del fet de seure un cop i un altre a argumentar evidències neix el convenciment que Galícia (i Catalunya, i el País Basc...) necessita constituir-se plenament en nació, amb territori i poder polític, per sortir de l’endarreriment i solucionar els seus problemes profunds; per ésser. I que és des d’aquesta nacionalitat que es pot després ser espanyol, peninsular, europeu... No en la dissolució que se’ns proposa; en ella sempre serem falsos castellans, pintorescos espanyols ‘amb accent’” (2004: 37). Finalment, referint-se al període de govern d’Aznar, suggeria que “avui, les nacionalitats som, curiosament, la reserva cultural de l’Espanya democràtica, la que va poder ser. Conservem la memòria republicana, la cultura de la diferència i la intenció democràtica” (2004: 151). Altres opinadors destacats del nacionalisme subestatal serien Vicent Partal (Vilaweb), Agustí Colomines i Companys (El Punt-Avui), Xabier Lapitz (Deia), i, en general, determinats periodistes o escriptors que són situats en les columnes d’opinió pels mitjans afins al nacionalisme basc, català, etc. Potser la principal diferència entre aquests i els opinadors i tertulians del nacionalisme espanyol, és que la majoria dels del nacionalisme subestatal no es neguen com a nacionalistes, cosa que sí que fan la major part dels opinadors del nacionalisme espanyol, llevat d’excepcions com César Alonso.

Juaristi, o *Auto de terminación*, de Juaristi i Unzueta, són alguns dels més llegits), i fins i tot el sociòleg Andrés de Blas.³²¹ També aporta la dada que a la revista *Claves de Razón Práctica*, dirigida per Fernando Savater i on han publicat Juaristi, Unzueta i de Blas, en tots els números hi ha algun article en contra del nacionalisme (Bastida, 2007: 114), i molt freqüentment en contra dels nacionalismes perifèrics, i més especialment enfront del nacionalisme basc, com hem pogut constatar.³²²

Curiosament (o no) tots aquests autors vénen de l'esquerra (i en molts casos de l'extrema esquerra); des d'aquestes posicions, han experimentat una transformació ideològica que normalment ha tingut com a port d'arribada el liberalisme, i quan no directament el conservadorisme amb pinzellades autoritàries (cas de Pío Moa). Potser pel seu passat i pel coneixement dels mecanismes de pensament de l'esquerra, han fet tots ells grans esforços per sancionar l'actitud condescendent de l'esquerra estatal amb els nacionalismes perifèrics i aquests autors han sigut utilitzats pels mitjans i les editorials de la dreta (i també alguns de l'esquerra) per a intentar influir en l'opinió pública i específicament per a atreure militants i dirigents socialistes a la idea de la nació que ells tenen. En alguns casos, pot haver-hi un plantejament inicial genèric en contra del nacionalisme, però aquests mitjans no van a admetre que es qüestione la nació espanyola; les impugnacions han d'estar reservades per al nacionalisme perifèric i en aquesta línia es desenvolupa la producció específica d'aquests autors. Però molts d'ells, com ara Savater, insisteixen que estan en contra de qualsevol nacionalisme, per a, de fet, contribuir a preservar la integritat d'una nació (l'espanyola).

Altres, en canvi, no dubten a afirmar-se nacionalistes espanyols, com és el cas de César Alonso de los Ríos, que proposa una "consciència nacional [espanyola] que defenga els ciutadans, enfront dels nacionalismes excloents, discriminadors, totalitaris [català i basc] (...) Només el retorn a la pàtria [espanyola] retornarà a l'esquerra la seua raó de ser" (1999: 18). Respecte del que abans comentàvem sobre la nostàlgia de la

³²¹ Amb una producció menys "acadèmica", però gran influència en l'opinió pública també podríem ampliar la nòmina a periodistes que, com Jiménez Losantos, podríem anomenar "frontistes"; és el cas de Carlos Dávila o Curri Valenzuela. Com a exemple del tarannà de Valenzuela, podem esmentar el seu llibre *Cien personajes que hundieron España* (Temas de Hoy, Madrid, 2007) on, juntament amb alguns destacats etarres i Arnaldo Otegi, esmenta a Carod-Rovira o a Rodríguez Zapatero, que entre altres coses, cedeix als desitjos dels nacionalistes.

³²² Vegeu <http://claves.progres.es/Claves.php> (visita en abril de 2012).

conquesta d'Amèrica, Alonso considera que hauria d'haver-se celebrat amb alegria el cinquè centenari del descobriment d'Amèrica, que reflecteix la grandesa d'Espanya, i no passar l'efemèride com van fer els socialistes, que es dedicaren a demanar perdó i a farcir de matisos la celebració (Alonso, 1999: 68). Aquest autor és un dels que amb més dedicació s'ha preocupat de denunciar la complicitat entre l'esquerra estatal i els nacionalismes subestats. En la seua obra *La izquierda y la nación. Una traición políticamente correcta* (1999) fa entrar en contradicció, de vegades amb encert, la tradició internacionalista de l'esquerra amb els nacionalismes tradicionalistes català i, sobretot, basc, situant-se en l'inici del segle XIX i sobretot en els temps de la República i la Guerra Civil, quan es produeixen els acostaments entre el Frente Popular i el PNV. Després, molts dirigents i intel·lectuals d'esquerres, com José Bergamín o Alfonso Sastre, diu que s'han sentit fascinats per "l'abisme d'una Espanya trencada" (1999: 30) i han acabat donant suport fins i tot a l'esquerra *abertzale*. Alonso sosté que el suport que l'esquerra confereix als nacionalismes els proporciona:

Un caràcter nacional-popular i els permet presentar-se com una emancipació del "poble". (...) L'esquerra es compromet amb la teoria antidemocràtica que implica la defensa de la "comunitat" enfront de la societat: tots els ciutadans que no comparteixen les característiques diferenciadores o que no volen compartir-les queden relegats a un paper subordinat, de segona classe (1999: 33)

I, d'aquesta manera, diu, s'accepta la discriminació d'una part de la societat, que en el País Basc i Catalunya és la més dèbil. Sota aquesta perspectiva, el PSOE i IU s'han subordinat als nacionalismes perifèrics i adapten el seu discurs a ells, "traïent la nació" – espanyola– (1999: 36).

Durant el franquisme, el suport als nacionalismes perifèrics va formar part de l'oposició al règim, i la contestació a Franco es va (con)fondre amb una contestació a la idea de nació espanyola. L'esquerra ràpidament va assumir que Espanya era un nació opressora de les altres nacionalitats; aleshores, el que es genera des d'elles és "defensable històricament". Es renunciava així a la tradició patriòtica del progressisme espanyol de la Segona República –i fins i tot anterior– (1999: 36-37). També apunta, no sense raó, que, durant la Guerra Civil, els republicans foren tan patriòtics com els nacionals, apel·lant a la defensa d'Espanya contra els seus enemics. És durant la

dictadura quan va sorgint una esquerra desespanyolitzada (1999: 83-88), en un argument semblant al que observàvem anteriorment en Núñez Seixas (2007a).

Alguns apunts més sobre l'esquerra estatal i la nació

No hi ha dubte que el tema nacional ha sigut històricament una qüestió espinosa per a l'esquerra i que, efectivament, la vocació internacionalista ha generat molts maldecaps al marxisme quan ha hagut de posicionar-se davant de conflictes nacionals, ja des dels temps del mateix Marx i les seues reflexions sobre el moviment d'alliberament nacional irlandès (Marx & Engels, 2008 i 1976). En el cas espanyol, ja des del final del franquisme, l'esquerra tenia clar que era un tema sobre el que caldria posicionar-se pel protagonisme que els nacionalismes subestatsals havien tingut en l'oposició a la dictadura. Però tirant la vista enrere, la trajectòria ha sigut moltes vegades erràtica i generadora de confusions; no es percep la mateixa claredat que en la dreta (més marcadament espanyolista) i, així, moltes vegades l'esquerra estatal és, per a la qüestió nacional, una mena de camp de batalla ideològic.

Durant la República i la guerra, tant el PSOE com el PCE podrien enquadrar-se dins del patriotisme espanyol democràtic. Uns quaranta anys després, en el famós congrés del PSOE de Suresnes (octubre de 1974), s'inclou el "reconeixement del dret d'autodeterminació de totes les nacionalitats ibèriques" (Pastor, 2007: 196), sense concretar, però, els mecanismes, ni si hi havia dret a la separació. En aquests moments el PSOE propugnava una *República Federal de les Nacionalitats Ibèriques*. Ja en plena transició, el PSOE va adaptant el seu discurs a la realitat que va configurant-se i parla d'una Espanya plural amb diverses nacionalitats i regions, per a la qual cal buscar un projecte de convivència (Pastor, 2007: 197). Després acceptaran (tot i l'oposició del PSC) que l'única nació siga Espanya i que no es reconega el dret d'autodeterminació. El PCE, també amb un projecte federalista i favorable al dret d'autodeterminació, també va acabar acceptant aquests preceptes i l'estat de les autonomies, condicionat per la necessitat de tirar endavant amb la democràcia.

Helena Béjar es refereix a aquestes posicions, encara presents, com un residu de la persecució franquista dels nacionalismes subestatsals i el consegüent rebuig al nacionalisme espanyol (vessant nacionalcatòlica):

[El discurs progressista es caracteritza,] *en primer lloc, per identificar el sentit de pertinença espanyol amb el franquisme, i derivat d'això, per associar el nacionalisme perifèric a l'antifranquisme. El discurs progressista parteix de la premissa que durant el règim franquista les cultures nacionals perifèriques van ser durament reprimides, i per tant la victimització dels nacionalistes subestatsals està justificada. Aquesta victimització fonamenta la reclamació del pagament, tant material com simbòlic, d'un deute històric que els diversos governs democràtics no han saldat convenientment. Les reclamacions nacionalistes són, doncs, conseqüència d'una "frustració" col·lectiva que cal atendre per la via política (2010: 424).*

Des del final dels vuitanta del segle xx, el PSOE ha combinat apropaments i concessions als nacionalismes subestatsals amb impulsos a la idea liberal de *nació espanyola*. Així, ja s'ha parlat del govern PNV-Partido Socialista d'Euskadi, inclòs un gir basquista de la formació que va concloure amb l'absorció d'Euskadiko Ezkerra; el PSC aposta al principi dels noranta per un "federalisme diferencial" (per a eludir la paraula asimètric); els socialistes catalans després pactaran amb els nacionalistes per a governar Catalunya en la dècada dels 2000, i acorden amb ells la reforma de l'Estatut en la qual es volia el reconeixement de nació per a Catalunya (tot i que després el PSOE i el PP pacten en el Congrés deixar sense força jurídica aquest concepte).³²³ Però aquests apropaments, motivats pels condicionants als quals s'han vist sotmesos les federacions catalana i basca, i en part també per determinades conviccions ideològiques, especialment en el PSC i una part del PSE (Jesús Eguiguren seria el representant més destacat), han tingut la contrapartida de determinats moments de paràlisi del procés autonòmic; l'intent d'igualar totes les autonomies per a diluir els assoliments nacionalistes; l'impuls del ja esmentat patriotisme constitucional espanyol; les posicions clarament espanyolistes dels dirigents de les comunitats autònomes del sud, que també hem tractat unes pàgines més amunt; la contribució al bloqueig del pla Ibarretxe, que ni tan sols va poder ser debatut, etc. (Pastor, 2007).

³²³ Al respecte d'això, Pastor apunta encertadament que "el fet de que en la posterior reforma de l'Estatut d'Andalusia el PP arribara a acceptar la denominació d'Andalusia com una 'realitat nacional' – això sí, 'en el marc de la unitat de la nació espanyola i d'acord amb l'article 2 de la Constitució' – confirmava que aquesta mateixa formulació ja no generava temors en la dreta en quedar completament buida de contingut polític i, sobretot, d'implicacions jurídiques" (2007: 211).

El període en què Rodríguez Zapatero ha sigut líder del PSOE ha reflectit aquestes dues ànimes del PSOE (que també tindran el seu reflex en el PSPV com veurem en l'estudi empíric): d'una banda s'ha referit a "l'Espanya plural"³²⁴ amb sensibilitat cap a les nacionalitats perifèriques, però de l'altra ha volgut desenvolupar el patriotisme constitucional espanyol. El 2003, ja en precampanya, el PSOE trau el document *La España plural: la España Constitucional, la España Unida, la España en Positivo*, que marcaria posteriorment la posició del *Gobierno de España*; en ell es diu que:

La nostra Constitució reconeix i consagra una nació espanyola la unitat de la qual és compatible amb el reconeixement del dret a l'autonomia de les nacionalitats i regions que la integren, sobre la base de la solidaritat entre els seus pobles i del respecte a la seua diversitat social, política, lingüística i cultural (...)

No som nacionalistes. (...) La nostra posició frontal a tot segregacionisme o pseudosoberanisme, siga que ve del PNV o de CiU, ho és per raó de principis i no d'interès partidari, conjuntural o propagandístic. Enfront dels separatistes i dels separadors, dels que volen dividir i dels que utilitzen les tensions segregacionistes per als seus fins partidaris, el PSOE sempre ha estat i està en la Constitució. Sempre en l'Espanya plural (citada en Pastor, 2007: 208).

I per això el seu marc de referència era l'estat de les autonomies (ja no el federal, com molts militants encara proposen). Però després d'una posició propera al patriotisme constitucional, acabava amb una més aviat d'organicista:

Els socialistes volem Espanya, que ni necessita ser inventada ni es troba en discussió. Espanya és i ha sigut sempre la passió dels socialistes. Espanya són els espanyols que la fan en la seua història i en cada generació (citada en Pastor, 2007: 208; vegeu també Núñez, 2007b: 162).

Izquierda Unida també s'ha vist atrapada en aquesta dualitat, tot i que la seua posició ha sigut més clarament federalista i oberta al diàleg sobre la possibilitat d'un procés d'autodeterminació. En qualsevol cas, es manté una tradició obrerista i internacionalista, d'una banda, i una altra federalista i defensora de la plurinacionalitat i del dret d'autodeterminació (Pastor, 2007: 206), de l'altra, tot i que no són tipus purs

³²⁴ Aquest concepte i el discurs corresponent, en qualsevol cas, no va ser mal acollit pels nacionalismes subestatsals quan arriba al govern, perquè es venia de l'etapa Aznar de màxima bel·ligerància. Sembla que hi havia necessitat d'un període de convivència pacífica.

enfrentats ideològicament, sinó tendències que formen part de la idiosincràsia de la coalició. En els noranta, la segona de les tendències va agafar bastant força pel context internacional i pel creixement de determinats nacionalismes d'esquerres que van influir en les federacions respectives (Catalunya, País Basc i Galícia, principalment, però també el País Valencià). De tota manera, segons Pastor (2007: 205), precisament un dels màxims representants de la via "plurinacional", els òrgans centrals del partit no estaven per aquesta segona via i van rebutjar un document que liderava Rafael Ribó (Iniciativa per Catalunya-IC). Aquest enfrontament intern es produïa en el context d'un altre de més abast que va concloure amb l'escissió de Nueva Izquierda i Esquerda Unida Galega, i la ruptura amb IC. Més tard, l'entrada d'Esquer Batua en el govern basc va reeditar tensions d'aquest tipus. En posteriors documents va reafirmant-se la postura del "reconeixement del dret d'autodeterminació, però 'en l'opció federal', reduint així implícitament la possibilitat que incloguera la separació" (Pastor, 2007: 207). El discurs va anar adaptant-se després a les realitats de les diferents federacions –per exemple, a Euskadi la postura era pròxima a la independència o com a mínim un "federalisme de lliure adhesió". Ja en els 2000, alguns corrents dins d'IU van intentar una nova formulació que proposava un "federalisme republicà d'esquerres" que reconeguera el dret d'autodeterminació; aquesta proposta, però, insistia en l'adequació d'una unió de tots els pobles d'Espanya, tot i que aquesta unió havia de ser realment voluntària, i per això calia una modificació de l'article 2 de la Constitució. Però en el si del Consell Polític Federal es va aparcar el tema per temor que no hi haguera prou consens entre les diferents federacions. Per les mateixes dates, IU, com el PSOE i el PP, s'oposava a la possibilitat que el pla Ibarretxe fóra debatut en el Congrés dels Diputats (Pastor, 2007: 207-210).

El cas de l'esport com a instrument reforçador del sentiment nacional

Quan repassàvem les teories sobre l'origen de la nació, ja vam apuntar que, a partir dels anys 20 del segle passat, l'esport es converteix en espectacle de masses (Hobsbawm, 1992: 152), recuperant la tradició grecoromana (jocs olímpics, carreres de quadrigues, lluites al circ), però també la dels tornejos medievals o el *calcio* florentí. Això propiciarà abundants enfrontaments entre esportistes representants de nacions,

perquè estem ja en un moment d'esplendor del principi de nacionalitat. D'aquesta manera, en alguns casos es contribuïa a alleujar tensions entre nacions, però sobretot hi havia la possibilitat d'incrementar l'adhesió a la nació, la identificació amb ella a través de la síntesi que constituïen uns quants esportistes que tothom va reconeixent i que, així, ni tan sols cal imaginar –són membres de la comunitat nacional dels quals sí que tenim constància, no com de la resta dels connacionals que no estan en el nostre àmbit de relacions, i per tant, com deia Anderson (1992), hem d'imaginar que formen part de la comunitat, de la nació. En la mateixa línia, Maguire sosté que:

L'esport representa diferents individus, comunitats, regions i nacions, i una característica clau del procés de formació de l'esport global és que s'usa per diferents grups –aquells que estan més consolidats, com també grups socials emergents o marginals– per representar, mantenir i desafiar les identitats (1999: 176; citat en Sopena i al., 2008; vegeu també Finn & Giulianotti, 2000: 256).

També vam apuntar l'ús explícit que el feixisme i el nacionalsocialisme havien fet de l'esport en aquest sentit. De fet, possiblement van accelerar el paper que després ha tingut l'esport en la nostra societat i el seu vessant nacional. El franquisme no es va quedar enrere en aquest sentit i sempre va donar gran rellevància a l'esport des d'un prisma nacional –Zarra, el Reial Madrid de les copes d'Europa, etc.– (vegeu González-Ramallal, 2008: 224). En aquest subapartat, volem fer una aproximació actualitzada a aquesta qüestió en el context de la dinàmica centre-perifèria. Tot i que farem al·lusió a altres esports, ens centrarem en el futbol, que és l'esport de masses per excel·lència a Espanya i el que, en bona part per això, és capaç de mobilitzar les majors adhesions nacionals.

Als camps de futbol és molt habitual veure banderes, tot i que la normativa que impedeix entrar pals ha disminuït aquesta presència. Aquestes banderes no són únicament dels equips en lliça, sinó també, de manera freqüent i almenys en els terrenys de joc de la lliga espanyola, de les seues regions i nacions de procedència. Pràcticament totes les aficions tenen una afiliació nacional que combinen amb els colors de l'equip. Així, a San Mamés, l'estadi de l'Athletic Club de Bilbao, no es veuen només banderes roig-i-blanques (colors del club), sinó també la tricolor basca, la *ikurrina*; i al Camp Nou, els colors blaugrana solen combinar-se amb la quadribarrada

catalana, la senyera. Avui dia està prou més relaxat l'assumpte, però les penyes ultrades dels equips han tingut en la qüestió nacional un dels seus fonaments, el vincle política-futbol i el marc de representació del seu extremisme. En els territoris on més assentats estan els nacionalismes subestats, Catalunya i País Basc, la vinculació nacional és, pràcticament sense excepcions, la perifèrica. Així passa amb l'esmentat Athletic Club de Bilbao (intensificat en aquest cas per una política etnoterritorial de formació del planter), amb la Real Sociedad de Sant Sebastià, el Deportivo Alavès o l'Atlético Osasuna de Pamplona, si parlem d'Euskal Herria; o amb el Barça, Gimnàstic de Tarragona, Unió Esportiva Lleida o Girona a Catalunya. El cas del RCD Espanyol és una mica excepcional, perquè hi ha penyes que combinaven els colors del club amb la bandera d'Espanya (fins i tot modalitats feixistes); i hi ha d'altres que barrejaven la de l'equip amb senyeres catalanes. Actualment, fugint d'aquesta divisió, en l'estadi Cornellà-el Prat es recomana anar només amb els colors de l'equip i això s'està complint en bona mesura.

A la resta de l'estat, depèn molt si les penyes són d'orientació dretana o esquerrana i, així, com a norma general, les de dretes solen combinar amb banderes d'Espanya; i les d'esquerres, o no empen cap bandera nacional o agafen la de la comunitat autònoma o nació subestatal. Per exemple, les penyes ultrades del Betis són més aviat de dretes i per això no és estrany veure banderes d'Espanya a l'estadi Benito Villamarín. Mentre que les penyes del Sevilla, més aviat d'esquerres, o no utilitzen cap bandera o empen la d'Andalusia (de tota manera, ha anat perdent-se l'ús perquè implica afegir a l'estampa roig-i-blanc de l'afició sevillista els colors del rival, el Betis, que, com la bandera d'Andalusia, vesteix verd-i-blanc). Es produeix, doncs, aquest alineació política esquerra-nacionalisme subestatal i dreta-nacionalisme espanyol, que denuncien personatges com César Alonso (1999) o José Bono. La filiació nacional dels equips reforça la simbologia i la identitat grupal de cara als enfrontaments amb equips les aficions dels quals tenen una altra filiació nacional. Així, els aficionats de l'Athletic Club de Bilbao o del Barça paren més atenció en la simbologia nacional basca/catalana quan el rival és el Real Madrid, club els aficionats del qual solen combinar els colors madridistes amb banderes d'Espanya i que és la més viva representació del centre en el món del futbol. També els madridistes posen més èmfasi en la simbologia nacional

espanyola quan arriben equips catalans o bascos, reproduint la dinàmica centre-perifèria de vegades de manera exacerbada. Segons Jordi Mercader (2012), l'exacerbació d'aquesta associació futbol-nació duu a pensar a molts seguidors del Barça que quan es guanya al Reial Madrid, Catalunya ha guanyat a Espanya, i això motiva una relaxació en la reivindicació autènticament politiconacional. Diríem, seguint l'argument de Mercader, que el futbol contribueix a enfortir el sentiment nacional, però tampoc deixa passar més enllà.

En el cas del València CF, no se solen veure banderes d'Espanya ni quadribarrades que no estiguen coronades i amb el blau; la bandera oficial de la Comunitat Valenciana, la de la franja blava, és també la de la ciutat i es viu una mena de consens en aquest sentit, tot i que la majoria dels que la duen solen ser de dretes o centredreta. Aquest símbol permet la confrontació d'ensenyes tant amb els equips del centre (principalment el Reial Madrid),³²⁵ com amb el Barça, perquè implica l'afirmació del Regne de València respecte dels Països Catalans.

Alineacions o associacions nacionals d'equips com el FC Barcelona o l'Athletic Club de Bilbao, que es produeixen des del franquisme (vegeu Santacana, 2005; Naranjo, 2011: 133) i que fins i tot han sigut promocionades pels dirigents dels clubs (el cas més clar és el del mandat del president Joan Laporta, que després ha sigut diputat nacionalista, i que va fer incloure la bandera catalana en la samarreta de l'equip),³²⁶ vénen a suplir l'absència d'una selecció nacional que pugui competir internacionalment al mateix nivell que l'espanyola. Des de la transició, Catalunya i, sobretot, el País Basc, tenen selecció "nacional" de futbol que sol jugar un amistós en les vacances de Nadal (després també han sorgit les seleccions autonòmiques de la resta de territoris). Però, tot i les demandes per part de determinats grups polítics catalans i bascos, no han pogut passar a l'oficialitat, a jugar en les classificacions per a competicions mundials i europees,³²⁷ com fan en molts esports les diferents seleccions "nacionals" del Regne

³²⁵ Segons una enquesta d'Ikerfel encarregada pel diari madrileny *As* i publicada el 10/10/2011, el Reial Madrid és un equip antipàtic per al 58% dels valencianistes, mentre que el Barça només ho és per al 40%.

³²⁶ Des de fa temps, el braçolet de capità del Barça és la bandera de Catalunya, el de l'Athletic Club de Bilbao o la Real Sociedad la *ikurrina*, etc.

³²⁷ En l'hoquei patins hi va haver una excepció temporal, quan la Federació Internacional de Patinatge-FIRS va reconèixer la Federació Catalana i aquesta va participar en el Campionat del Món "B", que va

Unit (Escòcia, Gal·les, Irlanda del Nord i Anglaterra).³²⁸ Mentre això no es produïssa,³²⁹ els equips catalans i bascos, i molt especialment l' Athletic Club de Bilbao o el FC Barcelona, arpleguen aquesta "necessitat" d'identificació nacional en el futbol i, d'aquesta manera, com deia Hobsbawm (1992: 152), els onze jugadors són la representació de tot un poble, de les nacions catalana o basca, que s'enfronta als representants de la nació espanyola (normalment el Real Madrid, que és l'equip que, com hem dit, millor simbolitza el centre, i més des del paper protagonista que li va concedir el franquisme). Però no s'ha de perdre de vista també que, fruit dels èxits del FC Barcelona a partir de l'era Cruyff amb la implantació de la política de pedrera i un estil de joc vistós, les adhesions a aquest equip en la resta de l'estat han anat en augment i contribueixen a atenuar el component nacional, més encara quan bona part de la selecció espanyola que va triomfar en 2008 i 2010 estava formada a partir de jugadors del Barça. Al País Valencià, fora de la província de València, dominantment aficionada al principal equip de la capital, hi ha un repartiment més o menys equilibrat entre Barça i Reial Madrid, com va succeir en la resta de l'estat.³³⁰ Però tot i el

guanyar amb claredat. Les protestes d'Espanya culminaren amb la retirada d'aquest reconeixement i la prohibició de participar en competicions de la FIRS. D'altra banda, Catalunya està reconeguda oficialment per les federacions internacionals d'esports minoritaris com el futbol australià, escalada o kick-boxing.

³²⁸ Són molts els esports d'equip que han iniciat els britànics (futbol, rugbi, criquet, hoquei...) i, quan encara eren disciplines només practicades a les illes, els enfrontaments entre les diferents nacionalitats eren habituals i això va acabar generant federacions pròpies, que, una vegada difosos els esports a la resta del món, ja estaven massa arrelades per a desfer-les i es va acceptar la seua participació separada. De tota manera, el moviment olímpic no va acceptar aquesta divisió i va exigir una selecció britànica, que va arribar a competir en els Jocs Olímpics de 1908 i 1912 i va guanyar l'or. Però ja no va tornar a jugar més i es va imposar el criteri de les federacions separades; d'aquesta manera les seleccions del Regne Unit han estat absents dels Jocs cent anys. En Londres 2012 es va fer un intent d'unificació perquè es jugava "a casa" i la classificació era automàtica, però norirlandesos, escocesos i gal·lesos es van oposar per temor que fóra la primera pedra per a perdre l'estatus de seleccions independents. Finalment, es va aplegar a un acord perquè competira Anglaterra en representació del Regne Unit. Per altra banda, per al cas irlandés, depenent de l'esport, s'ha optat per unes vies o altres; així, en futbol hi ha selecció de la República d'Irlanda i una altra d'Irlanda del Nord (en aquesta darrera, solen jugar només jugadors protestants i els norirlandesos catòlics juguen amb la República d'Irlanda). Mentre que en rugbi només hi ha una Irlanda en la qual juguen tots els jugadors de l'illa. Quan es juga algun partit a Belfast, perquè els de la República i els catòlics no hagen de sentir el *God save the Queen*, s'ha optat per un himne neutral.

³²⁹ Normalment implicaria que els clubs catalans o bascos juguen en una lliga pròpia diferent de l'espanyola i això és una cosa que fins i tot molts *culés*, per exemple, no estan disposats a assumir, perquè es perdria l'enfrontament amb el Reial Madrid.

³³⁰ Segons una enquesta d'Ikerfel encarregada pel diari madrileny *As* i publicada el 10/10/2011, el Barça ja era l'equip preferit per al 18% de la població espanyola, front al 17% el Reial Madrid; i era el segon equip per al 21% front al 16% el Reial Madrid. El València CF figurava en un grup que queda a gran

possible allunyament general de la identificació nacional per ampliació d'aficionats a la resta de l'estat, el que sol ser habitual és que els *culés* de fora de Catalunya tinguen menys antipaties cap als catalans que els madridistes de la resta de l'estat. D'aquesta manera, el futbol condiona la dinàmica alteritat-mateixitat en el pla nacional.

Mentre això succeeix, ja en els noranta, però sobretot a partir del nou mil·lenni, es viu el que els mitjans de comunicació han anomenat "l'edat d'or de l'esport espanyol", amb importants triomfs internacionals en diferents esports, i fins i tot dominadors mundials en determinades disciplines, com és el cas en alguns moments d'Alberto Contador en ciclisme, Fernando Alonso en automobilisme, Rafael Nadal i l'equip de Copa Davis en tennis, els motociclistes encapçalats per Jorge Lorenzo i Marc Coma, les seleccions nacionals de basquetbol, handbol, hoquei patins, futbol sala, etc.³³¹ Aquests esportistes pertanyen a una generació que temporalment té molt lluny el franquisme i els prejudicis de la transició respecte de la nació espanyola i la bandera,³³² i no tenen cap problema a l'hora d'apel·lar a l'esperit nacional com a inspiració per al triomf, o celebrar les victòries amb una bandera espanyola o emocionar-se escoltant l'himne nacional, perquè ho han vist des de joves amb competidors d'altres països i no troben motius per a no actuar d'una manera semblant. L'equip de la Copa Davis és un clar exemple del que estem apuntant, com expressa un article de l'ABC: "Nadal és

distància dels dos grans equips amb un 6-8% juntament amb l'Atlético de Madrid, Athletic Club de Bilbao i Betis, però el València té els seguidors molt localitzats en la seua demarcació provincial.

³³¹ Aquests èxits, sobretot en esports en què es mouen prou diners, contrasta amb la discreció dels resultats en disciplines com atletisme, natació, esports d'hivern, gimnàstica... que són els que proporcionen la major quantitat de medalles en els Jocs Olímpics, en els quals Espanya ocupa un lloc no capdavanter en el medaller. Això deixa clar que la concepció de l'esport com una indústria o com un aparador per a la promoció empresarial, dominant arreu del món, té a Espanya un dels seus pilars.

³³² Com a exemple ben il·lustratiu del que estem comentant, quan Espanya guanya l'Eurocopa 2008 i els jugadors estan oferint el triomf als aficionats a la plaça de Colón, el davanter David Villa va cridar eufòricament l'arenga "¡arriba España!", de reminiscències franquistes. El periodista català Enric Hernández comentava en la tertúlia del programa "En días como hoy" de RNE el dia 1 de juliol de 2008 que és un signe de normalitat, que el llenguatge es pot utilitzar sense temor, sense vincles a determinades concepcions polítiques. Però també es pot interpretar com un símptoma de pèrdua de memòria, de pas generacional, d'arribada d'unes generacions a les quals els queda lluny la dictadura. També comenta Enric Hernández com a símptoma de normalitat el fet que Xavi Hernández, català, cridara també "Viva España"; però això no ho van fer altres com Carles Puyol o Cesc Fàbregas, o el 2010 Gerard Piqué, per exemple, que van exhibir banderes catalanes durant les celebracions (Cesc F. fins i tot ha lluit l'estelada en celebracions del Barça). Cas a banda és el d'Oleguer Presas, convocat una vegada amb la selecció de Luis Aragonés (va acudir després de molts dubtes) i que s'ha declarat independentista català. Com apunta Lucía Payero (2009: 89), no s'ha d'obviar que les possibilitats de prestigi i de lucre les proporciona la selecció espanyola, la reconeguda internacionalment i, així, altres consideracions poden quedar al marge.

l'ambaixador de la marca Espanya, perquè ningú defèn millor que ell la bandera".³³³ Les generacions joves d'espanyols, que tampoc estan socialitzats en el franquisme i ho estan molt poc en els prejudicis que pogueren quedar durant la llarga transició, reforcen el seu sentiment patriòtic a través d'aquests herois populars, tot i que estem en una fase de transnacionalització de l'esport i transformació creixent de les activitats esportives en negocis que funcionen a partir de criteris de rendibilitat (Robertson & Giulianiotti, 2006; González-Ramallal, 2008: 223).

I en la punta de llança de tot això, faltaven els triomfs de la selecció espanyola de futbol, que són els que estimulen la majoria de la gent, perquè és, amb diferència, l'esport més seguit en l'estat. Superat el fatalisme de caure en les rondes decisives, Espanya, una de les potències teòriques del futbol mundial però que mai materialitzava el seu potencial, arriba a la final de l'Eurocopa d'Àustria-Suïssa 2008 i la guanya exhibint un joc admirat per aficionats i especialistes (i clarament influït per la filosofia del FC Barcelona, d'altra banda). L'eufòria col·lectiva d'un país ja sumit en els primers trams de la gran crisi es va desbordar com no havia succeït mai en la història de l'esport espanyol, i una de les grans novetats d'aquesta celebració va ser l'ús massiu de la bandera d'Espanya. Ja quan es passa la barrera psicològica dels quarts de final davant d'Itàlia, en certa mesura es considera un triomf i comencen a veure's més banderes del que era habitual en cotxes, façanes, bars, llocs de treball, etc. i també les samarretes de la selecció van formant part del paisatge de pobles i ciutats en aquell mes de juny. En part per l'escassa confiança en la capacitat de la selecció, però sobretot per la manca de precedent d'una eufòria nacional d'aquestes característiques, els fabricants i distribuïdors de banderes van esgotar les existències i van estar col·locant tota la seua producció fins i tot setmanes després de la final. Molts balcons de les localitats de tota Espanya van estar durant un temps engalanats amb la bandera bicolor. El paper dels mitjans de comunicació del centre en aquest comportament de masses va ser decisiu, en molts casos fins i tot fent crides a l'orgull nacional i a l'exhibició dels símbols. I també donant gran difusió a la consigna del seleccionador nacional d'aleshores Luis Aragonés, que va rebatejar l'equip d'Espanya amb l'apel·latiu de *la Roja* (a imitació del brasiler *la Canarinha*, l'italià *Esquadra*

³³³ Enrique YUNTA, "Nadal, el héroe de la mejor quinta", a *ABC.es*, 5/12/2011.

Azzurra, el francès *les Bleus*, l'argentin *la Albiceleste*; és a dir, a imitació de les grans potències, guanyadores de mundials).³³⁴

Tot i el precedent europeu i la definitiva incorporació dels establiments xinesos a l'oferta de productes nacionals, quan les expectatives tornen a complir-se en la Copa Mundial de Futbol de Sudàfrica 2010, les tendes tornen a esgotar existències,³³⁵ perquè l'exemple de 2008 desinhibeix molts d'aquells que senten l'esperit nacional i no havien donat el pas d'exhibir-lo durant l'Eurocopa. És a dir, l'exhibició nacional agafa una magnitud encara major, en part perquè l'obtenció de la Copa del Món sí que era una gran llacuna en el palmarès esportiu espanyol (ja s'havia obtingut una Eurocopa en el llunyà 1964, però mai s'havia arribat ni tan sols a una final d'un Mundial), que per fi semblava possible esborrar, i de fet, es va aconseguir. Centenars de milers de persones en tot l'estat cridaven en les places una de les tornades que més de moda s'han posat des d'aleshores cada vegada que Espanya juga alguna competició en qualsevol esport: "¡Yo soy español, español, español", curiosament amb els acords de la cançó popular russa *Kalinka*. En definitiva, el que ni polítics ni intel·lectuals espanyols havien aconseguït en més de trenta anys de democràcia, normalitzar el fet nacional espanyol i els seus símbols, ho havien obtingut uns joves que, amb tots els respectes, guanyen milions d'euros pegant puntades de peu a un baló.

Com ja van fer el 2008, els mitjans de comunicació del centre celebraven la victòria esportiva i el joc de la selecció (potser ja no tan brillant com aleshores), però també les implicacions sobre l'esperit nacional. Servisca com a exemple els articles d'opinió apareguts en el diari *ABC* els dos dies següents a la victòria en l'Eurocopa 2008 (que és la que obri aquesta fase d'eufòria nacional) molt centrats en el partit i en aquestes implicacions "nacionals":

Potser seria bona idea anomenar el futbol de la selecció espanyola Festa Nacional, perquè agrupa, sota la mateixa bandera i el mateix crit, a tots els espanyols. (...) Feia

³³⁴ Els èxits internacionals han contribuït a que es consolide l'apel·latiu *la Roja* fora de les fronteres estatals, com demostra l'article del Wall Street Journal a càrrec de Matthew Futterman, "Is Spain's 'la Roja' the greatest team ever?" (edició digital del Wall Street Journal, 7/6/2012, vegeu <http://online.wsj.com/article/SB10001424052702303918204577448383166444226.html>, visita el 9/6/2012).

³³⁵ María José DE FEZ, "La euforia por la selección dispara la venta de banderas nacionales", a *Las Provincias*, 9/7/2010.

molt de temps que no escoltava el nom d'Espanya, feliç sota la mateixa bandera, sonant, sense complexos, en la veu de molts milions d'espanyols. Qui ens anava a dir que ens uniria una pilota (Antonio García Barbeito, "La fiesta nacional", a ABC.es, 1/7/2008).

[L'article està dirigit a un jove anònim que celebrava la victòria embolcallat en una bandera d'Espanya] *Has vist des d'ací dalt espurnejar un flaix que per ventura demà retratarà en els periòdics el teu rostre eufòric obert en un crit triomfal, enfervorit, joiós, que no és de patriotisme ni de política, de nacionalisme ni d'ideologia, sinó d'orgull, de gaubança, d'identitat vacunada de prejudicis i d'exclusions. Un crit coral que et fa sentir ple, acompanyat i unànime quan pronuncies la paraula Espanya amb la naturalitat d'una emoció i la desacomplexada i comunitària alegria d'una pertinença (Ignacio Camacho, "El chico de la bandera", a ABC.es, 1/7/2008).*

No recordem tantes banderes nacionals abraçades i exhibides orgullosament per un grup de joves que són una referència vital per a tots els xics i xiques espanyols. Sense complexos, amb la naturalitat d'una generació que no està contaminada per les querelles i les ferides dels seus majors (Edurne Uriarte, "España txapeldun", a ABC.es, 1/7/2008).

Hem necessitat que onze espanyols en calçotets es posen tebis a ficar gols per a descobrir que l'amor a la pàtria no és passió vergonyosa ni fastigosa, ni inclinació pròpia de carques o nostàlgics, ni ximpleries semblants, sinó amor actuant i saludable, com ho és l'amor a la pròpia sang. Perquè els carques i els nostàlgics i les persones que causen fastiguet i vergonya són els que no ho senten; els altres, nosaltres, tan sols som gent normal, això és, persones que saben deixar de banda les nímies mesquineses que els separen per a abraçar-se en nom de la grandesa que els uneix (Juan Manuel de Prada, "Al calor de los goles de España", a ABC.es, 30/6/2008).

La selecció ha aconseguit convertir-se en aquestes setmanes en un autèntic fenomen sociològic, (...) l'orgull de milions de ciutadans d'exhibir sense ridículs complexos ni absurds pudors la seua condició d'espanyols i el seu orgull per la bandera nacional i per l'escut constitucional que els jugadors llueixen en el pit. Milers de famílies a tota Espanya han penjat en les seues balconades banderes rojigualda com a mostra de sincera identificació amb la selecció i les seues metes esportives o, més senzillament, amb la idea d'Espanya com una gran nació, com una gran potència esportiva en el món. Al seu torn, centenars de milers de ciutadans s'han congregat en carrers i places, bars o locals d'oci, auditoris o poliesportius, (...) per a seguir junts, amb una mateixa

veu d'ànim, *l'evolució del combinat espanyol* (Editorial "Enhorabuena España", a ABC.es, 30/6/2008).

Com ja comentàvem, se celebra l'arribada d'una generació sense complexos respecte de la nació i el retorn del símbol nacional,³³⁶ una ensenya que ja no està lligada al passat franquista (Plaza, 2009). I això s'acompanya de referències a l'emoció que provoca Espanya, a la seua grandesa o fins i tot a la "sang" (vegeu el paràgraf de l'escriptor Juan Manuel de Prada). En definitiva, els opinadors del nacionalisme espanyol estan d'acord en la important contribució dels Casillas, Xavi, Puyol, Iniesta, Villa, Silva, etc. a l'enfortiment del sentiment nacional.

Els diaris esportius madrilenys (*As* y *Marca*) també han establert molt habitualment, i més en aquests moments victoriosos, el vincle entre esport i nació (per exemple, *Marca.com* deia en la seua editorial l'endemà de la consecució de la Copa Mundial de Futbol que "el poble va estar més unit que mai al voltant d'una idea: Espanya"). I el recurs a la història i als mites espanyols són freqüents, com el moment en què van comparar (tant *Marca* com *As*) Pau Gasol amb el Cid Campeador quan va ser l'artífex de l'accés d'Espanya a la final del Mundial de Bàsquet del Japó 2006 jugant lesionat. Quan es va saber que no podria jugar la final contra Grècia, es parlava que havia de produir el mateix efecte que el Cid en l'adversari –la seua sola presència inspirava temor en els rivals. El tractament que fan els diaris esportius de Barcelona (*Sport* i *Mundo Deportivo*) és ben diferent, en tant que ja d'entrada fugen de la paraula "nació" per a referir-se a Espanya, solen fer al·lusió a l'origen subestatal dels jugadors quan els esmenten –el manxec Iniesta, els catalans Xavi, Piqué, Cesc i Puyol, el canari Pedrito, etc.– (Sopena i al., 2008) i els titulars sobre la selecció solen fer referència als jugadors blaugranes (González-Ramallal, 2008: 228).

Després d'aquestes victòries, els dirigents de la Federació Espanyola de Futbol van tenir clar que ja no hi havia rebuig cap a la bandera i que era hora de consolidar el seu paper com a símbol. Això implicava protegir-la de les confusions que es pogueren crear amb altres símbols (els jugadors catalans, per exemple, solen celebrar les victòries d'Espanya embolcallats en una senyera catalana). D'aquesta manera, en el reglament

³³⁶ No s'ha d'oblidar que la bandera nacional, a banda de la seua missió senyalitzadora té una altra de simbòlica, en la que es representa el "caràcter sagrat de la nació" (Payero, 2009: 112).

de les seleccions espanyoles, es va incloure que no es podia utilitzar cap bandera que no fóra l'espanyola abans i durant la cerimònia de lliurament de guardons en qualsevol competició oficial. Es volia evitar que la imatge d'entrega de la copa, que dóna la volta al món, estiguera enterbolida per la presència de colors diferents dels espanyols, com havia succeït en més d'una ocasió i com no succeeix en pràcticament cap país. Poc després d'iniciada aquesta norma, Espanya continuava la seua reeixida línia en les seleccions de joves, i guanyava els campionats d'Europa sub-19 i sub-21. En la cerimònia de lliurament de la copa en la categoria sub-19, el jugador de l'Sporting de Gijón Juan Muñiz apareixia embolcallat amb una bandera d'Astúries; sobtadament, davant de totes les càmeres i els presents, el seleccionador Ginés Meléndez va anar cap a aquest jugador i li va arrencar literalment la bandera de sobre, en una acció que només tenia la pretensió de complir la norma federativa, però que va donar pitjor imatge que la que es volia evitar donar. Les xarxes socials i els mitjans de comunicació van tractar durant uns dies la qüestió, amb no poca polèmica (Ginés Meléndez va ser *trending topic* a Twitter). Queda clara, doncs, la importància dels símbols i el paper dels esports de masses com a vehicle per a generar fidelitats, però també per a provocar reaccions de rebuig. L'ús de la bandera espanyola va en augment i l'esport (i més concretament el futbol) ha tingut un paper rellevant per a fer un pas més enllà, però en qualsevol cas, s'ha d'estar pendent de les conjuntures i s'ha de veure si un ús abusiu d'aquesta bandera pot generar també un rebuig major per part dels nacionalismes subestats.

En aquest sentit cal entendre, finalment, les declaracions del senador per EAJ-PNV Iñaki Anasagasti Olabeaga en el seu bloc el dia després de la victòria en l'Eurocopa, quan deia que s'havia fet més evident que mai que existeix un nacionalisme espanyol:

*Qui és el qui diu que el nacionalisme espanyol no existeix? Existeix i es manifesta. I no és dolent. És dolent que ho oculten. És el mateix nacionalisme que nega al Parlament Basc una consulta en nom del seu nacionalisme i és el mateix nacionalisme que ompli la plaça de Colón i dóna botzinades perquè Espanya guanya l'Eurocopa.*³³⁷

³³⁷ http://ianasagasti.blogs.com/mi_blog/2008/06/cualquiera-les-aguanta.html (publicat el 30 de juny de 2008; visita en febrer de 2012).

I continuava contestant als atacs que s'havien produït des dels mitjans de comunicació del centre principalment contra el president de l'Euskadi Buru Batzar Iñigo Urkullu, que havia declarat en la ronda de semifinals que, com que no hi jugava Euskadi, preferia que guanyara Rússia, el joc de la qual era el que més li agradava. Rússia va ser derrotada precisament per Espanya, i des de mitjans com la *COPE* o *El Mundo* es va aprofitar per a atacar durament Urkullu i fer-ne burla.³³⁸

Fent un pas més enllà en la història del futbol, la selecció espanyola aconseguia una nova Eurocopa el 2012 en Polònia/Ucraïna, i es convertia en el primer equip que aconseguia encadenar tres títols seguits en les dues competicions més importants de "l'esport rei" (Eurocopa, Mundial i Eurocopa, entre el 2008 i el 2012). Sobretot a partir de les eliminatòries finals contra França, Portugal i Itàlia, es tornava a repetir el que havia succeït els anys 2008 i 2010, però potser ara intensificat perquè l'ús de la *rojigualda* ja s'havia normalitzat completament el 2010, i això va comportar noves incorporacions a façanes, cotxes, bars, etc. i el lluïment generalitzar de pintures en la cara, samarretes i altre tipus de *gadgets*. El moment de profunda crisi i la corresponent necessitat d'alegries va col·laborar a mantenir aquesta línia d'extensió de l'eufòria nacional i enarborament de símbols. L'important pas de la desestigmatització ja s'ha donat, però per a alguns potser encara cal anar més enllà i a partir de l'esport estendre l'exhibició de la bandera a altres moments, com ara la diada nacional o manifestacions de diversa índole. Ho argumentava així Fernando Vilches en la seua columna de *La Razón* el mateix dia de la final, aprofitant també per a fer algun retret als nacionalismes subestatal:

En aquests dies, es veuen en balconades i finestres, en els taxis i furgonetes, en cotxes particulars i en vianants banderes espanyoles per onsevilla. Fora d'aquests

³³⁸ Segons refereix Anasagasti, "El Grup Risa, de la COPE, ha llegit un comunicat mèdic des de Cruces on, segons sembla està ingressat Iñigo afligit de forts dolors gàstrics des del moment en què va escoltar el coet del gol de Torres. Han dit que va estar a punt de 'palmar-la' i reunir-se amb Sabino Arana en el més enllà i que seguirà en observació fins que la Selecció hispana passe per Colón i se'n vaja de vacances. Segons sembla, Puigercós ha d'estar en la mateixa situació però no ha perdut el coneixement perquè, segons diuen, mai en va tenir". Anasagasti també cita textualment un article de Pedro J. Ramírez en *El Mundo*: "Què ridículs resulten des d'aquestes altures [les de la victòria d'Espanya] les pretensions dels Ibarretxe, Urkullu, Erkoreka, Puigercós, Carod i altres pigmeus als qui els amarga la vida els triomfs esportius que, en definitiva, reflecteixen la puixança internacional d'Espanya, fruit de l'èxit de la nostra democràcia constitucional!". (vegeu el mateix bloc citat en el peu de pàgina anterior).

esdeveniments esportius, la nostra bandera s'amaga una mica vergonyosament, i els que s'atreveixen a portar-la en polseres, rellotges o altres objectes són titllats com a fatxes o, benvolentment, com del PP. Portar-la en el cotxe fora de les dates assenyalades pot implicar algun disgust. Llàstima, perquè hauria de ser un símbol que unira a tots els espanyols, perquè la bandera no pertany a cap opció política. Per a "desembossar" aquest problema, seria de desitjar que els líders d'esquerra i els sindicalistes dels dos majoritaris animaren als seus seguidors, en les seues concentracions de protesta, a portar la bandera d'Espanya i no la republicana, perquè no té sentit traure a passejar un símbol antic que desconeixen la majoria dels nostres joves. Però també serveixen aquests esdeveniments per a traure a passejar el pèl de la devesa de molts "nacionalistos" (escric conscient aquest neologisme), els qui, en les localitats on governen, es neguen a col·locar pantalles gegantes perquè els afeccionats gaudisquen dels partits abrigallats els uns amb els altres. No se si és l'enveja, la poca altura de mires o un fals mini patriotisme de taifes el que els fa comportar-se així. Però la història la fan uns esportistes nascuts en tots els racons d'Espanya. Encara que els pese (Fernando Vilches, "La bandera, un símbolo", a larazon.es, 1/7/2012)

Condicionants actuals de la dinàmica centre-perifèria

Si en el punt anterior acabàvem amb la polèmica entre el nacionalisme basc i l'espanyol arran dels èxits de la selecció espanyola, en aquest apartat final es tracta de plantejar els principals elements sobre els quals gravita l'actual relació centre-perifèria a l'estat espanyol, centrant-nos especialment en els nacionalismes subestats (una vegada que hem dedicat un apartat monogràfic al nacionalisme espanyol), però parant especial atenció en la relació amb el centre. Ho organitzarem en diferents punts d'extensió variable, que, no obstant això, estaran necessàriament relacionats per a intentar oferir una panoràmica el més completa possible d'aquesta relació centre-perifèria, que ha de servir de fonament i marc per a quan ens centrem en el cas valencià. La relació de qüestions a tractar és la següent:

- A. La hipotètica fragmentació nacional que ha implicat l'estat de les autonomies en els casos català i, sobretot, basc.
- B. El paper estabilitzador del nacionalisme autonomista català fins al 2012.
- C. L'estigmatització del nacionalisme basc com a ètnic i irracional (i la seua extensió al conjunt del nacionalisme subestatal).

- D. (En relació amb el punt anterior) El paper d'ETA en la dinàmica centre-perifèria.
- E. Oscil·lacions sobiranistes com a factor de negociació i avanç en el procés emancipador.
- F. La hipotètica mutació nacionalista del regionalisme.
- G. Els conflictes lingüístics.

A. *L'estat de les autonomies com a instrument de fragmentació nacional.* Aquesta és la visió que han tingut nacionalistes catalans i bascos, de manera més convençuda en el cas d'aquests darrers. Hi ha prou diferència en la intensitat amb la qual s'ha plantejat el projecte *Països Catalans* i el projecte *Euskal Herria*,³³⁹ fins i tot ja en temps de la República; i potser ja des d'aquell moment, el comportament d'uns i altres nacionalismes subestats ha estat condicionat de cara al procés de negociació dels estatuts en el període de reformes de 1975 a 1980. S'ha de recordar que en els primers projectes d'estatut basc del principi dels anys trenta Navarra hi estava inclosa i que ulteriorment no va formar part del projecte final per un ajustat marge de 53 a 47% en l'Assemblea General de Municipis. En els anys setanta i també en l'actualitat, una part important del poble navarrès, especialment determinats territoris de l'oest i del nord (quasi coincidents amb els de parla basca), se senten part d'una comunitat nacional basca i així ho demostren sistemàticament en les urnes,³⁴⁰ on els partits que es presenten a la CAB s'han presentat també a Navarra en les diferents eleccions, i han obtingut sempre alguna representació. També s'ha de considerar l'actiu històric que implica per al nacionalisme basc incloure Navarra, que ha sigut un regne independent durant segles i que ha sigut el territori de la corona espanyola que més temps va gaudir d'autogovern. Potser per aquest motiu, però també perquè el nord-oest del territori navarrès és de les zones on més es parla basc, Navarra és un territori

³³⁹ El debat sobre el territori té més presència a Catalunya (Països Catalans) i, com estem sostenint, sobretot al País Basc (Euskal Herria), que a Galícia, on, segons Lois i al. (2001: 212), la debilitat del nacionalisme ha arraconat les reivindicacions sobre territoris històrics (actualment de Lleó, Astúries, Portugal...) i les referències nacionals són més aviat cultural-lingüístiques.

³⁴⁰ Per exemple, en les eleccions autonòmiques de 2011, en la *merindad* de Sangüesa, al nord-est, el nacionalisme basc (vot combinat de *Nafarroa Bai* i *Bildu*) va suposar un poc més de la tercera part; en la de Pamplona, que inclou també el nord-oest del territori foral, prop del 40% dels sufragis foren nacionalistes; en Olite i Estella, en el centre, prop del 20%; i només a la *merindad* de Tudela (sud) es registren percentatges inferiors al 10%. En total, en aquestes eleccions, el nacionalisme va sumar el 28'7% del vot (Font: www.elecciones2011.navarra.es, visitat en febrer de 2012).

fonamental per al nacionalisme perifèric basc i fins i tot Pamplona ha sigut considerada la capital històrica. En conseqüència, no ha de resultar estrany que la incorporació de Navarra al conjunt dels territoris bascos (Euskal Herria) fóra (i encara ho és) una reivindicació clau. I que s'haja denunciat que l'estat de les autonomies ha sigut un instrument per a trencar la unitat nacional basca o que no s'haja deixat als pobles basc i català pronunciar-se sobre el seu destí.

En el cas dels Països Catalans, que de moment considerarem únicament des de la perspectiva del Principat (o la comunitat autònoma de Catalunya), aquesta reivindicació mai ha sigut tan transcendental. En general, tant el nacionalisme d'esquerres com el de dretes tenen clar que hi ha una comunitat lingüística catalana i fins i tot elements culturals comuns fruit de les repoblacions catalanes dels regnes de Mallorca i València, i de la pertinença passada a una mateixa corona. Però ni el projecte d'Estatut de 1919, ni l'Estatut de la República consideraren mai la inclusió de les illes o el País Valencià (al marge d'una menció sobre una possible federació futura en l'esborrany inicial de l'Estatut de Núria, que després seria suprimida). Tampoc des d'aquests territoris hi va haver mai cap iniciativa en aquest sentit (fora de les lògiques imitacions d'un procés en què Catalunya era pionera). Això no significa que en temps de la Segona República no hi haguera contactes polítics entre els nacionalistes i regionalistes d'uns i altres territoris; i que fins i tot ERC o la Lliga (més el primer que el segon) saludaren o promocionaren la formació d'algun partit (Esquerra Republicana del País Valencià, Esquerra Valenciana...); o, més enllà, s'arribara ja a parlar dels Països Catalans i una possible expansió dels grup polítics (Gonzàlez Vilalta, 2004: 242-243). Però no hi havia un plantejament seriós de federació d'autonomies o alguna cosa semblant. És normal, doncs, que això no estiguera en l'agenda de Convergència Democràtica de Catalunya, Unió Democràtica de Catalunya o Esquerra Republicana de Catalunya quan estan preparant-se per a negociar la Constitució i després per a redactar l'Estatut. Més encara quan, definitivament, l'article 145.1 de la Constitució sanciona que "En cap cas s'admetra la federació de comunitats autònomes", que era una prevenció més aviat destinada al cas basconavarrès.³⁴¹ Després d'això, CiU, en la

³⁴¹ El nacionalisme basc, però, va aconseguir que la Constitució incloguera una Disposició Transitòria (la quarta), que establia que "En el cas de Navarra, i a l'efecte de la seua incorporació al Consell General

línea de respecte al marc constitucional, no ha promogut la creació d'una federació valenciana o balear del partit, ni ha reivindicat la idea dels Països Catalans. En canvi, ERC sí que ho ha fet, tot i que, reiteradament, els èxits electorals es limiten al Principat. Esquerra Republicana entén que el marc nacional de referència són els Països Catalans, tot i que sàpia que les possibilitats reals d'independència només estan a Catalunya i oriente principalment la seua acció política en aquest territori. En aquest sentit, té, per tant, una concepció culturallingüística de la nació. I això contrasta amb la concepció que tenen CiU i el Bloc Nacionalista Valencià (aliats en eleccions europees), més aviat voluntarista i circumscrita als marcs legals autonòmics (la nació dels catalans és Catalunya-Principat i la nació dels valencians és el País Valencià).³⁴² En qualsevol cas, i en contrast amb el cas d'Euskal Herria, els Països Catalans (a més d'Aragó) sí que tenen una tradició històrica de pertinença a una mateixa entitat politicoterritorial diferent de Castella al llarg de gairebé cinc segles, però això no ha tingut massa pes en la consideració de bona part dels valencians des del començament del segle xx i, de manera més transcendent, des de 1978, com veurem més endavant. La proposta de Països Catalans que concreta Fuster (1962) està basada sobretot en la llengua i en la unitat lingüística d'aquests territoris. En canvi, mai s'ha formulat una proposta que, en primer lloc, assumisca que el Regne de València (i fins i tot el Regne d'Aragó) era bilingüe (i per tant ho era la Corona d'Aragó) i ha continuat sent bilingüe fins als nostres dies; i, en segon lloc, sense situar com a eix central la llengua, sinó la tradició historicopolítica, plantege una reivindicació "nacional" del conjunt de la Corona d'Aragó, incloent-hi el mateix Aragó. I aquesta hipotètica proposta mai no ha vist la llum perquè els nacionalismes naixen etnolingüístics en el segle xix, com ja hem repassat.

Basc o al règim autonòmic basc que el substituïska, en lloc del que estableix l'article 143 de la Constitució, la iniciativa correspon a l'òrgan foral competent, el qual adoptarà la seua decisió per majoria dels membres que el componen. Per a la validesa d'aquesta iniciativa caldrà, a més, que la decisió de l'òrgan foral competent siga ratificada per referèndum expressament convocat a aquest efecte, i aprovat per majoria dels vots vàlids emesos".

³⁴² Tot i que en alguna ponència política Convergència Democràtica de Catalunya pugua apuntar que "Convergència, sense pretendre cap protagonisme, està en disposició de ser els fonaments per vestir una relació entre partits nacionalistes de l'antiga corona d'Aragó, que comparteixin estratègies i objectius, també col·laborin i aportin el seu esforç a la refundació del catalanisme, i això per sobre de cadascuna de les sigles, sense descartar formules polítiques que permetin aquesta visualització" (*L'aportació de CDC a la refundació del catalanisme*, ponència del 15è Congrés de CDC, 11-13 de juliol de 2008, pg. 57).

En realitat, en l'únic cas on hi ha conflicte és en el basc, perquè la unió dels territoris de parla basca continua sent una reivindicació de tot el nacionalisme basc i de tot el nacionalisme subestatal amb presència a Navarra, que només té una versió basca.³⁴³ La Proposta de reforma de l'Estatut d'Euskadi (2004), popularment coneguda com *Pla Ibarretxe*,³⁴⁴ en el seu article 6, obri la possibilitat que es pugui produir una associació de comú acord entre la Comunitat d'Euskadi, d'una banda, i la Comunitat Foral de Navarra i els territoris bascos d'Iparralde (País Basc francès) de l'altra, sense més limitació que la voluntat dels pobles i eliminant l'efecte sancionador de l'article 145 de la Constitució (Ezeizabarrena, 2008: 268-269). Aquest va ser un dels punts que més rebuig va provocar en els dos grans partits estatals i una de les causes de que es bloquejara la possibilitat del debat de la proposta en el Congrés dels Diputats el 2005. La preocupació (real o escenificada) de partits com el PP davant d'aquesta qüestió es perllonga a 2011, quan, en el marc del rencontre polític entre PP i Unión del Pueblo Navarro-UPN, que es presenten novament en coalició a les eleccions generals de novembre, Rajoy adquireix el compromís amb Yolanda Barcina, presidenta de Navarra per UPN, que si es produeix una reforma de la Constitució en el seu mandat suprimirà la disposició transitòria quarta, que obria una possibilitat (complexa i limitada, però possibilitat) a la unió entre la CAB i Navarra. En aquell moment, Barcina va declarar que: "Cal tancar d'una vegada per sempre aquesta porta entreoberta a l'absorció de Navarra per Euskadi".³⁴⁵ Declaracions com aquesta i la fermesa del nacionalisme basc en la reivindicació del marc Euskal Herria deixen clar que aquesta qüestió és encara un assumpte pendent en la dinàmica centre-perifèria, almenys pel que fa al País Basc.

³⁴³ Segons Pérez-Agote (1999: 11), el navarrrisme afecta la dreta espanyolista, que acaba creant un partit propi (UPN, després també CDN), que trenca de vegades amb el seu aliat PP. Però dins del nacionalisme basc que opera a Navarra també hi ha una singularitat navarresa que ha dut a pautes de pensament i acció diferenciades, i l'aparició d'Aralar (2001), disgregada d'HB n'és un clar exemple. En definitiva, tots els navarresos són navarrestes, i això ho fan "compatible amb una identitat col·lectiva política d'àmbit més ampli, espanyol o basc" (1999: 12). Per això, "el navarrrisme no és nacionalisme en sentit estricte" i d'aquí ve la seua debilitat, perquè no aconsegueix cohesionar, articular tots els navarresos sota el mateix projecte nacional. Una espècie de nacionalisme amb un marc referencial només navarrés (com ha anat fent el Bloc al País Valencià), no ha tingut èxit (entenent que Convergència de Demòcrates de Navarra, escissió "a l'esquerra" d'UPN i que tenia plantejaments polítics menys dependents de Madrid, mai va ser en realitat un partit nacionalista).

³⁴⁴ S'ha conegut també amb els noms de Proposta d'estatut polític de la comunitat d'Euskadi, Proposta del Parlament Basc per a la convivència en Euskadi o Nou estatut polític d'Euskadi.

³⁴⁵ María Jesús GÜEMES, "Rajoy quiere eliminar el derecho de Navarra a unirse a Euskadi", a *Público.es*, 12/11/2011 (visita febrer de 2012).

B. El nacionalisme autonomista català com a factor d'estabilitat: seny i sentit d'estat (només fins a l'any 2012?). Ja hem comentat en el recorregut històric pels nacionalismes subestats i quan parlàvem del regionalisme, que hi ha dificultats per a parlar de nacionalisme català en sentit estricte quan ens referim a Convergència i Unió, perquè tot i que els dos partits que formen la coalició es declaren nacionalistes, afirmen que Catalunya és una nació i en les seues declaracions polítiques fan algun tipus de reclamació del dret a decidir del poble català,³⁴⁶ la seua pràctica política està dominada per la moderació i el "sentit d'estat". Aquestes atribucions han sigut repetidament alabades pels dos grans partits espanyols, PP³⁴⁷ i PSOE,³⁴⁸ i reivindicades com un valor pels mateixos dirigents de la coalició.³⁴⁹ CiU ha sigut el suport principal de tots els governs espanyols en minoria al Congrés (UCD, PSOE, PP i altra vegada PSOE) i ha permès la governabilitat de l'estat en repetides ocasions, parapetat en aquest sentit d'estat que s'empra després com a estratègia negociadora per a, en aquests períodes de majoria simple, aprofundir en l'autogovern (es tracta, en definitiva, d'un intercanvi: suport per als pressupostos o per a unes retallades, a canvi

³⁴⁶ "Catalunya ha d'aspirar al reconeixement ple dels seus drets nacionals, sense renunciar a l'aspiració d'un dret a decidir dins de la Unió Europea. Una Unió Europea que respecti i doni suport a la conformació i independència en els nous estats que emergeixin del seu si" ("L'aportació de CDC a la refundació del catalanisme", ponència del 15è Congrés de CDC, 11-13 de juliol de 2008, pg. 40). O també: "El reconeixement de la personalitat política i nacional de Catalunya s'ha d'obtenir per mitjà de l'exercici del dret a l'autodeterminació" (op. cit.: 12).

I de manera més matisada en el cas d'Unió Democràtica de Catalunya: "Com a ciutadans de qualsevol nació, hem defensat i defensem que posseïm la potestat natural i inalienable de decidir lliurement i democràticament la nostra estructuració política. El dret d'autogovernar-nos no deriva de cap concessió delegada d'un Estat, sinó de la nostra realitat com a nació. Tot i això, l'any 1931 la gent d'Unió va entendre llavors –com també entenem avui en una nova realitat europea que era possible ser catalans i alhora articular Catalunya dins d'una estructuració política més àmplia, però sempre sobre la premissa de relacionar-se en un conjunt de pobles que posseïssin, cadascun d'ells, el seu ple dret a l'autodeterminació. És en aquest sentit que s'ha d'interpretar la proposta del nostre manifest fundacional de construir una confederació ibèrica lliurement pactada, perquè aquesta era la fórmula que havia de fer compatible la sobirania de Catalunya com a nació amb la continuació d'una col·laboració mútua amb els altres pobles d'Espanya" (document "La Sobirania de Catalunya i l'Estat Plurinacional", aprovat pel Consell Nacional Extraordinari d'UDC celebrat a Sant Cugat el dia 1 de maig del 1997 i reafirmat en la "Ponència d'estratègia política" del 24è Congrés d'UDC, 18-19 d'octubre de 2008, pg. 12).

³⁴⁷ Aznar va fer alabances a CiU en aquest sentit en la seua primera legislatura de govern, i també ho va fer Rajoy a l'inici de la seua quan, el gener de 2012, CiU aprova les primeres retallades.

³⁴⁸ Vegeu, per exemple, les declaracions del que aleshores era ministre de Foment, José Blanco arran de les votacions sobre la reforma de la negociació col·lectiva, que va comptar amb el recolzament de CiU (*lavanguardia.com*, 23/06/2011).

³⁴⁹ Vegeu, per exemple, l'article "Mas afirma que els nacionalistes tenen més sentit d'Estat que PP i PSOE" (*elperiodico.com*, 23/09/2011).

de la gestió autonòmica de l'impost X o la transferència de determinada parcel·la). Està clar que, tot i que de la necessitat es fa virtut, ni els partits del centre ni els partits perifèrics se senten còmodes en aquesta relació, i un exemple ben il·lustratiu des del costat del centre el tenim quan, després d'una legislatura (1996-2000) de pactes amb els nacionalistes catalans, el PP guanya per majoria absoluta en les eleccions de 2000: el triomf va ser celebrat per la multitud congregada al carrer Gènova amb crits de "¡Pujol, enano, habla castellano!".

El suport al govern central també amaga en no poques ocasions la defensa d'interessos de classe, perquè no s'ha d'oblidar que CiU és la referència política de la burgesia catalana. I si a aquesta li convé desenvolupar determinades actuacions en el conjunt de l'estat, CiU ha de donar suport al govern de torn i permetre que les duga a bon port. Això s'ha vist molt clarament en 2011-2012 quan tant el PSOE com el PP han demanat suport per a desenvolupar les receptes neoliberals que el Fons Monetari Internacional i el Consell Europeu recomanaven per a Espanya. CiU no ha dubtat a aportar el seu suport, i en considerar adequades aquestes receptes, tot i els sacrificis que implicaven per als ciutadans.

Potser CiU (i de vegades també el PNV) avança en l'autogovern amb aquesta estratègia i, a llarg termini, pot donar els seus fruits mentre no es troben amb una regressió autonòmica que reclamen determinats elements conservadors. Però el fet que CiU no li pose damunt de la taula al govern central un projecte sobiranista (com sí que ho ha fet el PNV) impedeix visualitzar clarament la presència d'una formació nacionalista. Sembla que en la pràctica s'imposa la tesi d'UDC de la "confederació ibèrica" i que no es volen fer passos més enllà. Això ens hauria de conduir a categoritzar el nacionalisme de CiU com "subestatal autonomista/federalista". Aquesta postura del nacionalisme burgès català permet atenuar el conflicte centre-perifèria a Catalunya, però, per contrast, contribueix alhora a assenyalar la "radicalitat" del PNV i, per tant, a incrementar la tensió centre-perifèria al País Basc.

No obstant això, precisament en el 16è Congrés de CDC celebrat al final de març de 2012 a Reus, el principal partit de la coalició CiU donava un gir sobiranista a través d'una ponència política que afirmava que CDC "ha de promoure el debat en el si de la

societat per tal de construir l'estat propi que ens garanteixi la pervivència com a nació i la viabilitat com a societat, avui amenaçades” (Ponència “La transició nacional”, 16è *Congrés de Convergència*). El text inicial estava en la línia habitual de reclamar la sobirania, però mesurant molt les paraules. El text final és el fruit de l'acceptació d'una esmena presentada per un nombrós grup de militants entre els quals estaven les joventuts, però també altres destacats militants, com Oriol Pujol, nomenat nou secretari general del partit en el mateix congrés. Per primera vegada es parlava de reivindicar un estat propi i ara cal veure quin és el recorregut polític d'aquestes intencions en el curt i el mitjà termini. UDC va manifestar després del Congrés que veia compatible “l'estat propi” de CDC amb el seu “model confederal”,³⁵⁰ i evidentment ho són mentre no hi haja propostes polítiques damunt de la taula. Si CDC intenta dur a la pràctica el seu gir sobiranista és quan caldrà veure si són models perfectament compatibles. De moment, la cúpula del partit (però no el president de la Generalitat) va participar de la major manifestació independentista de la història en la Diada de Catalunya de 2012; i al dia següent, en una roda de premsa, Artur Mas manifestava que “l'objectiu és dotar Catalunya d'estructures d'estat”.³⁵¹ Pocs dies després anunciava l'avançament d'eleccions per al 25 de novembre del 2012 i apuntava que en la següent legislatura, si CiU governava, es produiria la consulta popular, encara que el govern central i el parlament espanyol no concediren el permís. No obstant això, unes setmanes abans el president Mas assumia la pèrdua d'autonomia de la Generalitat en sol·licitar ajuda econòmica a l'estat espanyol. No se sap si els camins encetats són sense retorn, però el que està clar és que el nacionalisme moderat català pot haver trencat l'any 2012 amb la seua tradició pactista i d'estabilització de l'estat espanyol.

C. Nacionalisme basc ètnic-nacionalisme català cívic. Ja vam veure que sota l'etiqueta “patriotisme constitucional” el nacionalisme espanyol buscava presentar-se com a cívic amb l'objectiu de contrastar amb uns nacionalismes subestats presentats com a ètnics. Però, tornant a l'argument que suggeríem en el punt anterior, aquest

³⁵⁰ Vegeu “Antoni Castellà veu ‘absolutament compatible’ l'estat propi de CDC amb el model confederal d'Unió”, a *ara.cat*, 25/3/2012.

³⁵¹ Vegeu Àngels Piñol i Maiol Roger, “Mas: ‘es el momento de dotar a Cataluña de estructuras de Estado’”, a *elpais.com*, 12/9/2012 (http://ccaa.elpais.com/ccaa/2012/09/12/catalunya/1347433343_155343.html, visita el mateix dia).

plantejament conviu amb una habitual distinció entre els nacionalismes català i basc, en la qual de vegades s'etiqueta el nacionalisme català com a cívic i el basc com a ètnic (vegeu, per exemple, Serrano, 1998; o Alonso, 1999).

Sobre aquest punt centrarem l'atenció en el debat virtual mantingut per Araceli Serrano i Julen Zabalo amb les seues obres dedicades específicament a aquesta qüestió. Basant-se en una investigació qualitativa de finals dels vuitanta, Serrano afirma que:

En el cas basc, s'ha localitzat un nacionalisme de tipus, bàsicament, ètnic, amb especial èmfasi en els ancestres, la història i la projecció del passat, la cultura comuna i la solidaritat intracomunitària, amb importants concepcions dualistes de la societat i unanimites del nosaltres –sense fractures– (1998: 100-101).

Continua sostenint que la dimensió civil a Euskadi és precària, sobretot perquè no s'accepta la norma bàsica, la Constitució (espanyola); que predominen les referències a aspectes genealògics, comunitat de naixement, descendència comuna, comunitat d'història, família basca; es planteja una alteritat nacionalista/no nacionalista, que s'equipara pràcticament a basc/no basc; domina una definició per oposició, més que per autoafirmació; i el recurs a arguments emocionals és habitual (Serrano, 1998: 101-111).

En canvi, Serrano es refereix al nacionalisme català com a cívic, perquè hi predomina un "autonomisme d'enfrontament" que no qüestiona la norma bàsica (potser perquè els nacionalistes catalans són també "pares" de la Constitució,³⁵² que no és el cas dels bascos, que no integraren aquella comissió), i sobretot perquè la individualitat cobra un paper fonamental, enfront de la concepció comunitària basca. En el discurs del nacionalisme català es poden trobar referències del tipus: territori (enfront de cultura), projecte comú, comunitat politicolegal, nació com a lloc de convivència, orientació al futur, pragmatisme, adaptabilitat, llengua com a factor d'integració i adquisició de la nacionalitat, etcètera (Serrano, 1998: 101-105).

Precisament Zabalo, sociòleg lligat a l'independentisme basc, que fa un article-contestació al de Serrano, veu un error incloure la llengua com a tret que lliga el

³⁵² Com recordarem, Miquel Roca i Junyent (CiU) va ser un dels ponents de la Constitució.

nacionalisme català a la concepció cívica, perquè els aspectes culturals solen ser factors primordials, més aviat vinculats a la concepció ètnica (2004: 74). Per a Zabalo:

És un contrasentit presentar com a models oposats de nacionalisme el català i el basc, quan la seua concepció de la nació resulta bastant similar i el que sí que els separa és la pràctica política. La caracterització del nacionalisme es fa en aquests casos des d'aquest punt de vista de la pràctica política, i després es trasllada a l'àmbit de la nació. (...) La diferenciació que normalment es fa entre ells respon a una categorització política (radical, moderat...) i no al concepte de nació que cadascun defensa (2004: 68-69).

Inicialment i com ja vam veure, el nacionalisme basc cerca en la raça i l'ètnia el caràcter aglutinant, perquè pocs (i menys els primers peneubistes) parlaven la llengua. L'èuscar, per tant, per la seua limitada difusió i la dificultat d'aprenentatge,³⁵³ no té aquest paper integrador que té el català a Catalunya. Al nacionalisme basc se'l sol enquadrar en l'ètnic, sobretot pel seu origen i desenvolupament inicial. Però, segons Zabalo, en els últims temps té clarament un component politicoterritorial, tot i que se l'intente qualificar d'irracional (2004: 75).

El nacionalisme basc es basa més en la voluntat i la territorialitat, mentre que el català ho fa en la llengua. El nacionalisme basc inclou els no nascuts en el territori en major mesura que el català; hi ha més militants polítics no nascuts en el territori en partits nacionalistes bascos que en partits catalans (Zabalo, 2004: 79-80), potser precisament perquè en el nacionalisme català, al cap i a la fi, és fonamental ser parlant de la llengua, i en el basc només cal intentar-ho. En aquest sentit, el català podria ser més excloent. Però el basc pugna frontalment amb l'estat, mentre que el català és més moderat en els seus plantejaments. Així, erròniament segons Zabalo (2004: 81), la caracterització de tots dos nacionalismes es basa més en el plantejament polític que en el model nacional (un model més pactista en el cas català, i un altre de més sobiranista en el basc). En realitat, com quasi tots els nacionalismes contemporanis d'Europa Occidental, incloent-hi l'espanyol, el basc i el català combinen característiques de tots dos tipus: sempre hi ha una base miticohistòrica i cultural sobre la qual després

³⁵³ S'entén dificultat per a un parlant de llengua romanç, que és el cas d'un castellanoparlant. Aquest, en canvi, tindrà bastant més fàcil entendre i aprendre el català o el gallec.

s'edifica un projecte politicocívic que ja en el segle XXI implica la integració de tots els habitants que habiten el territori nacional.

D. El paper d'ETA en la dinàmica centre-perifèria. Tot i que ja hem comentat que a Galícia i als territoris de parla catalana també van sorgir organitzacions armades nacionalistes, *Terra Lliure* i *l'Exercito Guerrilheiro do Pobo Galego Ceibe* desapareixen el 1991 amb un recorregut curt i una incidència molt limitada. Sens dubte l'organització amb més impacte ha sigut ETA, que el 2012 mantenia el seu "cessament definitiu de l'activitat armada", però encara no havia entregat les armes ni s'havia dissolt, i continuava condicionant la política espanyola i la relació centre-perifèria. ETA té una part important de responsabilitat en el fet que s'haja considerat el nacionalisme basc ètnic en compte de cívic, i és cert, com deia Zabalo, que el plantejament polític més clarament sobiranista (comú a pràcticament tot el nacionalisme basc) ha propiciat aquesta associació, però també el recurs a la violència per part d'ETA, que duu a establir la seqüència violent-irracional-emocional-ètnic. Però tampoc l'ús de les armes com a estratègia té res a veure en principi amb el model de nació (cívic o ètnic), que depèn més de qüestions com els criteris d'inclusió dels connacionals o el mecanisme de fonamentació de la nació (voluntarisme o objectivació).

El 1985, Juan María Bandrés, líder d'Euskadiko Ezkerra, partit vinculat a ETA politicomilitar (p-m), va contestar unes acusacions de l'aleshores president del PNV, Xabier Arzalluz, amb unes altres acusacions:

*[Arzalluz] es va desplaçar a Iparralde [el país basc francès] per a persuadir els membres d'ETA (p-m) que no havien de cessar en l'ús de les armes i abandonar la violència, per a aconseguir, en definitiva, unes quantes transferències més per al Govern del PNV. En aquell moment, nosaltres ja feia molt de temps que negociàvem una pau digna que acabara amb la violència i retornara a les seues cases presos i exiliats.*³⁵⁴

Aquesta cita obri la qüestió de la instrumentalització del terrorisme, al marge de la utilitat que els mateixos membres d'ETA hagen pogut donar a la seua activitat. Es coneix que hi ha hagut una (intermitent) via de comunicació entre ETA i altres partits

³⁵⁴ Carta enviada per J.M. Bandrés a EFE el dia 19/8/1985; citat en Pedro FERNÁNDEZ BARBADILLO, "Bandrés acusó a Arzalluz de incitar a ETA (p-m) a seguir matando", al suplement d'història de *Libertaddigital.com*, 2/11/2011.

nacionalistes, i fins i tot aquests fets (o almenys el que es compta sobre els fets) apunten que el nacionalisme conservador basc ha utilitzat o ha volgut utilitzar ETA com a eina per a la negociació política amb el centre. Més clares i més recents han sigut les aliances tàctiques entre el món d'ETA i els partits nacionalistes que no donen suport a la violència, amb dos moments àlgids que podem situar en el Pacte de Lizarra-Garazi (12/09/1998) entre totes les forces nacionalistes, que va donar lloc a una treva d'ETA, trencada unilateralment poc més d'un any després; i l'aliança electoral Amaiur (abans Bildu) formada el 2011 entre totes les forces nacionalistes excepte PNV (i alguns grups minoritaris com *Atarrabia Taldea* o l'associació *Zabaltzen* que lidera Uxue Barkos), que també ha possibilitat una nova treva d'ETA, aquesta vegada anunciada com a definitiva. Aquestes aliances del nacionalisme han sigut aprofitades electoralment per l'esquerra *abertzale*, gràcies al seu impacte en l'activitat d'ETA i a les esperances de pacificació que van obrir aquests processos de formació de fronts nacionalistes. Per tant, es pot dir que ETA ha tingut un impacte negatiu en el món nacionalista, sobretot perquè ha contribuït a estigmatitzar-lo i perquè també hi ha hagut víctimes nacionalistes basques a mans d'ETA, però en determinats moments també s'ha jugat amb ETA (específicament amb la seua desaparició) com a element per a impulsar el nacionalisme.

En l'altre extrem tenim els partits majoritaris d'àmbit estatal, el PSOE i el PP, que, tot i ser víctimes evidents de l'acció d'ETA (sobretot en el cas del PP i el seu entorn), també s'ha jugat repetidament la carta de l'activitat terrorista per a obtenir rèdits electorals. Això s'ha produït a través de dos mecanismes: el lògic victimisme, que de vegades és forçadament potenciat; i la possibilitat de passar a la història com el govern que ha acabat amb ETA. Respecte de la primera qüestió, el període quan comença a canviar l'actitud d'una part dels bascos que comencen a rebutjar activament a ETA (apareixen *Gesto por la Paz* i altres associacions), finals dels vuitanta, es veurà reforçat a partir de 1993 amb les campanyes del llaç blau demanant l'alliberament dels segrestats de llarga durada (Julio Iglesias Zamora, José María Aldaya, Cosme Delclaux y José Antonio Ortega Lara) i, molt especialment després del segrestament i execució del regidor del

PP d'Ermua Miguel Ángel Blanco. Són anys en què les accions d'ETA són escasses,³⁵⁵ però els mitjans de comunicació comencen a donar-li molta importància, de manera que aconseguen que el terrorisme s'imposa a l'atur i a altres qüestions econòmiques i socials en les preocupacions dels ciutadans.³⁵⁶ Són moments en què, per exemple, moren al voltant de 1.000 persones en accidents laborals (Martínez García, 2009) i més dones per violència de gènere que per l'acció d'ETA (tot i que no al nivell del principi del mil·lenni), però els mitjans no paren massa atenció en aquests altres drames i sí en el del terrorisme, perquè ara incideix molt directament en poder polític, judicial i els mateixos mitjans de comunicació. Per l'acció d'aquests mitjans, un problema d'una part de la societat passa a ser un dels majors problemes de la societat mateixa. Es genera un moviment de masses que serà clau per a l'arraconament d'ETA i s'utilitza electoralment l'estatus de víctimes (en les eleccions de 1996 i 2000, les dues primeres que va guanyar el PP, ETA era una part important dels discursos de precampanya i campanya), sobretot per part del Partit Popular, que incorpora amb freqüència víctimes i familiars de víctimes en els mítings.

En aquest moment en què ja hi ha un rebuig massiu al grup armat per part de la societat espanyola i durant el govern del PP, es produeix l'esmentat Pacte de Lizarra, i a partir d'aleshores s'obri un període de màxima conflictivitat entre el nacionalisme espanyol i els nacionalismes subestats, en el qual s'intentarà situar en un mateix bloc tot el nacionalisme basc (ETA, Batasuna, EA, PNV), i més encara quan ETA trenca la treva el 1999. El Partit Popular passa a una estratègia frontista amb el nacionalisme perifèric i la culminació és la ponència de Piqué i San Gil sobre el patriotisme constitucional, que insisteix en la bretxa entre un nacionalisme cívic (l'espanyol) i uns altres ètnics (subestats) i irracionals.³⁵⁷ Aquesta línia d'actuació provocarà una millora dels resultats electorals dels nacionalismes subestats sobiranistes (ERC, BNG, i les posicions del PNV guipuscoa aniran obrint-se camí per a donar lloc al Pla Ibarretxe

³⁵⁵ Vegeu dossier "Auge y caída de ETA", a *Público*, 11/01/11, pgs. 10-11.

³⁵⁶ Vegeu els baròmetres del CIS d'aquests anys (www.cis.es).

³⁵⁷ Des del nacionalisme subestatal, Suso de Toro afirmava aleshores que l'ús del PP i certs mitjans de comunicació del tema del terrorisme va fer que en un moment donat fóra hegemònic el pensament d'una "Espanya uniforme", que desconfia de l'interior (País Basc, Catalunya), però també de l'exterior (Europa), que divideix l'estat entre "mals espanyols" –catalans, bascos, alguns gallecs, alguns valencians...– i "bons espanyols" –la resta– (2004: 118-119). Segons De Toro, l'exaltació d'aquesta Espanya "no és una ofensiva contra els nacionalismes, ho és contra els demòcrates" (2004: 120).

pocs anys després). Quan el nacionalisme espanyol es radicalitza, els nacionalismes subestats també ho fan. En canvi, el període de “moderació nacional” del PSOE reajustarà els resultats a temps anteriors, al marge de les dinàmiques particulars que pogueren concórrer en cada territori: per exemple, el 2009 hi ha un retrocés del BNG i el PNV perd la presidència del govern basc per primera vegada; i el 2010, ERC pateix una davallada històrica de la qual es beneficien els moderats CiU. Però en definitiva tot això ve a confirmar que l’activitat o inactivitat d’ETA té repercussions sobre la resta del nacionalisme basc i, més enllà, sobre la resta del nacionalisme perifèric de l’estat.

D’altra banda, tant el PP com el PSOE també han cedit a la temptació de negociar amb ETA el final de la lluita armada, perquè, a banda de la bondat intrínseca del fet, podrien obtenir beneficis electorals. El govern d’Aznar ho va fer durant la treva de 1999 i en els primers moments de la negociació el PP va moderar el discurs respecte del nacionalisme basc, fins al punt de la famosa referència al món d’ETA de l’aleshores president del Govern com el Moviment d’Alliberament Nacional Basc, al·lusions que calia ser generós, oferir diàleg, ser flexible, compartir la responsabilitat de la pau, etc. La iniciativa va rebre el suport de tots els grups polítics i mitjans de comunicació.³⁵⁸

El 2004 ETA anunciava que no atemptaria més a Catalunya i això havia estat precedit d’una reunió entre l’organització i el líder d’ERC, Carod-Rovira, que va ser filtrada a la premsa pel Centro Nacional de Inteligencia. Aquesta filtració va significar la dimissió del president dels republicans com a conseller en cap del Govern de la Generalitat i una nova fita en l’escalada de tensió entre el PP i els nacionalismes subestats. El març de 2006, després de contactes amb el Govern d’Espanya del PSOE, s’iniciava una altra treva d’ETA. Rodríguez Zapatero ja havia anunciat el 2005 que tenia la intenció d’acabar amb ETA mitjançant el diàleg, però sense concessions polítiques, i el PP i l’Asociación de Víctimas del Terrorismo, afí als populars, havien criticat durament al govern i fins i tot havien convocat ja manifestacions multitudinàries. Tots els grups van donar suport en el Congrés a la iniciativa d’entaular un diàleg amb ETA, excepte el PP, que va continuar la seua línia de rebuig frontal. Alguns dirigents socialistes bascos, com Nicolás Redondo Terreros, Gotzone Mora o Rosa Díez, que van fer costat al PP en

³⁵⁸ Vegeu “Cuando Aznar prometía generosidad”, a *elpaís.com*, 7/3/2006.

les negociacions de 1999, ara es manifestaven radicalment en contra del seu propi partit, fins al punt de provocar conflictes interns. Rosa Díez abandona el PSOE i això seria el germen de la creació d'UPyD. La treva va durar gairebé un any i va ser trencada també unilateralment per ETA per interpretar novament que no hi havia voluntat d'avançar en les negociacions.³⁵⁹ Les crítiques a la política antiterrorista del PSOE van continuar amb intensitat fins a les eleccions generals de 2008.

A partir de setembre de 2010 s'inicia la tercera de les darreres treves d'ETA, amb una seqüència de comunicats que reforçaven cada vegada més la intenció d'abandonar les armes. El primer comunicat venia precedit d'un acord entre Eusko Alkartasuna i l'antiga Batasuna, que seria la llavor de la coalició electoral posterior (Bildu-Amaiur). L'anunci de cessament definitiu va aplegar l'octubre de 2011, després de la Conferència Internacional de Pau de Sant Sebastià organitzada per Lokarri (ex-Elkarri), en la que no va intervenir el Govern d'Espanya, que es va desmarcar explícitament, però sí el Partit Socialista d'Euskadi-PSE, i la resta de forces polítiques basques excepte PP i UPyD, els sindicats i la patronal. La conferència va tenir com a observadors internacionals, a part dels actors que van participar en els acords de pau per a Irlanda del Nord, l'exsecretari general de l'ONU, Kofi Annan, dos exprimers ministres de països de la UE (Noruega i Irlanda), entre altres personalitats. Està clar que hi havia una estratègia coordinada per/amb l'esquerra abertzale, que incloïa la rehabilitació electoral del pacte amb EA, la legitimació internacional a través d'aquesta conferència i l'anunci del cessament definitiu. Per aquesta raó, pels antecedents de 2006 i per la proximitat de les eleccions generals (20/11/2011), el Govern d'Espanya i el PSOE no s'hi podien involucrar, però van jugar la carta de l'autonomia d'acció del PSE per a no renunciar a un procés les conseqüències del qual eren incertes. El que està clar és que aquests moviments i l'acció d'ETA, per molt que estiga clar que la millor estratègia és el buit mediàtic, sempre han figurat en l'agenda i les declaracions polítiques, perquè són un indubtable instrument electoral.

E. Oscil·lacions sobiranistes com a factor de negociació i avanç en el procés emancipador. És cert, com diu el nacionalista espanyol César Alonso (1999: 55-56 i

³⁵⁹ Vegeu "Cronología de la tregua iniciada el 23 de marzo", a *diariovasco.com*, 16/1/2007.

129), que les reivindicacions del nacionalisme subestatal no tenen menys límit que la independència, i l'efervescència sobiranista que està vivint-se a Catalunya i el País Basc al llarg del 2012 apunta a que està arribant-se a aquest punt de saturació. En aquest sentit, ja hem comentat que, en determinats moments, especialment quan hi ha hagut un estancament en el procés de transferències competencials o en l'adquisició de cotes d'autogovern, o quan el nacionalisme subestatal s'ha sentit atacat, hi ha hagut un viratge sobiranista des dels partits o el mateix electorat s'ha desplaçat cap a posicions sobiranistes i ara estaríem en el moment àlgid, no se sap si amb viatge de retorn o sense.

En aquest sentit es pot interpretar l'escissió que va patir el PNV el 1986, sobretot de militants guipuscoans i que va donar lloc a la creació d'EA, un partit manifestament independentista. O els mateixos moviments interns del PNV, normalment impulsats per Joseba Egibar i novament el partit a Guipúscoa, que van propiciar la signatura del Pacte de Lizarra, apropaments constants a l'esquerra abertzale, o l'aparició de l'anomenat *Pla Ibarretxe*. Aquesta línia intermitent d'acció es compagina amb el pactisme i la defensa dels interessos de la burgesia basca, moltes vegades coincidents amb els de la burgesia espanyola.

Però, en qualsevol cas, el PNV considera que la disposició addicional de l'Estatut ("L'acceptació del règim d'autonomia que s'estableix en el present Estatut no implica renúncia del poble basc als drets que com a tal li hagueren pogut correspondre en virtut de la seua història, que podran ser actualitzats d'acord amb el que establisca l'ordenament jurídic"), aprovada juntament amb la resta del document pel Congrés, implica que el centre ha reconegut els drets històrics dels bascos (Clark, 1992: 42) i no poden deixar de reclamar-los. I també s'utilitza molt freqüentment l'argument que la Constitució va ser aprovada amb una abstenció de més del 50% dels bascos.

A Catalunya també es pot interpretar sota aquesta línia argumental l'ascens d'ERC el 2003. Al marge del desgast de CiU (són les primeres eleccions que perd la coalició) i les possibles transferències de vot, és un període que abans hem descrit com d'intent d'estigmatització dels nacionalismes subestatal per part del nacionalisme espanyol

conservador, i Carod-Rovira va ser durant un temps un dels objectius dels atacs des del centre, que van fer que es guanyara la simpatia de bona part de l'electorat catalanista.

La crisi de govern català que va motivar el procés d'elaboració i aprovació de l'Estatut en 2005-2006, amb el rebuig d'ERC al text final, que considerava que en el Congrés s'havia desvirtuat el document aprovat en el Parlament de Catalunya i se li havia llevat contingut sobiranista, va culminar amb la destitució dels consellers republicans per part de Maragall. ERC va demanar el "no" a l'Estatut (que finalment es va aprovar amb àmplia majoria, però baixa participació) i aquí va començar el seu declivi electoral.

Però tot i els resultats d'aquest procés i la crisi interna d'ERC, l'independentisme català no va recular posicions. La modificació final del Congrés dels Diputats, sumada als recursos d'inconstitucionalitat van ser interpretats com una intromissió per part del centre i es va iniciar un moviment popular sobiranista, que va tenir el seu inici amb la consulta sense caràcter vinculant sobre la independència de Catalunya a la localitat maresmenca d'Arenys de Munt.³⁶⁰ A partir d'aquí, aquestes consultes populars es van estendre a 515 municipis catalans (més de la meitat del total) entre el final de 2009 i la primera meitat de 2011, i van culminar en el referèndum no vinculant de Barcelona. Estaven impulsades per diferents plataformes, algunes amb intervenció dels partits catalans, però en general de caràcter independent. Els resultats sempre van donar com a guanyador el "sí" a la independència i normalment amb més d'un 90% de vots afirmatius, però amb l'handicap d'una participació general no massa elevada (al voltant del 20%). En qualsevol cas, aquest moviment va deixar clar que l'independentisme català es mantenia activat i, de fet, en les eleccions autonòmiques de 2010, el descens d'ERC va ser en part compensat per la creació de dos partits o coalicions, Solidaritat Catalana per la Independència-SI i Reagrupament Independentista-RI, en part escissions d'ERC, però que comptaven també amb gent provinent de les plataformes populars i d'altres partits independentistes minoritaris, amb celebritats i intel·lectuals destacats que ja s'havien significat per la seua posició política (el cas més destacat és el de l'expresident del FC Barcelona, Joan Laporta, escollit diputat per SI en aquestes eleccions), i fins i tot alguns militants i dirigents

³⁶⁰ La pregunta formulada va ser: "Està d'acord que Catalunya esdevingui un estat de dret, independent, democràtic i social, integrat a la Unió Europea?".

independentistes de Convergència Democràtica de Catalunya. RI no va aplegar a obtenir diputats, però SI n'aconsegueix quatre, tot i que després el grup es trenca per diferències sobre l'estratègia de coalicions. Poc després, el 2011, els independentistes aconseguen que una CiU amb majoria simple en el Parlament se'ls unisca per a aprovar una moció que declara el "dret a l'autodeterminació dels pobles un dret irrenunciable del poble de Catalunya",³⁶¹ no deixant morir el debat sobre la independència.³⁶²

En qualsevol cas, CiU segueix sent la força majoritària i en aquesta qüestió sempre té una posició continguda, com ja hem dit anteriorment. En les declaracions posteriors a aquesta moció, ERC i sobretot Solidaritat Catalana interpretaven que el pronunciament del Parlament era un pas decisiu cap a la independència i la diputada de CiU Dolors Batalla contestava a Uriel Bertran (SI) que "la moció diu el que diu, no la interprete. Ha dit que CiU camina cap a la independència, però no ens faça dir el que no diem i que no pensem".³⁶³ Mesos després, com ja hem comentat, Convergència Democràtica, en una ponència del seu 16^é Congrés de març de 2012, situava com a objectiu la consecució d'un estat propi. Evidentment, ens acostem al sostre de transferències i els partits nacionalistes catalans, bascos i gallecs, que, a sobre, comproven com les comunitats autònomes de nacionalitats no històriques a poc a poc van igualant les seues competències, han de fer altre tipus de plantejament.³⁶⁴ La gran manifestació independentista de l'onze de setembre del 2012, que és un treball inicialment de les mateixes plataformes que van impulsar les consultes populars i al que s'han afegit ERC, CiU, SI i altres forces nacionalistes, enceta un nou camí i noves expectatives per a el

³⁶¹ Maiol ROGER, "Cataluña declara 'irrenunciable' su derecho a la autodeterminación", a *elpais.com*, 10/3/2011.

³⁶² Ja en 1989-1990, en el context de la descomposició de l'URSS i Iugoslàvia, els parlaments català i basc havien fet declaracions semblants (Pastor, 2007: 202), però sense l'element emfàtic "irrenunciable" que aquí s'inclou.

³⁶³ Maiol ROGER, "Cataluña declara 'irrenunciable' su derecho a la autodeterminación", a *elpais.com*, 10/3/2011.

³⁶⁴ Precisament, el dia 25 de novembre de 2010, a tres dies de les eleccions al Parlament de Catalunya, Artur Mas (candidat de CiU a la presidència) era entrevistat en *Radio Nacional de España* per Juan Ramón Lucas en el programa "En días como hoy" i parlava sobre aquestes qüestions. Mas deia que les comunitats històriques són només tres i que aquestes són les que han de rebre un tractament diferencial, perquè la seua particularitat està reconeguda. Deia que no tenia sentit que la resta de comunitats autònomes anaren reclamant mimèticament les transferències que ells tenen, perquè ens capficàvem en una carrera absurda que li restava valor al fet diferencial català.

sobiranisme, sobretot si pensem que Artur Mas ha llançat el repte de la consulta per l'autodeterminació per a la legislatura 2012-2016 encara que no hi haja permís del govern central.

D'altra banda, determinades declaracions com, per exemple, les de Miguel Ángel Fernández Ordóñez, exgovernador del Banc d'Espanya, en el sentit de que les administracions autonòmiques són massa costoses i tenen un impacte negatiu en el dèficit de l'estat,³⁶⁵ han sigut ben acollides en mitjans de comunicació liberals i conservadors, i des de finals de 2010 es va obrir el debat sobre la possibilitat d'una involució autonòmica en el context de la crisi, com una de les mesures per a superar-la. Si es produïren actuacions en aquesta línia, possiblement es reactivarien una altra vegada posicions sobiranistes.

Finalment, i recuperant els plantejaments de Michael Billig sobre el nacionalisme banal, els intents de renacionalització espanyola que puguen produir-se també poden xocar amb l'establiment d'una realitat nacional recreada durant més de trenta anys, fins i tot amb un sistema comunicatiu propi. Com afirma Ipperciel referint-se a Catalunya, "la nació catalana va disposar l'assegurança de la seua nacionalitat a través de la catalanització –o recatalanització– de la vida pública dins el seu territori" (2007: 410). Segons l'escriptor Suso de Toro (2004: 103), un dels "opinadors" que, des del nacionalisme subestatal, contraresten les veus del nacionalisme espanyol (Jiménez Losantos, Gustavo Bueno, César Alonso, etc.), això ha hagut de fer-se més intensament del que seria normal, perquè hi ha una exclusió sistemàtica de les llengües i les cultures catalana, basca o gallega en els mitjans estatals, on, diu, és més complicat sentir música catalana que en els anys setanta.

F. La hipotètica mutació nacionalista del regionalisme. Tant en el capítol sobre identitat regional, com en parlar del nacionalisme espanyol ja havíem avançat alguns aspectes sobre aquesta qüestió. Novament citem César Alonso de los Ríos (1999: 129), que si considerava que el nacionalisme mai tenia prou i el seu sostre només (i no menys) era la independència, també afirmava que l'estat de les autonomies havia

³⁶⁵ Vegeu "Fernández Ordóñez: 'La falta de control de las autonomías son el mayor riesgo para España'", a *lavozlibre.com*, 6/10/2010.

provocat que els regionalistes anaren mutant a nacionalistes (vegeu també Clark, 1992: 40; Sangrador, 1996: 17). En aquest sentit, ja vam categoritzar les organitzacions i moviments perifèrics en regionalisme, nacionalisme subestatal autonomista/federalista i nacionalisme subestatal maximalista. Dins d'aquesta categorització, també hem sostingut que hi ha diferents matisos, els mateixos que podem trobar en un continu des de les posicions més centralistes del nacionalisme espanyol, fins a l'independentisme de formacions com Solidaritat Catalana per la Independència o Amaiur. Així, si ens guiem per la pràctica política més que pels documents ideològics, organitzacions com el PNV o CiU estarien situats entre el nacionalisme autonomista/federalista i el maximalista, amb els bascos més a prop del maximalista que els catalans. I en el cas dels regionalistes, el marc autonòmic ha anat reforçant les identitats diferencials per a desplaçar els regionalistes per aquell continu cap al nacionalisme subestatal. També amb els mateixos arguments que Billig (2006) i una anàlisi etnosimbolista a l'estil d'Anthony D. Smith, Lucas (2000) identifica trets que apunten a una etnització de les identitats autonòmiques, per a afirmar que la cobertura que donen les institucions i fronteres autonòmiques, a la llarga, poden derivar en alguna cosa més que regionalisme. I això Lucas ho percep en un dels regionalisme menys visibles, el castellanomanxec. La creació de nous marcs de convivència (autonomies), limitats territorialment i administrativament, amb símbols i representants propis, amb la necessitat de presentar història i mites comuns, pot generar identitats noves on no n'hi havia, i més si es produeixen fets que s'interpreten com un atac a la col·lectivitat, i en aquest sentit cal entendre l'assumpte de l'aigua a Castella-la Manxa.

Al marge dels casos, normalment minoritaris, de nacionalisme maximalista en algunes d'aquestes comunitats autònomes (Canàries, Aragó, Astúries...), els regionalistes han anat passant a anomenar-se nacionalistes fonamentalment per dos motius:

- Descrèdit del terme *regionalista*, que es considera que no implica ja una defensa suficient dels interessos del territori autonòmic, sobretot pel desprestigi que ha implicat l'absorció de gran part del regionalisme per part dels partits estatals

majoritaris i especialment el PP (i si no s'ha produït aquesta absorció, es produeixen pactes de l'estil del d'UPN a Navarra).

- Com hem sostingut, aprofundiment en la identitat autonòmica a partir del marc territorial, les institucions, la creació d'instituts d'estudis autonòmics, revisions històriques, mitjans de comunicació propis, etc.

La presència electoral d'aquestes formacions és variable i, en qualsevol cas, molt castigada pel bipartidisme i la consegüent concentració del vot, però mantenen la seua força i l'evolució futura dependrà molt de les conjuntures politicoeconòmiques. No hi ha indicis que a curt o a mitjan termini Coalición Canaria, Partido Aragonés o Partido Andalucista, entre altres, passen a posicions maximalistes, sobretot perquè, llevat del cas canari, tampoc utilitzen amb freqüència el terme *nacionalisme* (prefereixen *andalusisme* o *aragonesisme*), i en les seues declaracions ideològiques ni tan sols apareix referida la reivindicació del dret d'autodeterminació,³⁶⁶ qüestions que suggereixen que més que una mutació ideològica es tracta d'una transposició lèxica.

G. Conflicte lingüístic. Un dels àmbits on es desenvolupa amb més intensitat el conflicte centre-perifèria a Espanya és el lingüístic. Si en el terreny politicoadministratiu el nacionalisme espanyol compta amb un estat i els nacionalismes subestats només amb una comunitat autònoma, en el lingüístic, en bona part per l'estatus polític dels uns i els altres, l'espanyol és una de les tres llengües més importants del món amb més de 300 milions de parlants, i els que poden expressar-se en les altres llengües com a molt arriben als 11'5 milions del català (Lewis, 2009), però en el cas de l'èuscar no apleguen al milió de parlants.

Per a concretar la situació de les llengües a l'estat espanyol i totes les variables que hi intervenen caldria un capítol de més extensió del que ací se li donarà, però esperem apuntar les qüestions més importants entenent que la llengua és un dels elements objectius de major importància en la dinàmica identitària d'Espanya. En qualsevol cas, ja hem dedicat diferents apartats a la llengua amb anterioritat (en la definició de nació, en les teories sobre l'origen de la nació, en les tipologies de nacionalisme i en l'evolució de la dinàmica centre-perifèria al territori espanyol) i aquest punt només ens

³⁶⁶ Vegeu www.coalicioncanaria.org, www.partidoaragones.es, www.partidoandalucista.org.

serveix per a concretar la dinàmica lingüística espanyola abans d'entrar en el cas valencià.

Respecte de l'espanyol, segons Juan Carlos Moreno (2007), la variant que s'ha consolidat és la castellana, tot i que s'amague la naturalesa ètnica de la llengua: "la llengua estàndard o comuna espanyola és un (...) sistema lingüístic basat en el dialecte castellà. (...) L'espanyol estàndard és una varietat del castellà i no a l'inrevés" (2007: 363-368). Manté Moreno que, primer la parla de Burgos, estesa com la prestigiosa per conquesta, i després la de Toledo (influïda clarament per la de Burgos i Castella la Vella) seran les que s'imposaran en l'escriptura i a poc a poc seran la variant dominant. Ja en l'època contemporània, institucions com la Real Academia Española o l'Instituto Cervantes difonen una llengua basada sobretot en el castellà i poc en el conjunt de varietats lingüístiques (vegeu també Pérez de Guzmán, 1997: 161). Claire Marmoliner va encara més enllà per a sostenir que "el nacionalisme espanyol i la supremacia lingüística castellana van de la mà" (1996: 73; citat en Moreno, 2007: 373). Mentrestant, altres varietats de l'espanyol, sense necessitat de creuar l'Atlàntic, han sigut arraconades, tot i el vigor popular que puguen tenir, com el cas dels dialectes andalusos.³⁶⁷

En certa mesura connectats amb aquesta línia argumental, els experts lligats als nacionalismes subestats insisteixen que el conflicte centre-perifèria té en la llengua un dels camps de batalla més evidents. Per a l'escriptor en llengua gallega Suso de Toro (2004: 137-138), les llengües peninsulars diferents de l'espanyol estan estigmatitzades en el conjunt d'Espanya; no són vistes com un bé o una riquesa cultural, sinó com un problema, "el problema del bilingüisme", que sol ser percebut no pels bilingües, sinó pels que parlen un sol idioma. Afirmar que es tracta d'una qüestió ideològica: tots els estats-nació han tractat d'imposar una llengua i Espanya no ha sigut una excepció (vegeu també Hobsbawm, 1992: 62-63). Però l'estat espanyol o l'idioma espanyol no han tingut el mateix èxit en aquesta "missió" homogeneïtzadora que, per exemple, el francès, i el pes de les llengües vernacles és molt elevat tot i períodes com el franquisme (Pérez de Guzmán, 1997: 143).

³⁶⁷ En aquest sentit, Pérez de Guzmán afirma que "la consciència lingüística dels andalusos és una realitat històricament comprovada i sincrònicament verificable" (1997: 161).

L'exposició a la llengua de prestigi, en aquest cas l'espanyol, té conseqüències negatives sobre la llengua minoritària en el sentit que apunten Rodríguez-Bornaetxea, Erriondo i Isasi (1993: 127): quan s'aprèn una llengua minoritària (basc) tenint de base una llengua gran (espanyol), se sol produir un *bilingüisme additiu*: la gran no es veu alterada i la minoritària significa un plus. En canvi, quan s'aprèn una llengua gran tenint de base una llengua minoritària, se sol produir un *bilingüisme subtractiu*, en el que la minoritària pot deixar de ser la llengua de referència. L'èuscar, com de fet la resta de les llengües de l'estat diferents del castellà, és una llengua minoritzada més que minoritària, perquè s'ha produït una substitució lingüística, de manera que de ser una llengua amb menys parlants però d'ús i fortament estructurada, "s'està convertint en un conjunt de semi-parlants que utilitzen un codi plagat d'interferències" (Rodríguez Bornaetxea i al.: 1993: 126).

El xoc entre llengües sempre afavoreix la llengua dominant i, a més, en el cas de l'estat espanyol, hi ha una supremacia juridicopolítica de l'espanyol, que fa d'aquesta llengua un idioma imprescindible, mentre que els altres han de navegar contra corrent cercant la normalització social. La posició dels sociolingüistes que treballen amb llengües minoritzades és que no cal insistir massa en l'educació en espanyol perquè ja té prou instruments per a donar-se a conèixer, fins i tot sense planificació –sobretot per la presència intensiva en els mitjans de comunicació– (Rodríguez Bornaetxea, 1995; Montoya, 2006: 16-17; Moll, 1995).

D'altra banda, la posició del nacionalisme espanyol (sobretot el conservador) és la que podem trobar, per exemple, en Alonso (1999: 39-40), quan sosté que la immersió lingüística a Catalunya és una vulneració dels drets i permet formar una societat a partir de la diferència, que afavoreix uns quants i nega la resta. Alonso fa al·lusió a la política lingüística de la Generalitat en l'ensenyament, que dóna prioritat al català, entenent que cal un esforç suplementari per a garantir la pervivència de la llengua i la seua normalització. Des de la seua posada en funcionament, això ha estat denunciat pel PP i per mitjans afins. El 2008 i 2010, el Tribunal Suprem d'Espanya va resoldre a favor de pares que volien que els seus fills estudiaren en espanyol, i després ho va reafirmar el Tribunal Superior de Justícia de Catalunya el 2011, al mateix temps que

donava un ultimàtum a la Generalitat perquè garantira l'ensenyament en castellà. La Generalitat (amb el suport de tots els grups excepte el PP) es reafirma en el seu model i es nega a acatar aquestes sentències, actitud que implica un canvi important en la línia d'acció de CiU, que sempre ha destacat per respectar l'estat de dret, de vegades contra les seues conviccions. L'intent de regularitzar aquesta anomalia a través de la reforma de l'Estatut de 2006 va ser contestat per l'estat amb el recurs d'inconstitucionalitat. Concretament, l'article 6 referit a la llengua i que volia determinar la preeminència del català en les polítiques i usos de la Generalitat, va ser rebutjat el 2010 juntament amb altres pel Tribunal Constitucional,³⁶⁸ i per tant es mantenen les reserves sobre la política lingüística. Està clar que aquesta qüestió pot intensificar el conflicte centre-perifèria a curt termini.

En les comunitats autònomes amb llengua pròpia on no governa el nacionalisme subestatal (Galícia, illes Balears, País Valencià) és complicat que es duguen a terme aquestes polítiques perquè no hi hauria el consens social suficient. En el cas basc, podria produir-se el suport d'una part important de la població (fins i tot majoritària), però un rebuig frontal de l'altra i, a més, la singularitat de l'èuscar i el relativament baix nombre de parlants fan desaconsellable (electoralment) polítiques d'aquest tipus tot i la situació que denunciava Rodríguez Bornaetxea.

D'altra banda, els parlants d'aquestes llengües (no únicament els nacionalistes subestatal) estan organitzats ja des del franquisme per a defensar-les i alentir el procés de minorització. En aquestes coordenades es poden situar iniciatives com les *ikastolak* i l'AEK (*Alfabetatze Euskalduntze Koordinakundea*) a Euskal Herria, *A Mesa Pola Normalización Lingüística* de Galícia, la *Plataforma per la Llengua* de Catalunya, *La Cívica* de l'Alacantí o *Escola Valenciana*. Són moltes veus les que consideren que aquestes organitzacions ciutadanes han fet més per la llengua que les pròpies institucions, especialment en aquells llocs on no hi ha hagut una política lingüística que haja donat prioritat a la llengua pròpia. Evidentment, el nacionalisme subestatal ha participat d'aquests moviments i organitzacions, però aquestes també han reforçat el nacionalisme, perquè "el moviment etnolingüístic participa en la definició i realització

³⁶⁸ Vegeu "Los artículos considerados inconstitucionales", a elpais.com, 28/6/2010.

d'una identitat col·lectiva, l'element central de la qual és la llengua que parla un grup determinat" (Tejerina, 1999: 78). En el curiós cas basc al que inicialment es refereix Tejerina, es pretén que la llengua siga símbol d'adscripció fins i tot per a qui no la parla. Això no passa en el cas dels nacionalismes de pobles catalanoparlants o el gallec, on es pretén que la llengua la parle el major nombre de persones, però no que hi haja una adscripció grupal de tipus lingüístic entre aquells que no la parlen. Per al moviment etnolingüístic valencià o català, la llengua, a banda de reivindicar-se, s'ha de parlar i per tant la vessant promocional té potser més importància. Però, en qualsevol cas, totes aquestes organitzacions reforcen la posició del nacionalisme subestatal en el seu enfrontament amb el centre en un terreny de vital importància que, a més, permet la incorporació d'individus aliens al nacionalisme.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

***SEGON BLOC. LA IDENTITAT
VALENCIANA: FONAMENTS I ESTUDI
EMPÍRIC***

INTRODUCCIÓ. LA NACIÓ DELS VALENCIANS

Recuperant la nostra definició de nació, podríem intentar traslladar-la al cas valencià per tal d'arribar a una conclusió (el País Valencià és o no és una nació? Si no és una nació, què és?). D'entrada, el País Valencià té un origen i una història comuns, encara que aquesta història (com a entitat comuna i diferenciada) haja quedat interrompuda durant segles: l'origen comú seria la fundació del Regne per part de Jaume I, amb un grau d'autogovern important; i l'entitat juridicopolítica es manté (amb alts i baixos i una tendència a la reducció de l'autogovern) durant vora cinc segles, és a dir, que també hi ha una tradició política en comú, encara que quede lluny. El nostre mite fundacional estaria lligat, doncs, a la figura de Jaume I i el mateix rei conqueridor es va encarregar de documentar i enaltir aquests inicis.

Per altra banda, tenim sens dubte una cultura compartida, però la unitat i la distintivitat d'aquesta cultura no és pas tant consistent com caldria. Si acudim inicialment al considerat per la majoria com el principal tret distintiu, la llengua, segons l'acadèmia estaríem parlant d'una mateixa llengua amb catalans (dels sud i del nord) i balears, i per tant, sota una lògica en la qual unitat lingüística és equivalent a unitat cultural i aquesta ha d'implicar unitat política, la nació serien els Països Catalans. Això es complica una mica més si pensem que hi ha importants zones dins del territori valencià que són de domini lingüístic castellà i la majoria d'elles ho han sigut sempre. Seguir el criteri lingüístic de manera estricta obligaria a fragmentar el territori valencià i deixar a banda Villena, Utiel, Requena, Sagorba, etc., que haurien de ser "lliurats" a Castella i a Aragó.

Si atenem a costums, tradicions i formes de vida, les dificultats creixen encara més, perquè no hi ha massa elements que unisquen tot el territori valencià, llevat potser de les bandes de música o l'ús de la pólvora en les festes, que tampoc són un fet diferencial, sinó un ingredient més freqüent en terres valencianes que en la resta de l'estat. Elements tan arquetípics com la paella, les falles o els moros i cristians es distribueixen de manera molt desigual i incompleta.³⁶⁹ Altres trets de presència parcial

³⁶⁹ De tota manera, com apunta Albert Alcaraz (2006: 123), els moros i cristians, al contrari que les falles, presenten un important vigor i la seua extensió (a partir del nucli inicial en les comarques centrals),

ens uneixen culturalment a Catalunya (per exemple, estereotípicament, la Muixeranga d'Algemesí), però altres a Aragó (les diferents jotes arreu del territori, la gastronomia de l'interior de Castelló) i altres a la Manxa (verbigràcia, els gaspatxos de Castalla, Villena, etc.). També hi ha un *cleavage* litoral-interior que marca notables diferències (gastronomia, estils de vida, potser caràcter...) al marge de la llengua. I, finalment, la modernitat i els mitjans de comunicació han anat configurant, a partir de la unitat política, certa realitat cultural unitària espanyola de la qual el País Valencià ha anat formant part (i, a sobre, sense gaire contestació, però això és una altra qüestió que tractarem seguidament).

Deixant a banda els elements objectius, ens queda la "voluntat de ser", el fet que "els membres reconeguen la comunitat com una evidència social". Les diferents dades, que tractarem en un capítol específic, apunten que una àmplia majoria no reconeix la valenciana com la seua nació; tampoc (encara menys) la catalana. Com ja assenyalava Burguera (1991), l'adscripció nacional majoritària dels valencians és l'espanyola i, tot i que bastants valencians reconeixen el seu país com una nacionalitat històrica, això s'entén (en la línia del que buscava el text constitucional) com una entitat d'un ordre menor al de nació. Com ja suggeria Marqués (1979) en els setanta, potser el País Valencià no és una nació, però tampoc sembla ser una mera regió. En qualsevol cas, les mateixes dades demoscòpiques, les que ens informen sobre l'estat de la "voluntat de ser", ens aproximen més a la categoria de *regió* que a la de *nació*.

Però si, com deia Hobsbawm (1992), la nació existeix quan hi ha un nombre suficient d'individus (connacionals) que se la creuen i, per tant, la voluntat dels ciutadans finalment és la que fa efectiva la suposada homogeneïtat interna i distintivitat (respecte d'altres hipotètiques nacions) dels trets objectius, també s'ha de tenir en compte l'actuació (normalment prèvia a la presa de consciència dels ciutadans) dels nacionalistes i la seua capacitat d'influència en la societat. D'entrada, continuant amb la perspectiva subjectiva i com apuntava Toni Mollà (1994: 150) "el nacionalisme és i serà allò que són i que faran els nacionalistes" i, per tant, el projecte que aquests presenten als ciutadans ha de passar per una reflexió interna que acabe configurant el

encara no conlosa, abasta ja pràcticament tot el territori valencià, llevat potser de les comarques d'interior de Castelló.

model de nació. En el cas valencià, això és especialment decisiu en tant que el debat sobre què són els valencians s'està perllongant ja més de cinquanta anys i, com molts dels ideòlegs i polítics nacionalistes apunten, la persistència de la indefinició (o de la diversitat de definicions) pot condicionar seriosament la capacitat d'èxit d'un projecte nacional alternatiu a l'espanyol (siga en clau catalana o en clau "exclusivament" valenciana).

En aquesta tesi, precisament, intentarem explorar quin és el grau d'homogeneïtat dels discursos polítics sobre la identitat valenciana de les bases dels partits amb representació a les Corts i que, en general, sostenien durant la transició la idea dels Països Catalans, la d'un poble (el valencià), amb trets distintius, però part d'una comunitat nacional (la catalana) basada en la unitat lingüística. Van ser els partits d'esquerra i centreesquerra els que defensaren aquesta concepció nacional a partir del final dels anys setanta. Però el fracàs dels partits nacionalistes que l'encapçalaven; els atacs soferts a mans de la dreta (verbals, mediàtics) i l'extrema dreta (que afegien els físics) i, en general, la virulència de l'anomenada *Batalla de València*; les dificultats per a assimilar el discurs catalanista per part d'una població que estava rebent amb força el contradiscurs anticatalanista i estava orfe d'una tradició en aquell sentit; i, finalment, l'inici del període institucional autonòmic, que normalitzava la desconexió de la resta dels Països Catalans,³⁷⁰ tot plegat va propiciar una revisió d'aquesta concepció encetada amb l'obra de Fuster, *Nosaltres, els valencians*. La revisió intel·lectual ha interactuat amb la dinàmica pròpia dels partits (especialment el partit nacionalista majoritari Unitat del Poble Valencià-UPV/Bloc Nacionalista Valencià-BNV) per a anar transformant els discursos sobre la identitat valenciana, primer al nivell dels ideòlegs i dirigents dels partits, i de dalt cap a baix (bastant més que de baix cap a dalt),³⁷¹ fins a arribar a les bases.

³⁷⁰ Fins i tot en determinats aspectes de la qüestió lingüística, com ara la denominació de la llengua, la manca d'interacció suficient entre els territoris, els mitjans de comunicació, l'amenaça puntual de la secessió, l'aparició posterior de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, les limitacions en el terreny educatiu, etc.

³⁷¹ El "baix" aquí s'entén com els militants de base del nacionalisme (específicament UPV/Bloc), perquè un argument freqüent de la *tercera via* serà que la seua proposta dona resposta al sentir popular dels ciutadans del País Valencià i en aquest sentit podrien dir que el nou projecte valencianista sorgeix de baix cap a dalt, del poble a l'avantguarda nacionalista; i, ja en segona instància, de dalt cap a baix, de l'avantguarda nacionalista a les bases nacionalistes.

La part dedicada específicament al País Valencià començarà amb una mena d'història etnonacional dels valencians en la línia que estem seguint de recolzar-nos en la perspectiva històrica de llarga durada, per a comptar amb les bases suficients per a entendre el debat generat en la segona meitat del segle xx i que ha arribat fins als nostres dies, amb les revisions sobre la concepció nacional. L'aprofundiment en aquest debat possibilitarà després interpretar els canvis en el discurs oficial sobre la identitat valenciana dels partits o coalicions que anem a seguir (BNV, EUPV i PSPV-PSOE). Finalment, això haurà de ser contrastat amb els discursos de les bases dels partits per a comprovar en quina mesura ha calat aquest canvi de perspectiva en el militant de l'esquerra parlamentària valenciana.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

DINÀMICA CENTRE-PERIFÈRIA AL PAÍS VALENCIÀ. UNA APROXIMACIÓ A LA HISTÒRIA ETNONACIONAL DELS VALENCIANS FINS A LA TRANSICIÓ

Ara que ja ens centrem en el cas valencià,³⁷² optem per donar continuïtat al darrer apartat del capítol sobre identitat nacional (*Evolució de la dinàmica centre-perifèria a Hispània/Espanya*) i, així, farem ací el mateix recorregut històric que ja vam desenvolupar per al conjunt de l'estat, i en el qual vam obviar intencionadament la major part de les referències valencianes a aquesta dinàmica centre-perifèria per a dedicar-li una atenció focalitzada. Tot i que encara no hem definit les diferents versions polítiques de la identitat valenciana, a l'inici en farem referència, perquè cadascuna ha interpretat la història i, més concretament la dinàmica centre-perifèria, d'acord amb els seus postulats. Això ens permetrà tenir assentades unes bases historicoideològiques quan siga el moment de desenvolupar les posicions d'aquestes versions polítiques, que, a grans trets, podem separar en tres grups, *(pan)catalanistes*, *terceraviistes* i *blavers*,³⁷³ com solen denominar-se els uns als altres.³⁷⁴ El recorregut es basa, fonamentalment i com no pot ser d'una altra manera, en les investigacions històriques del món acadèmic, tot i que des d'una de les grans versions (la blavera o secessionista) a aquest món se l'haja titllat de partidista³⁷⁵ perquè dona com a evident la unitat de la llengua i l'herència cultural catalana. De vegades acompanyarem les

³⁷² Tot i que ja hem fet algunes aproximacions puntuals a manera d'enllaç al llarg del que hem vist fins ara, i la identitat local sí que es va centrar en els casos valencians.

³⁷³ Ja entrarem a fons en els postulats d'aquest tres grans grups, però avancem una síntesi molt bàsica per a tenir algun referent conceptual. Com és sabut, els catalanistes i els terceraviistas afirmen que els valencians hem rebut una important herència cultural dels catalans a partir de la reconquesta de Jaume I i les subsegüents repoblacions; aquesta herència es concreta sobretot en la llengua dels valencians, que és una variant dialectal del català. Per als catalanistes això implica que la nació dels valencians és la catalana, però els terceraviistas, a partir del que ells anomenen "una concepció nacionalista cívica", consideren que la unitat lingüística no ha de conduir necessàriament a la unitat nacional. Per la seua banda, els blavers neguen la importància d'aquesta herència i diuen que el poble valencià ja estava format amb personalitat pròpia i una llengua romana pròpia abans de l'arribada dels catalans; aquell romà ha continuat tenint una evolució al marge del català i per això és una llengua (no una variant dialectal) diferent del català.

³⁷⁴ En els anys setanta, i quan la polèmica de la bandera encara no havia agafat força (les primeres discrepàncies de l'anomenada Batalla de València van ser sobre la llengua i la denominació del territori), Fuster es referia als "blavers" com a "búnquer-barraqueta" (1978: 5); la referència cromàtica vindria més tard.

³⁷⁵ Tot i que dins d'aquest grup d'acadèmics estiguen la pràctica totalitat dels historiadors i lingüistes no catalans ni valencians que han abordat la història i la llengua del País Valencià, sobretot italians, francesos, anglesos i, lògicament, estudiosos de la resta de l'estat espanyol.

visions històriques de l'acadèmia amb algunes de les postures sobre la història que apunten els estudiosos blavers.

La fundació i consolidació del Regne: entre l'autonomia i la dependència del poder reial

Precisament començar amb els antecedents antics del Regne ens farà acudir ja des de l'inici als autors blavers, perquè aquests, per a desmuntar el vincle amb Catalunya han hagut de construir un poble valencià ben delimitat i amb identitat pròpia ja des d'abans de l'arribada de Jaume I. La base argumental, no exempta de lògica, la posa Josep Aparicio (1985: 54-55): quan es produeixen invasions, el canvi cultural és progressiu; no desapareix una cultura i s'instal·la una altra, perquè sempre queda un substrat de certa importància, que s'aculturà, però molt lentament; i en determinades qüestions, més que aculturació hi haurà convergència. Mitjançant aquest argument, donen suport a la idea de la continuïtat d'una població valenciana des dels ibers (i fins i tot abans), que ha anat patint les conquestes i influències de pobles forans, però mantenint sempre una singularitat. Especialment, se subratlla que quan vénen els conqueridors, repoblen amb poca gent i la població autòctona sempre és majoria (Calpe, 1997; Lanuza, 1994: 33-35; Guinot, 1985: 112; Castellano, 1985; Sánchez-Gijón, 2008). Segons els autors que rebutgen la unitat cultural i lingüística amb Catalunya, les xifres d'una gran repoblació catalana han sigut falsejades pels catalans al final del segle XIX, quan comença la Renaixença, i després aquesta idea l'han continuada els autors catalanistes valencians (Ubieto, 1985: 196). Però la investigació d'Enric Guinot (1999) sobre la població de cada vila en els segles XIII i XIV, i els assentaments anteriors, aporta proves documentals suficients per a rebutjar aquests plantejaments, sobretot perquè demostra que la població valenciana era fonamentalment musulmana i parlant de l'àrab –molt pocs eren bilingües, al contrari del que autors com Castellano (1985) sostenen–, i les petites comunitats mossàrabs que parlaven llengua romanç pràcticament havien desaparegut. L'expulsió primerenca de gran part dels musulmans (Furió, 2007: 86) forçaria la gran repoblació catalanoaragonesa que es va produir i, en definitiva, al domini del català com a llengua vehicular per a, segons Guinot, entre el 60 i el 90% de la població de les actuals zones de domini lingüístic valencià.

Amb això ja hem avançat les bases de la desavinença entre “blavers” i “catalanistes”, com es refereixen mútuament, però les tesis d’Enric Guinot i algunes de semblants són acceptades per la immensa majoria de l’acadèmia. Respecte de períodes precedents a la Reconquesta, no cal aprofundir més del que ja hem apuntat en els antecedents antics de la dinàmica centre-perifèria a Hispania/Espanya i ens situem en l’inici del segle XIII, just abans de la campanya de Jaume I.

Com ja vàrem comentar en aquell capítol més general sobre la península Ibèrica, fins a l’arribada de Jaume I, el territori valencià actual mai havia tingut una delimitació semblant, sobretot perquè el País Valencià, com a territori, no té unes fronteres geogràfiques massa clares, llevat d’algun riu no gaire ample o alguna serra no massa escarpada. Tant ibers, com romans, visigots o musulmans no van contemplar mai un territori semblant al que avui tenim interioritzat com el valencià i l’única aproximació és la taifa de València, que abastaria gairebé les províncies de Castelló i València, però amb alguns afegits (ara aragonesos o castellanomanxecs) i algunes substraccions. El territori alacantí actual es dividia entre la taifa de Múrcia i sobretot la de Dènia (en algun moment part de la taifa de Saragossa).

Per tant, quan Jaume I conquereix la taifa de València, deixa part de les terres del nord del regne musulmà a Aragó, i després ell i els seus successors perllonguen el regne cap al Sud, es defineix per primera vegada el territori valencià a partir de la creació del Regne. Però precisament la creació d’un nou regne no eren els plans inicials en l’agenda de la Reconquesta com anem a veure. El moment geopolític de la península Ibèrica entre el final del segle XII i l’inici del segle XIII era el d’una debilitat manifesta dels regnes musulmans, que eren contínuament colpejats per incursions cristianes; una dura competència entre els regnes cristians, sobretot Castella i Aragó, que es disputaven Al-Àndalus fins i tot abans de planejar les invasions i això va obligar a diferents tractats per a intentar atenuar la tensió;³⁷⁶ i, finalment, la vocació transpirinenca de la corona catalanoaragonesa, que aspirava a incorporar Occitània, més que a eixamplar-se cap al sud –en part per això no es va ser massa ambiciós en els

³⁷⁶ El tractat de Tudillén (1151) deixava a Aragó les taifes de València, Dènia i Múrcia, i la resta del sud per a Castella. El de Cazola (1179) concedia Múrcia també a Castella (a canvi que no es qüestionara el domini aragonès de la ribera de l’Ebre), confirmant la supremacia castellana en la darrera Reconquesta (Furió, 1995: 21).

tractats de Tudillén i, sobretot, en el de Cazola, que deixaven a Castella el protagonisme de l'avanç cap a terres meridionals. Però quan es guanya la batalla de Las Navas de Tolosa (1212), que implicaria que els obstacles per a la Reconquesta disminuïen clarament, i Aragó perd definitivament les seues opcions occitanes a Muret (1213), queda clar que cal situar el punt de mira cap al sud (Furió, 2007: 65; Furió, 1995: 21).

Aquelles incursions cristianes en terres musulmanes ja eren molt habituals fins i tot abans del regnat de Jaume I i els poderosos nobles del sud d'Aragó n'eren avantguarda.³⁷⁷ Inicialment, Jaume I vol controlar aquestes incursions i fins i tot firma pactes de no agressió amb la taifa de València. Però quan l'aliat de Jaume I, Abu Zayd, és depositat i li demana auxili per a recuperar el seu regne i, alhora, continua la hiperactivitat aragonesa, Jaume I comença a plantejar-se seriosament que cal marxar cap al sud. Justament els aragonesos l'inciten a dur a terme aquesta campanya i li ofereixen el seu suport, però amb la idea que seria una conquesta aragonesa (Mallorca, uns anys abans, havia sigut predominantment catalana). Jaume I veu això com una amenaça i prepara la campanya militar perquè considera que cal dur la iniciativa enfront d'aquells nobles aragonesos amb massa poder –per exemple, el senyoriu d'Albarrassí era pràcticament independent (Furió, 2007: 66-69; Cingolani, 2008: 109; Riera, 2008: 13).

Tot i perllongar-se cinc anys fins a la conquesta de la ciutat de València (1233-1238) i després uns quants anys més fins a arribar al que avui és la província d'Alacant, la conquesta de la taifa no es va produir amb massa entrebancs, i Jaume I va tenir més complicat contenir les disputes internes entre aragonesos i catalans (pel botí, per les concessions, etc.), i anar convencent els seus nobles de la necessitat d'aportar a la causa. En aquest sentit, va ser un suport important que el papa certificara de manera oficial que la campanya de Jaume I era una croada contra els sarraïns. Així, quan Jaume I assetja la ciutat de València ja compta amb un nombrós exèrcit (del qual no havia disposat fins aleshores), que veurà frustrades les seues expectatives de saqueig,

³⁷⁷ Per exemple, Balasc d'Alagó va conquerir Morella el 1231, dos anys abans de la campanya de València liderada per Jaume I (Riera, 2008: 13; Furió, 2007: 69; Furió, 1995: 26).

perquè Jaume I permet als musulmans eixir de la ciutat amb algunes pertinences (Furió, 2007: 77-82; Riera, 2008: 13).

Una vegada conquerida la capital, també estava pràcticament guanyat el regne, tot i que encara caldria lluitar a Alzira, Cullera, Xàtiva, etc. Ara calia organitzar el territori, i en aquest punt Jaume I pren un camí singular com explica magníficament Antoni Furió:

Des de la presa de la capital, Jaume I comença a intitular-se rei de València. No es tractava d'un títol honorífic més que s'afegia als altres que adornaven les credencials reials. El regne de València, al contrari, per exemple, dels de Múrcia, Jaén o Sevilla, que només seran designacions virtuals i decoratives dels reis de Castella, serà un veritable regne, amb existència real, amb les seues pròpies lleis i institucions, diferenciades de les dels altres estats de la Corona. Jaume I no va voler unir les terres valencianes acabades de guanyar a Catalunya i Aragó, com s'havia fet un segle abans amb la Catalunya Nova i el Baix Aragó i com esperaven els nobles aragonesos. Va crear un regne nou, un espai més propici per a l'actuació de la monarquia, menys supeditat a les ambicions de la gran aristocràcia feudal i més homogeni en tots els sentits. Per això va limitar les concessions territorials als nobles i cavallers, limitades sovint a l'àmbit d'una torre o una alqueria, en comptes dels extensos feus i cavalleries que havia atorgat a Mallorca; va promulgar un codi jurídic de caràcter romanista, els Furs, primerament per a la ciutat de València i després per a tot el regne; va crear una moneda nova, el real de València, distinta dels diners barcelonesos i jaquesos que corrien pels seus dominis; va instituir un sistema propi de pesos i mesures; i va convocar unes corts representatives i exclusives del nou regne. Sobre aquests elements diferencials aniria fonamentant-se la singularitat valenciana dins de la Corona d'Aragó que, amb el temps i a pesar dels vincles polítics, econòmics, culturals i lingüístics amb els altres estats, desenvoluparia una certa consciència particularista (2007: 82-83; vegeu també Furió, 1995: 50; Fuster, 1962: 41-42; Mira, 1997: 136 i 150-152).

És a dir, estem davant d'un pas més enllà dins de la consolidació del poder reial, una mena d'antecedent cap a l'absolutisme, cap al control del monarca enfront dels senyors feudals. Jaume I volia assegurar-se que aquestes noves terres estigueren controlades pel poder reial i que no foren una mena de "senyoriu de taifes" difícilment governables en un moment bèl·lic en el qual calia estabilitat i cohesió. El Regne de València naix amb autonomia, amb els seus furs, però més lligat a la Corona (al centre del poder en definitiva) que cap altre territori d'aquesta.

El tractat d'Almirra (1244) actualitza el de Cazola i confirma la legitimitat de les aspiracions de Castella sobre Múrcia, una vegada consolidades les conquestes catalanoaragoneses del nord de l'actual província d'Alacant (la Vila, Dénia, l'Alcoià-Comtat, etc.). Aquest document significava l'aturada de la reconquesta per a la Corona d'Aragó i, sense esdeveniments posteriors, podria haver implicat que el Regne no arribara més enllà de la línia Biar-Busot.

Però perquè la conquesta fóra efectiva calia la colonització. Les rebel·lions encapçalades per Al-Azraq a partir dels anys quaranta serien aprofitades per Jaume I per a expulsar els musulmans de les planes i terres més productives, i atraure noves fornades de colons (tot i ser desplaçats cap a Múrcia i Granada o cap a l'interior, encara serien majoria els musulmans al Regne uns quants anys; Furió, 2007: 82-83). Per la seua banda, Múrcia, que havia caigut en mans castellanes per la mateixa època, no havia sigut colonitzada i els musulmans es rebel·len amb èxit contra Castella. Alfons X el Savi demana ajuda al seu sogre i Jaume I finalment arma un exèrcit i reconquesta Múrcia per al seu gendre. Lliura la ciutat i el regne al seu gendre, però deixa colons i homes d'armes amb els quals havia compromès terres com a compensació per l'ajut en la campanya; de cara a Alfons el Savi això garantia l'ocupació cristiana (els castellans estaven repoblant el nord d'Andalusia i no tenien molta més població). Però això va facilitar la conquesta de Múrcia per Jaume II quatre dècades després (Furió, 2007: 86-89; Furió, 1995: 30; Riera, 2008: 15; Soler, 1998: 231). Ja Pere el Gran tenia clar que no era just que es tallara la progressió de la Corona d'Aragó sobre Xarq al-Àndalus (la part oriental), però serà Jaume II qui aprofite la crisi dinàstica de Castella per a prendre Múrcia (un dels pretendents li n'havia fet donació a canvi del seu suport) i amb ella Alacant, Elx i Oriola. Després, mitjançant un acord (Torrellas, 1304), retornaria la meitat de les terres, però incorporaria definitivament al Regne de València les terres al nord d'Oriola i Guardamar. El territori valencià quedava així pràcticament establert (al marge de petits canvis posteriors, com ara l'annexió de Villena, Utiel i Requena quan es fa l'organització provincial en el segle XIX), tot i que, per la situació bèl·lica, les fronteres foren una mica permeables encara (Furió, 1995: 30-31 i 52).

Respecte de la repoblació, punt de desavinences entre el món acadèmic que sosté les tesis “catalanistes” i el blaverisme, és cert, i no ho neguen ni Guinot (1999) ni Fuster (1962: 27-28) ni Furió (1995) ni Mira (1997: 131-132) ni molts altres, que durant molt de temps la població musulmana encara va ser majoritària,³⁷⁸ tot i que cada vegada estava més arraconada dins de la societat i l’economia del Regne. El que rebutja Guinot són les tesis “dualistes” d’autors com Fuster o Joan Reglà (1973) pel que fa a aquest repoblament. En els anys seixanta i setanta –i fins i tot en obres més recents, com és el cas de la de Gimeno sobre l’origen de la llengua (2005: 55-56), perquè beu erròniament de les fonts de Reglà– es va sostenir que hi havia una part repoblada per catalans (la que correspondria bàsicament a l’actual territori de domini lingüístic valencià) i una altra per aragonesos (la d’actual domini lingüístic castellà de les províncies de Castelló i València). Però després (sobretot a partir de la laboriosa tasca de Guinot) s’ha sabut que la composició dels repoblaments quant a origen geogràfic era més aviat una qüestió de percentatges i, així, en el litoral hi havia viles amb un alt percentatge d’aragonesos, però són territoris on s’acaba parlant català, perquè era la llengua de la Corona, de l’administració i de l’economia (i també en bona mesura del carrer), com ara ho és el castellà *de facto*. Dominaven els catalans a l’est i els aragonesos a l’oest, però no tan marcadament com s’ha sostingut durant temps. València ciutat, per exemple, va ser repoblada inicialment per un 48’5% de catalans i un 44’5% d’aragonesos (Riera, 2008: 13; vegeu també Furió, 1995: 43-44 i 56; Mira, 1997: 138-139). També hi va haver contingents de navarresos, occitans i d’altres llocs de la cristiandat, que, amb els musulmans i els jueus entre altres, completaven un territori de gran barreja ètnica, que continuarà rebent immigrants fins als nostres dies (Furió, 1995: 42). Tampoc la dualitat entre un interior feudal i un litoral burgès (que s’associarien a Aragó i a Catalunya respectivament) és un fet inqüestionable, sinó més aviat una qüestió de predomini, dins d’estructures econòmiques i socials molt barrejades (Furió, 1995: 46).

Les lleis de la ciutat de València quedarien establertes en la Costum (1239), en la línia dels estatuts ciutadans de Catalunya. Però en les Corts de 1261 s’acorda estendre una

³⁷⁸ Segons diferents fonts, el 1270, al final del regnat de Jaume I, els cristians no serien més de 30.000 i els musulmans entre 120.000 i 150.000 (Furió, 1995: 82-83).

versió revisada i ampliada de la Costum de la ciutat de València a la resta del Regne, amb el nom de Furs (era una denominació més habitual en Aragó i podria tenir la intenció de contrarestar el pes del Fur d'Aragó en les poblacions del nord). Era una legislació pactista, que comprometia el rei amb les Corts (els tres braços: l'eclésiàstic, el militar i el reial, representat per les autoritats de les viles reials), tenia una orientació més urbana i mercantil que els furs aragonesos (més favorables a la noblesa), fundacionalment conferia molta importància a la capital (també a través de les Corts), però també reforçava el poder reial. Els Furs es traslladaven definitivament a tot el Regne, però encara trobarien la resistència dels senyorius del nord fins a la meitat del segle XIV (Furió, 1995: 67-71; vegeu també Fuster, 1962: 45-46) i això, segons Furió, va tenir implicacions identitàries:

Aquest conflicte contribuiria (...) a fomentar una consciència diferencial valenciana enfront de les exigències aragoneses i a estrènyer, per contra, els vincles amb Catalunya, amb una estructura social i política més pròxima, dominada també per l'element urbà (1995: 74).

Però alguns monarques d'aquest període, com ara Alfons el Liberal, es van veure obligats a cedir a l'estament nobiliari, dominantment aragonès, i atorgar-li més possessions i privilegis perquè calia el seu suport a les campanyes militars exteriors. Fins i tot va arribar a concedir el Fur d'Aragó per al Regne de València, i això va provocar una escalada militar a la ciutat de València per a defensar els privilegis del Regne en la línia del que comentava Furió sobre la presa de consciència dels dirigents de la ciutat. Alfons el Benigne restaurarà el Fur de València, però a canvi d'importantes concessions a la noblesa d'origen aragonès, fins i tot entrant en el govern de la ciutat de València, on havia estat vetada. El Regne anava "senyorialitzant-se" i aquestes concessions van anar posant les viles reials, incloent-hi València, en contra de la monarquia. València ja no acceptava de tan bon grat el suport en unes costoses campanyes militars, freqüentment allunyades dels interessos comercials valencians. Aquesta seqüència d'esdeveniments va prepararant el gran conflicte bèl·lic de la Unió (Furió, 1995: 74-80; vegeu també Fuster, 1962: 47-49).

El segle XIV estarà marcat per la tensió a diferents nivells: entre grups ètnics, entre noblesa i burgesia, entre la monarquia i les viles, conflictes bèl·lics amb altres regnes,

etc. (Furió, 1995; Meyerson, 2002). Per al que ací ens interessa, la Guerra de la Unió (1348) va ser un dels més importants, perquè implicava la resposta ciutadana a les derives autoritàries del rei i el seu intent d'erosionar el sistema pactista, que no era sinó una tendència d'abast europeu. Pere el Cerimoniós va intentar primer modificar els furs i altres elements de l'organització de la ciutat i el Regne (sobretot els que afectaven la burgesia i l'estament urbà) per a consolidar el seu poder, a més d'exigir contínuament ajuda financera per a les seues campanyes militars. L'acumulació de greuges va dur a la creació d'una milícia predominantment urbana liderada sobretot per València, que triomfa militarment des de l'inici i fins i tot quan el rei encapçala un exèrcit més potent. Pere el Cerimoniós es veurà forçat inicialment a acceptar les reivindicacions unionistes, però més endavant contraatacarà i obtindrà la victòria definitiva reprimint durament els insurrectes. No obstant això, el resultat no va ser un augment de l'autoritarisme, sinó més aviat el contrari, perquè la Corona estava molt desgastada financerament i necessitava el suport del Regne per a finançar l'expansió mediterrània, motiu pel qual es reprendrà la via pactista (Furió, 1995: 105-112). De fet, a partir d'aleshores augmentarà significativament la convocatòria de les Corts valencianes i també l'autonomia fiscal dels regnes.

A aquest conflicte li seguiria una llarga guerra entre Aragó i Castella en la que es reobria el litigi per la part nord de l'antic regne de Múrcia (el sud del Regne de València, que s'havia annexionat Jaume II) i que, per tant, tindria com a escenari sobretot el territori valencià. Bona part del Regne va ser ocupat per Castella durant uns anys, però al final s'arriba a un acord pel qual es manté l'estatu quo valencià d'Alacant, Oriola, Elx, etc., però Aragó també renuncia definitivament a Múrcia. Aquesta guerra propicia addicionalment un augment del pes que ja tenia la capital, perquè la ciutat de València va tenir un gran protagonisme en la defensa del Regne, i fins i tot va acabar annexionant-se viles properes com Cullera, Morvedre i el Puig (Furió, 1995: 112-120).

El final del segle XIV seria el moment més àlgid de les disputes internes entre clans de llinatges familiars a la ciutat de València (i també en alguns altres llocs del Regne). Aquests enfrontaments es traslladaran a la crisi successòria que va seguir a la mort de Martí l'Humà, perquè van impedir la celebració d'unes Corts unitàries, tal era

l'enfrontament entre els dos bàndols, el liderat pels Vilaragut i el comandat pels Centelles (hi havia continues baralles per qualsevol motiu, amb sanguinaris ajustos de comptes). No es va poder evitar, doncs, que cada bàndol donara suport a un dels dos principals candidats a la successió de la Corona d'Aragó, Ferran d'Antequera (regent de Castella, de la casa dels Trastàmara) i Jaume d'Urgell (comte d'aquest casal i governador general d'Aragó). Els Vilaragut i la ciutat de València es decantaren pel comte d'Urgell, i els Centelles i la Generalitat (en representació de tot el Regne) pel candidat castellà. Van arribar a les armes, amb victòria dels Centelles,³⁷⁹ i això seria determinant en el resultat final del litigi successori, perquè Ferran d'Antequera en va fer una lectura en termes de legitimitat i va reforçar la pressió militar. Finalment, és coronat rei pels acords de Casp (1412) i Catalunya (tot i mantenir el seu lideratge) retrocedia en la jerarquia de la Corona enfront d'Aragó, mentre que el Regne de València confirmava la seua puixança i també guanyaria protagonisme justament quan comença el seu segle d'or. Però l'ascens dels Trastàmara, en la línia de la política iniciada a Castella i en altres estats europeus, implicarà també una consolidació de l'autoritarisme monàrquic (Furió, 1995: 151-158), cosa que no havien pogut imposar els reis del casal d'Aragó, tot i que havia sigut la seua ambició ja des de la creació del Regne de València. Des d'aquí fins a l'arribada dels Borbons, el procés de concentració de poder en el monarca serà progressiu i amb molt pocs passos enrere, tot i el manteniment dels Furs.

La Guerra Civil catalana reforçarà el paper central del Regne de València dins de la Corona,³⁸⁰ però també revelarà una major docilitat del sud que serà ben aprofitada per uns monarques sempre necessitats de recursos humans i materials per a les seues guerres (Furió, 1995: 163; vegeu també López, 2002: 160). Això és part de la idiosincràsia d'un Regne fundat amb poca força de l'estament nobiliari si el comparem amb Aragó o Catalunya, que són els que més resistència oposaran a l'augment de

³⁷⁹ Encara, però continuarien els enfrontaments entre bàndols al llarg del segle xv (López, 2002: 167-171), tot i que potser no al nivell del principi del segle, perquè ja els Centelles i els seus afins tenien el beneplàcit inicial de la monarquia.

³⁸⁰ Sintèticament, aquesta guerra va enfrontar la Corona amb les institucions catalanes (Generalitat i Consell de Cent), les tendències absolutistes encarnades pel monarca amb el sistema pactista que implicava l'entesa amb la noblesa, l'oligarquia i la burgesia. El Regne de València es va mantenir fidel a la Corona i, damunt, Catalunya pateix durament els efectes de la guerra, amb la qual cosa València quedaria reforçada.

poder reial al llarg del quatre-cents. Els reis Trastàmars, per altra banda, pràcticament no xafaran el Regne de València i, en canvi, nomenaran un lloctinent general, amb més atribucions i poder que el governador, i que fins i tot podia convocar Corts en nom del rei. Els tentacles de la monarquia també van anar limitant l'autonomia de les Corts, la Generalitat i les institucions municipals del Regne (Furió, 1995: 176-182; Mira, 1997: 153-154).

En plena esplendor valenciana es produeix la unió dinàstica entre Castella i Aragó. Tot i mantenir la seua importància (econòmica i demogràfica, perquè era la ciutat més poblada de les dues corones), en el nou context de la unió, havia de competir amb els centres urbans de Castella (especialment amb Sevilla). La importància com a centre econòmic i financer implicava l'aportació per a les grans empreses de la unió dinàstica, entre les quals, la conquesta de Granada i el descobriment i conquesta d'Amèrica, però pocs beneficis en aquestes campanyes, que estaven concebudes per al benefici de Castella. Alhora, va agregant-se personal polític, administratiu i eclesiàstic castellà en el Regne, especialment en el cas de la Inquisició, única institució amb organització unitària per a les dues corones. Políticament es podria dir que ràpidament el Regne de València passa a la perifèria política,³⁸¹ i després li seguiria l'econòmica, quan Sevilla comença a centralitzar tot l'intercanvi amb Amèrica. Paral·lelament, l'acció d'una Inquisició disposada a garantir la uniformitat religiosa i que va liquidant els restes de jueus i musulmans, tindrà un efecte sobre l'important desenvolupament cultural assolit, perquè llibrers, impressors, il·lustradors, juristes, mestres, escriptors, etc. van ser objecte de persecució en molts casos. A aquesta circumstància calia afegir una rapidíssima castellanització (per renovació castellana de càrrecs, noblesa, administració, etc., i perquè el castellà, llengua de l'imperi, començava a ser llengua de prestigi) que va provocar que la majoria de les publicacions ja foren en castellà a partir de 1510 (Furió, 1995: 221-231; vegeu també Escartí, 2011) –i, com ja se sap, fins als nostres dies–, certificant l'ocàs cultural del Regne i de la llengua catalana.

³⁸¹ Joan Francesc Mira (1997: 154-155) apunta a unes oligarquies urbanes sempre afectes al monarca com les principals responsables de la subsidiaritat històrica del Regne de València, quasi sempre més connectat a la monarquia que la resta de regnes.

La concentració progressiva de poder durant els Àustries fins a la pèrdua del Regne amb els Borbons

Ja amb la Corona unificada en la persona de Carles I (que, com Ferran el Catòlic, tampoc es va prodigar molt en el Regne), es produeixen les revoltes dels agermanats (1521-1522), en les que hi havia un component innegable de classe. En les ciutats, els diferents oficis, que serien els que s'agermanarien, reclamarien més participació en els assumptes municipals enfront de les endogàmiques oligarquies municipals i, en el cas dels mestres més pobres, una major participació en el mercat. Mentrestant, en l'àmbit rural, els llauradors més acomodats també intenten posicionar-se millor en un món encara feudal. Aquest estat d'ànim es canalitza bèl·licament a partir de l'ordre del rei d'armar els oficis per a fer front a les incursions de la pirateria, en una errada de càlcul de la monarquia per desconeixement dels assumptes del Regne: de sobte, sectors molt descontents amb la corona i els seus representants disposaven d'armes. Mentre el conflicte armat va evolucionant, el moviment agermanat va radicalitzant-se i acaba sent controlat pels elements més empobrits; a València arriba a plantejar-se pràcticament la formació d'una república. La solidaritat de classe de la noblesa (que aconsegueix armar un bon exèrcit) i les discrepàncies entre un sector moderat pactista i partidari de reformes i l'ala més revolucionària acabaran amb un moviment que, en realitat, havia tingut la seua versió pràcticament a tota Europa ja des del segle XIV (Furió, 1995: 231-241; Valor, 2000: 237-242; Fuster, 1962: 64-69). Els revoltats són fortament represaliats i en tot el continent va quedant encara més clar que és necessari un sistema centralitzat (l'estat de les monarquies autoritàries) amb un exèrcit únic que mantinga l'ordre dins i fora del territori.

El conflicte aprofundeix en la decadència de l'economia i societat de València i, a partir d'aquest moment i durant tot el domini dels Àustries, el Regne de València,

situat en la perifèria de l'imperi hispànic i apartat de la primera fila dels grans esdeveniments, (...) conservaria les seues peculiaritats jurídiques i administratives, inofensives per al poder central, i es tancaria en una completa autarquia política i social. (...) Paral·lelament es consolidava també, en aquest context de provincianització i de tancament interior, la difuminació de la vaga consciència d'identitat nacional i lingüística amb els altres països catalans, alhora que s'estenia la castellanització de les

elits locals i la seua adscripció majoritària al nou projecte nacional encarnat i impulsat per la monarquia hispànica (Furió, 1995: 246-247; vegeu també Mira, 1997: 156-158).

Cal remarcar l'adjectiu de "vaga" que Furió atribueix a una consciència i projecte nacionals complicats d'identificar encara en el segle XVI, però en realitat l'estat nacional està formant-se en aquest moment i, seguint Smith (1986), també la consciència ètnica té manifestacions evidents fins i tot segles abans. Però en el cas valencià, com hem assenyalat, ja des de la unió dinàstica està produint-se un retrocés en aquest sentit i un alineament amb aquest "projecte nacional" (o "protonacional", si seguïrem Hobsbawm, 1992) del nou centre. Un centre que, tot i permetre l'autogovern als regnes, els lligava més curt amb els lloctinents, els virreis i altre personal fidel, normalment procedent de Castella. El poder reial i la primacia castellana s'accentuaran encara més en el regnat de Felip II, tot i el paper de la Generalitat i altres institucions pròpies, que teòricament havien d'exercir de contrapès foral, però els dirigents de les quals ja estaven bastant entroncats amb la nou vinguda elit castellana i, a més, les Germanies havien provocat la tancada de files al voltant de la Corona. Respecte de les Corts, que havien de garantir la defensa de l'ordenament foral, només foren convocades sis vegades durant el regnat de Carles I i dues per Felip II, a més conjuntament amb els altres regnes de la Corona d'Aragó i a Montsó, "quan la normativa foral establí que s'havien de celebrar cada tres anys i en territori valencià" (Furió, 1995: 254; vegeu també Canet 2010: 338). Aquesta elusió de les obligacions amb els regnes és un indicador del grau elevat que havia adquirit el poder reial. A més, la composició de les Corts postgermanies ja estava definitivament dominada per la noblesa i l'oligarquia urbana, generalment afecta al rei i només preocupada de la defensa dels seus privilegis. Pel que fa a la llengua, aquestes classes dominants primer seran bilingües per la necessitat de relacionar-se amb el nou centre, però ràpidament passaran a castellanitzar-se completament en la majoria dels casos (en part també perquè, com ja hem apuntat, començaven a emparentar amb la noblesa i alts càrrecs castellans). Després això es traslladarà als sectors urbans cultivats (escriptors, juristes, etc.) en la lògica d'alineament amb la llengua de prestigi. Per aquesta època no són estranyes les referències a la llengua pròpia com "valencià" (tot i que ni de bon tros es percep com una llengua diferent del català; Mira, 1997: 144-150), i també va produint-

se una desafecció amb la resta dels regnes de parla catalana per disminució dels contactes (Furió, 1995: 268-269; Ferrando & Nicolàs, 1997: 111).

El segle XVII, el previ a la pèrdua dels Furs, serà testimoni de nous passos en la limitació de l'autonomia del Regne, de manera que l'abolició de les institucions i de l'aplicació jurisdiccional de les lleis valencianes el 1707 no serà tan brusca com es desprèn de moltes de les lectures que s'han fet d'aquells esdeveniments. Al contrari que passava amb Catalunya, des del Regne de València amb prou faenes van arribar mostres d'oposició a determinades decisions incòmodes de la monarquia que tenien implicacions sobre el territori valencià i que a l'inici de l'aplicació dels Furs hagueren obligat el monarca a la recerca d'un pacte amb els estaments del Regne. Però també cal recordar que Jaume I ja funda el Regne assegurant-se que les Corts estan compostes per elements afins (sobretot els representants de les viles reials) i, llevat d'algun episodi que ja hem repassat, els monarques aragonesos i després els Trastàmara o els Àustries no van tenir massa problemes a imposar els seus criteris als valencians. Però, com diu Furió (1995: 310 i 334), aquestes facilitats són precisament per la configuració del Regne ja des de la fundació ("espai més favorable a l'actuació de la monarquia") i no tant per alguna cosa semblant a les famoses paraules atribuïdes al comteduc d'Olivares (precisament l'artífex de la Unió d'Armes de la Corona) en les quals es refereix als valencians com "más muelles" que altres pobles.³⁸² En realitat, la connivència de la noblesa i oligarquia valencianes amb Madrid ja és molt clara en aquests moments. Algunes d'aquestes decisions van ser l'expulsió dels moriscos (tot i la seua importància per a l'economia del Regne) o mesures tendents a la unificació fiscal i militar de la Corona,³⁸³ que implicarien un augment de la contribució del Regne de València a una Corona que ara devia defensar un vast imperi. Es mantenien les institucions (que servien a més per a mantenir l'estabilitat de les oligarquies), però se les subordinava cada vegada més i de manera més efectiva a través d'una xarxa de

³⁸² El poble va tornar a demostrar en aquest mateix segle XVII la seua manca de docilitat amb el que es va anomenar la Segona Germania, després d'anys de protestes (Furió, 1995: 350; Pérez Aparició, 2008: 109-110). Si de cas, històricament, aquesta docilitat ha sigut més aviat pròpia de les oligarquies (Mira, 1997: 161).

³⁸³ La Unió d'Armes i altres iniciatives en aquesta línia van facilitar la important ajuda valenciana per a sufocar la revolta catalana de 1640 (Felipo, 2010).

relacions clientelars (Furió, 1995: 334-345; Mira, 1997: 159-161; Pérez Aparicio, 2008: 139; Fuster, 1962: 76-82).

Per altra banda, i en relació amb les comarques i ciutats objecte de l'estudi empíric, val a dir que en aquesta època es produeixen importants transformacions socioeconòmiques amb resultat desigual per a cadascuna d'elles. València aprofundia en la seua decadència, tot i que encara conservava la primacia dins del Regne de manera incontestable, i el flux de mercaderies es reduïa de manera ostensible. Això coincideix, en canvi, amb l'auge del port d'Alacant (que, com a ciutat, acaba imposant-se a Oriola), que serà confirmat amb la concessió del Consolat de Mar amb els Borbons, i l'efervescència del sud, a la qual s'unia Alcoi ja com a centre manufacturer tèxtil preindustrial (Furió, 1995: 333; Rodríguez Bernabeu, 1994). En el cas d'Alacant, aquí s'iniciava la seua singular relació de conflicte d'interessos amb la capital, que ben bé podem perllongar als nostres dies. Les oligarquies alacantines començarien a demanar un protagonisme polític proporcional al seu pes econòmic.

Seguint Wallerstein (1998) i com ja hem anat comprovant, les derives centralitzadores i enfortidores de l'estat que culminen en la pèrdua dels Furs obeeixen a una lògica modernitzadora (que implica el desenvolupament de l'estat nació) i a una tendència clara d'uniformització favorable a la consolidació del mode de producció que anava gestant-se. El món feudal anava desapareixent i calia posar les condicions perquè els mercats s'unificaren i, en aquest sentit, el sistema pactista (feudal) era un obstacle. Els Trastàmara i els Àustries el van mantenir, però ja van avançar accions per a debilitar-lo i enfortir el poder reial. No obstant això, és una línia d'actuació progressiva que s'inicia ja des de Jaume I, que va discórrer lentament a l'inici, però a mesura que les tendències de concentració de poder i uniformització van imposant-se a tota Europa, el procés va accelerant-se: més amb els Trastàmara, encara més amb els Àustries, per a culminar amb el projecte absolutista dels Borbons, que aparentment significa una liquidació brusca i que, en canvi, com estem mantenint, és l'episodi final d'una tendència històrica. Probablement, si no s'haguera produït la unió dinàstica del 1469, i amb la hipòtesi de la continuïtat d'una tercera corona forta a la Península (la d'Aragó), les tendències hagueren sigut les mateixes i l'autonomia del Regne de València

haguera anat afeblint-se amb el temps víctima de les necessitats unificadores de la monarquia (en termes militars, però també en termes de mercat).

Ja hem dedicat un important apartat a la Guerra de Successió (1701-1714) quan parlàvem sobre el conflicte centre-perifèria en el conjunt de l'estat, però ara cal fer referència a les particularitats de la contesa en el Regne de València. Si bé Carles II no va arribar mai a jurar els Furs a València ni a convocar les Corts i això no va ser impediment perquè el Regne retera els serveis necessaris a la Corona, Felip V, tot i la seua bona voluntat inicial, tampoc ho va arribar a fer, però sí que va tenir aquesta deferència amb Catalunya, perquè al Principat els riscos de no complir amb aquest ceremonial eren majors (Pérez Aparició, 2008: 78-81 i 129-132). Els precedents deien que el Regne de València seguiria complint amb la monarquia en qualsevol cas. I així va ser inicialment, amb la noblesa i oligarquia valencianes posicionant-se en el nou estat de coses llevat de determinats elements que ja conspiraven amb la causa austriacista des del 1702, sostinguts per l'aliança internacional. Aquests elements proclius a la revolta, però, eren majoritàriament del poble pla, com és el cas del general maulet Joan Baptista Basset, de família d'artesans. Després de tres anys de preparació de la rebel·lió, l'estiu del 1705, partint des d'Altea, es pren tota la Marina i Dénia es converteix en l'epicentre de la revolta, com havia succeït uns anys abans amb la Segona Germania; de fet, no serà casual el bon acolliment en aquestes terres a les forces rebels, perquè el malestar no s'havia dissipat i, a més, s'afegia el sentiment antifrancès per la guerra també recent (la dels Trenta Anys, incloent-hi el conflicte amb Catalunya) i per les concessions de comerç als francesos, que havien perjudicat la xicoteta burgesia autòctona. La propagació de les promeses austriacistes (manteniment i enfortiment dels Furs, revisió de les relacions senyoriales, etc.) va permetre l'adhesió de una part important de la resta del Regne i, a més, les forces militars eren escasses perquè Felip V les havia utilitzat en el front de Cadis (contra Anglaterra i les Províncies Unides dels Països Baixos). Amb aquestes premisses és fàcil entendre que l'avanç de l'Aliança per terres valencianes no va ser massa difícil i tampoc la presa de la capital, amb la fuga prèvia de les autoritats i dels filipistes més significats. Al final del 1706 pràcticament tot el Regne estava en mans dels lleials al pretendent Carles III. Però Basset, que havia format sobretot un exèrcit de llauradors i

que, per a guanyar-ne l'adhesió, havia eliminat els drets senyorials, havia perseguit la noblesa i confiscat els negocis dels comerciants francesos, va ser denunciat per la noblesa austriacista valenciana, que, amb l'ajut d'un exèrcit internacional (fonamentalment anglès), deposa i captura Basset, restitueix l'ordre senyorial, i fins i tot allibera alguns nobles borbònics. Carles III és proclamat rei a València i hi establirà la Cort durant més d'un any, fins que la pressió filipista prèvia a la batalla d'Almansa, l'obliga a marxar cap a Barcelona. La desfeta d'Almansa el 1707 implicarà la pèrdua progressiva del Regne de València, tot i que encara hi va haver fortes resistències a Xàtiva i després a les comarques del sud, on no hi va haver una rendició definitiva fins al 1709. La derrota donaria com a resultat un correctiu molt sever: la pèrdua dels Furs, que s'anunciava precisament com un escarment i com un "just dret de conquesta", tot i que seria protestada fins i tot per alguns nobles i oligarques borbònics (que serien empresonats sense contemplacions). Però, en la línia del que ja hem comentat anteriorment, es tractava també d'un ajust lògic a les exigències del nou ordre de l'absolutisme monàrquic. De fet, Felip V va superar els dubtes inicials amb l'ajut dels consellers francesos, ja socialitzats en l'experiència absolutista de Luis XIV, que el van convèncer que no desaprofitara l'ocasió per a reduir militarment els diferents regnes (López Camps, 2005; Furió, 1995: 368-379; Fuster, 1962: 82-86; Pérez Aparició, 2008). Per altra banda, alguns valencians, incloent-hi el mateix Basset, encara lluitaren a Catalunya en els darrers anys de la guerra, contribuint, segons Furió (1995: 377) a "estrènyer els lligams entre els països de la Corona d'Aragó" sobretot entre les classes populars. A aquesta possibilitat li succeiria, però, un progressiu distanciament entre pobles que arriba fins als nostres dies.

De l'absolutisme borbònic a les primeres manifestacions del valencianisme

Quan arriba definitivament el regnat de Felip V, la noblesa i l'oligarquia van acomodant-se a la nova situació i, a més, van culminant el procés de castellanització. El decret de Nova Planta, a més, subordinava l'antic Regne a les lleis de Castella, iniciant-se un període de fort centralisme que es va estendre durant més de 250 anys (llevat de les exigües conquestes dels curts períodes republicans en els segles XIX i XX). La conquesta inicial del Regne de València implica que siga convertida en un laboratori

polític del nou règim que els borbons volien implantar (com, per altra banda, també va succeir amb Jaume I, que va assajar i desenvolupar en terres valencianes el nou model de relacions dels territoris amb la monarquia). Tot i la innegable influència francesa, les peculiars condicions postbèl·liques derivaren en l'adopció d'un model de centralisme militaritzat a l'estil prussià. La *chancillería* valenciana, d'inspiració val·lisoletana, va ser reduïda a un paper secundari per a cedir el poder de l'antic Regne a una Capitania General, a la qual totes les autoritats (judicials, municipals, etc.) quedarien subordinades. També la recaptació va quedar sota responsabilitat militar, amb la qual cosa el rei assegurava els pagaments i el control social. Totes aquestes fórmules, primer assajades al País Valencià, serien traslladades a la resta dels territoris hispànics, inclosa Castella. Però la noblesa es veuria afavorida per aquesta nova centralització, perquè incloïa la reposició dels seus privilegis personals (llevat dels que tingueren a veure amb l'autogovern) i un augment del control per la força, que minoritzava les possibilitats de revoltes antisenyorials com les que s'havien produït durant gairebé dos segles (des de les Germanies del segle XVI fins a la Guerra de Successió).³⁸⁴ Així mateix, els jutjats es castellanitzaven encara més (durant el segle XVIII, més de les tres quartes parts dels jutges van ser castellans), i augmentava la desafecció amb les classes populars. València i altres grans ciutats (Alacant, per exemple), van anar castellanitzant-se ràpidament durant aquest segle, perquè l'espanyol era llengua per a una gran quantitat de situacions quotidianes, ja no únicament com a via de promoció social. Per exemple, els sermons ja es donaven en castellà i els primers diaris, al final del segle XVIII, també s'escriuien íntegrament en aquesta llengua. Aquestes transformacions polítiques i culturals anaven produint-se en una fase de creixement econòmic en què s'exploten més intensivament i efectiva les terres, l'artesania comença a transformar-se en indústria i s'inicia la vocació exportadora de la producció valenciana. Respecte dels ports d'eixida dels productes, ja havíem comentat el bon posicionament que anava adquirint Alacant, però al final d'aquest segle, el port de València és revitalitzat i a poc a poc va imposant-se al d'Alacant, provocant el malestar

³⁸⁴ De tota manera, el final del segle XVIII és testimoni de la crisi de l'antic règim i, per tant, torna a ser un moment convuls perquè es produeix el conflicte de classe aristocràcia-burguesia, amb la participació instrumental de les classes populars.

dels comerciants alacantins (Furió, 1995: 378-417; Fuster, 1962: 87-90; Mira, 1997: 165-177; Rodríguez Bernabeu, 1994; Ferrando & Nicolàs, 1997: 134).

El final del segle XVIII i principi del segle XIX es barreja entre els intents de reforma (especialment l'agrària), revoltes antisenyorials, el ressò de la Revolució Francesa i els conflictes bèl·lics amb França i Anglaterra, culminats per la invasió napoleònica. L'ordre feudal s'extingia i la lluita contra la invasió napoleònica va ser el moment de transformació i adaptació al domini burgès, malgrat els intents de restauració de l'antic règim per part de Ferran VII i l'aristocràcia afí, i tot i la persistència de residus senyorials que es mantindran fins ben entrat el segle XX. En tots aquests processos, el País Valencià no serà un territori aliè, sinó que estarà inclòs dins de la dinàmica de l'estat espanyol, siga involucionista o revolucionària. Els diputats valencians participen amb cert protagonisme en la construcció del projecte nacional liberal de les Corts de Cadis, especialment com a defensors de la burgesia agrària estatal contra els privilegis senyorials en el camp. La majoria d'aquests diputats participen plenament de la idea de nació equiparada al poble, que és el conjunt dels espanyols. Però ja vam comentar que a partir de les Juntes revoltades en l'ocupació francesa, s'havia posat en pràctica el que per a Pérez Garzón (2001) era un antecedent del federalisme i, per tant, a les Corts de Cadis també arriba un corrent anticentralista, tot i que foralista i nostàlgic de l'antic règim, del qual també participarà algun valencià (Francesc X. Borrull va ser el més significat), però en menor mesura que entre els centralistes liberals (entre els quals cal destacar Joaquín Villanueva). Els "foralistes", inspirats per l'experiència de les Juntes, volien que la nova Constitució respectara les decisions dels diferents territoris, i fins i tot els concedira alguna autonomia d'acció, però en la perifèria encara no estava madura la idea de nació, i molt menys al País Valencià, i en la carta magna es van imposar les tesis centralistes dels liberals, molt de l'estil de la experiència recent jacobina, en les quals es plantejava una nació única, l'espanyola, que no havia de delegar la seua sobirania en altres territoris (Ramírez, 2011; Furió, 1995: 425-439, 454-455 i 459-461; Archilés & Martí, 2004: 290). La divisió administrativa provincial que va venir després, com ja hem comentat, respondria a un criteri racionalista que articulava organitzativament el poder central.

El carlisme tindrà la seua manifestació al País Valencià, sobretot en l'interior nord, però també en altres àrees muntanyoses del centre i sud del territori valencià. Com ja s'ha repassat, els carlistes afegien al seu ideari tradicionalista i profundament religiós, la reclamació dels antics Furs. Però la nostàlgia de l'autogovern (autogovern de les elits eclesiàstiques i aristocràtiques, a l'entendre dels carlins) no va ser monopoli del tradicionalisme, com ho testimonien figures com el cronista de la ciutat de València Vicent Boix, liberal i republicà (però també escriptor romàntic), que, a mitjan segle XIX, denunciava la "centralització exagerada", parlava de les províncies valencianes com a "colònies" que donen més del que reben, i sospirava per un futur de llibertat per al poble valencià com la que havia gaudit en l'esplendor del segle d'or (Boix, 2010: VII-VIII; citat a Ramírez, 2011: 97-98). Boix era un dels representants en tot l'estat de la florida d'històries dels diferents territoris que va començar els anys quaranta d'aquest segle acompanyant la primera formació de les identitats regionals. Els liberals espanyols (i entre ells, els valencians) van poder recrear una història de les regions sense entrar en contradicció amb la nació espanyola. En el cas valencià, la formació del Regne de València és explicada com a part de la Reconquesta cristiana; s'assumeix amb normalitat que el Regne després formara part de la unió dinàstica i la supressió dels Furs seria una mostra de l'autoritarisme monàrquic a superar en un règim de llibertats (Archilés & Martí, 2004: 286 i 290-291; vegeu també Flor, 2009: 119-120). Els del romanticisme valencià de Boix i altres són plantejaments prou avançats per a l'època. Tot i que la seua connexió al liberalisme el fa més cosmopolita que el català, potser mereixerien algun tipus d'enquadrament dins dels precursors del valencianisme, al contrari del que pensaven Cucó (1971: 9) o Fuster (1962: 146-147). En realitat, aquest "doble patriotisme" (en paraules d'Archilés, 2003) serà una constant en tots els antecedents del valencianisme i fins i tot en el primer valencianisme, que va tardar molt a plantejar un projecte nacional alternatiu. Precisament, estem ja situats en el període en què comencen a produir-se moviments culturals i polítics que tindran alguna rellevància per a l'aparició posterior del valencianisme.

El període entre segles: Renaixença, blasquisme i primer valencianisme

Des de les Corts de Cadis fins a aquest darrer terç del segle XIX, passa gairebé un lustre, però els liberals i la continuació progressista republicana posterior mantenen la idea de la nació unitària espanyola, fins i tot en la versió federalista, que, no havia arribat a “articular un discurs de la diferència” (Archilés, 2003: 110) i, per tant, només es plantejava una desconcentració de poder sense associar-hi un projecte nacional alternatiu. Ja vam comentar, no obstant això, que, en el cas català, l’efervescència identitària sí que va permetre amb posterioritat fer aquest salt, però no així en el republicanisme i en el federalisme valencians. En tot cas, hi ha elements regionalistes i valencianistes en els republicans valencians, tot i que en molts casos s’esforçaren a marcar una distància respecte de l’emergent (i dominantment conservadora) Renaixença. L’element contextual comú tant al republicanisme valencià com a la Renaixença valenciana serà el profund espanyolisme dels principals estaments de la societat (burguesia, església, Administració, representants polítics i fins i tot Universitat), que exerciran de control per als nous moviments polítics i culturals i alhora hi projectaran un autocontrol que alentirà l’articulació d’una proposta política valencianista a l’estil de la catalana. La referència de Catalunya, el territori més avançat juntament amb el País Basc en la presa de consciència regional i després nacional serà una constant fins a la Segona República (i després en la postguerra), per bé que l’anticatalanisme es va fer notar al País Valencià des de ben aviat (des del mateix moment en què es forma el regionalisme al Principat).

A partir de Fuster (1962) i més encara amb l’obra d’Alfons Cucó (1971), hi ha una lectura general d’aquest període en termes negatius, subratllant el “sucursalisme” de Teodor Llorente i gran part de la Renaixença, i el marcat espanyolisme de Vicent Blasco Ibàñez. Per exemple, Fuster (1962: 147 i 221-228) parla d’una feble Renaixença valenciana, excessivament elitista, despolititzada, amb moltes concessions al castellà,³⁸⁵ pobra literàriament, conservadora i connivent amb Madrid; en termes semblants s’expressa Cucó (1971: 10-25; vegeu també Furió, 1995: 540-541; Flor, 2009: 120-129). Fuster també al·ludeix a un Blasco Ibàñez ràpidament engolit pel

³⁸⁵ El 1878, Llorente declarava que la restauració del valencià als “usos de la vida social i política (...) no ens sembla possible, ni ho jutgem convenient” (citat en Furió, 1995: 540).

sucursalisme (després d'incursions en la Renaixença) i el front de batalla del qual mai va ser el *cleavage* territorial, sinó més aviat el de classe (burguesia enfront dels elements persistents de l'antic règim); Cucó (1971: 30-32), per la seua banda, acusa a Blasco de deserció de la Renaixença valenciana perquè, en comptes de fer front comú amb el seu amic Constantí Llombart, l'element menys conservador del moviment i amb més vocació política, va desistir aviat al·ludint que Lo Rat Penat i, en general, la Renaixença, eren reductes de conservadorisme i clericalisme. Però també l'anticatalanisme de Blasco va contribuir al distanciament de propostes que tingueren en la difusió de la llengua pròpia un dels seus eixos; de fet, els blasquistes preconitzaven l'ús de l'espanyol com a via per a alfabetitzar i traure de l'endarreriment a la població (Furió, 1995: 542). Fuster i en certa mesura Cucó (i amb això ja avancem part del que vindrà després amb el valencianisme de la dictadura i la transició), estan forjant, a partir de l'estudi històric, un nou cos ideològic per a un valencianisme modern i progressista, i han de marcar certes fronteres amb corrents allunyats de la nova concepció. En aquesta tasca de delimitació potser prescindeixen dels matisos que amb el temps altres estan fent. Fuster i Cucó són intel·lectuals del seu temps, viuen sota el franquisme i intenten apartar-se de figures reivindicades pels conservadors (Llorente)³⁸⁶ i de polítics que, tot i ser progressistes en el seu temps, no tenen altra concepció nacional que l'espanyola (Blasco).

Les revisions d'aquestes figures realitzades recentment per Archilés, Roca, Andrés o Martí entre altres,³⁸⁷ tampoc poden llegir-se sense atendre al moment historicopolític en el qual es fan, que coincideix amb la transformació del nacionalisme valencià (i per extensió, el conjunt del valencianisme) al principi del mil·lenni i que més endavant abordarem. Des del moment en què va desenvolupant-se un nacionalisme que "vol sumar" i que s'apropa a entorns polítics amb els quals en altres temps havia marcat frontera, es produeix una revisió profunda de les tesis fusterianes (ja iniciada, però, als vuitanta) que permet explorar aquests nous camins i ampliar les influències del nou valencianisme. Tots els acadèmics i pensadors, evidentment, ho són del seu temps: ho

³⁸⁶ De fet, Llorente i els ratpenatistes són figures clau per al valencianisme conservador blaver (vegeu Diversos auors, 1985).

³⁸⁷ Vegeu, per exemple: Archilés (2006 i 2003), Archilés & Martí (2004), Roca (2010 i 2003) o Andrés (2003).

eren Llorente, Blasco o Llobart; ho eren Fuster o Cucó; i ho són els autors contemporanis que hem esmentat, i és en el seu temps (i també en la seua cosmovisió particular i col·lectiva) que cal situar-los, i fer-ne la lectura, analitzant les seues motivacions i intencions.

Tot i que, a grans trets, aquests autors no neguen gran part de les característiques definitòries de l'obra i pensament de Llorente o Blasco (entre altres) ja avançades per Fuster o Cucó, bàsicament el que aporten és una lectura positiva de la seua contribució al valencianisme de generacions posteriors, incloent-hi la darrera. Sobretot perquè són fonamentals per a entendre el "primer moment (...) en la construcció de la identitat valenciana contemporània" (Archilés, 2006: 485): la construcció de la identitat regional (dins de la nació espanyola, evidentment),³⁸⁸ que no és monopoli del conservadorisme llorentí, sinó una combinació de referents aportats des de diverses esferes ideològiques com anem a veure.

En el cas dels escriptors de la Renaixença i més concretament en el del seu líder, Teodor Llorente, Rafael Roca (2003 i 2010) entén que el seu apoliticisme (especialment en la primera època ratpenatista) va ser un tret pràcticament inevitable i conseqüència d'un entorn sociopolític molt decantat cap a la idea d'una nació espanyola unitària i incontestable, que feia molt difícil presentar públicament un regionalisme polític a l'estil del que anava prenent cos a Catalunya (més encara quan l'anticatalanisme també anava impregnant la societat valenciana, impulsat per diversos sectors polítics). De fet, les meres activitats literàries i la seua més clara manifestació pública, els Jocs Florals, ja provocaven la reacció de periodistes, polítics, etc., que advertien de l'amenaça regionalista que podia trencar la unitat de la nació (espanyola). Davant d'aquest panorama, i respecte del doble patriotisme, Llorente s'autocensurava marginant el seu patriotisme valencià i concedint-li només la possibilitat de la manifestació literària i històrica, per a, en canvi, reiterar una vegada i una altra l'apoliticisme de la Renaixença valenciana (sobretot en contrast amb la catalana). Això,

³⁸⁸ El segon moment serà "el de l'aparició d'una interpretació alternativa sobre la identitat valenciana que (...) ofería una proposta d'adscripció nacional diferent, o, en tot cas, plantejava la necessitat d'una reconsideració de l'encaix i identificació de la identitat valenciana respecte de l'espanyola" (Archilés, 2006: 485). Això comença a produir-se en les primeres dècades del segle xx, però de manera més clara a partir de l'obra de Fuster.

no obstant, no volia dir que el seu valencianisme no tinguera una motivació política, perquè, de fet, Roca parla d'un apoliticisme premeditat i estratègic, tot esperant una conjuntura més favorable. Pinzellades polítiques van quedar de manifest en nombrosos articles en *Las Provincias*, que podrien ser enquadrats dins del regionalisme: denunciar el centralisme, reclamar més atenció al País Valencià, i un major respecte a la llengua i cultura valencianes.³⁸⁹ Però tot això compatibilitzat amb un reiterat contacte amb escriptors de Catalunya i les illes Balears, amb l'afirmació de la unitat de la llengua i amb la comprensió (i fins i tot admiració) de les posicions reivindicatives dels seus companys catalans (vegeu també Flor, 2009: 129-130). En l'últim tram de la seua vida, en el canvi de segle, és testimoni de l'aparició d'altres generacions que van polititzant-se també al País Valencià. En l'homenatge que li fa la ciutat de València el 1909, Llorente mostrava la seua satisfacció per l'aparició d'aquesta "joventut valencianista", que va cridar tot alhora "Visca Llorente! Visca la llengua valenciana!³⁹⁰ Visca València Lliure!" (Sanchis Guarner, 1982; citat en Roca, 2003: 57). Segons Roca, en un ambient, el de principi del segle xx, ja més tolerable amb el regionalisme, Llorente i altres ratpenatistes conservadors van veure de bon ull, i fins i tot van participar d'aquest valencianisme inicial que els tenien a ells com a referència primigènia. El retard en la presa de consciència política en relació amb Catalunya no té res d'especial, perquè la construcció d'identitats regionals va ser una constant a tota l'Europa de l'època (fins i tot com a tret modernitzador) i no totes elles passaren a polititzades i després a nacionals (Archilés, 2006: 491-492). Ja hem comentat les particularitats basca i catalana, i com s'erigeixen, *excepcionalment*, en una de les poques alternatives nacionals als estats nació europeus del canvi de segle. Archilés (2006: 492) sosté que la identitat regional no és cap "malformació de la identitat valenciana autèntica" que va ser arraconada després del decret de Nova Planta, sinó una construcció moderna dins del marc nacional espanyol; després (a partir dels anys

³⁸⁹ L'escriptor secessionista Carles Recio (1997: 83-89) reivindica aquesta producció com un programa netament polític.

³⁹⁰ No s'entenia aquesta "llengua valenciana" com una llengua diferent del català, era més aviat una qüestió de denominació, ja en litigi sense tanta polèmica com la que es va produir en la transició. Llorente, per exemple, no discutia la unitat de la llengua, però apostava al principi per la denominació "llemosí" com una solució per a donar als tres dialectes (català, valencià i balear) una etiqueta comuna i no discriminatòria (Roca, 2003: 59-60; Ferrando & Nicolàs, 1997: 153).

deu del segle xx i sobretot dels anys seixanta) es construirà la identitat nacional valenciana que és una altra construcció moderna, que és planteja com a alternativa al par nació espanyola-regió valenciana.

Pel que fa a Blasco i altres republicans d'origen federalista com Gaetà Huguet, en principi poc van tenir a veure en l'aparició del primer valencianisme, que respon a un altre tipus de tradicions més properes a la Renaixença i el seu desenvolupament tardà. El federalisme dels blasquistes era declaradament espanyolista i només es plantejava una descentralització homogènia per a aconseguir una gestió dels territoris més racional, però això no estava lligat a cap tipus de proposta particularista. Però sí que ho estava a un tipus de "valencianisme 'temperamental' i al fraternalisme regionalista"³⁹¹ (Ariño, 1992; citat en Andrés, 2003: 204; vegeu també Archilés, 2003: 109) i això "explica que bona part del valencianisme de la Segona República provinguera, amb tota naturalitat, de la matriu intel·lectual del blasquisme" (Andrés, 2003: 204). Així, com veurem més endavant, l'organització blasquista PURA, patirà l'escissió valencianista d'Esquerra Valenciana a mitjan període republicà. En aquest sentit, el cas català, novament, aporta una línia a seguir que no podia donar-se en el segle XIX, però sí després, quan el 1915 alguns republicans catalans, incòmodes amb el lerrouxisme, formen el Bloc Republicà Autonomista, que després propiciarà l'aparició del Partit Republicà Català, un dels fundadors d'ERC (Noguer, 2000). Era possible un regionalisme/nacionalisme republicà, però calia una evolució ideològica i el trencament amb determinades concepcions, especialment la d'Espanya com a única nació possible. El cas de Gaetà Huguet, tot i el seu anticatalanisme, és un possible exemple valencià d'aquesta transformació. El seu pensament, replet de contradiccions i que s'ha de subratllar que mai trenca amb la idea d'Espanya (com no es va fer en bona part del valencianisme del primer quart de segle), sí que arriba a plantejar una definició del grup ètnic basada en la llengua i certa especificitat "nacional" valenciana forjada històricament, que no ha de ser tutelada ni per castellans ni per catalans i, per tant, ha de participar en igualtat de condicions en la construcció d'Espanya (Archilés, 2003; vegeu també Ramos, 1988; Flor, 2009: 130-135). El seu fill, Gaetà Huguet i Segarra, beuria del republicanisme de son pare, però aniria un pas més enllà per a ser

³⁹¹ Potser, però, massa lligat a la ciutat de València i l'Horta (Archilés & Martí, 2004: 304).

un dels primers nacionalistes valencians i un dels principals dirigents d'Esquerra Valenciana en la Segona República i durant la Guerra Civil (Girona, 2006: 538).

Però, en definitiva, políticament la nota dominant és, sens dubte, el que també segueix caracteritzant encara avui la societat valenciana,³⁹² el “doble patriotisme”, que enalteix les particularitats de la regió, però no qüestiona la unitat nacional (i més endavant, quan ho fa per primera vegada, no posa en dubte la integritat de l'estat nació):

El doble patriotisme (...) no ha de ser entès com a equivalència entre la identitat específica regional i la identitat nacional espanyola. Al contrari, la seua força explicativa rau en el fet de designar el procés de subordinació de la identitat regional, a fi que convergis de manera no conflictiva amb la identitat nacional en construcció; els elements problemàtics (una llengua específica o una memòria històrica prèvia) van ser reelaborats per a la fonamentació de la identitat compartida (Archilés & Martí, 2004: 288).

El punt culminant, d'un protagonisme simbòlic fora de dubtes, potser és l'aparició de l'himne de l'Exposició Regional el 1909, amb el seu “per a ofrenar noves glòries a Espanya” (Archilés & Martí, 2004: 300). Si ja diem que el regionalisme arriba al País Valencià amb cert retard, quan aplega aquest doble patriotisme perllonga la seua estada en la política valenciana diverses dècades i li costarà evolucionar cap a un nacionalisme aproximat al català, fruit d'un ús en retrocés del valencià per part de les elits (la Renaixença és simplement un reducte culte que utilitza registres lingüístics allunyats dels del poble i fins i tot els seus actors fan servir l'espanyol amb assiduitat) i l'absència d'una burgesia forta i no sucursalista que adquirira la consciència d'una discriminació per part del centre (Caparrós, 2009). En qualsevol cas i al marge que una part del regionalisme pugua evolucionar tardanament cap al nacionalisme, la concepció de la identitat valenciana que té aquest regionalisme arriba pràcticament als nostres dies com “la més reeixida construcció contemporània” de totes les que s'han ofert (Archilés, 2006: 487). Les aportacions a aquesta identitat valenciana des de les arts també són de la fi del segle XIX i el principi del segle XX amb els sainets, clau en

³⁹² Actualment, i com ja veurem, és habitual referir-se a la compatibilitat dels sentiments nacionals espanyol i d'altra nacionalitat perifèrica com a “identitat dual” (vegeu, per exemple, Coller & Castelló, 1999; Río, 2002; Herranz, 2005). Per a observar dades actualitzades sobre sentiment identitari on es pot veure reflectida aquesta identitat dual, acudiu a “Dades sobre sentiment identitari. El País Valencià en contrast amb la resta de l'estat” en els Annexos.

l'autoimatge dels valencians, el cicle de novel·les valencianes de Blasco Ibàñez, la representació del paisatge a través dels pinzells de Sorolla o la música festera. Tots aquests elements van ser inseparables de l'autoimatge dels valencians i van ser clau per a la conformació de la identitat valenciana –primer la regional i després en part també la identitat nacional (Archilés, 2006: 489).

Una altra qüestió és la identitat regional que s'estava construint, molt lligada a València i l'Horta i, per tant, dificultosament assumida per altres comarques de la resta del País, com per exemple, un Alcoi urbà i industrial, o un Alacant capital de província i amb forts vincles amb Madrid –sobretot pel seu port– (Archilés & Martí, 2004: 300). En el cas d'Alacant, les obres de Mateo (1966) i Rodríguez Bernabeu (1994) ens parlen d'un panorama polític poc favorable a l'adhesió als plantejaments valencianistes i no únicament pel tipus de regionalisme que venia del cap i casal, sinó també per la major castellanització d'Alacant³⁹³ i pel contacte de la capital alacantina amb Madrid ja des del segle XVII, que havia anat produint la desafecció de les elits locals amb un projecte de vertebració que rememorara l'antic Regne. És cert que Altamira, Gabriel Miró i les principals figures intel·lectuals alacantines de l'època no van tenir massa interès en la qüestió nacional/regional i això va poder contagiar la resta dels cercles alacantins (Rodríguez Bernabeu, 1994; vegeu també Furió, 1995: 538), però recentment també trobem estudis que relativitzen aquesta visió d'un Alacant "a part" o "contra València".³⁹⁴ Per exemple, al final del segle XIX hi va haver una importantíssima presència de teatre en valencià a Alacant, amb una mitjana de 50 representacions per any i després, fins a la Guerra Civil, s'amplia a 63 anuals, i també els autors alacantins en valencià eren una quantitat notable (18 de 1874 a 1902, per exemple). Així mateix, els jocs florals tingueren una no negligible presència alacantina. I la premsa en valencià (sobretot la satírica) és un altre dels camps on la producció alacantina va ser de relativa importància entre 1874 i la Guerra Civil. Per altra banda, el cronista de la

³⁹³ Vegeu Montoya, 1998. La castellanització també era notable a València, però estava el contrapès d'una Horta molt poblada, molt majoritàriament de parla catalana, i amb la ciutat com a referència a diferents nivells.

³⁹⁴ Servisca com a comentari general la visió de Ferran Archilés en aquest sentit, que compartim absolutament: "em sembla del tot inqüestionable que l'atenció prestada a la lògica centralitat que representa el cap i casal ha fet que s'haja desenfocat o simplement menystingut la importància que altres nuclis (...) han tingut en la història del nacionalisme valencià" (2006: 482).

ciutat, Figueras Pacheco signarà les Normes de Castelló i va tenir bastant contacte amb el món valencianista. A més, avançant-nos al període republicà, Alacant participarà de les negociacions proestatut i organitzarà la Setmana Cultural Valenciana, fins i tot amb participació entusiasta de l'alcalde Llorenç Carbonell, que va fer un discurs de cloenda en valencià dominat per l'emoció segons les cròniques de l'època. El que vol significar Faust Ripoll (2006: 559-572), autor d'una investigació sobre aquest particular, és que cal matisar la "feblesa intrínseca del valencianisme a Alacant", perquè, en aquest terreny, estava (ni més ni menys) al nivell d'altres ciutats valencianes, com ara Castelló o Gandia, sobre les quals no ha pesat tant aquesta valoració.

Hem deixat per al final la figura que potser serveix de nexa d'unió entre dos concepcions tan oposades com les de Blasco i Llorente. Estem parlant de Constantí Llobart, a qui Fuster (1962) i sobretot Cucó (1971) identifiquen com el vertader precursor del valencianisme polític. Llobart, republicà actiu, va ser "mestre" polític i literari de Blasco Ibàñez, però també va ser assidu dels Jocs Florals, membre destacat de la Renaixença i fundador de Lo Rat Penat juntament amb Teodor Llorente. Es podria dir que era el líder de la "minoria progressista de la Renaixença" i del sector que sí que va plantejar la politització del moviment literari i cultural. Per a Cucó, Llobart "engendrà directament el moviment del valencianisme polític" (1971: 21). A partir de la seua obra, el seu pensament i els seus continuadors, apareix València Nova (1904), la primera organització del valencianisme polític, que després convocaria l'Assemblea Regionalista Valenciana (1907) seguint l'exemple de Solidaritat Catalana.³⁹⁵ És una associació que exemplifica, fins i tot amb la denominació, el canvi generacional que estava produint-se, però aquestes iniciatives amb prou faenes tingueren algun ressò en una societat gens preparada per a un discurs nacional alternatiu a l'espanyol (aquest valencianisme encara no era estrictament una alternativa), però assenta les bases del valencianisme polític, apostant per la defensa de la llengua i l'autonomisme (Furió, 1995: 543; Cucó, 1971: 39-40 i 43-86; Andrés, 2006: 512; Archilés, 2006). Tant els republicans com els catòlics, dominadors de la política valenciana de principi del

³⁹⁵ També Unió Valencianista apareixeria el 1918 amb la Lliga de Francesc Cambó com a referència, però sense una burgesia que donara suport com en el cas català (Furió, 1995: 545 i 588; Cucó, 1971: 125-136).

segle xx, són faccions que agrupen partits marcadament centralistes i en la majoria dels casos qualificables de nacionalistes espanyols. Però es podria dir que apel·len a la identitat regional que ha anat configurant-se a partir del romanticisme i la Renaixença; sembla que a l'inici del segle xx hi ha cert grau d'acord sobre què significa ser valencià en el marc nacional espanyol. I, com apunta Archilés (2006: 483), els materials que formen la identitat regional valenciana són els que utilitza el primer valencianisme polític per a fer aquesta xicoteta passa endavant (sobretot a partir de la Segona República).

Però abans de l'aparició de València Nova alguns dels historiadors que han tractat els inicis del valencianisme polític assenyalen l'obra de Faustí Barberà (que precisament va arribar a ser president de València Nova) com una baula fonamental en la formació d'aquest moviment (Andrés, 2006: 514-520; Archilés, 2006: 493; Cucó, 1971: 37-41). El 1902, en un extens discurs titulat *De regionalisme i valentinicultura* (que després va ampliar el 1910), critica l'apoliticisme de Lo Rat Penat, considera la defensa de la llengua com una qüestió absolutament necessària, crida a la presa de consciència nacional dels valencians per a no desaparèixer com a poble, però estableix abans la diferència entre nació i estat (ja present en el pensament europeu de l'època), que obri l'opció de diferents nacions dins de l'estat espanyol. Es tracta d'un pensament nacionalista modern, del seu temps, amb regust essencialista (també propi de l'època) i que preparava l'aparició de l'activisme polític posterior. Per a Josep Andrés (2006: 520), el de Barberà és un "valencianisme de crisi", perquè fa aquesta crida a la consciència del poble, necessària per a la seua salvació. En aquest sentit, i malgrat les distàncies (per la diferència d'èpoques i d'abast de les seues obres) es podria comparar en certa mesura a Fuster, l'obra del qual tindrà també aquesta intenció mobilitzadora en temps difícils de clar retrocés de la llengua i cultura pròpies. Faustí Barberà és actualment una figura reivindicada per diferents faccions del valencianisme, com demostra el fet que s'haja creat el 2008 el Centre d'Actuació Valencianista Faustí Barberà amb la participació de diferents sensibilitats, però bàsicament el blaverisme moderat i la *tercera via*, aquells elements que impulsen la convergència valencianista, de la qual parlarem quan ens situem a partir dels anys vuitanta.

Les obres posteriors de Villalonga, Huguet o Martínez Ferrando entre altres, aparegudes entre 1915 i 1919, continuen amb aquesta tasca de crear materials per a la consciència. Són obres que fan un recorregut històric des de la fundació del Regne fins a la pèrdua dels Furs i el centralisme posterior, el qual denuncien com a causant de diversos mals per al poble valencià. Tot i això, aquest ha mantingut la llengua i cert nivell de consciència com a poble que ara cal reactivar. És l'època de la Gran Guerra i els acords posteriors que, seguint la doctrina Wilson, concedeixen als pobles i les nacions una importància sense precedents, especialment per la importància que té afirmar que els pobles tenen drets. Aquests autors estaven ben documentats i formats i, no cal dir, estaven al dia d'aquestes tendències i ho reflecteixen en la seua producció. Potser les diferències més importants entre ells les podem trobar en la posició respecte de Catalunya, perquè trobem des d'un catalanisme explícit (Martínez Ferrando) fins a l'anticatalanisme d'Huguet (Andrés, 2006: 512-514 i 521-522). Com succeirà des de la Renaixença fins gairebé els nostres dies, Catalunya és una referència obligada, fins i tot per a marcar posicions contràries, però la majoria de les vegades com a espill de les aspiracions culturals i polítiques que els intel·lectuals volen traslladar al poble.³⁹⁶ En qualsevol cas i al contrari que a Catalunya, encara serà una *intelligentsia* sense ressò, tot i la formació de diferents organitzacions,³⁹⁷ i que protagonitzarà esforços aparentment estèrils fins a la fi de la dictadura de Primo de Rivera. Quant a la relació amb el regionalisme, en realitat es pot afirmar que aquest primer nacionalisme un poc difús encara té moltes similituds amb el regionalisme, sobretot perquè tots dos beuen de fonts i materials culturals semblants, i es refereixen a trets molt similars per a caracteritzar la identitat valenciana, i perquè encara no s'ha deslligat de la idea d'Espanya. Però tot aquest llegat (el mateix llegat comú) anava a ser ara reinterpretat políticament, especialment en el cas de la llengua, a la qual el valencianisme li atribuirà a partir d'aquest moment una importància de la qual no

³⁹⁶ En aquests temps i abans en la Renaixença, molts dels plantejaments filocatalanistes no impliquen, com els de Martínez Ferrando, una idea embrionària de Països Catalans, sinó més aviat la consideració dels catalans com una referència pels seus relatius èxits polítics, que voldrien per al poble valencià, al marge de l'evident germanor lingüística.

³⁹⁷ Després de l'aparició d'Unió Valencianista (1918), també sorgeixen fins a la República altres organitzacions polítiques i culturals amb la mateixa escassa adhesió: Nostra Parla, Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, Acció Valenciana o Lliga de Solitaris Nacionalistes, entre altres (Cucó, 1971: 137-184).

havia gaudit (Archilés, 2006: 495-496). Es produiran ruptures però també continuïtats, i les trajectòries de figures com Huguet, Vicent Marco o Ignasi Villalonga demostren que:

El valencianisme polític era més aviat un àmbit magmàtic, un espai de posicions fluides, no per febleses teòriques (...) o immadureses conceptuals sinó pel fet que les fronteres entre unes propostes i d'altres podien existir a certs nivells però no resultaven absolutes. (...) Es definia així un espai obert i amb possibilitats de diàleg (Archilés, 2006: 497).

Un diàleg que, segons Archilés, autor que podríem enquadrar en la *tercera via*, no possibilitarà el trencament posterior (anys seixanta) que implica la tradició fusteriana.

Valencianisme durant la Segona República

La Segona República proporcionarà una nova perspectiva al valencianisme, especialment quan es defineix la possibilitat de crear estatuts d'autonomia. Tot i uns resultats discrets³⁹⁸ al llarg de la vigència de la República, el valencianisme polític (com passarà després en la transició dels anys setanta) aconseguirà situar “en el centre de la política valenciana (...) certa definició polititzada de la identitat valenciana, una definició diferent de la que sosté la identitat regional” (Archilés, 2006: 484 i 497), perquè el regionalisme no planteja una reformulació de la relació amb l'estat. Per altra banda, amb el pas de les legislatures, com ja vam veure amb els casos basc i català, quedarà clar que el valencianisme havia d'alinejar-se amb l'esquerra per a tenir alguna possibilitat d'aconseguir els seus propòsits polítics. Però, com apunta Beramendi, abans de l'adveniment de la República:

El valencianisme polític s'havia reavivat una mica a partir de 1929, tot i que a mitjan termini això li servirà de poc perquè el blasquisme aviat s'identificarà totalment amb el radicalisme lerrouxista i la Dreta Regional Valenciana (DRV) acabarà en la CEDA. De fet, l'únic grup que havia sobreviscut a la Dictadura era la conservadora Unió Valencianista (UV). Però el març de 1930 s'havia fundat Acció Cultural Valenciana, associació universitària patrioticultural, lingüísticament catalanista i que, tot i declarar-se no política, intentava tendir ponts entre la dreta i l'esquerra per a unificar

³⁹⁸ Tan (o tan poc) discrets com els resultats actuals del nacionalisme valencià, només que, generalment, aquells s'aconseguien dins de grans coalicions electorals dominades per partits estatals.

el valencianisme. Un mes després va aparèixer l'Agrupació Valencianista Republicana (AVR), d'orientació similar a l'Esquerra Catalana (2003: 23).

És a dir, es produïa una diversificació política que ja acostava una part del valencianisme a posicions progressistes. En les eleccions municipals prèvies a la proclamació de la República, ja es produeix un alineament ideològic dels diferents grups valencianistes: la UV amb els monàrquics³⁹⁹ i l'AVR amb els republicans, i a través d'aquestes aliances tots dos aconseguïen representació en el consistori valencià. Els dos partits van prendre posició per l'autonomisme i van pressionar els seus blocs amb èxit inicial perquè els blasquistes, majoria a l'Ajuntament, accepten iniciar els tràmits per l'elaboració de l'estatut, i conviden la Diputació de València i els ajuntaments d'Alacant i Castelló entre altres entitats. Però des d'Alacant es va decidir esperar a l'aprovació de la Constitució i des de Castelló no es va entendre que fóra una qüestió "ni fonamental ni urgent" (citada en Beramendi, 2003: 24). Aquests dubtes (en part motivats pels recels cap al centralisme valencià del PURA; Furió, 1995: 590) fan que el blasquisme arribe a plantejar-se la possibilitat de formar una regió uniprovincial, confirmant la seua vocació local, però al final també abandona aquesta idea, perquè, en realitat els blasquistes estaven sota el paraigües del lerrouxisme, que no era precisament partidari de l'autonomia.

El clima d'efervescència valencianista, amb nombroses associacions culturals i lingüístiques, possibilita el gran acord per la llengua de les conegudes com a Normes de Castelló, continuadores de l'obra de Fabra, però amb adaptacions ortogràfiques i gramaticals característicament valencianes. A aquest acord s'uneixen pràcticament totes les associacions culturals i lingüístiques valencianes i valencianistes, entre les quals Lo Rat Penat (principal organització difusora de les Normes), i els escriptors, estudiosos, polítics i filòlegs més importants, com ara Joan Beneyto, Francesc Bosch, Angelí Castanyer, el pare Lluís Fullana, Salvador Guinot, Gaetà Huguet i Segarra, Antoni Igual, Eduard Martínez Ferrando, Adolf Pizcueta, Carles Salvador, Manuel Sanchis Guarner, Maximilià Thous o Ignasi Villalonga. Amb aquest document, l'acord lingüístic

³⁹⁹ Després UV acabarà "eclipsada per la DRV, on acabarà recalant el seu líder, el banquer Ignasi Villalonga" (Furió, 1995: 589).

era absolut i el secessionisme lingüístic no seria cap amenaça fins als anys setanta (Pérez Moragón & Pitarch, 1982).

Reprenent la dialèctica política, tot i la presència de sectors anticatalanistes, al contrari que en altres regions, al País Valencià no hi va haver inicialment un moviment contestatari enfront de l'Estatut català,⁴⁰⁰ que era vist per sectors conservadors espanyols i pel lerroixisme com la primera pedra per al trencament d'Espanya. Ja al final de 1932, l'Agrupació Valencianista Republicana de Francesc Bosch i Morata, la formació més interessada en el desenvolupament autonòmic, va denunciar la passivitat del blasquista PURA (que paradoxalment eren les sigles de Partido de Unión Republicana Autonomista) i va prendre la iniciativa convocant una reunió de quasi totes les forces (amb l'excepció del PURA i algun partit conservador), que van estar d'acord a relançar la qüestió de l'Estatut. Però el blasquisme dominava la política a València i va bloquejar aquesta possibilitat a més d'activar, ara sí, l'anticatalanisme, que acabarà atraient la DRV. Es plantejaven en aquest moment dos blocs que es consolidarien amb el pas del temps: PURA-DRV (dominats per l'oligarquia agrària), per una banda, i per l'altra, "el que seria després el 'front d'esquerres' i ara s'anomenava la Conjunció de Partits proestatut, formada pels valencianistes, Acción Republicana, socialistes, radical-socialistes, federalistes i tradicionalistes" (Beramendi, 2003: 49; vegeu també Furió, 1995: 581 i 590; Cucó, 1971; Mira, 1997: 205-206). Però aquests darrers no tenien la força institucional i popular per a moure's cap a l'autonomia.

En el bienni conservador s'aguditzen les tensions socials i nacionals, i això produeix canvis polítics. Es va fundar Acció Nacionalista Valenciana, partit confessional que seguia el model del PNV; i, com a reacció a la dretanització del PURA i al seu allunyament de l'autonomisme, una part dels blasquistes es van escindir a mitjan 1934 per a formar Esquerra Valenciana. Mentrestant, AVR, sense aconseguir un impacte popular important, va consolidant-se entre la petita burgesia, les classes populars i els professionals amb sensibilitat valencianista, amb la seua proposta federalista ja pensada sobre una estructura d'estats basats en nacionalitats perifèriques (no una mera descentralització, com proposaven des del segle XIX els blasquistes, sinó una

⁴⁰⁰ Tot i que, com ja hem esmentat, l'Estatut de Núria plantejava la possibilitat de federació amb el País Valencià i les illes Balears (Beramendi, 2003: 19).

posició més semblant a la que manté avui dia EUPV). També havia aparegut amb anterioritat el Centre d'Actuació Valencianista, que agrupava elements de diferents sensibilitat i partits, era de caràcter centrista i aspirava a unir tot el valencianisme (Beramendi, 2003: 64; Furió, 1995: 589; Girona, 2006: 531).⁴⁰¹ Ara tindria un major protagonisme, perquè anaven imposant-se les tesis esquerranes al seu si. En general, el període de domini de la CEDA, les seues polítiques de contenció dels projectes estatutaris i la repressió que va seguir la vaga revolucionària d'octubre del 1934, van anar decantant la majoria del valencianisme cap a l'esquerra.⁴⁰² EV i AVR intensifiquen contactes amb la Izquierda Republicana d'Azaña i per aquesta via acabarien entrant en el Frente Popular (Beramendi, 2003: 64). En 1935 també es produeix la fusió entre el Centre d'Actuació Valencianista i l'AVR per a donar lloc al Partit Valencianista d'Esquerres (PVE), que seria el que formaria part del FP juntament amb EV.

Les determinants eleccions del febrer de 1936 impliquen la marginació del blasquisme després d'anys de domini, segurament a causa d'una dretanització no entesa per bona part de l'electorat. Mentrestant, els valencianistes inclosos en el Frente Popular (FP) obtenen un diputat en la persona de Vicent Marco, d'EV, que s'integraria en el grup parlamentari d'Esquerra Republicana de Catalunya, i el conjunt del valencianisme obté cinc regidors en l'Ajuntament de València. Impulsat per un FP que, després de la reacció del bienni conservador, ja creia de manera més convençuda en l'autonomisme (o almenys ho havia incorporat com una part del programa democràtic enfront del totalitarisme de dretes), es reactiva el procés de redacció de l'Estatut,⁴⁰³ i es prepara un calendari d'actuació que tenia previst un referèndum al final de 1936.

Però la Guerra Civil, tot i que va accentuar els plantejaments federalistes i fins i tot autodeterministes d'alguns, va acabar donant carpetada a la qüestió perquè les

⁴⁰¹ Com ja s'ha comentat, amb el mateix esperit sorgirà en 2008 el Centre d'Actuació Valencianista Faustí Barberà, que, com

⁴⁰² Com succeirà amb el nacionalisme d'arrel fusteriana que creix sota el franquisme: en certa mesura està emparentat amb el de la Segona República, però també està alimentat per la seua pròpia vivència en un entorn repressiu i castrador de les aspiracions com a poble.

⁴⁰³ Amb la participació activa ja de Castelló i Alacant, a través dels comitès locals del FP. En el cas d'Alacant, la presència de l'Agrupació Regionalista Alacantina, tot i que minoritària, va tenir la seua importància per a mantenir l'esperit valencianista de la mà d'autors com Eduard Irlès o Enric Valor (Rodríguez Bernabeu, 1994; Ripoll, 2006).

principals forces polítiques (IR, PSOE, PCE) consideraren que havia de posposar-se fins que acabara la contesa (Beramendi, 2003: 65; vegeu també Furió, 1995: 594-596).

Així doncs, EV i el PVE van haver de desenvolupar una activitat política en la rereguarda en l'ambient de frustració que els provocava veure desplaçada la qüestió autonòmica per les exigències del conflicte bèl·lic i pel desenvolupament de la revolució, prioritats dels governs republicans que fins i tot tingueren a València la capital durant bona part de la guerra, i això també va motivar l'arraconament de la dinàmica nacional pròpiament valenciana per a reposar una perspectiva netament espanyola (Girona, 2006: 529-530), en la línia del que ja havíem comentat en l'apartat "Els discursos nacionals durant la Guerra Civil, període d'intensificació de la propaganda". L'evolució d'aquestes dues forces estarà marcada per l'escalada revolucionària de la part republicana i, així, mentre que EV va enfortir el seu discurs liberal i federalista com a reacció a la marginació de la qüestió autonòmica, el PVE va anar alineant-se amb el PCE. En aquells moments, EV propugnava una Federació de Repúbliques Ibèriques i l'oficialitat del valencià (assumint la unitat lingüística); es declara netament d'esquerres, però s'allunya dels postulats revolucionaris desencantat per la manca de consciència nacional valenciana dels sindicats. La proximitat del PVE a la línia política del PCE durant la guerra i potser una pràctica diferent en l'ús públic de la llengua⁴⁰⁴ van ser algunes de les barreres decisives perquè no es produïra la buscada fusió entre EV i PVE. Però inicialment, les diferències ideològiques entre els dos partits no eren massa acusades, perquè el PVE també era d'extracció petitburgesa, d'esquerra moderada i plantejaments federalistes. La seua actuació política en temps de guerra va ser més decisiva que la d'EV i també més ferma la seua defensa i promoció de la llengua en les institucions i associacions valencianes. Però el seu acostament al PCE,⁴⁰⁵ que va costar la baixa d'una part important de la militància (entre aquesta, la molt significativa de Francesc Bosch i Morata que, amb un grupet, passaren a EV), va acabar amb l'alineament amb les posicions de Negrín, partidari d'ajornar l'autonomia fins a la

⁴⁰⁴ Els càrrecs públics d'EV sovint empraven el castellà en públic i això va ser molt criticat pel PVE (Girona, 2006: 535).

⁴⁰⁵ Un altre grup, molt minoritari, anomenat Nova Germania-Esquerra Nacionalista Valenciana, estava format per militants d'AVR d'orientació marxista que no van voler ingressar en el PVE, i que a poc a poc, i abans que el PVE, van anar acostant-se al PCE, per a acabar integrant-se dins seu (Girona, 2006: 538-539).

fi del conflicte, i això els va allunyar definitivament d'EV, que respecte de l'autonomia sí que van mostrar una posició ferma (Girona, 2006: 531-538; Cucó, 1971: 259-270). Com ja se sap, la derrota final i la repressió posterior acaben amb totes les perspectives del valencianisme polític fins a gairebé els anys seixanta.

La formació del nou valencianisme durant el franquisme i la transició

La reconstrucció de l'estat a partir d'un model en part inspirat en l'antic règim suposa la demolició de les institucions i legislacions republicanes, i amb aquestes els xicotets avanços en qüestions polítiques, culturals i lingüístiques, incloent-hi, lògicament, els projectes d'Estatut per al País Valencià. Els actors del valencianisme i dels grups d'abast espanyols favorables a l'autonomia s'exilien o són durament represaliats, de manera que, en la immediata posguerra, en un clima d'absolut terror, no queda pràcticament cap nucli de resistència valencianista (en el sentit del que acabem de veure amb EV, PVE o fins i tot Nova Germania). El que permet inicialment el règim és la presència de Lo Rat Penat, però purgant prèviament els elements valencianistes, fins i tot Miquel Adlert o Xavier Casp. Però les primeres actuacions valencianistes d'Adlert o Casp, impregnades de catolicisme (per exemple, repartir pregàries en valencià pels bancs de les esglésies), no eren permeses, però tampoc massa perseguides, perquè freqüentment van posar l'escut religiós i van comptar amb l'ajut d'algun rector. A aquests dos autors es deu l'aparició de l'editorial Torre (1943), que en un ambient d'extrema precarietat econòmica i pràcticament de clandestinitat, representa l'únic viver de producció en valencià durant els anys quaranta. A l'activitat de l'editorial va ajudar el fet casual que l'antic valencianista, ara falangista, Joan Beneyto, amic de Casp, tinguera càrrecs en les oficines de premsa i censura; Beneyto procurava que les obres de Torre passaren per les seues mans i generalment autoritzava les publicacions. Sense aquesta circumstància, la publicació en valencià hauria sigut prou difícil durant la immediata posguerra. En qualsevol cas, es tractava d'una producció molt escassa. Pel que fa a Lo Rat Penat, en els seus inicis estava controlada pel règim i integrada pels valencianistes de dretes afectes al règim, i desenvolupava una activitat "no molesta" i molt relacionada amb la religió i la festa. No és fins al final dels quaranta quan entren altres valencianistes, com Carles Salvador, i comença la tasca d'ensenyament de la

llengua. Un jove Joan Fuster també s'incorpora a Lo Rat Penat en els quaranta, però ràpidament comprova que no és un ecosistema favorable per al seu desenvolupament intel·lectual i es distancia de l'associació. Tant Salvador com Fuster freqüenten relacions i tertúlies amb el tàndem Casp-Adlert, i tots ells sovintegen contactes amb autors catalans i balears. Però quan s'inicien els enfrontaments entre els ratpenatistes i l'editorial Torre (a priori un conflicte entre llorentinistes i autors moderns, però que amagava qüestions de lideratge i incompatibilitat de caràcters), Fuster es distancia de Casp i Adlert, perquè considerava que estaven afegint tensió a l'ambient valencianista i, a més, començava a xocar ideològicament amb ells. Per altra banda, a poc a poc altres organismes, com el Centro de Cultura Valenciana o la Institució Alfons el Magnànim, van començar a publicar en valencià, amb la participació de Casp, Salvador i Fuster, entre altres. Però el vertader punt d'inflexió és 1948-1949 quan comencen els cursos de valencià en Lo Rat Penat. A partir d'aquí va consolidant-se una nova generació d'escriptors liderada per Fuster, Francesc de Paula Burguera o Vicent Andrés Estellés; i en els anys cinquanta Sanchis Guarner torna de Mallorca i arriben a la Universitat de València Joan Reglà i Miquel Tarradell (Ripoll, 2002: 321-346; vegeu també Pujol, 2002: 350-351; Flor, 2009: 137-138; Archilés, 2006: 503; Furió, 1995: 620-621; Burguera, 1991). El brou de cultiu quedava establert per a l'aparició d'un "nou valencianisme".⁴⁰⁶

A partir del 1951 el règim es mostra més permissiu amb les publicacions en les llengües vernacles i també al principi dels anys cinquanta els contactes entre intel·lectuals i escriptors de Catalunya, País Valencià i Balears transcendeixen el terreny personal per a abordar l'obra conjunta del *Diccionari català-valencià-balear*, que havia concebut Antoni M. Alcover abans de la guerra. Així mateix, Enric Pujol assenyala el 1954 com l'any en què Fuster ascendeix "al 'nucli dur' de la intel·lectualitat de l'època" (2002: 347), i també és l'any en què l'autor suecà presenta la seua concepció nacional de Països Catalans als cercles catalanistes de Barcelona amb una bona acollida. De tota manera, part de la seua concepció ja s'havia plantejat en la

⁴⁰⁶ A Fuster precisament li agradava utilitzar aquest terme, perquè implicava trencar amb el valencianisme de la República, "ja jubilat o en descrèdit" (citad en Martí, 2010: 599; vegeu també Prats, 2010: 620).

producció per a les publicacions catalanes en l'exili mexicà, que li permetien escriure amb una llibertat de la qual no es disposava en l'interior. Alhora que es consoliden els seus contactes amb Barcelona, Fuster deixa clar que no és el delegat del catalanisme a València, sinó un més dels escriptors en llengua catalana perquè la seua concepció és global, de tots els Països, i volia ser tractat en igualtat de condicions. Però aquests contactes li permeten apreciar que la perspectiva global que ell té costa d'observar a Catalunya i, com que no troba historiadors catalans que puguen explicar els vincles entre els territoris de parla catalana (tot i que ell pensava que hi havia gent molt preparada per a abordar aquesta tasca com ara Jaume Vicens Vives o Ferran Soldevilla), apareixen algunes de les motivacions per a escriure més tard *Nosaltres els valencians* (Pujol, 2002: 354-359).

Fuster i Nosaltres els valencians: l'aparició d'un referent

A diferència del valencianisme de posguerra i com ja havíem avançat, l'obra de Fuster i els seus continuadors sí que arriba a constituir una ruptura important respecte de la identitat valenciana que havia plantejat el regionalisme "ben entès" del final del segle XIX. I aquesta ruptura és, a més, "autoconscient", perquè els Cucó, Climent, Ventura, Miralles, Marqués, etc. es presenten allunyats de la tradició del valencianisme de la Segona República (i encara més, evidentment, de la tradició regionalista vigent i alimentada pel franquisme), redescobrint la història nacional com si mai haguera estat contada abans. Per altra banda, el plantejament és tan oposat a la dictadura que no és estrany que el nacionalisme es vincule clarament a la democràcia i molt particularment a l'esquerra, més encara si tenim en compte que es viu en un context de guerra freda i "el marxisme i les lluites anticolonials formaven part de l'agenda política d'arreu del món" (Archilés, 2006: 499). Si la dictadura representa l'extrema dreta i la nació espanyola, la nova proposta ha d'ubicar-se ideològicament en l'esquerra i oposar-se a la idea d'Espanya per a marcar definitivament les distàncies. En conseqüència, no es pot recuperar la identitat valenciana de preguerra, en certa mesura lligada a la identitat regional, i que ara el règim recuperava per a enaltir la nació espanyola; s'ha d'anar més enllà (Archilés, 2006: 500; Flor, 2009: 138; Viciano, 2002), i això implica una concepció sobiranista i un nacionalisme objectivista (història, cultura, llengua, etc.),

que reforça el protagonisme de la llengua com a tret definitori de la nació, i deixa servida la consideració d'un àmbit nacional de més abast, els països de parla catalana, els Països Catalans.

Fuster anirà evolucionant des d'un ambient familiar que podríem vincular al regionalisme conservador, passant per Lo Rat Penat i els contactes amb Casp i Adlert, per a després cultivar en major mesura els intercanvis amb escriptors i intel·lectuals catalans de l'interior i de l'exili. Però el fil que ho lliga i ho fonamenta tot és la llengua, la que aprèn a Sueca i després va perfeccionant a còpia de lectures i contactes, i que es confronta amb la llengua espanyola per a produir un xoc d'essències. Serà l'element fonamentador perquè ens uneix als altres pobles de parla catalana i perquè aquesta unitat lingüística no s'havia qüestionat ni en els temps de la Renaixença, ni en el valencianisme que abastava des dels anys deu fins als anys quaranta –llevat d'excepcions provinents d'una minoria del regionalisme conservador (que recull Recio, 1997),⁴⁰⁷ únicament es reivindicava més atenció a la variant lingüística valenciana o l'ús de formes lingüístiques “més valencianes”, però no que el valencià fóra diferent del català– (Archilés, 2006: 501-503). Fuster potser no va acabar de valorar o d'imaginar el que podia implicar el trasllat de la unitat lingüística a un projecte (polític) nacional, i el rebuig que això podia generar.

La via catalana calia completar-la amb el model socioeconòmic, i per això Fuster va insistir en el contrast entre una València agrària i endarrerida tot i la vocació exportadora,⁴⁰⁸ i una Catalunya moderna i industrial, amb una primerenca eclosió de la classe burgesa que va permetre aprofundir en aquesta modernitat. La via catalana, a més, permetia marcar una distància major amb el franquisme, perquè el règim, en bona mesura, s'havia apropiat la identitat regional valenciana. Potser de manera extrema, Archilés afirma que per a “despertar” els valencians, la proposta de Fuster

⁴⁰⁷ Per exemple, Recio ens parla, entre altres, de l'anticatalanisme de Rosend Gumiel i la seua afirmació de la llengua valenciana al principi del segle XIX (1997: 31-38 i 165-172).

⁴⁰⁸ Però ja el 1962 a València dominaven el secundari i el terciari sobre el sector primari (Archilés, 2006: 506). El País Valencià podia ser menys industrial que Catalunya, i menys potent i autònom econòmicament, però, a través del turisme i d'una economia dinàmica, era de les regions que més fermament xafava la senda de la modernitat. Anys després, Marqués constatava la desagrarització, però no tenia clar que haguérem passat a una altra fase: “ja no som un país agrícola, tampoc som encara un país industrial” (1979: 14).

“requeria ensenyar-los que havien de ‘deixar’ de ser-ho” (2006: 506). Amb això s’està referint a la ruptura conscient amb el valencianisme passat per a plantejar una proposta de caire intel·lectual, en part no connectada amb l’imaginari popular, però molt atractiva per a les noves generacions de militants antifranquistes procedents de la Universitat. El present era fosc i calia trencar-hi de manera radical. Però Archilés també considera, des de posicions que podríem considerar de *tercera via*, que “la seua mateixa condició de possibilitat (afirmar-se *contra* la identitat regional) va representar, amb el pas del temps, la seua condició d’*impossibilitat*, en quedar al marge de les percepcions i aspiracions d’una població valenciana que continuava definint-se en els paràmetres de la identitat regional” (2006: 506), de vegades amb independència que el franquisme fóra regionalista (un regionalisme “funcional”, com ja vam comentar en el capítol sobre la identitat regional).

1962 és l’any en què apareix publicat gran part del seu pensament en el terreny identitari, no únicament amb *Nosaltres, els valencians*, que és l’obra més significativa i en la qual centrarem l’atenció, sinó també el llibre de viatges *El País Valencià* i l’opuscle *Qüestió de noms*. El primer, publicat en castellà, també va tenir la intenció velada de donar normalitat a la idea de Països Catalans i oferir un País Valencià desmitificat, amb els seus atractius, però també amb les seues realitats. El segon està en la línia històrica de *Nosaltres...*, però centra l’atenció monogràficament en la denominació del poble, de la llengua i del territori des de la creació del Regne, per a acabar proposant el parell País Valencià-Països Catalans. Anys després, el 1978, farà una obra de característiques semblants (xicotet document historicodivulgatiu sobre qüestions respecte de les quals considera que cal un posicionament), en aquesta ocasió centrat en la senyera (*El blau en la senyera*).

Centrats ja en *Nosaltres, els valencians*, aquesta obra implica l’inici d’una metodologia de treball per al valencianisme en la qual té una pes important l’anàlisi històrica (vegeu Ruiz, 1998: 128) i hi ha una voluntat crítica i de rigor (científic) que es vol fer compatible amb l’explícit⁴⁰⁹ caràcter ideològic del document. En efecte, com en la major part de la producció posterior influïda per Fuster, hi ha aquesta voluntat de

⁴⁰⁹ Vegeu Fuster, 1962: 19-20.

treball rigorós, que ha de servir com a cuirassa protectora del missatge ideologicopolític. De fet, són materials elaborats per universitaris i per a consum universitari (en un moment en què la població universitària és una molt exigua minoria). En *Nosaltres...*, Fuster recorre la història del País Valencià amunt i avall sobre un guió més aviat temàtic que cronològic, que de vegades sembla un poc caòtic sobretot perquè sovint desconnecta fets coetanis. Aquest vaivé temporal també contribueix a certa sensació d'argumentació circular.

Divideix l'obra en "fets", "indecisions" i "problemes". Pel que fa als *fets*, primer deixa clara la seua perspectiva perennialista (el poble ja existeix des del segle XIII) i subratlla la catalanitat d'origen de la majoria del poble valencià, situant la llengua en el primer pla. En aquest primer capítol és on farà la seua famosa asseveració: "dir-nos 'valencians' (...) és la nostra manera de dir-nos 'catalans'" (1962: 39). Aquest fet, per a ell incontestable, i el major desenvolupament de la zona catalana litoral també el duu a apuntar que "els valencians no catalans han estat, en la pràctica, uns valencians secundaris o marginals" (1962: 37). En el segon capítol assenta les bases de la interpretació dualista (català-aragonès) i confronta un interior subjecte als senyors feudals amb una ciutat de València (i els seus dominis) i, en general, la part litoral, lliures de la llei feudal, amb legislació de caràcter burgès, activitat mercantil i que va situant-se en l'avantguarda de la Península i fins i tot d'Europa. En el tercer capítol s'aborden tensions de classe barrejades amb conflictes centre-perifèria des de l'edat mitjana fins a la pèrdua dels Furs: l'emergent classe mercantil o burgesa la sol associar a les posicions perifèriques, mentre que la noblesa està lligada a Aragó, i després al centre castellà. El capítol quart és sobretot una panoràmica de l'agrariisme valencià des de l'arribada dels Borbons fins al segle XX.

En el bloc de *les indecisions*, comença constatant la presència de parts castellanes, aragoneses i murcianes en el territori valencià actual que suposen un llast per a la nacionalitat catalana dels valencians. Els castellans del territori valencià ja són "uns" amb els altres castellans, ja senten que la seua nació està completa, però no ens passa el mateix als valencians, perquè ens falta unir-nos als catalans. Com que la part catalana està més poblada, si els catalanoparlants prengueren consciència nacional, la

presència dels castellans no seria problemàtica. En el capítol segon insisteix que fins al segle XVII, i fins i tot més endavant, no hi ha distincions entre els catalans i els valencians que parlen català, però l'època daurada de València al segle XV motiva l'inici del particularisme valencià, i els territoris de parla catalana van distanciant-se quan la Corona s'unifica. Després ve la castellanització i l'anticatalanisme del segle XIX, tot i que encara hi ha acord sobre la unitat de la llengua. Acaba el capítol amb el famós apartat sobre "l'exempli de la mata de jonc" (1962: 135-136) que és una crida a la unió dels Països Catalans. El capítol tercer és la història de la castellanització, acabant amb una referència a la massa elitista Renaixença, desconnectada d'un poble que ha sigut el guardià de la llengua. Conclou el bloc de les "indecisions" amb l'al·lusió a la tolerància històrica del poble valencià i a una suposada tradició liberal valenciana ja des de ben aviat.

El bloc final, *els problemes*, planteja inicialment que, tot i els intents de centralització del poder (que Fuster data inicialment en la Corona unificada, però que en realitat comencen ja des de Jaume I), hi ha una resistència des de la perifèria, que ha impedit l'èxit total de la idea d'Espanya (al contrari que el cas francès). A més, ja en el segle XIX, al País Valencià, igual que a Catalunya, republicans, carlins i anarquistes agafen molta força i, per tant, les possibilitats d'insurgència i contestació a l'antic règim són majors. Fuster apunta a l'absència de connexió entre aquests grups insurgents i la Renaixença com la causa del fracàs d'un valencianisme polític primerenc. En el segon capítol, torna a la situació de l'agricultura, a la qual li veia en els seixanta moltes possibilitats però també moltes limitacions, com ara un minifundisme que també es "trasllada" a la incipient indústria manufacturera del sud. Visionàriament, també esmenta els inicis de l'especulació urbanística, que suposa un llast per a la inversió (els industrials inverteixen en terrenys, en acumulació de renda amb potencialitat urbanística). I finalitza el capítol fent al·lusió a una capital encara massa hortolana, sense avantguarda dirigent i sense control més enllà de la província. En el capítol tercer desplega la seua visió de la mentalitat sucursalista de València, una ciutat ja molt castellanitzada i dependent del centre (Madrid), que només mira fins als límits de la seua província, i per això viu d'esquena a la resta dels territoris, embargada per una mena de centralisme provincià molt nociu per a la construcció del País. També parla

del provincialisme alacantí i la disjuntiva entre un passat català i un present de forta castellanització. Conclou “els problemes” i el llibre amb una nova reflexió sobre la Renaixença, amb les crítiques que ja hem comentat en l’apartat anterior (apoliticisme, concessions al castellà, sucursalisme, etc.) i una caracterització positiva del valencianisme de la Segona República, però que era un reflex de “l’Espanya històrica” d’aquell període (1962: 234).

En definitiva, tot i aparèixer com una obra apreciada en cercles intel·lectuals pel seu rigor històric, no deixa de ser una obra del seu temps, que alguns han qualificat com a “essencialista”, però que, en realitat, està pensada des d’una perspectiva que avui anomenaríem perennialista.⁴¹⁰ La llengua, com ja apuntaven Archilés (2006) i Viciano (2002; vegeu també Martí, 2010: 604), és la clau al voltant de la que gira tot el plantejament: defineix les dues poblacions (l’aragonesa i la catalana) que colonitzen el nou regne, és el tret més característic de la nació dels valencians (que és la mateixa que la dels catalans, precisament per la llengua), la seua pèrdua és la principal amenaça per a la pervivència de la nació; la Renaixença no acaba de triomfar pel seu apoliticisme, però també per la seua manca de compromís amb la llengua, etc. En el seu pensament sobre la nació, la llengua és tan determinant que anys després aprofundeix en l’argument afirmant que els catalanoparlants són nacionalment catalans independentment de la seua voluntat (Fuster, 1983: 32; citat en Viciano, 2002: 479-480). Les qüestions culturals i lingüístiques desplegades històricament van barrejant-se amb una aproximació d’anàlisi materialista⁴¹¹ en la qual l’agrariisme valencià ocupa una part important, però també hi ha referències a la indústria manufacturera i als inicis dels efectes del desenvolupisme i el creixement urbà sobre el sol.⁴¹² En qualsevol cas, subratlla la feblesa de la burgesia i la seua manca de consciència nacional. Així mateix, Fuster treballa aspectes de caire psicològic quan

⁴¹⁰ Cal apuntar que l’obra d’Elie Kedourie *Nationalism*, per a molts la precursora de les tesis modernistes, apareix el 1960, només un parell d’anys abans, i el seu impacte en l’acadèmia fins al punt d’anar configurant-se un paradigma, no es produeix fins als anys vuitanta.

⁴¹¹ No es reconeixia a si mateix com a marxista (“he arribat tard al marxisme”), però admetia influències marxistes (vegeu entrevista de Montserrat Roig a Joan Fuster en el programa “Personatges”, de la desconexió catalana de TVE, 1977; <http://www.youtube.com/watch?v=YQBEOUcWU>; visita març 2012. En aquesta interessant entrevista, M. Roig li dona en diferents ocasions un tractament de líder intel·lectual del nacionalisme valencià, fins i tot mitificat, i ell no sembla defugir aquest paper).

⁴¹² Són qüestions que anys més tard revisaria Ernest Lluch en *La via valenciana* (1976).

intenta retratar el caràcter i la personalitat del poble al llarg de la història o el tarannà dels dirigents econòmics valencians o els caps polítics dels temps previs a la guerra. Són qüestions també presents en les obres sobre nacionalisme prèvies a l'inici del paradigma modernista, que encara no s'han desfet de l'herència vuitcentista romàntica ("l'esperit del poble" o el que després s'ha anomenat "caràcter nacional"; vegeu Cappello, 1993). Es tracta de qüestions molt ancorades en una època concreta i que han de veure's en el seu context, com ja hem comentat. En qualsevol cas, Fuster va dir després, respecte del seu suposat essencialisme, que ell tenia clar que les nacions són "formacions històriques" (citada en Viciano, 2002: 479), i mai va dir en *Nosaltres...* que pel fet de parlar la llengua en l'edat mitjana, els catalans del nord i del sud ja constituïen una nació (Viciano, 2002: 478). Aquesta atribució la farà després, referint-se ja als temps moderns. També després afegiria elements voluntaristes a la seua concepció de la nació (Viciano, 2002: 480), però això està plantejant-s'ho quan està deixant d'escriure sobre política. Evidentment, no es pot dir que Fuster no siga nacionalista, però ell va afirmar alguna vegada que ho era per necessitat, perquè hi ha un altre nacionalisme que oprimeix i cal rebel·lar-se contra ell (Mollà, 1994: 128).

El que queda clar és que Fuster amplia el marc de referència nacional als Països Catalans en intensificar el protagonisme "polític" de la llengua. I que els plantejaments que fa són únicament assumibles per l'esquerra o, com a mínim, per forces progressistes, al marge de la seua famosa asseveració "el país serà d'esquerres o no serà",⁴¹³ i no tant perquè Fuster "elabore" un programa d'esquerres,⁴¹⁴ sinó més aviat perquè assenyalava a la dreta i a la burgesia com els principals responsables de la gran distància que resta fins a la solució de la qüestió nacional valenciana: castellanització,

⁴¹³ "Jo no diré que tota l'esquerra haja assumit com cal la 'qüestió nacional'. Ni de bon tros! Però la dreta ni tan sols ho ha intentat. Hi ha unes quantes excepcions notòries, notòries precisament per excepcionals. És el cas de Paco Burguera, per exemple, home d'idees clares sobre el particular. Burguera s'ha concitat les ires dels seus correligionaris i de la resta de la fauna dretana local, de quina manera! S'ha convertit, sense voler, en la pedra de toc de tot un sector de la societat valenciana... ¿Que per què la dreta és indiferent o decididament hostil a una solució lògica de la nostra 'qüestió nacional'? Donar-te'n la meua explicació, ara, ens demanaria un temps de què no disposem... Sí, jo crec que *el País Valencià serà d'esquerres o no serà*. Però no ho dic per cap apriorisme sectari: és una pura evidència. El que falta saber és si les esquerres estaran a l'altura de les circumstàncies" —Amadeu FABREGAT i MANYES (1978), "Entrevista a Joan Fuster", a *València Semanal*, any I, núm. 19, 16 d'abril—.

⁴¹⁴ Ell es considerava a sí mateix com un "liberal còndidament d'esquerres" (entrevista de Vicent Martí a *El Temps*, núm. 154, 1987).

sucursalisme, desinterès per la llengua i la cultura valenciana (catalana), i fins i tot bel·ligerància davant de tot allò que olore a valencià (català).

Tot i la intencionalitat política de *Nosaltres...* i altres escrits, quan ja era un referent es queixava d'haver transcendit només per aquestes obres, que no representaven ni un 10% de la seua producció. Però el fet és que els seus desenvolupaments historicopolítics són el seu llegat principal, els que han creat escola, i els que han configurat el nacionalisme valencià del final del segle xx. Quan abordàvem el paradigma modernista, veiem que la nació era una construcció del nacionalisme a partir del segle xviii i que, per tant, té arquitectes més o menys recognoscibles. En el cas del nacionalisme valencià contemporani, en ser una construcció molt tardana i tenir aquesta obra tan determinant (pel seu paper en la configuració de la nació dels valencians, seria comparable a *Discursos a la nació alemanya* de Fichte o *La nacionalitat catalana* de Prat de la Riba), podem identificar en Fuster l'arquitecte principal de la nació dels valencians, i fins i tot de la nació de tots els catalanoparlants. A partir d'aquesta publicació central, *Nosaltres, els valencians*, sorgeix una seqüela d'obres historicopolítiques o sociopolítiques i una paral·lela activitat política que vénen a constituir el que Ninyoles va anomenar "fusterianisme nacional".⁴¹⁵ Pel que fa a les obres, s'ha de destacar la ja esmentada d'Alfons Cucó, *El valencianisme polític 1874-1936* (1971), amb el seu recorregut històric des de la Renaixença fins a la guerra, destriant allò que podia constituir una referència de certa validesa per al nou valencianisme; *País perplex* (1973, s'ha utilitzat l'edició de 1979) de Josep-Vicent Marqués, llibre original i amb brillants tocs d'humor, que constitueix una mena de psicologia social de la qüestió nacional valenciana, amb el seu endinsament en la consciència dels valencians, que Rafael Castelló (2000) va recuperar fa uns anys per a la sociologia en clau nacionalista; *La via valenciana* d'Ernest Lluch (1975), en part una revisió de les posicions sobre economia de Fuster, com ja hem comentat; i altres articles més breus o obres de menor transcendència, com l'explícit *Fuster portàtil*

⁴¹⁵ En general, el terme fusterians o fusterianisme al·ludiria als seguidors de Fuster i el seu llegat, però aquí serà utilitzat sobretot per a referir-nos als que mantenen les tesis específiques d'un marc nacional ampliat als Països Catalans i un nacionalisme d'esquerra, que són les dues qüestions que més contestació han rebut, especialment a partir de l'anomenada *tercera via* (vegeu Mollà i Mira, 1986; Diversos autors, 1988).

(1982) de Josep Iborra.⁴¹⁶ Al marge del gran nombre d'odes, en part d'aquestes obres, Ninyoles va interpretar "una cordial discrepància científica amb les hipòtesis centrals formulades per J. Fuster" (1982: 17; citat en Nadal, 1988: 138). Així, es van arribar a qüestionar ja la inexistència d'una burgesia valenciana en sentit estricte, les característiques agràries del País o el dualisme lingüísticocultural amb fronteres marcades a l'interior del territori.

L'activitat política dels setanta i la qüestió nacional valenciana

Quant a l'activitat directament política, en els anys cinquanta ja havia aparegut el molt minoritari i clandestí Front Marxista Valencià (FMV)⁴¹⁷ d'Enric Tàrrega (que després també estaria en l'òrbita del PSV i que actualment està vinculat a ERPV) i alguns membres de les Joventuts de Lo Rat Penat (Sanz Díaz, 2002: 73), però potser el primer partit de clara influència fusteriana és el Partit Socialista Valencià-PSV,⁴¹⁸ molts membres⁴¹⁹ del qual tenien habituals contactes amb Fuster, i que es va fundar precisament el 1962.⁴²⁰ Es tractava d'un partit que es podria situar una mica a l'esquerra de la socialdemocràcia, que ja afirmava el caràcter nacional del País Valencià, els estrets lligams amb Catalunya i les illes Balears i que, per tant, situava la llengua com a eix principal i articulador de la nació. De fet, els seus membres es van comprometre en la tasca d'autoformació i alfabetització en valencià. En la línia marcada per Fuster, deien representar un nou valencianisme que trencava amb el del 1936 per a oferir una nova perspectiva nacional del País Valencià. Juntament amb el PCE, es podria considerar la matriu principal del sistema de partits valencià en la seua

⁴¹⁶ Significar que algunes d'aquestes obres són precisament guanyadores del premi d'assaig Joan Fuster, que ha conreat la temàtica valencianista en nombroses ocasions i sempre amb Fuster com a mínim en el retrovisor i moltes vegades en el centre de l'escena. En certa mesura, aquest premi s'ha convertit, si se'ns permet l'expressió, en un concurs d'idees del nacionalisme d'arrel fusteriana, revisions incloses.

⁴¹⁷ Alguns dels membres del FMV acabaran més tard en el PSV.

⁴¹⁸ Segons un dels fundadors, el periodista Joan Josep Pérez Benlloch, "el PSV de l'any 62 seria una mena de braç polític de les teories de Fuster" (Soler, 2005).

⁴¹⁹ Vicent Albero, Vicent Álvarez, Cèlia Amorós, Manuel Ardit, Josep Lluís Blasco, Eliseu Climent, Alfons Cucó, Joan E. Garcés, Josep Vicent Marqués, Joan Francesc Mira, Valerià Miralles, J.J. Pérez Benlloch, Ricard Pérez Casado, Emili Rodríguez Bernabeu, Enric Tàrrega, Vicent Ventura, etc. (Martí, 2010: 602; Sanz, 2002: 104).

⁴²⁰ Sobre la data de fundació no hi ha acord, però la primera que s'esmenta és 1962, que seria l'inici de les assemblees informals. Altres situen el naixement del partit el 1964 (Prats, 2010: 620; Furió, 1995: 629). En qualsevol cas, Marqués anomena el PSV "partit informal" (1997: 51; citat en Martí, 2010: 600), suggerint que mai va haver-hi una estructura sòlida com les que es poden reconèixer actualment en els partits polítics.

vessant d'esquerres. En aquest sentit, a la Universitat de València, espai d'actuació de tots dos partits, el PSV agafa un gran protagonisme, especialment quan molts dels militants del PCE caigueren detinguts (Martí, 2010: 601). Com recorda l'exconseller i col·laborador d'Albinyana, Vicent Soler, "el món democràtic s'impregna de valencianitat per la tasca que fa el PSV, com a vertebrador d'un primer llenguatge modern i valencianista" (citat a Soler, 2005; vegeu també Cucó, 2002: 36-37). La seua dissolució a finals dels anys seixanta no va aturar la tasca política de molts dels seus dirigents, que serien fundadors de noves formacions en els setanta o s'integrarien en altres partits ja formats i esdevindrien peces clau en els moments finals de la dictadura i l'inici de la transició.

Una de les formacions que es va reclamar hereva del PSV van ser els Grups d'Acció i Reflexió Socialista-GARS, comandats pels periodistes Vicent Ventura i J.J. Pérez Benlloch, que apareix el 1973 amb unes bases ideològiques semblants a les d'aquell partit embrionari dels seixanta. Més endavant, acabarà integrant el PSPV⁴²¹ juntament amb els grups de la Convergència Socialista del País València (Reconstrucció Socialista del PV, Socialistes Valencians Independents i Agrupament Socialista del PV; el procés de convergència s'inicia encara en la dictadura i culmina a mitjan 1976). També el 1974 apareix la cèl·lula valenciana del Partit Socialista d'Alliberament Nacional-PSAN, que ràpidament incorporaria a qui ha sigut la seua figura més representativa fins a l'actualitat, Josep Guia, i que serà el grup polític que amb més convenciment defendria el marc unitari dels Països Catalans. Evidentment, també funcionava el grup valencià del PCE (que no s'anomenaria PCPV fins el 1976) d'Antonio Palomares; i el del PSOE, amb J.L. Albinyana entre els dirigents més destacats. En el centredreta, des del 1965, operava la Unió Democràtica del Poble Valencià-UDPoV, que seria el germen de la Unió Democràtica del País Valencià-UDPV de la transició i que comptava amb Vicent Miquel o Rafael L. Ninyoles entre els seus fundadors.

Tots ells constitueixen el 1972 la Taula Democràtica del País Valencià, la finalitat principal de la qual era preparar el camí per a l'autogovern valencià si es produïen les condicions per a l'arribada de la democràcia. La reflexió comuna era que el País

⁴²¹ El PSPV també va reivindicar la descendència directa del PSV (Martí, 2010: 598-603).

Valencià hauria d'haver tingut el seu estatut en la República com Catalunya, Euskadi o Galícia, per a donar eixida als drets que li pertanyien com a poble. Per tant, fins i tot abans de la transició, el tema nacional ja era central, sobretot gràcies a l'impacte de l'obra de Fuster. Aquesta Taula va arribar a nomenar una comissió per a la redacció d'un preestatut, però quan es reuneix a mitjan 1975 a Alaquàs els seus membres són detinguts i processats pel règim. Abans d'aquest succés, el PCE ix de la Taula i s'integra en la Junta Democràtica del País Valencià, que havien format alguns independents centristes com ara Manuel Broseta. Aquesta Junta, però, no tenia el mateix convenciment autonomista que la Taula, perquè considerava que l'autogovern només era una prioritat per a les nacionalitats dels estatuts de la República i ampliar la reivindicació a territoris com el País Valencià podia implicar la divisió de l'oposició democràtica. La Taula es transforma en Consell Democràtic del País Valencià després de l'entrebanc d'Alaquàs, al qual s'incorporaran més tard alguns membres del PCE, però no la Junta, que va mantenir la seua posició de donar prioritat al marc d'actuació conjunt espanyol (Furió, 1995: 631). Aquest Consell, que li concedia una "importància cabdal a la personalitat nacional del País Valencià" (Prats, 2010: 629) i era partidari de la ruptura democràtica, va reobrir l'aspiració de redactar un projecte d'estatut, però va anar retardant-se per la mateixa dinàmica dels esdeveniments (al cap de poc de constituir-se es produiria la mort de Franco).

Però abans d'abordar la qüestió nacional i autonòmica durant la transició, incloent-hi la lluita pels símbols, convé fer una aproximació a les posicions ideològiques que mantenien aquests partits que ja havien iniciat la seua activitat en la clandestinitat (uns menys tolerats que altres). Començant pels grans partits d'esquerra d'àmbit estatal, PSOE i PCE, es debatien entre una visió unitària d'Espanya, que en el cas del PCE ja s'havia comprovat amb la Junta, i certa sensibilitat amb el tema nacionalperifèric (especialment ancorada en els resultats del procés autonòmic de la Segona República) barrejada amb els plantejaments federalistes provinents de l'estructura organitzativa. Concretament, el PSOE, en el Congrés de Suresnes (1974) proclamava l'establiment d'una república federal (de les nacionalitats ibèriques) i fins i tot es mostrava favorable al dret d'autodeterminació, però com a via per a l'entesa entre els pobles i supeditat a la lluita de classes. En part pel convenciment d'una part

de la militància, que podríem anomenar valencianista, i en part per oportunisme polític, va intentar registrar el nom PSV-PSOE reclamant-se hereu d'aquella primera formació socialista i valencianista, però es va trobar amb l'oposició frontal del PSPV (Martí, 2010: 603). Ja en la transició aniria diluint el discurs sobre l'autodeterminació (i també el de la lluita de classes), i també preparant la concepció d'Espanya com a nació de nacions, com ja hem comentat en un altre apartat. El 1974, en contrast amb la composició territorial de la militància del PSPV, molt majoritàriament de la província de València, els militants alacantins del PSOE eren majoria sobre València en una notabilíssima proporció de quatre a un (Prats, 2010: 629).

No massa diferents serien les posicions del PCE, que també havia començat a considerar seriosament la qüestió nacional al final de la dictadura, veient que l'antifranquisme anava sustentant-se de manera creixent en les lluites nacionals perifèriques. De tota manera, la proposta del model federal en el cas del PCE no es concreta fins al 1976 (Mateo, 2003: 21), i les cauteles respecte de les reivindicacions nacionals eren majors que en el cas d'un PSOE que estava reinventant-se i per tant anava acomodant-se als esdeveniments. En aquest sentit, l'èmfasi en la lluita de classes era major en el PCE i, per tant, la subordinació de les lluites nacionals era més evident en el seu discurs; d'aquí la seua actuació dins de la Junta Democràtica del País Valencià, que, en qualsevol cas, va implicar debat intern, enfrontaments i eixides progressives del partit, perquè el PCE va tenir un important sector valencianista dins del qual podríem destacar Ernest Garcia (Soler, 2005). De tota manera, una vegada celebrades les eleccions del 1977, tot i alguns alts i baixos, el PCPV serà sempre favorable a un estatut d'autonomia del País Valencià per la via de l'article 151. Per altra banda, si bé les posicions del "valencianisme" del PCPV eren majoritàriament enquadrables dins del catalanisme fusterià, entre 1976 i 1977 també van aparèixer algunes veus que qüestionaven el marc nacional dels Països Catalans, com ara Gustau Muñoz o Rafael Pla (Colomer, 1988: 110).

Pel que fa als partits de l'esquerra radical d'àmbit estatal, que van tenir una presència activa en els darrers moments de la dictadura i l'inici de la transició (tot i el seu fracàs electoral ja des de la primera convocatòria), en general van fer una lectura de classe

(d'arrel marxistaleninista) de la qüestió nacional influïda pels moviments "tercermundistes" d'alliberament nacional (Cuba, Vietnam, etc.). Això implicava que hi havia una nació opressora (Castella-Espanya) i que controlava la major part del capital generat en l'estat; i una nació oprimida, el País Valencià, que no tenia reconeguts els seus drets com a poble i a això li sumava l'explotació de classe. Però, com en el cas del PCE, aquestes formacions⁴²² subordinaven la lluita nacional a la lluita de classe o, fins i tot, la consideraven un instrument al servei de la lluita de classe, de manera que únicament es donaria suport a moviments nacionalistes si servien a aquests interessos, és a dir, si la lluita nacional contribuïa a l'alliberament de la classe treballadora, com ja va plantejar Marx (1976) en el seu moment. Calia, doncs, superar el nacionalisme burgès i incorporar les lluites nacionals a la lluita del proletariat. Potser influïts per l'efervescència nacionalista, com en el cas del PSOE i del PCE, cap d'aquestes formacions va optar pel "monisme internacionalista" de Rosa Luxemburg (Rodríguez-Flores, 2010: 669) i, per tant, tots ells mostraven certa sensibilitat amb la qüestió nacional. Així, amb comptades excepcions (el PTE i en certa mesura la ORT), tots consideraven la formació d'un estat federal, que garantira la unitat dels treballadors, però que atorgara "la major autonomia possible a les diverses nacionalitats i regions" (Rodríguez-Flores, 2010: 672). Respecte del País Valencià, el grup que tindria una major sensibilitat per la recerca de l'autogovern i per satisfer els drets com a poble dels valencians seria el Moviment Comunista (de fet, va integrar la llista del PSPV en les primeres eleccions; Martí, 2010: 611), la resta, va fer un tractament diferencial del cas valencià respecte del basc o el català, entenent que al País Valencià no es donaven les bases per a una reivindicació nacional equiparable. En qualsevol cas, i contemplant totes aquestes formacions (MC inclòs):

Malgrat desenvolupar un tipus de discurs que propugnava l'alliberament de les nacions oprimides, a la pràctica eren formacions d'àmbit estatal, amb estructures molt centralitzades que no negociaven la unitat, ni de partit ni d'estat. Amb l'argument de l'internacionalisme i l'estratègia revolucionària, impedièn de facto la independència

⁴²² Bàsicament, estaríem parlant del Partit del Treball d'Espanya (PTE), el Moviment Comunista (MC), l'Organització Comunista d'Espanya-Bandera Roja (OCE-BR), la Unificació Comunista d'Espanya (UCE), la Lliga Comunista Revolucionària (LCR), l'Organització d'Esquerra Comunista (OEC), l'Organització Revolucionària dels Treballadors (ORT) i el Partit Comunista dels Treballadors (PCT) –vegeu Rodríguez-Flores, 2010: 666.

real de les nacionalitats de l'estat espanyol a favor d'una unitat de classe que s'esgotava en els límits de l'estat (Rodríguez-Flores, 2010: 681).

Centrem l'atenció ara en aquells partits sense obediència estatal, és a dir, l'organització dels quals no responia al marc espanyol. Comencem per aquells que es reclamaven hereus del PSV i els seus postulats responien en certa mesura a aquella formació dels seixanta, és a dir, el Partit Socialista del País Valencià (PSPV) i la Germania Socialista (GS). El PSPV que es funda el 1974 i que, com ja hem apuntat, al principi de 1976 ja ha agrupat a tot el socialisme valencianista exceptuant la GS, fonamentalment es va nodrir, com el PSV, de la Universitat de València⁴²³ i, per tant, disposava d'uns quadres de gran capacitat intel·lectual que, de fet, van ser capaços de generar una àmplia producció ideològica. L'eix d'aquesta era la dicotomia franquisme (dictadura, espanyolisme, classes dominants, dreta)-antifranquisme (democràcia, valencianisme, classes subalternes, esquerra). La recuperació històrica del País Valencià havia d'arribar d'un procés democràtic liderat per les classes mitjanes i populars. Més enllà dels plantejaments de l'esquerra estatal, el PSPV no es quedava en la denúncia d'una suposada opressió o en la reivindicació de determinats drets com a poble, sinó que establia el País Valencià com a marc d'actuació, "s'identificava amb la seua personalitat nacional" (Martí, 2010: 609; Mollà & Mira: addenda) i lluitava per la consecució dels drets *nacionals* dels valencians. Seguint la lògica fusteriana, la nació, tal com l'entenia el PSPV, tenia una marcada base lingüística i, en aquest sentit, la col·laboració amb la resta de pobles de parla catalana era una qüestió central que es va materialitzar en la Coordinadora Socialista dels Països Catalans en la qual participaven juntament amb els partits socialistes de Catalunya-Congrés i de les Illes. Inicialment, totes tres formacions defensaven l'establiment d'una federació dels Països Catalans, que va anar diluint-se en la transició per la força de la dinàmica estatal i la dels propis territoris d'aquesta hipotètica federació. Quan comença la transició, dues de les principals figures del partit, Vicent Ventura (que l'abandona) i Ernest Lluch (que

⁴²³ Respecte d'aquest lligam entre els partits d'esquerres d'arrel fusteriana i la Universitat, i la suposada limitació del treball polític a aquest àmbit, Vicent Ventura va subratllar en l'addenda del llibre de Mollà i Mira (1986) que l'experiència del PSV els havia fet veure que havien de transcendir el marc universitari, les generacions joves i l'àmbit territorial de la ciutat de València; havien d'ampliar el seu espectre d'acció. Altra qüestió és que ho aconseguiren o que adoptaren unes línies d'acció adequades per a donar aquest salt de manera efectiva.

se'n va al PSC) ja no hi estan, i gent com Alfons Cucó o Vicent Soler seran els que afronten l'obertura del règim (Soler, 2005).

Germania Socialista (GS), fundada el 1970, compartia amb el PSPV els orígens, el lligam universitari⁴²⁴ i part dels plantejaments sobre la qüestió nacional. Les diferències potser eren uns pressupòsits revolucionaris més marcats (en algunes qüestions propers al comunisme llibertari), però en el terreny identitari, GS atribuïa una gran importància als elements voluntaristes per a negar que el País Valencià constituïra una nació amb els catalans i els mallorquins; per a Marqués i els seus companys no existia “una identitat nacional pancatalana” (Rodríguez-Flores, 2010: 679). En conseqüència, el seu marc de referència era el País Valencià, però no s'hi referien com una nació, sinó com un “poble oprimat, amb característiques nacionals comunes amb el Principat i les Illes” (Rodríguez-Flores, 2010: 680). La indeterminació conceptual no impedia que es defensara el “dret d'autodeterminació com a poble oprimat, ni que s'esquivara l'obligació de ‘despertar’ la consciència identitària de les masses”. Però tampoc GS era un partit independentista, ja que considerava que calia una entesa amb la resta dels pobles ibèrics, que haurien d'unir-se lliurement, garantir l'autogovern de cadascun d'ells i impulsar el seu desenvolupament com a pobles. La prioritització del marc valencià, i la consideració dels Països Catalans només des d'un punt de vista lingüísticocultural i en cap cas des d'una òptica política, els avançava més d'una dècada al temps de revisió de les tesis fusterianes.

Tot un altre plantejament era el del Partit Socialista d'Alliberament Nacional (PSAN), fundat el 1968 i amb nucli estable al País Valencià des del 1974, que ja des de ben aviat va definir el conjunt dels Països Catalans com la seua nació, i per tant, com el seu marc d'actuació. En aquest sentit, el PSAN fa una proposta fusteriana “de màxims” en la qüestió nacional, i es defineix com un partit revolucionari marxistaleninista que en alguna fase considerarà la lluita armada un dels mitjans legítims per a la consecució del model polític que propugnen: república socialista catalana, incloent-hi tots els Països Catalans. Tot i que en certa mesura el PSAN també subordinava la lluita nacional a la

⁴²⁴ També comptava amb intel·lectuals de talla com ara Cèlia Amorós, Josep-Vicent Marqués i Damià Mollà i amb altres elements que, com Mollà, després serien importants en el “valencianisme de confluència”, com Pepa Chesa, Vicent Franch o Paca Sevilla.

de classe, el PSAN és un partit nacionalista, i en conseqüència, l'alliberament nacional tindrà un pes decisiu com s'ha vist en diversos moments de la seua història.⁴²⁵ La tensió entre la vessant nacional i la de classe serà una constant en el debat intern de la formació i en altres grups del Moviment Català d'Alliberament Nacional, com el col·lectiu juvenil Maulets. Com altres grups marxistes de l'època estarà força influït per les lluites d'alliberament "tercermundistes" i, de fet, generalment farà una lectura en aquests termes per al cas dels Països Catalans: Espanya, el seu capital i les seues forces de seguretat exerceixen una ocupació imperialista dels Països Catalans, que sota aquest prisma seran una colònia de l'estat espanyol que cal alliberar per tots els mitjans. En qualsevol cas, durant la transició també adoptarà posicions pragmàtiques per a contribuir a l'assoliment d'objectius parcials (democràcia burgesa, estatut d'autonomia, etc.).

El nom inicial de la UPDV, en la fundació de 1965,⁴²⁶ era Unió Democràtica del Poble Valencià. També va ser un partit format sobretot per uns pocs estudiants universitaris, però va comptar amb el suport d'antics militants del tradicionalista Acció Nacionalista Valenciana-ANV de la República. En aquests moments inicials destaca la figura de Vicent Miquel, que va ser el que es va posar en contacte amb Unió Democràtica de Catalunya (a instàncies d'Eliseu Climent), per a, amb el seu suport, crear després la UDPV. Es definien com un partit democràtic, valencianista i no confessional tot i inspirar-se en l'humanisme cristià. Vicent Miquel i els seus companys manifestaven rotundament la influència de Fuster en la creació del partit, i, de fet, consideraven que el País Valencià formava una "comunitat nacional" amb Catalunya i les Illes (Prats, 2010: 620-621), tal com havia teoritzat l'escriptor suecà. Al principi dels anys setanta comença la seua expansió amb la incorporació de la Unió Democràtica Valenciana de Vicent Ruiz Monrabal, d'inspiració democratacristiana i amb un discurs nacional poc desenvolupat (arribava a sostenir que les regions espanyoles havien de federar-se, però no era per a ells una qüestió central); i el grup "gilroblista", part d'ell procedent de l'antiga Derecha Regional Valenciana (entre ells, Joaquim Maldonado). Tots tres

⁴²⁵ La seua inclusió en les llistes de Solidaritat Catalana per la Independència (SI) el 2010 és un exemple recent, en tant que s'integra a una coalició que no es declara marxistaleninista i, en conseqüència, el PSAN està subordinant en aquest cas el seu programa socialista al nacional.

⁴²⁶ Determinades fonts situen el seu naixement clandestí el 1962 (vegeu Viadel, 1999: 56-57).

formen la nova UDPV, que ara ja no és “Poble” sinó “País”, més d’acord amb el nou valencianisme. En realitat, la antiga UDPoV és la que aporta el “pedigrí” valencianista necessari per a qualsevol proposta democràtica de meitat dels setanta, i els altres dos grups consoliden l’orientació democratacristiana, en el cas d’UDV també afegeix més militància i una estructura de partit més sòlida, i els “gilroblistes” aporten líders amb experiència i prestigi (Prats, 2010: 622-623).⁴²⁷ La fusió, però, implica un canvi substancial en el discurs sobre el País: els escrits passen a fer-se en valencià i castellà, perquè els valencians són bilingües; es parla de “societat valenciana”, fugint del terme “nació”; els elements centrals passen a ser el territori i el capital humà, més que la llengua; es reconeixen vincles culturals amb Catalunya, però s’eliminen els “llogams socials i polítics”, alhora que s’assumeixen els estrets vincles amb la resta de pobles de l’estat. En definitiva, hi ha un desplaçament del discurs nacionalista en contrast amb el que els homòlegs català i basc (UDC i PNV) estaven desenvolupant en els seus territoris (Prats, 2010: 624-625) i el sector de l’antiga UDPobleV ho va notar prou, sobretot perquè provenien del fusterianisme i, per tant, per a ells la concepció nacional lingüística era central. Segons Prats, la nova UDPV pot ser fins i tot un antecedent de les “propostes de tercera via” (2010: 625).⁴²⁸ Després s’articulava amb la democràcia cristiana de la resta de l’estat i d’Europa i afrontaria la transició amb bones expectatives que les urnes rebaixarien des de ben aviat.

A aquests partits que anaven configurant l’oposició democràtica al final dels seixanta i el principi dels setanta, sobretot quan es fa evident el deteriorament físic del dictador i, més encara, després de la Revolució dels Clavells, hem d’afegir els elements menys durs del règim, més preocupats per la modernització i el desenvolupament econòmic de l’estat, que anaven incorporant idees democràtiques a través de contactes internacionals o la formació d’enteses com el *Grupo Tácito* (Palomares, 2009), i que prepararien una ràpida presa de posicions i fins i tot l’assumpció de la iniciativa

⁴²⁷ La nòmina de militants potencials en aquells moments va ser extensa. Així, Francesc P. Burguera (que acabaria formant el Partit Demòcrata Liberal del País Valencià) va arribar a estar prou proper a UDPV, però sense incorporar-s’hi, i altres elements del centredreta democràtic amb rellevància durant la transició, com Emilio Attard o Manuel Broseta, també van tenir contactes amb la nova formació, però els seus plantejaments estaven més allunyats que els de Burguera (Prats, 2010: 623; Gascó, 2010: 642).

⁴²⁸ Precisament, la refundada UDPV (que actua com associació cívica des del 1996) pot ubicar-se ideològicament en la *tercera via*.

democratitzadora des de dins. Aquests sectors formaran després la coalició Unión de Centro Democrático, on s'integraria inicialment el Partit Demòcrata Liberal del País Valencià de Burguera i Muñoz Peirats, que, tot i la seua heterogeneïtat, estava a prop de les posicions del nacionalisme fusterià (Burguera, 1991: 143-144).

Les noves perspectives de la transició i el bany de realitat de la democràcia delegacionista

Després de la mort de Franco, tota aquesta activitat queda reforçada perquè es visualitza una eixida democràtica, més encara després que Joan Carles I, amb el suport de les potències estrangeres, aconseguira apartar de la presidència del govern Arias Navarro i situar en el seu lloc Adolfo Suárez, que iniciaria les reformes transicionals que tots coneixem, amb especial significació per a la Llei de reforma política de gener del 1977. Mentrestant, a l'inici del 1976 ja s'havia produït una gran manifestació convocada pel Consell Democràtic del País Valencià, i després s'havia aconseguit la unió del Consell amb la Junta per a crear la Taula de Forces Polítiques i Sindicals del País Valencià, que ja concentrava tota l'oposició valenciana (només quedaven fora Alianza Popular i altres grups de dreta). La Taula organitza una manifestació el juliol del 1976 que serà encara més multitudinària que la del gener (Prats, 2010: 629), perquè la població anava perdent la por i estava alimentada per l'esperança de canvi, una esperança de la qual també participaven els partits de la Taula. El lema de la manifestació, agafat de la convocatòria de Catalunya, era "Llibertat, amnistia, estatut d'autonomia i sindicat obrer". Després hi va haver convocatòries semblants a Alacant i Castelló (Prats, 2010: 630). També es fa una gran manifestació el 9 d'octubre i, per iniciativa del PSPV, la Taula declara aquest dia com el Dia Nacional del País Valencià, aconseguint el reconeixement del fet nacional valencià per part de totes les forces polítiques d'oposició, després de signar acords en aquest sentit amb la UDPV i altres forces valencianistes (Martí, 2010: 609-610; Prats, 2010: 632-633). Els partits d'esquerra d'àmbit estatal (principalment PSOE i PCE, però també el PSP, la ORT, la LCR, etc.) s'adonen a partir d'aleshores que la qüestió nacional valenciana ha de ser central en els seus programes i, així, es funda el PCPV i el PSOE crea la Federació del País Valencià, que supera la divisió provincial i incorpora les principals premisses valencianistes de la Taula. Així mateix, la Taula, partidària de la ruptura, demana

l'abstenció per al referèndum de la Llei per a la reforma política, però en la UDPV guanya el sector democratacristià i no s'afegeixen a aquesta consigna (Prats, 2010: 632-634). L'àmplia adhesió de la Llei va legitimar a Suárez per a dirigir el canvi polític i es van crear nous partits centristes sorgits del règim i els seus voltants, també amb representació al País Valencià, per a disputar-li l'espai polític a la UDPV.

El Consell Democràtic havia retardat la redacció d'un avantprojecte d'estatut, com s'havia fet a Catalunya, en part perquè una sèrie d'intel·lectuals (en general, de la confiança dels partits del Consell), s'havien posat a la feina de manera independent. Aquests treballs donarien lloc al conegut com *Estatut d'Elx* (febrer del 1976), redactat principalment per l'advocat valencià Enric Solà amb l'assessorament d'Eliseu Climent o Joan Fuster, i els catalans Max Cahner, Josep Benet o Rafael Ribó entre altres. Aquest document s'ha convertit en referència dels projectes d'estatut posteriors (ho seria per a la Taula de Forces Polítiques i Sindicals del País Valencià) i fins i tot del text final de 1982, però l'Estatut d'Elx era més ambiciós que les seues seqüeles, en part perquè deixava obert l'establiment de vincles polítics amb Catalunya i les illes Balears (Moreno, 2012), en una mostra de l'esperit fusterià que impregnava la proposta.

Just abans de les eleccions que propiciava la Llei per a la reforma política (juny 1977), el PSPV afegia als seus problemes de legalització (retardada fins al darrer moment), de presentació de llistes (no van aplegar a temps en la circumscripció d'Alacant) i de coalició,⁴²⁹ l'escissió d'un grup encapçalat pels germans Garcés (Vicent i Joan), que formarien la Unitat Socialista del País Valencià (USPV), organització que pactaria per a les eleccions amb el Partit Socialista Popular de Tierno Galván. Aquesta escissió va obrir un litigi per les sigles que van guanyar els no escindits, però que es va resoldre poc abans d'iniciar-se la campanya, complicant encara més les condicions per a presentar-se (Martí, 2010: 611). Tampoc el pressupost del PSPV per a aquelles eleccions era massa elevat, i tot plegat, a més del pes de la dinàmica estatal, amb Felipe González exercint com a líder del socialisme emparat en una ja destacada maquinària electoral que rebia suport internacional (especialment de l'SPD alemany),

⁴²⁹ Van voler anar en coalició amb el MCPV i el Partit Carlí Valencià (PCV) sota el nom de Bloc Autonòmic Valencià i d'Esquerres, però el MCPV no va ser legalitzat a temps i el PCV va decidir finalment anar en solitari. Alguns dirigents del MCPV integraren les llistes del PSPV com a independents (Martí, 2010: 611).

van provocar el fracàs del PSPV en aquells primers comicis, on no trau cap representant. Per la seua banda, la UDPV, que sí que comptava amb un bon pressupost de campanya a base de crèdits, també va ser engolit per l'orientació estatal de la contesa electoral (pensem que només hi havia una televisió i estava controlada pel govern central hereu del franquisme) i tampoc va obtenir cap representant. Els grans triomfadors serien els referents espanyols del socialisme i la democràcia cristiana/centrisme, en contrast amb les formacions valencianistes representatives d'aquestes ideologies. Els pocs diputats restants se'ls repartirien entre el PCPV, AP, PSP-USPV i els Centristes Independents de Castelló. En conseqüència, tot el protagonisme acumulat pel nacionalisme valencià en el final de la dictadura i primer any de la transició, que li havia servit per a marcar la pauta política en aquests moments inicials,⁴³⁰ s'esfondrava davant d'una dinàmica electoral espanyola que fins i tot afectava Catalunya, on la suma de totes les forces nacionalistes no arribava ni a la tercera part dels escons.⁴³¹ En qualsevol cas, i des de la perspectiva actual, totes dues formacions van sumar més del 5% dels vots, cosa que no ha tornat a passar al País Valencià amb la suma dels partits nacionalistes que s'han presentat en totes les eleccions generals fins al 2011 (Prats, 2010: 639-640; vegeu també Bodoque, 2000: 9; Burguera, 1991: 149-150).

Joan Fuster, que no s'havia compromès amb cap partit, seguia la política de prop i continuava sent un referent a través de la seua intensa activitat com a articulista on anava valorant críticament els esdeveniments que anaven succeint-se. Abans de les eleccions de juny de 1977 manifestava el seu profund escepticisme per totes les opcions que es presentaven i per l'insuficient desenvolupament autonòmic que oferien en els seus programes (Archilés, 2010: 578-579): havien anat moderant l'avantprojecte d'Elx en el qual ell havia participat. Els resultats de les eleccions confirmarien els seus

⁴³⁰ De tota manera, dècades després Vicent Soler assumia resignadament que "el poble havia passat segles amb un procés de desvalencianització mental; no hi havien miracles històrics que això ho poguera arreglar" (Soler, 2005). Això apuntaria a un desajust entre l'efervescència d'una avantguarda política universitària i la realitat d'un poble sense temps per a assimilar els nous missatges. La voràgine de l'activitat política d'aleshores potser va restar capacitat de contrast amb el que després s'ha anomenat "franquisme sociològic".

⁴³¹ Tant Convergència com Unió es van presentar en candidatures separades i això els va restar força. ERC només va obtenir un diputat, i PSUC i PSC ja s'havien associat electoralment amb el PSOE i el PCE respectivament.

temors i a partir d'aquell moment va pensar que no hi havia massa possibilitats per a assolir un autogovern, una democràcia i unes llibertats per al País tal com les havien imaginat al final del franquisme.⁴³² Tenia clar que el règim, el PSOE i el PCE ho tenien tot lligat per a generar una democràcia i una autonomia descafeïnada (Archilés, 2010: 581-582). A partir d'aleshores seria molt crític amb les “renúncies i febleses de l'esquerra”, incloent-hi l'abandonament del discurs “de classe” (Archilés, 2010: 585-587).

Tornant als fracassats partits nacionalistes, la UDPV, que, com ja hem indicat, s'havia endeutat notablement en la campanya, va haver de plegar per aquest motiu i part dels seus militants van passar a la UCD (Prats, 2010: 638). El PSPV no tenia aquests problemes econòmics, però obria un període de reflexió que, en qualsevol cas, encara no els allunyava dels seus postulats, que van ser reafirmats en els escrits relatius a la celebració del 9 d'octubre del 1977. El nou èxit de la convocatòria⁴³³ també va contribuir a confirmar que s'estava en la bona línia. El PSOE, per la seua banda, també feia la seua lectura “valencianista”, en alguns casos per convenciment i en altres en termes d'oportunitat política: tot i l'èxit electoral calia incorporar aquesta vessant i apropar-se al PSPV. Però a aquest 9 d'octubre havien acudit pràcticament totes les forces polítiques, representants de les institucions franquistes (incloent-hi, per exemple, a Ignacio Carrau el encara president de la Diputació de València), bona part de la dreta valenciana, i havia comptat amb la promoció de mitjans com *Las Provincias*. Per tant, el contingut polític de cada peça de manifestació podia diferir substancialment, i també els símbols, perquè es barrejaren sense gaire incidents quadribarrades i blaveres (Flor, 2010: 691; Bodoque, 2000: 8-9). Tots volien afirmar la seua valencianitat; però la qüestió era el tipus de “valencianisme” que propugnava cada grup. I això és el que esclataria l'any següent, reduït en certa mesura a una lluita pels símbols. Però s'ha d'insistir que, tot i aquell 9 d'octubre del 1977, el “fusterianisme nacional” arribava debilitat a aquesta “batalla de València”, reduït a

⁴³² Mentre estava elaborant-se la Constitució, Fuster escriuria: “Jo convida a preparar la Constitució de despús-demà. La de demà serà una rissa” (“La Constitución que se avecina”, a *Por Favor*, 24-IV-1978, pg. 20; citat en Archilés, 2010: 590).

⁴³³ Mig milió de persones a València segons *Las Provincias*, que encara no havia fet decididament el seu gir blaver (Soler, 2005).

minoria extraparlamentària sense presència en les noves institucions, tot i el viratge valencianista del PSOE amb el concurs d'elements com Albinyana i l'absorció del PSPV.

El difícil camí cap a l'Estatut i la batalla pels símbols

Abans de l'entrada del PSPV, el PSOE ja tenia una vessant minoritària marcadament espanyolista i una altra de valencianista (Martí, 2010: 614, arreplegant declaracions del dirigent Joaquín Azagra en unes jornades del partit el 1976), com es va veure amb Albinyana, en el context d'un partit moderadament autonomista en la seua majoria, que es mostraria vacil·lant en les seues posicions en el si de la Taula de Forces Polítiques i Sindicals. L'interès del PSPV per entrar dins del PSOE era aconseguir suports per al seu projecte de socialisme valencià i d'autogovern; se sentien capaços d'atraure el PSOE-PV a les seues posicions. Però el debat intern també arriba a la conclusió que en el període preconstitucional i preestatutari que s'encetava calia estar en les institucions, perquè si no, es podia perdre una oportunitat històrica de dotar el País Valencià d'un autogovern en condicions. Per la seua banda, el PSOE veia en el PSPV una opció d'assentar un discurs valencianista que es considerava necessari en aquells moments; i també una oportunitat per a concentrar tot el socialisme valencià sota les sigles estatals. Finalment, es produeix la integració, que obté el suport del 89% dels militants del PSPV. Però després no es va produir una entrada de militants semblant en el PSOE, sinó d'aproximadament un terç, que serien els realment convençuts. Al marge dels qui s'apartaren a partir d'aquest moment de la política, una gran part podien tenir clar que era l'única solució possible (o la més raonable), però volien estar a l'expectativa per a veure com evolucionava el treball conjunt; i molts altres, sobretot aquells en els quals dominava la vessant nacionalista, es van resistir a entrar en un partit "sucursalista",⁴³⁴ i després van estar presents en els intents d'articular formacions nacionalistes (Martí, 2010: 614-618).

La primera d'elles va ser el Partit Nacionalista del País Valencià (PNPV) creat el 1978 per Francesc de Paula Burguera entre altres, un partit que es definia d'esquerres, però

⁴³⁴ En el documental *Del roig al blau*, JJ Pérez Benlloch dirà que "el PSPV no es va fer per a acabar en el PSOE" (Soler, 2005).

interclassista, fent una lectura de Gramsci⁴³⁵ en la qual el “bloc de classes” era necessari en els moments de recuperació nacional (Burguera, 1991: 140; Moreno, 2012; Soler, 2005; vegeu també Rivadeo, 1994: 152-159) i, per tant, obert a totes les sensibilitats ideològiques⁴³⁶ que volgueren concentrar esforços per a plantejar una proposta nacionalista al País Valencià. El PNPV venia, doncs, a cobrir el buit d’un nacionalisme que havia quedat orfe després de les absorcions de la UDPV i el PSPV per UCD i PSOE respectivament. Però l’aparició d’aquest partit implicava més una amenaça per a l’esquerra que per a la dreta, perquè eren els militants i simpatitzants de l’esquerra el vertader públic del nacionalisme d’arrel fusteriana aleshores (Marqués, 1979: 213-214). Tot i l’interclassisme propugnat per Burguera, només des de l’esquerra es podia donar suport a la proposta nacional del PNPV, i això quedaria més clar encara a partir dels enfrontaments pels símbols i pel model de País.⁴³⁷

Abans de capbussar-nos en el relat d’aquell tens període que es va encetar el 1978, convé recordar amb Vicent Flor que la identitat regional ha sigut hegemònica a València i gran part de la seua província des de l’inici del segle xx i que després Franco la instrumentalitza. També que l’anticatalanisme, lligat a la dreta i al tradicionalisme, i entrellaçat amb el regionalisme, també és anterior al 1978. El que sorgeix a partir d’aleshores és el “blaverisme” (Flor, 2010: 685-686), que serà una estratègia per a mantenir l’hegemonia d’aquesta identitat regional compatible amb l’espanyolitat i alhora reforçadora d’aquesta espanyolitat. L’associació entre dreta, dictadura i identitat regional va reforçar, per altra banda, un plantejament radicalment contrari per part de l’antifranquisme i, per tant, el model de nació que assumeix l’esquerra

⁴³⁵ A partir de Fuster, després de Burguera i més tard motivat per la voluntat d’enfortiment del projecte que acabarà constituint el Bloc, el nacionalisme valencià ha sigut procliu a la utilització del pensament gramscian com a argument per a atreure al nacionalisme d’esquerra a una proposta interclassista de front nacional. Però cal dir que Gramsci no fa sinó desenvolupar el que ja Marx i altres marxistes del segle XIX plantegen com una necessària “cintura” política que, en determinats moments, i mantenint la centralitat de la perspectiva de classe, pot dur a una aliança tàctica amb sectors progressistes de la burgesia, configurant un front nacional d’alliberament. La lectura que fa Marx del cas irlandès va en aquesta línia.

⁴³⁶ De fet, Burguera va ser dels pocs que va escriure en to conciliador durant la batalla pels símbols (vegeu Mollà & Mira, 1986: 117).

⁴³⁷ Els hereus del PNPV, UPV i després el Bloc, també han plantejat aquesta proposta d’unitat nacional que cobri gran part de l’espectre ideològic, però han avançat molt lentament en l’addició d’un segment de l’electorat no esquerrà, tan marcat com va quedar l’adscripció ideològica a cadascun dels models de País.

(però també UDPV) és el representat territorialment pels Països Catalans sobre la base de la unitat lingüística (Flor, 2010: 686). No està clar si això estava estratègicament meditat, si el subconscient col·lectiu de l'oposició democràtica va anar acomodant-se a la proposta més oposada o senzillament sorgia d'unes conviccions plenes que, cal no oblidar-ho, va assumir pràcticament tota l'oposició democràtica (o potser un poc de tot plegat). El que sí que sembla cert, vist en perspectiva, és que la població, que el 1977 va votar moderantisme i opcions polítiques sense massa conviccions valencianistes (de cap de les classes) i, en general, no va optar pels partits que més s'aproximaven al fusterianisme, no estava preparada per a fer seua una identitat valenciana tan explícitament lligada a la resta dels Països Catalans. Ni aleshores, ni ara tampoc sembla que ho estiga. Una altra qüestió és si aquell missatge, aquell nou valencianisme fusterià, podria haver arribat a una part més important de la població amb altres estratègies i enfocaments. Però, com diu Flor (2010: 686), era un plantejament polític que exclouïa la dreta i el regionalisme i, per tant, van reaccionar. Està clar que la perspectiva temporal ens dóna avantatge per a analitzar aquell fenomen, però s'ha de subratllar que Josep-Vicent Marqués (1979: 206), polític i autor provinent del fusterianisme, del nacionalisme d'esquerres, ja tenia clar el 1978, i fins i tot abans, que hi havia un desajust entre el projecte fusterià i la manera en què la majoria dels valencians pensen la seua identitat territorial.

Des del fusterianisme, alguns dels protagonistes d'aleshores (Climent, Pérez Benlloch, Burguera) també subratllen l'enfrontament personal entre el tàndem Casp-Adlert i Fuster com una de les claus per a entendre el que va succeir aleshores a València. Retraten un duet eclipsat per la figura de Fuster i que acaba rebutjant la unitat de la llengua que mantenia uns anys enrere (Soler, 2005; vegeu també Nadal, 1988: 173) i aliant-se amb la dreta per a fer front al "pancatalanisme". Tenien desavinences des de feia temps (vegeu Ripoll, 2002), però no havien deixat de reconèixer la unitat de la llengua fins als setanta. El ràpid plantejament dicotòmic del conflicte els va fer posicionar-se i exercir de justificadors teòrics de la proposta política blavera, fins i tot abans que la UCD (Burguera, 1991: 150-151). I, segons Eliseu Climent, precisament Casp i Adlert són els que acaben legitimant el blaverisme, perquè atribueixen vertader pedigrí valencianista al moviment; sense ells, hauria quedat més marcat el caràcter de

reacció de la dreta (Soler, 2005; Mollà & Mira, 1986: 26-31). Però la clau potser la situa Artur Ahuir, antic membre del Grup d'Acció Valencianista (GAV) i actual membre de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, que considera que el blaverisme percep l'amenaça de la unitat política i constata que aquesta prové de la unitat lingüística, ergo això és el que calia negar, la unitat de la llengua (Soler, 2005), i aquí és on Casp va exercir un paper fonamental.

Però sense el suport de la UCD i de mitjans afins, com ara *Las Provincias*, l'anticatalanisme no hauria tingut el mateix ressò. Si bé en el conjunt de l'estat havia guanyat la UCD, el País Valencià era d'esquerres i el centredreta necessitava recuperar el terreny perdut de cara als següents compromisos electorals. El soroll que van formar inicialment els primers grups "de xoc" (elements afectes al règim, dirigents d'AP, determinats membres de Lo Rat Penat, sobretot les joventuts que creen el Grup d'Acció Valencianista), serà aprofitat per la UCD controlada per Emilio Attard, que a partir del 1978 va atiar la flama de l'anticatalanisme, en col·laboració amb *Las Provincias*, que va prendre partit per la identitat regional i els símbols del blaverisme, quan en els primers anys havia adoptat una postura més neutra i fins i tot havia donat suport a algunes de les posicions del fusterianisme polític. L'estratègia no era gens subtil, com es pot desprendre d'una consigna d'Attard d'aleshores: "per a aglutinar els valencians, cal traure el fantasma del catalanisme" (Soler, 2005; vegeu també Flor, 2010: 691; Bodoque, 2000: 9-10; Burguera, 1991). Però no es podia recórrer al centralisme perquè, com assenyalaren Mollà i Mira (1986: 94-95), no se'l creia quasi ningú i per això calia rescatar "el regionalisme íntim", el localisme sentimental de València, que el franquisme havia tolerat i de vegades promocionat.⁴³⁸ I aquesta

⁴³⁸ Després, l'esquerra caurà en aquesta trampa focalitzant també la seua acció a València, un camp de batalla on tenia totes les de perdre (això ho estem dient a bou passat, evidentment). Amb el tema de la bandera, per exemple, l'esquerra (guanyadora de les eleccions, no ho oblidem) es troba una forta oposició en la ciutat que va passar (segurament de manera errònia) per oposició de tot el País. Si es repassa documents audiovisuals sobre aquell període, per exemple, *Del roig al blau* (Soler, 2005), queda la sensació, sobretot des de "províncies", d'un marcat centralisme; la Batalla de València ofereix una imatge com si València fóra tot el País. Situats en altres coordenades geogràfiques, pel que coneixem de l'històric període 1789-1793, també sembla que tota l'ebullició revolucionària francesa es produïa només a París; París era França com València ha sigut el País Valencià en determinats moments, confirmant el plantejament de Mollà i Mira (1986). Potser ha sigut una errada, perquè després el valencianisme, el nacionalisme, ha hagut de refugiar-se en les comarques, en les Marines, Riberes i muntanyes que almenys han atorgat poder municipal en temps de vaques flagues. L'èxit actual, el de 2011, altra vegada "molt de València", difícilment s'hauria produït sense la resistència de les comarques,

estratègia duu la UCD fins i tot a finançar el GAV i a situar-se en el mateix costat que l'extrema dreta. Com assenyala Núñez Seixas:

El procés de 'regionalització' de l'agenda política de la dreta conservadora en alguns territoris (...) ha tingut com a objectiu [entre altres coses] contrarestar el possible auge de l'esquerra i els nacionalismes subestats en comunitats autònomes on aparentment hi existien precondicions –sobretot, una llengua pròpia i un nacionalisme autòcton però minoritari, cas de València, Balears i Galícia, a més de Navarra– (2007: 181).

Quan la UCD envia Abril Martorell a València a controlar el partit i el procés autonòmic, Attard queda desplaçat i Broseta munta dins de la UCD per a, de tota manera i juntament amb Abril, aprofundir en el rumb anticatalanista. Només arribar a València, Abril Martorell declara en *Las Provincias* que “la teoria dels Països Catalans (...) és un càncer que no hi ha més remei que extirpar” (Soler, 2005; vegeu també Cucó, 2002: 82-83). Broseta, des de dins del Consell Preautonòmic, fins i tot intenta atraure (sense èxit) Albinyana al blaverisme. Gent del seu voltant, que l'havia tractat prou, considera que Broseta era valencianista, i no contrari a la unitat de la llengua, però es va radicalitzar (fins i tot eixint-se'n del to general de la UCD, com apunta l'exdiputat José Ramón Pin) i es va situar al capdavant del blaverisme dins d'una estratègia coordinada amb Abril i *Las Provincias*, perquè no prosperara un autonomisme de màxims al País Valencià, per a no tenir una altra Catalunya o Euskadi dins de l'estat i, a més, amb els postulats de l'esquerra. Però sobretot no es podia consentir que la ferma posició identitària de Catalunya es vera reforçada per un País Valencià afecte a la idea de Països Catalans. Això era considerat una amenaça a la unitat de l'estat de la mateixa manera que es considerava que la unió d'Euskadi i Navarra, també reforçaria el nacionalisme basc i, per tant, la integritat d'Espanya es podia veure en perill. Alguns elements del blaverisme assumeixen actualment que van ser utilitzats i manipulats per la UCD, però en certa mesura ho van fer conscientment perquè, si no, no haurien tingut suport mediàtic, polític i econòmic per a les seues

com també subratlla Xavier Hervàs (2008), destacat militant crític del Bloc. Alacant o Castelló semblava que no existien i si existien eren un problema. A poc a poc va arribar el discurs de la “vertebració” i la seua praxis, i això ho han facilitat més encara Internet i tots els seus derivats: ja no cal estar físicament a València per a viure el debat i la construcció del nacionalisme.

reivindicacions (Soler, 2005), que no eren altres que les d'un regionalisme afecte a la idea d'Espanya.

Això connecta amb una qüestió crucial en el conflicte identitari valencià com és la definició de *l'altre*. En la proposta simplificada i, en algun grau maniquea, de la dreta, la definició de *l'altre* ha sigut més eficaç, especialment perquè era més assumible assenyalar els catalans com *els altres*, que no els espanyols, que, en definitiva, era la proposta del nacionalisme. Espanya està molt arrelada en la consciència col·lectiva, com havien demostrat els resultats electorals, i per tant els espanyols no podien ser els altres dels valencians, perquè, majoritàriament, els valencians se sentien espanyols. En canvi, si els valencianistes se sentien catalans, i Catalunya sí que s'oposava a la idea d'Espanya, estava clar que calia contraposar València a Catalunya i transmetre que existia un imperialisme català que volia apropiarse València i trencar el seu "natural" encaix en la resta d'Espanya.

A partir del resultat de les eleccions generals, es compon el Consell Preautonòmic que presidirà el socialista Josep Lluís Albinyana. Al marge de la seua càrrega simbòlica (era el primer govern del conjunt dels valencians des del principi del segle XVIII), des de la seua creació, Albinyana lluitarà per acumular competències, que volia obtenir sobretot de les diputacions, encara governades per franquistes. Però es va trobar, lògicament, amb una forta resistència per part d'Ignacio Carrau i els altres presidents de diputació, que no volien desmuntar l'administració del règim i menys encara cedir protagonisme i poder als socialistes. I molt menys quan Albinyana dóna l'ordre de penjar la bandera quadribarrada en el balcó de la seu, que va ser un dels esdeveniments que va provocar més tensió. S'encetava oficialment la polèmica per la bandera que donaria peu a una bona producció articulística, i fins i tot, a autèntics tractats demostratius, com ara el que va redactar Pere Maria Orts (1979) o l'opuscle del mateix Fuster (1978) sobre la matèria, que venien a situar el començament de l'ús de la senyera amb la banda blava coronada al final del segle XIX, i sempre com a bandera de la ciutat (Orts, 1979: 252-268; vegeu també Viciano, 2008). Orts també refereix com Unió Valencianista i Lo Rat Penat utilitzen en els anys deu i vint del segle XX la quadribarrada sense blau. És en la República quan començava a generalitzar-se l'ús del blau, però ocasionalment per a

referir-se al País, i molt per davall de l'ús de la quadribarrada (1979: 269-278; Fuster, 1978: 29-30). En l'altra banda, també els autors blavers van escriure els seus articles i tractats sobre el tema, per exemple, justificant l'ús del blau a partir de l'aparició de l'escut de Pere II en el segle xv (pràcticament l'actual de la Generalitat), que mostrava l'elm coronat amb el drac alat i un mantellet blau; i també algunes aparicions esporàdiques de llaços, ensenyes i altres motius blaus. En qualsevol cas, sempre referides a la ciutat, segons Pere M. Orts. Les altres ciutats i viles que estaven autoritzades a utilitzar la senyera (Xàtiva, la Vila Joiosa, Oriola, Onda, etc.), han lluit la bandera quadribarrada sense blau fins a l'actualitat. Evidentment, des d'una perspectiva anticatalanista, es tractava d'oposar una bandera diferent de la catalana, i si hi havia uns mínims antecedents d'ús del blau, calia potenciar-los per a fer aquesta distinció, encara que fóra (o sobretot si era)⁴³⁹ una bandera de la ciutat de València. Es podria suposar que si en algun moment al principi del segle, algú haguera proposat l'ús d'una bandera a franges taronja i verd per al País, segurament aquesta és la que s'hauria proposat, perquè es tractava de diferenciar-se el més possible de Catalunya.

Una altra de les polèmiques va ser al voltant del nom que donar-li al territori i, com de tots és conegut, el fusterianisme proposava i va aconseguir consolidar el de *País Valencià*, que utilitza fins i tot *Las Provincias* fins al 1977.⁴⁴⁰ Però, com assenyala el darrer alcalde franquista de València, Miguel Ramón Izquierdo, "quan li assignen a València la condició de 'país', li degraden la categoria històrica, però sobretot país és un singular d'un plural, 'països', (...) els Països Catalans" (Soler, 2005). En aquesta frase, queda sintetitzat el doble argument dels blavers respecte d'aquesta qüestió: per una banda, i això és absolutament cert, el nom històric és el de Regne de València i d'aquí que es pugui percebre una "degradació de la categoria històrica", sobretot si pensem que bona part del blaverisme és tradicionalista, i per tant, no hi ha desafecció

⁴³⁹ Pràcticament tot el valencianisme (el de qualsevol color i intensitat, fins i tot el sucursalista o directament espanyolista) té bona part del seu desenvolupament al cap i casal, i el blaverisme potser és de les propostes ideològiques respecte de la identitat dels valencians que més imbricada està a València i l'Horta i, de fet, el blaverisme mai ha triomfat més enllà de la zona d'influència de la capital. A tot el valencianisme, no sols al tricolor, li ha costat veure més enllà de les hortes valencianes, o més enllà del que allí succeeix (en part també perquè la ciutat de València arrastra molt com a capital indiscutible), però el cas del blaverisme és paradigmàtic en aquest sentit.

⁴⁴⁰ Gran quantitat de polítics i intel·lectuals d'esquerrres arriben a escriure en *Las Provincias* fins al 1977 (Soler, 2005).

respecte de les monarquies i els seus símbols; i per altra banda, calia desplaçar el nom de “país”, perquè estava unit a la proposta de Països Catalans. El nom de País en compte de Regne en el cas del fusterianisme, obeeix a una necessitat de presentar una denominació actualitzada, moderna, i, venint de l’esquerra (republicana), que no tinguera referències a la monarquia. Tot i que els arguments blavers en aquest cas eren de més solidesa que en el cas de la bandera (almenys per allò de la tradició històrica), la qüestió de la denominació del territori va derivar cap a una opció neutra⁴⁴¹ (Comunitat Valenciana), mentre que la senyera oficial sí que va acabar incorporant el blau.

Un altre dels punts de fricció era el nom de la llengua i el tipus de llengua que s’havia de difondre. Des del fusterianisme i els partits vinculats a ell, s’assumia la unitat de la llengua, que el valencià era un dialecte del català, i que podia anomenar-se català o, per tradició, valencià, però això darrer no implicava deslligar-lo del tronc lingüístic català. El blaverisme, en canvi, negava la unitat lingüística i afirmava que existia una llengua valenciana deslligada del català, amb certes semblances per contigüitat, però separada com a llengua. Els blavers també anomenaven valencià a la llengua, però això implicava, segons l’argument anterior, una llengua diferent del català. Lo Rat Penat, Xavier Casp, Adlert, etc., després d’anys d’utilització de les Normes de Castelló, adaptació valenciana de les normes de Fabra, ara en negaven la validesa i es lliuraven a la tasca de donar forma a altres normes ortogràfiques, i fins i tot gramaticals, a través de l’Acadèmia de Cultura Valenciana. Però, tot i els intents de donar carta d’oficialitat a les normes de l’Acadèmia (Pérez Moragón, 2010: 92-117), l’ampli consens acadèmic sobre aquesta qüestió, no sols a València o a Catalunya, sinó també entre el món acadèmic internacional, va decantar la disputa cap als partidaris de la unitat de la llengua (pel model de llengua que es difonia), tot i la minorització de referències a Catalunya i al català, i el subratllat de la denominació valencià.

⁴⁴¹ Cal subratllar, però, que la suposadament neutra *Comunitat Valenciana*, com les marcadament partidistes *Regne de València* i *País Valencià*, és una denominació que expressa també una ideologia, la del poder, que ofereix una alternativa neutra (construcció pragmàtica, revestida d’un aroma burocràtic i allunyat del conflicte) per a després apoderar-se’n silenciosament i dotar-li d’un sentit concret lligat a l’ordre i l’estabilitat del sistema.

Mentre aquestes polèmiques es produïen en els mitjans, en el carrer, i en les velles i noves institucions, al Congrés de Madrid anava gestant-se la Constitució i, com a part d'aquesta, l'articulat referent a l'autonomia. Abans dels treballs de la comissió encarregada de la redacció de la Constitució, entre la classe política valenciana hi havia un convenciment general que el País Valencià era una nacionalitat històrica com Catalunya, País Basc i Galícia, tot i que no s'haguera arribat a l'aprovació d'un estatut en la Segona República, i per tant li corresponia una autonomia equiparable a la d'aquests territoris anomenats "històrics" (Mainar, 2010: 19). Com ja hem vist en l'apartat dedicat al conjunt de l'estat, a aquests territoris que sí que havien arribat a obtenir l'estatut mentre van estar vigents les autoritats republicanes se'ls va preparar una via d'accés ràpida, la de l'article 151, que, a més, tenia previst la transferència d'una major quantitat de competències. Però si bé està clar que els partits i els pobles basc i català estaven clarament en la senda de l'autogovern, i fins i tot més enllà, l'efervescència autonomista gallega no estava per damunt de la valenciana, almenys a l'inici de la transició (Bodoque, 2000: 5-6). El resultat de les eleccions del 1977 va condicionar molt, i la UCD (secundada pel PSOE) es va sentir legitimada per a no ampliar el grup de les "històriques", tombant l'única esmena que va intentar que el resultat del procés autonòmic de la Segona República no fóra tan determinant per a guanyar-se aquesta condició. Aquesta esmena la va presentar Francesc de Paula Burguera, que havia abandonat el grup de la UCD i havia passat al grup mixt (després crearia el PNPV, com ja hem esmentat, perquè la seua primera formació el Partit Demòcrata Liberal del País Valencià s'havia integrat en la UCD), i va intentar que s'acceptara l'accés a l'autonomia per la via de l'article 151 a aquells territoris que hagueren perdut l'autogovern "per actes de guerra" (Soler, 2005; Burguera, 1991), referència que hauria obert la possibilitat al País Valencià recordant la pèrdua dels Furs després de la Guerra de Successió. Per part del PSOE valencià no va arribar cap pressió en aquest sentit i el País Valencià es va veure abocat a la via lenta del 143.

Tot i això, des del Consell presidit per Albinyana s'aposta per intentar accedir per la via ràpida a través de les disposicions i les esclatxes legals que havien quedat establides⁴⁴²

⁴⁴² "Per a accedir a l'autonomia per la via de l'article 151 (...) no caldrà deixar transcórrer el termini de cinc anys, al qual es refereix l'apartat 2 de l'article 148, quan la iniciativa del procés autonòmic siga

(i que després aprofitaria Andalusia), en part per obstinació personal del mateix Albinyana. De fet, el president del Consell amb prou faenes tenia el suport dels seus consellers, i no únicament els de dretes, sinó també la manca d'entusiasme dels membres de l'esquerra, incloent-hi els seus companys del PSOE. Les directrius estatals de la UCD, PSOE i PCE, una perspectiva del conjunt d'Espanya i el temor als poders fàctics, s'imposaven per a limitar l'ampliació dels estatuts de via ràpida. Però, per a intentar accedir a aquest dificultós procediment "B" de l'article 151 calia esperar a les eleccions generals i, sobretot, les municipals, que donarien la mesura de les possibilitats de reunir el suport de les diputacions i la majoria suficient d'ajuntaments. En les generals de març del 1979, torna a guanyar el PSOE al País Valencià, però de manera més ajustada, ja que obté els mateixos diputats que la UCD i perd a Castelló, situació que debilitaria encara més la posició d'Albinyana. Llevat del PCE, cap partit més traia representació, i els nacionalistes PNPV i BEAN-PSAN, i la nova formació d'orientació blavera Unió Regional Valenciana (URV), liderada per Ignacio Carrau i Miguel Ramón Izquierdo, principals autoritats franquistes al final de la dictadura, obtenen resultats marginals. Pel que fa a les eleccions municipals d'abril del mateix any, els resultats són semblants i l'obtenció per al PSOE de molts dels ajuntaments més importants (incloent-hi les tres capitals de província) obria la possibilitat d'accedir per aquella via. Com a contrapartida, UCD guanya les diputacions d'Alacant i Castelló, que ara també passaven a intervenir en la composició del Consell Preautonòmic, situació que dificultava encara més, si era possible, els plantejaments d'Albinyana (Bodoque, 2010: 10-11). A València, la URV obté un regidor (el net de Blasco Ibàñez), i això augmentarà el protagonisme blaver en aquells moments de lluita pels símbols i el model de País. Albinyana enceta una tasca en solitari per a aconseguir el suport dels alcaldes valencians i l'obté de quasi dos-cents (corresponents a la immensa majoria de la població del País). Però la manca de voluntat de la UCD i del PSOE (Soler, 2005; Flor, 2010) –que contrastarà amb el que després va succeir amb el PSOE andalús i el procés autonòmic d'aquest territori, en principi amb menys elements objectius per a impulsar

acordada dins del termini de l'article 143.2, a més de per les diputacions o els òrgans interinsulars corresponents, per les tres quartes parts dels municipis de cadascuna de les províncies afectades que representen, almenys, la majoria del cens electoral de cadascuna i aquesta iniciativa siga ratificada mitjançant referèndum pel vot afirmatiu de la majoria absoluta dels electors de cada província en les termes que establisca una llei orgànica" (citada en Mainar, 2010: 22).

un autogovern de màxims–, serà definitiva per al fracàs de la iniciativa, sobretot per l'aparició d'un nou i sorprenent instrument de control:

Un dels instruments per dur a terme la racionalització del procés autonòmic i capgirar les iniciatives andalusa, canària i valenciana va ser la Llei de diverses modalitats de referèndum, discutida al Congrés dels Diputats el desembre del 1979 i aprovada el gener del 1980. La llei establia, en un text amb una redacció i aplicació retroactiva de dubtosa constitucionalitat, que, per a realitzar un referèndum d'accés a una via autonòmica ràpida, aplicant l'article 151 de la Constitució, s'havia de fer constar en les peticions dels ajuntaments de manera explícita que l'autonomia que se sol·licitava era per aquest article de la Constitució,⁴⁴³ un precepte inexistent en el text constitucional, que només preveu la fórmula de la petició per una majoria qualificada d'ajuntaments sense especificar que s'hi haja de fer referència a cap article concret. L'aprovació d'aquesta llei, la seua aplicació retroactiva i l'exigència del Govern central que s'havia de reiniciar tot el procés de petició d'adhesions municipals, contràriament al que va ocórrer amb Andalusia malgrat haver seguit el mateix procediment que el País Valencià, va paraitzar el procés autonòmic valencià seguit fins aleshores i va incrementar la divisió de la societat (Bodoque, 2010: 11-12).

Tot el que s'havia fet no servia per a res, i Albinyana acabarà dimitint en la més absoluta soledat política, mentre que al PSOE s'imposaven les posicions de contenció de Lerma, que acabarà liderant el partit al País Valencià. En qualsevol cas, s'ha de recordar que el PCPV encara va continuar exigint l'entrada per la via de l'article 151 quan la UCD obté el control absolut del Consell (Mollà & Mira, 1986: 164).

Defraudades gran part de les expectatives, encara s'havia de treballar per a obtenir l'estatut per la via de l'article 143, i encara s'allargarien els enfrontaments pels símbols. El 9 d'octubre d'aquell any es crema la quadribarrada de l'Ajuntament entre els aplaudiments dels uns i la indignació dels altres, i a aquest acte li succeiran noves cremades de les banderes de l'Ajuntament i de la Diputació, agressions als

⁴⁴³ [Peu de pàgina fora de la cita] Com a exemple, hem pogut comprovar a través de la "Moció d'Alcaldia per la qual se sol·licita l'Estatut d'Autonomia del País Valencià", en el plenari de l'Ajuntament de La Vila Joiosa de 20 de juny del 1979, que no s'especificava que l'adhesió a la petició d'Estatut era per la via de l'article 151. La moció va ser aprovada amb 20 dels 21 vots favorables (incloent-hi els de la UCD). En l'acta del plenari es va deixar constància que la regidora que va votar en contra "manifestava que està d'acord amb una autonomia administrativa, però no amb l'autonomia en el sentit que entenen la resta dels regidors". És a dir, que tothom sabia que s'estava votant en un sentit concret, el d'una autonomia de màxims (que seria la de l'article 151), però no es va arribar a especificar i això és al que es va agafar el govern central per a tirar enrere el procés autonòmic valencià.

representants democràtics del PSOE, atemptats contra Fuster, Sanchis Guarner, Albinyana... I tot això davant de la passivitat de les autoritats centrals representades pel governador de València, que entenia que era una lluita entre valencians en la qual no havia d'intervenir (Soler, 2005). Mentrestant, l'etapa de Monsonís (UCD) al capdavant del Consell Preautonòmic certifica la rebaixa de les expectatives autonòmiques i el procés entra en un procés d'alentiment i rebaixa de pretensions, més encara després del colp d'estat del 23 de febrer de 1981, que va contribuir a posar el fre al procés autonòmic, concretat en la Llei Orgànica d'harmonització del procés autonòmic-LOAPA (Garcés, 1996; Bodoque, 2000: 12).

Respecte de la pugna dels símbols, l'avantprojecte d'estatut de Benicàssim reconeixia al País Valencià com a nacionalitat històrica, emprava la denominació "País Valencià" i assenyalava la quadribarrada amb l'escut de la Generalitat com a bandera autonòmica (Cucó, 2002). Però quan el document entra en el Congrés a Madrid, comença un llarg procés amb la presentació de 123 esmenes⁴⁴⁴ i va modificant-se fins a agafar la forma i els continguts actuals, començant per la bandera amb la franja blava, seguint per la denominació exclusiva de "valencià" i acabant amb el nom del territori, Comunitat Valenciana. Hi havia una mena de pacte pel qual el PSOE acceptaria el blau en la senyera i UCD la denominació "País Valencià", però finalment la UCD no acaba de tancar la qüestió de la denominació i fins i tot intenta a Madrid que s'accepte "Regne" (Soler, 2005; Bodoque, 2010: 12-13). La UCD havia aconseguit embossar l'assumpte i provocar una eixida de consens que finalment va ser "Comunitat Valenciana", una denominació neutra que no acontentava pràcticament ningú (fins i tot alguns fusterians, com ara Climent, reconeixen actualment que, en compte de "Comunitat", potser es decantarien ara per "Regne", que té més sentit històric). Quant al sistema electoral, també es van imposar les tesis d'UCD davant de la passivitat del PSOE: "afavoria la circumscripció més conservadora i menys poblada [Castelló] i dificultava en gran manera l'entrada de formacions polítiques petites, fonamentalment

⁴⁴⁴ Vegeu: Sonia APARICIO (2005), "Breve historia del Estatuto de Autonomia de la Comunidad Valenciana", al dossier *La España de las Autonomías*, El Mundo (http://www.elmundo.es/especiales/2005/06/espana/estatutos_autonomia/index.html).

nacionalistes, al parlament valencià” (Bodoque, 2010: 12-13). Aquest sistema s’ha reafirmat en la reforma de l’Estatut de 2006, consensuada pel PP i el PSOE.

I pel que fa a les competències, evidentment es tractava d’un Estatut per davall del de les anomenades “nacionalitats històriques”, tot i que després, el 1987, s’aprovara la Llei Orgànica de transferència de competències de titularitat estatal a la Comunitat Valenciana-LOTRAVA, que aproximava el País Valencià a aquelles nacionalitats quant a sostre competencial. En qualsevol cas, l’increment de competències no anava acompanyat d’una singularització política, sobretot per

La incapacitat legal del president del Govern Valencià de dissoldre les Corts Valencianes, i convocar eleccions autonòmiques obeint la lògica política pròpia del país, singularitzant així el temps politicoelectoral valencià dins del context espanyol; i, en segon terme, pel lloc subaltern de la societat i les elits valencianes dins de l’àmbit espanyol (Bodoque, 2010: 8).

L’Estatut d’Autonomia de la Comunitat Valenciana va ser aprovat l’1 de juliol de 1982 i el seu preàmbul volia ser precisament un punt d’inici fraternal per a acabar amb tots aquells anys d’enfrontament, oferint una lectura conciliadora de tot el conflicte:

Aquest Estatut constitueix la manifestació de la voluntat autonòmica del poble de les províncies valencianes, després de l’etapa preautonòmica, a la qual va accedir en virtut del Reial Decret Llei 10/1978, de creació del Consell del País Valencià.

Aprovada la Constitució espanyola, és, en el seu marc, on la tradició valenciana provinent de l’històric Regne de València es troba amb la concepció moderna del País Valencià i dóna origen a l’autonomia valenciana, com a integradora dels dos corrents d’opinió que emmarquen tot allò que és valencià en un concepte cultural propi en l’estricta marc geogràfic que abasta.

Pel que fa a la llengua, a través de l’article 7, l’Estatut proclamava la seua oficialitat i establia que la Generalitat Valenciana havia de garantir-ne l’ús normal i el coneixement. També s’anunciava que en aquest assumpte, una llei autonòmica (la futura Llei 4/1983) concretaria diferents qüestions, en el que suposaria el major avanç (a priori) en el terreny identitari de tot aquest procés de desenvolupament autonòmic. En qualsevol cas, el període anomenat transició i que sol abastar del 1976 fins al 1982, es tanca al País Valencià sense aconseguir l’equiparació amb les nacionalitats

històriques i sense un consens suficient sobre la identitat valenciana i els seus símbols, circumstància que ha singularitzat el procés valencià en el conjunt de l'estat –potser juntament amb la situació de Navarra (Bodoque, 2000: 3).

En definitiva, en un context de forta emergència d'un antifranchisme democràtic i dominantment d'esquerres, que presenta una nova lectura de la identitat valenciana sorgida de la Universitat i que lliga nacionalment els valencians amb la resta dels catalans, els elements sorgits del règim i els seus voltants, revifem la identitat regional i posen tots els mitjans per a plantejar un discurs defensiu enfront de l'imperialisme politicocultural català, com a estratègia per a recuperar un espai electoral perdut en les primeres eleccions. Això tindrà una conseqüència sobre les aspiracions d'autogovern del poble valencià, que es veuran minoritzades per aquesta contesa sobre el model identitari, especialment perquè el nacionalisme estava en definitiva lligat a l'esquerra i al maximalisme en la carrera autonòmica, i per tant el centredreta i la dreta van oposar un regionalisme ofert com a alliberador de l'imperialisme català, però salvaguarda de la unitat d'Espanya o, com a mínim, d'una descentralització que no atemptara a la seua integritat. El PSOE, que potser va tenir a la mà donar un gir als esdeveniments, es va deixar anar, en part pel convenciment del sector més espanyolista i en part pels temors a una involució democràtica o a que el procés descentralitzador se li n'anara de les mans al centre. El desmembrament de la UCD just quan tot açò estava produint-se i el paral·lel enfortiment del Partit Socialista deixa clar que no es pot recórrer únicament a l'argument d'una estratègia orquestrada per la dreta. En qualsevol cas, més endavant veurem com lectures autocrítiques posteriors d'aquest conflicte, fetes des del mateix fusterianisme, consideraran que des de l'àmbit universitari es va mantenir massa aferrissadament els postulats de Fuster, i que potser s'hauria d'haver intentat adaptar-los a la consciència d'un poble que acabava d'eixir de quaranta anys d'una dictadura castradora de les alternatives de pensament, com ja suggeria Marqués (1979) al final dels setanta.

Precisament, el PNPV, en la "Ponència ideològica: Què és el Partit Nacionalista del País Valencià?" del seu II Congrés (maig de 1981), redactada principalment per Vicent Franch, semblava identificar que aquest havia sigut el problema que havia dut a l'agre

enfrontament dels tres anys precedents i feia un plantejament nacional una mica distanciat de l'“unitarisme” fusterià, per a sorpresa fins i tot d'alguns dirigents del partit. En aquesta ponència s'aposta per “una política que siga de veritat una política nacional valenciana” i, en conseqüència, territorialitzada únicament al País Valencià, que seria el marc polític únic de referència; per un concepte de cultura més enllà de la llengua que reivindicque la particularitat valenciana sense rebutjar els lligams amb Catalunya i les illes Balears; però es denuncia l'independentisme que té com a nació els Països Catalans perquè “parteix d'un miratge voluntarista escassament lligat a la realitat valenciana” (Franch, 1988: 76-81). És, sens dubte, un antecedent clar del que després s'anomenarà *tercera via* o valencianisme d'estricta obediència valenciana (de fet, està escrit per un dels seus ideòlegs), que es recolza en el fracàs politicoelectoral de la interpretació maximalista de les tesis de Fuster.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

LA TRANSFORMACIÓ DEL DISCURS DEL VALENCIANISME DURANT EL RÈGIM ACTUAL

Amb l'Estatut aprovat, començava l'etapa institucional de la Comunitat Valenciana, que teòricament havien de gestionar els socialistes, tenint en compte que, després de l'entrada en vigor de la norma general autonòmica, es van produir les eleccions generals i el PSPV-PSOE havia arrasat al País Valencià. Tot i les dificultats del procés i el paper que havia jugat el PSOE, es tractava de la recuperació de l'autogovern 275 anys després i calia treballar per a construir l'autonomia i consolidar-la. Tota l'etapa inicial la comanden els socialistes, que es converteixen en el partit de les institucions (central, autonòmica, provincials, grans municipis) fins a la meitat dels noranta, amb la moderació i la prudència com a ensenyes per a superar la conflictivitat de la transició, actituds que, per exemple, potser han impedit un major avanç de la normalització lingüística. L'arribada a la Generalitat i a la resta de les institucions valencianes del Partit Popular, després d'una lenta però constant reagrupació de la dreta, implica una nova perspectiva que, si bé a l'inici tampoc significarà tan gran canvi en el terreny lingüístic, lentament anirà gestant-se una distància entre el món de l'ensenyament i la cultura i el govern de la Generalitat, incloent-hi els mitjans de comunicació autonòmics. Mentrestant, i ja des del principi dels vuitanta, el nacionalisme valencià també va reagrupant-se al voltant d'UPV-Bloc per a aconseguir una força electoral suficient que permetia superar l'elevada barrera del 5% que l'estatut havia imposat als partits polítics per a accedir a les Corts Valencianes (els partits hegemònics de la dreta i de l'esquerra van buscar garantir la governabilitat a base de grans majories, i van concebre la legislació electoral més restrictiva de tot l'estat). L'agrupament del nacionalisme es produeix en un context de debat intel·lectual sobre el model de País i sobre el tipus d'oferta nacional que cal presentar als valencians. Aquest debat anirà alimentant la mateixa producció ideològica dels partits nacionalistes i, en certa mesura, el discurs polític també condicionarà el debat intel·lectual, en una dinàmica que respon a la forta imbricació que encara manté la intel·lectualitat (especialment la lligada a la Universitat de València) amb el valencianisme. Sobre aquestes qüestions (revisió intel·lectual de Fuster i el nou valencianisme, i dinàmica electoral) versarà la

part final d'aquest recorregut històric per la qüestió etnonacional al País Valencià, i això ens permetrà completar els elements a considerar en l'anàlisi del discurs polític de les bases dels partits polítics d'esquerra i centreesquerra presents en les Corts.

Fuster a revisió

El 1982, quan comença el període autonòmic, la situació deixa una derrota en el terreny identitarisimbòlic,⁴⁴⁵ que serà viscuda amb certa perplexitat, per utilitzar la terminologia de Marqués; un autogovern de segona, tot i les adaptacions posteriors; una dispersió i minorització del nacionalisme; un arraconament del valencianisme dins dels partits de l'esquerra estatal; i un futur boirós en relació amb la qüestió nacional dels valencians. En qualsevol cas, hi ha àrees en les quals es pot treballar perquè el nou marc politicojurídic ho permet, especialment la normalització lingüística i l'ensenyament en valencià. Molts valencianistes concentraran els seus esforços en aquestes parcel·les (alguns fins i tot per a abandonar l'arena política) i desenvoluparan una tasca no se sap si suficientment ponderada trenta anys després.

Però a banda d'aquest dia a dia que molts consideren que cal construir i defensar assumint aquest nou marc, al cap de pocs anys de la transició "estRICTA" (1976-1982), l'aparició de gran part de la informació sobre cada capítol del procés valencià, els seus resultats (o la lectura que es fa dels seus resultats) i l'anàlisi amb una mínima distància temporal van motivant les primeres reflexions. Es tracta d'unes reflexions que intenten buscar arguments que expliquen perquè les coses no van eixir com tota aquesta primera generació de joves "però suficientment preparats" havia imaginat. La major part d'aquestes reflexions, sorgides des dels mateixos partits, des del valencianisme militant o d'àmbits pròxims, estan fetes des del convenciment que les tesis fusterianes són encertades i que el plantejament correcte és el que enceta *Nosaltres, els valencians* (de fet, gran part d'aquestes aproximacions, que de vegades només són articles publicats en premsa o en revistes culturals de l'entorn del valencianisme, les fan amics o deixebles de Fuster que han tingut contacte amb ell; vegeu Archilés,

⁴⁴⁵ No oblidem, però, que des de l'altre costat, el del valencianisme blaver, també es percep certa sensació de derrota, perquè no s'ha acabat de reconèixer el nom històric, Regne de València, i la llengua que s'utilitzarà oficialment tant en l'administració com en l'ensenyament serà una adaptació de les Normes de Castelló.

2002).⁴⁴⁶ Però també va obrint-se pas una reflexió crítica d'aquests postulats, en certa mesura partint de les posicions ideològiques ja esbossades per Germania Socialista (i sobretot del seu màxim exponent, Josep-Vicent Marqués),⁴⁴⁷ i continuades per determinats sectors del PNPV (ja vam veure la ponència ideològica a càrrec de Vicent Franch), que, com hem apuntat anteriorment, ja reclamaven la necessitat de lligar el nou valencianisme a la identitat valenciana popular, encara que estiguera esguitada de representacions associades al regionalisme. De fet, un dels autors protagonistes d'aquestes noves reflexions, Damià Mollà, va estar vinculat a Germania Socialista. A partir de mitjan anys vuitanta es produirà, doncs, una tensió intel·lectual al si del fusterianisme; una tensió que significarà la pugna entre el que el corrent *terceraviista* anomenarà *ortodòxia fusteriana*, i la revisió des d'una posició, diguem-ne, menys catalanista o reivindicadora del *marc estrictament valencià*. Son idees, les d'aquests darrers, que inicialment cauen amb dificultat entre el valencianisme d'arrel fusteriana, però que lentament aniran calant per a arribar als nostres dies com la concepció hegemònica en el nacionalisme valencià.

Més Catalunya

Primerament, però, hem de començar el repàs d'aquest debat per una obra que discorre justament en el sentit contrari, el reforçament del catalanisme com a via per a l'alliberament nacional, i que apareix abans de les dues que enceten el que s'ha anomenat *tercera via* (*De impura natione* i *Document 88*). Es tracta d'*És molt senzill: digueu-li Catalunya*, de Josep Guia (1985), un dels membres més destacats del Partit Socialista d'Alliberament Nacional, potser l'única formació que ha adoptat una concepció unitària dels Països Catalans i un marc nacional estrictament català, tant en la teoria com en la pràctica. Així, Guia ens proposa en aquest opuscle superar "l'estratègia 'oficial' del catalanisme, propugnadora de la recuperació de cadascun dels

⁴⁴⁶ I tot això amb un Joan Fuster retirat de la vida pública i reduint pràcticament al no-res la producció política, com si haguera decidit que el Fuster referent ideològic només és el que arriba fins a la transició i després no hi ha més coses a dir. En realitat, aquesta decisió és fruit d'una profunda decepció per com han anat les coses i com s'han comportat els actors significatius del procés, o almenys aquells que tenien algun capacitat de decisió sobre el decurs de les coses. Fuster considera que ja ha dit tot el que volia dir i a partir dels vuitanta es retira a gaudir íntimament de la investigació.

⁴⁴⁷ De fet, Mollà i Mira (1986: 173-179), Franch (1988: 21-22 i 65) i Colomer (1988: 111-112) reconeixen aquesta aportació, tot i que entenguen que a Germania Socialista i a Marqués els va faltar fer el pas d'identificar la "nació valenciana".

‘països’ catalans i de llur hipotètica convergència posterior” (1985: 1), per a reclamar la denominació singular de Catalunya, que permetrà avançar en l’extensió de la consciència nacional sense la confusió que genera això dels *Països*, que ha sigut un fre per a l’aspiració nacional dels catalans (1985: 3):

L’alliberament s’ha de fer d’altra manera, unitàriament i no per peces, si és que hom vol recuperar tota la nació. I qui només pensara en una peça potser al remat es quedaria sense res.

(...) A València, enfront de la interpel·lació espanyolista ‘els catalans, a Catalunya’, només hi ha dues actituds possibles: o considerar que Catalunya comença efectivament Sènia amunt i que, en conseqüència, els catalans de Sènia amunt han de quedar-se a casa i els catalans de Sènia avall han de fugir cap amunt, o afirmar que València també és part de Catalunya i que, cas de sobrar-hi algú, són els espanyols que no volen integrar-s’hi.

(...) Com que no em crec el mite d’un País Valencià que, un cop recobrat per ell mateix (?), s’unira sencer a Catalunya per esdevenir tots junts la nació catalana, em sembla més pràctic (...) anar ja recobrant com a nació catalana allò que puguem, sense esperar la suposada “unitat” del País Valencià (Guia, 1985: 12 i 14-15).

I fins i tot critica la posició defensada per Fuster que ser valencià “és la meua manera de dir-me català”, perquè genera el contrasentit d’anomenar-se català, però alhora “no ser de Catalunya”, perquè s’és del País Valencià (Guia, 1985: 25). És tracta, sens dubte, d’un “més enllà”, d’una maximalització dels plantejaments fusterians o, senzillament, del nacionalisme catalanista. És la reflexió que fa l’independentisme català després de la transició i de la Batalla de València: enfront del blaverisme i l’espanyolisme, més Catalunya. L’autocrítica en aquest cas és que s’ha fallat per l’aposta tèbia que anava fent equilibrismes amb els noms per a guanyar l’acceptació del poble al sud de Catalunya (el País Valencià) i això ha afeblit la posició del nacionalisme en el seu conjunt.⁴⁴⁸ Evidentment, l’ambient posterior a la transició i

⁴⁴⁸ Cal assenyalar que es tenia l’exemple pròxim de Navarra, on no hi havia dubtes en aquest sentit i tot el nacionalisme es reclamava basc; la pàtria era Euskal Herria (País de l’Èuscar o, com a derivació, País dels Bascos), que no eren diferents països, sinó un. I el regionalisme “navarrista” es va aliar des de ben aviat amb el PP, reforçant les posicions basquistes. En les eleccions generals del 1979, els diferents partits bascos van obtenir més del 20% dels vots a Navarra i en les del 1982 gairebé el 25%; per tant, l’estratègia tenia una legitimitat en les urnes que el catalanisme valencià no havia aconseguit. Els

l'estat de les consciències està prou allunyat d'aquest camí i, en conseqüència, l'acceptació dels postulats de Guia i del PSAN serà mínima, reduïda a una minoria. En qualsevol cas, mantindrà una capacitat d'influència al País Valencià més enllà del que diuen les xifres de militància, perquè aquesta sempre ha sigut molt activa, molt participativa, molt arrelada a nivell de joventuts,⁴⁴⁹ amb molta penetració en el valencianisme cultural (per exemple, Acció Cultural del País Valencià) i amb molta presència al carrer.⁴⁵⁰ El Moviment Català d'Alliberament Nacional i les seues sigles en els darrers trenta anys no han sigut inclosos, però, en la investigació empírica pel fitat de la població objecte que desenvoluparem en la metodologia, però subratllarem que, juntament amb Esquerra Republicana del País Valencià (fruit de la fusió entre la federació valenciana d'ERC i el Front pel País Valencià), aquestes dues formacions són les que han contribuït a mantenir més clarament la visualització del projecte de Països Catalans en tots aquests anys.

La “tercera via”

I aquest salt endavant sorgeix justament abans de (o més aviat en paral·lel a) les reflexions en el sentit contrari, en el de descatalanitzar la proposta nacionalista al País Valencià, perquè altres elements del nacionalisme, amb pràcticament la mateixa informació i una mateixa realitat sorgida de la transició valenciana (però evidentment amb altres postulats ideològics), han arribat a conclusions oposades a les de Guia: la resposta no és més Catalunya, sinó més País Valencià (o més precisament, més València), més atenció al marc específic valencià.⁴⁵¹ El punt de partida el podem situar en l'aparició de l'assaig guanyador del Premi d'Octubre Joan Fuster de 1986, *De impura natione*, escrit a quatre mans per Damià Mollà i Eduard Mira. El llibre gira al voltant de Fuster i de *Nosaltres, els valencians* i intenta desmuntar determinats plantejaments, i

contactes i les confluències entre el Moviment Català d'Alliberament Nacional i el Moviment d'Alliberament Nacional Basc eren, per altra banda, notables.

⁴⁴⁹ Per exemple, en determinats moments Maulets ha tingut una militància equiparable a la de joventuts de partits amb presència en les Corts.

⁴⁵⁰ Per a ampliar informació sobre l'impacte del PSAN més enllà de la seua absència de les institucions (especialment en la transició), vegeu Buch, 2012.

⁴⁵¹ Com escriurà un dels autors de *Document 88* (DDAA, 1988), una de les obres de l'anomenada *tercera via*, si el catalanisme haguera constituït una “plataforma política potent i amb èxit electoral, ¿escriuríem aquest llibre els autors? Primer problema de ciència-ficció” (Franch, 1988: 29).

desmitificar al personatge (“el pare”,⁴⁵² com repeteixen a bastament) fent ús moltes vegades de la sàtira.⁴⁵³ Al cap i a la fi, la proposta pròpia dels autors no té un desenvolupament ni massa extens ni massa clar, i, per tant, el llibre passa sobretot per ser una crítica al fusterianisme, una síntesi de les crítiques i objeccions que ja s’havien fet (Lluch, Ninyoles, Marqués, Joan Francesc Mira) afegint-ne de noves (no moltes) i embolcallant-ho tot d’erudició. També hi ha un repàs a fons del que va representar una Batalla de València que aleshores està ben fresca. En qualsevol cas, el mèrit potser està precisament en la desmitificació, a mostrar el nacionalisme i la intel·lectualitat fusteriana que l’obra del suecà pot ser revisada i interpel·lada més enllà de les matisacions d’afins com Lluch o Joan Francesc Mira. Però, com en moltes altres circumstàncies, ser pioner té un preu, i en aquesta ocasió va ser suportar dures crítiques per part del nacionalisme (o un bon sector d’ell). Vint-i-cinc anys després, les coses han canviat força com veurem.

Per a Mollà i Mira hi ha dos tipus d’introspecció, “d’insiderisme” valencià, que ells anomenen *nosaltisme*: el fusterià i el ratpenatista. I els considera a tots dos formes de nacionalisme (pg. 21). Totes dues ja havien entrat en col·lisió abans de l’aparició de *Nosaltres...* i això s’havia fet manifest en una carta signada per diversos ratpenatistes (entre ells Alfons Cucó)⁴⁵⁴ en resposta a un article de Fuster i en la qual sobretot denunciaven l’ús de la denominació *Països Catalans*, però sense negar els vincles amb Catalunya i la possible unió amb Catalunya (pg. 29; vegeu també Burguera, 1991: 244-

⁴⁵² Els autors fan una controvertida lectura de gènere del fusterianisme en lligar la raó (fusteriana) a allò masculí, i el sentiment o l’emotivitat a la dona. Fuster va ser pare (racional) i no va caure que el sentiment està dominat per les mares, i en el cas dels valencians més, perquè la dona, diuen, té una gran importància en la nostra cultura. De fet, assenyalen que els fusterians van ser quasi tots homes (lògic, si estem dient que quasi tots procedien de la Universitat i en aquell moment eren ben poques les universitàries), i en canvi, enfront, entre els blavers, tenien una importància crucial les anomenades *ties maries*.

⁴⁵³ Crida molt l’atenció aquest aspecte i, de fet, hem anotat algunes de les referències que es fan a Joan Fuster per a tal propòsit: “perfecte”, profeta càtar “dels arrossars”, “sapiet rabosot”, “amb el rictus eixut entre jansenista i rifyeny que no li permeté ser Maragall”, “emprenyador de Sueca”, “franc del Departament de l’Albufèr”, “morabit de la Ribera”, “va creure ser oficiant laic de la raó”... i sobretot el llarg desplegament que fan Mollà i Mira en la pàgina 126: “Fuster fou pare inoportú, impertinent i amb una lucidesa que ell voldria per a tothom al seu país. Fou, certament i vera, tonant pare, raó, verb, vent i núvol, transcendència; Jehovà de tro, Zeus Olímpic, Júpiter dels llampecs, Thor de martell i raig, Gilgamesh, Enkidu nafrant la serp antiga; aqueu de ros serrell, ari, hebreu de fona, ovella i ferro; Voltaire de perruca i toga ben trossades, triangle amb un ull al mig; marmòria cabana, Palas Atena, mesura i número, graó de la saviesa”. La intenció caricaturitzant és evident.

⁴⁵⁴ Publicada a *Serra d’Or* el juny de 1961.

245). L'obstinació de Fuster amb els noms s'apunta com una de les principals raons de la desavinença. Fuster i el fusterianisme representarien, per altra banda, una mena de "98 valencià" (pgs. 61-63), de regeneracionisme que per primera vegada dóna voltes amb profunditat al fet de ser valencià, però només ha de ser una referència inicial: "Fuster elaborà el corpus teòric més vast per a descobrir la identitat valenciana. Cal revisar-lo, sí, com cal revisar-ho periòdicament tot, sots pena que esdevinga dogma; cal, però, emprar-lo sempre com a punt de partida" (pg. 152). I quines qüestions no encaixen dels plantejaments del "nosaltisme fusterià"?, què cal revisar?:

- Hi ha un vincle buscat amb l'esquerra perquè el corrent tercermundista assentat entre aquesta en els seixanta encaixa amb la idea d'una societat agrària i endarrerida que planteja Fuster. L'alliberament nacional, doncs, seria una via per a superar aquest endarreriment.
- Com plantejaven Lluç o Marqués, aquest agrarisme és fals, perquè la societat valenciana, ja en els seixanta, ha viscut un notable desenvolupament industrial (a la manera valenciana, però, i no a la catalana) i una important terciarització.
- En representar Catalunya la modernitat i la via cap a Europa, calia apostar per ser catalans abans que ser espanyols, sense plantejar en cap moment si hi havia possibilitat de ser valencians. Apostar per Catalunya era apostar per la modernitat i això seria la solució a l'endarreriment del País Valencià. Però l'aposta esquerrana del nacionalisme fusterià casava amb dificultats amb el model català, més aviat burgès. Per altra banda, la innegociable via catalana implicava canviar l'estatus de regió d'Espanya pel de regió de Catalunya i això era incomprensible per a una gran part de la població. Mollà i Mira veuen en la proposta d'un Fuster de reconegudes influències franceses un neojacobinisme amb centre a Barcelona. Això es reflecteix fins i tot en cert mimetisme per les formes orientals, que aportava arguments als secessionistes.
- La tesi dels Països Catalans era anar massa lluny per a un règim en transició i estava clar que els gestors del canvi no anaven a permetre-la; calia autocrítica i repensar el projecte propi per a buscar acceptació i encaix en l'Espanya que estava construint-se.

- En establir els Països Catalans com *la nació*, queda descartada la possibilitat que el País Valencià siga una nació en sí mateixa i aquesta és “la gran paradoxa del nosaltrisme valencià: ésser un moviment nacionalista que no es contempla a si mateix com a impulsor d’una nació pròpia”⁴⁵⁵ (pg. 173). Potser, apunten els autors, es tenia por a “no tenir prou forces per a –sense integrar-se en un espai polític més extens– no perdre la llengua” (pg. 174).
- La concepció essencialista i culturalista de la nació, com la que té Fuster en basar-se tan marcadament en la llengua per a definir el marc nacional, ja està superada i ara s’accepta que les nacions són un producte de la industrialització i la modernització, i en aquest sentit el País Valencià presenta unes característiques pròpies ben diferents de les de Catalunya.
- No es té en compte (o no se li dóna la importància deguda) l’avançada castellanització de la societat (incloent-hi els esforços de substitució lingüística de moltes famílies durant la dictadura), la presència de nuclis castellans importants dins del País, l’empremta de notables escriptors valencians en llengua castellana, que formen part del llegat d’aquesta societat. És part de la realitat del País Valencià i cal respectar-ho. Però la proposta de Fuster serà excloent, perquè implicava apartar o assimilar als elements no catalans del País Valencià.
- Refugiat a la Universitat de València, el fusterianisme és excessivament racional i això el desconnecta d’un valencianisme sentimental (amb el qual, per altra banda, encaixa millor el ratpenatisme) que li podria haver permés guanyar acceptació entre el poble. Precisament, el poble només podia adherir-se a la qüestió de la identitat si ho veia fàcil, pràcticament donat i no conflictivament; en cas contrari, havia altres qüestions de les quals preocupar-se en una societat en canvi polític i econòmic. A més, tampoc es va atendre adequadament l’important món de la festa valencià, que també era una via de trobada amb el poble; tampoc la història èpica i emocional valenciana (“roders, carlins, mascarats, trabuquers, maulets hispids i

⁴⁵⁵ Els autors apunten, però, que en *Un país sense política* (1976), Fuster sembla revisar-se a sí mateix i obrir la porta a una perspectiva “més valenciana”, més conscient de la particularitat valenciana, encara que siga amb el regust amarg del qui es pregunta per una identitat mal encaixada, situada entre dos móns.

enfollits. (...) No féu una història entranyablement aberrant del país que ell tant estimava"; pg. 151). Després, en "perdre" la Batalla de València, el fusterianisme, en compte de fer una reflexió profunda per a replantejar un projecte nacional que oferir al poble, torna a refugiar-se a la Universitat de València, en les aules de la qual "hom pot mantenir una il·lusió que sent com a vera, quelcom per què s'ha lluitat tant i amb tant amor" (pg. 169).

- Totes les posicions de Fuster es van mantenir de manera excessivament ferma, sense entrar en diàleg, sense possibilitat de reconciliació (també és el cas del blaverisme, com assenyalen els autors: "Cap dels dos grups desitjava el seny; no volien signar la pau. (...) Tothom volia brega"; pg. 117). No es va prendre exemple de la gran entesa que van significar les Normes de Castelló de 1932. En aquest sentit, no s'ha volgut donar més protagonisme a elements moderats dins del mateix fusterianisme com ara Burguera, Vicent Franch o Aguiló Lúcia, que hagueren pogut fer de pont amb altres sensibilitats.
- En relació amb la batalla pels símbols, el blau tenia certa tradició i certa acceptació i, a més, implicava la singularitat valenciana (blau) sense renunciar a la unitat historicocultural amb Catalunya (quadribarrada). Per altra banda, el nom *Regne* era una denominació històrica que comptava amb legitimitat i acceptació i no era contradictori amb *País*, com no ho eren, ni ho són, *Catalunya* i *Principat*. Es podria haver negociat l'acceptació a canvi d'una unió en la reclamació de major autogovern, que era més important. La "via valenciana" que havien suggerit els economistes i sociòlegs fusterians no va tenir una superestructura adequada (estatut) que permetera una sòlida modernització perquè hi van haver posicions innegociables en qüestions d'interès menor (símbols).
- Es va situar tot el blaverisme dins del sac del feixisme, sense atendre als elements rescatables (valencianistes) d'aquest món. A sobre, es va actuar amb menyspreu amb aquest valencianisme "emotiu i casolà" (pg. 128).

En definitiva Mollà i Mira retraten un fusterianisme obstinat, que no fa una lectura adequada del moment històric que va suposar la transició i les necessitats de pacte que implicava; excessivament racional, desconnectat del poble i de la realitat bilingüe;

essencialista, massa dependent de la llengua com a tret objectiu, cosa que el fa canviar un regionalisme espanyolista per altre catalanista; i forçadament d'esquerres perquè convé als arguments de l'agrariisme i endarreriment del País.

Enfront d'aquesta visió, els autors proposen que el País Valencià s'ha de reivindicar com a nació pròpia, acceptant les dues components del nostre particularisme, la castellanoaragonesa i la catalana. Tenim dues cultures i ens hem de beneficiar de les dues i fer d'això un tret característic acceptat: "Convé als amos mantenir eixa sensació de desfeta, de culpa, de ser no-res. Així, mai ningú no s'aixecarà demanant de ser frontissa entre dos mons, dels dos i de cap d'ells" (pg. 171). L'èpica que Fuster deia que ens faltava perquè érem un país jove (que inicia la seua vida a partir del segle XIII), cal buscar-la en la figura de Jaume I i la seua conquesta, en aquest mite fundacional, i també en altres de posteriors (les Germanies, Almansa, etc.). La Batalla de València pot passar a formar part d'aquesta èpica si s'arriba a una lectura positiva i una reconciliació nacional. El País Valencià té personatges, històries i elements culturals propis suficients per a singularitzar-se i presentar-se com una nació en si mateixa. Però la llengua no pot ser el centre de tot, perquè hi ha moltes nacions arrelades en les quals no ho és; la cultura són més coses. El nou nacionalisme ha de reivindicar València enfront de Madrid o Barcelona, ha de ser un "nacionalisme urbà",⁴⁵⁶ que construisca el País des de València perquè les ciutats tenen una importància màxima en les societats actuals. Un nacionalisme que reivindicque també la mediterraneïtat, que és el que ens connectarà naturalment amb Catalunya i amb Europa.⁴⁵⁷ I ha de ser un nacionalisme interclassista, integrador de tots els sectors, no ha de ser necessàriament d'esquerres. Precisament aquesta serà una de les crítiques principals a *De impura natione*, el seu conservadorisme i l'acceptació de l'estatus quo (vegeu, per exemple, Mollà, 1994: 161-166).⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ En això podem endevinar l'empenta de sociòleg urbà d'Eduard Mira, apassionat de les grans urbs i la seua història, de la seua morfologia i art arquitectònic.

⁴⁵⁷ Aquesta línia estratègica la podem identificar en el nacionalisme fusterià actual quan l'Institut Ignasi Villalonga d'Economia i Empresa, la pota econòmica del complex empresarial i associatiu impulsat per Eliseu Climent, promoció de manera preferent l'euroregió de l'arc mediterrani (EURAM).

⁴⁵⁸ Franch (1988: 30) assenyala que una de les crítiques més dures la va expressar Enric Solà (pare de l'Estatut d'Elx) per entregues en quatre articles a *El Temps* entre el 9 i el 30 de març del 1987. En un d'aquests articles, Solà afirmava que "L'aplicació de la imatge referida al País Valencià [en *De impura natione*] és intrínsecament contradictòria, políticament regressiva i empíricament inadequada. (...) Uns i

Tot i que en aquests moments el fusterianisme, o la interpretació canònica de Fuster basada en el binomi esquerra-Països Catalans encara es pot dir que és majoritària en el món nacionalista i entre els elements “valencianistes” dels partits de l’esquerra estatal, *De impura natione* representa un reforç per als nuclis nacionalistes que, a partir d’alguns sectors del PNPV (ara integrat en la UPV), alguns centristes (entre ells els que participaren de l’“operació Roca” i alguns antics militants de la UDPV) i altres que reivindicaven el marc valencià sense passar al blaverisme (és a dir, acceptant la unitat de la llengua i les arrels culturals amb Catalunya), estaven començant a generar debat al voltant d’un projecte nacional d’exclusiva obediència valenciana. Fruit d’aquesta necessitat de debat, sorgeixen les trobades setmanals de l’Hotel Inglés de València, on acudien Joaquim Muñoz Peirats, Francesc Ferrer Pastor, Vicent Miquel, Antoni Ferrando, Ramon Lapiedra, Manuel Martínez Sospedra, Carles Recio, Xavier Marí i els autors del llibre *Document 88* (DDAA, 1988) entre altres. A aquests debats també acudien convidats puntuals que no eren necessàriament partidaris de l’anomenada *tercera via*, però que interessaven al grup estable per a contrastar punts de vista, com ara Josep Lluís Blasco, Vicent González Lizondo,⁴⁵⁹ Rafael L. Ninyoles, Eliseu Climent, Joan J. Pérez Benlloch, Josep-Vicent Marqués, Manuel Broseta, Antoni Garcia Miralles o Joan Lerma. Els impulsors d’aquesta iniciativa la consideren, no sense raó, la primera iniciativa més o menys pública de conciliació entre les “*dues subcultures* nacionalistes”, conscients que la cristallització política d’aquestes trobades no podia produir-se en el curt termini, però amb l’objectiu que sí que poguera passar a llarg termini, i per a això calia anar posant aquestes primeres pedres (Franch, 1988: 18-19).

En part fruit d’aquesta iniciativa sorgeix la idea d’ajuntar quatre assajos curts escrits per Agustí Colomer, Rafael Company, Vicent Franch i Miquel Nadal, centrats en la idea

els mateixos. Coincidents, idèntics, afins, agermanats, bessons. Estem en presència d’una de les ètnies més definides i homogènies d’Europa. Una nació trossegada i rebaixada, però a la qual ningú no pot contradir el seu dret a la unitat, el seu dret a la igualtat en el concert dels pobles europeus. La nostra realitat única és palesa. Qualsevol intent de diluir-la, tergiversar-la o negar-la fóra científicament disbaratat i políticament retardatari” (Solà, 1987; citat en Nadal, 1988: 131).

⁴⁵⁹ González Lizondo i altres elements del blaverisme no van acollir malament *De impura natione* (Company, 1988: 250-251) i a partir de la seua publicació i del contacte amb els autors van iniciar la relació amb els elements menys catalanistes del nacionalisme fusterià. Aquestes reunions en són un exemple.

de plantejar políticament la via de conciliació entre el catalanisme i el blaverisme amb el marc valencià com a únic referent territorial. La principal diferència amb el precedent de Mollà i Mira és que, si bé hi ha una gran dedicació a la crítica al referent fusterià, en *Document 88* el blanc de la interpel·lació és més el fusterianisme⁴⁶⁰ que Fuster⁴⁶¹ i la intenció política és més explícita. Recordem que Mollà i Mira havien centrat l'assaig de 1986 en Fuster i la seua obra, mentre que ara s'entreu una major comprensió amb l'aportació de Franch (especialment en el cas de Franch, com ja hem apuntat en nota a peu), i s'assenyala més aviat els fusterians com els responsables de la Batalla de València i dels seus resultats simbòlics i polítics. Per altra banda, es para més atenció en la proposta política que en *De impura natione*, en part també perquè s'ajunten quatre obres que acaben implicant una extensió major, que pot aprofundir en cadascuna de les línies obertes.⁴⁶² Amb aquesta obra i sobretot amb el capítol de

⁴⁶⁰ Servisca d'exemple les definicions iròniques que Franch fa del *nacionalista* (caldría afegir *catalanista*): "1) Jove de família benestant, carlina, catòlica i rural que en llegir *Nosaltres els valencians* una primavera dels anys seixanta ix de casa tot cridant 'Banzai! Banzai!' dret al Puig de Santa Maria. 2) Freudia irredent que no entén en falles, se'n fot ostensiblement del València CF i domina inútilment la llengua catalana. 3) Il·luminat savi pluridisciplinar que no pot convèncer de les veritats nacionals un cosí seu, amo d'una gasolinera al camí real. 4) Militant d'esquerra que a força de fracassos ha acabat treballant a la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana a l'empara de l'oportuna distinció entre nació política i nació cultural. 5) Misteriós activista que apareix quan menys el necessites a dir allò més inconvenient. 6) Josep Guia" (1988: 16). Franch també insisteix en els vaivens dels nacionalistes a partir de la transició: "Tots tenen alguna història oculta de desamors amb la causa; secreta clau que els allibera de cap altra responsabilitat. Tots han fet algun salt espectacular del qual no volen que se'ls parle" (1988: 24).

⁴⁶¹ Referint-se a la "classe política nacionalista" i les seues posicions, Franch apunta: "Discursos sincrètics, epígons lamentables del prolífic mestre de Sueca, dels quals l'home, amb raó, abomina. (...) Ni viellir sans peine saben. Ni en això han sabut fer honor al mestre, *malgré lui*, que ja ha hagut de dir que ell només va dir la seua i que no pretenia fundar cap secta" (1988: 26-27). En un altre fragment: "(...) és el que passa sempre: la sacralització que els pretorians fan d'un plegat de paràboles convertint-lo en *evangeli!*" (Franch, 1988: 51). Un altre dels autors del llibre, Miquel Nadal, apunta que Fuster, ja en els vuitanta, viu una autorevisió en la qual, per exemple, ja no considera tan fonamental la llengua i arriba a dir que "tots som valencians, els que vivim i treballem en les tres 'províncies' actuals, i els uns parlen català i els altres parlen castellà. Indígenes o immigrants, hem de conviure i de buscar expedients que facen fàcil la convivència" (Fuster, 1982: 7; citat en Nadal, 1988: 146). El mateix Nadal escriu: "Recordaré que aquestes línies han estat redactades per encetar un procés plural d'obertura ideològica al si del que considere la meua tradició cultural, nodrida fonamentalment pel mestratge de Joan Fuster" (1988: 217). En el llibre són molts els exemples en què s'exculpa Fuster i es carrega més aïna sobre els seus deixebles més ortodoxos, especialment en l'apartat de Vicent Franch (els altres autors, més joves, que potser no havien viscut tan intensament el lideratge de Fuster, tot i les paraules de Miquel Nadal, reparteixen les crítiques entre el mestre i els deixebles).

⁴⁶² La fórmula conjunta de *Document 88* té potser el defecte de resultar reiterativa: molts arguments són repetits pels diferents autors de l'obra (fins al punt de repetir cites textuais d'altres llibres; vegeu pgs. 135 i 243), i això també resta unitat i coherència a l'assaig final, al marge d'incrementar innecessàriament l'extensió. El lector hauria agraït una posada en comú, una lectura conjunta més

Vicent Franch queda suggerit que l'absència d'un decantament polític explícit per part de Fuster ha derivat en una reclamació de la seua figura des de diferents sensibilitats i partits polítics, fins i tot aquests nous revisionistes. Malgrat les crítiques, en el fons Fuster sempre és la referència del valencianisme (Mollà & Mira, 1986: 152) i, amb un mínim d'interès i una lectura detinguda, a tothom li quadra algun aspecte de la seua obra, als catalanistes evidentment, però també als que no ho són tant, perquè Fuster no es va "casar" amb ningú (tampoc va arribar a dir que era nacionalista; vegeu Franch, 1988: 22) i de la seua visió crítica sempre van eixir aspectes rescatables per a un nacionalisme de "marc valencià". Per això es posarà més l'accent en la crítica a les interpretacions catalanistes de l'obra de Fuster que al mateix Fuster, que es considera que fa una obra necessària i un punt de partida indefugible, al marge d'algunes errades argumentals al servei d'un plantejament concret que partia de la necessitat de trencament amb el passat i el present franquista. En qualsevol cas, gran part dels arguments de la crítica dels quatre de *Document 88* ja estaven presents en l'obra de Mollà i Mira i, en gran part dels casos, només afegeixen nous matisos:

- La via tercermundista i esquerrana per a superar l'agrariisme i la manca de modernització.
- El fals agrariisme constatat per alguns estudiosos fusterians.
- L'argument de l'endarreriment i l'agrariisme com a puntal per a entroncar amb la idea de Països Catalans, amb el nord com a referent modern.
- Substitució del regionalisme espanyol pel regionalisme català. De tota manera, Nadal arriba a escriure que el catalanisme és "un mite retrospectiu justificable pel procés de castellanització que [el] conformà (...) com un model de resposta quasi inevitable. Tot s'ha de dir" (1988: 141).
- Absència de realisme en la proposta catalanista pel moment històric que significa la transició.

incisiva per part dels autors. Són qüestions que li degueren pesar al jurat per a deixar desert el premi d'assaig Joan Fuster de 1987, al qual concorria *Document 88*.

- Simplificació argumental per a la definició nacional dels Països Catalans en basar-se molt per damunt d'altres coses en la llengua. Essencialisme.
- Dualisme excloent, que planteja la fragmentació del territori nacional valencià o la dissolució dins de la nació catalana (Colomer, 1988: 91; Nadal, 1988: 145).
- Excessiu racionalisme, distanciament d'un aprofitable valencianisme emotiu i de les tradicions populars. Els autors afegeixen que la mateixa naturalesa racional del fusterianisme ("tenim la raó") n'impedeix la revisió (tot i que la realitat és que, a poc a poc, gran part dels fusterians han anat revisant-se i apropant-se a les posicions de Mollà o Franch entre altres). Com sentència Franch: "El nacionalisme naix d'una *sensibilitat* i es manifesta en un *programa*. Entre els nostres nacionalistes, s'ha donat primacia més al programa que no a la percepció de la *sensibilitat* del poble que tenien davant" (Franch, 1988: 75; vegeu també Colomer, 1988: 94-97).
- Postura immobilista i reticent al diàleg. Nadal apunta que el fusterianisme ha caigut en el "determinisme apriorístic, (...) creença en la incondicionalitat absoluta i perfecta d'una proposta estàtica" (1988: 132; vegeu també Company, 1988: 247). Afegeix que els intel·lectuals fusterians estan afectats per la ceguesa, l'il·luminisme, l'esclerosi intel·lectual, i aquest immobilisme ha agreujat el conflicte identitari.
- Això es veu clarament en el tema dels símbols, quan les posicions blaveres es basaven en tradicions existents i en molts casos no absents de lògica (Franch, 1988: 72; Colomer, 1988: 94; Company, 1988).
- Estigmatització de tot el blaverisme. Es van rebutjar de pla elements el valencianisme dels quals era inqüestionable, com ara Casp, Emili Beüt o Xavier Marí (Colomer, 1988: 108 i 112).
- Arraconament de les posicions moderades i que podien servir de pont entre els dos valencianismes. No es va saber valorar adequadament el paper dels liberals i democratacristians valencianistes de la transició: Burguera, Muñoz Peirats, etc. (Franch, 1988: 52 i 72).

En definitiva, no massa novetats llevat de determinades dades o precisions que, en essència, no modifiquen gaire la proposta nacionalista “de marc valencià”. Dins de la crítica, podem recuperar, no obstant això, algunes aportacions que no trobem (o no estan massa desenvolupades) en Mollà & Mira:

- Tot i l’obra de Cucó (1971), oblit de l’herència de la Segona República, que era un nacionalisme valencianista que reconeixia els lligams amb Catalunya, però se centrava en el marc valencià (una “estricta *via valenciana*”, Franch, 1988: 54). Fuster n’és en part responsable, d’aquest “oblit”. S’han ignorat fets històrics que reforçaven el marc valencià i se n’han fet lectures subjectives.
- L’anticatalanisme no ha sigut privatiu sempre de la dreta, perquè el primer anticatalanisme present en el discurs polític és el del blasquisme (que, tot s’ha de dir, va acabar alineat amb la dreta en la Segona República), però també ha interessat fer aquesta associació dreta-anticatalanisme (Franch, 1988: 49), perquè hi havia un alineament esquerra-catalanisme.
- En canvi, el primer valencianisme polític és de dretes (Unió Valencianista Regional) i parlava de “nacionalitat valenciana” (Franch, 1988: 50). Els autors, enquadrables en el centredreta, insisteixen que el fusterianisme ha responsabilitzat la classe dominant-dreta de la desnacionalització i ha oblidat que ha existit la UDPV, Burguera, Muñoz Peirats, els adherits al PRD, tots ells d’un provat valencianisme (Franch, 1988: 52). Per pressió del PDLPV (Burguera, Muñoz Peirats), integrat en la coalició UCD, s’aconsegueix que inicialment el centredreta tinga una decidida actitud autonomista (vegeu també Burguera, 1991: 143-144).
- El principal objectiu dels atacs van ser els socialistes, perquè eren la força hegemònica que la UCD volia derrocar; però el nacionalisme va reaccionar, i van extremar les seues posicions igual que els blavers, en part ja amb la participació activa d’ACPV.
- Es considera un drama que el nacionalisme haja quedat en “mans d’escasses dotzenes d’històrics poc afeccionats a revisar-se, lligats de peus i mans en

romanços digníssims però poc operatius i progressivament adherits a ideologies marginals, per encomiables que aquestes siguen” (Franch, 1988: 75).

- La distinció nació cultural-nació política, popularitzada entre els nacionalistes per Joan F. Mira (1984), serveix com a argument justificatiu de la incorporació de molts nacionalistes al si dels partits estatals d’esquerra. Però després, Colomer (1988: 113-114) rescata aquesta distinció per a consolidar les pròpies posicions, com veurem.
- Es considera que la UPV, únic referent nacionalista destacable el 1988, ha quedat com un partit massa esquerrà, massa vinculat a moviments socials i a la defensa de sectors marginals –feminisme, ecologisme, pacifisme, alliberament sexual...– per l’ancoratge a l’esquerranisme fusterià. Això l’allunya de ser una alternativa de poder (Colomer, 1988: 99-100).
- El nacionalisme responsabilitza els partits estatals de les seues desfetes (un sistema electoral preparat per a dificultar l’accés dels nacionalistes, un autogovern subordinat al centre, etc.), però hi ha poca assumpció de les responsabilitats.
- Nadal critica la girada d’esquena que el nacionalisme ha fet a la ciutat de València. Opina que se l’ha menystinguda en benefici d’una comarcalització que és una mena de jacobinisme (departaments) per a reforçar el catalanocentrisme (1988: 162-177). Per al catalanisme, si València tenia força això anava en detriment del projecte d’unió amb Catalunya. Lligat a això, calia fer de València i el seu hinterland una societat agrària i endarrerida, per a reforçar el mite industrial i modern català (Nadal, 1988: 168-169). Nadal aporta una cita d’Ernest Sena, antic càrrec del Consell preautonòmic valencià i ara alt càrrec de l’administració catalana: “avui els valencians que no són catalans no són valencians. Dit d’una altra manera, els valencians que no se senten catalans ara són eminentment valencians” (Nadal, 1988: 177). Es vol anular el particularisme valencià en benefici del catalanisme.⁴⁶³

⁴⁶³ Entenent el sentit d’aquesta crítica des de les posicions dels autors d’aquest llibre (vaja, com a ingredient del seu esquema argumental), és una mica complicat, per altra banda, encaixar l’argument de l’arraconament de València per part del nacionalisme, quan bona part de la seua activitat s’ha desenvolupat al cap i casal (per no parlar de la Batalla de València) i quan, fent aquest repàs que estem realitzant, hom té la sensació que gairebé tota la història etnonacional valenciana recent s’ha esdevingut

Pel que fa a les propostes de *Document 88*, ja hem comentat que els autors s'estenen una mica més que Mollà i Mira, però també insisteixen en el nucli central de la proposta de *De impura natione*, és a dir: abandonament dels regionalismes espanyol i català per a situar al País Valencià com a única lleialtat nacional; articulació d'un nacionalisme interclassista (a l'estil del bloc nacional gramscian, que ja reivindicà Fuster en la transició o Burguera amb el seu PNPV; Colomer, 119-121); recuperació i participació en les tradicions que ha conservat el poble com a via per a enllaçar amb el "valencianisme emocional" (sense abandonar el prisma racionalista encetat per Fuster); lideratge de la ciutat de València, que és des d'on sempre han eixit les propostes valencianistes i des d'on eixiran: "Només des de València i per valencians relativament estrictes del seu *hinterland* afectat prèviament es pot protagonitzar un projecte global i saludable, amb garanties de reeixir comunitàriament" (Nadal, 1988: 164), perquè només València té voluntat clara de vertebrar el País. Però els "quatre del 88" allarguen la proposta nacionalista amb altres aspectes (en alguns casos complementaris dels anteriors), entre els que destaquem els següents:

- Els valencians tenim una personalitat adulta, amb esperit d'independència i afirmada des de fa segles. El nostre "esperit crioll" es va manifestar ràpidament, a les poques generacions de la Reconquesta, i els habitants es van sentir únicament valencians amb més rapidesa que els colons d'Amèrica (Colomer, 1988: 116).
- Els autors creuen identificar una voluntat de donar el pas cap a una alternativa nacional exclusivament valenciana en sectors de totes les sensibilitats politicoideològiques (tant des del fusterianisme com des del blaverisme, des de l'esquerra i des de la dreta), i per això és necessari engegar el projecte més aviat que tard. Cal un consens entre totes les versions del valencianisme, però abans cal que el catalanisme es desvie "del procés degeneratiu de les seues propostes" (Nadal, 1988: 213). "El repte del valencianisme és desemascarar la negativitat del conflicte i negar que aquell separe la societat en una dualitat hostil" (Nadal, 1988:

només a la ciutat de València i amb gran protagonisme d'actors de la capital i el seu *hinterland* (al marge que es feren aplecs i excursions pel País). Únicament en l'actualitat, amb la difusió de les tecnologies de la informació i la comunicació (en especial les xarxes socials) sembla que el debat polític i ideològic està eixint veritablement de la ciutat de València per a manifestar-se com una dinàmica autènticament nacional.

216). La Batalla de València ha servit de ben poc i cal reconduir els diferents actors cap a l'esforç de diàleg i consens que no van fer aleshores.

- La distinció cultura-política ha de servir per a identificar les dues nacions culturals (la castellana i la catalana), i per a identificar la política (valenciana). Però caldria preservar i potenciar la llengua catalana, perquè és la que està en retrocés (Colomer, 1988: 113-114).
- El nacionalisme d'obediència valenciana serviria per a enfortir la posició del País Valencià en el conjunt de l'estat; a més, s'abordaria la vertebració territorial, es desenvoluparia adequadament la indústria, etc. Els partits estatals tenen unes servituds amb el centre que impedeixen un desenvolupament adequat (Colomer, 1988: 114-116).
- Per a aquests propòsits, cal demanar un estatut amb més competències i explotar adequadament l'actual, cosa que no fan els socialistes (Colomer, 1988: 117-118).
- Cal enllestir una acadèmia valenciana de la llengua que accepte la unitat de la llengua, però que tinga certa independència normativa (Company, 1988). Aquesta idea s'ha dut a terme després i un dels "quatre del 88", Agustí Colomer, ha arribat a ser secretari general d'aquesta Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Més enllà de la veracitat o falsedat de les propostes, el que cal és que aquestes tinguen capacitat de resolució dels problemes (Nadal, 1988: 133). Els *principis* queden subordinats, doncs, a l'estratègia d'assoliment de la sobirania i un major autogovern.

Amb aquesta "bilogia" quedaven assentades les bases de la revisió del valencianisme de conciliació i, així com l'obra de Fuster ha quedat com el referent del nou valencianisme de posguerra i transició, *De impura natione* i *Document 88* (que, per altra banda i assumit pels propis autors, no deixen de ser altra cosa que textos fusterians) es constituïran en substrat ideològic de la proposta de marc nacional exclusivament valencià que anirà consolidant-se a poc a poc en els noranta i els dos mil, tot i que apareixeran noves obres. Aquests nous textos hauran de competir i "discutir" amb els que desenvoluparan els autors que es resistiran a aquesta esmena al

fusterianisme, amb la UPV-Bloc com a camp de joc principal. Al cap i a la fi, l'objectiu de les dues posicions (aquesta *tercera via* i el nacionalisme "catalanista") és l'assentament com a part dels postulats de la principal força nacionalista del País Valencià, la responsable de presentar un projecte nacional amb capacitat d'influència en la societat, atès que els grups del blaverisme regionalista, immerss en una lenta però constant desintegració, no tenen projecte nacional valencià al marge de l'espanyol,⁴⁶⁴ i el PSAN o ERPV no qüestionen el marc Països Catalans i, per tant, no obren aquest debat. Serà una pugna al si del partit entre aquells que consideren que la *tercera via* és l'única per a l'eixamplament del moviment nacionalista al País Valencià i aquells que no accepten que, de sobte i després de molts anys i dures pugnes, se'ls canvie la nació de referència, cedint a les posicions que defensava l'*altre*. Es podria dir, i tornarem sobre això, que la posició inicial d'Unitat del Poble Valencià està escorada cap al fusterianisme estricte (esquerra i Països Catalans), tot i integrar elements de centre o centreesquerra i partidaris d'un marc estrictament valencià. La història dels darrers vint-i-cinc anys de la formació (amb continuació en el Bloc) viurà una transformació ideològica cap als postulats definits en aquestes dues publicacions dels vuitanta.

La resposta del fusterianisme

Reprenent el fil del debat a partir de les principals publicacions teóricoideològiques del món nacionalista, i una vegada perfilats aquests dos "corrents" a partir de les principals obres que encetaven la reflexió, tant al principi dels seixanta (*Nosaltres, els valencians*) com a mitjan anys vuitanta (*De impura natione* i *Document 88*), la resta del segle xx i l'inici del XXI veurà com, sobretot a través d'articles d'opinió en premsa i revistes culturals, polítiques i acadèmiques (però també de nous llibres), s'establirà un "diàleg", poques vegades assossegat, entre els opinadors i intel·lectuals d'un i altre costat. A partir d'aquest punt, farem un repàs cronològic d'algunes d'aquestes aportacions.

El 1987 el premi d'assaig Joan Fuster quedava desert, tot i que es van presentar a concurs dues obres de relatiu impacte en el món nacionalista. Una ja l'hem repassada,

⁴⁶⁴ Es podria rescatar com a nacionalisme *tricolor* els partits que es van coalitzar en Units per València en 2007, Esquerra Nacionalista Valenciana (ENV) i Opció Nacionalista Valenciana (ONV), tot i que ENV se n'eixiria després de la coalició.

Document 88, i l'altra va ser *La pesta blava*, de Vicent Bello (1988). Tot i la decisió inicial del jurat, aquest va recomanar la publicació dels dos assajos (Bello, 1988: 8) pel seu interès com a material de reflexió.⁴⁶⁵ L'obra de Bello era aleshores la més completa aproximació des del fusterianisme a les bases politicoideològiques del món blaver, fent especial èmfasi en la seua proximitat amb el feixisme –recentment tenim l'obra de Flor (2009), l'anàlisi del qual és menys contundent en aquest sentit. Però el que ens interessa a nosaltres és destacar el subcapítol que (dins d'un apartat en què desgrana la tipologia de corrents dins del blaverisme) Bello dedica al *neoblaverisme* (1988: 193-215). I per a l'autor, el neoblaverisme no és altra cosa que l'anomenada *tercera via*, que acabem de repassar. La crítica de Bello serà un exemple de la resposta que dona a aquestes obres “de conciliació” el nacionalisme catalanista. Per a Bello, el neoblaverisme apareix quan ja s'ha acabat la Batalla de València, el blaverisme s'havia constituït en un fenomen de masses i començava la institucionalització de la victòria de la dreta en el procés d'elaboració de l'estatut. Aleshores,

Els neoblavers tracten d'elaborar les bases d'un anticatalanisme que no sembla anticatalanista. La seua pràctica ideològica és més una mena d'alquimisme social de pretensions pragmàtiques que una labor teòrica. Aquesta recerca d'efectes socials serà vehiculada des d'una posició publicista que intenta aprofitar òptimament els espais oberts als mitjans de comunicació de masses. Formulen en darrera instància una proposta regionalista, però mancada de racionalitat, ja que és formulada falsament com a nacionalista. S'acomoden als dictats imposats fins al present pel feixisme blau (determinació en aspectes simbòlics, de denominació, etc.). No realitzen tant un anticatalanisme retrospectiu –com és norma dels blavers purs– com un discret anticatalanisme retrospectiu. (...) Coincidiran amb el blaverisme més dur a fer del catalanisme un objecte central en les seues crítiques tot i que seran distints l'estil i el tarannà; un clixé de manufactura pròpia, ortodòxia fusteriana, farà les mateixes funcions de cul-de-sac desqualificador que el seu sinònim catalanista (1988: 193-194).

Aquesta mena de definició inicial ja deixa clar que la *tercera via* és situada en el context del blaverisme, més que com una revisió del fusterianisme. Per a Bello, les posicions de Mollà, Mira, Franch, Colomer, etc. són un blaverisme o un anticatalanisme suau i, en aquest medi, no pot ser altra cosa que regionalisme. Enfront del blaverisme

⁴⁶⁵ Si pensem que totes dues obres eren la negació de l'altra, podem entendre que el jurat no volguera decantar-se per cap de les dues, perquè implícitament hauria significat una presa de posició política.

prototípic, simulen agafar les robes d'un fusterianisme al qual li calen unes sargides i pedaços, com a estratègia per a connectar amb sectors procedents del nacionalisme. Alhora, les classes dominants que van apostar per l'anticatalanisme en la transició, necessiten per al moviment una cara més amable i aquests llibres els la podia donar. És un pas més enllà en l'estratègia iniciada el 1978 i, en aquest sentit, en clara sintonia amb la dreta (de fet, els mitjans de la dreta es feren ressò de la proposta i en feren important difusió). Bello compara l'aparició d'aquests autors amb la de Broseta: "representants cultes i democràtics del camp burgès se sotmeten als dictats de la ruqueria ultradretana en lloc de servir-li com a discrets referents il·lustradors" (pg. 194). Si aquells autors acusaven el fusterianisme d'excessiu racionalisme, Bello qualificarà l'obra de Mollà i Mira com a freturosa de racionalitat, confusa, excessivament recolzada en la mitologia, més propera a una novel·la històrica; i per això és més adequada per a les masses afectes al blaverisme. Alhora té la qualitat de fer visible una hipotètica opció nacionalista de dreta, que pot atraure determinats elements de la UPV, afeblint la seua proposta o decantant-la cap al centre polític (no hi ha dubte de que el temps ha donat la raó en aquesta qüestió). Bello resumirà en tres les funcions que aconsegueix aquest corrent (pg. 196):

- *Exculpatòria*, de les praxis feixistes.
- *Legitimadora*, dels valors del sistema capitalista.
- *Mixtificadora*, de la problemàtica democràtica nacional.

Respecte de la primera funció, Bello observa que en *De impura natione* sembla que els dos mons enfrontats en la Batalla de València compartien un mateix nivell d'error i un mateix nivell d'excés, quan les agressions han sigut desproporcionadament majors per part de l'anticatalanisme. Tampoc va ser una batalla en termes d'igualtat, però Mollà i Mira ho obvien per a impulsar una taula rasa i encetar el camí per a la reconciliació, al mateix estil que la reforma del règim franquista:

Aquests prestidigitadors tracten de presentar com a tercera via, postura d'equilibri o centralitat, allò que no passa de ser una reformulació maquillada del pol dominant. (...) Els extrems de la contradicció cultural-nacional al País Valencià actual no són blavers i catalanistes sinó la nostra supervivència com a poble diferenciat de cultura catalana o

la liquidació en unes dècades a causa d'una massiva hegemonia i absorció castellanescs (pgs. 202-203).

Per a Bello, el terme mitjà entre els dos pols (que ell considera l'extrema dreta centralista i l'independentisme marxista del PSAN) seria un estat federal en el qual l'estat de la federació podria ser o els Països Catalans (amb autonomia interna dels seus països) o el País Valencià que hauria d'establir línies de cooperació amb els altres països catalans. Aquesta seria en realitat la tercera via; la de Mollà, Mira, Franch, etc., estaria decantada cap al pol espanyolista, perquè no hi ha una aposta decidida pel soberanisme (i per tant, és una mena de regionalisme). La mateixa acusació que rebia el catalanisme de la *tercera via* quant a la tergiversació dels fets històrics, la trobaran retornada per part de Bello i altres autors fusterians, com sol ser habitual en conteses ideològiques d'aquesta mena. En aquest sentit, parla d'una publicació plena de sofismes.

Per altra banda, l'autor de *La pesta blava* apunta que si realment hi haguera una intenció de projecte nacional burgès, aquest estaria en els antípodes del pensament i actitud de la burgesia valenciana. Així mateix, denuncia que els *terceraviistes* estan molt allunyats de la realitat del nacionalisme (potser sí respecte del d'aquell moment, però Bello no va ser profeta respecte de l'impacte futur d'aquestes obres o el corrent que les impulsa) i que les seues propostes amb prou feines han tingut impacte en xicotets grupuscles de blavers i les minories dretanes o centristes d'Unitat del Poble Valencià.

Finalment, nega l'esperit conciliador dels *terceraviistes* a partir de l'intercanvi d'acusacions i desqualificatius en la premsa entre aquests i Toni Mollà respecte de l'original de *La pesta blava*. En relació amb aquesta batussa politicoperiodística, Bello afirma que:

Cada volta esdevé més intercanviable la seua retòrica amb les d'un Ferrando Badia [o] un Vicente Ramos: "(...) com l'acritud autoconsoladora que ha constituït la resposta de l'upevisme més ideologitzat en un sentit pancatalà", escrivia Vicent Franch (Levante, 21-2-88, pg. 22)" (pg. 210).

Des de la publicació de *De impura natione*, diversos havien sigut les trobades entre “neoblavers (...) i blavers de la línia dura” (pg. 212) i això, per a Bello, està marcant una línia política de sosteniment del bloc dominant. No esmenta, però, que també estaven produint-se trobades amb personatges del nacionalisme catalanista, com Josep Lluís Blasco o Joan Josep Pérez Benlloch; vegeu Franch, 1988: 18-19.⁴⁶⁶ En canvi, sí que aporta cites d’articles de Maria Consuelo Reyna en *Las Provincias* on, enfront de l’atenció i la complaença inicial, el 1988 ja s’estava desqualificant la tercera via per a reafirmar els postulats del blaverisme de sempre (pgs. 214-215).

Com ja hem apuntat d’alguna manera, aquests llibres sorgits del “desert” del premi d’assaig Joan Fuster 1987 seran durament criticats en diferents publicacions pels contraris de cada plantejament, alimentant la pugna entre aquestes dues visions de la nació i el nacionalisme al País Valencià. Amb ritme desigual, les grans publicacions sobre el valencianisme i la identitat valenciana continuen apareixent i, així, el 1989 tenim una altra obra d’Alfons Cucó, *País i estat* (el 2002 completaria la seua trilogia sobre el valencianisme amb *Roig i blau*), en la qual planteja que Fuster ha de continuar sent la referència, però cal una interpretació “pragmàtica” de la seua obra, la que ell planteja des del seu partit. Gent com Cucó o Vicent Soler mantenen viva la flama de l’ànima PSPV dels socialistes valencians, però mai deixaran de ser alguna cosa més que un corrent minoritari, una veu que condiona el PSOE (aleshores en els governs central i autonòmic) a seguir algunes precaucions en la política lingüística i identitària, encara que siga formalment.

Per altra banda, el 1991 apareix una altra d’aquestes obres fonamentals de la producció valencianista, *És més senzill encara: digueu-li Espanya*, de Francesc de Paula Burguera, guanyador també del premi d’assaig Joan Fuster (1990). El llibre té molt d’autobiogràfic i, en aquest sentit, és de gran valor, perquè l’escriu un dels actors principals del valencianisme del segle xx. És una mena d’història personal (sense menystenir, però, processos i fets socials) del valencianisme i la qüestió identitària al País Valencià des de la fi de la Guerra Civil fins a la transició. Aquest vernís personal de l’obra (relacions, anècdotes, explicacions sobre fets) es manifesta en nombroses

⁴⁶⁶ El que caldria veure, no obstant això, és l’abast d’uns i altres contactes, tant a nivell quantitatiu com a nivell qualitatiu.

ocasions, com quan atribueix part de la reacció anticatalanista de *Las Provincias* ja en els seixanta a la decepció personal del seu director per no haver sigut ell l'escollit per a escriure *El País Valencià*, que acabaria fent Fuster (pg. 134). Aquestes referències tenen per al lector una gran validesa contextual per a completar la fotografia política d'aquells anys. Però centrarem novament l'atenció respecte del debat que ens ocupa, extraient allò que hi aporta Burguera, perquè, de fet, la segona part del seu llibre està dedicada a rebatre les tesis terceraviàries i afirmar el nacionalisme catalanista.

Tot i que Burguera sempre ha sigut el referent centrista del nacionalisme (liberal, com a ell li agrada anomenar-se), el seu pensament sempre ha mostrat alguns elements d'esquerra,⁴⁶⁷ segurament influït per la vocació esquerrana del fusterianisme, al qual ell s'ha mantingut fidel tot i l'aparició de la *tercera via*. Es podria esperar que la seua ubicació ideològica l'haguera dut cap als postulats terceraviistes (aquests autors així ho esperaven), però no va ser així en el primer moment i, en canvi, es va mostrar crític amb els Mollà, Colomer, Franch, etc. Per exemple, es mostra sorprès que Mollà passe de proclamar el 1977, en els seus temps de Germania Socialista, que "el fet nacional s'insereix en la lluita de la classe obrera contra tota opressió" (citada en pg. 140) a escriure només vuit anys després *De impura natione*⁴⁶⁸ amb una proposta que, com Bello, considera que és regionalista de dretes. La crítica a la manca de principis de molts nacionalistes d'esquerres és habitual en Burguera i coincident amb el seu amic Fuster, que va atacar aquestes mostres d'incoherència en els darrers articles polítics del final dels setanta i principi dels vuitanta (Archilés, 2010). Així, Burguera es mostra molt dur amb els antics valencianistes que ara estan acomodats en el PSOE i ocupant càrrecs, gent com Vicent Soler que ja no es considera *nacionalista*, sinó *valencianista* (vegeu, per exemple, pgs. 141, 154 i 250).

Burguera escriu quan Unió Valenciana ja està agafant força electoral. En aquest sentit, critica les anàlisis electorals de Damià Mollà d'aleshores, en les que diu que a València hi ha 800.000 vots nacionalistes (se suposa que incloent-hi els d'UV) i que la meitat

⁴⁶⁷ En qualsevol cas, una tolerància amb els valors de l'esquerra sota una perspectiva interclassista: "sempre he estat més *gramscianista* que els mateixos marxistes" (pg. 140).

⁴⁶⁸ Tot i que en molts casos farà referències generals al corrent terceraviista, l'obra de Mollà i Mira és a la que més atenció dedica. De la lectura d'*És més senzill encara...* queda clar que és la que més ha treballat, potser perquè és la que més se centra en l'obra de Fuster o per ser la pionera, en aquesta línia de pensament.

d'ells serien per a UPV si es desmarcara de les posicions catalanistes de gent com Vicent Pitarch. Burguera utilitza dades electorals que rebaten contundentment aquestes asseveracions i dades del CIS sobre consciència nacional i regional, per a concloure, en sintonia amb el títol del llibre, que els valencians voten i se senten molt majoritàriament espanyols.⁴⁶⁹ Així mateix, considera que un nacionalisme no catalanista (però sobiranista) no hauria tingut més suport que el catalanista per aquest motiu, perquè el sentiment espanyol és clarament dominant. Els terceraviistes semblaven, ja en els noranta, recolzar-se en el relatiu èxit electoral d'UV per a considerar que la seua proposta seria l'adequada. Però la realitat és que UV és un partit regionalista i, per tant, no pot ser referent a aquest nivell. Els que rebutgen el vincle amb Catalunya no són "exclusivament valencians", sinó valencians espanyols (pg. 215).

La *tercera via*, per a Burguera, no entén que per als manipulats per l'anticatalanisme, ells, els terceraviistes, segueixen sent catalanistes, perquè utilitzen un català normalitzat, per moltes vies intermèdies que plantegen. Aquesta proposta implica la fragmentació del discurs nacionalista, la desunió dels seus actius. Fuster no buscava fer el model nacional més adequat per a les masses, sinó fer el més conseqüent i aquest el va dur on només podia dur-lo, que és a la definició del marc nacional català per als valencians. L'alternativa terceraviista duu a la confrontació amb aquest model i a l'afebliment del nacionalisme.

Com Bello, també considera que el tractament igualitari que fan de la Batalla de València quant a greuges i concessions és completament erroni, perquè el catalanisme n'ha eixit prou més malparat: les classes dominants van actuar a consciència per a que el País Valencià no tinguera el tractament de nacionalitat històrica i es vera relegat a la cua de l'autonomisme. Des d'una perspectiva nacionalista, no es pot assumir la comprensió amb el món blaver i, menys encara, la ubicació d'aquest en termes d'igualtat amb el catalanisme.

⁴⁶⁹ El títol del llibre, evidentment, enllaça amb el que li va posar a la seua obra Josep Guia (1985): *És molt senzill: digueu-li Catalunya*, que ja hem repassat anteriorment.

Per altra banda, Burguera aporta dades que confirmen l'endarreriment industrial de València respecte de la resta de l'estat, almenys fins als setanta, amb la qual cosa, considera que eren certes les tesis de Fuster (que, de tota manera, plantejava la possibilitat de desenvolupament d'una "indústria lleugera" per al País Valencià) enfront del que vol mostrar la revisió terceraviista. Fins i tot desmenteix Ernest Lluch, que el 1970 havia donat la raó a Fuster, però que després, a partir de 1975 i la seua *via valenciana*, es mostrarà crític amb l'argument de la manca d'industrialització, per a convertir-se després, segurament de manera involuntària, en un dels principals suports de les tesis de *tercera via*. A sobre, Burguera considera, com Josep Picó, que es manté una mentalitat agrària en la societat valenciana, fins i tot en els noranta i molt especialment entre la burgesia valenciana (pgs. 232-235 i 248).

A aquesta alternativa la mou el fracàs electoral del fusterianisme (degut principalment a la manca de mitjans de comunicació que hagen difós les idees de Fuster amb serenitat i racionalitat; vegeu pg. 247) i l'èxit tàctic i (cada vegada més en aquells temps) electoral del blaverisme, per això es veuen en la necessitat de reformular el nacionalisme fusterià i mirar-se en l'espill d'aquest blaverisme que se suposa que sí que ha sabut connectar amb el poble i tocar el carrer. Però, en realitat, la força electoral d'UV no és gran cosa i està molt limitada a València i el seu hinterland, amb la qual cosa "les masses no estan donant suport al blaverisme". El que sostenen realment les masses és la idea d'Espanya; l'adscripció nacional majoritària del País Valencià és l'espanyola i, per tant, si es tracta d'adaptar-se als sentiments del poble, no cal fer més proposta que la "d'ofrenar noves glòries a Espanya" i deixar-se de rectificar la lleialtat nacional perifèrica.

Considera el fundador del PDLPV que els autors terceraviistes, en no fer una renúncia absoluta al vincle amb Catalunya (com tampoc faran fins als setanta Adlert o Casp), encara són part del fusterianisme (del qual han eixit) i el que els molesta, en realitat, és la claredat de Fuster (i més encara la de Josep Guia) en relació amb Catalunya. Aquests autors consideren que aquest vincle s'ha de "disfressar" una mica, deixar-lo com un rerefons al qual no s'ha de fer massa esment, i reforçar les denominacions i les referències a València, per a fer-ne el marc nacional únic, que els valencians sí que

entendran; però això tornaria a xocar directament amb aquella majoritària consciència espanyola dels valencians (pgs. 239-242) i amb uns mitjans de comunicació que ja els han girat l'esquena, perquè prefereixen la simplificació del blaverisme tradicional i no aquest enrevessat pas de rosca.

Acaba Burguera sentenciant que si no som “un poble diferenciat de cultura catalana (...) no serem res com a poble, seriosament i nacionalment parlant” (pg. 252). La producció de cultura i la producció intel·lectual al País Valencià continuen lligades majoritàriament a l'àrea nacionalcultural catalana, i la Generalitat Valenciana (del PSOE aleshores) ha de tirar d'ells obligadament, perquè si no, no tindríem una producció cultural i intel·lectual valenciana. Però es manté el divorci entre intel·lectualitat i poble, que Francesc de Paula Burguera considera que és degut en part a aquesta mentalitat agrària que es manté fins i tot actualment.

Tot i que en aquest llibre es mostra crític amb la *tercera via* i un ferm defensor de les tesis fusterianes, el tarannà obert de Burguera i la seua praxi política que, com ja vam comentar, sempre ha situat com a prioritat l'eixamplament del projecte nacionalista a partir de la unió de tots els grups i tendències (“bloc nacional-popular gramscianista”), el duran anys després a participar en diverses iniciatives amb els autors i partidaris de la *tercera via*, com per exemple el manifest “Per un compromís polític valencianista”, impulsat per l'Associació Cívica Valenciana Tirant lo Blanc, i que comptava entre els signants amb el mateix Burguera, Agustí Colomer, Rafael Company, Damià Mollà, Enric Nomdedeu, Rafael Castelló, Pepa Chesa, Vicent Flor, Gil-Manuel Hernández, Pere Fuset, Ignasi Bellido o Elies Seguí, i fins i tot dirigents o antics dirigents de formacions blaveres com Xavier Marí, Pere Palés o Carles Choví.⁴⁷⁰ El pas del temps farà que vagen matissant-se moltes posicions i, així, més de vint anys després del llibre de Burguera (i també més de vint anys després de la creació de la decisiva associació Tirant lo Blanc) el grau de penetració de les diferents formulacions nacionalistes és tot un altre, com veurem més endavant.

⁴⁷⁰ Vegeu Rafael Company, “Carta oberta a Eliseu Climent”, en el blog *Rafael Company, ciutadà*, 31/12/2008 (<http://rafaelcompany.blogspot.com.es/2008/12/carta-oberta-eliseu-climent.html>, visita 22/5/2012).

També cal esmentar, encara que siga breument, l'obra de Rafael L. Ninyoles, *El País Valencià a l'eix mediterrani* (1992), tot i que, com apunta Mollà (2011: 107), s'allunya de "l'assagisme valoratiu de Joan Fuster" i els llibres en els quals ens hem centrat fins al moment. En compte d'això es recolzarà en dades econòmiques, sociològiques i culturals per a identificar la confluència de les estructures socials del País Valencià i Catalunya (per a ell, Fuster té més vigència el 1992 que trenta anys abans, quan publicava *Nosaltres, els valencians*), a més d'assenyalar el marc europeu i el seu eix de desenvolupament mediterrani com un nou espai en el qual, com a opció de futur, cal l'aproximació entre els dos pobles sobre la base de les semblances que subratllen els indicadors que utilitza. Així mateix, també es mostra crític amb els assajos que han insistit en la divergència (entre el País Valencià i Catalunya) a partir de la transició. Aquest llibre obrirà una via que serà treballada també a nivell teòric per Josep Vicent Boira (2002) i duta a la praxis per l'Institut Ignasi Villalonga d'Economia i Empresa amb la seua promoció de l'Euroregió de l'Arc Mediterrani-EURAM.

Com ja hem comentat, hi ha una gran producció articulística amb aquests llibres i els de la tercera via per objecte (de crítica, d'anàlisi, d'enaltiment). Però les posicions d'uns i altres queden més o menys clares amb les obres de certa extensió que hem repassat i el que correspon ara és centrar l'atenció en altres aportacions que han acabat de matisar el debat ja a partir de meitat dels noranta.

"Quarta via"?

Efectivament, a partir de la meitat dels noranta trobem un altre tipus d'obres que tornen a reivindicar el marc valencià, però sota altres paràmetres més digeribles pel nacionalisme d'aleshores. La interrogació pel "ser valencià" va quedant en un segon pla (tot i que encara hi haja obres en aquest sentit) i s'adopta un prisma més pragmàtic i un llenguatge més comprensible i assumible (més acurat també) que no el dels terceraviistes, especialment perquè les noves aportacions (Toni Mollà, Adolf Beltran, Joan Francesc Mira) sorgeixen des de l'esquerra.⁴⁷¹ En certa mesura, es podria parlar, si se'ns permet l'expressió, d'una *quarta via* (o, més precisament, un grup de quartes

⁴⁷¹ Una esquerra, però, en la línia dels temps (postcaiguda del mur de Berlín), dominada per la moderació i que recorre freqüentment a l'etiqueta *progressista* per a fugir d'una inconvenient afirmació clara de la tradició i posicions de l'esquerra.

vies) a mitjan camí entre el catalanisme i la *tercera via*, un traçat amb més possibilitats d'obrir-se pas entre la militància, quadres locals i part dels dirigents de la UPV (ja en camí de ser Bloc), que, com dèiem, és el medi on millor es poden valorar els èxits de les formulacions ideològiques que estem repassant. A la meitat dels vuitanta i principi dels noranta, i amb la Batalla de València en el retrovisor, els postulats terceraviistes eren difícilment assumibles (ara sí) i, per tant, si l'assumpció del marc exclusivament valencià (i la formació d'un bloc nacional interclassista, entre altres coses) era un repte necessari, calia una reformulació que van afrontar T. Mollà i J.F. Mira entre altres (aquest darrer aprofundint en línies ja encetades amb la *Crítica de la nació pura*, 1984 i altres escrits precedents), perquè els partidaris de la definició en termes polítics d'aquest marc exclusivament valencià ja havien comprovat que el públic (nacionalista, i encara molt pròxim a Fuster i els seus postulats originals) estava immadur per a afrontar aquest pas. Però, pel que fa a l'acceptació del marc exclusivament valencià (amb més o menys relaxació dels vincles amb la resta dels Països Catalans), que és l'eix central de la tercera via, no hi haurà diferències entre la *tercera via* de Damià Mollà o Rafael Company i la d'aquesta hipotètica *quarta via*, que en realitat la podríem etiquetar com a tercera via en clau "progressista".⁴⁷²

Les obres de Toni Mollà (*La utopia necessària*, 1994) i Adolf Beltran (*Un país possible*, 1994), aparegudes el mateix any, es poden considerar conjuntament, com, de fet, fa el mateix Mollà:

Al costat del llibre de Rafael L. Ninyoles [El País Valencià a l'eix mediterrani], n'apareixen uns altres dos que comparteixen una mateixa insatisfacció respecte d'allò que s'havia dit durant la dècada anterior. (...) Inspirats tant en les investigacions de Rafael L. Ninyoles, com en les aportacions fusterianes, tots dos intenten adequar el missatge valencianista als factors introduïts per la modernització, la globalització i l'era de la informació i s'allunyen de les propostes essencialistes anteriors. Al cap i a la fi, el país ja no s'explica com la societat tradicional que alguns evoquen de forma nostàlgica. Contràriament, es tracta d'una societat moderna –urbana i terciària– amb un pes majoritari del sector serveis (2011: 107).

⁴⁷² Vallès (1999: 226 i 234) parla de "terceres vies" en plural, però no estableix les diferències entre els possibles tipus de tercera via.

Mollà procurarà expressar el màxim respecte per Fuster i la seua obra,⁴⁷³ tot i que parle en termes d'*utopia* (fusteriana i necessària). Per a ell es tracta d'un llegat fonamental, desenvolupat amb rigor i amb intenció mobilitzadora, però no vol ser un programa ideològic, sinó un material de reflexió per a enfrontar-se als problemes del País, especialment perquè ell no se sentia nacionalista, considerava que això era un anacronisme. Conseqüentment, el *fracàs* del catalanisme polític al País Valencià no se li ha d'atribuir (Mollà, 1994: 114 i 120-130). En canvi, com Vicent Franch, pensa que els fusterians han sigut els pitjors valedors de l'obra de Fuster.

Considera que el revisionisme dels vuitanta (tant el catalanista com el terceraviista, i incloent-hi les reflexions de Joan Francesc Mira) és bàsicament essencialista i preocupat per la definició de la nació i el nacionalisme, cosa que considera una pèrdua de temps, perquè això serà el que voldran els nacionalistes i, si aquests consideren que s'ha de canviar el referent dominant espanyol pel valencià (el català queda per a el vincle culturallingüístic), l'oferta es definirà en aquests termes.

Es mostra molt crític amb Josep Guia, del qual diu que està fascinat pel nord i això el duu a l'autoodi valencià (pg. 152), però també amb els autors de la *tercera via*, especialment pel seu conservadorisme⁴⁷⁴ i idealisme. Es refereix als llibres d'aquest corrent com a *pamflets* i també els considera una mostra d'autoodi (pg. 163), massa centrats en aspectes superflus, com els símbols, buscant una via de reconciliació entre dos móns massa allunyats. La tercera via, segons Mollà, va bé tant a l'esquerra estatal (necessitat de legitimar els símbols i el marc autonòmic que controlaven fins a aquesta data), com a la dreta (els ofereix legitimitat a partir d'un "posat tolerant, cívic i pactista"; pg. 166).

Com a bon sociolingüista, les propostes de Toni Mollà passen per un reforçament del paper de la llengua, en la línia de concedir-li un paper social i econòmic, que es transforme veritablement en llengua nacional. Seguint Ninyoles (1992), afirma que això ens permetria als valencians eixamplar el mercat i el marc de convivència,

⁴⁷³ No s'ha d'oblidar que, quan va morir Fuster, el mateix Toni Mollà estava recopilant un conjunt d'entrevistes que després publicaria amb el títol de *Joan Fuster. Converses inacabades*, 1992.

⁴⁷⁴ La crítica a una formulació nacional per conservadora en certa manera està fora de lloc en tant que el nacionalisme naix inicialment com a ideologia burgesa. Una altra cosa és que hi haja una crítica marxista o des de postulats netament esquerrans, que no és el cas.

reforçant vincles amb Catalunya que és el pont cap a Europa. Així mateix, i al contrari que els terceravistes conservadors, que, en general, aposten per un model territorial centralista, subratlla com a vàlida la vertebració comarcal, l'aposta per les comarques centrals i el suport de València en la vitalitat lingüística de la Ribera.

Més endavant, ja en la dècada dels deu, Mollà desenvoluparà encara més la idea d'un "valencianisme laic allunyat de les versions tradicionalistes i essencialistes que assumisca un paper legitimador de les polítiques públiques (cíviques i institucionals)" (2011: 108) i que prioritze la connexió efectiva a l'arc mediterrani. I per a tot això cal crear un "tercer espai comunicatiu", que seguisca l'exemple cohesionador d'Escola Valenciana i que es distancie de "la falta de visió estratègica dels dirigents d'Acció Cultural del País Valencià, sempre immersos en projectes de tipus personalista i sovint empresarial, i cada dia més allunyats del teixit associatiu i cultural del país".⁴⁷⁵ La creació d'aquest tercer espai pal·liaria en part el problema del "dèficit *identitari* del País Valencià" (2011: 109) i, amb la presència del valencianisme en les institucions, contribuiria a l'arrelament d'una altra concepció nacional en la societat civil (2011: 111). Tot i el distanciament explícit respecte de la tercera via de la meitat dels vuitanta, el discurs de Toni Mollà ha pogut connectar amb diferents sectors dins del Bloc, com apunta Josep Solves (entrevistat a Orts, 2006: 5), i la seua reiterada crítica a l'entramat empresarial i associatiu d'Eliseu Climent haurà tingut algun pes en aquesta suposada influència.

Pel que fa a l'obra del periodista Adolf Beltran (1994), considera que el projecte de construcció nacional valenciana ha d'estar lligat al de modernització (Mollà, 2011: 107), una modernització impulsada pels socialistes en els anys de govern, al mateix temps que s'allunyaven de la recuperació identitària. Beltran planteja l'assumpció del valencianisme com un moviment civil unitari de les forces progressistes, incloent-hi el PSPV-PSOE, que ha de recuperar aquest discurs. En definitiva, i a partir de la distinció entre nació cívica/política i nació ètnica/cultural, Beltran i Mollà adopten el nou llenguatge del centreesquerra ("progressista") per a reivindicar el protagonisme de la

⁴⁷⁵ En el cas de Toni Mollà, la crítica al *lobby* o negoci catalanista al voltant de la figura d'Eliseu Climent serà una constant (vegeu també DDAA, 2005).

societat civil, de la concepció voluntarista de la nació que ja estava consolidant-se.⁴⁷⁶ Aleshores, cal posar les condicions per a que aquesta societat civil vaja lligant-se a un projecte valencianista. En aquest projecte, el marc valencià és el realista, tot i que no s'han de deixar de costat els vincles amb Catalunya.

Però l'obra l'impacte de la qual serà ja decisiu per a la configuració del nacionalisme valencià es podria dir que és *Sobre la nació dels valencians* (1997) de Joan Francesc Mira. Cal apuntar abans, no obstant això, que, a partir de l'inici dels noranta, una part de la UPV ja està reflexionant més intensament al voltant d'això (el model de país, el marc territorial de referència, etc.) i, així, es podria dir que els processos d'introspecció sobre el País⁴⁷⁷ en el partit i en la intel·lectualitat valencianista, que sempre s'havien alimentat mútuament (en part per la presència de personatges coincidents), ara són més complicats de separar.⁴⁷⁸ Tornarem sobre això més endavant, en un altre apartat.

En la presentació del llibre (pg. 9) es comenta que *Sobre la nació dels valencians* és l'aplicació pràctica de l'avanç teòric que havia implicat *Crítica de la nació pura* (1984);⁴⁷⁹ també que obres d'aquestes característiques (com altres a les quals hem fet

⁴⁷⁶ En aquest sentit, estem amb Viciano que aquestes obres sorgeixen "en un clima intel·lectual dominat per la satanització del nacionalisme, sobretot de les idees de nació basades en característiques ètniques com la llengua i la cultura" (2002: 484). Per a Viciano, "seria la versió valenciana del 'patriotisme constitucional'", però amb Estatut. Aquest context, i la necessitat de fer un altre tipus de revisió menys essencialista que la de Damià Mollà i Eduard Mira donaran lloc al nacionalisme cívic de Toni Mollà o Beltran.

⁴⁷⁷ Si recuperarem les estacions de la vida grupal de Worchel (1996), es podria dir que, amb totes aquestes reflexions sobre el ser, els valencianistes, com a grup ampli, estan en la fase d'*identificació*, en la qual la identitat i l'autodefinició són les preocupacions principals. No han passat encara decisivament a la fase següent, la de *productivitat*, com sembla que altres nacionalismes (català o basc) sí que haurien fet. Recordem que, en aquesta fase de productivitat, en la qual ja es té clara la identitat, es redueix l'emotivitat, s'actua més analíticament i es treballa més efectivament.

⁴⁷⁸ Gran part d'aquesta producció introspectiva (per no dir quasi tota), fins i tot la darrera (més acadèmica), la protagonitzen actors del valencianisme i, sobretot, actors principals del valencianisme. Això, com diu Flor en la introducció de la seua tesi (2009: 23), no ha d'invalidar el seu treball com a sociòlegs, historiadors, sociolingüistes, etc. Però condiona indubtablement, en tant que aquestes reflexions sobre el valencianisme acaben agafant un matís clar d'autoreflexió. Com diu Contreras, "en les investigacions sobre el fenomen nacionalista tendeix a produir-se una (...) suplantació de la perspectiva *etic* (la de l'interpret exterior, el 'punt de vista extern' d'H. L. A Hart) per la perspectiva *emic* (la perspectiva 'interna', pròpia del protagonista del fenomen estudiat). Això implica que, amb massa freqüència, el sociòleg, el filòsof o l'historiador donen acríticament per bona l'autocomprensió del nacionalisme; accepten quasi inconscientment el que el nacionalisme diu o pensa sobre si mateix" (2002: 258-259).

⁴⁷⁹ Aprofundeix en la relació entre els dos assajos en una entrevista que li fa Miquel Alberola en *El País-Comunitat Valenciana* el 17/3/1997 amb el titular "Tenía la obligación de reconciliar los conceptos en la práctica".

al·lusió en aquest capítol) veuen la llum en països amb problemes de definició, on no està clar l'ésser col·lectiu. De moment, l'opinió majoritària és que no som un país, però cal veure si hi ha possibilitat que ho siguem (pgs. 13-16). Joan F. Mira, com Toni Mollà, insisteix a subratllar la vàlua del llegat de Fuster i el nou valencianisme, que representaven “la llibertat i la veritat, el país i el poble, la justícia, la modernitat i la raó” (pg. 25). L'obra de Fuster i les seues derivacions van permetre un canvi radical de mentalitat: “per primera vegada, un bloc nou i ascendent de valencians proposava al seu poble, país i societat la necessitat de redefinir la pròpia realitat (...) de país en termes nacionals autònoms i no imposats, en termes no obligadament espanyols, en termes valencians” (pg. 211). Es trencava la dependència mental respecte de l'espanyolisme, oferint-nos la possibilitat de “decidir ser una altra cosa” (pg. 241). El fusterianisme té el valor de reactivar i modernitzar el valencianisme, fent de la redefinició nacional una qüestió central en l'agenda política. Però el catalanisme ara ja no té aquesta funció.

Opina que històricament mai no hi ha hagut una “afirmació clara i rasa de la pròpia catalanitat” (pg. 27), només era una referència, i en la pràctica funcionava l'àmbit valencià. Després de la Batalla de València queden marginats l'espanyolisme i el catalanisme més explícits i l'afirmació de la catalanitat queda fora de l'estatut, i es va “fabricar un nou espai politicoadministratiu” al marge d'un projecte de país (pg. 29). Però en aquest punt, Mira reprèn en part l'acceptació de l'estatus quo dels terceravistes però en un sentit semblant al que fa servir Michael Billig (2006) per a parlar del nacionalisme banal: si s'ha percebut aquest espai “com a marc del joc polític i de l'acció de govern”, això pot servir de referència al nou nacionalisme polític (pg. 32). A això cal sumar el paper que encara poden jugar la història (existència política i institucional passada) i la llengua com a tret cultural més destacable. Conclou la introducció amb un pronòstic prou clarividenc: l'ambigua “percepció en termes de nacionalitat” (més que una regió però sense transcendir-hi) anirà imposant-se; retrocedirà el blaverisme i sorgirà un nacionalisme valencià no anticatalà, però ja menys explícitament catalanista (pg. 36). Seguint Ninyoles, com abans havien fet Toni Mollà i Adolf Beltran, Mira es posiciona a favor de mantenir i reforçar contactes de tipus cultural amb Catalunya a partir de la nostra unitat lingüística (l'especificitat

valenciana està més protegida en l'espai català, que no en l'espai castellà, dirà Mira), però també amb la motivació addicional de l'arc mediterrani. Però el projecte polític ha de ser valencià perquè històricament ha sigut així.

En qualsevol cas, com Burguera, identifica un present dominat per la identitat nacional espanyola. A partir d'un espanyolisme actiu de les classes dominants, s'ha superposat un espanyolisme *d'acceptació* o *de resignació* de les classes subalternes. El resultat és una adhesió plena a la idea d'Espanya que té poques possibilitats de ser revertida a curt termini.

Parla Mira de la incertesa del ser i d'un sentiment d'inferioritat estés entre la població, que ens duu a identificar-nos amb *l'altre*, un altre que, com estem comentant, és Espanya, però també pot ser Catalunya. Els que han contemplat la insuficiència del *ser valencià*, han optat per un o altre camí, especialment per l'espanyol, que en gran part dels casos ja ha propiciat situacions d'assimilació (començant per les elits i des d'aquí cap a baix). Fins al segle XVIII es parla majoritàriament d'una llengua i una adscripció nacional comunes amb Catalunya i això no plantejava problemes, la catalanitat de llinatge i llengua no és negada. Però en el nivell jurídicopolític s'afirma l'especificitat valenciana, perquè com a ens d'aquest ordre València mai ha format una mateixa cosa amb Catalunya, sinó totes dues com a part de la Corona d'Aragó. Per tant, no hi ha memòria històrica d'aquesta unió amb Catalunya. En canvi, sí que s'ha mantingut en certa mesura "l'espai etnocultural" català (a partir de la comunitat lingüística); no així el polític, que es el que hauria fet falta per a encetar un projecte en comú (pgs. 151-152 i 235-236). "La comunitat etnocultural *no* va produir una comunitat política, i la separació política [entre Catalunya i València] *sí* que va produir un distanciament etnocultural" (pg.233); els elements que propiciaven una consciència comuna van desapareixent, especialment pel que fa a denominacions i símbols. S'ha assimilat unitat lingüística a unitat nacional, s'ha volgut fer de la nació cultural una nació política, i això no està gens clar en el cas valencià, perquè el fet diferencial (valencià) és evident en l'àmbit polític. A més, diu Mira, l'espai comú s'hauria d'haver denominat d'una altra manera, no Catalunya, que només era una part, en una nova mostra de la facilitat que se sol tenir per a veure el centralisme aliè, però no el propi (en aquest cas

el de València, omnipresent en les denominacions de tot tipus, respecte de la resta del territori, al marge d'altres consideracions que es pogueren fer quant a l'atenció prestada a la resta de les comarques).

La història no ha tingut la importància que havia de tenir perquè ha hagut de competir en inferioritat amb la història contada en clau espanyola. I part dels que han impedit que la valenciana siga una nacionalitat històrica reconeguda en tot l'estat han sigut els que apostaven per la denominació *Regne*, que, encara que anacrònica, tenia molta força i "potència simbòlica" (al·ludeix a una sobirania). En general, Mira accepta aquesta denominació juntament amb la de *País*, i també la senyera amb el blau (compatible amb la quadribarrada sense blau) o l'himne de l'Exposició (també compatible amb la Muixeranga), perquè considera que aquestes qüestions no han de ser problemàtiques i són símbols que ja van arrelant en el conjunt de la població. Cal aprofundir en la identificació d'un "poble de ciutadans" que habiten un "territori definit per la història, (...) un espai polític comú" amb certa continuïtat fins a l'actualitat (pg. 92), sent que la llengua és un tret característic, però no comú a tota la població. Així i tot, considera que cal una hegemonia valenciana (o, dit altrament, que no hi haja una dominació castellana) per a no perdre completament la identitat projectada històricament. Respecte de la llengua, considera que tant als blavers com als catalanistes se'ls ha de demanar que consideren el valencià la seua llengua nacional i que la utilitzen, i després ja s'abordaran qüestions secundàries (origen, denominació, etc.).

Respecte del qüestionat agrarisme, Mira assumeix que el País Valencià ja estava experimentant una industrialització particular (deslocalitzada, diversificada, flexible...), però, com Burguera, afirma l'existència d'un "agrarisme ideològic" (oposat a l'industrialisme català), que s'ha mantingut en les classes dominants, tot i la presència des de fa temps d'industrials valencians (que no han sabut mai trencar amb aquesta mentalitat agrària). Així mateix, qüestiona el dualisme (aragonesos/catalans) com els terceraviistes, tot i que no de manera tan rotunda (pgs. 138 i 204-206).

Com Damià Mollà i Eduard Mira, també parla de combinar el "pessimisme racional" catalanista amb "l'optimisme impulsiu i emocional" blaver (pgs. 118-119). En

definitiva, proposa un nou *patriotisme* (encapçalat per un partit polític nacionalista) que signifiqui “preservació, ús i desenrotllament del patrimoni” més que “exaltació poc racional de la pàtria”, i també “fidelitat activa respecte del propi poble i societat, respecte del territori”, continuant l’acció cívica ja encetada en els seixanta (pgs. 248-250). Per a aquest propòsit, considera que cal relativitzar la importància dels elements objectius que condueixen a concepcions essencialistes; en canvi, s’ha de potenciar el caràcter voluntarista, constructiu de la nació sobre la base d’aquells elements que ens uneixen (territori, institucions, etc.), i fan de nosaltres ciutadans d’aquest espai valencià.

No hi ha dubte que es tracta d’una proposta que coincideix en moltes qüestions amb la *tercera via*, especialment en el distanciament del marc nacional català i l’aposta clara pel marc politicoterritorial valencià com a referència per al nacionalisme d’aquestes terres, però també en això de combinar el racionalisme catalanista amb l’emotivitat blavera; en la relaxació respecte dels símbols, que han de passar a ser un assumpte secundari; o a assenyalar la manca de validesa del catalanisme per al moment polític actual (final dels noranta en el seu cas). Però s’allunya dels terceraviiistes (i en alguns casos connectant amb Toni Mollà o Adolf Beltran) quan reconeix el paper jugat per Fuster i el primer nacionalisme; quan assenyala la necessitat de mantenir determinats vincles amb Catalunya; quan reconeix la permanència de certa mentalitat agrària; quan responsabilitza sobretot l’espanyolisme del momentani fracàs del nacionalisme, enfront d’una tercera via que assenyala sobretot Fuster o el fusterianisme. Però la principal virtut de l’obra de Joan Francesc Mira, la que motiva en bona mesura el seu èxit polític posterior, és que està escrit sota les mateixes coordenades que l’obra de Fuster (rigor històric, racionalisme, científisme), amb un llenguatge semblant, comprensible i familiar per a molts nacionalistes que abans no havien pogut digerir el discurs terceraviiista; amb crides a valors “progressistes” i amb un reconeixement del llegat catalanista. Mira està dient a bona part del nacionalisme (i s’està dient a ell mateix) “sí, ho hem fet bé, hem lluitat molt, hem assentat les bases del que ara som, però ara cal una altra perspectiva”, i això és ben diferent d’atribuir al fusterianisme gran part de la responsabilitat del fracàs nacional. Clar, ell ha llegit les obres de la *tercera via* i ha comprovat la reacció de la major part del nacionalisme, la manca de

maduresa de certes idees (que ja no és la del final dels noranta), les errades comeses per Mollà, Franch, etc., les qüestions que més han ferit i el tipus de llenguatge que més ha molestat. Amb tot, Joan Francesc Mira és capaç de compondre una producció ideològica que, si no immediatament, serà acceptada amb el pas del temps, arribant a convertir-se en la base ideologicoidentitària del principal partit nacionalista valencià, com es reconeix en les ponències polítiques del PVN i la UPV prèvies a la constitució de la federació de partits del Bloc (a més d'aquests documents, vegeu també Hervàs, 2008).

El llibre va rebre crítiques tant del nacionalisme d'orientació catalanista, que l'acusava de ser una altra proposta de *tercera via* i per tant, pràcticament blavera,⁴⁸⁰ com dels mateixos terceraviistes, que consideraven que *Sobre la nació dels valencians* expressava el mateix que havien dit ells només que amb unes altres paraules i des d'una posició més esquerrana.⁴⁸¹ Però certament es pot considerar l'assaig revisionista que més èxit ha tingut, en bona part pel prestigi del personatge, pel seu reconeixement com a intel·lectual i escriptor (el mateix que li va valdre per a encapçalar la candidatura del Bloc en les generals de 2000). El camí quedava definitivament traçat.

El discurs integrador blaver. Adhesió a la tercera via per part de Joventut Valencianista

Si, com estem comentant, des de la meitat dels vuitanta (i fins i tot abans amb Germania Socialista, Lluç, etc.) s'estava produint una revisió del discurs fusterià, també en el món blaver hi havia elements que estaven evolucionant cap a posicions

⁴⁸⁰ L'escriptor Toni Cucarella, en una carta al *Levante* del dia 8 de maig de 1997 amb el títol "A Joan Francesc Mira", afegia a aquesta qualificació, les acusacions d'oblit intencionat dels episodis més durs de la transició valenciana, que tingueren com a víctima el nacionalisme, un nacionalisme que era lògicament catalanista i que, per tant, estava sent traït per Mira i altres terceraviistes que ara claudicaven davant dels que abans eren agressors o cobertura dels agressors, sota l'argument que el catalanisme era una "utopia prescindible".

⁴⁸¹ Vegeu l'esmentada entrevista que li fa Miquel Alberola a Joan F. Mira a *El País-Comunitat Valenciana* el 17/3/1997 amb el titular "Tenia la obligació de reconciliar los conceptos en la práctica", on parla de les crítiques rebudes. L'autor es queixava aleshores que moltes s'havien produït abans de la publicació del llibre i confiava que la lectura tranquil·la del llibre faria canviar algunes opinions. En aquesta entrevista, Alberola li suggereix que després de publicar aquest assaig podria ser incompatible amb la seua presidència d'ACPV. Ell contesta que no, perquè a ACPV hi ha moltes sensibilitats. Dos anys després Mira deixava la presidència d'ACPV i era dels impulsors de Valencians pel Canvi, que acudiria a les eleccions generals de 2000 amb el Bloc.

terceraviàries. Això es faria més evident a partir dels noranta, quan es produeix l'expulsió de gran part de les joventuts d'Unió Valenciana, pels seus plantejaments sobiranistes i el seu diàleg obert amb alguns fusterians (fonamentalment els terceraviistes). Abans de l'expulsió, el 1993, aquest grup ja havia fundat Joventut Valencianista-JV, que es plantejarà el desenvolupament d'aquells objectius pels quals estava sent censurat.⁴⁸² Serà un grup molt actiu que se sentirà fins i tot amb capacitat per a deixar un llegat d'escrits per al debat sobre la qüestió nacional valenciana, en els quals planteja les seues posicions. Les tres obres principals serien llibres editats per la mateixa associació: *Cap a una València lliure* (DDAA, 1994), *L'únic valencianisme racional* (Bellido, Bertomeu & Bisbal, 1995) i *La unió del valencianisme* (Bertomeu & Bellido, 1999), que, tot i que tenen una autoria personal concreta (especialment en els dos darrers), es poden entendre com el pensament de l'organització.⁴⁸³ En els dos primers ja es planteja el tipus de valencianisme que propugna Joventut Valencianista i queda clara la voluntat d'apropar posicions entre blavers i fusterians. Cal assenyalar que la col·laboració amb els terceraviistes ja era habitual i alguns membres de JV integraven l'associació Futur Valencià, presidida per Damià Mollà (Flor, 2009: 24),⁴⁸⁴ a més de sumar esforços en diferents encontres i iniciatives. Se centrarem en la tercera obra, *La unió del valencianisme* (escrita en valencià normatiu llevat de contades excepcions),⁴⁸⁵ on les posicions de l'associació ja estan més treballades i on n'hi ha una valoració del conflicte polític de les dècades anteriors. Quan apareix aquest llibre (1999) ja fa uns anys que alguns destacats militants de JV, com ara Vicent Flor, han passat a formar part del Partit Valencià Nacionalista, escissió d'UPV i una de les

⁴⁸² Fins i tot serà molt crític amb el seu entorn de referència, Unió Valenciana, al que s'acusarà de cedir a interessos espanyolistes, de personalisme (en la figura de Lizondo), de renunciar a la llengua (per exemple, aporten la dada que només tres dels vuit regidors de la ciutat de València saben parlar valencià i aquests tres quasi mai l'utilitzen; vegeu Flor, 1994: 45), entre altres coses (en general, vegeu Flor, 1994: 34-48).

⁴⁸³ En qualsevol cas, quan un any després de la segona obra, 30 membres de JV encapçalats per Lluís Bertomeu (un dels autors dels llibres) ingressen en el PP, l'ideari de *La unió del valencianisme* queda una mica en entredit, especialment quant a la posició sobiranista de l'associació. Natxo Bellido, que acabaria integrant-se en el Bloc (fins i tot en llocs dirigits), desenvoluparia una praxis més coherent i pròpera al pensament que reflecteix aquest llibre.

⁴⁸⁴ Vegeu també Rafael COMPANYY (2008), "Futur Valencià: una visió intransferible?", al bloc *Rafael Company, ciutadà*, entrada del 12 de juliol.

⁴⁸⁵ Això és part de l'evolució cap a la tercera via que està fent també aquest grup, perquè la primera obra de les esmentades, *Cap a una València lliure*, encara estava escrita amb les normes secessionistes que utilitza el blaverisme.

organitzacions que acabaran fundant el Bloc, i per tant, l'acostament als postulats fusterians revisats ja és un fet (en un altre exemple, l'epíleg del llibre que anem a repassar és de Damià Mollà). Les similituds amb els plantejaments de la tercera via són notables, però s'hi arrepleguen nous matisos (ha passat més d'una dècada i a partir dels contactes amb Mollà, Company, etc., aquest discurs ha anat guanyant solidesa en part alimentat per les crítiques) i aquí el descens a l'arena política és més evident; ja ho era en el cas de *Document 88* en relació amb *De impura natione*, però ara s'aborden les dinàmiques dels partits (especialment UV i UPV), els seus programes, declaracions ideològiques, etc.

JV considerava forces valencianistes tant el Bloc com UV, perquè totes dues tenien com a únic marc de referència la "nació valenciana". Respecte d'UV consideren que és un partit regionalista sorgit de l'anticatalanisme, però que ja hi ha elements nacionalistes recuperables per al projecte valencianista que ells propugnen. Al Bloc la consideren la força de referència, però no ha calat en la societat per la seua resistència en el terreny simbòlic i la persistència d'un vincle afectiu amb el marc Països Catalans. En qualsevol cas, consideren que el Bloc ha evolucionat prou i va acostant-se a un projecte exclusivament valencianista que serà l'única opció per a superar el fatídic 5% per a accedir a les Corts. JV justifica la seua existència per a possibilitar l'apropament entre forces valencianistes, i no únicament les polítiques, sinó també altres culturals i cíviques –Tirant lo Blanc, ACPV, Lo Rat Penat, etc. (pgs. 7-10).

En procedir del "nacionalisme tricolor" reclamen reconeixement per als elements (principalment de l'antiga URV) que eren veritables nacionalistes i que van defensar un estatut per la via de l'article 151, fins i tot suportant atacs de l'extrema dreta espanyolista. Assumeixen, però, que la major part dels blavers presentaven una "feble càrrega de valencianitat" (pg. 32). També crida l'atenció en el seu repàs de la transició que responsabilitzen Albinyana i la seua obstinació d'haver perdut Broseta com a líder autonomista que podria haver aglutinat tot el valencianisme. En qualsevol cas, consideren que, tot i els errors dels valencians, la responsabilitat de l'estat en el trencament de les aspiracions populars valencianes va ser forta i qualificable d'atac i menyspreu al poble valencià (pg. 34).

Seguint els arguments de Franch (1988) i en certa mesura també de Toni Mollà (1994), consideren que a Fuster se l'ha interpretat malament i els catalanistes han volgut instrumentalitzar-lo. En els últims papers i entrevistes de caràcter polític qüestionava la via catalana per no haver estat assumida per la població del País Valencià. I un sector del nacionalisme ha mantingut els Països Catalans com a referència, i per tant la seua distància respecte del poble. Entenen, però, que la definició inicial del marc català suposava trencar amb una realitat franquista en la qual “ser valencià havia esdevingut un lloc comú de tòpics, renúncies, submissió, provincianisme...” (pg. 38). Ara que ser valencià ja no ha d'estar necessàriament lligat a tot això, alguns continuen ancorats als Països Catalans i en compte de contrastar els seus pensaments amb uns altres, donen “prioritat a l'autoalimentació dels ja convençuts i no a l'eixamplament del projecte” (pg. 39). Consideren, com la tercera via, que l'apropiació del referent Fuster per l'esquerra (nacionalista o no) també ha sigut molt perniciosos per al conjunt del valencianisme, perquè ha allunyat del discurs fusterià (o dels elements rescatables del discurs fusterià) a valencianistes de dretes que hagueren contribuït a eixamplar el moviment nacional.

Entenen el blaverisme com un “moviment amb càrrega ben minsa d'elaboració intel·lectual a les seues esquenes i caracteritzat per la simpleza dels seus trets ideològics, fent-los així fàcilment digeribles” (pg. 40). Només van poder oposar el tàndem Adlert-Casp i la infraestructura cultural desenvolupada per a contrarestar al catalanisme, però era majoritàriament un moviment popular, de carrer. També denuncien el canvi experimentat per María Consuelo Reyna, que es va transformar en el vertader estilet del blaverisme, després de dur una línia pròxima als postulats fusterians. Però no es pot desdenyar (i deixar d'aprofitar si fóra possible) la “referència comunitària valenciana” que atresora el blaverisme (pg. 50).

Apunten que els partits estatals han utilitzat UV i Bloc cremant-los políticament en qüestions simbòliques sense massa importància per a la majoria de la societat valenciana, però amb les quals s'aconsegueix l'enfervoriment estèril i entretenir els valencianistes per a no deixar-los entrar a debatre les qüestions realment importants (economia, pressupostos, autogovern, etc.). Les dues parts s'han de llevar els

prejudicis envers l'altre per a treballar conjuntament pel desenvolupament de la societat valenciana (i no pel desenvolupament de l'estat espanyol i els interessos de les seues elits, que és el que volen els partits estatals). Per exemple, parlen de l'època de Lerma, com una en la qual s'aconsegueix que es reduïska la tensió, però també en la qual no es desenvolupen adequadament els projectes valencians, com ara la comarcalització o la normalització de la llengua.

Consideren que el catalanisme, frustrat per les derrotes simbòliques i de concepte de país, es retiren a les trinxeres, a una rereguarda de resistència bàsicament cultural per a no perdre els poquets guanys aconseguits i per a gestionar les concessions dels diferents governs. La Universitat de València i ACPV són els dos organismes on els fusterians es retiren a llepar-se les ferides de la batalla i a crear una microsocietat normalitzada, en compte de buscar vies per a l'extensió del projecte polític nacionalista. Denuncien obertament l'actuació d'ACPV i Eliseu Climent, que va combinant el suport al centralisme progressista del PSOE perquè interessa al seu negoci (la campanya del Bloc de Progrés Jaume I n'és l'exemple més clar), amb el catalanisme més radical, allunyant-se de l'únic nacionalisme consistent, el del BNV. Del Bloc destaquen la seua "honradesa i fidelitat al país" (pg. 75), així com l'aposta cada vegada més decidida pel marc nacional valencià. Així i tot, han cobert un camí ple de dubtes i indefinicions, especialment en el terreny nacional, que han implicat fins i tot ruptures (la més traumàtica la del PVN, ja reconduïda dins del Bloc).

Reconeixen les matisacions del discurs fusterià de Marqués i Germania Socialista, Ninyoles, Lluch, Joan F. Mira, Burguera, Cucó, Soler, etc.; també les intencions d'unió del valencianisme de Ruiz Monrabal o Broseta, o les aportacions des del nacionalisme tricolor i, en concret, d'Esquerra Nacionalista Valenciana; per exemple, Xavier Marí, dirigent d'aquesta formació, en el seu llibre *Revisió al conflicte valencià* (1983), denuncia "el greuge de no poder definir-se en esta societat com a valencià o (...) valencianiste sense tindre que afegir de seguida tots els epítets que permeten el teu enquadrament", és a dir, es lamenta que no es puga ser valencianista sense ser o bé espanyolista o bé catalanista.

Però la verdadera referència per a Bertomeu i Bellido són les dues obres de la tercera via: són “els vertaders catecismes del valencianisme de conciliació” i, subratllen, publicats per l’editorial d’Eliseu Climent.⁴⁸⁶ Consideren que el fusterianisme va demostrar estar menys madur per a aquestes propostes que el blaverisme, que les va acollir amb més interès. Els autors de *La unió del valencianisme* opinen que les crítiques a *De impura natione* i *Document 88* estan poc fonamentades i recorren sobretot a la desqualificació sense massa arguments, especialment Toni Mollà amb *La utopia necessària* (pg. 84). En canvi, valoren l’esforç que ha fet el diari *Levante-EMV* amb el valencianisme de conciliació.

El principal esforç de difusió en els anys noranta ha correspost a la seua associació, Joventut Valencianista (d’origen blaver) i a Tirant lo Blanc (d’origen catalanista). Es tracta de gent jove, poc contaminada per la Batalla de València i impulsats per la perspectiva de reconciliar els dos valencianismes, per a presentar un nacionalisme valencià fort i cohesionat a la societat, que serà la clau per a la seua expansió electoral. Però també són conscients de que l’abast de les reflexions d’aquestes associacions, tot i que necessàries, ha sigut limitat i que poden haver-se quedat en un “onanisme col·lectiu” (pg. 86). Els temps esborrarà aquest rampell de pessimisme, per a confirmar el reeiximent de la línia del Tirant i JV .

Identifiquen el moment en què escriuen, 1999, com un d’esperançador, perquè UV va virant cap al nacionalisme, el partit s’ha modernitzat amb Héctor Villalba i no se senten

⁴⁸⁶ De fet, una interpretació benèvola diria que Climent, deixant de banda els seus propis plantejaments ideològics, va publicar aquestes obres de la *tercera via* independentment de les conseqüències que poguera tenir per a la seua aposta política. Altres, com Toni Mollà (vegeu entrevista a www.valencianisme.com el 19/11/2005) ja han apuntat que en Climent preval l’interès empresarial (eren llibres de presumible polèmica i sobre els quals es podia endevinar bones vendes), i també hi ha qui hi vol veure un intent de comprovar com funcionava una proposta conservadora, en la mesura que el nacionalisme d’esquerres havia fracassat electoralment. Pérez Moragón, un dels principals crítics en els primers moments de la tercera via i que va formar part del jurat del Premi “Joan Fuster” de 1986, recorda aquells moments: “(...) el moviment polític que es va conèixer com la *tercera via*, un fenomen patrocinat per l’empresari Eliseu Climent, com vaig poder comprovar personalment, ja que vaig formar part del jurat en què, d’una manera bastant arbitrària, es va donar el premi ‘Joan Fuster’ a un llibre que posava en marxa aquell invent –cal apreciar l’especial finesa d’esperit que el promotor va mostrar, en haver forçat que es donés un premi d’aquest nom a una obra com *De impura natione*” (2010: 18). Precisament, Pérez Moragón, que, com ja hem apuntat, va ser dels principals crítics amb aquesta darrera obra (i això li valdrà també durs atacs en *Document 88*) serà dels autors que aniran moderant el seu catalanisme (que no el seu fusterianisme) per a apropar-se més aviat a les posicions de Toni Mollà o Beltran.

tan còmodes amb el conflicte lingüístic. Per la seua banda, el Bloc està centrant-se políticament, acceptant el marc valencià, distanciant-se del “holding cultural de Climent”, que tantes vegades s’ha agenollat davant del PSOE (pg. 89). Ara han de superar les acusacions de “neoblavers” i mantenir el projecte a llarg termini, creient-se el canvi de perspectiva i no deixant que els resultats electorals condicionen aquest nou rumb. Però el “valencianisme de conciliació” encara no és majoritari i perquè ho siga cal que el conflicte lingüístic deixe de ser-ho. A la meitat dels noranta es venia d’una recrudescència de l’enfrontament, que Zaplana semblava haver controlat per a apuntar-se el quinze amb l’arbitri del Consell Valencià de Cultura i Santiago Grisolí (aquests moviments donarien lloc després a l’Acadèmia Valenciana de la Llengua, que ha pogut ser decisiva perquè les disputes lingüístiques no entorpisquen el procés de convergència de bona part del valencianisme). També s’ha d’aconseguir que els electors que se senten valencianistes voten partits nacionalistes (s’entén que el Bloc) i no opcions estatals, i que s’ature el creixent espanyolisme de la societat valenciana (és el que identifiquen els autors a partir de diverses enquestes dels vuitanta i noranta).

Tampoc ajuda massa la percepció mútua que tenen els simpatitzants d’un partit i de l’altre, que coneixen a partir de la tesi de Ramon Llopis (1996). Els d’UV:

Perceben als rivals d’UPV com ideològicament molt definits, tendenciosament d’esquerres, traïdors a la identitat valenciana i socialment irrellevants al formar grups menuts amb una representació social molt reduïda. Per la seua banda, els votants d’UPV s’autodefineixen com a progressistes, vinculats al món de la cultura i amb un alt nivell d’estudis. La seua percepció dels unionistes és molt negativa ja que funcionen com a grup de referència per reacció i són molt emotius i folkloristes amb la identitat, a més de ser espanyolistes i de dretes (pg. 117).

Però Bertomeu i Bellido volen demostrar que les diferències no són tan acusades i que els programes estan bastant pròxims, com demostren amb una anàlisi dels que presenten en les eleccions de 1995 i les ponències ideològica (UV) o política (UPV) dels setens congressos de les dues formacions (1996 UPV i 1998 UV):

Marc nacional, reforma estatutària, concerts econòmics, comarcalització i supressió provincial, representació directa a la UE, millora infraestructural, aprofundiment en l’autogovern, defensa de la idiosincràsia valenciana... la coincidència és total. El

conflicte lingüístic, només ell, pot permetre's el luxe de perpetuar la fatídica divisió del nacionalisme valencià? (pg. 128).

JV considera que UPV-BNV ja ha donat el pas d'acceptar la simbologia i el marc territorial exclusivament valencià i, per tant, li toca moure fitxa a UV i al blaverisme, que han d'acceptar la norma lingüística estatutària. Una vegada fet aquest pas (i que el Bloc abandone definitivament l'aureola catalanista i elitista), ja no hi haurà pràcticament diferències entre els dos partits (atès que el Bloc, fundacionalment, és un partit interclassista) i es podrà negociar la unió del valencianisme. A partir d'aquí, marc nacional valencià, comarcalització i integració autònoma a Europa han de ser "la trinitat assumible i necessària", que una vegada acceptada, ha de donar pas a una política nacionalista identificable com a "millora de la qualitat de vida" i progrés, "i no amb ofuscades batalles mil·lenàries" (pgs. 133-135).

Per tant, com hem pogut comprovar, la vocació política de l'escrit de JV arriba fins a l'esbós d'un full de ruta per als partits polítics que ells consideren que han de ser el germen de la unió del valencianisme. Tot i que no tindria el mateix ressò que assajos precedents, en bona part degut a qüestions promocionals i de distribució, es pot considerar el treball de Bertomeu i Bellido com un més d'aquests treballs que han contribuït a la transformació de l'oferta nacionalista valenciana i quasi la darrera de les grans aportacions a la definició política del marc nacional valencià que assumiria el Bloc (primer programàticament i després emocionalment).

Els darrers anys del debat sobre el projecte nacional valencià. El nou impuls a través de les tecnologies de la informació i la comunicació

Considerant que, a grans trets, la revisió i els termes en què es produeix (des de cadascuna de les òptiques) ja s'ha completat al final dels noranta, el nou mil·lenni assistirà més aviat a la consolidació d'aquestes idees en les organitzacions nacionalistes, a l'assimilació del discurs que proclama la *nació valenciana* com a fidelitat principal en l'àmbit de les identitats territorials de gran abast. El debat, però, tot i que no viurà innovacions destacables o reflexions que alteren els seus termes, no s'esgota en els anys noranta i viurà una nova (o permanent) intensitat, la que li proporcionen noves publicacions que, sense incrementar gaire la bateria argumental

d'unes posicions i altres, van recordant que la qüestió resta candent. Aquestes noves publicacions també alimentaran les noves eines participatives que proporciona la Internet (especialment la primera generació més reflexiva, la dels fòrums i els blocs, però també després amb les xarxes socials), i la mateixa Internet, com a canal per a generar continguts, també donarà continuïtat al debat. Així mateix, els portals i les activitats de determinades associacions valencianistes contribuiran a la generació d'opinió en aquesta disputa dialèctica sobre el projecte nacional valencià. I, com hem dit, amb el rerefons ineludible del debat intern del Bloc sobre el projecte nacional, perquè, de fet, molts dels actors del debat són membres del Bloc, afins al Bloc, o antics membres de la UPV-Bloc o, almenys personatges que podríem situar en el nacionalisme perifèric valencià.

En primer lloc, davant de l'anomenada *ortodòxia fusteriana* que havia dominat la Universitat de València des dels anys setanta, va estenent-se i després consolidant-se un contingent d'acadèmics "competidors" que defensaran els postulats de la *tercera via* (o *valencianisme estricte* o *valencianisme de construcció*, com a alguns els agrada dir;⁴⁸⁷ en definitiva, qualsevol de les posicions ideològiques que situen el País Valencià com l'únic objecte d'identitat nacional). Entre ells n'hi ha d'antics fusterians que han anat moderant el seu discurs catalanista fins a acceptar aquest valencianisme com l'única opció política possible, però sobretot es tracta de joves investigadors (o no tan joves però) que no han sigut protagonistes de la Batalla de València i que són més permeables a una nova concepció de la valencianitat. Es tracta d'historiadors com Ferran Archilés o Vicent Baydal,⁴⁸⁸ o sociòlegs com Vicent Flor, Rafael Castelló, Gil-Manuel Hernández o Josep Solves (aquest darrer de la Universitat Cardenal Herrera-CEU), entre altres. La seua producció acadèmica en alguns casos reflectirà els punts de vista d'aquest *valencianisme de construcció* (com resa en el seu lema el portal de referència www.valencianisme.com), i en bona mesura focalitzaran directament la seua investigació en la qüestió nacional o identitària,⁴⁸⁹ compatibilitzant el rigor dels

⁴⁸⁷ En una línia semblant, el professor August Monzón també parla de "valencianisme dialògic i constructiu" en una columna del *Levante* del 9 de març de 2011.

⁴⁸⁸ Que encapçala el grup Harca de joves medievalistes valencians (<http://harca.org>).

⁴⁸⁹ Només cal repassar les tesis doctorals de la majoria dels investigadors seleccionats com a exemple: *Els fonaments del pactisme valencià. Sistemes fiscals, relacions de poder i identitat col·lectiva en el regne*

seus treballs amb apunts de la seua perspectiva ideològica. Vegem alguns exemples d'això darrer:

(...) Com que la identitat regional havia estat un subproducte d'aquesta identitat espanyola, també resultava objecte d'atac i de superació. La paradoxa de tot plegat és que Fuster, en posicionar-se contra la identitat regional, segava l'herba sota els seus peus. No perquè calgués esperar gaire d'aquesta identitat regional, certament, sinó perquè amb la seua formulació s'allunyava de símbols, mites i experiències que eren l'única base existent. (...) En aparèixer (i ser vist) com un tall radical, el fusterianisme fiava totes les possibilitats en una narrativa del tot nova, basada en criteris de caire intel·lectual (amb la llengua com a centre) i des d'una perspectiva molt teòrica. No debades, era un discurs molt atractiu per als sectors més joves i trencadors, però estrany per a bona part de la societat valenciana (Archilés, 2006: 506).

Eliseu Climent (...) ens proporciona una mostra de nacionalisme pancatalanista apriorístic i ortodox en el seu pensament polític. (...) Fuster no serà percebut com un element nacionalitzador sinó "renacionalitzador", com si la nació catalana existira des de l'Edat Mitjana. (...) Aquesta visió ortodoxa del fusterianisme, a més a més, produeix una percepció ideològica de la transició democràtica al País Valencià com poca cosa més que un conjunt de renúncies. (...) La majoria del fusterianisme i, en particular, el més ortodox restarà fora de les premisses estatutàries i, per tant, allunyat de la centralitat política del País Valencià. Alguns autors (Mira, 1997) i partits polítics (el BLOC, que al seu Congrés Constituent de 1999 proclamarà que el País Valencià és una nació), però, matisaran aquesta actitud i proposaran una actitud més possibilista i positiva envers la Generalitat Valenciana. Tanmateix en bona part del fusterianisme, sobretot del dit "nacionalisme cultural", romandrà la negativa ideològica a acceptar l'acord polític que condugué a l'actual autonomia política (Flor, 2009: 338-339).

El nacionalisme valencià quedava així restringit a l'àmbit de l'esquerra, i, alhora, l'únic valencianisme possible era el projectat per Fuster, de caire pancatalanista. Aquesta situació de partida del nacionalisme coetani, dominada pel paradigma historiogràfic i ideològic de Fuster, s'ha allargat en el temps i, tot i haver propiciat un renovat interès pel passat col·lectiu valencià i haver donat peu a un valencianisme polític d'esquerres, s'ha revelat com a contraproductiu en molts aspectes: ha presidit sense revisions els plantejaments globals de la major part de la historiografia valencianista al voltant de

de València (1250-1365), de Vicent Baydal; El pensament nacional de Joan Fuster, de Ferran Archilés; El pensament nacionalista valencià, de Josep A. Solves; Estructura social i nacionalismes. Les bases socials dels nacionalismes al País Valencià, de Rafael Castelló; i L'anticatalanisme al País Valencià: identitat i reproducció social del discurs del "blaverisme", de Vicent Flor.

temes claus com la defecció històrica de les elits dirigents, com ara en la darrera gran síntesi històrica sobre el País Valencià (A. Furió, 1995); ha marginat el pensament nacionalista valencià a l'esquerra de l'espectre polític, il·legitimant aquells sectors de la dreta política proclius a un projecte valencianista no pancatalanista; i ha bloquejat possibles consensos socials entorn de la qüestió nacional valenciana, ja que la distància entre el pancatalanisme valencianista i l'espanyolisme regionalista ha estat massa gran com per tancar les ferides de l'anomenada "batalla de València" –encetada i lliurada sense treva pel darrer– i arribar a uns punts mínims de convergència entorn dels símbols, la llengua i la identitat col·lectiva dels valencians (Baydal, 2008: 283).

Des d'un punt de mira territorial, que per nosaltres és el central per un plantejament nacionalista, la formulació "València també és Catalunya" fa desaparèixer l'autonomia del territori valencià tant com l'afirmació "València també és Espanya". Amb la qual cosa, els valencians s'hi troben davant d'una construcció identitària regional, no nacional, en qualsevol dels casos, i ara com ara és indiscutible que la plausibilitat de ser una regió d'Espanya és infinitament superior a la plausibilitat de ser una regió de Catalunya (Castelló, 2000: 85).

En aquests fragments, tornem a repassar els arguments (i fins i tot determinat lèxic) utilitzat pels autors de la *tercera via*: atribució a Fuster i sobretot al fusterianisme d'excés d'intel·lectualisme, abandonament del valencianisme tradicional i emocional, excés d'ortodòxia, essencialisme, manca de sentit pràctic, esquerranisme en compte del bloc nacional interclassista, regionalisme catalanista; necessitat de superar la qüestió simbòlica, etc. La *tercera via* és un corrent ideològic en el que, potser amb altres apel·latius,⁴⁹⁰ no tenen problemes per a enquadrar-se aquesta nova fornada d'investigadors. Aquesta acadèmica via valencianista (en qualsevol de les seues modalitats), va estenent-se a la Universitat de València i inclou a veterans "excatalanistes" (Vicent Soler, Antoni Ferrando...) i, no cal dir-ho, els formuladors de la tercera via inicial (Damià Mollà, Vicent Franch), per a constituir un bloc no homogeni alternatiu al nacionalisme catalanista i tendent a l'hegemonia en aquesta disputa ideològica.

⁴⁹⁰ Els ja esmentats *valencianisme de construcció, valencianisme estricte, valencianisme unitari* o senzillament i més habitualment *valencianisme* –oposat a pancatalanisme, com especifica Baydal en algun article de premsa [Vicent BAYDAL (2008), "La nació que som", a *Pàgina 26*, 19/02/2008]–.

Això no vol dir que l'anomenada *ortodòxia fusteriana* s'haja quedat sense efectius amb capacitat de resposta a la Universitat de València. També trobem investigadors relativament joves com ara Pau Viciano, Sandra Obiol, Xavier Ginés, Pau Caparrós, Martí Domínguez o Jordi Muñoz⁴⁹¹ (aquest darrer de la Universitat Pompeu Fabra), que poden unir-se a aquells que no han variat la seua concepció nacional, i que no és altra que la que té com a referent els Països Catalans (a la Universitat de València, el cas més allunyat del dubte seria el de Josep Guia).

No han deixat d'alçar-se veus alertant dels perills de "canonitzar" l'assagista de Sueca. En realitat, aquesta maniobra preventiva resulta supèrflua: els think tank del nacionalisme majoritari el que tracten precisament és de superar la cultura política de tradició fusteriana, que encara es considera massa arrelada entre les seues mateixes bases. L'ombra de Fuster –s'ha dit– és allargada. Malgrat que la majoria de la producció assagística i periodística sobre el país, des de fa més de quinze anys, s'ha dedicat a qüestionar –i en casos extrems a satanitzar– d'una o d'altra manera les idees fusterianes, encara sembla que no n'hi ha prou. (...) Per uns motius o altres, en determinats sectors del nacionalisme valencià, s'ha decidit que l'ideari nacional de Joan Fuster i la seua incidència pública és fruit d'un moment molt concret de la història del País Valencià, una mena de desviació desafortunada de la tradició valencianista, un parèntesi que ja és hora de tancar. (...) Les crítiques (...) provenien de les files dels fusterians políticament frustrats i ben aviat penedits ideològicament. (...) El rerefons (...) era l'èxit electoral (...) dels regionalismes conservadors. (...) Fuster era el culpable de tots els excessos: un discurs massa intel·lectual, massa crític, massa d'esquerra, en definitiva. Aquest revisionisme, doncs, tenia un profund caràcter conservador, era una mena de revenja contra totes les ideologies emancipadores que havien confluït en el nacionalisme "catalanista". (...) [Pero] tota nació necessita un mínim d'identitat cultural i lingüística, en definitiva, un mínim d'"etnicitat" compartida (Viciano, 2002: 472-485).

Després d'haver intentat infructuosament d'explorar una hipotètica frontera electoral amb Unió Valenciana, ara que el blaverisme ha estat absorbit pel PP, des del Bloc repesquen el mite del "bon salvatge" regionalista, i l'empren per assajar una nova versió d'aquells intents de teoritzar sobre una frontera electoral imaginada i ajustar la pròpia estratègia a la cerca de vots en caladors de dubtosa existència. El risc principal d'aquesta jugada és que, en els moviments de pèndol i equilibris impossibles que cal fer

⁴⁹¹ També Jordi Muñoz té una tesi sobre la qüestió nacional: *Del nacionalcatolicisme al patriotisme democràtic? Una anàlisi empírica de la identitat nacional espanyola contemporània* (2008).

per anar a cercar vots al més enllà hom s'oblida de les pròpies bases i acaba perdent votants precisament on no n'hauria de perdre cap (Muñoz, 2009a).

Qüestionar Joan Fuster em sembla lícit, i fins i tot suggerent. Ara bé, quina és l'alternativa? Han passat quasi vint anys de la seua mort, i la seua presència segueix sent enlluernadora. Ningú no ha aconseguit proposar una opció diferent, versemblant, amb un mínim èxit. Ans al contrari, amb massa freqüència hem comprovat que propostes aglutinadores, entenedores i edulcorades ("terceres vies"), han acabat transformant-se en un regionalisme ben entès, del tot folklòric i local, sense cap volada. (...) Per això qüestionar-lo, o fins i tot suggerir que s'ha de "superar" (com si es tractara d'un entrebanc per a assolir més altes cimeres) sense alhora proposar una alternativa solvent, em sembla confús, quan no demagògic o cínic. L'anticatalanisme ja existia abans de Joan Fuster, com sens dubte també el catalanisme. No crec que Fuster siga el gran culpable de res, ni que sense ell ens haguérem estalviat cap tipus de conflicte social. En canvi, potser sense la seua tasca el castellà s'hauria imposat definitivament a la nostra societat (...). La reacció antifusteriana, com tantes vegades s'ha dit, no ve del desig, potser legítim, de valencianitzar (és a dir, de reforçar els nostres elements distintius en el marc de la cultura catalana), sinó de castellanitzar el territori (Domínguez, 2009).

També en aquest cas ens trobem arguments coneguts: defensa del llegat de Fuster i del projecte polític derivat com a única alternativa possible, defensa dels factors objectius (llengua sobretot) com a determinants en la formació de les nacions, equiparació de la tercera via amb el blaverisme i el regionalisme, etc. En línies generals, es percep un discurs més defensiu en el catalanisme que en la tercera via, sobretot perquè és aquest darrer corrent el que està en expansió i el que crítica els postulats inicials (nacionalisme fusterià); en canvi, el catalanisme era el corrent que "ostentava la plaça" i, cada vegada més minvat, ha de resistir el setge, si se'ns permet l'expressió. Sobretot perquè d'una o altra manera el marc valencià va imposant-se (de l'acadèmia a la política i de la política a l'acadèmia, passant pel periodisme, militant o no) i quasi tots els que arriben a reflectir negre sobre blanc les seues opinions des del nacionalisme i rodalies van matisant les seues posicions a partir de la línia encetada

per Toni Mollà i amb Eliseu Climent i el seu entorn⁴⁹² com a referent negatiu (seria el cas, per exemple, de Pérez Moragón).

En aquest àmbit universitari, han aparegut en la segona meitat dels 2000 dos llibres que donen eixida a les diferents posicions i escenifiquen una mena de front comú entre el catalanisme i la hipotètica *quarta via*,⁴⁹³ per una banda, i la *tercera via* per l'altra, en acumular un bon grapat d'autors identificables en cadascun dels corrents. El primer d'ells, *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització* (Lanusse i al., 2008), sorgit a partir d'unes trobades organitzats per experts en dret sobre els horitzons de l'autogovern, inclou diversos autors enquadrats en la tercera via, com ara Franch, Vicent Soler, Martínez Sospedra i el citat Vicent Baydal; de fet, la cita d'uns paràgrafs enrere és del seu capítol en aquest llibre. En el pròleg (a càrrec dels tres editors, Lanusse, Martínez i Monzón) es parla de "l'agonia dels postulats d'encuny fusterià, cridats urgentment a una reavaluació o *aggiornamento* si els seus defensors no volen perdre el pols dels canvis històrics en marxa"; també trobem atacs frontals al fusterianisme per part de Vicent Franch (el nacionalisme fusterià és "dogmàtic fins al desvari"), Josep Solves ("el pancatalanisme fusterià i el blaverisme són una excentricitat") o Ramir Reig (la via fusteriana és "completament aliena" al sentir de la majoria dels valencians), reafirmant els postulats de *Document 88*.

El segon, es titula *País Valencià, segle XXI* (Furió et al., 2009) i és el primer volum de la sèrie de Quaderns d'Orientació Valencianista a partir d'un projecte conjunt entre la Universitat de València i Valencians pel Canvi. Després d'aquest n'apareixerien tres més, un d'ells exclusivament amb joves (Obiol, Ginés, Caparrós i Muñoz entre ells, i també Xavi Sarrià, cantant d'Obrint Pas o la periodista Maria Josep Picó) i un altre amb la visió del País Valencià que tenen des de Catalunya. Aquest projecte, d'orientació esquerrana, ajunta, com hem avançat, autors clarament catalanistes, amb altres que podrien situar-se en aquesta *quarta via*, que, des de l'esquerra "progressista", aposta

⁴⁹² Respecte de "l'entorn", cal esmentar l'aparició del llibre *Quan el mal ve d'Espanya*, de Toni Gisbert (2007), coordinador d'ACPV. Al marge d'altres qüestions, el llibre de Gisbert aporta dades i referències per a demostrar la vigència del marc nacional Països Catalans.

⁴⁹³ Enric Ramiro també es refereix als posicionaments de Toni Mollà, Bayarri i altres com a *quarta via* en la ressenya que fa del llibre *Nosaltres exvalencians* (DDAA, 2005) a *InfoMigjorn*.

pel marc nacional valencià, però parant molta atenció a les relacions amb Catalunya. Aquesta confluència, que té en la defensa del llegat de Fuster l'argamassa necessària per a l'entesa, apunta a un pacte estratègic per a fer front a l'avanç d'aquesta *tercera via*, especialment en el terreny polític i associatiu. Es percep un retrocés de l'esquerra i el fusterianisme en el si del nacionalisme i cal una compensació que exerceixen, entre altres, gent com Rafael Xambó (present en el segon volum), precisament un dels impulsors del corrent Bloc d'Esquerres i Sobiranista dins del BNV, o Antoni Furió, però també elements valencianistes del PSPV-PSOE, com ara el mateix Ximo Puig (convidat en el segon volum, quan el seu col·laborador en la campanya per la secretaria general el 2012, Vicent Soler, participa en l'altre llibre sota una altra concepció ben diferent, mostrant la indefinició –tàctica– del PSPV-PSOE en aquest assumpte).

Precisament alguna gent propera al PSPV-PSOE, com ara el periodista Emili Piera, i en certa mesura impulsats per les bases ja assentades per Toni Mollà el 1994, un grup d'escriptors, amics entre ells⁴⁹⁴ i que comparteixen determinats posicionaments i inquietuds, entre les quals, cert desencant per com es tracta el País Valencià des de Catalunya (a banda de cert oblit de la producció literària valenciana de la qual ells formen part), o el rebuig al que anomenen el virregnat d'Eliseu Climent i el seu negoci al voltant del catalanisme, escriuen el llibre *Nosaltres exvalencians* (2005), que apareixia amb clara intenció provocadora, però l'impacte del qual en el debat sobre la qüestió nacional valenciana va ser limitat, segurament perquè abordava assumptes no centrals en aquest mateix debat i els autors es van preocupar de generar massa expectatives en les presentacions. El que quedava clar és que anava forjant-se cada vegada més una imatge d'Eliseu Climent i l'independentisme catalanista com una mena de corrent marginal i desubicat que intenta apropiat-se Fuster i el seu llegat, quan aquest no ha de ser patrimoni de ningú, perquè precisament ell era un heterodox. Com ja va quedar apuntat en parlar de *La utopia necessària*, Toni Mollà i els seus companys combinen aquest enfrontament amb la ubicació entre la *tercera via* i el catalanisme, circumstància que els permet puntualment formar part de projectes

⁴⁹⁴ A partir de la publicació de *Nosaltres exvalencians* (2005) Bayarri, Dolç, Piera, Mollà, Arnal i S. Jardí van obrir un bloc en el qual s'autoanomenen *Brigada Mixta* (<http://www.brigadamixta.com>), que s'eixamplaria amb la participació d'altres elements rellevants com ara Vicent Pitarch o Rafael L. Ninyoles.

intel·lectuals del nacionalisme catalanista com el *País Valencià, segle XXI* al qual acabem de referir-nos, sobretot aquells en què les plataformes de Climent no estiguen involucrades. Per alta banda, tenen una concepció extensa de l'esquerra (partint de la premissa "el País serà d'esquerres o no serà"), que inclou totes les formacions des del PSPV-PSOE cap a l'esquerra, incloent-hi les que tenen obediència estatal (però certa perspectiva de País, com ara l'esmentat PSPV-PSOE o EUPV) però excloent com a vàlids els sectors més conservadors del Bloc.

Per altra banda, per les mateixes dates que aquells llibres de la Universitat de València, el periodista Salvador Enguix, especialista de *La Vanguardia* en la qüestió nacional valenciana, promovia en un especial anomenat "¿Qué queda de Joan Fuster?" (11/11/2008) un debat virtual de cert interès per al nostre seguiment de la revisió fusteriana entre diferents actors de la política, l'acadèmia i la cultura (alguns dels quals protagonistes intel·lectuals d'aquest debat),⁴⁹⁵ que evidenciava també les diferents postures que estaven consolidant-se. A cadascun dels entrevistats els feia dues preguntes: 1) Quina va ser per a vostè l'aportació més destacada al debat valencià de l'assagista Joan Fuster?; 2) Creu vostè que algunes idees o pressupostos ideològics de Fuster sobre la societat valenciana segueixen vigents en l'actualitat? I quins han caducat o estaven equivocats? El que publica *La Vanguardia* són extractes de les respostes enviades per cada entrevistat. En la primera pregunta es produeixen reconeixements generals a la figura i l'obra de Fuster (fins i tot Esteban González Pons, que valora que el suecà situara el poble valencià com a objecte de pensament), llevat d'excepcions com les del professor Francesc-Marc Álvaro, que recupera l'argument de l'exclusió del "pòsit popular i tradicional valencià" en la formulació de Fuster; o Alfred Mondrià, que parla d'un ideòleg "confús", que presentà un projecte "essencialista i impossible"; o l'urbanista José Miguel Iribas, que creu que no va calcular la possible reacció de la dreta; o Rafa Company, que assenyalava, lògicament en el seu cas, l'errada tàctica de lligar el nacionalisme valencià a Catalunya. La segona pregunta precisa millor el posicionament dels entrevistats i, en aquest cas, la norma ha sigut la crítica (els ja

⁴⁹⁵ Els entrevistats són, per aquest ordre: Joan Francesc Mira, Antoni Furió, Esteban González Pons, Francesc-Marc Álvaro, Federico Félix, Antoni Puigverd, Pau Viciano, Vicent Sanchís, Alfred Mondria, Joan Romero, José Miguel Iribas, Jordi Palafox, Ferran Archilés i Rafael Company.

habituals en aquest capítol: allunyament de la realitat i del poble, encabiment amb el tema dels símbols, errònia anàlisi de l'estructura sectorial valenciana, i molt especialment la supeditació a Catalunya), però també hi ha entrevistats que mantenen l'adhesió, en alguns casos de manera esperada (Viciano, Furió), però entre suposats crítics, com ara Archilés (com ja es pot deduir del títol de la seua tesi, *El pensament nacional de Joan Fuster*, segurament és el major expert sobre Fuster sorgit de la *tercera via*), hi ha encara un reconeixement als interrogants que va plantejar i a la seua alerta enfront del nacionalisme espanyol i la seua negació de la diferència, tot i que critique la proposta política de l'autor de *Nosaltres, els valencians*. Joan Francesc Mira, en la seua línia, considera que determinades posicions no estan vigents, però les exculpa perquè Fuster va escriure en un context determinat, i segurament ara pensaria d'una altra manera. En definitiva, es tracta d'una altra mostra del repertori de posicionaments al voltant de Fuster i de la qüestió nacional valenciana, en la qual constatem una reiteració d'arguments.

També en aquest any 2008, apareix el llibre de Pau Viciano, *Barres i corones*, que recollia noves dades sobre la senyera valenciana per a confirmar les aportacions dels setanta de Fuster (1978) i sobretot Orts (1979). Aquest llibre va ser objecte d'un intens debat en blocs i fòrums, amb posicionaments molt condicionats pels diferents corrents ideològics. Així, autors com Viadel mostren una incondicional adhesió,⁴⁹⁶ mentre que Company⁴⁹⁷ o Baydal⁴⁹⁸ despleguen dures crítiques en els seus blocs, si considerem actors que ja hem situat en l'organigrama del debat (a un altre nivell, l'activitat en portals valencianistes com ara valencianisme.com també serà de certa intensitat). En els casos de Company i, sobretot Baydal, un expert en història medieval, les respostes

⁴⁹⁶ En el cas de Viadel podem parlar d'una oda a la figura i (més breument) a l'obra de Viciano, amb un post titulat "Pau Viciano i la Senyera valenciana", publicat al setmanari *El triangle*, 15/9/2008.

⁴⁹⁷ Amb dos posts titulats "La Senyera: a favor/en contra de Pau Viciano, i alguna cosa més" (I i II), que va desplegar extensament en dos entregues, 21 i 28/9/2008 al seu bloc *Rafael Company, ciutadà* (<http://rafaelcompany.blogspot.com.es/2008/09/la-senyera-favoren-contra-de-pau.html>) visita el dia 19/5/2012).

⁴⁹⁸ Amb un post titulat "'Barres i corones', no calia eixe llibre com a resposta", Baydal també va contestar llargament el llibre de Viciano en el seu bloc *Vent d Cabylia* l'1/10/2008 (<http://www.ventdcabyllia.com/2008/10/barres-i-corones-no-cal-ia-eixe-llibre.html>), visita 19/5/2012). En el títol queda implícit que el llibre de Viciano és una resposta als diferents articles que sobre el tema van anar publicant els investigadors de l'Harca, Pere Fuset i altres en els blogs i a Valencianisme.com (recollits en <http://www.ventdcabyllia.com/2006/10/pdf-sobre-la-bandera-del-pas-valenci.html>), visita el 21/5/2012).

són de certa extensió i contraposen un altre tipus de dades que hipotèticament donen suport a la versió contrària, és a dir, que la senyera valenciana (amb el blau) podia tenir ja una tradició premoderna, com avalen les investigacions dels joves medievalistes de l'Harca (www.harca.org), a més de Pere Fuset (dirigent del Bloc jove i impulsor de www.valencianisme.com).⁴⁹⁹ Baydal afirma que Viciano no aporta massa al que ja diu Pere Maria Orts el 1979 i considera que hi ha possibilitats que el blau tinga més antiguitat que el segle XIX, però assumeix que tampoc pot demostrar-ho. En conseqüència, aparca el debat acadèmic i enceta el polític, i en aquest cas, considera que la bandera amb el blau singularitza València, la nació valenciana, i està acceptada per la majoria de la població,⁵⁰⁰ i per tant, no cal un debat historicista sobre la bandera nacional, perquè el símbol distintiu ha de ser el que volen els ciutadans, i no el més històric (torna a prevaldre l'acceptació de l'estatus quo, com ja veiem en les bases ideològiques de la *tercera via*). És un exemple de com es reediten els debats de la transició, però amb una rebaixa de to i amb una equiparació del nivell intel·lectual de les dues parts.

Com diem, les noves tecnologies i els mitjans i plataformes de comunicació que possibiliten seran el camp de joc principal d'aquest debat en els darrers anys, amb la presència de fòrums, blogs, portals de notícies i, ja últimament, les xarxes socials. D'aquests elements, a nosaltres ens interessen més els de la primera generació, perllongada fins a l'actualitat (fòrums, blogs i portals de notícies), que són els que teòricament permeten intervencions més extenses i reflexives, i que han emprat alguns dels autors que han liderat aquest debat sobre el llegat de Fuster i el model nacional. Per altra banda, també ens interessen les associacions culturals i cíviques que, d'alguna manera, han fet aportacions a aquesta contesa dialèctica, moltes vegades precisament fent ús dels mitjans que proporciona Internet. Per tant, cal fer esment (des del "valencianisme estricte") dels fòrums de l'Associació Cívica Valenciana Tirant lo Blanc (TLB) o Valencianisme.com; de les notícies, entrevistes i documents que

⁴⁹⁹ Vegeu <http://www.ventdcabyllia.com/2006/10/pdf-sobre-la-bandera-del-pas-valenci.html> (visita el 21/5/2012).

⁵⁰⁰ No cal precisar que està acceptada com a bandera regional, no com a bandera nacional. La quadribarrada, si ens referim a majories poblacionals, no està acceptada per a cap de les dues identitats territorials.

genera aquest darrer portal; dels treballs de la Fundació Nexa (promoguda per TLB) o, més limitadament, del Centre d'Actuació Valencianista Faustí Barberà (CAVFB); contrarestades des del "catalanisme" sobretot per Acció Cultural del País Valencià. I pel que fa a blogs, la nòmina és extensa i també les referències a aquest debat, però al·ludirem sobretot als que escriuen alguns dels actors principals de la contesa i que, a més, li dediquen bastant atenció a l'assumpte que ens ocupa en els seus posts: es tracta dels blogs de Rafael Company (Bloc i CAVFB) i Vicent Baydal (Bloc),⁵⁰¹ per una banda, i els de Toni Cucarella (ERPV) i el periodista Francesc Viadel, per l'altra. En qualsevol cas, no anem a dedicar massa espai a aquest material i aquestes activitats, perquè es tracta en la majoria dels casos d'arguments redundants que ja hem explicat al llarg d'aquest capítol. Només es tracta de consignar que el debat continua i que la xarxa global, com a moltes altres qüestions, li ha permés ampliar horitzons (especialment entre els joves) i donar-li un enfocament més immediat, més àgil. En qualsevol cas, tot aquest moviment, tots aquests escrits, rarament estan servint per a alguna cosa més que per a consolidar els propis fidels;⁵⁰² en aquest sentit, són materials d'autoafirmació.

Valencianisme.com va ser creada el 2000 per un jove Pere Fuset per a servir de canal de trobada i informació a allò que anomenaren *valencianisme de construcció*. En la presentació del portal podem llegir:

A Valencianisme.com tenim una òptica pròpia per entendre el valencianisme. El nostre no és un valencianisme "tercerviista o de reconciliació", destinat a cercar una hipotètica convergència dels popularment coneguts com a "blavers" i "catalanistes". Lluny d'això, nosaltres considerem molt més útil bastir un valencianisme reconciliat. Un discurs propi en absència dels estèrils conflictes identitaris i alhora amb vocació de

⁵⁰¹ Altre dels que tenen bastant interès és el d'Enric Nomdedéu, un dels principals dirigents del Bloc a Castelló (<http://enricnomdedeu.blogspot.com.es/>).

⁵⁰² Llevat d'excepcions com la que apareix en un altre bloc que sol freqüentar la temàtica valencianista, el de Jordi Davó (un dels candidats del Bloc a les Europees 2009 i membre de l'Associació Cívica Valenciana Tirant lo Blanc), anomenat *El Gran Duc*, i que, en l'entrada que duia per títol "J.A.S." (3/4/2009; visita 19/5/2012), reproduïa la carta d'un amic que li comentava que determinades lectures (*País perplex, De impura natione, Document 88*, etc.) i la visita a portals com www.valencianisme.com o www.blogsvalenicianistes.com, l'havien anat convençent que calia superar "l'ortodòxia fusteriana" i acceptar els postulats terceraviistas, i acabava confessant-se un "convers" del valencianisme i, en definitiva, un "excatalanista".

restar permeable a una pluralitat de sensibilitats. Allò que des del principi volguérem batejar, amb encert, com valencianisme de construcció.

És la línia que també ha anat adoptant el Bloc i que també havia adoptat el TLB de destacar la genuïtat dels propis postulats en compte de situar-los a mitjan camí entre uns i altres, amb la intenció de prestigiar la nova proposta valencianista. El portal s'ha consolidat entre els militants valencianistes, especialment els del Bloc i aporta diferent material a aquest debat a través de reportatges, entrevistes, fòrums, etc. Al nivell simbòlic, en la web es reivindiquen tres tipus de banderes: la senyera coronada amb el blau de fons (l'oficial), l'estelada blava rectangular i la senyera amb l'escut de Pere el Cerimoniós sota el lema "per la unitat defensem la pluralitat"; la consigna és utilitzar una bandera que singularitze al País Valencià, preferentment l'oficial, per a no crear confusions, però sense rebutjar aquestes altres banderes (sí que es rebutja, en canvi, la quadribarrada catalana o l'estelada d'estrella roja sobre fons groc, símbols dels Països Catalans).

Si Valencianisme.com vol apartar-se de l'etiqueta *terceraviista* o *conciliació*, no és el cas del Centre d'Actuació Valencianista "Faustí Barberà"-CAVFB, refundat⁵⁰³ el 2008 entre altres per Rafael Company, Pere Palés, Natxo Bellido, Enric Nomdedeu, Clara Ferrando i el líder de la formació blavera Units per València, l'empresari Carles Choví (i amb Damià Mollà com a president d'honor), que és una associació que, com anteriorment els encontres de l'Hotel Inglés o Futur Valencià, sí que té aquest esperit de conciliació, d'ajuntar "les dues ribes del valencianisme" i per això ells parlen de "valencianisme unitari". La seua tasca de promoció d'aquesta unió la fan a través de taules rodones, conferències, etc. en les quals poden estar presents membres de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, de Lo Rat Penat, i, en general, del valencianisme terceraviista. La reivindicació de la senyera coronada és clara entre els membres del CAV.

L'Associació Cívica Valenciana Tirant lo Blanc funciona des del principi dels noranta i va ser una de les primeres a promocionar un "valencianisme estricte". Igual que Valencianisme.com té un origen jove, universitari (lligat al Bloc d'Estudiants

⁵⁰³ En els anys trenta del segle xx havia existit un Centre d'Actuació Valencianista que també tenia intenció d'agrupar a tot el valencianisme.

Agermanats), i va estar impulsada per gent⁵⁰⁴ que no ha viscut activament la transició i que aspira a estendre el projecte valencianista a partir de la seua aposta per la formació i la comunicació. Amb més de vint anys, ha anat consolidant-se i, com ells mateixos subratllen,⁵⁰⁵ van ser decisius en la creació del Bloc Nacionalista Valencià i en l'adopció del marc nacional valencià. La seua escola d'estiu té una gran importància en cercles nacionalistes i també les activitats i publicacions de la seua fundació Nexè. En qualsevol cas, el debat sobre la qüestió identitària, més present als inicis i fins a la dècada dels 2000, ha deixat pas a una perspectiva més pragmàtica de construcció del País a través de diferents qüestions de caire econòmic, social i cultural, en una actitud que també podem reconèixer en el Bloc. En aquest sentit, també podria enquadrar-se en aquell "valencianisme de construcció" del portal Valencianisme.com, que ja ha superat la fase de conciliació, de "mestissatge ideològic", per a generar una oferta pròpia (però que, en definitiva, beu de la *tercera via*).

Enfront d'aquestes organitzacions, que han adoptat aquest *valencianisme de construcció* o *valencianisme unitari*, potser l'única organització cívica d'importància que encara es manté fidel al marc nacional Països Catalans és Acció Cultural del País Valencià-ACPV, que en la seua presentació de la web⁵⁰⁶ indica explícitament que:

Som a Internet per a treballar, també en aquest àmbit, per la llengua i la cultura catalanes i per la identitat nacional. (...) El País Valencià pot ser la part dels Països Catalans que pateix més els efectes de la desnacionalització.

Enfront d'una activitat molt centrada en la ciutat de València per part del CAVFB o del TLB (tot i que l'Associació TLB ja ha fet importants passos per a estendre's a la resta del País), ACPV oposa la seua xarxa de casals per tota la geografia catalanoparlant valenciana, que ha implicat (a través d'una intensa activitat) una major resistència a la revisió fusteriana per part de les comarques allunyades de la capital.

⁵⁰⁴ Entre els fundadors i primers impulsors de TLB trobem el professor de la Politècnica de València Elies Seguí, la filòloga Nathalie Torres (que va ser dirigent nacional del Bloc), Ferran Puchades (secretari general del Bloc entre 2000 i 2003, i candidat a l'alcaldia de València el 2003) o el sociòleg Vicent Flor.

⁵⁰⁵ Vegeu <http://www.tirant.org/llegirarticle.php?id=298> (visita el 21/5/2012).

⁵⁰⁶ Vegeu <http://www.acpv.cat/web/que-es-acpv> (visita 21/5/2012).

Tampoc podem deixar d'esmentar la Plataforma Cívica Valencians pel Canvi,⁵⁰⁷ que podríem enquadrar dins de la *tercera via progressista* o *quarta via*, amb una directiva que el 2012 encapçalava Antoni Furió i en la qual també estan la periodista Rosa Solbes, Gustau Muñoz, Francesc Bayarri, Vicent Álvarez o Emèrit Bono, però que en altres etapes va comptar amb Joan Francesc Mira, Alfons Cucó, Francesc de Paula Burguera o Ramón Lapiedra. El seu propòsit és més aviat una regeneració democràtica i no tant la unió del valencianisme. Per a assolir aquest objectiu reclama, en canvi, la unió de les forces progressistes en una perspectiva que encara associa valencianisme a esquerra.

Pel que fa als blogs, comentàvem que alguns dels que més aborden el debat sobre l'obra de Fuster i la concepció nacional (*catalanista* enfront d'*estrictament valencianista*) són els de Toni Cucarella, Francesc Viadel, Rafael Company i Vicent Baydal. Algunes de les seues intervencions en la xarxa estan directament adreçades a "l'altra part" o són respostes a intervencions i publicacions de "l'altra part". En el cas de l'escriptor Toni Cucarella, es tracta d'un antic membre d'Unitat del Poble Valencià, que es va donar de baixa quan la UPV va anar relaxant els postulats esquerrans i esborrant les restes de catalanisme polític (abans d'integrar la coalició del Bloc), i que després va ser dels fundadors del Front pel País Valencià, que acabaria dissolent-se en Esquerra Republicana. Els seus articles sobre aquesta qüestió solen ser molt directes i fins i tot vehements:

[Referint-se al Bloc i el seu èxit electoral en la Coalició Compromís en les autonòmiques i municipals de 2011] *Si tant d'interès han posat per ocupar l'espai del "lizardisme polític", que dic jo (també despectivament), no hi tornaran de cap manera a les sendes velles. Iniciaren un camí sense retorn, i més sense retorn és ara, que han assolit l'èxit polític. No hi tornaran. L'èxit ha vingut de la mà de la seua descatalanització. No el posaran en risc amb un retorn "a les essències", i cap al nord com a molt miraran TV3, si un dia hi torna. I prou. Que ningú no s'equivoque amb el Bloc i amb Compromís. Fa temps li vaig retrucar al pare intel·lectual del neoblaverisme, Joan Francesc Mira, que si un dia això seu guanyava, caldria preguntar-se a quin sant li estarien fent la festa. Això,*

⁵⁰⁷ Vegeu <http://valencianspelcanvi.net/> (visita 22/5/2012).

*doncs, cal preguntar-se avui pel sant a qui li fa la festa Compromís. Jo sé que no és de la meua devoció, com també sé que jo no sóc de la seua.*⁵⁰⁸

*Ja sabem que el professor Franch és un anticatalanista de baixa intensitat, però, sobretot, un home aporegat davant de les agressions de l'espanyolisme demagog i violent, altrament dit "blaver". No fóra d'estranyar si un dia trobàvem el seu insigne nom inclòs en algun repartiment de càrrecs del PP, ara que Camps ha obert un camí de pota transversal "valencianista". A la seua reprensió columnística, Franch no ens demana [als d'ERP] que abdiquem de les nostres idees, sinó que les posem al congelador de les proposicions herètiques -"utopies prescindibles", segons una altra aplaudida definició, en aquest cas de Joan Francesc Mira-, a fi de no suscitar la ira dels qui ell anomena "los oportunistas y los canallas".*⁵⁰⁹

En el seu blog (*Toni Cucarella en roba de batalla*) podem veure desplecats els postulats del nacionalisme catalanista, i, en aquests dos exemples apreciem l'actitud cap al valencianisme unitari o de construcció i envers les formulacions terceraviàries que s'entenen part del blaverisme i, fins i tot, de l'estratègia fragmentadora de la dreta espanyolista. La *tercera via* pot dialogar potser amb aquella hipotètica *quarta via*, però més dificultosament amb el catalanisme militant que entén aquestes revisions com una traïció i una contribució a l'afebliment del nacionalisme. Des del nacionalisme "fusterià" podem trobar una posició més moderada en el blog de Francesc Viadel,⁵¹⁰ que sol tractar la qüestió identitària, però moltes vegades a través de referències a altres articles o llibres (per exemple, de Pau Viciano).

Respecte dels blogs més destacats del *valencianisme unitari o de construcció*, ja hem esmentat els de Baydal i Company, especialment el del primer en la seua resposta al llibre de Viciano. Però es podria dir que el blog de Company és el que més "entrades" dedica a quina és la nació dels valencians i com ha de ser el valencianisme. I, com Cucarella, en algunes ocasions s'adreça directament a personatges rellevants del catalanisme, com ara Pau Viciano (novament) o Eliseu Climent. De la "Carta oberta a Eliseu Climent" rescatem un fragment:

⁵⁰⁸ Toni Cucarella, "Article: 'Compromís', de Salvador Vendrell", en el blog *Toni Cucarella en roba de batalla*, 30/5/2011 (<http://blocs.mesvilaweb.cat/node/view/id/198308>, visita el 21/5/2012).

⁵⁰⁹ Toni Cucarella, "Vicent Franch", publicat en la web d'ERC (www.esquerra.cat visita el 21/5/2012), en resposta a l'article de Vicent Franch, "ERP", publicat a *El País*, 30/06/2004 (http://elpais.com/diario/2004/06/30/cvalenciana/1088623080_850215.html visita el 21/5/2012)

⁵¹⁰ Vegeu <http://francescviadel.wordpress.com/> (visita el 21/5/2012).

T'ho dic amb tota la sinceritat què sóc capaç: capficat com estic en estes sendes del valencianisme intergeneracional, plural i decidit a intentar la seducció social, no acabe d'entendre per quines motivacions el teu full de ruta ideològic és, justament ara, el que és. Per quina raó, i a diferència de tanta altra gent, no et veus amb cor de contribuir a la il·lusió col·lectiva capaç de generar una valencianitat tan enfortida, tan enfortida que poguera esdevenir nacional.

Per últim: no acabe d'entendre per què no mires Catalunya de la forma com la majoria de la ciutadania valenciana podria arribar a fer-ho: com la societat germana —germana i punt— amb la qual està obert el camí de les joint ventures profitoses per a totes les parts. A Catalunya, diuen, n'hi ha prou gent que tot açò comença a entendre-ho: que saben que l'irredentisme català és un autèntic desastre donades les repercussions que té a València, és a dir, que ja coneixen que els grans beneficiats per les activitats del pancatalanisme tardà no són, de lluny, ni els valencianistes ni la nostra llengua pròpia... i compartida.⁵¹¹

És un discurs elaborat quan el valencianisme de construcció ja és hegemònic dins del nacionalisme i està fent crides a la unitat emparat en l'assentament dins del Bloc, en l'èxit electoral (en aquell moment, encara de la mà d'EUPV) i en l'eixamplament d'aquest moviment valencianista, especialment entre els joves i, consegüentment, en la xarxa global. Si en Cucarella trobàvem termes com *lizondisme polític* o *neoblaverisme* per a referir-se al valencianisme que abandera Company, ara aquest utilitza expressions com *irredentisme català* o *pancatalanisme tardà* per a referir-se als posicionaments polítics dels mateixos Cucarella i Climent. Per a Company, Damià Mollà, Baydal, Clara Ferrando (presidenta del CAVFB) o Pere Fuset, la presència d'aquest *irredentisme català* (PSAN, ERPV, ACPV) és un obstacle per a l'eixamplament del projecte nacional, perquè escenifica que el conflicte identitari encara no està tancat i, així, es plantegen dos projectes nacionals alternatius a l'espanyol, el valencianista estricte i el catalanista, que encara que minoritari, mantindria la confusió en la clientela nacionalista.

En fi, remetem a les referències d'Internet aportades (les webs de les associacions, mitjans i blogs) per a aprofundir en la línia ideològica de cadascun dels actors

⁵¹¹ Rafael Company, "Carta oberta a Eliseu Climent", en el blog *Rafael Company, ciutadà*, 31/12/2008 (<http://rafaelcompany.blogspot.com.es/2008/12/carta-oberta-eliseu-climent.html>, visita el 21/5/2012).

(persones i organitzacions) que mantenen viu el debat sobre el model de nació, els símbols, les estratègies polítiques, etc. La nostra intenció era oferir una mostra de les derivades que han seguit a l'època dels assajos revisionistes (fonamentalment de la meitat del vuitanta a la meitat dels noranta), especialment perquè la producció dels darrers anys (amb la incorporació decisiva dels mitjans lligats a les TIC) ha interaccionat de manera intensa amb el debat intern dels partits polítics, i molt especialment el Bloc Nacionalista Valencià, que és el que més atenció dedica a la qüestió identitària.

Balanç

L'hegemonia de la *tercera via*, un fet en l'actual nacionalisme perifèric valencià majoritari, potser ha tardat a arribar perquè es va iniciar amb una crítica massa dura per a la meitat dels vuitanta, una esmena sense massa contemplacions i amb les ferides de la Batalla de València encara per tancar. La *tercera via* implica trencar amb la línia de Lluç o Marqués de resposta parcial o gradual al fusterianisme i, així, Mollà i Mira van obrir la porta per la qual també entraren Franch, Company i la resta del 88, propiciant una contundent resposta del catalanisme i ajornant la consolidació del "valencianisme estricte". Però amb les desavinences d'Eliseu Climent amb el Bloc Nacionalista Valencià (sobretot a partir de la creació del Bloc de Progrés) i bona part del valencianisme encara fusterià, i l'aparició de la *tercera via progressista* (o *quarta via*; en definitiva, una de digerible per al nacionalisme hegemònic dels noranta) es va contribuir a compensar la teràpia de xoc de la *tercera via* inicial dels Mollà, Franch, etc.

Deixant a banda un blaverisme que, llevat d'Units per València, ha quedat marginat, assenyalat i lligat a l'extrema dreta espanyola, a hores d'ara, tot i que es parle de valencianisme de conciliació, torna a haver-hi postures difícilment conciliables (tot i que, en general, hi ha una rebaixa de to considerable). Per una banda, la d'un catalanisme polític (*pancatalanisme tardà*, com deia Company) que manté les seues conviccions i reivindica una nació catalana per al conjunt dels Països, i que, a sobre, afegeix l'argument tàctic de la unió dels pobles de parla catalana enfront de l'espanyolisme. Sota aquesta perspectiva, les terceres vies serien una representació més del *divide et impera* orquestrat pel nacionalisme espanyol. I per altra banda, tenim la postura del *valencianisme de construcció* (o, des d'una perspectiva catalanista,

valencianisme blaver normalitzat lingüísticament), que tampoc fa gaire concessions en qüestions simbòliques i en la seua definició de marc nacional.

Potser les *quartes vies*, les de Mollà i Beltrán, Joan F. Mira o Valencians pel Canvi siguen realment l'actual valencianisme de conciliació, entenent que poc queda que conciliar amb un blaverisme que, majoritàriament ha desembarcat en el PP (i continua fent-ho: l'actual president d'UV, José M. Miralles va ser nomenat alt càrrec de la Generalitat Valenciana el 2011),⁵¹² una part ja fa temps que es va integrar en el Bloc i el que no ho ha fet (l'esmentat Units per València) ja ha establert ponts estables amb el BNV. El conflicte identitari en el terreny polític persisteix entre la *tercera via* hegemònica i el catalanisme, i l'organització pont potser seria Valencians pel Canvi (VxC), tot i que no sembla que haja assumit aquest paper, sinó un de més amplitud (i difícil consecució), com ara possibilitar l'entesa entre les diferents forces progressistes valencianes (incloent-hi les d'obediència estatal, com PSPV-PSOE, EUPV o Iniciativa del Poble Valencià, i les nacionalistes ERPV i Bloc) per tal de donar viabilitat al canvi polític en el País Valencià i encetar un període de regeneració democràtica i valorització de la vida pública. L'ingredient arquetípic d'esquerres del nacionalisme al País Valencià es manté present en VxC, però la idea de la *tercera via* (tot i que té un elevat component d'elements qualificables de "progressistes") és la formació d'un bloc nacional interclassista i aquí és on troben les principals dificultats, que ja van aparèixer en el Bloc quan es va plantejar el pacte amb EUPV, continuat després amb Iniciativa del Poble Valencià. Des de la seua creació, el Bloc havia anat transformant-se en això, en un partit interclassista, i la Coalició Compromís de moment no planteja problemes perquè gaudeix d'èxit electoral, però l'heterogeneïtat és elevada i alguns perceben que hi ha una desviació respecte de l'horitzó ideològic marcat des del final dels noranta. Aquestes qüestions, ja de praxi política, ens condueixen al següent apartat.

⁵¹² Vegeu www.docv.gva.es/datos/2011/06/27/pdf/2011_7444.pdf (visita 22/5/2012).

Evolució del discurs polític sobre la identitat valenciana des del 1983. Interrelació amb la dinàmica electoral

El recorregut que es farà en aquest capítol està marcat per les legislatures autonòmiques i combina la pugna electoral (resultats, pactes, campanyes, etc.) i partidista (coalicions, escissions, corrents, etc.) amb els posicionaments dels partits respecte de la qüestió identitària, de vegades dependents precisament de la dinàmica electoral. S'abordarà una anàlisi general incloent-hi tots els partits, però els que formen part de l'estudi empíric (Bloc, EUPV i PSPV-PSOE) tindran major atenció i molt especialment el Bloc, perquè és la formació on més intensament s'ha produït el debat revisionista que acabem d'exposar. En el cas del PSPV-PSOE, el seu immediat i perllongat accés al Consell li conferirà una perspectiva institucional, en la línia del que pensaven dirigents com el president Lerma, que l'allunyarà del maximalisme fusterià, i el situarà en una mena de regionalisme acrític que dóna per vàlid el marc estatutari i les seues implicacions en el terreny identitàri (marc valencià, símbols oficials, etc.), mantenint alguns aspectes emotius com ara la denominació *País Valencià* en el nom PSPV-PSOE. Quant a EUPV, senzillament la qüestió nacional no s'ha problematitzat més enllà de l'aparició del corrent Esquerra i País, que sí que ha reflexionat més sobre l'assumpte. El PCPV i EUPV no han parat massa atenció en la reflexió sobre el marc nacional o els símbols (llevat d'algunes jornades a meitat dels noranta o la producció de militants com Garcia Illa o Rafael Pla), perquè, en general, durant totes aquestes dècades han donat per vàlid el paradigma fusterià que acomoden al seu projecte federal. En qualsevol cas, tant al PSPV-PSOE com a EUPV se'ls dedicarà la necessària atenció quan, dins d'aquest recorregut, apareguen assumptes que els situen en el debat sobre la qüestió lingüística, el marc nacional o la qüestió simbòlica.

1a legislatura (1983-1987): el domini socialista de les institucions i la Llei d'ús i ensenyament del valencià

No sense dificultats, a partir de 1982 culminava el mapa autonòmic amb l'aprovació dels estatuts de la via del 143, que obrien la celebració de les primeres eleccions autonòmiques en aquestes comunitats, incloent-hi la valenciana, que ja ho era oficialment, amb la controvertida denominació *Comunitat Valenciana*. Aquest serà el punt d'inici d'aquest apartat en clau politicoelectoral, que es nodrirà fonamentalment

de les campanyes i resultats electorals,⁵¹³ l'acció de govern del Consell (especialment en els aspectes que ens interessen: política lingüística, desenvolupament de l'autogovern, qüestions identitàries, etc.), les posicions dels partits i altres col·lectius en la qüestió identitària i les dinàmiques que se'n deriven o que, a la inversa, propicien aquella presa de posicions.

Les primeres eleccions autonòmiques confirmen el domini del PSPV-PSOE al País Valencià, que ja havia obtingut una importantíssima majoria absoluta en les Generals de 1982, en consonància amb el conjunt de l'estat. Aleshores, els socialistes comptaven amb un control absolut de les institucions (les tres capitals provincials, a més de gran part dels municipis més importants, les tres diputacions, la Generalitat i el govern central), que els permetria afrontar la modernització de l'estat i el País. Això es perllongaria durant tres legislatures, dotze anys, amb l'excepció de la pèrdua de la ciutat de València el 1991 (tot i la majoria simple del PSPV-PSOE). Un temps més que suficient per a desenvolupar una projecte polític i per a observar la praxi dels nous governants, que trencaven amb dècades de domini de la dreta i inicialment obrien una etapa que els protagonistes i gran part dels observadors de l'època qualificaven de complicada però alhora il·lusionant.

La legitimació que a priori conferia l'àmplia majoria absoluta del partit liderat per Joan Llerca (a la qual podríem sumar entre un 10 i un 15% d'altres forces d'esquerres o nacionalistes subestats; vegeu resultats electorals en els Annexos) no va significar que es reprenguera el discurs fusterià i les reivindicacions que hi estaven associades en el terreny simbòlic i en l'autogovern. El PSOE ja havia enterrat aquesta qüestió en la minicrisi que va succeir a la dimissió d'Albinyana, i havia decidit anar de la mà amb la UCD per a apostar pel consens i l'arraconament del conflicte, com ja vàrem explicar en l'apartat "El difícil camí cap a l'Estatut i la batalla pels símbols".⁵¹⁴ Per tant, el PSPV-PSOE es va cenyir al text estatutari i, en la qüestió simbòlica, el va aplicar amb fidelitat i alhora amb certa precaució. I quant a l'autogovern, va haver-hi un desenvolupament

⁵¹³ El detall dels resultats de totes les eleccions des del 1977 per al conjunt del País Valencià el podem trobar en els annexos: "Resultats electorals en les convocatòries del País Valencià (1983-2011)".

⁵¹⁴ Altra situació s'hauria pogut donar si Albinyana haguera continuat i haguera sigut el primer president de la Generalitat Valenciana, però això és completament política ficció i el PSOE, tant a València com a Madrid, tenia clar ja el 1979 (si no abans) que Josep Lluís Albinyana no era l'home adequat per a encapçalar als socialistes valencians. Calia un home moderat i en sintonia amb l'executiva federal.

harmònic i en plena sintonia amb Madrid: si, per una banda, el govern central encapçalat per Felipe González feia la concessió d'ampliar competències a través de la LOTRAVA,⁵¹⁵ en aquelles legislatures inicials la Generalitat Valenciana no feia cap moviment per a reivindicar major contingut politiconacional per a l'autonomia valenciana. Com apunta Bodoque:

La situació subalterna de la societat valenciana (...) és causa i conseqüència alhora de la tradicional vinculació dependent de les elits governants valencianes respecte del centre polític i institucional espanyol. Una realitat que no ha estat substancialment modificada amb la gestió dels diferents governs autonòmics i l'assentament de les institucions d'autogovern (2000: 3).

Quedava la important qüestió lingüística, a la qual es donaria un marc jurídic més enllà de l'estatut amb la Llei 4/1983, de 23 de novembre, d'ús i ensenyament del valencià (LUEV). Precisament, i com recorda Manuel Alcaraz (2005: 8), la voluntat de tancar conflictes va deixar fora aspectes importants com ara la denominació científica de la llengua i l'autoritat lingüística. Respecte del primer assumpte, es va fugir de caracteritzar científicament la llengua com a catalana tot i que, a priori, la norma a utilitzar així ho prescrivia (Alcaraz, 2005: 10). I pel que fa a l'autoritat lingüística, tampoc es volia donar un poder absolut a la Universitat per la mateixa raó, de manera que totes dues qüestions es van incorporar a moltes altres ambigüitats que, començant per la Constitució i seguint amb els estatuts d'autonomia, van ser la nota dominant en la construcció de la democràcia espanyola. Com ja se sap, al final dels noranta, Zaplana prendria la iniciativa de crear l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, que era una proposta ja avançada en els vuitanta per la *tercera via*.

Al marge d'aquestes qüestions sensibles, els socialistes van generar una llei que mostrava la seua ambició ja des del primer article en el qual s'exposaven els objectius:

a) Fer efectiu els drets de tots els ciutadans a conèixer i usar el valencià. b) Protegir la seua recuperació i garantir l'ús normal i oficial. c) Regular els criteris d'aplicació del valencià a l'Administració, mitjans de comunicació social i ensenyament. d) Delimitar els territoris on predomine l'ús del valencià i el castellà. e) Garantir, d'acord amb els

⁵¹⁵ Llei Orgànica 12/1982 de transferències a la Comunitat Valenciana de competències de titularitat estatal.

principis de gradualitat i voluntarietat, el coneixement i l'ús del valencià a tot l'àmbit territorial de la Comunitat (LUEV, 1983).

Certament, podríem qualificar aquestes intencions d'utòpiques, com ho fa Joan Borja (2005: 53), més encara venint de la castradora època de la qual es venia. Però respecte de l'ambició de la Llei, respecte de la definició de l'horitzó desitjable, no hi va haver massa dubtes: es volia aconseguir la plena normalització del valencià i calia definir un marc que ho permetera i ho prescrivira. A l'entendre de Joan Ribó (2005: 308), aquesta llei havia de servir per a aconseguir els sectors més decebuts amb un estatut de segona i d'aquí prové l'ambició del text. Però des del nacionalisme tricolor conciliador, s'entenia que el text també havia sabut jugar adequadament amb l'ambigüitat per a no molestar cap de les parts enfrontades anys abans (Flor, 1994: 82). Una altra qüestió és que venint del quasi no-res s'assoliren aquests objectius a curt o mitjan termini: no hi havia altra possibilitat que un desenvolupament pràctic gradual i s'estava en el camí correcte, segons Jesús Huguet (2005: 301-302), el darrer director de política lingüística del PSPV-PSOE. Retrospectivament, quasi tots els experts coincideixen en que es van produir avanços importants en l'àmbit de l'ensenyament, potser la pota més important de la llei, però un poc magres quant a l'ús social (vegeu Alcaraz et al., 2005).⁵¹⁶ I si el PSPV-PSOE no va aconseguir fer aquest salt, el PP sembla que no ha tingut la voluntat després de fer-ho, quan s'havia aplegat a un estadi de desenvolupament de la llei més elevat.

Si el PSPV-PSOE iniciava la seua etapa al capdavant de les institucions, el PCPV vivia els seus pitjors moments engolits per l'onada de canvi que representaven els socialistes i potser per la incomprensió del seu electorat davant d'una actitud excessivament pactista i de vegades contradictòria, tot i que, com ja hem comentat i pel que fa al nostre objecte d'estudi, entre els partits que formaven part de l'ens preautonòmic va ser l'únic que sempre va apostar per un estatut per la via de l'article 151. Els resultats de les generals del 1982 gairebé es podrien qualificar d'hecatombe política amb una davallada de més del 60% respecte del 1979 per a quedar-se amb menys del 5% dels vots a partit. Evidentment, aquests resultats, feien perillar l'entrada en les Corts una

⁵¹⁶ També hi ha qui considera que en aquesta llei es va retrocedir novament enfront de la pressió de l'espanyolisme i l'anticatalanisme (vegeu Xambó, 1989; citat en Alberola, 2002: 17).

vegada aprovada la normativa electoral valenciana amb el fatídic sostre antiminories. Però, entre altres coses, el carisma de Lerma no era el de González, i el PSPV-PSOE no va obtenir una majoria absoluta en les autonòmiques de 1983 tan clara com en les generals de l'any anterior, circumstància que va permetre al PCPV obtenir un tranquil·litzador 7,5% i l'entrada en unes Corts que mai ha abandonat, convertint-se en la principal alternativa històrica al bipartidisme dels partits majoritaris i la principal via per a la presència del discurs fusterià en la càmera valenciana.

Pel que fa al nacionalisme d'arrel fusteriana sorgit a partir dels no integrats en el PSPV-PSOE o la UCD, Burguera (entre altres) havia creat la formació de centreesquerra Partit Nacionalista del País Valencià, i antics militants del PSPV, del PSAN i nuclis nacionalistes del PCPV havien format l'Agrupament d'Esquerres del País Valencià⁵¹⁷ (Mayor, 1999: 24). Aquestes dues organitzacions i l'antiga Esquerra Unida del País Valencià (res a veure amb la federació ara encapçalada pel PCPV)⁵¹⁸ havien acudit coalitzats a les generals del 1982,⁵¹⁹ sota el nom d'Unitat del Poble Valencià i amb Burguera de cap de llista per València, i van obtenir els pitjors resultats de la història del nacionalisme (ni tan sols van arribar a l'1%). La potència del missatge de canvi del PSOE i l'assumpció de determinades reivindicacions de caràcter identitari⁵²⁰ van marginalitzar l'oferta nacionalista. Així i tot, van repetir coalició per a les autonòmiques de 1983, molt precàriament, sense quasi estructura, en paraules d'Hervàs (2008). En aquesta ocasió, en part a causa de l'atenuament de l'efecte PSOE al País Valencià, van superar el 3%, circumstància que situava els nacionalistes com a quarta força i primera entre les que no havien accedit a les Corts per la barrera autonòmica del 5% (ja en

⁵¹⁷ Es podria dir que l'AEPV era la formació principal de la coalició (almenys va presentar el candidat número 1 per València en les primeres autonòmiques). Alguns dels membres destacats d'aquella AEPV eren Vicent Ventura (ex-PSPV), Doro Balaguer (ex-PCE), Josep Lluís Blasco (ex-PSAN), Sebastià Garcia Mut, Adolf Beltran o el mateix Pere Mayor. Blasco o Balaguer eren en realitat els caps del partit una vegada es va crear UPV, però van cedir el lloc a Mayor en les eleccions del 1987 perquè tenien compromisos professionals (Mayor, 1999: 34-36). Es va viure aleshores una mena de doble lideratge a l'estil del PNV, amb gent al càrrec de les institucions i dirigents al càrrec del partit.

⁵¹⁸ Aquella Esquerra Unida l'havien creada membres de la Lliga Comunista Revolucionària, del Moviment Comunista i independents (Mayor, 1999: 25).

⁵¹⁹ Vegeu "Esquema de formació i interrelacions entre els partits polítics d'esquerra i centreesquerra que han tingut presència a les Corts" en els annexos.

⁵²⁰ El cultiu d'aquest vessant, "l'ànima PSPV" dels socialistes, a més d'una crida efectiva al vot útil, serà un dels principals entrebancs per a la consolidació d'un projecte nacionalista, segons Pere Alberola (2002: 18-19).

aquestes eleccions haurien tingut diputats sense aquest entrebanc). Eren dades per a l'esperança, però serien el preludi de gairebé trenta anys d'història electoral fora de les Corts, llevat dels moments en que els nacionalistes s'han presentat amb EUPV.⁵²¹

Aquest relatiu èxit motivaria els integrants de la coalició a consolidar la marca i establir la UPV com un partit,⁵²² en el que seria la primera reunió de partits nacionalistes sota una formació que prèviament era una coalició electoral (després vindria el Bloc en 1999-2000). Unitat del Poble Valencià celebra la seua Conferència constituent el desembre de 1984. En les resolucions que tancaven aquest acte, s'apuntava que:

Per a UPV, el reconeixement del fet nacional valencià va lligat a l'afirmació de les relacions històriques i a la unitat lingüística dels Països Catalans. (...) El reconeixement dels Països Catalans com l'àmbit territorial on haurà de produir-se el procés històric nacional implica una política exigent en la recerca de lligams, col·laboracions, acords i activitats conjuntes entre les institucions, i també entre les forces polítiques, del Principat, les Illes Balears i el País Valencià (citats en Bono, 2000; vegeu també Flor, 1994: 81).

Més o menys explícitament, s'està sostenint que el marc nacional dels valencians són els Països Catalans, i que cal una col·laboració amb els altres territoris d'aquest àmbit per a assolir l'emancipació nacional. Amb la "batalla de València" temporalment propera i sense l'aparició de la *tercera via*, encara no hi havia massa contestació al "paradigma fusterià", tot i que hi haguera uns pocs militants que arreplegaven el discurs de Germania Socialista per a relativitzar els lligams polítics amb la resta de territoris de parla catalana. Relacionat amb aquesta afirmació dels Països Catalans, en aquelles resolucions també estava clara la posició quant a denominacions i símbols:

UPV reivindica el nom de País Valencià per a la part dels Països Catalans pròpia dels valencians, i la senyera tradicional de les quatre barres roges sobre fons groc com a bandera dels valencians (citats en Bono, 2000).

⁵²¹ Tot i anar una altra vegada en coalició, es podria dir que aquesta llosa se la treu de sobre el Bloc el 2011 quan lidera la Coalició Compromís i accedeix a les Corts com a tercera força per damunt d'EUPV.

⁵²² Esquerra Unida finalment no es va integrar en UPV partit (sí alguns militants, com ens va recordar Gaspar Vaello, de la Vila Joiosa, quan ens va proporcionar documents polítics de la UPV). El partit, per tant, va estar format per l'AEPV i el PNPV, tot i que aquesta darrera organització va plantejar molts dubtes a l'entrada (Mayor, 1999: 25).

Es tracta, doncs, dels mateixos preceptes que defensa actualment Esquerra Republicana del País Valencià.

Al marge d'aquestes qüestions, la UPV es definia com a "força unitària del nacionalisme polític valencià i amb un posicionament ideològic d'esquerra plural i marcadament ecologista" (Hervàs, 2008). Igualment influïts pel paradigma fusterià ("el País Valencià serà d'esquerres o no serà"), l'esquerranisme era inqüestionable per a aquella naixent formació,⁵²³ tot i la presència d'algun element (de tarannà progressista, però) més aviat centrista i liberal.

En general, aquesta primera legislatura és la culminació d'un procés en el terreny agencial a través del qual els quadres d'esquerra, molts d'ells provinents de la universitat i molts d'ells valencianistes, van accedint a llocs preeminents en un país en procés de modernització i necessitat de gent formada. L'accés massiu del PSPV-PSOE a les institucions es convertirà en una destinació de molts d'aquests quadres (càrrecs de representació, de confiança, llocs en empreses públiques, etc.), que acabaran tenint una visió institucional del País sobre la base de l'Estatut. Altres s'incorporaran a un sistema educatiu en expansió i que incloïa ara la docència en valencià (Alberola, 2002: 17). En aquest àmbit també cal afegir la universitat, origen de molts d'aquest elements i que hi tornarien per a consolidar-la com un reducte del fusterianisme. La premsa "progressista", els sindicats, la naixent RTVV o organitzacions com Acció Cultural del País Valencià també seran destinacions clau de la "intelligentsia fusteriana". En alguns casos, especialment els relacionats amb el poder polític, es produirà una moderació del discurs via institucionalització, i fins i tot un aburgesament fruit de l'accés al poder i a un nivell de vida còmode. Altres quedaran imbuïts per "l'efecte trinxera" del qual parlava Fuster (1979: 110-115; citat en Alberola, 2002: 17), que sorgeix de la combinació de la derrota en la "batalla de València" i la creació de reductes (fonamentalment lligats a la cultura) on desenvolupar una tasca parcial de recuperació nacional. Es tracta de tota una generació, quasi tots ells homes, que van a dominar el "panorama progressista i valencianista" durant dècades (primer amb cobertura

⁵²³ Per a aprofundir en l'ideari del partit en aquells moments vegeu també el document *La unitat, la força necessària*, editat per la UPV en abril del 1986, i que sintetitzava les posicions del partit després de les dues primeres "conferències" (desembre del 1984 i gener del 1986).

institucional i després sense) i, segons Xambó (1989; citat en Alberola, 2002: 18), el PSPV-PSOE instrumentalitzarà la majoria d'ells per a desmobilitzar els sectors més dinàmics i aconseguir la pau social en la qüestió identitària. Per altra banda, la presència d'aquests quadres de la generació de la transició, d'influència fusteriana, marcarà la llarga resistència a les tesis revisionistes i la UPV no serà precisament una excepció.

2a legislatura (1987-1991): unes Corts diverses i l'escissió en la UPV

De cara a les segones eleccions autonòmiques (1987), el PSPV-PSOE venia erosionat, entre altres coses, per les aparicions fulgurants d'UV (que havia trencat la seua aliança amb Alianza Popular) i el CDS en les generals, la crisi econòmica, les dificultats per a desenvolupar polítiques en una jove Generalitat en procés d'acumulació competencial, i per determinades accions del govern central com ara la convocatòria del referèndum de l'OTAN demanant el "sí" després d'haver plantejat aquell eslògan "l'OTAN d'entrada no". Aquesta contradicció no seria aprofitada per un PCE amb problemes de lideratge i en crisi permanent des de 1982, tot i encapçalar bona part de la campanya anti-OTAN i crear una nova marca electoral (Izquierda Unida).⁵²⁴ En aquest sentit i centrant l'atenció en el País Valencià, els discrets resultats en les generals del 1986 (el PCPV, ara incorporat a Izquierda Unida,⁵²⁵ una altra vegada queda per davall del 5%, i la UPV va millorar, però no va superar el 2%), van aconsellar una entesa entre les forces minoritàries d'esquerra amb certes possibilitats d'accés a les Corts, per tal d'assegurar la representació.⁵²⁶ També s'ha d'afegir que el PCE havia expulsat Carrillo i

⁵²⁴ La nova direcció del PCE, amb Gerardo Iglesias al front, va proposar l'adopció d'una nova marca o la creació d'un front plural i democràtic d'esquerres per a fugir de determinats estigmes del comunisme, associats sobretot a la presència de l'URSS (totalitarisme, hermetisme, etc.). Precisament acompanyant la nova imatge que es volia projectar, el 1985 accedeix a la secretaria general del Partit Comunista de la Unió Soviètica Mikhaïl Gorbatxov, que inicia el procés d'obertura i reforma del règim.

⁵²⁵ El nom *Esquerra Unida del País Valencià-EUPV* no va poder ser utilitzat fins a l'any 1992, quan els representants de l'antiga EUPV, una de les formacions fundadores d'UPV, van cedir la titularitat de les sigles a la coalició liderada pel PCPV.

⁵²⁶ En la mateixa data se celebraven també les eleccions municipals i les europees. En les municipals es va repetir el pacte IU-UPV en la majoria de les localitats (entre les quals, les quatre més grans), però en altres com Ontinyent o Sagunt i en aquells municipis on una de les formacions destacava clarament sobre l'altra (Villena, Dénia o Gandia) es van presentar per separat. En les europees, IU es va presentar en solitari (va obtenir tres diputats) i UPV dins d'Esquerra dels Pobles juntament amb Euskadiko Ezquerria (EE), Partit Socialista de Mallorca, Chunta Aragonesista, Partido Socialista Galego-Esquerda Galega, Asamblea Canaria i Entesa dels Nacionalistes d'Esquerra (Catalunya); aquesta coalició va quedar fora del primer parlament europeu amb presència espanyola per un escàs marge (dos anys després, en

els seus seguidors el 1985 i aquests havien fundat un nou partit, el Partido de los Trabajadores de España-Unidad Comunista. El grup parlamentari del PCPV en les Corts era majoritàriament carrillista (Mayor, 1999: 26), i, per tant, el PCE es presentava als comicis de 1987 amb l'agreujant del dèficit de notorietat dels candidats. Aquest acord generaria no pocs problemes interns a les dues formacions, especialment a Unitat del Poble Valencià, on la decisió final de pactar va guanyar per l'estretíssim marge de 51% a 49% (Hervàs, 2008; Flor, 1994: 65; Mayor, 1999: 26) i, per tant, internament el resultat electoral d'aquest acord anava a mirar-se amb lupa.

El resultat final de les autonòmiques del 1987 confirmava un importantíssim retrocés del PSOE (10 punts percentuals) incloent-hi la pèrdua de la majoria absoluta (per a la investidura van haver de pactar amb IU i UPV),⁵²⁷ però també un descens de la Federación de Alianza Popular encapçalada aleshores per Rita Barberà. La dreta espanyola encara no acabava de prendre el vol per una imatge massa lligada al règim dictatorial, i el PSPV-PSOE havia decebut molts dels seus primers votants, de manera que l'aparició d'alternatives de centre i centredreta, com ara la regionalista Unió Valenciana (que precisament s'havia presentat el 1982 i 1983 amb AP) o el Centro Democrático y Social del carismàtic Suárez, va activar la transferència de vot, atorgant a tots dos partits al voltant del 10% i la formació de grup parlamentari propi. El

les eleccions de 1989, sí que obtindria l'acta de diputat de Bandrés, d'EE, amb un jove Enric Morera com a assessor permanent durant cinc anys a Brussel·les). La clara vocació esquerrana de la UPV va orientar la presència en aquesta coalició en les dues primeres convocatòries europees (1987 i 1989), però la dissolució dins del PSOE d'EE, principal soci de la coalició, i els canvis que la UPV va experimentar en els noranta i que tractarem més endavant (entre ells un centrament del seu discurs), van motivar la integració de la UPV en la coalició encapçalada per CiU a partir del 1994 (no obstant això, també cal dir que el Partit Socialista de Mallorca sempre ha anat també de la mà de la UPV-Bloc, tant en les primeres coalicions esquerranes, com en les posteriors amb CiU o el PNV).

⁵²⁷ Segons Mayor (1999: 37-38), es va produir un pacte d'investidura que incloïa diversos punts, entre ells la rebaixa de la barrera del 5% al 3% com en altres comunitats autònomes. Però el PSPV-PSOE no va complir molts dels acords, perquè es recolzava quan li convenia en el CDS. Quan es va votar la rebaixa del 5 al 3%, el PSPV-PSOE va votar a favor, però el CDS es va abstenir sospitosament i, d'aquesta manera, no es van aconseguir les tres cinquenes parts necessàries per a tirar-ho endavant. Irònicament, el 1991 el CDS quedaria fora de les Corts en no passar del 5%; en canvi, sí que va superar el 3% i, amb un vot favorable uns anys abans hauria entrat després a la cambra valenciana. Per altra banda, la UPV va denunciar repetidament la tebiesa del PSPV-PSOE en el procés de normalització lingüística, RTVV inclosa. Segons el mateix Mayor (1999: 47-48), a Lerma era un assumpte que no li interessava. I tampoc li interessava veritablement la comarcalització, tot i que s'hi havia mostrat favorable a l'inici perquè la tradició fusteriana així ho prescrivia; finalment, va anar diluint l'avantprojecte d'estructura comarcal que s'havia presentat, perquè els socialistes van comprovar que les diputacions els eren molt útils (1999: 49-50).

blaverisme, que ja estava present a les Corts des del 1983, agafava força i es confirmava que tenia més pes que el nacionalisme valencià d'arrel fusteriana.

Especialment perquè la coalició IU-UPV només aconseguia un 8%, caient a la cinquena posició en l'escrutini i baixant més de dos punts respecte dels resultats agregats de totes dues formacions el 1983. Els sis diputats d'aquesta aliança ràpidament van passar a ser 4 (IU) i 2 (UPV), perquè el pacte es va trencar a l'inici de la legislatura. Pere Mayor diria més tard que IU va voler implicar més la UPV en la coalició, potser amb intencions d'absorbir-la, però la UPV volia certa independència i limitar-se només a la col·laboració en els punts programàtics signats. Això provocaria una intensificació de les crítiques del sector "més nacionalista" de la UPV, el contrari al pacte, i l'inici de la ruptura que es produiria més endavant. Amb alts i baixos, la tensió entre el sector, diguem-ne, més esquerrà i el més nacionalista es manté al llarg de tota la legislatura i fins a la 4a Conferència de País de la UPV (1990). Val a dir, que a més d'aquesta pugna esquerranisme-nacionalisme al si del partit, en paral·lel a ella (i de vegades superposada a ella) ja s'està produint el debat sobre el marc nacional de referència. Pensem que els anys 1986 i 1988 han aparegut les dues principals obres de la *tercera via* (rebutjades de manera "demolidora" per ACPV, però també per la UPV, "aferrant-se a l'ortodòxia", com s'apuntava en la "Ponència política" del 3r Congrés del PVN, el 1997, a càrrec de Vicent Flor i Rafael Castelló) i també estan produint-se les trobades de l'Hotel Inglés que buscaven la convergència del valencianisme i prioritzaven el marc nacional estrictament valencià. Aquests materials i intercanvis van alimentant ideològicament alguns militants de la UPV. A més, tot i que encara domina el fusterianisme, la direcció de la UPV ja no afirma de manera tan rotunda com en la seua conferència fundacional el referent dels Països Catalans i juga la carta de l'ambigüitat per a no incrementar la tensió; com denunciava Vicent Franch en *Document 88*, hi ha una "persistent tendència d'UPV a no definir de cap de les maneres quina és la *nació* a reivindicar" (1988: 19).

Segons apuntava anys després Vicent Flor (1994: 87-88), la nova decepció electoral de les generals del 1989 condueix a una lectura en termes de reforçament de l'esquerranisme i l'ecologisme per part de la direcció d'UPV i minorització de l'element

nacionalista. En un document intern signat per Pere Mayor, Xavier Cantera i l'exdirigent del PCE Ernest Garcia titulat "Notes per al debat postelectoral" (1989), s'arriba a afirmar que "el nacionalisme no és ja un factor de modernització del País Valencià" (citats en Flor, 1994: 88). Semblava anunciar-se una nova aproximació a Izquierda Unida, però el trencament del pacte electoral encara estava fresc i per això no hi va haver moviments clars en aquest sentit. Però és evident que la renovada IU, que també apostava per una esquerra democràtica i plural, introduïa elements ecologistes en el seu discurs i hi incorporava el nacionalisme fusterià fins i tot reivindicant el dret d'autodeterminació, ideològicament estava ben a prop de la UPV dels vuitanta, i més encara quan el 1990 apareix al si d'IU el corrent Esquerra i País. Per la seua banda, el sector nacionalista d'UPV intensificava la crítica amb declaracions com les que farà Francesc Ferrandis en el document intern "Aportació al debat":

[La UPV] porta el camí de convertir-se en el partit més feminista que menys dones té; en el partit més ecologista que tan sols té un ecologista "oficial"; en el partit més esquerrà sense obrers; i per últim, en un partit nacionalista sense nació (o hauríem de dir sense nació?) [citats en Flor, 1994: 66].

En qualsevol cas, s'arriba al 1990 a aquesta 4a Conferència de País amb la UPV dividida i amb un corrent organitzat, l'anomenada *Assemblea d'Almussafes* que prioritza el component nacionalista. A l'esmentat Ferrandis, podem afegir altres noms com ara Rafael Company (un dels autors de *Document 88*), Joan Mansanet (que seria un dels impulsors de l'Associació Cívica Tirant lo Blanc), Joan Cebolla, Vicent Martí o Pepa Chesa. Aquest corrent presenta una esmena a la totalitat en aquella 4a Conferència i perd. En aquesta esmena bàsicament volia situar el *cleavage* nacional en el centre del debat en compte dels altres eixos (esquerranisme i ecologisme bàsicament, però també feminisme, solidaritat internacional, etc.); així mateix, es criticava l'ambigüitat ideològica de la UPV, i la "trajectòria erràtica en matèria de pactes preelectorals" (vegeu punt "7.1. Situació després de 5 anys de PVN" de la *Ponència política del 3r Congrés de PVN*). Després de la derrota en la Conferència de la UPV, el corrent inicia un temps de reflexió en el qual es planteja crear una plataforma de debat ideològic o un altre partit i finalment venç aquesta darrera opció (sobretot perquè no es volia abandonar la penetració del nacionalisme en alguns municipis que dominava el

corrent, com ara Oliva, Ibi o Almussafes, i les eleccions del 1991 estaven a prop), confirmant l'escissió i l'aparició del Partit Valencià Nacionalista. Aquest partit reafirmarà el seu caràcter nacionalista, s'aproximarà a les posicions terceraviàries i al valencianisme de conciliació, i premonitòriament reclamarà l'articulació d'un bloc nacional interclassista (Flor, 1994; Hervàs, 2008).

La UPV, per la seua banda, acudia a les eleccions de 1991 amb l'actiu de la popularitat agafada per Pere Mayor i l'experiència en les Corts, però amb el repte quasi impossible d'aconseguir el 5% sense l'aliança amb IU, i més encara després de patir aquesta escissió i mostrar-se a l'electorat com un partit dividit. La Izquierda Unida valenciana, en canvi, no tenia massa dubtes sobre l'entrada en les Corts perquè ja liderava la federació Julio Anguita i s'havien obtingut en les generals 1989 resultats pròxims als dels setanta.⁵²⁸ Mentrestant, el PSOE continuava el seu desgast i la federació valenciana veia el govern autonòmic amenaçat (recordem que en la legislatura 1987-1991 governava amb majoria simple). Les picades d'ullet a IU i a la UPV perquè s'incorporaren al PSPV-PSOE van ser constants (Mayor, 1999: 39-40), com ho han sigut fins fa pocs anys, perquè els socialistes veien que la dispersió del vot de l'esquerra els perjudicava de cara a mantenir el domini sobre la dreta. A partir de 1992, amb una dreta reunificada i cohesionada cobrarà més sentit aquesta estratègia d'absorcions.

3a legislatura (1991-1995): recuperació i caiguda del PSPV-PSOE, aparició del Bloc de Progrés Jaume I i els primers intents de Convergència valenciana

Però l'acusat descens del CDS i el fet que el Partido Popular encara no haguera recorregut encara el camí per a constituir-se en alternativa de govern, van permetre que Lerma i el PSPV-PSOE tornaren a disposar d'una nova majoria absoluta en les Corts, circumstància que va contrarestar la frustració per la pèrdua del consistori de la capital a mans de la dreta (pacte PP-UV per a donar l'alcaldia a Rita Barberà per primera vegada). La manca de consistència del PP seria aprofitada per Unió Valenciana, que obté els millors resultats de la seua història, superant el 10%. Per la

⁵²⁸ Tot i la ruptura del grup parlamentari el 1987, el 1990 torna a haver-hi una trobada entre IU i la UPV per a veure si hi havia elements suficients per a signar un nou pacte electoral, però IU se sentia forta aleshores i només acceptava la integració d'UPV dins d'IU, segons recorda Pere Mayor (1999: 27).

seua banda, la UPV també millora una mica els resultats del 1983 quan va concórrer en solitari (ajudat pel PVN, que decideix presentar candidatures només en municipals),⁵²⁹ però queda molt lluny de la barrera del 5%. En canvi, Izquierda Unida pràcticament iguala els resultats del 1987 quan va acudir en coalició amb UPV i, per tant, confirma la recuperació i que la senda marcada per Anguita va obtenint els seus fruits.

Al llarg d'aquesta legislatura i especialment a partir de les generals del 1993, es farà evident el declivi irreversible dels socialistes i l'ascens del PP com a força preparada per a l'alternança. El simple desgast per l'acció de govern, els successius casos de corrupció,⁵³⁰ l'obertura de la causa per la lluita bruta contra ETA a través del GAL, la crisi econòmica posterior al 1992 (any de l'Exposició Universal de Sevilla i els Jocs Olímpics d'estiu de Barcelona, després dels quals es va produir un augment sobtat de l'atur fins a arribar a xifres mai contemplades), entre altres qüestions, van ser elements que posaren el govern central i l'autonòmic a la vora de la derrota. Alhora, José María Aznar pren les regnes del Partido Popular, aborda necessàries depuracions i renovacions, pràcticament incorpora les deixalles del CDS, i orquestra un gir centrista que el confirma com a alternativa amb un important suport mediàtic. Això té un trasllat a les urnes per primera vegada en les generals del 1993, quan el PSOE guanya però queda molt lluny de la majoria absoluta (per a la investidura va necessitar el suport de CiU i el PNV), i el PP augmenta gairebé deu punts percentuals i més de trenta escons.

Mentrestant, Eduardo Zaplana, que ja mantenia una bona relació amb Aznar, havia aconseguit l'alcaldia de Benidorm gràcies al vot d'un trànsfuga i s'havia posicionat com un dels homes forts del partit amb la seua presència com a portantveu a les Corts, confirmava la seua fulgurant trajectòria guanyant per una majoria aclaparadora la presidència del PP-CV en el Congrés del 1993. El PSPV-PSOE, mitjans de comunicació

⁵²⁹ Segons apareixia en la "Ponència Política" del *3r Congrés del PVN* (1997), el PVN havia renunciat a presentar "candidatures autonòmiques per tal de no dividir encara més el dispers i complex camp del valencianisme polític". Després de l'apropament estèril entre UPV i PVN de cara a les eleccions generals del 1993, el PVN va decidir continuar aquesta línia de no dividir el vot nacionalista, abstenint-se novament de presentar candidatures.

⁵³⁰ Especialment el cas Guerra, que va provocar la dimissió del vicepresident del govern, i el cas Filesa, que apuntava a una xarxa de finançament il·legal del PSOE, però també van ser processats per corrupció el governador del Banc d'Espanya, Mariano Rubio, o el president de la Comunitat Foral de Navarra, Gabriel Urralburu, entre altres.

afins i organitzacions subvencionades pel govern de Lerma, com ara Acció Cultural del País Valencià, perceben clarament l'amença que suposa Zaplana i engeguen des de ben aviat la versió valenciana de la campanya liderada en l'estat per Alfonso Guerra ("que ve la dreta"). Al País Valencià, amb el lideratge d'ACPV i el suport del PSPV-PSOE i altres forces polítiques, es crea la plataforma Bloc de Progrés Jaume I (BPJI), que durà a terme diverses campanyes de suport a la llengua i la cultura,⁵³¹ entre elles manifestacions multitudinàries a Alacant i València que tenien per objectiu aturar la dreta de cara a les eleccions autonòmiques del 1995. De fet, el lema de la manifestació central de València era "Guanyem el futur, no Perdre el País", i comptava amb material gràfic on les dues "P" estaven destacades per a fer l'efecte gràfic de "no PP". Un altre material gràfic d'ACPV i BPJI va ser l'adhesiu "No debiste abandonar Cartagena, forastero", en la qual apareixia el president del PP vestit de *cow-boy* i que va causar gran controvèrsia per les connotacions xenòfobes. Tot i que ACPV va liderar les mobilitzacions i va procurar posar davant de la pancarta personatges destacats fora de l'àmbit polític (Xavier Mariscal, Enric Valor, Josep-Vicent Marqués o Rosana Pastor entre altres)⁵³² el rerefons polític de les mobilitzacions estava ben clar i la presència de dirigents dels partits, especialment els socialistes, així ho confirmava. De fet, la UPV va interpretar aquell període preelectoral i la creació del BPJI, com un suport de l'editor Eliseu Climent i el seu entramat cultural/empresarial al PSPV-PSOE, que era realment qui podia parar electoralment el nou PP de Zaplana. S'entenia que s'havia produït una confluència d'interessos: ACPV ajudava el PSPV-PSOE a perpetuar-se en la Generalitat i el PSPV-PSOE continuava subvencionant l'entitat. Ja des dels temps de la coalició IU-UPV, criticada per Climent, les relacions ACPV-UPV s'havien refredat i ara s'arribava al punt més àlgid de la desavinença, que també ha estat impregnada per la contesa entre fusterians i terceraviistes. En qualsevol cas, alguns dels fusterians, com ara Toni Mollà,⁵³³ també reaccionaran enfront d'aquesta instrumentalització política tolerada.

⁵³¹ Segons Eliseu Climent es tractava de defensar els mínims aconseguits des del 1983 (Alberola, 2002: 23).

⁵³² Vegeu "Decenas de miles de personas apoyan en la calle la identidad cultural del País Valenciano", a *elpais.com*, 7/5/1995 (http://elpais.com/diario/1995/05/07/espana/799797610_850215.html, visita el 11/7/2012).

⁵³³ Vegeu Toni Mollà, "El conflicto valenciano", a *La Vanguardia*, 13/5/1996 (citada en Alberola, 2002: 24).

Un temps després de les eleccions, Mayor afirmarà en declaracions a *Levante* (30/11/1996) respecte d'aquest assumpte, que "no és seriós que personalitats que fan un treball cívic en pro de la llengua i la cultura, després se senten satisfetes votant partits centralistes" (citats en Alberola, 2002: 24). I si hi havia desavinences amb el catalanisme cultural, el camí per a adoptar les posicions del revisionisme fusterià estava més lliure.

Però abans d'aquest moment preelectoral hem de fer esment d'una difícil legislatura per al nacionalisme, en la qual torna a no tenir representació en les Corts i es viu l'escissió més important de l'actual règim, com ja hem avançat anteriorment. La UPV, en procés de reflexió, ha rebutjat la proposta de l'Assemblea d'Almussafes i ha declinat anar amb el PVN en les eleccions de 1991; però el nou fracàs en aquests comicis i l'extensió del discurs de la *tercera via* comencen a fer efecte en un partit que cada vegada fuig més d'explicitar les seues posicions en el terreny identitari, en part per l'efecte que pot causar en els mitjans de comunicació i en l'electorat, en part perquè comença a considerar-se la conveniència estratègica d'un gir valencianista (recordem que UV ha tret més del 10% dels vots i comença a haver-hi desavinences amb el catalanisme cultural) i, finalment, perquè algun dels dirigents comencen a rebaixar el to crític cap al valencianisme de convergència.

Mentrestant, el PVN comença a fer camí sobre la base dels regidors obtinguts en les comarques centrals i la Ribera Baixa, i amb l'objectiu manifest de preparar la convergència del valencianisme; ho comprovem en aquest visionari paràgraf de l'informe de la Comissió Executiva del *1r Congrés del PVN* (abril de 1992):

Estimem necessària la creació d'una plataforma, més o menys estable, d'entitats cíviques, culturals i polítiques del nacionalisme valencià, que pugui actuar com un bloc valencianista plural, però amb una major coherència en la seua visió, al voltant de la reivindicació de la sobirania del Poble Valencià. (...) Cal impregnar de valencianisme totes les capes socials (citats en Flor, 1994: 68).

Els dirigents del PVN participen en nombroses trobades per a assolir aquest objectiu i fins i tot participen en l'associació Futur Valencià. Dins de l'estratègia electoral i davant de la negativa inicial d'UPV, es farà una aproximació a Esquerra Nacionalista Valenciana (ENV), pràcticament l'únic partit nacionalista tricolor (entenent que, llevat

d'alguns elements aïllats, UV és regionalista). Aquesta aproximació tindrà com a resultat un protocol signat el 1993 entre els dos partits, PVN i ENV, per a presentar-se en coalició en les eleccions del 1995. Fins i tot el 9 d'octubre d'aquest anys van fer una ofrena conjunta a l'estàtua del rei Jaume I. Tot i que es tractava de les dues formacions amb menys militància i suport electoral (en comparació amb la UPV i sobretot UV), aquest principi d'acord situava en l'horitzó la possible unió del valencianisme. Com a part d'aquests moviments, el PVN va aconseguir d'ENV una declaració pública en què acceptava la unitat de la llengua, però el PVN encara no havia acceptat explícitament la nació valenciana (Flor, 1994: 59). La presència de partidaris de la tercera via dins del PVN, i no com una minoria, no va ser suficient en aquells moments (1993-1994) per a donar el pas de proclamar públicament que la nació a la qual retien fidelitat era la valenciana. En paraules de Pepa Chesa, encara calien tots els nacionalismes, el valencianista estricte i el catalanisme, calia anar sumant; primer cal tenir el País Valencià i més endavant es veuria si calia plantejar-se els Països (citada en Flor, 1994: 73). Així, tenim en aquells moments un debat sobre el marc nacional al si dels dos partits d'origen fusterià: la UPV, decantada encara cap als Països Catalans, i el PVN decantat cap al valencianisme estricte; però totes dues formacions mantenen una temerosa ambigüitat. Per a Vicent Flor, que en aquells moments encara no havia entrat en el PVN,⁵³⁴ aquelles eren indeterminacions inacceptables (1994: 74), tot i que entenia que dirigents com Francesc Ferrandis tenien clar que calia fugir del nacionalisme cultural que equipara comunitat lingüística a comunitat nacional: els valencians parlen català, però no són part de la nació catalana. En canvi, en les *Bases Ideològiques del PVN* del 1r Congrés, coordinades per Rafa Castelló, sembla que es vol tenir una postura equilibrada per a no agreujar les diferents tendències. Es parla que catalans i balears tenen una "situació nacional similar a la nostra" i s'ha buscat que entren en conflicte; això implica no deixar clar quin és el veritable marc nacional per a l'organització (Flor, 1994: 75):

⁵³⁴ Es declarava més a prop d'ENV, perquè considerava que era l'única formació nacionalista veritablement valenciana i que havia fet esforços notables per a la convergència valencianista. Però poc temps després acabaria militant en el PVN i sent un membre destacat d'aquesta formació, fins al punt de ser un dels coordinadors de la "Ponència política" del darrer congrés del partit el 1997.

En l'últim capítol al voltant d'una estratègia del nacionalisme a València, el punt sis ens mereix una lectura semàntica atenta: "En el decurs de l'assoliment de la sobirania del poble valencià, el PVN propiciarà la coincidència, progressivament més completa, amb Catalunya i les Illes, de manera que s'enfortisca el procés i es poguera plantejar coordinadament el progrés dels nostres pobles, en l'àmbit econòmic (potenciació de l'eix mediterrani), i en el polític, amb l'assumpció de les màximes cotes d'autogovern en una Europa integrada" ¿? (Flor, 1994: 76).

Això per a Flor encara és un residu pancatalanista, que s'ha de superar, no amb anticatalanisme, sinó afirmant la pròpia valencianitat, la nació valenciana, i no la catalana. Per altra banda, la bandera adoptada pel PVN és com la d'ERC, però amb l'estrella groga per a reforçar el seu europeisme, i això Flor considera que és una errada, perquè manté el pancatalanisme i defuig els símbols propis de la nació valenciana (la senyera oficial), encara que diguen en les esmentades *Bases...* que "el nacionalisme té molt poc a veure amb quatre consignes estèrils al voltant dels símbols o de la llengua" (citada en Flor, 1994: 77). En els dos anys següents, el PVN evolucionaria cap al valencianisme estricte i abandonaria aquestes indeterminacions. Això va servir perquè gent com Vicent Flor s'incorporara a la formació i contribuïra a reforçar aquest plantejament, que plasmaria en el *3r Congrés del PVN* de la mà d'un Rafael Castelló ja convençut de la necessitat d'afirmar el marc nacional valencià. Ara calia atreure la UPV cap a aquest "valencianisme estricte" i ja el 1994 Flor els dedicava aquest paràgraf:

Ens permetem aconsellar a la UPV l'inici d'un debat obert i plural en el si de l'organització i la militància sobre si mantenir el seu esgotat, fracassat i marginal pancatalanisme o obrir-se paulatinament cap a les pulsions socials, la voluntat i el desig de la ciutadania valenciana, cap a un nacionalisme plural, coherent amb la realitat que l'envolta i capaç de fer-se un lloc en les institucions i avançar electoralment. Diuen que en la sempre canviant naturalesa, a qui no s'adapta, la selecció natural el fa desaparèixer... (1994: 85).

No hi ha cap mena de dubte que el temps ha fet Vicent Flor profeta en la terra del valencianisme. Però el problema per a un projecte nacionalista valencià amb excessiu èmfasi en els aspectes subjectius (voluntat de ser), que és el que s'està forjant ja des d'aquest valencianisme de conciliació, és el que ja va plantejar Burguera (1991): la voluntat majoritària dels valencians és ser espanyols o, a molt estirar, mantenir una

identitat dual de caràcter regionalista, és a dir, subordinació del particularisme valencià a la idea de conjunt espanyola (vegeu “Dades sobre sentiment identitari. El País Valencià en contrast amb la resta de l’estat” en els annexos). Esgrimir aquests arguments per a negar la hipotètica catalanitat dels valencians, implica assumir el resultat mateix d’aquesta voluntat popular, que, ara com ara, no és altra que la de formar part del projecte nacional espanyol, i no substituir-lo per un d’estrictament valencià. Altra qüestió és que, tot i aquesta realitat, es plantege un projecte nacional alternatiu (alternatiu a la voluntat popular) i, una vegada fet aquest pas, s’opte pel que a priori seria menys rebutjat (almenys a la província de València), el de l’adscripció nacional valenciana. Però si es presenta aquesta alternativa enfront de la voluntat popular, vol dir que altres factors se sobreposen als elements subjectius de la nació, ja siga el territori, la història política comuna (el Regne) o les recents institucions comunes, que són elements objectius de més fàcil encaix amb el nacionalisme cívic que es vol plantejar. La llengua, en canvi, tot i que se li donarà sempre una importància central, se la va apartant com a factor de pertinença, precisament perquè es vol fugir d’un nacionalisme ètnic que, segons l’argumentació terceraviista, validaria el marc nacional dels Països Catalans. En qualsevol cas, tant la UPV, com el PVN, com després el Bloc, mai deixaran de donar al valencià l’estatus de llengua nacional, dedicant-li molta atenció en ponències polítiques, programes electorals, etc.

Una altra de les qüestions que apunta Flor (1994: 85-88), i paral·lelament també el PVN, en la línia de les posicions de la *tercera via*, és que cal superar l’esquerranisme que la proposta fusteriana planteja com a pràcticament inevitable (vegeu també Bono, 2000). Mirant més enllà, si es vol ser alternativa de poder, s’ha de renunciar a aquest alineament ideològic, i substituir-lo per un front ample amb l’element nacional com a prioritat (el bloc nacional del qual ja parlaven Mollà, Company, etc.). En l’opinió de Flor, la UPV ha de plantejar-se una convergència esquerrana amb EUPV o una convergència valencianista amb PVN, ENV, i potser també UV. I si es manté una orientació esquerrana dins d’un projecte nacionalista, aquesta ha de ser moderada, socialdemòcrata, pactista, que accepte el marc estatutari, no ancorada a la classe treballadora, ni a l’alternativisme ecologista, que són elements que poden generar

rebuig entre la majoria.⁵³⁵ La UPV aniria fent passes en aquesta direcció, per exemple, quan substitueix un pacte amb nacionalistes d'esquerres (el que havia signat en 1987 i 1989) per un altre amb Convergència i Unió en les europees de 1994.

Com ja hem comentat, Flor acabarà sent membre destacat del PVN i un dels diversos militants procedents del nacionalisme tricolor, perquè l'evolució del PVN al llarg d'aquesta legislatura en la línia de les demandes que feia el mateix Flor en 1993-1994, va permetre l'acostament i integració en el partit d'antics membres d'Unió Valenciana, ENV i Joventut Valencianista-JV, que era l'associació de la qual provenia Flor. El PVN, aleshores, era ja un projecte explícit de convergència valencianista.

Però el món blaver, ara agafant poder a través d'UV, encara estava lluny d'assumir la unitat lingüística (al marge d'opcions més conciliadores com ara ENV o JV) i la seua entrada en l'Ajuntament de València va implicar un retrocés en el procés de normalització lingüística, perquè es difongueren en discursos públics, circulars i altra producció escrita oficial les normes secessionistes del Puig, actuacions que eixamplaven la bretxa entre fusterians i blavers, i feien més complicada la pretensió de convergència.

Així i tot, es va produir el principi d'entesa amb ENV, que s'obriria també a l'interès per una operació semblant de part de l'exconseller socialista (i després conseller del PP) Rafael Blasco i un nombrós grup d'exmilitants socialistes. Inicialment això va donar els seus fruits amb la creació informal de Convergència Democràtica Valenciana (CDV), seguint intencionadament l'estela de la Convergència Democràtica de Catalunya de Pujol. Però el projecte no va quallar, en bona part perquè els impulsors d'aquesta proposta sabien que sense UV i la UPV, que van renunciar a formar part de l'operació, les possibilitats de caure en la marginalitat electoral eren moltes.⁵³⁶

⁵³⁵ Flor farà una altra recomanació a la UPV, la renovació de càrrecs i quadres dirigents, i especialment la del secretari general, Pere Mayor, que es mantindria quasi deu anys més en el càrrec entre UPV i Bloc, i que arribaria a ser president de Flor com a militant i dirigent del Bloc: "Pere Mayor, el (...) màxim signatari, a pesar de les moltes llistes electorals que ha encapçalat, no posseeix un carisma gens notori, la seua oratòria és en línies generals fluixeta, la cultura política adquirida dista de l'aprovat i les seues dots d'estadista sorprendrien per inexistents. Bon xicot, però la UPV necessita un nou secretari general" (1994: 94).

⁵³⁶ Vegeu "Ponència política" del *3r Congrés de PVN*, 1997.

Un temps després (desembre del 1994), la UPV celebrava el seu *VI Congrés*, que encara mantindria posicions que podríem anomenar fusterianes. En la “Ponència marc” d’aquest congrés trobem que la UPV fa encara una definició objectivista de la nació (pg. 1); no s’accepta la identitat dual del País Valencià i, en canvi, hi ha un discurs de confrontació entre la nació dels valencians (encara indefinida) i la nació espanyola (pg. 2); hi ha referències explícites a Joan Fuster com el pare del nacionalisme valencià (pg. 3); es desenvolupa també un discurs de confrontació amb el blaverisme i amb el valencianisme no fusterià (pg. 3); els Països Catalans encara són referència política:

Un nacionalisme valencià coherent amb els orígens del nostre poble i amb el seu passat històric, amb els senyals d’identitat i amb un projecte de progrés i futur, no pot prescindir ni de l’especificitat valenciana ni de la relació especial amb un àmbit d’identitat més ampli. (...) Pensar que el País Valencià (...) pot fer el seu camí en solitari (...) o que pot prescindir de tot reforçament i de tota referència a un espai compartit en història, llengua, i estratègia econòmica, cultural i política, és una forma de suïcidi nacional: és condemnar-nos a la dissolució com a país i com a poble, en forma de castellanització social, lingüística i política definitivament irreversible (pgs. 3-4).

Aquestes paraules cobren més importància encara si pensem que només dos anys després, en el *VII Congrés*, que abordarem més endavant, es produeix el gir terceravista que seguidament donaria lloc a l’aparició del Bloc Nacionalista Valencià i l’afirmació rotunda de la nació valenciana. També aleshores encara estava clara l’adscripció esquerrana del partit,⁵³⁷ que es feia compatible amb el pacte europeu liderat per CiU (també amb la presència de la formació esquerrana balear PSM).

Tot i que el revisionisme no havia arribat plenament a la UPV i una vegada confirmada la impossibilitat de la Convergència Democràtica Valenciana, es reprenen les converses entre UPV i PVN per a una coalició entre partits d’origen fusterià, com ja havien intentat sense èxit per a les generals de 1993. Aquesta vegada sí que s’arriba a una entesa, però, segons els dirigents del PVN, gràcies que la formació sorgida de l’Assemblea d’Almussafes va cedir molt, perquè la UPV més aviat es va imposar a les altres formacions del pacte electoral, començant per les sigles UPV-Bloc Nacionalista;

⁵³⁷ “Necessitem una política de caire igualitari i integrador. El neoliberalisme en voga legitima la desigualtat social i exalta l’enriquiment d’una minoria. (...) Nosaltres en canvi, estem a favor de la plena ciutadania social, de la igualtat econòmica, com exigència d’un plantejament democràtic radical” (pg. 5).

encara no va voler abandonar la seua denominació en benefici del projecte comú. En la “Ponència política” del 3r Congrés del PVN s’afirmarà que:

La política de fets consumats i la prepotència cap a les altres organitzacions per banda d’UPV fou la nota destacada. [També] la imposició de les condicions d’UPV en les candidatures autonòmiques, arribant a negar-se a que els candidats del PVN figuraren com a tals.

I precisament aquest pacte obrirà encara més la distància entre ACPV i la UPV, justament quan estava actuant el Bloc de Progrés Jaume I (en benefici del PSPV-PSOE a l’entendre de la direcció de la UPV). Des dels elements més catalanistes d’ACPV s’entenia que el PVN era una formació “neoblavera” (per seguir la terminologia de Bello, 1988) i, per tant, si la UPV tornava a una entesa amb ella estava aproximant-se a la *tercera via* i, en conseqüència, traint el paradigma fusterià. Paradoxalment, sembla que uns anys abans, Eliseu Climent s’havia manifestat contrari al pacte amb IU i va donar el vist i plau a l’aparició del PVN (Mayor, 1999: 56-47) –recordem també que Climent havia sigut l’editor de les dues obres principals de la *tercera via*–. En canvi, sí que havia vist de bon ull el pacte amb CiU per a les europees de 1994. Així doncs, entre velades acusacions i desencontres en el si del nacionalisme s’afrontaven les decisives eleccions del 1995.

4a legislatura (1995-1999): inici de l’era PP, escissió en EUPV i adopció de la tercera via per part de la UPV

Tot i l’esforç del Bloc de Progrés Jaume I i, en general, del món “progressista”, el PP de Zaplana aconsegueix incrementar al voltant de quinze punts percentuals, arreplegant pràcticament tot el vot del CDS, arrapant sufragis a UV i, sobretot i el que és més significatiu, provocant el canvi de vot de gran quantitat d’electors centristes del PSPV-PSOE, per a una victòria històrica, tot i que insuficient per a obtenir la majoria absoluta. Va ser necessari, doncs, el conegut com a “pacte del pollastre”, entre PP i UV, que iniciava el primer govern de dreta del període autonòmic. Per la seua banda, EUPV va continuar la seua línia ascendent, aprofitant la caiguda del PSPV-PSOE, i supera per primera vegada (i única) el 10% en unes eleccions autonòmiques. Mentrestant, l’operació “reagrupament del nacionalisme” no va donar el resultat

esperat, i UPV-Bloc Nacionalista⁵³⁸ obté pitjors resultats que la UPV en solitari el 1991, afectat pel vot útil i per la relativa fortalesa d'EUPV en aquells anys, al marge de les febleses pròpies.

No hi ha dubte que s'ha de fer una lectura en termes de desgast polític, de canvi de cicle fins i tot a escala estatal, en part també motivat per la crisi i l'atur estructural. Però la perpetuació subsegüent del PP en un País Valencià que era feu dels socialistes (una de les tres comunitats autònomes on van guanyar des de les primeres eleccions de 1977, i fins i tot la que més percentatge de vot va enregistrar i més distància va traure a la UCD, per damunt d'Andalusia), s'ha de llegir també per la regressió del teixit industrial, la terciarització accelerada associada al turisme, que genera una classe treballadora individualitzada i amb escassa consciència de classe. Això s'ha de connectar també a la desmobilització de l'esquerra i al fet que, en qualsevol cas, el PP està guanyant amb no més d'un terç dels vots, que el sistema electoral el converteix en majories absolutes aclaparadores.

Com succeirà amb el PP d'Aznar el 1996, l'arribada de la dreta al Consell no va suposar un canvi tant gran en diferents aspectes com havien anunciat els alarmants missatges que va emetre el PSOE en campanya. Recordem que, per exemple i a causa de la crisi econòmica i l'elevat atur, el PSOE ja havia fet una reforma laboral de caràcter liberal amb una important contestació (els famosos "contractes brossa"). Segons molts analistes, el PP arriba a les institucions amb part de la feina bruta feta (pel PSOE) i l'inici d'un període d'expansió econòmica. A això s'afegeix el fet que, tant al País Valencià com a l'estat, governava amb majoria simple i li calia el suport d'altres forces i, per tant, no es va considerar que calguera alterar massa el funcionament de l'administració. A grans trets, en aquells primers anys es va poder demostrar l'anunciada moderació i el centrisme de la "nova" dreta i, així, va continuar havent-hi línies en valencià, sanitat i educació públiques, etc. (tot i alguna incursió privatitzadora que, no obstant això, no era pionera, perquè també n'havia fet el PSOE).

⁵³⁸ La coalició estava liderada per la UPV i comptava també amb el PVN i diversos grups nacionalistes d'àmbit local (Nacionalistes d'Alcoi, Grau Unit de Castelló i Bloc Progressista de Monòver).

Per altra banda, tot i les pressions per part de sectors d'UV, tampoc es va alterar la norma lingüística i Zaplana va tenir l'habilitat d'anar apagant el conflicte amb la culminació de la proposta de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL) de la qual parlarem més endavant. El PP va adoptar una estratègia institucional que, per exemple, en el terreny simbòlic, els va dur a denominar-se Partit Popular de la Comunitat Valenciana, i no PP del Regne de València, que hauria sigut el desig del sector més blaver. Fins i tot el PSPV-PSOE, que amb més d'una dècada al capdavant de les institucions havia arribat a propiciar de vegades una identificació entre aquestes i el partit, i que, per exemple, havia acceptat la senyera oficial, mai ha arribat a adoptar el nom de Partit Socialista de la Comunitat Valenciana (tot i l'intent d'Alarte el 2009), circumstància que subratlla encara més les accions del PP en aquest àmbit. Així i tot, Zaplana havia d'acontentar els elements més blavers del partit i al soci de govern i va avalar alguna iniciativa en aquest sentit, com ara la deshomologació dels títols català i balear de coneixement del català al País Valencià, que seria recorreguda per ACPV i que implicaria un llarg procés judicial, amb l'anulació final de l'ordre de la Generalitat per part del Tribunal Suprem espanyol el 2006.⁵³⁹ La Generalitat haurà de pagar les costes d'aquest judici i altres que també ha perdut en els quals es posiciona en contra de la unitat lingüística. També ha tingut crides d'atenció dels tribunals per la demora en l'acatament de les sentències.

En definitiva, es produeix, en certa mesura, una continuïtat institucional entre el PSPV-PSOE i el PP-CV que culminarà més endavant en l'acord de reforma de l'Estatut el 2006-2007. Anselm Bodoque parla d'una visió subalterna dels governants valencians des de 1983, molt dependent de Madrid, i que ha anat confluint en una mena de plantejament de consens sobre què ha de ser el País Valencià:

Cal dir que els principals partits han anat convergint progressivament en idees i actuacions genèriques tant sobre la concepció de l'autonomia com del País Valencià i dels usos lingüístics, evolucionant des dels inicis de la transició fins ara. AP i UCD

⁵³⁹ Vegeu "Acció Cultural recorre la deshomologación de los certificados del catalán", a *Panorama Actual*, 2/12/1999; i "El Suprem afirma que valencià i català són la mateixa llengua i reposa la convalidació", a *Racocatalla.cat*, 6/4/2006 (<http://www.racocatalla.cat/noticia/10436/suprem-afirma-valencia-catala-son-mateixa-llengua-reposa-convalidacio>, visita el 16/7/2012).

impulsaven a finals dels anys 70 un regionalisme anticatalanista sense voluntat autonomista expressa, i el PSPV-PSOE una mena de valencianisme favorable a una autonomia forta: actualment tant el PSPV-PSOE, el PP i en bona mesura els partits menors mantenen una actuació política pràctica que podríem anomenar d'autonomisme emulatiu. (...) AP i UCD defensaven la preeminència del castellà (entenen que és una llengua universal i coneguda per tothom) sobre el valencià (llengua regional, diferent de la catalana, afectiva i entesa només per una part dels ciutadans), mentre que el PSPV-PSOE pretenia formalment la recuperació de l'ús normal d'aquesta segona llengua: ara, hi ha un consens pràctic que limita la recuperació lingüística a l'àmbit de l'educació (ensenyament obligatori de la llengua catalana i voluntarietat de l'escolarització en valencià), sense que s'hi haja normalitzat l'ús social o oficial, ni tant sols a l'administració autonòmica o local. Així mateix, s'ha assentant una idea del País Valencià com a societat regional espanyola dinàmica, integradora (a diferència d'altres pobles), que no viu del victimisme i del record del passat, sense tradició ni vel·leïtats actuals nacionalistes alternatives al nacionalisme espanyol dominant; un món liberal, modern, exportador i emprenedor. De fet, és una construcció intel·lectual farcida de tòpics i llocs comuns més que discutibles en termes històrics, econòmics i polítics, que busca generar emocions i que s'assembla, si més no, a la visió tradicional de la burgesia valenciana (2000: 4).

El PSPV-PSOE, per la seua banda, inicia amb aquesta derrota una crisi de lideratge i potser també d'identitat que es perllonga fins a l'actualitat, i ni tan sols en l'etapa hipotèticament favorable de govern de Rodríguez Zapatero ha aconseguit inquietar les clares victòries del PP. De fet, de ser electoralment equiparable a Andalusia per al PSOE, el País Valencià es va convertir a partir d'aquestes eleccions en una mena de Castella i Lleó, és a dir, un feu indiscutible del PP.

Pel que fa a EUPV, els bons resultats no van implicar un augment de la cohesió, i el sector crític reunit en el corrent Nova Esquerra, amb un important suport mediàtic (particularment el grup PRISA, llavors molt pròxim al PSOE), va intensificar la contestació a la direcció, que acabaria en la definitiva ruptura del 1997, quan es constitueix el Partit Democràtic de la Nova Esquerra, que tindria poca vida perquè el 2000 acabaria dissolent-se majoritàriament en el PSOE (de fet, el 1999 entraran a formar part ja de les llistes del PSOE en les autonòmiques com a independents i fins i tot a encapçalar llistes com és el cas de Cristina Almeida en la Comunitat de Madrid). Abans, la forta presència renovadora el 1995 ja va provocar que es produïren molts

pactes amb el PSPV-PSOE en l'àmbit municipal. Era la tercera fornada de fugues renovadores del PCE, després del primer grup d'eurocomunistes al principi dels vuitanta i els carrillistes uns anys després; tots aquests grups acaben alimentant les files del PSOE, en un procés que sembla produir-se quasi cíclicament, i en el qual quasi sempre hi ha una pretensió de substituir el discurs de classe per un de "més plural", amb altres ingredients del discurs "progressista", però rebaixant la centralitat del factor treball. Encara abordarem una altra d'aquestes pèrdues amb els corrents Esquerra i País, i Espai Obert ja al final dels anys 2000.

La concepció nacional d'EUPV al final d'aquesta legislatura té en consideració sense massa dubtes el marc Països Catalans, al marge del seu projecte federalista unitari per a tot l'estat espanyol,⁵⁴⁰ que, en qualsevol cas, recull algun tipus d'asimetria amb concessions especials (sobretot en el terreny de la cultura) a les nacionalitats històriques. S'ha de tenir en compte que ja internament IU està organitzada d'aquesta manera i, així, Esker Batua o Esquerra Unida i Alternativa gaudeixen d'una major autonomia respecte a l'organització federal que les seues homòlogues extremeña o càntabra. Quant al grau d'autonomia, EUPV, definida com a organització política sobirana (i des de la seua sobirania es federa en IU)⁵⁴¹ estaria a mitjan camí entre Extremadura i Catalunya, segons Fede Sabater, membre de l'executiva del País Valencià; per exemple, disposa d'identificació fiscal pròpia, cosa que no succeeix amb IU de Madrid o de Castella i Lleó. Diríem que la seua organització interna ja posa en pràctica d'alguna manera el que voldrien per a les diferents nacionalitats i regions de l'estat.

Tornant una altra vegada a la concepció nacional i tenint en compte les idees que exposa un dels militant del PCPV que més atenció prestava a aquestes qüestions en aquells moments, Josep Garcia Illa (1996a: 147-148), es defensa que cal combinar els

⁵⁴⁰ Així es desprèn per exemple d'un debat que van mantenir les joventuts de diferents partits (Bloc, UV i EUPV, a més de Joventut Valencianista, no adscrita a cap partit, una vegada desvinculada d'UV) sobre la qüestió nacional en el marc de la precampanya electoral del 1999. La posició d'EUPV, defensada per Amadeu Sanchís (més endavant candidat a l'alcaldia de València), era clarament fusteriana, enfront de les posicions entre terceraviàries i blaveres de les altres formacions (vegeu María Tomás, "Las juventudes valencianistas abogan por un nacionalismo más de utilidad que de identidad", a *Levante*, 18/4/1999).

⁵⁴¹ Vegeu Rafael Pla (1996), "El conflicte nacional valencià", a www.uv.es/~pla/conacval.html, 5 de setembre (visita el 26/3/1998).

trets subjectius i els objectius. La nació seria “una combinació dialèctica” d’aquests trets, com ja vam veure en el capítol de les definicions. Garcia Illa proposa considerar “una nació política que se sustenta sobre una nació ètnica”, perquè des d’una concepció materialista (que ja trobem perfectament configurada en Stalin, 1977), els elements subjectius sorgeixen dels objectius. Amb aquesta idea és fàcil entendre l’acceptació del marc nacional Països Catalans, perquè un tret objectiu clarament identificable, la llengua, està actuant per a definir el projecte nacional (tot i que la voluntat de ser es troba ben lluny de donar sentit als trets objectius). De tota manera, Garcia Illa considera que als Països els manca “una dinàmica de classes conjunta suficientment clara per a ésser considerats nacions” (1996a: 159). Per altra banda, “el País Valencià seria la branca més afeblida, el país català en què els trets catalans originals, la consciència catalana i la voluntat de formar una nació es troben més diluïts” (Garcia Illa, 1996b: 273). Els Països Catalans estan formats per “un nucli nacional (Principat) i uns països connacionals que comparteixen certs trets nacionals amb el nucli, que no formen de manera clara nacions ‘independents’ ni constitueixen una nació acabada en el seu conjunt” (1996b: 290). És un retrat ambivalent que recorda, en certa mesura, al plantejat en els setanta per Germania Socialista. Però, no obstant això, la idea de Països Catalans no s’abandona: separar les branques dels Països seria una “aberració científica [i] suposa l’afebliment d’aquesta cultura amb conseqüències tràgiques sobretot per a la part més dèbil [el País Valencià]” (Garcia Illa, 1996b: 279).⁵⁴² Es pot arribar a afirmar que hi ha una “nació valenciana”, però fer-ho implicaria el secessionisme lingüístic i cultural i, per tant, un empobriment cultural que debilitaria la nació pròpia i acabaria amb un definitiu procés d’assimilació (per part de la nació espanyola). S’ha de trencar la tendència divergent per la qual van optar les classes dominants de cada país per a insistir en la unitat que ens pot enfortir. El particularisme valencià, a més, es relaciona íntimament amb el regionalisme espanyolista: els que no volen ser catalans, volen ser més espanyols que valencians. La tercera via seria un element de confusió creat per a trencar amb les aspiracions

⁵⁴² Són paraules que recorden molt a les que ja hem exposat de la “Ponència marc” de la UPV en el VI *Congrés*: “pensar que el País Valencià (...) pot fer el seu camí en solitari (...) és una forma de suïcidi nacional: és condemnar-nos a la dissolució com a país i com a poble, en forma de castellanització social, lingüística i política definitivament irreversible” (pgs. 3-4).

nacionals dels valencians (Garcia Illa, 1996b: 280-283). En qualsevol cas, la feblesa de la consciència nacional és el taló d'Aquiles que cal afrontar; cal treballar perquè les classes populars valencianes senten com a propi el projecte nacional (dels Països Catalans) i per a això cal vincular-lo a la "transformació de la societat en un sentit progressista" (1996b: 285). Per a aquest militant, EUPV seria l'única opció representativa per al nacionalisme progressista i d'esquerres, tenint en compte els repetits fracassos de la UPV. En síntesi, la posició d'EUPV aleshores seria semblant a la que apuntava el mateix any un altre dels membres del PCPV i d'EUPV que ha escrit sobre aquestes qüestions, Rafael Pla, en un article en el qual contestava a Víctor Baeta, aleshores militant d'UPV: "l'única condició raonable que es pot posar és que, amb independència de la llengua i l'adscripció nacional de cadascú, s'estiga disposat a treballar per les llibertats nacionals de tots els valencians, com plantegen tant el PCPV com EUPV",⁵⁴³ i aquestes llibertats nacionals ens uneixen necessàriament als Països Catalans, com assenyala Pla.

Dirigint, doncs, l'atenció cap a la formació liderada per Pere Mayor, el fracàs de la marca UPV-Bloc Nacionalista en el bienni 1995-1996⁵⁴⁴ arriba quan els nacionalistes estaven moderant el seu discurs esquerrà, almenys formalment, i acabaven de pactar amb CiU per a les europees. De fet, el PSPV-PSOE, després de no aconseguir la integració de la UPV en les seues llistes el 1995, va acusar els nacionalistes de dretanització, tot i mantenir ells mateixos un pacte amb CiU en els darrers moments de González al front del govern central. EUPV també va atacar per aquest motiu la UPV, però uns anys després sosteniran a través d'Esker Batua el govern de la Comunitat Autònoma Basca encapçalat pels democratacristians d'EAJ-PNV. El suport a la moció de censura del PP en l'Ajuntament de Sagunt, que deixava fora de l'alcaldia el valencianista del PSPV-PSOE Manuel Girona, i els contactes entre les executives del PP-CV i UPV, van fer que aquest tipus de crítica anara a més, i encara més quan Mayor valora que Zaplana no haja sigut agressiu amb el tema de la llengua i tinga voluntat de solucionar el conflicte, alhora que es confessa decebut sobre aquestes qüestions per

⁵⁴³ Vegeu Rafael Pla (1996), op. cit.

⁵⁴⁴ Tot i que el percentatge de vot en les eleccions municipals va augmentar de manera considerable. Paradoxalment, es va baixar un punt percentual en autonòmiques i es va muntar quasi un punt en les municipals simultànies.

l'etapa del PSPV-PSOE en el Consell. No obstant això, uns anys abans la UPV s'havia oposat frontalment a la reforma laboral pactada entre PSOE i CiU i va donar suport a la vaga general que la va seguir, fins i tot quan ja havia pactat amb CiU (Mayor, 1999: 69-76 i 95-98), entre altres actuacions que palesen que en la UPV encara dominava l'esquerranisme.

En aquest context polític i amb la certesa que cal un canvi profund per a mirar cap al futur amb optimisme (Mayor, 1999: 100-101; Morera, 2007: 7-16; Hervàs, 2008), arriba el transcendent VII Congrés d'UPV a l'Eliana (desembre de 1996) i pràcticament en paral·lel el III Congrés del PVN, que marquen la intenció de constituir un front estable de partits nacionalistes i l'afirmació clara del marc nacional valencià. Pere Mayor assumeix la indefinició nacional prèvia a aquesta fita i el perjudici que això els va poder causar, però ara la UPV assumeix el terme "nació valenciana" de manera rotunda.⁵⁴⁵ Si el projecte polític ja estava abans circumscribit a l'àmbit valencià, ara es feia un pas més enllà i s'afirmava la nació valenciana deixant a banda definitivament el marc nacionals dels Països Catalans, que quedava restringit a la llengua i la cultura (i potser a l'economia amb el conjunt de l'euroregió mediterrània), i deslligat del projecte polític, d'acord també amb els seus socis CiU i PSM. Aquest pas del partit nacionalista majoritari es dona, segons la darrera ponència política del PVN (1997), per la influència de l'antiga Assemblea d'Almussafes (ara PVN), que ha sabut atraure la UPV als seus postulats, i segurament és així, perquè el PVN arriba a determinades conclusions sobre la nació dels valencians, les denominacions, els símbols, etc. (les de la tercera via) abans que la UPV; i poc després de la coalició electoral que va unir totes dues formacions, la UPV acaba acceptant aquesta línia de pensament sobre la qüestió nacional. També va tenir certa influència en els dirigents nacionalistes el fet de comprovar que una i altra vegada es fracassava electoralment i, en canvi, el valencianisme d'Unió Valenciana "tenia més crèdit" entre la societat que el que representava la UPV (Morera, 2007: 7).

La UPV va tenir clar que calia reagrupar el nacionalisme i va buscar la inspiració en l'obra de Joan Francesc Mira *Crítica de la nació pura* (1984). Fins i tot se'l va convidar a

⁵⁴⁵ Rotunda, però amb aclariments que denoten un sentit estratègic: "la nostra nació és el País Valencià. L'única nació políticament viable" (Morera, 2007: 12).

col·laborar en la redacció de la ponència política per a aquell VII Congrés d'UPV, on reflectiria part de les posicions que va desenvolupar l'any següent en *Sobre la nació dels valencians* (1997). Ja vam enquadrar aquesta obra dins de la hipotètica *quarta via*, que caracteritzàvem com una mena de “tercera via progressista”, millor adaptada al pensament i al llenguatge de l'esquerra nacionalista. En qualsevol cas, en aquell document intervingueren militants històrics com Doro Balaguer o Josep Lluís Blasco, i persones de diferents tendències dins del partit, com Xavier Hervàs (després portantveu del Bloc d'Esquerres i Sobiranista dins del BNV), Emili Selfa o Víctor Baeta (que després formaria part d'Esquerra Valenciana, que inicialment no va entrar dins del Bloc). En definitiva, l'executiva de la UPV va propiciar aquell viratge “valencianista”, però altres sectors del partit hi van participar (Morera, 2007: 9-10; Hervàs, 2008), encara que, en molts casos, amb postures menys trencadores de la línia anterior. Connectat amb això darrer, la resistència a aquest “canvi adaptatiu” no va ser minoritària i fins i tot va donar lloc a altres camins polítics, com ara l'aparició d'Esquerra Valenciana (1998), que fins el 2007 no va estar completament convençuda del projecte del Bloc (gràcies al viratge esquerrà que va suposar el pacte de Compromís),⁵⁴⁶ o la incorporació d'alguns militants al Front pel País Valencià (1998), el producte polític del Bloc de Progrés Jaume I, que apostava explícitament pels Països Catalans.

Enric Morera deixa clara la transcendència d'aquella ponència política, ja no per a la UPV, sinó fins i tot per al futur Bloc Nacionalista Valencià:

Ha sigut clau perquè ha orientat el nostre treball polític en els últims deu anys, [en el sentit] de superar el conflicte estèril, d'evitar la inacabable discussió dels orígens, dels fonaments, de les essències, i de delimitar el nostre camp d'acció sobre les qüestions que afecten la vida dels ciutadans, ja que calia que ens pronunciàrem sobre l'economia, les infraestructures, la sostenibilitat, el benestar social, etc. (...) Havíem d'ocupar-nos més de tot això i no tant, o no gens, de la controvèrsia de la llengua, de la cultura, de la

⁵⁴⁶ En Esquerra Valenciana pesava molt el component esquerrà, i fins i tot era central el factor treball en els seus posicionaments ideològics. Això els va dur a integrar l'Entesa el 2003 amb EUPV i a declinar la participació inicial en el Bloc, que en el seu primer congrés va mostrar una ponència política amb elements interclassistes. El nou rumb iniciat amb el pacte de Compromís el 2007 els va convèncer de la necessitat d'apostar finalment pel Bloc i s'hi van dissoldre.

bandera. (...) Sense negar la unitat de la llengua que compartim amb altres pobles, ni les col·laboracions que això ha de comportar en política cultural (2007: 10).

Podem reconèixer en aquestes paraules el discurs ja observat anteriorment quan abordàvem l'obra de Joan Francesc Mira. Es tractava de deixar clara la unitat de la llengua, però deslligar aquest element cultural de la concepció política, de la nació. I calia subratllar-ho definitivament per a no tornar a parlar-ne. La llengua, per exemple, havia de tractar-se ja només en termes de política lingüística, de normalització: cal que la llengua tinga més presència en l'ensenyament i en altres esferes socials, però no cal insistir en la seua denominació, en el seu origen, en les implicacions que això té per a la noció de nació, etc. Especialment perquè aquestes qüestions estan "allunyades de l'atenció majoritària dels ciutadans" (Morera, 2007: 11).

Per altra banda, calia que, una vegada aparcades aquestes qüestions, i afirmada la nació valenciana, s'abordara la unió del valencianisme sense exclusions. Això implicava tenir en consideració el nacionalisme tricolor, que també tenia clar el marc nacional (evidentment abans que la UPV), però marcava distància amb el nacionalisme fusterià que mantenia els Països Catalans com a marc nacional, tot i que vinguera d'una tradició comuna i estiguera més a prop de la UPV en altres qüestions. Aquesta aposta per la *tercera via*, doncs, feta en un moment de relativa fortalesa d'Unió Valenciana, obria una via per a la conciliació, però alhora semblava tancar la porta a la unió del nacionalisme d'arrel fusteriana. En aquest sentit, és una aposta estratègica amb riscos evidents, que van sospesar els protagonistes, i que requeria l'adaptació d'una militància socialitzada durant anys i fins i tot dècades en el paradigma fusterià. Dissortadament no disposem d'estudis semblants al que aquí presentem realitzats en aquells moments, però hem de pressuposar a través de la pròpia experiència i de converses informals mantingudes en la segona meitat dels noranta, que l'acceptació del marc nacional estrictament valencià no va ser fàcil al nivell de les bases i especialment fora de València i àrea d'influència. El mateix Morera diu que "aleshores, si preguntaves a qualsevol militant de la UPV quina era la seua nació, podies trobar-te respostes diverses" (2007: 11). La persistència, encara avui, de determinats dubtes en aquest sentit manifestada en el treball de camp en comarques com l'Alcoià també ens condueix a pensar que no va ser un canvi fàcil, més encara quan a les comarques hi ha

una convivència estreta entre diferents grups nacionalistes en àmbits com els casals Jaume I o actes organitzats per Escola Valenciana, per posar exemples habituals.

Aleshores, aquest congrés de l'Eliana preparava la unió del valencianisme i el repte immediat era tornar a aconseguir la unió amb els antics membres de la UPV organitzats en el PVN –tot i que també s'esperava alguna reflexió per part d'UV (Mayor, 1999: 101).⁵⁴⁷ Recordem que el PVN i la UPV ja s'havien presentat de la mà en les eleccions del 1995 sota les sigles UPV-Bloc Nacionalista juntament amb les formacions nacionalistes locals, a les quals també calia integrar. Després d'encontres complicats i certa distància,⁵⁴⁸ el 1997 es produeix una reunió per a acordar la constitució de la federació de partits que acabaria denominant-se Bloc Nacionalista Valencià, seguint l'estela del Bloque Nacionalista Galego, organització referència per a la UPV. El procés tindria una nova fita històrica el maig de 1998 quan s'inscriu el BNV com a federació de partits.

Poc després que la UPV fera el seu VII Congrés, el PVN feia el seu III (maig de 1997), al qual hem fet ja alguna al·lusió. En el preàmbul de la "Ponència política i estratègica", s'afirma:

La nostra proposta de conciliació, demostrada a bastament en l'acció política desenvolupada, oberta i generosa amb la resta, és assumida per sectors del valencianisme polític cada vegada més amples. En eixe sentit, no hi cap dubte que, malgrat l'escassetat dels nostres recursos, hem estat l'avantguarda ideològica i estratègica del nacionalisme valencià, durant tot el primer lustre dels anys noranta (línies 9-18).

En el PVN hi ha la consciència d'haver atret la UPV a les seues posicions i ho expliciten d'aquesta manera:

⁵⁴⁷ Segons Mayor, aquesta reflexió no va arribar perquè aleshores UV es veia dins de les institucions, amb una posició de poder respecte de la UPV i no van considerar que havien de fer una aproximació envers el (rival) nacionalisme d'origen fusterià (Mayor, 1999: 101-102).

⁵⁴⁸ Recordem que en el PVN hi havia cert malestar per com s'havia dut la coalició el 1995; hi havia la sensació de que la UPV havia actuat amb prepotència. Ara, en el nou acord, el PVN cobrava una importància major que la que implicava la seua xifra d'afiliats, perquè es va decidir actuar consensuadament entre tots els partits de la federació. Això va tenir difícil acceptació entre alguns militants de la UPV, que ho consideraven un greuge tenint en compte la desproporció d'afiliats (80% Bloc, 15% PVN) [Morera, 2007: 15].

Cal valorar l'experiència [la creació del PVN] com a molt positiva, ja que ha quedat demostrat en la pràctica com l'escissió d'UPV —no sempre resulta fàcil justificar un trencament— tan sols pretenia reorientar el rumb erràtic del nostre moviment, cap a una línia ideològica coherent amb els postulats nacionalistes, un programa polític ajustat als interessos concrets dels valencians, i una forma més oberta d'entendre les relacions polítiques, vers la recerca del consens (lin. 4930-4940).

Però també diuen que assumir la “responsabilitat de conciliació dels valencianismes polítics” (lin. 29-31) els ha suposat certs costos (la marginalitat) i ara volen fer un pas més enllà, que serà participar d'aquesta organització més gran que garantisca la continuïtat dels seus postulats (es veu ja a prop la creació del Bloc).

Altres apunts importants en aquesta ponència i que, en la majoria dels casos, provenen dels postulats de la *tercera via* i marquen la línia a seguir pel Bloc (almenys en els seus primers anys) serien:

- Aposta per un “*nacionalisme cívic* que lluita contra les altres formes de nacionalisme, siguen ètnics, estatalistes o una combinació dels dos” (lin. 429-431). Els elements voluntaristes són centrals, perquè la “sobirania política resideix en el poble i només en el poble” (lin. 432-433). Però trobem paràgrafs que poden semblar una mica contradictoris amb aquest plantejament: “els territoris amb una identitat cultural, històrica, i amb capacitat pròpia de govern, han demostrat empíricament que poden desenvolupar-se endògenament. I ho han aconseguit en evitar l'afirmació cultural pròpia orientada només cap el passat i apostar per un universalisme arrelat, que significa ajuntar el que tenim de particular amb allò universal. Açò només pot derivar d'una cultura nacional valenta, que afronta el món amb un discurs obert, i que pot albirar el futur amb valor precisament *perquè te un llinatge històric antic*” (lin. 2493-2505).
- Nacionalisme interclassista: es reclama “un compromís entre treball i capital” (lin. 911), perquè les polítiques de dreta o d'esquerra s'han mostrat insuficients, mentre que el nacionalisme “ha funcionat, i funciona, com a element insubstituïble per a aconseguir la cohesió dels individus de les societats amb trets nacionals” (lin. 607-609). Es diu explícitament que el PVN és una organització de “centre

progressista, oscil·lant entre el liberalisme progressista i la socialdemocràcia” (lin. 4748-4751).

- Aposta pel nacionalisme valencià oposat als altres dos projectes nacionals, l'espanyolista i el “pancatalanista”. Identifiquen el nacionalisme espanyolista com a polític i el catalanista com a cultural. Accepten que els marcs espanyol i català són referència indefugible per als valencians per diferents motius. S'afirma que “el nacionalisme catalanista a València ha negat sistemàticament la possibilitat d'articular un nacionalisme cívic valencià, amb el qual oposar-se al nacionalisme estatalista espanyol. Cal reconèixer, però, que, amb tots els errors que es vulguen assenyalar, ha estat el nacionalisme català a València la gran alternativa al nacionalisme espanyol, durant molt de temps, l'únic que li ha oposat un projecte polític, per poc sentit socialment que fóra. I, per tant, s'ha de reivindicar com l'arrel de la resta de propostes polítiques nacionalistes aparegudes amb posterioritat, que no deixen de ser una correcció dels errors comesos per l'únic nacionalisme polític, durant el franquisme i la transició democràtica, alternatiu a l'espanyol a València” (lin. 1606-1624). S'ha de desvincular explícitament la unitat lingüística de la unitat política [“hem de deslligar (...) la unitat lingüística evident i imprescindible, de la unitat política discutible i prescindible” (lin. 2552-2554)]. “El projecte del PVN —i també haurà de ser-ho el del Bloc Valencianista— és catalanòfil. Ni pancatalanista ni anticatalanista, el nacionalisme valencià ha de demostrar que la cooperació amb el catalanisme polític moderat és útil recíprocament” (lin. 4520-4525).
- Acceptació del marc estatutari i de les institucions d'autogovern com a vàlides per a l'articulació de la consciència identitària valenciana.
- Reivindicació de la simbologia estatutària, tot i que es vol fugir de la guerra simbòlica i s'ha d'evitar rebutjar altres possibilitats: accepten com a pròpia la senyera amb el blau, però no rebutgen explícitament la quadribarrada sense el blau.
- Reivindicació del valencianisme del primer terç del segle xx i d'opcions polítiques conciliadores com Germania Socialista. També s'assumeix com a referència l'obra *Sobre la nació dels valencians*, de Joan F. Mira.

- Rebuig del paper obstaculitzador d'ACPV i el BPJI pel seu essencialisme, regionalisme (catalanista, però alhora facilitador de la tasca dels partits nacionalistes espanyols d'esquerra) i atac al nacionalisme valencià.
- Reclamació d'un "tercer espai cívic i cultural" (lin. 3626), alternatiu al que ha representat ACPV, i liderat per organitzacions com Tirant lo Blanc.
- Proposta de creació d'un Bloc Valencianista (aquesta era la seua opció principal com a denominació)⁵⁴⁹ principalment amb la UPV, però plantejant per a un futur la inclusió del nacionalisme tricolor (ENV i després UV).
- Rebuig de pactes amb els partits estatals (Bloc Valencianista sobre Bloc Progressista): "el PVN és rotundament contrari a l'Olivera, és dir, a la barreja amb forces espanyolistes" (lin. 4308-4310). Com ja es coneix, els nous fracassos de 1999 i 2003 conduiran el Bloc al pacte de Compromís el 2007 amb EUPV i, tot i que amb reticències, els que eren militants del PVN ho acabaran acceptant.

Per altra banda, tot i que, a partir de les darreres ponències polítiques d'UPV i PVN, el BNV assumeix el País Valencià com la seua nació, un altre dels membres de la federació, Nacionalistes d'Alcoi (NdA), mantenia, fins a l'any 2000 (és a dir, ja amb el Bloc transformat en un partit unitari),⁵⁵⁰ una declaració ideològica en la seua pàgina web que afirmava que "NdA reconeix els Països Catalans com a àmbit de pertinença nacional, lingüística i cultural dels alcoians" i que "NdA farà servir com a senyeres oficials en els seus actes públics la quadribarrada o/i la senyera d'Alcoi". Potser es

⁵⁴⁹ Sobre aquesta qüestió, en aquesta ponència s'apuntarà que "amb l'adjectiu *valencianista* aconseguim evitar d'una banda la mala fama que ha generat sobre el terme nacionalista l'espanyolisme per tal de desacreditar les reivindicacions polítiques *perifèriques* i de l'altra evitar l'*estrangerització* que l'antivalencianisme aplica en no explicitar nosaltres quin nacionalisme defensem. En qualsevol dels casos no compartim l'argument que Bloc Nacionalista és preferible a Bloc Nacionalista Valencià per evitar el terme valencià que no *ven* a les comarques del sud. Alhora, amb el Bloc Valencianista contribuïm a impedir que UV aparega davant l'electorat com l'única opció *valencianista*. Inclús la denominació més simple de Bloc Valencià podria funcionar amb major eficàcia. Així mateix amb el substantiu *bloc* fem l'ullet a l'electorat progressista, i permetem una transició suau als votants més radicals de la UPV, el que no vol dir que no considerem altres fórmules com Convergència, Aliança, Unió, etc. El que no estem disposats a repetir és el greu erro que suposà la denominació UPV-Bloc Nacionalista, on només el PVN i els altres partits locals i comarcals renunciaren a les seues sigles i no hi hagué una transformació real del discurs ni de la imatge. Sembla, però, que la direcció d'UPV ha entès que el projecte global valencianista està per damunt del seu acrònim i que cal fer un esforç superador de les sopes de sigles" (línies 4264-4296).

⁵⁵⁰ La pàgina web, que, lògicament, ja no existeix, va ser visitada en febrer de 2000, un mes després de la celebració del Congrés Constituent del Bloc.

tractava d'una senzilla manca d'actualització del portal de l'organització a Internet, però el cas és que aquesta organització, membre de ple dret del Bloc, encara exposava públicament aquestes posicions en l'any 2000. És una mostra de les dificultats d'assumir uns preceptes que trencaven amb tota una tradició del nacionalisme valencià. Precisament, una de les hipòtesis que plantejarem és que a l'Alcoià, per determinades tradicions i característiques sociohistòriques, el marc Països Catalans es manté com a part del bagatge ideològic de la militància per damunt de les altres comarques analitzades.

En aquest sentit, i com ja hem esmentat abans, alhora que es donaven passes per a unir el nacionalisme valencià, se'n feien d'altres que tornaven a incidir en la fragmentació. Es tracta de l'aparició de dues formacions que tenen en comú el manteniment dels preceptes bàsics del discurs fusterià,⁵⁵¹ es a dir, esquerra i Països Catalans. Esquerra Valenciana (EV) és directament una escissió de la UPV i el Front pel País Valencià (FPV), tot i que va comptar entre els seus fundadors amb militants destacats de la UPV, com ara el xatívi Toni Cucarella, naix sobretot del Bloc de Progrés Jaume I i, fent-ne part, antics militants del PSAN, com ara Agustí Cerdà, o vinculats a ERC, que serà el destí final de l'organització (sota les sigles pròpies Esquerra Republicana del País Valencià); també comptaran amb elements que havien estat vinculats al PSPV-PSOE com Toni Roderic o Jaume Ivorra. Però totes dues formacions, EV i FPV, apareixen perquè el "viratge blaver" de la UPV aconsella l'aparició de forces amb vocació electoral que tinguen com a marc nacional els Països Catalans. Els que impulsen aquestes organitzacions són conscients que la militància nacionalista encara és majoritàriament fusteriana, té en ment una nació comuna d'arrel lingüística i integrada per tots els Països, i per això se'ls ha d'oferir una oferta d'acord amb el seu posicionament ideològic, d'esquerra i catalanista. En la declaració ideològica del Front pel País Valencià es fa al·lusió directa a aquesta motivació, parlant de les insuficiències del nacionalisme valencià:

[És una] *insuficiència (...) la trajectòria erràtica de la UPV. En un primer moment definits d'esquerres, després per l'ecologisme-pacifisme-feminisme, i d'un temps ençà*

⁵⁵¹ De fet, a principi dels 2000 mantindran negociacions per a acudir a les eleccions en coalició, però finalment no es va produir la confluència definitiva.

ocupant un espai polític "central i centrat", és a dir: un espai de dretes, com proven els seus pactes amb CiU primer, amb el PP després, i, a l'entremig, l'acostament als regionalistes de caire feixista d'UV. El desplaçament de la UPV en l'eix social cap a la dreta, i l'abandó de qualsevol referència al catalanisme polític i cultural, va acompanyat d'una resituació en l'eix nacional que deixa la UPV en el regionalisme subsidiari i tributari del regne d'Espanya.

En aquesta declaració ideològica, subratllen que són l'herència del BPJI i que el plantejament de creació de l'AVL (una AVL "de la qual el BNV és còmplice") és el fet que els decideix a donar el pas d'estar presents en política. La síntesi de la seua declaració de principis seria aquest paràgraf de la declaració ideològica: "El FPV neix del BPJI i és una organització d'esquerres, independentista i que té com a marc nacional els Països Catalans. Els valencians som part de la nació catalana".

Per la seua banda, Esquerra Valenciana, tot i el seu posicionament ideològic, formarà part de les negociacions per a la creació del Bloc Nacionalista Valencià, i fins i tot va arribar a estar present en el seu congrés fundacional, presentant esmenes per tal d'apropar el nou partit als seus postulats, com veurem en l'apartat següent.

Així doncs, aquesta interessant legislatura pel que fa als partits nacionalistes i les qüestions politicoidentitàries, deixa el BNV constituït ja en una federació de partits; l'aparició de nous partits que mantenen els postulats fusterians; un PP que ha jugat perfectament les seues cartes en el terreny identitari mostrant un discurs "valencianista" que aprofundeix en la crisi d'UV, i presentant en societat la iniciativa conciliadora de l'AVL; un PSPV-PSOE sumit en una profunda crisi de la qual sembla no haver eixit; i EUPV experimentant una traumàtica escissió que amenaçava amb la rebaixa dels èxits electorals de 1995-1996.

5a legislatura (1999-2003): intents d'entesa entre les forces progressistes i naixement del Bloc

L'ocupació estratègica de l'espai regionalista valencià que van realitzar Zaplana i els seus col·laboradors (veneració de tradicions, homenatge als símbols, i altres elements d'aquest "valencianisme emotiu", a més de les transcendents captacions de dirigents d'UV per a les llistes del PP, com la de la consellera d'Agricultura i vicepresidenta d'UV Maria Àngels Ramon-Llin) va ser suficient perquè Unió Valenciana no aconseguira

superar el 5% i es quedara per primera vegada fora de les Corts.⁵⁵² La important pèrdua d'UV és aprofitada lògicament pel PP, que també arreplega vots d'electors centristes del PSOE que havien interpretat que Aznar o Zaplana sí que desenvolupaven una política centrista. Evidentment, també va ajudar, i molt, l'inici d'un període d'expansió econòmica, el principi de l'ona curta que es va combinar amb la desregulació urbanística (vegeu "Elements rellevants de l'estructura social i econòmica del País Valencià. Apunts sobre el model de desenvolupament valencià" en els annexos) per a viure una època de bonança i desenvolupament econòmic insostenible, que aplaudia gran part d'una població esgotada pel llarg període de l'atur estructural, coincident en bona mesura amb l'època de govern del PSOE. Tots aquests elements, entre altres, propicien la primera majoria absoluta del PP, que inicia un llarg període de domini absolut de les institucions valencianes per part de la dreta (les Corts, el Consell, les tres diputacions, i les tres capitals de província entre altres organismes seran governats pel PP durant setze anys més, desenvolupant un País Valencià a la seua mida i sense gaire contestació fins als darrers anys, en paral·lel a la gran crisi econòmica iniciada en 2007-2008). Mentrestant, el PSOE, que perdia pel centre, compensava aquesta pèrdua amb les aportacions de Nova Esquerra, que ja formava part de les seues llistes i aconseguia arrapar uns quants vots a EUPV, que amb certa dificultat aconseguia mantenir la presència en les Corts (experimenta una caiguda de gairebé el 50%). S'inicia un període d'alta concentració de la representació i en les pròximes legislatures el bipartidisme només es guanyava l'apel·latiu d'"imperfecte" gràcies al fet que EUPV aconseguia superar el 5% cada convocatòria.

Pel que fa als dos valencianismes, el regionalista i blaver d'UV i el fusterià revisat del Bloc (ja sense les sigles d'UPV), aconseguixen ajuntar quasi el 10% dels vots, però totes dues formacions es queden a unes dècimes de la fatídica barrera autonòmica i, amb un suport de més de 100.000 vots cadascuna, es queden fora de les Corts, com ja hem comentat en el cas del partit que liderava Héctor Villalba. La lectura emocional de tots dos fracassos, però, és ben diferent en cadascuna de les formacions, al marge de

⁵⁵² Recordem que el 1983 van tenir diputats dins de la coalició amb AP i després sempre havien aconseguit representació en solitari.

la comuna referida al caràcter antidemocràtic d'aquesta barrera electoral,⁵⁵³ que es va fer palès més que mai en aquests comicis. En el cas d'UV, estem parlant d'un partit que ostentava la presidència de les Corts i que formava part del govern encapçalat per Eduardo Zaplana, que tenia diputat a Madrid, una força que mai havia estat fora de les Corts (implícitament tampoc les deixaria ara, perquè hi va haver fugues de dirigents cal al PP, que entrarien novament en les Corts en les seues llistes, com ara la consellera Ramon Llin), que acabava de renovar-se i apostar per un nacionalisme de baixa intensitat a l'estil del Partido Aragonés. En definitiva, per a UV aquesta derrota significa una tragèdia sense precedents que, ulteriorment, ha implicat la seua pràctica desaparició i, amb ella, la completa marginalitat del blaverisme –s'entén els grups els membres dels quals no han passat a integrar el Partit Popular (les fugues al PP s'han anat succeint ininterrompudament des del 1999).⁵⁵⁴

En canvi, en el cas del Bloc, que venia d'uns resultats desastrosos en les eleccions del 1995, que havia fet el seu "pas del Rubicó" (en paraules de Morera, 2007: 13) declarant el País Valencià com a fidelitat nacional única, i que era una aposta de confluència del valencianisme (en primera instància només el d'origen fusterià, però amb aspiracions d'aglutinar-lo tot), doblar pràcticament els vots i quedar-se a les portes d'entrar en les Corts per primera vegada (sense l'ajuda d'una coalició) tindria, quasi lògicament, una doble lectura. La primera i immediata, frustrant, perquè una altra vegada es quedaven sense presència en la cambra valenciana, que era la seua màxima aspiració de sempre, tenir incidència en la política valenciana a través de les institucions d'autogovern. Però els dirigents del Bloc també van fer ràpidament una altra lectura: estaven més a prop que mai d'aquest objectiu, per primera vegada els

⁵⁵³ Després d'aquelles eleccions, l'edició digital del *Levante* proposava una enquesta on-line que preguntava als lectors si estarien d'acord a rebaixar el sostre electoral del 5 al 3%. Al marge de les prevencions obligades per a aquesta modalitat d'enquesta, i considerant que la majoria dels lectors del diari seran votants de partits majoritaris (per tradició politicomediàtica, especialment el PSPV-PSOE) el resultat final va ser contundent: el 78% estaria a favor d'aplicar aquesta rebaixa (*Levante-emv.com*, 31/6/1999).

⁵⁵⁴ Una de les incorporacions més notòries va ser la de bona part de Joventut Valencianista (els afins a Lluís Bertomeu), que havien sigut expulsats uns anys abans d'UV i que semblaven dirigir-se cap al valencianisme de conciliació. Apadrinats per Maria Àngels Ramon Llin, es van incorporar al PP en febrer de 2000 (vegeu "Una trentena de miembros de Joventut Valencianista anuncia su inminente ingreso en el Partido Popular", a *elpais.com*, 16/2/2000). Hem d'entendre que, al marge de la persistència de grups blavers de caràcter minoritari com ara UV, ENV, CV, etc., el PP compta amb membres que podríem enquadrar dins del blaverisme.

valencians els donaven suport en un nombre notable i, per tant, el camí iniciat amb el VII Congrés de la UPV i el III Congrés del PVN i continuat amb la federació de partits BNV, incloent-hi l'afirmació de la nació valenciana, es confirmava com a encertat; aleshores, calia posar-se a la feina per a confirmar la tendència i entrar per fi a les Corts el 2003.

Però abans d'aprofundir en un dels fets que més ens interessien d'aquest període electoral, la fundació del Bloc com a partit, repassarem altres qüestions que també van protagonitzar el debat polític i identitari, com ara la possibilitat de formar una entesa de forces progressistes per a les generals de 2000, la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua o la irrupció de Valencians pel Canvi ràpidament lligat al Bloc.

Respecte de la primera qüestió, l'aliança de candidatures de progrés per a les generals, es va plantejar només per al Senat, les regles electorals d'accés del qual pràcticament impossibiliten l'obtenció de representants a les forces minoritàries. Per la seua limitada quantitat d'escons (només quatre per circumscripció), és una cambra de fàcil control per les majories. El PP concentrava aleshores tot el vot de la dreta (i més encara després de la caiguda d'UV) i, segons anunciaven les enquestes, podia acumular el 75% dels representants valencians. El PSPV-PSOE sabia que només una concentració semblant del vot podia decantar la distribució cap al 2-2 per circumscripció en compte del 3-1 esperat (sumats hagueren representat un contundent 9-3 al País Valencià) i per això va iniciar conversacions amb EUPV i Bloc, una vegada ja pràcticament assimilat el Partit Democràtic de la Nova Esquerra (PDNE).⁵⁵⁵ Aquesta entesa era una demanda dels mitjans de comunicació "progressistes" i, en certa mesura, de la població⁵⁵⁶ i de la societat civil. Per exemple, ACPV va ser una de les entitats que va reclamar aquesta entesa de les forces progressistes.⁵⁵⁷ També gent que després integraria Valencians pel Canvi o la plataforma No ens Resignem demanarien aquest pacte per al senat. L'entesa finalment fracassa perquè el PSPV-PSOE es va adjudicar tots els llocs d'eixida segura i

⁵⁵⁵ Com ja vam comentar, el PDNE acabarà integrat majoritàriament dins del PSPV-PSOE, però una minoria es va resistir a l'assimilació i va crear el partit Esquerra Verda, que anirà apropant-se després al Bloc i formant coalició en repetides ocasions fins a la darrera de Coalició Compromís.

⁵⁵⁶ Vegeu l'enquesta digital del diari *Levante* sobre el grau d'acord amb la formació d'aquesta entesa, que donava un 70% (edició digital, 30/11/1999).

⁵⁵⁷ Vegeu "Acció Cultural sollicita una 'entesa' al Senado nacionalista y progresista", a *Panorama Actual*, 11/1/2000.

només cedia en algun de probable. De tota manera, per influència d'IU federal, ja sense Anguita en la primera línia, EUPV sí que va pactar finalment, però es va quedar sense senador (el PSOE només en va obtenir un per província com anunciaven les enquestes). Sens dubte era un moment pactista, amb una esquerra en estat de xoc i incapaç de reaccionar enfront de l'articulació d'una dreta forta i cohesionada. Fins i tot quan fracassa aquesta entesa que hauria inclòs el Bloc, representants de les diferents forces progressistes creen l'esmentada plataforma No ens Resignem (alguns dels elements més visibles serien Miquel Coll, Enric Tàrrega o Vicent Àlvarez) per a demanar de manera conjunta que cap vot es quede a casa, tot i que es presentaven finalment per separat.⁵⁵⁸

L'aparició de Valencians pel Canvi (VxC) també s'ha de contextualitzar dins d'aquesta inquietud per "aturar la dreta". Els Cucó, Mira i companyia, en el *Manifest per la dignitat del País, per la dignitat de la política* (1999), que és el document inicial de VxC, critiquen durament el PP, però també el PSOE i afirmen que cal una regeneració, la defensa ferma de la llengua, la cultura, el territori i els ciutadans, i que estan disposats a donar suport qualsevol iniciativa que anara en aquesta línia. Les converses amb el Bloc van ser molt ràpides i efectives i, per tant, sembla que aquests Valencians pel Canvi, desitjosos de participar activament en política, van considerar que era el Bloc la formació que millor podia defensar el seu Manifest. Recordem que un dels més destacats signants d'aquest document va ser Joan Francesc Mira, que va ser potser qui va donar les claus per a fer aquell pas del Rubicó a la UPV i que, de fet, havia participat en la "Ponència política" del seu darrer congrés. Després del pacte amb CiU⁵⁵⁹ i de la moderació del discurs esquerrà per a situar-lo en els difusos paràmetres del progressisme alhora que es feien picades d'ull a la petita i mitjana empresa, el pacte amb VxC per a les generals 2000 era un missatge clar a l'electorat: el nacionalisme valencià, tot i determinats elements interclassistes alimentats pel tarannà d'aquesta mena de front nacional que implicava el Bloc, continua ubicant-se ideològicament en l'esquerra. La presència de diferents personalitats progressistes del món intel·lectual i

⁵⁵⁸ Vegeu María Tomàs, "No ens Resignem se presenta en Valencia", a *Levante*, 3/3/2000.

⁵⁵⁹ Molt criticat des del progressisme valencià, especialment perquè CiU va sostenir el govern d'Aznar entre 1996 i 2000 (vegeu, per exemple, l'article de Manuel S. Jardí, "Sin noticias del Bloc", a *Levante*, 6/12/99).

de la cultura va captar l'atenció dels mitjans de comunicació i, així, el Bloc va tenir una propaganda extra, especialment en el *Levante*, on VxC i, per extensió, el Bloc, van aparèixer en una proporció molt major de la que estaven acostumats els nacionalistes i, fins i tot, amb un tractament més benèvol, tot i els durs enfrontaments amb el PSPV-PSOE, motivats sobretot pel suport a la candidatura del Bloc per part de Ferran Torrent (després candidat al Senat per Bloc-VxC) i Ramon Lapiedra (que faria el pròleg del llibre promocional de Pere Mayor; vegeu Lapiedra, 1999), tots dos membres del Consell Valencià de Cultura (CVC) per elecció dels socialistes. De fet, Torrent anirà finalment com a candidat al Senat i no al Congrés per a no haver de dimitir de membre del CVC; els atacs des del PSPV-PSOE motivaran que l'escriptor sedavienc base part de la seua campanya en un contraatac centrat en la figura de Ciprià Císcar, al qual fa responsable de la crisi estructural del PSPV-PSOE i d'una manera nociva de fer política.⁵⁶⁰ Aquesta aliança Bloc-VxC tampoc va permetre als nacionalistes accedir al Congrés dels Diputats el 2000, però va representar els millors resultats en unes eleccions generals (fins que s'accedeix a la cambra baixa el 2011), i es van més que duplicar els vots, especialment a València, circumscripció on hi havia més possibilitats i estava encapçalada pel tàndem Mira-Torrent.

Pel que fa a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), tot i que es va crear al final del 1998, és en aquesta legislatura quan comença a funcionar de manera efectiva, quan es constitueix el seu plenari i quan es prenen els primers acords importants en el seu si, després de desbloquejar-se l'acord entre els dos partits majoritaris (Aguiló, 2005: 129). Ja vam comentar que la posada en marxa d'aquesta institució per part del govern de Zaplana, va tenir la intenció de finalitzar amb el conflicte lingüístic de manera més o menys consensuada, i escenificar la presa d'iniciativa per part dels populars en aquesta qüestió, cosa que sembla que van aconseguir. Entre l'oposició hi va haver molts dubtes, perquè fins aleshores la referència acceptada entre l'esquerra i el nacionalisme havien sigut tant l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) com l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (IIFV). Però la política de fets consumats va obligar a un

⁵⁶⁰ Vegeu Empar Aigües, "El apoyo de Lapiedra y Torrent al Bloc causa decepción en el PSPV", a *Levante*, 14/1/2000; J.J.G., "Ferran Torrent (Bloc) irá de candidato al Senado en lugar del Congreso para no tener que dimitir del CVC", *Levante*, 2/2/2000; i Ferran Torrent, "Un saludo a la afición de izquierdas", a *Levante*, 7/3/2000.

reposicionament a aquests partits per tal de no quedar fora d'una institució que havia de ser el nou i únic referent normatiu i que, per tant, havia de desenvolupar la norma vàlida a partir d'aleshores. Així, mentre que els partits i associacions clarament catalanistes (i extraparlamentàries) com el FPV, PSAN o ACPV tenien a l'inici del 2000 una posició clarament de boicot, EUPV, que havia votat en contra de la Llei de creació de l'AVL, ara es plantejava participar activament en la constitució de l'Acadèmia per a presentar candidats que defensaren fermament la unitat de la llengua.⁵⁶¹ Finalment EUPV votarà en blanc, però el PSPV-PSOE votarà a favor i participarà activament i de manera convençuda en la seua creació.⁵⁶² També el Bloc, en la línia del seu apropament als postulats de la *tercera via*, mostrarà des de fora de les Corts, una actitud col·laboradora amb la nova AVL. Posteriorment, en la primera meitat del 2002, quedara fixat el referent normatiu oficial, que no serà altre que el ja existent fins al 1995 i que prescriuen tant l'IEC com l'IIFV (de fet, l'IEC reconeix l'autoritat lingüística de l'AVL; vegeu Figueres, 2005: 104). En la mateixa línia, l'AVL ha ratificat en diferents documents la unitat de la llengua, amb el suport inicial del PP i, per tant, ha contribuït a tancar la porta al secessionisme lingüístic i minoritzar el conflicte per la llengua, com ja es plantejava en *Document 88*. En qualsevol cas, aquest camí no va ser ni molt menys de roses, perquè dins del PP hi ha hagut sempre moltes resistències i en la primera legislatura al capdavant del Consell (juntament amb UV) va arribar a reconèixer l'autoritat de la secessionista Real Acadèmia de Cultura Valenciana (RACV), que rebia una important subvenció de la Generalitat (suports econòmics que han continuat fins a l'actualitat).⁵⁶³ I darrerament, al final del 2010, els grups de l'oposició van denunciar la intromissió política per part del Consell en el treball de l'AVL, perquè membres del govern valencià van demanar a l'AVL que no continue pronunciant-se sobre els "principis i criteris per a la defensa de la denominació i la identitat del

⁵⁶¹ Vegeu Maria Tomàs, "El Front pel País Valencià dice no a la Academia porque 'fija legalmente el secesionismo'", a *Levante*, 28/2/2000

⁵⁶² Vegeu "La AVL queda constituïda con 83 votos a favor y seis en blanco", a *Diariocriticocv.com*, 15/6/2001 (<http://www.diariocriticocv.com/noticias/la/avl/queda/constituïda/con/83/votos/favor/seis/en/blanco/not40859.html>, visita el 23/7/2012).

⁵⁶³ Vegeu Francesc de P. Burguera, "La 'Tómbola' de la llengua", *Levante*, 19-11-99; "El Bloc exige al Consell que no subvencione a la RACV y Lo Rat", a *lasprovincias.es*, 20/1/2006 (<http://www.lasprovincias.es/valencia/pg060120/prensa/noticias/Politica/200601/20/VAL-POL-182.html>, visita el 23/7/2012).

valencià” i novament sobre la unitat de la llengua.⁵⁶⁴ Quan semblava que l’AVL contribuiria a acabar amb el conflicte lingüístic, sembla que a curt i mitjan termini encara es viuran situacions políticament conflictives, sobretot perquè encara hi ha grups secessionistes que mantenen la seua pressió i influència dins del PP.

Una vegada feta l’aproximació a aquestes qüestions, passem al que hem anunciat com a assumpte central d’aquesta legislatura, la definitiva creació del Bloc com a partit i la realització del seu primer congrés. Central perquè suposa la definitiva consolidació d’un projecte en el qual es produeix un canvi estratègic crucial al si del nacionalisme i perquè és aquesta formació la que més intensament ha debatut sobre les qüestions identitàries. De fet, al llarg de tot aquest repàs per les diferents legislatures necessàriament estem prestant més atenció al Bloc que no a EUPV o el PSPV-PSOE, que són partits on el debat sobre aquestes qüestions ha tingut menys pes i les posicions, per tant, no han variat tant. Ens centrarem en la ponència política i estratègica d’aquest I Congrés: “Units en bloc pel futur. L’aposta valenciana”.⁵⁶⁵ Els principals elements que hi trobem són:

- Pluralitat de referències: el Bloc es manifesta hereu principalment de la UPV i del PVN (fan seues les darreres ponències polítiques d’aquestes formacions), i també dels Nacionalistes d’Alcoi. Però també es consideren continuadors del nacionalisme fusterià dels seixanta i dels anteriors (Renaixença, principi del segle xx, Segona República i immediata postguerra). Externament, es parla del grup Galeuscat i especialment del BNG, que seria l’espill en el qual es mira la formació valencianista.
- Aposta pel *nacionalisme de confluència*:⁵⁶⁶ es fa una interpretació d’aquesta posició en termes de “maduresa”, que ha permès la unió entre diferents

⁵⁶⁴ Vegeu “El Bloc acusa al PP de ‘intentar dinamitar’ la AVL”, a *Diariocriticocv.com*, 2/12/2010 (<http://www.diariocriticocv.com/noticias/el/bloc/acusa/al/pp/de/intentar/dinamitar/la/avl/not158826.html>, visita el 23/7/2012).

⁵⁶⁵ Treballem amb la proposta prèvia al Congrés, que, a grans trets, va ser aprovada durant les sessions d’aquella trobada fundacional.

⁵⁶⁶ Abans d’aquest congrés es parlava de *nacionalisme de convergència*, però potser ara es volia fugir de l’associació amb CiU, que estava generant moltes crítiques i per això es va escollir el terme *confluència*. Després agafaria més força el terme *conciliació*; i finalment, quan es considera que el valencianisme és ja un projecte unitari a l’espera de la integració definitiva d’algun grup del nacionalisme tricolor, es prefereix valencianisme de *construcció*.

concepcions. El que importa ara és la consolidació del valencianisme i no s'ha d'insistir en les diferències sinó en el que uneix. S'assumeix que la ponència no satisfarà al 100% a ningú, però serà acceptable per a tots si els militants posen l'accent en la unió. Es fa èmfasi en la *diversitat i pluralitat del valencianisme unitari* (el del Bloc) i que això és un valor a preservar i potenciar: “el BLOC és l'organització política conjunta dels nacionalistes valencians, per damunt de la seua procedència ideològica o partidista. (...) Tots els militants i col·lectius han de defensar la pluralitat interna com un dels millors patrimonis del nostre valencianisme, perquè una visió estreta o particular del BLOC perjudicaria el conjunt de l'organització”.

- Valencianisme: és un dels tres eixos que articulen el “marc de referència ideològic” del Bloc, juntament amb la democràcia i el progressisme.⁵⁶⁷ Tornen a subratllar, com ja ho van fer la UPV i el PVN, que la nació dels valencians és el *País Valencià* (és la denominació que s'utilitza sempre). En conseqüència, el projecte del Bloc és “inequívocament valencianista”. Es defensa la “sobirania nacional del País Valencià”; el País Valencià és “un subjecte col·lectiu amb dret a la sobirania política”.
- Assumpció (no obstant això) dels lligams històrics, culturals i lingüístics amb la resta de Països Catalans: s'accepta que es prové de la tradició fusteriana i que aquesta apostava pels Països Catalans com a marc, però ara cal adaptar-se a la realitat social i política per a reivindicar un marc exclusivament valencià i demanar que la resta de territoris de l'estat respecten “la nostra capacitat de decidir l'avenir polític de la nació valenciana”. Això és compatible amb la qualificació de l'anticatalanisme com un “moviment reaccionari” i una “ideologia antivalenciana” i amb la insistència en la necessitat d'acords amb les illes Balears i Catalunya en qüestions lingüístiques, culturals i econòmiques (especialment quant a la vertebració de l'eix mediterrani).

⁵⁶⁷ Retrospectivament, Enric Morera manifestarà que, a partir de 1999, abans de les eleccions autonòmiques, “el trípod que forma la base política del Bloc [és]: la definició de la nostra nació [el País Valencià], la pràctica d'un nacionalisme de conciliació (tots dos recollits en la ponència del VII Congrés de la UPV) i la defensa dels interessos econòmics i socials d'una majoria de la població valenciana (que recull el ‘Programa Valencià’)” (2007: 21). De fet, a partir d'aquell moment es diu que s'aparten del conflicte identitari i posen l'èmfasi en les qüestions que importen a la ciutadania: el treball, el benestar, l'educació, la sanitar, etc.

- Crida als nacionalistes tricolors: s'apunta que ja s'han incorporat membres de JV, UV i ENV, i que aquest nacionalisme de confluència és la casa de tots els valencianistes.
- Pluralitat de vies d'exercici de la sobirania: es parla d'autodeterminació, de dret a decidir, però es reconeix la pluralitat interna i "les diverses formulacions tàctiques de cara a l'exercici de la sobirania nacional". És a dir, s'admeten independentistes i no independentistes, tot i que *independentisme* o *independentista* són paraules que no apareixen en el text (*independència* només per a referir-se a Croàcia i Eslovènia). Tampoc es parla explícitament de la consecució d'un estat propi, però, per exemple, això CiU no ho ha fet fins al 2012, com ja vam comentar en l'apartat "Condicionants actuals de la dinàmica centre-perifèria".
- Consideració de *l'estat espanyol com un de plurinacional*: a partir de la Declaració de Barcelona promoguda pel grup Galeuscat, es creu que les diferents nacions (entre les quals, la valenciana) han de tenir un reconeixement, se'ls ha de reconèixer la sobirania, el dret a decidir la relació amb el centre. Però no hi ha negació explícita del centre, només una voluntat d'atenuació de la seua presència en favor de les diferents nacions. El model proposat és el confederal, a l'estil de la Confederació Ibèrica d'Unió Democràtica de Catalunya (vegeu l'apartat "Condicionants actuals de la dinàmica centre-perifèria"). En qualsevol cas, i tot i que s'explicita que no es vol fer una política "maximalista" en aquest sentit, no es renuncia a "constituir el País Valencià en un subjecte sobirà de dret polític dins de la Unió Europea", si aquesta fóra la voluntat dels valencians i l'estat espanyol no oferira una solució vàlida a aquesta plurinacionalitat. Aquesta solució passa per major autogovern, i la primacia de les institucions valencianes i els seus símbols sobre els espanyols.
- Progressisme: hi ha una única al·lusió a l'esquerra (el Bloc "integra i recull valors propis de l'esquerra i altres tradicions progressistes"), que és més aviat referencial, perquè es prefereix el terme *progressisme*, menys compromès i que implica que hi ha proximitat amb alguns dels valors de l'esquerra, però amb un filtre moderat per a arribar a un nombre major d'electors. Dins de l'espectre polític del progressisme,

s'afirma que EUPV i PSPV-PSOE són els competidors, però es marquen distàncies amb ells, especialment amb els socialistes, dels quals diuen que la seua defensa de l'estat del benestar no és més que una consigna que no troba el seu reflex en les polítiques aplicades. En qualsevol cas, es proposa no aferrar-se massa a una ideologia tradicional, perquè aquestes no han sigut capaces de resoldre de manera efectiva els problemes dels ciutadans; en canvi, s'aposta per una mena d'interclassisme, arreplegant la idea de bloc nacional popular, on caben els treballadors, però també la petita burgesia ("La formulació d'aquest valencianisme haurà d'implicar, per necessitat, un moviment ampli de forces socials, culturals i econòmiques: tant els sectors preocupats per la normalització del valencià, com professionals i treballadors, així com xicotets i mitjans empresaris").

- Reconeixement del món de la festa com un àmbit de preservació de la cultura, a l'estil del que ja va fer la *tercera via*. Es considera un dels errors del nacionalisme de la transició i els vuitanta "l'elitisme culturalista, que feia rebutjar símbols tradicionals i manifestacions populars —falles, festes religioses populars, etc.".
- Acceptació dels símbols estatutaris. Però també parlen de necessàries modificacions a l'Estatut: caldria "afegir un paràgraf entre els punts un i dos de l'article 5^è on, a més de la senyera coronada com a bandera oficial del País Valencià, es reconega el Penó de la Conquesta com a símbol propi". En qualsevol cas, la quadribarrada va estar absent de l'escenari del Congrés per primera vegada en la història del nacionalisme d'arrel fusteriana.⁵⁶⁸
- Acceptació de l'AVL i aposta pel seu impuls com a autoritat normativa.
- Insistència en el plantejament d'un nacionalisme cívic, allunyat de les versions ètniques, que neguen la ciutadania als que no parlen la llengua. El País Valencià és per a tots.

La majoria d'esmenes a aquesta proposta van venir d'Esquerra Valenciana (EV), que inicialment va estar present en el procés de creació del Bloc (després decidiria no entrar-hi), i també d'altres sectors esquerrans que no estaven satisfets amb la

⁵⁶⁸ Vegeu Francesc Arabí/V.A., "El Bloc consumeix el gir al centre en portes de les generals i apela a los votantes de UV y el PSPV", a *Información*, 23/1/00.

relaxació de determinats postulats fusterians (sobretot els que vénen definits per les sentències “el País Valencià serà d’esquerres o no serà” i “dir-nos valencians és la nostra manera de dir-nos catalans”), com ara alguns col·lectius d’UPV de la Ribera Alta encapçalats per Xavier Hervàs o altres de l’Horta Nord liderats per Enric Carbonell.⁵⁶⁹

En les seues esmenes, EV planteja que :

- El Bloc, més que un projecte nou, és la refundació de la UPV i el PVN, deixant de banda la resta del nacionalisme.
- Es fa massa èmfasi en la reforma de l’estat en compte de plantejar un projecte veritablement sobiranista.
- No hi ha un rebuig clar de l’imperialisme ni una defensa clara dels sectors populars. Cal incorporar un programa clarament d’esquerres on es condemne l’explotació, la discriminació, es garantisquen els drets a un salari i habitatge dignes, la gratuïtat dels serveis públics, potenciació de l’economia social i eliminació progressiva dels monopolis, etc. (però també es defensa la petita i mitjana empresa).
- Tampoc hi ha una defensa del republicanisme.
- S’ha de defensar la sobirania del poble valencià i el dret a confederar-se amb les nacionalitats amb les quals comparteix història i cultura.
- Cal defensar també la no-ingerència de les forces d’ocupació espanyoles.

En definitiva, es tracta de plantejaments semblants als que podia defensar la primera UPV, però no aquest nou Bloc, que vol atenuar qualsevol postura que conduisca a l’enquadrament dins d’alguna mena de radicalisme. Pensem que, com repassàvem en aquell epígraf “Condicionants actuals de la dinàmica centre-perifèria”, són moments en els quals està produint-se una estigmatització general del nacionalisme perifèric (a partir de l’assenyalament inicial a ETA, d’aquí a EA i PNV pel pacte de Lizarra de 1998 i, per extensió, a la resta dels nacionalismes subestats, als quals s’oposarà després el patriotisme constitucional espanyol) per part dels polítics i mitjans de la dreta, però també alguns del centre esquerra. Per tant, hi ha per part dels dirigents del Bloc una

⁵⁶⁹ El seu posicionament crític els durà després a formar els corrents Bloc d’Esquerres i Sobiranista (Hervàs) i Bloc de Progrés Valencianista (Carbonell).

intenció clara de moderació perquè es té la intenció d'arribar a un espectre de població més ampli. EV finalment no formarà part del Bloc en sentir que una part important d'aquest text no responia a les seues posicions ideològiques, però els col·lectius crítics de la UPV seran escoltats en la revisió d'esmenes (potser no tan frontals com les d'EV) i fins i tot integrats en el primer Secretariat Nacional.

En general, al marge dels dos primers llocs de responsabilitat (presidència i vicepresidència), ocupats per Mayor i Chesa, es va procedir a una important renovació, amb molts secretaris que feia poc que pertanyien a les joventuts i es va intentar satisfer aquests corrents crítics per a garantir l'èxit de la votació i del congrés.⁵⁷⁰ Per altra banda, es confirmava que el PVN agafava un protagonisme per damunt del que li atorgava el nombre de militants, amb el número dos del partit i la presència de Vicent Flor, un dels responsables de la consolidació de la *tercera via* primer en el PVN i després en el Bloc. Alguns han volgut atribuir a aquest protagonisme el viratge valencianista i centrista de la nova formació (Bono, 2000), però recordem que la UPV ja havia fet aquest pas el 1997 i per això es va produir el definitiu apropament entre les dues formacions. En qualsevol cas, és cert que el Bloc s'assembla més al PVN del principi dels noranta que a la UPV de la mateixa època, i precisament el PVN reivindicava haver atret la UPV als seus postulats. Per altra banda, mitjans "progressistes" com el *Levante*⁵⁷¹ i partits d'aquest espectre, entre ells el PSPV-PSOE i EUPV, van criticar el gir centrista i terceraviista.

També uns dies després del Congrés, l'escriptora Isabel-Clara Simó, que donava suport al Bloc i la seua coalició amb VxC per a les generals, publicava un interessant article que reproduïm íntegrament:

⁵⁷⁰ Uns dies després del Congrés, Xavier Hervàs publicava un article en el *Levante* en què emfasitzava els elements més característicament progressistes, aquells que li havien permés sentir-se còmode dins del nou partit. L'article era una mena de defensa respecte de les acusacions de dretanització (Xavier Hervàs, "El Bloc que ve", a *Levante*, 16/2/2000).

⁵⁷¹ Vegeu Francesc Arabí/V.A., "El Bloc consuma el giro al centro en puertas de las generales y apela a los votantes de UV y el PSPV", a *Información*, 23/1/00. El mateix mitjà plantejava una enquesta en la seua edició digital uns dies després del congrés en la què preguntava als lectors si pensaven que el nacionalisme valencià tenia futur i van donar una resposta positiva més del 40% dels que van contestar, prou més del 5% de l'electorat nacionalista (evidentment, amb totes les reserves que cal tenir amb les enquestes en línia).

Ja fa anys que al País Valencià es parla, i es consolida, una tercera via. Les alternatives més pures –les fusterianes– han resultat, per moltes raons sociològiques, incapaces d'articular un discurs que poguera anar desplaçant l'espanyolisme. En aquesta convocatòria d'eleccions espanyoles, en efecte, els valencians es juguen moltes coses, i tothom dona per dat i beneït que hi ha PP per molts anys. I en aquesta ocasió el Bloc, que ha començat a donar uns clars i inequívocs senyals de creixement i d'incidència social, inicia el seu Congrés amb la voluntat d'unir l'esquerra nacionalista i d'assolir una representativitat que pot ser decisiva per al futur.

No és el camí que jo hauria triat, però n'hi ha d'altre, de camí? Quina alternativa li queda al País Valencià? La resignació? Acostar postures de vegades ben divergents només es fa en casos d'emergència. I que el País Valencià viu, de fa anys, una situació d'emergència em sembla indiscutible. Tant de bo el projecte pugua reeixir. Fins que passe l'emergència, és clar (Isabel-Clara Simó, "El Bloc", a Avui, 18/2/2000).

L'article, tot i ser senzillament una opinió (i com a tal, singular), segurament reflecteix el sentir de molts nacionalistes del País Valencià (i específicament de l'Alcoià-Comtat), la interpretació dels passos donats com una prescripció estratègica per a reforçar el projecte nacionalista i l'oposició a un PP que és percebut com una força que serà difícil fer fora de les institucions. Si bé el PVN i alguna part (no majoritària) de la UPV estan convençuts que el marc nacional dels valencians és i, en certa manera, ha sigut sempre el País Valencià, una part important de la militància (i també alguns dirigents) mantenen el vincle sentimental amb els Països Catalans més enllà dels lligams lingüísticoculturals, entenent que es tracta d'un marc nacional vàlid. Evidentment, és complicat trencar amb una tradició política de més de trenta anys. Així, l'aposta que fa ara el Bloc, en definitiva la *tercera via*, és llegida en molts casos en el sentit que ho fa Isabel-Clara Simó, com una necessitat estratègica per a sumar, per a avançar en l'articulació d'una força nacionalista amb capacitat d'influir en les institucions. I, afegeix ella, "fins que passe l'emergència, és clar", com si fóra un pas no definitiu, com si es tractara d'un camí provisional per a fer front als temps difícils que anuncia. Segurament aquesta darrera sensació, la de la reversibilitat del procés, no la tenen gran part dels militants que estan acceptant el canvi amb dificultats i per això es produeixen ruptures (Esquerra Valenciana, Toni Cucarella, etc.), que, en qualsevol cas, seran inferiors a la capacitat de sumar d'aquest projecte (Morera, 2007: 15).

Les eleccions autonòmiques del 2003, doncs, es presentaven amb els ànims no massa elevats entre els partits d'esquerra, tot i l'absència de Zaplana com a cap de llista (serien les primeres eleccions amb Camps com a candidat a la presidència de la Generalitat), perquè les enquestes tornaven a atorgar la majoria absoluta a la dreta. Així i tot, en el cas del Bloc hi havia una esperança més que fundada en que aquesta ocasió sí que se superaria la barrera del 5% i, per tant, s'accediria a les Corts per primera vegada en solitari.

Per altra banda, encara hi va haver un congrés (el segon del Bloc) previ a aquelles eleccions, però sense la transcendència del primer, on es van fixar els preceptes exposats anteriorment. Però les desavinences que ja es van apuntar en el congrés fundacional apareixen abans d'aquelles eleccions, amb la pugna per la segona plaça per València, curiosament entre dos dirigents procedents del PVN, Pepa Chesa i Vicent Flor (Morera, 2007: 48-49), palesant que les fractures potser anaven també per una altra via, la generacional, la de l'expectativa de renovació d'uns enfront de la persistència en el càrrec dels altres.⁵⁷²

6a legislatura (2003-2007): reforma de l'estatut i formació de la coalició Compromís pel PV

Tot i la petita retallada en la distància entre PP i PSPV-PSOE, el PP revalida el 2003 la majoria absoluta amb Camps com a nou líder; s'iniciava així un altre període de "resistència" en l'oposició, que la bonança econòmica semblava allargar *sine die*. Pel que fa als partits minoritaris, EUPV repetia a l'alça els seus resultats i es convertia novament en la força que trencava el bipartidisme en les Corts Valencianes. En canvi, UV confirmava la seua profunda crisi passant a resultats quasi marginals i el Bloc vivia ara una grandíssima decepció en quedar novament fora de les Corts per un estretíssim marge de dues dècimes, quan s'esperava que haguera continuat la línia ascendent de 1999 per a superar aquesta barrera del 5% (curiosament, en l'agregat de les eleccions locals es va aconseguir un 5'8%, que hauria permés l'accés a les Corts amb relativa

⁵⁷² Guanyarà Chesa per només un vot en una mena de primàries i, per tant, es constatava l'equilibri entre els dos sectors. Segons Morera (2007: 49) era una pugna personal: "no hi havia cap divergència ideològica, ni de projecte polític, sinó de persones o d'equips que aspiraven a dirigir el partit"; i més en un moment en què l'èxit semblava a prop.

comoditat). Per a Xavier Hervàs (2008), “probablement un error greu de comunicació amb l’electorat, el fet de no aclarir si, un cop a les Corts, el Bloc donaria suport al PSOE o al PP per a la presidència de la Generalitat, va ser decisiu” per a quedar-se fora, a banda de la por d’una part dels seus electors potencials que no se superara la barrera electoral i que els va fer inclinar-se per altres opcions.

La frustració que aquest resultat va generar entre els nacionalistes valencians i la tensió entre els dos sectors que comentàvem abans van motivar la convocatòria d’un congrés extraordinari aquell mateix any. El debat en aquest congrés no es va centrar en cap aspecte politicoideològic, sinó en qui havia d’ostentar la nova direcció del partit, tenint en compte que, gairebé lògicament, Mayor renunciava a presentar-se a la presidència i a cap càrrec de responsabilitat. Els sectors enfrontats representaven, per una banda, gran part de la jove executiva vigent, que “es presentaven a si mateixos com a renovadors, més dinàmics, com a model d’eficàcia i modernitat” (Morera, 2007: 50); mentre que l’altre s’articulava al voltant de Pepa Chesa, la vicepresidenta (i incloent-hi el president en vigor), considerat pels altres un grup més lligat al passat, als fracassos electorals i a una manera artesanal de fer les coses (op. cit., 50). Finalment es presenta una candidatura encapçalada per Maria Josep Amigó (secretaria general) i Antoni Porcar (presidència), que representaria els “renovadors” (i potser més centristes),⁵⁷³ i una altra liderada per Morera (secretaria general) i Josep Maria Pañella (presidència) que va intentar presentar-se com a integradora, però que finalment representava en certa mesura el sector lligat al passat. Guanya Enric Morera per només dos vots, i, d’aquesta manera, la bretxa no acabava de tancar-se. Per això, després de nous fracassos en les generals i europees de 2004, Morera decideix sotmetre’s a una moció de confiança davant del Consell Nacional, el màxim òrgan de representació entre congressos, i és confirmat amb un 70% dels vots, amb la qual cosa es va sentir legitimat per a ampliar l’executiva als sectors que no hi estaven representats a causa de l’ajustada victòria del III Congrés, l’extraordinari (en certa mesura, la meitat dels militants no tenien representants en l’òrgan de direcció), que ja

⁵⁷³ Altres noms que componien o sostenien aquesta candidatura eren Vicent Flor, Enric Nomdedéu o Sergi Selma.

havia sigut la voluntat de Morera en aquella fita. S'iniciava aleshores un període de tranquil·litat relativa en les files nacionalistes (Morera, 2007: 53-55).

En qualsevol cas, mentre es produïa aquest debat, diguem-ne, personalista, també afloraven diferències ideològiques, tot i el que manté Morera (2007: 49). Fundacionalment, el Bloc era una organització plural, amb diferents posicions ideològiques, que havien sacrificat la seua singularitat en benefici del projecte comú. Però alguns van sentir la necessitat d'articular aquelles diferències en un corrent, cosa que permetien els estatuts del partit. Tot i que eren diversos aquests grups amb orientació politicoideològica específica, el primer que va donar el pas va ser l'anomenat *Bloc d'Esquerres i Sobiranista* (BES), diguem-ne, el grup més pròxim a les posicions de l'antiga UPV. El 30 de desembre del 2004 es constituïa formalment aquest corrent i Xavier Hervàs, el seu primer portaveu, ho comunicava en una nota de premsa en què, al marge de reforçar les vessants esquerrana i sobiranista del partit es tenia la intenció clara d'impulsar un pacte amb altres forces d'esquerra:

[Volem] ampliar l'espai d'actuació del BLOC cap a sectors socials que giren al voltant d'opcions polítiques de l'esquerra espanyola, integrar el nacionalisme valencià d'esquerres en un projecte comú i afavorir el diàleg amb la resta d'organitzacions polítiques d'esquerra i nacionalistes, de tal manera que es faça possible al 2007 un canvi de majoria a la Generalitat.

Es volia, doncs, reprendre la senda del 1987, quan s'havia acudit a les autonòmiques amb el que després seria EUPV. Un temps després d'aquest anunci, l'executiva del Bloc autoritzava la constitució del corrent. Pepa Chesa es referia a aquesta oficialització afirmant que era "un exemple de la riquesa de matisos i sensibilitats que componen el valencianisme polític, (...) un bon precedent per a manifestar la diversitat interna en el procés de construcció del Bloc com a organització unitària del valencianisme progressista".⁵⁷⁴ Immediatament, el BES es posa a la feina i s'acosta als que considera més coincidents i potencialment receptius a una proposta d'aquestes característiques, el corrent d'EUPV Esquerra i País (EiP), liderat per Pasqual Mollà. A mitjan 2005 ja estaven produint-se reunions entre els dos corrents i les postures van estar pròximes

⁵⁷⁴ Vegeu "El Bloc autoriza la creación de una corriente interna que será el BES", *elpais.com*, 10/4/2005.

des de primera hora,⁵⁷⁵ i fins i tot van començar a realitzar actes conjunts. Calia el més difícil, que era convèncer de la bondat de la coalició les respectives executives. Líders d'opinió, com ara el periodista J.J. Pérez Benlloch, valencianista històric, semblaven donar el vist i plau a aquesta coalició i posaven damunt de la taula una raó de pes: com el 1987, la translació dels resultats de les darreres eleccions generals i el període alcista del PSOE de Zapatero amenaçaven seriosament les dues formacions amb la condició d'extraparlamentàries.⁵⁷⁶ En aquest sentit, la lectura final de l'executiva del Bloc serà que no es podien permetre el luxe de tornar a quedar fora del parlament autonòmic, perquè, com deia Xavier Hervàs (2008), "no es pot demanar indefinidament a l'electorat que et done suport sense aconseguir representació"; les enquestes i els resultats de les eleccions generals indicaven amb certa claredat que la línia ascendent del Bloc des de la seua creació anava a trencar-se. I en el cas d'EUPV, tampoc concebien quedar-se sense grup en les Corts per primera vegada en la història de l'actual règim i, per tant, tot i les reticències inicials per part del PCPV i, en general, de bona part de l'executiva, s'aniria assumint aquest camí. Quedaven assentades, doncs, les bases per al pacte i la subsegüent coalició que després s'anomenaria *Compromís pel País Valencià*. Respecte d'aquest pacte, Enric Morera (2007: 77) afirmarà que:

Fem un pacte basant-nos en una afinitat que tenim com a partits d'esquerres i deixem en segon lloc el vessant nacional quan, de fet, per al Bloc és més important el component nacional o valencianista. No cal dir que això ve donat per les circumstàncies: en el sistema valencià de partits no hi ha, no existeix, cap altre partit nacionalista amb qui puguem pactar i sumar vots. Simplement no hi ha tria possible. Només podem trobar un soci electoral basant-nos en l'afinitat ideològica del progressisme en qüestions socials.

Aleshores, després de fer el camí cap al bloc nacional interclassista i aglutinador de diferents sensibilitats en el continu esquerra-dreta, els imperatius de l'aritmètica electoral obliguen a aquest pacte netament esquerrà, i que s'anunciava de complicada

⁵⁷⁵ Vegeu Júlia Damià, "Sectores del Bloc y EU preparan el terreno para un pacto a la izquierda del PSPV", a *Levante-emv.com*, 28/6/2005 (<http://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2834/sectores-bloc-eu-preparan-terreno-pacto-izquierda-pspv/118767.html>, visita 13/6/2012)

⁵⁷⁶ J.J. Pérez Benlloch, "A la izquierda del PSPV", *elpais.com*, 3-7-2005 (http://elpais.com/diario/2005/07/03/cvalenciana/1120418280_850215.html, 28 maig 2012).

gestió per a les dues parts (com, de fet, es confirmarà a partir de la formació del grup parlamentari). Per altra banda, al Bloc se'l va acusar d'incoherent, en compatibilitzar un pacte amb CiU per a les europees i un altre amb EUPV per a les autonòmiques, però la seua resposta va ser que situacions d'aquest tipus es donen en tots els partits (el PSPV-PSOE ha pactat amb tot tipus de formacions i, precisament, el germà basc d'EUPV, Esker Batua, estava formant govern amb el PNV a la Comunitat Autònoma Basca) i que el seu tarannà plural sostenia la seua completa coherència (Morera, 2007: 74-86). En el cas d'EUPV només el moment de debilitat i la pressió interna d'EiP van decantar l'executiva cap al pacte, però la direcció encapçalada per Glòria Marcos, els candidats que no pertanyien a EiP i gran part de la militància, no es van sentir gens còmodes amb aquesta aposta electoral.

Mentrestant, per al començament del 2006, es convoca un nou congrés del Bloc, el quart, i l'estratègia de Morera de sumar diverses tendències obté els seus fruits perquè no concorre cap altra candidatura alternativa a la seua. L'executiva que presenta, torna a arreplegar pràcticament totes les sensibilitats del partit (centristes, esquerrans, membres del BES, gent lligada al Tirant lo Blanc, membres de l'antic PVN, etc.). S'imposava així l'esperit unitari amb el qual havia aparegut el Bloc Nacionalista Valencià.

En la "Ponència política" d'aquest congrés es repassa el procés de reforma de l'Estatut, al qual farem esment més endavant i que "manté la barrera antidemocràtica del 5%, (...) no reconeix les comarques, continua imposant un nom ridícul per al nostre país, afavoreix el secessionisme lingüístic i ha estat utilitzat com a instrument per frenar els processos de reforma d'altres territoris de l'estat". Es dedica també bastant espai a la manera en què el Bloc reformaria la Constitució per a adaptar-la a la realitat nacional valenciana. És, així mateix, una ponència que marca tres eixos fonamentals, "el valencianisme, el progressisme i la sostenibilitat", per tant es tornava a donar importància a l'ecologia (com ja ho féra la UPV), que substituïa com a pilar la "democràcia", ara inclosa dins del progressisme. Les posicions sobre identitat, nació i símbols no experimenten massa canvis. Però es pot veure en la ponència política la influència del procés que ha dut a la coalició amb EUPV, perquè el discurs esquerrà té

més presència i també el mateix esment al terme “esquerra”, pràcticament absent en la ponència fundacional, però que ara torna a barrejar-se amb el menys compromès “progressisme”.

De tota manera, el pacte amb EUPV (i amb els Verds) provocaria l’oposició de molts sectors dins del Bloc i la creació de nous corrents, com ara el Bloc de Progrés Valencianista (BdPV)⁵⁷⁷ i el Bloc de Convergència Valencianista (BdCV).⁵⁷⁸ La lectura de la gent que es decideix a articular nous corrents és que l’únic corrent establert fins aleshores, el BES, ha pogut exercir una pressió organitzada sobre l’executiva per a conduir-la a un pacte respecte del qual molts militants no estan d’acord i que s’allunya de l’esperit del Bloc –recordem, per exemple, el que es deia en la ponència política del darrer congrés del PVN, una de les referències per al text posterior del Bloc: “el PVN és rotundament contrari a l’Olivera, és dir, a la barreja amb forces espanyolistes” (lin. 4308-4310). Són corrents que no estaran tan decantats a l’esquerra, fins i tot podríem parlar de centrisme en el cas del BdCV i, per tant, se sentiran incòmodes amb el pacte de Compromís.

Enric Nomdedéu, del sector més clarament terceraviista i que, tot i que no va formar part inicialment de cap dels nous corrents, els donava suport de manera entusiasta, escrivia en el seu blog les següents paraules que donen una mesura de l’estat de la qüestió:

Hervàs [BES], en la seua línia d'home que diu el que pensa, va parlar de crear una "plataforma" i de "convergir amb EU". És a dir, hi ha gent que creu que el Bloc no és ja un instrument suficientment útil per al país, o per a determinades polítiques i aposta per la convergència amb altres formacions. Com? No ho sé, que ho diguen ells. Integrar-se a l'Entesa? No crec. He sentit a Pepa Chesa en una executiva parlar de "noves sigles", d'un nom nou. Es referia a una coalició estable? Inestable? De duració determinada? Confluència? Jo què sé! Només sé que jo no vull anar a cap altre partit. I no tinc que donar explicacions sobre això. Jo, com la resta de la militància, m'he afiliat al Bloc Nacionalista Valencià. Qui vulga un altra cosa ha de dir-ho, ha d'explicar les raons per les quals ha deixat de creure en el Bloc. Són els que canvien els que han

⁵⁷⁷ Vegeu <https://www.facebook.com/bloc.deprogresvalencianista> (visita el 26/7/2012).

⁵⁷⁸ Vegeu <http://blocdeconvergencia.blogspot.com.es/> (visita el 26/7/2012).

*d'explicar-se; els que seguim mantenint el compromís amb el que ens vam afiliar, no cal que ens expliquem gaire.*⁵⁷⁹

En els comentaris que seguien a aquesta entrada sobre els corrents del Bloc, Nomdedéu s'enxarxa en una discussió amb Pepa Chesa, que va respondre a les al·lusions, palesant la situació tensa que es vivia aleshores pel pacte amb EUPV. Encara hi va haver més contestació quan EUPV només oferia al Bloc dos llocs d'eixida (amb el supòsit de vuit diputats) i fins i tot el BES va alçar la veu enfront d'aquesta discriminació,⁵⁸⁰ tenint en compte que el Bloc aportava més del 40% dels vots de l'última convocatòria. Però, tot i aquesta sentida discriminació, en l'ànim del Bloc va pesar la decisió rotunda de no quedar-se una altra vegada fora de les Corts i, per tant, s'acceptaria aquesta distribució.

Pel seu interès, recuperem elements de la declaració d'intencions politicoideològiques del Bloc de Convergència Valencianista,⁵⁸¹ el corrent que amb menys matisos assumeix la tercera via.

- Símbols: parlen d'"antic Regne i actual Comunitat Valenciana" en compte de l'habitual "País Valencià" dels textos del Bloc (tot i que acceptarien la doble oficialitat País-Comunitat). Reconeixen la quadribarrada i la muixeranga, però diuen que l'oficialitat marca un costum, una tradició que cal acceptar (per tant, accepten la senyera oficial i l'himne de l'Exposició).
- Subratllen el valencianisme, que no ha de ser anticatalanisme, però que ha de fugir d'un respecte unilateral de València cap a Catalunya. El projecte valencianista ha de ser equidistant entre Barcelona i Madrid i aprofitar aquesta posició perquè pugui emergir "el poder valencià".

⁵⁷⁹ Vegeu Enric Nomdedéu, "Corrents", a *enricnomdedeu.blogspot.com.es*, 20/4/2006 (<http://enricnomdedeu.blogspot.com.es/2006/04/corrents.html>), visita el 13/6/2012).

⁵⁸⁰ Vegeu Oto Luque (i la resta del BES com a signants de l'article), "El pacte necessari", a *levante-emv.com*, 30/9/2006 (<http://www.levante-emv.com/opinion/3296/pacte-necessari/234632.html>), visita el 13/6/2012).

⁵⁸¹ Aquesta declaració d'intencions la signa Carles López Cerezuela, antic dirigent de Sagunt i que més tard acabaria apartant-se de la primera línia, decebut amb el rumb que havia agafat el partit després del pacte de Compromís. Vegeu Carles López Cerezuela-BdCV, "Què volem?", a *blocdeconvergencia.blogspot.com.es*, 21/9/2006 (<http://blocdeconvergencia.blogspot.com.es/2008/09/qu-volem.html>), visita el 29/5/2012).

- Pragmatisme, que caracteritzen com una tornada a un discurs economicista, que diuen que ha abandonat l'esquerra per a centrar-se en qüestions socials i de caire cívic.
- En aquesta línia, cal sacrificar l'esquerra, perquè no té respostes als nous problemes de la societat de la informació i cada vegada la bossa de votants d'aquest espectre és més reduïda.
- Renúncia a l'independentisme: cal acceptar la situació, difícilment reversible, i centrar-se a demanar més autogovern en el context de l'estat espanyol, per a dirigir-se cap a una mena de sobirania compartida.
- Proposta política transversal: s'ha d'arribar a tots els valencians, fins i tot als que no parlen valencià o no la tenen com la primera llengua. I cal superar el model comarcal, que ha sigut útil per a resistir en els mals moments, però no suficient per a anar convertint-se en una alternativa de govern; cal anar fent-se un espai en els grans urbs i això significa ampliar el públic objectiu a més població.

En aquests punts, el que podem veure, per tant, és un reforçament dels arguments de la *tercera via*, que per al BdCV formaven part del tronc ideològic del Bloc fundacional, però que darrerament van oblidant-se, especialment a partir del pacte amb EUPV i el protagonisme aconseguit pel BES. D'aquí que senten la necessitat de reivindicar-se dins del partit i prendre posicions de cara als congressos. En qualsevol cas, el BES té un posicionament més clarament d'esquerres i sobiranista, com indica el seu nom, però, com el BdCV i el conjunt del Bloc, accepta els símbols oficials i la nació valenciana (Hervàs, 2008), tot i que faça una mica més èmfasi en la necessitat de col·laboració amb la resta dels Països.

Una altra de les qüestions centrals d'aquesta legislatura és l'elaboració i aprovació de la reforma estatutària. A l'inici de la legislatura 1999-2003 ja s'havia creat una comissió per a la reforma de l'Estatut, amb la intenció d'actualitzar les transferències ja realitzades i no incloses el 1982, d'obtenir el reconeixement de la valenciana com una nacionalitat històrica, i aconseguir que el president del Consell tinguera la capacitat de dissoldre les Corts (són qüestions que acabaran redactant-se i aprovant-se en el

document final), entre altres coses.⁵⁸² Però en aquesta legislatura 2003-2007, coincident en gran part amb la primera en el govern central de Rodríguez Zapatero, els socialistes s'havien imposat la tasca d'accelerar les reformes de pràcticament tots els estatuts d'autonomia (especialment aquells que, com el valencià, no s'havien reformat mai), amb la qual cosa la comissió corresponent de les Corts va reprendre decididament aquests treballs. Tot i algunes diferències, el valencià és, d'aquesta sèrie de reformes, l'estatut que s'ha resolt amb més rapidesa i l'entesa entre PP-CV i PSPS-PSOE va ser qualificada d'exemplar per les direccions de Génova i Ferraz. Però aquest estatut, ha sigut durament criticat per la resta de forces (minoritàries), fins al punt de qualificar-lo *l'Estatut de la vergonya*. S'ha dit que era un estatut poc consensuat, segrestat a l'opinió pública, fet a porta tancada, etc., però els dos partits majoritaris es van emparar en els preceptes de la democràcia delegacionista (en definitiva, les regles del joc), que una vegada escollits els representants, aquests tenen tot el poder de decisió. Tots dos partits acumulaven en aquella legislatura gairebé el 85% dels vots, que tenint en compte l'abstenció, representava el suport de més del 60% dels valencians. Per tant, per a PP i PSPV-PSOE no hi havia discussió sobre la legitimitat de la reforma que ells van confeccionar i aprovar. Una altra qüestió és si hauria calgut més debat públic i si els ciutadans haurien preferit un canvi d'articles en el sentit proposat o en el que proposaven altres forces o entitats cíviques. Però la realitat és que s'acaba imposant per aclaparadora majoria en les Corts i després en les dues cambres de representants a Madrid (a València només es van oposar els 6 diputats d'EUPV i a Madrid se'ls van unir els aliats nacionalistes del Bloc, entre altres).

Per altra banda, com aquests dos partits van exhibir, el text assolia el màxim sostre competencial (almenys el màxim que es va permetre des del centre) i en algunes qüestions així va ser. Però, com ha succeït amb l'esmentada Llei d'ús i ensenyament del valencià, una cosa és la norma i una altra l'aplicació de la norma i, en conseqüència, caldrà veure fins a on arriba el desenvolupament d'aquest estatut. Les qüestions finalment més polèmiques i que ens interessin més aquí van ser les relatives a la denominació de la llengua i a la barrera del 5% en les eleccions. En totes dues, el

⁵⁸² Vegeu "Las Cortes nombran a los cinco miembros encargados de la reforma del Estatuto", a *Panorama Actual*, 29/11/1999.

PSPV-PSOE va estar disposat a acceptar una denominació mixta valencià-català, com havia prescrit per altra banda l'AVL, i el descens de la barrera del 5 al 3%, però el PP no les va acceptar i el PSOE no va voler imposar la seua majoria a Madrid (Morera, 2007: 65). Sobre la llei electoral es deixa oberta la possibilitat, però caldria una llei específica aprovada pels dos terços de les Corts, és a dir, els dos majoritaris haurien d'estar d'acord.

Per la seua banda, els partits minoritaris van fer les seues propostes, com ara les Bases de Xàtiva, que va elaborar el Bloc, i van arribar a aliar-se sota la plataforma Compromís per l'Estatut, que comptava amb la presència d'EUPV, Bloc, ACPV, ERPV, Valencians pel Canvi, Escola Valenciana, Els Verds, Esquerra Verda, UGT-PV i Intersindical Valenciana. Per a la plataforma:

*El projecte de nou estatut no inclou més català, ni tampoc és més participatiu, ni més democràtic, ni més sostenible, reclamacions incloses a la proposta 'Compromís per l'Estatut', perquè el nou estatut s'ajustara més a la identitat històrica del País Valencià, tinguera més capacitat financera i més atribucions polítiques i garantira la conservació del territori i dels recursos naturals.*⁵⁸³

7a legislatura (2007-2011): trencament del pacte de Compromís i pugna entre corrents dins del Bloc

Les eleccions autonòmiques del 2007 van mostrar especialment l'extrema debilitat del PSPV-PSOE, que, en un període en què estava governant el PSOE a Madrid i es dirigia cap a una victòria més àmplia el 2008 (és a dir, un cicle favorable), descendeix punt i mig en percentatge de vots respecte de les eleccions del 2003 i més de vuit punts respecte de les generals del 2004. Lògicament, acabava amb més pena que glòria el període Joan Ignasi Pla i s'obria una nova crisi successòria, que acabaria amb un sempre qüestionat Alarte en la secretaria general per un estret marge, i per tant perllongava la crisi dels socialistes valencians, embrancats en inacabables lluites intestines, i incapaçs d'oferir un líder i un projecte sòlids. Respecte dels assumptes que ens interessen, cal esmentar que, en la línia d'acceptar el marc estatutari, com apuntava la *tercera via*, l'executiva d'Alarte (amb el suport de l'executiva federal i la

⁵⁸³ Vegeu "Compromís per l'Estatut considera el nou estatut valencià deficient en aspectes fonamentals", a *Vilaweb*, 10/6/2005 (<http://www.vilaweb.cat/noticia/1338392/20050610/compromis-estatut-considera-estatut-valencia-deficient-aspectes-fonamentals.html>), visita el 26/7/2012).

secretària d'organització del PSOE, la benidormera Leire Pajín) va proposar canviar el nom del partit de PSPV a PSCV, per a utilitzar Comunitat en compte de País, i va aparèixer fins i tot com a proposta dins de la "Ponència marc" de l'*XI Congrés nacional del PSPV-PSOE* (2008). La proposta va ser rebutjada molt clarament (122 vots a 20) en el que significa un greu error de càlcul de l'aparell del partit. Cal recordar que el PV de PSPV no és únicament una reminiscència fusteriana a superar (aquesta va ser la lectura d'Alarte i Pajín), sinó també el nom del partit històric que acabaria fusionant-se amb el PSOE i al qual molts militants encara se senten sentimentalment vinculats.

En canvi, el PP de Camps obté el percentatge més elevat de la història dels comicis autonòmics, 53'3%, mostrant que, definitivament, l'electorat valencià està decantat cap a la dreta⁵⁸⁴ i no respon als cicles electorals estatals, com sí que havia succeït fins al 2003. El PP aconseguia així completa legitimitat per a continuar la política de transferència de fons i deute públics a mans privades i de desenvolupament d'"inversions estratègiques", tot i que el País Valencià ja era la comunitat autònoma que liderava sobradament les estadístiques de deute públic (vegeu l'apartat "Elements rellevants de l'estructura social i econòmica del País Valencià..." en els annexos).

Pel que fa a Compromís pel País Valencià, l'única oferta alternativa al bipartidisme i amb possibilitats en aquestes eleccions, aconseguí accedir sobradament a les Corts amb aproximadament el 8% dels vots, com el 1987. I també com aleshores, això implicava un notable descens respecte de l'agregat de vots en les eleccions del 2003 de les dues formacions principals de la coalició, EUPV i Bloc (aquesta suma superava l'11%). En conclusió, s'esperaven com a mínim vuit escons i només se'n van obtenir set. En una coalició on hi havia molts protagonistes incòmodes, i molts sectors i militants que no hi donaven suport, és pot suposar que això es va traslladar en part a l'electorat. En qualsevol cas, l'objectiu principal, que era aconseguir superar el 5% sumant totes les forces (EUPV, Bloc i els Verds) es va aconseguir i, per tant, els nacionalistes aconseguíen vint anys després, de la mateixa manera i amb el mateix nombre d'escons, tenir presència en les Corts amb Enric Morera (per València) i Josep

⁵⁸⁴ Ja vam comentar que s'havia produït una progressiva regressió del teixit industrial, i una paral·lela terciarització associada al turisme, que genera una classe treballadora individualitzada i amb escassa consciència de classe. L'elevada taxa d'ocupació des del final dels noranta i determinades obres d'impacte van contribuir a la consolidació de la imatge del PP al País Valencià.

Maria Pañella (per Castelló). EUPV obtenia els altres cinc escons, però, en la distribució interna dels llocs d'eixida, el PCPV havia acabat cedint davant d'EiP, que havia obtingut dues d'aquestes places probables, i que es van fer efectives el maig de 2007 (Mireia Mollà, filla de Pasqual Mollà, per Alacant; i Mònica Oltra per València). Així doncs, el PCPV i afins aconseguien només tres diputats (Glòria Marcos per València, Lluís Torró per Alacant i Marina Albiol per Castelló). Aquesta distribució tindrà unes conseqüències conegudes i crucials, perquè van permetre la suma d'EiP i Bloc per a prendre les regnes del grup parlamentari i desplaçar el sector majoritari d'EUPV.

La distància entre el PCPV i la direcció d'EUPV, per una banda, i Esquerra i País, per l'altra, ja s'havia fet més evident quan, l'estiu del 2007, EiP decideix passar de ser corrent a ser partit polític dins d'EUPV amb el nom *Iniciativa del Poble Valencià* (IdPV), en la línia del que consideraven el seu par ideològic al Principat, Iniciativa per Catalunya-Verds (bàsicament, un ecosocialisme amb sensibilitat nacionalista). En aquest moment, ja és evident que, a través del BES, IdPV està més a prop del Bloc que de la seua pròpia federació, encara EUPV. La convivència dins del grup parlamentari s'anunciava difícil per les diferències internes al si d'EUPV, però el fet que desencadenaria la ruptura seria l'elecció de representant en nom del grup parlamentari per al consell de Ràdio Televisió Valenciana, lloc que corresponia a EUPV segons els pactes preelectorals. La direcció d'EUPV, on IdPV era minoria, apostava per Amadeu Sanchís, el candidat a l'alcaldia de València, que no havia aconseguit accedir al Consistori. Com que EUPV era majoritari en la coalició, aquest militant comunista havia de ser l'escollit sense discussió. Però IdPV trenca la disciplina de partit i decideix donar suport al candidat alternatiu que va proposar el Bloc, Rafael Xambó, professor de la Universitat de València en l'òrbita del BES, la principal línia d'investigació del qual havia sigut la sociologia de la comunicació i més concretament dels mitjans de comunicació. Es contraposava la democràcia interna de les organitzacions (en concret d'EUPV) amb la qualitat dels candidats (hipotèticament millor en el cas de Xambó). El Bloc també al·legava que en el seu pacte s'havia arribat al compromís de situar gent de confiança en aquest tipus de llocs, però no partidista i amb trajectòria professional reconeguda i aquest no era el cas de Sanchis, que, a més, se li retreia no haver sigut favorable al pacte preelectoral i haver impedit la coalició a la ciutat de València, cosa

que va acabar amb EUPV i Bloc fora de l'Ajuntament. Com que cap de les parts cedeix, el tàndem IdPV-Bloc decideix llevar a Glòria Marcos la condició de síndica del grup parlamentari fent efectiva la seua majoria dins del grup. Això conduirà a la ruptura definitiva, a l'expulsió de Marcos del grup parlamentari i a la formació d'aquest amb els quatre diputats d'IdPV i Bloc, mentre que Marcos i els afins a la direcció d'EUPV passaran després a ser "no adscrits". Les diputades d'Esquerra i País seran expulsades d'EUPV, però el corrent encara es mantindrà dins del partit fins i tot després de la creació d'IdPV (formalitzada ja després de l'estiu). Al principi de 2008 es produiria la sortida definitiva del nou partit de la federació EUPV.

Breument, caracteritzarem aquest nou partit, Iniciativa del Poble Valencià, dins dels paràmetres que estem considerant, tot i que no forma part de l'estudi empíric. El fet de formar una coalició estable amb el Bloc obliga almenys a una aproximació. IdPV no es considera explícitament nacionalista (sí *valencianista*), però els seus dirigents opinen que cal fer un discurs veritablement nacionalista, que no és el que planteja la discussió simbòlica,⁵⁸⁵ sinó el que se centra en "el conflicte ecològic, el tema de la immigració, els problemes socials i (...) les exigències del Consell al Govern central",⁵⁸⁶ un nacionalisme que ha de ser la defensa del territori, dels interessos dels ciutadans i especialment dels menys afavorits. Al marge del matís més esquerrà en aquest cas, és un discurs que recorda el que ha procurat fer el Bloc des de la seua fundació. Per altra banda, plantegen un federalisme asimètric que tinga en compte les particularitats de les nacionalitats històriques com la valenciana. Respecte dels Països Catalans, apunten la posició següent:

*El valencianisme polític manté vincles amb la resta de pobles i països que compartim el mateix llegat cultural i llengua; en un futur federal aquests vincles exigirien un tractament específic i una superació de l'anticatalanisme fomentat per la dreta.*⁵⁸⁷

Tot i que la sobirania que proposen seria compartida amb un centre federal (com en el cas d'Alemanya, però amb l'esmentada asimetria), estan plantejant la formalització (indeterminada, però) dels vincles amb la resta dels Països Catalans dins d'aquesta

⁵⁸⁵ En aquest sentit, per exemple, ells opten invariablement per la denominació *País Valencià*.

⁵⁸⁶ "Resolució política", *I Congrés d'Iniciativa del Poble Valencià*, novembre de 2008.

⁵⁸⁷ Document de declaració ideològica "L'esquerra del segle XXI i el País Valencià que volem construir i vertebrar en el camí cap a l'ecosocialisme", punt 8.

futura federació. Finalment, en el següent paràgraf queda resumit el sentit del vessant valencianista d'IdPV, l'antic Esquerra i País:

*[Propugnem] un projecte valencianista obert i integrador, que promou els seus valors i el seu patrimoni lingüístic i cultural, que dignifica les seues institucions i que reclama una autonomia plena per ser lloc d'acollida, de fraternitat i d'integració. Propugnem un valencianisme d'esquerres, federalista i europeista que exerceix el seu autogovern en un estat federal i en el marc del dret dels pobles a l'autodeterminació. [També, la] dignificació i extensió del valencià a tots els àmbits, [la] col·laboració amb les comunitats amb les quals compartim llengua i cultura en matèries de comunicació, producció artística i literària, promoció exterior... [I la] consecució d'una fórmula de finançament no discriminatòria i l'exigència de protagonisme valencià en l'àmbit estatal i europeu.*⁵⁸⁸

En conseqüència, és un valencianisme perfectament assumible per un Bloc que es reivindica com a plural i que accepta diferents formes d'accedir a la sobirania, entre elles l'ampliació de l'autogovern i la sobirania lliurement compartida dins d'un estat federal, com planteja IdPV. Tampoc té IdPV massa problemes per a assumir el marc nacional valencià, tot i que, a l'estil del seu *alter ego*, el BES, faça més èmfasi que el Bloc en la necessitat d'establir llaços formals amb la resta dels Països Catalans, llaços que, en qualsevol cas, s'han de centrar en l'àmbit culturalingüístic i en la vertebració de l'eix de desenvolupament mediterrani (no en algun tipus d'unió política), com trobem també en els documents polítics del Bloc.

Mentrestant, el Bloc prepara un nou congrés per al principi del 2009, el cinquè, una fita que no s'anunciava tan apacible com la del 2006, perquè han aparegut altres corrents que volen exercir la seua influència, tal com entenen que l'havia exercida el BES el 2006 per a decantar l'organització cap al pacte amb EUPV. La situació, en qualsevol cas, potser era diferent ara, perquè ja no cal mantenir una aliança amb una EUPV liderada pel PCPV, sinó únicament amb la part que era més afí al Bloc, Iniciativa del Poble Valencià. Però, a banda de les possibles diferències tàctiques i ideològiques, també persisteix en un ampli sector de la militància, com en anteriors congressos, la voluntat de renovació de persones en la direcció del Bloc. Com en altres vegades,

⁵⁸⁸ Document de declaració ideològica "L'esquerra del segle XXI i el País Valencià que volem construir i vertebrar en el camí cap a l'ecosocialisme", punt 9.

s'assenyala gent com Pepa Chesa, eternitzada en l'executiva, que són dirigents que han de cedir el lloc a nova gent. I sota aquesta demanda i també la d'una altra manera de procedir, apareix Generació Bloc (GB) a l'estiu del 2008, que podríem dir que és una mena de corrent transversal, amb gent de diferents sectors però units sota un manifest en la línia del que hem comentat, és a dir, que cal donar pas a gent que done un nou impuls, que professionalitze més l'organització i els llocs de direcció.⁵⁸⁹ De tota manera, entre els signants del manifest de la Generació Bloc dominen militants de BdCV i BdPV, i alguns dels dirigents que ha anat tenint el Tirant lo Blanc, a banda que el portantveu de GB és Natxo Bellido, provinent de Joventut Valencianista, i per tant, es tracta dels sectors pioners a adoptar la *tercera via*. En canvi, entre els membres més destacats del BES, no n'hi ha cap. Per tant, queda més clar que mai l'alineament de l'aparell i dels sectors més semblants a l'antiga UPV (el BES) amb un camí polític, que és l'iniciat amb el pacte de Compromís; i per altra banda, trobem els sectors que van impulsar el viratge terceraviista del nacionalisme d'arrel fusteriana i que, a més, acumulen bona part de les noves generacions. Aquests darrers continuen apostant per la renovació del partit, per una altra manera de procedir i per prioritzar el projecte valencianista del Bloc sobre l'element progressista (com s'ha dit entre la militància i en diversos mitjans, prioritzar el "taronja" sobre el "roig"). En un manifest,⁵⁹⁰ el BdPV també incidirà en la línia de la necessitat de renovació, especialment en l'eliminació de "peatges territorials" o d'un altre tipus per a la formació d'una executiva que, de tota manera, consideren que ha de liderar Morera, que ara té una visibilitat (és diputat) que s'ha d'aprofitar. Però el Bloc de Progrés Valencianista també apostarà per la creació d'un "Espai Valencià de Progrés",⁵⁹¹ que denota l'acceptació estratègica del pacte amb IdPV. Per tant, en el BdPV es pot parlar potser d'un equilibri entre els elements progressista i valencianista (tot prioritzant aquest darrer), enfront del

⁵⁸⁹ Generació Bloc, "Manifest de la Generació Bloc", *Bloc de la GB*, estiu de 2008 (<http://generaciobloc.blogspot.com.es/2008/08/manifest-de-la-generaci-bloc.html> visita el 13/6/2012).

⁵⁹⁰ "El Bloc de Progrés Valencianista reclama a Morera que lidere la renovació", a *valencianisme.com*, 16/10/2008 (http://www.valencianisme.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1186&Itemid=48, visita el 13/6/2012).

⁵⁹¹ Rafael Beneyto i la resta del BdPV, "Ara, l'impuls del Bloc, la renovació", a *levante-EMV.com*, 19/2/2009 (<http://www.levante-emv.com/opinion/2009/02/19/ara-limpuls-bloc-renovacio/557427.html>, visita el 30/7/2012).

“nacionalisme taronja” del Bloc de Convergència Valencianista o la gran coalició progressista a la qual dona suport el BES.

Aquest V Congrés també es presentava marcat per la polèmica d’una “Ponència política i estratègica” que va intentar certificar la completa assumpció de la bandera amb el blau a través d’un paràgraf escrit per Natxo Bellido (recordem, procedent del nacionalisme tricolor) en que deia “El Bloc ha d’assumir com a pròpies, totes les diferents manifestacions simbòliques representatives del ser valencià: banderes, escut, himnes, etc.”. Ja no era allò d’acceptar la senyera oficial i fer-la compatible amb “el penó de la conquesta”; ara la quadribarrada sense el blau no apareixia per cap costat i va haver-hi rebuig d’una part de la militància i massa ressò en els mitjans de comunicació, amb la qual cosa s’estava incidint en la polèmica dels símbols, que era una de les coses que el Bloc volia superar ja des de l’inici. El mateix Bellido es va mostrar partidari de modificar aquest punt si contribuïa a la polèmica. Va ser la mateixa executiva la que va presentar una esmena per a aparcar aquest tema i no donar passes que restarien més que sumarien.⁵⁹² En una entrevista a Morera posterior a aquest congrés,⁵⁹³ molt centrada en l’evolució ideològica del nacionalisme valencià, el secretari general, novament escollit en candidatura única (però només amb el vot del 75% dels delegats), es veu obligat a tornar a insistir que l’assumpte està superat i l’organització no va a dividir-se pel tema simbòlic, però el cas és que amb redaccions com aquella s’està incidint en el debat i es produeixen preses de posició que tenen un ressò fora de l’organització, generant-se una imatge ben diferent de la que es vol transmetre. En conseqüència, en el següent congrés, setembre de 2012, no es faran al·lusions d’aquest tipus en la ponència política.

De moment, no pararem més atenció en aquesta ponència, perquè és una de les que ha de servir per a fixar les posicions politicoideològiques del partit respecte de qüestions identitàries, per a després contrastar-les amb les dels militants (és a dir, que hi hem de tornar a fons), especialment perquè en el darrer congrés (setembre del 2012), com dèiem, no es dedica tanta atenció a aquestes qüestions (està molt

⁵⁹² Ester Pinter, “El Bloc valencià es desdium de defensar la bandera blavera”, a *Avui*, 18/1/2009, pg. 7.

⁵⁹³ Manuel Muñoz, “Enric Morera: ‘Nuestra patria es la nación valenciana’”, a *levante-emv.com*, 15/3/2009 (http://www.levante-emv.com/secciones/noticia.jsp?pRef=2009031500_19_566847 [Comunitat-Valenciana-Enric-Morera-Nuestra-patria-Nacion-Valenciana](#) visita 12/6/2012).

condicionat ja per la crisi econòmica i les propostes polítiques per a superar-la) i, a més, ja és un de posterior al treball de camp (realitzat fonamentalment a l'estiu de 2011). Però recuperem un fragment que marca la filosofia de la proposta política:

La possibilitat de creixement del nostre projecte polític i social passa (...) per una actualització regenerativa del Bloc. (...) No es tracta (...) que la societat valenciana s'identifique amb el Bloc i el faça seu, sinó tot al contrari: que el Bloc s'identifique amb el país que som i el faça seu per a poder transformar-lo així en la direcció valencianista i de progrés que legítimament volem representar ("Ponència política i estratègica" del V Congrés, 2009: 19).

L'esperit d'adaptació (precisament aquesta ponència s'obri amb una cita en aquest sentit), iniciat en el darrer congrés de la UPV a l'Eliana (1997), queda reafirmat en aquest V Congrés, i també s'endevinarà en el sisè (2012), quan l'agudització de la crisi i l'empitjorament de les condicions socials, condueixen els redactors de la ponència política a l'adopció d'un discurs més esquerrà, més connectat amb les dificultats econòmiques que pateix la ciutadania.

Però encara el 2009, en l'entrevista a Morera que abans comentàvem, el líder del Bloc també va evitar posicionar-se com d'esquerres i va manifestar la possibilitat de pactar en qüestions concretes amb el PP. Aquestes declaracions van motivar una resposta del BES⁵⁹⁴ on manifestava el seu malestar i més després que en el V Congrés es reafirmara l'aposta per la creació d'un "espai valencià de progrés". El Bloc s'ha constituït al voltant d'unes idees comunes, uns preceptes mínims per a enfortir l'opció nacionalista, però aquestes diferències respecte de l'eix ideològic esquerra-dreta o els símbols, que repetidament estem veient que no acaben d'arraconar-se palesen la gran diversitat i els perills que això comporta (al marge de les desavinences personals, presents en totes les organitzacions i que contribueixen a intensificar petites/grans diferències ideològiques). L'elecció de la candidatura per a les europees 2009 i del candidat principal del Bloc en aquesta llista, Enric Nomdedéu, del sector més centrista del partit, escollit amb només el 63% dels vots, també va evidenciar aquestes diferències, especialment perquè el BES proposava tornar a una coalició amb els nacionalistes

⁵⁹⁴ Bloc d'Esquerres i Sobiranista, "Carta del BES", a *Blog del BES*, 25/3/2009 (<http://blocdesquerresisobiranista.blogspot.com.es/2009/04/carta-del-bes.html>, visita 27/5/2012).

d'esquerres,⁵⁹⁵ Europa del Pobles, juntament amb el PSM, ERC, Aralar, Eusko Alkartasuna, Chunta Aragonesista, BNG i els Verds, en compte de l'aliança dels nacionalistes de centredreta, que és la que finalment es va produir i era habitual des de feia temps, amb CiU, PNV, CC, etc. El BES argüïa que aquesta candidatura ja no era la d'altres anys, on s'integrava el Bloc juntament amb el BNG i PSM, que ara passaven al grup de l'esquerra i deixaven la llista encapçalada per CiU més clarament liberal i centrista, just quan el Bloc estava apostant al País Valencià per una coalició esquerrana, la de Compromís. El pas donat pel BNG i el PSM feia difícilment acceptable la coalició per al BES, però potser una aliança amb els nacionalistes d'esquerres, encapçalats precisament per ERC, amb el qual les relacions eren complicades i més després de l'evolució terceravista, hauria augmentat el risc de ruptura dins del Bloc, sobretot perquè, com hem comentat anteriorment, ja hi havia un important sector descontent amb el pacte Bloc-IdPV.

Més endavant, quan les direccions comencen a concretar el nou pacte de Compromís (ara Coalició Compromís perquè EUPV no va permetre utilitzar el nom de 2007, Compromís pel País Valencià), es torna a visualitzar aquesta manca de consens i la presa de decisions importants per majories no suficientment cohesionadores, almenys comparativament: en el Bloc es ratifica l'acord amb el 67% dels vots del Consell Nacional, mentre que en IdPV s'aprova la coalició amb el 76% dels vots i en els Verds amb el 81%. Tant el BdPV com el BdCV van ser molt crítics amb les condicions del pacte; el BdPV demanava encapçalar les tres circumscripcions avalats per una militància i una implantació electoral majors que els socis de coalició, mentre que el BdCV volia que la coalició estiguera oberta a més partits, que la inclinació esquerrana no fóra tan clara, i que se celebraren unes primàries per a elegir els candidats principals.⁵⁹⁶ Finalment, Alacant es va deixar en primer lloc per a Mireia Mollà (IdPV) i el segon lloc, per al Bloc, va ser una pugna entre el denier Dimas Montiel i Natxo Bellido, militant de l'Alacantí. El BES va donar suport a Montiel i el BdCV a Bellido, el

⁵⁹⁵ Bloc d'Esquerres i Sobiranista, "El BES proposa al Consell Nacional una altra opció per a les Europees", a *Blog del BES* (7/4/2009).(<http://blocdesquerresisobiranista.blogspot.com.es/2009/04/el-bes-recolza-una-altra-opcio-per-les.html>), visita 27/5/2012).

⁵⁹⁶ Racó Català, "El Bloc, IdPV i EV-EE aproven la candidatura conjunta pel 2011", a *Racó Català*, 21/12/2009 (<http://www.racocatala.cat/noticia/21480/bloc-idpv-ev-ee-aproven-candidatura-conjunta-pel-2011>) visita el 20/11/2012).

posicionament polític del qual està en consonància amb els “convergens” del BdCV. Per això es pot dir que la pugna també s’ha traslladat a la carrera electoral. Però a l’afirmació que feia algun mitjà de que això era un enfrontament entre fusterians i terceraviistes,⁵⁹⁷ cal afegir matisos, perquè tot el Bloc, incloent-hi el BES, ha assumit que la nació dels valencians és el País Valencià (i no els Països Catalans), i el BES admet el blau en la senyera, tot i que se senten més còmodes amb la quadribarrada sense el blau. És a dir, el conjunt del Bloc, amb més o menys intensitat, ha acceptat els postulats identitaris de la *tercera via*, però el sector més esquerrà (especialment el BES) i que se sentiria més còmode amb allò que anomenàvem *quarta via*, o *tercera via progressista*, encara considera allò que “el País Valencià serà d’esquerres o no serà” i per això, simplificadament, poden ser alineats amb el fusterianisme en major mesura que, per exemple, els “convergens”, tot i que aquests darrers no renuncien a gran part del llegat de Fuster, ni, evidentment, a la unitat lingüística. En definitiva, pràcticament des de l’inici està produint-se aquest tipus de pugnes dins del Bloc, però han de ser llegides amb tots els matisos necessaris i sota la premissa d’un projecte unitari, però plural.

En aquells moments, Joan Senent, destacat valencianista i membre del corrent Bloc de Convergència Valencianista, es manifestava d’aquesta manera sobre les qüestions esmentades en una entrevista:

*Ens agradaria haver de dissoldre el BdCV pel motiu que tot el Bloc hagués acceptat realment, i posat en pràctica, la raó de l’existència del corrent, és a dir, bàsicament, que mentre el valencianisme no impregne majoritàriament la societat valenciana, cal que tot ell convergisca en una única proposta política i que, per a aconseguir-ho, a més d’una ferma voluntat per fer-ho, cal organitzar-se amb una exquisida democràcia interna, construint grans consensos fruit de debats oberts, i no amb decisions importants fetes pel 50% + 1, que, a la llarga, condueixen a l’escissió.*⁵⁹⁸

⁵⁹⁷ Francesc Arabí, “La pugna por las listas aviva en el Bloc la lucha entre fusterianismo y Tercera Vía”, a *levante-emv.com*, 31/3/2010 (<http://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2010/03/31/pugna-listas-aviva-bloc-lucha-fusterianismo-tercera-via/692448.html>), visita el 13/6/2012).

⁵⁹⁸ Entrevista amb “Joan Senent, estudiós de l’empresa i valencianista”, a *Valencianisme.com*, 6/10/2010 (http://www.valencianisme.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2568&Itemid=38), visita el 31/8/2012).

En els mesos previs a les eleccions del 2011, les enquestes tornaven a donar la majoria absoluta al PP i registraven una caiguda important del PSPV-PSOE arrossegats per la mala imatge del govern Rodríguez Zapatero, fortament castigat per les conseqüències de la crisi. Pel que fa als antics socis de Compromís pel País Valencià, EUPV es presentava més o menys cohesionat, una vegada fora de la federació IdPV i l'Espai Obert de Joan Ribó, i amb bones expectatives electorals tenint en compte que ara concorria en solitari. En canvi, la nova Coalició Compromís, amb el Bloc, Iniciativa i els Verds, i la tríada valencianisme, progressisme, ecologisme com a pilars ideològics, semblava castigada pels potencials electors a causa del trencament del grup parlamentari i tenia molt complicada l'entrada en les Corts. La irrupció del moviment 15M, entre altres factors, alteraria de manera notable les previsions fetes en els primers mesos de 2011, com veurem seguidament.

8a legislatura (2011-2015): el nacionalisme lidera per primera vegada un grup parlamentari; la crisi del PP i la possibilitat d'un tripartit valencià

Una setmana abans de les eleccions i en certa mesura emulant altres moviments arreu del món (Islàndia, Grècia, el Magreb o alguns països de la península aràbiga entre els més mediàtics), que tenien per característica comuna la demanda de més democràcia (superant, s'entén, les modalitats delegacionistes i passant a altres més participatives), però en alguns casos també un major control dels mercats i, en general, més justícia social, apareix el moviment 15M, que s'inicia amb concentracions més o menys espontànies a Madrid (que deriven en acampades permanents com en alguns països del Magreb) i s'estén a la resta de les principals ciutats i fins i tot alguns pobles, fins a aconseguir una dimensió sense precedents en l'estat i un seguiment mediàtic que va superar aquells dies l'habitual ball de xifres econòmiques que ha imperat en els noticiaris des que es va iniciar aquesta gran crisi. Una de les principals consignes va ser que el sistema de partits ja no era vàlid, i s'assenyalava especialment els dos partits majoritaris, que controlaven quasi totes les institucions, governaven seguint interessos moltes vegades diferents del "general", i es regien per aparells jeràrquics i poca democràcia interna (menys en el cas del PP que en el del PSOE).

El cas és que els actors d'aquest moviment, molts d'ells sense adscripció política, però també molts altres pertanyents a partits d'esquerra i imbuïts de la seua tradició, no calia que reflexionaren gaire sobre el seu vot, perquè es tractava de gent compromesa, política, militant en alguns casos i escorada cap a l'esquerra (tot i que s'intentara llançar un missatge d'heterogeneïtat ideològica), com es podia comprovar amb les seues reivindicacions. L'efecte electoral del moviment, per tant, no l'hem de buscar tant en aquests actors, sinó en l'espectador que, des de sa casa, empatitza amb el moviment i fa la seua reflexió de cara als comicis. Aquest espectador sensibilitzat pel 15M rarament és un votant del PP i, de fet, els populars pràcticament van mantenir les seues expectatives de vot. En canvi, aquesta consigna antibipartidisme sí que arriba a bona part de l'electorat del PSOE, ja molest amb la incapacitat del govern Rodríguez Zapatero de fer front a la crisi i l'inici de presa de mesures impopulars, especialment les que retallen l'estat de benestar. Les enquestes ja havien registrat una transferència de vot del PSPV-PSOE cap a EUPV, que era la que anava a permetre-li accedir a les Corts en solitari. Però quedava un elector-espectador moderadament progressista, normalment urbà, influït pel 15M, que ja no volia votar al PSOE, però tampoc al PP i que, per tant, examinava l'oferta per tal de decidir-se.

Els moviments de darrera hora en les eleccions i que no s'expliquen amb les enquestes prèvies al 15M (gairebé totes)⁵⁹⁹ són el suport a Unión Progreso y Democràcia (UPyD) per a l'Ajuntament i Comunitat de Madrid i per a l'Ajuntament d'Alacant, i el suport a Coalició Compromís al País Valencià i, especialment (i nova), a la ciutat de València. En el cas d'UPyD es tractava d'una formació centrista, però alhora progressista, que intentava projectar una imatge nova i alternativa al bipartidisme i que es va sobreposar a les males perspectives per aconseguir, entre altres, els èxits esmentats. Per la seua banda, Coalició Compromís era una formació no estrictament nacionalista, per la presència d'IdPV i els Verds, que havia demostrat la seua capacitat incisiva,

⁵⁹⁹ Totes les enquestes prèvies a les eleccions donaven a EUPV entre un 5,5 i un 7,5% dels vots (en la lògica del 6,1% obtingut finalment). En canvi, només l'enquesta autonòmica del diari Público (11 d'abril de 2012), feta per Obradoiro de Sociologia, d'un total d'11 sondejos per al conjunt del País Valencià (entre ells un en el que va participar l'autor d'aquesta tesi dins de l'equip de CIDES Estudios de Mercado, amb una mostra àmplia, 1.800 casos, i acuradament validada), donava a Coalició Compromís l'entrada en les Corts i normalment el percentatge de vot era inferior al 4% (vegeu <http://www.electometro.es/tag/comunidad-valenciana/>, visita 1/8/2012).

especialment gràcies a la mediàtica Mònica Oltra i els seus colps d'efecte, amb una ben planificada presència a les xarxes socials i Internet⁶⁰⁰ i que presentava un missatge d'esquerres però moderat, sense plantejar la necessitat d'un canvi de sistema o un rebuig frontal al capitalisme. Era, doncs, una opció més factible per a l'elector que estàvem caracteritzant i, per tant, C. Compromís va capitalitzar bona part de la pèrdua de vots del PSPV-PSOE, i va superar folgadamment la barrera del 5% (en concret un sorprenent 7,4%) sota el lideratge del nacionalisme (lideratge en termes de militància i infraestructura, perquè el decisiu lideratge mediàtic cal atribuir-lo a les diputades d'IdPV). També va ajudar molt la campanya desplegada a la ciutat de València per Joan Ribó (de fet, també es va aconseguir entrar al consistori de la capital per primera vegada) i aquest efecte del moviment 15M sobre les classes mitjanes instruïdes urbanes, que va permetre la molt necessària acumulació de vots al cap i casal i que possibilita el salt quantitatiu per a entrar en les Corts sense estretors. En canvi, EUPV es va quedar amb les seues expectatives de vot apuntades ja al principi d'aquell any i fins i tot va baixar alguna dècima, per a obtenir poc més del 6% i quedar-se per darrere de Coalició Compromís, que sumava un diputat més i, sobretot, un resultat excel·lent a la província de València (les dues terceres parts dels seus representants, quatre de sis, són d'aquesta circumscripció). Aquest gran impuls per a la coalició seria aprofitat per a obtenir uns mesos després en les eleccions generals el primer diputat de la història d'UPV-Bloc a Madrid en la persona de Joan Baldoví. La coalició no sols incloïa els socis per a les Corts, sinó que, a través dels Verds i Iniciativa, es produïa també l'aliança amb el recentment creat Equo, una aposta forta per a articular un gran partit verd, que fracassarà en la resta de les circumscripcions i que, per tant, tindrà en Baldoví, un nacionalista, al seu únic representant. Aquesta aliança amb referents estatals també serà criticada pel BdPV i el BdCV, que mantenien el desig d'una llista d'obediència exclusivament valenciana. Com en el cas de l'incontestable accés a les Corts, l'èxit aparcarà momentàniament la pressió interna en aquest sentit, però a l'estiu del 2012, en el congrés d'Equo, amb presència d'IdPV, es rebutgen unes esmenes de les

⁶⁰⁰ Per exemple, a l'abril del 2012, Mònica Oltra tenia gairebé 20.000 seguidors a Facebook, mentre que altres polítics fins i tot d'àmbit estatal estaven molt per davall. Aleshores només la superaven les grans figures del PP (Mariano Rajoy, Soraya Saenz de Santamaria, Dolores de Cospedal i Esperanza Aguirre) i Rosa Díez; cap del PSOE estatal o de qualsevol autonomia; cap del PNV, BNG, CiU, ERC...; i cap altre polític valencià.

delegacions de les Illes i del País Valencià en què volien incloure una referència al caràcter plurinacional de l'estat espanyol i que es reconeguera el dret a l'autodeterminació. Davant d'això, Mònica Oltra (IdPV) va dir que reflexionarien sobre la seua pertinença a Equo i, indubtablement, el Bloc pressionarà perquè es trenque amb la formació ecologista o que aquesta rectifique.⁶⁰¹ Els sectors crítics amb la direcció del Bloc i amb el pacte exigiran fermesa respecte d'aquesta qüestió.

El PSPV-PSOE confirmava la desfeta (fins i tot major que en el conjunt de l'estat) amb els pitjors resultats de la seua història, ja que baixava per primera vegada del 30% i s'obria una nova crisi de lideratge. Mentrestant, el PP semblava immune a les imputacions per corrupció o als comportament èticament discutibles d'alguns dels seus dirigents, entre ells el president de la Generalitat, i revalidava la majoria absoluta sense massa problemes (també en els ajuntaments de les capitals de província i, per primera vegada, a Elx, acabant amb dècades de govern socialista). En qualsevol cas, al poc temps de prendre possessió es produiria la dimissió forçada de Francisco Camps per a defensar-se de la imputació en la rama "dels vestits" del cas *Gürtel*, que donaria pas al lideratge d'Alberto Fabra. Però el desplaçament de Camps es produïa alhora que els darrers reductes del "zaplanisme" quedaven arraconats i reduïts a testimoni, especialment quan s'escull per a la presidència de la Diputació d'Alacant Luisa Pastor, en altres temps molt pròxima a Zaplana però ara fidel a Camps, en compte de Ripoll, que mantenia fins aleshores el control del PP provincial, com a resistència del "zaplanisme". Segons Juan Ramón Gil, director del diari de referència a Alacant, *Información*, aquest fet implicava el final de l'hipotètic "poder alacantí" i, en aquests moments, Alacant comptaria menys que mai, tant a València com a Madrid.⁶⁰²

El que la crisi i el 15M havien aconseguit, per altra banda, es acabar amb una evolució ininterrompudament alcista de la concentració del vot en els dos partits majoritaris, que del 65,7% el 1987 havien passat a acumular el 88,3% vint anys després, el 2007. Ara es tornava a baixar del 80% amb nivells semblants al 1995, quan EUPV estava en el punt més àlgid i UV formava part del Consell.

⁶⁰¹ Josep Casulleras Nualart, "El congrés d'Equo desestima la plurinacionalitat i l'autodeterminació", a *Vilaweb*, 8/7/2012 (<http://www.vilaweb.cat/noticia/4026782/20120708/congres-dequo-desestima-plurinacionalitat-lautodeterminacio.html>, visita 1/8/2012).

⁶⁰² Juan Ramón Gil, "El sur ya no existe", a *Información*, 19/06/2011.

La crisi de lideratge del PSPV-PSOE, que es produïa en paral·lel a la del PSOE, però en aquest cas agreujada per més de quinze anys de fracassos electorals, implicaria una revàlida per a l'experimentat alcalde de Morella, Ximo Puig, que havia perdut uns anys enrere enfront d'Alarte per un escàs marge. En aquesta ocasió, Puig va saber forjar les aliances adequades, especialment amb l'exsecretària d'organització del PSOE, Leire Pajín i amb els "ciscaristes", en un altre temps valedors d'Alarte, i va aconseguir la secretaria general del partit l'abril del 2012. Deixant a banda la possibilitat que finalment Ximo Puig siga el líder que estava esperant el socialisme i tinga la capacitat de fer front a un PP que ha de lidiar amb una Generalitat pràcticament en fallida (és a dir, un Partit Popular en teòrica debilitat), l'accés del morellà al lloc més elevat en la jerarquia dels socialistes valencians té implicacions per a la nostra investigació (tot i que ha arribat a la secretaria general després que hàgem fet el treball de camp), perquè Puig ha sigut sempre un dels dirigents que més ha destacat per la salvaguarda de la que anomenàvem "ànima PSPV" del partit; es considera a si mateix un valencianista i fins i tot va participar en l'obra col·lectiva d'accent valencianista *País Valencià, segle XXI* (2009), que ja vam veure en l'apartat "Fuster a revisió>Els darrers anys del debat sobre el projecte nacional valencià...". En el seu article, aposta per "l'enfortiment de la llengua en l'ús social i en la comunicació", que inclou "l'impuls d'un espai informatiu valencià potent" (Puig, 2009: 166). També considera necessari reobrir un canal comunicatiu amb Catalunya per a abordar les qüestions culturals i econòmiques que exigeixen una entesa entre els dos territoris, i critica durament l'actitud del PP en aquesta qüestió, que ha pogut posar fre al desenvolupament de l'economia i societat valencianes amb el seu boicot reiterat als veïns del nord (2009: 167). Puig ha oferit també en algunes ocasions el seu municipi, Morella, per a iniciatives de promoció de la llengua i cultura pròpies, com ara la xarxa d'universitats Joan Lluís Vives, que es va constituir a la capital dels Ports al final dels noranta i així ho exposa en aquest article (2009: 168), que, en general, es posiciona dins d'aquest valencianisme "de mínims" (estatutari podríem dir) dels socialistes valencians, en el qual domina l'ambigüitat i els compromisos teòrics només en l'àmbit cultural. De tota manera, l'elecció de Puig com a líder implica que potencialment el discurs valencianista estarà més present que mai en la campanya del 2015 i més encara quan

els nacionalistes són ara millor nínxol de vots que en ocasions precedents. D'entrada, i com a mostra de la importància que el nou secretari general del PSPV-PSOE concedeix al valencianisme (almenys en la seua imatge pública) va estar present en l'Homenatge als Maulets a Xàtiva d'aquell mes d'abril.⁶⁰³

Per a acabar amb aquest repàs, cal fer alguna referència al futur immediat, amb l'horitzó situat el 2015, pròximes eleccions autonòmiques i frontera entre aquesta vuitena legislatura i la següent. Els casos de corrupció (cada vegada menys tolerats per una població que està passant per moments complicats), la situació financera en la qual es troba la Generalitat Valenciana i els durs ajustos que s'estan fent i que encara es faran, condueixen a pensar que la pròxima fita electoral pot tenir un resultat ajustat per primera vegada en més de quinze anys i, en conseqüència, hi ha possibilitats reals que el PP perda la majoria absoluta. De tota manera, encara que Puig consolide la seua imatge i la del partit, no es veu el PSPV amb capacitat per a aconseguir una majoria suficient i això significa que, si el PP perd el control de les Corts, haurà de produir-se una entesa entre les forces "progressistes", entre PSPV-PSOE, Coalició Compromís i EUPV, si aquestes dues formacions aconseguixen superar la barrera del 5% (com és d'esperar segons les darreres tendències demoscòpiques). Per tant, es podria configurar un tripartit valencià que tindria en la "revalencianització" un dels seus eixos principals, i no únicament perquè és una de les intencions de Ximo Puig (2009: 166), sinó perquè sens dubte seria una de les exigències de les formacions minoritàries, especialment de la Coalició Compromís liderada pels nacionalistes. Precisament en un dels municipis protagonistes del treball de camp, Alcoi, tenim en aquesta legislatura una mena d'assaig d'aquest futur govern i se sap que no està sent fàcil, especialment per la situació econòmica, però hi ha voluntat d'entesa tot i que cada partit marque diferències de criteri. Entre els assumptes que ens interessen i que necessitaran grans acords són la revitalització de l'ensenyament en valencià, el sempre pendent ús social de la llengua, la utilització de Ràdio Televisió Valenciana (o el que en queda) dins d'aquest objectiu, la normalització i potenciació de les relacions amb els altres països

⁶⁰³ Vegeu "El nou secretari general del PSPV, Ximo Puig, estarà en l'homenatge als Maulets de Xàtiva de dissabte", a *Comarcalia.info*, 26/4/2012 (<http://comarcalia.info/2012/04/26/el-nou-secretari-general-del-pspv-ximo-puig-estara-en-lhomenatge-als-maulets-de-xativa-de-dissabte/>), visita el 26/6/2012).

de llengua catalana (especialment Catalunya), l'impuls d'un sector cultural amb protagonisme de la llengua pròpia, etc. Però primer caldrà superar l'entrebanc de les eleccions i ja se sap que el Partit Popular té l'avantatge de la concentració del vot, que està primat pel sistema electoral.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

EL DISCURS POLÍTIC (OFICIAL) SOBRE LA IDENTITAT VALENCIANA I SOBRE EL MODEL D'ORGANITZACIÓ TERRITORIAL EN ELS PARTITS D'ESQUERRA I CENTREESQUERRA

En els apartats anterior hem seguit l'evolució del discurs sobre la identitat valenciana en dues línies, la teòrica i intel·lectual, per una banda, i l'estrictament política, per l'altra (tot i que ja hem comentat que totes dues estan interrelacionades, especialment en el cas d'UPV-Bloc, que és la formació que més atenció ha dedicat a reflexionar sobre aquestes qüestions). Ara correspon fixar quines són les posicions actuals que mantenen les tres organitzacions polítiques analitzades. Recordem que hem escollit els tres partits d'esquerra i centreesquerra⁶⁰⁴ (és a dir, d'arrel fusteriana en la qüestió identitària com ja hem argumentat quan parlàvem de la transició) que han tingut presència alguna vegada en les Corts i que s'han mantingut en l'escena política valenciana al llarg de les vuit legislatures autonòmiques (al marge de refundacions i canvis de sigles que no suposaven un trencament amb l'organització precedent).⁶⁰⁵ Queda fora d'aquest grup de tres (Bloc, EUPV i PSPV-PSOE) Iniciativa del Poble Valencià, fins al 2007-2008 dins d'EUPV i ara coalitzats amb el Bloc sota la marca Coalició Compromís (també és el cas dels Verds), que, tot i tenir presència en les Corts des de 2007, no té una trajectòria individualitzada suficientment extensa per a les

⁶⁰⁴ Encara que allargue excessivament el títol i la referència al conjunt, preferim parlar de partits d'*esquerra i centreesquerra*, que no de partits *progressistes*, perquè considerem que aquest darrer terme té més problemes de conceptualització i operativització, tot i que s'ha escrit molt sobre què són les polítiques progressistes (i entre els escrits, els de partits com el PSPV-PSOE o el Bloc, com veurem). En canvi, *esquerra i centreesquerra* ens situa en un continu d'àmplia difusió en la ciència política i la sociologia política i pot ser equiparable a plantejaments que qüestionen profundament el sistema capitalista i fan una crítica de conjunt (cas de l'*esquerra* i els postulats del socialisme) o a les posicions reformistes i de crítica parcial al sistema capitalista (cas del *centreesquerra* i els postulats de la socialdemocràcia o fins i tot del socialliberalisme). Bàsicament, entenem que aquests darrers proposen una economia de mercat amb certs controls i compatible amb polítiques socials en les quals l'estat tinga un paper destacat. El progressisme, que en realitat és una etiqueta que adopten partits d'esquerra que han anat centrant-se i que adopten l'estratègia *catch-all* per a poder accedir a l'electorat moderat o centrista, es podria dir que correspon en certa mesura al centreesquerra. Tot i que el PCPV i més clarament EUPV hagen modificat el seu discurs per a aproximar-lo a una mena de socialdemocràcia de màxims, encara manté trets de crítica frontal al sistema i, per tant, podem situar-los més aviat en l'esquerra que en el centreesquerra. Això els allunyaria de l'etiqueta *progressista*, més pròpia del Bloc o del PSPV-PSOE, tot i que en els documents d'EUPV també es fa referència als progressistes o al progressisme (normalment referint-se a sectors de l'electorat o a organitzacions afins, però molt rarament fent al·lusió a l'organització, a Esquerra Unida).

⁶⁰⁵ Són els casos d'EUPV i Bloc, que, respectivament són la marca actual del que van ser anteriorment el PCPV o la UPV. Com se sap, el PCPV continua sent el partit majoritari de la federació EUPV, i la UPV es va dissoldre en el Bloc, que assumia l'herència d'aquella organització precedent.

intencions d'aquest estudi. I també queden al marge de l'estudi empíric diferents partits que han anat presentant-se a les eleccions autonòmiques al llarg de les vuit legislatures, però amb resultats molt marginals (és el cas del Front pel País Valencià o Esquerra Republicana del País Valencià) i amb una militància ben magra que hauria dificultat el treball de camp.

La funció d'aquest apartat és servir de contrast per a l'estudi empíric, en tant que desenvoluparem continguts semblants als que s'han abordat en les entrevistes semiestructurades a militants de base de les formacions polítiques esmentades, però basant-nos en documents "oficials" de les organitzacions. Es tracta, com hem avançat, de fixar les posicions politicoideològiques d'aquests partits (federació de partits en el cas d'EUPV) respecte de la identitat valenciana i els seus derivats polítics (organització territorial, dret d'autodeterminació, etc.), utilitzant els documents interns on es reflexiona més a fons sobre aquestes qüestions en els processos congressuals i que determinen la línia política de les organitzacions. En el cas del PSPV-PSOE aquests documents s'estan anomenant darrerament "ponència marc"; en el del Bloc, "ponència política" i de vegades "ponència política i estratègica"; i en el d'EUPV, "manifest polític". Fonamentalment, doncs, seran aquestes obres de referència política presentades per les organitzacions en els congressos (o assemblees en el cas d'EUPV), per a debat en el si de l'organització, d'on extraurem el discurs polític "oficial" de les formacions polítiques analitzades, i més endavant serviran de referència en l'anàlisi dels discursos dels militants de base. De fet, una de les tasques d'aquesta anàlisi ulterior serà comprovar fins a quin punt el militant de base està prop de les posicions polítiques del seu partit en la qüestió identitària i politicoterritorial, i aquí rau la importància de l'apartat que aquí desenvoluparem. En els annexos figura la llista dels documents utilitzats per a desenvolupar els discursos de les organitzacions i la correspondència de les claus emprades per a citar-los.

Els blocs temàtics que estructuraran aquesta anàlisi del discurs dels partits, i que, a grans trets, seran els mateixos que utilitzarem en l'anàlisi de les entrevistes, són els següents: definició de la identitat/nació valenciana (elements característics), marc nacional i vincles amb Catalunya i la resta dels Països, organització territorial de

l'estat/dret d'autodeterminació, autodenominació nacionalista, consideracions sobre la llengua, els secessionismes valencià i alacantí, qüestions simbòliques, identificació d'una discriminació històrica cap al País Valencià, ubicació ideològica (eix esquerra-dreta) i projecte socioeconòmic. Exposarem breument a què es refereix cadascun dels blocs temàtics abans d'abordar l'anàlisi per a cada partit:

- Definició de la identitat/nació valenciana (elements característics): als entrevistats se'ls demanarà que intenten definir la identitat valenciana, que apunten els elements o ingredients que la caracteritzen millor, especialment els que es relacionen amb definicions objectives (llengua, cultura, territori, història, etc.). Entre els documents polítics dels partits no hem trobat directament una definició explícita i sintètica de la identitat valenciana, però sí que es poden identificar referències a aquests elements, normalment per a subratllar la seua importància com a trets distintius. De tota manera, darrerament, es detecta una inclinació a emfasitzar els elements subjectius.
- Marc nacional i vincles amb Catalunya i la resta dels Països de parla catalana: entenent que tots aquests partits consideren el País Valencià com a mínim una nacionalitat històrica en els termes que refereix la Constitució i l'estatut, i en alguns casos alguna cosa més, es tracta de determinar si és només aquest el marc territorial de referència o l'amplien als Països Catalans. En qualsevol cas, si no són els Països el "subjecte col·lectiu amb dret a la sobirania política", sinó estrictament el País Valencià, cal també precisar fins a quin punt s'entén que cal establir vincles amb Catalunya; en certa mesura, es tracta de comprovar quina és la vigència dels postulats fusterians en aquesta qüestió.
- Organització territorial de l'estat/dret d'autodeterminació: en aquest apartat es tracta l'estructura territorial de l'estat espanyol i el grau de descentralització que es desitja per als territoris que el conformen, evidentment amb especial atenció a la situació particular del País Valencià. Dins d'aquest apartat, en certa mesura com a pas previ a un procés de descentralització major i, conseqüentment, associat a una organització territorial molt descentralitzada, s'inclourà la posició que té cada partit respecte del dret d'autodeterminació.

- Autodenominació nacionalista: com ja hem comentat en el punt sobre el “Marc nacional”, tots aquests partits consideren el País Valencià com a mínim una nacionalitat històrica. En aquest cas es tractarà de comprovar si això els duu a considerar-se una formació nacionalista, amb tots els matisos que puguen fer-se a una condició tal.
- Consideracions sobre la llengua: en aquest apartat s’atendrà als possibles matisos que es facen a la unitat de la llengua, reivindicada pels tres partits, en termes de denominació, de model lingüístic, etc. És un punt que no tindrà massa desenvolupament a partir dels documents oficials, però sí una mica més en l’anàlisi del treball de camp.
- Secessionismes valencià i alacantí: es tracta de valorar el secessionisme lingüístic (que abans era lingüístic i nacional, però amb l’extensió de la *tercera via* alguns l’han reduït a una qüestió lingüística) que es produeix sobretot a València i la seua àrea d’influència immediata, i la desafecció d’una part important d’Alacant al projecte comú del País Valencià. Aquestes qüestions tampoc apareixen massa en els documents polítics dels partits (si de cas, referències a l’anticatalanisme), però sí que tindran el seu desplegament en l’anàlisi del treball de camp, perquè els entrevistats han intentat explicar les motivacions d’aquests fenòmens.⁶⁰⁶
- Qüestions simbòliques: es fa referència fonamentalment a la denominació del territori/nació valenciana i a la senyera, però també a altres símbols com ara l’himne del País Valencià. Es tracta de veure fins a quin punt es mantenen vigents en l’esquerra i el centreesquerra les posicions de la Batalla de València, especialment entre la militància de base. També es valorarà en quina mesura els partits i els seus militants consideren importants les qüestions simbòliques més de trenta anys després d’aquell conflicte en què els símbols agafaren un gran protagonisme.

⁶⁰⁶ Respecte d’aquesta qüestió, cal apuntar que la percepció majoritària dels valencians és que el dialecte que es parla en terres valencianes és una llengua “diferent i diferenciada del català”. Entre un 60 i un 75% han opinat que això era així en les enquestes del CIS –estudis 2413, 2455, 2480 i 2560, entre 2001 i 2004 (citats en Flor, 2009: 485).

- Identificació d'una discriminació històrica cap al País Valencià: s'arreglarà el discurs sobre els greuges històrics i presents que pateix el País Valencià i que condueixen a identificar un maltractament per part del centre estatal. Específicament, es parla sobretot dels perjudicis que el sistema de finançament té sobre la població valenciana.
- Ubicació ideològica (eix esquerra-dreta) i projecte socioeconòmic: tot i que la matèria d'estudi és la identitat i les seues derivades polítiques, també s'intenta relacionar aquestes qüestions amb el posicionament ideològic (eix esquerra-dreta) i el projecte socioeconòmic que s'hi associa. En aquest apartat també tractarem la vigència d'una de les màximes del fusterianisme, "el País serà d'esquerres o no serà".

Comencem, doncs, a desenvolupar aquests blocs temàtics per a cadascun dels partits i en el balanç final presentarem un quadre síntesi comparatiu.

Bloc Nacionalista Valencià

Com ja hem comentat anteriorment, el Bloc, partit nacionalista, és el que més atenció ha dedicat a la qüestió identitària i el que més ha modificat el seu discurs sobre aquesta matèria en els darrers anys. Com a reflex d'això, els seus documents polítics aporten més informació que els de les altres organitzacions analitzades i, en part per això, els matisos són majors i també potser la complexitat del seu discurs identitària, que ha intentat navegar entre l'afirmació nacionalista, i l'ambigüitat pròpia d'un partit amb aspiracions d'aplegar a un ampli espectre de la població i, fins i tot, com el seu secretari general diu, amb aspiracions de govern (Morera, 2007). És per això que, com ja va passar amb l'apartat "Evolució del discurs polític sobre la identitat valenciana...", l'extensió de la part dedicada al Bloc serà major que la de les altres formacions.

- **Definició de la identitat/nació valenciana (elements característics):** d'entrada, cal dir que, a partir de les formulacions de la *tercera via*, i influït pel desprestigi dels nacionalismes de caire ètnic que van seguir la caiguda del mur de Berlín,⁶⁰⁷ el Bloc

⁶⁰⁷ Com també vam comentar en l'apartat "Condicions actuals de la dinàmica centre-perifèria", aquesta tendència té el seu vessant a l'estat espanyol, amb l'aprofitament de la persistència d'ETA per a estigmatitzar tot el nacionalisme basc i, per extensió, tot el nacionalisme subestatal de la Península. Els

ha tendit a una definició politicocívica de la nació, amb domini de l'element subjectiu ("voluntat de ser"). L'aposta pel nacionalisme cívic, al marge de ser una adaptació a un entorn polític que estigmatitza el nacionalisme, es justifica per la necessitat de dissociar llengua de nació, de separar la unitat lingüística de la unitat política i, així, trencar amb la construcció política fusteriana dels Països Catalans. Així se subratlla en frases com aquestes: "nosaltres entenem que el discurs valencianista no pot ser terreny vedat d'aquells que parlem una llengua" (PPiE-Bloc, 2009: 31); i per tant es passa a una nació dels ciutadans ("ser valencians i valencianes és la nostra manera de ser ciutadans i ciutadanes"; PPiE-Bloc, 2009: 21), on prima l'element voluntarista ("per a ser valencià, per a estimar i defensar la pròpia terra, només cal que es vulga ser-ho, independentment de l'origen, de la identitat nacional i de la llengua"; PPiE-Bloc, 2009: 121-126). Els elements objectius, estables, queden apartats de la definició identitària i nacional: "una societat moderna i complexa com la nostra no pot restar encaixada en definicions identitàries absolutes o supremes" (PPiE-Bloc, 2009: 31). La fonamentació més extensa d'aquest canvi la trobem també en el V Congrés Nacional:

Les adscripcions nacionals dels valencians sempre han sigut i són múltiples, variables i graduals, també les actituds i els usos respecte de la llengua i de la cultura pròpies. Les diferents arribades de població forana (constants al llarg de la nostra història), la desafecció d'àmplies capes dels autòctons respecte d'allò que ens és propi (històrics i actuals), o la més recent voluntat generalitzada d'adscripció fragmentada cap a models i estils heterogenis (innegable), conforma un paisatge social molt divers i complex. És per això que maldar per basar la construcció nacional del nostre país en uns determinats paràmetres identitàris homogenis és, a hores d'ara, il·lusòria, irreal i està abocada al fracàs. El País Valencià, com qualsevol altre país del món, ni ha sigut homogeni, ni podrà ser-ho mai. L'homogeneïtat és només un model fictici identitàri, inspirat en èpoques passades, al qual alguns voldrien arribar, però que és impossible d'assolir en l'actualitat. El Bloc no pot tindre com a únics destinataris del seu missatge aquells conciutadans que s'autoconsideren només com a valencians i que parlen primordialment valencià. La identitat i/o fidelitat lingüística exclusivament valenciana

partits, ideòlegs i opinadors del centre estatal, especialment els situats en la dreta, assimilaven nacionalisme subestatal a nacionalisme ètnic, i el contraposaven al nacionalisme cívic espanyol a partir de les formulacions, originàriament de l'esquerra, que derivaven del concepte *patriotisme constitucional*.

és extremadament minsa i pobra. Hem d'assumir que allò important no és la identitat valenciana sinó la identificació valenciana. Els missatges i les propostes del Bloc han de ser assumides per qualsevol persona que viu al nostre país i que tinga una mínima identificació amb la terra valenciana, amb les seues necessitats i amb les seues problemàtiques. Per a àmplies capes de la nostra societat, considerar-se tant espanyol com valencià i/o emprar el castellà és perfectament compatible amb estimar, amb reivindicar i amb veure com a propis, també, el País Valencià, la seua cultura i la seua llengua. Com es pot comprovar, les identitats no sempre han de ser incompatibles amb les identifications. (...) I per ací és per on el Bloc ha d'incidir, pel concepte d'identificació, tot fugint de visions ètniques, nacionals, culturals o lingüístiques homogènies. Ser valencià i defensar la nostra terra és perfectament compatible amb identitats nacionals diverses i suplementàries o complementàries, segons les opinions (PPIE-Bloc, 2009: 121-126).

A partir de la constatació del domini de la identitat dual al País Valencià (vegeu “Dades sobre sentiment identitari...” en els annexos), es minoritzen els elements objectius de pertinença, especialment la llengua, i es fa aquesta aposta per les “identifications”, entenent-les com un concepte més flexible, dinàmic i divers que les “identitats”. Una altra de les justificacions per a fugir de definicions objectivistes, és que es considera que els trets identitaris han sigut objecte de manipulació i han dut els valencians a “continues batalles identitàries, esperonades per interessos purament electoralistes” (PPol-Bloc, 2012: punt 4).

Tot i el que acabem d'exposar, la tradició del partit i la importància prestada en altres moments (i també ara, tot i el voluntarisme) a elements objectius, fa que la intenció subjectivista no tinga un domini absolut: “El nostre compromís amb la realitat nacional del País Valencià fa que defensem la potenciació dels elements de la seua identitat cultural i lingüística, reconeixent les successives aportacions que han contribuït a configurar-la i la pluralitat existent” (PPIE-Bloc, 2009: 99); o “el nostre valencianisme ens duu a defensar la promoció i normalització de la nostra llengua. (...) La nostra llengua ha de ser mitjà de comunicació, espai de trobada, de creació. Les llengües són instruments de transmissió de la cultura i l'educació i, per això, la nostra opció política, el nacionalisme, és l'antítesi de qualsevol mena de control o censura sobre la creació cultural” (PPol-Bloc, 2006: 36). La defensa i promoció de la llengua, principal tret distintiu, i la seua capacitat de configurar

una cultura pròpia, mantenen, doncs, el vincle amb una definició objectiva de la nació, tot i que la llengua pròpia siga “responsabilitat del conjunt de la ciutadania valenciana, no només dels valencianoparlants” (PPiE-Bloc, 2009: 31); o especialment si això és així, perquè implica involucrar tota la població en aquesta tasca, fins i tot si s’ha optat pel castellà. Una perspectiva netament subjectivista lliuraria la qüestió lingüística a la voluntat dels ciutadans; i si aquests no opten pel valencià, s’hauria d’acceptar la minorització lingüística i, en últim terme, la desaparició de la llengua. Però aquesta no és la posició del Bloc que té en la defensa i la promoció de la llengua un dels seus pilars i, per tant, es rebaixa la perspectiva subjectivista. Una altra qüestió és si entrem a considerar la part estructural d’aquest assumpte i valorem quina és la llengua promocionada pels poders públics i pels econòmics, quin és l’idioma que parlen les classes dominants, fins on arriba la llibertat real per a parlar i socialitzar-se en una llengua, etc. En aquest sentit, la voluntat dels ciutadans estaria condicionada pels elements estructurals i, per tant, caldria intervenir-hi (com ho fa el Bloc), a fi de trencar la perspectiva voluntarista. De tota manera, en cap de les ponències recents del partit es fa aquesta argumentació de tipus estructural.

- **Marc nacional i vincles amb Catalunya i la resta dels països de parla catalana:** el Bloc, i ja abans la UPV i el PVN, afirmen la nació valenciana, que el País Valencià és una nació. Així, es defensa la “sobirania nacional del País Valencià”, perquè el País Valencià és “un subjecte col·lectiu amb dret a la sobirania política” (PPiE-Bloc, 2000). En qualsevol cas, el congrés de 2009 plantejava, encara que siga de manera secundària, la consideració d’altres possibilitats: assumeixen “el País Valencià com a lleialtat bàsica i central (almenys en primera instància, de forma prioritària i preeminent)”; i també “qualsevol matís quant als objectius nacionals que cal assolir (primer el redreçament nacional del poble valencià, després el que es vulga/crega/puga/convinga)” (PPiE-Bloc, 2009: 122). La perspectiva voluntarista condueix a no tancar la porta a altres opcions que, entenem, no es refereixen només a la possibilitat de federació amb els altres territoris de parla catalana, sinó també a la lliure associació amb l’estat espanyol, com veurem més endavant. L’afirmació del País Valencià com a única lleialtat, com ja dèiem en el capítol

anterior, trenca amb el projecte fusterià de Països Catalans, però en aquests documents es cuiden molt de precisar que l'afirmació de la valencianitat no significa oposició a Catalunya: "La nostra adscripció i lleialtat són valencianes, perquè el nostre projecte de sobirania nacional és el País Valencià i això no es contradiu, ans al contrari, amb el reconeixement de la unitat de la llengua i amb els lligams històrics que compartim amb Catalunya i les Balears" (PPiE-Bloc, 2000). Però també hi ha l'ànim d'expressar fermesa en aquestes relacions:

Una reactualització del discurs valencianista ha de plantejar la necessitat de canviar el marc de relacions amb Catalunya per a anar més enllà de les relacions exclusivament lingüístiques i avançar en l'àmbit de les relacions geoestratègiques. Per fer possible això, cal desterrar absolutament les visions paternalistes i esbiaixades que han presidit les relacions País Valencià-Catalunya. Ha d'imposar-se per a benefici de valencians i catalans l'adopció d'un marc de relacions modern, madur i equitatiu. Sense excloure la competència i les contradiccions, cal apostar per la cooperació, les oportunitats i la connexió amb Europa, que suposen unes relacions fluides amb els catalans. (...) El valencianisme polític fuig de discursos polítics inservibles com a marc de relacions amb el Principat i la resta dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó, bé siga des de posicions unitaristes de caràcter nacional, bé siga amb l'anticatalanisme com a instrument de definició pròpia o ferramenta per a traure rèdits electorals. El valencianisme polític reclama un nou marc de relacions amb Catalunya basat en el respecte i la confiança mútua i el desplegament de les oportunitats presents i futures que unes bones relacions poden ajudar a desenvolupar (PPiE-Bloc, 2009: 32-33).

Més contundent és el paràgraf que apareixia en la ponència del Congrés Nacional del 2000: "per al BLOC, els altres territoris de l'estat no tenen dret a interferir en la nostra democràcia, en la nostra capacitat de decidir l'avenir polític de la nació valenciana" (PPiE-Bloc, 2000). En aquell moment, se sentia la necessitat de reforçar més clarament l'aposta estrictament valenciana i en els darrers temps s'ha anat matisant també aquesta relació en els termes exposats en la cita del Congrés Nacional del 2009.

Per altra banda, també es critica l'entrebanc que implica l'article 145 de la Constitució, que prohibeix la federació entre comunitats autònomes i obliga que els acords entre aquestes passen per les Corts generals, perquè es voldria aprofundir en les relacions amb els Països i normalitzar-les (PPol-Bloc, 2006: 54-

55). Aquestes relacions es concreten en el que ja Ninyoles, Toni Mollà o Joan Francesc Mira apuntaren en els noranta: cal vertebrar l'eix de desenvolupament mediterrani, i consolidar la llengua i la cultura comunes (PPiE-Bloc, 2000: punt 6).

Finalment, i per a aconseguir aquest objectius, es considera necessari treballar conjuntament amb el nacionalisme català, com s'està fent des de fa temps amb CiU. Respecte d'ERC-ERPv, però, no hi ha entesa perquè ERC manté el projecte de Països Catalans i els seus interessos electorals al País Valencià, entrebant el creixement del nacionalisme valencià; a més, ERC ha vetat l'entrada del Bloc en l'Aliança Lliure Europea, el grup on s'integren els nacionalismes subestats progressistes, i això suposa agreujar la difícil relació entre les dues formacions (PPol-Bloc, 2006: 59 i 66). En qualsevol cas, es fa una picada d'ullet a l'electorat sensible als postulats d'ERPv en un apartat que, significativament, es titula "Totes i tots hi cabem": "trobem valencianes i valencians que fan de la majoritària catalanitat originària (innegable i inqüestionable) un element d'identificació i de projecte polític actuals. I per a aquestes persones, el País Valencià també és, com per a molts, el primer subjecte que cal considerar i defensar" (PPiE-Bloc, 2009: 124). També per a aquests, el projecte del Bloc és vàlid, perquè la referència immediata dins dels Països Catalans, seria el País Valencià. Com es deia abans, en segona instància ja es veuria si cal anar més enllà de la "lleialtat bàsica valenciana".

En definitiva, no s'admet la unitat política dels Països Catalans, s'afirma la nació valenciana, i es planteja una relació equitativa amb el Principat (també amb les Illes) per tal de treballar en els assumptes que són d'interès comú en virtut dels lligams històrics, culturals i lingüístics, i també per la potencialitat econòmica del conjunt i la seua projecció a l'euroregió mediterrània. En qualsevol cas, i de manera ambigua, es deixa la porta oberta a camins polítics més enllà del País Valencià (estat espanyol, Països Catalans...).

- **Organització territorial de l'estat/dret d'autodeterminació:** el Bloc assumeix la defensa del "dret a l'autodeterminació i a la consecució de l'autogovern" (PPiE-Bloc, 2009: 50), que consideren un dret de tercera generació juntament amb el

dret a la independència econòmica i política, i el dret a la identitat nacional i cultural. Fent seua la reivindicació d'aquest dret, el Bloc considera que cal reformar la Constitució per a possibilitar que puga exercir-se, fins i tot modificant el paper coercitiu de les Forces Armades, que tenen la missió de garantir la integritat territorial (PPol-Bloc, 2006: 53), però començant per l'article 2 referit a la "indissoluble unitat de la Nació espanyola, pàtria comuna i indivisible de tots els espanyols". La Constitució ha de reconèixer les "nacionalitats" com a subjectes polítics que tenen dret a decidir el seu futur. Serien aquestes les dipositàries de la sobirania i, lliurement, delegarien en l'estat algunes funcions (PPol-Bloc, 2006: 51-52).

Ni en el congrés fundacional ni després es va parlar explícitament de la consecució d'un estat, però, per exemple i com hem apuntat en el capítol anterior, això Convergència Democràtica de Catalunya (CDC), aliat del Bloc, no ho ha fet fins al 2012.⁶⁰⁸ Es parla d'autodeterminació, de dret a decidir, però es reconeix la pluralitat interna i "les diverses formulacions tàctiques de cara a l'exercici de la sobirania nacional". És a dir, s'admeten independentistes i no independentistes – però "independentisme" o "independentista" tampoc apareixen en el text (PPiE-Bloc, 2000). Efectivament, no es renuncia a "constituir el País Valencià en un subjecte sobirà de dret polític dins de la Unió Europea i superar així els vells lligams de dependència respecte del govern de Madrid", que seria el discurs més a prop de l'independentisme; però "el Bloc no fa una política maximalista o de consignes envers l'organització territorial de l'estat. El Bloc és una opció que, des de l'actual sistema juridicopolític, treballa per transformar progressivament l'estat espanyol per tal d'ajustar-lo a la realitat del País Valencià i d'altres nacions" (PPiE-Bloc, 2000). I també manifesta el Bloc que no rebutgen mantenir-se dins de l'estat espanyol, si s'arriba a una fórmula de respecte mutu, acceptació del fet nacional valencià (assumpció de "l'estat plurinacional"), i un grau d'autogovern satisfactori i que arribe a concretar que els valencians gestionen veritablement els seus assumptes.

⁶⁰⁸ Ponència "La transició nacional", 16è Congrés de Convergència Democràtica de Catalunya, març de 2012.

Però, tot i acceptar diverses fórmules que abasten des d'un autonomisme de màxims fins a la independència,⁶⁰⁹ en el Congrés Nacional del 2009 es precisava el model d'organització territorial que defensa programàticament el Bloc, l'estat federal espanyol amb el País Valencià com una de les seues federacions, tot i que en el mateix congrés també es fa referència a un "valencianisme progressista *confederal*", sense massa desenvolupament (PPIE-Bloc, 2009: 141-142). L'aposta pel model federal es justifica de la manera següent:

Des del nacionalisme valencià defensem el federalisme com la millor forma de lliure col·laboració amb altres pobles de l'estat espanyol, Europa i el món des de la superació dels actuals estats-nació. Entenem que el federalisme no és únicament una tècnica jurídica d'articulació dels poders territorials de l'estat. És, sobretot, una concepció democràtica d'organització territorial de les societats, de reconeixement de la diversitat i la pluralitat de les cultures, d'avanç cap a la unitat europea o mundial des del respecte dels drets dels pobles a l'autodeterminació. (...) Per al nacionalisme valencià el federalisme constitueix la millor resposta davant les noves realitats que sorgeixen en el món de hui i que han modificat les competències i el poder real dels estats. Efectivament, el procés de globalització inclou fenòmens com la desterritorialització de l'organització de la producció i les inversions, les grans migracions humanes, la internacionalització dels problemes de seguretat i els debats sobre el dret d'ingerència, creació de nous blocs interestatals i la construcció d'espais econòmics i polítics a gran escala (com és el cas de la UE) on determinades competències fins ara considerades com el nucli central de cada estat tendeixen a escapar-se'n. Aquest fenomen porta a una reacció contra el procés homogeneïtzador, que fa reaparèixer reivindicacions del dret a la diversitat, a la diferència i a la cosobirania, amb el ressorgiment dels nacionalismes ètnics o culturals i expressions polítiques molt diverses (PPIE-Bloc, 2009: 50-51).

En definitiva, s'assumeix que els canvis politicoeconòmics associats fonamentalment a la globalització modifiquen l'esquema d'un món amb estats més o menys homogenis i cal adaptar-se a fórmules descentralitzades de convivència entre pobles, entre les quals la federal seria la més adequada. És una mostra de la línia pragmàtica adoptada pel Bloc des de la seua creació, una línia

⁶⁰⁹ "El BLOC ha de saber aglutinar al seu si el bo i millor d'aquest solatge [el de la tradició valencianista]; ha de saber i ser capaç d'atraure les diferents sensibilitats valencianistes que encara conviuen al nostre país (des d'autonomistes a independentistes dels Països Catalans, tot passant per federalistes, confederalistes o independentistes valencians)" (PPIE-Bloc, 2009: 122).

reivindicada com a central pel corrent Bloc de Convergència Valencianista. Però això s'està produint justament quan, com hem comentat, un dels socis catalans del Bloc, CDC, el que lidera la coalició europea, es marca per primera vegada com a objectiu la consecució d'un estat propi. És a dir, CDC de Catalunya està virant cap al *nacionalisme subestatal maximalista* (en la lògica nacionalista "una nació, un estat"),⁶¹⁰ mentre que el Bloc s'afirma com a *nacionalista subestatal autonomista/federalista*.

- **Autodenominació nacionalista:** el Bloc és també "Nacionalista Valencià" i, en conseqüència, sembla que podem dir que es tracta d'una formació nacionalista, tot i el seu projecte federal, que l'equipara a Esquerra Unida en el model d'organització territorial. L'autoafirmació com a força nacionalista no té discussió i n'hi ha documents i declaracions a bastament per a confirmar-ho, començant per la descripció sintètica del congrés fundacional: "el BNV és l'organització unitària i plural del nacionalisme valencià" (PPiE-Bloc, 2000). Però, en la línia d'apostar per un nacionalisme cívic i per un plantejament pragmàtic (en certa mesura, possibilista), en els darrers temps s'ha anat relativitzant l'apel·latiu de *nacionalisme*. El mateix context que es descrivia per a parlar del projecte federal, s'utilitza per a oferir una perspectiva nacionalista més matisada:

El Bloc afronta aquesta realitat fugint de la resignació davant una globalització homogeneïtzada pel neoliberalisme i també del nacionalisme exclouent. Cal oferir noves vies cap a la construcció d'espais de cooperació regional i internacional entre els pobles, en els quals es vagen obrint pas la sobirania compartida, la interdependència i el federalisme, tot això tenint com a horitzó la necessitat d'un govern mundial democràtic capaç d'aconseguir processos de regulació i de resolució dels greus problemes socials i ecològics als quals s'ha de fer front a escala planetària (PPiE-Bloc, 2009: 51).

És un plantejament que d'alguna manera aproxima el Bloc als postulats d'Iniciativa del Poble Valencià, els del "nacionalisme obert" (que ja plantejara amb relatiu èxit Esquerra i País dins de la federació EUPV), potser amb la intenció de donar

⁶¹⁰ De tota manera, arran de la demanda d'un rescat financer per a l'administració catalana, el president de la Generalitat Artur Mas manifestava el 30 d'agost del 2012 que les circumstàncies evidenciaven que Catalunya havia de resignar-se a perdre part de la seua autonomia.

coherència a l'aposta política de Coalició Compromís. Però la “capacitat d'adaptació” a la realitat política i nacional del País Valencià, que és un dels valors centrals que podem trobar en les ponències polítiques del Bloc també explica aquesta relaxació del programa nacionalista:

Cal caminar per tal d'arribar a una nació possible, a un projecte nacional valencià assumible per un sector important de la ciutadania; a dirigir la nostra invitació, i buscar la seua complicitat, a totes aquelles persones que són conscients políticament de la importància de ser valencians, tot i que això no vaja acompanyat d'una cultura política o d'una autodefinició identitària clàssica de la manera com l'entenem des del valencianisme nacionalista. (...) En una societat que revela uns índexs tan baixos en l'actualitat pel que fa a la seua consciència nacional valenciana, cal buscar un marc atractiu que afavorisca l'adhesió cap a la identificació de la ciutadania en reptes com la necessitat de fer política en clau pròpia o la identificació amb tota una sèrie de valors lligats a la modernització i la dignificació del país (PPiE-Bloc, 2009: 31).

L'objectiu d'expansió electoral per a ser cada vegada més decisius en la política valenciana condueix a abandonar un discurs excessivament identitari, davant del qual molts ciutadans ni tan sols es paren a escoltar, segons la mateixa lectura dels dirigents del partit, i a transformar-lo en una preocupació pels problemes i reptes més pròxims als valencians i en el plantejament de les solucions associades. També el 2006 es parlava d'un nacionalisme en clau “ecològica”, en termes de defensa del territori i la seua sostenibilitat (PPol-Bloc, 2006: 37-39) –no oblidem que els tres eixos ideològics del Bloc són el valencianisme, el progressisme i l'ecologisme. Però, en definitiva, es tracta d'evitar parlar excessivament de la llengua, dels símbols, dels trets identitaris, etc., i més de les coses que preocupen els ciutadans (amb un enfocament “progressista, modernitzador i democratitzador”; PPiE-Bloc, 2009: 17) per a ampliar el contingent d'electors que potencialment puguen votar pel Bloc.

- **Consideracions sobre la llengua:** molt majoritàriament, el Bloc es refereix a la llengua com a “valencià”, però també apareixen en les darreres ponències polítiques al·lusions a la “llengua catalana” o “llengua valenciana/catalana” (PPiE-Bloc, 2009: 99). En qualsevol cas, assenyalen que “cal defensar, (...) sense por ni recances, la unitat de la llengua catalana” (PPiE-Bloc, 2009: 100).

Per altra banda, tot i els dubtes que plantejava inicialment l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, en la línia marcada per la *tercera via*, el Bloc va donar suport a aquesta institució i sempre ha mostrat una actitud de col·laboració amb els seus dirigents per tal que es mantinguera amb fermesa la unitat de la llengua i l'AVL es convertira en un organisme que acabara amb el conflicte lingüístic i estiguera al servei de la normalització de la llengua i la seua expansió.

- **Secessionismes valencià i alacantí:** respecte de l'anticatalanisme i el secessionisme valencià, la postura del Bloc ha sigut sempre ferma: l'anticatalanisme és un "moviment reaccionari" i una "ideologia antivalenciana"; o "l'anticatalanisme és, al capdavant, una forma d'antivalencianisme o, el que és el mateix, de nacionalisme espanyol" (PPIE-Bloc, 2000). Això no ha impedit que, com ja vam comentar en el capítol anterior s'hagen produït apropaments al nacionalisme tricolor, fins i tot partits que defensaven un model i unes institucions lingüístiques secessionistes, com ara UV, dins de l'estratègia de convergència del valencianisme que ja va plantejar el PVN i després va fer seua el Bloc, especialment per iniciativa del que després seria el corrent Bloc de Convergència Valencianista. De tota manera, "el Bloc a penes ha insistit en aquesta estratègia des del 2005, quan el Consell Nacional (...) va optar per no avalar un acostament en aquesta direcció" (PPIE-Bloc, 2009: 12).
- **Qüestions simbòliques:** la línia del Bloc en aquests assumptes, ja des de la creació del partit, intenta acabar amb els conflictes del passat i fer que els símbols, les denominacions, etc., no siguen font de desunió entre valencians. Per a aconseguir-ho, es passa a acceptar els símbols de "l'altre contendent" de la Batalla de València i els oficials, que tenen ja una tradició de vora trenta anys, juntament amb els que eren propis de la tradició fusteriana. Així, el nom que se sol utilitzar pràcticament sempre en els documents és *País Valencià*, però també es fa alguna al·lusió a l'*antic Regne de València* i a l'*actual Comunitat Valenciana*, i no es considera problemàtic que, fins i tot dins del partit, cadascú utilitze aquell amb el qual se senta més còmode. Respecte de la bandera, ja en el Congrés Nacional del 2000 es deia que cal "afegir un paràgraf entre els punts un i dos de l'article 5è [de l'Estatut

d'autonomia] on, a més de la senyera coronada com a bandera oficial del País Valencià, es reconega el Penó de la Conquesta com a símbol propi" (PPIE-Bloc, 2000). I quant a l'himne del País Valencià, s'accepten tant l'oficial (amb la versió "més digna", que, per exemple, substitueix el vers inicial "Per ofrenar noves glòries a Espanya" per "Tots baix els plecs de la nostra Senyera"), com la Muixeranga d'Algemesí. La posició del Bloc es pot veure perfectament reflectida en aquest paràgraf:

Ha estat un dels nostres grans èxits: trencar la manipulació i la utilització que els partits espanyols van fer dels nostres símbols, aconseguir la pau en aquests temes dins de casa i acceptar, sense dramatisme, tots aquells universos simbòlics que poden contribuir a l'enfortiment del projecte polític valencianista. (...) Ara, més que mai, podem mostrar-nos com els únics hereus de tota la tradició política valencianista i com l'única opció estrictament valenciana. (...) Assumir hui i defensar amb orgull i convicció la tradició valencianista de la qual és hereu el BLOC no significa assumir uns símbols i menysprear-ne altres, sinó que significa, sobretot, posar l'èmfasi en allò que ha donat sentit al valencianisme polític des del segle XIX fins a l'actualitat: la lluita per la llibertat i l'autogovern, la dignificació de la nostra llengua i cultura i la voluntat de servir, políticament, al poble valencià (PPIE-Bloc, 2009: 25-26).

De tota manera, la polèmica suscitada al voltant del paràgraf⁶¹¹ que es va incloure en la "Ponència política i estratègica" de 2009, i de la qual ja hem parlat en l'apartat "Evolució del discurs polític sobre la identitat valenciana..." és un bon exemple que l'assumpte no és tan senzill com una presa de posició per part de l'aparell del partit. Dins del Bloc hi ha diferents corrents, i no tots pensen el mateix sobre la qüestió; cadascun utilitza uns símbols i vol atraure el conjunt de l'organització cap a ells, tot i que hi haja el pacte explícit d'acceptar-los tots i no insistir en el conflicte. A sobre, els mitjans de comunicació solen fer especial incidència en la qüestió simbòlica quan arriben els congressos del Bloc, i els fòrums i blogs valencianistes estan plens de polèmiques sobre el tema, cosa que impedeix que els símbols deixen de ser una matèria conflictiva.

⁶¹¹ En aquell paràgraf es deia que "El Bloc ha d'assumir com a pròpies, totes les diferents manifestacions simbòliques representatives del ser valencià: banderes, escut, himnes, etc."

- **Identificació d'una discriminació històrica cap al País Valencià:** el valencianisme té una llarga tradició de fer reivindicacions en aquest sentit, fins i tot recuperant per a l'actualitat greuges passats, com ara el fet que encara no s'haja anul·lat el Decret de Nova Planta (PPol-Bloc, 2006: 37). Però sens dubte és l'assumpte del finançament el que rep una atenció prioritària per part del partit i mostra d'això és l'apartat 4.4 de la "Ponència política" de 2012, "Per un finançament just de les administracions". És una qüestió que ja tenia presència en congressos anteriors (vegeu PPIE-Bloc, 2009: 35),⁶¹² però que agafa un protagonisme inèdit en el darrer, en part impulsada pels treballs d'un destacat militant, Rafael Beneyto, que ha sigut portaveu del corrent Bloc de Progrés Valencianista, i que el mateix any 2012 publicava el llibre *El finançament dels valencians: una insuficiència històrica*, publicat per la fundació de l'associació Tirant lo Blanc. En aquest apartat 4.4 es diu que "els impostos dels ciutadans i de les ciutadanes se'ls queda, majoritàriament, l'estat" perquè:

Tant el model de finançament autonòmic del 2003 —amb el PP—, com el del 2009 —amb el PSOE— han continuat castigant-nos: (...) el País Valencià rebia un 6,4% de la inversió total de l'estat, malgrat que representava el 9,8% del PIB i el 10,5% de la població. Recentment, l'Institut Ignasi Vilallonga actualitzava les xifres: un 11,6% d'inversió per a un 14,7% de població. És a dir, tot i que ha esdevingut un avanç mínim, la nova fórmula del 2009 continua condemnant els valencians i les valencianes a unes balances fiscals negatives que tenen, com a conseqüència més evident, una baixada del PIB per càpita (o de les rendes familiars): si, al 2003, era del 97,6% (si prenem 100 com a la mitjana de l'estat); el 2009, se situava en el 93%. Els valencians i les valencianes perdem diners, una i altra vegada, amb tots els models de finançament autonòmic. (...) Cap de les tres administracions inverteix al nostre país el que pertocaria: si la despesa per habitant de l'estat és un 12% inferior a la mitjana, la de la Generalitat (entre el 2002-2009) va ser la menor de tots els governs autonòmics: 2.749 euros/habitant, davant dels 3.522 de la mitjana estatal, i lluny dels 6.400 de Navarra o dels 3.900 d'Euskadi. Curiosament, els dos territoris amb un sistema de concert econòmic. En definitiva, la nostra relació financera amb la hisenda central resulta negativa des del

⁶¹² En la "Ponència marc" del VI Congrés de la UPV, ja es parlava de passar a un model de finançament pel sistema de concert, com en el cas del País Basc, quan encara no s'havia visualitzat que el sistema de finançament podia ser injust amb el País Valencià. S'apuntava que el País Valencià contribuïa massa a les arques de l'estat i que calia una autogestió financera i engegar sistemes de solidaritat interterritorial una vegada cobertes les necessitats dels valencians.

principi: els valencians i les valencianes aportem a l'estat més del que rebem. Una balança fiscal negativa que no és admissible, mentre la renda familiar disponible continua baixant (en comparació amb els altres territoris de l'estat i amb el conjunt europeu): la tercera "autonomia" en aportació al PIB, no pot ser l'onzena en renda per càpita (PPol-Bloc, 2012: 119-121).

Arguments com aquests són els que el Bloc està sostenint des de fa temps i és una reivindicació que han acabat fent altres forces i que han incorporat als seus programes, encara que siga, com en el cas del PP, per a, des d'una òptica regionalista, atacar un govern central del PSOE (una vegada amb Rajoy en el govern, aquest discurs s'ha anat diluint).

- **Organització territorial del País Valencià:** com ja hem comentat en altres apartats, en els partits d'esquerra i en els progressistes, originàriament lligats a la concepció nacional i territorial del fusterianisme, és habitual defensar una estructura comarcal de país, on les comarques siguen l'administració intermèdia entre la Generalitat i els municipis i, com a contrapartida, proposar la supressió de les diputacions provincials, que s'entenen com un reducte del franquisme i un instrument del centralisme espanyol, que no està suficientment prop dels ciutadans i no respon a una tradició de contacte i intercanvi entre localitats, valls i altres formacions d'escala local. El Bloc respon a aquesta tradició i sempre ha reivindicat una organització territorial comarcal i l'eliminació de la unitat provincial (vegeu, per exemple, PPol-Bloc, 2006: 55). Però en el VI Congrés Nacional (2012), en la línia d'adaptar el discurs a un món interdependent, que també els fa moderar el seu nacionalisme i adoptar el federalisme, consideren que cal explicar el sentit de la territorialitat i el projecte de comarcalització:

En l'actualitat, hem de considerar un territori sense fronteres. Hui, hem de decidir si les fronteres han de ser les que delimiten els objectius i, per tant, les solucions, o a la inversa: que els objectius siguen els que marquen quins són els límits espacials que s'han de considerar en cada moment, i les solucions s'adapten a aquesta necessitat. Si acceptem aquest darrer plantejament podríem preguntar-nos per a què serveix aleshores la distribució comarcal que proposem. Fins i tot, podríem preguntar-nos per a què serveix el País Valencià i per a què serveix el nostre nacionalisme. El concepte d'una interpretació espacial transfronterera no està renyit amb el de la identificació

amb un país i amb l'organització bàsica de la comarca. Més bé al contrari, aquest concepte esdevé d'una importància cabdal: la identitat passa a ser allò que distingeix i identifica un poble, i és per tant un valor a protegir i a potenciar. (...) No estem aïllats de la resta del món sinó que nosaltres, les persones valencianes, també som protagonistes d'aquest espai internacional, transfronterer i global, i ho som tant des del punt de vista personal, individual, com col·lectiu. És atenent a aquesta concepció espacial quan podem parlar-ne, amb tota consciència, de la divisió comarcal en la configuració de les unitats administratives del País Valencià (PPol-Bloc, 2012: punt 4).

Són propostes que també estan en la línia de la consigna “pensar globalment i actuar localment”, i de donar sentit a la relació dialèctica global-local, especialment en el terreny identitari. S'entén que estem en un món interrelacionat, fluid, amb fronteres permeables, però que, en aquest context, cal potenciar les identitats territorials que serveixen per a prendre posicions en un món global, per a esdevenir un subjecte col·lectiu reconegut.

- **Ubicació ideològica (eix esquerra-dreta) i projecte socioeconòmic:** en aquest punt, l'ideari del Bloc ha anat agafant diferents matisos des de l'aparició de l'organització, fins a l'actualitat, amb la greu crisi que estem experimentant i que ha motivat la darrera redefinició ideològica del partit. En l'última ponència política, la del 2012, és evident que hi ha un escorament clar cap a l'esquerra, que és una tendència que potser ja s'havia iniciat el 2006, quan s'estava gestant el pacte amb EUPV, i que ha anat confirmant-se a mesura que es feia més sòlida l'aliança amb els escindits d'Iniciativa. No oblidem que, respecte de la UPV, el Bloc havia implicat un gir centrista del nacionalisme i que, en qualsevol cas, encara es manté que l'organització representa totes les sensibilitats ideològiques del valencianisme, en la línia del “bloc nacional-popular” gramscian. Però si el projecte politicoelectoral Coalició Compromís⁶¹³ ha pogut condicionar el viratge esquerrà del Bloc, també ho ha fet l'aprofundiment en la crisi econòmica i financera a escala mundial, amb especial incidència a l'estat espanyol. I per això és en la darrera ponència, la de 2012, quan més s'aprecien les posicions esquerranes. En

⁶¹³ I a més, en la ponència de 2012 se sosté que cal aprofundir en la Coalició Compromís, perquè va camí de ser un tercer espai consolidat (PPol-Bloc, 2012: punt 1), l'espai valencià de progrés que es proclamava el 2009 (PPiE-Bloc, 2009: 120). De fet, ja abans s'havia encetat la campanya *Més compromís* que anava en aquesta línia.

alguns moments sembla haver-hi una crítica frontal al sistema, però alhora també es té molta cura amb el llenguatge utilitzat; en aquest sentit, hi ha una mena de contenció perquè no s'arribe a identificar un discurs propi de la tradició marxista, tot i que es parle de "dogma neoliberal" i d'incapacitat de resposta de la socialdemocràcia. Estrictament, no hi ha una anàlisi de classe, tampoc es diu que calga superar el capitalisme, sinó reformar-lo profundament, perquè té massa protagonisme el capital financer i, per tant, calen més controls, no s'ha d'empobrir els serveis públics en benefici del capital privat, etc. En alguns moments, resulten de difícil encaix determinades crítiques o anàlisis parcials sense parlar de lluita de classes, explotació, etc. L'esquerra i el discurs propi de l'esquerra és una referència, però sembla que tampoc s'ha de perdre el camí de la moderació iniciat anys enrere i això condueix a composicions de vegades sorprenents (PPol-Bloc, 2012: punt 2). En canvi, l'aposta per la radicalitat democràtica que volen lligar al moviment 15M, s'aprecia fins i tot en el llenguatge utilitzat i un clar exemple és una cita de l'Ejército Zapatista de Liberación Nacional-EZLN que fan seua: "Està vostè en territori zapatista. Aquí mana el poble. El govern obeeix", per a encapçalar l'apartat "Recuperar la política". En aquest epígraf contraposen democràcia liberal a democràcia forta (i deliberativa, dialogant). També exposen el dret a la resistència, present també en moltes constitucions, com a disposició per a quan els governants governen d'esquena al poble; cal aquesta resistència, i fins i tot la desobediència civil. Cal resistir perquè la democràcia es mantinga i posen com a exemple Islàndia (PPol-Bloc, 2012: punt 4). Hi ha un dèficit democràtic, els ciutadans decideixen menys i no se senten representats, i d'aquí l'aparició del moviment 15M. Afirment identificar-se molt amb aquest moviment, perquè volia parlar al marge dels partits clàssics, i el Bloc considera que Coalició Compromís no és una opció política clàssica (PPol-Bloc, 2012: punt 2).

Però tres anys abans⁶¹⁴ el discurs i el plantejament era una mica més moderat, molt centrat en el desenvolupament de la "ideologia progressista", un "progressisme modern, més democràtic i més participatiu" (PPiE-Bloc, 2009: 119) i

⁶¹⁴ En el V Congrés Nacional, els postulats dels qual són els que té el militant com a referència en el moment del treball de camp (estiu de 2011).

de l'*Espai valencià de progrés*, “una marca que convida totes les sensibilitats nacionalistes, i a tots els progressistes (del centreesquerra a l'esquerra heterodoxa)”. En qualsevol cas, el progressisme ha de ser “element distintiu ideològic explícit i específic”, però “no exclusiu”, perquè s'ha de comptar també amb altres “ideologies pròximes al si del BLOC (més moderats, més esquerrans, etc.)” (PPiE-Bloc, 2009: 121-122). Si els mateixos militants del Bloc se situen de mitjana en un 3,88 en l'eix esquerra-dreta (de 0 a 10), s'entén que el progressisme dóna resposta a aquesta concreció numèrica. Per al Bloc, el progressisme significa:

L'acceptació crítica de l'economia de mercat i la lliure iniciativa privada combinades amb un estat (o administració pública) que regule i defensi l'interès col·lectiu, i compense, reequilibre i done suport a les capes menys afavorides de la societat, tot bastint projectes que contemplen la generalitat dels ciutadans i les seues necessitats com allò principal (PPiE-Bloc, 2009: 124).

El progressisme haurà de desembocar en aquest “espai valencià de progrés” que el Bloc ha d'encapçalar:

Una opció oberta i genèrica que pugui aixoplugar a tots aquells col·lectius que defensen una país socialment més just i solidari; mediambientalment més sostenible; econòmicament més fort; i nacionalment més valencià, amb més i millor autogovern. L'Espai Valencià de Progrés com a sinònim d'esquerra valenciana moderna, del segle XXI; d'ecologisme i de desenvolupament sostenible valencians; i, sobretot, de valencianisme de construcció. Tres corrents que han de marcar les polítiques del BLOC i les d'aquells col·lectius que s'hi vulguen acostar (PPiE-Bloc, 2009: 125-126).

El progressisme també implica assumir els valors de la llibertat, la igualtat i la solidaritat. I encara aporten més elements per a concretar aquesta “ideologia progressista”:

- La defensa de la radicalitat democràtica i de les llibertats personals.
- La defensa dels Drets Humans de primera, segona i tercera generació.
- La defensa del medi ambient.

- “Transformació en la forma d'entendre les relacions personals i familiars, l'organització de la vida diària, el repartiment del temps del treball i del temps lliure, els nous treballs, els models de consum, etc.”.
- La igualtat home-dona.
- Defensa de la pau, la cooperació i la solidaritat (PPiE-Bloc, 2009: 41-43). En aquest sentit, el Bloc arriba a reivindicar-se com “una força solidària i internacionalista” (PPiE-Bloc, 2009: 156), en la línia d'aquest nacionalisme obert i que assumeix la interdependència del món actual.

Però al marge d'aquestes concrecions, el Bloc considera que el progressisme s'ha de complementar amb altres valors, alguns dels quals, efectivament, cal deslligar de la tradició esquerrana de pensament (que al capdavant és l'arrel del “progressisme”):

El civisme, entès com la implicació activa en l'esdevenir harmònic de la pròpia societat. L'austeritat, entesa com la bona administració i l'estalvi dels recursos propis. L'excel·lència, entesa com la responsabilitat i el gust per la faena ben feta. O la responsabilitat, entesa com la forma i la manera de retre comptes de manera permanent. També per figures i components que comporten un valor afegit, com la tradició (les tradicions), renovada i actualitzada, com a element d'identificació personal i col·lectiva, i una de les principals, sinó la major, ferramenta de cohesió i d'integració socials. O el patriotisme, entès com la fidelitat activa envers el país, sense cap connotació de superioritat, sense cap forma de xenofòbia, sinó com a voluntat i vocació de servei desinteressat (PPiE-Bloc, 2009: 125).

Com ja hem comentat, però, el retorn a una línia política esquerrana o almenys “progressista” ja s'havia produït en el IV Congrés Nacional (2006), quan el pacte amb EUPV estava pràcticament enllestit:

El BLOC és un partit que fa polítiques socialment d'esquerres. (...) Ser d'esquerres hui significa molt clarament apostar per un determinat model de societat i, sobretot, per una acció política al servei de la ciutadania, de les polítiques socials, dels drets civils, i tot això forma part intrínseca del discurs i la pràctica del nostre partit: polítiques avançades d'integració social de la immigració, defensa dels drets civils i la igualtat d'oportunitats, suport a les persones amb discapacitats i als grups socials amb risc d'exclusió, etc. Una política que opte sense embuts per una sanitat pública i de qualitat,

capaç de fer avançar la 'democratització de la vida'; que no siga dubitativa en la defensa dels drets de les dones; que facilite la integració social de les noves generacions i, a més, ho faça en una societat més justa; que ajude a la integració de la immigració a la societat valenciana... aquest és el tipus de política que, des del progressisme, defensa el BLOC com a necessària per al nostre país. (...) El cercle ideològic més proper és aquell que comparteix amb nosaltres ubicació en l'esquerra i en la preocupació per la sostenibilitat (PPol-Bloc, 2006: 38-42).

Però els inicis del Bloc com a partit estaven marcats, en canvi, per aquest valencianisme que vol agrupar totes les ideologies: "El BLOC és l'organització política conjunta dels nacionalistes valencians, per damunt de la seua procedència ideològica o partidista" (PPiE-Bloc, 2000). En aquest primer congrés, per exemple, només hi havia una al·lusió a l'esquerra, dins d'una mena de circumloqui: el Bloc "integra i recull valors propis de l'esquerra i altres tradicions progressistes" (PPiE-Bloc, 2000). Aquesta voluntat d'acollir totes les sensibilitats ideològiques, que, de fet, estan presents en el si de l'organització, es manté en els congressos de 2006 i 2009, tot i el viratge esquerrà. Ja comentàvem en l'apartat "Evolució del discurs polític sobre la identitat valenciana..." que aquests pactes (primer amb EUPV i després només amb els escindits d'IdPV) havien generat malestar entre els sectors més moderats del partit i significativament el corrent Bloc de Convergència Valencianista, que d'entrada era explícitament contrari a aquesta línia d'aliances. Per això (i també per convicció) els ponents es veuen en l'obligació de fer picades d'ull en aquest sentit. Vegem exemples arreplegats dels congressos nacionals d'aquests anys:

Els partits, si volen governar, si tenen aspiracions de governar, necessàriament han d'adreçar el seu missatge a una part molt àmplia de la societat i, per tant, es veuen obligats a representar interessos socials molt diversos. Els partits amb un fort component ideològic són partits molt cohesionats, sòlids, compactes, coherents. Però són partits testimonials, sense incidència en l'acció de govern (PPol-Bloc, 2006; 42).

El jaciment de vots es troba en els nous votants urbans situats en el centre polític i, per al Bloc, en aquells sectors sociològicament interclassistes que, des d'una difusa identitat valenciana, comparteixen les discriminacions que pateix el país (PPiE-Bloc, 2009: 12).

La nostra aposta (...) és situar el Bloc en la centralitat política, per damunt, triangulant entre el PP i el PSOE, i no enmig o equidistant. Val a dir que, quan parlem de centralitat no ho fem en referència a cap posicionament ideològic concret (no entenem la centralitat com una ideologia sinó com una manera d'actuar i de comportament polític), ni aquesta és incompatible a ser progressista (...). Esdevé una actitud: la de la moderació, sense oblidar la contundència, quan toca (la mà de ferro amb guant de seda aplicada a la política) [PPiE-Bloc, 2009: 119].

En els inicis del partit, en la primera meitat dels 2000, la perspectiva que aquests fragments defineixen era la que duia a relativitzar aquella màxima del fusterianisme, “el País serà d’esquerres o no serà”, i a fer consignes de l’estil “el País serà valencià o no serà”. Però el viratge esquerrà que hem pogut identificar potser no descarta tan clarament la idea d’un País que només amb polítiques d’esquerres pot afirmar-se com a tal i retrobar la seua sobirania. En qualsevol cas, el 2009 el viratge esquerrà era compatible amb l’assumpció del reformisme com a via per a millorar l’autogovern, perquè admeten que la societat valenciana està còmoda amb l’actual estatut i amb el bipartidisme (PPiE-Bloc, 2009: 22).

Per altra banda, en el VI Congrés Nacional s’establien uns “vectors estratègics globals” sobre els quals caldria edificar el projecte socioeconòmic per al País Valencià: l’eix mediterrani (cal prioritzar-lo i vertebrar els territoris perquè pugua ser un vertader eix de desenvolupament), País Valencià com a hort sostenible d’Europa (incloent-hi el moviment Slow Food), reindustrialització, cultura valenciana com a motor econòmic, i creació d’una xarxa de ciutats eficaçment vertebrada (PPol-Bloc, 2012: punt 4). A això hi afegien l’èmfasi en l’economia verda i la sostenibilitat, en el control de l’economia financera i especulativa, i l’impuls de l’economia productiva (PPol-Bloc, 2012: punt 5), que anteriorment ja entenien que pot desenvolupar-se des d’una perspectiva d’esquerres:

La teoria segons la qual les polítiques d’esquerres són incompatibles amb la defensa de l’economia productiva tenen, ara i ací, menys sentit que mai. (...) Hi ha una resposta des del progressisme, que passa per donar suport als emprenedors, a la petita i mitjana empresa, als xicotets propietaris agrícoles, als autònoms, als treballadors i treballadores, a tots aquells que veuen cada dia com les seues inversions de fa anys, i

els seus propis llocs de treball, perillen per la ineficàcia del govern de tots els valencians (PPol-Bloc, 2006: 38).

En definitiva, el discurs polític del Bloc pel que fa a identitat/territori i la seua interrelació amb la ubicació en l'eix esquerra-dreta, mostren una revisió constant de plantejaments, un intent repetit d'adaptació a la realitat política i a una ciutadania valenciana que ha canviat notablement en les darreres dècades. Una vegada assumit un valencianisme en què caben totes les sensibilitats ideològiques, una vegada acceptats tots els símbols relatius a la identitat valenciana i després de transformar el discurs d'esquerra en la flexibilitat del progressisme (en síntesi, un valencianisme progressista i plural) aquest procés adaptatiu es pot produir de manera àgil i menys contradictòria que a l'inici, i així s'ha pogut comprovar amb la lectura de les ponències polítiques dels congressos del Bloc. Adaptació i flexibilitat, valors molt apreciats en l'era del capital global, són, doncs, els ingredients que possibiliten la transformació del discurs del Bloc dins d'uns paràmetres específics (democràcia, ecologia, valencianisme, progrés), però amb un marc suficientment ampli per a arribar cada vegada a més electors. En certa mesura, és el que vol significar un dels militants més destacats del Bloc, Rafael Castelló quan diu que si els moviments nacionalistes aconsegueixen fonamentar les seues demandes amb creences i representacions compartides sobre els elements identitaris, que són les que configuren el sentit comú de qualsevol grup, "de manera que apareguen associades a principis i valors àmpliament assumits, la seua capacitat per a desafiar i problematitzar la situació social vigent es veu significativament incrementada" (Castelló, 2001b: 39).

Esquerra Unida del País Valencià

En el cas d'EUPV hem de precisar que el document base que estem utilitzant, el "Manifest Polític" de la VIII Assemblea (2003), que és el que més tracta la qüestió identitària i territorial en els darrers deu anys, està molt influït pel moment concret en què es trobava l'organització. En aquest any, Esquerra i País encara és part activa de la federació i també Ribó i els militants que després formarien Projecte Obert; a més, s'acaba de gestar l'Entesa, que incloïa els Verds i Esquerra Valenciana, i també va estar inicialment adreçada al Bloc, intentant contrarestar el rearmament del PSOE amb el

lideratge de José Luis Rodríguez Zapatero. També és un temps “d’ofensiva centralista de la dreta del Partit Popular” (MP-EUPV, 2003: punt 3). Per altra banda, és un moment de bonança econòmica, on les lluites socials no estan en la primera línia i el discurs anticapitalista està prou matisat. Tot això explica per què en aquest manifest polític EUPV dóna tanta importància a la qüestió nacional, identitària i territorial. En els darrers congressos, i especialment des de l’eixida d’Iniciativa del Poble Valencià (final del 2007) i el desplaçament a escala federal del “llamazarisme” (que estava en la línia d’IdPV, d’una esquerra “multicolor”, i dominantment ecosocialista), i en paral·lel a la incidència de la crisi econòmica, el discurs anticapitalista, i fins i tot d’impugnació al règim polític constitucional espanyol, que reproduïx i perpetua les desigualtats i el domini de les classes dominants, s’ha obert camí al nivell de la meitat dels noranta i altres qüestions queden relegades, com ara la identitària. Això no vol dir que no hi haja una posició en aquest respecte, que precisament pot estar ja definida en el manifest polític del 2003, perquè d’ençà d’aleshores no hi ha hagut massa debat sobre aquests assumptes, segons el portantveu de la Comissió Executiva d’EUPV i diputat en les Corts des de 2011, Ignacio Blanco. L’entrevista a Blanco⁶¹⁵ precisament va contribuir a fixar les posicions de la federació de manera adequada i actualitzada, que, en certa mesura, passen per rebaixar el to “nacionalista” del manifest, i en el pla ideològic (eix esquerra-dreta i model socioeconòmic), per a incidir en el discurs anticapitalista sense ambigüïtats. En aquell manifest, que donava cobertura al projecte de l’Entesa, es plantejava una tríada ideològica composta per l’esquerra, l’ecologisme i el valencianisme, que ara, tot i que EUPV no hi és aliena, atorga un protagonisme clar al component d’esquerra. Però darrerament, també el Bloc, Iniciativa o el PSPV-PSOE, condicionats per la crisi i el desmantellament de l’estat del benestar, estan prioritant el component esquerrà.

- **Definició de la identitat/nació valenciana (elements característics):** en el document de referència, el Manifest Polític, trobem definicions de caire objectivista (fins i tot s’inclou una d’Anthony D. Smith que reproduïx aquest

⁶¹⁵ Ignacio Blanco va ser entrevistat entre el 6 i el 8 d’agost de 2012. En primera instància se li va passar una síntesi de les posicions reflectides en aquest “Manifest polític” de 2003 i, després de llegir-les, vam fer una entrevista telefònica semiestructurada en la qual anava confirmant o matisant cadascun dels punts.

patró), molt en la línia de delimitar els trets distintius d'una nació; així, per exemple, en diversos fragments s'al·ludeix a característiques definitòries com ara la història, les institucions polítiques, la cultura, la llengua o el territori, però en la definició sintètica de Smith s'inclouen també, no cal dir-ho, els mites i la memòria col·lectiva (MP-EUPV, 2003: punt 1). No obstant això, Blanco precisa que la concepció federalista d'EUPV (que, com veurem, inclou prèviament el respecte i activació del dret d'autodeterminació) els duu a considerar també elements subjectius, en què es tinga present que la voluntat de formar una comunitat, un subjecte col·lectiu amb dret a la sobirania, és tan important o més que els elements objectius.

- **Marc nacional i vincles amb Catalunya i la resta dels Països de parla catalana:** és un dels punts que destaquen per la seua ambigüitat, ja que, si bé es manté el fusterianisme com a tradició i no es refusa parlar de Països Catalans (de vegades fins i tot en contraposició a l'evolució terceravista del Bloc), no hi ha una afirmació clara i rasa dels Països com una nació, i tampoc del País Valencià, tot i que hi ha referències al País Valencià com una de les "nacionalitats de l'estat" (MP-EUPV, 2003: punt 5), i es parla de "condició nacional valenciana" (MP-EUPV, 2003: intro). Respecte de la relació amb Catalunya i la resta dels Països, es diu en diferents ocasions que cal estrènyer els vincles amb les formacions federades dins d'IU dels territoris de parla catalana, que el País Valencià ha de "reafirmar els lligams que ens uneixen als altres països de llengua catalana" (MP-EUPV, 2003: intro) i no únicament en el pla cultural, sinó també en l'econòmic, "reforçant el dinamisme i la influència d'una de les regions més potents del sud d'Europa: l'arc mediterrani" (MP-EUPV, 2003: punt 3). Així mateix, i dins de la seua concepció federalista, es fa referència a l'aspiració que l'estat permitira la "possibilitat d'establir llaços federatius entre aquelles comunitats que així ho decideixen (com per exemple el País valencià amb els antics territoris de la Corona d'Aragó)" (MP-EUPV, 2003: punt 3).

Per altra banda, com ja vam comentar, EUPV va ser l'única formació que va votar en contra de la Llei de creació de l'AVL pel risc de derives secessionistes, però

després ha acceptat l'òrgan autonòmic per la lògica dels fets consumats, i procura controlar el seu treball i assegurar-se que es mantenen criteris adequats. No obstant això, en aquell manifest polític (i també actualment) s'afirma que:

El nostre model d'autoritat lingüística és l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, junt amb l'Institut d'Estudis Catalans o organisme federal que el succeïska, denunciant qualsevol pas que es done en el camí del secessionisme, defensant amb contundència la llengua catalana i la seua variant valenciana per raons històriques, científiques i culturals, raó per la qual la normativa lingüística ha de ser acordada per un organisme que abaste tot l'àmbit de la llengua (MP-EUPV, 2003: punt 3).

En definitiva, s'evita afirmar una nació o una altra (ni la valenciana, ni la catalana, ni l'espanyola), però s'aprecia una major fidelitat als postulats fusterians originaris que en els altres partits analitzats.

- **Organització territorial de l'estat/dret d'autodeterminació:** respecte del dret d'autodeterminació inicialment la posició de la federació és clara:

[EUPV] assumeix plenament la defensa del dret a l'autodeterminació dels pobles per tractar-se d'un factor essencial de la lluita per la defensa i el desenvolupament de la democràcia i les llibertats. Implica avançar en la construcció d'un model europeu que respecte la diversitat de regions, pobles diferenciats que hi conviuen, fins i tot els actuals estats que integren la Unió Europea. Únicament sobre la base del respecte d'aquests i de l'acceptació de la idiosincràsia cultural, històrica, política i del dret a decidir lliurement sobre el seu futur es podrà construir l'Europa dels Pobles (MP-EUPV, 2003: intro).

Tot i la referència "als pobles", "el subjecte que podrà exercir aquest dret serà el conjunt de la població resident de manera estable en l'àmbit territorial de la comunitat on es vaja a exercir aquest dret, amb independència del seu origen, llengua o ètnia; per tant, per a nosaltres el dret d'autodeterminació correspondrà a la ciutadania i no a la nacionalitat". Per altra banda, i en la línia del seu projecte federal, els ponents senten la necessitat de recordar que "l'autodeterminació d'un poble respecte d'un estat pot ser en varies direccions, és a dir, tant per a separar-se, com per a continuar unit o fins i tot per a mantenir l'actual forma autonòmica de l'Estat" (MP-EUPV, 2003: punt 3).

Aquest dret d'autodeterminació és un pas indispensable per a l'articulació, en segona instància, de l'estat federal que, per tradició i convicció, reclama EUPV. Ja Izquierda Unida és una formació que s'organitza federalment, i EUPV una de les seues federacions des de la seua autonomia i sobirania territorial (MP-EUPV, 2003: intro); en conseqüència, vol estendre aquest model a tota la societat sota la fórmula d'"estat republicà federal" (MP-EUPV, 2003: intro), "plurinacional, democràtic i solidari" (MP-EUPV, 2003: punt 3). La construcció d'aquest estat federal s'haurà de fer "des del reconeixement dels drets i llibertats de les diferents nacionalitats i nacions que configuren l'actual Espanya, a la vegada que des de la solidaritat fraterna entre tots els seus pobles en el marc de la nostra aposta per la construcció del socialisme" (MP-EUPV, 2003: punt 3).

Aquest procés implicaria reformes constitucionals importants (o fins i tot la creació d'una nova Constitució), entre les quals destaquem, en el títol preliminar, "el caràcter plurinacional, plurirregional, pluricultural i plurilingüístic de l'Estat i per tant, la voluntarietat de les parts a l'hora d'establir la federalitat de l'Estat, així com la possibilitat d'altres formes de relació"; en el títol III, transformació del Senat en una cambra federal; en el títol VII, "s'inclouran les bases del nou sistema financer federal, que en tot moment mantindrà el concepte de la solidaritat visualitzada aquesta a través de la caixa única de la Seguretat Social" (MP-EUPV, 2003: punt 3). També seria necessari un referèndum en el qual es convocaria tots els ciutadans de l'estat perquè aprovaren fer aquest pas, i després en caldria un altre en què cada poble o nacionalitat decidiria de manera lliure i voluntària l'adhesió a una República federal (MP-EUPV, 2003: punt 3) que establiria el principi de cosobirania entre l'estat i les seues nacionalitats (MP-EUPV, 2003: punt 4). No es parla en cap moment de la possibilitat d'un model asimètric amb diversos tipus de relacions entre les federacions i l'estat. No se sap si la decisió lliure i voluntària de cada poble inclouria la definició precisa de la seua relació amb el centre o el concepte de solidaritat (per exemple, visualitzat en la caixa única de la Seguretat Social) impedeix aquestes dobles o triples vies.

- **Autodenominació nacionalista:** respecte del manifest polític que tenim com a referència, aquest punt podria ser el que menys vigència té actualment, perquè en aquell moment (final del 2003), i amb tots els condicionants que hem apuntat en la introducció d'EUPV, s'arribava a considerar la necessitat de progressar cap a un "nacionalisme obert" (MP-EUPV, 2003: punt 4), que, avui dia, no és un objectiu de l'organització. En canvi, sí que hi ha una preocupació per aquesta qüestió i, en concret, per les "llibertats nacionals" del País Valencià, que es mantendria encara avui: "EUPV, com a força política nacional i sobirana aposta clarament pel desenvolupament de les nostres llibertats nacionals en el marc d'un Estat federal, plurinacional, democràtic i solidari, com a lògica conseqüència del principi de sobirania i el reconeixement del dret d'autodeterminació com a expressió actual de lliure voluntat dels pobles a organitzar-se jurídicament i políticament" (MP-EUPV, 2003: intro). En qualsevol cas, se subratlla que aquesta preocupació "s'enfronta a qualsevol temptació de posicionar el debat nacional en unes coordenades etnicistes" i el mateix projecte federal s'erigeix en el dic de contenció d'aquestes hipotètiques derives (MP-EUPV, 2003: punt 4).
- **Consideracions sobre la llengua:** ja hem comentat quan parlàvem dels vincles amb la resta dels Països, que, per a EUPV, el model d'autoritat lingüística era un que fóra comú a tots els territoris de parla catalana, siga directament l'IEC o un altre creat per a succeir-lo. Per altra banda, demanen "el reconeixement de la denominació acadèmica de català junt a la denominació popular de valencià per a la llengua pròpia del País Valencià" (MP-EUPV, 2003: punt 3), en la línia de la tradició fusteriana que defensen.
- **Secessionismes valencià i alacantí:** no es fa pràcticament esment d'aquestes qüestions, però se subratlla que denunciaran "qualsevol pas que es done en el camí del secessionisme" (MP-EUPV, 2003: punt 3) i d'aquí la postura que es va adoptar davant de la creació de l'AVL, perquè implicava dispersar la unitat de criteri respecte de la llengua. En qualsevol cas, l'anàlisi que es fa dels secessionismes és el clàssic que fa el fusterianisme: es tracta d'operacions de les dretes valenciana i alacantina lligades a l'espanyolisme per a entrebancar el

projecte nacional valencià i reforçar l'espanyol, favorable a les oligarquies i classes dominants que la dreta representa.

- **Qüestions simbòliques:** en aquest cas, les referències són breus però contundents, en tant que es demana la reforma de l'estatut per a incloure "l'ús normal i oficial de la denominació País Valencià", "l'oficialitat de la senyera de quatre barres, és a dir, del Penó de la Conquesta" i "l'ús de la Moixaranga d'Algemesí com a himne valencià" (MP-EUPV, 2003: punt 3). Són, per tant, les posicions que sostenia l'esquerra i el fusterianisme durant la Batalla de València. En els estatuts d'EUPV també es recomana que en els actes de la federació estiguen presents la quadribarrada (sense blau) juntament amb la bandera republicana, que és un altre dels símbols que darrerament (sobretot des de finals dels noranta en el context de les campanyes per la recuperació de la memòria històrica) identifica l'organització. Per altra banda, no es fa esment de la importància que es puga concedir als símbols, però el portaveu de la Comissió Executiva d'EUPV, Ignacio Blanco, considera que, sense ser una qüestió vital, tenen relativa importància, perquè en molts casos arriben a identificar projectes o posicions politicoideològiques que permeten una diferenciació i, en conseqüència, marcar distància respecte d'altres símbols que representen altres concepcions.
- **Identificació d'una discriminació històrica cap al País Valencià:** no és una qüestió a la qual se li dedique massa atenció en EUPV perquè no es considera que el País Valencià haja patit una especial discriminació en el context de l'estat. No obstant això, i com comenta novament Blanco, darrerament s'ha assumit el discurs sobre la discriminació que es pateix quant al model de finançament, que ja fa temps que denuncien partits com el Bloc. Ara és una qüestió que s'esmenta amb normalitat i fins i tot s'incorpora en els programes electorals, però ha costat fer aquest pas, perquè condicionava la perspectiva solidària del conjunt d'IU i aquestes qüestions semblaven més pròpies de partits nacionalistes. En aquest sentit, ha costat transmetre a IU que, efectivament, hi ha una discriminació en termes de finançament, perquè el País Valencià ja és una de les comunitats autònomes amb

una renda per càpita més baixa i els càlculs es fan sobre la base d'una situació que ja no és real.

- **Organització territorial del País Valencià:** també en aquest cas la posició d'EUPV és clara, perquè demanen el desmantellament de l'estructura provincial i substituir-la per una de comarcal, també en la línia de les posicions que ha mantingut el valencianisme d'arrel fusteriana: aposten per la "desaparició o transformació de les províncies en aquelles noves institucions d'àmbit comarcal que es creen a aquest efecte i per una autèntica autonomia local" (MP-EUPV, 2003: punt 3). Una "Llei de comarcalització" seria l'instrument jurídic que permetria transformar l'estructura territorial del País Valencià, en la qual l'autonomia municipal també tindria un paper destacat:

En la línia d'un major autogovern, apostem per una Llei valenciana de comarcalització que reforce les competències del Govern autonòmic i que apropie les institucions a les comarques, dissolvent les Diputacions provincials, convertint, si cal, el País Valencià en província única. Aquesta mesura haurà d'anar acompanyada d'una major importància dels municipis en la vida política del País, amb un règim local que s'inspire en la autonomia municipal i l'obligació de garantir la suficiència financera per a totes aquelles competències que tinguen atribuïts els municipis (MP-EUPV, 2003: punt 3).

- **Ubicació ideològica (eix esquerra-dreta) i projecte socioeconòmic:** com ja hem esmentat en la introducció d'aquest epígraf d'EUPV, en els darrers anys s'ha produït un reforçament del discurs anticapitalista, que ha implicat el retorn a unes claus politicoideològiques més clarament socialistes i el desplaçament d'un lèxic que volia transmetre moderació en els temps d'ona curta expansiva, quan semblava que en certa mesura el sistema capitalista funcionava adequadament i l'electorat podia no entendre un plantejament radicalment oposat. En qualsevol cas, val el següent plantejament: "En tant que projecte polític, plural i unitari de l'esquerra valenciana, EUPV persegueix conjuminar senyals d'identitat i referents ideològics diversos dins d'un mateix programa i estratègia que ens menen al desenvolupament d'una societat socialista democràtica, d'un estat republicà federal i d'una Europa social i federal" (MP-EUPV, 2003: intro). Es defensava i es defensa un socialisme que:

Implica la propietat col·lectiva dels mitjans de producció, distribució i comunicació social obrint el camí a la participació activa dels treballadors i les treballadores i el conjunt dels sectors populars. Una societat que garantisca la construcció col·lectiva a través de fórmules de participació/pressió en i sobre les institucions electives de representació política amb fórmules de democràcia participativa. Una planificació democràtica de l'economia en la qual participe tota la societat és l'únic sistema social que realment estarà interessat en un desenvolupament econòmic, sostenible i respectuós amb la natura, és un element més de la lluita per la transformació socialista de la societat. La societat no està composta per ciutadans units en harmonia, sinó per classes socials amb interessos materials irreconciliables. La burgesia, que és la classe dominant, s'ocupa a fons per a explotar cada vegada amb més intensitat al treballadors i treballadores que són la principal classe oprimida a la nostra societat. El conflicte entre el capital i el treball segueix sent la contradicció central de l'època en què vivim (MP-EUPV, 2003: intro).

Els pilars socioeconòmics en els quals es fonamenta aquesta via democràtica al socialisme són:

- “Societat de plena ocupació amb drets laborals i sindicals.
- La universalitat i gratuïtat dels serveis públics (salut, ensenyament, etc.) i el manteniment i desenvolupament de les prestacions socials.
- Una economia basada en un fort sector públic estructurat en una àrea de propietat social, composta per totes aquelles empreses que configuren els sectors estratègics de l'estat, que han sigut privatitzats en les últimes dues dècades contravenint l'esperit constitucional.
- L'establiment d'una fiscalitat progressiva i justa en funció de la riquesa (patrimoni, rendes de capital i rendes del treball)” (MP-EUPV, 2003: intro).

La via democràtica al socialisme també es concreta a prestar més atenció “a les necessitats de vertebració del nostre territori i al desenvolupament de la nostra capacitat productiva des d'una perspectiva global i de sostenibilitat mediambiental que limiten els interessos de les transnacionals i que contribuïsquen a la pau en el món” (MP-EUPV, 2003: punt 5), i en la necessitat d'escometre “canvis estructurals que propicien majors nivells d'igualtat de classe i de gènere en una perspectiva socialista”.

Així mateix, es reivindica que EUPV és hereva de diferents tradicions com ara el comunisme, el socialisme, l'ecologisme, el feminisme i el nacionalisme d'esquerres, i que, per influència de les dues primeres també es consideren una organització internacionalista i solidària amb els pobles oprimits, especialment els de la perifèria, que pateixen "polítiques occidentals basades en el colonialisme i l'imperialisme" (MP-EUPV, 2003: punt 2).

Quant a les aliances, si en aquells moments (2003) es treballava per un pacte de les forces progressistes (l'Entesa), ara mateix es buscava conformar un pol alternatiu al sistema capitalista, l'aliança amb grups que estiguen radicalment en contra de les polítiques neoliberals.

També en els darrers anys s'està consolidant en IU-EUPV un discurs d'impugnació del règim polític constitucional espanyol, enfront del qual oposen una república federal, que implique una vertadera democràcia, amb la participació real dels ciutadans en els afers públics. Denuncien l'erosió de la sobirania popular que ja registrava la Constitució (vegeu Garcés, 1996), però més encara les recents reformes, que augmenten la dependència de poders i capitals estrangers i disminueixen la capacitat de decisió dels òrgans de representació popular.

Per a finalitzar, lògicament, si estem davant d'una força netament d'esquerres, la màxima fusteriana "el País serà d'esquerres o no serà" hi hauria de tenir cabuda d'alguna manera:

Espanya s'ha conformat històricament com a estat nació sobre l'opressió i eliminació de drets de totes les nacionalitats que conformaven el seu territori, també sobre el País Valencià. Ara bé, això no ha suposat ni la desaparició de la cultura, ni el sentiment de pertinença a un poble diferenciat, amb un territori definit i amb un desig específic d'autogovern des de l'exercici i reconeixement de la seua sobirania. L'esquerra valenciana ha estat des de sempre integrada en aquest sentiment i té l'obligació de combinar el legítim dret de desenvolupament de les reivindicacions col·lectives nacionals amb un projecte polític d'esquerra, solidari amb el conjunt de pobles que conformen l'estat espanyol (MP-EUPV, 2003: punt 5).

Partit Socialista del País Valencià-PSOE

El discurs polític sobre la identitat i el territori en el PSPV-PSOE ha quedat molt condicionat pel ràpid accés a les institucions, així que va començar el règim actual, ja amb l'ens preautonòmic i després aconseguint tres majories consecutives en les Corts una vegada restablida la Generalitat Valenciana. A més, aquest ascens es produïa també amb el PSOE en el govern de Madrid a partir del 1982, que prèviament havia pactat amb la UCD l'ordenament del procés autonòmic perquè no anara fins a límits que el règim en transformació no podia admetre, i que després estava condicionat per diferents pressions internes i externes (vegeu Garcés, 1996), i per la necessitat de modernitzar el país (que sembla que implicava aparcar altres qüestions com ara el reconeixement de les nacionalitats perifèriques, al marge del País Basc i Catalunya). En conseqüència, la línia política del PSPV, en part assumida també per Alminyana i altres membres del PSOE durant la transició, i que quan es va aprovar la dissolució del partit dins del PSPV-PSOE, hi havia la intenció manifesta d'apropar els companys del PSOE a aquella línia (diguem-ne, més nacionalista; vegeu Martí, 2010), va anar diluint-se, víctima de la *realpolitik*, dels diferents condicionants que implicava l'acció de govern, incloent-hi la necessitat d'arribar a una pau social respecte de la qüestió lingüísticoidentitària, a una posició més o menys acceptable per una àmplia majoria. En qualsevol cas, hem de recordar que, al marge d'aquests condicionants, hi havia gent dins del partit, Joan Lerma inclòs, que tampoc estaven massa disposats a fer grans passos en aquesta qüestió, en molts casos per pura convicció, per creure en Espanya com a projecte nacional al qual li calia només una certa descentralització. Després, el tema de la identitat i el territori ha anat arraconant-se amb el temps, perquè els dirigents (i molts militants) n'han tingut prou amb allò que estava indicat en l'estatut, i més encara després de l'estatut reformat. L'arribada a la secretaria general del PSPV-PSOE de Ximo Puig, considerat un dels exponents de "l'ànima PSPV" del partit pot implicar un gir en aquestes qüestions, però no hem d'esperar canvis radicals. En qualsevol cas, el que està clar és que identitat i territori tenen poca presència en les darreres ponències marc del partit (especialment l'última, la del XII Congrés Nacional) i, per tant, el discurs polític del PSPV-PSOE sobre aquestes qüestions és més complicat

de precisar que en el cas dels altres partits, i més encara quan en molts apartats domina l'ambigüitat.

- **Definició de la identitat/nació valenciana (elements característics):** es diu que “la cultura valenciana és una cultura amb identitat pròpia, rica i variada, plural, tolerant i acollidora, amb diverses i múltiples manifestacions de gran arrelament popular que aconseguen ressonància internacional” (PM-PSPV, 2012: pgf. 306). I s’assumeixen “els elements propis de la història, la llengua i la cultura valencianes, l’experiència específica i l’experiència compartida” (PM-PSPV, 2008: pgf. 110). En un altre moment també s’al·ludeix a la llengua i al dret foral com a fets diferencials que cal reivindicar (RR-PSPV, 2004: 14). Per tant, en els darrers congressos trobem referències a elements objectius de conformació de la identitat/nació valenciana, i cap a aspectes subjectius. De tota manera, el PSPV-PSOE es caracteritza per haver adaptat el discurs a les posicions del conjunt de la ciutadania, entre la qual domina la “identitat dual” (vegeu “Dades sobre sentiment identitari...” en els annexos) i, en conseqüència, l’element voluntarista té també una gran importància, com en les altres formacions que estem analitzant. Però potser la rellevància de la definició subjectiva arriba abans en el cas del PSPV-PSOE per l’adopció d’una perspectiva institucional que beu del consens i d’una hipotètica aproximació al sentir de la ciutadania.
- **Marc nacional i vincles amb Catalunya i la resta dels Països de parla catalana:** en els darrers documents no defineixen un marc nacional específic, però els congressos del PSPV-PSOE són “nacionals”, com els del Bloc, i abasten només el País Valencià. Per altra banda, els socialistes valencians van contribuir, juntament amb el PP, a fer que l’Estatut d’autonomia del 2006 incloguera per al País Valencià la condició de “nacionalitat històrica”. Per tant, sembla clar que el “marc nacional” per al PSPV-PSOE és el País Valencià, tot i que la doble fidelitat de la qual parlàvem en l’apartat anterior permet també una doble adscripció nacional: a Espanya-nació-estat i al País Valencià-nacionalitat, en els termes que marca la Constitució espanyola.

A la vista d'aquesta constatació [la identitat dual dels valencians], (...) l'espai natural del socialisme és el valencianisme, que considera els ciutadans i la població valenciana subjectes polítics d'una doble situació: l'espanyola-estatal i la valenciana-autonòmica. Que assumeix els elements propis de la història, la llengua i la cultura valencians, l'experiència específica i l'experiència compartida (PM-PSPV, 2008: pgf. 110).

També es dirà en el paràgraf anterior: “valencians i espanyols, sense complexos” (PM-PSPV, 2008: pgf. 109).

Però, com en el cas del Bloc i gairebé com en el cas d'EUPV, es manté la reivindicació dels lligams amb la resta dels països de parla catalana, especialment els lingüístics:

Cal garantir la convalidació i equivalència entre les titulacions universitàries en Filologia Catalana de les universitats del País Valencià, Catalunya i les illes Balears, a més d'homologar els títols expedits pels organismes acreditadors d'aquestes tres autonomies, per a acabar amb discriminacions absurdes i acientífiques. Cal afavorir la coordinació en matèria de política lingüística dels governs dels territoris que compartim la mateixa llengua per a establir una política comuna de projecció de la llengua i de la cultura pròpies (RR-PSPV, 2004: 39).

De tota manera, en l'article de Ximo Puig (2009: 167) també veiem com quedava palesa la intenció d'ampliar aquests lligams al terreny econòmic, especialment com a via per a incorporar el País Valencià a l'eix de desenvolupament mediterrani.

- **Organització territorial de l'estat/dret d'autodeterminació:** tot i que el PSOE té una organització federal (el PSPV-PSOE és una “federació autònoma del PSOE”) i abans de l'arribada de la democràcia delegacionista reclamava aquesta fórmula de descentralització en alguns documents, la construcció de l'estat de les autonomies i el protagonisme que el partit hi va tenir⁶¹⁶ l'han conduït finalment a la defensa d'aquest model amb algunes rectificacions, que sobretot va escometre durant el

⁶¹⁶ Com la mateixa organització manifesta, “sent el partit més votat en les tres primeres eleccions generals de la democràcia, entre 1978 i 1982 vam contribuir de manera decisiva a la construcció de l'autonomia, el règim politicoadministratiu que crea una fructífera proximitat entre governats i governants en reconèixer a la població la capacitat de decidir de manera directa en nombroses qüestions que li són pròpies alhora que assenta les bases de la defensa i promoció de la nostra identitat” (PM-PSPV, 2008: pgf. 12).

mandat de Zapatero i el grup de reformes al voltant de l'any 2006, incloent-hi la de l'Estatut valencià. Concretament es reclama "el màxim autogovern en el marc de l'estat constitucional" (PM-PSPV, 2008: pgf. 110). Per tant, actualment es fa bandera de l'autonomisme i es destaca el paper que el PSPV-PSOE ha desenvolupat:

Des d'abans de la transició, els socialistes valencians hem sigut el referent de l'autonomisme i de les reivindicacions del poble valencià. Però, a més, hem sigut el partit que, per responsabilitat històrica, social i política, hem sabut defensar en cada moment el que era més convenient per al poble valencià. Vam encapçalar les manifestacions reclamant autonomia, vam ser els impulsors del nostre primer estatut d'autonomia i hem sigut responsables d'arribar a acords i consensos per a modificar el nostre estatut (PM-PSPV, 2008: pgf. 318).

Reivindicant aquest protagonisme, el PSPV-PSOE es veu en l'obligació de precisar perquè el nostre autogovern no aconsegueix les expectatives i, així, en la mateixa "Ponència marc" del 2008, es diu que amb la reforma estatutària que ells han ajudat a elaborar i aprovar, s'ha donat contingut suficient a l'autogovern, però el PP no aprofita la potencialitat de l'Estatut, no el fa servir com un instrument en l'aprofundiment de l'autogovern i deixa estancades moltes de les competències i atribucions de la Generalitat (PM-PSPV, 2008).

Finalment, no hi ha referències recents al dret d'autodeterminació dels pobles, que era una reivindicació que el PSOE (i amb ell la federació valenciana) feia almenys fins als setanta.

- **Autodenominació nacionalista:** en l'esmentat paràgraf 110 de la "Ponència marc" de l'XI Congrés Nacional, es diu que, havent constatat la identitat dual dels valencians, "l'aspiració de ser majoritari a la Comunitat Valenciana exigeix un distanciament de nocions nacionalistes, interioritzades o a mode d'aliança estratègica" (PM-PSPV, 2008: pgf. 110). El valencianisme del PSPV-PSOE, com ja hem esmentat, és concreta en l'autonomisme i en la proclamació d'aquella doble identificació, i aquests ingredients impedeixen fer el pas més enllà del nacionalisme, ni tan sols en el sentit "feble" que ho fan formacions com el Partido Aragonés-PAR. Però, a més, situen per davant expressament el joc electoral i la

necessitat d'aconseguir una majoria dels vots com a argument per a no fer plantejaments de tipus nacionalista que els podrien dur a una posició minoritària, i això inclou fins i tot les aliances (aquelles amb partits nacionalistes, i els termes de les quals reflectiren un enfocament excessivament particularista). Però aquest distanciament de plantejaments nacionalistes també es fa per convicció: “el nacionalisme, concebut com a identitat de la diferència respecte d'allò espanyol, està mancat de substent al País Valencià” (PM-PSPV, 2008: pgf. 109).

Així i tot, el PSPV-PSOE parla del País Valencià com a “nacionalitat històrica” (PM-PSPV, 2012: pgf. 544) i expliquen el seu valencianisme com un d'allunyat del regionalisme, que atribueixen al Partit Popular: “el partit dels socialistes valencians ha de promoure un nou valencianisme polític que permeta integrar la identitat majoritària dels ciutadans. I ha de fer-ho sent fidel a les seues conviccions, sense encoratjar un regionalisme folklòric i populista, i sense incórrer en l'emulació del victimisme insolidari de la dreta” (PM-PSPV, 2008: pgf. 114). Però, com es promou la identitat dual (fidelitat a la nació espanyola alhora que a la nacionalitat valenciana) sense un plantejament regionalista? Complicat, però sembla que el valencianisme dels socialistes el que vol denotar és que va un pas més enllà del regionalisme, però sense arribar al nacionalisme perifèric:

Hem de dotar el nostre projecte i el nostre missatge de més identitat política en clau valenciana. [Això] implica atendre la identitat comunitària sense convertir els trets diferencials –que sempre hem fet nostres, els hem defensat i promogut– en visions tancades, oposades a l'espanyola en clau nacional, i en termes de contraposició insolidària o de fals victimisme (PM-PSPV, 2008: pgf. 276).

- **Consideracions sobre la llengua:** com ja hem comentat, el PSPV-PSOE assumeix rotundament la unitat de la llengua i considera que cal una coordinació mçes gran entre les autoritats lingüístiques de tots els territoris de parla catalana. Els socialistes van ser els que van posar en marxa inicialment la Llei d'ús i ensenyament del valencià, amb resultats satisfactoris segons ells mateixos (vegeu Huguet, 2005), però amb alguns inconvenients segons els especialistes (vegeu Alcaraz i al., 2005). En general, es considera que els socialistes poden atribuir-se el mèrit d'iniciar el procés de normalització després d'anys de persecució de la

llengua pròpia, però també se'ls pot retraure haver fet avanços massa xicotets en dotze anys de govern i que van permetre que el PP tinguera justificat no anar més enllà en la seua perllongada estada al comandament de la Generalitat.

- **Secessionismes valencià i alacantí:** no hi ha esment d'aquestes qüestions en les ponències marc més recents, però en aquest cas ens hem de remetre al que hem expressat en les consideracions lingüístiques, i per tant el PSPV-PSOE no pot estar a favor del secessionisme lingüístic perquè accepta allò que expressen les autoritats acadèmiques, és a dir, la unitat de la llengua.
- **Qüestions simbòliques:** la posició del PSPV-PSOE en aquesta qüestió és la d'acceptar els símbols oficials, però incorporant altres que no han aconseguit aquesta condició i tenen una tradició històrica: "pretenem avançar en tot allò que supose aprofundir i reforçar la nostra identitat com a poble: (...) la inclusió de l'escut de la Generalitat o la referència a la llei reguladora d'altres símbols que tenen especial consideració en la nostra tradició històrica" (RR-PSPV, 2004: 14). Quant al nom del territori, predomina clarament *Comunitat* sobre *País*, que només s'utilitza per al nom del partit (PSPV) i per a alguna referència solta en algun context adient, com per exemple quan es parla de l'organització del partit o de qüestions identitàries (PM-PSPV, 2012). Com ja hem comentat, quan Jorge Alarte va ser secretari general del partit, es va fer l'intent de canviar el nom del partit per Partit Socialista de la Comunitat Valenciana-PSOE, perquè

implica una incongruència amb el marc polític autonòmic que nosaltres mateixos hem promogut, el que respon a la denominació Comunitat Valenciana, que amb lleialtat vam governar durant dotze anys, la denominació que usem en tots els tràmits de la nostra vida que ens relacionen amb l'administració, la denominació que els escolars aprenen i usen com a pròpia de la seua autonomia. Un partit polític amb vocació de govern no pot aferrar-se a un imaginari particular –la representació que ens fem del món que no es correspon amb la de la societat que aspira a persuadir i guanyar per a les seues propostes (PM-PSPV, 2008: pgf. 30).

Això es va presentar en la "Ponència marc" del XI Congrés Nacional, però el text específic va ser àmpliament rebutjat, entre altres coses perquè la combinació PSPV+PSOE representa la fusió que es va fer entre dos partits el 1978 i canviar

PSPV per PSCV implicava canviar el nom a aquell partit històric encapçalat per Alfons Cucó o Vicent Ventura. En qualsevol cas, podríem dir que domina l'acceptació dels símbols i denominacions oficials (en coherència amb el protagonisme que el PSPV-PSOE va tenir en l'elaboració dels dos estatuts, el de 1982 i el de 2006), tot i que es manté el lligam sentimental als símbols del valencianisme dels setanta.

- **Identificació d'una discriminació històrica cap al País Valencià:** la presència en el govern de la Generalitat des del 1983 fins al 1995 (coincidint amb la presència del PSOE en La Moncloa), i en el govern central en dos períodes (el de González, del 1982 fins al 1996, i el de R. Zapatero, del 2004 fins al 2011), han barrat el pas a un discurs públic d'aquesta mena en el PSPV-PSOE, tot i que se n'haja pogut fer algun esment entre els anys 1996 i 2004, quan el PP presidia tant la Generalitat com el govern central. En canvi, s'ha criticat molt que el PP valencià faça una política victimista de cara a Madrid quan governava Rodríguez Zapatero (PM-PSPV, 2008: pgf. 112). En aquest període, el PSPV-PSOE va forçar un xicotet canvi en el sistema de finançament perquè el País Valencià reduira la descompensació que estava patint, però no per aconseguir un sistema completament just. En qualsevol cas, en el congrés de 2012, el PSPV-PSOE encara reclamava que:

La nostra Comunitat ha de superar la discriminació a què ens hem vist sotmesos durant anys, com a conseqüència del model de finançament autonòmic que Aznar i Zaplana van pactar en 2002. I encara que el nou model de finançament, aprovat en 2009, comporta una millora respecte d'aquell, continua resultant insuficient (PM-PSPV, 2012: pgf. 17).

Per tant, no s'insisteix massa, però es fa esment, per evident, de l'assumpte del finançament autonòmic, respecte del qual, de tota manera, s'exclou de gran part de la responsabilitat al PSOE i s'apunta explícitament al rival electoral, al Partit Popular.

- **Organització territorial del País Valencià:** si ja en els anys de govern autonòmic (1983-1995) el PSPV-PSOE no va acabar de desenvolupar l'estructura comarcal que reclamaven programàticament, i van acabar acomodant-se a l'estructura provincial

a partir del domini de les diputacions, en els darrers vuit anys trobem una trajectòria erràtica pel que fa al discurs sobre l'organització territorial del País Valencià, en part induïda per les directrius del PSOE en aquest sentit, que “en el 37 Congrés Federal va modificar l'estructura territorial comarcal, per a introduir uns òrgans provincials en què les comarques només eren elements de coordinació, sobretot al nivell electoral, sense capacitat decisòria ni executiva” (PM-PSPV, 2012: pgf. 479). Però en el XII Congrés Nacional s'identifica la fallida d'aquest model i es proposa tornar a reforçar l'estructura comarcal:

Aquesta estructura [la provincial] ha fet més complexa la participació, comunicació, mobilització i la vertebració territorial, per la qual cosa pareix convenient recuperar l'organització comarcal. (...) De fet, l'estructura comarcal no és aliena a l'Administració Pública, els distints municipis es troben associats, moltes vegades, en mancomunitats o consorcis que gestionen serveis comuns. Açò permet que aquesta estructura funcione i es perceba d'una manera no artificial per les distintes agrupacions municipals. Per això, per a aconseguir canalitzar el missatge dels òrgans del partit i la seua transmissió, i la implicació de tots els i les militants d'una manera més fluida i eficaç, es proposa recuperar les Comissions Executives i Comitès Comarcals (PM-PSPV, 2012: pgfs. 480-482).

En el congrés previ a la reforma de l'estatut, proposaven “aprofundir en el camí obert per la comarcalització, com a fórmula de superació de les insuficiències del model provincial de gestió local” (RR-PSPV, 2004: 15). Però quatre anys després, se sostenia que “l'acció de les diputacions provincials és d'una rellevància principal, (...) ja que, sense cap gènere de dubtes, és l'administració d'àmbit superior a la local més propera al ciutadà” (PM-PSPV, 2008: pgf. 387). Era el congrés on es volia arraconar l'estructura comarcal del partit, però sembla que això torna a canviar amb l'arribada de Ximo Puig, encara que estrictament no hi haja una associació entre els dos fets.

- **Ubicació ideològica (eix esquerra-dreta) i projecte socioeconòmic:** d'entrada, el fet de tractar-se d'un partit amb aspiracions de govern (juntament amb el PP, és part del duet de l'alternança en el govern de la Generalitat i de l'estat) i que dedica especial atenció al votant de centre, que és el que sol decantar les eleccions cap a un costat o un altre, fa que s'evite l'afirmació clara i rotunda que es tracta d'una

formació d'esquerres, que, per altra banda, és una actitud en certa mesura coherent amb una part de les polítiques aplicades pel partit en els seus anys en els governs central i autonòmic. En el darrer congrés, 2012, no apareix la paraula *esquerra* ni una sola vegada en els 121 fulls de la "Ponència marc", i en l'anterior, l'XI, el de 2008, només apareix en un apartat especialment dedicat a l'eix esquerra-dreta i a identificar quin és l'electorat del PSPV-PSOE. En aquest epígraf (paràgraf 195 i següents) queda clar que la part més important del vot que sol acumular el partit ve de gent que s'autoubica en l'esquerra. Però també atorguen gran importància a l'elector de centre i després només apareix l'esquerra com una mena de referent, una tradició que no s'ha d'abandonar: "una part substancial del nostre discurs teòric sempre ha sigut el valencianisme polític d'esquerres. I aquesta identitat no s'ha de perdre" (PM-PSPV, 2008: pgf. 318). Com en el cas del Bloc, l'autoreferència ideològica es decanta cap al menys compromés *progressisme*, que no resulta tan estrident per a una part de l'electorat centrista. Fins i tot la *socialdemocràcia* ha anat perdent el seu lloc i el 2012 era també només una referència:

Tant a Espanya, com a Europa, els valors de la socialdemocràcia s'han convertit en gran manera en ideals majoritaris de comportament i convivència social. No obstant això, avui més que mai ha tornat a cobrar vigència la disputa ideològica sobre el paper de l'Estat i la seua legitimitat per a intervenir en els processos socials amb polítiques de foment de la inclusió social i promoció de la igualtat (PM-PSPV, 2012: pgf. 175).

Només quatre anys abans, s'esmentava diverses vegades aquesta paraula i sí que hi havia aquesta afirmació rotunda:

Ens identifiquem plenament amb l'ideari socialdemòcrata, que concilia la solidaritat i els valors personals, el respecte a l'empresa privada –a la qual conferim un paper molt actiu en la creació de riquesa i a la qual reclamem la responsabilitat social– i un arrelat sentit de la redistribució mitjançant un sòlid i viable estat de benestar, garantia dels drets fonamentals i factor de correcció de les desigualtats (PM-PSPV, 2008: pgf. 67).

Tot i no fer-ne esment el 2012, podem pressuposar que els dirigents del partit assumeixen aquesta definició, almenys com a plantejament de partida, però sorprèn que, quan els altres dos partits del grup esquerra-centreesquerra estan

adoptant un discurs més esquerrà davant de les solucions de caire liberal a la crisi, en el PSPV-PSOE no s'identifica aquesta variació, hi ha una continuïtat amb els discursos anteriors i no identifiquem un to i una terminologia més esquerrans, i fins i tot desapareixen aquestes al·lusions a l'esquerra i a la socialdemocràcia.

En el darrer congrés, ja amb el context d'una crisi profunda, no trobem un qüestionament general del sistema capitalista, sinó més aviat un programa de reformes caracteritzat pel desenvolupament d'un teixit productiu sòlid (prestant especial atenció a la recuperació, modernització i competitivitat de la indústria) i l'eliminació de l'excessiva dependència de la rajola; l'increment de la productivitat a partir de l'aposta per l'R+D+I i la formació; el suport a l'empresari i l'emprenedor;⁶¹⁷ la recuperació de les institucions financeres; la modernització i racionalització de l'administració; el manteniment de l'estat del benestar amb l'establiment d'un mínim de despesa social; la recuperació d'impostos que graven les rendes més altes; continuar amb el desenvolupament de les infraestructures bàsiques i útils a l'economia productiva i deixar a banda les grans obres faraòniques i les inversions "espectacle"; manteniment del nivell de vida dels treballadors; i l'aposta per la sostenibilitat i per una economia verda (PM-PSPV, 2012: pgs. 10-103).

Respecte del model de democràcia trobem una posició semblant: es reivindica la democràcia delegacionista, però es considera (i més a partir del moviment 15M) que cal habilitar vies de participació i instruments per a exercir un major control dels representants públics:

La història s'ha encarregat de demostrar que, enfront d'experiments d'un altre tipus, el model de democràcia que millor resposta ha donat a les peticions, anhels i interessos dels ciutadans ha sigut el de la democràcia representativa. Eixa és la convicció dels socialistes i a ella hem dedicat sempre els nostres esforços (...). [Però] necessitem caminar cap a una democràcia que eixample el fòrum participatiu i deliberatiu en el qual els ciutadans discuteixen, raonen i intercanvien les seues opinions, de manera que

⁶¹⁷ "La figura de l'emprenedor ha de ser valorada adequadament en un projecte progressista perquè és reflex de la llibertat individual i al mateix temps és símptoma del compliment del principi d'igualtat d'oportunitats en matèria econòmica" (PM-PSPV, 2012: pgf. 98).

siguen un poc més que mers votants que acudeixen a les urnes cada quatre anys (PM-PSPV, 2012: pgs. 144 i 147).

A partir d'aquestes afirmacions la "Ponència marc" diu que calen administracions més obertes i transparents, més control als governants, però no especifica bé els mecanismes d'augment de la participació (llevat d'al·lusions a les xarxes socials, a la necessitat d'incrementar la militància i que aquesta s'involucre més en els processos de reflexió i decisió), ni tampoc es precisa en quin sentit farien la reforma del sistema electoral. En definitiva, s'apunta la voluntat de transformació, en part perquè el moment polític ho demana, però no hi ha un detall dels procediments, i per tant no s'acaba de visualitzar quin és el compromís amb aquest canvi .

Balanç

Abans d'endisar-nos en aquest balanç, que també contindrà un quadre síntesi dels discursos, cal insistir que tot el que hem considerat ací són bàsicament els discursos elaborats en documents polítics congressuals, però això de vegades no té una correspondència fàcil amb la praxi política, especialment quan les organitzacions han de governar, i adaptar-se al marc institucional i a les condicions del sistema econòmic, i més encara quan es governa en coalició o quan els partits fan aliances preelectorals. Aquestes situacions específiques obliguen a replantejaments i renúncies que no es consideren en aquests documents. La història política de l'actual règim està plena d'exemples per a totes les formacions polítiques. Tot i que hi hem fet alguna xicoteta al·lusió, no entrem a considerar a fons la coherència del discurs amb la pràctica política, en part perquè la responsabilitat de govern ha sigut molt desigual en els tres partits, i per a tenir una comparació actualitzada caldria considerar diferents municipis amb casuístiques molt dispars.

Centrats en els continguts d'aquest capítol, no hi ha dubte que el discurs politicoideològic dels partits (també en el cas de la identitat i el territori) està influït per tendències generals i per l'estadi concret de desenvolupament del sistema capitalista, i això s'ha pogut veure molt clarament en el cas d'EUPV i del Bloc, que han dedicat més atenció a la qüestió nacional en els temps de l'ona curta expansiva i, en

canvi, han tornat a posicions i discursos més esquerrans i més centrats en qüestions socioeconòmiques (fins i tot amb un plantejament de classe, més visible en el cas d'EUPV) quan s'ha fet més evident la crisi profunda del sistema, a partir del terratrèmol financer del 2008 i cada vegada més en els anys successius.

Però també hem trobat que arran del desmembrament de les antigues URSS i Iugoslàvia, i els subsegüents conflictes ètnics, i del canvi d'estratègia enfront d'ETA (i, en general, del nacionalisme basc), es produeix un desprestigi dels nacionalismes, especialment dels de caire ètnic, que ha implicat modificacions generals del discurs sobre la nació (i en el nostre cas, sobre la nació dels valencians). Paral·lelament s'estenia la idea de *patriotisme constitucional*, i el nacionalisme "cívic" se'ns apareixia com l'únic possible i la millor defensa davant dels hipotètics excessos del nacionalisme "ètnic". Conseqüentment, les concepcions voluntaristes de la nació han anat imposant-se i convertint-se en la base prototípica de tots els discursos nacionalistes, i aquesta és una qüestió que ha tingut influència en totes les formacions polítiques, incloent-hi, naturalment, les valencianes (i entre aquestes, les analitzades). Calia fugir de definicions objectivistes de la nació que pogueren presentar-la com a perdurable en el temps i calia també evitar que els elements "objectius" d'aquestes definicions compliren el paper de criteris restrictius d'inclusió. Calia, en fi, fer compatible la paradoxa del criteri voluntarista d'accés a la ciutadania (valenciana) amb la presència d'un poble definit políticament, territorial, cultural i lingüística al llarg d'una història de prop de vuit segles, que són criteris objectius als quals continua fent-se al·lusió en els documents polítics, encara que amb menor insistència que en els vuitanta i principi dels noranta. Inicialment, s'ha definit la nació o la nacionalitat valenciana sobre la base d'aquests criteris objectius, però de sobte i impulsats per les exigències de la contesa electoral, es canvia a una definició sobretot voluntarista que, en el cas dels nacionalismes perifèrics sense massa suport de les masses (el valencià és un d'aquests casos), hauria d'implicar l'acceptació d'una realitat nacional ben diferent de la desitjada (com ja vam veure, el que sobretot volen ser els valencians és espanyols o, com a màxim, un tipus de "valenciania" compatible amb la condició d'espanyols, que és la identificació territorial principal dels valencians; vegeu "Dades sobre sentiment identitari..." en els annexos).

Ja vam apuntar, també, que el recurs a aquesta definició voluntarista, que en el seu dia va plantejar la tercera via (i la seua versió progressista), complia també la funció de desvincular la unitat lingüística del domini català (objectiva) de la unitat política d'aquests territoris (Països Catalans). Sota els paràmetres del nacionalisme cívic, la unitat política s'ha de bastir a partir de la voluntat dels ciutadans, que en una gran majoria no té interioritzada (ni és partidària de) la idea dels Països Catalans.

Per altra banda, el vincle d'aquests posicionaments nacionals unitaristes a l'esquerra (tal com s'entén des dels seixanta amb Fuster) és un precepte que encara avui s'acompleix i aquest era un dels plantejaments d'inici (hipòtesis en definitiva) del treball. De fet, respecte de les formacions amb activitat al País Valencià, les que aposten clarament pel marc nacional dels Països Catalans s'autodefineixen explícitament com d'esquerreres: ERPV-ERC, PSAN, Endavant-OSAN, Solidaritat Catalana per la Independència, entre altres. I entre les formacions valencianistes, els elements més esquerrans, és a dir, la federació EUPV o el corrent BES dins del Bloc, són en els que podem identificar una resistència major a abandonar aquestes tesis, encara que siga com un referent emocional. En canvi, l'acceptació dels postulats terceraviistes en el Bloc ha anat acompanyada d'un centrament ideològic; i també en el PSPV-PSOE podem trobar una tendència semblant, però en aquest cas, més que una profunda reflexió, el que es va produir és una adaptació al marc institucional que lideraven inicialment els mateixos socialistes. I en el cas del Bloc, la coalició amb formacions d'esquerra i l'arribada de la crisi han fet virar novament la formació, que ha adoptat un discurs més esquerrà i, alhora, ha ajornat l'apropament al nacionalisme tricolor.

Abundant en les diferències entre uns discursos sobre identitat/territori i altres, diríem que EUPV manté bàsicament un discurs *fusterià* (o almenys el més semblant al discurs fusterià originari), tot i que el seu marc de referència siga l'estat espanyol; el Bloc un discurs *terceraviista progressista*, en la línia del que va concretar Joan Francesc Mira el 1997, que adopta la tercera via, però no renuncia a les referències anteriors (les provinents del fusterianisme); i en el PSPV-PSOE podríem reconèixer, com acabem d'avançar, un discurs *institucional*, no debades aquest partit va participar del consens necessari per a aprovar els dos estatuts (el de 1982 i el de 2006) i la seua acció de

govern, ja des de l'inici de la democràcia, el va conduir a l'acceptació de símbols que no eren els que reivindicava (sinó els consensuats) i a cuidar-se de fer passos en fals en el terreny identitari. A continuació, presentem un quadre síntesi del recorregut que hem fet al llarg del capítol:

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Taula VIII. Síntesi comparativa dels discursos polítics sobre identitat, territori i altres qüestions ideològiques en el Bloc, EUPV i PSPV-PSOE			
	Bloc	EUPV	PSPV-PSOE
<i>Categorització del discurs identitari</i>	Terceravista progressista	Fusterianisme de marc espanyol	Institucional
<i>Definició de la identitat/nació valenciana</i>	Subjectivista (amb atenció a elements objectius)	Mixta	Subjectivista (amb atenció a elements objectius)
<i>Marc nacional</i>	País Valencià (oberta la possibilitat d'altres lleialtats)	País Valencià (de manera ambigua)	País Valencià, subordinat al marc nacional espanyol
<i>Vincles amb la resta de territoris de parla catalana</i>	Sí, llengua, cultura, economia. Possibilitat de federació dels PPCC	Sí, llengua, cultura, economia. Possibilitat de federació dels PPCC	Sí, llengua, cultura, economia
<i>Dret d'autodeterminació</i>	Dret irrenunciable	Dret fonamental en una democràcia	(sense referència)
<i>Organització territorial de l'estat</i>	Estat federal plurinacional (acceptant altres formulacions –més fortes o més febles– per a obtenir la sobirania)	Estat republicà, federal i plurinacional	Estat de les autonomies
<i>Nacionalisme</i>	Sí, però tendència a disminuir el protagonisme en el discurs públic	“Desenvolupament de les llibertats nacionals (...) com a lògica conseqüència del principi de sobirania i el reconeixement del dret d'autodeterminació”	Contrari al nacionalisme, però es parla d'un valencianisme que va més enllà del regionalisme
<i>Llengua</i>	Unitat de la llengua catalana. Rebuig a l'anticatalanisme i al secessionisme. Favorable a l'AVL	Unitat de la llengua catalana. Rebuig a l'anticatalanisme i al secessionisme. Favorable a una autoritat comuna dels PPCC. Reivindicació de l'oficialitat de la denominació “català”	Unitat de la llengua catalana. Rebuig a l'anticatalanisme i al secessionisme. Favorable a l'AVL
<i>Bandera</i>	Acceptació de les dues banderes i fins i tot altres composicions	Quadribarrada, compatible amb la republicana espanyola	Oficial, però reivindiquen que altres símbols amb tradició tinguen “especial consideració”

<i>Denominació del territori</i>	<i>País Valencià, però s'accepten altres</i>	<i>País Valencià</i>	<i>Preferentment Comunitat Valenciana, tot i que es manté "País Valencià" en el nom del partit</i>
<i>Importància dels símbols</i>	Acceptació dels símbols de totes les tradicions valencianistes; no s'ha de crear conflicte	Importància relativa. Marquen diferències i representen diferents concepcions	Els símbols són de tots. Es pot aprovar l'ús d'altres símbols
<i>Discriminació històrica</i>	Part del discurs de l'organització des de sempre, fins i tot abans del desajust en el sistema de finançament	Resistència a parlar de discriminació històrica, però ara sí que es reivindica un finançament més just	Referència al finançament, però intentant excusar el PSOE i assenyalar el PP
<i>Organització territorial del País Valencià</i>	Estructura comarcal, eliminació de les províncies	Estructura comarcal, eliminació de les províncies	Acceptació de la província i reivindicació sentimental de les comarques
<i>Ubicació ideològica</i>	Esquerra moderada, progressisme, obertura a totes les sensibilitats ideològiques	Socialisme, perspectiva de classe. "El País serà d'esqueres o no serà"	Progressisme. Socialdemocràcia i esquerra només com a referents
<i>Crítica al sistema capitalista</i>	Força crítica, però no impugnació. Importància de la propietat privada	Anticapitalisme	Acceptació del sistema. Reformisme
<i>Sistema polític</i>	Profunda transformació del sistema polític	Radicalitat democràtica, impugnació del règim polític de la transició	Acceptació de l'actual sistema, però apuntant la necessitat de reformes
<i>Nota: en ombrejat gris apareixen, per a cada qüestió, les dues posicions que més s'aproximen si és possible tal aproximació.</i>			

Com podem veure a partir dels ombrejats, tot i mantenir la singularitat com a partit nacionalista i amb una afirmació clara del marc nacional, sol ser el Bloc el que manté posicions coincidents amb les altres dues forces; amb el PSPV-PSOE, en l'atenció als elements voluntaristes, en la flexibilitat en el camp simbòlic, i en la moderació del discurs esquerrà; i amb EUPV, en l'organització federal de l'estat i el reconeixement del dret d'autodeterminació, en mantenir la possibilitat de federació amb els altres territoris de parla catalana, i en l'aposta decidida per l'estructura comarcal.

Els assumptes en què és difícil emparellar o aproximar els discursos són la definició del marc nacional, que per al Bloc és de manera rotunda el País Valencià; també per a EUPV, però de manera ambigua, sense acabar de desprendre's de la referència dels Països Catalans, i amb l'ull posat en el projecte conjunt amb la resta de federacions espanyoles; mentre que el PSPV-PSOE parla de "nacionalitat" valenciana, però supeditada al projecte nacional espanyol. En segon lloc, també trobem complicat emparellar discursos en l'actitud enfront del règim polític espanyol, perquè el PSPV-PSOE accepta un sistema que el partit ha contribuït a configurar; el Bloc proposa una profunda transformació capaç de superar les enormes deficiències del sistema i els seus dèficits democràtics; aquest també seria el cas d'EUPV, però en el cas de la federació esquerrana es produeix una impugnació explícita del règim sorgit de la transició i això l'allunyaria del Bloc, que en la línia de mesurar el discurs, prefereix fer les crítiques preceptives i proposar reformes allà on se senten més perjudicats o consideren que hi ha aquests dèficits democràtics.

Per altra banda, les posicions estan molt pròximes entre les tres formacions en el tema lingüístic, i relacionat amb això, en els vincles amb la resta de territoris de parla catalana; i, finalment, en la definició de la identitat/nació valenciana. Respecte de la qüestió lingüística, que no té en consideració les polítiques lingüístiques específiques i els camins cap a la normalització, tots tres tenen una posició unitarista en la línia del que marquen les universitats i el món acadèmic i, en conseqüència, rebutgen el secessionisme i l'anticatalanisme, en el que seria el precepte fusterià mantingut de manera consensuada per tota l'esquerra valenciana sense gaire variacions. Aquest plantejament també duu les tres organitzacions a considerar que cal reforçar els

vincles amb la resta dels països de parla catalana, i no únicament en el terreny lingüísticocultural, sinó també en l'econòmic, per les oportunitats que pot implicar la vertebració de territoris de l'eix de desenvolupament mediterrani; en definitiva, la porta cap a Europa passa per Catalunya i això ho tenen clar les tres formacions. La diferència en aquest punt és que tant el Bloc com EUPV tenen en compte la possibilitat (encara que no hi insisteixen molt) de federar-se amb la resta dels Països, mantenint la sobirania del poble valencià. I en el cas de la llengua, EUPV va més enllà i considera necessari una autoritat lingüística comuna a tots els països de parla catalana. Finalment, tot i que en els casos d'EUPV i PSPV-PSOE no hi ha una formulació precisa a la qual remetre's i sembla que atenen tant als elements objectius com als subjectius, es podria dir que els tres partits posen per davant la "voluntat de ser" dels ciutadans del País Valencià, però mantenen els elements objectius (llengua, cultura, història, territori) com a referència necessària. De tota manera, els tres partits mantenen el seu projecte identitari/territorial i, per tant, aquesta atenció als elements subjectius seria més aviat un respecte a la voluntat popular que un mimetisme de les posicions que els valencians plantegen en comicis i enquestes, llevat del cas del partit més votat dels tres, el PSPV-PSOE, el plantejament del qual sí que s'assembla prou al que expressen els valencians (vegeu "Dades sobre sentiment identitari..." en els Annexos).

A partir d'aquest quadre i per a acabar aquest apartat, resumirem el discurs polític sobre identitat, territori i altres qüestions ideològiques en les tres formacions.

- Bloc: discurs *terceraviista progressista*. La seua definició de nació valenciana en els darrers temps és més aviat subjectivista, en part, com dèiem, per a trencar amb la concepció política dels Països Catalans: els valencians no se senten catalans i per tant, cal una afirmació més contundent de la valencianitat, que passa per acceptar la unitat de la llengua (i fins i tot apostar per una col·laboració en diferents terrenys), però negar que això implique una unitat política i, consegüentment, afirmar la nació valenciana. En qualsevol cas, i per a satisfer a la militància més afecta a la concepció nacional fusteriana, es deixa oberta la porta a una federació amb la resta dels Països, si aquesta fóra la voluntat dels valencians. L'atenció a les actituds i percepcions d'aquests per a eixamplar el projecte polític del partit també

s'ha traslladat al terreny simbòlic i, així, en la línia d'afirmar aquesta singularitat valenciana en contraposició al projecte dels Països Catalans, s'accepta la senyera valenciana amb el blau, l'himne de l'Exposició (amb la versió "més digna") i la denominació oficial del territori, juntament amb les adscripcions clàssiques del fusterianisme. Es tracta d'integrar totes les tradicions del valencianisme i evitar que es faça conflicte de les qüestions simbòliques, perquè es considera que la Batalla de València i les seues derivacions han fet molt de mal al nacionalisme valencià.

La voluntat dels valencians, a la qual, com estem mantenint, dedica molta atenció el Bloc, cal que s'expresse mitjançant l'exercici del dret d'autodeterminació, que marcaria el camí que aquests volen seguir. En qualsevol cas, la proposta del Bloc seria un estat federal plurinacional en el qual les federacions cediren lliurement una part de la seua sobirania, però en conservaren la major part a través d'un autogovern fort (l'organització, però, està oberta a altres formulacions que abasten des d'una autonomia forta fins a la independència).

L'èmfasi en els elements subjectius i l'adopció d'un projecte federal, a més de la deriva cap a un nacionalisme cívic, han fet, per altra banda, que el nacionalisme perda protagonisme en el discurs públic del Bloc, tot i que encara es definisca com a partit nacionalista. Aquesta particularitat, que encara conserva el partit, ha propiciat que des dels temps de la UPV es parle de discriminació històrica i es reclame una autonomia de finançament, fins i tot abans que es constatarà que el sistema de finançament espanyol és injust amb el País Valencià.

Per altra banda, se subratlla la insuficiència de l'estructura provincial, que seria un residu del centralisme, i s'aposta, en la línia de la tradició fusteriana, per una organització territorial comarcal.

Finalment, i quant al posicionament ideològic, el del Bloc seria un plantejament d'esquerra moderada, autodefinida com a "progressista", que critica el sistema capitalista, però no en fa una esmena a la totalitat, perquè el Bloc creu en les virtuts de la propietat privada i la iniciativa empresarial, que s'han de fer compatibles amb un paper protagonista de l'estat, la contribució principal del qual ha de ser la reducció de les desigualtats entre els ciutadans i la prestació gratuïta

dels serveis bàsics; seria una concepció socialdemòcrata, tot i que aquesta denominació no sol aparèixer en documents polítics del Bloc (de fet, el Bloc considera que la socialdemocràcia clàssica s'ha quedat sense arguments davant de la crisi; vegeu PPol-Bloc, 2012: punt 2). Aquesta moderació permet també que el partit estiga obert a altres sensibilitats ideològiques que podríem entendre com a centristes (i en tinga militants).

- EUPV: discurs *fusterià* de marc espanyol. La formació on és hegemònic el PCPV basa la seua concepció nacional en la plurinacionalitat de l'estat espanyol i en el projecte federal d'Izquierda Unida. El marc nacional seria el País Valencià, però l'organització fa més èmfasi que el Bloc en els vincles amb la resta dels països de parla catalana i en la possibilitat d'una federació amb ells (també en el terreny lingüístic són els que van més lluny en aquest sentit reclamant una autoritat comuna per a tots els territoris que parlen català).

A partir de la consideració del dret d'autodeterminació com un de fonamental en democràcia, la definició de nació és més aviat subjectivista (els ciutadans han de decidir lliurement el camí que volen seguir), però, potser per l'atenció que presten a l'àmbit lingüísticocultural català, els elements objectius també tenen una importància central. En qualsevol cas, el projecte politicoterritorial d'EUPV és un estat republicà, federal i plurinacional, que tindria en el País Valencià una de les nacionalitats i federacions. No es consideren una formació nacionalista, però plantegen que cal desenvolupar les llibertats nacionals com a conseqüència del principi de sobirania i el reconeixement del dret d'autodeterminació, tot i que la seua aposta és finalment la unió de tots els pobles de l'estat en una federació de lliure adscripció.

En el terreny simbòlic és on més clarament s'identifica la proximitat als plantejaments fusterians originaris, perquè indiscutiblement s'anomena el territori País Valencià, només s'accepta la quadribarrada sense el blau i aquesta federació de partits és la que més insisteix a recuperar la denominació *català* per a la llengua (sense renunciar a la popular *valencià*). Consideren que aquests símbols tenen una importància relativa, perquè contribueixen a marcar diferències i

representar concepcions diferents, en el seu cas la *fusteriana* enfront de la *terceraviista* adoptada, per exemple, pel Bloc. En qualsevol cas, també en el terreny simbòlic és on EUPV fa més visible la seua ambivalència nacional, perquè si ja l'adopció de la quadribarrada implica reforçar els vincles amb la resta dels Països i deixa servida la indeterminació entre una hipotètica lleialtat valenciana i altra ampliada als Països Catalans, EUPV, fins i tot estatutàriament, li concedeix un protagonisme equiparable a la tricolor republicana espanyola, subratllant encara més l'ambigüitat de la referència nacional.

Respecte d'altres qüestions politicoterritorials, EUPV sempre s'ha resistit a parlar de discriminació històrica en el cas valencià, per les connotacions nacionalistes que té aquest tipus de reivindicacions. Però quan s'ha fet palès el desajust en el sistema de finançament que perjudica notablement el País Valencià, han adoptat com a pròpia aquesta reivindicació, tot i la resistència inicial d'IU. Per altra banda, la reclamació d'una estructura comarcal i de la supressió de les províncies és clara i ferma.

Quant a la ubicació ideològica, la concreció de la posició esquerrana de l'organització, darrerament van eliminant-se els matisos d'anys enrere (els de bonança) per a parlar clarament de socialisme, d'abolició de la propietat privada dels mitjans de producció, d'anticapitalisme, d'una perspectiva de classe i, en fi, d'impugnació dels sistemes econòmic i polític, en termes d'igualtat, redistribució, radicalitat democràtica i desplaçament dels poders que no estiguen sotmesos a la voluntat popular.

- PSPV-PSOE: discurs *institucional*. La definició que el PSPV-PSOE fa de la nació (dels valencians) és necessàriament subjectivista en tant que està en consonància amb el que senten i pensen els valencians, és a dir, que som valencians i espanyols, "sense complexos" com es deia en el Congrés Nacional de 2008 (PM-PSPV, 2008: pgf. 109); els elements objectius tenen, però, la seua importància com a referent indefugible. Tot i la subordinació del País Valencià al projecte nacional espanyol, es considera el primer una nacionalitat històrica i el marc d'actuació del PSPV-PSOE és

únicament el País Valencià, sense renunciar a la unitat de la llengua catalana i a la col·laboració amb la resta dels Països en matèria lingüística, cultural o econòmica.

L'adopció de la identitat dual fa que el PSPV-PSOE es trobe còmode amb l'actual estat de les autonomies i gairebé haja renunciat a l'antic projecte federal per a Espanya que encara es manté en l'organització interna del partit. Per als socialistes no cal fer passos més enllà dels que s'han fet en la reforma estatutària del 2006, perquè són contraris al particularisme nacionalista. El seu valencianisme no és equiparable al nacionalisme, no vol qüestionar el projecte nacional espanyol, però afirmen que va més enllà del regionalisme.

Respecte dels símbols, ja des de ben aviat, sota el lideratge de Lerma, s'accepten els estatutaris, és a dir, la senyera amb el blau, la denominació Comunitat Valenciana (que fan servir prou més que País Valencià en els seus documents polítics, tot i que una part del nom del partit siga PSPV) i l'himne de l'Exposició. No obstant això, reivindiquen una "consideració especial" amb altres símbols que tenen certa tradició política i amb això estan satisfent la militància i l'electoral socialista que manté una connexió emocional amb el fusterianisme.

La seua presència en els governs central i autonòmic en diferents períodes i l'allunyament de posicions nacionalistes (perifèriques) dificulten la identificació d'una discriminació històrica, però assumeixen el problema del sistema de finançament i el perjudici causat al País Valencià, tot i que s'afanyen a exculpar els governs socialistes i fer responsable d'aquesta situació el Partit Popular.

Per altra banda, en la línia d'aquest discurs institucional, si ja es trobaven còmodes amb l'estat de les autonomies, també consideren que les diputacions provincials tenen una utilitat com a entitat pròxima als municipis i això ho fan compatible amb una reivindicació de les comarques (més aviat sentimental, en la línia del que comentàvem sobre satisfer una part de la militància i l'electorat).

Ideològicament (eix centre-esquerra), el PSPV-PSOE representa una esquerra moderada, el que denominen *progressisme*, que té com a referència la tradició de l'esquerra i la socialdemocràcia, però que se situa en un pla diferent, que accepta

els sistemes econòmic i polític, i només apunta la necessitat de determinades reformes.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

ESTUDI EMPÍRIC. EL DISCURS POLÍTIC SOBRE IDENTITAT I TERRITORI ENTRE ELS MILITANTS DE BASE DELS PARTITS D'ESQUERRA I CENTREESQUERRA

Consideracions metodològiques i analítiques

Tècnica de recollida d'informació i població objecte

L'estudi empíric utilitza metodologia qualitativa i, específicament, la tècnica de l'entrevista semiestructurada. Si es tractava d'arreglar discursos per a la seua anàlisi, el que inicialment semblava més adient eren entrevistes no estructurades, per exemple, entrevistes en profunditat, que és la tècnica de recollida d'informació que, per posar un cas, utilitza Julio Cabrera (1992) en la seua tesi sobre el nacionalisme gallec. Però en aquella investigació, els entrevistats eren líders destacats del nacionalisme (tant en la praxi política com en la generació d'un discurs politicoideològic), que tenien una àmplia trajectòria dins del moviment, un gran coneixement de la història, el pensament i els conceptes que fa servir el nacionalisme i que en molts casos els havia permès fer aportacions escrites i discursos públics que havien sigut referència per a la militància nacionalista. No és el nostre cas, perquè la població objecte específica d'aquest estudi són els militants de base dels partits d'esquerra i centreesquerra i, per tant, a priori no hi ha una capacitat general d'abordar de manera extensa els temes que ens interessin, com així s'ha pogut constatar. De fet, sí que hem tingut militants amb uns coneixements sobre els temes tractats que haurien permès una entrevista en profunditat, però altres han tingut dificultat per a contestar de manera breu algunes de les qüestions, confirmant que la tècnica utilitzada era l'adequada. En aquest sentit, si bé les qüestions identitàries són assumptes que solen tenir certa prioritat en un partit com el Bloc i, en general, el grau d'informació sobre aquestes qüestions era elevat, el nivell de coneixement sobre identitat i territori al País Valencià era més desigual en EUPV i no massa elevat en el cas del PSPV-PSOE, circumstància que va donar lloc a entrevistes breus en alguns casos, perquè les respostes eren més aviat concises i mancades de referències

contextuals.⁶¹⁸ A sobre, la majoria dels assumptes tractats tenen un alt grau de concreció, que podria aconsellar fins i tot el format de pregunta tancada (per exemple, quan preguntem per la ubicació ideològica, per la bandera o la denominació del territori que prefereix, etc.) i aquesta situació subratlla la pertinença de la semiestructurada sobre la no estructurada. Es tracta, en definitiva, d'una guia d'entrevista semiestructurada (vegeu Annexos) molt centrada en determinats assumptes, que es vol arregar en totes les entrevistes, i que per tant pretén plantejar qüestions senzilles perquè estiguen a l'abast de tothom, però que pugen donar resposta als objectius d'informació plantejats, que no són altres que els que podrien sorgir de l'esquema temàtic exposat a l'inici de l'apartat anterior, on vèiem el discurs polític dels partits sobre la base dels documents congressuals. Això no vol dir que la guia de l'entrevista haja actuat com a cotilla que impedeix aprofundir en determinats assumptes o la derivació a altres que siguen d'interès; al contrari, quan l'entrevistat ha desenvolupat altres temes a partir de les preguntes formulades, se l'ha acompanyat en la iniciativa i s'ha generat contingut addicional que en alguns casos ha sigut de gran valor, tot i el plantejament més o menys estructurat.

Tampoc hauria tingut sentit usar la tècnica de l'enquesta perquè és complicat arribar a una mostra representativa de militants, i, a banda, el qüestionari estructurat seria una eina molt limitada per als nostres objectius d'informació, que tot i que no de manera profunda, passen per l'anàlisi dels discursos dels afiliats d'aquests partits sobre identitat i territori al País Valencià en contraposició amb el discurs oficial de la formació política a la qual pertanyen.

En conseqüència, tornem a subratllar que l'opció idònia és l'entrevista semiestructurada, un camí intermedi amb el qual anem més enllà de la mera distribució i classificació dels subjectes, però que no obliga a un aprofundiment

⁶¹⁸ Respecte de la durada de les entrevistes, apuntarem que la mitjana ha sigut d'uns 51 minuts (mitjana retallada d'uns 48 minuts) i que el rang de la distribució és d'uns elevats 150 minuts, perquè s'han fet entrevistes al voltant dels 20 minuts, però una altra de més de dues hores i altres dues que superen l'hora i mitja. En definitiva, la durada ha sigut molt variable i molt dependent del grau de coneixement de l'entrevistat sobre temes identitaris (al marge de la loquacitat de cada entrevistat, és clar). La durada mitjana de les entrevistes d'EUPV i del Bloc ha sigut superior a la de les entrevistes fetes a militants del PSPV-PSOE, i les de l'Horta han durat més temps que les de les altres comarques, especialment les de l'Alcoià-Comtat, que han enregistrat una mitjana de 39 minuts, amb un domini de les respostes breus.

excessiu. Permet arreplegar un volum adequat d'informació, sense dedicar més temps del necessari perquè les qüestions sobre les que es vol posar l'accent són molt específiques; es vol abordar la qüestió identitària valenciana amb cert nivell de concreció i sintetització perquè tots els entrevistats puguen expressar-se sense dificultats sobre les qüestions plantejades.

Per altra banda, a partir de l'experiència i els bons resultats en altres investigacions qualitatives, s'ha optat per una transcripció simultània de les entrevistes per dos motius principals: optimitzar el temps i, sobretot, permetre la relaxació i la reflexió a l'entrevistat. En investigacions anteriors en què hem participat i es va aplicar aquest procediment, es va poder comprovar amb preguntes post test que població general, no acostumada a les entrevistes, aconseguia oblidar la presència intimidadora de la màquina enregistratora i de l'entrevistador si aquest estava davant prenent notes; alhora li permetia lliurar-se més adequadament al procés reflexiu perquè comprovava que la tasca de transcripció de l'entrevistador li concedeix més temps. I, en segona instància, si no es tracta d'entrevistes en profunditat, gran part de la tasca de transcripció està feta i l'ordre de les preguntes pautat per la guia permet un accés fàcil a l'arxiu de gravació per a escoltar els fragments incomplets i transcriure'ls si són d'interès.

Tornant a la població objecte de l'estudi empíric, estrictament són els *militants de base del Bloc, EUPV i PSPV-PSOE, de les comarques de l'Horta-València, l'Alcoià-Comtat i l'Alacantí*. Per militants de base hem interpretat aquells afiliats que mai han tingut un càrrec comarcal o superior, és a dir, que no han format part de la cúpula dels partits. Tampoc aquells que hagen sigut diputats provincials, autonòmics o estatals (que normalment ja estarien invalidats amb el criteri anterior, perquè el més normal és que hagen format part d'executives com a mínim comarcals); i tampoc els que hagen actuat com a regidors en municipis de certa grandària, com ara les capçaleres comarcals (Alacant, Alcoi i València) o altres localitats d'entitat (Torrent, Sant Vicent del Raspeig, Paterna, etc.). Entenent que ja la pertinença a un partit polític implica certa adaptació de la perspectiva pròpia a la perspectiva grupal (en definitiva, la relativa subordinació de la identitat personal a la identitat social) el que es pretén amb

això és que l'entrevistat estiga tan poc influït com siga possible per la perspectiva i les directrius del partit. En aquest sentit, els militants que ocupen algun càrrec estan més en contacte amb les disposicions "oficials" de l'organització i els militants de base rebran les influències d'aquestes directrius amb una intensitat menor; serà una referència, però el compromís i la responsabilitat d'adopció dels postulats del partit cada congrés no seran els mateixos i podrà haver-hi alguna distància respecte d'ells. Hipotèticament, això permetrà que concepcions prèvies del partit mantinguen alguna vigència, o que variables com ara l'edat o la comarca de pertinença marquen diferències dins d'un mateix partit.

Mostreig estructural i desenvolupament del treball de camp

Precisament hem de parlar del *mostreig estructural* i de la importància de determinades variables per a configurar definitivament la mostra. Tot i que inicialment es tracta d'una mostra amb certa homogeneïtat marcada per la definició *militants de base de les formacions d'esquerra i centreesquerra que fins al 2007 han tingut presència en les Corts Valencianes i que estan afiliats en les comarques de l'Alacantí, l'Alcoià-Comtat i l'Horta-València*, el conjunt poblacional s'ha segmentat precisament per partit i per comarca. Respecte de la variable *formació política*, evidentment són les tres a les quals estem referint-nos tot el temps, és a dir, Bloc, EUPV i PSPV-PSOE. En pràcticament tots els casos es tracta d'afiliats, però s'ha admès algun cas de simpatitzant molt implicat en una agrupació local, especialment en el cas de pobles petits de l'Alcoià-Comtat, on de vegades es fan llistes per a les eleccions amb tot just un militant o ni tan sols això.

Per altra banda, al marge que aquests partits s'autoubiquen en diferents graus en l'espectre de l'esquerra (en definitiva, des del centre cap a l'esquerra) i que així els vegen els electors en tots els estudis demoscòpics, també la població valenciana considera aquests tres partits en l'espectre de la descentralització en un eix que comprèn del màxim centralisme (1) a la màxima descentralització (10, que implica la possibilitat de la independència dels territoris de l'estat). Concretament, el PSPV-PSOE està pràcticament en el valor central de l'escala (5,5), però una mica escorat cap a la

descentralització (5,71); EUPV es decanta més clarament cap a la descentralització amb una mitjana de 6,71; i finalment, els valencians situen el Bloc en un 7,32.⁶¹⁹

Respecte de la variable *comarca*, cal fer més precisions, començant per la mateixa delimitació de les “comarques” que estem utilitzant, que no es corresponen amb les que, per exemple, utilitza l’Institut Valencià d’Estadística, que és dels pocs organismes que dóna utilitat a l’organització comarcal de l’administració Lerma, que és la que ha quedat, encara que siga per a un ús marginal. Així, aquesta divisió considera l’Horta de València en quatre comarques: la ciutat de València, l’Horta Nord, l’Horta Oest i l’Horta Sud. Nosaltres considerarem tot una, perquè històricament, culturalment i econòmicament podem parlar d’una mateixa àrea articulada al voltant del cap i casal (que fins i tot podríem ampliar als Camps i a les Riberes, però tindríem ja una unitat massa extensa). En definitiva, aquesta comarca de l’Horta de València seria el cor d’una identitat valenciana més intensament afirmada com a distintiva respecte de la hipotètica unitat amb Catalunya i, en conseqüència, on més han d’haver arrelat els postulats de la *tercera via*, és a dir, el particularisme valencià, que, a més, atorga un paper central a la ciutat de València.

Amb l’Alacantí és on menys problemes tenim, perquè hem considerat la mateixa comarca “oficial”, que inclou Alacant i la seua immediata àrea metropolitana (Sant Vicent del Raspeig, Sant Joan d’Alacant, Mutxamel i el Campello), a més de Xixona, la Torre de les Maçanes, Agost, Busot i Aigües. Alacant i aquesta àrea d’influència són històricament els que més han contestat la identitat valenciana i alguns sectors han plantejat una identitat alternativa, de tipus cantonal-provincial, però molt aferrada a la idea d’Espanya (vegeu Piqueras, 1996a: 217-230).

Finalment, respecte de l’Alcoià i el Comtat, hem alterat la distribució d’aquesta organització comarcal “oficial”, que separa l’Alcoià i el Comtat, i que inclou dins de l’Alcoià la Foia de Castalla. Nosaltres ajuntarem l’Alcoià i el Comtat, i apartarem la Foia de Castalla. Entenem que l’Alcoià i el Comtat són un conjunt més o menys homogeni, amb un eix de desenvolupament clar Alcoi-Cocentaina-Muro, de tradició industrial tèxtil, i del qual hem d’apartar la Foia de Castalla, que té una altra tradició industrial

⁶¹⁹ Vegeu *Estudi núm. 2829. Baròmetre autonòmic II. C. Valenciana*, gener-març 2010.

pròpia (el joguet i la injecció de plàstic) i forma un eix en si mateixa, més o menys aïllat de la resta de l'Alcoià (de fet, inicialment la Mancomunitat de l'Alcoià-Comtat, constituïda el 2010, neix inicialment sense la Foia de Castalla). Aquesta comarca resultant de l'Alcoià-Comtat⁶²⁰ té en la història contemporània el protagonisme d'Alcoi com a nucli industrial potent dins del context valencià, i amb uns lligams forts amb Catalunya a través de l'especialització tèxtil. El desenvolupament industrial alcoià (i el subsegüent moviment obrer) en paral·lel al català va motivar que s'arribara a denominar Alcoi la "Barceloneta" valenciana. Com deien Mollà i Mira (1986: 114-115), "Barcelona havia estat sempre, bé punt de referència, bé fira per als industrials del país; l'eix Alcoi-Terrassa tenia una certa tradició" (Mira & Mollà, 1986: 114-115). Això ha tingut també derivades en el pla arquitectònic, amb la presència del modernisme a Alcoi i una efervescència cultural dependent de Barcelona. Per altra banda, a Alcoi sorgeix el model de festa de moros i cristians que més s'ha estés (vegeu Alcaraz, 2006) i que, des de fa més d'un segle, està fent molt visible la Reconquesta i el vincle amb Catalunya. Per tot això, és d'esperar que el fusterianisme, la idea dels Països Catalans, s'hi mantinga més present que en altres comarques.

En definitiva, la selecció d'aquestes tres comarques té la intenció d'afegir la variable territorial a l'anàlisi, entenent que són tres unitats representatives d'una manera diferenciada d'entendre la identitat valenciana en els termes que va plantejar Piqueras (1996a). Som conscients, però, que deixem fora altres comarques que haurien tingut interès per a la nostra investigació (per exemple, les que fan frontera amb Catalunya, al nord de Castelló), però volíem tractar cada comarca gairebé com una mostra, fent un nombre raonable d'entrevistes, per a intentar captar tots els discursos i, així, ampliar a més de tres comarques hauria implicat un treball de camp massa extens. Amb aquestes tres comarques s'ha arribat a un nombre important d'entrevistes, 58, i

⁶²⁰ Que, per altra banda, ha sigut delimitada així en varies de les divisions comarcals fetes al llarg del segle xx, des de les realitzades en temps de la Segona República per Emili Beüt i Felip Mateu, fins a la del principi dels vuitanta configurada per la consultora PREVASA. Com ja vam veure en l'apartat dedicat a la "Identitat comarcal", en els dos primers casos, delimitaven la comarca de l'Alcoià-Comtat sense la Foia de Castalla, però utilitzaven denominacions més fisiogràfiques com ara Serralada d'Alcoi (Beüt) o Benicadell-Mariola (Mateu). Dècades després, PREVASA ajuntava l'Alcoià, el Comtat i la Foia de Castalla, però establia dues subcomarques: per una banda, la Foia de Castalla i per l'altra l'Alcoià-Comtat, que anomenaven les Valls d'Alcoi (Piqueras & Membrado, 1995: 340-348).

s'ha anat a tres territoris que hipotèticament entenen de manera diferenciada la identitat valenciana, que era la intenció del disseny de la mostra.

La combinació de les dues variables, *formació política* i *comarca*, amb tres categories cadascuna (Bloc, EUPV i PSPV-PSOE, per una banda, i l'Alacantí, l'Alcoià-Comtat i l'Horta de València per l'altra), dóna com a resultat nou segments⁶²¹ sobre els quals hem fet la selecció d'entrevistats com si es tractara de xicotetes mostres úniques. Per a cadascuna d'elles, s'ha considerat inicialment la realització de cinc entrevistes i el nombre s'ha anat incrementant si trobàvem certa heterogeneïtat en els discursos, fins que hi detectàvem reiteració. Això ha implicat que en la majoria dels casos arribàrem fins a les sis o set entrevistes, i fins i tot vuit en algun segment de marcada diversitat.⁶²² Respecte d'aquestes cinc entrevistes inicials, el que s'ha determinat és que tres foren del nucli central de la comarca (és a dir, València a l'Horta, Alacant a l'Alacantí, i Alcoi a l'Alcoià-Comtat) i les altres dues dels altres municipis de la demarcació comarcal. Si calia augmentar fins a una sisena entrevista, s'agafava un entrevistat d'aquestes altres localitats, i si passàvem a una setena, tornàvem a la capçalera comarcal, per a una distribució final de quatre del nucli central i tres de les altres localitats. Respecte de les altres característiques sociodemogràfiques (edat, sexe, nivell d'estudis, situació laboral, etc.), s'ha procurat tenir llistes el màxim de variades per a cadascun dels segments, tot tenint en compte que hi sol haver més homes que dones militant en partits, que el nivell d'estudis sol ser més elevat que la mitjana (especialment en partits minoritaris d'esquerres), o que sol haver-hi una proporció més elevada de la normal de treballadors en el sector públic. En qualsevol cas, creiem que l'heterogeneïtat aconseguida és acceptable:

⁶²¹ Lògicament, aquests nou: afiliats al Bloc de l'Alacantí, afiliats al Bloc de l'Alcoià-Comtat, afiliats al Bloc de l'Horta de València, afiliats a EUPV de l'Alacantí, afiliats a EUPV de l'Alcoià-Comtat, afiliats a EUPV de l'Horta de València, afiliats al PSPV-PSOE de l'Alacantí, afiliats al PSPV-PSOE de l'Alcoià-Comtat i afiliats al PSPV-PSOE de l'Horta de València.

⁶²² És el cas del PSPV-PSOE de l'Alcoià, però finalment es va suprimir una entrevista per incomplir el precepte de no ocupar càrrecs comarcals o superiors (que és una informació que es va tenir després; normalment se n'ha disposat prèviament i, així, s'han anul·lat fins a sis cites per aquest motiu).

Taula IX. Sexe			
		Freqüència	%
	Home	31	53,4
	Dona	27	46,6
	Total	58	100,0

Taula X. Edat				
		Freqüència	%	% acumulat
	De 18 fins a 35	19	32,8	32,8
	De 36 fins a 55	29	50,0	82,8
	Més de 55	10	17,2	100,0
	Total	58	100,0	

Taula XI. Nivell d'estudis				
		Freqüència	%	% acumulat
	Primaris	6	10,3	10,3
	Secundaris	14	24,1	34,5
	Cursant universitaris	8	13,8	48,3
	Universitaris	30	51,7	100,0
	Total	58	100,0	

Taula XII. Situació laboral		
	Freqüència	%
Autònom	8	13,8
Assalariat privat	13	22,4
Assalariat ONG	1	1,7
Assalariat públic	17	29,3
Aturat	3	5,2
Pensionista	6	10,3
Estudiant	5	8,6
Alliberat o representant partit	4	6,9
Alliberat sindical	1	1,7
Total	58	100,0

Per sexe, s'ha aconseguit una distribució més o menys equilibrada, tot i que amb més pes dels homes en la lògica d'un percentatge més elevat d'afiliats sobre afiliades, especialment en el cas del Bloc (i més encara en el Bloc de l'Alacantí). La distribució per edat és, segons els informadors,⁶²³ molt semblant a la que podem trobar en els partits; i també la distribució per nivell d'estudis, que compta amb un elevat percentatge de titulats universitaris, tot i la intenció explícita de buscar un equilibri major (en qualsevol cas, són els estudis primaris els que tenen poca presència, perquè els individus amb estudis secundaris sumen gairebé el 40%, si tenim en compte els que encara no han acabat els estudis universitaris).⁶²⁴ Finalment, ja dèiem que els assalariats del sector públic hi eren en una proporció major, però també ho són els

⁶²³ Per "informadors" ens referim a aquelles persones que ens han facilitat afiliats en cadascun dels partits i per a les tres comarques. A través de contactes establits prèviament, s'ha arribat a persones (normalment alliberats o dirigents), que tenen un coneixement notable de la militància de la seua comarca i han pogut facilitar una llista de cinc persones amb un mínim de tres reserves, a les quals normalment aquest "informador" comunicava la possibilitat de fer l'entrevista i això facilitava l'accés i l'establiment d'una cita amb certa celeritat. Per altra banda, els "informadors" tenien la instrucció de no avançar el contingut de l'entrevista als potencials entrevistats (de fet, en la majoria de les ocasions no ho sabia ni el mateix informador per a evitar filtracions). Als entrevistats només se'ls acabava dient genèricament que anàvem a parlar de qüestions polítiques. L'objectiu d'aquesta ocultació de l'objecte de l'entrevista era que les respostes foren tan espontànies com resultara possible, que no hi haguera una reflexió a priori i fins i tot una preparació que podia decantar l'entrevistat cap a posicions més pròximes encara a les del partit, cap a un discurs políticament correcte.

⁶²⁴ En la població general, una distribució tipus és 56% primaris o inferior, 34,4% secundaris i 9,6% universitaris [vegeu CEVALSI (2008), *Infobarómetro Social de la Comunidad Valenciana 2008*, Fundación OVSI, València].

autònoms, mentre que la proporció d'assalariats en l'empresa privada està molt per davall de les xifres de la població general.⁶²⁵

Respecte de les dues variables que han segmentat la mostra estructural, la distribució final en funció de l'heterogeneïtat dels discursos ha sigut la següent:

Taula XIII. Distribució de la mostra per comarca i partit polític					
		Partit polític			Total
		PSOE	EUPV	Bloc	
Comarca	l'Alacantí	7	5	7	19
	l'Alcoià-Comtat	7	6	6	19
	l'Horta	7	7	6	20
Total		21	18	19	58

Com ja hem avançat, en la majoria dels casos el nombre d'entrevistats va en funció del grau d'heterogeneïtat dels discursos i, així, el segment que durant el treball de camp s'ha percebut com més homogeni és el d'EUPV-l'Alacantí i els més heterogenis les tres comarques en el PSPV-PSOE, EUPV-l'Horta i Bloc-l'Alacantí. En síntesi, de les sis categories corresponents a les dues variables, la que més entrevistes ha necessitat perquè durant el treball de camp s'ha percebut una varietat major del discurs ha sigut la dels afiliats al PSPV-PSOE.

Respecte dels pobles on s'han fet les entrevistes, tenim la següent distribució per a cadascuna de les comarques:

⁶²⁵ En la població general, una distribució tipus és 8'2% d'assalariats del sector públic, 35'5 assalariat de l'empresa privada i 7'7% empresaris i autònoms [vegeu CEVALSI (2008), *Infobarómetro Social de la Comunidad Valenciana 2008*, Fundación OVSI, València].

<i>l'Alacantí</i>		<i>l'Alcoià-Comtat</i>		<i>l'Horta de València</i>	
Alacant	11	Alcoi	10	València	12
Mutxamel	3	Banyeres	2	Alboraia	1
Sant Vicent del Raspeig	3	Muro d'Alcoi	2	Burjassot	1
Aigües	1	Agres	1	Catarroja	1
Sant Joan d'Alacant	1	Alcoleja	1	Godella	1
		Benifallim	1	Moncada	1
		Cocentaina	1	Paterna	1
		Gaianes	1	Puçol	1
				Torrent	1
TOTAL	19	TOTAL	19	TOTAL	20

Per altra banda, el treball de camp es va desenvolupar fonamentalment entre els mesos de juliol i octubre de 2011, llevat d'alguna entrevista per a tancar segments feta al novembre i desembre del mateix any.⁶²⁶ Totes les entrevistes van ser realitzades cara a cara per l'autor d'aquesta investigació en llocs proposats normalment pels entrevistats.

Estructura temàtica per a l'anàlisi del discurs

Evidentment, la guia de l'entrevista (vegeu annexos) marca aquesta estructura temàtica, però les parts d'aquesta que ens serviran de contrast amb el discurs "oficial" dels partits polítics ja han sigut avançades en el capítol anterior sobre els discursos dels partits a partir dels documents congressuals. Recordem: definició de la identitat/nació valenciana (elements característics), marc nacional i vincles amb Catalunya i la resta dels Països, organització territorial de l'estat / dret d'autodeterminació, autodenominació nacionalista, consideracions sobre la llengua, els secessionismes valencià i alacantí, qüestions simbòliques, identificació d'una discriminació històrica cap al País Valencià, ubicació ideològica (eix esquerra-dreta) / projecte socioeconòmic. Aquests temes ja van ser descrits en la introducció del capítol anterior.

⁶²⁶ La distribució per mesos va ser la següent: juliol 26 entrevistes, agost 4, setembre 11, octubre 13, novembre 1, desembre 2.

Però a aquesta estructura hem d'afegir algunes qüestions que, tot i que no tenen una correspondència directa amb els temes que s'aborden en aquests documents congressuals, ajudaran a precisar el discurs dels militants sobre identitat i territori:

- Importància de la identitat territorial (i en concret la valenciana) dins del conjunt de referències identitàries de l'individu: aquest apartat arreplega una sèrie de continguts referits a l'autodefinició, la identitat personal i social, i els aspectes que l'individu valora en la seua vida per tal de comprovar si entre aquest grup de qüestions l'entrevistat arriba a esmentar espontàniament la identitat territorial. De fet, aquestes eren les primeres preguntes, quan encara no s'havia parlat de la identitat valenciana o, en general, d'identitats territorials.
- Importància de la formació política i altres organitzacions: es tracta de veure fins a quin punt l'entrevistat considera important en la seua vida al partit polític en el qual milita, i si li dedica molta atenció dins del seu horari i calendari. També preniem en consideració la militància, col·laboració o simpatia cap a altres associacions de diferent tipus per tal d'establir altres possibles influències en el discurs dels entrevistats sobre la identitat territorial.
- Dinàmica mateixitat-alteritat; la identitat valenciana respecte d'altres que ens són pròximes: es planteja fins a quin punt es percep la identitat valenciana diferent de les identitats "autonòmiques" amb les que el País Valencià fa frontera (Múrcia, Castella-la Manxa, Aragó i Catalunya) i quins són els elements que ens apropen o ens distancien d'elles.
- Referents d'identitat territorial i nacionalisme. El cas específic de l'esport i més concretament del futbol: els entrevistats han hagut de definir quins són els seus referents d'identitat territorial (si se senten valencians, catalans, espanyols...) i fins i tot si es consideraven nacionalistes. Tenint en compte el prejudici que existeix en bona part de l'esquerra respecte de la idea d'Espanya, també s'ha volgut plantejar les sensacions que produïen els triomfs esportius espanyols i, en concret, els de la selecció espanyola de futbol.

- Identificació de referents personals positius i negatius en relació amb el poble i la identitat valencians: en aquest apartat s'ha volgut arreplegar els noms propis que els militants assenyalen com a beneficiosos o perjudicials per a la identitat i el poble valencians. Es tracta de veure fins a quin punt personatges com Joan Fuster continuen sent un referent per a la militància d'esquerra i centreesquerra del País Valencià.

Aquests apartats temàtics seran el fil conductor de l'anàlisi del discurs i la preparació per a determinar després els diferents discursos polítics sobre identitat i territori al País Valencià.

Plantejament analític i hipòtesis d'investigació

En l'anàlisi dels discursos polítics sobre la identitat territorial al País Valencià tindrà una importància determinant la perspectiva comparada, en tant que, com ja s'ha plantejat en el mostreig estructural, al marge de presentar el discurs del conjunt dels militants d'aquests tres partits i les tres comarques, es contrastaran els discursos que es generen en cadascun dels partits i cadascuna de les comarques, i fins i tot en cadascun dels segments si hi ha elements distintius clars. En segona instància, també es comprovarà si altres variables, com ara l'adquisició del valencià com a llengua materna, la pertinença a altres organitzacions, o la residència en el nucli central de la comarca o en els altres pobles, tenen alguna incidència en l'adopció d'uns o altres discursos. Així mateix, l'anàlisi comparada es perllongarà al contrast entre les posicions "oficials" del partit i les dels militants de base per tal de comprovar fins a quin punt poden allunyar-se les unes de les altres. La realització d'aquests contrastos és la base analítica d'aquesta part empírica i la que dóna lloc a la majoria de les hipòtesis d'investigació que a continuació desgranem:

- Entenem que, com succeeix amb el discurs oficial dels partits, Fuster continuarà sent una referència en el discurs identitari dels militants d'esquerra i centreesquerra.
- En la mateixa línia, la unitat de la llengua no serà discutida i tampoc la necessitat de col·laboració entre els diferents territoris en aquest camp.

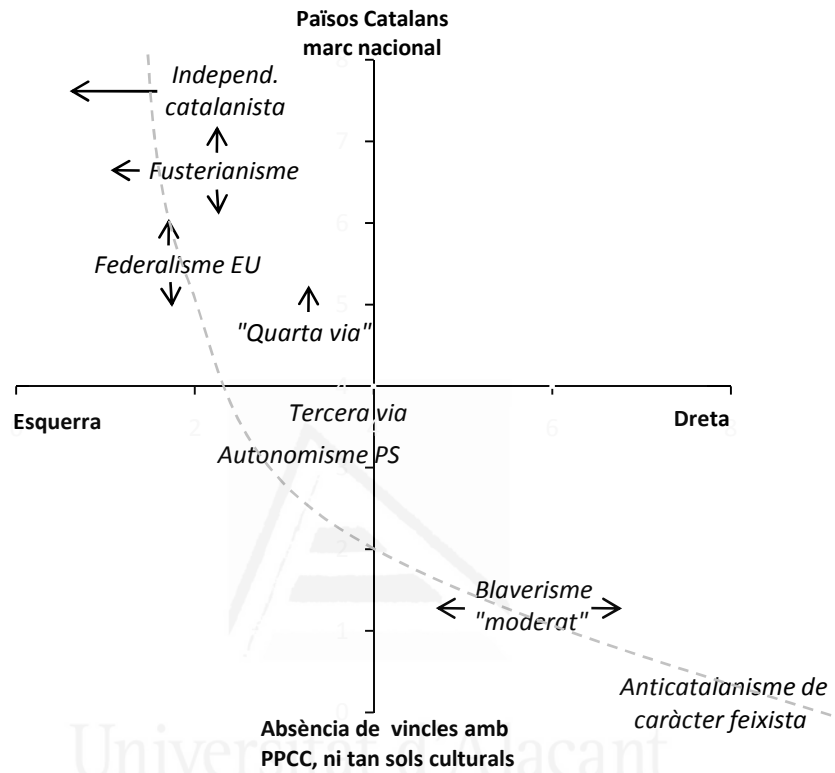
- També serà general el rebuig als secessionismes valencià (respecte de la llengua) i alacantí (respecte de la unitat del territori valencià i la condició de nacionalitat històrica per al País Valencià).
- La identitat territorial tindrà importància entre les identitats socials dels militants i especialment els del Bloc.
- Els militants que dediquen més temps i consideren més important el partit tindran un discurs més d'acord amb l'"oficial".
- Especialment per la llengua, els militants d'esquerra i centreesquerra percebran més semblances amb Catalunya que amb la resta de territoris que fan frontera amb el País Valencià.
- Les definicions objectivistes de la identitat valenciana seran habituals enfront de les subjectivistes, tot i que aquestes han anat imposant-se en els partits en consonància amb el domini d'un discurs politicocívic referit a la nació i el nacionalisme.
- En la línia del discurs fusterià que esgrimeix l'organització, els militants d'EUPV tindran com a referent nacional els Països Catalans en major mesura que els altres dos partits.
- Independentment del partit polític, a l'Alcoià-Comtat dominarà un discurs més aviat fusterià i que manté com a referent el marc nacional dels Països Catalans. Això també tindrà una traducció en els símbols.
- En EUPV i PSPV-PSOE de l'Alacantí es registrarà un discurs més allunyat dels referents nacionals valencià i/o català, i més connectat al marc nacional espanyol, tot i el referent ideològic internacionalista.
- En EUPV dominarà l'adscripció al projecte federal i també en el cas dels militants del PSPV-PSOE, tot i l'aposta del partit per l'autonomisme.
- En la militància del Bloc dominaran fórmules d'organització territorial més enllà del federalisme que propugna l'organització, en la línia d'un estat lliure associat.

- Els militants del PSPV-PSOE exposaran un discurs restrictivament favorable a l'autodeterminació (aplicable a antigues colònies i no al cas espanyol).
- En el Bloc encara dominarà l'adhesió als símbols tradicionals del nacionalisme valencià (quadribarrada, denominació País Valencià, etc.), tot i que s'accepten altres símbols i s'intente minoritzar el paper dels símbols en la línia del discurs "oficial" del partit.
- En el PSPV-PSOE dominarà l'adhesió als símbols oficials.
- En EUPV dominarà l'adhesió als símbols tradicionals del fusterianisme, i es consideraran els símbols un assumpte important.
- En el Bloc serà més habitual el discurs clàssic nacionalista de la discriminació històrica, que no pas en els altres partits.
- Els militants d'esquerra i centreesquerra manifestaran una autoubicació ideològica (eix esquerra-dreta) més a l'esquerra que els seus partits, en la línia del que succeeix en les enquestes electorals.
- Les posicions més esquerranes en cada partit estaran més a prop d'un plantejament clàssic fusterià ("el País serà d'esquerres o no serà" i marc nacional Països Catalans).

Aquesta darrera hipòtesi i en general el que hem desenvolupat al llarg de tot el treball ens condueix a plantejar els eixos sobre els que bascularan els diferents discursos polítics sobre la identitat territorial al País Valencià. Plantegem dos quadres bidimensionals amb dos eixos cadascun: en primer lloc, el quadre que creua els eixos esquerra-dreta i Països Catalans com a marc nacional enfront d'un plantejament politiconacional en què no hi ha cap vincle amb els Països Catalans, ni tan sols de tipus cultural (simplificadament, l'anomenarem "Diagrama ubicació ideològica-grau d'afecció a la idea dels Països Catalans"); i en segona instància, el gràfic que combina l'eix màxima descentralització-màxim centralisme amb el mateix eix referit als Països Catalans (sintèticament, "Diagrama grau de centralisme-grau d'afecció a la idea dels Països Catalans"). A partir del que hem desplegat al llarg dels capítols precedents,

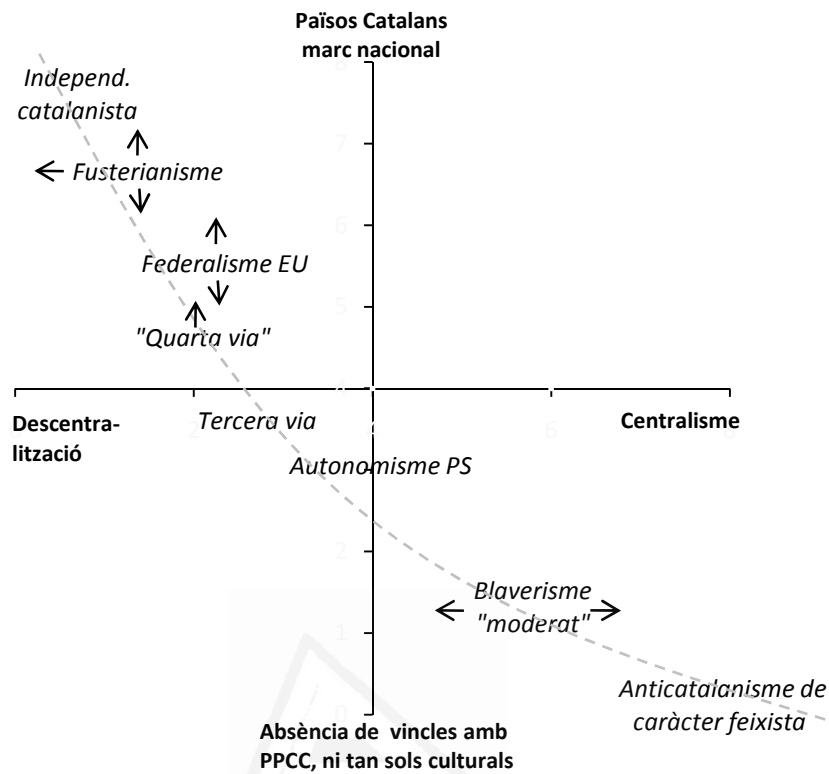
situem en aquestes coordenades i de manera aproximada els discursos que s'han formulat al voltant de la identitat territorial al País Valencià:

Diagrama ubicació ideològica-grau d'afecció a la idea dels Països Catalans

Universitat de València
 Universidad de Alicante

Diagrama grau de centralisme -grau d'afecció a la idea dels Països Catalans

Amb el primer colp d'ull es pot apreciar la similitud entre els dos eixos per la tradicional tendència a la descentralització en el cas de l'esquerra i al centralisme en el cas de la dreta, almenys en el context espanyol (i potser més encara en el valencià). Així doncs, els discursos dibuixarien una línia d'associació entre els dos eixos que comprèn des d'una posició en la qual no s'accepta cap tipus de vincle del País Valencià amb els Països Catalans i que es relaciona amb el màxim centralisme (en tot cas, el particularisme valencià es traduiria en una mena de regionalisme funcional i folklòric completament subordinat a l'estat espanyol) i amb la ubicació ideològica dretana per a definir el "discurs anticatalanista de caràcter feixista"; fins al discurs "independentista català" que esgrimeixen partits com el PSAN o ERPV i que està lligat a l'esquerra (en diferents graus) i a una descentralització màxima que implica la possibilitat de la segregació.

Entenem que, tot i l'ús de dos eixos, aquests diagrames són simplificacions, categoritzacions senzilles que serveixen com a instrument analític, però l'anàlisi del

discurs i la determinació final dels diferents discursos haurà de precisar qualitativament cadascun i oferir els matisos necessaris. En aquest sentit, la ubicació dels discursos previs en els diagrames és aproximada i hem fet ús de fletxes per a representar dinàmicament ubicacions de determinació més complexa.⁶²⁷

Així, ja hem esmentat el discurs *anticatalanista de caràcter feixista* del qual vam parlar en abordar la transició al País Valencià i que seria un dels extrems de la línia d'acomodament dels discursos i que encara té les seues manifestacions especialment a la ciutat de València. Seguint aquesta línia, trobem el *discurs moderat blaver*, que Flor (2009) plantejava escindit de l'anticatalanista de caràcter feixista i que connectava amb tradicions valencianistes conservadores i regionalistes, però que s'allunyen lleugerament del centralisme; els elements més progressistes entre els que sostenen aquests discurs han donat lloc a posicions una mica més sobiranistes i al que s'ha denominat *nacionalisme tricolor*, que ha arribat a tenir contacte amb el nacionalisme d'arrel fusteriana (el terceraviista) i a considerar la unitat de la llengua. A continuació situaríem l'*autonomisme del PSPV-PSOE*, al que hem categoritzat també com a discurs *institucional*, que és una mena de regionalisme que no qüestiona l'organització territorial vigent (autonòmica) ni la sobirania nacional espanyola i aposta pel desenvolupament del marc autonòmic.⁶²⁸ Aquesta posició ja planteja clarament la necessitat de vincles amb Catalunya, però en cap cas de tipus polític, sinó més aviat lingüísticoculturals i econòmics. Quant a la ubicació en el continu esquerra-dreta, aquest discurs se situa en el centre lleugerament escorat a l'esquerra. Seguidament, tindríem el discurs *terceraviista*, ideològicament centrista, que ja fa plantejaments sobiranistes, que bascula entre l'acceptació del marc autonòmic o fins i tot el pas més enllà del federalisme, i que quant als vincles amb la resta dels Països Catalans, tindria la mateixa postura que el PSPV-PSOE, és a dir, contactes culturals i econòmics si beneficien el poble valencià i cap plantejament de tipus polític, perquè la primera fidelitat nacional és la valenciana. Un pas més enllà seria el discurs *terceraviista progressista o "quarta via"*, situat en l'esquerra moderada, i que seria bàsicament el

⁶²⁷ Això no vol dir, però, que les ubicacions sense fletxa siguin absolutes, sinó una mica més fixes segons el nostre criteri.

⁶²⁸ En el discurs públic del PP, al qual no hem situat en aquest diagrama, podríem trobar components d'aquest discurs institucional i també del blaverisme.

discurs del Bloc; el plantejament és ja de clarament de tipus sobiranista, com a mínim amb la constitució d'un estat federal i, tot i que, com la *tercera via*, considera que calen aquells vincles amb la resta dels Països, obri la possibilitat de lligams polítics si aquesta fóra la voluntat dels ciutadans del País Valencià. A continuació, considerariem el discurs *federalista d'EUPV*, situat a l'esquerra i que, tot i que no sorgeix d'un plantejament nacionalista, aposta també pel model federal com a marc per al desenvolupament de les lliberats nacionals dels valencians; està molt prop del fusterianisme, els símbols del qual encara reivindica, i això el fa plantejar també estrets vincles amb Catalunya en aquest hipotètic marc federal. L'hem situat a banda del fusterianisme, perquè l'afirmació del marc nacional dels Països Catalans no seria tan clara com la que va fer Fuster en els anys seixanta i el referent estatal a través d'Izquierda Unida està massa present. El *fusterianisme*, tal qual el planteja l'autor suecà, és clarament d'esquerra (potser no tant com EUPV), i afirma rotundament el marc nacional Països Catalans, tot i que aquesta afirmació ve acompanyada d'una perspectiva valenciana que matisa la completa adhesió a la idea d'una nació catalana que sí que plantegen els independentistes (especialment el PSAN); també es considera en aquest cas una organització territorial fortament descentralitzada i que cedisca la sobirania als valencians. Finalment, per a l'*independentisme catalanista* la nació és indiscutiblement Catalunya, proposen la segregació d'Espanya i els seus plantejaments són d'esquerres amb variacions des de la socialdemocràcia fins al marxismeleninisme.

Tot i que, com ja hem comentat, l'enquadrament dins dels diagrames és més aviat una aproximació que una posició absoluta (de fet, conscientment són escales no numerades), es tracta d'una aproximació als discursos que estereotípicament podem trobar entre els militants dels partits polítics analitzats. A partir dels documents polítics, assajos i altra producció escrita, el que aquests diagrames estan significat és que hi ha una associació més o menys sòlida entre aquestes tres variables (ubicació ideològica, grau de centralisme i grau d'afecció a la idea dels Països Catalans), de manera que la construcció fusteriana dels Països Catalans continua lligada a l'esquerra i a plantejaments més descentralitzadors, mentre que l'absoluta desvinculació del País Valencià respecte de la resta dels països de parla catalana es relaciona amb a la dreta i plantejaments més centralistes.

Per altra banda, no s'ha considerat un altre possible eix que tindrà una importància relativa en els discursos dels militants de base, especialment els d'EUPV, que seria el que contraposa posicions nacionalistes amb altres d'internacionalistes. Ja vam veure en l'apartat "La consideració de la qüestió nacional des del moviment obrer i el marxisme" que el moviment obrer ha hagut de fer front a diverses situacions en les quals les lluites socials (per la justícia social, la redistribució o fins i tot per l'emancipació de la classe treballadora) s'encavalcaven amb lluites d'alliberament nacional i que això havia donat lloc a un intens debat entre posicions netament internacionalistes i altres que intentaven conjugar totes dues lluites. Per altra banda, en l'apartat "Capitalisme global: vells trets en un (hipotètic) nou escenari" vam veure que des del costat del capital també s'enfronten forces tendents a la unificació dels mercats i a la transnacionalització, amb altres que encara consideren que els estats nació tenen un rol determinant en el sistema actual, al marge que el capital transnacional manté interessos nacionals i una forta imbricació amb els estats on té el domicili social.⁶²⁹ En qualsevol cas, és sobretot en l'esquerra on es manté aquest debat i és l'esquerra la que centra l'interès d'aquesta investigació i, per tant, hem de considerar les implicacions que aquest eix addicional pot tenir en els discursos sobre la identitat territorial al País Valencià. L'internacionalisme és característic del moviment obrer, tant de la Internacional Socialista com les seues successores i escissions. Però després és un component ideològic en el que ha aprofundit més el comunisme i, per tant, és una qüestió que subratlla més el PCPV i, en conseqüència, EUPV. També l'internacionalisme està present en el PSOE, però, en general, en els socialistes domina més que en IU una perspectiva nacional. En el cas del Bloc, ja vàiem en el capítol precedent que, tot i tractar-se d'un partit nacionalista, el component solidari i internacionalista que sorgeix de la tradició esquerrana del partit també està present. A més, també comprovàvem que la constatació d'un món cada vegada més interdependent havia relaxat el discurs nacionalista del Bloc. En síntesi, en tots els partits podem esperar militants que presenten alguna pinzellada internacionalista en

⁶²⁹ Vegeu, per exemple, el cas de la nacionalització de les plantes d'extracció i refinat de Repsol a Argentina i la reacció del govern d'Espanya donant suport a l'empresa i activant el cos diplomàtic per a posar-lo al seu servei.

el seu discurs i, fins i tot, algun que podríem qualificar més clarament d'internacionalista, especialment en EUPV.

Comencem, doncs, l'anàlisi de les entrevistes seguint els punts temàtics que hem delimitat en l'apartat "Estructura temàtica per a l'anàlisi del discurs", que després ens permetrà concretar els discursos que estan mantenint els militants d'esquerra i centreesquerra sobre la identitat territorial al País Valencià.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Anàlisi del discurs sobre identitat territorial en els partits d'esquerra i centreesquerra al País Valencià⁶³⁰

Abans d'abordar els diferents blocs temàtics convé subratllar la importància que té la biografia personal dels entrevistats per a configurar la seua percepció de la realitat i, en últim extrem, el discurs polític que cadascun d'ells expressa (i en concret sobre la identitat territorial al País Valencià). Aquesta biografia es repassava mínimament a l'inici (naixement, origen dels pares, estudis, llocs on ha viscut i treballat, professió, circumstàncies de l'entrada en la militància, etc.), i també podia sorgir al llarg de l'entrevista a partir de les diferents preguntes (per exemple, solia haver-hi referències biogràfiques quan es preguntava com va adquirir la llengua o quan es preguntava si l'entrevistat pertany a altres organitzacions). Però el que està clar és que la trajectòria vital marca de manera molt significativa la posició política i el discurs específic sobre la identitat territorial i això s'ha comprovat en una part important de les entrevistes.

Així doncs, tenim casos com el de BALC3, originària de Castella-la Manxa, i que arriba de xicoteta a un poble on quasi tot el món parla valencià; això i la seua tímida li plantegen problemes d'integració i decideix començar a parlar en valencià; aconsegueix parlar amb fluïdesa i, més major, aprèn a estimar la seua terra d'acollida fins al punt de sentir la necessitat de comprometre's amb la seua llibertat militant en el Bloc. BALA3, en canvi, és castellanoparlant però és del Bloc, perquè un dels principals dirigents de la ciutat on viu és molt amic seu i va acabar involucrant-lo. Ben diferent és el cas del jove BHOR4, que creix en un ambient valencianista (els pares) i sempre ha tingut el nacionalisme com a referent no únicament polític sinó social, ja que el seu cercle de relacions ha sigut des de ben aviat el món valencianista; també és el cas de BHOR5. PSHOR5 també naix en un ambient on la quotidianitat estava esguitada de política i on els ideals de l'esquerra eren ben presents; el seu avi, jutge de

⁶³⁰ Per a preservar l'anonimat dels entrevistats (o almenys que no s'associe la seua opinió als noms i cognoms) s'ha optat per una nomenclatura que combina el partit i la comarca per a donar lloc al segment, i després afegeix un número que correspon a cadascun dels entrevistats de cada segment. Esquerra Unida serà EU, el Bloc serà B i el PSPV-PSOE serà PS; mentrestant, l'Alacantí serà ALA, l'Alcoià-Comtat serà ALC i l'Horta de València serà HOR. Així, per exemple, el primer entrevistat del Bloc de l'Alacantí serà BALA1, el segon entrevistat d'EUPV de l'Alcoià-Comtat serà EUALC2 i el tercer entrevistat del PSPV-PSOE de l'Horta serà PSHOR3. Per altra banda, quan es faça una cita textual, s'acompanyarà aquesta nomenclatura amb el punt temporal concret de l'arxiu de so on comença la cita; així, "BHOR4, 2:14" voldrà dir que la cita comença als dos minuts i catorze segons de l'arxiu de l'entrevista de BHOR4.

profunds valors democràtics es va veure obligat a l'exili. Per la seua banda, l'afiliada EUHOR2, des de molt jove, va militar en l'independentisme català i aquesta experiència condiona la seua singular veu quan fa poc va entrar a militar en Esquerra Unida (per a ella són molt importants les llibertats nacionals i té una perspectiva palesament catalanista). Una altra afiliada a EUPV, EUALA3 té pares i avis de procedència diversa, fins i tot de l'estranger, i viu en una terra que no és la de cap dels seus ancestres; tot això li fa tenir una concepció del món on les identitats territorials no tenen massa importància. La seua companya EUALA2 és afiliada en homenatge al seu marit que va morir fa un temps i era un militant històric del PCE i CCOO; ella no té, per tant, una trajectòria política pròpia ni unes referències clares i per això s'allunya algunes vegades dels postulats del partit.

En són només uns exemples, però considerem que deixen ben clar el que volíem expressar quan parlàvem de la importància de la biografia dels subjectes per a definir les seues posicions i, en definitiva, els seus discursos. En alguns moments potser serà necessari tornar a aquesta qüestió perquè determinats plantejaments i argumentacions estaran condicionats per la trajectòria vital dels entrevistats.

Importància de la identitat territorial (i en concret la valenciana) dins del conjunt de referències identitàries de l'individu

En primer lloc, recordem que els entrevistats estan informats que seran entrevistats sobre diverses qüestions, especialment de tipus polític, però desconeixen la temàtica específica de l'entrevista, les identitats territorials al País Valencià. Aquest procediment estava plantejar per a captar respostes el màxim d'espontànies, i molt especialment en aquest bloc temàtic inicial, intencionadament generalista, referit a la importància de les identitats territorials (i més específicament la valenciana) dins del conjunt de les identitats socials i de les preferències del militants. Es tracta que els entrevistats s'autodefinisquen, que espontàniament expressen amb què s'identifiquen i a què donen més importància en la seua vida (què és el que més valoren), per tal de comprovar si les identitats territorials, i sobretot la valenciana, tenen lloc en les seues prioritats i identificacions.

Els militants d'EUPV i PSPV-PSOE no s'han *autodefinir* en cap cas com a valencians o alguna formulació que connecte amb la identitat territorial valenciana, llevat de PSHOR2 que ha fet referència a si mateix com a “valencià” de la ciutat de València. Quan s'ha preguntat “qui és vostè?”, ningú ha dit “sóc del País Valencià” o alguna formulació semblant. Sí que hi ha hagut algun cas esporàdic que ha fet referència a altres identitats territorials de més abast, com ara l'espanyola o l'europea, i fins i tot la de més amplitud, “ciudadà del món”, que és una mena de “no-identitat territorial”.⁶³¹ Per altra banda, en bastants casos, incloent-hi militants del Bloc, s'ha fet referència a identitats locals (“sóc de poble”, “sóc del poble X”), que, en general, és un nivell d'identificació que, entre els valencians, té més adhesió que, per exemple, “l'autonòmic” (vegeu “Dades sobre sentiment identitari...” en els annexos).

Però en el cas del Bloc sí que tenim diversos casos d'autodefinicions on s'ha fet al·lusió a la identitat territorial valenciana i, fins i tot, amb un èmfasi militant: com diu BHOR4, “sóc molt, molt valencianista” (2:14); o, d'una manera no tan directa, també és el cas de BHOR5 (que es refereix al País Valencià com a “València”):

Si estiguera viatjant a Lisboa, que em va passar, i em preguntaren: “eres espanyola, no?”; jo diria: “no, sóc valenciana”. (...) A Mongòlia diria el mateix, que sóc de València, sí. (...) Jo sempre dic que sóc de València (5:14).

En qualsevol cas, dins del Bloc, tot i que tenim aquests casos i algun més, les autodefinicions que inclouen la identitat valenciana són minoria, perquè, en general, com en els altres dos partits, han dominat autodefinicions que es corresponen més aviat amb actituds que podríem associar a la ubicació esquerrana dels partits. Així, han sigut habituals formulacions com ara “em considere una persona que es preocupa pels altres, per la gent”, “sóc una persona amb inquietuds socials”, “sóc una persona compromesa” o directament “sóc d'esqueres”. I això es completa amb la

⁶³¹ En qualsevol cas, tots dos són casos d'entrevistats que després mostraven clarament la seua adscripció a una identitat territorial, la valenciana i l'espanyola en el cas d'un afiliat del Bloc (BALA3) i l'espanyola i l'alacantina en el cas d'un afiliat d'EUPV (EUALA4). Una altra qüestió és si considerem compatible aquesta identificació amb el conjunt del món i la identificació amb territoris, regions, nacions específics i ben delimitats. Però és ben curiós que aquesta etiqueta “ciudadà del món”, bastant usual i que aquí està subratllada com un dels trets autodefinitoris d'uns individus, després no tinga una correspondència amb una actitud d'almenys certa distància respecte de les identitats nacionals, regionals o locals. En definitiva, és més aviat una actitud, que intenta denotar una mena de cosmopolitisme, que no pas una construcció ideològica de l'estil de l'internacionalisme proletari.

l'autoinclusió dins de l'indeterminat col·lectiu de "la gent", "sóc una persona normal i corrent, un més"; i el més conscient "sóc un treballador". Vegem alguns exemples:

Sóc un ciutadà d'a peu que vol participar en la societat (...). Cal arreglar-la participant des de dins (EUALC4, 1:57).

Sóc una persona normal i corrent que intenta que la societat funcione un poquet millor en el que estiga en la meua mà. Pense que participar en política és la forma més directa per a canviar una mica les coses; i naturalment en un partit d'esquerres (EUHOR4, 3:47).

En aquest sentit, la condició de ser militant de partits que, d'una manera o altra, se situen en l'espectre de l'esquerra predisposa a una actitud determinada que té molt a veure amb valors com la solidaritat, i en principi sense massa diferència entre les tres formacions.

Com a pauta singular cal esmentar la resposta de les dones militants, moltes de les quals s'han afirmat precisament com a dones, però també com a mares, i han subratllat en una proporció molt major que els homes la seua condició de professionals, normalment a continuació de l'afirmació com a dones. Recordem que tots aquests partits, cadascun al seu entendre, fan seues moltes de les reivindicacions dels moviments i organitzacions feministes. Evidentment, en una societat que, tot i que va reduint les desigualtats home-dona, encara manté trets del patriarcat i molts àmbits on es fa palesa la desigualtat de gènere, no és estrany que es produïsquen aquestes autoafirmacions, que contrasten amb el fet que ningun home s'ha definit com a tal i només un ho ha fet com a pare.

Per altra banda, quan, ja més específicament, s'ha preguntat pels *objectes d'identificació*, per aquelles coses amb les quals els entrevistats s'identifiquen, la presència de les identitats territorials ha crescut, però potser no al nivell esperat. Molt clarament, els militants d'aquests partits (i més els d'EUPV) s'identifiquen sobretot i novament amb "les idees d'esquerra", amb "el pensament de l'esquerra" (fins i tot "amb el marxisme", com diu EUALC1), confirmant el que hem observat en l'autodefinició. Addicionalment també apareixen altra vegada identificacions amb els

“treballadors” (també amb la “gent” o la “humanitat”), amb “l’ajuda als menys afavorits” o ara també amb la “República”.

Jo m’identifique molt amb les idees de solidaritat, és una cosa que sempre m’ha mogut. Estic convençuda que la frase aquesta que sempre hem escoltat, que “la unió fa la força”, és un motor important i que les persones juntes i treballant totes en la mateixa direcció aconseguen més coses que amb l’individualisme creixent que hi ha ara; sembla que és el que ara s’intenta inculcar [l’individualisme] i per a mi és un engany (PSHOR1, 3:22).

[M’identifique] amb la lluita social. Les desigualtats em maten a mi. (...) Em rebel·le contra això (PSHOR4, 5:42).

Les identitats territorials o objectes relacionats diríem que ocupen un segon pla a gran distància de la identificació amb els referents de l’esquerra. En canvi, si ens quedem només amb els militants del Bloc, la identitat territorial té un pes semblant a les “idees de l’esquerra” o qüestions que formen part del mateix camp semàntic. Les referències a una identitat territorial d’un àmbit superior a la local només estan presents en el partit nacionalista i, així, els seus militants s’identifiquen amb el “País Valencià”, amb el “valencianisme” i amb la “llengua”, i més limitadament amb el “catalanisme”, les “tradicions valencianes” o el “paisatge/territori” valencians. Vegem la cita específica en què apareix el “catalanisme” com a identificació, perquè BHOR4 fa una argumentació prou en la línia de la transformació tàctica del Bloc que hem explicat anteriorment:

[M’identifique com a] valencianista i catalanista alhora, però prioritze el treball exclusivament del País Valencià per una qüestió d’estratègia (3:47).

També té cert pes la identificació amb “el meu poble”, en consonància amb el que comentàvem abans sobre les identitats locals, però això està compartit amb els militants del PSPV-PSOE.

Finalment, quan preguntem què valoren més en la seua vida, a què donen més importància, els militants d’aquests partits no es diferencien massa del que opina el

comú de la població quan és interrogada per aquestes qüestions:⁶³² la “família” i en segona instància els “amics” són el més important, seguits del “treball”. L’únic assumpte que entre la població general té un pes notable i aquí no és massa esmentat és la “salut”. Però la identitat territorial té una altra vegada escassa importància, enfront d’aquestes tres qüestions i altres com ara “l’activitat política”, novament els “valors de l’esquerra” o “l’autonomia personal”. En aquest apartat sobre les qüestions que més valoren els entrevistats en la seua vida, les escasses referències a la identitat territorial o elements relacionats són “el benestar de les persones del País” o “el territori i poble valencians”, que són esmentades sobretot pels afiliats del Bloc, però mai com la qüestió més important en la seua vida.

En definitiva, la identitat territorial (o alguna formulació relacionada) no forma part de l’autodefinició de la militància d’esquerra i centreesquerra del País Valencià (excepte una petita part del Bloc), i tampoc és una part important entre les qüestions que més valoren en la seua vida. Però sí que és un dels objectes d’identificació característics dels militants del Bloc.

Importància del partit polític i altres organitzacions

Presentarem el que han expressat els entrevistats en quest apartat, però en realitat té el seu sentit sobretot per a actuar com a variable independent quan contrastem els discursos de la militància amb “l’oficial” de les organitzacions, considerant que, hipotèticament, aquells afiliats que atribueixen més importància al partit i estiguen més involucrats en l’organització tindran un discurs més semblant a aquesta. També tenim en compte en aquest apartat altres associacions o col·lectius de les que formen part els entrevistats i que poden tenir alguna incidència en el discurs dels subjectes.

En general, els afiliats dels partits valencians d’esquerra i centreesquerra d’aquestes comarques consideren bastant o molt important en les seues vides l’organització a la qual estan afiliats. Respecte de les variables que segmenten la mostra, trobem

⁶³² Vegeu CIS, *Estudio núm. 2578. Opiniones y actitudes sobre la familia*, octubre-novembre 2004; o l’Enquesta Europea de Valors (<http://www.europeanvaluesstudy.eu/>, visita el 4/9/2012). En l’estudi 2578 del CIS, es tractava d’una pregunta tancada de resposta múltiple dins d’una enquesta, però pot servir com a referència conèixer les dades que hi apareixen. Sobre una escala de 0 a 3, en què 0 és gens important i 3 és molt important, els primers llocs són per a la salut, que obté una mitjana de 2’84, la família 2’77, el treball 2’49 i els amics 2’38.

sobretot diferències per comarca, ja que pràcticament tots els militants de l'Alacantí destaquen la importància del partit en la seua quotidianitat i, en canvi, trobem un nombre relativament elevat d'afiliats de l'Alcoià-Comtat (sempre minoritari, però) que li atribueixen un paper de menor entitat i, per tant, hipotèticament això els predisposa a tenir opinions menys alineades amb la formació de la qual formen part. A partit d'altres variables que han estat controlades servint-nos de l'aproximació biogràfica inicial, també podem construir un perfil sociodemogràfic del militant que més importància concedeix a l'organització: seria un home, jove, amb estudis secundaris, de pare castellanoparlant, i que ha ocupat càrrecs locals en el partit. Aquests militants que li concedeixen molta importància solen expressar-la com a part d'un compromís, com la concreció d'allò que s'expressava en l'apartat anterior. Vegem exemples de cadascun dels partits:

EU ocupa un lloc molt important en la meua vida, perquè jo em considere una persona prou implicada. Avui no hi ha un altre partit que et done una alternativa dins de les idees i la forma de vida que jo considere adequades. (...) EU és un baluard important en la meua vida perquè defén l'ideal de societat que a mi m'agradaria: més justa, més equitativa, on prevalguen les persones i no els interessos del capital. (...) EU engloba un ideal de vida (EUALA5, 5:39).

Per a mi, la política ocupa un espai central en la meua vida. Sempre diríem que tenim una malaltia, com una neura, que en el meu cas és la política i és el meu país; (...) considere que és fonamental el paper dels partits polítics com a instrument de progrés de les nostres societats i (...) el meu espai natural i ideològic és el Bloc, vaja, és la meua segona casa, tant a nivell sentimental com a nivell personal (BHOR3, 8:42).

[El PSPV-PSOE ocupa] un lloc molt important en la meua vida. (...) Per a mi, el més important és la família i després (...) el Partit Socialista; per a mi, en aquests moments crec que és un partit de centreesquerra que connecta molt amb tot el que t'he comentat que és molt important per a la meua vida, aquest equilibri social, que crec que ha costat molt de temps adquirir-lo, i que en aquests moments fa molta falta, tot i que tinguem ara mateix tots els problemes que existeixen en aquest punyeter món, on impera el poder financer per damunt de tot. Però crec que si (...) hi ha un partit que pugua intentar mantenir mínimament un equilibri social per al bé de tots els ciutadans, (...) és el Partit Socialista, si no, no estaria en ell (PSALC1, 10:12).

En definitiva, són arguments que justifiquen la militància perquè el partit els ofereix lluitar per una societat més justa i per la reducció dels desequilibris socioeconòmics; i es tracta de gent que considera que cal fer aquesta tasca per a no perdre les conquestes socials aconseguides durant molt de temps.

Per altra banda, el compromís d'aquests ciutadans que opten per la militància política normalment no s'acaba en el partit, sinó que s'amplia a altres organitzacions de diferent tipus. Únicament a l'Alcoià-Comtat, i segurament per una qüestió d'implantació de les diferents organitzacions (amb més presència a grans ciutats com València o Alacant), trobem un nivell associatiu que, sent majoritari, està per davall del conjunt de la militància d'aquests partits i, damunt, és en aquesta comarca on domina més que en altres llocs l'associació festera sobre altres de caràcter reivindicatiu, per l'arrelament dels moros i cristians, que, no obstant això, en determinats casos contribueix a consolidar la identitat territorial (local sens dubte, però també regional/nacional per les connotacions historiconacionals d'aquesta festa).

Aquests militants de partits polítics tenen una forta presència en les associacions de veïns i en els sindicats/associacions estudiantils (lògicament, domina la UGT entre el PSPV-PSOE, CCOO entre els afiliats a EUPV i la Intersindical Valenciana i Bloc d'Estudiants Agermanats en els militants del Bloc), però també s'integren en un nombre acceptable en organitzacions de tipus cultural o ONG, i ja amb una proporció menor en col·lectius ecologistes i excursionistes. En qualsevol cas, trobem diferències de comportament tant per formació política com per comarca i, així, és més habitual la sindicació en el PSPV-PSOE i sobretot EUPV, la presència en ONG és més pròpia dels militants del Bloc i especialment els del PSPV-PSOE, el Bloc té més presència que els altres partits en les agrupacions festeres i en les culturals, i també cal destacar en aquest apartat la integració o col·laboració amb els col·lectius de dones per part sobretot de militants socialistes. Per comarca, la sindicació és molt més freqüent en l'Horta de València, la presència en ONG una mica més habitual en els militants de l'Alacantí; com ja hem avançat, els militants no tenen problemes per a participar activament en els moros i cristians de l'Alcoià-Comtat (també en les associacions esportives d'aquesta comarca), però és molt poc freqüent la seua presència en les

Fogueres d'Alacant o en les Falles de València; la integració en les associacions de veïns és més habitual en l'Alacantí i l'Horta, àrees metropolitanes més molt més grans que la de l'Alcoià-Comtat; i la presència en associacions culturals a l'Horta no és tan freqüent com en les altres comarques.

Respecte d'això darrer, cal apuntar que la majoria de les associacions culturals (o més precisament, civico culturals) estan relacionades amb la identitat territorial valenciana. Es tracta bàsicament d'Acció Cultural del País Valencià (ACPV), Associació Cívica Valenciana Tirant lo Blanc (TLB), Escola Valenciana-Federació d'Associacions per la Llengua (FEV) o Associació Cívica per la Normalització del Valencià de l'Alacantí-“La Cívica”, que forma part de la FEV. La que té més participació activa de militants de partits és ACPV, que ja vam comentar que després de molts anys d'activitat té una important implantació arreu del País Valencià i, de fet, en molts llocs és el nexa d'unió dels valencianistes de totes les tendències. Això és el que passa a l'Alcoià-Comtat, on és habitual que militants dels tres partits (especialment els del Bloc) estiguen associats a ACPV o que almenys tinguen el Centre Cultural Ovidi Montllor d'Alcoi (és el nom del Casal Jaume I de l'Alcoià i del Comtat) com a espai de referència. També succeeix a l'Alacantí, on l'espai valencianista és limitat i tots acaben confluint en les diverses plataformes i iniciatives. Però una altra situació és la que es planteja a l'Horta, on TLB ha agafat molta força, desenvolupa un gran nombre d'activitats i té una seu bastant dinàmica. A més, i pel que fa al Bloc (els militants del qual són els que més participen d'associacions culturals), TLB connecta millor amb la transformació ideològica que ha experimentat el partit (de fet, com ja hem comentat en apartats anteriors, TLB és un dels protagonistes i impulsors d'aquesta transformació). A això hem d'afegir les difícils relacions entre el Bloc i ACPV per a entendre que els militants de l'Horta es decanten més per TLB⁶³³ que per ACPV, enfront de la pràctica habitual d'associació o contacte freqüent amb ACPV en les altres dues comarques. I en el cas de l'Alcoià-Comtat, com

⁶³³ A més, l'afiliació al TLB està molt associada a la del BEA (siguen militants actuals o del passat), que, en definitiva, és d'on va sorgir l'associació cívica valenciana.

veurem, reafirmat pel manteniment de l'adhesió als postulats fusterians en major mesura que en les altres demarcacions.⁶³⁴

La FEV i, en general, les associacions per la llengua són altres de les associacions que freqüenten quasi exclusivament els nacionalistes, mentre que ACPV té certa participació de militants d'EUPV, d'acord amb una major adscripció al discurs fusterià, com vèiem en el capítol anterior.

Significat de “ser valencià”. Definició de la identitat valenciana (elements característics)

En aquest apartat s'aborda primerament el significat de “ser valencià” a l'entendre dels militants, per a després afrontar la definició que aquests fan de la identitat valenciana, incloent-hi els elements que consideren més característics. Pel que fa al significat (“Què és per a vostè ser valencià?”), en general, podríem dir que dominen les referències positives amb diferents intensitats, que van des de les més neutres, com ara “és un element identitari important” (més característic entre els militants del Bloc i sobretot els d'Esquerra Unida, especialment de l'Horta, però també de l'Alcoià-Comtat), fins a les definicions *fortes*, gairebé militants com quan s'ha dit que ser valencià és “defensar aquesta identitat”, “defensar la gent i el territori del País Valencià” o “estimar-se la terra” (“i projectar-la al futur”; BHOR1, 7:32), que són quasi privatives dels afiliats del Bloc. Vegem uns exemples característics de cadascun d'aquests dos grups de respostes:

És una qüestió cultural. Has rebut (...) un llegat cultural, que és teu i que està ací, perquè de sobte no et pots quedar en blanc, n'hi ha tota una sèrie de tradicions, etc., el fet lingüístic, que també és teu. És una sèrie de característiques o de peculiaritats que són teues perquè les has rebut en herència i davant d'això (com també del fet de ser espanyola) no tinc una postura ni molt militant ni tampoc una postura de negació. És un equilibri que implica una defensa raonable de tota aquesta tradició (EUHOR6, 12:05).

Es reconeixen elements objectius indefugibles, lligats sobretot a la cultura, i això configura una identitat que no es pot obviar, però tampoc cal donar-li una importància

⁶³⁴ Servisca de referència que el 2008, segons dades de la mateixa ACPV, a l'Alcoià hi havia 15 socis per 10.000 habitants, mentre que a l'Horta hi havia 9 i a l'Alacantí 5,5.

transcendental. En el discurs de molts militants del Bloc, en canvi, sí que es reconeix un compromís més enllà:

Ser valencià per a mi és una qüestió d'identitat. Jo pense que tot el món que viu al País Valencià es diu valencià, però jo crec que hi ha una diferència entre [d'una banda] ser valencià i viure simplement al territori geogràfic i [de l'altra] tenir una concepció de poble propi amb una cultura diferenciada, estimada per la persona concretament, i sobretot defensada i promoguda; amb respecte per a la resta de pobles, però per a mi ser valencià en la zona lingüísticament catalana és parlar valencià, promoure'l, i tindre un respecte per les tradicions (BHOR4, 8:34).

Entre aquests dos pols de l'espectre de respostes positives, tindríem altres tonalitats, com ara "és un orgull", que si bé a priori podríem enquadrar en aquelles definicions fortes, és una afirmació que no té unes connotacions militants tan clares i no en tots els casos s'ha pronunciat associada a una posició, diguem-ne, nacionalista; de fet, és un patró de resposta que s'ha donat en tots els partits i totes les comarques. Una mica més intenses són "una manera de ser o de relacionar-se amb el món" o "una forma de vida", que també han sigut esmentats per una gran varietat de segments. Tot i que no tenen aquell matís militant, expressen una distintivitat remarcable.

Enfront d'aquestes definicions amb connotacions positives, en tenim d'altres intencionadament neutres o, fins i tot, neutralitzadores de la identitat territorial (o, més aïna, de les definicions de caràcter ètnic), com ara "treballar/viure al País Valencià", "senzillament, ser part d'un grup", que són esmentades per militants del PSPV-PSOE⁶³⁵ o d'EUPV; o, un pas més enllà, pròxim a la negació, amb frases com "res/no massa, un fet circumstancial", que és un patró de resposta característic dels afiliats a EUPV de l'Alacantí, que de vegades ve contrastat amb el particularisme alacantí:

Doncs, jo és que no em considere valencià, jo em considere alacantí. De tota manera, ser valencià podríem dir que és una condició d'haver nascut en aquesta terra, doncs... és com si haguera nascut a Andalusia. Jo no tinc cap sentiment nacionalista, no em sent arrelat a la terra. (...) Jo podria viure tranquil·lament en una altra província, en un altre país, sense cap problema (EUALA5, 8:04).

⁶³⁵ PSALC3, veterà militant ja durant el franquisme, afegeix a això de "viure i treballar en un lloc determinat" que "els socialistes, els clàssics, no som de llocs, som de classes" (9:25).

Es tracta d'una resposta (no aïllada) una mica contradictòria, que enuncia la manca d'arrelament a la terra, alhora que reivindica una identitat territorial local (i en certa mesura contraposada a la valenciana); altres vegades es fa amb la identitat nacional espanyola, que s'entén en certs casos com una mena de casa comuna que no implica afirmar un territori enfront d'altres. En qualsevol cas, altres respostes de militants d'EUPV de l'Alacantí, més concises, s'han fet més clarament des d'una posició ideològica internacionalista, en la qual la identitat de classe és un element central i la identitat territorial és absolutament secundària i prescindible. Però cal precisar que, com ja vam comentar, la territorialitat és un element complicat de deixar al marge, perquè té una forta presència en les nostres vides i això motiva aquests discursos contradictoris que esmentàvem: els referents ideològics internacionalistes condueixen a una posició concreta en què la identitat territorial tot just té algun pes dins de les identitats socials, però una determinada concepció (molt mediatitzada i banalitzada) de les identitats territorials fa que algunes d'elles no siguen considerades com a tals o se les veja d'una intensitat menor i compatible amb l'internacionalisme, encara que siga de manera poc conscient.

Però també trobem definicions (en el PSPV-PSOE i especialment en els socialistes alacantins) que tenen clares connotacions negatives, perquè consideren que ser valencià seria "una decepció", un referent identitari a obviar perquè no aporta un valor afegit, sinó tot el contrari:

En aquests moments quasi sent vergonya de ser valenciana. No m'identifique per a res amb els valencians en aquest moment (PSALA6, 4:08).

És una afirmació que té molt a veure amb els anys de govern del PP, amb l'alt deute públic de la comunitat autònoma, amb el balafament dels recursos públics i amb la baixada general del nivell de vida (vegeu "Elements rellevants de l'estructura social i econòmica del País Valencià..." en els annexos).

En definitiva, les definicions *fortes* del "ser valencià" són més aviat característiques de la militància del Bloc, però també estan presents en els altres partits (més en EUPV que en el PSPV-PSOE), encara que siguen minoritàries. Són part d'aquest valencianisme que reivindiquen oficialment aquestes formacions amb un referent estatal. En

qualsevol cas, domina l'orgull de ser valencià o almenys el reconeixement de la "valenciana" com un conjunt d'elements identitaris importants per al subjecte, al marge de que això tinga una concreció política (nacional). Per altra banda, en aquesta qüestió trobem ja una pauta de resposta que, sobretot des de la militància alacantina d'aquests partits amb referent estatal, presenta una contestació al fet de ser valencià, siga perquè es prioritza la identitat nacional espanyola, siga perquè preval la identitat local alternativa (Alacant) o perquè, des de l'internacionalisme obrer, la identitat territorial és secundària.

Quant als trets característics de la identitat valenciana, aquells elements que la defineixen, la majoria dels entrevistats són capaços d'assenyalar-ne i, per tant, de fer un esforç per a objectivar aquesta identitat territorial. Recordem que els partits polítics d'esquerra i centreesquerra estan tendint a una definició subjectiva de la nació i que, precisament i evidentment, la nació és l'objecte d'identificació d'una identitat territorial. En aquest sentit, la *nació* dels valencians (o *nacionalitat*, com solen dir en el PSPV-PSOE i en moltes ocasions en EUPV) queda definida a partir dels trets a través dels quals definim la identitat valenciana i, per tant, els militants (o la major part d'ells) no estan sentint la necessitat d'obviar la seua objectivació, llevat potser del segment EUPV-l'Alacantí, que ja hem comentat anteriorment (alguns d'aquests militants consideren que no hi ha elements que diferencien de manera destacada als valencians).

La varietat d'elements identitaris esmentats és relativament important, però només un és citat majoritàriament, la "llengua", el valencià, que és entés com el marcador identitari que més defineix al poble valencià.⁶³⁶ En segona instància, se sol dir algun o diversos dels següents: "manera de ser/viure", "tradicions/festes/costums" i, genèricament, "cultura". I ja en un tercer nivell tindriem "les arrels/la història" i el "territori". Recordem que en la nostra definició sintètica de la nació (vegeu l'apartat "Identitat nacional>Conceptes>Nació") estaven presents pràcticament tots aquests elements, a banda de la necessària dimensió subjectiva (els membres de la nació, o de la nacionalitat si volem, han de reconèixer "la comunitat com una evidència social

⁶³⁶ En Piqueras (1996: 124-125 i 158) també apareix com el tret més definitori de la "identitat valenciana central".

basada en l'homogeneïtat interna que proporcionen els trets comuns"). Però aquí, potser també pel sentit de la pregunta ("Com definiries la identitat valenciana? Quins ingredients creus que la componen?"), tot just hem tingut definicions de caràcter exclusivament subjectiu, perquè pràcticament tothom reconeix algun element objectiu que resulta definitori de la identitat valenciana.

Per altra banda, també cal ressenyar que militants del PSPV-PSOE de l'Alacantí i, més sorprenent, del Bloc d'aquesta comarca, apuntaven trets negatius de personalitat per a definir la identitat valenciana (o més específicament la població valenciana), com ara el "meninfotisme", "l'individualisme" o el "complex d'inferioritat". En el cas del PSPV-PSOE són apunts que volen marcar una distància respecte d'allò que té una consideració negativa (vegeu més amunt la cita de PSALA6), mentre que els militants del Bloc que han fet aquestes aportacions ho esmenten com un entrebanc per al desenvolupament del País Valencià, un obstacle també per a la presa de consciència i, en última instància, per a l'èxit del projecte sobiranista valencià. Connectant aquells trets objectius que esmenten la majoria dels militants d'esquerra i centreesquerra amb això darrer recuperem la cita d'EUALC4:

A mi m'agradaria que es defensara més la llengua, la nostra cultura, però per desgràcia això ara està passant a un segon pla, perquè tenim tots els casos de corrupció, la manipulació de Canal 9 i tot això... No sé des de fora com ens veuran, però a mi m'agradaria que fóra diferent. Que tingueren una imatge d'una televisió pública, d'uns serveis eficients... Però això no està passant (6:57).

Quant als segments que estem considerant, cal dir que la llengua és l'element que més s'esmenta en tots els casos, però més marcadament en les comarques de l'Alcoià-Comtat i l'Horta (on més es parla) i entre els militants d'EUPV (també condiona el fet de viure en un poble i, així mateix, és un tret que han dit la major part dels militants joves). Per la seua banda, les tradicions/festes/costums estan més presents en el discurs de la militància del PSPV-PSOE i d'EUPV, i de l'Alacantí i l'Horta, sobretot els que parlen castellà. La manera diferenciada de ser o de viure és un tret que s'esmenta més entre els afiliats al PSPV-PSOE i al Bloc (però també en les dones i els que tenen el

valencià com a llengua materna),⁶³⁷ i les arrels i la història entre els d'EUPV (especialment els que viuen en ciutats). Les arrels també són més mencionades pels residents a l'Alcoià-Comtat i l'Horta. El territori, per la seua banda, un element més lligat al nacionalisme cívic, s'esmenta quasi exclusivament per militants del PSPV-PSOE i de l'Alcoià-Comtat (especialment pels més majors), però normalment junt amb altres ingredients de caràcter cultural.

Dinàmica mateixitat-alteritat; la identitat valenciana respecte de la d'altres territoris fronterers

Després d'haver abordat els elements distintius de la identitat valenciana, també interessava conèixer la percepció d'aquests militants respecte del contrast entre aquesta identitat (la que teòricament és la seua) i la d'altres pobles que ens envolten, en concret les comunitats autònomes amb les que el País Valencià té frontera terrestre, és a dir, Múrcia, Castella-la Manxa, Aragó i Catalunya. Es tracta de determinar si la militància d'esquerra i centreesquerra considera que la seua identitat nacional/regional està pròxima a les comunitats castellanoparlants i a la comunitat veïna del nord, Catalunya, i quina d'aquestes comunitats senten més propera a la valenciana.

En general, respecte de les diferències o semblances en relació a les *comunitats castellanoparlants*, no sembla haver-hi massa acord i, així, trobem opinions de tots els tipus: que hi ha més diferències que semblances, la percepció contrària o que hi ha certa dosi de les dues (diferències i semblances), i també que amb algunes d'aquestes comunitats tenim més semblances i amb altres tenim més diferències. En qualsevol cas, potser domina lleugerament la percepció que hi ha més diferències que semblances, però en aquesta ocasió, les pautes de resposta depenen molt de la pertinença a un o altre segment. Així, en el PSPV-PSOE domina amb certa claredat la percepció d'unitat cultural i identitària entre el País Valencià i aquestes comunitats castellanoparlants i, en certa mesura, també a l'Horta. En canvi, en EUPV i sobretot entre els militants del Bloc s'entén que les diferències són majors que les semblances i això passa també molt clarament a l'Alcoià-Comtat (no tan nítidament a l'Alacantí).

⁶³⁷ Aquesta darrera dada és de gran interès per als que sostenen que parlar una llengua determinada implica una determinada cosmovisió del món.

Quan s'aprecien diferències, aquestes se centren especialment i en proporcions semblants en la llengua, les tradicions/costums/festes i en la "manera de ser", el caràcter. I els que veuen semblances també interpreten que hi ha una manera de ser molt semblant, a banda d'una cultura i uns vincles històrics comuns.

Pel que fa a Catalunya, sí que domina clarament la percepció de semblances, sobretot concretades en la llengua, però també en la cultura, les arrels històriques i una "manera de ser" que es vincula molt a la "mediterraneïtat". Quan s'aprecien diferències torna a aparèixer el caràcter, però també té molta importància la "consciència de poble", que s'entén més present entre els catalans. En qualsevol cas, insistim en què domina la percepció de semblances i això és fa especialment palès entre els militants d'EUPV (recordem que el vincle amb els Països Catalans era reivindicat amb més èmfasi per aquest partit), particularment els de l'Alcoià-Comtat, però també entre els del PSPV-PSOE i també de manera especial els de l'Alcoià-Comtat. En canvi, els militants del Bloc (sobretot els de l'Horta i l'Alcoià-Comtat) apareixen dividits entre els que consideren que hi ha més semblances i els que opinen que hi ha tantes diferències com semblances, en la línia d'afirmar la particularitat nacional valenciana enfront de la catalana. Els militants nacionalistes de l'Alacantí són els que més clarament veuen semblances entre la identitat valenciana i la catalana. Tot i que hem avançat alguna cosa, cal afegir que per comarques les semblances amb Catalunya es perceben més clarament a l'Horta i més encara a l'Alcoià-Comtat (als que caldria afegir els de l'Alacantí que militen en el Bloc).

Si considerem conjuntament el que s'opina sobre unes comunitats i altres en relació a la identitat valenciana, tindríem tres discursos que destaquen molt clarament sobre els altres sis:⁶³⁸ considerar que tenim més semblances amb Catalunya i menys amb les comunitats castellanoparlants, percebre que dominen les semblances amb totes les comunitats veïnes i, finalment, considerar que hi ha semblances i diferències a parts iguals amb totes aquestes comunitats. Seguint aquest mateix ordre, repassem algunes cites prototípiques de cadascuna d'aquestes percepcions:

⁶³⁸ Els nou discursos possibles sorgirien de creuar tres categories ("més semblances", "tantes diferències com semblances" i "més diferències") en els dos grups de comunitats, les castellanoparlants i les catalanoparlants.

[Amb els pobles castellanoparlants que ens envolten] *per a mi és completament diferent: ells tenen la seua personalitat pròpia i nosaltres tenim la nostra. M'imagino que ells també ens veuran diferents a nosaltres. Bàsicament, com que (...) hem sigut un poble que hem rebut a molta gent immigrant, hi ha de tot, però som un poble més obert i també ens identifiquem molt més amb la nostra llengua i això ens fa ser diferents; ni millors, ni pitjors, però som diferents. Respecte de Catalunya, jo crec que les diferències són més a nivell ideològic i polític que a nivell de poble. (...) És més a nivell ideològic que les diferències que tenim culturalment. Un poc per desgràcia, ells tenen més sentit de país que nosaltres; potser no més que jo... Amb manxecs i amb murcians el que tenim en comú és que tots pertanyem a l'estat espanyol; tenim, entre cometes, un sentit de país a nivell d'estat, però jo crec que no tenim moltes similituds. Nosaltres tenim molt més arrelat el sentit de país o de territori [diferenciat] que ells, que se senten més integrats en l'estat espanyol. (...) Ells tenen un sentit d'Espanya i tu, la idea que pugues tenir de nacionalisme, per a ells és com si fórem tots separatistes o una cosa així, ells no entenen la concepció de les autonomies com la entenem nosaltres; de fet, (...) si llevés les quatre autonomies històriques, les altres no tenen sentit de... més aïna tenen sentit de província, potser un se sent més d'Albacete o de Ciutat Real, però no tenen el sentit de país que tenim nosaltres; a Castella-la Manxa ells no tenen sentit d'autonomia com el tenim nosaltres perquè hem sigut històricament una... Potser és per la llengua, és més per la llengua i la cultura, d'ací que estiguem més pròxims a Mallorca o a Catalunya, més que a Castella-la Manxa o a Múrcia, que els tenim més a prop (EUALC3, 6:31).*

És una posició que resumeix perfectament el que expressa un dels discursos hegemònics (i més entre els militants d'EUPV de l'Alcoià-Comtat, que és el segment de la protagonista del paràgraf), el basat en la construcció Països Catalans i que, a partir de la llengua i la cultura defineix una unitat (els Països) i traça diferències clares amb la resta de les comunitats veïnes. Continuant amb l'Alcoià-Comtat, els militants del PSPV-PSOE d'aquesta comarca són els més afectes al segon discurs, els d'aquells que també consideren que hi ha força semblances entre les identitats catalana i valenciana, però també entre la identitat valenciana i la de les comunitats castellanoparlants:

Ara no som molt diferents; hem anat barrejant-se i som pareguts. Ens han afegit el Baix Segura, Villena i altres territoris i això ha fet que acabem castellanitzant-se. Això pot haver sigut una estratègia. Ens diferenciem d'ells [els "castellans"] per la llengua i les arrels catalanes, però ara ja se semblen tots més (PSALC4).

Realment no [crec que la identitat valenciana siga molt diferent a la de manxecs, murcians etc.]. Tenim la llengua i la nostra història que és el que ens diferencia, però vaja, que al fi i al cap estem integrats tots dins del mateix país. Jo crec que per damunt de tot, tots som espanyols. I si no, en mirar quan va clavar el gol Espanya a Holanda... En aquell moment (...) es van esborrar totes les diferències que certs polítics volen inculcar a la ciutadania, però a la fi l'única cosa que això comporta són maldecaps (PSALC1, 18:28).

Presentem dues cites perquè, tot i que les dues expressen que primen les semblances amb tots els pobles que ens envolten, el matís és diferent i hem trobat molts exemples de tots dos discursos. En el primer es parteix d'una concepció nacionalidentitària catalanista i després hi ha una acceptació (no de molt bon grat) d'un present en el que tots s'assemblen. En canvi, en el segon cas trobem un discurs clarament espanyolista que apel·la a la unitat i a obviar les possibles diferències perquè és molt més el que uneix que no el que separa. S'introdueix de pas l'assumpte de la selecció espanyola de futbol i tot el que això va implicar en termes identitaris, que és un assumpte que després abordarem.

Acabem amb un discurs molt pròxim a aquest, el que veu que hi ha tantes semblances com diferències en tots dos casos (comunitats castellanoparlants i Catalunya):

Posats a trobar semblances, (...) almenys una part de la nostra cultura, de la cultura valenciana (perquè està clar que la cultura valenciana és una cosa molt complexa que té moltes variants i, per tant, estem simplificant i "enganyant-nos") (...) està molt pròxima a la cultura catalana, i després també una part està molt pròxima a la cultura més castellana i això (...) és una realitat que no es pot obviar. Per exemple, (...) a la comarca dels Serrans, ells tenen una cultura molt més castellana que, diguem-ne, mediterrània (...), i el seu caràcter fins i tot jo el trobe... més castellà, sense qualificar-lo. I, per exemple, a mi em resulta molt curiós quan ells parlen castellà, que parlen del "pernil" o algunes altres paraules en valencià que utilitzen inconscientment; o siga, que ací hi ha una hibridació evident, tant si és una cultura més predominantment castellana que té influències valencianes o catalanes (...), com a l'inrevés, les zones de tradició cultural més catalana tenen avui dia (bé, des de fa ja dècades i segles) influència castellana també en molts aspectes, no sols en la llengua. I alhora tot això està també molt internacionalitzat, perquè estem assumint molts hàbits de la cultura anglosaxona, de la cultura de masses... aspectes que fan que cada vegada la nostra especificitat siga menor, perquè les influències són més grans (EUHOR6, 20:35).

És l'argumentació més habitual en aquest discurs que veu semblances i diferències a parts semblants amb tots els pobles: la interrelació és cada vegada més intensa i les particularitats destaquen cada vegada menys.

Tractament que fa el partit de la qüestió identitària valenciana: percepcions i expectatives

Tot i que nosaltres fem el contrast dels discursos de la militància amb els documents polítics dels partits, en l'entrevista també preguntàvem als afiliats com creien ells que el partit s'enfrontava amb la qüestió nacional valenciana i, en certa mesura quina consideraven que era la definició d'identitat valenciana que feia l'organització política a la qual pertanyen. En general, tot i que domina una visió del propi partit com una organització que defensa la identitat com a poble singular (amb tots els matisos que es vulga fer a aquesta afirmació), ací hi ha una important varietat de discursos que convé diferenciar lògicament per partit.

En el *PSPV-PSOE*, tot i que hi ha algun militant que parla d'una òptica catalanista (fent una lectura a partit de la Batalla de València amb l'alineament blaver de la dreta i el fusteria de l'esquerra) i que també hi ha qui considera que es defensa la identitat com a poble singular, dominen tres discursos: en primer lloc, el dels qui opinen que el *PSPV-PSOE* planteja malament aquesta qüestió o la té oblidada; després els que creuen que el partit es preocupa per la llengua i les tradicions, i procura dignificar això; i finalment, els que parlen de les "dues ànimes" del *PSPV-PSOE* (en síntesi, l'*ànima PSPV* i l'*ànima PSOE*: una més valencianista i l'altra més espanyolista o menys preocupada per la identitat valenciana i les accions polítiques a desenvolupar al respecte).

El discurs crític amb la política identitària del *PSPV-PSOE* al País Valencià no és pas una anècdota, sinó més aviat una posició estesa a gran part de la militància com hem pogut comprovar (i especialment a l'Alcoià-Comtat). Llevat d'algun cas aïllat de l'Alacantí que manifesta el seu desacord amb "l'excés de valencianisme" per part del partit, la crítica apunta a que cal precisament això, un increment del discurs valencianista. Però aquest desig es formula de dues maneres: per una banda tenim els que consideren que en aquest terreny el PP ha guanyat la partida al *PSPV-PSOE* i ha sabut arreplegar aquest valencianisme emotiu, de carrer, que potser representava UV, i que era un bon calador

de vots; en aquest sentit, el PP participa de totes les manifestacions populars de “valenciania” i ha aconseguit que la Comunitat Valenciana estiga identificada amb el partit:⁶³⁹

[La qüestió identitària] jo crec que no l'enfronta bé [el PSPV-PSOE], crec que no, perquè considere que no ha arribat a captar encara, en general, aquest arrelament que tenen les tradicions en el poble valencià. (...) Jo crec que, en general, no hem sabut (...) entendre molt bé aquesta personalitat. A mi, personalment, el tema de la bandera m'importa ben poc, francament, però ben poc; en canvi reconec que té un pes en la gent. Jo no ho compartisc, però sí que el té aquest pes. Hi ha una reacció aquí, treballada per interessos d'uns altres, però que realment fa efecte, saps? Perquè tu pots treballar tot el que vulgues, però si no tens una soga que agarre bé el que tu dius, no hi ha res a fer. Però jo crec que en això el PP sí que ha entès millor aquest caràcter, el del tradicionalisme valencià, els costums, les falles, per exemple, que són un element fonamental en la vida de la ciutat. I nosaltres estem un poc separats d'aquest moviment (PSHOR4, 13:07).

Aquesta demanda de més valencianisme en el context de la competència amb el PP estaria lligada potser als sectors més centristes del partit, perquè l'ocupació d'aquest espai que ha fet seu el Partit Popular i que era terreny d'UV no és precisament un espai progressista. En canvi, podem identificar també una altra demanda de més valencianisme, però des d'una perspectiva progressista, lligada al fusterianisme, a l'ànima PSPV del partit i que és sobretot característica de l'Alcoià-Comtat (però està també present en les altres comarques). En aquest sentit es demana anar més enllà de la posició actual, més reafirmació de la nacionalitat històrica que figura en l'Estatut:

Defensem la llengua, la cultura, el federalisme i... fins ací. Caldria una mica més, el PSPV-PSOE hauria d'anar més enllà. Haurien de ser més valents a l'hora de posicionar-nos en algunes coses (PSALC4).

⁶³⁹ Fins i tot trobem casos de militants que, pensant que el PSPV-PSOE ho ha fet bé en el terreny identitàri, consideren que no ha sabut després comunicar bé la seua estratègia política en aquest assumpte: “Jo crec que [la qüestió identitària] es presenta bé. Al contrari del que puga semblar o del que la gent pense, el PSOE sí que és un partit que aposta per la defensa de la identitat cultural i de les tradicions de les regions en general. (...) Aquí, concretament, al País Valencià, el Partit Socialista sí que crec que ho fa bé, l'única cosa és que potser no ha sabut transmetre això a la ciutadania. A més, tenim un Partit Popular que és bastant demagògic en aquest sentit i, aleshores, doncs si sumem a la demagògia del PP que nosaltres no hem sabut transmetre, doncs potser la percepció ciutadana no és l'adequada” (PSALA7, 14:06).

En segona instància trobem una altra línia argumental que considera que el PSPV-PSOE es preocupa per la llengua i les tradicions, els marcadors bàsics identitaris, i procura que siguin valorats, sense anar molt més enllà. És una posició que ha sigut més habitual a València i Alacant i pobles grans pràcticament integrats dins d'aquestes capitals com ara Sant Vicent del Raspeig o Paterna. Vegem un exemple:

Bé, jo crec que hi ha un intent per dignificar tot el que tinga a veure amb tradicions, amb institucions, amb la cultura, amb la llengua valenciana... Lògic, però crec que no arriba al punt d'anteposar aquests valors, aquestes institucions, aquesta història, aquesta llengua com a argument per a sentir-se més que qualsevol altra autonomia i per això em sent prou identificat [amb el partit]. (...) I això tampoc serveix com a argument per a la reclamació de res per damunt d'altres (PSHOR2, 16:48).

Sobre la base del respecte a una diferència que no ha de tenir implicacions polítiques decisives, aquest tipus d'explicació remarca, doncs, com ja vam veure en l'anterior apartat (cita de PSALC1), el projecte comú espanyol.

Finalment, en les cites del PSPV-PSOE que hem presentat en aquest apartat ja s'entreveu la presència de les "dues ànimes" (PSHOR7, 15:45) que exposen com a discurs alguns militants (també són sobretot de les àrees urbanes d'Alacant i València):

Aquí hi ha un problema: hi ha poca identitat de País Valencià dins del PSPV-PSOE; és un partit centralista, i la identitat nacionalista del Partit Socialista és un poc escassa i, de fet, l'ombra de la identitat del PSOE sempre està per damunt de la identitat del PSPV. Així com, per exemple, comparant amb el Partit Socialista de Catalunya, es podria dir que està una vessant a la mateixa altura de l'altra o molt semblants, aquí no, aquí és PSPV-PSOE, no és directament PSPV com passa a Catalunya [que és només PSC]. (...) I a Alacant això està aguditzat, perquè hi ha menys valencianistes. (...) Si els militants hagueren de definir-se per un o per l'altre, estaria difícil que el PSPV fóra hegemònic sobre el PSOE. (...) En el meu cas, jo estaria en el PSOE; entenc que és millor estar en una organització que siga més gran, té més possibilitats que altra que siga xicoteta, (...) no m'agradaria quedar-me en una organització testimonial (PSALA4, 11:38).

Fixem-nos que es constaten aquestes dues ànimes, s'apunta la preeminència d'una sobre l'altra (fins i tot es pot arribar a dir que això és un problema), però no es diu que s'haja de buscar un equilibri, que siga una qüestió a la qual li calga una solució, perquè ha de prevaldre el projecte conjunt del PSOE.

Quant a *Esquerra Unida*, domina la idea de que és una organització que defensa la singularitat del País Valencià, entenent que es tracta d'una nacionalitat a la que cal reconèixer els seus drets; en qualsevol cas, a aquesta formulació s'afegeix en alguna ocasió que, alhora, EUPV defensa el respecte a la identitat dels pobles castellanoparlants també arrelats al territori valencià. Però normalment no es fa aquest matís:

Som una organització federal i, a més, assumim el valencianisme com a senyal d'identitat, siga en la defensa de la llengua, en la defensa del territori, i sobretot en la defensa del patrimoni cultural. (...) Sí que considerem que en el context aquest tan globalitzador, que tendeix a uniformitzar-nos a tots, és una responsabilitat política haver de defensar això, sobretot per a les generacions esdevenidores, que sàpien qui són, d'on vénen... Perquè si sabem qui som i d'on venim, sabrem cap a on anar (EUALA4, 10:33).

Per altra banda, alguns militants reconeixen que es té en consideració la qüestió identitària, però subratllen que la identitat de classe és prioritària (EUALC5, 19:21 i EUALA1, 7:22). I trobem dos discursos que s'han localitzat comarcalment: un d'ells, propi de l'Alcoià-Comtat, que posa l'èmfasi en l'atenció prestada al marc nacional dels Països Catalans; i un altre, en el qual han coincidit diversos militants de l'Horta, que considera que en EUPV no hi ha una línia massa estricta en la qüestió identitària i que, més aïna, es deixa llibertat per a tenir una posició o altra. Comencem pel discurs "catalanista":

[La posició d'EUPV] jo crec que és l'encertada, perquè de vegades es vol separar molt el valencianisme i no és tan difícil la unitat del català. Sí que, de vegades, Compromís o el PP volen fer aquesta separació entre València i Catalunya, i nosaltres jo no crec que fem aquesta diferència. Jo crec que és el correcte, evitar aquesta confrontació i estar junts, tampoc és tan difícil (EUALC4, 9:53).

Com podem veure, tot i les imprecisions, és una afirmació del discurs fusterià i, de pas, es marquen diferències amb el Bloc, que aposta pel marc nacional valencià. La militància d'EUPV de l'Alcoià-Comtat té clar el component nacionalista de la federació i que el marc nacional són el conjunt dels Països Catalans.

Altrament, un dels exemples del discurs que considera que EUPV no té una posició rígida en relació a la identitat valenciana i que, per tant, deixa llibertat, seria el següent:

[EUPV s'enfronta a aquesta qüestió] correctament, perquè defineix la identitat com un poble emmarcat dins del tot. Sense posicions que polaritzen qualsevol tema, que és el problema que hi ha. (...) I entenent que és dels pocs llocs on jo puc parlar amb gent de temes identitaris, amb alguns que estan en un costat i altres que estan en un altre, però es porten bé, poden dialogar. Els uns estan més pròxims al nacionalisme pròpiament dit, i els altres, en canvi, no. Però es veu amb normalitat, no es veu amb això de "jo un poc més", que condueix una mica al despropòsit (EUHOR7, 12:27).

En realitat, aquest militant està narrant el que durant el treball de camp hem pogut constatar, que hi ha afiliats que tenen el valencianisme entre els seus principis ideològics i altres que no, perquè, com deien aquells altres militants, prioritzen la qüestió de classe i la identitat territorial és un tema secundari. Això darrer és el que passa molt clarament a l'Alacantí i, en alguns casos, a l'Horta, però no a l'Alcoià-Comtat, on l'entorn lingüístic i la preservació dels lligams històrics decanten la militància cap una mena de nacionalisme, que també hem pogut observar en sectors del PSPV-PSOE d'aquesta comarca. En qualsevol cas, en concret aquest militant de l'Horta, al mateix temps que apunta la llibertat de criteri, està indicant implícitament que hi ha un referent nacional (o com a mínim estatal) més ampli, l'estat espanyol, com succeeix amb l'organització federada Izquierda Unida.

El torn és ara per al *Bloc*, una formació que, com a partit nacionalista, tradicionalment ha dedicat bastant atenció a la qüestió identitària, tot i que, com vam veure en el capítol en que treballàvem amb els documents polítics dels partits, està intentant que el focus es dirigisca cap a qüestions econòmiques i socials o, en definitiva, cap al benestar dels ciutadans. En qualsevol cas, es pregunta per la identitat valenciana i l'extensió de les respostes sol ser major que en els casos del PSPV-PSOE o EUPV. També entre els militants del Bloc domina la percepció d'un partit que defensa els drets com a poble, però en aquest cas el matís nacionalista és més general i trobem en determinats casos referències al futur, per a remarcar que ser nacionalista no és mirar a la història i tenir nostàlgia d'un passat gloriós, sinó que és recolzar-se en tot això

(llengua, tradicions, cultura, història, etc.) per a generar un projecte de futur per al poble valencià:

El Bloc interpreta la identitat valenciana com una estima a la terra, la llengua, preservar les nostres tradicions, i projectar-les al futur, però no d'una manera conservadora i arcaica, sinó per a que tinguem de veritat una projecció que ens faça prosperar (BHOR1, 13:41).

Dins d'aquest discurs de defensa de la identitat, també és habitual trobar un altre matís en el que s'intenta atenuar el component nacionalista per a subratllar el que hem apuntat unes línies abans, que les preocupacions van més enllà de la identitat, a través d'una defensa d'allò propi que té una concreció en el teixit econòmic, en els serveis públics, en el patrimoni cultural i mediambiental, etc.:

El Bloc és un partit nacionalista (...). Al Bloc l'identifiquen molt com a partit nacionalista. El que passa és que pense que aquest adjectiu últimament està perdent el ressò que tenia abans. En els anys vuitanta, el Bloc estava molt enfrontant amb, per exemple, Unió Valenciana i (...) no sé, ara no l'identifiquen tant com un partit nacionalista; se l'identifica, però no tant. Ara crec que més que com a nacionalista se l'identifica com que defensa un poc allò seu. Al cap i a la fi ve a ser un poc el mateix, però no de forma tan despectiva o pejorativa com (...) es feia anys enrere. (...) El Bloc sap que si l'identifiquen massa amb el nacionalisme, perd votants i adeptes (BALC1, 16:07).

[El Bloc aborda la qüestió de la identitat valenciana] *fomentant, respectant i mirant de fer valorar molt allò que és nostre. Però el Bloc crec que en els últims anys s'ha obert molt i crec que això és bo, s'ha obert una mica més a altres coses, altres interessos que no són solament la defensa de la identitat valenciana. Perquè la defensa de la identitat és important, però s'ha d'anar molt més enllà (BALA2, 13:43).*

En BALC1 podem veure fins a quin punt ha calat la tendència general de desprestigi del nacionalisme a partir dels anys noranta i que ja vam comentar en altres capítols.⁶⁴⁰ S'interpreta que un discurs excessivament nacionalista pot tenir repercussions en l'acollida del partit entre la població (sobretot en l'àmbit electoral) i, per tant, s'assumeix que cal aquesta distància respecte del nacionalisme tal com s'entenia abans

⁶⁴⁰ Vegeu, per exemple, el "Balanç" del capítol "El discurs polític sobre la identitat valenciana i sobre el model d'organització territorial en els partits d'esquerra i centreesquerra".

(o almenys la seua redefinició en termes “politicocívics”, allunyant-se d’una concepció “ètnica”). Per a algun militant (per exemple, BALA7), tot això implica finalment una dilució del discurs sobiranista que pot desvirtuar el projecte polític del Bloc.

Per altra banda, una altra de les idees que els militants han volgut subratllar quan s’ha preguntat com aborda el Bloc el tema identitari és l’aposta pel marc nacional valencià. I això es presenta com una marca pròpia, com un atribut d’exclusivitat, siga enfront dels que tenen un referent estatal (PSPV-PSOE o EUPV) o el referent dels Països Catalans (especialment ERPV). Tot i que, com veurem, aquest referent polític dels Països Catalans es manté en alguns casos, encara que siga només apel·lant a la cultura o com un residu sentimental, sembla que després de quinze anys⁶⁴¹ l’estricta marc valencià ha sigut assumit per la militància i més clarament a l’Horta. Així i tot, alguns d’aquests militants tenen clar que hi ha un clar component tàctic en aquesta transformació del discurs identitari del Bloc. Ho comprovem en la llarga exposició que fa BHOR4:

El Bloc ha corregut molt des de la UPV fins a l’actualitat. (...) Jo pense que l’estratègia del Bloc va ser positiva, va ser bona. Quan estava la UPV es va crear un moviment molt antagònic, destructiu, d’antivalencianisme per part de la dreta espanyolista, front al qual els sectors nacionalistes del País Valencià pense que no van saber respondre. Quan es va reformular [el projecte nacional] dins del Bloc jo pense que es va agafar la via correcta i era buscar una entesa entre el nacionalisme i com se sent ara mateix un valencià qualsevol, amb els símbols que vol... No es buscar un enfrontament sinó una entesa. En la qüestió lingüística, era més important que es parlara la llengua que no la denominació “valencià” o “català”. En el tema de la bandera tampoc cal morir per ella, ni si País Valencià o Països Catalans. Pense que el Bloc va apostar per una via que potser era no mullar-se del tot, però crec que va agafar la postura correcta, que era fer un valencianisme d’entesa, fer un valencianisme en positiu, que allò que podia generar discrepància i diferenciar fins a un límit molt elevat, evidentment dins del nacionalisme, que no ho fera; (...) va saber anar més enllà i poder ajuntar persones que si els etiquetares en el debat com a catalanistes o valencianistes, potser es tirarien arrere, però pense que el Bloc ha sabut fer-ho més lax i apostar per un valencianisme d’entesa (14:54).

⁶⁴¹ Des del Congrés Nacional de la UPV a l’Elia (1996), que és quan s’aposta pel marc nacional valencià per primera vegada.

És un discurs molt recognoscible, per exemple, en el llibre de Morera (2007), o en les tesis que abans va plantejar Joan Francesc Mira (1997), és a dir, va absolutament en la línia oficial del partit i, d'aquesta manera, és el tipus d'explicació que ha fet el Bloc per a argumentar la transformació de la seua concepció nacional. Uns altres militants expliciten més clarament aquest marc nacional que BHOR4 només ha esbossat quan explicava la transformació del Bloc en aquesta qüestió:

Ara per ara, jo crec que [el Bloc] és l'únic partit que té molt clar quin és el seu àmbit de gestió i per què treballa, per qui treballa; això sense negar absolutament res, és a dir, no és, per exemple, el nacionalisme blaver que nega Catalunya o nega altres coses; el Bloc no nega res, però afirma molt bé qui som nosaltres, sense ser sucursalistes com, per exemple, Esquerra Republicana (BALC5, 7:36).

Aquest tema es va parlar en el moment de la fundació del partit, en la seua creació. Si alguna cosa diferencia el Bloc de l'antiga UPV, és precisament la definició del marc nacional. I valencià és aquell que viu i treballa en algun dels pobles compresos entre el riu de la Sénia i Guardamar del Segura (vaja, per dir-ho d'alguna manera). I valencià és qui viu i treballa en qualsevol dels pobles valencians, independentment de la llengua que es parle en aquest poble, perquè també són valencians els de l'interior. El que passa és que, per a mi, el que em fa ser valenciana és la llengua que parle... (BHOR5, 28:20).

Deixant a banda la paradoxa final (no necessàriament contradictòria), queda clara una definició de la nació en termes politicocívics i la distància respecte de la idea dels Països Catalans, almenys com a aposta política, com aclariran els mateixos militants en altres intervencions.

En síntesi, els afiliats d'aquests partits tenen una visió concreta de la postura que l'organització adopta en aquests assumptes, de vegades diversa, però en moltes ocasions complementària per a construir una narrativa relativament coherent. Així, en el PSPV-PSOE podríem dir que els militants consideren que el seu partit es preocupa per la llengua, les tradicions i allò valencià, i que intenta donar-li certa importància, com a resposta a una de les "dues ànimes" del partit (l'ànima PSPV). Però també és habitual la crítica a la direcció en el sentit que cal més valencianisme, i això des d'una doble perspectiva: per una banda, entenent que el partit s'ha deixat guanyar a mans del PP l'espai del valencianisme sentimental i no polititzat i que cal recuperar aquest

calador de vots; i per l'altra (més característica de l'Alcoià-Comtat), que cal anar una mica més enllà de l'autonomisme oficial del partit, adoptar un discurs més semblant al del PSC a Catalunya. Per la seua banda, EUPV, tot i que té com a prioritat el *cleavage* de classe, assumeix la defensa de la identitat valenciana i dels drets com a poble dels valencians des d'una òptica fusteriana, sense deixar a banda, però, el referent estatal espanyol i, en qualsevol cas, sense adoptar-hi una posició rígida. Finalment, des de l'òptica dels seus militants, el Bloc és un partit nacionalista i com a tal defensa els drets nacionals del poble valencià; això darrerament implica que el marc nacional és estrictament el País Valencià (tot i que es mantinguen els lligams culturals amb la resta dels Països). El nacionalisme del Bloc ha abandonat una preocupació excessiva pels temes identitaris, i fins i tot ha atenuat el discurs sobiranista; paral·lelament, ha redirigit l'atenció cap al benestar present i futur de la població.

Referents d'identitat territorial i nacionalisme. El cas específic de l'esport i més concretament del futbol

En aquest apartat anem a tractar el sentiment nacional/regional i el sentiment nacionalista dels entrevistats, que teòricament són qüestions que determinen de manera important els discursos sobre identitat territorial. Als entrevistats se'ls preguntava si se senten espanyols, valencians i/o catalans, i si aquest sentiment implicava una autodefinició com a nacionalistes per a cadascun d'aquests tres referents territorials. L'apartat conclourà amb un espai dedicat a l'esport i més específicament a la triomfant selecció espanyola de futbol i les sensacions que han deixat en els entrevistats els assoliments dels darrers quatre anys (dues Eurocopes⁶⁴² i una Copa Mundial de Futbol), per comprovar si això té implicacions quant al sentiment nacional espanyol.

Llevat dels afiliats a EUPV de l'Alacantí i alguns del PSPV-PSOE d'aquesta mateixa comarca, tots els militants d'aquests partits se senten valencians en una o altra mesura i, de fet, el sentiment valencià està més estès que el sentiment espanyol; recordem, en aquest sentit, el tradicional prejudici respecte de la idea d'Espanya per part de l'esquerra després d'anys de dictadura nacionalcatòlica del qual parla, per exemple

⁶⁴² Cal precisar, no obstant això, que, quan es fa el treball de camp (segona meitat del 2011), la selecció espanyola només ha aconseguit una de les dues Eurocopes, perquè l'altra l'obté en estiu de 2012.

César Alonso (1999). En qualsevol cas, aquí novament trobem importants diferències entre partits i entre comarques. Així, els militants del PSPV-PSOE se solen considerar tant espanyols com valencians i, fins i tot, domina lleugerament el sentiment espanyol; els afiliats a EUPV de l'Alacantí se senten molt més espanyols que no pas valencians, però a l'Alcoià-Comtat i sobretot a l'Horta domina el sentiment valencià; finalment, en el Bloc tots se senten rotundament valencians i molt poc espanyols, especialment a l'Horta. Quant al sentiment català, és major a l'Alcoià-Comtat en tots els partits, i diríem que té certa importància entre els afiliats d'EUPV d'aquesta comarca i entre els militants del Bloc, llevat els de l'Horta on el sentiment català no té massa pes en relació a les comarques de la demarcació provincial alacantina.

Per altra banda, com ja vam comentar en el "Plantejament analític i hipòtesis d'investigació", el catalanisme està més a prop de l'independentisme, de posicions més sobiranistes, i això es relaciona més conflictivament amb la idea d'Espanya, que no pas el valencianisme o el sentiment valencià que ha permès una formulació adaptada a cadascuna de les concepcions polítiques i, conseqüentment, dels partits. Així, PSPV-PSOE, EUPV i Bloc es consideren a si mateixos *valencianistes*, però el significat d'això és diferent segons el cas i pot ser compatible amb la idea d'Espanya com demostra el plantejament del PSPV-PSOE i el seu discurs que anomenàvem *institucional* (en definitiva, una mena de regionalisme). Paral·lelament, sentir-se valencià no sol ser un problema per a sentir-se espanyol com han demostrat els estudis demoscòpics (vegeu "Dades sobre sentiment identitari..." en els Annexos). En canvi, els militants d'un o altre partit que se senten catalans, molt rarament se senten espanyols, perquè la idea dels Països Catalans impugna de manera més clara la idea d'Espanya i, per tant, al País Valencià són sentiments difícilment compatibles. Això no vol dir que, dins del partit nacionalista perifèric, el Bloc, els que se senten valencians però no se senten catalans (o se senten, però amb el matís d'un lligam exclusivament cultural) també responguen majoritàriament que no se senten espanyols o almenys el seu sentiment espanyol siga molt feble. Però el cas és que el par català-espanyol és menys habitual que el par valencià-espanyol.

També cal parlar dels matisos que es fan respecte de cadascun dels sentiments. Per una banda, el sentiment valencià sol expressar-se sense matisos, de manera rotunda i també tenim aquesta posició absoluta en els pocs que no se senten valencians (especialment alacantins d'EUPV i del PSPV-PSOE, alguns dels quals són d'ascendència no valenciana).⁶⁴³ En canvi, és més habitual que es relativitze el sentiment (o absència de sentiment) espanyol i més encara el català. Per exemple, tenim un grup de militants, sobretot del Bloc, però també d'EUPV, que no se senten espanyols, però obren la porta a determinats vincles de tipus cultural, o apel·len a una història recent comuna, o a la condició "oficial" d'espanyols.

La veritat és que no; no em sent espanyol, però tampoc fins al punt de rebutjar coses tan lògiques com que nosaltres tenim molt a veure amb la cultura de moltes zones de l'estat espanyol, sobretot les més properes. (...) També hem de fer política amb ells, hem de col·laborar amb ells i que, sobretot dins del País Valencià, no pots optar per una estratègia "ultraantiespanyolista" per a formes de fer dins de la política. Sentir-me espanyol? No, realment em sent valencià en primer lloc, i català en segon; sí que em sent europeu, però... Sóc espanyol? Sí. Em sent? No (BHOR4, 28:10).

Quan aquest sentiment espanyol té una mica més presència (ara més EUPV que el Bloc, i en alguns casos el PSPV-PSOE de l'Alcoià-Comtat) i fins i tot s'arriba a un "sí" relatiu, se sol apuntar que existeix aquest sentiment, però té menys pes que el sentiment valencià,⁶⁴⁴ o que "sóc espanyol/a, però moderadament" o "en un segon pla" (per exemple, EUALC2, 10:51). En el cas d'EUPV també se sol produir un "sí" crític, en el sentit d'autocategoritzar-se com a espanyols, però "no massa orgullosos", perquè el sistema econòmic, el règim polític, el tipus de democràcia, etc. no és el que es considera adequat:

Sí, més o menys com el tema de ser valencià, sí que em sent part d'Espanya, però no m'acaba, o siga, no em sent representat per l'Espanya actual. Potser si fóra una República o tinguérem un sistema electoral més just... Com a "espanyol crític" se'm podria definir (EUALC1, 19:48).

⁶⁴³ Alguns dels pocs alacantins que fan matisos tenen un atenuat sentiment valencià que subordinen a l'alacantí.

⁶⁴⁴ "Em sent espanyola, però menys que valenciana. Em sent espanyola però perquè crec que, d'alguna manera, (...) algú sempre et fa referència i, quan te'n vas fora, no deixes de sentir-te'n quan algú et pregunta d'on eres i tu dius 'de València, un lloc que està a Espanya', però em sent més valenciana que espanyola; sí que em sent, però menys" (BHOR1, 18:49).

En qualsevol cas, insistim en què tot i que es relativitze la condició d'espanyol o fins i tot es pose distància respecte d'ella (cas de molts militants del Bloc), la proporció d'aquests militants d'esquerra i centreesquerra que se senten espanyols és més elevada que a l'inrevés. No passa el mateix amb el sentiment català, perquè la majoria no participa d'ell, però també és una autodefinició (sigui negativa o positiva) que és freqüentment relativitzada. Les intensitats són molt diverses, des de sentir-se molt poquet o reconèixer un xicotet vincle, fins a sentir-se molt a prop, gairebé a la vora de sentir-se català, però en tots els casos es parla de lligams lingüístics o culturals que són els que proporcionen cert sentit de pertinença. Fins i tot s'arriba a utilitzar metafòricament diverses vegades el mot *cosins germans* per a dotar de sentit aquest vincle: els valencians serien germans entre ells i els catalans els seus cosins germans (per exemple, "sí, en el sentit cultural em sent catalana; 'cosins germans' sempre he dit jo"; PSHOR1, 34:44).

Al mateix temps que es preguntava pel sentiment nacional, també es feia per l'autodefinició com a nacionalista de cadascun dels àmbits territorials.⁶⁴⁵ Evidentment, l'autodefinició com a nacionalista ha sigut menor que el sentiment nacional en tots els àmbits, però la distància entre sentir-se d'una nació o d'un territori concret i sentir-se nacionalista d'aquest àmbit ha sigut molt diferent en cadascun dels casos. Així, en el cas d'Espanya el prejudici que sol haver en l'esquerra ha actuat de manera molt acusada a l'hora d'autodefinir-se com a nacionalista i, d'aquesta manera, molt pocs dels que se senten espanyols s'han definit com a nacionalistes. Aquí també intervenen les consideracions que apunta Billig (2006) respecte del nacionalisme banal i, en concret, sobre la invisibilitat del nacionalisme dels estats consolidats: és difícil assumir una posició nacionalista en aquest cas, perquè l'ordre estatal s'equipara a una normalitat que no necessita ser reivindicada i si no hi ha reivindicació s'interpreta que no hi ha nacionalisme; es considera que encara que se senta orgull i satisfacció per ser espanyol i fins i tot s'enlaire una bandera quan juga la selecció, no s'adopta una actitud nacionalista. De fet, ha sigut molt habitual una resposta contundent respecte del sentiment espanyol ("sí, sóc espanyol, clar") i una resposta negativa igualment

⁶⁴⁵ La fórmula era preguntar, per exemple, "Et sents espanyol?", i si la resposta era afirmativa, s'afegia "I et consideres nacionalista espanyol?".

contudent davant de la pregunta “et consideres nacionalista espanyol?”.⁶⁴⁶ Per tant, es combinen les reminiscències del nacionalcatolicisme amb la invisibilitat dels nacionalismes d'estat per a generar, en el cas d'Espanya, la més gran distància entre el sentiment nacional i l'autodefinició nacionalista.

Això no passa en el cas valencià, perquè la majoria dels que se senten valencians també es consideren nacionalistes valencians. Aquesta associació directa és completament així en el cas dels militants del Bloc i és sobretot gràcies a ells que aquesta correlació es produeix, però en EUPV una majoria dels que se senten valencians també es considera nacionalista en alguna mesura i també una part dels militants del PSPV-PSOE.

I en el cas de l'autoadscripció a la nació catalana i al nacionalisme català, l'associació és encara més forta, perquè pràcticament tots els que se senten catalans també es consideren nacionalistes catalans i defensors del marc Països Catalans:

[Em sent valenciana; i nacionalista valenciana?] *aquí caldria matisar què vol dir això. (...) Jo seria nacionalista de... diguem que com a sentiment sóc més de Països Catalans. (...) Si al nacionalisme valencià li llevem aquest complex d'inferioritat i s'obre més a certes coses, doncs jo hi seria* (PSALC7, 14:52).

Evidentment, sentir-se part d'una nació el marc territorial de la qual no està reconegut a escala institucional, no té una normalització o una visualització quotidiana a través de mitjans, administració, etc., implica ja una posició militant, en tant que sentir-se català al País Valencià és una impugnació (encara que siga passiva) de l'ordre autonòmic establert; és una identitat territorial no reconeguda, enfront de l'espanyola o la valenciana, que tenen el seu marc institucional (estatal i autonòmic respectivament). Per tant, no és tan estrany que aquells que se senten catalans, també es manifesten de manera generalitzada nacionalistes catalans.

Acabem aquest apartat parlant d'esport i més específicament de futbol, perquè ens interessava veure quin efecte havia tingut la que anomenàvem *edat d'or* de l'esport

⁶⁴⁶ Seria el cas de EUALC6 (11:01): “Sí, em sent espanyol, per descomptat. [I nacionalista espanyol?] No, nacionalista espanyol no; en el moment en que estic pensant en un estat federal, estic pensant en Espanya, sí, però no en una Espanya nacional”. Aquí s'afegeix la concepció federalista d'Izquierda Unida, que entén que el marc estatal és Espanya, però l'entrevistat (i potser també l'organització) desvincula els conceptes *estat* i *nació*, a partir del plantejament d'un estat *plurinacional*.

espanyol (apartat “El cas de l’esport com a instrument reforçador del sentiment nacional”), i més concretament els triomfs de la selecció espanyola de futbol, en el sentiment nacional (espanyol) de la militància d’esquerra i centreesquerra del País Valencià. Una pregunta òbvia per a iniciar aquest bloc és si l’entrevistat segueix l’esport i el resultat és que una àmplia majoria ho fa, especialment els homes. En qualsevol cas, es preguntava a tots si s’alegren pels triomfs que està aconseguint l’esport espanyol, especialment la selecció de futbol i també la major part d’aquests militants se n’alegra. En el cas del PSPV-PSOE són quasi tots els entrevistats, i ho fan pràcticament sense titubejos ni aclariments. Per la seua banda, en EUPV també són una majoria considerable, però una part d’ells afegeix diferents matisos a aquest sentiment i els que no s’alegren són també una part a considerar. Finalment, en el Bloc trobem un major pes de respostes negatives i d’indiferents que en els altres partits, però també dominen els que s’alegren dels triomfs dels esportistes espanyols, especialment per les respostes afirmatives a l’Alcoià-Comtat, que compensen el domini dels que no han gaudit d’aquestes victòries a l’Horta i a l’Alacantí.

Quan es produeix la resposta afirmativa amb matisos, normalment es tracta de militants que anteriorment han manifestat que no se senten espanyols o, en cas afirmatiu, també han aportat determinats matisos a aquest sentiment. Per tant, se senten en la necessitat de justificar perquè s’alegren per la victòria de Nadal, Alonso o *la Roja*. I les argumentacions apunten a que es produeix una alegria col·lectiva que pot estar bé en aquests temps de crisi; que són jugadors (els de la selecció espanyola de futbol) que senten més propers perquè estan en (o han sorgit de) la *Lliga* espanyola i se’ls ha seguit més; perquè l’eix central de l’equip són jugadors del *Barça* i també la filosofia de joc i, en aquests casos, l’entrevistat és aficionat del Futbol Club Barcelona; o, senzillament, perquè “juguen bé”. Es tracta, en qualsevol cas, de descartar l’argument nacional, de deixar clar que l’alegria o la satisfacció no està motivada per una adhesió als colors d’Espanya o a la nació espanyola. I aquesta és una posició més típica dels afiliats d’EUPV:

Sí, me n’he alegrat, però més perquè t’identifiques amb els jugadors. (...) Ens identifiquem més amb els jugadors que com a selecció nacional. Marca Iniesta i ens alegrem tots, però no sé si és perquè és espanyol o perquè és Iniesta (EUALC3, 28:32).

M'alegre dels triomfs de la selecció, més de la de bàsquet que de la de futbol, també potser perquè m'agrada més aquest esport, però també per connotacions ideològiques. La selecció de futbol sembla que tinga més el tarannà que és la bandera d'una Espanya "casi grande, casi Roja i casi libre" (això de Roja per la samarreta només). Però bé, t'alegres perquè ho comparteixes, bàsicament per allò que té conviure, convius amb la gent, comparteixes; a la gent la veus alegre, doncs tu també te n'alegres... Tot i que també t'adones del ridícul que hi ha darrere del fanatisme del futbol i del món del futbol, però bé (EUALC5, 47:41).

Sí que me n'alegre, no sé, depèn, perquè com deia el meu fill, la selecció espanyola de futbol estava composta per jugadors del Barça, sobretot i fonamentalment; en els últims campionats, en l'últim mundial, crec que el percentatge més gran de jugadors era del Barça, o siga que... Sí, és la selecció espanyola, però són els jugadors del Barça els que estaven al darrere (BHOR2, 36:11).

Sobre la base dels que estan satisfets amb les victòries esportives espanyoles, aquest ja és un avanç de les motivacions d'aquesta satisfacció, però centrat en aquells que plantejaven algun dubte o, si més no, una satisfacció relativa. Però la majoria de les motivacions per aquesta alegria apunten a l'argument nacional, al fet que aquests esportistes representen la que és reconeguda com a nació pròpia:

De l'esport només m'agrada la selecció espanyola de futbol. M'alegre quan guanyen i m'agrada veure els partits. (...) M'ha agradat sempre. Jo el futbol no l'entenc molt, però quan juga Espanya m'agrada veure'l. (...) Quan guanya, superbé; enguany va ser massa! Vull que guanye perquè jo sóc espanyola (PSALC2, 29:46).

M'alegre i gaudisc dels triomfs de la selecció espanyola, preferisc que la selecció espanyola guanye davant qualsevol altre combinat estranger i em sent identificat amb Fernando Alonso, amb Nadal, amb Pau Gasol i amb qualsevol espanyol. (...) Jo crec que és una alegria compartida; són ciutadans d'aquest país i com a tals m'alegre que els vagen bé les coses. I, a més, també perquè és gent jove, preparada, que s'esforça i d'un determinat perfil; i si tenen èxit, jo crec que és motiu d'alegria. (...) No hi ha altra opció que alegrar-se, perquè els sentim com a propis, independentment que siguin valencians, bascos, madrilenys o asturians. Aleshores, a què és degut? Doncs que ho entenem com una cosa nostra, com a allò propi, i que un espanyol triomfe en el món, "ens ompli d'orgull i satisfacció", com diria el rei (PSHOR2, 50:45).

De tota manera, aquesta motivació és característica dels militants del PSPV-PSOE (sobretot de l'Alacantí i l'Horta) i alguns d'EUPV, però no cap del Bloc, que quan s'alegren de les victòries de la selecció espanyola de futbol, ho fan sobretot perquè, com hem vist amb BHOR2, associen la selecció al Barça (en el Bloc trobem la major proporció de culés entre els militants d'esquerra i centreesquerra) o perquè senten els jugadors espanyols més propers que altres, en el benentès que compartir estat (i lliga de futbol) genera un sentit de pertinença que, en aquest cas, no es vincula al sentiment nacional:

Jo m'alegre que un conjunt de jugadors que juguen una lliga aconseguisquen un títol, un trofeu. Es la lliga que jo seguisc, és la més propera. Si digueres "vols una lliga pròpia?", (...) és possible, però també trobe que, parlant d'esport, podria donar-se a Europa una mena d'NBA (BALC2, 41:19).

En qualsevol cas, el que s'ha comprovat amb aquest apartat especial és que els esportistes espanyols, i més concretament la selecció espanyola, generen un sentiment d'adhesió fins i tot en gent que no se sent espanyola, siga pels vincles amb el Barça, per la proximitat, perquè juguen bé..., però el cas és que quasi la meitat dels que no se senten espanyols s'han alegrat dels triomfs en l'Eurocopa i el Mundial. I això almenys significa que el rebuig categòric a la idea d'Espanya és marginal en aquests partits –sense oblidar que aquí hi ha una diferència clara entre el PSPV (completa adhesió a la selecció i vinculada al sentiment espanyol) i el Bloc (adhesió més condicionada). La inclusió en l'estudi dels independentistes ERPV o PSAN hipotèticament hauria propiciat altres resultats, més en la línia del rebuig als representants de la nació espanyola.

Organització territorial de l'estat i dret d'autodeterminació

Passem amb aquest apartat a les implicacions polítiques de les concepcions sobre la identitat territorial, en tant que els entrevistats han hagut de plantejar la seua organització territorial ideal de l'estat espanyol i manifestar una posició quant al dret d'autodeterminació dels pobles. Aquests assumptes concreten de manera més precisa el discurs identitari, en tant que van més enllà dels sentiments o l'adscripció a una determinada identitat territorial: els militants d'aquests partits han de mostrar si les

identitats territorials tenen un reflex polític i, per tant, passem a parlar de sobirania, d'autogovern i de les relacions entre centre i perifèria.

Sent part del programa polític de dos dels partits (Bloc i EUPV) i el model d'organització interna i antic referent d'organització territorial en el cas de l'altre (PSPV-PSOE), no és estrany que *l'estat federal* siga l'opció més esmentada com a forma d'organització territorial de l'estat espanyol. En tot cas, les altres possibilitats que s'han esmentat (més o menys descentralitzadores) també tenen adhesions significatives i, així, una part important del PSPV-PSOE i alguns militants d'EUPV de l'Alacantí consideren que caldria menys autonomia de la que tenim, una recentralització de competències, especialment perquè suposaria un estalvi en un temps de profunda crisi com l'actual:

Jo és que, clar, crec que ara amb la crisi ha eixit molta tela per tallar; les autonomies estan totes endeutades. A més, hi ha duplicitat de competències i, segons interessa, la té l'autonomia o el govern central; això no ho veig jo clar. Caldria retallar competències a les autonomies (PSALA3, 13:30).

També els militants del PSPV-PSOE, en la línia de la posició oficial del partit, destaquen en la resposta que apunta al manteniment de l'actual estat de les autonomies, sense massa canvis, perquè s'entén que ha sigut un model que ha funcionat i ha donat l'equilibri adequat:

A mi, el model que tenim actualment m'agrada. El model autonòmic em sembla un encert i, si bé és de veres que caldria veure potser la possibilitat de no duplicar algun tipus de tramitació burocràtica en algunes administracions, sí que crec que l'Espanya de les autonomies és un encert, vaja. Crec que pot arreplegar millor el sentiment dels ciutadans d'un territori, articular-lo molt millor, estar més a prop d'ells, escoltar-los més directament i, més o menys, donar una resposta el més propera possible a les necessitats de cada territori (PSALA5, 23:18).

En canvi, un estat de les autonomies amb més competències, amb més capacitat d'autogovern, ja és una resposta més habitual en EUPV i el Bloc, i normalment ve acompanyada de reflexions sobre la possibilitat de fer passos més enllà, com la que reproduïm a continuació:

El més realista és el model autonòmic. (...) El que té cabuda ara, amb la correlació de forces que hi ha, és potenciar el model autonòmic que tenim, per a guanyar. Això és

real. Ara, malauradament, amb el PP en el poder, puc pensar que en un moment donat no em fa falta la Generalitat, perquè fa més mal que bé; per exemple, amb el sistema educatiu. Escolta, si finalment acabem com els bascos i jo em fique en una ikastola... m'entens? Si finalment tu et carregues, no el valencià en l'ensenyament públic, sinó directament l'ensenyament públic, que és el que està fent el PP al País Valencià, doncs... (...) Si la Generalitat és autodestructiva, quant a les competències, (...) com està passant, finalment resulta que acabarem avorrint-la. Aquest és el problema. O siga, el sistema autonòmic per a nosaltres és suficient; ara, ben entés, no com l'entenen aquests, que és un "mercadeig" (BALA5, 21:07).

El pas més enllà és, en la major part dels casos, l'estat federal del qual parlàvem, que és el model ideal per a la majoria dels afiliats a EUPV i per a una part important dels que estan integrats en el Bloc i en el PSPV-PSOE, en els nacionalistes seguint les darreres posicions oficials del partit i en els socialistes apel·lant a la tradició històrica de l'organització; de fet, solen esmentar el model federal els militants del PSPV-PSOE socialitzats en la dictadura, com ara PSHOR3:

[Jo faria] un estat federal. (...) Per a mi, crec que seria el millor model, tipus alemany. (...) Espanya és plural absolutament i nosaltres hem de donar suport a idiomes, costums i que cadascú se senta millor a la seua manera (14:25).

Però sens dubte, el partit on més assentada està la tradició federalista és EUPV, perquè aquest és el seu projecte des de fa temps, no l'ha abandonat (cas del PSPV-PSOE) ni l'ha incorporat recentment (cas del Bloc), i per tant, és normal que els seus militants tinguen més interioritzada aquesta fórmula. En qualsevol cas, l'estat federal (o la *República federal*, com solen dir els militants d'EUPV remarcant altres característiques del model d'estat) no sempre voldrà dir més autogovern o més competències, com s'explica seguidament:

Jo personalment sóc partidari d'un estat federal, d'un estat federal en el qual les competències estigueren clares, no com ara; ara realment el títol VIII de la Constitució és un pou sense fons, en el qual, llevat de les forces armades i les relacions internacionals, tot és susceptible de componenda plasmada en lleis de transferència i jo crec, sincerament, que han d'estar delimitades clarament per a acabar precisament amb això (entre altres coses). Quines competències són de l'estat i quines competències serien dels estats federals; això per a mi és bàsic per a acabar amb tot aquest mercadeig que jo abomine, no m'agrada. Per a mi, l'ideal és un estat federal on les

competències estiguen ben definides. També entenent que quan parlem d'estat federal, parlem d'una altra manera d'organitzar la unitat, unitat que no és uniformitat, però sí que és sentiment d'un projecte comú (EUHOR3, 25:43).

En aquesta escalada descentralitzadora que estem seguint com a fil discursiu, també tenim una part important de la militància que considera la possibilitat de la independència dels territoris de l'estat i, en concret, el País Valencià. Això és pràcticament inexistent en el cas del PSPV-PSOE, tingut en compte en alguns casos d'EUPV de l'Horta (que ho entenen com una necessitat de legitimitat democràtica) i prou més freqüent en el Bloc. De fet, en aquesta qüestió el Bloc estaria dividit sobretot entre els federalistes i els sobiranistes. I precisament aquesta mena de dualisme quant a les aspiracions d'autogovern fa que molts dels que opten per una posició més sobiranista afegisquen diferents matisos:

En principi, jo crec que és una qüestió de llibertats i és una qüestió de drets democràtics dels pobles i, per tant, (...) jo el que vull és la possibilitat que el meu poble siga sobirà i decidisca per ell mateix, així com tots els pobles que formen la península Ibèrica; però, anem a veure, crec que no estem ací en el discurs "jo sóc federalista" o "jo sóc independentista", estem en una fase prèvia a tot això. Els catalans van a una altra marxa i els bascos també, però clar, si ací plantege "jo sóc independentista"... bé, no sé. Jo vull que el meu poble decidisca, però si el meu poble decideix en un moment donat qualsevol altra cosa, evidentment jo ho acataré. Una altra cosa és que jo pense que l'ideal seria tenir un estat propi; un estat propi no sé tampoc a quin nivell, sobretot en l'Europa actual no sé quin sentit tindria, perquè al cap i a la fi parlem de cosobirania, (...) cosobirania a Europa, cosobirania en una federació d'estats ibèrics o el que siga (BHOR3, 21:42).

Aquesta cita dirigeix l'atenció cap a una altra de les qüestions fonamentals en el pla polític, el dret d'autodeterminació dels pobles. En general, els militants d'esquerra i centreesquerra d'aquestes tres comarques s'han manifestat a favor del dret d'autodeterminació, però, bàsicament, hi ha una línia discursiva que acompanya l'opinió favorable amb una voluntat emancipadora (lògicament, més present en el Bloc) i una altra que no es partidària de la independència (sobretot els militants del PSPV-PSOE). Però abans cal apuntar que en el PSPV-PSOE, sobretot de l'Alcoià-Comtat, i en la línia de mantenir l'*statu quo* (estat de les autonomies, com veiem abans) també

trobem un discurs que es posiciona clarament en contra de l'exercici d'aquest dret. En alguns casos, es fa al·lusió al procés de descolonització i en aquells casos de països empobrits i dependents sí que es considera que tenia sentit. Però al marge dels que es posicionen en contra per principis i sense cap argument addicional (que també n'hi ha un grup de certa importància), molts veuen un contrasentit que, en un món cada vegada més globalitzat i amb la integració dels estats en la Unió Europea, es plantegen iniciatives fragmentadores:

[El dret d'autodeterminació] em sembla una xorrada, perquè Espanya està dins d'un mercat comú; és a dir, si es tracta de fer-se grans, es tracta de fer-se grans i no de fer-se més menuts. Si el que pretenem és anar a una Comunitat Europea, el que no podem fer és intentar fer-se més menuts encara (PSALC5, 13:30).

Com hem avançat, una de les posicions més habituals, que es reparteix entre el PSPV-PSOE i EUPV és la favorable a l'exercici del dret, però matisant que no s'està per la fragmentació de l'estat i no es votaria a favor de la independència. En el cas d'EUPV, es mostren favorables d'una manera més "automàtica", per dir-ho d'alguna manera, entenent que és part del substrat ideològic del partit, però es fan diferents advertiments, com ara que caldria una majoria suficient per a obtenir una independència, que al País Valencià no és una necessitat compartida per una majoria, o que, en els casos més "avançats" (Catalunya i el País Basc), les motivacions responen a interessos de la burgesia perifèrica. En qualsevol cas, també s'entén que podria servir com a legitimació del projecte comú:

Com la meua organització, sóc partidari d'aquest dret d'autodeterminació. (...) O més que del dret d'autodeterminació, del dret a decidir o, parlant clarament, el dret que tenen el País Basc, Catalunya, (...) les nacionalitats històriques com Galícia, o, si ens posem, tota Espanya, (...) a decidir si volen formar part d'Espanya o no. Cert és que el dret d'autodeterminació, purament, respon al context de descolonització, i, sota el meu punt de vista, no podem dir que Catalunya o el País Basc siguin colònies espanyoles; em semblaria falsejar la història. (...) Però, a banda d'això, jo sóc partidari del dret d'autodeterminació, també perquè crec, entre altres raons, que si formem part d'un mateix projecte el que vull és que la gent estiga a gust, per a començar. Però també perquè crec que s'acabaria amb determinats debats alimentats pel victimisme de determinats nacionalismes perifèrics que em fa la sensació que volen allò bo d'estar

fora de l'estat espanyol i allò bo d'estar dins de l'estat espanyol; i crec que quan un forma part d'un projecte té drets, però també té deures, i solen oblidar-se dels segons. (...) Demà, jo seria partidari de fer un poc això, perquè estic un poc fart del victimisme. Jo demà convocava un referèndum d'autodeterminació i "a veure, què voleu, bascos, catalans (...) esteu a Espanya o no esteu a Espanya?". Sota el meu punt de vista, majoritàriament guanyaria quedar-se dins d'Espanya. Jo crec que la burgesia catalana (...) no vol, perquè significaria, per a començar, eixir de la Unió Europea (EUHOR3, 29:07).

I en el cas del PSPV-PSOE, sorprenentment molts insisteixen que es pot fer aquest pas i no cal témer els resultats, perquè decidir forma part de les democràcies:

A mi [el dret d'autodeterminació] em suggereix que cal ser valents, que no cal tenir por a les coses, i que cal fer les coses amb seny. (...) El meu ideal seria una federació d'estats, però no tinc cap inconvenient a parlar de l'autodeterminació (PSHOR4, 18:12).

Jo crec que [el dret d'autodeterminació] és innegable. Els ciutadans tenen el dret a decidir sempre i, en el cas del dret d'autodeterminació, crec que una societat madura i democràtica difícilment pot impedir-ho, sempre que s'exercisca per vies democràtiques (...). I, a més, és que és lògic, formar part d'una comunitat autònoma o d'un estat no és altra cosa que conviure i el problema de la convivència, com passa en qualsevol parella, és que ha de ser mútua i compartida per les dues parts; no es pot pretendre forçar la gent a pensar de determinada manera o a sentir-se a gust en determinat context, i aleshores jo crec que, en el cas espanyol, ha de veure's amb la naturalitat absoluta que s'ha vist en altres parts del món (PSHOR2, 22:41).

Finalment, l'altra opció dominant en aquesta qüestió, però quasi circumscrita al Bloc, és la que també es manifesta a favor del dret d'autodeterminació però, en cas d'exercir-lo, duu associada la inclinació per la segregació o alguna fórmula que reduïra la dependència de l'estat espanyol. De tota manera, i com apuntava BHOR3, també s'insisteix que són possibilitats que estan molt lluny d'arribar al País Valencià, s'utilitzen expressions com "aquesta no és la lluita ara mateix" (BALA5, 24:12). Però també s'apunta que és un dret que s'ha d'exercir sense ingerències:

Tot poble hauria de poder decidir, però sense preguntar als pobles que tenim al voltant. Si ja hem dit qui som els valencians, doncs decidim els valencians, no preguntem al veí si vol la nostra autodeterminació. Som nosaltres els que hem de decidir (BALA2, 17:47).

Per altra banda, la darrera qüestió que havien d'abordar els entrevistats sobre les implicacions politicoterritorials de les seues identifications és si dins de l'organització territorial de l'estat, siga l'autonòmica, una federal o qualsevol altra, caldria alterar les actuals fronteres en el sentit de noves agrupacions, retallades de territori, etc. En aquest sentit, hi ha certa divisió entre els que modificarien les fronteres de l'actual estat de les autonomies i els que les deixarien tal com estan ara, però potser decantat cap a aquests darrers. Llevat d'incursions generals en el mapa peninsular,⁶⁴⁷ els canvis més esmentats són les unificacions d'Euskal Herria i, sobretot, dels Països Catalans. Aquestes unions o confederacions de Països Catalans o dels territoris de parla basca són esmentades per la gran majoria dels militants del Bloc i molt especialment els de l'Alcoià-Comtat. En el PSPV-PSOE també és aquesta comarca la que concentra la majoria de les escasses respostes favorables a la vertebració administrativoterritorial dels Països Catalans, mentre que en EUPV és una posició mantinguda sobretot pels militants de l'Horta de València.

Considerant el que hem vist en els documents polítics dels partits, i que, com hem detectat, gran part de la militància del Bloc ha assumit el marc nacional valencià, sorprèn la significativa adhesió per part dels afiliats nacionalistes a la idea dels Països Catalans en un hipotètic canvi de fronteres interiors de l'estat.⁶⁴⁸ No sorprèn tant que l'Alcoià-Comtat concentre la major part d'aquestes filies pel que ja hem comentat en les "Consideracions metodològiques i analítiques"; o que en EUPV de l'Horta trobem bastants militants que formarien uns Països Catalans dins de la República federal, perquè precisament a l'Horta és on la *tercera via* s'ha fet més visible en el Bloc i la necessitat de contrast per part d'EUPV (fusterianisme enfront de tercera via) potser és major. Respecte del cas del Bloc, aportem precisament la cita d'una militant que havia

⁶⁴⁷ S'arriba a mencionar una possible província del sud-est amb Múrcia, Almeria i Albacete (EUHOR5); en un sentit paregut, incorporar algunes comunitats autònomes uniprovincials com la Rioja o Múrcia a altres comunitats (PSHOR7); la República federal ibèrica, que inclouria Portugal, com va plantejar l'escriptor José Saramago, referent de l'esquerra en terres lusitanes i també a l'estat espanyol (EUALA4 i EUHOR5); la recuperació dels antics regnes medievals "a l'estil de Gran Bretanya" (BALA6); configuració etnolingüística del País Valencià, deixant només els territoris catalanoparlants, i cedint Utiel-Requena i Villena a Castella i part de l'interior de Castelló a Aragó (PSALC4); o formar una gran Castella, que conviuria amb els Països Catalans, Euskal Herria, Andalusia i Galícia (PSALC7).

⁶⁴⁸ En qualsevol cas, recordem que també les ponències polítiques del Bloc parlaven de la possibilitat (no és una reivindicació) de confederar-se amb els altres països de parla catalana si aquesta fóra la voluntat dels pobles respectius.

afirmat molt emfàticament el marc nacional valencià i després planteja aquesta confederació (partint del reconeixement previ del País Valencià, però):

El País Valencià com a tal, però confederacions, més enllà, sí, clar, amb Catalunya i amb les illes Balears, per qüestions lingüísticoculturals, però també per qüestions econòmiques (BHOR5, 30:57).

Consideracions sobre la llengua i el secessionisme

El retrat lingüístic dels entrevistats ens deixa una gran majoria de valencianoparlants, i la major part d'ells utilitzen la llengua pròpia habitualment (especialment els militants de l'Alcoià-Comtat i els del Bloc), però els que tenen el valencià com a llengua materna són aproximadament la meitat, i per tant, s'endevina un compromís posterior, una presa de consciència (els que la tenen com a llengua materna per a continuar parlant-la i els que no, per a recuperar-la o adquirir-la i fer-ne ús). També més o menys la meitat han cursat l'assignatura de valencià (els nascuts a partir dels setanta, bàsicament), però molt pocs han fet alguna part de l'ensenyament obligatori en "línia valenciana" (i en el Bloc no trobem una proporció molt superior a la dels altres partits). En canvi, novament la meitat d'aquests militants han fet cursos de valencià per a adults (Escola Oficial d'Idiomes, els cursos de Carles Salvador, cursos universitaris per a preparar els exàmens de la Junta Qualificadora, etc.) i aquí sí que destaca el Bloc per damunt dels altres partits.

Les variables lingüístiques, per altra banda i com era d'esperar, tenen bastant incidència en moltes de les qüestions tractades fins al moment, com ara si s'inclou la identitat valenciana en l'autodefinició, el sentiment valencià/espanyol/català, el tipus d'organització territorial per a l'estat espanyol, la posició respecte del dret d'autodeterminació o el fet de considerar-se nacionalista valencià. De tota manera, de les que hem repassat en el paràgraf anterior, algunes determinen més que altres: que el valencià siga llengua materna tot just influeix en el sentiment valencià/català o en la seua translació al terreny polític; que s'haja cursat l'ensenyament obligatori en valencià té sobretot incidència en una posició més favorable a l'autodeterminació, les opcions més descentralitzadores o el marc Països Catalans (les qüestions més polítiques), però no tant en el sentiment valencià o català. En canvi, parlar valencià de

manera habitual o haver fet cursos de valencià per a adults tenen una influència més general en les qüestions que hem repassat fins ara. En definitiva, podríem dir que l'ús social de la llengua i la preocupació per parlar-la correctament impliquen una inclinació major cap al valencianisme (sentimentalment i políticament).

Per altra banda, llevat de dos casos d'un perfil semblant (dones de mitjana edat, no universitàries, castellanoparlants, de pares que tampoc parlaven valencià, militants del PSPV-PSOE de l'Alacantí i que almenys una d'elles confessava no estar molt assabentada sobre qüestions lingüístiques i identitàries), tots els altres entrevistats tenen clar que el valencià és la mateixa llengua que el català, com certifiquen les autoritats lingüístiques (l'Institut d'Estudis Catalans, l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i, sobretot la reconeguda oficialment com a tal, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua). No obstant això, alguns d'aquests entrevistats, particularment els d'estudis no universitaris, i sobretot del PSPV-PSOE, però també d'EUPV i algun cas aïllat del Bloc, no fan una afirmació rotunda ("són la mateixa llengua"), sinó que opten per respostes relativitzadores, que en el cas del PSPV-PSOE solen ser del tipus "són paregudes, tot i que hi ha diferències"; i en EUPV més aviat "són pràcticament la mateixa llengua, però hi ha diferències". Un dels casos aïllats del Bloc es tracta d'un militant de l'Alacantí que representa un discurs atípic dins de l'organització per moltes raons⁶⁴⁹ i la seua opinió sobre la llengua és una d'aquestes singularitats, perquè considera que les diferències entre la parla de, per exemple, Barcelona i el valencià són massa marcades per a qualificar-les simplement com a dialectes; creu que s'ha de fer un pas més enllà:

[El valencià] és una modalitat lingüística de la mateixa llengua, és a dir, és una entitat supradialectal perquè la diferència va més enllà de la parla, es tradueix a l'escriptura, en la flexió verbal, en les expressions i frases fetes, etc. És a dir, hi ha diferències gramaticals massa fortes per a considerar-la un dialecte. Per això jo crec que és una modalitat, és a dir, és una altra forma de parlar català, però amb una diferència massa

⁶⁴⁹ Es confessa ideològicament de dretes; és abans de res alacantí i afirma que "ser alacantí és la meua manera de ser valencià"; es confessa terceravista i admet que dins del Bloc té l'etiqueta de "blaver", però un particular blaver alacantinista, molt lligat als símbols més populars d'Alacant (Hèrcules, Fogueres, excursionisme pels indrets més singulars de la ciutat i el seu terme, enaltiment del patrimoni, etc.); no està en contra de l'existència de les diputacions, perquè garanteixen una parcel·la de poder alacantí; i aposta per recuperar l'organització territorial de l'estat del segle XV, amb una distribució per regnes i corones.

forta perquè siga la mateixa llengua. Però tampoc és una llengua diferent. Dialecte seria diferenciar el castellà de Madrid del castellà de Sevilla i modalitat es diferenciar el català de Barcelona del català de València (BALA6, 32:29).

En qualsevol cas, insistim que, a grans trets, podríem dir que la unitat de la llengua no està qüestionada pels militants d'aquests partits, i menys encara els del Bloc. Per tant, quan s'ha preguntat pel *secessionisme lingüístic* i les motivacions que hi ha darrere, pràcticament tots partien de la posició contrària i han fet una aproximació a les anàlisis que podem trobar en la literatura fusteriana (Bello, 1988; Burguera, 1991; Cucó, 2002; entre altres): es tracta d'una combinació d'interessos polítics i econòmics de l'oligarquia valenciana (espanyolista), juntament amb una mena de sentiment d'inferioritat enfront de Catalunya, que duu a desenvolupar una estratègia de *divide et impera* per part de la dreta, que impulsa el particularisme valencià per a trencar amb el marc dels Països Catalans, que era l'aposta nacional del fusterianisme. Aquesta estratègia també estaria alimentada pel valencianisme sentimental i folklòric de l'Horta lligat a la dreta i al règim franquista, per certa dosi d'ignorància, i per una forta castellanització del cap i casal (de les elits per suposat, però també de bona part del poble que les segueix i, per tant, l'estratègia d'una llengua independent partiria de sectors poc interessats en ella). Aquí hem combinat tots els arguments que assenyalen els entrevistats perquè els uns i els altres estan relacionats, però, evidentment, cada entrevistat emfatitza un, dos o, com a màxim, tres aspectes dels que hem apuntat per a servir la seua explicació del fenomen. Vegem-ne alguns exemples:

El valencià és un dialecte del català; el que passa és que això s'ha emprat com a arma política i el que estan intentant, d'alguna forma, és carregar-se la llengua i les nostres arrels culturals, i desvincular-les de Catalunya i, ja et dic, més que res per motivacions polítiques. (...) En el seu moment, l'únic que volien, d'alguna forma, era acabar amb el valencià (PSALC6, 22:07).

Crec que això va ser un problema potenciat per (...) Abril Martorell i polítics de la transició, la María Consuelo Reyna... tota aquesta gent. (...) Van ser els responsables polítics, aprofitant-se de grups ultraconservadors, analfabets. (...) En aquell moment hi havien moltes coses confuses, (...) i va haver-hi molt de grupuscle que manipulava. (...) Volien trencar amb projectes i il·lusions comuns, el PSPV d'aleshores, per exemple, que volia aconseguir un estatut més digne, un estatut per una altra via, potenciar el

nacionalisme valencià de veres, lligat als Països Catalans (en aquell moment amb força). (...) Van fer molt de mal (BALA4, 42:51).

Darrere d'això hi ha interessos de caire econòmic i polític en un moment determinat. (...) Òbviament, si Millán-Astray fóra valencià seria secessionista i diria "¡Muera el catalán y muera la cultura!". És l'intent de matar tot allò que signifiqui cultura, defensa de la identitat; que ve a ser això de Millán-Astray, és a dir, el llaurador d'Alcàsser intentant-li explicar a un fillòleg perquè el valencià és diferent del català; a més, explicant-li-ho (...) convençut, apassionat... Doncs bé, el que vostè diga. (...) Són explicacions des dels budells, però darrere hi ha un interès (EUALC5, 32:57).

Aquí no podríem apuntar diferències importants entre partits; tots ells participen d'aquestes argumentacions, encara que potser en EUPV domine l'explicació dels interessos polítics i econòmics sobre altres matisos, que se solen fer en els altres partits i especialment en el Bloc. Concretament en el PSPV-PSOE és on trobem explicacions més comprensives amb el blaverisme (sobretot fora de l'Horta), arguments com ara que es tracta senzillament d'un patriotisme o un particularisme valencià desvinculat de Catalunya, o que històricament hi ha hagut diferències culturals que tenen el seu reflex en aquest tipus de moviment:

Em sembla que és un sentiment del poble. El valencià no se sent català, ni s'identifica amb el català, aleshores els valencians i els polítics valencians intenten allunyar-se dels catalans. Però és més perquè nosaltres no ens veiem ací tampoc, eh? (PSALC5, 19:08).

Em sembla totalment lícit per la seua banda. Cadascú, cada persona és lliure de pensar com vulga i aquesta és la grandesa de la democràcia. (...) Si ells pensen així estan totalment en el seu dret. Evidentment, similituds hi ha; l'arrel, el naixement inicial sí que pot ser del mateix lloc, tot i que, clar, opinions pot haver en aquest sentit les que vulgues i més. Potser no sols els sectors de l'Horta valenciana: te'n vas a Catalunya i els preguntes si creuen que el valencià és el mateix que el català i potser molts et diguen absolutament i tancadament que no i altres que absolutament i tancadament que sí. Ja et dic, cadascú està en el seu dret d'opinar el que vulga i, si ells ho senten així, per què no? (PSALA5, 40:04).

En un altre nivell, la *desafecció d'Alacant* al projecte territorial valencià és una altra escissió històrica en termes identitaris que pateix el valencianisme. Tot i que no té relació amb el secessionisme lingüístic, sí que està basat en part en la major

castellanització de les terres del sud. En aquest estudi empíric, també s'ha preguntat per aquesta qüestió i més tenint en compte que una de les comarques investigades és precisament l'Alacantí. Les explicacions més habituals apunten al centralisme valencià i, precisament, a la major castellanització d'Alacant (en moltes ocasions s'afegeix que "per major contacte amb Múrcia"). Aquí, tot i que també s'al·ludeix en alguns casos a la intervenció de la dreta alacantina i a interessos econòmics i polítics, no són arguments amb tant de pes com en el secessionisme politicolingüístic i l'anticatalanisme. L'explicació se centra, per tant, en una actitud autosuficient de les elits del cap i casal (i els militants de l'Horta són els que més accent posen en això), que fa que València mire només cap a si mateixa i la seua àrea d'influència immediata i molt poc cap a un sud llunyà i castellanitzat. Justament, el procés de castellanització incrementa la desafecció dels alacantins, perquè el valencià és, literalment, la llengua "de València" i, si a això s'afegeix aquesta actitud distant i autosuficient de la capital autonòmica, el rebuig d'una part de la població alacantina està servit, segons els arguments dels entrevistats. També ha eixit en alguns casos (sobretot per part d'entrevistats de l'Horta) les "enveges" que solen aparèixer en les relacions centre-perifèria, en aquest cas de la perifèria cap al centre. En aquest sentit, quan es fa referència a qüestions politicoeconòmiques es parla d'elits en competència i de la impugnació que fan les de la perifèria sud respecte de la concentració de poder i capital en el centre. Amb tot el que hem dit en aquest paràgraf com a referència, vegem alguns fragments del discurs de la militància valenciana d'esquerra i centreesquerra, considerant que no hi ha hagut en aquest cas diferències destacables entre partits:

No sé, jo sempre he escoltat piques, per exemple entre Falles i Fogueres. (...) Canal 9 ens ha menyspreat prou durant molts anys, hem eixit poc i malament... Sempre hi ha hagut aquestes cosetes. Fins i tot amb l'idioma: Alacant ciutat no és valencianoparlant; s'ha anat perdent i a València no [tant]. Són coses que ens separen; en compte d'unir-nos, ens separen (PSALA1, 25:16).

Jo pense que s'ha fomentat molt des de baix a dalt i des de dalt a baix; s'ha fomentat des del poder [valencià] el menyspreu, la ignorància del que era Alacant i les comarques del sud, des de la dreta i des de l'esquerra, des del PSOE fins al PP. Jo crec

que hi va haver un primer intent en aquell govern preautonòmic en que estava Barceló, de la UCD, que era un home d'Elx, conciliador, va haver-hi un intent de difondre, de fer... Igual que la gent del PSPV, aquell grupet del PSPV amb il·lusió, que a Alacant va ser important, però que els van fagocitar. (...) Els alacantins estan pressionats per totes les comarques del sud, que són terres de frontera, amb Múrcia i amb la Manxa. [Alacant] està molt lluny del poder. (...) Després de la Guerra Civil han vingut pobles enters de la Manxa i de Múrcia ací; (...) i els d'ací era com si no existiren, estaven acovardits. (...) Igual que els valencians amb els catalans, ací [a Alacant] l'enemic ha sigut València; i continua, si no mira qualsevol periòdic: "Valencia nos quita, Valencia no nos da, Valencia...", i de víctima; els alacantins [van] de víctima, però en el fons els la bufa tot, als que manen, eh? (BALA4, 45:12).

Jo crec que Alacant, com a província, té un fet diferencial respecte de Castelló i València i, aleshores, pot veure (...) la realitat d'una manera més perifèrica com ocorre amb la Comunitat Valenciana respecte de l'estat espanyol, fins i tot sentir que no està adequadament tractada per, en aquest cas, la Generalitat, o no rep el finançament que necessita, o que es prioritza abans València i l'àrea metropolitana de València davant de la resta de la Comunitat Valenciana. No és només un fet que afecta Alacant, sinó també parts de la província de Castelló i parts de la província de València poden sentir certa distància respecte d'una manera de procedir en la qual s'afavoreix més València ciutat i l'àrea metropolitana que la resta de la comunitat autònoma. És una cosa que s'entèn, és lògica, i són reivindicacions, a més, molt, molt i molt lògiques (PSHOR2, 37:52).

Finalment, igual que s'ha dit de vegades que l'anticatalanisme valencià és una estratègia de la dreta espanyolista per a trencar amb un amenaçador projecte dels Països Catalans, que qüestionaria seriosament la unitat d'Espanya, alguns militants del Bloc apunten una estratègia semblant en el cas alacantí: en aquest cas és el provincianisme (part de l'espanyolisme) que vol minar un projecte nacional valencià i que es fomenta sobretot des de la dreta i determinats mitjans de comunicació. També en algun cas aïllat es parla d'un sentiment alacantí (identitat local/provincial) fortament arrelat en el poble i que cal respectar perquè aniria més enllà dels interessos de les elits de la capital del sud.

Qüestions simbòliques

En aquest apartat es farà referència sobretot als dos símbols que més van determinar la coneguda com a Batalla de València, la bandera i el nom del territori valencià. Així mateix i abans de fer el nostre contrast entre el discurs del partit i el dels militants, també hem preguntat als entrevistats si perceben que les seues preferències respecte dels símbols són les mateixes que té oficialment el partit. Per altra banda, després que aquestes qüestions (les simbòliques) hagen tingut un protagonisme decisiu en aquella batalla ideològica de la transició a València, volíem saber també (i així ho hem preguntat) si la militància, més de trenta anys després, considera que els símbols tenen importància. L'apartat conclourà amb una nova aproximació a la interrelació identitat territorial-esport i concretament al món del futbol, però ara centrats en qüestions simbòliques; específicament, volíem saber quina era l'opinió dels entrevistats sobre el sobtat ús massiu de la bandera d'Espanya a partir de la victòria de la selecció de futbol en l'Eurocopa 2008 celebrada a Àustria i Suïssa.

Com és tradició en tota l'esquerra des de les aportacions que fa Fuster (1962), la denominació més habitual és molt clarament *País Valencià*, però una part de la militància utilitza aquest terme sempre i altra la té com a denominació de referència, però també fa ús d'unes altres, com ara Comunitat Valenciana o València, moltes vegades condicionats pel context (dins d'aquest grup, sobretot en el cas dels partits d'àmbit estatal, ha sigut habitual assenyalar que dins del partit s'utilitza País Valencià i en la vida quotidiana Comunitat Valenciana). En el cas del Bloc dominen els que fan ús de País Valencià únicament, però els que recorren a aquesta denominació en el PSPV-PSOE i EUPV es reparteixen entre l'ús únic i el combinat amb altres denominacions de tant en tant. Per altra banda, i en la línia institucional del partit, en el PSPV-PSOE té certa importància l'ús exclusiu de *Comunitat Valenciana*, mentre que en EUPV és poc habitual i en el Bloc inexistent. Finalment, la denominació *València* per al conjunt del territori és molt minoritària en el Bloc i el PSPV-PSOE, i inexistent en EUPV. Per comarca, hi ha una diferència important entre l'Alacantí i les altres dues demarcacions, perquè l'ús de Comunitat Valenciana està més estès en terres alacantines, tant de manera exclusiva com alternatiu a l'ús preferent de País Valencià. Però també podríem dir que l'ús de Comunitat Valenciana està associat en aquest estudi a les posicions

menys sobiranistes o menys descentralitzadores (sobretot presents a l'Alacantí). En qualsevol cas, podríem dir, a grans trets, que es manté la fidelitat a aquesta denominació, diguem-ne, fusteriana, per al territori, fins i tot en el PSPV-PSOE, que és on podem endevinar una línia discursiva més institucional.⁶⁵⁰

Passa una mica el mateix amb la *bandera*, perquè la quadribarrada (la comuna a tots els Països Catalans i que no duu la franja perpendicular blava) és també el símbol preferit per la militància d'aquests partits. En qualsevol cas, l'absoluta inclinació dels afiliats del PSPV-PSOE de l'Alacantí per la bandera oficial, la senyera amb el blau (evidentment, per una posició institucionalista, més que per blaverisme), fa que en aquest partit i aquesta comarca domine lleugerament la preferència pel símbol estatutari. Siga com siga, això no ho trobem en el PSPV-PSOE de l'Alcoià-Comtat o en el Bloc de l'Alacantí (tot i tenir un patró de resposta més heterodox que els de l'Horta o l'Alcoià-Comtat), que es decanten clarament per la quadribarrada. On trobàvem un vincle sentimental més clar amb Catalunya, l'Alcoià-Comtat, és el segment on més clarament observem una inclinació per la quadribarrada. Hem de recordar, en aquest sentit, que Alcoi era un dels municipis que històricament tenia una quadribarrada com a bandera pròpia (amb l'afegit dels escuts de Sant Jordi i de la vila), i que els altres municipis importants de la comarca (Cocentaina, Muro, Banyeres o Penàguila, que en temps del Regne era vila real amb vot en les Corts) incorporen una quadribarrada romboïdal als seus escuts.

Per altra banda, al marge d'aquest "duel" entre la quadribarrada i la senyera oficial, decantat cap a la primera, símbol "tradicional" del valencianisme fusterià, trobem altres dos patrons de resposta que, tot i que no tan estesos, cal esmentar. Primerament, una part important de la militància, especialment del PSPV-PSOE, manifesta manca de preferència per una bandera o altra, i això es diu bé des de posicions internacionalistes (on les banderes territorials no tindrien massa cabuda), bé des d'una desafecció respecte del País Valencià (militants que no se senten especialment valencians, sinó més aviat espanyols). Per una altra banda, un petit grup

⁶⁵⁰ Recordem, però, que, durant el període en què va ser secretari general del PSPV-PSOE Jorge Alarte, es va intentar la modificació del nom Partit Socialista del País Valencià-PSOE per la de Partit Socialista de la Comunitat Valenciana-PSOE i que això es va presentar fins i tot a un congrés nacional (l'XI, el 2008), però els delegats allí presents van rebutjar la proposta per a una majoria aclaparadora.

de militants, sobretot del Bloc (els que més assumit tenen el marc nacional valencià), prefereixen una bandera que singularitze el País Valencià (enfront dels altres països de l'antiga Corona d'Aragó), però que no siga la controvertida "blavera", sinó una quadribarrada que incorpore l'escut de la Generalitat, el de Pere el Cerimoniós, representatiu del Regne de València, que és una ensenya que s'ha popularitzat darrerament entre els cercles valencianistes. Aquestes opcions (com també l'ús de la senyera oficial) estan en la línia de l'obertura del Bloc a altres símbols i denominacions que puguen representar els valencians i que permeten la incorporació de més sectors al projecte nacional valencià. En qualsevol cas, insistim que són encara opcions minoritàries dins del conjunt del valencianisme i específicament dins del Bloc.

De manera rotunda o amb matisos, la gran majoria dels entrevistats opinen que les consideracions que ells fan sobre els símbols són les mateixes que fa el seu partit. De tota manera, hi ha una altra lectura possible i és que si agreguem els que fan matisos i els que directament consideren que la seua postura no és la de l'organització a la qual pertany també sumem una majoria que marca més o menys distàncies respecte de la posició del partit. Per tant, diríem que podem trobar aquests tres tipus de contrast amb el partit (no és el mateix plantejament, sí que ho és o és el mateix amb algunes excepcions), però amb domini de les posicions pròximes a la formació política. Una altra vegada els segments més fusterians (per dir-ho d'alguna manera), l'Alcoià-Comtat i EUPV, són els que se senten més alineats amb la postura oficial del partit sobre els símbols. En el cas de l'Alcoià-Comtat, s'explica perquè les executives locals i comarcals dels partits fan aquí ús invariable de la quadribarrada i de la denominació País Valencià i això fa que una majoria se senta pròxima al seu partit. I en EUPV, la posició oficial sobre els símbols és la més ferma i la que ha experimentat menys canvis al llarg dels anys. Pensem que en el Bloc s'ha produït en les dues darreres dècades un intens debat sobre aquesta qüestió, que ha dut a una relativització de la postura oficial; i en el PSPV-PSOE, ja des de l'època de domini de les institucions (anys vuitanta i noranta), s'han acceptat els símbols d'un Estatut que han contribuït a redactar i que han reformat amb el PP recentment. Per tant, en el Bloc i en el PSPV-PSOE la posició sobre els símbols no és tan rígida i s'intenta que siga una qüestió respecte de la qual es produïsquen cada vegada menys polèmiques, entenent que aquestes beneficien

principalment a la dreta, que és la que ha sabut rendibilitzar l'assumpte. De tota manera, aquestes postures més laxes o indeterminades, lògicament, generen certa confusió en la militància, perquè, per exemple, en el PSPV-PSOE, entre els que creuen que la seua posició no és la del partit (que són pràcticament majoria) tenim tant afiliats que prefereixen la quadribarrada com els que s'estimen més la senyera oficial, o tant els que diuen País Valencià com els que opten per Comunitat Valenciana; i en el Bloc la majoria es veu obligat a matisar la seua contestació, amb arguments que van en la línia del que acabem de comentar, és a dir, relativització de la posició sobre els símbols, acceptant els que procedisquen de les diferents tradicions del valencianisme; s'ha respost majoritàriament "País Valencià" i "quadribarrada", que han sigut acceptats tradicionalment per la UPV i després pel Bloc, però es puntualitza que la posició ara no és tan rígida:

[Les consideracions que jo faig sobre les qüestions simbòliques] *no sempre són les que fa el Bloc. (...) Jo he anat a congressos i no és que el Bloc no defense el que jo defense, sinó que és obert. (...) Dins del Bloc també hi ha diversos corrents i hi ha gent que duu molt dignament una estelada i hi ha gent potser que pot dur una blavera* (BALA1, 28:07).

Sí, [el Bloc fa les consideracions que jo faig], *potser amb concessions, però sí que les fa. Una vegada hi va haver una batalla per allò de si amb el blau o sense el blau, (...) i, anem a veure, jo, com el Brassens, muir per les idees, però de mort lenta, és a dir, jo crec que si has de cedir en alguna cosa amb els símbols per a aconseguir quelcom, m'és exactament igual; crec que cal ser pragmàtics i que això no és per a esquinçar-se les vestidures. (...) És possible que [el Bloc] haja fet concessions, (...) però per a mi estupend, m'és exactament igual si era per un bon motiu* (BHOR2, 31:10).

En realitat, en el terreny simbòlic la posició de la militància del Bloc és, en general, tan fusteriana com ho puga ser la dels afiliats a EUPV, però la direcció del partit ha optat per una relaxació en aquesta qüestió per a integrar una minoria i eixamplar el seu projecte; i a hores d'ara els militants ho van assumint.

Respecte de la importància que atribueixen els militants a les qüestions simbòliques, les respostes presenten totes les possibles gradacions (gens, poca, certa i molta importància) amb una proporció semblant, però potser es decanten una mica cap a una importància menor. Els segments que escapen a la tendència general d'una

relativa importància tendent a “poca” són EUPV de l’Alacantí, els militants de la qual els concedeixen en general molt poca importància (especialment si, com en aquest cas, tenen a veure amb les identitats territorials),⁶⁵¹ i els del Bloc de l’Alcoià-Comtat i l’Horta, que els donen més importància que la resta, i que, si bé poden estar d’acord amb la línia oficial del partit (s’ha de ser menys rígids en aquesta qüestió), continuen pensant que els símbols són un assumpte al qual se li ha de dedicar certa atenció, i en alguns casos s’afegeix “per desgràcia” (BHOR4, BHOR5) o “però altres coses són més importants” (BALC1, BALC3, BALC6). Sembla que hi ha una mena de tensió entre un passat d’importància (traumàtica) dels símbols, i un present en què es vol posar l’accent en altres coses. El sentiment dels militants del Bloc es podria resumir en aquesta resposta bastant gràfica d’una afiliada de l’Alcoià:

A veure, a mi m’agraden [els símbols], però és una qüestió de gust, és a dir, jo veig una senyera i m’agrada veure-la o dir-li al meu país “País Valencià”. Que si per posar una senyera o no posar-la, per exemple, en un acte com una trobada d’Escoles Valencianes, tinc problemes? (...) em sembla absurd; no posem la senyera i “xim-pum”, i la trobada es fa, perquè és molt més [important] que una senyera (BALC5, 20:56).

Però, tot i aquest retrocés de la importància de les qüestions simbòliques entre els nacionalistes valencians, cal subratllar que, en general, encara expressen més atenció a la bandera, les denominacions, l’himne valencià, etc. que els altres partits, potser també perquè, al cap i a la fi, la referència territorial del PSPV-PSOE i EUPV va més enllà del País Valencià (l’estat espanyol) i en el nacionalisme es té més present la simbologia valenciana.

Finalment, tornem al futbol però ara per a abordar, com és preceptiu en aquest apartat, qüestions simbòliques i, més específicament, l’ús de la bandera espanyola a partir dels èxits de la selecció (vegeu el capítol “El cas de l’esport com a instrument reforçador del sentiment nacional”). Recordem que, majoritàriament, els militants d’aquests partits s’havien alegrat de les victòries d’Espanya, tot i que bona part

⁶⁵¹ En qualsevol cas, aquests militants esquerrans de l’Alacantí solen acompanyar la concessió de poca importància a les qüestions simbòliques amb una comprensió del seu paper dins de la política, tal com planteja EUALA1: “[Aquestes qüestions] sí que tenen importància, perquè afecten a sentiments que té molta gent, tot i que jo no els compartisc personalment. Però accepto la necessitat política de tenir-los en compte” (18:52).

utilitzava arguments justificatius allunyats de la sentència “perquè són espanyols”, com ara “perquè són del Barça”, “perquè juguen bé”, “perquè la gent està contenta”, etc. Ara, quan s’ha preguntat què els semblava l’increment de l’ús de la bandera espanyola arran d’aquests triomfs fins al punt d’un ús que es podria qualificar de massiu (especialment en relació a la situació anterior, quan semblava que existien prejudicis que impedié fer el pas d’exhibir la *rojigualda* amb normalitat), hem trobat una gran varietat de respostes, però dominen els entrevistats als quals no els ha agradat aquesta presència sobtada del símbol espanyol en les façanes, cotxes i carrers del País Valencià i de la resta de l’estat. De tota manera, les diferències per partit són aquí molt acusades i, per tant, anem a aturar-nos en aquesta variable de segmentació, que acompanyarem amb les explicacions que els entrevistats han fet sobre el seu grau de satisfacció.

En el *PSPV-PSOE* dominen els que es van alegrar d’aquesta exhibició patriòtica, tot i que també hi ha una part important d’indiferents. El que tot just trobem són militants als quals no va agradar la presència de banderes espanyoles després de les victòries. Però centrem-nos en els que sí que es van alegrar, que és el sentiment majoritari en els entrevistats del *PSPV-PSOE*. Aquests militants estaven satisfets per l’ús massiu de la bandera, sobretot perquè implicava la normalització d’aquest símbol i que deixara de ser un monopoli de la dreta. En certa mesura, s’ha sentit com el trencament d’un prejudici (el que associava la *rojigualda* al nacionalcatolicisme franquista), que impedia la normalitat i l’homologació a altres estats democràtics que exhibeixen la seua ensenya sense problemes. En molts casos, s’assenyala la marca “Gobierno de España” de Rodríguez Zapatero com una primera intenció política en aquest sentit, com ja hem apuntat nosaltres en altres apartats,⁶⁵² però el futbol ha donat el pas definitiu:

Jo crec que això ha normalitzat un poquet el tema dels símbols nacionals i els ha llevat una miqueta aquest nacionalisme ranci, antic, franquista. D’alguna manera, hem rescatat mitjançant l’esport i aquests èxits a Europa i en el món (...) els símbols nacionals. Se suposa que totes les comunitats estem sota aquest símbol general, i d’alguna manera el personal l’ha fet seu. Aquest rebuig de moltes zones, perquè venia

⁶⁵² Vegeu els epígrafs “Nacionalisme espanyol: entre tradicionalisme i patriotisme constitucional” i “Alguns apunts més sobre l’esquerra estatal i la nació” en el capítol “Dinàmica centre-perifèria en el règim actual”.

imposat i (...) exclouïa els símbols valencians o catalans o del País Basc o d'on fóra, doncs en aquest moment sembla que s'ha rescatat un poquet i és perfectament compatible: un pot ser català i, a més, quan guanya Espanya, alegrar-se, no s'ha d'amagar. (...) Sí, d'alguna manera ha normalitzat això; aquestes coses, si les mires en positiu... I ha sigut un mèrit de la gent en general no permetre que les faccions més feixistes i més nacionalistes espanyoles s'apoderaren d'això. [La població] ha furtat un poc a aquesta gent el símbol; i al PP també, amb aquest apoderament que feien de la bandera i dels colors. (...) També "Gobierno de España" amb els colors ha sigut un treball en aquest sentit, s'ha fet molta pedagogia d'aquest aspecte; jo crec que ha sigut un encert. És el que ens falta fer a nosaltres ací; el PP (...) al País Valencià s'ha fet l'amo dels símbols, i com que nosaltres encara estem així que ens fa un poc d'angúnia el blavet i no sé què, doncs ha estat un poc imposat, t'impedeix apoderar-te d'això i fer-ho teu, perquè t'ho han imposat i encara et queda així... (PSHOR1, 1:09:20).

[Va estar] molt bé, molt bé. Ací es va veure que aquestes diferències que tantes vegades volen marcar-nos més de quatre realment no existeixen. És tot un interès polític per a obtenir quatre vots, i no el que realment la ciutadania pensa. Crec que la gent no és tan visceral com sembla. Ens sentim tots molt orgullosos d'haver nascut en aquest país en el qual vivim. (...) El problema és que la dreta fa mal ús de certes coses, entre altres, la bandera, i aleshores jo crec que ací (...) la gent no en va fer un ús identificat amb la dreta. (...) [La bandera] no pertany a un grup o un altre, la bandera és de tots els espanyols. El que van fer els espanyols és sentir-se identificats i orgullosos. Fins a aquest moment, molta gent, perquè no els identificaren amb la dreta, no feia ús d'ella, però, vaja, pense que això és patrimoni de tots els espanyols, no d'un partit polític en concret. Això ja va passar fa molts anys i la gent que intenta que això continue sent així està molt equivocada (PSALC1, 37:36).

Per la seua banda, els militants del PSPV-PSOE que s'han mostrat indiferents davant d'aquesta exhibició patriòtica lligada al futbol atribueixen aquest fenomen a una mostra d'alegria sense cap més consideració de tipus polític o politiconacional.

En el cas d'EUPV, tenim la major varietat de respostes, però dominen aquells als quals no els va agradar l'ús massiu de la bandera i els indiferents. Respecte d'aquests darrers i el grup que va veure de relatiu bon ull l'exhibició de l'enssenya, es reparteixen entre explicacions com la que sol fer la militància del PSPV-PSOE (va ser la normalització de l'ús de la bandera; ja no és monopoli de la dreta) i atribuir el fenomen a una combinació d'alegria i nacionalisme espanyol:

Es va aprofitar l'ocasió per a fer, jo què sé, exaltació de "som espanyols, som els millors". (...) Va ser com per a dir "mira aquests com estan aprofitant l'ocasió per a dir 'Espanya! Espanya!', 'Espanya unida cap endavant, tots junts i tal', 'Viva Espanya!'". Era un poquet de dir "no aprofiteu tant l'ocasió!". (...) A mi [les façanes plenes de banderes] no em causaven mala sensació ni rebuig, perquè entenien que és un moment de felicitat col·lectiva, tot i que és trist que el futbol siga un moment de felicitat col·lectiva, però bé, és així, i és un element que uneix molt la gent; però també vaig entendre que s'estava aprofitant molt el moment per a fer un altre tipus de reivindicació per darrere que no tocava. Els polítics feien declaracions en un doble sentit: estem molt contents que Espanya siga la campiona i tal, però també "això demostra que Espanya és un poble unit!, perquè Espanya junta..." i ja el llantó se'ls veia a distància (EUHOR1, 52:07).

Però a Esquerra Unida, com hem apuntat abans, la sensació dominant era la de rebuig a aquest ús massiu de l'enssenya espanyola, siga des d'una òptica internacionalista o valencianista, perquè se'n va fer una lectura en termes d'exaltació patriòtica espanyola:

Home, pense que estratègicament van ser utilitzats per la dreta. Clar, això dut a una població que està demostrat que no té una cultura [política] molt potent, per dir-ho d'alguna manera, doncs en l'eufòria tothom entra en el joc. Pense que ací la dreta s'ho va muntar molt bé per a promocionar el nacionalisme espanyol. I de pas, com en la selecció un percentatge prou gran dels jugadors eren de Catalunya i del Barça, doncs era una manera de tocar els nassos un poquet. Segurament la majoria dels que anaven pel carrer no es muntaven aquesta historieta, ho feien de manera totalment natural, però pense que la mà que tot ho domina estava darrere. Igual que està darrere la mà que tot ho domina en les banderes d'Espanya que es llueixen en els partits del Reial Madrid; a mi això em toca els nassos, perquè jo sóc del Reial Madrid i no m'agrada que es faça aquest ús de la bandera espanyola (EUHOR5, 36:25).

Jo [tot això de la bandera ho vaig viure] fatal, fatal. (...) Ja no és que la gent s'ho fique en el balcó, és que alguns plantaren una asta amb una bandera i dic, sort encara que ací [al meu edifici] no n'han posat cap, perquè si no, vaja, jo em queixe a la [comunitat de veïns]. Era molt... no sé, semblava que estaves ací en... jo no he viscut el franquisme, però semblava que estaves en aquells temps i només faltava que alçares el braç per a trobar-te "com a casa". No sé, no em va agradar molt, la veritat. Jo sí que associe l'ús de la bandera espanyola (...) amb el feixisme, aleshores, en aquest sentit (...) la bandera espanyola (...) ha sigut un poc la bandera amb la qual s'ha massacrat la

meitat del país i són unes ferides que no s'han tancat ni es tancaran mentre no es vullga recuperar un poc la memòria. (...) És veritat que molta gent no utilitza la bandera d'aquesta manera tan conscient, no tots són fatxes en realitat, especialment la gent jove, però a mi em molesta (EUHOR2, 55:27).

Finalment, en el *Bloc* hi ha un rebuig quasi complet a aquesta profusió dels símbols espanyols després dels triomfs esportius i, tot i que alguns entenen que havia un component de manifestació d'alegria, en general consideren aquells moments una exaltació nacionalista espanyola en els termes que ja hem vist en els discursos d'Esquerra Unida:

A mi, veure totes les banderes espanyoles pels balcons, això em feia posar-me molt, molt malament. I gent que la va tenir tot l'any quasi! De seguideta tenien l'excusa, i treien el pitjor que tenien dins els espanyolets aquests que són molt radicals, fatxes. Això sí que em feia ràbia que ho tragueren en aquests moments (BALC3, 24:13).

[Com a primera resposta mostra el llibre de Michael Billig (2006) que s'ha llegit fa poc i té a mà]. Això, Nacionalisme banal, és a dir, és això: els que acusen de nacionalisme són els més nacionalistes, i ja està. I no és gratuït i saben el que fan; estan en la construcció de la seua nació, que és Espanya, i que a més és uniformitzadora i intenta aniquilar la resta de diversitat i riquesa [cultural] de l'estat. Ho vaig veure com una exaltació nacional espanyola i em va causar rebuig (BHOR3, 42:47).

El matís de confrontació de projectes nacionals és potser el que pot distingir el patró de respostes d'EUPV del tipus d'arguments dels militants del Bloc: per a la militància del Bloc l'exhibició dels símbols espanyols o d'espanyolisme és fer evident el nacionalisme d'estat que impedeix exercir les llibertats nacionals dels valencians i, en aquest sentit, el rebuig ha tingut moltes vegades aquesta connotació de lluita nacional.

Identificació d'una discriminació històrica cap al País Valencià per part del centre

En el capítol previ a l'estudi empíric ("El discurs polític sobre la identitat valenciana i sobre el model d'organització territorial en els partits d'esquerra i centreesquerra"), vèiem com el discurs sobre la discriminació històrica era habitual en el nacionalisme ja des dels temps de la UPV, però s'havia concretat en els darrers temps en el model de finançament, que és palesament injust amb el País Valencià. Aquest discurs l'han anat

adoptant progressivament els altres partits, i no únicament els d'esquerra i centreesquerra. Evidentment el Bloc el manté, però també l'ha incorporat EUPV (tot i les reticències per part de la Comissió Executiva Federal) i el PSPV-PSOE, tot i que de manera no tan ferma per la recent responsabilitat en el govern central. Ara, interessa veure quina és la percepció dels militants sobre aquesta qüestió.

En general, domina el discurs que considera que hi ha una discriminació històrica cap al País Valencià, siga pel finançament, perquè es privilegia altres comunitats (especialment Catalunya i el País Basc), o perquè es van perdre els Furs en el segle XVIII i no s'han acabat de recuperar els drets històrics com a poble. En qualsevol cas, la majoria de les respostes afirmatives es produeixen de manera matisada, assenyalant que bona part de la responsabilitat d'aquesta discriminació la tenen els valencians, i més específicament els polítics valencians; o que només es tracta de cert oblit, però que no arriba a ser una discriminació pròpiament o que aquesta no és molt acusada. I a aquestes respostes que atenuen la força d'una resposta positiva, hem d'afegir un nombre important de contestacions que neguen aquesta discriminació. Novament, aquests grups de respostes tindran una correspondència amb els diferents partits i, per tant, aquesta variable de segmentació torna a ser transcendental per a explicar pautes de resposta i els discursos que s'hi associen.

En el *PSPV-PSOE*, en les tres comarques, trobem una majoria de militants que consideren que no hi ha discriminació històrica cap al País Valencià i quan es considera que sí que es produeix aquesta situació injusta sol ser de manera lleu (excepte en el cas de l'Alcoià-Comtat, on sí que podem trobar alguns casos del discurs característic que denuncia discriminació, però que es combinen amb negacions rotundes d'aquesta situació). Les negacions solen ser absolutes, sense més consideracions, però també s'afegeix en alguns casos (bàsicament de l'Horta) que el discurs de la discriminació forma part del victimisme de la dreta:

Jo no crec que hi haja discriminació, no ho he cregut mai, i aquest tipus de política m'ha paregut sempre molt oportunista. En la Universitat, no fa molt de temps, vam estar fent uns cursos de geografia humana i regional, i vam estudiar el tema i no és veritat, els números estan ací, per la qual cosa em sembla ridícul aquest tipus de victimisme i això de "oi, és que em discrimines, no em dones allò que m'has de donar!". (...) Sempre

he tingut una concepció de les autonomies com a aportació. Aquest canvi que s'està produint de voler arreplegar, de "m'has de donar" i no a l'inrevés, en el sentit que totes les comunitats aportem perquè tots anem igualant-nos, això em sembla un camí molt equivocat. L'esperit de les comunitats autònomes i el seu sentit ha sigut sempre aportar perquè les més riques puguem ajudar les més pobres o les tradicionalment pobres com Andalusia, Extremadura, etc., a eixir del clot, anar unificant-se i anar incorporant-se a la modernitat. Quan fan les estadístiques, a pesar de l'esforç de tots, Andalusia, Extremadura i les altres continuen estant de les últimes, en PIB i en tot. (...) Per l'altra banda, les illes Balears, Catalunya, el País Basc... tot això va per damunt sempre, tradicionalment. Però si veus l'evolució, el quadre abans allunyava molt unes i altres i ara van reduint-se les diferències, i això ha sigut gràcies a les autonomies i gràcies a l'aportació perquè tots tinguem més o menys el mateix. Aquestes diferències que s'han donat sobretot per culpa de la dreta, perquè el PP ha fet aquesta política de victimisme i de diferenciar-se de la resta, de no consensuar, de no coordinar, (...) i després queixar-se que siguen diferents ací i allà, i que a Galícia jo tinga un servei sanitari diferent del que hi ha no sé on, però alhora jo he fomentat que siga diferent. Aquestes polítiques em semblen totalment equivocades, i jo crec que ho anem a pagar car, però, mira, ara s'estila això, la no-corresponsabilitat, la no-col·laboració, la manca de lleialtat. (...) De fet s'estan qüestionant ja les autonomies (PSHOR1, 1:12:28).

Llevat d'aquells casos de l'Alcoià-Comtat, quan s'assumeix que hi ha certa discriminació, se sol assenyalar els mateixos valencians d'aquesta situació (també especialment a l'Horta), o més precisament la seua classe dirigent, que no ha valorat allò seu i el centre ha entès que podia fer el que volguera (PSHOR5) o simplement que el proverbial meninfotisme ha permés aquesta discriminació (PSHOR3). Però també s'accepta que hi ha discriminació per contrast, perquè algunes comunitats autònomes (Catalunya i el País Basc, fonamentalment) estan privilegiades i això fa que gran part de les altres patisquen determinades injustícies:

Home, que no se'ns té en compte? No sé, com a comunitat autònoma no sé, però històricament nosaltres no estem entre les més reconegudes, això és de veres, per exemple enfront de Catalunya, el País Basc, fins i tot alguna més que té reconeguts més drets (PSALA2, 28:52).

Respecte d'EUPV, hi ha importants diferències en funció de la comarca i, així, a l'Alacantí no solen considerar que s'haja produït una discriminació històrica, però sí a l'Horta i, sobretot, a l'Alcoià-Comtat. Si en el PSPV-PSOE no hi havia al·lusions al

sistema de finançament, en EUPV només trobem un cas i, en canvi, és molt habitual fer responsables de la discriminació els mateixos valencians, que no han sabut fer-se valdre, o la classe dirigent valenciana, que fa absolut seguidisme de les directrius del centre:

Jo crec que sí [que hi ha discriminació], (...) però sempre he tingut molt clar que no ens discriminem des d'altres llocs, no, nosaltres ens discriminem, perquè l'obsessió és ser més centralista que els de Madrid, i també el "menimfot", o siga, que passem olímpicament de tot, i així ens va. (...) No veig que s'haja d'adoptar una postura victimista, no, no, no; nosaltres tenim absolutament tota la culpa, (...) el conjunt del poble, perquè finalment als governants els tria el conjunt del poble. (...) Jo tinc molt clar que no sóc nacionalista, però, no obstant això, ací sí que veig que cal tenir una identitat, has de tenir una consciència d'on estàs, i que on estigues ho has de defensar d'alguna manera i aquesta consciència no es té (EUHOR7, 34:53).

En temps de crisi en què estan produint-se importants retallades socials, la militància d'EUPV demana la presa de consciència dels ciutadans, enfront de la discriminació del País Valencià, però sobretot enfront de les discriminacions que està patint el poble, com apunta EUALC5 (51:07). A l'Alcoià també trobem novament posicions més a prop del nacionalisme amb referències clares a una discriminació en termes històrics, culturals, que afecten les nacionalitats històriques (incloent-hi el País Valencià):

Bé, sí que hi ha cert rebuig, però al País Valencià i a Catalunya i tota la part aquesta, des que van entrar els Borbons, crec. Ara la cosa no és tan bèstia, però Franco també ens va discriminar molt en el terreny cultural i lingüístic (EUALC1, 45:52).

Precisament aquesta òptica del nacionalisme perifèric és la que fa que en el *Bloc* pràcticament tots els entrevistats consideren que el País Valencià haja estat i estiga discriminat, i en aquest cas sí que apareix de manera més habitual l'assumpte del sistema de finançament (tot i que tampoc de manera majoritària), perquè és una qüestió que forma part del discurs del partit des de fa dècades, com hem pogut comprovar en el capítol que precedia l'estudi empíric. La línia discursiva, sens dubte, és més pròpia del nacionalisme i se sol apuntar una discriminació en termes històrics que es remunta normalment als Decrets de Nova Planta (de vegades fins i tot abans, al període dels Àustries), quan els valencians perden els seus drets col·lectius com a poble:

Sí, [hi ha una discriminació] molt forta, en el sentit que vam perdre els drets i no els hem pogut recuperar, en el sentit del sucursalisme..., en el terreny de la llengua, en el terreny de la cultura (BALA5, 53:47).

Es parla d'espoli, de marginació (BALA4), d'incloure'ns "a la força dins d'Espanya" (BALC6), de "lenta eliminació cultural" (BHOR4), fins i tot de colonialisme:

Sí, [crec que hi ha una discriminació històrica al País Valencià]. Som una colònia i actuen amb nosaltres com una colònia, en l'àmbit econòmic, en les infraestructures, en l'àmbit comunicatiu... en tots els àmbits; és que no hi cap àmbit que es puga salvar. La capacitat de decisió és inexistent, la influència en el govern de l'estat és inexistent. Ens tracten com una colònia, o siga, "pagueu i calleu" (BHOR3, 43:54).

Uns quants també parlen, com en el cas d'EUPV, d'una responsabilitat del poble valencià, que ha adoptat una òptica centralista i no s'ha alçat contra aquestes discriminacions i, finalment, tenim la referència al finançament, que suposadament havia de ser un dels assumptes estrella entre els que perceben discriminació històrica del País Valencià, però que només ha tingut alguna presència en el discurs dels militants del Bloc:

Jo crec que hi ha una discriminació en tant que el que hi ha al País Valencià és un espoli fiscal (...) mantingut des de fa anys. (...) Quan es va establir el sistema de les autonomies, els valencians vam començar a pagar, (...) a ser aportadors nets a l'estat espanyol perquè érem una de les comunitats més riques; sempre hem sigut els valencians molt emprenedors, hem tingut molt de comerç exterior (per exemple, les collites de taronja que produïem sempre les hem estat exportant a l'estranger). (...) Dins de l'Espanya postfranquista, que era un país, diguem, que no estava a la mateixa alçada que la resta de països europeus, els valencians no estàvem al capdavant com podria estar el País Basc o com podia estar Catalunya, que històricament sempre han tingut molta indústria, (...) però estàvem per damunt de la mitjana. Aleshores es va establir un sistema d'aportacions a l'estat pel qual nosaltres aportàvem més del que rebíem, per a, d'alguna manera, equilibrar territorialment. Però, avui dia, i a les dades em remet (són públiques, ixen cada any els balanços fiscals), nosaltres estem per davall de la mitjana, és a dir, no sé si som la quarta o la cinquena autonomia més pobre, i continuem aportant a l'estat espanyol com si fórem de les riques. Jo no sé això fins quan durarà, però, evidentment, és un greuge comparatiu històric que caldria esmenar com més aviat millor, perquè si no, ací estem pagant com si fórem rics i jo crec que ací no lliguem els gossos amb llonganisses (BALA7, 41:27).

En definitiva, si bé en el PSPV-PSOE costa identificar aquesta discriminació històrica, potser condicionats per les seues responsabilitats de govern (central i autonòmic, en determinades fases), en EUPV és més habitual que es perceba aquest greuge, tot i que en molts casos se'n fa responsable la mateixa població valenciana, que no es rebel·la contra això. En canvi, els afiliats al Bloc sí que tenen clar que aquesta discriminació es produeix i té una llarga tradició que abasta des de la pèrdua dels furs fins a l'actualitat, quan el sistema fiscal sanciona injustament el País Valencià, i passant pels temps de persecució de la llengua i la cultura pròpies, que arribaria fins als anys setanta segons els càlculs més generosos.

Organització territorial del País Valencia

Igual com preguntàvem quina seria l'organització territorial de l'estat més adequada i això implicava valorar la bondat de l'actual estructura autonòmica (i, en tot cas, oferir alternatives), també hem descendit a l'àmbit subautonòmic, a les entitats intermèdies entre l'administració autonòmica i l'administració local. Com ja se sap, es manté la unitat provincial, vigent des dels inicis de l'estat liberal (1833), però aquesta divisió en províncies, sorgida del racionalisme liberal i seguint el model centralista francès, ha sigut molt qüestionada per l'esquerra ja des del franquisme (i fins i tot abans), en part perquè es van consolidar com un instrument de poder del règim i també perquè era un entrebanc per a la vertebració i consolidació (en termes de consciència) de les nacionalitats (vegeu l'apartat "Identitats provincials: el localisme de gran abast"). Tradicionalment, a les províncies l'esquerra ha oposat la comarcalització, però l'únic partit "progressista" que va tenir responsabilitat de govern, el PSPV-PSOE, finalment va abandonar la idea. Vegem si els militants d'aquest partit i els de les altres forces d'esquerra i centreesquerra segueixen tenint les comarques com a referent per a l'organització territorial dins del País Valencià.

El que primer queda clar és que una àmplia majoria d'aquests militants qüestionen la presència de les províncies, i en la major part dels casos plantegen directament la seua eliminació. L'únic segment que dominantment mantindria les demarcacions provincials i les diputacions són els afiliats del PSPV-PSOE de l'Alacantí (recordem que el particularisme lligat a la província és més fort a Alacant i municipis de la seua

influència), que novament decanten el discurs de conjunt del partit, ja que a l'Alcoià-Comtat i l'Horta de València el qüestionament de les diputacions i l'organització provincial domina lleugerament sobre l'acceptació d'aquestes entitats; però a l'Alacantí els partidaris de mantenir la província són àmplia majoria. Mentrestant, en el Bloc i EUPV la crítica a les províncies està generalitzada i l'aposta territorial es decanta per la comarcalització o altres opcions, sempre amb unitats més reduïdes que la província. Passem a concretar una mica més aquestes posicions.

Tot i tenir, en general, aquesta inclinació diferenciada dels seus companys de les altres dues comarques, els afiliats del PSPV-PSOE de l'Alacantí solen considerar que no cal eliminar les diputacions, però sí revisar el seu paper, especialment en temps de crisi, perquè aquestes impliquen un gran cost i hi ha molta despesa prescindible:

Les diputacions tenen coses bones i coses roïnes. Parlant des del punt de vista d'un petit municipi com el meu (...), sense el suport de la Diputació d'Alacant anys enrere hauríem deixat de fer prou coses. (...) La Diputació ens ha brindat i ens segueix brindant algunes ajudes que per a nosaltres són fonamentals. (...) No són partides que puguem considerar molt oneroses, però per a nosaltres són capitals per poder fer actuacions de tot tipus. (...) Però tal com està ara configurada la Diputació d'Alacant, amb una gran part dels diputats que són alcaldes dels seus pobles, és impossible que això pugui gestionar-se bé, començant per la presidenta. (...) També es duplica administrativament el treball; jo crec que ara mateix les diputacions estan sostenint una gran quantitat d'assessors (per part de tots els grups polítics) que, clar, això avui dia tal com està l'economia (...) és una sagnia de diners prou important. (...) I aquests diners o es poden estalviar (...) o es poden destinar als municipis, perquè es facen coses (asfaltat de carreteres, canvi de voreres, enllumenat públic, bancs del parc dels xiquets o el que siga), i realment utilitzar el nombre d'assessors que siguen necessaris (PSALA5, 24:42).

Els socialistes alacantins que sí que pensen que cal superar aquest model, s'inclinen més per mancomunitats que per comarques:

Les diputacions no les veig com una estructura efectiva. (...) En l'àmbit local hi ha dos nivells d'administració, el provincial i el municipal, i això és massa. Jo suprimiria les diputacions com a forma de representació, perquè això no és una representació directa, les trien indirectament els regidors. Una altra cosa és que es puguin associar municipis perquè tinguen interessos propers o semblants, però no necessàriament han

de ser de la mateixa província. Per exemple, en Terol, que és Aragó, i en Castelló, hi ha una comarca que és transfronterera, el Maestrat, i és una comunitat d'interessos que forma part de dos territoris [autonòmics]; ells s'identifiquen bé així; i si ells pensen que els seus serveis es poden millorar perquè estiguen junts, estupend, jo no li veig inconvenient (PSALA4, 17:03).

En canvi, tot i que també trobem militants del PSPV-PSOE de l'Alcoià-Comtat i de l'Horta que opinen que cal mantenir les diputacions,⁶⁵³ tenen més pes els que consideren que cal eliminar les diputacions i apostar per les comarques, especialment a l'Alcoià-Comtat, una de les zones amb més consciència de comarca:

El que sí que enterraria serien les diputacions. (...) Faria una organització comarcal. (...) El que tenen les diputacions ho transferiria a les comarques i, a més, amb governs o consells molt reduïts i d'elecció directa (PSALC3, 18:10).

En *Esquerra Unida* tindriem una gran varietat d'opinions, però una mica més en la línia d'acabar amb les diputacions i adoptar una estructura comarcal o almenys d'unitats més funcionals i properes al ciutadà:

Jo esborraria (...) la distribució per províncies. (...) Internament, conforme estem distribuïts en municipis, perfectament podríem estar dividits en comarques, perquè ens identifiquem més amb la comarca, ja que és més propera al ciutadà i perquè et permet estar més en contacte amb la gent (...) del teu entorn (EUALC3, 12:56).

Suprimiria les diputacions provincials i establiria una altra forma d'organització territorial, però no forçosament comarcal. Les comarques històriques, que és l'alternativa habitual, no representen bé ara mateix les necessitats d'organització; es poden buscar àrees funcionals, per exemple, Alacant-Elx, que seria prou més que una comarca i seria una àrea funcional en tant que hi ha relacions econòmiques importants i complementàries entre totes dues ciutats i els seus territoris municipals. Aquest tipus de coses. Potser em botaria les províncies i Dénia hauria d'estar més unida a Gandia, etc. (EUALA1, 9:07).

La idea de la comarcalització està més present encara en els militants del *Bloc*, que solen apuntar també més freqüentment elements identitaris per a l'articulació d'aquesta estructura o una "naturalització" (BHOR2, BHOR3, BALC2) que no tenen les

⁶⁵³ També revisant les seues funcions, la seua despesa i reestructurant la xarxa de municipis (en el sentit que n'hi ha massa, s'han de fer agrupacions, a l'estil de Galícia o Astúries, o del que ja succeeix en diversos casos de la Marina Alta: els Poblets, la Vall de Laguar, la Vall d'Alacalà i la Vall de Gallinera).

províncies, unes unitats totalment artificials i imposades. Però tampoc hi ha una obsessió en l'estructura comarcal i és freqüent que, acompanyant l'esment a les comarques, es plantegen altres alternatives a l'estil del que feia EUALA1, potser obeint a realitats culturals, però més pragmàtiques, més funcionals. Així, es parla de la possibilitat de reorganitzar les províncies (o, políticament més correcte, fer agrupacions de comarques), recuperant el projecte de les comarques centrals i fent alguna altra actuació, com ara un districte metropolità de l'Horta o unes comarques del nord de Castelló. Vegem alguns exemples:

Agruparia comarques: les comarques centrals, les comarques del nord, i en compte de [el fonament de] les províncies que hi ha ara, [les basaria] més en la cultura, la tradició de contacte i agrupament entre comarques... Suprimiria les províncies i les substituiria per aquesta agrupació de comarques, que funcionarien com una província i els pobles estarien una mica més units. Les possibles unitats serien les comarques centrals, les comarques del nord (bàsicament Castelló), (...) l'Horta, les comarques del sud, no sé, agrupacions així; (...) les comarques de l'interior [de l'actual província de València] (BALC6, 9:04).

Bah!, evidentment [l'estructura provincial] és una divisió, valga la redundància, feta per a dividir (...) l'antic Regne de València i, per tant, jo crec que no haurien d'existir les províncies; i anar a una divisió administrativa el més pragmàtica possible. A mi m'agrada el mapa comarcal del meu país, crec en les comarques, però tampoc m'encabotaria massa a quins nivells de gestió. Segurament a molts nivells de gestió les comarques no són la manera òptima. Per tant, depenent dels serveis, caldria fer potser unes mancomunitats (...) a nivell intercomarcal, com s'ha intentat en algunes coses en les comarques centrals (però, vaja, tampoc ha deixat de ser un experiment, tot i que també cal dir que no l'han deixat créixer). El que està clar és que el sentiment de país està lligat al sentiment de pertinença al poble i a la comarca. En la mesura que tu reforces el sentiment comarcal i els trets identitaris, culturals, gastronòmics, festius... del teu entorn immediat, estàs reforçant la valencianitat i estàs reforçant el país, mentre que la província, en no ser natural, doncs... (BHOR3, 23:40).

Podem apreciar que hi ha aquest lligam amb la comarca (sigua per la tradició ideològica del partit o per vincles més íntims, més identitaris), una comarca "naturalment" constituïda, però també, en la línia del que va implicar fundacionalment el Bloc (pragmatisme, redireccionament de l'atenció cap a les preocupacions de la població,

etc.), s'imposa un sentit pràctic que, sense descartar la comarca (i de vegades utilitzant-la com a punt de partida), explora altres possibilitats que puguen satisfer millor les necessitats de la ciutadania.

En síntesi, en la militància d'aquests partits hi ha un qüestionament general de l'actual estructura provincial (més en EUPV i el Bloc que en el PSPV-PSOE), encara que siga perquè implica una despesa addicional, i, tot i la tradicional aposta del valencianisme fusterià per les comarques, va estenent-se una òptica més pragmàtica que, partint d'aquella tradició busca solucions que optimitzen la prestació de serveis de proximitat.

Dinàmica mateixitat-alteritat a través de personatges-icona

En les entrevistes hem afegit una pregunta sobre els referents personals (tot i que també se n'han contestat de col·lectius) que han pogut perjudicar o beneficiar la identitat i al poble valencians. Es tracta de determinar quin tipus de personatges poden haver fet una aportació clau per al desenvolupament dels valencians com a poble singular, i a qui situen com l'*altre*, l'"enemic" del poble valencià. Recuperant els apunts teòrics sobre les identitats i, específicament, sobre les identitats col·lectives (vegeu el capítol "El concepte d'identitat"), s'ha intentat concretar una mena de dinàmica mateixitat-alteritat traslladada a personatges-icona, que puguen concentrar una sèrie d'atributs en els quals els militants es volen veure reflectits i, al contrari, els que atresoren característiques o una manera d'actuar sancionable des del punt de vista del valencianisme progressista (o, de manera general, de la militància d'esquerra i centreesquerra).

Els resultats, no per esperables, deixen de ser sorprenentment contundents, perquè hem trobat un important consens al voltant de determinats personatges (negatius i positius), que fins i tot poden tenir una càrrega simbòlica notable i que, en qualsevol cas, denoten formes d'actuar i, en definitiva, estan subratllant què és el que la militància d'esquerra i centreesquerra aprecia o rebutja. A grans trets, tenim una confrontació entre, per una banda, el món de la cultura i la intel·lectualitat valencians, que simbolitzarien el *nosaltres*, i per l'altra, els polítics de la dreta valenciana, que concentrarien la màxima expressió dels *altres*. Cal parar atenció en el fet de que es tracta d'uns *altres* que, des d'un punt de vista territorial, són en realitat *nosaltres*, són

ciutadans del País Valencià i fins i tot dirigeixen les institucions valencianes. Però són rebutjats com a part del *nosaltres* i, més enllà, desplaçats als *altres*, perquè s'entén que es tracta de polítics amb la perspectiva del centre, sucursalistes (fins i tot s'arriba a reprendre el terme de la Guerra de Successió, *botiflers*), que són una mena de representants d'interessos diferents dels del poble valencià (siguen els de l'oligarquia, els del capital transnacional, el capital espanyol, l'estat espanyol, etc.).

Respecte del *nosaltres* expressat pels militants d'esquerra i centreesquerra, cal afegir que també és habitual que s'esmenten polítics valencians dels tres partits, però ho és molt més la referència al món de la cultura i la intel·lectualitat valenciana (quasi tots els artistes, escriptors i pensadors esmentats podrien ser qualificats, a més, com a valencianistes). De fet, de vegades hi ha una referència negativa als propis polítics, amb frases com que “no han estat a l'alçada”, i en algun cas aïllat s'arriba a incloure dins dels referents negatius dirigents de l'organització a la qual pertanyen. El consens s'articula més aviat al voltant d'aquest món cultural valencianista, que s'entén com el col·lectiu adequat per a representar el poble i situar-se simbòlicament enfront de la dreta: “enfront de polítiques que saquegen el país i arraconen la singularitat del poble valencià, oposem cultura i reflexió”. Aquesta seria la possible deliberació col·lectiva que estan fent aquests militants de manera individualitzada.

Entre aquests personatges compromesos de la cultura destaca, com no podia ser altrament, Joan Fuster, que és el més esmentat amb diferència pel conjunt dels entrevistats i encara és l'autèntic referent dels militants d'esquerra i centreesquerra si estem parlant dels “personatges que han fet més per la identitat i el poble valencians al llarg dels darrers cinquanta anys” (en aquests termes es plantejava la pregunta).⁶⁵⁴

En qualsevol cas, tot i el pes de Fuster en les respostes, també s'han detectat importants diferències entre partits, perquè en el PSPV-PSOE és dels tres més esmentats i té la seua transcendència, però en EUPV és el principal referent amb diferència i és citat per la majoria, i en el Bloc l'esmenten quasi tots els militants

⁶⁵⁴ De fet, es marca la barrera dels cinquanta anys perquè a l'inici dels seixanta és el punt de partida del discurs valencianista modern, l'encetat precisament per Joan Fuster. Una vegada conclòs el camp, hem pensat que potser hauria sigut interessant ampliar el període de referència o, fins i tot, no posar-ne, especialment en el cas del Bloc per a veure fins a quin punt es mencionen referents del valencianisme regionalista d'entre segles, que és una tradició que darrerament ha incorporat el partit com vam veure en els documents polítics.

entrevistats, tot i l'avanç del revisionisme en el si del partit. En aquest sentit, cal subratllar que des del Bloc, tot i haver posat en qüestió determinats postulats fusterians, mai se l'ha deixat de considerar un referent i, a més, això s'ha explicitat en documents polítics. De tota manera, el mateix efecte qüestionador de la revisió ens podria haver fet suposar que tindria un pes relatiu dins del Bloc, però no fins al nivell obtingut. Per altra banda, podríem haver esperat, de la mateixa manera, que els autors de la tercera via i de la seua vessant progressista, que és la que sostenim que s'ha imposat en el partit, tingueren certa presència entre aquests referents i només tenim cert pes de Joan Francesc Mira, l'artífex de les posicions actuals del Bloc en matèria identitària, però cap esment a Damià Mollà, Vicent Franch, Eduard Mira, Rafael Company o Agustí Colomer (tampoc a Toni Mollà o Adolf Beltran, que podrien ser part de la que anomenàvem *quarta via*). La militància encara no ha incorporat nous referents a aquest nivell i, així, Fuster es manté com la gran figura del pensament valencianista.

Aquest genèric "món de la cultura", que alguns han esmentat tal qual, té, al marge de Fuster, Enric Valor com el més destacat i principal narrador valencià, però entre les aportacions dels entrevistats podem identificar al màxim exponent de cada parcel·la i, així, a banda del suecà i del castellut, tenim al lingüista Manuel Sanchis Guarner, els cantautors Raimon i Ovidi Montllor (aquest darrer, alcoià, té presència sobretot perquè una de les comarques a estudi és l'Alcoià-Comtat i molts dels seus militants l'han esmentat),⁶⁵⁵ el poeta Vicent Andrés Estellés, l'editor i promotor cultural Eliseu Climent, i l'entitat que aquest darrer va impulsar, Acció Cultural del País Valencià (Climent i ACPV són esmentats sobretot a l'Horta i a l'Alcoià-Comtat, dos dels principals àmbits geogràfics d'actuació de l'entitat; i Climent especialment pels entrevistats del PSPV-PSOE). Ja amb menys pes, estarien l'esmentat Joan F. Mira o el lingüista i poeta Carles Salvador, artífex dels cursos de català de Lo Rat Penat durant la dictadura. I també tenen alguna menció el cantautor Joan Amèric, el novel·lista Ferran Torrent, l'escriptor Enrique Cerdán Tato, el grup musical Obrint Pas o l'investigador Pere Maria Orts. Molts d'aquests personatges han estat lligats a l'activisme valencianista, siga en el seu vessant cultural (per exemple, ACPV) o polític (recordem

⁶⁵⁵ De fet, recordem que el Casal Jaume I d'Alcoi s'anomena Centre Cultural Ovidi Montllor.

que Torrent i Joan F. Mira van encapçalar candidatures del Bloc) i són els militants del Bloc els que més els han mencionat. Per altra banda, per la seua importància i pel vincle evident amb la cultura i llengua pròpies, a aquests personatges del món valencianista de la cultura i el pensament hem d'afegir Escola Valenciana i els professors que ensenyen en valencià, que han sigut esmentats també per un grup important d'entrevistats.

Però, com hem avançat anteriorment, també els entrevistats han esmentat polítics d'esquerra i centreesquerra entre els personatges que més han fet per la identitat i el poble valencians i, en aquest sentit, destaquen els militants del PSPV-PSOE, que situen l'expresident de la Generalitat Joan Lerma per davant de Fuster. Lògicament, també EUPV i Bloc esmenten els seus (Antonio Montalbán o Antonio Palomares en el cas d'EUPV; i Vicent Ventura o Enric Morera en el Bloc), però de manera més limitada, especialment en el cas d'EUPV. El segon dirigent del PSPV-PSOE que més s'esmenta és l'expresident del Consell preautonòmic, Josep Lluís Alminyana, que rep mencions tant del seu expartit com del Bloc, perquè en el món nacionalista s'aprecia l'esforç que va fer per a aconseguir un estatut per la via de l'article 151. I, curiosament, en el grup d'altres polítics del PSPV-PSOE sense la màxima responsabilitat del govern valencià, els afiliats d'EUPV i el Bloc fan tantes mencions com els del PSPV-PSOE, i el més citat és Ciprià Císcar, perquè es valora l'impuls que, com a conseller d'educació i cultura, va donar a la Llei d'ús i ensenyament del valencià.

Per a acabar amb els que més han fet per la identitat i el poble valencians, juntament amb Fuster, Valor i el món de la cultura, i amb alguns polítics d'esquerra, els entrevistats situen també el mateix poble valencià, els ciutadans anònims que han lluitat per la seua llengua i cultura, i per la dignitat del poble tots aquests anys. I això ho manifesten principalment els militants d'EUPV, i molt especialment els del PSPV-PSOE; i els afiliats a l'Alcoià-Comtat i l'Horta de València.

Passem a abordar ara els personatges i col·lectius que més mal haurien fet a la identitat i poble valencians, els identificats com els *altres*. En aquest cas, pràcticament tots els entrevistats apunten organitzacions i dirigents de la dreta i especialment de la dreta valenciana. En aquest sentit, l'expresident de la Generalitat Francisco Camps

encapçalaria un triplet que completen el conjunt del PP i l'altre expresident de la Generalitat, Eduardo Zaplana.⁶⁵⁶ Hem de precisar que el treball de camp s'acabava d'iniciar quan Camps dimiteix com a president per a defensar-se de la imputació per la *rama dels vestits* del cas *Gürtel*, i per tant, al marge de ser el màxim responsable del PP de la Comunitat Valenciana i president de la Generalitat en els anteriors vuit anys, el seu protagonisme "negatiu" estava en nivells màxims. En canvi, Alberto Fabra, que el va succeir en aquests dos càrrecs, tot just acabava d'aterrar al Consell i encara no concentrava els atributs negatius que s'assignen a la seua formació i, per això, només ha tingut una menció. En qualsevol cas, s'apunta al PP i als seus màxims dirigents des del 1995 com els principals responsables de la marginació de la llengua i cultura pròpies, i de malgastar els diners públics i erosionar la prestació pública de serveis, per a situar el País Valencià amb els majors nivells d'endeutament de l'estat i col·locar-la entre les comunitats autònomes que han perdut majors cotes de benestar. Els altres tres dirigents més esmentats (a una gran distància de Camps i Zaplana, però) són l'alcalde de València Rita Barberà, l'excalde d'Alacant Luis Díaz Alperi i l'expresident de la Diputació Provincial d'Alacant José Joaquín Ripoll, tots tres més esmentats en els seus àmbits d'actuació. Finalment, també han rebut alguna menció l'expresident de la Diputació Provincial de Castelló Carlos Fabra, el president de les Corts valencianes, Juan Cotino, l'expresident de la Generalitat José Luis Olivas, el president de la Diputació Provincial de València, Alfonso Rus, l'alcalde d'Alacant, Sonia Castedo, el president de la Generalitat, Alberto Fabra, i l'exconseller d'educació i cultura Alejandro Font de Mora.

Però el Partit Popular no està sol en aquest assenyalament com a element negatiu per a la identitat i el poble valencians, perquè la nòmina s'amplia a altres personatges i col·lectius dretans, siguen valencians o d'àmbit estatal, començant pel dictador Francisco Franco i el seu règim (recordem que es preguntava pels darrers cinquanta anys) i continuant amb les formacions i els líders blavers. L'expresident d'Unió Valenciana Vicent González Lizondo figura entre els més esmentats, però també el conjunt del partit (UV) i l'associació Lo Rat Penat, pel seu paper en la promoció del

⁶⁵⁶ Camps és esmentat per pràcticament tots els militants de l'Alacantí, molt per damunt de les altres comarques, mentre que Zaplana és mencionat sobretot a l'Alcoià.

secessionisme. I amb alguna menció també tindríem Miguel Ramón Izquierdo (darrer alcalde franquista de València i diputat d'UV), Vicente Ramos (membre de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana i també diputat per UV) i el Grup d'Acció Valencianista. També pel seu paper en l'impuls del secessionisme i la Batalla de València s'esmenta la UCD i alguns dels seus líders destacats a València en la transició, com ara Emilio Attard, Manuel Broseta o Fernando Abril Martorell. I, finalment, també rep alguna menció la periodista i exdirectora del diari *Las Provincias* María Consuelo Reyna, a la qual es considera coresponsable d'iniciar la batalla pels símbols i contribuir a frustrar que s'aconseguira un estatut de màxims.

En qualsevol cas, tot i que la dreta acumula la major part de les mencions negatives, també es produeixen retrets entre els partits d'esquerra i centreesquerra, sobretot d'EUPV i Bloc cap al PSPV-PSOE i els seus dirigents (especialment l'expresident Joan Lerma, una figura apreciada entre els seus militants, però que genera cert rebuig en els altres partits), que són, dins de les "forces de progrés", els que han tingut responsabilitat de govern (en l'àmbit autonòmic) i s'esperava més d'aquella etapa. Concretament, són els afiliats al Bloc els que més esmenten el PSPV-PSOE, per a situar-lo prop del PP; i els d'EUPV (sobretot de l'Alacantí) els que més apunten a Lerma com a personatge perjudicial per a la identitat i el poble valencians.

Per altra banda, i continuant amb les diferències entre partits, cal dir que hi ha una diferència important entre el nombre i varietat de mencions que fan els militants del Bloc i les que fan els de les altres dues formacions: en general, els nacionalistes apunten prou més, significativament en els personatges que han beneficiat el País Valencià, i això podria ser un indicador del que podríem anomenar "cultura política valencianista". També la durada mitjana de les entrevistes confirma aquesta hipòtesi, perquè les del Bloc han sigut, en general, més extenses juntament amb les d'Esquerra Unida. Per comarques, és l'Horta de València, l'àmbit on s'ha concentrat gran part del debat sobre qüestions identitàries,⁶⁵⁷ la que ha oferit entrevistes més extenses i un nivell de coneixement major sobre aquests assumptes.

⁶⁵⁷ Entre altres coses, al cap i casal hem tingut la Batalla de València, és on estan les principals institucions, on es fa la política autonòmica, i on estan els principals actors polítics i culturals, i per tant, no és estrany que hi puga haver un nivell d'informació major que propicie una major cultura política.

Reprement el fil d'aquest apartat i com a síntesi, tornem a subratllar que els militants d'aquests partits oposen la política negativa de Camps i el PP (juntament amb la resta d'elements de la dreta) a les aportacions positives de Fuster i el món cultural valencianista (amb la intervenció d'alguns polítics d'esquerra i centreesquerra), tot i que alguns militants del Bloc i d'EUPV també es mostren crítics amb el paper (entre connivent i passiu) dels dirigents del PSPV-PSOE.

Ubicació ideològica (eix esquerra-dreta) i projecte socioeconòmic

Concloem el repàs per les qüestions abordades en el treball de camp amb un grup d'indicadors referits a la l'eix esquerra-dreta, al posicionament ideològic, i no únicament com a temàtica en si, sinó també per a interrelacionar amb variables identitàries i donar resposta a algunes de les hipòtesis plantejades. En detall, tractarem l'autoubicació ideològica dels entrevistats i la ubicació ideològica del propi partit en una escala clàssica de 0 a 10, i el significat que aquests posicionaments tenen per al militant; també el projecte socioeconòmic que plantegen per al País Valencià, que implica precisament aprofundir en l'aplicació politicopràctica del referent ideològic que cadascú tinga; i finalment, s'ha preguntat per la famosa sentència fusteriana "el País serà d'esquerres o no serà" i la seua vigència o encaix en l'actual País Valencià.

Considerant que el 5 és el centre polític en l'escala de 0 a 10, només un entrevistat ha arribat a aquesta xifra o superior, i per tant, la pràctica totalitat de la militància se situa en l'espectre de l'esquerra en diferents graus com podem apreciar en aquesta taula:

Autoubicació ideològica

		<i>Freqüència</i>	<i>Percentatge</i>	<i>Percentatge vàlid</i>	<i>Percentatge acumulat</i>
Vàlids	0-1	7	12,1	12,7	12,7
	1'1-2	15	25,9	27,3	40,0
	2'1-3	17	29,3	30,9	70,9
	3'1-4	12	20,7	21,8	92,7
	4'1-6	4	6,9	7,3	100,0
	Total	55	94,8	100,0	
Perduts	Sistema	3	5,2		
Total		58	100,0		

Mitjana= 2,605. Escala: 0 a 10 on 0=extrema esquerra i 10=extrema dreta

Només és una taula aplicable a la nostra mostra, però en aquest cas la presentació quantitativa de les dades pot ajudar a la seua comprensió. Gairebé el 60% se situa entre 1 i 3, i el 80% entre 1 i 4. Així doncs, molt pocs s'ubiquen en la més extrema esquerra o en el centreesquerra-centre, i per tant són posicions entre l'extrema esquerra i l'esquerra amb una mitjana un tant per damunt de 2,5. Es tracta, doncs, d'una militància que es considera prou esquerrana, al marge de la validesa d'aquestes escales en què dos entrevistats es poden situar en un 2 i per a cadascun això pot significar una concreció ideològica molt diferent, com hem pogut comprovar en aquest treball de camp on després vam preguntar què implicava qualitativament la situació en l'escala. Això ho tractarem seguidament, però ara continuem amb la ubicació ideològica quantitativa que ha de tenir necessàriament una lectura per partit:

Autoubicació ideològica per partit

Partit	Mitjana	N
PSOE	3,095	21
EUPV	1,721	17
Bloc	2,882	17
Total	2,605	55

Escala de 0 a 10, on 0=extrema esquerra i 10=extrema dreta

A partir del que hem vist en els documents polítics dels partits, sembla lògic que els afiliats a EUPV s'autoposicionen prou més a l'esquerra que els del PSPV-PSOE i el Bloc. En general, els d'EUPV assumeixen estar prop de l'extrema esquerra en aquesta escala (ningú va més enllà del 3 i més del 70% no supera el 2), mentre que els del PSPV-PSOE i els del Bloc cobreixen una forquilla relativament àmplia que sol comprendre entre el 2 i el 4'5, entre esquerra i centreesquerra, per a mitjanes al voltant del 3. De tota manera, també hi ha diferències a considerar en funció de la comarca, perquè el Bloc de l'Alcoià-Comtat (en el qual podem trobar un discurs més clàssicament fusterià) s'autoposiciona clarament més a l'esquerra que el de les altres comarques; i, en canvi, les posicions més esquerranes en EUPV i PSPV-PSOE les trobem a l'Alacantí (en el cas d'EUPV recordem que a l'Alacantí domina l'internacionalisme obrer i el comunisme sobre posicions més aviat socialdemòcrates i valencianistes). Vegem ara com ubiquen els entrevistats el seu partit:

Ubicació ideològica del partit

		<i>Freqüència</i>	<i>Percentatge</i>	<i>Percentatge vàlid</i>	<i>Percentatge acumulat</i>
Vàlids	1-2	8	13,8	14,5	14,5
	2'1-3	13	22,4	23,6	38,2
	3'1-3'9	11	19,0	20,0	58,2
	4	14	24,1	25,5	83,6
	4'1-4'9	4	6,9	7,3	90,9
	5-6	5	8,6	9,1	100,0
	Total	55	94,8	100,0	
Perduts	Sistema	3	5,2		
Total		58	100,0		

Mitjana= 3,386. Escala: 0 a 10 on 0=extrema esquerra i 10=extrema dreta

Si l'autoubicació ideològica es concentra entre l'u i el quatre i la mitjana està al voltant del 2'5, els entrevistats situen el partit lleugerament més a la dreta, molt majoritàriament entre un dos i un cinc, i amb una mitjana de 3'4, aproximant-se al centreesquerra. Les dues terceres parts dels entrevistats que fan aquests posicionaments ideològics (el propi i el del partit) se situen ells mateixos més a l'esquerra que el partit, normalment amb distàncies de prop d'un punt. De la resta, la majoria s'ubica igual que el partit i els que es consideren més a la dreta són una minoria (quasi tots centristes del PSPV-PSOE). De tota manera, en el Bloc és on trobem una aproximació major entre l'autoubicació i la ubicació del partit, un poc més de mig punt, quan en els altres dos partits aquesta diferència s'acosta al punt, especialment en el PSPV-PSOE. Recordem que l'autoubicació dels militants del Bloc i del PSPV-PSOE era semblant, però ara els socialistes veuen el seu partit més centrat que no pas els militants nacionalistes al Bloc, que el situen prou clarament en l'esquerra, tot i que una esquerra moderada:

**Autubicació ideològica i ubicació ideològica
del partit en funció de la formació política**

Partit polític		Autubicació ideològica	Ubicació ideològica del partit
PSOE	Mitjana	3,095	4,012
	N	21	21
EUPV	Mitjana	1,721	2,588
	N	17	17
Bloc	Mitjana	2,882	3,412
	N	17	17
Total	Mitjana	2,605	3,386
	N	55	55

Escala de 0 a 10, on 0=extrema esquerra i 10=extrema dreta

Al marge de les dades que hem presentat, aquesta quantificació de les ubicacions ideològiques ens pot servir també per a relacionar de manera sintètica el *cleavage* esquerra-dreta amb els *cleavages* territorials que hem abordat anteriorment. En aquest sentit, i atenent al conjunt de la mostra, podem dir que no es troba relació de la variable ideològica esquerra-dreta amb la majoria de les variables, com ara semblances/diferències amb Catalunya, organització territorial d'Espanya i possibilitat de confederació dels Països Catalans, organització territorial del País Valencià, identificació amb Catalunya, denominació preferida per al territori i poble valencians, i senyera preferida per al País Valencià. En canvi, sí que sembla haver-hi relació respecte del grau de satisfacció amb l'ús massiu de la bandera d'Espanya després dels triomfs de la selecció de futbol: com més a l'esquerra, més rebuig. I també respecte del dret d'autodeterminació: els que estan a favor de la seua aplicació estan clarament més a l'esquerra que els que hi estan en contra. En qualsevol cas, també hem comprovat que la presència d'un sector més aviat internacionalista en EUPV i normalment posicionat fins i tot més a l'esquerra que la mitjana del partit, modifica bona part de les possibles associacions entre el *cleavage* esquerra-dreta i el territorial (bàsicament una hipotètica relació en la qual, quant més a l'esquerra, més favorable a la descentralització i a la idea dels Països Catalans). Així doncs, deixant a banda EUPV, trobem que en el PSPV-

PSOE i en el Bloc els militants més esquerrans són els que es decanten pels símbols fusterians, la denominació País Valencià i la bandera quadribarrada sense el blau. Per tant, es tracta d'una relació que no es produeix de manera contundent, sinó que està condicionada per altres variables, altres orientacions ideològiques que se superposen a l'eix esquerra-dreta i que només podem arribar a suggerir en determinades qüestions, com ara el dret d'autodeterminació, el rebuig als símbols nacionals espanyols o l'afecció als símbols tradicionals del fusterianisme. Els militants situats més a l'esquerra estaran a favor del dret d'autodeterminació, més en contra de l'ús massiu de la bandera d'Espanya i, en el cas del PSPV-PSOE i del Bloc, es decantaran més que la resta per la denominació *País Valencià* i per la quadribarrada.

Deixem de banda ara les dades quantitatives i ens endinsem en el significat que per a aquests militants té l'autoubicació ideològica i la ubicació del partit en uns valors determinats de l'escala. Respecte de l'autoubicació, les explicacions més habituals parlen de ser d'esquerres "però tolerant", de l'adscripció a la "socialdemocràcia", de la "sintonia amb els valors de l'esquerra" o d'una "esquerra moderada", però la varietat d'arguments és àmplia i també s'al·ludeix en algunes ocasions al "socialisme, l'abolició de la propietat privada", que s'és "més d'esquerra que el propi partit", "més d'esquerres que la socialdemocràcia", o "donar prioritat a allò col·lectiu", entre altres coses. El que més s'esmenta, doncs, és una esquerra moderada i, en segona instància, tindriem els arguments "forts" de l'esquerra. Quant a la ubicació del partit, se sol parlar de "socialdemocràcia", que l'organització està "cada vegada més a la dreta", d'una "esquerra pragmàtica" o "tolerant" o "moderada", d'un partit "amb molta diversitat", d'arribar "a les majories", de "mirar per l'interès general". En definitiva, i tenint en compte que la majoria es veu a si mateix més d'esquerres que el partit, hi ha un matís general de moderació, de la necessitat del pragmatisme i la tolerància per arribar a més gent, etc., a l'hora de qualificar l'esquerranisme de l'organització, i això és un element comú a tots els partits. Hi ha una assumpció que l'organització té els imperatius de la contesa electoral i, per tant, ha de contemporitzar el seu discurs, tot i que la militància està sòlidament aferrada als ideals de l'esquerra.

Però aquestes explicacions cal llegir-les en funció de la ubicació en l'escala i també en funció del partit. Així, els situats en l'extrema esquerra (valors 0-1), quasi tots militants d'EUPV, són els que parlen de socialisme, de superació del capitalisme i abolició de la propietat privada:

Jo tinc uns objectius comuns amb Esquerra Unida, però jo pense en coses que van més enllà del que proposa EU. Per exemple, en la qüestió de la República i els drets socials estem en sintonia, però potser en crear un estat socialista on s'elimine la propietat privada i tot això... Dins d'Esquerra Unida no seria l'únic [a favor d'això], però es crearia un debat intern que no sé... Però, vaja, com això està més lluny, de moment ens centrem en allò bàsic (EUALC1, 22:44).

Observem la constant d'un contrast entre l'esquerranisme ferm del subjecte i l'esquerranisme moderat de l'organització, però en aquest cas, com en molts altres en EUPV, es té clar que l'horitzó, la ideologia de referència, és el comunisme, el socialisme en termes marxistes-leninistes. De tota manera, aquests que se situen entre el zero i l'u, com altres que també s'autoubiquen entre l'u i el dos i mig, fan de vegades una senzilla referència al seu parer que aquest posicionament implica estar en sintonia amb els valors de l'esquerra:

Seria una ideologia molt clarament a l'esquerra, que prové (...) de valors absoluts de solidaritat, d'igualtat, (...) d'ús de recursos comunaltzats (...), etcètera (EUALC5, 26:16).

Les explicacions dels que se situen entre l'u i el tres són prou semblants, podria ser un segment prou uniforme (tot i que aparentment hauria d'haver-hi prou distància entre un 1 i un 3), i al·ludeixen a aquesta sintonia amb els valors de l'esquerra (EUPV i PSPV-PSOE), però també a una esquerra tolerant (EUPV i Bloc), que dóna prioritat a l'element col·lectiu (Bloc), socialdemòcrata (Bloc i PSPV-PSOE) o una mica més enllà (EUPV), com intentant situar-se entre el comunisme i la socialdemocràcia. Vegem alguns exemples de tot plegat:

Jo em considere una persona d'esquerres, però no em considere una persona intolerant; pense que cal escoltar les opinions dels altres. (...) Ningú està en possessió de la veritat suprema, tot i que hi ha coses per les quals no passaria mai (EUALC3, 18:14).

En el món en el qual vivim, per a mi ser d'esquerres és apostar per les polítiques socials, per això situe també el Bloc en aquesta franja [1'5-2], perquè el Bloc aposta, practica, reivindica i duu en el seu programa propostes concretes de política social. Això és el que, per a mi, actualment marca la diferència entre la dreta i l'esquerra, i quan parlo de polítiques socials, per descomptat, parlo de garantir l'estat de benestar; els seus pilars fonamentals han d'estar garantits: sanitat pública, educació pública i tots els drets relacionats amb els treballadors, és a dir, la seguretat social, els subsidis per desocupació... totes aquestes coses. Això és el que em fa a mi ser i sentir-me d'esquerres. (...) Si jo veia que el Bloc s'allunya d'aquests postulats (crec que no, que no s'ha allunyat) em plantejaria la meua militància (BHOR5, 39:29).

De sempre he tingut dubtes que la socialdemocràcia fóra realment un plantejament d'esquerres, perquè veritablement la socialdemocràcia és donar al poble (perquè no és únicament als treballadors, sinó a tots) un caramel perquè la dreta seguisca fent el que vol mentre que tu segueixes prenent-te el caramel. En la situació en la qual estem avui, això es veu claríssim: quan la dreta no vol que tingues caramel, no hi ha ni socialdemocràcia, ni res; la dreta pega el colp i a prendre pel sac, s'ha acabat. Aleshores jo crec que no és això; són valors, són formes de ser, són formes de viure, i intentar que tot plegat tinga una continuïtat, no que siga simplement el caramel que t'endolceix, però que quan ells [la dreta, el capital] volen fer moviment ho fan i s'ha acabat (que per a mi és el problema de la socialdemocràcia) (EUHOR7, 18:38).

A partir de l'autoubicació 3,5 en l'escala, ja tenim referències clares a una esquerra moderada, al centreesquerra, a que cal fer compatible els valors de l'esquerra amb el suport a la iniciativa privada, que "de vegades s'han de prendre decisions que perjudiquen els treballadors" (PSHOR5); i es tracta molt majoritàriament de militants del PSPV-PSOE que estan opinant en un moment en el qual Rodríguez Zapatero encara és el president del govern central i ja està aplicant importants retallades (això explicaria que es produïsquen aclariments com el de PSHOR5).

Quant a l'explicació que es fa de la ubicació ideològica del partit, normalment una mica més a la dreta que el subjecte entrevistat, els afiliats a EUPV consideren que es tracta d'una formació "d'esquerres, però tolerant, que respecta diferents punts de vista" (i per tant, n'inclou alguns de més dretans que els del subjecte), que és una "esquerra pragmàtica", que és una federació d'ideologia "socialdemòcrata" o que és una "combinació de socialdemòcrates i comunistes". Sempre hi ha, per tant, un matís

justificatiu d'unes posicions no tan esquerranes com haurien de ser, siga que l'entrevistat és comunista o una mena de socialdemòcrata "avançat", però s'accepta en benefici de l'eixamplament de la base d'adhesió al projecte. En canvi, en el PSPV-PSOE gran part de la militància observa directament que l'organització se situa cada vegada més a la dreta:

En moltes ocasions no estic d'acord amb certes polítiques o determinades actuacions que s'han fet. (...) En un determinat sentit, el Partit Socialista ha ocupat posicions en els darrers anys, sobretot en matèria econòmica, que l'han apropat més al centre, o l'han mogut més cap a la dreta; (...) ara ocupa unes posicions més centristes, però, bé, no deixa de ser un partit d'esquerres (PSALA7, 25:39).

No estic d'acord com s'ha fet la reforma de la Constitució.⁶⁵⁸ Els atacs són cada vegada més forts. (...) El PSOE ha fet les millors reformes, però també ha fet els majors atacs a les llibertats i als drets. Són punxetes, punxetes, punxetes, que això, més que ser d'esquerres... Hi ha moments que es fa difícil estar dins del PSOE. He participat en alguna manifestació en contra dels governs socialistes (PSALC3, 26:06).

Però altres justifiquen aquestes actuacions impopulars per la necessitat d'arribar a una majoria, per ser un partit amb vocació de govern, que ha de combinar polítiques amb vocació esquerrana, amb altres que donen satisfacció als mercats:

Quan un partit està en el poder ha de prendre decisions més a l'abast de tothom i sobretot perquè els votants són d'esquerra però també de centre i, per tant, les polítiques moltes vegades estan enfocades electoralment (si no et voten, no pots executar-les). Sí que conec moltíssima gent del PSOE que són veritablement d'esquerres, però com a entitat política no l'hi veig tant... (PSALC7, 18:17).

Pel que fa al Bloc, del que més es parla per a justificar una posició un poc més a la dreta que la d'aquests militants és que l'organització arreplega gent molt diversa, i per tant ha de moderar el seu discurs, tot i que, a grans trets, es mantinga en l'espectre ideològic de l'esquerra:

Dins del partit hi ha diferents corrents i hem aconseguit que el sentit de poble no estiga [ancorat] a l'esquerra, que no estiguen ací arreplegades només les sensibilitats

⁶⁵⁸ Es refereix a la reforma del 23 d'agost de 2011, que obliga a l'estabilitat pressupostària i introdueix la prioritat absoluta del pagament del deute i els interessos corresponents. Es va fer a instàncies dels organismes europeus i d'Alemanya, principal beneficiari del rendiment dels deutes.

d'esquerres. Hi ha gent que no està a l'esquerra i es considera nacionalista (BALC2, 23:00).

En qualsevol cas, hem pogut comprovar, almenys en la nostra mostra, que els militants del Bloc que no es consideren d'esquerres són una clara minoria i les autoubicacions esquerranes entre 1,5 i 4 són la norma i amb una desviació molt baixa respecte de la mitjana (2,88). Potser de manera més realista es parla també de pragmatisme i de moderació per a guanyar posicions en la contesa electoral:

El Bloc és més pragmàtic i aglutina molta més gent i, per tant, hi ha moltes més sensibilitats, hi ha gent de molts altres espais. En aglutinar el nacionalisme, hi ha gent que en altres llocs [Catalunya, País Basc] estaria en altres partits, més de centre o de centredreta, i ací estan, amb bon criteri, dins del Bloc; pense que cal que siga així. I també perquè, si tu jugues el sistema i formes part del sistema, has de ser pragmàtic (BHOR3, 31:42).

En relació amb les posicions ideològiques que adopta la militància, cal parlar ara també dels *projectes socioeconòmics* que aquesta planteja per al País Valencià. Fonamentalment, es poden resumir en reformes i actuacions de caràcter socialdemòcrata, encaminades a sostenir l'estat del benestar; i un canvi del model productiu per a acabar amb la dependència de la rajola i del turisme (i les infraestructures i esdeveniments espectacle associats), sobretot retornant a la indústria, però ara suportada per la R+D+I (recerca, desenvolupament i innovació). Aquestes dues grans qüestions són les receptes bàsiques per al desenvolupament del País Valencià en un context de crisi. Tot i que en tots els partits trobem les dues respostes, sembla clar que en el Bloc i en el PSPV-PSOE s'insisteix prou més en el canvi de model productiu, mentre que en EUPV es dóna prioritat al sosteniment de l'estat del benestar i el sector públic. Vegem alguns exemples de l'aposta dels militants del PSPV-PSOE i Bloc per un canvi de model productiu:

Primer de tot hauríem de tenir un projecte molt més obert a la indústria. (...) El País Valencià, tradicionalment, ha sigut molt divers econòmicament; i ens hem centrat en els sectors serveis i construcció i ens estem arruïnant. De fet, quan ha vingut la crisi ens ha agafat de ple. (...) Cal tornar a la diversificació. Ha sigut un error grandíssim del PP. (...) Jo recorde ací mateix Lladró (...) arribar a ficar els beneficis en construcció; ha sigut una ruïna per a ell, i com ell, barbaritats d'industrials. (...) [En la indústria tèxtil de les

comarques centrals, per exemple,] és de veres que la competència oriental (...) ha sigut molt gran, però era el que dèiem: tu ja no pots competir en preu, però sí que pots competir en disseny i qualitat. Ací, a la Comunitat i a Espanya en general, tenim molts bons dissenyadors, però és que a València, Alacant i Castelló hi ha gent molt creativa, sempre hem sigut molt creatius, i no s'ha potenciat això, el disseny no s'ha potenciat. (...) S'ha anat a copiar de fora, (...) i tu dius, "però, tio, inverteix en gent jove que té ganes i que té idees!", doncs no, te'n vas al còmode, el fàcil. (...) Molts sectors se'ns han perdut. (...) L'aposta pels serveis ha sigut massa exagerada i equivocada. Està bé apostar pels serveis, però serveis de qualitat, (...) serveis a les empreses, (...) serveis de coneixement; aquests són els serveis que necessitem ací, això és el que ha donat molta més riquesa i molta més competitivitat, però ací ens hem quedat en el servei al quiosquet, al turista i serveis d'aparador: la Fórmula 1, l'America's Cup i el no sé què; car i poc rendible, molt poc rendible. (...) El PP amb això fa grans negocis, però la resta de la gent... No som capaços de consolidar res, tot és efímer: ve la Fórmula 1, estan un cap de setmana, se'n van i au! (PSHOR1, 1:17:06).

Caldria un canvi de model econòmic, en el qual hi haguera un reordenament territorial, anar cap a un turisme de qualitat, cap a una indústria (el sector industrial s'ha aniquilat pràcticament en aquesta crisi) en la qual hi haguera inversió, en la qual hi haguera R+D, en la qual els nostres ciutadans formats en les nostres universitats i capacitats no hagueren d'anar-se'n a altres territoris a buscar-se la vida, que els nostres investigadors pogueren quedar-se ací, perquè hi hauria faena ací. Una estructura econòmica equilibrada amb serveis, indústria i una agricultura que està també, vaja, abandonada, quan històricament ha tingut potència exportadora (BHOR3, 45:15).

També a EUPV se sol fer referència d'alguna manera al canvi del model productiu, però destaquen per l'enunciat de reformes de caràcter socialdemòcrata (en molts casos des d'una òptica possibilista i deixant clar que l'ideal seria la superació del capitalisme i la instauració del socialisme), com ara un reforçament del serveis socials (educació, sanitat, assistència social), el reforçament del sector públic, la represa del control públic de les caixes i la seua obra social, intensificar polítiques de compensació de les desigualtats, etc.:

Pel dèficit que hi ha ara, si jo haguera de dirigir el govern del País Valencià, faria molt de treball en l'educació, per tots els dèficits que hi ha ara en l'àmbit educatiu, en l'ús de les llengües, en les infraestructures dedicades a l'educació, perquè ací cada vegada estem estudiant pitjor. L'accés a l'educació de 0 a 3 anys, per exemple, és caríssima i no

està regulada; moltíssimes més beques... educació fonamentalment. I després en l'àmbit sanitari també. Tots els dèficits que hi ha ací són en el terreny educatiu i en el terreny sanitari. Intentaria pal·liar-los i començaria a treballar per aquí, perquè són els drets més bàsics i són els que més dèficits tenen. I després ja faria polítiques d'integració d'immigrants, d'integració de minories que encara estan marginades, (...) entre elles els col·lectius LGTB. (...) Començaria a treballar pels dèficits més bàsics en educació i sanitat, però després intentaria integrar tots aquells postulats i valors que fan que un país siga d'esquerres. (...) La qüestió de la igualtat és fonamental, però no es destinen pressupostos. Cal fer una llista de prioritats i després cal organitzar-la perquè tots els punts estiguen proveïts de recursos (EUHOR1, 56:33).

En el Bloc trobem altres qüestions que són abordades molt més que en els altres partits, com ara l'augment de l'autogovern, la reducció de la dependència respecte de Madrid, la potenciació d'allò propi o la vertebració amb l'eix mediterrani. Són assumptes en els quals es reflecteix una òptica particularista, però alhora cercant altres connexions cap a l'exterior diferents de les que proposa l'estructura radial de l'estat amb implicacions en l'economia. BHOR1 aborda breument algunes d'aquestes qüestions:

El que veig és que el País Valencià ha crescut, però ha crescut sempre a la vora de Madrid, dependent una mica de l'estat espanyol. En dependre sempre d'això i no tant d'un mateix, les infraestructures [es desenvolupen en aquest sentit]; per exemple, el tema que es comenta moltes vegades del corredor mediterrani (...) o ara que ha vingut l'AVE: puc estar a Madrid en una hora i mitja i en altres llocs que tinc més a prop no; o gent que viu a Ontinyent que no puga venir en tren a València si no és agafant-ne un cada tres hores, això és el que no veig normal. (...) Com faria jo créixer el País Valencià? Doncs fent, per exemple, (...) que les connexions internes, que les relacions internes del País Valencià, i del País Valencià cap a l'exterior foren molt millors que no les que tenim ara. S'ha de contribuir, a més, a una economia pròpia (33:26).

Juntament amb alguns militants del PSPV-PSOE, els del Bloc també aposten per projectes culturals i de potenciació de la llengua (que seria una part especialitzada d'allò que dèiem de "potenciar les coses pròpies") com a via per al desenvolupament. I ja sense una adscripció partidista, també podríem esmentar una altra qüestió característica del discurs polític de l'esquerra que ha sigut esmentada per alguns entrevistats: la sostenibilitat, un desenvolupament que respecte el medi ambient i, fins

i tot, que utilitze el medi ambient com un motor econòmic (energies renovables, llocs de treball per a conservació, etc.). En definitiva, com és propi de l'esquerra, es tracta de propostes que prioritzen el col·lectiu, el benestar del conjunt dels ciutadans i no d'una part privilegiada.

Concloem l'apartat sobre l'eix esquerra-dreta, i ja tota l'aproximació temàtica a l'anàlisi del discurs, amb la percepció que els entrevistats tenen sobre la sentència fusteriana "el País serà d'esquerres o no serà". Es tracta de veure si els col·lectius d'esquerres consideren que aquesta asseveració manté la vigència, si el País, entès com un país en el qual la població decideix el seu futur i es preocupa per la seua llengua i cultura, que, a grans trets, era el sentit d'aquella frase, només té possibilitats de ser si està conduit per l'esquerra. En aquest punt, aparentment, hi ha molta disparitat d'opinions, però cal matisar que alguns entrevistats han fet un diagnòstic de la realitat actual per a rebutjar la frase que, tal com l'entendem nosaltres, no era una constatació (com són algunes de les reflexions que han fet aquests militants), sinó una condició. Així, l'acord i el desacord amb aquesta sentència es distribueix pràcticament a parts iguals, però domina l'acord en EUPV i la comarca de l'Alcoià-Comtat (aquells segments més afectes al fusterianisme clàssic), i el desacord a l'Alacantí i entre els militants del Bloc i del PSPV-PSOE, tot i que la barreja d'opinions és la nota dominant en tots els segments.

Els que estan en desacord amb aquesta afirmació, perquè no té vigència o bé perquè consideren que mai ha tingut sentit, es decanten sobretot per dos arguments. En primer lloc, molts, sobretot del PSPV-PSOE, fan aquesta lectura presentista en la qual s'apunta que la realitat està lluny de canviar, especialment si ens fixem en els resultats electorals, i per tant, és difícil que el País siga d'esquerres. En realitat, es podria dir que en molts d'aquests casos no s'ha entès la pregunta, o més aviat no s'entén el sentit de la frase de Fuster, però en el treball de camp normalment no s'ha fet més explicacions per a no condicionar la resposta. En qualsevol cas, hi ha discursos profitosos en aquest grup de respostes, que van més enllà d'un domini electoral de la dreta i que apunten a una transformació de la població que queda lluny de l'ideal fusterià:

No hi estic d'acord, no crec que tinga vigència. (...) Fuster no hauria imaginat mai que la Comunitat Valenciana fóra com aquesta, no crec que haguera pensat mai que hauria evolucionat d'aquesta manera [riu]. I si hem de donar credibilitat a l'afirmació, doncs és evident que la resposta és "no serà" i ja està, serà una altra cosa [riu]. En la meua opinió som una altra cosa, (...) no sé, una entelèquia, (...) quelcom que no té massa substància. (...) Per una banda, pense que hi ha una ideologia dominant (...), que implicaria el respecte a les tradicions com a pautes de moral, d'ètica, etc.; i per l'altra, veig molta ignorància, molta desafecció amb la cultura. (...) Si hi ha alguna cosa que està vigent és un tango, (...) "Cambalache",⁶⁵⁹ jo crec que aquest és supervigent, (...) igual té un burro que un gran professor. No sé on ens hem equivocat en aquest camí, però hem arribat a aquest punt i no és correcte. També hi ha una manca de rigor per part dels mateixos governants (PSHOR4, 23:25).

Per altra banda, tenim un altre tipus de discurs que impugna l'afirmació fusteriana perquè considera que el País ha de ser de tots, no únicament de l'esquerra; no ens hem de quedar amb una concepció determinada del País que té l'esquerra, perquè n'hi ha d'altres que poden contribuir a la seua construcció. Tot i que també hi trobem algun militant del PSPV-PSOE, és un argument més característic dels afiliats al Bloc, en sintonia amb l'obertura de l'organització a totes les sensibilitats ideològiques. A través de l'entrada en l'organització de militants de centreesquerra o directament centristes des de la creació del Bloc, els seus companys d'esquerres han pogut comprovar que fora de l'esquerra també hi ha una concepció de país vàlida (que estima allò propi, que defensa la llengua i la unitat lingüística, i que vol que el poble valencià decidisca el seu futur, entre altres coses):

Pense que l'afirmació aquesta, dins d'un moviment antifranquista que va agafar el baluard del catalanisme, del nacionalisme, com a forma d'antifranquisme (s'englobava tot en l'esquerra), tenia el seu sentit. L'esquerra es va posicionar en tots els moviments antifranquistes i el nacionalisme de Joan Fuster era un d'ells (gràcies a això els sindicats encara són "del País Valencià" o tenen la quadribarrada posada i fins i tot el PSPV encara ho aguanta). (...) Jo he treballat fent enquestes polítiques per telèfon a pobles i m'he adonat que hi ha molta gent que (tot i que no majoritàriament) votava al Bloc en el poble i al PP per a la Generalitat, perquè pense que el valencià de peu, el valencià

⁶⁵⁹ Compost per Enrique Santos Discépolo el 1935, aquesta peça comença "Que el mundo fue y será / una porquería, ya lo sé. / En el quinientos seis / y en el dos mil, también...", i parla que hi ha gent sense paraula, profitosa, mancada d'honradesa, que sense ser il·lustrada pot arribar lluny, perquè el món ara està concebut així.

corrent, és conservador i, econòmicament, no és d'una ultradreta capitalista, però sí que és tan conservador que acaba fent-li por el canvi social, fent-li por les cessions a l'esquerra i, per tant, pense que seria bo i seria convenient que hi haguera una dreta nacionalista tipus Convergència al País Valencià, perquè actualment tot s'ho està enduent el Partit Popular. Però quan parles amb militants del Partit Popular t'adones que molts d'ells són valencians de soca-rel, i que amb un altre discurs serien potencialment nacionalistes valencians. De fet, Camps jugava molt al sentiment valencià, després això no ho traslladava a polítiques efectives, però per a molta gent Camps era nacionalista valencià, no declaradament, però dins del seu electorat ell era valencià valencianista (BHOR4, 32:36).

[L'afirmació] no és certa, per a mi no ho és; ja m'agradaria a mi [que ho fóra]! En el sentit que com jo em considere d'esquerres, doncs estaria bé que la gent fóra una mica més d'esquerres, però crec que el País Valencià haurà de ser i serà; serà d'esquerres, serà de dretes, serà de centre... però serà. La identitat no té res a veure amb la inclinació política. Per a mi, la identitat com a poble va per un lloc, i per l'altre va la ideologia de les persones que conformen aquest poble, que podrà estar entre el 0 i el 10 (BHOR1, 22:09).

Entre els que estan d'acord amb la frase trobem més militants d'EUPV i, tot i que molts també assumeixen que la realitat és la d'un país electoralment de dretes, mantenen que només sent d'esquerres pot ser el país, perquè el valencianisme ha de ser emancipador i aquest únicament pot ser d'esquerres; perquè només l'esquerra s'ha ocupat de la llengua i cultura pròpies; també perquè el País ha de ser just i perquè ser País implica una idea col·lectiva que només pot sostenir l'esquerra. Alguns, fins i tot, afegeixen, simbòlicament, que, si no és d'esquerres, no serà País, sinó Comunitat, Regió o Regne.

Jo crec que [la frase] té vigència. Si he de defensar el nacionalisme al País Valencià, jo entendria el nacionalisme com d'esquerres, emancipador del poble valencià, per tant, o és d'esquerres o no és cap país (EUHOR5, 20:01).

Jo li veig vigència, sobretot pensant que el País com a tal és, en definitiva, una cosa col·lectiva, i allò col·lectiu, normalment, tendeix a ser d'esquerres. Quan hi ha valors compartits, reptes compartits, és l'esquerra la que juga i, per descomptat, que serà d'esquerres o no serà. [Si no és d'esquerres] serà una altra cosa, la suma d'interessos individuals, però no serà el País (PSHOR2, 32:25).

És una de les frases en les quals jo crec. Té total vigència. Fuster la va dir en els anys setanta o final dels seixanta, però per a mi [actualment] és molt certa, perquè estem veient que com més dreta tenim al País Valencià, menys País Valencià som i més Comunitat som; més depenem de Madrid i menys mirem a Barcelona; (...) més privatitzacions tenim, més America's Cup i coses d'aquestes tenim, i menys cultura tradicional valenciana i valencià tenim. El dia que torne l'esquerra, i quan dic esquerra no em referisc al PSPV (si és que algun dia va ser d'esquerra), sinó a una esquerra, no ja que siga nacionalista, sinó que tinga una sensibilitat nacionalista, aleshores això serà realitzable, vull dir, podrem intentar construir el País. Des de la dreta és impossible (BALA7, 14:14).

En definitiva, en aquest apartat hem pogut comprovar com els militants d'aquests partits estan, en general, clarament posicionats en l'esquerra o, almenys, més a l'esquerra que els seus partits (segons la seua mateixa percepció i també contrastant el discurs oficial dels partits amb el discurs ideològic dels militants). També que hi ha qui vol superar el sistema capitalista (sobretot a EUPV), però la majoria pensa en reformes de caràcter socialdemòcrata, en una esquerra plural, tolerant, progressista, etc., que ha d'intervenir per a recuperar l'estat del benestar al País Valencià (en compte de les grans inversions sense rendiment per al poble), i impulsar un canvi en el model productiu, que acabe amb la dependència de la construcció i els serveis desqualificats, per a passar a la indústria intensiva en l'aplicació de R+D+i i als serveis avançats. Tot i que es constata la dretització de la societat valenciana, en definitiva, és té el convenciment que només l'esquerra pot capgirar la situació i fer polítiques en benefici del poble. Quant a la possible associació de les variables ideològiques (esquerra-dreta) amb les territorials, sí que sembla més o menys clar que quant més a l'esquerra, més favorable al dret d'autodeterminació, més en contra de l'exhibició de símbols espanyols, i més partidari dels símbols del nacionalisme fusterià (País Valencià, quadribarrada, etc.).

Balanç inicial: síntesi de les posicions de cada segment i confrontació amb les hipòtesis de treball

En aquest balanç farem un compendi del que s'ha desenvolupat en l'anàlisi temàtica del discurs per a disposar d'una síntesi de les posicions de cada segment. En qualsevol cas, primer iniciarem el balanç amb un apartat dedicat al conjunt de la mostra, és a dir,

els militants d'esquerra i centreesquerra de partits amb tradició de presència en les Corts, de les comarques de l'Alacantí, l'Alcoià-Comtat i l'Horta de València. Ja hem vist que costa tractar aquesta població com una mostra unitària, perquè la variable de segmentació "formació política a què pertany" ha condicionat força les posicions respecte de moltes de les qüestions tractades i, per tant, és la variable més determinant per a conformar els diferents discursos sobre la identitat territorial al País Valencià. De tota manera, les arrels ideològiques fusterianes són les que ens han dut a tractar la mostra com una unitat i intentarem inicialment desenvolupar quin és el discurs general d'aquesta unitat de conjunt, per a després analitzar els segments. Així mateix, en aquest balanç tindrem en consideració les hipòtesis plantejades, per a contrastar-les amb el que s'ha obtingut del treball de camp.

Posicionament general. El discurs sobre la identitat territorial en la militància d'esquerra i centreesquerra

D'entrada, hem d'insistir que es tracta de la militància d'unes comarques concretes i, per tant, no podríem parlar estrictament del discurs del conjunt de la militància, sinó d'aquests fragments territorials escollits per a poder tenir una representació suficient per a cada segment, però entenem que, per la diversitat de les comarques seleccionades, no ha de desviar-se molt del que obtindríem amb la presència de tot el territori valencià.

Llevat d'alguns casos de militants nacionalistes, la identitat territorial no té massa importància entre les identitats socials dels subjectes ni entre les coses que més valoren, perquè prevalen més altres qüestions que tenen a veure més aviat amb el compromís, la solidaritat i, en general, els valors de l'esquerra i un sentit col·lectiu d'afrontar la vida. En aquest sentit, podríem dir que la hipòtesi que plantejava un pes important de les identitats territorials no té una confirmació en les respostes dels entrevistats. En qualsevol cas, com sol passar entre el conjunt dels valencians, han tingut certa importància les identitats locals, especialment com més petit era el municipi de residència.

En canvi, sí que podem dir que es tracta d'una població per a la qual el partit té una importància decisiva, significativament com a vehicle per a aconseguir els assoliments

socials que apuntaven en el bloc de les identitats socials, per a fer realitat els seus desitjos de justícia social, que és una constant en pràcticament tots els entrevistats. Aquesta militància, a més, es complementa amb un alt nivell d'associacionisme, especialment en associacions de tipus sindical, cívic (associacions de veïns), cultural (associacions de defensa i promoció de la llengua i la cultura) i ONG.

Tot i que espontàniament la identitat territorial no té una importància generalitzada, es podria parlar d'una reivindicació general de la "valenciana", tot i que no necessàriament polititzada. El discurs habitual sobre què significa ser valencià ens parla d'"orgull", d'"un element identitari important" i altres referències positives, però només amb connotacions militants entre els afiliats al Bloc. També podem confirmar que aquests militants són capaços d'objectivar la identitat valenciana, d'aportar elements objectius per a definir-la i, entre aquests, destaca molt per damunt dels altres la llengua; en segona instància, tindriem una "manera de ser", les tradicions/festes/ costums i la cultura; i un tercer nivell amb les arrels i la història, i el territori. Són, en conjunt, molts dels elements objectius que hem utilitzat (i que tradicionalment s'utilitzen) per a definir la nació. En qualsevol cas, assumim que potser caldria haver preguntat directament per la "nació valenciana" (o simplement per la "nació") per a veure si preval una definició objectivista o subjectivista. Aquí el que s'ha fet és definir la "identitat valenciana" i potser això és més fàcilment objectivable, perquè no entra en joc tan decisivament el subjecte. Però es va optar per la definició de la identitat valenciana per considerar que molts dels entrevistats opinarien que no existeix la "nació valenciana" i, així, tindriem un problema conceptual de partida.

Quant a la dinàmica mateixitat-alteritat amb les comunitats que ens envolten, dominen tres tipus de discursos: els que pensen que hi ha més semblances amb Catalunya que amb les comunitats autònomes castellanoparlants perquè ens uneixen llengua, arrels o cultura; els que consideren que tenim semblances amb tots aquests territoris fronterers, perquè hi ha una tradició de contacte que ens acosta a tots ells i més en un món cada vegada més interdependent; i que tenim tantes semblances com diferències amb catalans, castellans, murcians i aragonesos. Així, en general, es podria dir que el balanç final es decanta una mica cap a les semblances amb Catalunya (potser

no fins al punt de confirmar una hipòtesi en aquest sentit), perquè els dos darrers discursos serien d'equilibri, mentre que el primer destaca la idea dels Països Catalans, encara que siga des d'un pla cultural. De tota manera, ha sigut minoritari el sentiment català, perquè això implica reconèixer-se d'un àmbit no homologat institucionalment, i per tant, una actitud militant que impugna l'ordre establert (de fet, els que se sentien catalans, normalment se sentien nacionalistes catalans). Però insistim que certs vincles culturals sí que s'identifiquen fins al punt d'establir-se diverses vegades la metàfora familiar ("cosins germans") i també fins a considerar la possibilitat d'una confederació dels Països Catalans en alguns casos.

Sí que ha sigut molt habitual que els militants se senten valencians (amb les excepcions que farem a l'Alacantí), i no tant que se senten espanyols, pel prejudici que hi ha entre bona part de l'esquerra sobre la idea d'Espanya (en qualsevol cas, hi ha molts més que se senten espanyols que no pas catalans); de fet, la major distància entre sentir-se d'un territori i ser nacionalista de la nació adscrita a aquest territori, la trobem amb Espanya. El sentiment espanyol i el valencià, per altra banda, s'han fet compatibles en molts casos (sobretot en els partits amb referent estatal), però no el sentiment espanyol i el català, pel que comentàvem del que implica de subversiu sentir-se català sent valencià i perquè el catalanisme impugna de manera més clara la unitat nacional espanyola. Entre els que se senten valencians, no era estrany que s'autoqualificaren en algun grau nacionalistes valencians, especialment perquè el "valencianisme", des de la transició, s'ha considerat un component ideològic també en els partits d'obediència estatal, de manera que se l'ha adaptat a cadascuna de les concepcions territorials, fins i tot les que no qüestionen la unitat nacional espanyola, en la línia del que comentàvem sobre la compatibilitat entre els sentiments valencià i espanyol. Insistent en això, entre els que s'han alegrat dels triomfs esportius espanyols hem trobat molts que se sentien poc o gens espanyols, de manera que és complicat trobar un rebuig absolut a la idea d'Espanya, encara que siga recolzant-se en arguments esportius (juguen bé, són del Barça) o d'un altre tipus (la gent s'alegra i això és positiu). De tota manera, també hem trobat una part important (sobretot del PSPV-PSOE) que s'alegra directament perquè són espanyols.

Pel que fa a l'organització territorial d'Espanya, les tradicions presents o passades decanten aquests militants cap al federalisme o, en qualsevol cas, a un major autogovern, tot i que també trobem casos en els quals es voldria retallar l'autonomia. Més acord hi ha amb el dret d'autodeterminació, encara que amb diferents matisos, perquè no sempre es considera aplicable a l'estat espanyol o no sempre implica una actitud favorable a la segregació.

Gran part dels entrevistats són valencianoparlants, i és habitual que el valencià siga la llengua materna i que hagen assistit a cursos de valencià per a adults, però no que hagen tingut una formació predominantment en valencià. L'ús social de la llengua i la participació en cursos de valencià per a adults s'han erigit en les variables lingüístiques que més determinen un discurs sentimentalment i políticament valencianista. Per altra banda, el reconeixement de la unitat de la llengua, com succeeix en els seus partits, és un dels grans consensos que hem trobat en aquest treball de camp, com ja plantejàvem en les hipòtesis. També ho ha sigut el rebuig al secessionisme lingüístic i l'explicació sobre aquest fenomen, atribuït principalment a una combinació de la castellanització de la societat valenciana i el desplegament d'una estratègia per part de la dreta per a trencar amb el projecte nacional valencià vinculat a Catalunya.

Quant als símbols, tot i que domina la denominació *País Valencià*, que és la que utilitzen oficialment els partits (més difusament en el cas del PSPV-PSOE), aquesta de vegades s'acompanya de l'estatutària *Comunitat Valenciana*, i en alguns casos s'imposa col·loquialment aquesta darrera. També la bandera tradicional del valencianisme fusterià, la quadribarrada, domina sobre l'oficial, per a certificar certa hegemonia dels símbols fusterians, però amb una contestació no marginal que prové sobretot de les files del PSPV-PSOE i que solen ser els mateixos que trenquen amb el rebuig generalitzat a l'ús massiu de la bandera espanyola després de les victòries de la selecció espanyola de futbol.

La percepció d'una discriminació històrica envers el País Valencià ha sigut una qüestió molt dependent de la formació política de pertinença i, per tant, cal tractar-la més endavant, però domina la sensació que hi ha certa discriminació, encara que se'n faça responsable en molts casos els mateixos valencians o els seus dirigents. Per altra

banda, hi ha un qüestionament general de l'estructura provincial i les diputacions, i normalment es proposa una estructura comarcal o alguna de més funcional, que done resposta efectiva a les necessitats de servei dels ciutadans, alhora que tinga una base cultural i una tradició de contacte.

Aquests militants reconeixen l'*altre*, el que més mal ha fet a la identitat i al poble valencians, en el Partit Popular i els seus màxims dirigents tots aquests anys (Camps i Zaplana principalment), i per extensió a tota la dreta, incloent-hi Franco i el seu règim, els líders de la UCD de la transició i Maria Consuelo Reyna, que van encendre la metxa del secessionisme, o Lizondo/UV i altres dirigents i organitzacions blavers. Enfront d'aquest conglomerat que forma la dreta, amb els seus interessos (entesos com a particulars, empresarials, oligàrquics), els militants situen un *nosaltres* representat sobretot pel món de la cultura i la intel·lectualitat valencianista que lideraria clarament Joan Fuster, com havíem plantejat en les hipòtesis, però que s'ampliaria al màxim exponent de cada branca de la cultura (Enric Valor, Sanchis Guarnier, Raimon, etc.) i es completaria amb Escola Valenciana i els mestres en valencià. De tota manera, especialment en el PSPV-PSOE, també s'hi inclouen alguns polítics (Joan Lerma, Ciprià Císcar per la seua contribució a la Llei d'ús i ensenyament del valencià, Vicent Ventura...) i els ciutadans anònims que parlen la llengua i defensen la seua cultura.

Segons la seua autopercepció, aquests militants són prou esquerrans i solen situar el seu partit un poc més a la dreta, amb posicions més moderades, com es va plantejar en les hipòtesis. En qualsevol cas, aquest esquerranisme dels afiliats rarament es concreta en una aposta pel socialisme i l'abolició de la propietat privada, sinó més aviat en una esquerra més "oberta", més "tolerant", dominantment socialdemòcrata. I aquest punt més a la dreta de l'organització normalment no significa més que moderació o la subjecció als imperatius de la contesa electoral, que fan que l'organització tinga que ampliar el seu espectre ideològic més enllà del dels militants, i això es fa sempre amb una inclinació cap a la dreta en l'escala d'ubicació ideològica. Quant al projecte socioeconòmic per al País Valencià, dominen dues qüestions bàsiques: la recuperació de l'estat del benestar, amenaçat en aquests últims anys i més amb l'arribada de la crisi, i que es concretaria a reforçar la prestació pública dels

serveis bàsics (educació, salut, prestacions laborals) i la reducció de les desigualtats; i en el canvi de model productiu, rebaixant la importància de la construcció i el turisme, per a dirigir l'estructura sectorial cap a un model més equilibrat, en què torne a tenir pes la indústria (una indústria recolzada en la R+D+i) i l'agricultura d'exportació, i on els serveis avançats guanyen la partida al serveis desqualificats que ara dominen a partir de la importància del turisme.

Finalment, la interrelació entre la ideologia (eix esquerra-dreta) i les variables identitàries i politicoterritorials s'ha establert amb certa claredat en el rebuig de l'ús massiu de la bandera espanyola, més clar com més a l'esquerra; i en el dret d'autodeterminació, al qual es mostren més favorables els posicionats més a l'esquerra. També l'afecció als símbols identitàris del valencianisme fusterià ha sigut més clara entre els militants més esquerrans i, per tant, sembla que pot haver-hi aquesta relació que plantejàvem en les hipòtesis, tot i que no és tan clara com podríem pensar, principalment per les pautes de resposta d'EUPV de l'Alacantí, que tornarem a comentar més endavant. Passem, doncs, a la necessària i aclaridora lectura per formació política.

PSPV-PSOE: encara dues ànimes

En aquest partit bàsicament tindríem dos discursos que vénen condicionats pel que alguns han anomenat les "dues ànimes" del PSPV-PSOE, l'ànima *valencianista* o *PSPV*, i l'ànima més aviat *espanyolista* o *PSOE*. Al marge d'altres matisos que anirem apuntant, aquestes dues visions donaran sentit a dos discursos bàsics que podríem anomenar com hem fet amb les dues ànimes: un de valencianista, més favorable a la descentralització, més preocupat per la llengua i la cultura pròpies, i més lligat als preceptes fusterians; i un altre d'espanyolista, en general no tan favorable a la descentralització, que en té prou amb uns mínims quant a la llengua i la cultura pròpies, i en el qual la nació espanyola està per damunt del sentiment valencià.

En la militància del PSPV, per a començar i independentment d'aquests dos grans discursos, aparentment les identitats territorials no són una prioritat, i preval més aviat una concepció solidària de la vida, la preocupació pels altres, l'assoliment d'una societat més justa, etc. Per tant, no és estrany que siga la formació en què més

membres d'ONG trobem. Les militants d'aquest partit també solen tenir presència en col·lectius de dones i també és habitual la sindicació (preferentment en UGT, com és tradició en les files socialistes).

Quan hem preguntat pel significat de "ser valencià", hem començat a identificar aquest dos grans discursos, que, a més, estan determinats territorialment: el discurs espanyolista domina clarament a l'Alacantí, com apuntàvem en les hipòtesis d'investigació; el valencianista preval a l'Alcoià-Comtat, i a l'Horta és on més barreja trobem, normalment també determinada pels orígens dels entrevistats i si són o no valencianoparlants. A l'Alacantí hem trobat algunes associacions negatives amb el fet de ser valencià ("ser valencià és una vergonya", en part per les actuacions del PP els darrers anys), però entre la majoria dels militants del PSPV-PSOE hi ha orgull de ser valencià o es considera un element identitari important, sobretot basat en la llengua, les tradicions/festes/costums, una determinada forma de ser i un territori. Aquest dualisme també implica que normalment es veuen semblances i diferències a parts iguals entre els valencians i la resta de comunitats fronteres, siguen castellanoparlants o catalanoparlants. Com alguns d'aquests militants del PSPV-PSOE comenten, la distintivitat és complicada de trobar en un món cada vegada més interconnectat.

La presència de les dues ànimes ha sigut apuntada per alguns entrevistats quan s'ha demanat per la manera que té el partit d'afrontar la qüestió identitària, i es planteja en termes relativament conflictius, perquè es produeix aquesta tensió entre els que volen un accent més particularista (a l'estil del PSC a Catalunya) i els que consideren que no cal incidir massa en la identitat, perquè el PSPV-PSOE no és un partit nacionalista. Clar, aquest darrer discurs obvia la presència d'un nacionalisme "banalitzat" (Billig, 2006), l'espanyol, que és el que condueix a la defensa de *l'statu quo* i a la consideració només del nacionalisme dels altres, dels que el reivindiquen. Precisament hi ha hagut una part important dels entrevistats d'aquest partit que ha sigut molt crítica amb la manera que el PSPV-PSOE té de gestionar la qüestió identitària (cap altre grup de militants ha sigut tan crític amb el seu propi partit), i en el sentit que cal més valencianisme. No obstant això, no tots han volgut dir el mateix amb això, perquè si bé alguns estaven pensant en el valencianisme fusterià (especialment a l'Alcoià-Comtat), altres parlaven de disputar

al PP l'espai del valencianisme emotiu, popular, el que entronca amb les festes i les tradicions, i que, en bona mesura, sembla haver-se apropiat el Partit Popular de la Comunitat Valenciana. Finalment, un altre grup considera que el PSPV-PSOE sí que ho està fent bé i que es preocupa de manera raonable per la identitat, la cultura i la llengua pròpies. Aquest grup no és precisament el més valencianista dins del partit, sinó més aviat l'ànima PSOE, que en té prou amb uns mínims en aquest terreny i no li calen passos més enllà a l'estil dels que fa el PSC (o bona part del PSC).⁶⁶⁰ Però, en definitiva, podem apreciar que conflueixen una relativa heterogeneïtat en el si del partit i certa indeterminació en la línia oficial de l'organització (que potser vol adaptar-se a aquella heterogeneïtat) per a generar aquesta disparitat de percepcions sobre la manera que té el PSPV-PSOE d'afrontar la qüestió identitària.

Independentment de l'adscripció que puguem fer de cadascun dels militants a una o altra línia discursiva, el cert és que gairebé tots els militants compatibilitzen perfectament la seua condició de valencians i espanyols (la *identitat dual* de la qual hem parlat en diverses ocasions en aquest treball), i domina el sentiment espanyol, perquè alguns dels de l'ànima PSOE se solen sentir només espanyols o molt poquet valencians i, en canvi, pràcticament no hi ha militants que se senten només valencians, ni tan sols els més valencianistes. Per això, no és estrany que pràcticament tots s'alegren de les victòries esportives espanyoles sense gaire matisos, d'una manera incondicional i freqüentment motivada pel fet que són espanyols.

Quant a l'organització territorial d'Espanya, els militants del PSPV-PSOE mostren novament un ampli ventall de posicions que van des d'una recentralització de competències fins al federalisme, passant pel manteniment de l'actual estat de les autonomies, que seria la línia oficial. L'antic projecte federalista del PSPV-PSOE és esmentat sobretot pels militants més veterans, els que ho han tingut com a referència temps enrere; però, en general, s'assumeix que, siga llevant-li alguna competència a la Generalitat o traspasant-li'n més, el model autonòmic és vàlid. Per altra banda, normalment no hi ha una posició radicalment contrària al dret d'autodeterminació, tot i que no tots l'aplicarien a l'estat espanyol, perquè és un dret que sorgeix en el context

⁶⁶⁰ Al marge de la presència d'un sector clarament nacionalista dins del PSC, que han liderat fins fa poc Ernest Maragall, Antoni Castells, Marina Geli, Àngel Ros i Montserrat Tura, entre altres.

de la descolonització i només en aquells casos tindria sentit. En qualsevol cas, sí que hi ha socialistes que l'aplicarien en l'estat espanyol perquè donaria legitimitat democràtica a l'actual marc estatal i la seua organització interna. En aquest sentit, alguns afegixen que no cal tenir por a la democràcia, a les decisions del poble. Curiosament, i com a mostra que el valencianisme fusterià dins del PSPV-PSOE no té una translació política clara (en el sentit d'una posició més favorable a la descentralització), a l'Alcoià-Comtat, que és on més perviu el llegat de Fuster, és on menys partidaris del dret d'autodeterminació trobem.

Quant a la unitat de la llengua i l'explicació del fenomen del secessionisme lingüístic, en el PSPV és on trobem algun cas que qüestiona la unitat lingüística (són llengües molt semblants, però no iguals) i algun cas de comprensió amb el secessionisme, però això es pot atribuir a la manca de cultura política en aquest terreny en una part de la militància socialista. Són posicions expressades sense massa informació contextual, de manera intuïtiva, que no poden qüestionar una generalitzada claredat de criteri en aquest sentit.

En la línia del rebuig al canvi de nom del PSPV-PSOE (pel de PSCV-PSOE), la majoria sol referir-se al territori com a *País Valencià*, tot i que alguns (sobretot de l'Alacantí, on domina l'ànima PSOE) opten per l'oficial *Comunitat Valenciana*. I el mateix podríem dir de la bandera, tot i que aquí hi ha més equilibri entre la quadribarrada i l'oficial. En qualsevol cas, la relativa indeterminació del partit provoca curioses situacions com que trobem militants que consideren que estan allunyats de la posició oficial del partit tant si han optat pels símbols fusterians com si han optat pels estatutaris. En qualsevol cas, la qüestió simbòlica també situa, en general, els que opten pels símbols oficials en l'ànima PSOE, i els que prefereixen els fusterians en la facció, diguem-ne, PSPV.

I quant a l'ús massiu de la bandera d'Espanya després dels triomfs de la selecció espanyola de futbol, si el sentiment espanyol està prou arrelat, no és estrany, doncs, que una bona part s'alegre d'aquesta exhibició de l'ensena nacional, sobretot perquè implica normalitzar-ne l'ús i llevar-li l'exclusivitat a la dreia que, del franquisme ençà, era l'única que l'utilitzava sense complexos, perquè en el seu cas no intervenia el prejudici ideològic que sí que existia en l'esquerra. Els militants del partit són

conscients que la direcció del PSOE estava en la línia d'acabar amb aquestes associacions partidistes de l'ús dels símbols espanyols i el millor exemple és la marca "Gobierno de España" que va implantar l'expresident Rodríguez Zapatero.

Per altra banda, els militants del PSPV-PSOE no solen percebre que el País Valencià haja patit una discriminació al llarg de la història ni tampoc actualment i, en alguns casos, solen afegir que aquest és un discurs victimista de la dreta. En qualsevol cas, alguns sí que arriben a constatar aquesta discriminació, però mai d'una manera rotunda i si ho fan responsabilitzen els mateixos valencians de la situació (perquè la toleren o perquè no s'oposen a un govern autonòmic que la permet), o apunten que és una discriminació en termes comparatius perquè altres tenen més autonomia o més privilegis fiscals (cas de Catalunya o del País Basc).

Pel que fa a l'organització territorial del País Valencià, a l'Alacantí, on domina el "sector PSOE", no es considera eliminar les províncies, però sí revisar el paper de les diputacions en termes de despesa pública. En canvi, a l'Horta o l'Alcoià-Comtat són més crítics amb el paper de les diputacions i arriben a proposar un altre tipus d'organització menys costosa, més operativa, més propera i més eficient, com ara mancomunitats o, en algun cas, comarques, que són apuntades més aviat pels militants que podríem enquadrar en l'ànima PSPV.

Quant als personatges icona, les principals particularitats del PSPV-PSOE es produeixen en els positius, en els que més han fet per la identitat i el poble valencians, perquè els seus militants són els que més apunten polítics enfront de la tendència general de destacar el món valencianista de la cultura. En aquest sentit, l'expresident Joan Lerma supera a Joan Fuster i també s'apunten altres dirigents socialistes, que, no obstant això, es combinen amb noms de la cultura. També destaquen en el PSPV-PSOE per assenyalar el poble, els ciutadans anònims que han conservat la llengua i la cultura del País.

Tot i que els militants socialistes són els que més a la dreta s'autoubiquen, la seua mitjana (3,1) està a prop de la del Bloc i en un valor prou esquerra, especialment a l'Alacantí, on arriben a baixar de 3. En qualsevol cas, també trobem alguns centristes (o més precisament, situats en el centreesquerra), que no impedeixen que en el PSPV-

PSOE es done la distància més gran entre l'autoubicació ideològica dels militants i la que aquest fan del seu partit; aquests militants situen el seu partit més a la dreta que ells, en un 4, ja en l'espectre del centreesquerra, i alguns d'ells recriminen a l'organització una progressiva dretització (recordem que en el moment del treball de camp el PSOE encara està en el govern central i està aplicant mesures que erosionen l'estat del benestar). La posició esquerrana dels militants es concreta en la socialdemocràcia com a substrat ideològic, un més indeterminat compromís amb els valors de l'esquerra (solidaritat, igualtat, etc.) i, en alguns casos, els més centristes, la moderació, la tolerància i el respecte/suport a la iniciativa privada. Pel que fa al projecte socioeconòmic per al País Valencià, tot i que molts apunten reformes de caràcter socialdemòcrata que ajuden a sostenir l'estat del benestar, s'imposa més aviat un canvi del model productiu en el qual es recupere la indústria (amb el valor afegit de la R+D+I), no es torne a activar de manera intensa la construcció i es revise el paper del turisme com a motor econòmic.

Finalment, preval el desacord amb la frase de Fuster ("el País serà d'esquerres o no serà"), perquè s'entén que la realitat és tota una altra i està lluny de canviar. En qualsevol cas, l'acord amb aquesta frase i, en general, amb els postulats fusterians es produeix quan més a l'esquerra estan els militants, especialment a l'Horta de València i l'Alcoià-Comtat.

EUPV: confluència de diferents referents de l'esquerra en el terreny de les identitats territorials

Al llarg de l'anàlisi hem fet al·lusió a diferents referents tradicionalment adscrits a l'esquerra i que estarien intervenint per a configurar els discursos sobre identitat territorial en EUPV. Primerament, hem de referir-nos al *projecte federal*, que ja des de ben aviat ha sigut la proposta d'organització territorial del PCE i després de la federació de partits Izquierda Unida. Tot i que l'estat federal haja de comptar amb el vist i plau dels diferents estats (entre ells, el valencià) a través de referèndums, aquest projecte té un marc territorial clar, que és l'estat espanyol, Espanya i, així, els militants tenen la idea d'una unió voluntària, però amb aquest referent que legitima el marc vigent des

de la unió de corones dels segles xv-xvi, i que acaba confirmant-se en el segle XVIII amb els Decrets de Nova Planta.

Per altra banda, tenim l'*internacionalisme obrer* com a referent necessari per a recordar que la consciència de classe s'ha de sobreposar a la consciència nacional. Aquest és un substrat ideològic que no considerarà necessari insistir en els particularismes identitaris perquè poden acabar implicant fragmentació i, precisament, la idea és aprofundir en la unió de tots els treballadors. Però si bé l'horitzó final és la confluència dels treballadors de tot el món i, per tant, l'aparició de noves fronteres no ha de ser contemplat de bon ull sota aquesta perspectiva, en determinats casos la combinació de les posicions internacionalistes amb el projecte federal (espanyol) condueix a oposar-se a una fragmentació major i al reforçament del marc espanyol, que és una mena d'avantsala d'unió (seguidament estaria Europa i després la resta del món); és a dir, si l'objectiu final és la unió de tots els proletaris del món, no cal fer costat a projectes segregadors, sinó més aviat anar unint. I si ja hi ha una unió de pobles a l'estat espanyol, cal mantenir-la. Posicions internacionalistes sense caure en un suport a l'*statu quo* estatal/nacional han sigut identificades, però no han sigut la norma, perquè, com hem sostingut, la territorialitat és complicada d'eludir si forma part d'una normalitat banalitzada.⁶⁶¹

Finalment, com també s'ha desenvolupat en aquest treball (vegeu "La formació del nou valencianisme durant el franquisme i la transició"), l'esquerra i centreesquerra valencians s'han afegit pràcticament sense excepcions a un tipus de valencianisme impugnador de l'Espanya uniformitzadora que proposava el franquisme (i ja abans el nacionalisme conservador espanyol), lligat a la resta de territoris de parla catalana i molt crític amb el paper de les elits valencianes. Aquest valencianisme, evidentment, és el que planteja *Fuster* a partir dels anys seixanta, i el PCPV es va adherir als postulats bàsics d'aquesta concepció, i s'ha mantingut en aquesta línia sense gaire excepcions

⁶⁶¹ Com diu Pérez Garzón (2001), "Hem sentimentalitzat l'estat denominant-lo nació. I això només ens ocorre des del segle XIX, molt curt temps per a tan llarg passat sense existir Espanya, i per a un futur que podem construir amb totes les variables que sapiem imaginar. El fet és que avui, amb uns escassos dos-cents anys d'existència de l'estat espanyol i del subsegüent nacionalisme també espanyol, ha arrelat en gran part de la població aquesta sentimentalització de les estructures polítiques estatals de tal forma que ens resultaria estrany parlar de, per exemple, 'la selecció estatal de futbol', o de 'l'himne estatal'".

fins a l'actualitat, tot i que sempre s'haja comptat amb aquell marc estatal espanyol per al projecte federal.

La combinació d'aquests tres referents, i la primacia de l'un o de l'altre van marcant els discursos polítics sobre les identitats territorials en EUPV. El discurs general dels militants pot ser una combinació d'aquests tres ingredients ideològics, però també es configuren discursos que podríem qualificar com internacionalista, federalista espanyol o fusterià, perquè algun d'ells està prevalent sobre els altres dos. Amb aquestes consideracions generals, comencem el repàs monogràfic de les posicions d'EUPV en les qüestions tractades.

Com en el cas dels militants del PSPV-PSOE, les identitats territorials no tenen en EUPV un pes important per a la configuració de la identitat social dels subjectes i, en canvi, la identitat de classe o, lligada a aquesta, la del militant d'esquerra, amb els valors que aquestes tenen associades, han sigut el que més freqüentment s'ha manifestat en les entrevistes. Aquesta militància es veu completada en gran part dels casos per l'afiliació sindical (CCOO-PV principalment, com és tradició en el PCPV i, per extensió, en EUPV). Però lligat a les identitats culturals i territorials i al component fusterià del partit, també és habitual la cotització o simpatia per ACPV, sobretot en l'Horta i l'Alcoià-Comtat.

Quan s'ha hagut de definir què significa ser valencià ja s'han fet paleses les referències de les quals parlàvem i que poden donar lloc a diferents discursos. Així, a l'Alacantí s'ha tendit a fer definicions neutres o fins i tot negadores del fet diferencial valencià (aquestes darreres menys habituals); així, s'ha manifestat en diverses ocasions que ser valencià no és ser res especial, que és un fet circumstancial, o que es viure o treballar al País Valencià. Es tracta de discursos que es plantegen des d'una perspectiva internacionalista, siga coherentment desenvolupada o influïda pel marc referencial espanyol. A aquests apunts neutres o neutralitzadors, els militants d'EUPV de l'Alacantí solen afegir que els valencians no concentren elements diferencials massa determinants, perquè en realitat són com molts dels seus veïns territorials.

De tota manera, a l'Horta i sobretot a l'Alcoià sí que solen apuntar trets diferencials, especialment la llengua, però també les tradicions, festes i costums, i la història. Tot

plegat contribueix a fer que aquests militants sí que interpreten “ser valencià” com un element identitari important per a la seua identitat social, tot i que espontàniament no l’hagueren assenyalat i hagueren prioritzat la identitat de classe. S’intueix aquí que el valencianisme (fusterià) forma part del substrat ideològic d’una part important de la militància, i aquest ampli grup condiona la visió d’una identitat valenciana més a prop de la catalana que no pas de la de comunitats castellanoparlants. I també influeix en la posició oficial del partit que defensa la singularitat dels valencians i els seus drets com a poble, i això és identificat per la majoria dels afiliats com la postura de l’organització. A l’Alcoià-Comtat afegeixen que el partit també considera el marc nacional dels Països Catalans en acceptar els postulats fusterians.

Novament la comarca condiona els sentiments identitaris dels militants i, així, a l’Alacantí se senten una mica més espanyols que valencians (afegeixen en alguns casos que el que realment se senten és alacantins), i en les altres dues comarques se senten més valencians que no pas espanyols. Els que se senten espanyols, en qualsevol cas, manifesten una adscripció crítica, entenent que el sistema econòmic i el polític no és l’ideal i, en conseqüència, de moment no és cap orgull ser espanyol. De la mateixa manera, l’alegria pels triomfs de la selecció espanyola, que competeix amb un grup important d’indiferents, al contrari que en el PSPV-PSOE (on trobàvem filies nacionalespanyoles), se sol matisar amb arguments esportius (“juguen bé”) o de proximitat (“juguen en la Lliga que seguisc”) sense explicitar lligams nacionals. Aleshores és un sentiment espanyol filtrat pels prejudicis enfront de la idea d’Espanya que té gran part de l’esquerra estatal i que hem comentat diverses vegades.

Per altra banda, a l’Alcoià-Comtat trobem una gran part de la militància que se sent catalana en alguna mesura, com a reflex de l’arrelament de les tesis fusterianes en aquesta comarca i de les connexions catalanes d’Alcoi que ja vam comentar en les “Consideracions metodològiques i analítiques”. I també una part important dels militants d’aquesta comarca i de l’Horta manifesten sentir-se nacionalistes valencians (i catalans), tot i que prevalga la identitat de classe.

Quant a l’organització territorial i el grau de descentralització, sembla haver-hi prou consens amb la línia marcada per la direcció de l’organització, perquè els partidaris

d'una República federal són àmplia majoria; i quan no, se sol apuntar un estat de les autonomies més descentralitzat o fins i tot la segregació d'alguns territoris si aquesta fóra la voluntat del poble. En qualsevol cas, la tònica general és l'acceptació i reivindicació del dret d'autodeterminació, però matisant que no es votaria la independència, perquè es valora més el projecte dels pobles peninsulars (fins i tot alguns inclouen Portugal) units en aquesta República federal. De fet, s'ha apuntat que el nacionalisme perifèric estatal, significativament el català i el basc, està condicionat pels interessos de la burgesia perifèrica, i que això l'invalida com a projecte emancipador i connectat al conjunt dels treballadors catalans o bascos. En la mateixa línia, identifiquen interessos polítics i econòmics de la dreta i l'oligarquia valenciana per a desenvolupar l'estratègia secessionista a València.

Pel que fa als símbols, domina l'adscripció als que són característics del valencianisme fusterià (denominació *País Valencià* i bandera quadribarrada), però a l'Alacantí hi ha qui fa servir Comunitat Valenciana i també trobem certa indiferència enfront d'aquesta qüestió, en la línia del que venim comentant sobre la posició internacionalista (esguitada o no d'espanyolisme) i certa desafecció enfront del marc valencià. En qualsevol cas, en totes les comarques domina la referència País Valencià i, per tant, se senten a prop de les posicions del partit en matèria de símbols. Sobre l'ús massiu de la bandera espanyola després dels triomfs a l'Eurocopa o la Copa del Món de futbol, es reparteixen entre la indiferència i el rebuig, moltes vegades condicionat per l'associació entre la bandera espanyola i el feixisme, arran de l'alçament militar dels anys trenta i el subsegüent període dictatorial (és el símbol imposat pel feixisme en substitució de la bandera republicana i democràtica).

En l'assumpte de la hipotètica discriminació històrica, tornem a trobar una actitud diferent en funció de la comarca i, així, a l'Alacantí no consideren que aquest greuge s'haja produït, però sí a l'Alcoià-Comtat i a l'Horta. De tota manera, se sol assenyalar el mateix poble valencià com a responsable d'haver-ho permès, el qual estaria mancat de la necessària consciència (de classe, de poble) per a rebel·lar-se contra els abusos del centre i de l'oligarquia sucursalista. Aquesta seria, doncs, la responsable inicial, però en segona instància ho seria el poble per no haver-se situat enfront d'ella.

L'estructura provincial, per altra banda, estaria fortament qüestionada, i l'alternativa sol ser la comarcalització, però també l'establiment d'altres unitats d'àmbit reduït més operatives i funcionals, com ara les mancomunitats o agrupacions de comarques. A l'Alcoià-Comtat és on es tindria més clar que la comarca és la unitat intermèdia que ha de substituir la província.

Quant als personatges icona, en EUPV és on més freqüentment apunten Fuster com a referent positiu, però també esmenten altres del món de la cultura i molt pocs polítics, ni tan sols els propis. Pel que fa als referents negatius, aquells que més mal haurien fet a la identitat i al poble valencians, s'esmenta sobretot la dreta o polítics de la dreta, però també assenyalen el període de Joan Lerma al capdavant de la Generalitat.

En els militants d'EUPV tenim l'autoubicació ideològica més esquerrana, amb menys de 2 com a mitjana, i l'Alacantí pròxim a l'1. El partit, ubicat un poc més a la dreta (com succeeix en tots els partits), el situarien els mateixos militants en el 2,6. Entre els afiliats ubicats més a l'esquerra en trobem molts que expliquen el seu posicionament amb la proposta de superació del capitalisme i la seua substitució pel socialisme, incloent-hi, evidentment, l'abolició de la propietat privada dels mitjans de producció. Els que s'autoubiquen no tant a l'esquerra parlen de la seua sintonia amb els valors de l'esquerra, d'una esquerra tolerant, oberta a altres plantejaments. I el conjunt de la militància qualifica el partit com a socialdemòcrata i plural. En general, la ideologia d'aquests militants els duu a plantejar un projecte socioeconòmic al País Valencià en el qual es recuperen i es reforcen els pilars de l'estat de benestar i, en general, el sector públic, incloent-hi la possibilitat d'una banca pública. Els que preferirien un república federal socialista, òbviament aposten per aquest model, el socialista, però també entenen que el més realista és aquesta aposta per l'estat del benestar com a formulació de mínims.

Finalment, la major part dels entrevistats d'EUPV estan d'acord amb la frase de Fuster ("el País serà d'esquerres o no serà"), especialment perquè entenen el nacionalisme des d'una òptica emancipadora i amb un fort sentit col·lectiu, i això només pot garantir-ho l'esquerra; i, addicionalment, només l'esquerra s'ha preocupat per la llengua i la cultura pròpies.

En general, hem pogut identificar el vincle d'EUPV al valencianisme fusterià, llevat potser de la comarca de l'Alacantí, on domina l'internacionalisme filtrat per la referència estatal espanyola. Precisament la presència d'aquesta comarca impedeix lligar les posicions més esquerranes a plantejaments més sobiranistes i més d'acord amb la idea dels Països Catalans, associació que sí que trobem en certa mesura a l'Horta i a l'Alcoià-Comtat.

Bloc: més que revisionisme fusterià, fusterianisme que respecta la revisió

En el Bloc, el partit que més intensament ha debatut sobre la qüestió identitària en els darrers vint anys, podem trobar diferents discursos si parem atenció en els matisos, però, en realitat, es pot parlar de la persistència de les tesis fusterianes entre la militància i potser el que realment ha canviat és el respecte a les tesis de la *tercera via*, la consideració de la validesa d'aquests altres plantejaments, perquè tots han de tenir cabuda per a eixamplar el projecte nacionalista valencià. Així doncs, normalment trobem posicions que podríem enquadrar dins del fusterianisme originari, però molts militants afegeixen matisos per a subratllar que toleren aquestes altres posicions, que poden enriquir el valencianisme. Això es fa compatible amb l'acceptació tàctica del marc nacional valencià i amb la presència d'una minoria terceraviista.

Per altra banda, hem de fer esment de la major cultura política d'aquests militants en les qüestions identitàries pel caràcter del partit i la seua tradició de tractament d'aquests assumptes. Això s'ha fet palès en respostes generalment més extenses i que aporten més informació i matisos (un exemple clar és la quantitat de personatges icona citats, tant en el pol negatiu com, especialment, en el positiu). No obstant això, cal dir que bona part de la militància d'EUPV de l'Horta i l'Alcoià-Comtat també la podem enquadrar en aquest grup amb una destacable cultura política sobre identitat territorial.⁶⁶²

Ja situats en el recorregut per les posicions de la militància del Bloc en les diverses qüestions tractades, en aquesta formació política és on hem constatat una major

⁶⁶² La cultura política d'EUPV, a més, destaca quan s'aborden qüestions ideològiques o socioeconòmiques.

importància de la identitat territorial dins del conjunt de les identitats socials i en l'autodefinició dels subjectes, però potser no al nivell esperat. Potser influeix la posició oficial del partit, que intenta rebaixar la importància de la identitat en el seu discurs públic per a situar els problemes socioeconòmics de la ciutadania en la primera línia del plantejament de propostes polítiques, però el cas és que també els militants del Bloc es defineixen com a individus preocupats pels problemes dels altres o persones compromeses amb els seus ciutadans, i juntament amb el País Valencià també s'identifiquen amb "la gent" i amb les idees d'esquerres; i valoren, fins i tot en una proporció major que els militants dels altres partits la família i els amics.

Potser en el tipus d'associacionisme d'aquests afiliats trobem uns vincles més clars amb la identitat cultural i territorial, perquè, juntament amb una presència notable en ONG, els militants del Bloc freqüenten més que els del PSPV-PSOE o EUPV organitzacions com ACPV (l'Alcoià-Comtat i l'Alacantí) o Tirant lo Blanc (l'Horta de València), i també Escola Valenciana (o la Cívica de l'Alacantí), a banda d'una major participació en les festes dels seus pobles i ciutats (especialment en el cas de l'Alcoià-Comtat i els moros i cristians, que en certa mesura rememoren els moments fundacionals del Regne de València). A això hem d'afegir un ús social del valencià generalitzat. I el caràcter nacionalista de la formació apareix ja quan es pregunta pel significat de ser valencià, perquè en el Bloc sorgeixen el que hem anomenat definicions "fortes", militants, que impliquen no únicament un orgull o un element identitari important, sinó també en alguns casos la defensa d'aquesta identitat i del poble valencià, o estimar-se la terra i el País.

Reafirmant el vincle amb la tradició fusteriana, els militants del Bloc són també els que més semblances troben entre la identitat valenciana i la catalana, i més diferències amb les identitats particulars de les comunitats castellanoparlants (això és especialment evident entre els militants de l'Alacantí, que en el cas del Bloc no tenen aquest comportament diferencial que trobàvem a l'Alcoià-Comtat i a l'Horta). De tota manera, no s'ha d'obviar que hi ha un important grup que veu tantes semblances amb Catalunya com diferències, en el que seria una mostra del particularisme valencià;

però curiosament en aquest grup no estan els que han parlat del marc nacional valencià quan s'ha tractat com afronta el Bloc la qüestió identitària.

Al marge que alguns deixen clar quin és el marc nacional de referència (especialment a l'Horta i, en alguns casos, assumint que es tracta d'un canvi polític estratègic), els militants tenen clar que el Bloc defensa els drets nacionals del poble valencià i, en algunes ocasions, se'n fa una projecció al futur: no és un projecte ancorat al passat (visió tradicional sobre el nacionalisme), sinó bolcat per a aconseguir un futur de progrés per als valencians. També se subratlla en determinats casos que el nacionalisme del Bloc és un nacionalisme cívic, de "voluntat de ser" i no un d'ètnic; en aquest sentit, la preocupació pel benestar del poble i no tant els orígens o els símbols va en aquesta línia de transformació del discurs que sembla que la militància va adoptant.

En l'apartat dels sentiments, els militants del Bloc se senten rotundament valencians, molt poc espanyols i en un grau important catalans, confirmant que el vincle encara és fort per a molts d'aquests afiliats (no tant per als de l'Horta, que solen assumir aquests lligams, però en menor mesura que els de les comarques meridionals). Els que s'han alegrat dels triomfs esportius espanyols (i especialment els de la selecció de futbol), no ho han fet pels vincles nacionals, que majoritàriament rebutgen, sinó perquè molts d'aquests militants són del Barça (i ja hem comentat que el Barça era l'equip més representat en la selecció) o perquè els esportistes juguen en competicions que estan acostumats a veure i, per tant, els senten més familiars.

Quant a l'organització territorial, lògicament en el Bloc trobem les posicions més sobiranistes, però els partidaris de la independència no són més que els que es conformen amb un estat federal o un increment de l'autogovern en l'estat de les autonomies, potser perquè quasi tots veuen molt llunyana la consecució d'un estat propi i desenvolupen un discurs més realista, com ja sol plantejar la direcció del partit. Això no lleva que tots estiguen a favor del dret d'autodeterminació i que en un hipotètic procés per a exercir-lo votarien l'opció sobiranista valenciana. I dins d'un procés reconfigurador de l'estat, també en el Bloc trobem una proporció major de militants favorables a una confederació amb la resta dels països de parla catalana. És

per aspectes parcials del discurs com aquests pels quals sostenim que la militància manté els preceptes ideològics fusterians més enllà d'una mera referència.

Uns altres d'aquests aspectes són els simbòlics, perquè els entrevistats utilitzen quasi monogràficament la denominació *País Valencià* i molt majoritàriament s'estimen més la quadribarrada (en alguns casos amb l'afegit particularista de l'escut de Pere el Cerimoniós). En cap cas s'ha parlat de Regne de València o de la senyera oficial. L'única qüestió és que molts incorporen a aquestes preferències un discurs permissiu amb altres símbols i relativitzador de les qüestions simbòliques d'acord amb la línia oficial del partit; de fet, alguns dels que apunten la resposta tipus (País Valencià i quadribarrada) perceben que el partit no fa exactament les mateixes consideracions que ells, per l'ambigüitat de la posició oficial. En qualsevol cas, a l'Horta i a l'Alcoià encara consideren que els símbols tenen importància (encara que això puga ser un entrebanc) i, en conjunt, els donen més importància que no pas el PSPV-PSOE o EUPV. S'endevina potser aquesta tensió que comentàvem en l'anàlisi entre un passat d'importància traumàtica dels símbols i un present en què es vol superar el conflicte. Quant a l'ús massiu de la bandera espanyola després dels èxits de *la Roja*, aquí no hi ha hagut pràcticament dissens, perquè tots rebutgen aquest fenomen i en fan una lectura en termes d'exaltació nacionalista espanyola, que genera aversió en un projecte nacional rival (el perifèric valencià).

Com s'apuntava en les hipòtesis, el discurs característicament nacionalista també el trobem en la identificació general d'una discriminació històrica envers el País Valencià, ja des del Decret de Nova Planta i perllongada fins a l'actualitat, quan alguns consideren que hi ha un greuge evident en el sistema de finançament. De tota manera, l'assumpte del balanç fiscal ha tingut menys importància de l'esperada, per tal com es tracta d'una reivindicació tradicional del nacionalisme valencià ja des dels temps de la UPV. En les explicacions sobre aquesta discriminació històrica apareixen termes com "espoli", "eliminació cultural" o "colonització", que situen clarament el centre (Espanya) com l'*altre* que històricament ha forçat la integració del País Valencià a Espanya. Però alguns militants també responsabilitzen els mateixos valencians, la manca de consciència nacional dels quals ha permès aquesta situació.

Quant a l'organització territorial del País Valencià, podríem parlar gairebé de consens en el qüestionament de les províncies, però, tot i que la comarcalització és una referència indefugible, tampoc és estrany que es facen altres propostes, com ara una altra distribució de províncies que recupere les comarques centrals i responga a una tradició cultural i d'intercanvis (per exemple, una gran àrea metropolitana de l'Horta, unes comarques del sud d'Alacant, l'interior castellanoparlant de València, el litoral castellonenc, etc.), àrees funcionals, mancomunitats, etc. S'aposta per respondre a una tradició de convivència i intercanvi, però també per donar resposta a les demandes ciutadanes de proximitat, en la línia del pragmatisme que ha anat adoptant el partit.

Com ja hem avançat a l'inici d'aquest apartat sobre el Bloc, els militants d'aquesta formació són els que més varietat de personatges icona aporten, especialment en el pol positiu, quan s'esmentava sobretot celebritats del món valencianista de la cultura, començant per Fuster, que també és el principal referent per als afiliats al Bloc. Noms com Valor, Sanchis Guarner, Vicent Andrés Estellés, etc. són habituals entre la militància nacionalista acompanyant Fuster. En canvi, cap dels autors terceraviistes ha sigut esmentat entre les aportacions clau per al desenvolupament de la identitat i el poble valencians; només Joan Francesc Mira, al qual situàvem en la *quarta via*, aquella *tercera via progressista*, que seria una mena de fusterianisme que tolera la *tercera via*, rep un bon nombre de mencions per part dels militants nacionalistes (les altres forces no l'esmentaven). També s'han rescatat per a aquest *nosaltres* noms de la política, no necessàriament del Bloc (Vicent Ventura i Enric Morera destaquen en aquest apartat), sinó també històrics socialistes com l'expresident del Consell preautonòmic Josep Lluís Albinyana. No obstant això, i com en el cas d'EUPV, als noms de la dreta per a l'apartat dels que més mal han fet a la identitat i el poble valencians, alguns militants del Bloc afegeixen Lerma i el Partit Socialista, acusats de passivitat (si no d'obstrucció) per a la plena recuperació de l'autogovern, la llengua i la cultura.

Situats ara en les posicions ideològiques (eix esquerra-dreta), els militants del Bloc s'autoubiquen prop del 3 i amb la menor desviació respecte de la mitjana. Això vol dir que hi ha prou consens en les respostes, en bona mesura situades entre el 2 i el 4, clarament a l'esquerra llevat d'alguna excepció, i sense posicions extremes ni gairebé

centristes. A sobre, comparat amb els altres partits, el valor que s'adjudiquen a ells mateixos és el menys distanciat respecte del que concedeixen al partit (3,4), i això indica una relativa comunió d'idees amb la formació política pròpia, que vèiem com, per exemple en el cas del PSPV-PSOE, no es donava de manera tan clara. El significat de l'autoubicació dels militants és moltes vegades la socialdemocràcia i, en qualsevol cas, un sentit col·lectiu d'entendre la política. En canvi, la posició del partit, una mica més a la dreta, s'explica perquè hi ha més diversitat dins del partit i aquest ha d'adoptar un discurs més moderat, o perquè cal ser pragmàtics per a competir electoralment.

Per a la militància del Bloc és fonamental que es produïska un canvi de model productiu (potenciar indústria de qualitat, revisar el paper del turisme i el sector immobiliari, apostar pels serveis avançats, etc.). És l'actuació crucial per a la recuperació econòmica del País Valencià, i dins d'aquest canvi de model productiu caldria potenciar allò propi, els nostres productes industrials, els nostres cultius, el nostre sector cultural, etc. Altres actuacions de caire socioeconòmic que els militants del Bloc esmenten prou més que els dels altres dos partits són l'articulació de l'arc mediterrani (això implica, novament, una vertebració amb Catalunya), especialment en el pla infraestructural;⁶⁶³ i la reducció de la dependència respecte del centre, l'increment de l'autogovern per a gestionar adequadament els recursos.

Finalment, on sí que s'ha evidenciat l'abast del revisionisme fusterià és en l'important desacord amb la sentència de Fuster ("el País serà d'esquerres o no serà"), especialment perquè els militants, tot i que són molt majoritàriament d'esquerres, donen credibilitat a un nacionalisme moderat, centrista o, fins i tot, de dretes, per a afirmar que el País ha de ser de tots, que totes les sensibilitats caben en la construcció del País.

⁶⁶³ Segons diferents experts, la principal urgència, en la qual s'han d'involucrar tant l'administració valenciana com la catalana, és la construcció de la doble via d'ample europeu en el tram Vandellós-Tarragona. Això vertebraria adequadament el País Valencià i Catalunya, especialment quant al tràfic de mercaderies. L'Institut Ignasi Villalonga d'Economia i Empresa, radicat a València i que té com a objecte principal de treball la promoció de l'euroregió mediterrània, assenyala aquesta actuació com a prioritària (vegeu <http://euroregioeuram.eu/www/manifest-per-la-finalitzacio-de-tot-l-arc-mediterrani>, visita el 9/10/2012).

L'Alacantí: desafecció respecte d'un País Valencià liderat per València

Tot i que la variable comarca ha sigut determinant en la conformació dels discursos, és evident que el partit polític ha condicionat prou més. Però, sens dubte, l'Alacantí és, juntament amb l'Alcoià-Comtat, la comarca amb un comportament més singular, especialment pel que fa als partits d'àmbit estatal. Tradicionalment, l'Alacantí és la comarca més desafecta al marc territorial valencià, la que més ha contestat València a través d'una capital, Alacant, suficientment important i distant del centre per a constituir un pol de competència i de reivindicació d'equilibri territorial. Una de les interpretacions que s'ha fet des del fusterianisme (i també la fan molts entrevistats) tant del secessionisme valencià com d'aquest particularisme alacantí és que entren en joc interessos politicoeconòmics de les elits locals sucursalistes que competeixen pels recursos que els cedeix el centre. Però la desafecció d'Alacant és una qüestió traslladada a la població (i dins d'aquesta, alguns militants dels que hem entrevistat) que veu com la capital del sud és injustament tractada en determinades ocasions i això va generant un brou de cultiu que afecta a totes les capes de la societat. Plantejat aquest avanç explicatiu, passem a veure en detall les singularitats d'aquesta comarca.

En primer lloc, s'ha de dir que, en general, per als militants alacantins el partit té una mica més d'importància que per als de les altres comarques i això els hauria d'acostar més a les posicions oficials segons plantejàvem en les hipòtesis, però precisament es dóna la situació contrària en EUPV, amb cert distanciament dels alacantins respecte del valencianisme d'aquesta federació de partits (es tracta com una qüestió secundària, que ve lligada a la tradició del partit des de la transició, però que ha d'estar subordinada al *cleavage* de classe).

En aquesta comarca és on hem identificat de manera més clara el discurs internacionalista a EUPV i l'ànima PSOE en els socialistes, acompanyada de cert rebuig a València, que abona el particularisme alacantí. S'entén la preocupació per la llengua i cultura pròpies com una qüestió de mínims, que no ha d'implicar passos més enllà. En el PSPV-PSOE alacantí és on més clarament trobem que la identitat valenciana no té elements distintius clars i s'assembla prou a la de les comunitats veïnes. I també a l'Alacantí és on més referències trobem a elements objectius negatius de la identitat

valenciana, com ara el “meninfotisme”, l’“individualisme” o el “complex d’inferioritat”, fins i tot en militants del Bloc. Així mateix, són els militants del Bloc d’aquesta comarca els que més clar tenen les semblances amb Catalunya.

Tant en el PSPV-PSOE com en EUPV de l’Alacantí se senten prou més espanyols que no pas valencians, i alguns afegeixen, en contraposició al sentiment valencià, que se senten més aviat alacantins (fins i tot tenim algun cas en el Bloc que manifesta que “ser alacantí és la meua manera de ser valencià”, reprenent la sentència fusteriana “ser valencians és la nostra manera de ser catalans”). En el Bloc alacantí també tenim, en canvi, un fort sentiment català.

Pel que fa a la dinàmica centralització-descentralització, en l’Alacantí trobem, en general, posicions menys sobiranistes, i fins i tot bastants casos en EUPV i PSPV-PSOE que consideren que caldria reduir l’autonomia, en principi per raons econòmiques i d’eficàcia gestora, però que estan lligades a l’absència del valencianisme (en part determinat per una més estesa castellanització) que sí que podem trobar en altres comarques.

També observem a l’Alacantí una major proporció de preferències per la denominació *Comunitat Valenciana* (en el PSPV-PSOE i EUPV) i per la bandera estatutària amb el blau (PSPV-PSOE). A això hem d’afegir que en EUPV dediquen molt poca atenció als símbols territorials, d’acord amb la importància de l’internacionalisme obrer com a substrat ideològic en la qüestió nacional-territorial. A l’Alacantí tampoc tenen clar l’assumpte de la discriminació històrica, especialment en EUPV, en què pràcticament és inexistent l’orientació valencianista de la formació. Així mateix, és a l’Alacantí on la presència de militants que no eliminarien les províncies és més notòria, sobretot en el PSPV-PSOE, d’acord amb el domini de l’“ànima PSOE”.

Quant als personatges icona, Camps és esmentat per damunt de les altres comarques com a símbol d’una política depredadora i lligada a interessos del gran capital i l’oligarquia, però també com a representant del centralisme valencià. En aquest sentit, també Lerma és prou esmentat com a personatge negatiu pels militants no socialistes, i en aquestes mencions també hi ha un component anticentralista. Curiosament (o no tant), a l’Alacantí, Zaplana no és tan esmentat com en les altres comarques, potser

perquè inconscientment s'entén que en el seu mandat Alacant sí que comptava. Els "locals" Díaz Alperi i José Joaquín Ripoll també són assenyalats com a personatges que han fet bastant mal a la identitat i el poble valencians (en aquest cas, particularment al poble alacantí).

Ideològicament, els militants d'EUPV i PSPV-PSOE de l'Alacantí se situen més a l'esquerra que els de les altres comarques, en el cas d'EUPV lligat al domini de corrents comunistes en l'organització. Aquesta adscripció de l'EUPV alacantina a les posicions més esquerranes, modifica la hipotètica relació entre el *cleavage* esquerra-dreta i el *cleavage* identitariterritorial esbossada en el "Plantejament analític i hipòtesis d'investigació". Allí proposàvem que les posicions més esquerranes estan associades a d'altres més favorables a la descentralització i al marc Països Catalans, però això no passa amb EUPV de l'Alacantí perquè actua l'internacionalisme obrer per a modificar aquesta relació que, a grans trets sí que la trobem en EUPV i PSPV-PSOE de les altres comarques, i en el Bloc.

Finalment, a l'Alacantí és on menys acord trobem amb la sentència "el País serà d'esquerres o no serà", en part perquè es considera que ara mateix sociològicament i electoral el País és de dretes i això està lluny de canviar, però també (en el cas del Bloc), perquè el País ha de ser de tots.

L'Alcoià-Comtat: la persistència del fusterianisme clàssic

En general i com vam suggerir en les hipòtesis, en aquesta comarca trobem les posicions més properes a les plantejades per Fuster en els anys seixanta; en primer lloc, perquè encara es manté una base important de catalanoparlants i, addicionalment, com ja vam apuntar en l'epígraf "Mostreig estructural i desenvolupament del treball de camp", els lligams d'aquesta comarca amb Catalunya han sigut històricament rellevants. Això permet que el fusterianisme estiga present en els tres partits i que siga el discurs hegemònic en la comarca com anem a veure.

D'entrada, es podria dir que els militants de l'Alcoià-Comtat són els que menys importància atorguen al partit (en un context en el que tots li concedeixen bastant importància, incloent-hi gran part dels militants d'aquesta comarca), en certa mesura perquè hi ha més militants de pobles petits on és més complicat involucrar-se en la

dinàmica d'una organització ja que els col·lectius són més reduïts i s'hi decideixen menys coses que en els grans nuclis urbans. Això pot implicar més distància respecte de la línia oficial dels partits, que podria explicar el manteniment d'un discurs fusterià clàssic, que en algunes organitzacions ja està matisat o revisat. En qualsevol cas, més que aquesta manca d'implicació, pot prevaldre el que ja hem comentat sobre els vincles històrics amb Catalunya a través de l'activitat econòmica, la preservació de la llengua, el corrent artístic modernista, les festes (que rememoren el vincle amb Catalunya) o fins i tot ara amb l'hoquei patins.⁶⁶⁴ Precisament les festes de moros i cristians són un àmbit associatiu habitual per als militants de l'Alcoià-Comtat (especialment els homes),⁶⁶⁵ independentment del partit, i al contrari del que succeeix a les altres comarques on Fogueres, Falles i altres celebracions no tenen la mateixa adhesió per part d'aquells que es comprometen políticament, com criticava la *tercera via*. En certa mesura, a l'Horta o l'Alacantí són àmbits entregats a la dreta, tot i que en els darrers anys hi va havent incorporacions (algunes políticament conscients) per tal de revertir aquesta "anomalia". Però en el terreny associatiu també trobem una particularitat de l'Alcoià-Comtat que també el connecta al fusterianisme; es tracta d'una elevada adhesió a Acció Cultural del País Valencià, a través de l'actiu Centre Cultural Ovidi Monllor d'Alcoi, que és el Casal Jaume I de la comarca i on, al marge de ser centre de reunió de totes les sensibilitats valencianistes de la zona, està clar que el marc nacional de referència són els Països Catalans.

Els militants "muntanyesos" són també dels que fan més èmfasi en la distintivitat valenciana (lligada a la catalana) a través de la llengua, les arrels/la història i el territori, i això fa que troben més diferències que en les altres comarques amb les comunitats castellanoparlants i més semblances amb les catalanoparlants.

Respecte del tractament de la qüestió identitària en els partits, també ací s'aprecien discursos que van en la línia de reafirmar la força dels preceptes fusterians, perquè en el PSPV-PSOE d'aquesta comarca, on domina l'"ànima PSPV", se sol criticar la manca

⁶⁶⁴ Alcoi té un club en divisió d'honor estatal, l'Enrile Patín Alcodiam Salesiano, en una lliga en què pràcticament tots els clubs són catalans i en un esport en el qual la pràctica de base se circumscriu al Principat.

⁶⁶⁵ Cal recordar que, fins fa poc, a Alcoi (municipi on s'han fet la majoria de les entrevistes de l'Alcoià-Comtat) les dones no podien ser membres de ple dret en les *filaes* i a pesar del suport de sentències judicials encara hi ha una notable obstaculització a la seua entrada.

d'impuls valencianista i en EUPV, en alguns casos, entenen que l'organització pren en consideració (encertadament) el marc nacional dels Països Catalans. Els afiliats d'aquests partits d'àmbit estatal se senten més valencians que espanyols, especialment en EUPV. I en els tres partits també observem un sentiment català més habitual que en la resta de les comarques, i això duu fins i tot a considerar el marc Països Catalans per a la reorganització de l'estat. Però també aquí trobem, i aquesta és una de les paradoxes del discurs d'aquesta comarca, més proporció de militants que s'alegren dels triomfs dels esportistes espanyols, fins i tot en el Bloc; i, una altra situació paradoxal és que en el PSPV-PSOE solen estar en contra del dret d'autodeterminació (més que en les altres comarques).

Quant als símbols, ja vam dir que Alcoi, des del segle xv, tenia quadribarrada pròpia (amb els escuts de la ciutat i de Sant Jordi) i, per tant, és més complicat que reconeguen com a pròpia la bandera oficial amb el blau. En els escuts dels pobles més importants de la comarca també llueix una quadribarrada romboïdal. En conseqüència, és normal que el "penó de la conquesta" siga la bandera preferida (també la denominació *País Valencià*), cosa que subratlla el predomini del fusterianisme. El fet de tenir assumits aquests símbols també les direccions locals i comarcals dels partits, fa que siga normal que els militants es consideren prop del partit en aquesta qüestió. Finalment, per als afiliats al Bloc de l'Alcoià-Comtat, i en certa mesura contra la tendència oficial del partit, els símbols són importants.

En aquesta demarcació, també trobem arrelat el discurs de la discriminació històrica, fins i tot en els partits d'àmbit estatal (més en EUPV) i en termes que podríem qualificar de nacionalistes: alguns parlen del Decret de Nova Planta, de la pèrdua dels drets com a poble, de la discriminació cultural i lingüística, etc. I és potser on més clar tenen que cal substituir l'organització provincial per una de comarcal.

Pel que fa als personatges icona, entre els que formen part del pol positiu, a l'Alcoià-Comtat trobem una important presència del cantautor local Ovidi Montllor entre les mencions dels militants de tots els partits, juntament amb els altres personatges de la cultura i la intel·lectualitat valencianistes entre els quals destaca Joan Fuster. També s'esmenta en molts casos la resistència lingüísticocultural del poble, lògica en una

comarca on, tot i la creixent castellanització, encara es manté un important ús social de la llengua. En el pol negatiu, i d'acord amb el domini del sector zaplanista en el PP alcoià fins al 2011-2012, s'esmenta més que en altres comarques l'expresident de la Diputació Provincial d'Alacant José Joaquín Ripoll i l'expresident de la Generalitat Eduardo Zaplana, líders d'aquest sector.

Quant a l'autoubicació ideològica, cal destacar que el Bloc de l'Alcoià-Comtat se situa més a l'esquerra i, en general, amb posicions que podríem qualificar de fusterianes, confirmant el que plantejàvem en les consideracions analítiques. Finalment, i en la mateixa línia, a l'Alcoià-Comtat és on més acord trobem amb la frase de Fuster "el País serà d'esquerres o no serà".

L'Horta de València: el discurs "de la mitjana"

En certa mesura, podríem dir que l'Horta és la comarca que més s'assembla al partit, o més aviat al discurs típic dels entrevistats en cada partit, com si fóra una mena de mitjana, especialment en el PSPV-PSOE i EUPV, que solen mostrar punts de vista singulars en les altres comarques. Segurament influeix el fet de trobar-se més a prop de les direccions i, sense fer encara el contrast amb els documents polítics dels partits, la sensació que deixen les entrevistes de l'Horta és una similitud major amb el que s'expressa en aquells. Evidentment, també hi ha un pas invers i és que les opinions de les direccions, situades en el centre, es poden alimentar en major mesura de les posicions d'aquells que participen en assemblees i col·lectius del centre, és a dir, els militants de l'Horta. En qualsevol cas, la constatació és aquesta proximitat de plantejaments que segurament està mútuament alimentada (i molt probablement més en el sentit de les direccions dels partits cap a la militància). Les implicacions sobre aquesta síntesi de la comarca són que el volum de qüestions a abordar seran menors perquè en alguns casos no trobarem particularitats respecte del discurs general o no s'identificaran intensitats massa notables en relació amb ell.⁶⁶⁶

⁶⁶⁶ En els altres segments, de vegades hem fet apunts que ja s'havien fet en la síntesi global de la mostra, però que potser es donaven amb més intensitat o més freqüència que en el conjunt i calia destacar-ho. En el cas de l'Horta, l'adequació a la mitjana o al discurs arquetípic del conjunt de la mostra en determinades ocasions és tan acusat que ni tan sols permet fer aquests afegits d'intensitat.

En primer lloc i com a conseqüència d'una major implantació de les diferents associacions i organitzacions cíviques, culturals, etc., l'associacionisme és més habitual a l'Horta. I entre aquestes associacions, a l'Horta és freqüent l'afiliació sindical o estudiantil, la presència en associacions de veïns i en associacions civoculturals. Respecte d'aquestes darreres, més freqüentades pel Bloc, a l'Horta es detecta la peculiaritat que la cotització en ACPV (més habitual a l'Alcoià-Comtat i l'Alacantí) és substituïda en certa mesura per la integració en Tirant lo Blanc, que ha anat agafant importància amb el temps (ja té més de vint anys) i a València i àrea metropolitana té una bona implantació i una activitat important, i més d'acord amb els actuals postulats del Bloc. De fet, en el III Congrés del PVN (maig del 1997), el previ a la dissolució dins del Bloc i davant de les desavinences entre el nacionalisme polític valencià i el nacionalisme cultural representat per Eliseu Climent i ACPV, els redactors de la "Ponència política i estratègica" ja reclamaven un "tercer espai cívic i cultural" (lin. 3626), alternatiu al que ha representat ACPV, i liderat per organitzacions com Tirant lo Blanc. En aquell moment era complicat que un jove Tirant exercira de contrapès d'ACPV des d'una perspectiva "estricteament valencianista", però ara mateix i sobretot a l'àrea d'influència del cap i casal, va sent una realitat que en certa mesura s'ha constatat en aquest treball de camp.

En aquesta comarca, els trets objectius de la identitat valenciana que més s'esmenten són la llengua, les tradicions, festes i costums, i les arrels i la història, és a dir, el grup d'elements objectius que més apareixen en les definicions de la *nació*. Quant a les semblances de la identitat valenciana amb altres de comunitats frontereres, en general, els militants de l'Horta consideren que s'assemblen tant a les castellanoparlants com a les catalanoparlants. I pel que fa als sentiments, com a particularitats hem d'esmentar que els militants d'EUPV se senten més valencians que no pas espanyols, i a l'Horta és on els militants del Bloc se senten menys catalans, perquè potser és més acusat el particularisme valencià i té més acceptació el revisionisme fusterià. De fet, l'esment del "marc nacional valencià" com a posició del partit (Bloc) ha sigut més habitual en aquesta demarcació. Continuant amb la percepció sobre els plantejament del partit, en EUPV creuen que l'organització deixa llibertat en les qüestions identitàries, que no hi ha una posició rígida; mentrestant, en

el PSPV trobem, per una banda, el discurs de “les dues ànimes”, i per l'altra, es considera que el partit es preocupa de la llengua i la identitat de manera adequada i que no cal fer passos més enllà.

Quant a l'organització territorial de l'estat i el dret d'autodeterminació les posicions de l'Horta s'assemblen a les globals de la mostra, com ja hem avançat a l'inici de l'apartat, però cal precisar que l'EUPV d'aquesta comarca és el més favorable a una confederació amb la resta dels Països Catalans, potser per la necessitat de contrast amb un Bloc comarcal que perceben terceraviista.

Respecte de la desafecció d'Alacant al projecte vertebrador valencià, a l'Horta fan autocrítica assenyalant que una de les causes d'aquest particularisme alacantí és el centralisme valencià (tot i que alguns també apunten com una causa possible les típiques enveges de la perifèria cap al centre).

Com a l'Alcoià, no és estranya la presència d'un discurs de la discriminació històrica, però no tant en termes nacionalistes, sinó més aviat fent responsables els mateixos valencians i els seus dirigents. De tota manera, en el PSPV es considera que aquest tipus de discurs són part del victimisme de la dreta. També com a l'Alcoià, són crítics amb l'organització provincial i amb el paper d'unes diputacions sobredimensionades, però les alternatives no són tan clarament les comarques com a la demarcació muntanyenca, i aquestes s'esmenten juntament amb mancomunitat i àrees funcionals. L'apartat sobre els personatges icona, que ha fet destacar l'Horta pel volum de referències a Rita Barberà, ens serveix per a fer ressaltar la cultura política sobre la identitat territorial al País Valencià en aquesta comarca, com ja vam fer amb el Bloc i, en certa mesura, amb EUPV. Considerant que a València ciutat s'han produït els principals esdeveniments i el gruix de l'activitat política (també la valencianista) potser no ha d'estranyar que els militants d'aquesta comarca estiguen més informats sobre protagonistes, dates, publicacions, posicions polítiques, corrents, etc.

Resposta a les hipòtesis

Tot i que ja hem fet al·lusió a les hipòtesis al llarg de la síntesi per a cada segment, fem ara un repàs de totes elles i de la resposta que el treball de camp qualitatiu ha donat:

- *Entenem que, com succeeix amb el discurs oficial dels partits, Fuster continuarà sent una referència en el discurs identitari dels militants d'esquerra i centreesquerra. És una de les conclusions més clares d'aquest treball, no únicament perquè és el més esmentat com a referent positiu en els personatges-icona, sinó també perquè molts dels seus postulats es mantenen vius entre aquests militants.*
- *En la mateixa línia, la unitat de la llengua no serà discutida i tampoc la necessitat de col·laboració entre els diferents territoris en aquest camp. També és una qüestió on hem trobat pràcticament el consens, especialment pel que fa a la unitat de la llengua.*
- *També serà general el rebuig als secessionismes valencià (respecte de la llengua) i alacantí (respecte de la unitat del territori valencià i la condició de nacionalitat històrica per al País Valencià). En aquest cas, en atribuir aquests fenòmens a la dreta, és cert que s'ha produït aquest rebuig de manera generalitzada, però hi ha més comprensió amb el particularisme alacantí, que no pas amb el secessionisme lingüístic.*
- *La identitat territorial tindrà importància entre les identitats socials dels militants i especialment els del Bloc. La darrera part d'aquesta hipòtesi és la que podem dir que s'ha complert, però no que la identitat territorial tinga una importància general entre la militància d'esquerra i centreesquerra, perquè han donat més pes a un altre tipus de coses més aviat lligades a la pertinença a un partit d'esqueres (solidaritat, ajuda mútua, compromís social, etc.). En tot cas, els pocs que han destacat espontàniament una identitat territorial de més abast que la local han sigut els afiliats al Bloc.*
- *Els militants que dediquen més temps i consideren més important el partit tindran un discurs més d'acord amb l'"oficial". Aquesta hipòtesi ha sigut complicada de demostrar pel fet que la majoria dels militants consideren que el partit té molta importància en la seua vida. Sembla que entre els pocs que li atorguen poca importància pot haver-hi un poc més de distància amb les tesis oficials del partit, però no és una circumstància que puguem afirmar de manera rotunda. En*

qualsevol cas, el rebuig parcial d'aquesta hipòtesi té una lectura positiva, i és que hi havia el perill que, sent una mostra de militants generalment (i no intencionadament) prou involucrats, es podria intuir un excessiu alineament amb la línia oficial del partit. L'absència de diferències clares entre els molt i els poc implicats permet descartar un biaix en aquest sentit.

- *Especialment per la llengua, els militants d'esquerra i centreesquerra percebran més semblances amb Catalunya que amb la resta de territoris que fan frontera amb el País Valencià.* Aquesta asseveració s'ha complert en certa mesura, però no al nivell esperat, perquè la proporció d'afiliats que perceben semblances amb els pobles castellanoparlants també ha sigut elevada. Una altra cosa ha sigut el Bloc o la comarca de l'Alcoià-Comtat; aquí sí que tindria una confirmació clara aquesta hipòtesi, però queda relativament en suspens per a la resta de segments (militants d'EUPV i del PSPV-PSOE de l'Alacantí i l'Horta).
- *Les definicions objectivistes de la identitat valenciana seran habituals enfront de les subjectivistes, tot i que aquestes han anat imposant-se en els partits d'acord amb el domini d'un discurs politicocívic referit a la nació i el nacionalisme.* En aquest cas partim d'una dissonància conceptual, perquè hem pretès, erròniament, que afloraren algunes definicions subjectives a l'estil de les que trobem per a la nació quan es demanava definir la identitat valenciana. Però hem comprovat que gent que en les derives discursives d'altres fragments del discurs parlava d'una definició subjectiva de la nació, arribava a mencionar elements objectius (llengua, costums, història, etc.) per a definir la identitat. I això és perquè aquí el paper del subjecte no és tan decisiu, en tant que la identitat no és un concepte tan polític com la nació. Ja hem comentat que es va valorar preguntar per la *nació valenciana* o la *nació dels valencians*, però consideràvem que alguns entrevistats, des d'una òptica espanyolista, no reconeixien una nació particular dels valencians i per això vam fer aquesta infructuosa modificació preguntant per la identitat valenciana. Això ha implicat aportacions interessants (especialment quins són els elements objectius més reconeguts), però no per a donar resposta a la hipòtesi.

- *En la línia del discurs fusterià que esgrimeix l'organització, els militants d'EUPV tindran com a referent nacional els Països Catalans en major mesura que els altres dos partits. Si hem d'atendre al que ha sorgit de les preguntes sobre sentiment ("se sent vostè... espanyol, valencià, català?"), la realitat és que en el Bloc trobem més entrevistats que se senten catalans que en EUPV, especialment per les respostes en el sentit contrari d'EUPV de l'Alacantí. També hem trobat més militats del Bloc que estarien a favor d'una confederació dels Països Catalans, tot i que novament influeix en EUPV la presència d'un discurs no valencianista a l'Alacantí. Però també s'ha d'apuntar que diversos militants del Bloc han manifestat que el seu marc nacional de referència, encara que siga tàcticament, és el País Valencià, mentre que els afiliats valencianistes a EUPV sí que han destacat els Països Catalans com a marc nacional. Per tant, la hipòtesi tindria algun sentit si deixem de banda els àmbits dels sentiments i de la col·laboració entre pobles i ens quedem amb el projecte politiconacional. En qualsevol cas, el federalisme de marc espanyol en EUPV rebaixa notablement l'abast d'aquesta afirmació.*
- *Independentment del partit polític, a l'Alcoià-Comtat dominarà un discurs més aviat fusterià i que manté com a referent el marc nacional dels Països Catalans. Això també tindrà una traducció en els símbols. És una altra de les hipòtesis que podem dir que ha tingut una resposta clarament positiva amb el que s'ha expressat en el treball de camp, per això titulàvem l'apartat sobre l'Alcoià-Comtat "La persistència del fusterianisme clàssic".*
- *En EUPV i PSPV-PSOE de l'Alacantí es registrarà un discurs més allunyat dels referents nacionals valencià i/o català, i més connectat al marc nacional espanyol, tot i el referent ideològic internacionalista. També en aquest cas podem certificar que és una afirmació validada pels discursos de la militància (en aquest cas la d'EUPV i PSPV-PSOE), més encara quan només trobem un entrevistat d'EUPV de l'Alacantí amb un discurs internacionalista coherentment sostingut i sense una perspectiva nacional espanyola (concretament EUALA1).*
- *En EUPV dominarà l'adscripció al projecte federal i també en el cas dels militants del PSPV-PSOE, tot i l'aposta del partit per l'autonomisme. Ha sigut prou clar en el*

cas d'EUPV, però no tant en el cas del PSPV-PSOE, perquè trobaríem un equilibri entre els federalistes i els autonomistes. En qualsevol cas, el fet de que hi haja tants federalistes com autonomistes en un partit que oficialment s'adhereix a l'estat de les autonomies potser decanta favorablement la valoració d'aquesta hipòtesi.

- *En la militància del Bloc dominaran fórmules d'organització territorial més enllà del federalisme que propugna l'organització, en la línia d'un estat lliure associat.* Específicament aquesta fórmula no ha sigut esmentada, però sí que han sigut habituals altres de sobiranistes, que s'han combinat amb aquest federalisme oficial del Bloc i, per tant, no dominen amb claredat aquestes opcions més enllà de l'estat federal. Els militants del Bloc, com a nacionalistes, són més sobiranistes que els dels altres partits, però s'accepta en molts casos el manteniment del País Valencià dins de l'estat espanyol amb fórmules que impliquen més autogovern que l'actual model autonòmic.
- *Els militants del PSPV-PSOE exposaran un discurs restrictivament favorable a l'autodeterminació dels pobles (aplicable a antigues colònies i no al cas espanyol).* Aquesta formulació ha sigut una de les habituals en el discurs de la militància socialista, però s'ha combinat amb un raonable suport a l'aplicació del dret d'autodeterminació en el cas espanyol, sobretot per a que l'estat guanye en legitimitat democràtica. Per tant, hem d'assumir que hem interpretat una mica restrictivament l'actitud de la militància cap a aquest dret.
- *En el Bloc encara dominarà l'adhesió als símbols tradicionals del nacionalisme valencià (quadribarrada, denominació País Valencià, etc.), tot i que s'accepten altres símbols i s'intente minoritzar el paper dels símbols en la línia del discurs "oficial" del partit.* El sentit que està enunciada aquesta afirmació és completament el que han oferit els discursos dels militants del Bloc.
- *En el PSPV-PSOE dominarà l'adhesió als símbols oficials.* En aquest cas, hem de rebutjar l'afirmació, perquè hi ha cert equilibri entre l'adhesió als símbols oficials i la preferència pels fusterians, però amb un lleuger domini d'aquests darrers, sobre la base de la presència d'un important sector valencianista, al qual s'afegeixen

alguns de l' "ànima PSOE" que mantenen la tradició d'adscripció als símbols fusterians que seguia el partit en els setanta.

- *En EUPV dominarà l'adhesió als símbols tradicionals del fusterianisme, i es consideraran els símbols un assumpte important.* Cert és que en les entrevistes als militants d'Esquerra Unida domina amb claredat el tàndem País Valencià-quadribarrada, però no està tan clar que aquests militants consideren importants els símbols, especialment per la presència de l'Alacantí, que es manifesta desafecta a les identitats territorials, a la identitat valenciana en particular i, en última instància, als seus símbols. Per tant, es confirma només parcialment la hipòtesi.
- *En el Bloc serà més habitual el discurs clàssic nacionalista de la discriminació històrica, que no pas en els altres partits.* Aquesta sentència sí que es pot confirmar rotundament, tot i la presència d'alguns militants d'EUPV que anirien per aquesta línia, especialment a l'Alcoià-Comtat.
- *Els militants d'esquerra i centreesquerra manifestaran una autoubicació ideològica (eix esquerra-dreta) més a l'esquerra que els seus partits, en la línia del que succeeix en les enquestes electorals.* També aquesta hipòtesi ha sigut confirmada amb les respostes dels entrevistats, encara que siga només amb un punt de diferència (en l'escala de 0 a 10) i amb comportaments desiguals entre partits (més allunyats els del PSPV-PSOE i més pròxims al seu partit els del Bloc).
- *Les posicions més esquerranes en cada partit estaran més a prop d'un plantejament clàssic fusterià ("el País serà d'esquerres o no serà" i marc nacional Països Catalans).* Ens hem referit en diferents ocasions, tant en l'anàlisi com en aquest balanç inicial, al patró de resposta d'EUPV de l'Alacantí i com aquest modificava, amb el seu internacionalisme matisat pel marc referencial espanyol, la teòrica associació entre la ubicació ideològica (eix esquerra-dreta) i les posicions en un eix centralització-descentralització i respecte dels Països Catalans (en el "Plantejament analític i hipòtesis d'investigació" proposàvem que, almenys al País Valencià, quant més a l'esquerra, trobaríem posicions més descentralitzadores i favorables als Països Catalans). Per tant, la hipòtesi podria ser certa, amb l'excepció d'EUPV de l'Alacantí. En canvi, sí que té sentit si ens centrem només en la frase de Fuster,

perquè, en general, solen reconèixer la seua vigència els que més a l'esquerra s'autoubiquen, incloent-hi els militants d'EUPV de l'Alacantí.

Balanç final: discursos sobre la identitat territorial

Després de fer totes aquestes síntesis de la informació analitzada i d'haver esbossat les posicions que han anat configurant-se, especialment les hegemòniques, és moment de perfilar i categoritzar quins són els discursos de la militància d'esquerra i centreesquerra del País Valencià (més precisament dels partits amb més implantació dins d'aquest espectre ideològic, i amb el fitat d'aquestes tres comarques), fins i tot els minoritaris. Tot i que aquests discursos ixen de les opinions dels entrevistats i tenim la intenció que siga una llista el màxim d'exhaustiva, lògicament es tracta de construccions arquetípiques que no poden amagar la presència de diferents matisos i discursos "frontera" individuals, que poden situar-se dominantment en un dels que presentarem, però que poden tenir elements d'altres. Això ho precisarem de vegades i ja des de bona hora, perquè el primer d'aquests discursos, l'internacionalista, es dóna difícilment de manera arquetípica. Per altra banda, els discursos no es definiran tant a partir de les construccions ja establides i avançades pel pensament polític sobre aquestes categories (moltes de les quals ja estan definides des de fa temps; de fet, d'alguna manera hem fet referència a totes elles en la part teòrica), sinó sobre la base del que han aportat els entrevistats i que pot connectar amb les categories i el contingut que el pensament polític n'ha donat.

- *Internacionalista*: com ja hem avançat anteriorment, alguns aspectes d'aquest discurs s'han identificat en diversos militants d'EUPV i, fins i tot, del PSPV-PSOE, però es podria dir que només EUALA1 n'ha desenvolupat unes pautes de resposta plenament integrables. Estaria caracteritzat per la completa absència de les identitats territorials en les identitats socials de l'individu i de sentiments de tipus territorial (sentir-se espanyol, valencià, etc.); la indiferència davant de les qüestions simbòliques lligades a la identitat territorial i, fins i tot, el rebuig a l'exhibició d'aquests símbols; la primacia de la identitat de classe i l'adscripció ideològica comunista-socialista (amb la preferència per un projecte socioeconòmic en aquesta línia); la impossibilitat de definir aquestes identitats territorials més enllà de viure o

treballar en un lloc determinat; la negació o relativització de diferències de tipus cultural territorial; la concepció oberta de l'organització territorial (el projecte d'EUPV, per exemple, és federalista amb el marc espanyol de referència, però en aquest discurs aquest marc no és indiscutible); i l'acceptació del dret d'autodeterminació però amb la idea d'apostar per projectes d'aliança entre pobles. Els altres militants pròxims a aquesta visió sempre han estat condicionats per un filtre nacional o territorial, que s'ha manifestat en els sentiments, en el projecte territorial o en l'actitud cap als triomfs dels esportistes espanyols.

- *Nacionalista espanyol*: també ha sigut un discurs minoritari i només s'ha donat en alguns casos en el PSPV-PSOE. Com hem sostingut en l'epígraf "Nacionalisme espanyol: entre tradicionalisme i patriotisme constitucional", és un discurs més característic de la dreta, perquè en l'esquerra es manté aquest prejudici a la idea d'Espanya i, més encara, a la seua explicitació, degut als anys de nacionalcatolicisme franquista. Però la distància respecte dels anys de la dictadura, la presència d'un sector nacionalista espanyol dins del PSPV-PSOE (José Bono, Rodríguez Ibarra, etc.)⁶⁶⁷ i, darrerament, els triomfs de la selecció espanyola de futbol i l'exhibició "apolítica" de la bandera a partir d'ells, poden haver permès la proliferació d'aquesta posició, que pot fer-se més evident amb els processos sobiranistes català i basc. En qualsevol cas, anem a caracteritzar el discurs a partir del qual han opinat els entrevistats del PSPV-PSOE que podem enquadrar en aquesta categoria i no tant com el definiríem de manera general. Fort sentiment espanyol i assumptió de la ideologia nacionalista espanyola en alguna mesura; negació o relativització del fet diferencial valencià, subordinat a la idea d'Espanya, que es la casa comuna de tots els pobles que la integren (concepció regionalista); fins i tot absència de sentiment valencià, substituït de vegades i significativament per l'alacantí (en la mateixa línia, comprensió del fet diferencial alacantí i la desafecció respecte del País Valencià); involució autonòmica, recentralització de competències (especialment en educació i sanitat) i augment del control a les

⁶⁶⁷ Tot i que José Bono ha dit moltes vegades que no és nacionalista i, en canvi, atribueix aquesta condició als nacionalistes perifèrics, la seua retòrica és clarament nacionalista, com vam poder veure en les cites de l'expresident del Congrés dels Diputats en aquest epígraf "Nacionalisme espanyol: entre tradicionalisme i patriotisme constitucional".

autonomies; manteniment de les diputacions provincials (reformant alguns aspectes per a que no impliquen una despesa excessiva); ideològicament de centre o centreesquerra; rebuig als símbols valencians i incomprensió davant de la qüestió simbòlica valenciana, que es fa compatible amb el reconeixement i afecte per la bandera d'Espanya, que ja no és patrimoni de la dreta a partir dels triomfs de la selecció de futbol (evidentment, orgull com a espanyol per aquests triomfs).

- *Espanyolista "banalitzat"*: si en l'anterior discurs l'espanyolisme és explícit (perquè, fins i tot, es reconeix d'alguna manera un discurs nacionalista i que situa Espanya per damunt de qualsevol altra possibilitat en l'àmbit de les identitats territorials), en aquest cas, arreplegant les aportacions de Billig (2006), volem incorporar un discurs espanyolista "banalitzat", no autopercebut com a nacionalista (fins i tot negat com a tal), però que també situa Espanya com a premissa, com a marc de referència necessari. Aquest ha sigut un dels discursos més clarament associats al PSPV-PSOE, fonamentalment com a concreció de l'"ànima PSOE", però també està present en alguns casos en EUPV (especialment de l'Alacantí). Quedaria definit pels següents trets: relativització del fet diferencial valencià i constatació de les semblances entre tots els pobles d'Espanya; en conseqüència, fort sentiment espanyol, però negant posició nacionalista; feble sentiment valencià i inexistent sentiment català; acceptació d'una postura en el partit en la qual hi haja una preocupació per la llengua i la cultura, però sense fer passos més enllà del model autonòmic (que és vist com a inqüestionable) i sense que això siga cap prioritat; acceptació crítica de les províncies, i fins i tot, plantejament d'alguna alternativa diferent de les comarques (mancomunitats, àrees funcionals); posició contrària a l'exercici del dret d'autodeterminació (només tenia sentit en el procés de descolonització) i algun cas d'acceptació del dret d'autodeterminació com a legitimitat democràtica per a l'estat espanyol; ideològicament en el centreesquerra, però també algun cas més escorat a l'esquerra; comprensió amb el particularisme alacantí, però incomprensió amb el nacionalisme perifèric, que qüestiona el marc general espanyol; preferència pels símbols oficials; negació de la discriminació històrica o referència a "cert oblit" per part del centre.

- *Tercera via*: respecte d'aquest discurs, sabem que té presència en alguns partits, fins i tot perquè hi existeixen corrents que el tenen com a referència, cas del Bloc de Convergència Valencianista dins del Bloc, però certament la presència d'aquest discurs ha sigut molt minoritària entre els entrevistats i, així, al marge d'elements d'aquest discurs presents en les posicions d'alguns militants, només hem trobat un afiliat del Bloc que hi seria prou representatiu, BALA6, i que, curiosament, és de l'Alacantí. Ja hem fet referència a aquest militant, que és portador d'un discurs molt singular dins del seu partit i dins de la seua comarca, perquè la majoria dels terceraviistes estarien a l'Horta. En canvi, a la comarca del cap i casal només hem trobat una acceptació del discurs terceraviista i algun element que l'hi podríem atribuir, però cap militant que desplegue aquesta formulació revisada del valencianisme. Definirem, doncs, el discurs d'aquest subjecte, afegint de vegades algun element dels que hem trobat en aquells altres militants de l'Horta. Assumpció del discurs terceraviista; integració en el món fester i valoració d'aquest entorn com a part important de la identitat valenciana (alacantina en el seu cas, perquè recordem que per a aquest militant "ser alacantí és la meua manera de ser valencià"); reconeixement de les semblances amb Catalunya, que són més que les que tenen els valencians amb els pobles castellanoparlants; nostàlgia del Regne de València i la Corona d'Aragó, traslladada a la proposta d'organització territorial per a l'estat (en antics regnes i corones); dubtes sobre l'adequació de l'organització comarcal i sobre l'eliminació de les províncies; sentiment valencià i adhesió al nacionalisme valencià (tot i que "primer cal ser alacantins per a després ser valencians"), compatible amb sentir-se espanyol ("sí, me'n sent" i "no sóc antiespanyol; celebre els triomfs esportius espanyols, perquè dins de les seleccions estan integrats els alacantins i els valencians") i català ("em sent una mica català, però molt menys que valencià"); ideologia de centre o centredreta, amb atenció a la iniciativa privada i la creació de riquesa des de les empreses (en aquest sentit, la prioritat en el terreny econòmic és potenciar un teixit empresarial propi i una adequada promoció dels productes autòctons); desacord amb la sentència de Fuster ("el País serà d'esquerres o no serà") perquè deixa fora de la construcció del País els que no són d'esquerres; crítica a un discurs massa esquerrà per part del

Bloc; relatiu qüestionament de la unitat lingüística (el valencià no és un dialecte, sinó una modalitat lingüística), però crítica al secessionisme lingüístic; ús indistint de les denominacions País Valencià i Comunitat Valenciana, i de la bandera oficial o altres propostes que particularitzen el País Valencià, com ara “la bandera de l’estatut de Benicàssim” (quadribarrada amb el blau i l’escut de Pere el Cerimoniós); identificació d’una discriminació cap al País Valencià per part del centre.

- *Quarta via*: el discurs que, quan repassàvem el pensament valencianista, tenia com a principal teòric Joan Francesc Mira i vam apuntar com a hegemònic (i oficial) dins del Bloc, el vam denominar *quarta via* o *tercera via progressista*. Havia aparegut per a adaptar els postulats de la *tercera via* al públic nacionalista valencià, majoritàriament d’esquerres i afecte als postulats de Fuster. Mira va tenir el mèrit d’arreplegar algunes idees de la tercera via i altres de pròpies per a fer més digerible aquest marc nacional valencià i el bloc nacional interclassista. Ací té bona part dels militants com a exponents i, fins i tot podríem incloure algun afiliat d’EUPV. Les línies bàsiques d’aquest discurs en el context del treball de camp són: profund sentiment valencià i valencianista; absència de sentiment espanyol, però acceptació de lligams amb la resta de l’estat; absència també de sentiment català, però reconeixement dels vincles culturals i històrics amb els altres països de parla catalana, i la presència d’interessos comuns, que fan plantejar la possibilitat d’una confederació dins d’un estat federal (que hauria de superar l’estat de les autonomies); tot i això, assumpció del marc nacional valencià, que és indiscutiblement la principal referència (la confederació no s’ha de plantejar sense abans fer efectius els drets nacionals dels valencians); en aquest sentit, adhesió a l’estratègia del Bloc d’apostar pel marc valencià, defugir la qüestió simbòlica (o més precisament acceptar totes les possibilitats per a eludir el conflicte) i rebaixar el protagonisme de la identitat en el discurs públic; reivindicació del dret d’autodeterminació per al País Valencià; ideològicament d’esquerra i centreesquerra, i s’aposta per una combinació de socialdemocràcia i pragmatisme que implica tenir en compte el paper de la iniciativa privada; eliminació de les províncies i substitució per altres unitats que combinen identitat i funcionalitat (no

necessàriament la comarca); divisió d'opinions pel que fa a la sentència de Fuster ("el País serà d'esquerres o no serà"), molt dependents de l'autoubicació ideològica (com més a l'esquerra més d'acord), però en qualsevol cas, important presència dels que pensen que "el País ha de ser de tots"; preferència pels símbols fusterians, però acceptació dels que proposen altres tradicions valencianistes; Fuster com a principal referent positiu juntament amb Enric Valor; rebuig a l'ús massiu de la bandera espanyola després dels triomfs de la selecció (tot i que algun se'n pugua alegrar per motius diferents dels nacionals); i denúncia d'una discriminació històrica cap al País Valencià.

- *Fusterià tolerant amb la tercera via*: hem volgut afegir aquest discurs que en realitat seria una versió de la *quarta via*, però que es manté una mica més fidel als postulats fusterians i al marc nacional dels Països Catalans, perquè en el treball de camp se'ns ha revelat aquest matís que ens resultava inadequat incloure dins de la *quarta via*. Els militants del Bloc que es correspondrien amb aquest discurs no critiquen la línia seguida per l'organització, que seria en bona mesura aquella *quarta via*, però es tracta de militants que, personalment, s'han mantingut una mica més fidels als postulats anteriors i per això afegim aquest discurs "fusterià tolerant amb la tercera via". En qualsevol cas, bona part dels elements del seu discurs són coincidents amb els de la *quarta via*, com anem a veure. Concepció forta de la "valenciania", sentiment valencià i assumptió de la posició nacionalista; acceptació de certs lligams amb la resta de l'estat, però rebuig a la idea d'Espanya; primàcia *tàctica* del marc nacional valencià, però manteniment dels Països Catalans com a referència no únicament cultural, fins i tot amb voluntat de confederació futura, basada en un també fort sentiment català i equiparació del nacionalisme valencià al català; de tota manera, adhesió a l'estratègia d'apostar pel marc valencià, defugir la qüestió simbòlica (o més precisament acceptar totes les possibilitats per a eludir el conflicte) i rebaixar el protagonisme de la identitat en el discurs públic; acceptació també pragmàtica d'un estat federal espanyol, però no es renuncia a la plena sobirania futura; eliminació de les províncies i substitució per altres unitats que combinen identitat i funcionalitat (no necessàriament la comarca); defensa de l'aplicació del dret d'autodeterminació en l'estat espanyol;

preferència pels símbols fusterians, però acceptació dels que proposen altres tradicions valencianistes; rebuig a l'ús massiu de la bandera espanyola després dels triomfs de la selecció (tot i que algun es pugua alegrar per motius diferents dels nacionals); ideològicament d'esquerres i crítica moderada a la dretització del partit; Fuster com a principal referent positiu i, en segona instància, Eliseu Climent; més aviat acord amb la sentència de Fuster ("el País serà d'esquerres o no serà").

- *Fusterià que no considera la tercera via*: dins dels partits d'àmbit estatal ja hem comentat que hi ha sectors valencianistes i que normalment mantenen un vincle, encara que siga sentimental, amb el fusterianisme. Alguns casos, aquells que només ho entenen com un lligam emotiu amb la identitat més propera (allò de la *patria chica*) però no qüestionen la nació espanyola, estan integrats en el discurs que anomenàvem *espanyolisme "banalitzat"*. Però en aquests partits tenim militants que no se senten espanyols i sí molt valencians i valencianistes. Tots ells se senten molt pròxims als plantejaments de Fuster i, no havent participat d'un debat intern com el que s'ha donat en el Bloc, on s'ha acordat tàcticament el marc valencià i la convergència de totes les sensibilitats valencianistes, no consideren la revisió del pensament fusterià. Es tracta sobretot de militants d'EUPV (sobretot de l'Alcoià-Comtat), però també d'alguns del PSPV-PSOE de l'Alcoià-Comtat que respondrien a l'"ànima PSPV" (o, per les seues posicions, gairebé el PSPV nacionalista d'abans de la dissolució dins del PSOE). El seu discurs estaria definit també per un fort sentiment valencianista, l'autodefinició com a nacionalista, i un sentiment català pràcticament confós amb el valencià; de fet, s'entén que les semblances amb la resta de Països Catalans són moltes i amb els pobles castellanoparlants poques; en aquest sentit, es dóna molta atenció als elements objectius i, concretament, la llengua, per a definir pobles i nacions; nul o feble sentiment espanyol; en el cas d'EUPV acord amb la línia del partit, que entenen com a valencianista i defensora del marc nacional dels Països Catalans, però en el PSPV-PSOE es critica la manca d'un discurs valencianista; reivindicació d'un estat federal i, dins d'aquest, que els Països Catalans formen una unitat intermèdia; eliminació de diputacions provincials i creació d'una estructura comarcal; reivindicació del dret d'autodeterminació per al poble valencià i la resta dels pobles

de l'estat; ubicació ideològica prou esquerrana (quantitativament), tot i que no concretada més enllà de la socialdemocràcia; acord amb la frase de Fuster, perquè "la dreta mai farà País" (PSALC4, EUALC3); adhesió als símbols fusterians (denominació *País Valencià* i quadribarrada sense blau); importància dels símbols perquè representen una determinada concepció i impliquen resistència enfront de la imposició; Fuster i Ovidi Montllor com a referents; alegria moderada amb els triomfs dels esportistes espanyols ("són més propers" o "són del Barça"), però rebuig a l'exhibició de la bandera d'Espanya després de l'Eurocopa o el Mundial; i discurs de la discriminació històrica en termes nacionalistes.

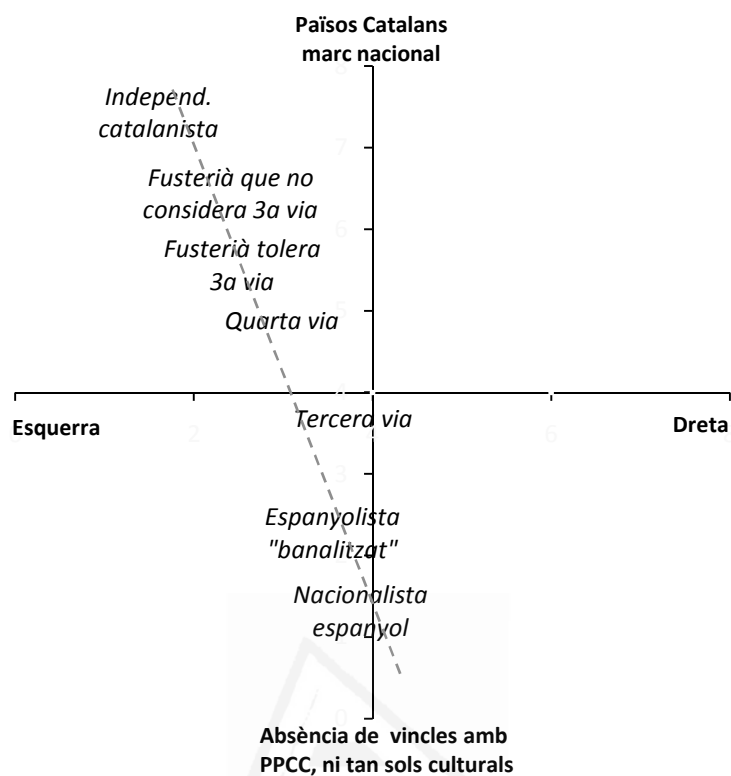
- *Independentista català*: es tracta, com en el cas de la *tercera via* o de l'internacionalisme, d'un discurs minoritari, només present de manera clara en un militant (BALA7). Evidentment, si es tracta d'un militant del Bloc, tampoc és una adhesió absoluta a l'independentisme català, perquè s'accepta (críticament) l'estratègia del Bloc (com en el cas de BALA6 amb la *tercera via*, però des d'una òptica pràcticament oposada). Però ací es produeix una posició marcadament fusteriana i de màxims quant a la consecució de la sobirania que, a més, s'ha de lligar als Països Catalans i, per tant, hem considerat que s'havia de tractar de manera autònoma i no com a part del "fusterianisme tolerant amb la *tercera via*" (perquè no accepta el revisionisme fusterià) o el "fusterianisme que no considera la *tercera via*" (perquè en aquell cas només s'arribava fins al federalisme i ací es planteja la consecució d'un estat propi). Vegem en què es concreta: adscripció al valencianisme fusterià fins i tot com a prioritat entre les identitats socials del subjecte; cotització en ACPV i simpatia per organitzacions independentistes catalanes (Solidaritat Catalana per la Independència, Maulets, etc.); concepció de la "valenciana" lligada als Països Catalans, que és el marc nacional de referència; crítica a la moderació del Bloc i a l'abandó d'aquest marc nacional, tot i l'acceptació tàctica (afegint dubtes sobre la viabilitat futura); reivindicació del dret d'autodeterminació i d'un estat propi confederat amb la resta dels Països Catalans; eliminació de les províncies i aposta per la comarcalització; fusió dels sentiments i el nacionalisme valencians i catalans, són la mateixa cosa ("ser valencià és la nostra manera de ser catalans"), i apel·lació als ancestres comuns; ubicació esquerrana,

socialdemocràcia, però simpatia per les economies socialistes; absoluta vigència de la frase de Fuster (“el País serà d’esquerres o no serà”); a banda de la interpretació clàssica fusteriana del secessionisme lingüístic, insistència en el complex d’inferioritat dels valencians enfront de Catalunya; adhesió als símbols fusterians i crítica a la relaxació del Bloc en aquest sentit; concessió d’importància als símbols i el que representen; exaltació de la figura de Fuster com a referent màxim del valencianisme; descontent amb els triomfs de la selecció espanyola i, fins i tot, preferència per la victòria d’altres equips quan juga *la Roja*; absolut repudi a l’ús massiu de la bandera d’Espanya després d’aquests triomfs; i discurs de la discriminació històrica i de l’espoli fiscal.

En definitiva, es tracta de discursos que, llevat de l’*internacionalista*, es poden situar en els eixos teòrics que proposàvem en el “Plantejament analític...”. Justament aquí, en les caracteritzacions que acabem d’abordar, els hem ordenat tal com se situarien en aquells eixos en sentit ascendent, des de la posició més desfavorable a la descentralització i als Països Catalans, fins a la més favorable. Sobre la base d’aquells eixos teòrics que intentaven ser més o menys exhaustius incorporant tots els possibles discursos amb una concreció teorico política, ara situem aquests discursos sorgits de les percepcions i opinions dels entrevistats:

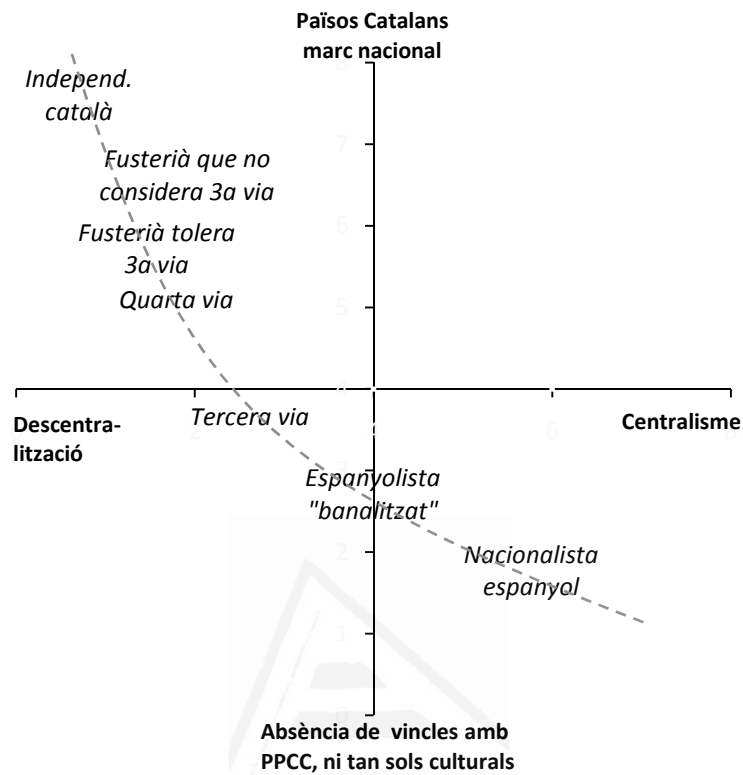
Universitat d’Alacant
Universidad de Alicante

Diagrama ubicació ideològica-grau d'afecció a la idea dels Països Catalans

Aquest diagrama que combina l'actitud cap als Països Catalans amb l'eix ideològic esquerra-dreta, lògicament està escorot cap a l'esquerra, pel posicionament ideològic de partits i militància. Partiria des de posicions més centristes, que, dins de l'esquerra valenciana, solen ser les més oposades al marc referencial dels Països Catalans i es projectaria cap a actituds més favorables a aquest marc escorant-se progressivament i lleugera cap a l'esquerra, fins a arribar a un independentisme catalanista marcadament esquerrà.

Diagrama grau de centralisme-grau d'afecció a la idea dels Països Catalans

Quant al diagrama grau de centralisme-grau d'afecció a la idea dels Països Catalans, s'assembla més al que vèiem en el "Plantejament analític...", amb una diagonal que té un recorregut més ampli i que comença amb el discurs *nacionalista espanyol* d'alguns entrevistats del PSPV-PSOE que només pensen en els Països Catalans com a unitat lingüística, però sense cap altra implicació i que en molts casos plantegen reduccions de l'autonomia; fins a l'*independentista català*, que té els Països Catalans com a marc nacional i reivindica un estat propi per a aquesta unitat.

En definitiva, el treball de camp ha demostrat, en certa mesura, la validesa d'aquestes associacions entre l'afecció a la idea dels Països Catalans, i la ubicació ideològica i el grau de centralisme. Es podria dir que els discursos que escapen lleugerament a les línies discontinües que marquen les tendències serien el de la *tercera via* quan creuem per ubicació ideològica, perquè és un discurs que reconeix una mica més els vincles amb els Països Catalans que el discurs *espanyolista "banalitzat"*, però està més centrat

que aquest darrer; i, per altra banda, el *fusterià que no considera la tercera via*, perquè aquest és un discurs que, tot i que enquadrable dins del nacionalisme, assumeix un grau de descentralització (federalisme) semblant al de la *quarta via* i menor que el *fusterià que tolera la tercera via*, discurs en el que molts farien passos en la direcció d'obtenir un estat propi. Per això l'hem de desplaçar lleugerament de la línia tendencial, com ja succeïa amb la mateixa *tercera via* i amb el *federalisme d'EUPV* en el "Plantejament analític...". Considerem que aquestes lleugeres desviacions no qüestionen la validesa general d'aquests diagrames discursius i les línies tendencials que proposen.

Finalment, tot i que ja estiga plantejat en la caracterització dels discursos, hem de fer esment, a manera de repàs, al nivell d'incidència en cadascun dels partits. Això també ens prepara per a l'apartat següent en què contrastem el discurs oficial del partit i el dels militants. Així, podríem dir que en el PSPV-PSOE domina el discurs *espanyolista "banalitzat"* (incloent-hi cert valencianisme "emotiu" i subordinat a Espanya), però aquest està pressionat per una presència no marginal del discurs *nacionalista espanyol* i del discurs *fusterià que no considera la tercera via*. Hipotèticament això estaria provocant certa indeterminació en una executiva del partit que ha de satisfer tots els sectors en relació a aquesta qüestió i que, per tant, opta per dir poc i fer picades d'ullet a tots per a no comprometre's.

Per altra banda, en el Bloc dominarien els molt semblants discursos de la *quarta via* i *fusterià tolerant amb la tercera via*, però hi hauria presències minoritàries de *fusterià que no considera la tercera via* i *independentista català*, per una banda, i *tercera via* per l'altra, donant sentit a la pregonada integració de sensibilitats en el si de l'organització. En qualsevol cas, fora dels dos primers discursos estem parlant de minories i, en general, en el treball de camp, hem pogut observar una militància prou cohesionada en l'esfera de les identitats territorials.

I potser en EUPV és on trobem més heterogeneïtat, perquè en alguns casos s'ha fet difícil enquadrar a determinats militants en algun d'aquests discursos i no n'hi ha cap que concentre una majoria de la militància entrevistada. Es podria dir que la posició del partit s'assembla més al *fusterià que no considera la tercera via* i aquí podem situar

un bon grapat de militants. Però, com hem sostingut, també tenim algun *internacionalista* (i d'altres subjectes que desenvolupen un discurs amb elements internacionalistes), algun *espanyolista* “banalitzat” i alguns que podríem situar en una barreja estranya d'aquest darrer discurs (quant al sentiment) i el *fusterià que no considera la tercera via* (quant a l'adscripció als postulats públics de l'organització; com una mena de disciplina de partit). En qualsevol cas i com plantejava EUHOR7, en aquesta formació no se sol fer de la identitat territorial un problema (i més des de que el corrent Esquerra i País ja no està en EUPV) perquè a tots els queda clar que preval la identitat de classe i les reivindicacions que hi estan associades. Com veurem en el següent apartat, l'heterogeneïtat de discursos no implicarà necessàriament l'allunyament general dels postulats del partit.

També hem de dedicar un comentari final a un discurs transversal al qual hem fet referència en el “Balanç inicial> L'Alacantí: desafecció respecte d'un País Valencià liderat per València” i que es dona, evidentment, en alguns militants de l'Alacantí. Igual que teníem l'*internacionalisme* com un discurs fora de l'esquema analític i de l'encreuament dels eixos en funció del grau d'afecció a la idea dels Països Catalans, també el particularisme alacantí ha tingut la seua incidència en determinats subjectes de tots els partits, i normalment vinculat a concepcions més aviat espanyolistes (siguen nacionalistes o “banalitzades”), desafectes al País Valencià i al valencianisme. Però la presència del terceravistesme alacantinista de BALA6 i algun militant d'EUPV que se sent molt alacantí, però té una retòrica típicament fusteriana, ens obliga a tractar l'alacantinisme com una mena de segment discursiu que de vegades se sobreposa a les línies tendencials i els afegeix matisos particularistes, com una mena de localisme de gran abast.

Per tant, els discursos sobre la identitat territorial entre la militància d'esquerra i centreesquerra al País Valencià són els que formen aquesta línia tendencial des de les posicions centristes i més centralistes (nacionalisme espanyol) fins a l'independentisme catalanista, però fora d'aquests diagrames hem d'incloure elements tan dispars com el discurs internacionalista obrer i el particularisme alacantí, que completarien tot el ventall discursiu.

Contrast entre el discurs oficial dels partits i el discurs de la militància

Un dels objectius d'aquesta investigació era contrastar el discurs que el partit desenvolupa a partir dels documents congressuals (el que podríem denominar discurs *oficial*) i el discurs dels militants, per a veure en quina mesura estan a prop l'un de l'altre. En aquest sentit, treballar amb tres partits també permet, a banda del contrast entre les directrius oficials de cadascun i les opinions dominants en la militància, una comparació entre formacions polítiques per veure quin és el que ha aconseguit fixar de manera més clara les posicions entre els afiliats (o, a la inversa i en una acció menys probable, quin ha aconseguit assemblar-se més als seus militants). Per a fer aquest contrast recuperem el quadre del "Balanç" del capítol "El discurs polític (oficial) sobre la identitat valenciana i sobre el model d'organització territorial en els partits d'esquerra i centreesquerra", al qual afegirem les posicions dels militants:

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Taula XIV. Síntesi comparativa dels discursos polítics sobre identitat, territori i altres qüestions ideològiques en el Bloc, EUPV i PSPV-PSOE, tant l'oficial com el dominant en la militància			
	Bloc	EUPV	PSPV-PSOE
<i>Categorització del discurs identitari</i>	Terçeraviista progressista Terçeraviista progressista (4a via) Fusterianisme que accepta la 3a via	Fusterianisme de marc espanyol Fusterianisme que no considera la 3a via, internacionalisme, espanyolisme "banalitzat"	Institucional Espanyolisme "banalitzat" (assimilable a l'institucional), però alguna presència de nacionalisme espanyol i fusterianisme que no contempla la tercera via
<i>Marc nacional</i>	País Valencià (oberta la possibilitat d'altres lleialtats) Dominantment semblant	País Valencià (de manera ambigua) Diferents posicions sense domini clar (Països Catalans, País Valencià, estat espanyol)	País Valencià, subordinat al marc nacional espanyol Dominantment semblant (tot i que hi ha qui no reconeix el País Valencià i hi ha qui considera els Països Catalans)
<i>Vincles amb la resta de territoris de parla catalana</i>	Sí, llengua, cultura, economia. Possibilitat de federació dels PPCC Dominantment semblant	Sí, llengua, cultura, economia. Possibilitat de federació dels PPCC Dominantment semblant	Sí, llengua, cultura, economia Dominantment semblant, però amb presència d'un grup que no inclou vincles més enllà de la llengua
<i>Dret d'autodeterminació</i>	Dret irrenunciable Idèntica posició	Dret fonamental en una democràcia Dominantment semblant	(sense referència) Posició normalment a favor, però no tots l'aplicarien a l'estat espanyol
<i>Organització territorial de l'estat</i>	Estat federal plurinacional (acceptant altres formulacions –més fortes o més febles– per a obtenir la sobirania) Dominantment semblant	Estat republicà, federal i plurinacional Dominantment semblant	Estat de les autonomies Divisió d'aquesta posició amb la presència de molts federalistes

<i>Nacionalisme</i>	Sí, però tendència a disminuir el protagonisme en el discurs públic Dominantment semblant	“Desenvolupament de les llibertats nacionals (...) com a lògica conseqüència del principi de sobirania i el reconeixement del dret d'autodeterminació” El discurs “nacionalista” té certa presència però no és hegemònic	Contrari al nacionalisme, però es parla d'un valencianisme que va més enllà del regionalisme Dominantment semblant, tot i la presència de nacionalistes i elements aliens al valencianisme
<i>Llengua</i>	Unitat de la llengua catalana. Rebuig a l'anticatalanisme i al secessionisme. Idèntica posició	Unitat de la llengua catalana. Rebuig a l'anticatalanisme i al secessionisme. Idèntica posició	Unitat de la llengua catalana. Rebuig a l'anticatalanisme i al secessionisme. Dominantment semblant
<i>Bandera</i>	Acceptació de les dues banderes i fins i tot altres composicions Domini de la quadribarrada, tot i l'acceptació d'altres ensenyes de les tradicions valencianistes	Quadribarrada, compatible amb la republicana espanyola Dominantment semblant	Oficial, però reivindiquen que altres símbols amb tradició tinguen “especial consideració” Equilibri entre la quadribarrada i l'oficial amb lleuger domini de la quadribarrada
<i>Denominació del territori</i>	País Valencià, però s'accepten altres Dominantment semblant	País Valencià Dominantment semblant	Preferentment Comunitat Valenciana, tot i que es manté “País Valencià” en el nom del partit Domini de la denominació País Valencià
<i>Importància dels símbols</i>	Acceptació dels símbols de totes les tradicions valencianistes; no s'ha de crear conflicte Dominantment semblant, però varietat d'opinions quant a la importància dels símbols	Importància relativa. Marquen diferències i representen diferents concepcions Varietat d'opinions	Els símbols són de tots. Es pot aprovar l'ús d'altres símbols Varietat d'opinions
<i>Discriminació històrica</i>	Part del discurs de l'organització des de sempre, fins i tot abans del desajust en el sistema de finançament Dominantment semblant, però poques referències al sistema de finançament	Resistència a parlar de discriminació històrica, però ara sí que es reivindica un finançament més just Varietat d'opinions, pràcticament sense referència al sistema de finançament	Referència al finançament, però intentant exculpar el PSOE i assenyalar el PP En general, no es considera que hi haja una discriminació històrica

<i>Organització territorial del País Valencià</i>	<p>Estructura comarcal, eliminació de les províncies</p> <p>Dominantment semblant quant a l'eliminació de les províncies, però no necessàriament substituïdes per comarques</p>	<p>Estructura comarcal, eliminació de les províncies</p> <p>Dominantment semblant quant a l'eliminació de les províncies, però no necessàriament substituïdes per comarques</p>	<p>Acceptació de la província i reivindicació sentimental de les comarques</p> <p>Divisió d'opinions determinada per la comarca d'afiliació</p>
<i>Ubicació ideològica</i>	<p>Esquerra moderada, progressisme, obertura a totes les sensibilitats ideològiques</p> <p>Domina la socialdemocràcia i un sentit col·lectiu d'entendre la política (autoubicació). Veuen al partit com queda enunciat en aquesta cel·la</p>	<p>Socialisme, perspectiva de classe. "El País serà d'esquerres o no serà"</p> <p>Diferents posicions entre la socialdemocràcia i el socialisme (autoubicació). Veuen al partit una mica més moderat, no com en aquesta cel·la</p>	<p>Progressisme. Socialdemocràcia i esquerra només com a referents</p> <p>Socialdemocràcia en molts casos, però també altres posicions més moderades (autoubicació). Veuen al partit com queda enunciat en aquesta cel·la</p>
<i>Crítica al sistema capitalista</i>	<p>Forta crítica, però no impugnació. Importància de la propietat privada</p> <p>Dominantment semblant</p>	<p>Anticapitalisme</p> <p>Dominantment semblant</p>	<p>Acceptació del sistema. Reformisme</p> <p>Dominantment semblant</p>
<p><i>Nota:</i> en negre apareixen les posicions oficials dels partits i en roig les dominants de la militància. Ombrejat en gris el partit que més aproxima els postulats oficials i els de la militància per a cada ítem.</p>			

A partir del quadre, queda clar que el *Bloc* és el partit en el qual més s'aproximen les posicions marcades per la direcció i les de la militància, en la línia que ja comentàvem d'un partit els militants del qual estan prou d'acord en els diferents temes i registren la menor desviació típica en l'autoubicació ideològica. Així, tot i l'obertura a diferents sensibilitats des de la fundació del Bloc, el cert és que, en aquest treball de camp en el qual es cobreixen tres comarques molt diferents, trobem poques diferències entre militants del Bloc (llevat de casos atípics com ara BALA6 o BALA7) i això facilita l'aproximació a les directrius del partit. Només hem trobat clara disparitat de criteri quant a alguna qüestió simbòlica, perquè encara hi ha prou militants nacionalistes que concedeixen importància a aquest assumpte, i dominen de llarg els que prefereixen la quadribarrada, tot i l'acceptació oficial de totes les ensenyes valencianes. Després trobem algun matís diferent respecte del discurs de la discriminació històrica, perquè, tot i que és generalment reconegut, molt pocs fan referència al sistema de finançament; respecte de l'organització territorial del País Valencià, perquè hi ha acord general en l'eliminació de les províncies, però no es veu tan clar que la comarca siga la unitat que les ha de substituir; i finalment, respecte de la ubicació ideològica, perquè, com succeeix normalment, el partit està situat més a la dreta que els militants (en qualsevol cas, els afiliats assumeixen aquesta circumstància). En canvi, la categoria del discurs oficial, la *quarta via* o *tercera via progressista* és prou semblant a la que domina entre la militància, també les consideracions sobre el marc nacional i els vincles amb la resta de països de parla catalana, el dret d'autodeterminació, l'organització territorial de l'estat espanyol (federalisme obert a altres possibilitats), la rebaixa del discurs nacionalista, la unitat de la llengua o la denominació del territori.

Pel que fa a *EUPV*, moltes vegades acompanya el Bloc en les semblances direcció-militància, però, en definitiva, les diferències són més grans que en els nacionalistes, perquè no hi ha en la militància una posició clara quant al marc nacional, tampoc el valencianisme de la formació és un element ideològic en què tots es reconeguen, no tots consideren que els símbols són una qüestió relativament important, hi ha divisió d'opinions quant al tema de la discriminació històrica i pràcticament ningú esmenta el sistema de finançament, i la perspectiva de classe que torna a reivindicar amb força

l'organització no és seguida per tota la militància, que, a més, considera normalment que EUPV és menys d'esquerra que ella mateixa (sembla que no és així, perquè ara mateix la posició de la direcció és prou ferma en la impugnació del sistema econòmic i el polític, mentre que trobem algun afiliat més moderat). En qualsevol cas, la proximitat entre direcció i afiliats s'ha mantingut en nivells acceptables, especialment gràcies a les posicions quant al dret d'autodeterminació (favorable), l'organització territorial de l'estat (federalisme), la unitat de la llengua, els vincles amb la resta dels Països Catalans, els símbols, o la crítica anticapitalista. Recordem, en qualsevol cas, que la presència de l'Alacantí ha modificat gran part de les qüestions relatives a identitat territorial, normalment per a allunyar el conjunt de la militància dels postulats oficials.

Finalment, sens dubte és en el PSPV-PSOE on observem una distància major entre les posicions de la direcció i les de la militància pel que fa a qüestions relatives a identitat territorial i ideologia: hi ha molts afiliats adherits a altres categories diferents de les del discurs oficial (*institucional*), relativa varietat d'opinions quant al marc nacional, els vincles amb Catalunya, l'organització territorial de l'estat, l'organització territorial del País Valencià, els símbols, la ubicació ideològica, etc. I normalment, aquesta varietat està condicionada per la presència de les dues ànimes de què hem parlat a l'hora d'analitzar els discursos del PSPV-PSOE, però també s'afegeixen altres matisos (nacionalistes-no nacionalistes, partidaris dels Països Catalans-no partidaris, esquerrans-centristes), que concedeixen gran heterogeneïtat a la militància "socialista" i l'allunyen de qualsevol directriu (foren aquestes les posicions o altres, l'heterogeneïtat d'opinions entre els militants haguera implicat sempre distància). També hem de recordar que en el PSPV-PSOE era on palesament trobàvem les majors crítiques per part de la militància a la posició del partit en el terreny identitari.

CONSIDERACIONS FINALS

El moment en què s'acaba aquesta tesi doctoral és potser un dels més intensos pel que fa a la relació centre-perifèria a l'estat espanyol en l'actual règim i no únicament perquè els partits sobiranistes al País Basc han obtingut gairebé el 60% dels vots i dos terços dels representants al Parlament de Vitòria, o perquè les enquestes donen resultats més amplis encara per al nacionalisme català, amb l'anunciat referèndum amb permís o sense de l'estat espanyol, sinó també perquè les enquestes al País Valencià atorguen un espectacular increment a les forces que reivindiquen el dret d'autodeterminació (Bloc i EUPV) que podrien acumular al voltant del 25% dels vots si es feren les eleccions autonòmiques en aquest moment⁶⁶⁸ (semblants als obtinguts per AGE i BNG a Galícia l'octubre del 2012, que també representen un increment de les forces que reclamen més autogovern o fins i tot la independència). Està clar que la sobtada transformació de la imatge d'Espanya a partir de l'aprofundiment en la crisi (increment de la prima de risc, rebaixa de les qualificacions per part de les agències de *rating*, amenaça de rescat, etc.) disminueix la creença en el projecte comú que era (i encara és) l'estat espanyol, especialment en aquelles comunitats autònomes que més estan aportant a les arques públiques (això està clar sobretot en el cas català, però, tot i que el País Valencià ja és de les darreres en PIB per càpita, encara aporta més del que rep en el sistema de finançament, com hem comentat). A això s'uneix també el descrèdit dels grans partits espanyols (PP i PSOE) que s'han vist igualment impotents davant dels envits de la crisi i, paral·lelament, han sigut esguitats per diferents casos de corrupció i de flagrant mala gestió.⁶⁶⁹

⁶⁶⁸ Vegeu "Vuelco electoral: mayoría de izquierdas", a *elpais.com*, 9/10/2012 (http://ccaa.elpais.com/ccaa/2012/10/08/valencia/1349726507_027630.html; visita el 17/10/2012). En qualsevol cas, aquesta enquesta de Metroscopia només es pot entendre com una aproximació a la tendència, perquè només són 1.000 entrevistes telefòniques per a tot el País Valencià. Només a partir de 1.200 (400 per circumscripció) i si foren cara a cara i amb garantia d'aleatorització, podríem parlar d'una mínima significació estadística en relació al conjunt del cens electoral valencià.

⁶⁶⁹ I, a sobre, com comentàvem en els "Condicionants actuals de la dinàmica centre-perifèria a Espanya", el moment actual, sense l'activitat d'ETA, no permet un assenyalament continu del nacionalisme perifèric basc (i per extensió, la resta dels nacionalismes) com es feia al principi del mil·lenni. A banda que els partits estatals van comprovar durant el govern d'Aznar que aquella estratègia que volia mostrar un nacionalisme irredent, ètnic, fragmentador, no va obtenir els rèdits esperats, sinó més aviat el contrari. En qualsevol cas, el creixement de les opcions sobiranistes i els intents de buscar vies per a

Des de l'òptica de l'investigador social, l'escenari que se'ns presenta els pròxims tres o quatre anys, encara amb una profunda crisi segons pràcticament totes les prediccions, amb els nacionalismes català i basc pugnant per fer un pas més enllà que transforme els seus territoris de perifèria a centre, i amb la possible pèrdua de la majoria absoluta del PP al País Valencià, és tan apassionant com incert. I si anem encara més lluny, com es plantejaria la qüestió identitària al País Valencià amb una Catalunya independent? Es transformaria l'acceptació dels vincles culturals i econòmics amb Catalunya d'alguns d'aquests partits d'esquerra i centreesquerra en un catalanisme explícit? Perquè, per exemple, en el cas del Bloc, bona part d'EUPV i una minoria dins del PSPV-PSOE s'aposta per una federació o confederació amb els Països Catalans mantenint la singularitat del País Valencià. Aleshores, si hi ha un estat espanyol i un altre català, serà lògic que aquestes opcions reivindiquen l'entrada en Catalunya o l'associació a Catalunya com han fet, amb uns altres condicionants, els catòlics norirlandesos amb la Irlanda independent des de 1922. De moment, no s'està plantejant la qüestió de manera oberta, públicament (especialment en el Bloc, que és on més sentit tindria),⁶⁷⁰ entre altres coses perquè podria tenir efectes negatius en una part de l'electorat just en un moment d'ascens. Però serà una cosa a considerar i debatre seriosament si els catalans aconseguen posar data al seu referèndum i obtenen algun suport internacional que no deixi el plebiscit en un afer domèstic.

Ens imaginem que aquest assumpte renovaria l'interès per l'obra i el llegat "polític" de Fuster, un llegat que aquesta tesi ha evidenciat com un amb el suficient vigor entre la militància d'esquerra i centreesquerra, tot i les revisions (necessàries o no) o potser ajudat per aquestes revisions. Quant se celebra el cinquanta aniversari de l'aparició de la seua obra de més impacte, *Nosaltres els valencians*, els ciutadans compromesos en política i afiliats a partits, i que van seguir els seus postulats a partir dels anys seixanta-

l'exercici del dret d'autodeterminació, segurament intensifiquen la presència pública del discurs nacionalista espanyol.

⁶⁷⁰ De tota manera, s'han fet articles d'opinió de personatges rellevants del nacionalisme com ara el de Vicent Flor, "València, l'endemà de la independència de Catalunya" (vegeu <http://fullquatre.com/index.php/opinio/item/608-val%C3%A8ncia-catalunya-independencia>, visita el 17/10/2012), el de Vicent Partal, "País Valencià i les Illes. Per què sóc optimista?" (vegeu <http://www.vilaweb.cat/editorial/4044567/pais-valencia-illes-soc-optimista.html>, visita el 17/10/2012) o el de Vicent Baydal en el seu blog amb el títol "Optimisme davant de la independència de Catalunya?" (vegeu <http://www.ventdcabyllia.com/> visita el 17/10/2012).

setanta, el situen encara com l'aportació personal més important per a la identitat i el poble valencians i com la representació del que cal oposar a les polítiques de dretes assentades al País Valencià durant més de disset anys: pensament, cultura i compromís amb el poble. Era una possibilitat considerada en aquest treball, fins i tot en una militància del Bloc que, si bé accepta la revisió en els termes plantejats per Joan Francesc Mira (1997), no renuncia a la figura del pensador suecà, una mica aliens a l'intens creuament d'acusacions en la xarxa entre terceraviistes i independentistes catalans. Efectivament, la consigna "cal sumar", cal agafar tots els referents valencianistes i integrar-los en un front comú amb l'objectiu d'un major autogovern i la dignificació del poble valencià (incloent-hi llengua, cultura, etc.) ha calat en el Bloc i fa possible que puguen coexistir catalanistes i terceraviistes⁶⁷¹ (juntament amb una majoria que se situaria entre els uns i els altres), capaços d'acceptar tots dos que el plantejament polític de l'organització no és el que voldrien, però sí el més raonable per a arribar a una proporció major de la població, perquè, a més, ja l'ha fet seu bona part dels afiliats.

El cas d'EUPV és ben diferent perquè no s'ha produït aquesta revisió dels postulats fusterians, com reconeixen els mateixos dirigents i, per tant, l'adhesió hi resta invariable, sempre tamisada per la presència d'un projecte de conjunt amb la resta de l'estat. I en el PSPV-PSOE hem comprovat que, tant en la direcció com en la militància (llevat d'alguns casos que hem situat com els més fidels al PSPV originari, sobretot de l'Alcoià-Comtat), el pensament de Fuster és més aviat una referència sentimental, un racó al que s'acudeix en determinats moments i com a deferència amb la clientela valencianista. Però quant a la identitat territorial els socialistes s'aferran a una identitat dual que no qüestiona el marc nacional espanyol.

Per altra banda, i ja des del començament, hem insistit en la importància de la perspectiva històrica per a l'estudi del fenomen de les identitats territorials i específicament les nacionals, i d'aquí naix el plantejament de la hipòtesi de la continuïtat-intensificació respecte de l'origen de les nacions, seguint les aproximacions

⁶⁷¹ Evidentment, no tots els terceraviistas, però sí la majoria, i no tots els catalanistes (independentistes catalanistes sí que serien una clara minoria, perquè troben millor acomodament en formacions com Maulets, PSAN o ERPV; però si estan en el Bloc és per una actitud pragmàtica que veu en el Bloc l'únic nacionalisme amb possibilitat d'incidir en la societat).

eclèctiques (entre el modernisme i el perennialisme). Està clar que el nacionalisme és una ideologia i un tipus de moviment característicament modern, i també les nacions enteses com ho fem avui dia. Però les nacions no apareixen sobtadament a partir de 1798; viuen una formació progressiva i, en la majoria dels casos, cal traslladar-se fins a l'edat mitjana per a entendre bé aquest procés. Entre altres coses, en aquesta època i en el Renaixement es configuren les llengües modernes (i més a partir de la invenció de la impremta), i els regnes van adquirint la morfologia dels futurs estats i de les nacions que aspiren a ser-ho. Com en molts altres, en el cas que ens ha ocupat, sense perspectiva històrica no podem començar a considerar l'aparició del valencianisme o el nacionalisme valencià. Sense la referència a una mateixa llengua, el català (que es pot datar en l'edat mitjana), o a la pertinença a una mateixa corona, la d'Aragó (que es va mantenir de manera efectiva fins al segle XVI i de manera simbòlica fins al XVIII), o la comprensió de la fundacional dependència del poder reial del Regne de València (un territori que es crea per a servir directament a la Corona i evitar el poder d'una noblesa que en alguns casos tenia una autonomia quasi absoluta) es fa complicat entendre què significa modernament el País Valencià en termes identitaris. El nacionalisme valencià modern, el d'arrel fusteriana, pren la llengua com a principal referència de la creació del marc nacional, i la història (unitària) d'aquesta llengua el confirma. Quant al territori, té com a referència l'antiga Corona d'Aragó, però la preeminència de la llengua fa obviar Aragó, per a establir un marc lingüísticocultural nou, els Països Catalans. Però aquest nou nacionalisme ha de lluitar amb les condicions construïdes històricament, que deixen un escenari sense una burgesia forta i afecta a la llengua i cultura pròpies (com sí que es pot apreciar en els casos català i basc) i una oligarquia creada per a servir el poder central, primer el reial (amb seus més o menys itinerants, però que podríem situar a Barcelona i després, amb la unió de corones, a Toledo o Madrid) i després el de l'estat (instal·lat invariablement a Madrid). Això va configurant un Regne de València amb aquest patró de conducta sucursalista (tot i els focus de resistència que van implicar les Germanies o el bàndol austriacista, entre altres episodis), al contrari que a Catalunya, que va ser més difícil de doblegar (perquè mai havia sigut tan dependent del poder reial com València) i on, després del Decret de Nova Planta, encara quedava un solatge d'inadaptació al nou ordre polític (en certa

mesura motivat per la conservació del català entre part de les elits), que va sorgir de manera efectiva en el segle XIX.

No són qüestions absolutament determinants, perquè en els temps moderns queda clar que la nació és una construcció i es pot configurar de la manera que vulguen els seus impulsors, amb els mites i símbols que aquests consideren, la reivindicació de les fronteres que aquests entenguen, i proclamant la llengua nacional que els nacionalistes hagen triat (encara que molts d'ells no la parlen, com va ser el cas del basc i el primer PNV). Però, en la línia del que planteja Anthony D. Smith, són elements per a tenir molt en compte en l'aproximació al fenomen de nacions i nacionalisme, i no únicament des d'un punta de vista subjectiu (l'autodefinició que fan els nacionalistes de la nació, els seus orígens, història, etc.), sinó també des d'una perspectiva *etic*, la de l'analista extern.

El parell confrontat objectiu-subjectiu en la definició de la nació ens duu també a la distinció entre nacionalisme ètnic i cívic, que ha tingut cert protagonisme en aquest treball. Com hem dit, està clar que la idea de cada nació particular es desenvolupa a partir del que entenen els seus impulsors, siga perquè els alimenta una creença ferma a partir d'una base ètnica prèvia o perquè consideren que una determinada concepció pot ser més acceptada pels potencials connacionals. Ja des del segle XIX es van configurar dues concepcions de la nació, com hem tractat en la "Formació de la ideologia nacionalista": una de més voluntarista ("nació contracte"), que té en compte criteris subjectius de formació, té com a base poblacional l'individu i com a substrat distintiu el territori, i té una orientació entre presentista i projectada al futur; i una altra concepció més objectivista (a partir d'elements com la llengua, la cultura, les tradicions, les arrels, etc.), té com a base poblacional el col·lectiu (el dret el té el poble) i com a substrat distintiu, l'ètnia o alguna formació prenatal, i sobretot està sostinguda per un passat (els ancestres) que aporta les claus de pertinença. Són, en definitiva, les concepcions cívica i ètnica de la nació. S'ha dit aquí que, sobretot a partir de la Segona Guerra Mundial i de manera més definitiva després dels conflictes ètnics que van seguir l'esfondrament del bloc soviètic, el nacionalisme de tipus ètnic ha quedat marcat, per dir-ho de manera suau, i els nacionalismes d'Europa Occidental, ja

siguen d'estat o perifèrics, s'han afanyat a desmarcar-se'n i adherir-se al nacionalisme cívic. Aquí sorgeix, per exemple, el patriotisme constitucional i formulacions semblants, però també l'enunciat per part del nacionalisme perifèric conservadors d'uns pobles basc i català constituïts pels ciutadans i ciutadanes que viuen i/o treballen al País Basc i Catalunya, i no únicament pels parlants de la llengua o els que estan connectats ancestralment a un poble primigeni.⁶⁷²

En el cas valencià també s'han anat adoptant aquestes formulacions de caràcter cívic, un nacionalisme "de voluntat de ser" com deia algun dels entrevistats.⁶⁷³ Però, paral·lelament, aquesta adhesió a la definició subjectiva de la nació també ha permès al Bloc apuntalar la transformació ideològica que ha experimentat en els darrers anys, en tant que possibilita el desplaçament de la llengua com a element central (i objectiu) en la definició de la nació. La concepció nacional de Fuster, la que té com a marc els Països Catalans, està fortament ancorada en la llengua (és objectivista) i, si s'accepta la unitat de la llengua, la nació dels valencians ha de ser necessàriament la mateixa que la dels altres territoris que parlen català. Si el Bloc segueix acceptant i defensant la unitat de la llengua, el plantejament ha de ser un altre diferent del fusterià, i el nacionalisme cívic ha donat les claus: la nació dels valencians és la que vulguen els valencians, no la dels que parlen valencià; i com que majoritàriament els valencians no se senten catalans, el País Valencià s'ha de constituir en nació exclusiva i separada dels altres països de parla catalana. És una nació diferent de Catalunya, però parla la mateixa llengua, com passa amb Luxemburg i França, que seran alguns dels exemples que acompanyen aquest argument. Per tant, la reivindicació d'un nacionalisme cívic ha tingut un doble benefici per a la imatge i el discurs del partit. La paradoxa és que la llengua continua considerant-se important i, fins i tot militants que reivindiquen la transformació experimentada pel Bloc, afirmen que parlar la llengua és el que els fa ser

⁶⁷² Què llunyanes i estranyes queden les declaracions d'Arzalluz sobre el Rh dels bascos, tot i que són ja d'aquest mil·lenni i encara que foren citant la investigació d'uns genetistes alemanys.

⁶⁷³ Per a cada formació política, la "voluntat de ser" significa coses ben diferents. Així, el PSPV-PSOE s'alinea amb la majoria i considera que aquesta voluntat és la que apareix en les enquestes i en les eleccions, la "identitat dual", ser valencians i espanyols alhora i no discutir el marc nacional/estatal espanyol. Per a EUPV significa plegar-se a la voluntat del poble en cada moment (sempre que es donen unes condicions realment democràtiques per a l'exercici d'aquesta voluntat). I per al Bloc significa adherir-se al valencianisme que més tolera la població (sobre la base del respecte a una voluntat popular que assumeixen que pot estar lluny del valencianisme).

valencians. A banda que tothom (en el Bloc i en els altres partits) continua esmentant elements objectius (a més de la llengua, la cultura, les tradicions/festes/costums, el territori, la història, etc.) com a trets distintius de “ser valencià”. Una cosa, doncs, és que es vulga exposar un model de nació per a tota la ciutadania, inclusiu, que pugui integrar els valencianoparlants, els valencians castellanoparlants i els nouvinguts, i una altra que es definisca la nació sense fer referència a aquests elements objectius que han de complementar la “voluntat de ser” i que són la matèria inicial que impulsa a reconèixer i reivindicar una nació. Després ja ha de tenir el suport dels seus membres (element subjectiu). Per això nosaltres ens decantàvem per una definició mixta, com la que va fer en el seu dia Miroslav Hroch (1996). La identitat no és únicament voluntat de distingir-se, perquè la mateixa dinàmica mateixitat-alteritat ja posa en joc elements distintius que normalment formen part d’aquestes definicions objectives. Si anem a parlar amb gent d’una regió veïna i veiem que no parlen com nosaltres, ja estem establint un nosaltres-altres; el mateix si els veiem ballant d’una manera diferent o cuinant amb altres instruments i ingredients. Però, com hem dit, l’aposta per la definició subjectiva de la nació està servint a la configuració del marc nacional valencià, que té un clar component tàctic, com ha reconegut el mateix Morera (2007) i assumeixen bona part dels militants, alguns dels quals no acaben de desvincular-se del marc nacional dels Països Catalans, especialment perquè el partit encara reconeix els vincles i la necessitat de col·laboració i perquè és complicat substituir en tan poc temps un referent de dècades i que una part important de la militància (deixem-ho aquí) no qüestionava (Morera, 2007: 11). Com ha passat històricament en molts partits, en el nacionalisme valencià es va sentir la necessitat d’eixamplar el projecte (per a entrar en les Corts, per a ser decisius) i es van fer concessions estratègiques a minories que acaben agafant pes i determinant les línies polítiques (en aquest cas concret, la *tercera via*, però després també, i en un altre sentit, IdPV dins de Compromís; noteu que es tracta gairebé de dos pols, que estan coexistent i entre els quals pot produir-se una tensió difícil de gestionar, com anunciava algun entrevistat).

Per altra banda, i com ja dèiem al final del capítol “Evolució del discurs polític sobre la identitat valenciana des del 1983. Interrelació amb la dinàmica electoral”, els tres partits que han format part d’aquest estudi estan condemnats a entendre’s davant

d'una pronosticada pèrdua de la majoria absoluta per part del PP en les pròximes eleccions autonòmiques (sense convocatòries anticipades, queda molt de temps, però). La política lingüística, la cultural i, en general, la qüestió identitària seran afers clau dins dels pactes, en tant que les tres formacions assenyalen (amb diferents graus però) la política del PP en aquest terreny com un dels assumptes que cal superar i modificar radicalment. Dependrà molt de quin siga el repartiment d'escons per a decantar la línia del futur Consell cap a un costat o cap a l'altre, però el que està clar és que el PSPV-PSOE (si és el més votat dels tres, cosa que no està totalment clara segons els sondejos) no podrà repetir la passivitat que els defensors de la plena normalització lingüística li retreien als governs de Lerma, especialment en les darreres legislatures. És previsible, doncs, una renacionalització del País Valencià en diferents esferes i en la mesura que ho permeta la crisi econòmica i el desorbitat deute de la Generalitat; i caldrà veure com ho accepten això uns valencians acostumats (o resignats o acomodats) a la castellanització i a no veure manifestacions culturals valencianes fora de les festes més populars. D'una manera o d'una altra, ja hem vist que això no és una necessitat per a bona part de la militància dels partits d'àmbit estatal que hem estudiat aquí i les prioritats en el camp social estan clarament marcades (fins i tot en el cas del Bloc). Però no hi ha dubte que les qüestions identitàries seran un dels reptes del futur pròxim i més com estan evolucionant les coses en la veïna Catalunya (precisament la represa de les relacions de col·laboració amb Catalunya serà de ben segur una de les línies de treball a situar en l'agenda política).

Els discursos i el seu contrast amb les concepcions oficials dels partits pensem que han quedat suficientment desenvolupats en els balanços que hem fet al final de l'anàlisi, però potser cal afegir que la interrelació entre el *cleavage* ideològic o de classe i l'identitari al País Valencià es dona de manera complexa, com sempre ha passat en l'esquerra i en el marxisme, però aquí de manera particular per l'alineament entre la concepció nacional fusteriana i l'esquerra. Així, les posicions més esquerranes entre la militància tenen una doble i divergent tendència a l'internacionalisme i al catalanisme. En el primer cas, estem davant d'un dels preceptes tradicionals del moviment obrer, la unió dels treballadors de tot el món. Però en el segon cas potser caldria atribuir-ho al

tarannà impugnador, crític, qüestionador del sistema, que també és característic de l'esquerra: de la mateixa manera que no s'accepta el capitalisme, no s'accepta l'ordenació territorial de la democràcia burgesa. A partir d'aquesta idea, només (o sobretot) des de posicions esquerranes es podria plantejar la subversió de l'ordre territorial establert, plantejant una unió amb Catalunya i, en segona instància, la separació de la resta de l'estat. El centredreta català, CiU, només està plantejant (des del 2012) una d'aquestes impugnacions, mentre que al País Valencià la impugnació és doble i només l'esquerra (PSAN, Maulets, ERPV i alguns militants del Bloc i EUPV) està en disposició de plantejar-la, de mostrar-se tan nítidament antisistema. En canvi, l'espanyolisme està plenament alineat amb l'estat de coses actual i és un discurs dels elements més centrats dels partits d'esquerra i centreesquerra; i el valencianisme de marc exclusivament valencià (*tercera* i *quarta vies*), plantejat des de posicions centristes i acceptat sobretot per la militància de centre i centreesquerra, pot ser sobiranista (una impugnació), però manté el marc autonòmic definit per l'estat i, en conseqüència, la subversió és menor, està més adaptada a l'*statu quo*, que era, en definitiva, la intenció: apropar-se més al que pensa el conjunt de la ciutadania, que, com la nació espanyola, també ha "banalitzat" l'estat de les autonomies, i de la confluència dels dos elements sorgeix la dominant identitat *dual*, que és un dels conceptes utilitzats pel Bloc en la transformació ideològica que ha experimentat.

Encara que siga breument, cal destacar també en aquestes consideracions finals la relació entre la identitat valenciana i els altres nivells de la identitat territorial, especialment el local. Recordem que, quan caracteritzàvem les identitats locals amb especial atenció al País Valencià i després en el repàs a les posicions dels partits, parlàvem de l'assumpció de la comarcalització en la major part de l'esquerra i del valencianisme, com a part dels plantejaments fusterians (que per la seua banda estaven connectats al nacionalisme català). Es tractava de plantejar una unitat més pròxima, molt lligada al territori i les seues característiques fisiogràfiques i que, de passada, havia de servir per a substituir unes províncies absolutament deslegitimades per la manca de tradició historicocultural i el seu lligam amb l'administració franquista i centralista. També s'entenia que la comarcalització era una manera indirecta de "fer país", en tant que permetria un major contacte amb les tradicions i, en les comarques

catalanoparlants, més possibilitats d'ús institucional de la llengua que no pas en unes diputacions molt barrejades i dominades per les elits polítiques dels grans partits i de les grans ciutats. Però el treball de camp ha demostrat que, si bé és habitual la crítica a les diputacions i a l'estructura provincial i, fins i tot, esta prou generalitzada la voluntat de prescindir d'aquesta administració, en la militància s'ha anat imposant el pragmatisme (en aquest aspecte, fins i tot més que en les direccions dels partits) i les comarques ja no són un substitut acrític de la província com a unitat intermèdia entre la Generalitat i els municipis. No hi ha un seguidisme automatitzat del valencianisme fusterià en aquesta qüestió, llevat del cas de l'Alcoià-Comtat (i segurament altres comarques amb fort sentiment identitari com a tals), sinó que va imposant-se una perspectiva de servei al ciutadà, pràctica, que prioritza l'eficiència sobre les arrels o la tradició. Això motiva que, si bé la comarca continua sent un referent per a molts, es proposen altres agrupacions considerades més operatives (mancomunitats, eixos de desenvolupament, conurbacions, províncies més petites, etc.), encara que tinguen un menor component identitari. En certa mesura, la idea de flux, d'interdependència, s'imposa a unes identitats més o menys fixes circumscrites localment. Per això, d'alguna manera, els processos globals estan reconfigurant els espais identitaris locals, potser inicialment en un sentit mercantil (la necessitat de flux és en principi una necessitat de flux de capital), però els militants d'esquerra i centreesquerra fan un plantejament de servei al ciutadà per a no ancorar-se acríticament en les comarques i madurar la millor opció tot esperant una superació de les diputacions.

Seguint amb les identitats locals i en part amb l'àmbit provincial, també s'ha evidenciat en aquest treball la persistència del particularisme alacantí (localista o provincialista) del qual s'ha lamentat repetidament el valencianisme i, fins i tot, podríem dir que s'hi ha resignat sota l'argument de l'avançada castellanització. El fet és que aquest particularisme de relativa intensitat que entrebanca el projecte identitari valencià té una importància no marginal en els partits d'àmbit estatal (PSPV-PSOE i EUPV en el nostre estudi, però també en la dreta) i fins i tot té alguna manifestació en el Bloc i la comprensió d'alguns militants nacionalistes de l'Alacantí emparada en experiències de discriminació (que pot ser, senzillament, que l'Hèrcules no apareix en Canal 9, però es pot ampliar a la distribució de recursos i infraestructures o la centralització dels

processos de decisió). Molts d'aquests casos d'alacantinisme són precisament els que menys qüestionen la divisió provincial, perquè aquestes estructures garanteixen un espai de poder a Alacant, un territori d'influència, que fa suportable (sota aquesta perspectiva) el centralisme valencià. Però, llevat del cas del Bloc, com hem sostingut, aquest particularisme sol estar lligat a les posicions més afectes al marc nacional espanyol, en la línia d'una tradició de contacte directe amb Madrid (només des de 1833 però), que va trencar l'organització autonòmica. Són versions locals de problemàtiques que es donen a una escala més gran (nacional): els catalans volen tenir contacte directe amb el centre actual, Brussel·les, sense passar per Madrid, de la mateixa manera que els alacantins volen tenir contacte directe amb Madrid (un centre que cada vegada ho és menys), sense passar per València. Ara bé, totes dues versions (també la local) són expressions d'un projecte nacional, en el primer cas el català i en el segon l'espanyol.

Respecte de la convivència dels discursos polítics sobre la identitat territorial al País Valencià, està clar que alguns són antagònics i, per tant, és difícil fer-los coexistir. Així, el nacionalisme espanyol és de difícil compatibilitat amb l'independentisme catalanista, el fusterianisme o la *quarta via*, perquè els tres darrers són projectes sobiranistes que volen deslligar la nació dels valencians de la nació espanyola. O l'internacionalisme hauria de ser incompatible amb tots els altres discursos (territorialitzats), perquè no entén que el territori, l'ètnia o la cultura siguin trets que hagen de condicionar l'organització dels humans. El Bloc és un partit autodefinit com a nacionalista i, per tant, en la seua concepció politicoideològica el territori és crucial, i no un qualsevol sinó el territori valencià (amb més o menys lligams amb la resta dels països de parla catalana). En aquesta formació política conviuen els diferents discursos valencianistes (*tercera via*, *quarta via*, fusterianisme que respecta la *tercera via* i independentisme catalanista) i no hi té cabuda el nacionalisme espanyol, ni tan sols l'espanyolisme "banalitzat" (com a discurs, no com a element discursiu, perquè vèiem com aquest espanyolisme "banalitzat" podia estar present en alguns militants del Bloc, per exemple a través de l'esport); i tampoc l'internacionalisme, per bé que alguns puguen fer compatible el nacionalisme amb una concepció internacionalista, a l'estil dels moviments d'alliberament nacional d'Amèrica Llatina o com han reivindicat a

l'estat espanyol el Moviment Català d'Alliberament Nacional-MCAN o el Moviment d'Alliberament Nacional Basc-MLNV.

Però en els altres dos partits, en què conviuen diferents tendències i la identitat territorial és una qüestió no massa debatuda o sobre la qual no hi ha posicions massa rígides (sobretot fugint de conflictes interns que en alguna ocasió han llastrat les expectatives del partit), sí que podem observar la convivència d'alguns discursos hipotèticament irreconciliables (convivència inicialment en el sentit de que hi ha subjectes representatius d'uns i altres discursos i militen en el mateix partit, compartint assemblees i participant d'un projecte comú). En el cas d'EUPV, el fusterianisme és la referència oficial i això es duu al terreny dels símbols (denominació *País Valencià* i senyera quadribarrada), a l'acceptació del fet nacional valencià però lligat a la resta dels Països Catalans i a la reivindicació del dret d'autodeterminació. Això està acceptat per tots els militants, incloent-hi els internacionalistes i els espanyolistes "banalitzats". Però aquests darrers no li donaran la importància que li atorguen els militants que han presentat un discurs fusterià, i fins i tot poden arribar a mostrar altres preferències en el terreny simbòlic o directament a discrepar de la línia oficial. Aquests militants es mantenen dins d'EUPV perquè l'organització mostra uns postulats en aquesta qüestió, però no exigeix absolut seguidisme, com sí que ho podria fer en algun assumpte relacionat amb el *cleavage* capital-treball, que és el central per a l'organització (per exemple, no seria acceptable un militant que en les assemblees demanara la privatització de tots els serveis públics o l'increment de la taxa de guany per al capital).

I en el PSPV-PSOE trobem una situació semblant, però en un context de major indefinició (almenys pel que fa a l'explicitació documental de les propostes sobre identitat territorial), que permet als militants adoptar diferents discursos, segons la tradició a la qual afectivament se senten més vinculats (l'ànima *PSOE* o l'ànima *PSPV* de què parlàvem). Així, si bé ja hem comentat en els balanços que hem fet en l'anàlisi que domina l'espanyolisme "banalitzat" i, en menor mesura, algun tipus de fusterianisme (especialment el que no considera la tercera via), en el PSPV-PSOE es poden donar pràcticament tots els discursos, llevat potser de l'independentisme

catalanista. La coexistència de diferents discursos sobre la identitat territorial en el si d'aquests partits és una mostra clara de que la pluralitat és un tret característic de les organitzacions d'esquerra i centreesquerra. Un tret que és potencialment generador de conflictes interns (i, de fet, així ho ha sigut en diferents ocasions), però també hi ha qui l'entén com una mostra de la riquesa ideològica de les organitzacions, davant de la qual les direccions no mostren una actitud massa intervencionista –segurament perquè la identitat territorial ha anat situant-se en un segon pla per a evitar conflictes, i davant de la constatació de la importància del *cleavage* capital-treball (o, en la mateixa línia, de la necessitat de defensar els serveis públics i el limitat estat de benestar que s'havia aconseguit).

Per a concloure, volem fer esment d'assumptes o detalls que poden haver quedat pendents, començant pels partits que han quedat fora. Dins de l'esquerra, hem deixat fora Iniciativa del Poble Valencià-IdPV, escissió d'EUPV i que és part important de la Coalició Compromís, especialment pel que fa als dirigents. La concepció de la identitat territorial dels seus militants hauria tingut interès en tant que l'aliança amb el Bloc pot haver influït en l'assumpció del marc nacional valencià (segurament més que en el cas d'EUPV). Però en aquest cas i també en l'independentisme catalanista (ERPV, PSAN, Arran) la reduïda presència de militants podria haver dificultat una selecció variada de subjectes per al treball de camp (almenys tal com l'hem feta nosaltres).⁶⁷⁴ En qualsevol cas, una altra de les raons de la seua absència és la necessitat de delimitar i de segmentar la mostra també per comarca (cada nou partit implicaria tres nous segments, un per cada comarca). En el cas de l'independentisme, un altre factor en contra de la seua presència és la hipotètica homogeneïtat del discurs identitari, quan aquí buscàvem diferents matisos al discurs oficial de l'organització.

En el cas de la dreta, també trobaríem dificultats per a configurar una mostra de militants d'organitzacions com UV o Coalició Valenciana, sense gaire representació en les comarques de la demarcació provincial d'Alacant. El centrista (o "progressista", com s'autodenomina) UPyD té una trajectòria massa breu per a formar part de

⁶⁷⁴ En algunes comarques i alguns partits ja ha sigut complicat trobar una mostra autoexigida com a heterogènia i, per tant, considerem que, en tots els altres partits d'esquerra i centreesquerra, les dificultats haurien sigut majors.

l'estudi i potser una concepció nacional monolítica. Sí que confessem que ens hauria interessat que el Partit Popular formara part de la investigació, tot i que podria haver condicionat notablement la guia de l'entrevista si volíem preguntes susceptibles de ser plantejades a tots els partits. Ens hauria interessat veure fins a quin punt té presència el valencianisme regionalista, com construeixen els militants aquest discurs i en quina mesura és capaç de marcar diferències respecte del nacionalisme espanyol que segurament seria un altre dels discursos dominants. Hipotèticament, seria un balanç entre el nacionalisme espanyol i l'espanyolisme "banalitzat" (aquest darrer inclouria la identitat dual i el regionalisme valencià). Però, en definitiva, i tal com ha anat construint-se la investigació, els tres partits escollits han format un objecte d'estudi consistent en si mateix i qualsevol altra addició hauria plantejat problemes metodològics i analítics (llevat potser del cas d'IdPV).

De la mateixa manera, també ens hauria agradat incloure més comarques, fins i tot el conjunt del País Valencià, però la mateixa idea de la segmentació hauria fet el camp prou complicat de gestionar (en el sentit que tenir un nombre raonable d'entrevistes per cada comarca i partit ens hauria dut a un volum final elevadíssim). Hem dit en les consideracions metodològiques i analítiques que les comarques que fan frontera amb Catalunya (el Baix Maestrat i els Ports) haurien sigut de gran interès, precisament per aquesta ubicació estratègica. Però també les Planes de Castelló haurien completat els entorns metropolitanos del País Valencià, i podrien haver contribuït a mostrar una hipotètica visió particularista (segurament no al nivell de l'alacantina); també el Baix Vinalopó i la seua capital, Elx, teòricament més lligada a la idea de conjunt valenciana que Alacant, tot i estar ubicada més al sud. O, en un altre sentit, hauria sigut interessant comprovar si l'adhesió als postulats del fusterianisme de la resta de les comarques centrals (les Marines, la Safor, la Vall d'Albaida, la Costera o, fins i tot, la Canal de Navarrès); o si la resta de les comarques del Túria-Xúquer (les Riberes i els Camps) es comporten com l'Horta de València. O, en fi, quina és la manera d'afrontar la identitat territorial de les comarques castellanoparlants del sud d'Alacant i l'oest del País Valencià. Són, sens dubte, camps oberts per al contrast amb el que hem pogut obtenir aquí.

També podríem haver incidit més en algunes qüestions, com ara els mites i els símbols i el significat que aquests tenen, però l'amplitud dels continguts a tractar (que ens havia de capacitar per a caracteritzar correctament els discursos) ens ha fet abandonar aquesta idea. També la intuïció, confirmada després en el treball de camp, que no tots els militants de base estarien capacitats per a desenvolupar un discurs de certa profunditat sobre les qüestions plantejades (i per això l'elecció de la tècnica de recollida d'informació, l'entrevista semiestructurada). Potser es podria haver afrontat, amb més temps, una segona fase de la investigació en la qual hauríem inclòs els militants més qualificats (o fins i tot alguns dirigents intermedis), per a realitzar entrevistes en profunditat i fer un pas més enllà (motivacions, significats, processos...), a banda d'abordar qüestions que impliquen més coneixements (especialment les de tipus històric).

Així mateix, tornem a insistir en la fallida pregunta sobre la definició d'*identitat valenciana*, que va ser un recurs per a evitar parlar de *nació valenciana* o *nació dels valencians*, conceptes que presumíem que podien no ser acceptats per una part dels entrevistats. La pregunta per la identitat valenciana ha possibilitat establir quins elements la componen segons el criteri de la militància, però no per a contraposar definicions objectives i subjectives, en tant que pràcticament tothom ha sigut capaç de fer una definició objectiva (fins i tot aquells que espontàniament han manifestat que defineixen la nació de manera subjectiva). Potser la solució hauria sigut preguntar per la definició de la *nació* sense afegir "valenciana" i, aleshores, cadascú hauria fet referència a la que considera seua o a una de general. Això segurament hauria cobert adequadament l'objectiu d'informació.

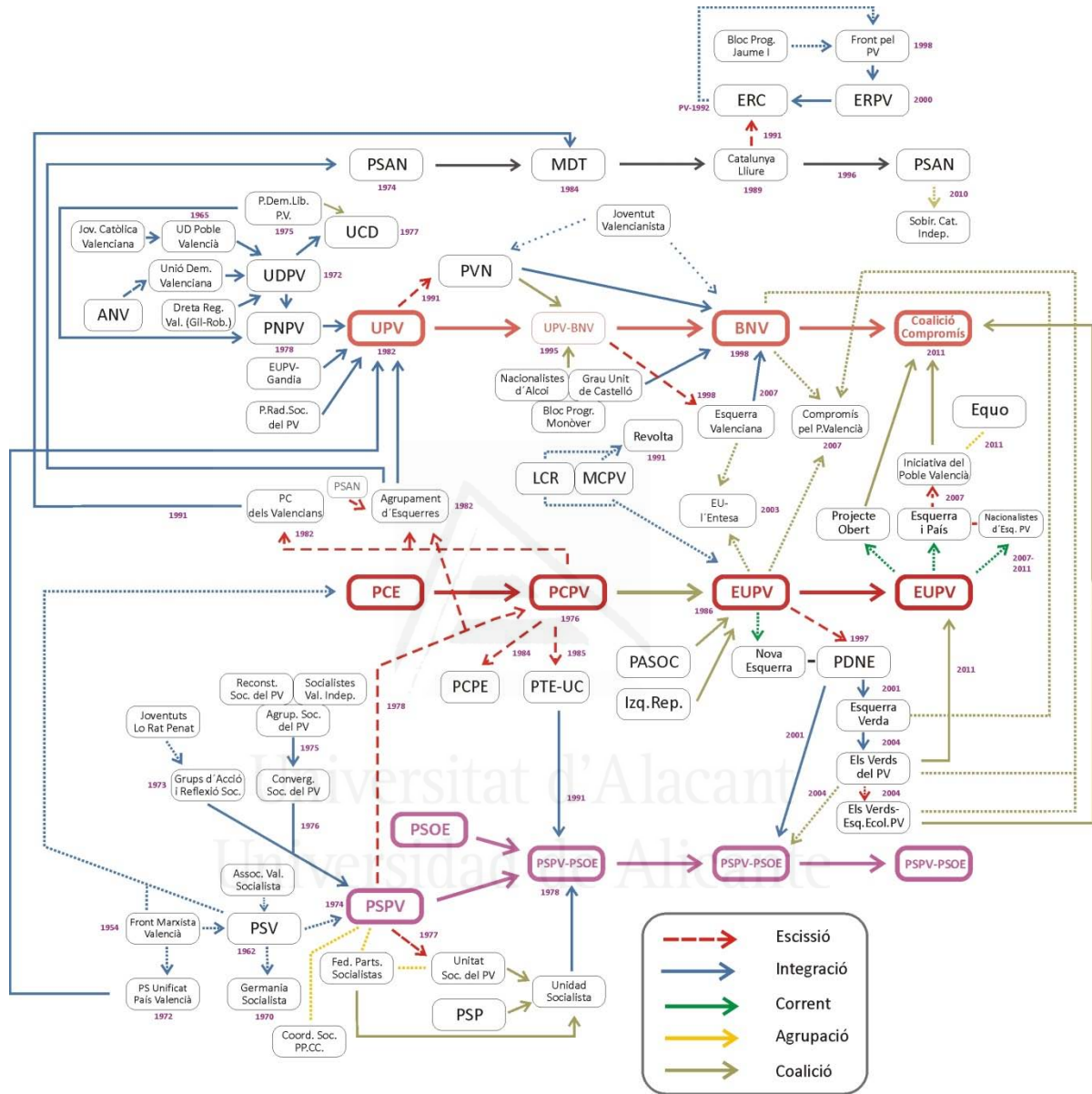
En qualsevol cas, llevat d'aquestes objeccions, considerem que els propòsits d'aquesta investigació s'han cobert satisfactòriament amb el desenvolupament metodològic i analític que s'ha fet servir i esperem que pugui ser considerada una contribució vàlida per a caracteritzar els discursos polítics sobre la identitat territorial al País Valencià, especialment pel que fa a les formacions d'esquerra i centreesquerra, i, en general, per a completar la producció científica sobre l'aproximació política a identitat valenciana.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

ANNEXOS

Esquema de formació i interrelacions entre els partits polítics d'esquerra i centreesquerra que han tingut presència en les Corts

Nota: no apareixen escissions d'EUPV com Corriente Roja, perquè no ha tingut una presència destacable al País Valencià i tampoc formacions com UPyD, amb un vincle difús amb algun dels partits objecte d'estudi, en aquest cas el PSPV-PSOE (tot i que està el vincle clar de la líder estatal del partit, Rosa Díez, exdirigent del PSE-EE i del PSOE, i es va produir a Catalunya la incorporació de bona part del corrent del PSC Socialistas en Positivo, al País Valencià els lligams entre PSPV-PSOE i UPyD són menys clars).

Taula XV. Resultats electorals en les convocatòries del País Valencià (1977-2011)

Convocatòria	Abstenció	Percentatge de vot a partit							
		AP/PP	PSPV-PSOE	UPV/BLOC	PCPV/EU	UV	UCD/CDS	Altres	TOTAL
Generals 1977	15,9	5,9	38,1	-	9,2	-	33,0	13,8	100
Generals 1979	25,1	4,5	37,4	-	12,0	-	36,6	9,5	100
Locals 1979	30,9	2,1	35,5	-	14,5	-	34,2	13,7	100
Generals 1982	15,8	29,2	53,3	0,9	4,7	-	8,8	3,1	100
Autonòm. 1983	27,3	32,1	51,8	3,1	7,5	-	1,9	3,6	100
Locals 1983	26,9	29,4	50,4	1,5	8,3	-	1,5	8,8	100
Generals 1986	23,6	29,0	47,7	1,9	4,7	3,1	8,8	4,7	100
Autonòm. 1987	25,5	24,0	41,7	8,0		9,2	11,4	5,7	100
Europees 1987	25,5	24,6	42,4	1,2	5,0	7,8	10,5	8,4	100
Locals 1987	25,1	23,3	40,7	9,1		7,5	11,1	8,3	100
Europees 1989	38,3	23,0	43,2	2,6	6,0	6,9	7,6	10,8	100
Generals 1989	25,2	27,1	41,7	1,9	9,1	6,9	7,9	5,4	100
Autonòm. 1991	30,8	28,1	43,3	3,7	7,6	10,5	3,8	3,0	100
Locals 1991	30,7	27,0	42,4	2,8	7,7	9,4	4,5	6,3	100
Generals 1993	18,3	40,7	38,6	1,7	10,6	4,6	1,6	2,1	100
Europees 1994	35,0	44,6	30,8	1,8	14,0	5,3	0,9	2,5	100
Autonòm. 1995	24,0	43,3	34,3	2,7	11,7	7,1	0,2	0,7	100
Locals 1995	23,9	41,7	33,4	3,6	11,1	5,6	0,6	4	100
Generals 1996	18,3	44,1	38,6	1,0	11,2	3,6	0,1	1,4	100
Autonòm. 1999	32,2	48,6	34,4	4,6	6,1	4,8	0,1	1,3	100
Europees 1999	32,0	48,4	36,2	2,4	5,9	4,0	0,1	3,0	100
Locals 1999	31,6	44,0	35,1	5,0	6,2	4,9	0,1	4,6	100
Generals 2000	27,3	52,7	34,4	2,4	5,9	2,4	0,1	2,0	100
Autonòm. 2003	28,5	47,9	36,5	4,8	6,5	3,0	0,1	1,2	100
Locals 2003	28,4	43,7	36,2	5,8	6,4	3,6	0,0	4,3	100
Generals 2004	22,3	47,5	43,1	1,6	4,7	-	0,2	3,0	100
Europees 2004	49,6	50,0	42,4	1,1	3,4	0,5	0,1	2,5	100
Autonòm. 2007	29,9	53,3	35,0	8,1		1,0	-	2,7	100
Locals 2007	30,2	47,3	35,2	4,1	5,7	0,9	-	6,8	100
Generals 2008	21,2	52,0	41,3	1,1	2,7	-	-	2,8	100
Europees 2009	47,2	52,8	38,0	1,0	2,8	0,2	0,1	5,1	100
Autonòm. 2011	29,8	50,7	28,7	7,4	6,1	-	-	7,2	100
Locals 2011	29,5	47,8	28,7	8,1	5,7	-	-	9,7	100
Generals 2011	25,8	53,9	27,0	4,9	6,6	-	-	7,6	100

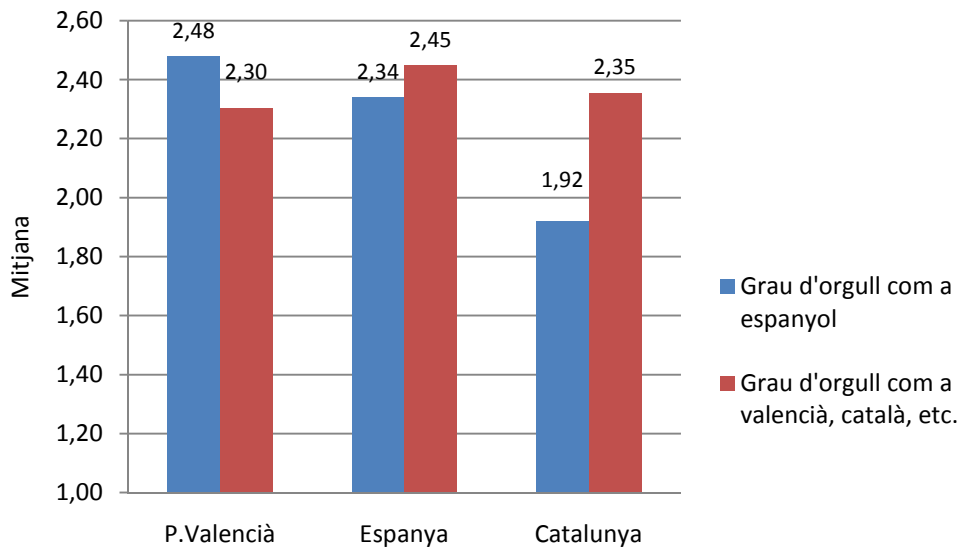
Font: Presidència de la Generalitat Valenciana. Subdirecció General d'Anàlisi i Polítiques Públiques. Portal Argos. "Arxiu Històric Electoral" (<http://www.pre.gva.es/argos/archivo/indexv.html> visita 20/5/2012).

Dades sobre sentiment identitari. El País Valencià en contrast amb la resta de l'estat

En diverses ocasions al llarg d'aquest treball hem fet al·lusió als elements subjectius per a la definició de la nació, i aquests passen sobretot per la voluntat dels ciutadans de constituir una nació, o una regió dins d'una nació més gran, o qualsevol altra formulació. També hem parlat en diferents ocasions del fenomen de la "identitat dual" que ha abordat Smith (1997), entre altres autors. En aquest apartat oferim dades que donen compte de quina és la situació al País Valencià en contrast amb el conjunt de l'estat espanyol i amb altres comunitats autònomes on el nacionalisme subestatal té una implantació important, especialment el cas de Catalunya, que és el que ens toca més a prop, i no únicament per veïnatge, sinó també per compartir una mateixa llengua i cultura, que ha propiciat la configuració d'un projecte nacional comú com vam poder veure en l'apartat "La formació del nou valencianisme durant el franquisme i la transició". Aquestes dades van en la línia de constatar la marginalitat de la consciència nacional valenciana (entesa lògicament com a consciència nacional deslligada de la nació espanyola) i la presència important d'aquest fenomen de la identitat dual, per altra banda molt característic del conjunt d'Espanya. Per tant, en general, els habitants del País Valencià se senten alhora valencians i espanyols i estan còmodes en l'actual estat de les autonomies que els permet donar normalitat a totes dues condicions. En definitiva, l'acceptació de la idea d'Espanya implica que el marc nacional majoritàriament assumit és l'espanyol i, en conseqüència, es considera el País Valencià una regió o, a tot estirar, una nacionalitat històrica en els termes consignats pel nou estatut,⁶⁷⁵ però, en el pla de la consciència, no es planteja un projecte nacional alternatiu a l'espanyol. Repassem, doncs, aquestes dades, que estan preses especialment del *Barómetro autonómico* del CIS (2010).

⁶⁷⁵ Amb el pas del temps, el terme "nacionalitat històrica", acceptat per PP i PSPV-PSOE en la reforma de l'estatut, ha sigut més aviat una etiqueta que confereix una categoria major, una etiqueta que psicològicament ens equipara al País Basc o Catalunya, que un concepte de força que implique autoafirmació i aspiracions d'autogovern. Es tracta d'afirmar que som tant com els bascos o els catalans, però sense qüestionar el marc nacional espanyol.

Grau d'orgull com a espanyol i com a valencià, català, etc. (2010)

Escala: 0=gens orgullós, 1=poc orgullós, 2=prou orgullós 3=molt orgullós
Nota: en tractar-se d'una variable ordinal, s'utilitza la mitjana no com a estadístic, sinó com a indicador per a guanyar precisió
Font: CIS (2010), "Estudio 2829. Barómetro autonómico"

Com es pot apreciar, el grau d'orgull com a valencià, català o de qualsevol altra autonomia és elevat i molt semblant en els tres àmbits contemplats. Si de cas, l'orgull de ser valencià és lleugerament menor que el que presenten altres territoris, però no són diferències significatives. On apareixen aquestes diferències és en l'orgull de ser espanyol, també elevat en el conjunt de l'estat i molt més en el cas dels valencians, però ja notablement més baix en el cas dels catalans (tot i que el valor està pròxim a la categoria "prou orgullós"). En definitiva, els valencians se senten més orgullosos de ser espanyols que el comú dels territoris estatals i els seu orgull de ser valencians no és dels més destacats, és a dir, el País Valencià destaca pel seu espanyolisme, independentment de la intensitat de les seues manifestacions públiques.

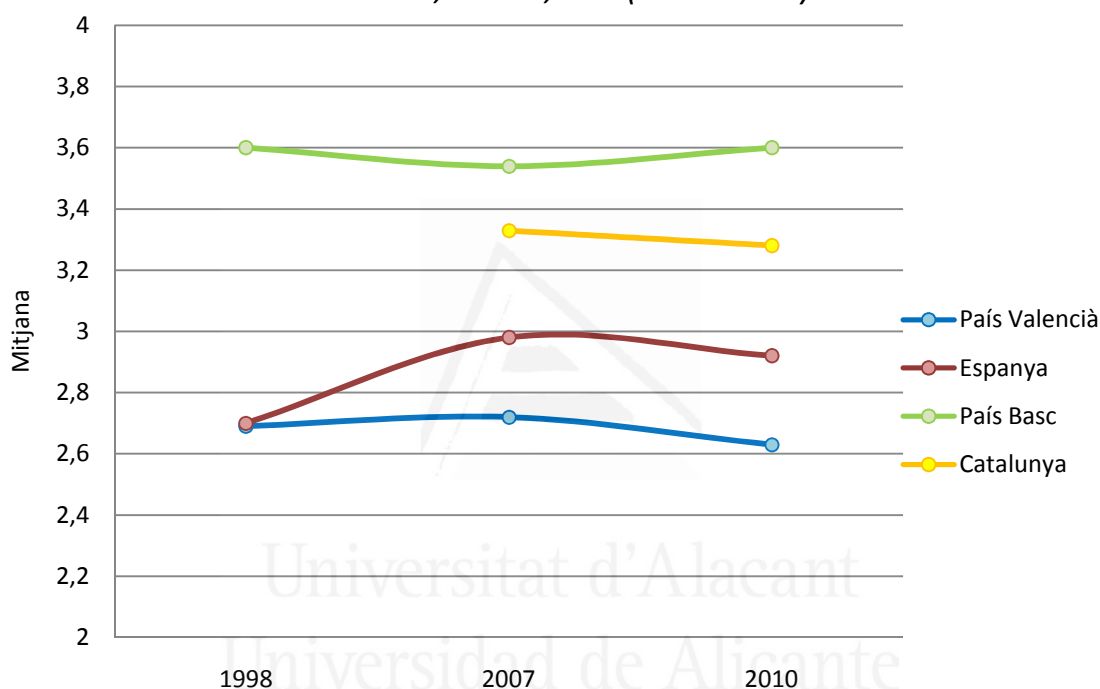
Taula XVI. Sentiment identitari en diferents territoris (2010): contrast espanyol-valencià, català... (percentatges vàlids)

Vostè se sent...?	P.Valencià	Espanya	Catalunya	C.A. Basca
Només de la comunitat autònoma	1,5%	4,8%	13,9%	25,0%
Més de la com. autònoma que espanyol	9,2%	15,6%	26,2%	25,4%
Tant de la com. autònoma com espanyol	57,2%	57,8%	42,3%	38,3%
Més espanyol que de la com. autònoma	15,3%	10,2%	9,2%	6,7%
Només espanyol	16,7%	11,7%	8,4%	4,5%
TOTAL	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Mitjana (*)	2,63	2,92	3,28	3,60
Escala: 1=només espanyol, 2=més espanyol que de la comunitat autònoma, 3=tant de la C.A. com espanyol, 4=més de la C.A. que espanyol, 5=només de la C.A.				
(*) Nota: en tractar-se d'una variable ordinal, s'utilitza la mitjana no com a estadístic, sinó com a indicador per a guanyar precisió.				
Font: CIS (2010), "Estudio 2829. Barómetro autonómico II", gener-març (www.cis.es).				

En la línia del que hem comentat abans, la majoria dels valencians (57,2%) se senten tant espanyols com de la comunitat autònoma, amb xifres semblants a les del conjunt d'Espanya. Però en el cas dels valencians, els que se senten només del País Valencià són un exigü 1'5%, quan en el conjunt d'Espanya s'arriba pràcticament a un 5% i en els casos de Catalunya i el País Basc és un 14% i un 25%. Agregant les categories "Només de la comunitat autònoma" i "Més de la comunitat autònoma que espanyol", sumariem poc més del 10% en el cas valencià, al voltant del 20% en el conjunt de l'estat, aproximadament el 40% en el cas català i el 50% en el basc. Si observem les mitjanes, que sintetitzen la distribució, comprovem que la del conjunt de l'estat se situa pràcticament en el valor central de l'escala (3=tant de la comunitat autònoma com espanyol), però els catalans i, sobretot, els bascos, s'ubiquen per damunt d'aquest valor, en l'espectre de respostes que s'inclinen cap al sentiment, diguem-ne, subestatal (més de la comunitat autònoma que espanyol). Així, els catalans, en conjunt, se senten lleugerament més catalans que espanyols i els bascos més decantats cap al sentiment particularista basc. En canvi, la mitjana dels valencians queda clarament per davall del valor central i això indica que se senten una mica més espanyols que valencians. De fet, contrastant l'agregat de les dues primeres categories amb la suma de les dues

darreres, el resultat és que un 10,7% se sent més valencià que espanyol, però un 32% se sent més espanyol que valencià, i un poc més de la meitat d'aquest 32%, que correspon a la sexta part de la població, només se sent espanyol. Si observem l'evolució d'aquest tipus d'indicador, comprovem que la situació no és nova, tot i alguns canvis:

Evolució del sentiment identitari: contrast espanyol-valencià, català, etc. (1998-2010)

Escala: 1=només espanyol, 2=més espanyol que de la comunitat autònoma, 3=tant de la C.A. com espanyol, 4=més de la C.A. que espanyol, 5=només de la C.A.

Nota: en tractar-se d'una variable ordinal, s'utilitza la mitjana no com a estadístic, sinó com a indicador per a guanyar precisió

Font: elaboració pròpia a partir de CIS (2010), "Estudi 2829" (www.cis.es); CIS (2007), "Estudi 2667" (www.cis.es); Garcia Ferrando & Ariño, 1998: 243 (els dos darrers citats en Flor, 2009: 205-206).

En el cas del País Basc sempre es registra una mitjana al voltant de 3'6, és a dir, decantada cap al domini del sentiment basc sobre l'espanyol. També a Catalunya, però un poc per davall dels bascos, i en el cas del País Valencià, el domini del sentiment espanyol sobre el valencià ve produint-se des de fa temps i fins i tot està augmentant darrerament, mentre que en el conjunt de l'estat ha augmentat el sentiment

particularista autonòmic en el nou mil·lenni, fins a situar-se al voltant del valor central, subratllant la pluralitat de situacions que es viuen a Espanya. Aquesta desviació a partir de 2007 de les xifres del País Valencià i les del conjunt d'Espanya subratllen encara més la situació valenciana, amb una identitat dual escorada cap al pol espanyol.

A continuació observarem, en certa manera, quina és la translació política que es fa d'aquests sentiments, perquè ara les dades reflecteixen la fórmula d'organització territorial de l'estat amb la qual estan més d'acord els ciutadans.

Taula XVII. Fórmules d'organització territorial de l'estat amb les quals està més d'acord en funció del territori de residència (2010) –percentatges vàlids–			
	<i>P.Valencià</i>	<i>Espanya</i>	<i>Catalunya</i>
Un estat amb un únic govern central sense autonomies	20,4%	15,5%	11,3%
Un estat en el qual les comunitats autònomes tinguen menys autonomia que en l'actualitat	13,3%	12,3%	5,1%
Un estat amb comunitats autònomes com en l'actualitat	47,0%	46,6%	27,7%
Un estat en el qual les comunitats autònomes tinguen més autonomia que en l'actualitat	15,9%	18,3%	30,9%
Un estat en que es reconeguera les comunitats autònomes la possibilitat de convertir-se en estats independents	3,2%	7,2%	24,9%
TOTAL	100,0%	100,0%	100,0%
Mitjana (*)	2,68	2,89	3,53
Escala: 1=màxima centralització, fins a 5=màxima descentralització. (*) Nota: en tractar-se d'una variable ordinal, s'utilitza la mitjana no com a estadístic, sinó com a indicador per a guanyar precisió. Font: CIS (2010), "Estudio 2829. Barómetro autonómico II", gener-març (www.cis.es).			

En el cas valencià, menys de la cinquena part de la població desitjaria més autonomia, gairebé la meitat de està d'acord amb l'actual estat de les autonomies i un significatiu 33,7% voldria menys autonomia (incloent-hi un 20,4% que voldria un estat centralitzat sense autonomies). En conjunt, veient la mitjana, els valencians voldrien un poc menys d'autonomia de la que tenen i, en conseqüència, les peticions de les organitzacions reunides sota la plataforma Compromís per l'Estatut en 2006 tindrien poc sentit; majoritàriament, no hi ha "voluntat de ser".

Les xifres del conjunt de l'estat són semblants a les valencianes, però amb un matís menys centralista. Mentrestant, a Catalunya, la majoria de la població voldria més autonomia que la que li atorga l'estatut reformat de 2006, incloent-hi una quarta part que desitjaria que s'oferira la possibilitat de la independència (en el cas basc, fora de taula, aquesta xifra és encara més elevada). Per tant, així com Catalunya o el País Basc trenquen l'equilibri de les xifres estatals demanant més autonomia, el País Valencià ho fa reclamant-ne menys i reafirmant la vocació espanyolista d'aquesta societat.

Taula XVIII. Identificació territorial al País Valencià (2007) –percentatges vàlids–							
<i>Identificació territorial</i>	10-9	8-7	6-4	3-2	1-0	TOTAL	Mitjana (*)
Països de llengua catalana	7,0	11,0	38,6	12,1	31,4	100%	3,80
Països de llengua catalana (Catalunya)	31,7	32,2	28,6	2,8	4,6	100%	7,12
Poble o ciutat on hi viu	51,2	31,5	14,5	1,5	1,3	100%	8,25
País Valencià	47,1	32,3	17,7	1,7	1,3	100%	8,06
Espanya	58,3	18,5	20,7	1,0	1,5	100%	8,30
Europa	23,0	34,5	36,4	0,9	5,1	100%	6,80
Països de parla hispana	12,7	28,2	48,4	3,7	7,0	100%	6,01
La humanitat en el seu conjunt	34,8	31,4	27,5	2,4	3,7	100%	7,32

Escala: 0=mínima identificació, fins a 10=màxima identificació.
 (*) Nota: en tractar-se d'una variable ordinal, s'utilitza la mitjana no com a estadístic, sinó com a indicador per a guanyar precisió.
 Font: CIS (2007), www.cis.es (citat en Flor, 2009: 220).

Ampliant l'espectre d'identificació a altres àmbits (dissortadament no tenim dades per a la comarca i la província), veiem que els valencians s'identifiquen sobretot amb Espanya i el poble/ciutat on viuen i, en segona instància, amb el País Valencià, tots tres àmbits amb més d'un 8 de mitjana. Els àmbits superiors a l'estatal també registren una mitjana molt per damunt del 5 (entre el 6 i el 7'5) i situen per aquest ordre a la humanitat en el seu conjunt, Europa i els països de parla hispana. En canvi, l'àmbit territorial dels Països Catalans queda clarament per davall del punt intermedi amb un 3'8, deixant clar que la idea dels països de parla catalana està prou allunyada de les afinitats de la majoria dels valencians. En concret, un 43,5% respon valors entre 0 i 3, que contraresten amb escriu el 18% que mostra una identificació important (entre 7 i

10) amb aquest àmbit. Aquestes dades contrasten amb les de Catalunya (en ombrejat gris), on vora les dues parts de la població s'identifica amb els Països Catalans amb valors entre 7 i 10, i poc més del 7% presenta una identificació baixa o nul·la, per a una mitjana final superior a 7. Això demostra que els ciutadans del Principat, al contrari que els valencians, sí que tenen en ment aquest àmbit major; sí que hi ha una afectivitat cap a les illes Balears, el País Valencià i els altres territoris de parla catalana i quan visiten aquests llocs poden tenir una sensació de familiaritat i comunalitat per damunt de la que poden sentir quan estan a Castella-la Manxa, per posar un exemple.

Aquesta realitat, la de la desafecció respecte dels Països Catalans, és a la que el valencianisme ha anat adaptant-se en els darrers temps per a acabar proclamant la nació dels valencians, tot i admetre els lligams lingüístics i culturals amb la resta de territoris de parla catalana.

Utilitzant l'argumentació d'Amiot i al. (2007), podria ser que els partits polítics i els mateixos valencians acaben apostant per la identitat valenciana en compte de la catalana, perquè la valenciana es relaciona millor amb la identitat de nivell superior (*superordinate identity*), l'espanyola. La identitat catalana s'oposa més fortament a l'espanyola; la idea dels Països Catalans té un encaix més difícil en la idea d'Espanya i per això es relaciona més conflictivament que una identitat valenciana les versions o discursos polítics de la qual són més compatibles amb la identitat espanyola.

Però curiosament (o no tant) la desafecció per la idea dels Països Catalans conviu amb l'admiració cap a Catalunya, a la qual els valencians han considerat el principal referent de modernitat de l'estat molt per damunt de Madrid, el País Basc o el mateix País Valencià (Ninyoles, 1996: 76; citat en Flor, 2009: 218).

Llista dels documents utilitzats per a desenvolupar els discursos de les organitzacions i correspondència de les claus emprades per a citar-los

Bloc	
<i>Clau</i>	<i>Document</i>
PPol-Bloc, 2012	“Ponència política. Construïm l’esperança: #perunhoritzódevdadigna” del <i>VI Congrés Nacional del Bloc</i> , setembre de 2012
PPiE-Bloc, 2009	“Ponència política i estratègica” del <i>V Congrés Nacional del Bloc</i> , març de 2009
PPol-Bloc, 2006	“Ponència política” del <i>IV Congrés Nacional del Bloc</i> , gener de 2006
PPiE-Bloc, 2000	“Ponència política i estratègica” del <i>I Congrés Nacional del Bloc</i> , gener de 2000
EUPV	
MP-EUPV, 2003	“Manifest polític” de la <i>VIII Assemblea d’EUPV</i> , ⁶⁷⁶ desembre de 2003
PSPV-PSOE	
PM-PSPV, 2012	“Ponència marc” del <i>XII Congrés Nacional del PSPV-PSOE</i> , març-abril de 2012
PM-PSPV, 2008	“Ponència marc” del <i>XI Congrés Nacional del PSPV-PSOE</i> , setembre de 2008
RR-PSPV, 2004	Resolucions del <i>X Congrés Nacional del PSPV-PSOE</i> , juliol de 2004

⁶⁷⁶ El “Manifest polític” de la *VIII Assemblea d’EUPV* és un dels darrers documents polítics presentats en assemblea on n’hi havia una extensa dedicació a la qüestió identitària i politicoterritorial. En les darreres assemblees no han sigut temes massa conreats, donant per suposada la posició establerta amb anterioritat. És per això, que utilitzem aquest manifest polític com a base. En qualsevol cas, i per a certificar l’actualitat del discurs desglossat en aquest document, comptem amb la revisió i actualització d’agost de 2012 realitzada per Ignacio Blanco, portantveu de la Comissió Executiva d’Esquerra Unida del País Valencià i membre de la Presidència Federal i del Consell Polític Federal d’Izquierda Unida, que va ser entrevistat per correu electrònic i telefònicament per a donar validesa a les posicions que es reflectien en aquella assemblea en la que encara formava part de l’organització el corrent Esquerra i País, després partit Iniciativa del Poble Valencià, que, com hem apuntat, va eixir d’EUPV en 2007-2008 i ara forma part de la Coalició Compromís.

Elements rellevants de l'estructura social i econòmica del País Valencià. Apunts sobre el model de desenvolupament valencià

Les qüestions que s'abordaran en aquest apartat sobre estructura social i econòmica són aquelles que tindran alguna importància per a la dinàmica identitària i per a la configuració de les versions polítiques de la identitat valenciana. De fet, el que es veurà ací són assumptes que d'una manera o d'una altra han sigut tractats en les entrevistes semiestructurades a militants de partits polítics. Evidentment, en la majoria dels casos no són elements que afecten molt directament la identitat, però sí els plantejaments polítics que s'associen ulteriorment a propostes politicoterritorials o identitàries. Així, qüestions com l'origen de la població resident (gran part de la qual immigrants provinents de la resta de l'estat o de l'estranger), l'estructura sectorial de l'economia (que ha anat perdent el teixit industrial i agrari que fonamentava l'economia d'exportació valenciana), o la crisi de l'estat del benestar (que potser té en el País Valencià un dels territoris on es viu més intensament), són factors que condicionen el model de país que plantegen els partits polítics i amb ells els seus militants.

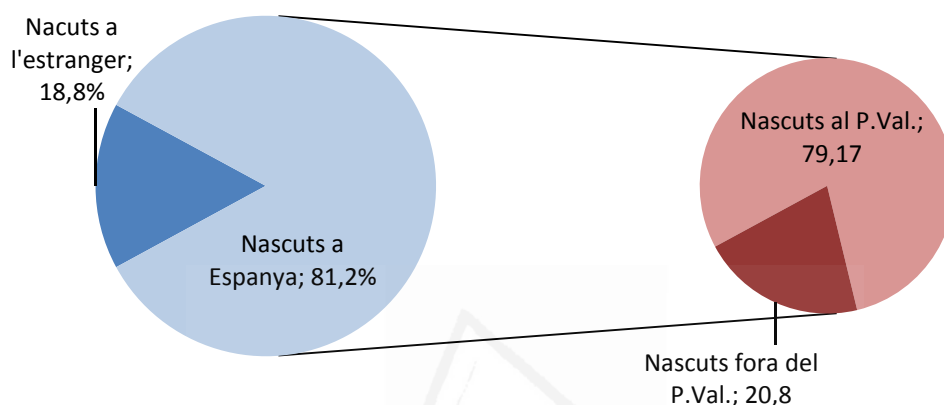
Moviments poblacionals: immigració i procés d'urbanització litoral

Pel que fa a la demografia bàsica, el País Valencià, com la resta de l'estat, ha experimentat una transició demogràfica tardana, però que ha culminat de manera radical amb unes taxes de mortalitat i natalitat molt baixes. Però el que ens interessa ací, més que tractar el saldo vegetatiu és més aviat fixar-nos en el migratori, que té unes particularitats destacables en el cas valencià que impliquen una transformació notable de la nostra societat.

El 2011, el País Valencià comptava amb 5.117.190 habitants, que és una xifra que se suposava que no anava a veure's incrementada en els anys immediatament següents, perquè la crisi ha provocat també una desacceleració del creixement poblacional, tant el que arriba via moviment natural de la població (la situació econòmica retrau la nupcialitat i la natalitat), com el que es produeix per l'arribada d'immigrants

(desapareix l'efecte "crida").⁶⁷⁷ L'ona curta expansiva va provocar un creixement de la població valenciana del 26,6% entre 1998 i 2008,⁶⁷⁸ molt per damunt del registrat pel conjunt de l'estat en el mateix període (17,3%) o del de Catalunya (21,6%). Aquest extraordinari creixement es produeix sobretot per l'arribada d'estrangers:

Distribució de la població per lloc de naixement (2011)

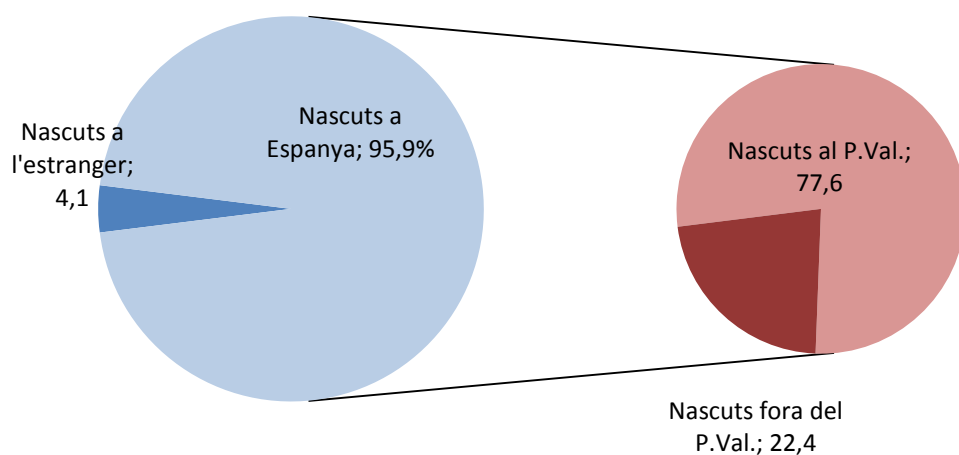
Font: Padró Municipal d'Habitants (INE)

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

⁶⁷⁷ Després de l'increment poblacional via immigració en els anys de bonança, el País Valencià està sent ara més emissor que receptor, perquè s'ha duplicat el nombre de ciutadans valencians que se'n va a l'estranger (sobretot a la UE, però també de manera creixent a països emergents d'Amèrica i Àsia), perquè en 2011 vora 60.000 estrangers abandonaren terres valencianes (fonamentalment per a tornar al seu país), i perquè el País Valencià és la segona comunitat autònoma amb pitjor saldo migratori interior només per darrere de Castella i Lleó (se'n va a altres comunitats prou més gent de la que arriba al País Valencià). La incapacitat de l'economia valenciana, que cada vegada ha estat menys diversificada, implica que ara aquest territori no siga atractiu per a viure (vegeu J.L. Garcia, "La crisis duplica la cifra de emigrantes valencianos al extranjero", *Levante*, 17/6/2012; notícia elaborada a partir de dades de l'*Estadística de variacions residencials* de l'INE).

⁶⁷⁸ Els anys de referència marquen els d'inici i final de l'escalada dels valors poblacionals, però hem de recordar que són els anys de l'aprovació de la Llei del Sòl (1998) i quan es fa evident la crisi econòmica mundial (2008), després de la desacceleració de 2007.

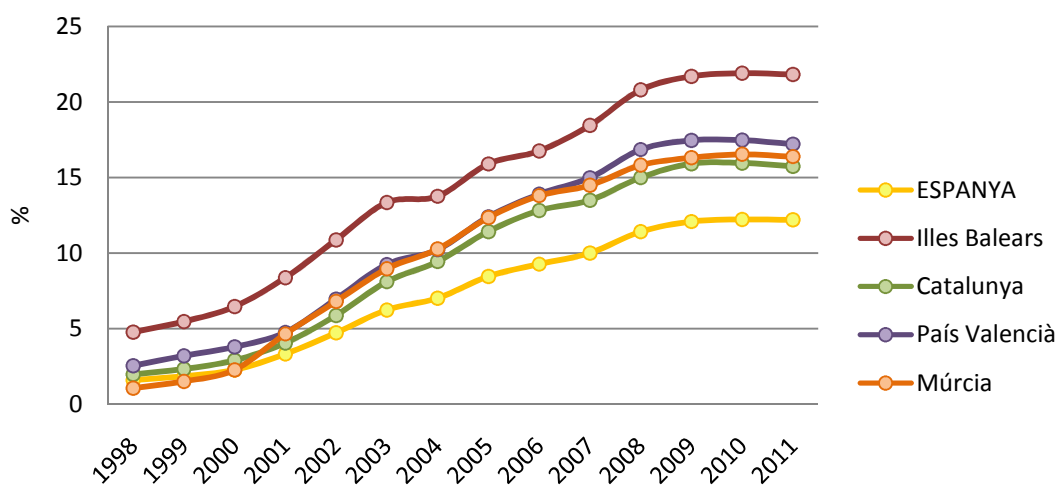
Distribució de la població per lloc de naixement (1998)

Font: Padró Municipal d'Habitants (INE)

D'un 4,1% de nascuts a l'estranger el 1998 passem a un 18,8% el 2011 (més del 25% en el cas de la província d'Alacant) i en una població total incrementada en més d'un milió d'habitants. Com podem veure en les subgràfiques, que expressen la distribució dels nascuts a Espanya, en aquest temps, la proporció de població que va nèixer fora del País Valencià ha representat un poc més del 20%, però el lleuger descens del seu pes experimentat des de 1998 (de 22,4% a 20,8%) indica que les aportacions de la immigració "interior" ja no s'han produït al mateix nivell que entre els anys seixanta i vuitanta, i el que tenim actualment són segones i terceres generacions de població amb arrels a Andalusia o Castella-la Manxa que ja han nascut al País Valencià. Així, les noves aportacions de fora del País Valencià vénen fonamentalment d'altres estats i això és un fenomen que s'ha produït de manera generalitzada en la resta de l'estat, però més intensament en les comunitats autònomes de la costa mediterrània est (illes Balears, Catalunya, Múrcia i País Valencià):

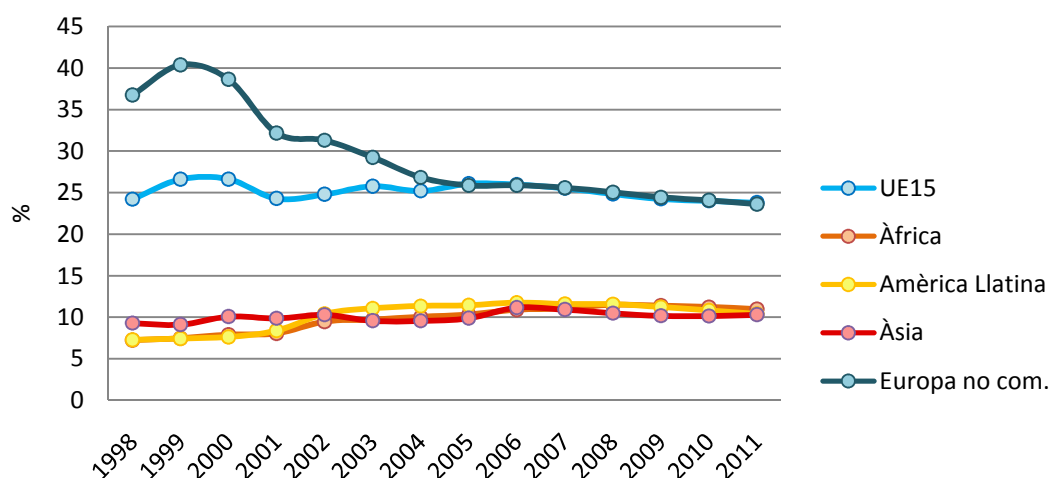
Evolució del percentatge de població estrangera a Espanya i en les comunitats autònomes de la costa mediterrània est (1998-2011)

Font: Padró Municipal d'Habitants (INE)

Tot i l'estancament dels darrers anys per la crisi i perquè en determinats casos s'ha arribat a nivells de saturació del mercat o del territori, la gràfica d'evolució no pot ser més contundent, especialment en el cas de les illes Balears, però també en la resta de la Mediterrània, incloent-hi el País Valencià, on el pes dels estrangers augmenta quasi quinze punts percentuals. Vegem quins grups de nacions són els que han tingut més presència en els darrers anys:

Evolució del percentatge d'estrangers al País Valencià sobre el total d'estrangers a Espanya per a cada agrupació de països (1998-2011)

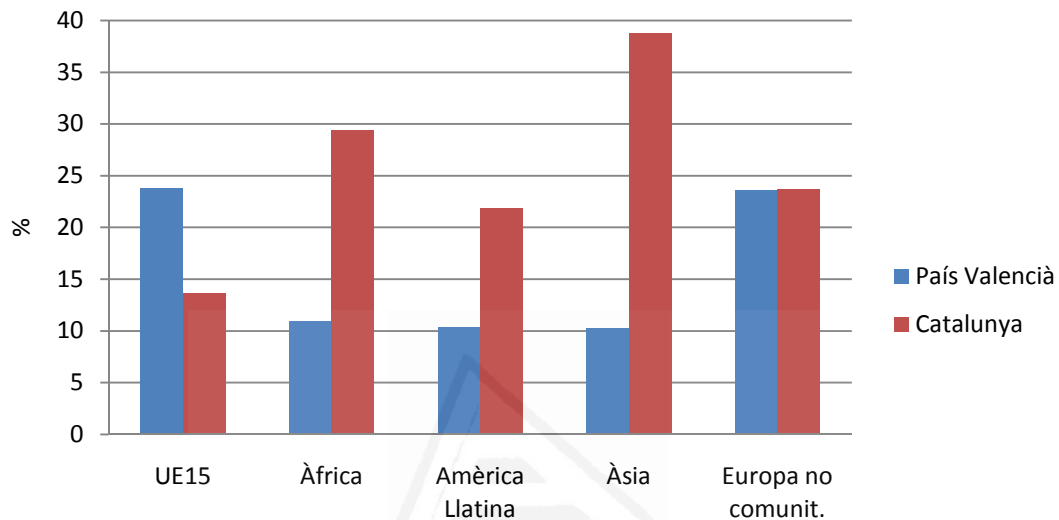

Font: Padró Municipi d'Habitants (INE)

Tots els grups nacionals han augmentat la seua presència al País Valencià, però, en general, la proporció d'estrangers residents en el territori valencià respecte del conjunt de l'estat no ha variat gaire i fins i tot ha baixat la proporció d'europaus no comunitaris (en favor de Catalunya, que el 2011 ha igualat el País Valencià en aquest grup). La immigració laboral estrangera, representada per africans, llatinoamericans i, en menor mesura, asiàtics, s'ha incrementat notablement, i també ho ha fet respecte del conjunt d'Espanya, sobretot en el cas dels llatinoamericans. És clar que l'inflat de la bombolla immobiliària, que ha tingut al País Valencià un dels terrenys més propicis, ha implicat l'arribada d'un contingent sense precedents de mà d'obra per a la construcció i el turisme. D'altra banda, des dels seixanta, el País Valencià és una de les principals destinacions turístiques d'Espanya per als europeus (anglesos, alemanys, holandesos, etc.) i, abans del *boom* immobiliari, la quarta part dels originaris de la Unió Europea dels Quinze amb residència a Espanya estaven radicats al País Valencià. Amb petites oscil·lacions, això s'ha mantingut fins a l'actualitat i, d'aquesta manera, el País Valencià es, clarament, la comunitat autònoma que lidera l'atracció d'europaus en valors absoluts. Vegem, finalment, una comparació entre Catalunya i el País Valencià respecte del percentatge de cada grup d'estrangers en tot l'estat que concentra

cadascun d'aquests territori, que són les principals destinacions d'immigrants en valors absoluts juntament amb Madrid:

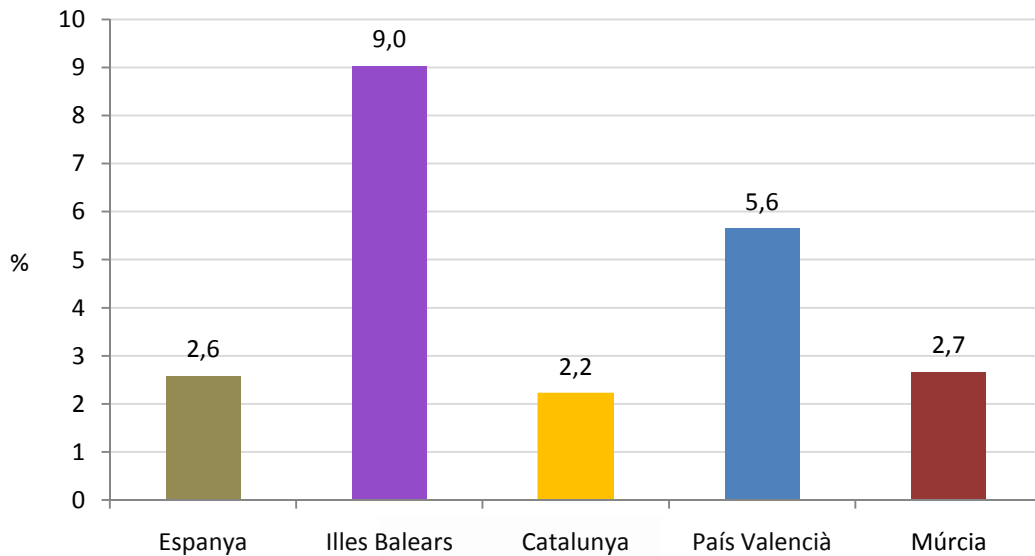
Percentatge d'estrangers a Catalunya i al País Valencià sobre el total d'estrangers a Espanya per a cada agrupació de països (2011)

Font: Padró Municipal d'Habitants (INE)

Cal recordar, primerament, que Catalunya és la llar de set milions i mig d'habitants, enfront dels poc més de cinc milions del País Valencià. En qualsevol cas, les diferències són suficientment marcades per a concloure que el País Valencià ha estat encara lluny de les xifres d'immigració laboral de Catalunya, però, en canvi, supera amb claredat els veïns del nord en l'acollida de ciutadans de l'Europa "rica" (i, amb menys població global, arreplega el mateix volum d'europus no comunitaris que Catalunya). Aquesta circumstància ha implicat indirectament l'atracció d'immigrants laborals, tot i que no al nivell de Catalunya. Però si el País Valencià és el líder en europeus comunitaris en termes absoluts, és superat per una altra comunitat autònoma mediterrània en termes relatius:

Percentatge de residents de la UE15 sobre el total de la població. Espanya i comunitats autònomes de la costa mediterrània est (2011)

Font: Padró Municipi d'Habitants (INE)

Sobretot per la gran concentració d'alemanys, les illes Balears superen les notables xifres del País Valencià en termes relatius. Així, el 9% de la població balear és originària d'algun país de la Unió Europea dels primers quinze. A continuació, sí que figura el País Valencià amb més del 5%, molt per damunt del conjunt d'Espanya i de les altres comunitats autònomes de la costa mediterrània est. De tota manera, cal tenir en compte que si el percentatge d'estrangers a la província d'Alacant és superior al 25% i amb això està lleugerament per damunt de les illes Balears, també en el cas dels residents de la UE15 Alacant sobrepassa amb claredat les illes amb un 12,1% de la població. L'augment de l'activitat constructora (encara a preus molt més barats que als països d'origen), la millora dels equipaments i els serveis, o la culminació de projectes vitals iniciats anteriorment (molts dels quals iniciaren segones residències vacacionals en anteriors dècades, ara vénen a retirar-se a Espanya i converteixen aquelles residències en les principals), han propiciat aquesta forta concentració d'europes a la Costa Blanca, a partir del desenvolupament inicial del Benidorm hotelier. Precisament en grans municipis de la Marina, dels llocs on tradicionalment més s'ha conservat la

llengua pròpia,⁶⁷⁹ es registren percentatges elevadíssims d'estrangers i es tracta sobretot de residents procedents de la Unió Europea: per esmentar alguns casos significatius, prou més de la meitat de la població de l'Alfàs del Pi, Calp, Teulada o Xàbia és estrangera; i entre la tercera part i la meitat dels residents d'Altea, Benidorm, Benissa, Dénia o la Nucia també són estrangers. En conjunt, les Marines acumulen al voltant del 40% d'estrangers sobre el total de la seua població i prop del 25% de residents de la UE, xifres que suposen prou més del doble que a finals dels anys noranta. Era un tipus de població des de fa temps lligada a la Costa Blanca, però la novetat és que ara han passat a residir en determinades zones costaneres en un nombre que modifica significativament l'estructura poblacional i té implicacions lògiques en el terreny identitari. Com apunta Jesús M. González Pérez:

La culturització i l'antropització provocades pel turisme no només consumeixen importants quantitats de territori, sinó que també han transformat el paisatge natural i cultural (...) que, amb el temps, ha eliminat molts dels elements diferenciadors de la tradicional dualitat geogràfica litoral-interior i urbà-rural. Les estratègies inversores tant públiques com privades desenvolupades (des de vies de comunicació a centres d'oci i urbanitzacions residencials) han adaptat el territori al gaudi del visitant i, cada vegada més, resident del centre i nord d'Europa. (...) Aquest procés ha contribuït a la pèrdua d'identitat que la població local manté amb part del seu territori. Es tracta d'aquell més urbanitzat amb destinació a l'explotació turística intensiva. En certa mesura es respecta com a centre d'activitat econòmica, com a generador de riquesa. Té la seua importància com a aglutinador d'activitats i paisatges no desitjables en territoris delimitats, com un polígon industrial als afores de qualsevol gran ciutat (2003: 138-139).

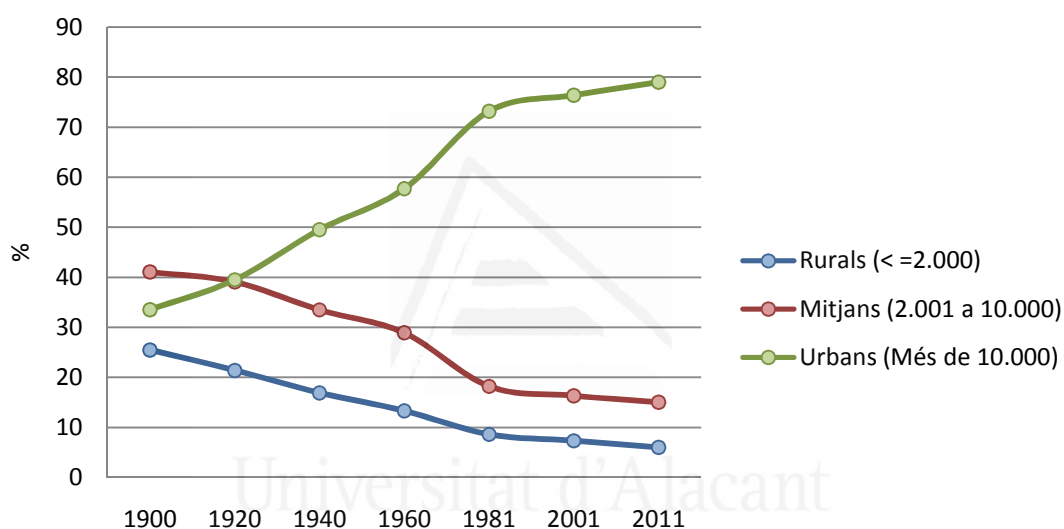
L'autor manté, exemplificat en l'illa de Mallorca, que els espais rurals de l'interior es converteixen aleshores en refugis identitaris que la població autòctona utilitza per a mantenir el vincle amb la identitat perduda en el litoral i les ciutats. González (2003: 139) aporta un indicador d'importància en aquest sentit: l'augment de les segones

⁶⁷⁹ Les Marines són la zona del País Valencià on més percentatge de població prefereix expressar-se en valencià (45'4%; el 32% no té una preferència entre les dues llengües oficials, i 22'2% prefereix el castellà), només seguida de prop per les comarques del nord de Castelló (42'1%). Dades recollides per a l'estudi: CIDES Estudios de Mercado-BSB Comunicación (2004), *Estudio sobre audiencias radiofónicas en la Comunidad Valenciana*, per encàrrec de Ràdio Televisió Valenciana.

residències en l'interior a càrrec dels habitants autòctons de les ciutats del litoral. Vegem precisament algunes xifres sobre aquesta dualitat rural-urbà.

En part associat al fenomen migratori que hem exposat, al País Valencià, com en la resta d'Espanya, ha continuat l'èxode rural cap a les ciutats, procés que està produint-se des de la Revolució industrial, però que té el seu moment més àlgid en els anys seixanta i setanta com podem observar:

Evolució de la població rural i urbana a Espanya 1900-2011

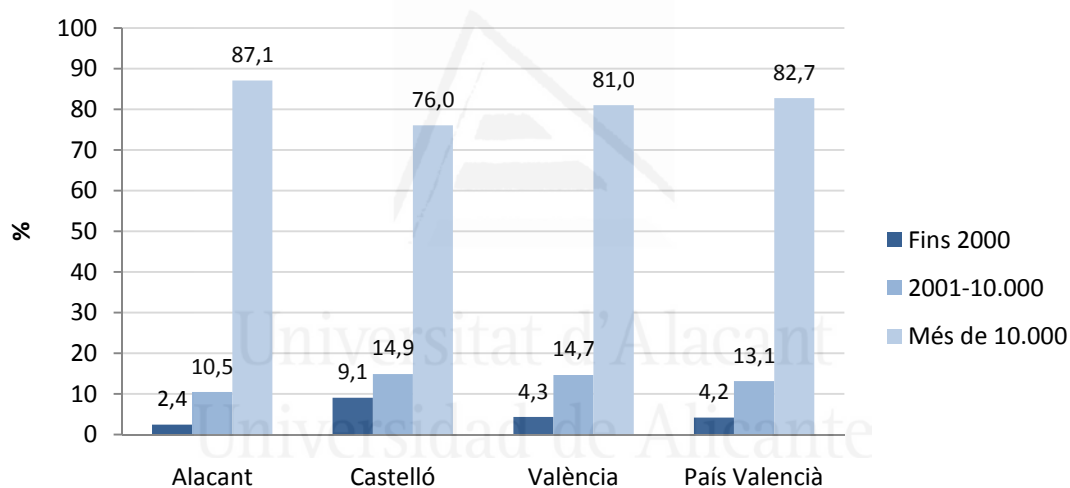
Font: Cens de Població (1900-2001) i Padró Municipal d'Habitants (2011). INE

Aquesta acceleració del ritme de trasllat camp→ciutat en els seixanta i setanta es deu principalment a la transformació d'una economia fonamentalment agrària a una altra d'industrial en grans municipis de l'interior i l'inici de l'expansió del sector turístic al litoral. Com que el percentatge de població urbana⁶⁸⁰ està apropant-se al 100%, al

⁶⁸⁰ Entenent com a població urbana la que viu en municipis de més de 10.000 habitants, que és com ho considera l'INE (mentre que la població rural seria la que viu en localitats de menys de 2.000 habitants, tot i que de vegades també se situa la barrera en 10.000). És una classificació potser massa simplista, però és utilitzada freqüentment a l'estat espanyol, i nosaltres la seguirem, perquè, entre altres coses, permet l'elaboració i comparació de dades de manera senzilla. Categoritzacions més matisades juguen amb les àrees metropolitanes, amb zones d'influència urbana (que permetria definir com a urbans municipis petits situats a prop de ciutats), xarxes de comunicació, desconexions entre nuclis, etc. O la

punt de saturació, la línia d'evolució ja té un creixement més moderat a partir dels vuitanta, però encara és un augment sostingut fins als anys deu d'aquesta centúria. La gran majoria dels nouvinguts en aquest període, sobretot estrangers, s'han instal·lat al litoral i majoritàriament en l'entorn urbà, en ciutats mitjanes de entre 10.000 i 100.000 habitants. Això també ha motivat que les expectatives laborals es concentren encara més a les ciutats i, així, continue el despoblament de l'entorn rural, precisament el que en gran mesura està conservant la llengua pròpia dels valencians i el seu ús social. Vegem més específicament les xifres valencianes respecte d'aquesta qüestió:

Distribució de la població del País Valencià i les seues províncies en funció de la grandària poblacional del municipi de residència (2011)

Font: Padró Municipal d'Habitants (INE)

Si el percentatge de població urbana a Espanya el 2011 era del 79%, en el conjunt del País Valencià està a prop del 83% i a Alacant, la província amb més activitat turística i nombre d'estrangers, s'acosta al 90%. Per tant, el procés d'urbanització és fins i tot més acusat en terres valencianes i encara més en la demarcació provincial d'Alacant.

referència al món rural passa per la identificació d'un ús agrícola de la terra i d'una economia i estructura social tradicional, a més de la grandària o densitat poblacional (Slomp, 2004: 22).

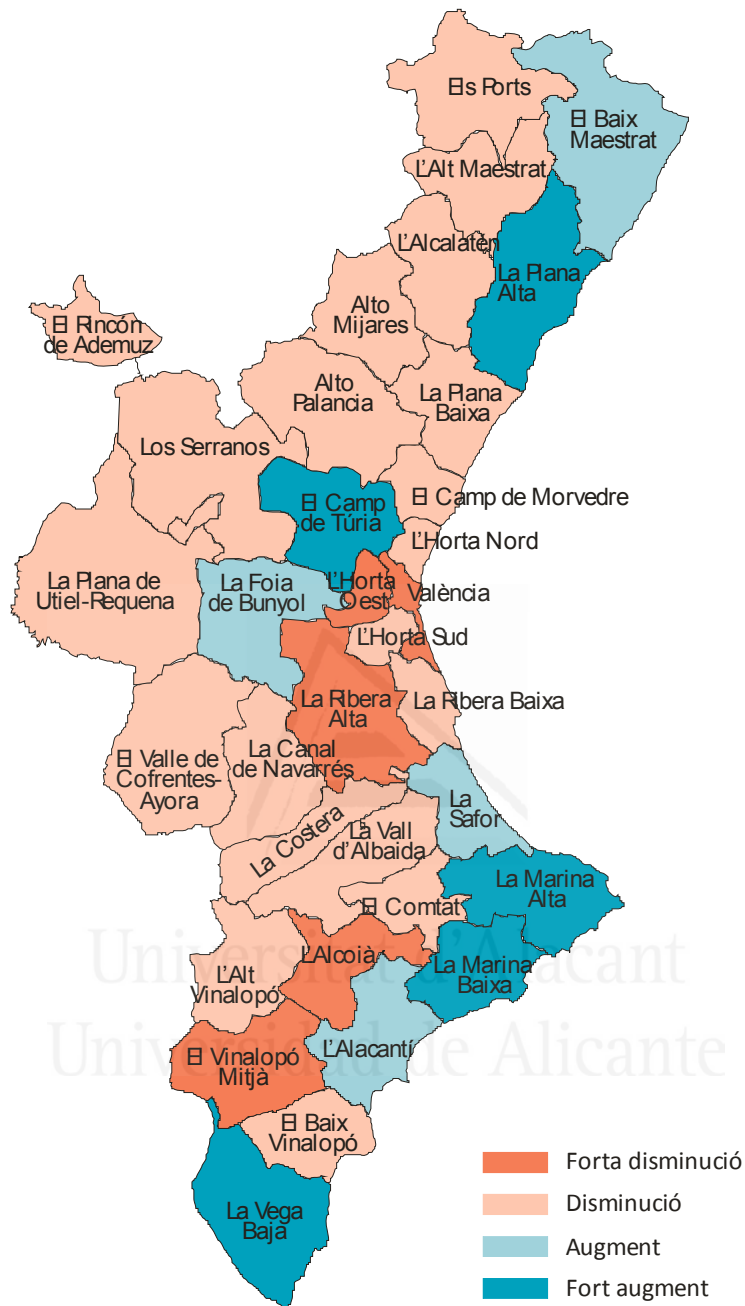
Completant el que estem comentant, de les 34 comarques valencianes, només 9 han vist incrementat el seu pes en el conjunt del País en el període 1999-2011; la resta, tot i haver augmentat de població,⁶⁸¹ disminueixen el seu pes relatiu perquè no han arribat a créixer tant com aquestes 9 comarques, que són principalment les del litoral sud (la Safor, la Marina Alta, la Marina Baixa, l'Alacantí i el Baix Segura), i nord (Baix Maestrat i Plana Alta), i, excepcionalment, les comarques interiors de la segona corona metropolitana de València (la Foia de Bunyol i el Camp de Túria). En tots aquests casos estem parlant de creixements per damunt del 30%, i fins i tot del 50%, com és el cas de les Marines i el Baix Segura, les que més estrangers han atret en aquest procés d'urbanització litoral.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

⁶⁸¹ Amb l'excepció dels Ports, l'Alt Maestrat i el Racó d'Ademús, que han disminuït el seu volum poblacional en un clar exemple de despoblament rural.

Variació del pes percentual de la població comarcal sobre el total del País Valencià (1999-2011)

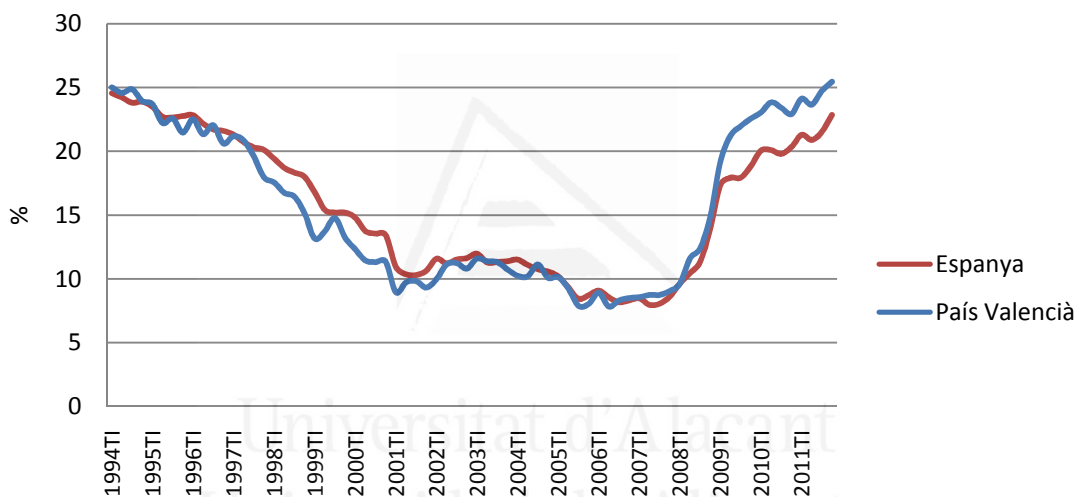

Estructura sectorial i mercat de treball. La bombolla immobiliària: efectes sobre els treballadors valencians

Després de l'època del "desenvolupisme", Espanya abandona el període dictatorial amb plena ocupació "tècnica" (al País Valencià, s'arriba a una taxa d'atur del 3,1% en el segon trimestre de 1977; era una època en què s'estava produint la primera

urbanització intensiva del litoral). Però la crisi mundial i els ajustos que, com en l'actualitat, les potències mundials, els organismes internacionals i les transnacionals obliguen a fer a les autoritats de l'estat reformat provocaran un progressiu increment de l'atur. El 1982 la taxa d'atur supera per primera vegada el 15% i en el conjunt de l'estat no baixarà d'aquesta barrera fins al 2000, i per aquesta raó s'arribarà a parlar d'atur perenne o atur estructural. El punt més àlgid d'aquesta escalada dels vuitanta i noranta el trobem el 1994, quan es frega el 25% d'aturats. Aquest any serà el punt de partida per a la nostra aproximació al mercat de treball:

Taxa d'atur a Espanya i al País Valencià 1994-2011

Font: Enquesta de Població Activa (INE)

El període d'expansió iniciat en la segona meitat dels noranta té el seu reflex a Espanya i al País Valencià amb un descens gradual de l'atur. En aquests primers anys de bonança podem veure com les línies d'evolució d'Espanya i del País Valencià estan emparellades i, així, l'atur i l'ocupació mostren un comportament semblant en tots dos àmbits. El canvi es produeix a partir de 1998, any en que s'aprova la Llei del Sòl, que és una norma de caràcter permissiu amb l'activitat urbanitzadora i un dels pilars del desenvolupament del sector immobiliari. Des d'aquest moment, l'atur comença a descendir de manera més accelerada i les línies d'evolució d'Espanya i el País Valencià

se separen fins l'estabilització del nou mil·lenni al voltant del 10%: en el període 1998-2001, la desocupació disminueix més de pressa al País Valencià perquè les possibilitats que ofereix aquesta nova llei són aprofitades en major mesura en els municipis valencians (sobretot els costaners) i es generen molts llocs de treball en la construcció. També el factor treball es beneficia de la puixança indirecta del sector turístic i hostaler, en bona part vinculada a la construcció: s'han fet més cases, més hotels i més restaurants i així poden arribar més visitants i residents, que tenen diferents necessitats que desencadenen el creixement econòmic generalitzat.

Tindrem uns set o vuit anys d'estabilitat en la bonança, els primers del mil·lenni, com ja hem apuntat; però a mitjan 2006 ja es detecta una desacceleració, que es confirmarà al llarg de l'any següent⁶⁸² i es farà més evident el 2008. En els primers moments d'increment de l'atur (2008) es destrueixen llocs de treball a un ritme molt elevat tant al País Valencià com en el conjunt de l'estat, però hi ha una segona fase en què s'alenteix el creixement de la taxa d'atur a Espanya, però continua incrementant a bon ritme al País Valencià i es desaparellen novament les línies d'evolució (ara en detriment dels treballadors valencians). El 2010, el País Valencià se sumava finalment a aquesta desacceleració, però la taxa d'atur ja s'ha quedat per damunt de l'espanyola. L'excessiva dependència de l'economia valenciana del sector immobiliari ha agreujat els efectes de la crisi sobre els treballadors i el 2012 encara no havia finalitzat la sagnia. La culminació d'aquest procés d'auge i caiguda de l'economia el trobem en les dades de l'EPA del quart trimestre de 2011, quan la taxa d'atur al País Valencià assoleix el nivell de 1994 i fins i tot el supera, amb més del 25% per primera vegada en la història (mentrestant, la xifra de l'estat encara està clarament per davall d'aquell màxim de 1994, tot i que s'esperava arribar-hi al llarg del 2012). A l'inici del 2012, només Múrcia, afectada per la mateixa problemàtica, i Andalusia, l'atur de la qual sempre ha sigut el més elevat, superaven la taxa valenciana. Però Alacant i Castelló, les províncies més castigades per la destrucció de llocs de treball estaven al nivell de Múrcia.

⁶⁸² Banco de España (2007), "Desaceleración y reequilibrio de la economía española: el ciclo inmobiliario y el funcionamiento del mercado de trabajo", a Banco de España, *Informe anual, 2007*, pgs. 44-66.

Taula XIX. Distribució dels ocupats per sector d'activitat a Espanya i al País Valencià (2006 i 2011)

Any			Agricultura	Indústria	Construcció	Serveis	Total
2006	Absoluts	Espanya	957,4	3.286,9	2.521,7	12.927,1	19.693,1
		P. Valencià	66,8	445,2	298,4	1.344,6	2.154,9
	Relatius	Espanya	4,9%	16,7%	12,8%	65,6%	100,0%
		P. Valencià	3,1%	20,7%	13,8%	62,4%	100,0%
2011	Absoluts	Espanya	741,2	2.577,7	1.430,2	13.553,9	18.303,0
		P. Valencià	57,6	335,8	144,6	1.371,4	1.909,4
	Relatius	Espanya	4,0%	14,1%	7,8%	74,1%	100,0%
		P. Valencià	3,0%	17,6%	7,6%	71,8%	100,0%

Nota: les xifres absolutes expressen milers de persones. Les dades expressen l'EPA del segon trimestre de l'any.

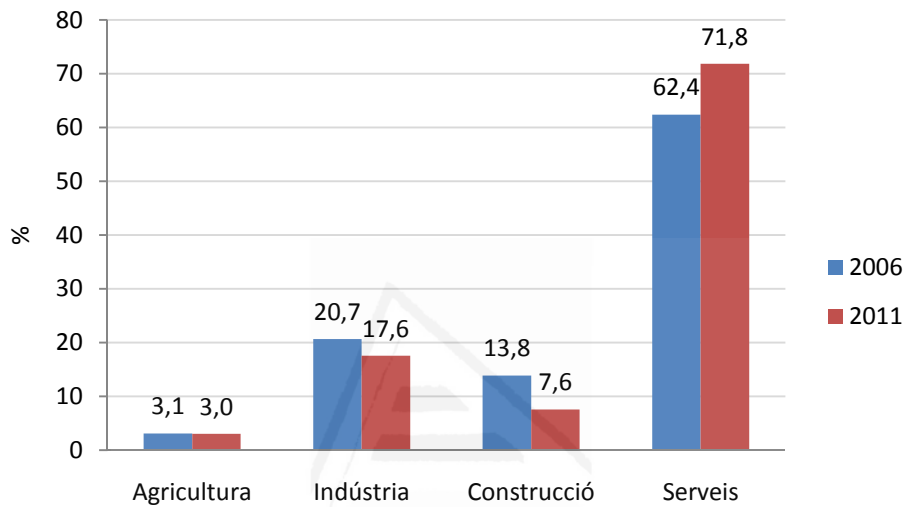
Font: Enquesta de Població Activa (INE)

Com podem veure en les xifres absolutes, només el sector serveis (distribució, hostaleria, serveis financers i jurídics, etc.), el que des de fa temps concentra la majoria de la població ocupada, aguanta l'investida de la crisi i fins i tot creix lleugerament el nombre d'ocupats de 2006 a 2011, tot i que n'hi ha una lleugera caiguda des del 2008.

Les xifres relatives, que expressen el pes de cada sector sobre el total de l'ocupació, també confirmen el bon comportament dels serveis, que augmenta vora deu punts percentuals la seua participació en el conjunt dels treballadors, per a representar entre el 70 i el 75% en les dues unitats comparades. Al País Valencià, el poc intensiu en mà d'obra sector agrari resisteix més o menys la crisi amb una caiguda de treballadors no massa forta en contrast amb l'espanyola. On es produeixen les grans pèrdues de llocs de treball és en la indústria i en la construcció, sectors que, en plena bonança i en termes d'ocupació, tenien més importància al País Valencià que en el conjunt de l'estat. La major afectació de la crisi al País Valencià en la indústria està motivada per una excessiva dependència de les manufactures, que han sigut les més vulnerables a l'ascens de la producció asiàtica. I pel que fa a la construcció, el 2006 concentrava una major proporció dels treballadors ocupats del País Valencià (13,8%) que dels treballadors del conjunt de l'estat (12,8%). La forta destrucció de llocs de treball en la construcció immobiliària en els dos àmbits, superior a la suma de les pèrdues dels

altres sectors, té major impacte en l'estructura sectorial de l'ocupació valenciana, perquè, de manera general, el 2011 el pes d'aquest sector ha descendit notablement, però en el cas del País Valencià quasi a la meitat; fins al punt que la construcció ha passat a tenir més importància en el conjunt de l'estat que al País Valencià.

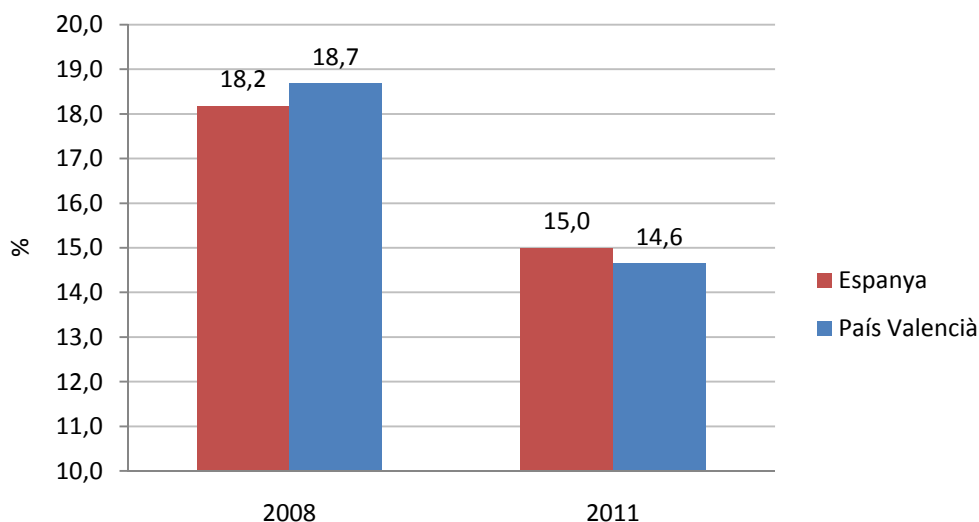
Pes percentual de cada sector entre els ocupats del País Valencia en 2006 i 2011

Font: Enquesta de Població Activa (INE)

Aquestes dades de distribució sectorial dels treballadors també tenen un corresponent en les empreses:

Percentatge d'empreses de construcció sobre el total d'empreses a Espanya i al País Valencià (2008 i 2011)

Font: Directori Central d'Empreses (INE)

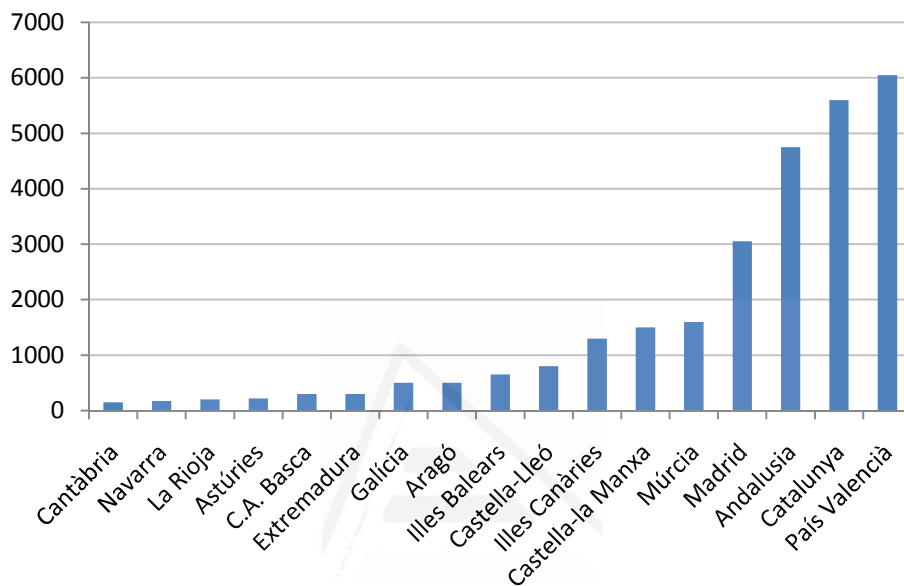
Com ja se sap, normalment estem parlant de microempreses, que conformen de manera estable al voltant del 95% del total de les empreses, tant a Espanya com al País Valencià. Per tant, les 20.000 empreses de construcció desaparegudes al País Valencià entre el 2008⁶⁸³ i el 2011 són sobretot autònoms amb treballadors o sense (en molts casos es podrien considerar autoempleats, més que empresaris), petites quadrilles d'obriers, lampistes, etc.

Ja centrats en el gràfic que figura sobre aquestes línies, el 2008 el pes de la construcció era un poc més del 18% tant a Espanya com al País Valencià, però en la comunitat autònoma tenia una importància lleugerament major. Com en el cas dels ocupats, la caiguda al País Valencià és major que en el conjunt de l'estat i ja el 2011, després de la davallada, la construcció té menys pes entre el teixit empresarial valencià que entre l'espanyol.

⁶⁸³ Per a les empreses, presentem les dades de 2008 i no de 2006 com havíem fet amb els ocupats, perquè les dades de l'INE anteriors a 2008 estan presentades amb la classificació d'activitats CNAE93, mentre que des de 2008 es presenten amb el CNAE2009. Es poden barrejar classificacions, però això pot produir imprecisions que ens estalviem agafant com a referència 2008, un any en què les baixes d'empreses encara no han sigut massa elevades i que, per tant, pot mantenir-se com a referència del final del període de bonança.

Per a completar aquest apartat sobre les importants repercussions de l'esclat de la bombolla immobiliària al País Valencià, vegem un gràfic sobre les execucions hipotecàries:

Volum d'execucions hipotecàries per comunitat autònoma (2010)

Font: Asociación Hipotecaria Española

L'any 2010 el País Valencià va ser la comunitat autònoma líder en execucions hipotecàries, per davant de Madrid, Andalusia o Catalunya, que tenen més població. En aquest any, en el conjunt d'Espanya els embargaments hipotecaris havien pujat cinc vegades la xifra del 2007 i el País Valencià n'era líder segons l'*Asociación Hipotecaria Española*. Aquesta associació també trau una interessant ràtio en la qual relaciona els embargaments amb els aturats: el 2009, el conjunt d'Espanya tenia 2,16 embargaments per cada 100 aturats, mentre que al País Valencià aquesta xifra era de 2,83%, únicament superats per la Rioja, una de les comunitats autònomes amb menys habitatges.

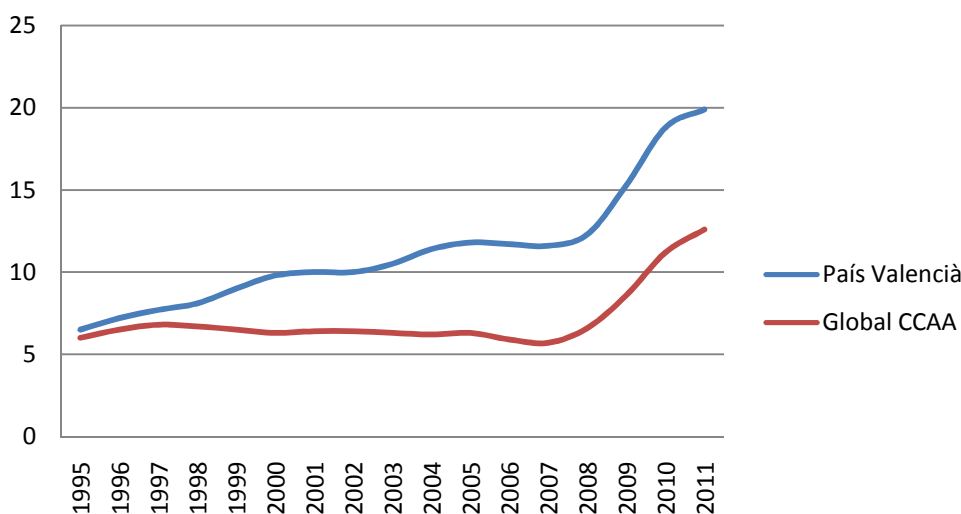
Per tant, hem pogut comprovar com algunes dades donen compte del protagonisme del sector immobiliari en la particular vessant de la crisi que s'ha pogut produir al

Mediterrani espanyol i en concret en el valencià. Es podria dir, amb Naredo i Montiel (2011; vegeu també Fernández Steinko, 2010), que el País Valencià és la culminació del model immobiliari espanyol, caracteritzat per un increment desmesurat de les reclassificacions de sòl i les plusvàlues, i per l'habitatge lliure i en propietat (independentment de les necessitats demogràfiques).

Administració autonòmica valenciana, “inversions estratègiques” i (retrocés de l') estat de benestar

Des que el PP, liderat inicialment per Eduardo Zaplana, accedira al Consell de la Generalitat Valenciana el 1995 s'ha facilitat aquesta economia de desenvolupament urbanístic, en part incorporant el consentiment implícit d'una població que veia com anava resolent-se el problema de l'atur i com les seues inversions immobiliàries anaven revaloritzant-se (Fernández Steinko, 2004). L'aportació des de la Generalitat ha consistit en facilitar la desregulació, però també acompanyar l'expansió urbanística amb grans inversions en equipaments i infraestructures que havien de ser factor d'atracció de més inversió. Estem parlant del que Del Romero (2010) ha anomenat *urbanisme spectacle* i que implicava la construcció de parcs temàtics (Terra Mítica), “ciutats de...” (Ciutat de la Llum, Ciutat de les Arts i les Ciències), grans complexos turístics (Marina d'Or) o adaptacions urbanístiques per a esdeveniments internacionals (Copa del Amèrica, Volvo Ocean's Race, València ATP Master 500, Gran Premi Europa de Fórmula 1). El desenvolupament d'aquest tipus de polítiques, que han tingut la seua presència en la resta de l'estat, però no al nivell del País Valencià, es basa en la premissa que una gran actuació d'aquestes genera sinergies positives per a la resta de l'economia. Això ha sigut molt discutible des de l'inici, quan ja Terra Mítica havia fracassat econòmicament en les primeres temporades d'obertura. Però on l'urbanisme spectacle sí que ha tingut conseqüències evidents ha sigut en els comptes públics:

Deute per comunitats autònomes. Evolució de la ràtio deute/PIB al País Valencià i en el conjunt de les comunitats autònomes (1995-2011)

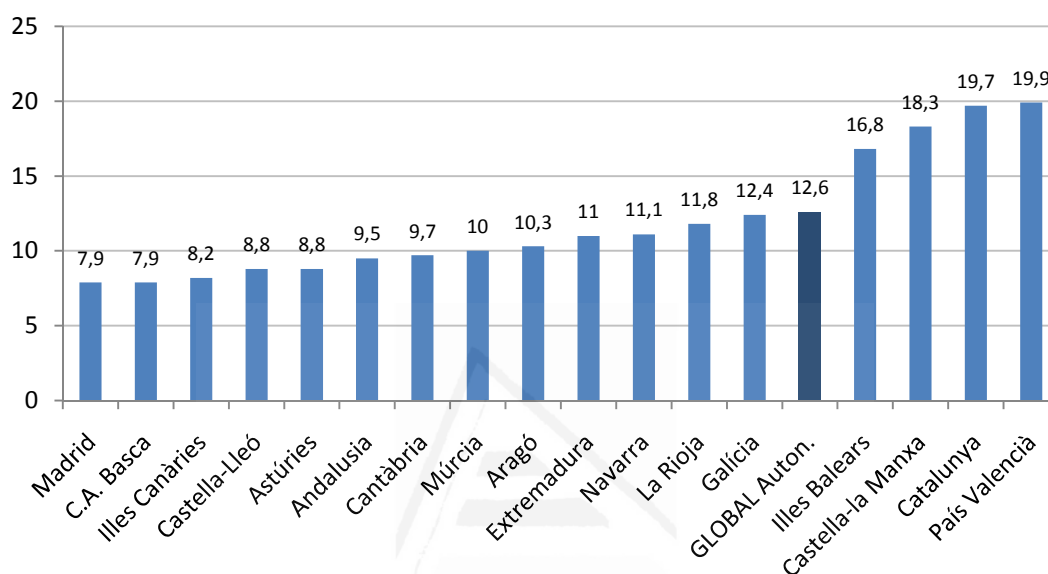

Font: Banco de España, *Boletín estadístico*.

Com veiem en el gràfic sobre aquestes línies, tot i la crisi post 1992, el deute de les comunitats autònomes en relació amb el PIB només superava lleugerament els cinc punts (també s'ha de tenir en compte que per aquelles dates encara no s'havien completat algunes de les transferències). El País Valencià estava alineat amb els valors del conjunt de l'estat, però ja des de mesos després de la victòria d'Eduardo Zaplana comença a augmentar el deute valencià. Pensem que a partir d'aquells moments començava la recuperació econòmica i de 1996 fins al 2006-2007 ha sigut una època de bonança. En conseqüència, el deute públic a Espanya es va estabilitzar i fins i tot va tendir a baixar lleugerament com podem comprovar en la línia d'evolució global. Però tot i aquesta època de bonança, que moltes administracions autonòmiques van aprofitar per a tenir sanejats els seus comptes, l'escalada del deute al País Valencià va ser imparable; d'estar en la mitjana el 1995, en el 2000 la Generalitat Valenciana ja és l'administració autonòmica més endeutada i a partir d'ací han anat eixamplant-se les distàncies respecte de la resta de l'estat. El 2007 comença l'ascens sobtat del deute en el conjunt de les comunitats autònomes, però això no va implicar que la resta d'administracions autonòmiques es posaren al nivell de la valenciana, perquè el deute

del País Valencià també va experimentar un sobtat ascens i va mantenir les grans diferències amb la mitjana estatal, encara prou per davall del 15%, quan el deute valencià en relació amb el PIB ja està fregant el 20%.

*Deute per comunitats autònomes. Ràtio deute/PIB.
Tercer trimestre de 2011*

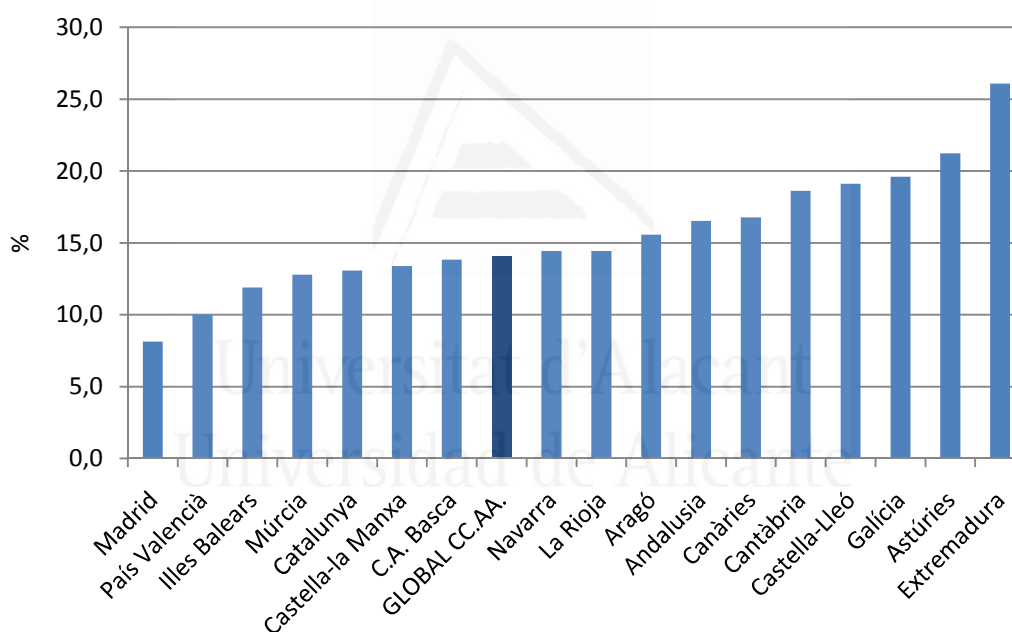
Font: Banco de España, *Boletín estadístico*.

Situats al final del 2011, es pot observar clarament quines són les quatre comunitats autònomes que estan descompensant les xifres globals i atraient-les cap a un deute desproporcionat: justament tres de les mediterrànies, País Valencià, Catalunya i les illes Balears, a més de Castella-la Manxa. En el cas de Catalunya, les illes i Castella-la Manxa, amb uns deutes prou controlats fins al 2008, l'origen de la sobrecàrrega deutora ve d'un intent possiblement mal mesurat per pal·liar la crisi en els darrers anys. En canvi, és important assenyalar que el País Valencià lidera aquesta classificació des de fa més de deu anys i això implica no únicament que s'ha estat gastant bastant més del que hi ha disponible, o que això s'ha fet en època d'expansió econòmica, o que aquesta despesa s'ha estat fent en actuacions que no tenen un benefici clar per al

contribuent, sinó també que s'està destinant des de fa temps molts diners públics al finançament d'aquest deute i això hipoteca encara més el futur dels valencians.

Contrastarem ara aquesta despesa desmesurada amb les dades sobre diferents capítols de despesa pública, començant per la "formació bruta de capital públic", que són aquelles despeses en les quals el sector públic obté una contraprestació quan fa el desemborsament; aquestes despeses representen la contribució del sector públic a la formació bruta de capital d'una economia. Aquí entraria, per exemple, la construcció d'infraestructures viàries, la construcció d'equipament educatiu, sanitari, etc.

Pes del sector públic. Formació bruta de capital públic respecte del total de l'economia (2008)

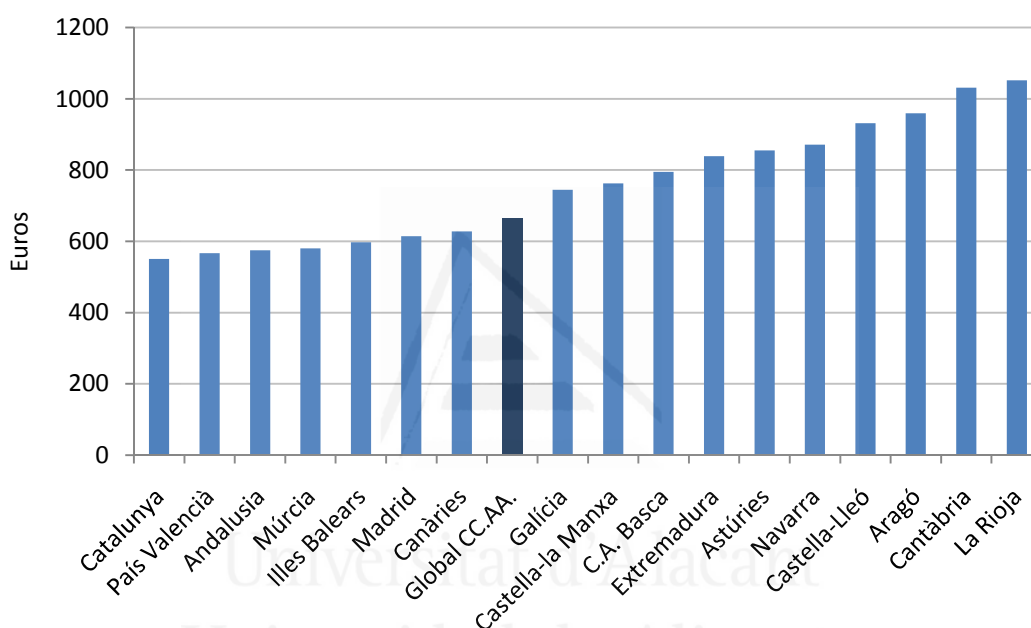

Font: Pérez García (2011), utilitzant dades de la Dirección General de Coordinación Financiera con las Comunidades Autónomas y con las Entidades Locales, Intervención General de la Administración del Estado.

El 2008, al País Valencià, el pes d'aquestes despeses i inversions públiques, que l'economia considera que contribueixen al creixement i benestar d'un país, no superaven el 10%. Només la Comunitat de Madrid, on des de fa temps es viu un retrocés de la cosa pública, està per darrere de l'administració autonòmica valenciana

en aquest capítol, que tot i que depèn també del que pugua generar una economia des de la iniciativa privada,⁶⁸⁴ deixa al País Valencià en xifres per davall de la meitat de les d'Extremadura o Astúries. El gràfic següent, que representa una mitjana del període 2000-2008, també pren com a referència la formació bruta de capital públic, però Crespo & Guasch (2012) directament l'anomenen "inversió pública".

*Inversió pública mitjana per habitant
en el període 2000-2009*

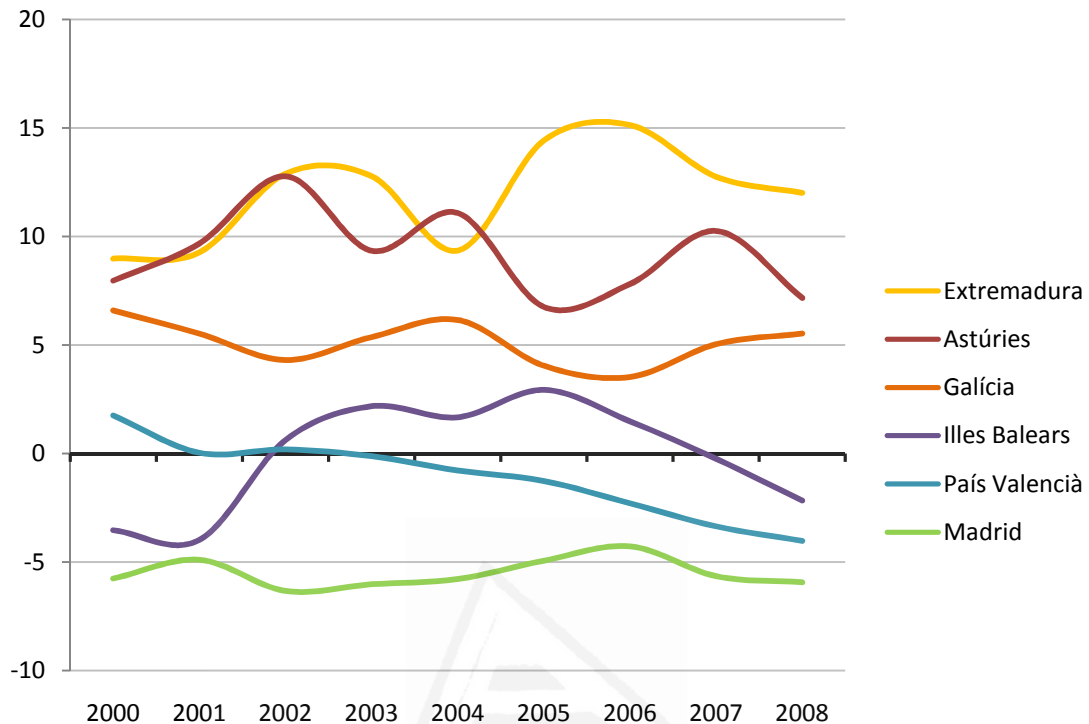

Font: Crespo & Guasch, 2012 (utilitzant dades de l'IGAE i l'INE)

Pel que fa a la inversió pública, el País Valencià ha figurat a la cua de les xifres per habitant en tota la dècada dels 2000 juntament amb Catalunya, Andalusia, Múrcia i les illes Balears.

⁶⁸⁴ Lògicament, si la iniciativa privada és capaç de produir molt, el total sobre el que es calcula aquesta magnitud serà major i, per tant, una xifra baixa pot ser llegida erròniament. No és el cas, perquè el 2008 el PIB per càpita del País Valencià només superava a Castella-la Manxa, Andalusia, Extremadura, Múrcia i Canàries, és a dir, les comunitats autònomes tradicionalment més endarrerides. Galícia estava igualada amb el País Valencià i tota la resta el superaven, en la majoria dels casos folgadamente (INE, "Contabilidad regional de España. Base 2008", a *Notas de Prensa del INE*, 30/12/2011).

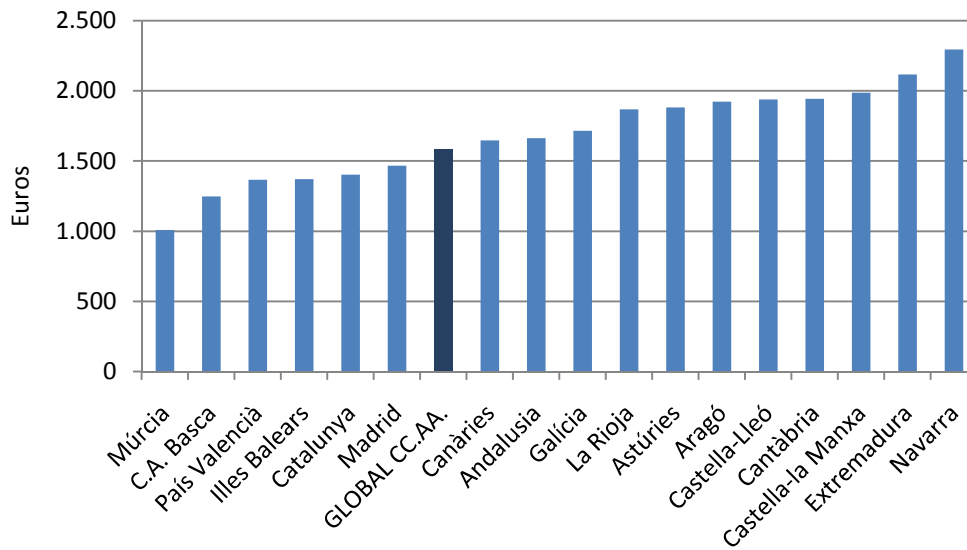
Formació bruta de capital públic respecte del total de l'economia. Distància respecte de la mitjana estatal (2000-2008)

Nota: només figuren les tres comunitats autònomes més distanciades per excés i les tres més distanciades per defecte en 2008. *Font:* Pérez García (2011) i elaboració pròpia

Si ens fixem en l'evolució de la distància respecte de la mitjana estatal (punt 0 en l'eix d'ordenades), les evolucions són, en tots els casos, més o menys oscil·lants, però les línies de projecció lineal serien més o menys rectes. Així, tot i el canvi de política balear en el 2002, que els duu a un nivell d'inversions públiques productives per damunt de l'estatal, a partir de 2007 torna a caure per davall de la mitjana, a un nivell semblant al del 2000. A Galícia, Extremadura i Astúries, els líders en aquest indicador, podem apreciar un comportament cíclic, però que culmina en un nivell semblant al de l'inici d'aquesta evolució. L'excepció és el País Valencià, on s'aprecia una caiguda sostinguda en la formació bruta de capital públic durant tota la dècada, fins a convertir-se en la segona comunitat que menys dedica a infraestructures i equipaments productius.

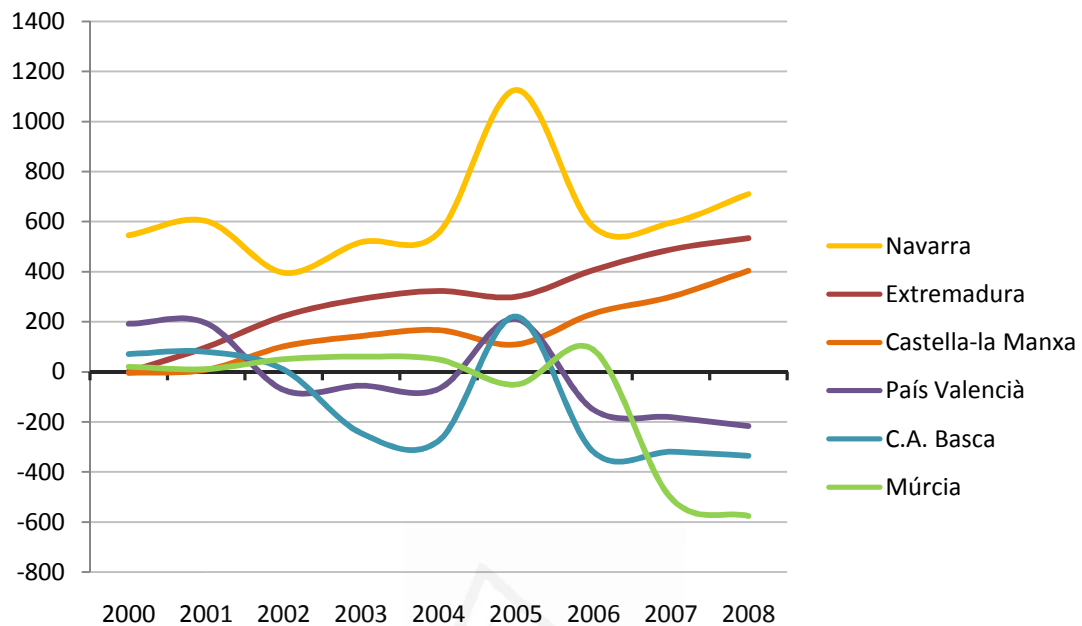
Despesa de les comunitats autònomes en salaris de treballadors públics (euros per habitant). 2008

Font: Pérez García (2011), utilitzant dades de la Dirección General de Coordinación Financiera con las Comunidades Autónomas y con las Entidades Locales, Intervención General de la Administración del Estado i l'INE (2011).

Si passem als salaris de treballadors públics, el País Valencià seria dels llocs on estarien menys justificades les retallades presents i futures, perquè és la tercera comunitat autònoma que menys gasta per aquest concepte. És quasi la meitat del que gasta Navarra, que, en canvi, està molt menys endeutada que el País Valencià.

Despesa de les comunitats autònomes en salaris de treballadors públics (euros per habitant). Distància respecte de la mitjana estatal (2000-2008)

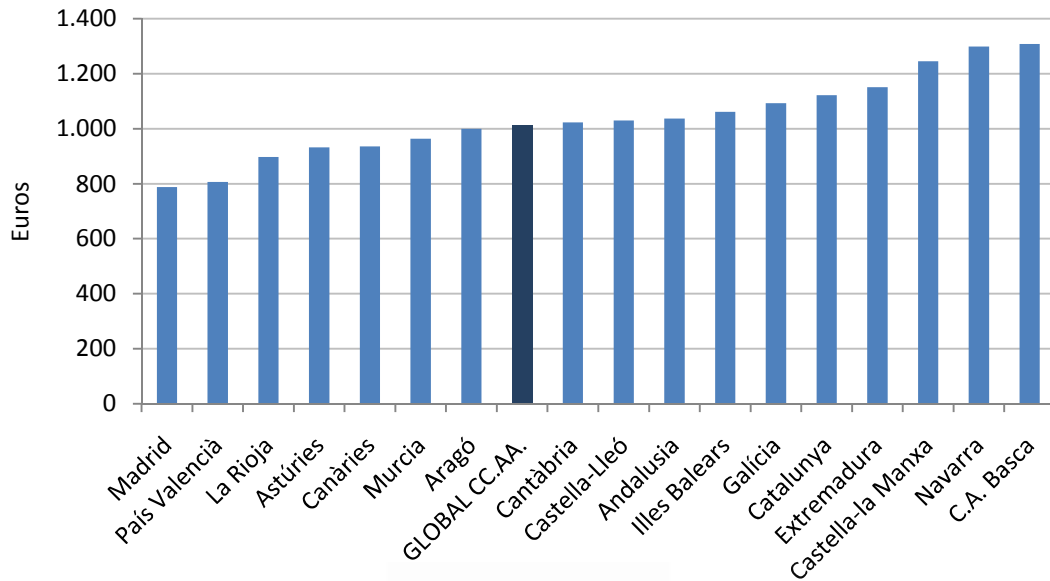

Nota: només figuren les tres comunitats autònomes més distanciades per excés i les tres més distanciades per defecte en 2008. *Font:* Pérez García (2011) i elaboració pròpia

Llevat de l'ascens en la despesa en salaris de 2005, la línia d'evolució del País Valencià és clarament descendent, al contrari del que ha succeït en comunitats governades tradicionalment pel PSOE com Extremadura o Castella-la Manxa, on potser s'ha gastat més del compte per aquest concepte.

Vegem ara la despesa específica en diferents àrees de les polítiques de benestar, començant per l'educació:

Despesa de les comunitats autònomes en educació (euros per habitant). 2008

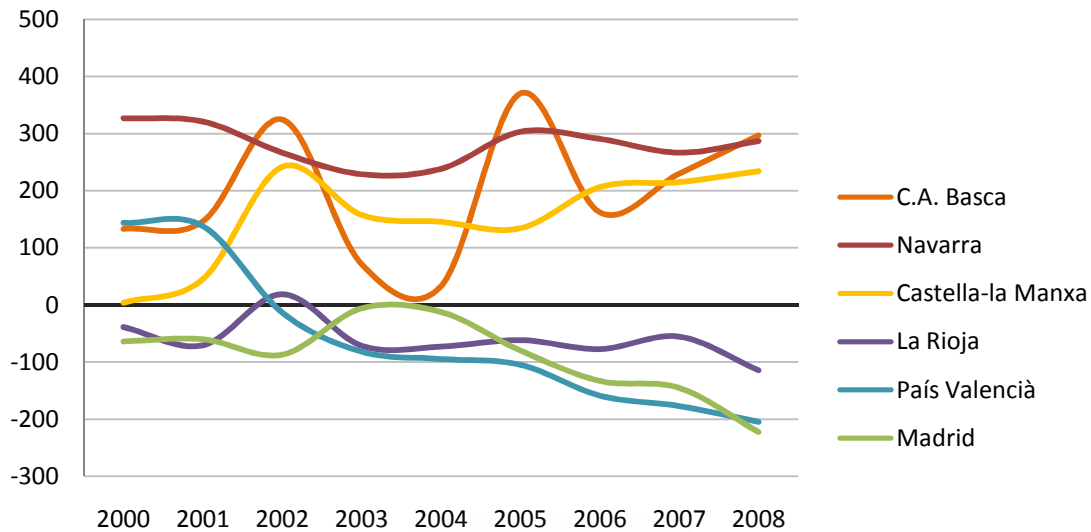

Font: Pérez García (2011), utilitzant dades de la Dirección General de Coordinación Financiera con las Comunidades Autónomas y con las Entidades Locales, Intervención General de la Administración del Estado i l'INE (2011).

En un capítol que lideren les comunitats d'Euskal Herria amb 1.300 euros per habitant i on es promedia més de 1000 euros per habitant, el País Valencià tot just arriba a 800 euros, acompanyada novament per Madrid en la cua d'aquesta classificació.

Universitat d'Alicante
Universidad de Alicante

Despesa de les comunitats autònomes en educació (euros per habitant). Distància respecte de la mitjana estatal (2000-2008)

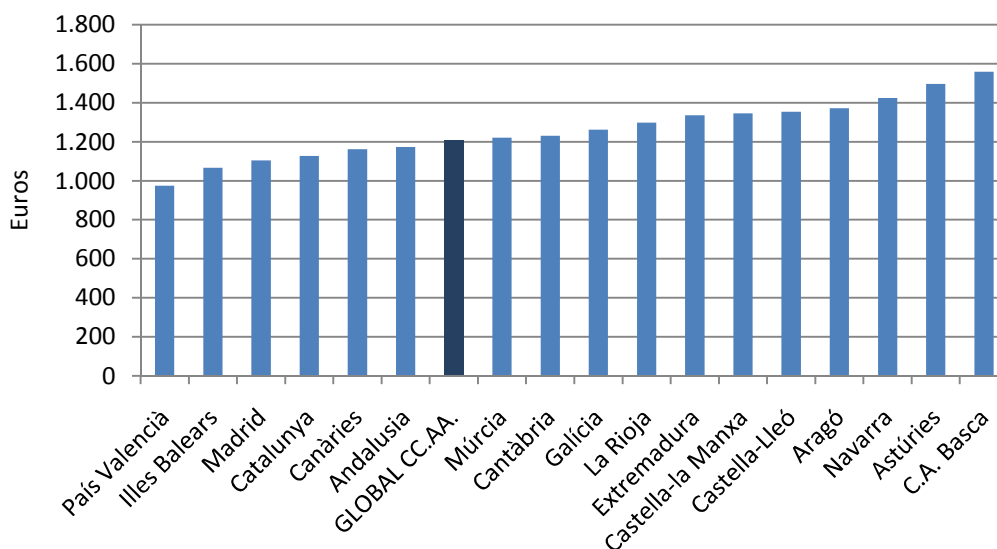
Nota: només figuren les tres comunitats autònomes més distanciades per excés i les tres més distanciades per defecte en 2008. *Font:* Pérez García (2011) i elaboració pròpia

Tornem a identificar el mateix comportament que en la formació bruta de capital públic: el País Valencià ve reduint la despesa en educació en relació amb la resta de l'estat de manera constant des de 2001. La seua caiguda és més acusada que la de Madrid o la Rioja, les altres comunitats autònomes que menys gasten per aquest concepte i fins i tot ha sigut la que menys ha gastat de les tres entre 2003 i 2007.

A banda de les retallades salarials promogudes per a tota Espanya encara durant el govern de Rodríguez Zapatero, al País Valencià s'han d'afegir retallades del complement autonòmic en els sous dels professors, no-renovació de bona part dels interins, conversió a una mena de fixos discontinus de la resta (deixen de cobrar el sou els mesos d'estiu), ampliació d'hores de treball per a la resta de professors, etc.⁶⁸⁵

⁶⁸⁵ Vegeu UGT-FETE (Federació d'Ensenyament), "Los recortes en educación en las comunidades autónomas (2011)", a *feteugt.es*.

Despesa de les comunitats autònomes en salut (euros per habitant). Pressupostos 2012

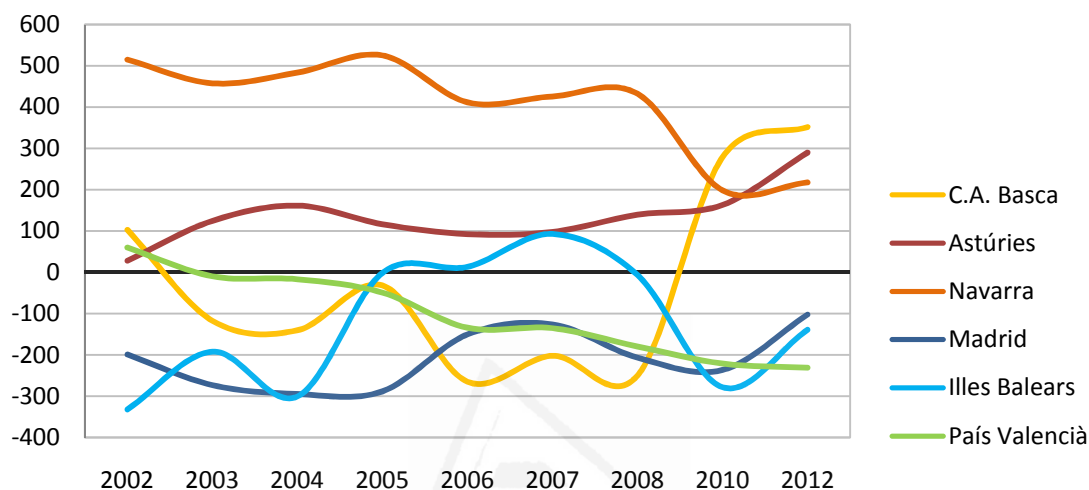
Nota: les dades de Castella-la Manxa són les de 2010 (per a 2012 es preveia una important retallada). *Font:* Ministerio de Sanidad, Federación de Asociaciones para la Defensa de la Sanidad Pública, CCOO i El País

En salut tenim fins i tot les dades pressupostades per a 2012. Les diferències potser no són tan marcades com en l'educació, però el País Valencià, les illes Balears i Madrid tornen a estar entre les que menys gasten en sanitat per habitant. El País Valencià està a la cua i és l'única comunitat autònoma que baixa dels 1.000 euros per habitant en despesa sanitària. Navarra i la Comunitat Autònoma Basca, en canvi, repeteixen al capdavant.

Segons la Federación de Asociaciones para la Defensa de la Sanidad Pública-FADSP, en el cas del País Valencià les retallades de 2011 i les previstes per a 2012 també es concreten en un augment de les hores de treball, reducció dels dies d'assumptes propis, reducció de les plantilles, eliminació de quiròfans vespertins o aprofundiment en les privatitzacions parcials, per no parlar dels retards en el pagament dels medicaments a les farmàcies. Amb tot, la FADSP conclou que la situació més

preocupant és precisament la valenciana, perquè la retallada el 2012 era important i es feia sobre la base d'un pressupost ja prou baix i l'amenaça d'un deute desorbitat.⁶⁸⁶

Despesa de les comunitats autònomes en salut (euros per habitant). Distància respecte de la mitjana estatal (2002-2012)

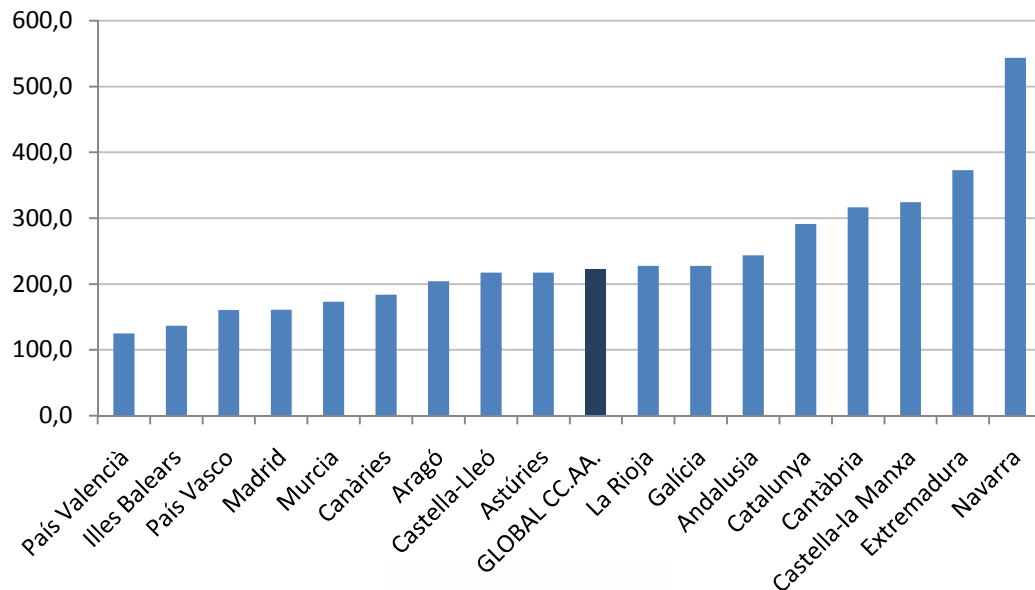

Nota: només figuren les tres comunitats autònomes més distanciades per excés i les tres més distanciades per defecte en 2012. *Font:* Pérez García (2011), Ministerio de Sanidad, Federación de Asociaciones para la Defensa de la Sanidad Pública, CCOO, *El País*

En l'evolució de la posició relativa (distància respecte de la mitjana estatal) torna a repetir-se la mateixa pauta, amb el País Valencià partint de xifres positives (és a dir, destinava més a salut que la mitjana de les comunitats autònomes), per a registrar una caiguda constant al llarg de tota la dècada que es perllonga en l'inici dels anys deu i això acaba implicant que el País Valencià és el territori autonòmic que menys despesa sanitària fa. La salut, com les inversions públiques productives o l'educació, han tingut cada vegada menys interès per a la Generalitat Valenciana. Com anem a veure, també passa el mateix amb la protecció social.

⁶⁸⁶ Vegeu FADSP (2012), *Informe sobre los recortes sanitarios en las comunidades autónomas*, FADSP, febrer.

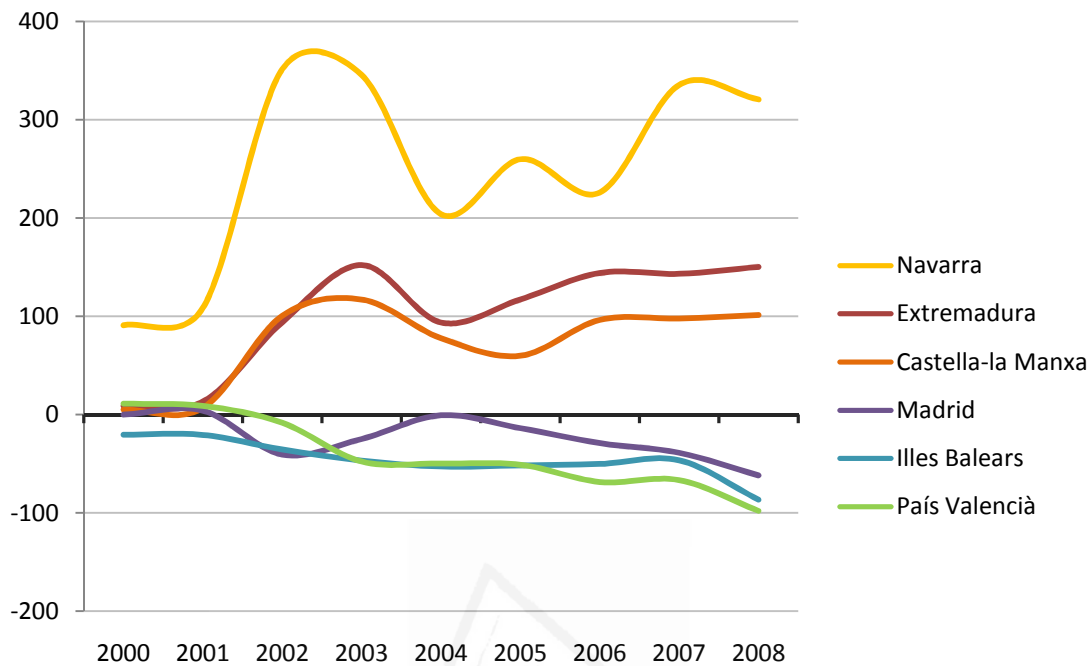
Despesa de les comunitats autònomes en protecció social (euros per habitant). 2008

Font: Pérez García (2011), utilitzant dades de la Direcció General de Coordinació Financiera con las Comunidades Autónomas y con las Entidades Locales, Intervención General de la Administración del Estado i l'INE (2011).

En protecció social, el País Valencià estava a la cua el 2008, amb poc més de 100 euros per habitant, mentre que Navarra tornava a liderar, aquesta vegada molt destacadament. Vegem l'evolució de la distància respecte de la mitjana del conjunt de l'estat:

Despesa de les comunitats autònomes en protecció social (euros per habitant). Distància respecte de la mitjana estatal (2000-2008)

Nota: només figuren les tres comunitats autònomes més distanciades per excés i les tres més distanciades per defecte en 2008. *Font:* Pérez García (2011) i elaboració pròpia

Tornem a trobar la caiguda constant des de xifres positives fins una de les posicions de cua (en aquesta ocasió sobrepasant Madrid i les illes Balears).

També la despesa de la Generalitat Valenciana en cultura ha anat reduint-se progressivament en la dècada dels dos mil en termes absoluts, quan en la resta de comunitats autònomes i en període de bonança econòmica, en el pitjor dels casos s'ha mantingut, però la norma ha sigut un increment dels diners destinats a cultura, amb Catalunya i Galícia com a puntes de llançament (Rausell, 2007: 511-516). Aquest dèficit l'han hagut de compensar els ajuntaments valencians, que, en general, gasten prou més en cultura que els del conjunt de l'estat (Rausell, 2007: 511).

En definitiva, el que estan mostrant aquests gràfics és una caiguda de la despesa pública al País Valencià, i molt concretament en els pilars de l'estat del benestar, prou per damunt de la mitjana estatal, i això significa una reducció de les prestacions

públiques. I aquesta reducció no està aconseguint, com en el cas de la Comunitat de Madrid, la reducció del dèficit, perquè el deute públic ha continuat augmentant. Sembla, doncs, que ha hagut una transferència de diners des de les necessitats de la població (que és el sentit de la cosa pública) als interessos del capital immobiliari i turístic. I la justificació d'aquesta operació ha sigut que les inversions de l'urbanisme espectacle anaven a generar riquesa i crear ocupació, però els resultats no han sigut els anunciats com veurem.

Enmig de les informacions i anuncis sobre retallades en educació i sanitat i quan ja es feia evident que 2012 encara seria any de crisi, el 9 de novembre de 2011, la consellera de Turisme, Cultura i Esport, l'exdirectora de Canal 9 Lola Johnson, anunciava que el pressupost destinat a "projectes estratègics" augmentaria en 30,5 milions d'euros per anar-se'n fins als 219 milions el 2012. Aquests projectes estratègics incloïen la Fórmula 1, l'Open 500 de Tennis, el Masters de Golf, la Volvo Ocean Race, el Centre Cultural de Benidorm, l'Auditori Conservatori de Torrevella, la Ciutat de les Llengües de Castelló, la Ciutat de la Llum i l'aeroport de Castelló. En una altra partida, més clarament de l'àrea cultural, les arts plàstiques i escèniques, el Palau de les Arts i l'IVAM tenien destinats 105,5 milions, i la Ciutat de les Arts i les Ciències 72 milions. No deixen de ser dotacions lligades a les grans inversions de les que estem parlant. En els mateixos pressupostos de la Conselleria, la xarxa de biblioteques rebria 15 milions, Patrimoni Cultural i Museus 14 milions, i Promoció del valencià 6 milions.⁶⁸⁷ Cal tenir en compte que prèviament hi ha hagut importantíssimes despeses en aquests equipaments: per exemple, la Ciutat de la Llum ha costat uns 150 milions d'euros, Terra Mítica quasi 500, i la Ciutat de les Arts i les Ciències ha costat vora 1.000 milions d'euros (Rausell, 2007: 512; en 2012 estima que la xifra pot arribar als 1.300 milions).⁶⁸⁸ Aquestes previsions

⁶⁸⁷ Vegeu "El Consell aumenta su inversión en grandes eventos e infraestructuras", a *informacion.com*, 9/11/2011.

⁶⁸⁸ No parlem del diferencial entre les xifres pressupostades i el cost final de les actuacions, perquè ens mouríem en un terreny especulatiu i més quan el Consell no permet una investigació parlamentària. Així i tot, hi ha dades conegudes. En el cas de la Ciutat de les Arts i les Ciències, el primer projecte del govern de Lerma (que només era "de les Ciències") estava valorat en 175 milions d'euros i el PP el va criticar per molt car, paralitzant-lo en arribar al Consell. Quan Calatrava planteja el seu projecte a Zaplana i el convenç per a desenvolupar-lo, el pressupost inicial és de 308 milions, 133 més que el dels socialistes (Moix, 2010). Segons la Sindicatura de Comptes de la Generalitat Valenciana, en 2010 es pot estimar la despesa acumulada a càrrec de la Ciutat de les Arts i les Ciències en una xifra pròxima als 1.300 milions d'euros –vegeu Sindicatura de Comptes (2011), *Informe de Fiscalización de la Cuenta General de la*

coincideixen amb l'anunci de suspensió de la Mostra cinematogràfica de València (que costava 1,7 milions) i el festival de teatre, música i dansa València Escena Oberta (que costava mig milió d'euros), tot i que en aquests casos es tracta d'esdeveniments a escala municipal.⁶⁸⁹

Bona part d'aquestes inversions s'han fet sense un rigorós estudi de viabilitat i, quan se n'ha fet, cas de Terra Mítica, s'han donat xifres absolutament irrealistes –es va estimar una afluència de visitants de quasi el doble de la que ha demostrat la realitat– (Rausell, 2007: 512). Les repercussions d'esdeveniments com la Copa del Amèrica sobre el sector hotelier amb prou faenes s'han notat i, fins i tot, han generat nous desajustos, perquè amb motiu d'aquesta competició es va incrementar notablement el nombre d'hotels a València i rodalia, i, una vegada acabada, el nombre de places hoteleres és clarament excedentari (i encara més a partir de la crisi).⁶⁹⁰ En aquest sentit, el sociòleg i expert en turisme José Miguel Iribas fa la següent reflexió:

*D'una banda no es va avaluar el que significava un turisme d'elit i quina infraestructura necessita. Es va pensar que els esdeveniments arrossegueu masses. I les arrossegueu, però a un cost enorme i durant el temps que dura l'esdeveniment. I ja s'ha acabat. L'ensenyament que ha deixat la Copa de l'Amèrica és que no s'ha tornat a veure un anglosaxó ric a València. (...) I la generació d'aquest espectacle té un cost tan al·lucinant que el que cal plantejar-se és quina rendibilitat té el turista que has portat. Les inversions han de tenir un substrat estructural. No poden ser conjunturals. La inversió conjuntural serveix quan tens l'estructura. (...) A València es va fer tot açò sense tenir un producte darrere.*⁶⁹¹

En l'apartat cultural, també hem d'afegir el de cooperació al desenvolupament, en el qual la Generalitat Valenciana va retallar el 2011 més del 30% del pressupost, que també era una de les majors reduccions pressupostàries juntament amb les de Múrcia, Castella-Lleó i Canàries.⁶⁹² Per a 2012 es preveia una altra rebaixa del 53%, per a un

Generalitat del ejercicio 2010, a www.sindicom.gva.es en l'apartat d'informes–, més de quatre vegades l'inicial.

⁶⁸⁹ Vegeu Ángeles GARCÍA & Iker SEISDEDOS, "La crisis abre una hemorragia en la cultura", a elpais.com, 6/11/2011.

⁶⁹⁰ Vegeu Arantxa NORIEGA, "Los excesos pasan factura a los hoteleros: los hoteles de Valencia y Zaragoza no llenan nunca pese a las ofertas", a cincodias.com, 21/4/2009.

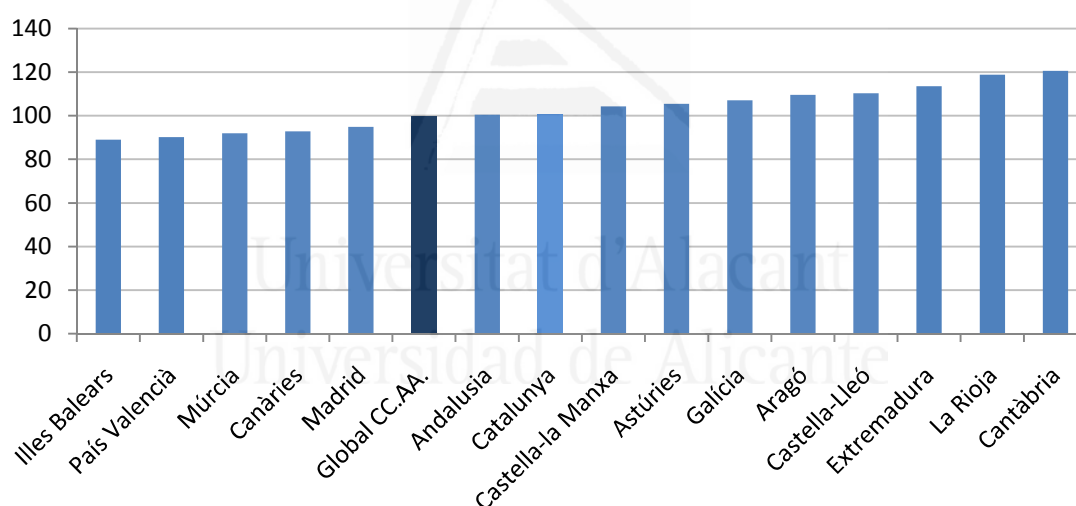
⁶⁹¹ Citat en Ignacio ZAFRA, "Valencia, un destino turístico sin rumbo", a elpais.com, 12/7/2010.

⁶⁹² Font: Coordinadora Estatal ONG para el Desarrollo-España (2011).

global en els darrers tres anys del 78%. Això representa que el que destinarà la Generalitat Valenciana a cooperació serà un 0'094%, incomplint la Llei Valenciana de Cooperació al Desenvolupament 6/2007 (9 de febrer) i el compromís del Consell, ratificat en 2009, de destinar el 0'7% del pressupost a aquesta finalitat.⁶⁹³

Finalment, hem de fer referència a dades sobre el finançament autonòmic, perquè, si ja amb l'escala de prioritats del govern valencià el ciutadà ha resultat clarament perjudicat, el sistema de finançament autonòmic, concebut en altres temps, torna a penalitzar la població, ja que retorna al País Valencià prou menys del que els ciutadans i les empreses valencianes hem contribuït, com es pot apreciar en el gràfic següent:

Liquidació del sistema de finançament autonòmic de les comunitats autònomes 2002-2008 amb base 100. Mitjana del període

Nota: no figuren la C.A. Basca i Navarra, perquè disfruten d'un concert econòmic al marge del sistema de finançament general. *Font:* Beneyto, 2012: 33 (amb dades del Ministerio de Economía y Hacienda).

Tot i les modificacions que han anat fent-se a aquest sistema, any rere any el País Valencià rep menys del que dona i, respecte d'això, estem d'acord amb les reflexions que fa Beneyto:

⁶⁹³ Font: Coordinadora Estatal ONG para el Desarrollo-España (2012).

És incompreensible que el govern valencià, tenint en compte l'asfíxia fiscal que pateix, l'elevat endeutament que limita la seua política econòmica, i el seriós dèficit d'infraestructures bàsiques del país, no haja donat al sistema de finançament autonòmic la importància que li han concedit altres governs (2012: 10).

En definitiva, no es fan les reivindicacions legítimes de justícia fiscal en aquest sentit, més encara si pensem que actualment el País Valencià és de les comunitats autònomes amb menys renda per càpita.

Balanç

En aquest apartat hem intentat situar els elements clau de l'estructura social i econòmica que defineixen el particular model de desenvolupament valencià, que també ha estat present en altres llocs de l'estat, però de manera més aïllada o no tan característicament. Al País Valencià, aquest model constitueix una estratègia general de funcionament i el paradigma del que en l'exterior s'ha anomenat "model espanyol" (o més restrictivament, model del mediterrani espanyol). El model consisteix a una relaxació de la normativa urbanística per a tendir precisament a la liberalització del sòl; això té un efecte immediat sobre les necessàries reclassificacions, que permeten ampliar la superfície construïble. Acompanyant aquesta política, el govern valencià, des de 1995, va considerar que calia reforçar l'atracció dels espais urbanitzables a base de grans inversions en equipaments distintius. Aquesta estratègia conjunta comportaria una multiplicació de les plusvàlues; una capitalització dels ajuntaments, que podien invertir en serveis, infraestructures i equipaments (si els governants superaven la temptació de la corrupció); un notable augment de llocs de treball per a superar l'atur estructural espanyol i valencià (no només en la construcció, sinó que a partir de l'increment en aquest sector, s'ampliaria l'oferta per les necessitats generades: augment del consum, hostaleria, distribució, serveis públics, etc.); i una espiral alcista dels preus de l'habitatge, que faria còmplices la gran majoria de llars propietàries.

Respecte del capital humà, aquestes iniciatives van implicar un efecte crida, que va incrementar per quatre el nombre d'estrangers en poc més de deu anys. Al País Valencià, sobretot a la Costa Blanca, ja venia assentant-se una important població de

turistes residencials provinents de la Unió Europea. Però en millorar quantitativament i qualitativa els serveis (precisament per la capitalització dels ajuntaments, però també per la iniciativa privada), els assentaments d'anglesos, alemanys, noruecs, etc. augmenten encara més fins a situar Alacant (i molt especialment les Marines i el Baix Segura) en el liderat en residents provinents de la UE en tot l'estat, fins i tot per davant de les illes Balears. Respecte de la immigració laboral (especialment romanesos, magrebins, equatorians i altres llatinoamericans), el volum d'atracció no té precedents a Espanya o al País Valencià, i això genera no pocs reptes organitzatius a les administracions, a més de tasques a desenvolupar en el terreny de la integració, on s'ha fet ben poc.

Però els dos fluxos d'estrangers (el del turisme residencial i el de la immigració laboral) també tenen indubtables conseqüències en el terreny identitari, com apuntava González Pérez (2003). No únicament es produeix una inevitable aculturació i la transformació globalitzant dels espais, sinó que el protagonisme que les Marines (les comarques on millor es conservava la llengua) tenen en aquesta atracció d'estrangers, accentua el procés de diglòssia, sobretot perquè, al contrari que a Catalunya (on almenys és un horitzó o una línia definida en les polítiques públiques), no hi ha cap plantejament per a fer que els estrangers aprenguen, a més del castellà, el català (molt menys, que el català siga la principal llengua d'integració). Un procés de diglòssia que ja s'havia accentuat quan ha anat completant-se l'èxode rural cap a unes ciutats on amb prou faenes es parla la llengua pròpia, o que s'ha confirmat quan la gran majoria de les segones i terceres generacions d'immigrants procedents de zones castellanoparlants no han parlat el valencià, principalment perquè la societat i el mercat no els ho ha exigint. En qualsevol cas, la crisi ha provocat que l'afluència d'estrangers es detinga i fins i tot hi haja cert efecte tornada.

Cert és que en el curt termini l'estratègia de què parlàvem va donar els seus fruits, amb un descens accelerat de l'atur a partir del final dels noranta i xifres pròximes a la plena ocupació a mitjans dels dos mil. El nou model tenia una capacitat tal que fins i tot havia de recórrer a aquests treballadors d'altres països. I l'increment de l'ocupació es va aconseguir sobretot a partir del creixement del sector de la construcció i les

seues derivades, no únicament a través de l'assalarització, sinó també mitjançant l'autoocupació. En conjunt, el País Valencià arriba a tenir més proporció de treballadors ocupats en aquest sector i també major proporció d'empreses (sobretot micro) que la resta de l'estat.

Però si el País Valencià era dels territoris més beneficiats per aquesta aposta per la rajola, si era el paradigma del model, també era lògic que quan la bombolla esclatara fóra el més afectat. Si la proporció de treballadors i empreses del sector construcció era major, quan el negoci immobiliari es paralitza, és normal que el creixement de l'atur haja sigut major entre les classes subalternes valencianes (ara només superades en desocupació per Andalusia, territori amb atur crònic). En només tres anys, l'estructura sectorial resultant ha reduït la construcció a xifres prèvies a la Llei del sòl i curiosament, al País Valencià aquest sector té ara menys pes que en la resta de l'estat. També es redueix notablement un teixit industrial valencià excessivament manufacturer (que ha sigut víctima de la consolidació de la posició competitiva d'Àsia i especialment de la Xina) i progressivament abandonat per un capital més aviat atret per la lucrativa rendibilitat dels immobles. Per tant, la crisi ha forçat encara més la terciarització de l'economia valenciana, una economia en la qual ara compten prou els serveis avançats, que és de les activitats que més han crescut (sense gaire creixement en mà d'obra, però), i que ha experimentat grans concentracions de capital en els subsectors més intensius en contractació, hostaleria i distribució, amb la desaparició d'una part important del petit comerç, que ha tingut com a contrapartida l'extensió de grans superfícies i cadenes, que han sostingut en bona mesura l'ocupació dels treballadors valencians.

Entrant en el quart any de crisi declarada i amb un 25% d'aturats, la classe treballadora valenciana ha de fer front a situacions complicades, algunes associades a aquella bombolla immobiliària. En aquells anys, les facilitats per al crèdit han sigut notables i s'ha finançat en molts casos més del 100% d'uns habitatges amb uns preus descarrilats. Qui no tenia casa, se n'ha comprat, i qui la tenia, se n'ha comprat una de millor, amb la qual cosa l'endeutament general de la població (i de les empreses, i de les administracions) s'ha situat en nivells mai vistos i pagant unes mensualitats

corresponents a habitatges que ja no tenen aquest preu (perquè el desinflatament de la bombolla també ha comportat la baixada dels preus). L'arribada d'acomiadaments, ERO, etc., ha situat moltes famílies a la vora de la ruïna i amb l'obligació de fer front a aquests deutes. Les execucions hipotecàries i els embargaments s'han fet més habituals i en aquesta dramàtica qüestió el País Valencià està liderant l'estat.

També l'administració autonòmica valenciana encapçala el rànquing del deute entre les comunitats autònomes, i això és perquè, com hem assenyalat, ha gastat prou més del que tenia, i no amb polítiques paliatives en els darrers anys de crisi, com ha succeït amb altres "grans endeutats", com ara Catalunya o Castella-la Manxa; es tracta, en el cas del govern valencià, d'una pràctica balafidora iniciada ja el 1995 i sostinguda al llarg del període d'expansió econòmica i, com ja hem avançat a l'inici d'aquest balanç, ha consistit, molt característicament, a fer "inversions estratègiques" en grans esdeveniments i equipaments, complementant en certa mesura la política d'expansió urbanística. Això ha implicat, ja des de l'any 2000, que el País Valencià tinguera un deute molt per damunt de la mitjana estatal. I que, a sobre, s'utilitzara aquest deute com a argument per a ser de les primeres comunitats autònomes a retallar i privatitzar serveis, fins i tot en temps de bonança (calia compensar el sobrecost de l'urbanisme espectacular). No s'ha donat prioritat a les inversions que pogueren beneficiar directament el ciutadà, que milloraren i ampliaren els serveis, sinó a aquelles grans inversions en hipotètics pols d'atracció (grans esdeveniments esportius, grans complexos temàtics), als quals se'ls suposava una gran capacitat per a estimular l'economia (atracció d'inversors privats, de demanda, de turisme, que derivaria en la creació d'ocupació i l'extensió del benestar). Amb aquests gràfics, s'ha demostrat que en un moment de contenció del dèficit i manteniment de l'estat del benestar en la majoria de les comunitats autònomes (en un context d'expansió), la Generalitat Valenciana (i en menor mesura altres governs com el balear o el murcià) ha descontrolat la seua despesa pública alhora que retallava progressivament la destinada a educació, salut, protecció social o cooperació. De fet, en la complicada situació que estava dibuixant-se a l'inici de 2012, amb totes les administracions fent importants retalls, les propostes en aquest sentit del Consell eren una pluja que queia sobre mullat, perquè el País Valencià ja era abans de l'anunci dels retalls de 2012 la

comunitat autònoma que menys gastava en les partides que corresponen a l'estat de benestar. I això es feia compatible amb l'anunci d'un increment de les partides destinades a sostenir els grans esdeveniments i equipaments. En definitiva, es tracta d'una desviació legal de fons públics a mans privades, tant directament (amb els pagaments a les societats que construeixen equipaments o gestionen esdeveniments i aquells equipaments; seria el cas de Bernie Ecclestone i Valmor Sports amb la Fórmula 1),⁶⁹⁴ com indirectament (a mesura que els serveis públics –sanitat, educació, assistència social– van desmuntant-se i perdent qualitat, aquells que poden pagar-se aquests serveis de manera privada van abandonant l'esfera pública, capitalitzant les clíniques, els col·legis privats, etc.). I, a sobre, el govern valencià no mostra cap fermesa a negociar un canvi substancial del sistema de finançament autonòmic que equilibre una situació en la qual el País Valencià ve aportant més del que rep, tot i ser una de les comunitats autònomes que més s'ha empobrit en les dues darreres dècades.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

⁶⁹⁴ L'expresident Camps va signar la renovació del milionari i compromès contracte amb Ecclestone el dia abans de la seua dimissió per a defensar-se de la imputació en el cas dels vestits. Aquesta signatura ha hipotecat encara més les finances de la Generalitat (vegeu Josep BARTUAL, "Camps firmó la pròrroga del contrato de la Fórmula 1 un día antes de su dimisión", a *informacion.es*, 2/2/2012).

Guia de l'entrevista semiestructurada

- Dades biogràfiques.
- Autodefinició. Si hagueres d'explicar qui eres, com ho faries? Qui eres tu?
- Identificació. I si hagueres de dir amb què t'identifiques, què diries?
- Valors amb els quals et sents identificat. Què valors principalment en la teua vida? A què dones més importància?
- Quin lloc ocupa en la teua vida l'organització política a la qual pertanys?
- Pertanys a alguna altra? Hi ha alguna altra organització de caire polític o cultural/polític amb la qual simpatitzes?
- Què és per a tu ser valencià?
- Com definiries la identitat valenciana? Quins ingredients creus que la componen?
- Creus que és una identitat molt diferent de la dels pobles que ens envolten (per exemple, Múrcia, Castella-la Manxa, Catalunya, Aragó)? Quins elements creus que ens diferencien d'aquests pobles? Quins ens fan semblar-nos a ells?
- Com creus que s'enfronta l'organització política a la qual pertanys a la qüestió identitària valenciana?
- Quina organització del territori actual d'Espanya faries? Creus que està bé com està actualment o que hauria de reformular-se? En quin sentit?
- I quant a l'organització territorial de l'actual comunitat autònoma, com creus que hauria de ser?
- Què diries del dret d'autodeterminació?
- Et sents... espanyol, valencià, català? I nacionalista... espanyol, valencià, català?
- Com et definiries ideològicament en el continu esquerra-dreta (quantitativament i qualitativament)?
- Com definiries a la teua organització en aquest mateix continu (quantitativament i qualitativament)?

- Què penses de l’afirmació “el país serà d’esquerres o no serà”?
- (Parles valencià?) Com vas adquirir la llengua? I la llengua escrita (si escrius)?
- Creus que el valencià és una llengua diferent del català?
- Com explicaries el secessionisme lingüístic?
- Per què creus que hi ha rebuig a la idea d’un territori comú dels valencians des d’Alacant?
- Com t’agrada denominar al territori on viu el poble valencià? Comunitat, Regió, Regne, País, altres...?
- Quina bandera t’agradaria que tinguera aquesta entitat tal com l’has anomenada?
- Creus que aquestes consideracions sobre la llengua, la denominació del territori i la bandera són les que fa el teu partit?
- Creus que aquestes qüestions tenen realment importància?
- Quins personatges creus que han fet més pel poble valencià al llarg dels darrers cinquanta anys? I per la identitat valenciana?
- I quins personatges creus que han fet més mal al poble valencià en els darrers cinquanta anys? I a la identitat valenciana?
- T’alegres dels triomfs de la selecció espanyola de futbol o de bàsquet? I dels de Nadal i altres esportistes? A què atribueixes això (que te n’alegres o no)?
- Què penses de l’ús massiu de la bandera d’Espanya quan es van guanyar l’Eurocopa i el Mundial?
- Creus que hi ha una discriminació històrica del País Valencià?
- A grans trets, quin és el projecte socioeconòmic que hauria de tenir el País Valencià?

BIBLIOGRAFIA

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

A

- ACEROS GUALDRÓN, Juan Carlos & Natalia EVNITSKAYA (2008), "La identidad colectiva en la interacción: análisis de un encuentro comunicativo entre activistas tecnológicos", a *Universitas Psychologica*, vol. 7, núm. 1, gener-abril, pgs. 57-71.
- ADORNO, Theodor Walter i Max HORKHEIMER (1998), *Dialéctica de la Ilustración. Fragmentos filosóficos*, Trotta, Madrid.
- ADORNO, Theodor Walter (1990), *Dialéctica negativa*, Taurus, Madrid.
- AGUADO, Joseph (1999), "La Historia, la Reconquista y el protonacionalismo en el 'Poema de Fernán González'", a *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies*, núm. 3, pgs. 17-32.
- AGUIAR GONZÁLEZ, Fernando & Andrés DE FRANCISCO DÍAZ (2007), "Siete tesis sobre racionalidad, identidad y acción colectiva", a *Revista Internacional de Sociología*, vol. LXV, núm. 46, gener-abril, pgs. 63-86.
- AGUILÓ i LÚCIA, Lluís (2010), "Els entrebancs jurídics de la transició valenciana", a *Afers*, vol. XXV, núm. 67, pgs. 709-718.
- AGUILÓ i LÚCIA, Lluís (2005), "Balanz del desplegament de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià", a Manuel ALCARAZ RAMOS, Ferran ISABEL i VILAR i Josep OCHOA MONZÓ (editors), *Vint anys de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià*, Bromera, Alzira (València), pgs. 113-138.
- AIERDI URRAZA, Xabier (1989), "¿Es un contrasentido un nacionalismo tranquilo?", a *Inguruak*, núm. 5, setembre, pgs. 63-96.
- AIKANT, Satish (2010), "Reading Tagore: seductions and perils of nationalism", a *Asian*, vol. 4, núm. 1, pgs. 52-64.
- AJA FERNÁNDEZ, Eliseo (2003), *El Estado autonómico: federalismo y hechos diferenciales*, Alianza, Madrid.
- ALBEROLA i GARCIA, Pere (2002), "Estratègies polítiques i identitat col·lectiva al País Valencià", a *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 18, pgs. 7-26.
- ALBERTONI, Giuseppe (2004), "Europa in costruzione. La forza delle identità, la ricerca di unità (secoli IX-XIII)", a *Reti Medievali-Didattica* (Istituto Trentino di Cultura), monogràfics d'investigació i didàctica (http://www.storia.unive.it/_RM/didattica/strumenti/Albertoni.htm, visita gener de 2012).
- ALCAIDE HERNÁNDEZ, Francisco (2009), "El fútbol como fenómeno político", a Francisco ALCAIDE HERNÁNDEZ, *Fútbol. Fenómeno de fenómenos*, Lid, Madrid, pgs. 23-79.
- ALCARAZ RAMOS, Manuel; Ferran ISABEL i VILAR; i Josep OCHOA MONZÓ [editors] (2005), *Vint anys de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià*, Bromera, Alzira (València).
- ALCARAZ RAMOS, Manuel (2005), "Ara que té vint anys", a Manuel ALCARAZ RAMOS, Ferran ISABEL i VILAR i Josep OCHOA MONZÓ (editors), *Vint anys de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià*, Bromera, Alzira (València), pgs. 5-12.

ALCARAZ SANTONJA, Albert (2006), *Moros i cristians. Una festa*, Edicions del Bullent, Picanya (València).

ALCOBERRO PERICAY, Agustí [introducció i compilador] (2000), *Identitat i territori. Textos geogràfics del Renaixement*, Departament de Filologia Catalana (Secció Literatura) de la Universitat de Barcelona-Editorial Eumo (Universitat de Vic), Vic (Barcelona).

ALIENDE URTASUN, Ana (1999), *Elementos fundantes de la identidad colectiva navarra. De la diversidad social a la unidad política (1841-1936)*, Nafarroako Unibertsitate Publikoa-Haranburu, Pamplona (Navarra).

ALLARDT, Erik (1993), "The nation state and nationalism with different forms of technology", a Jyrki IIVONEN (editor), *The future of the Nation State in Europe*, Edward Elgar Publishing, Hants (Anglaterra), pgs. 87-103.

ALONSO, Belén (2006), "'No descubrir nuevas tierras sino ver con nuevos ojos'. Notas para pensar la identidad entre lo nacional y lo local", a DDAA, *Viejas y nuevas alianzas entre América latina y España : XII Encuentro de Latino Americanistas españoles, Santander, 21 al 23 de septiembre de 2006*, Consejo Español de Estudios Iberoamericanos, Madrid.

ALONSO DE LOS RÍOS, César (1999), *La izquierda y la nación. Una traición políticamente correcta*, Planeta, Barcelona.

ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO, Ignacio (2007), "El Islam y la identidad española: de Al-Ándalus al 11-M", a Carlos TAIBO ARIAS (dir.), *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Los Libros de la Catarata, Madrid, pgs. 267-290.

ÁLVARO ESTRAMIANA, José Luis (2008), "Representaciones sociales", a Román REYES SÁNCHEZ, *Terminología científico-social: aproximación crítica*, Anthropos, Barcelona. [Vocablo de 3a edició disponible on-line: http://www.ucm.es/info/eurotheo/diccionario/index_b.html].

AMIOT, Catherine E.; Roxane DE LA SABLONNIÈRE; Deborah J. TERRY & Joanne R. SMITH (2007), "Integration of social identities in the self: toward a cognitive-developmental model", a *Personality and Social Psychology Review*, vol. 11, núm. 4, novembre, pgs. 364-388.

ANDERSON, Benedict Richard O'Gorman (2001), "Western nationalism and eastern nationalism. Is there a difference that matters?", a *New Left Review*, núm. 9, maig-juny.

ANDERSON, Benedict Richard O'Gorman (1993), *Comunidades imaginadas. Reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic D.F.

ANDRÉS i ESTELLÉS, Vicent (1996), *Mural del País Valencià*, Tres i Quatre, València.

ANDRÉS PÉREZ, Josep (2006), "Una identitat en formació. El valencianisme polític, 1902-1923", a *Afers*, vol. XXI, núm. 55, pgs. 511-528.

ANDRÉS PÉREZ, Josep (2003), "El federalisme de Vicent Blasco Ibáñez i la qüestió valenciana", a *Afers*, vol. XVIII, núms. 44, pgs. 175-204.

ANGUERA NOLLA, Pere (2001), "Españolismo y catalanidad en la historiografía catalana decimonónica", a *Hispania: Revista Española de Historia*, Vol. 61, núm. 209, pgs. 907-932.

- APARICIO i PÉREZ, Josep (1985), "Persistència o canvi de la població valenciana" [sic], a DDAA, *Raons d'identitat: història i llengua*, Lo Rat Penat, València, pgs. 43-59.
- ARCHILÉS i CARDONA, Ferran (2010), "L'inevitable desencís. Joan Fuster i la transició democràtica (1976-1982)", a *Afers*, vol. XXV, núm. 67, pgs. 565-594.
- ARCHILÉS i CARDONA, Ferran (2006), "Acords i desacords. Valencianisme polític i identitat valenciana", a *Afers*, vol. XXI, núm. 55, pgs. 481-510.
- ARCHILÉS i CARDONA, Ferran (2005), "'Nosaltres, els valencians': narració i modernitat en la identitat valenciana", a *L'Avenç*, núm. 305, setembre, pgs. 36-40.
- ARCHILÉS i CARDONA, Ferran (2003), "Contra 'el fermaler verí centralista'. Gaetà Huguet i les possibilitats i els límits del federalisme al País Valencià", a *Afers*, vol. XVIII, núm. 44, pgs. 107-140.
- ARCHILÉS i CARDONA, Ferran (2002), "Una posteritat de paper. Una dècada d'edicions i estudis fusterians", a *Afers*, vol. XVII, núms. 42-43, pgs. 393-434.
- ARCHILÉS i CARDONA, Ferran & Manuel José MARTÍ MARTÍNEZ (2004), "La construcció de la regió com a mecanisme nacionalitzador i la tesi de la dèbil nacionalització espanyola", a *Afers*, vol. XIX, núm. 48, pgs. 265-308.
- ARDIT LUCAS, Manuel (2005), "La Guerra de Successió", a *Afers*, vol. XX, núm. 52, pgs. 515-519.
- ARGÜELLES ACOSTA, Pablo (2003), "Preguntar la identidad", a *Convergència*, núm. 32, maig-agost, pgs. 11-21.
- ARIAS DE BALBOA, Vicente & Antonio PÉREZ MARTÍN (1999), *El derecho de sucesión en el trono: la sucesión de Martín I el Humano (1410-1412)*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid.
- ARIEL DEL VAL, Fernando (2008), "Nación/nacionalismo", a Román REYES SÁNCHEZ, *Terminología científico-social: aproximación crítica*, Anthropos, Barcelona. [Vocablo de 3a edició disponible on-line: http://www.ucm.es/info/eurotheo/diccionario/index_b.html].
- ARIÑO VILLAROYA, Antonio (1992), *La ciudad ritual. La fiesta de las fallas*, Anthropos-Ministerio de Cultura, Barcelona.
- ARMSTRONG, John (2004), "Definitions, periodization, and prospects for the *longue durée*", a *Nations and Nationalism*, 10 (1/2), pgs. 9-18.
- ARMSTRONG, John (1982), *Nations before nationalism*, University of North Carolina Press, Chapel Hill (North Carolina, EUA).
- ARNAU ESPINOSA, José Antonio & Maximilià NIETO FERRÀNDEZ (2002), "Democràcia y sociedad moderna", a *Laberinto*, núm. 9, 13 pgs. Versió on-line: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=250458> (visita gener de 2012).
- ARNAUD, Pierre (1991), "Dividing and uniting: sports societies and nationalism, 1870-1914", a Robert TOMBS (editor), *Nationhood and nationalism in France: from Boulangism to the Great War, 1889-1918*, Routledge, Nova York (EUA), pgs. 182-194.

ARRIGHI, Giovanni (1999), *El largo siglo xx*, Akal, Madrid.

ARRIGHI, Giovanni (1998), "La globalización, la soberanía estatal y la interminable acumulación del capital", a *Revista Iniciativa Socialista*, núm. 48, març.

ARRIGHI, Giovanni (1993), "The three hegemonies of historical capitalism", a Jyrki IIVONEN (editor), *The future of the Nation State in Europe*, Edward Elgar Publishing, Hants (Anglaterra), pgs. 53-86.

B

BAČOVÁ, Viera (1998), "The construction of national identity –on primordialism and instrumentalism", a *Human Affairs*, vol. 8, núm. 1, pgs. 29-43.

BAIRNER, Alan (2001), *Sport, nationalism, and globalization*, State University of New York Press, Albany (Nova York, EUA).

BALANYÀ, Belén; Ann DOHERTY; Olivier HOEDEMAN; Adam MA'ANIT & Erik WESSELIUS (2002), *Europa S.A. La influencia de las multinacionales en la construcción de la UE*, Icaria, Barcelona.

BALIBAR, Étienne & Immanuel WALLERSTEIN (1991), *Raza, nación y clase*, Iepala, Madrid.

BALLESTER RODRÍGUEZ, Mateo (2011), "Auge y declive del patriotismo constitucional en España", a *X Congreso Español de Ciencia Política y de la Administración*, Murcia, 7-9 de setembre.

BAR-TAL, Daniel (1996), "Las creencias grupales como expresión de la identidad social", a José Fco. MORALES DOMÍNGUEZ i al., *Identidad social. Aproximaciones psicosociales a los grupos y a las relaciones entre grupos*, Promolibro, València, pgs. 255-285.

BARBÉ, Carlos (1984), "Identidad e identidades colectivas en el análisis del cambio institucional", a *Revista de Estudios Políticos*, núm. 37, gener-febrer, pgs. 67-87.

BARCELÓ BATISTE, Pedro & Juan José FERRER MAESTRO (2008), *Historia de la Hispania romana*, Alianza, Madrid.

BARRERA GONZÁLEZ, Andrés (1985), *La dialéctica de la identidad en Cataluña*, CIS, Madrid.

BARTH, Fredrik (1976), *Los grupos étnicos y sus fronteras*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic.

BASSOLS COMA, Martín (1983), *Código de los Estatutos de Autonomía de las Comunidades Autónomas (estudio comparativo)*, Instituto de Estudios de Administración Local, Madrid.

BASTIDA FREIXEDO, Xacobe (2007), "La senda constitucional. La nación española y la Constitución", a Carlos TAIBO ARIAS (dir.), *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Los Libros de la Catarata, Madrid, pgs. 113-158.

BAUMAN, Zygmunt (2005), *Identitat*, Universitat de València, València.

BAUMAN, Zygmunt (2001), *La sociedad individualizada*, Cátedra, Madrid.

BAUMAN, Zygmunt (1999), *Modernidad líquida*, Fondo de Cultura Económica, Buenos Aires (Argentina).

BAYDAL SALA, Vicent (2008), "Què som, i per què som com som. Un nou model interpretatiu per a l'evolució històrica de la identitat col·lectiva valenciana", a Manuel LANUSSE ALCOVER; Joan Alfred MARTÍNEZ SEGUÍ & August MONZON i ARAZO (eds.), *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització*, Universitat de València, València, pgs. 282-315.

BECK, Ulrich (1994), *La sociedad del riesgo. Hacia una nueva modernidad*, Paidós, Barcelona.

BÉJAR MERINO, Helena (2010), "La legitimidad moral del nacionalismo subestatal (el caso de España)", a *Revista Mexicana de Sociología*, núm. 3, pgs. 419-443.

BÉJAR MERINO, Helena (2008), *La dejación de España. Nacionalismo, desencanto y pertenencia*, Katz, Madrid.

BÉJAR MERINO, Helena (2007), "La investigación cualitativa aplicada al estudio del nacionalismo: el discurso neoespañolista", a *Empiria*, núm. 13, gener-juny, pgs. 11-34.

BÉJAR NAVARRO, Raul & Héctor Manuel CAPPELLO GARCÍA (1990), *Bases teóricas y metodológicas en el estudio de la identidad y el carácter nacionales*, Centro Regional de Investigaciones Multidisciplinarias-UNAM, Mèxic.

BELTRAN i CATALÀ, Adolf (2001), "Vigència del país perplex", a *Caràcters*, núm. 15, abril, pgs. 3-4.

BELTRAN i CATALÀ, Adolf (1994), *Un país possible (identitat valenciana i modernització)*, L'Eixam, Tavernes Blanques (València).

BELLIDO i SUAY, Ignaci; Lluís BERTOMEU i TORNER; & Josep Miquel BISBAL SANZ (1995), *L'únic valencianisme racional. L'emotiva polèmica valenciana*, Joventut Valencianista, València.

BELLÓ SERRAT, Vicent (1988), *La pesta blava*, Tres i Quatre, València.

BENDALA GALÁN, Manuel (2002), *Tartesios, íberos y celtas. Pueblos, culturas y colonizadores de la Hispania antigua*, Temas de Hoy, Madrid.

BENEGAS LYNCH, Alberto (1994), "Nacionalismo: cultura de la incultura", a *II^{as} Jornadas Liberales Iberoamericanas*, Benidorm (Alacant), octubre.

BENEYTO CABANES, Rafael (2012), *El finançament dels valencians. Una insuficiència històrica*, Fundació Nexa-Eds. Riurau, València.

BERAMENDI GONZÁLEZ, Justo (2003), "Nacionalismos, regionalismos y autonomía en la Segunda República", a *Pasado y Memoria-Revista de Historia Contemporánea*, núm. 2, pgs. 3-77.

BERAMENDI GONZÁLEZ, Justo & Ramón MÁIZ SUÁREZ (1991), *Los nacionalismos en la España de la II^a República*, Siglo XXI, Madrid.

- BERGER, Peter Ludwig & Thomas LUCKMANN (1968), *La construcción social de la realidad*, Amorrortu, Buenos Aires (Argentina).
- BERIAIN RAZKIN, Josetxo (1998), *La identidad colectiva: vascos y navarros*, Nafarroako Unibertsitate Publikoa-Haranburu, Alegia (Guipúscoa).
- BERTOMEU i TORNER, Lluís & Ignaci [sic] BELLIDO i SUAY (1999), *La unió del valencianisme (cap a un nacionalisme constructiu i majoritari)*, Joventut Valencianista, València.
- BILLIG, Michael (2006), *Nacionalisme banal*, Afers-Universitat de València, Catarroja (València).
- BLAS ARROYO, José Luis (2002), "The languages of the valencian educational system: the results of two decades of language policy", a *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, vol. 5, núm. 6, pgs. 318-338.
- BLAS ARROYO, José Luis (1993), *La interferència lingüística en València (direcció catalán→castellano). Estudio sociolingüístico*, Universitat Jaume I, Castelló de la Plana.
- BODOQUE ARRIBAS, Anselm (2011), "El model valencià de política lingüística", a *Revista de Llengua i Dret*, núm. 56, desembre, pgs. 143-171.
- BODOQUE ARRIBAS, Anselm (2009), *La política lingüística dels governs valencians (1983-2008). Un estudi de polítiques públiques*, Universitat de València, València.
- BODOQUE ARRIBAS, Anselm (2009), "Unió Valenciana (1982-2008). Una aproximación", a *Papers*, núm. 92, pgs. 197-225.
- BODOQUE ARRIBAS, Anselm (2003), "Els governs valencians (1983-2003). Una aproximació", a *Revista Valenciana d'Estudis Autònoms*, núm. 41-42, pgs. 225-247.
- BODOQUE ARRIBAS, Anselm (2000), "Partits polítics i conformació d'èlits polítiques autonòmiques. Transició política i partits polítics al País Valencià", a *Working Papers de l'Institut de Ciències Polítiques i Socials*, núm. 183, 36 pgs.
- BOIRA MAIQUES, Josep Vicent (2002), *EURAM 2010. La via europea*, Tres i Quatre, València.
- BOIRA MAIQUES, Josep Vicent (1992), "Geografia i control del territori. El coneixement i la defensa del litoral valencià al segle XVI: l'enginyer Joan Baptista Antonelli", a *Cuadernos de Geografía*, núm. 52, pgs. 183-199.
- BOISIER, Sergio (2005), "Crónica de una muerte frustrada: el territorio en la globalización. La recuperación de las políticas territoriales", a *Politika-Gizarte Zientzien Aldizkaria*, núm. 1, desembre, pgs. 11-25.
- BOIX i RICARTE, Vicent (2010), *Apuntes sobre los Fueros del antiguo Reino de Valencia*, Ajuntament de València, València.
- BOKSER LIWERANT, Judit & Alejandra SALAS-PORRAS (1999), "Globalización, identidades colectivas y ciudadanía", a *Política y Cultura*, 12, UAM-Xochimilco, Mèxic, pgs. 25-52.

BONFIL BATALLA, Guillermo (1973), "La regionalización cultural de México: problemas y criterios", a Guillermo BONFIL BATALLA i al., *Seminario sobre regiones y desarrollo en México*, Instituto de Investigaciones Sociales, Mèxic.

BONO i IRANZO, Raimon (2000), "El BNV i l'exaltació del centre regionalista", a *Lluita*, núm. 211, febrer-març.

BORJA i SANZ, Joan (2005), "L'ensenyament del valencià i en valencià als vint anys de l'aprovació de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià", a Manuel ALCARAZ RAMOS, Ferran ISABEL i VILAR i Josep OCHOA MONZÓ (editors), *Vint anys de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià*, Bromera, Alzira (València), pgs. 51-68.

BOURDIEU, Pierre (1980), "L'identité et la représentation", a *Actes des Recherches en Sciences Sociales*, núm. 35, pgs. 63-72.

BOUZA ÁLVAREZ, Fermín (1994), "Debatiendo con Norbert Elias: entre el yo y el nosotros", a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 65, pgs. 79-90.

BOYD, Carolyn P. (2006), "Covadonga y el regionalismo asturiano", a *Ayer*, núm. 64, pgs. 149-178.

BRAUDEL, Fernand (1984), *Civilización material, economía y capitalismo*, ss. xv-xviii, Alianza Editorial, Madrid.

BRENAN, Gerald (1962), *Le labyrinthe espagnol*, Ruedo Ibérico, París.

BREUILLY, John (1990), *Nacionalismo y Estado*, Pomares-Corredor, Barcelona.

BREWER, Marilyn B. (2001), "Superordinate goals versus superordinate identity as bases of intergroup cooperation", a Dora CAPOZZA & Rupert BROWN (editors), *Social identity processes*, Sage, Londres (Anglaterra), pgs. 117-132.

BROWN, Rupert (2000), "Social Identity Theory: past achievements, current problems and future challenges", a *European Journal of Social Psychology*, núm. 30, 745-778.

BRUBAKER, Rogers (1996), *Nationalism reframed: nationhood and the national question in the new Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.

BRUBAKER, Rogers (1992), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts, EUA).

BRUNI, Luigi (1988), *ETA. Historia política de una lucha armada (1ª parte)*, Txalaparta, Tafalla (Navarra).

BRZOWSKA-KRAJKA, Anna (2009), "Globalització i regionalisme: perills i oportunitats per a la cultura popular (des del punt de vista polonès)", a *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 34, pgs. 44-51.

BUCH i ROS, Roger (2012), *L'herència del PSAN. Les aportacions humanes i ideològiques del Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans (1968-1980) al sistema polític actual*, Base, Barcelona.

BUDRYTE, Dovile (2005), *Timing nationalism? Political community building in the post-soviet Baltic states*, Ashgate Publ., Aldershot (Hampshire, Anglaterra).

BURGUERA i ESCRIVÀ, Francesc de Paula (1991), *És més senzill encara, digueu-li Espanya*, Tres i Quatre, València.

BUSTOS GUADAÑO, Eduardo (2000), *La metáfora. Ensayos transdisciplinarios*, Fondo de Cultura Económica-UNED, Madrid.

C

CABEZAS LÓPEZ, Joan Manuel (2003), "Frontera, territorio e identidad: los etnosistemas", a *Nómadas-Revista Crítica de Ciencias Sociales y Jurídicas*, núm. 8.

CABEZAS LÓPEZ, Joan Manuel (2002), "Ètnia, territori i frontera: cap a una nova perspectiva al voltant de les identitats socials", a *Quaderns de l'ICA*, núm. 17-18, pgs. 99-118.

CABRERA VARELA, Julio (1994), "Las precondiciones sociales de la identidad colectiva en Galicia", a *Historia y Crítica*, vol. 4, pgs. 209-238.

CABRERA VARELA, Julio (1992), *La nación como discurso. El caso gallego*, CIS-Siglo XXI, Madrid.

CAEROLS PÉREZ, José Joaquín (2001), "El encuentro entre godos e hispanorromanos", a DD.AA., *Integrazione Mescolanza Rifiuto. Incontri di popoli, lingue e culture in Europa dall'Antichità all'Umanesimo*, Fondazione Niccolò Canussio, Roma (Itàlia), pgs. 199-238.

CAIRO CAROU, Heriberto (2008), "Territorialidad", a Román REYES SÁNCHEZ, *Terminología científico-social: aproximación crítica*, Anthropos, Barcelona. [Vocablo de 3a edició disponible on-line: http://www.ucm.es/info/eurotheo/diccionario/index_b.html].

CALAME, Claude (2007), "Identité et sujet de discours: soi-même comme les autres", a *Congrès de l'Association Française de Sémiotique-SÉMIO2007. Rencontres sémiotiques: les interfaces disciplinaires, des théories aux pratiques professionnelles*, Université Paris 4, 15-17 novembre.

CALHOUN, Craig [editor] (1994), *Social theory and the politics of identity*, Blackwell, Cambridge, Massachusetts (Estats Units d'Amèrica).

CALPE i CLIMENT, Àngel Vicent (1997), "The Valencian language: a hidden Romance language", a *Associació d'Escriptors en Llengua Valenciana* [sic], www.aellva.org (visita abril 2006).

CALPE i CLIMENT, Àngel Vicent (1995), *La guerra insidiosa. El valencianisme irresolut* [sic], Lo Rat Penat-Ajuntament de València, València.

CANET APARISI, Teresa (2010), "Conflictividad jurisdiccional en la Valencia moderna. Instancias enfrentadas y vías de solución", a *Studia Historica-Historia moderna*, núm. 32, pgs. 335-373.

CANTARO, Antonio (2006), *Europa soberana. La Constitución de la Unión entre guerra y derechos*, El Viejo Topo, Mataró (Barcelona).

CAPARRÓS GIRONÉS, Pau (2009), "Burguesia valenciana o valencianista i qüestió de noms", a Jordi MUÑOZ MENDOZA, (editor), *País Valencià, segle XXI. Ara, País Valencià. Reflexions i experiències de la generació que ve*, Universitat de València, València.

CAPARRÓS GIRONÉS, Pau (2007), "Les comarques centrals valencianes", a *Revista Crònica*, febrer.

CAPPELLO GARCÍA, Héctor Manuel (1996), "La conciencia nacional a lo largo de la frontera norte de México", a *Sociotam* (UAT), vol. VI, núm. 1, pgs. 9-26.

CAPPELLO GARCÍA, Héctor Manuel (1993), "Identidad y carácter nacionales. Estudio comparativo entre regiones del Occidente y del Bajío", a *Sociotam* (UAT), vol. III, núm. 2, juliol-desembre, pgs. 7-37.

CARRILLO CANÁN, Alberto (2003), "El guerrero en Hegel y el cristiano en Lutero", a *A Parte Rei-Revista de Filosofía*, núm. 30, novembre, pgs. 1-24.

CASESNOVES FERRER, Raquel & David SANKOFF (2004), "The valencian revival: why usage lags behind competence" a *Language in Society*, núm. 33 (1), pgs. 1-31.

CASESNOVES FERRER, Raquel & David SANKOFF (2003), "Identity as the primary determinant of language choice in Valencia", a *Journal of Sociolinguistics*, núm. 7 (1), pgs. 50-64.

CASQUETE BADALLO, Jesús (2003), "Norbert Elias: ensayo teórico acerca de las relaciones entre establecidos y forasteros", a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 104, pgs. 213-218.

CASTEL, Robert (1997), *La metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado*, Paidós, Barcelona.

CASTELLANO i AROLAS, Miquel (1985), "Introducció", a DD.AA., *Raons d'identitat: història i llengua*, Lo Rat Penat, València.

CASTELLÓ i COGOLLOS, Rafael (2002), "Economia dels intercanvis lingüístics", a *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 16, pgs. 195-215.

CASTELLÓ i COGOLLOS, Rafael (2001a), "Les posicions nacionals al País Valencià i Catalunya: diferències en la composició de la definició nacional de la realitat", a *Quaderns de Ciències Socials* (Fac. Ciències Socials, U. València), 5, pgs. 3-54.

CASTELLÓ i COGOLLOS, Rafael (2001b), *El país com a argument. Nacionalismes al País Valencià i Catalunya*, autor-editor.

CASTELLÓ i COGOLLOS, Rafael (2001c), "Nacionalismes i actituds lingüístiques al País Valencià: una aproximació", a Toni MOLLÀ i ORTS (editor), *Ideologia i conflicte lingüístic*, Bromera, Alzira (València), pgs. 145-200.

CASTELLÓ i COGOLLOS, Rafael (2000), "Algunes hipòtesis sobre els nacionalismes dels valencians", a *Diàlegs. Revista d'Estudis Polítics i Socials-INEHCA*, Barcelona. pgs. 57-90.

CASTELLS ARTECHE, Luis [coord.] (2006), *Del territorio a la nación: identidades territoriales y construcción nacional*, Biblioteca Nueva, Madrid.

CASTELLS OLIVÁN, Manuel (1998), *La era de la información. Economía, sociedad y cultura. Volumen II: el poder de la identidad*, Alianza, Madrid.

CASTRO NOGUEIRA, Luis Alfonso (1997), *La risa del espacio. El imaginario espacio-temporal en la cultura contemporánea: una reflexión sociológica*, Tecnos, Madrid.

CAP-Conselleria d'Administració Pública (1988), *Proposta de demarcacions territorials homologades*, Generalitat Valenciana, València.

CAZORLA PÉREZ, José (1999), "Unos más iguales que otros", a *Estudios Regionales*, núm. 54, pgs. 309-314.

CHAMPOLLION, Pierre (2006), "Territory and territorialization: present state of the caENTI thought", a les actes de *International Conference of Territorial Intelligence*, 20-22 de setembre, Alba Iulia (Romania), pgs. 52-59.

CINGOLANI, Stefano Maria (2008), "Memòria, llinatge i poder: Jaume I i la consciència històrica", a *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XIX, pgs. 101-127.

CINGOLANI, Stefano Maria (2006), "'Seguir les vestigies dels antecessors'. Llinatge, reialesa i historiografia a Catalunya des de Ramon Berenguer IV a Pere II (1131-1285)", a *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 36/1, gener-juny, pgs. 201-240.

CÍSCAR RAMÍREZ, Lorena; David GONZÁLEZ MARTÍNEZ; & Pablo PÉREZ LEDO (2002), "Lleialtats i actituds lingüístiques al País Valencià", a *Noves SL Revista de Sociolingüística*, primavera, 8 pgs.

CLARK, Bruce (2006), *Twice a stranger: how mass expulsion forged modern Greece and Turkey*, Granta, Londres (Anglaterra).

CLARK, Robert P. (1992), "Democracia española y autonomía regional: el sistema de las comunidades autónomas y el autogobierno para las patrias étnicas", a Joseph R. RUDOLPH & Robert J. THOMPSON (compiladors), *Política etnoterritorial. Desafíos en las democracias occidentales*, Pomares-Corredor, Barcelona, pgs. 24-55.

CLIMENT-FERRANDO, Vicent (2005), "The origins and evolution of language secessionism in Valencia. An anaysis from the transition period until today", a *CIEMEN Mercator-Working Papers*, núm. 18, 54 pgs.

COLLER i PORTA, Xavier & Rafael CASTELLÓ i COGOLLÓS (1999), "Las bases sociales de la identidad dual: el caso valenciano", a *REIS*, núm. 88, pgs. 155-183.

COLOMÉ i GARCIA, Gabriel (2007), "Una nota sobre deporte y política", a Carlos TAIBO ARIAS (dir.), *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Los Libros de la Catarata, Madrid, pgs. 377-382.

COLOMER FERRÀNDIZ, Agustí (1988), "Cap a la construcció d'un nou valencianisme", a DDAA, *Document 88. Destinat (sobretot) a nacionalistes*, Tres i Quatre, València, pgs. 83-124.

COLOMINES i COMPANYS, Agustí (2001), "Tradición y modernidad en la cultura del catalanismo", a *Historia social*, núm. 40, pgs. 97-114.

- COMPANY MATEO, Rafael (1988), "De impura denominatione", a DDAA, *Document 88. Destinat (sobretot) a nacionalistes*, Tres i Quatre, València, pgs. 239-374.
- CONILL RIPOLLÉS, Josep Joan (2003), "La situació del valencià segons la sociolingüística no institucional (1998-2002)", a *Noves SL Revista de Sociolingüística*, primavera, 9 pgs.
- CONNOR, Walker (2004), "The timelessness of nations", a *Nations and Nationalism*, 10 (1/2), pgs. 35-47.
- CONNOR, Walker (1998), *Etnonacionalismo*, Trama, Madrid.
- CONVERSI, Daniele (2007), "Homogenisation, nationalism and war: should we still read Ernest Gellner?", a *Nations and Nationalism*, 13 (3), pgs. 371-394.
- CONSTANTE LÓPEZ, Alberto (2006), "Derrida, memoria de la exclusión", a *A Parte Rei-Revista de Filosofia*, núm. 43, gener, pgs. 1-6.
- CONTRERAS PELÁEZ, Francisco José (2002), "Cinco tesis sobre el nacionalismo", a *Revista de Estudios Políticos*, Nova Època, núm. 118, octubre-desembre, pgs. 257-290.
- CORDOBA GARCÍA, David (2003), "Identidad sexual y performatividad", a *Athenea Digital* (UAB), núm. 4, tardor, pgs. 87-96.
- COSCOLLA SANZ, Vicente (2002), *València musulmana*, Carena, València.
- CRESPO SOGAS, Patrícia & Martí GUASCH MERCADÉ (2012), "Distribució territorial de la inversió pública de l'estat espanyol", a *Documents de l'Observatori de l'EURAM*, núm. 2, febrer.
- CROWLEY, John (1993), "Etnicidad, nación y contrato social", a Gil DELANNOI & Pierre-André TAGUIEFF (compiladors), *Teorías del nacionalismo*, Paidós, Barcelona, pgs. 255-309.
- CUCÓ GINER, Alfons (2002), *Roig i blau. La transició democràtica valenciana*, Tàndem, València.
- CUCÓ GINER, Alfons (1989), *País i Estat: la qüestió valenciana*, Tres i Quatre, València.
- CUCÓ GINER, Alfons (1977), "Dinàmica dels Països Catalans: una perspectiva valenciana", a DD.AA., *Fet nacional i canvi social al País Valencià*, L'Estel, València, pgs. 35-47.
- CUCÓ GINER, Alfons (1971), *El valencianisme polític 1874-1936*, Lavinia, Barcelona.

D

- DAHRENDORF, Ralph (1990), *El conflicto social moderno*, Mondadori, Barcelona.
- DDAA (2005), *Nosaltres exvalencians. Catalunya vista des de baix*, L'Esfera dels Llibres, Barcelona.
- DDAA (1996), *Novenes Jornades: Projecte nacional, identitat i convivència: el País Valencià*, Ajuntament d'Elx, Elx.
- DDAA (1996a), *Comunitat lingüística i espais comunicatius (V Jornades de Sociolingüística)*, Ajuntament d'Alcoi, Alcoi (Alacant).

- DDAA (1996b), *La qüestió nacional: un debat obert*, Fundació Pere Ardiaca, Barcelona.
- DDAA (1995), *La política lingüística a l'estat espanyol: balanç i perspectives (IV Jornades de Sociolingüística)*, Ajuntament d'Alcoi, Alcoi (Alacant).
- DDAA (1994), *Cap a una València lliure. Exercicis de metavalencianisme*, Joventut Valencianista, València.
- DDAA (1988), *Document 88. Destinat (sobretot) a nacionalistes*, Tres i Quatre, València.
- DDAA (1987), *Debat. Propostes nacionals per a un poble*, CEIC-Alfons el Vell, Oliva (València).
- DDAA (1985), *Raons d'identitat. Historia i llengua*, Lo Rat Penat, València.
- DDAA (1977), *Fet nacional i canvi social al País Valencià*, L'Estel, València.
- DDAA (1976), *El marxismo y la cuestión nacional*, Avance, Barcelona.
- DE AYALA MARTÍNEZ, Carlos (2007), "Reconquista, cruzada y órdenes militares", a Esteban SARASA SÁNCHEZ (coord.), *Las Cinco Villas aragonesas en la Europa de los siglos XII y XIII: de la frontera natural a las fronteras políticas y socioeconómicas (foralidad y municipalidad)*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, pgs. 23-38.
- DE BLAS GUERRERO, Andrés (1995), "Mazzini y la Europa nacional", a *Claves de Razón Práctica*, núm. 52, pgs. 64-66.
- DE BLAS GUERRERO, Andrés (1989), *Sobre el nacionalismo español*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid.
- DE FONTCUBERTA BALAGUER, María del Mar (1997), "La identidad regional de los medios", a *Cuadernos de Información*, núm. 12, pgs. 44-50.
- DE FRANCISCO DÍAZ, Andres & Fernando AGUIAR GONZÁLEZ (2003), Identidad, normas e intereses, a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas-REIS*, núm. 104, pgs. 9-27.
- DE LOS REYES, María Cristina (2001), "Identidad y exclusión de la vejez en la sociedad globalizada", a *I Jornadas Agora Philosophica. El concepto de identidad: teoría y praxis*, Universidad Nacional de Mar del Plata (Argentina), 19-22 de setembre, 8 pgs.
- DE LUCAS VAL, Núria (2005), "Catalunya i Castella al segle XVII: 'nosaltres i els altres'. Fonts per a l'estudi de les identitats nacionals", a *Manuscrits*, núm. 23, pgs. 185-188.
- DE TORO DE SANTOS, Suso (2004), *Espanyols tots*, Bromera, Alzira (València).
- DEL ESTAL GUTIÉRREZ, Juan Manuel (1986), "Vicisitudes del Reino de Denia en los dos tercios últimos del siglo XIII", a *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 4-5, pgs. 49-66.
- DEL ROMERO RENAU, Luis (2010), "Dos décadas de urbanismo-espectáculo en España: los grandes eventos como motor de cambio urbano", a *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 53, pgs. 309-327.
- DEFEZ i MARTÍN, Antoni (2009), *Realisme i nació: un assaig de filosofia impura*, Tres i Quatre, València.

- DELANNOI, Gil & Pierre-André TAGUIEFF [compiladors] (1993), *Teorías del nacionalismo*, Paidós, Barcelona.
- DELEUZE, Gilles (1996), *La imagen-movimiento*, Paidós, Barcelona.
- DELGADO MOREIRA, Juan Manuel (1997), "Cultural citizenship and the creation of european identity", a *Electronic Journal of Sociology*, vol. 2, núm. 3, març.
- DELLA PERUTA, Franco (2002), "Nascita e declino dell'identità nazionale", al Congrés *Identità e conflitti nel mondo contemporaneo*, ARIFS-Università di Torino, 23 de novembre, Brescia.
- DEMÒSTENES (2000), *Discursos políticos y privados*, Gredos, Madrid.
- DERRIDA, Jacques & Elisabeth ROUDINESCO (2001), *De quoi demain... Dialogues*, Fayard-Galilée, París.
- DERRIDA, Jacques (1989), *Márgenes de la filosofía*, Cátedra, Madrid.
- DESCHAMPS, Jean Claude & Thierry DEVOS (1996), "Relaciones entre identidad social e identidad personal", a José Francisco MORALES DOMÍNGUEZ i al., *Identidad social. Aproximaciones psicosociales a los grupos y a las relaciones entre grupos*, Promolibro, València, pgs. 39-55.
- DESILET, Gregory (2007), "Derrida and nonduality: on the possible shortcomings of nondual spirituality", a *Integral World*, <http://www.integralworld.net/desilet2.html> (visita gener de 2012).
- DEUTSCH, Karl Wolfgang (1953), *Nationalism and social communication: an inquiry into the foundations of nationalism*, The Technology Press of the MIT-John Wiley & Sons-Chapman and Hall, Cambridge (Massachusetts, EUA).
- DEVALL, Bill & George SESSIONS (1985), *Deep ecology: living as if nature mattered*, Gibbs M. Smtih Publishers, Salt Lake City (Utah, EUA).
- DÍAZ-CARRERA, César (1981), "El problema de la estructuración político-territorial de España: una aproximación histórico-politológica", a *Revista de Política Comparada*, núm. 3, pgs. 137-161.
- DÍAZ-SALAZAR, Rafael (2006), *El factor católico en la política española. Del nacionalcatolicismo al laicismo*, PPC, Madrid.
- DOISE, Willem (1996), "Representaciones sociales en la identidad personal", a José Fco. MORALES DOMÍNGUEZ i al., *Identidad social. Aproximaciones psicosociales a los grupos y a las relaciones entre grupos*, Promolibro, València, pgs. 17-37.
- DOISE, Willem & Augusto PALMONARI (1986), *L'étude des représentations sociales*, Delachaux et Niestlé, París.
- DOMÍNGUEZ PÉREZ, Marta (2003), *Identidad local y política municipal en la periferia metropolitana de Madrid*, Universidad Complutense de Madrid (tesi doctoral), Madrid.

DOMÍNGUEZ i ROMERO, Martí (2009), "Fusterians versus qui?", a Antoni FURIÓ i DIEGO; Gustau MUÑOZ VEIGA & Pau VICIANO i NAVARRO [eds.] (2009), *País Valencià, segle XXI. Vint-i-una reflexions crítiques*, Universitat de València, València.

DONCEL ABAD, David (2006), "Problemática de categorización de identidades colectivas", a *XII Congreso de Sociología de la Educación-La Escuela del Siglo XXI: la educación en un tiempo de cambio social acelerado*, Logroño (La Rioja), 14-15 setembre, 17 pgs.

DURKHEIM, Émile (1987), *La división del trabajo social*, Akal, Madrid.

E

ECHENIQUE ELIZONDO, María Teresa (2001), "La lengua vasca y el estudio de su historia", a *Hispanica Polonorum*, núm. 3, pgs. 87-101.

EISENSTADT, Shmuel Noah & Bernhard GIESEN (1995), "The construction of collective identity", a *Archives Européennes de Sociologie*, vol. XXXVI, núm. 1, pgs. 72-102.

ELIAS, Norbert (1990), *La sociedad de los individuos*, Península, Barcelona.

ELIAS, Norbert (1988), *El proceso de la civilización. Investigaciones sociogenéticas y psicogenéticas*, Fondo de Cultura Económica, Madrid.

ELIAS, Norbert (1982), *La sociedad cortesana*, Fondo de Cultura Económica, Madrid.

ELIAS DE TEJADA, Francisco (1948), *Las Españas. Formación histórica, tradiciones regionales*, Marsal, Madrid.

ELZO IMAZ, Javier (2005), "España: entre el localismo y la globalidad", a *Quaderns de la Mediterrània*, núm. 5, pgs. 65-76.

ENGELHARDT, Juliane (2007), "Patriotism, nationalism and modernity: the patriotic societies in the Danish conglomerate state, 1769-1814", a *Nations and Nationalism*, 13 (2), pgs. 205-223.

ERCEGOVAC, Peter Anthony (1999), *Competing national ideologies. Cyclical responses: the mobilisation of the Irish, Basque and Croat national movements to rebellion against the State*, University of Sidney, Sidney (Australia).

ERIKSEN, Thomas Hylland (2007), "Nationalism and the Internet", a *Nations and Nationalism*, 13 (1), pgs. 1-17.

ERIKSON, Erik Homburger (1992), *Identidad, juventud y crisis*, Taurus, Madrid.

ESCARTÍ SORIANO, Vicent Josep (2011), "Aproximación a la literatura en catalán en el Reino de Valencia durante la Edad Moderna (s. XVI-XIX)", a *Espéculo*, núm. 47, març-juny.

ESCARTÍ SORIANO, Vicent Josep (2001), "Joaquim Aierdi i les *Notícies de València i son regne*", a *Caplletra*, núm. 31, tardor, pgs. 75-88.

ESPADA RAMOS, María Luisa (2001), "Los derechos sociales en la Unión Europea: mercado o justicia", a *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*, núm. 35, pgs. 23-57.

ESPUNY DOMINGO, Maria Cinta (2002), "L'origen de l'estat i l'obediència civil en Hume", a *A Parte Rei-Revista de Filosofia*, núm. 23, setembre, pgs. 1-27.

ETHERINGTON, John (2003), *Nationalism, national identity and territory. The case of Catalonia*, Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral), Barcelona.

EZEIZABARRENA SÁENZ, Xabier (2008), "Los derechos históricos de Euskadi y su actualización: una apuesta por la soberanía compartida", a *Ius Fugit*, núm. 15, pgs. 239-302.

F

FÀBREGA i COLOM, Jaume (2000), *La cultura del gust als Països Catalans*, El Mèdol, Tarragona.

FARIÑAS DULCE, María José (2005), "Identidad y cultura entre lo global y lo local. *Negociando un Modus Vivendi*", a *Politika*, núm. 1, desembre, pgs. 51-61.

FELIPO ORTS, Amparo (2010), "Servicios y donativos de la ciudad de Valencia a la monarquía durante la revuelta catalana", a *Studia Historica-Historia Moderna*, núm. 32, pgs. 305-333.

FENTON, Steve (2007), "Indifference towards national identity: what young adults think about being English and British", a *Nations and Nationalism*, 13 (2), pgs. 321-339.

FERNÁNDEZ PARRATT, Sonia (2001), "La *glocalización* de la comunicación", a *Ámbitos*, núms. 7-8, segon semestre, pgs. 151-163.

FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier (2005), "Estado, nación y patria en el lenguaje político español. Datos lexicométricos y notas para una historia conceptual", a *Revista de Historia Militar*, núm. 1, pgs. 159-220.

FERNÁNDEZ STEINKO, Armando (2010), "Cambio del modelo productivo: hacia una economía solidaria de toda la casa", a *El Viejo Topo*, núm. 273, pgs. 44-51.

FERNÁNDEZ STEINKO, Armando (2004), *Clase, trabajo y ciudadanía: introducción a la existencia social*, Biblioteca Nueva, Madrid.

FERRANDO BADÍA, Juan (1977), "El regionalismo en Europa", a *Revista de Estudios Políticos*, núm. 216, pgs. 9-56.

FERRANDO FRANCÉS, Antoni & Miquel NICOLÀS AMORÓS (1997), *Panorama d'història de la llengua*, Tàndem, València.

FICHTE, Johann Gottlieb (1988), *Discursos a la nación alemana*, Tecnos, Madrid.

FIGUERES GÓRRIZ, Ascensió (2005), "L'Acadèmia Valenciana de la Llengua dins del procés de normalització del valencià", a Manuel ALCARAZ RAMOS, Ferran ISABEL i VILAR i Josep OCHOA MONZÓ (editors), *Vint anys de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià*, Bromera, Alzira (València), pgs. 99-111.

FINKIELKRAUT, Alain (1990), *La derrota del pensamiento*, Anagrama, Barcelona.

FINN, Gerry P.T. & Richard GIULIANOTTI [eds.] (2000), *Football culture. Local contests, global visions*, Frank Cass Publishers, Londres (Anglaterra).

FLOR i MORENO, Vicent (2010), "El 'capgirament'. La irrupció del blaverisme", a *Afers*, vol. XXV, núm. 67, pgs. 683-708.

FLOR i MORENO, Vicent (2009), *L'anticatalanisme al País Valencià: identitat i reproducció social del discurs del 'blaverisme'*, Universitat de València (tesi doctoral), València.

FLOR i MORENO, Vicent (1994), "Breu anàlisi dels valencianismes polítics actuals" [sic], a DDAA, *Cap a una València lliure. Exercicis de metavalencianisme*, Joventut Valencianista, València, pgs. 27-98.

FONTANA i LÀZARO, Josep (1996), "Ponència inaugural", a DD.AA., *La qüestió nacional: un debat obert*, Fundació Pere Ardiaca, Barcelona.

FONTANA i LÀZARO, Josep (1993), *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)* [vol. 5 de la *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar], Edicions 62, Barcelona.

FORCADELL ÀLVAREZ, Carlos [editor] (1998), *Nacionalismo e historia*, Institución "Fernando el Católico", Saragossa.

FORCADELL SAPORT, Josep & Ferran ISABEL i VILAR [editors] (2007), *A Alacant en valencià. Observatori de la Llengua (2003/05)*, Universitat d'Alacant, Alacant.

FORCADELL SAPORT, Josep & Ferran ISABEL i VILAR [editors] (2004), *El valencià a Alacant. Observatori de la Llengua (2002/03)*, Universitat d'Alacant, Alacant.

FORERO CASTILLO, Nancy Andrea (2009), "Nacionalismo, constitucionalismo y Estado-Nación emergente en Colombia", a *Via Iuris*, núm. 6, pgs. 33-53.

FOSTER, John Bellamy & Fred MAGDOFF (2009), *La gran crisis financiera. Causas y consecuencias*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic.

FRANCH i FERRER, Vicent (1988), "Memòria històrica i consciència nacional comunitària", a DDAA, *Document 88. Destinat (sobretot) a nacionalistes*, Tres i Quatre, València, pgs. 9-81.

FRIEDMAN, Jonathan (2001), *Identidad cultural y proceso global*, Amorrortu, Buenos Aires (Argentina).

FRIESE, Heidrun (2004), "La otredad de Europa", a *Política y Sociedad*, vol. 41, núm. 3, pgs. 99-112.

FUKUYAMA, Francis (1992), *El fin de la historia y el último hombre*, Planeta, Barcelona.

FURIÓ i DIEGO, Antoni (2007), *El rei conqueridor. Jaume I: entre la història i la llegenda*, Bromera, Alzira (València).

FURIÓ i DIEGO, Antoni (1995), *Història del País Valencià*, Alfons el Magnànim, València.

FURIÓ i DIEGO, Antoni; Gustau MUÑOZ VEIGA & Pau VICIANO i NAVARRO [eds.] (2009a), *País Valencià, segle XXI. Vint-i-una reflexions crítiques*, Universitat de València, València.

FURIÓ i DIEGO, Antoni; Gustau MUÑOZ VEIGA & Pau VICIANO i NAVARRO [eds.] (2009b), *País Valencià, segle XXI. Noves reflexions crítiques*, Universitat de València, València.

FUSI AIZPURUA, Juan Pablo (2003), "Nacionalismo y liberación nacional. La tragedia argelina y los 'condenados de la tierra'", a *Claves de Razón Práctica*, núm. 130, pgs. 12-19.

FUSI AIZPURUA, Juan Pablo (2000), "Los nacionalismos y el Estado español: el siglo xx", a *Cuadernos de Historia Contemporánea*, núm. 22, pgs. 21-52.

FUSI AIZPURUA, Juan Pablo (1992), "La aparición de los nacionalismos", a *Revista del Centro de Estudios Constitucionales*, núm. 11, gener-abril, pgs. 181-194.

FUSTER i ORTELLS, Joan (1983), *Veure el País Valencià*, Destino, Barcelona.

FUSTER i ORTELLS, Joan (1979), *Destinat (sobretot) a valencians*, 3 i 4, València.

FUSTER i ORTELLS, Joan (1978), *El blau en la senyera*, Eliseu Climent, València.

FUSTER i ORTELLS, Joan (1976), *Un país sense política*, La Magrana, Barcelona.

FUSTER i ORTELLS, Joan (1962), *Nosaltres els valencians*, Edicions 62, Barcelona.

FUSTER i ORTELLS, Joan (1962a), *Qüestió de noms*, Aportació Catalana, Barcelona.

G

GALTUNG, Johan (1980), "The basic needs approach", a Katrin LEDERER (editora), *Human needs. A contribution to the current debate*, Oelgeschleger, Gunn & Hain, Cambridge (Massachusetts, EUA), pgs. 55-126.

GARCÉS RAMÓN, Joan Enric (1996), *Soberanos e intervenidos: estrategias globales, americanos y españoles*, Siglo XXI, Madrid.

GARCÍA ALONSO, Maritza & Cristina BAEZA MARTÍN (1996), *Modelo teórico para la identidad cultural*, Centro de Investigación y Desarrollo de la Cultura Cubana "Juan Marinello", La Habana (Cuba).

GARCÍA CALVO, Agustín (1988), "Identidad", a Román REYES SÁNCHEZ, *Terminología científico-social: aproximación crítica*, Anthropos, Barcelona, pgs. 465-468.

GARCÍA DE CORTÁZAR RUIZ DE AGUIRRE, Fernando (2008), "Claves de un bicentenario", a Emilio DE DIEGO GARCÍA (dir.), *El nacimiento de la España contemporánea. Congreso Internacional Bicentenario de la Guerra de la Independencia*, Actas, Madrid, pgs. 437-448.

GARCÍA DE CORTÁZAR RUIZ DE AGUIRRE, Fernando (2005), *Atlas de historia de España*, Planeta, Barcelona.

GARCÍA DE CORTÁZAR RUIZ DE AGUIRRE, Fernando (2004), *Los mitos de la historia de España*, Planeta, Barcelona.

GARCÍA FERRANDO, Manuel & Antonio ARIÑO VILLARROYA (1998), "Postmaterialismo e identidad colectiva en la Comunidad Valenciana", a *Revista Valenciana d'Estudis Autònoms*, número 24, Tercer Trimestre, pgs. 49-67.

GARCÍA FERRANDO, Manuel, Eduardo LÓPEZ-ARANGUREN QUIÑONES & Miguel BELTRÁN VILLALBA (1994), *La conciencia nacional y regional en la España de las autonomías*, CIS, Madrid.

GARCÍA GARCÍA, Juan (1994), "Nación, identidad y paradoja: una perspectiva relacional para el estudio del nacionalismo", a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas-REIS*, núm. 67, pgs. 165-183.

GARCIA ILLA, Josep (1996a), "Elements per a una caracterització marxista de la nació", a DD.AA., *La qüestió nacional: un debat obert*, Fundació Pere Ardiaca, Barcelona, pgs. 139-160.

GARCIA ILLA, Josep (1996b), "El País Valencià i els Països Catalans", a DD.AA., *La qüestió nacional: un debat obert*, Fundació Pere Ardiaca, Barcelona, pgs. 139-160.

GARCÍA NEGRO, María Pilar (2002), "Prólogo-carta a Rafael Lluís Ninyoles", a Rafael Lluís NINYOLES, *Nai España. Aproximación ó nacionalismo español*, Laiovento, A Coruña, pgs. 14-15.

GARCÍA-ZÚÑIGA, Mario (1993), "Haciendas forales y reformas borbónicas: Navarra 1700-1808", a *Revista de Historia Económica-Journal of Iberian and Latin American Economic History*, any 11, núm. 2, pgs. 307-334.

GARRIDO LÓPEZ, Carlos (2002), "El regionalismo 'funcional' del régimen de Franco", a *Revista de Estudios Políticos*, núm. 115, gener-març, pgs. 111-127.

GARRIGA ZUCAL, José (2007), "Entre identidades nacionales y locales. Los simpatizantes de un club de fútbol argentino ante los avatares de su selección nacional", a *Papeles del CEIC*, vol. 2, núm. 30, 14 pgs.

GASCÓ ESCUDERO, Patrícia (2010), "Els discursos identitaris a la UCD-València (1977-1982)", a *Afers*, vol. XXV, núm. 67, pgs. 641-664.

GEERTZ, Clifford (1987), *La interpretación de las culturas*, Gedisa, Mèxic.

GELLNER, Ernest (1998), *Nacionalisme*, Afers, Catarroja (València).

GELLNER, Ernest (1995), "Do nations have navels?", a *The Warwick Debates on Nationalism*, Warwick University, Warwick (Anglaterra); versió on-line en <http://www.lse.ac.uk/collections/gellner/Warwick.html> (visita gener de 2012).

GELLNER, Ernest (1993a), "Nationalism and the development of european societies", a Jyrki IIVONEN (editor), *The future of the Nation State in Europe*, Edward Elgar Publishing, Hants (Anglaterra), pgs. 19-30.

GELLNER, Ernest (1993b), "Nationalism", a William OUTHWAITE & Tom BOTTOMORE (editors), *Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Thought*, Basil Blackwell, Oxford (Anglaterra).

GELLNER, Ernest (1983), *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, Ithaca (Nova York, EUA).

GENIOLA, Andrea (2009), "Erudición y particularismo. Sobre la oferta 'regional' franquista", a *VIIº Encuentro de Investigadores sobre el Franquismo*, 11-13 de novembre, Santiago de Compostel·la (La Coruña).

- GERGEN, Kenneth J. (1997), *El Yo saturado: dilemas de identidad en el mundo contemporáneo*, Paidós, Barcelona.
- GIACOPUCCI, Giovanni (1992), *ETA. Historia política de la lucha armada (2ª parte)*, Txalaparta, Tafalla (Navarra).
- GIDDENS, Anthony (1995), *Modernidad e identidad del yo. El yo y la sociedad en la época contemporánea*, Península, Barcelona.
- GIDDENS, Anthony i altres (1988), *Habermas y la modernidad*, Cátedra, Madrid.
- GIMBER, Arno (2008), "Mito y mitología en el romanticismo alemán", a *Amaltea-Revista de Mitocrítica*, núm. 0, pgs. 13-24.
- GIMÉNEZ MONTIEL, Gilberto (1994), "Apuntes para una teoría de la región y de la identidad regional", a *Estudios sobre las Culturas Contemporáneas*, vol. VI, núm. 18, pgs. 165-173.
- GIMENO BETÍ, Lluís (2005), *Els orígens de la llengua*, Bromera, Alzira (València).
- GINÉS i SÀNCHEZ, Xavier; Marina REQUENA i MORA; Manuel RODRÍGUEZ VICTORIANO; Rafael XAMBÓ i OLMOS (2010), "Democratitzant la democràcia: la participació ciutadana des de baix. La capacitat transformadora com a variable", a *1er Congrés Valencià de Sociologia*, 29-30 de gener, Universitat de València.
- GIRÓ MARTÍ, Francesc Xavier (2002), "Periódicos y construcción nacional", a *Zer-Revista de Estudios de Comunicación*, núm. 12, maig.
- GIRÓN CALERO, Miguel Ángel (1996), "Nosotros, la organización y el enemigo", a Antonio MORALES TORO & Javier ORTEGA PÉREZ, *El lenguaje de los hechos. Ocho ensayos en torno a Buenaventura Durruti*, Los Libros de la Catarata, Madrid, pgs. 55-67.
- GIRÓN GARROTE, José (2002), "Los Balcanes: del Congreso de Berlín al nacimiento de Yugoslavia (1878-1918)", a *Investigaciones Históricas*, núm. 22, pgs. 237-256.
- GIRONA ALBUIXECH, Albert (2006), "El valencianisme polític a la ciutat de València durant la Guerra Civil", a *Afers*, vol. XXI, núm. 55, pgs. 529-556.
- GISBERT i SEMPERE, Toni (2007), *Quan el mal ve d'Espanya. El País Valencià més enllà dels tòpics*, Columna, Barcelona.
- GOFFMAN, Erving (1970), *Estigma. La identidad deteriorada*, Amorrortu, Buenos Aires (Argentina).
- GOLDSTEIN, Jonah & Jeremy RAYNER (1994), "The politics of identity in late modern society", a *Theory and Society*, núm. 23, juny, pgs. 367-384.
- GÓMEZ i LABRADO, Víctor (2007), *Enric Morera. Política per a un País*, Bromera, Alzira (València).
- GONZÁLEZ CANGAS, Yanko & Ricardo MOLINA VERDEJO (2006), "Frontera, territorio, identidad e historia: entrevista a Jorge Pinto R.", a *Revista Austral de Ciencias Sociales*, núm. 11, pgs. 115-142.

- GONZÁLEZ GARCÍA, Begoña (2004), "El concepto de identidad en Th. W. Adorno", a *Nómadas-Revista Crítica de Ciencias Sociales y Jurídicas*, Monográfico núm. 0 (Adorno), pgs. 1-13.
- GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, Ángel & Fernando VICENTE JARA (2002), "Concepto y misión de la Universidad. De Ortega y Gasset a la reforma universitaria del nacional-catolicismo", a *Revista Española de Educación Comparada*, núm. 8, pgs. 137-174.
- GONZÁLEZ LIZONDO, Vicente (1995), *No sin nosotros. Consideraciones sobre la personalidad valenciana*, Unio Valenciana [sic], València.
- GONZÁLEZ PÉREZ, Jesús M. (2003), "La pérdida de espacios de identidad y la construcción de lugares en el paisaje turístico de Mallorca", a *Boletín de la AGE*, núm. 35, pgs. 137-152.
- GONZÁLEZ-RAMALLAL, Manuel Eduardo (2008), "La identidad contada: la información deportiva en torno a la selección española de fútbol", a *Universitas Humanística*, núm. 66, juliol-deseembre, pgs. 219-238.
- GONZÀLEZ i VILALTA, Arnau (2004), "La minoría catalana en las Cortes Constituyentes (1931-1933)", a *Ayer*, núm. 56, pgs. 221-244.
- GOODMAN, James (2002), "Nationalism and globalism: social movement responses", a *The International Scope*, vol. 4, issue 8, hivern.
- GRAMSCI, Antonio (2000), *Cuadernos de la cárcel*, Ed. Era-Benemérita Universidad Autónoma de Puebla, Mèxic DF.
- GRASA HERNÁNDEZ, Rafael (1996), "El ressorgiment de les identitats: com repensar els nacionalismes i l'autodeterminació", a DDAA, *La qüestió nacional: un debat obert*, Fundació Pere Ardiaca, Barcelona, pgs. 67-76.
- GRAY, John (2000), *Falso amanecer. Los engaños del capitalismo global*, Paidós, Barcelona.
- GREENBERG, William J. (1997), "Identidad, ontología y el problema de Frege", a *Seminario de Filosofía* de la Facultad de Humanidades de la Universidad de Puerto Rico, octubre, 5 pgs.
- GREENFELD, Liah (2005), "Nationalism and the mind", a *Nations and Nationalism*, 11 (3), pgs. 325-341.
- GREENFELD, Liah (1995), "Nationalism in Western and Eastern Europe Compared", a Stephen E. HANSON & Willfried SPOHN (editors), *Can Europe work? Germany & the reconstruction of postcommunist societies*, University of Washington Press, Seattle & London.
- GREENFELD, Liah (1992), *Nationalism: five roads to modernity*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts (Estats Units d'Amèrica).
- GROSBY, Steven (2007), "Scholarly obligations in the study of nationality", a *Nations and Nationalism*, 13 (3), pgs. 529-537.
- GROSBY, Steven (2005), *Nationalism: a very short introduction*, Oxford University Press, Oxford (Anglaterra).

GROSBY, Steven (2003), "Religion, ethnicity and nationalism: the uncertain perennialism of Adrian Hastings", a *Nations and Nationalism*, 9 (1), pgs. 7-13.

GUIA i MARIN, Josep (1985), *És molt senzill: digueu-li Catalunya*, El Llamp, Barcelona.

GUIBERNAU BERDUN, Montserrat & John HUTCHINSON (2004), "History and national destiny", a *Nations and Nationalism*, 10 (1/2), pgs. 1-8.

GUIBERNAU BERDUN, Montserrat (2000), "La territorialitat és un element vital de la nació (entrevista amb Pau Caparròs Gironés)", a *Lluita*, núm. 211, febrer-març.

GUIBERNAU BERDUN, Montserrat (1996), *Los nacionalismos*, Ariel, Barcelona.

GUICHARD, Pierre & Bruna SORAVIA GRAZIOSI (2005), *Los reinos de taifas: fragmentación política y esplendor cultural*, Sarriá, Màlaga.

GUIDA, Francesco (2001), "Idea di nazione e questione delle nazionalità nel pensiero di Giuseppe Mazzini", a *Cuadernos de Historia Contemporánea*, núm. 23, pgs. 161-175.

GUINOT i GALÁN, Josep Maria (1985), "La llengua valenciana, hui", a DD.AA., *Raons d'identitat: història i llengua*, Lo Rat Penat, València, pgs. 105-140.

GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1999), *Els fundadors del Regne de València: repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval* (dos volums), Tres i Quatre, València.

GUNDLACH, Michael; Suzanne ZIVNUSKA & Jason STONER (2006), "Understanding the relationship between individualism-collectivism and team performance through an integration of social identity theory and the social relations model", a *Human Relations*, Volume 59 (12), pgs. 1603-1632.

GURRUTXAGA ABAD, Ander (1990), "La problemática realidad del Estado y de la nación", a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas-REIS*, núm. 49, pgs. 103-122.

Universidad de Alicante

H

HABERMAS, Jürgen (1992), *Autonomy and solidarity*, Verso, Londres (Anglaterra).

HABERMAS, Jürgen (1989), *Identidades nacionales y postnacionales*, Tecnos, Madrid.

HANDLER, Richard (1988), *Nationalism and the politics of culture in Quebec*, The University of Wisconsin Press, Madison (Wisconsin, EUA).

HARDT, Michael & Antonio NEGRI (2000), *Empire*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts, EUA).

HARGREAVES, John & Manuel GARCÍA FERRANDO (1997), "Public opinion, national integration and national identity in Spain: the case of the Barcelona Olympic Games", a *Nations and Nationalism*, 3 (1), 1997, pgs. 65-87.

HARRÉ, Rom (1984), *Personal being: a theory for individual psychology*, Basil Blackwell, Oxford (Anglaterra).

HASTINGS, Adrian (2000), *La construcción de las nacionalidades. Etnicidad, religión y nacionalismo*, Cambridge University Press, Madrid.

HAYES, Carlton Joseph Huntley (1931), *The historical evolution of modern nationalism*, Richard R. Smith, Nova York.

HEATER, Derek Benjamin (1990), *Citizenship: the civil idea in world history, politics and education*, Longman, Londres.

HECHTER, Michael (2000), *Containing nationalism*, Oxford University Press, Oxford (Anglaterra).

HECHTER, Michael & Margaret LEVI (1985), "The comparative analysis of ethnoregional movements", a *Ethnic and Racial Studies*, vol. II, núm. 3, pgs. 260-274.

HEIDEGGER, Martin (1928), "Caracterización de la idea y función de una ontología fundamental", text del curs *Principis metafísics de la lògica a partir de Leibniz*, Universitat de Marburg, cursos d'estiu, versió traduïda a l'espanyol en http://www.heideggeriana.com.ar/textos/ser_tiempo_trascendencia.htm (visita gener de 2012).

HELD, David; Anthony McGREW; David GOLDBLATT; & Jonathan PERRATON (1999), *Global transformations. Politics, economics and culture*, Polity Press, Cambridge.

HERDER, Johann Gottfried von (1982), *Obra selecta*, RBA, Barcelona.

HERNÁNDEZ BURGOS, Claudio (2011), "La 'cultura del tiempo' en España: la guerra de la independència en el discurs del franquisme", a *Historia Actual Online*, núm. 25, primavera, pgs. 145-158.

HERNÁNDEZ i MARTÍ, Gil-Manuel (2006), "Los estudios falleros. El desarrollo de la investigación social sobre las Fallas de Valencia", a *Anduli-Revista Andaluza de Ciencias Sociales*, núm. 6, pgs. 93-114.

HERNÁNDEZ i MARTÍ, Gil-Manuel (1996), *Falles i franquisme a València*, Afers, Catarroja (València).

HERNÁNDEZ SANJORGE, Gonzalo (2005), "Nacionalismo en un mundo descentrado. El papel de los estados nacionales en la construcción del sujeto", a *A Parte Rei-Revista de Filosofía*, núm. 41, setembre, pgs. 1-9.

HERÒDOT (2001), *Historia*, Alianza, Madrid.

HERRANZ DE RAFAEL, Gonzalo Vicente (2005), "El modelo autonómico y nuevas formas de identidad. Antecedentes para un equilibrio de futuro", a *Papers*, núm. 78, pgs. 31-58.

HERRANZ DE RAFAEL, Gonzalo Vicente (1992), *La vigencia del nacionalismo*, Siglo XXI-CIS, Madrid.

HERVÀS i MARTÍNEZ, Xavier (2008), "D'UPV al Bloc: el llarg camí del nacionalisme valencià", a *Lluc: Revista de Cultura i d'Idees*, núm. 863, maig-juny, pgs. 3-6.

- HEYES, Cressida (2002), "Identity politics", a Edward N. ZALTA i al. [eds.], *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford University, Stanford (Califòrnia, EUA).
- HIRSCH, Joachim (1999), "Transnacionalización y renacionalización. Estado nacional, nacionalismo y conflicto de clases", a *Herramienta*, núm. 10, juliol.
- HOBBSAWM, Eric J. (1992), *Naciones y nacionalismo desde 1780*, Crítica, Barcelona.
- HOBBSAWM, Eric J. & Terence RANGER [compiladors] (1988), *L'invent de la tradició*, Eumo, Vic (Barcelona).
- HOLLOWAY, John (2005), "¿Por qué Adorno?", a *Herramienta*, núm. 28, març.
- HONNETH, Axel (1999), *Desintegració. Fragments per a un diagnòstic sociològic de l'època*, Tàndem, València.
- HOVDHAUGEN, Even; Fred KARLSSON; Carol HENRIKSEN & Bengt SIGURD (2000), *The History of Linguistics in the Nordic Countries*, Societas Scientiarum Fennica, Hèlsinki.
- HOVLAND, Carl Iver & Milton J. ROSENBERG [eds.] (1960), *Attitude, organization and change*, Yale University Press, New Haven (Connecticut, EUA).
- HROCH, Miroslav (1996), "From national movement to the fully-formed nation: the nation-building process in Europe", a Gopal BALAKRISHNAN (editor), *Mapping the nation*, Verso, Londres (Anglaterra), pgs. 78-97.
- HROCH, Miroslav (1985), *Social preconditions of national revival in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge (Anglaterra).
- HUDDY, Leonie (2001), "From social to political identity: a critical examination of Social Identity Theory", a *Political Psychology*, vol. 22, núm. 1, pgs. 127-156.
- HUGUET PASQUAL, Jesús (2005), "Sobre la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià", a Manuel ALCARAZ RAMOS, Ferran ISABEL i VILAR i Josep OCHOA MONZÓ (editors), *Vint anys de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià*, Bromera, Alzira (València), pgs. 299-303.
- HURTADO GALVES, José Martín (2003), "La identidad", a *A Parte Rei-Revista de Filosofía*, núm. 28, juliol, pgs. 1-10.
- HURTADO JORDÀ, Jorge (2010), "Una visión alternativa de la crisis. Ciclos medios y crisis de hegemonía", a *Sistema*, núm. 218, pgs. 59-83.
- HURTADO JORDÀ, Jorge (2003), "Globalización: el porvenir de una ilusión", a *Sistema*, núm. 174, pgs. 53-66.
- HUTCHINSON, John (1994), *Modern nationalism*, Fontana, Londres (Anglaterra).
- HUTCHINSON, John; Susan REYNOLDS, Anthony D. SMITH, Robert COLLS & Krishan KUMAR (2007), "Debate on Krishan Kumar's *The making of english national identity*", a *Nations and Nationalism*, 13 (2), pgs. 179-203.

I

IBÀÑEZ MUÑOZ, Josep (2000), "El nuevo regionalismo latinoamericano en los años noventa", a *Revista Electrónica de Estudios Internacionales*, núm. 1.

IGNATIEFF, Michael (1993), *Blood and belonging: journeys into the new nationalism*, Chatto & Windus, Londres (Anglaterra).

IHALAINEN, Pasi (2005), *Protestant nations redefined: changing perceptions of national identity in the rhetoric of the English, Dutch and Swedish public churches, 1685-1772*, Brill, Leiden (Holanda).

IIVONEN, Jyrki [editor] (1993), *The future of the Nation State in Europe*, Edward Elgar Publishing, Hants (Anglaterra).

INNERARITY GRAU, Daniel (2001), "¿Quiénes somos 'nosotros'? Preliminares para una política de la identidad", a *Revista de Estudios Políticos*, núm. 113, juliol-setembre, pgs. 225-236.

ÍÑIGUEZ RUEDA, Lupicinio (2001), "Identidad: de lo personal a lo social. Un recorrido conceptual" en Eduardo CRESPO SUÁREZ & Carlos SOLDEVILLA PÉREZ, *La constitución social de la subjetividad*, Catarata, Madrid, pgs. 209-225.

ÍÑIGUEZ RUEDA, Lupicinio & María Carmen MARTÍNEZ GONZÁLEZ (1987), "Análisis del discurso sobre la identidad", a *Ier Encontro Luso-Espanhol de Psicologia Social*, Tomar (Portugal), novembre.

IPPERCIEL, Donald (2007), "Constitutional democracy and civic nationalism", a *Nations and Nationalism*, 13 (3), pgs. 395-416.

IZU BELLOSO, Miguel José (2005), "¿Qué es una nación?", a *Rebelión*, 20 de setembre (www.rebelion.org; visita el 20/01/2010).

J

JAMIESON, Lynn (2002), "Theorising identity, nationality and citizenship: implications for European citizenship identity", a *Sociológia-Slovak Sociological Review*, vol. 34, núm. 6, pgs. 507-532.

JANÉ CHECA, Òscar (2003a), *França i Catalunya al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*, Universitat Autònoma de Barcelona/Université de Toulouse-Le Mirail, Barcelona/Toulouse.

JANÉ CHECA, Òscar (2003b), "El Rosellón tras el Tratado de los Pirineos: un caso de neoextranjería (1659-1700)", a María Begoña VILLAR GARCÍA & Pilar PEZZI CRISTÓBAL (dirs.), *Los extranjeros en la España moderna: actas del I Coloquio Internacional, celebrado en Málaga del 28 al 30 de noviembre de 2002/Vol. 2*, Ministerio de Ciencia y Tecnología, Madrid, pgs. 451-464.

JARYMOWICZ, Maria (1996), "Distintividad de los esquemas del Yo-Nosotros-Otros e identificaciones sociales", a José Fco. MORALES DOMÍNGUEZ i al., *Identidad social*.

Aproximaciones psicosociales a los grupos y a las relaciones entre grupos, Promolibro, València, pgs. 141-165.

JAUREGUI BALENCIAGA, Inmaculada & Pablo MÉNDEZ GALLO (2005), "La identidad: el gran delirio de Occidente", a *Nómadas*, núm. 11, gener-juny.

JIMENO JURÍO, José María (2007), *Navarra en época moderna y contemporánea*, Pamplona, Pamplona.

JOCILES RUBIO, María Isabel (1996), "La identidad étnica en las zonas fronterizas: reflexiones sobre la construcción substancial del extraño", a *Revista Murciana de Antropología*, núm. 3, pgs. 237-248.

JUNQUERAS i VIES, Oriol (2002), *Economia i pensament econòmic a la Catalunya de l'alta edat moderna*, Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral), Barcelona.

K

KAFTAN, Joanna (2007), "Changing the national past: re-creating the democratic Polish nation after 1989", a *Nations and Nationalism*, 13 (2), pgs. 301-320.

KANT, Immanuel (1993), *Crítica de la raó pura*, Universitat de València, València.

KANT, Immanuel (1788), *Crítica de la razón práctica*, llibre electr. a www.infotematica.org.ar.

KANTNER, Cathleen (2006), "Collective identity as shared ethical self-understanding: the case of the emerging european identity", a *European Journal of Social Theory*, 9 (4), pgs. 501-523.

KÁNTOR, Zoltán (2006), "The recommendation on the concept 'nation' of the PACE", a *REGIO-Minorities, Politics, Society*, núm. 1, 2006, pgs. 87-99.

KAPLAN, Danny (2007), "What can the concept of friendship contribute to the study of national identity?", a *Nations and Nationalism*, 13 (2), pgs. 225-244.

KAPLINSKI, Jaan (1993), "The future of national cultures in Europe", a Jyrki IIVONEN (editor), *The future of the Nation State in Europe*, Edward Elgar Publishing, Hants (Anglaterra), pgs. 87-107-116.

KAZANCIGIL, Ali (1993), "A prospective view of the european nation state and unification", a Jyrki IIVONEN (editor), *The future of the Nation State in Europe*, Edward Elgar Publishing, Hants (Anglaterra), pgs. 117-129.

KEATING, Michael (1996), *Naciones contra el Estado. El nacionalismo de Cataluña, Quebec y Escocia*, Ariel, Barcelona.

KEDOURIE, Elie (1960), *Nationalism*, Hutchinson, Londres (Anglaterra).

KEMILÄINEN, Aira (1993), "Patriotism and nationalism", a Jyrki IIVONEN (editor), *The future of the Nation State in Europe*, Edward Elgar Publishing, Hants (Anglaterra), pgs. 31-50.

KIRKLAND, Dorothy (1939), "The growth of national sentiment in France before the Fifteenth Century", a *History. The Quarterly Journal of the Historical Association*, New Series 23, pgs. 20-21.

KOHN, Hans (1984), *Historia del nacionalismo*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic-Madrid.

KOHN, Hans (1973), "Nationalism", a Philip P. WIENER (editor), *Dictionary of the History of Ideas*, University of Virginia Library, Charlottesville (Virgínia, EUA), pgs. 325-339.

KOTZUR, Markus (2004), "Federalismo, regionalismo y descentralización local como principios estructurales del espacio constitucional europeo", a *Revista de Derecho Constitucional Europeo*, núm. 1, gener-juny, pgs. 47-74.

KRIEDTE, Peter (1991), *Feudalismo tardío y capital mercantil: líneas maestras de la historia económica europea desde el siglo xvi hasta finales del siglo xviii*, Crítica, Barcelona.

KRUTWIG SAGREDO, Federico (2006), *Vasconia*, Herritar Berri, Bilbao.

KUBELOS PÉREZ, Alex (2010), "La polémica en torno a la conquista de Navarra (1512): dos documentos del siglo xvii", a *Sancho el Sabio: Revista de Cultura e Investigación Vasca*, núm. 32, pgs. 195-234.

KUMAR, Krishan (2003), *The making of english national identity*, Cambridge University Press, Cambridge (Anglaterra).

L

LA PARRA CASADO, Daniel; Clemente PENALVA VERDÚ i Miguel Ángel MATEO PÉREZ (2007), "La imagen de España y Marruecos en la prensa marroquí y española durante el incidente del islote de Perejil (Leyla)", a *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, núms. 79-80, pgs. 145-165.

LABORDA MARTÍN, Juan José (1992), "Patriotismo constitucional y Estado democrático", a *Sistema*, núm. 108.

LACLAU, Ernesto (1996), *Emancipación y diferencia*, Ariel, Buenos Aires (Argentina).

LADERO QUESADA, Miguel Ángel (1997), "La situación política de Castilla a fines del siglo xiii", a *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 11, pgs. 241-264.

LANUSSE ALCOVER, Manuel; Joan Alfred MARTÍNEZ SEGUÍ & August MONZON i ARAZO [eds.] (2008), *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització*, Universitat de València, València.

LANUZA i ORTUÑO, Chimo (1994), *Valencià, ¿llengua o dialecte? (una aproximació des de la sociolingüística)* [sic], Lo Rat Penat-Ajuntament de València, València.

LAPIEDRA CIVERA, Ramon (1999), "Pròleg. Després d'escoltar Pere Mayor", a Pere MAYOR i PENADES & Víctor GÓMEZ i LABRADO, *Un país amb futur. Converses amb Víctor Gómez Labrado*, Afers, Catarroja (València), pgs. 9-13.

LARRAÍN IBÁÑEZ, Jorge (2001), *Identidad chilena*, Lom, Santiago de Xile.

LARRÁIN IBÁÑEZ, Jorge (1994), *Ideology and cultural identity. Modernity and the Third World presence*, Polity Press, Cambridge (Anglaterra).

LARRÁIN IBÁÑEZ, Jorge (1979), *The concept of ideology*, Hutchinson, Londres (Anglaterra).

LASAGA MILLET, Olga (2004), *La identidad europea como construcción social compleja: anàlisis de la borrosidad en el discurso de la identidad europea generado mediante escenarios de futuro*, Universitat de Barcelona (tesi doctoral), Barcelona.

LASO PRIETO, José María (2003), "Regionalismo, nacionalismo, Estado de las Autonomías y federalismo", a *Catoblepas-Revista Crítica del Presente*, núm. 11, pg. 6.

LASO PRIETO, José María (2000), "El discurso de Europa: los nacionalismos", a *Nómadas*, núm. 1, gener-juny.

LE BONNIEC, Fabien (2002), "Identidades territoriales", a Roberto MORALES URRÁ, *Territorialidad mapuche en el siglo XX*, Ediciones Escapate, Temuco (Araucania, Xile).

LENIN, Vladimir Ilich ULIANOV (2000a), *El derecho de las naciones a la autodeterminación*, Debarris, Barcelona.

LENIN, Vladimir Ilich ULIANOV (2000b), *El imperialismo fase superior del capitalismo*, Debarris, Barcelona.

LETAMENDIA BELZUNCE, Francisco (1997), *Juego de espejos. Conflictos nacionales centro-periferia*, Trotta, Madrid.

LEWIS, M. Paul [ed.] (2009), *Ethnologue: languages of the world*, SIL, Dallas (Texas, EUA).

LINZ STORCH DE GRACIA, Juan José (1985), "From primordialism to nationalism", a Edward A. TIRYAKIAN & Ronald ROGOWSKY, *New nationalisms of the developed West*, Allen and Unwin, Boston (Massachusetts, EUA), pgs. 203-253.

LISÓN TOLOSANA, Carmelo (1989), "La dialéctica nación-Estado o la antropología del extraño", a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas-REIS*, núm. 45, pgs. 43-59.

LLOBERA PLANA, Josep Ramon (2003), "A comment on Hastings's *The Construction of Nationhood*", a *Nations and Nationalism*, 9 (1), pgs. 15-17.

LLOBERA PLANA, Josep Ramon (1996), *El dios de la modernidad. El desarrollo del nacionalismo en Europa Occidental*, Anagrama, Barcelona.

LLOPIS GOIG, Ramón & Miguel VIDAL GONZÁLEZ (2006), "Redes territoriales, identidad y cooperación en la Comunidad Valenciana", a *Revista de Estudios Regionales*, núm. 79, pgs. 211-226.

LLOPIS GOIG, Ramón (1996), *Cultura política e identidad en la sociedad valenciana*, Universitat de València (tesi doctoral), València.

LLORET IRLES, Daniel; Ana LLEDÓ BOYER; Maximilià NIETO FERRÀNDEZ; & Bernabé ALDEGUER CERDÀ (2009), "Coherencia entre *identificación partidista* e ideología política en un contexto electoral", a *Psicología Política*, núm. 38, pgs. 75-95.

- LLUCH i MARTÍN, Ernest (1976), *La via valenciana*, Tres i Quatre, València.
- LLUCH i MARTÍN, Ernest [dir.] (1970), *L'estructura econòmica del País Valencià*, L'Estel, València.
- LOCKE, John (2002), *Ensayo sobre el gobierno civil*, RBA, Barcelona.
- LOIS GONZÁLEZ, Rubén Camilo; Román RODRÍGUEZ GONZÁLEZ; Xosé Manuel SANTOS SOLLA; i José SOMOZA MEDINA (2001), "Galicia y la polisemia del término región", a *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 32, pgs. 209-226.
- LOMAX, Derek William (2000), "La reconquista", a *Argutorio*, gener, pgs. 10-12.
- LOOMIS, Louise L. (1939), "Nationality at the Council of Constance. An Anglo-French dispute", a *The American Historical Review*, 44, núm. 3, pgs. 510-526.
- LÓPEZ i CAMPS, Joaquim E. (2005), "La invasió austríacista del Regne de València (1701-1705)", a *Afers*, vol. XX, núm. 52, pgs. 521-540.
- LOPEZ CASERO, Francisco (1996), "Identidad, estructura social y desarrollo local. Redefinición del pueblo, con referencia especial a las agrocidades", a *Apuntes 2*, núm. 1, pgs. 73-92.
- LÓPEZ FACAL, Ramón (2007), "La historia enseñada en España", a Carlos TAIBO ARIAS (dir.), *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Los Libros de la Catarata, Madrid, pgs. 329-350.
- LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos (2002), "Aristocràcia i orígens de l'estat modern: el poder polític de la noblesa del Regne de València (1410-1446)", a *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 13, pgs. 159-176.
- LUCAS, Michael R. (1999), "Nationalism, sovereignty, and supranational organizations", a *IFSH Hamburger Beiträge*, núm. 114, abril, 73 pgs.
- LUCAS PICAZO, Miguel (2000), "Etnogénesis castellano-manchega", a *Añil-Cuadernos de Castilla-La Mancha*, núm. 20, tardor, pgs. 19-24.
- LUCKMANN, Thomas (1996), *Teoría de la acción social*, Paidós, Barcelona.
- LULL SANTIAGO, Vicente; Rafael MICÓ PÉREZ; Cristina RIHUETE HERRADA; & Roberto RISCH (2006), "Ideología, arqueología", a *MARQ-Arqueología y Museos*, núm. 1, pgs. 25-48.
- LVOVICH, Daniel (1997), *De la determinación a la imaginación: las teorías marxistas del nacionalismo. Una interpretación*, FLACSO (tesi doctoral), Buenos Aires.
- LYOTARD, Jean-François (1989), *La condición posmoderna*, Cátedra, Madrid.

M

- MAFFESOLI, Michel (1990), *El tiempo de las tribus*, Icaria, Madrid.
- MAGALLANES, Graciela Susana (2003), "Las representaciones en la constitución de la identidad", a *Portal: Producciones en Estudios Sociales*, núm. 2, pgs. 89-98.

MAGUIRE, Joseph (1999), *Global sport: identities, societies, civilizations*, Polity Press, Cambridge (Anglaterra).

MAINAR CABANES, Eladi (2010), "La peculiar vía valenciana a la autonomía", a *Historia Actual Online*, núm. 21, hivern, pgs. 19-23.

MAINER BAQUÉ, Jose Carlos (2002), "Notas sobre el regionalismo literario en la Restauración: el marco político e intelectual de un dilema", a Jose Carlos MAINER BAQUÉ & José María ENGUIITA UTRILLA (editors), *Entre dos siglos. Literatura y aragonesismo*, Institución Fernando el Católico-Diputación de Zaragoza, Saragossa, pgs. 7-28.

MÁIZ SUÁREZ, Ramón (1997a), *A idea de nación*, Eds. Xerais, Vigo (Pontevedra).

MÁIZ SUÁREZ, Ramón (1997b), "Nacionalismo y movilización política: un análisis pluridimensional de la construcción de las naciones", a *Zona Abierta*, núm. 79, pgs. 167-216.

MÁIZ SUÁREZ, Ramón (1994), "¿Etnia o política? Hacia un modelo constructivista para el análisis de los nacionalismos", a *Revista Internacional de Filosofía Política*, núm. 3, pgs. 102-121.

MANDEL, Ernest Ezra (1979), *El capitalismo tardío*, Ediciones Era, Mèxic.

MANSILLA FERRET, Hugo Celso Felipe (2004), "La identidad colectiva y el proceso de modernización: entre coerciones universalistas y valores particularistas", a *Iconos*, número 19, Quito (Ecuador), pgs. 87-98.

MAR-MOLINERO, Clare (1996), "The role of language in Spanish nation-building", a Clare MAR-MOLINERO & Angel SMITH, *Nationalisme and the nation in the Iberian peninsula. Competing and conflicting identities*, Berg, Oxford (Anglaterra).

MARAVALL CASESNOVES, José Antonio (1981), *El concepto de España en la Edad Media*, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid.

MARFANY i GARCIA, Joan Lluís (1996), "Els inicis del nacionalisme català", a DD.AA., *La qüestió nacional: un debat obert*, Fundació Pere Ardiaca, Barcelona.

MARÍ i CEREZO, Xavier (1983), *Revisio al conflicte valencià (es possible el futur)* [sic], autor-editor, València.

MARÍAS AGUILERA, Julián (1988), "Andalucía y el regionalismo", a *Cuenta y Razón*, núm. 40, 7 pgs.

MARÍN GRACIA, María Ángeles (2002), "La construcción de la identidad en la época de la mundialización y los nacionalismos", a Margarita BARTOLOMÉ PINA [coord.], *Identidad y ciudadanía. Un reto a la educación intercultural*, Narcea, Madrid, pgs. 27-49.

MARQUÉS GONZÀLEZ, Josep-Vicent (1997), *Tots els colors del roig*, Eliseu Climent, València.

MARQUÉS GONZÀLEZ, Josep-Vicent (1979), *País perplex. Notes sobre la ideologia valenciana*, Eliseu Climent, València.

- MARTÍ CASTELLÓ, Joan (2010), "Valencianistes socialistes i socialistes valencianistes. Els camins del PSPV", a *Afers*, vol. XXV, núm. 67, pgs. 595-618.
- MARTÍN MARTÍN, José Luis (1996), "Reconquista y cruzada", a *Studia Zamorensia*, núm. 3, pgs. 215-241.
- MARTÍN-ALCOFF, Linda & Eduardo MENDIETA [eds.] (2003), *Identities. Race, class, gender and nationality*, Blackwell, Oxford (Anglaterra).
- MARTÍNEZ GARCÍA, Francisco (2009), "Análisis de la mortalidad por accidentes", a *Gerencia de Riesgos y Seguros*, núm. 105, setembre-desembre.
- MARTÍNEZ LLOPIS, José L. & José PÉREZ ADÁN (1997), "Identidad contra identidades: el destino contra Babelia", a *Papers*, núm. 53, pgs. 159-170.
- MARTÍNEZ PEINADO, Javier (2009), "Globalización, capitalismo e imperialismo", a *Viento Sur*, núm. 100, gener, 139-149.
- MARTÍNEZ PEINADO, Javier (1999), *El capitalismo global: límites al desarrollo y a la cooperación*, Icaria, Barcelona.
- MARTÍNEZ SANCHIS, Francesc (2010), "La informació de proximitat del País Valencià en l'àmbit dels territoris de llengua catalana", a *Arxius de Ciències Socials*, núm. 23, desembre, pgs. 37-58.
- MARTÍNEZ SOSPEDRA, Manuel (1985), *Derecho autonómico valenciano*, Generalitat Valenciana, València.
- MARX, Karl & Friedrich ENGELS (2008), *Los nacionalismos, arma de la burguesía y de los reaccionarios contra el proletariado*, Espartaco, Barcelona.
- MARX, Karl & Friedrich ENGELS (1976), *Correspondencia*, Grijalbo, Barcelona.
- MARX, Karl & Friedrich ENGELS (1848), *Manifest del Partit Comunista*, Londres (<http://www.marxists.org/catala/marx/manifest/index.htm>; visita el maig de 2012).
- MATEO FABRÓ, Montse (2003), *La idea de España a finales del s.XX: el nacionalismo español desde la transición*, Viento Sur (www.vientosur.info/documentos/cuestionnacional-montsemateo.pdf).
- MATEO Í NAVARRO, Josevicente (1986), *Alacant a part*, Tres i Quatre, València.
- MATTELART, Armand (2002), *Historia de la sociedad de la información*, Paidós, Barcelona.
- MATTELART, Armand (2000), *Historia de la utopia planetaria. De la ciudad profética a la sociedad global*, Paidós, Barceona.
- MATTELART, Armand (1998), *La mundialización de la comunicación*, Paidós, Barcelona.
- MASUDA, Yoneji (1984), *La sociedad informatizada como sociedad post-industrial*, Fundesco-Tecnos, Madrid.
- MAYOR i PENADES, Pere & Víctor GÓMEZ i LABRADO (1999), *Un país amb futur. Converses amb Víctor Gómez Labrado*, Afers, Catarroja (València).

- McADAMS, Dan P. (1985), "The 'Imago'. A key narrative component of identity", a Phillip R. SHAVER, *Self, situations and social behavior*, Sage, Beverly Hills (Califòrnia, EUA).
- McLUHAN, Marshall (1998), *La Galaxia Gutenberg: gènesis del homo typographicus*, Círculo de Lectores, Barcelona.
- MEAD, George H. (1990), *Espíritu, persona y sociedad; desde el punto de vista del conductismo social*, Paidós, Barcelona.
- MEINECKE, Friedrich (1936), *El historicismo y su gènesis*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic D.F.
- MÉNDEZ GALLO, Pablo & Inmaculada JAUREGUI BALENCIAGA (2005), "Identidad y patología; Occidente, una civilización ensimismada", a *Observaciones Filosóficas*, núm. 1, 10 pgs.
- MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino (1946), *Historia de los heterodoxos españoles*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.
- MENT, David M. (2005), "Education, nation-building and modernization after World War I", a *Paedagogica Historica*, vol. 41, núms. 1-2, pgs. 159-178.
- MERCADER, Jordi (2012), *Un blanc a la nació culer*, Columna, Barcelona.
- MERRILLS, Andrew H. (2005), *History and geography in late antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge (Anglaterra).
- MEYERSON, Mark D. (2002), "Un reino de contradicciones: Valencia, 1391-1526", a *Revista d'Història Medieval*, núm. 12, pgs. 11-30.
- MICHELI, Giuseppe Annibali (2002), "Identità e migrazioni", a *Congrés Identità e conflitti nel mondo contemporaneo*, ARIFS-Università di Torino, 23 de novembre, Brescia.
- MIHALACHE, Andi (2005), "Inside the heritage idea: facts, heroes, and commemorations in the Twentieth Century", a *Historia (Studia Universitatis "Babes-Bolyai")*, vol. 50, núm. 1, juny, pgs. 117-137.
- MIQUEL NOVAJRA, Alexandre (2001), "Migracions i identitats: compatibilitats, conflictes, canvis", a DDAA, *Educar per a una cultura de pau i convivència*, Fundació "Sa Nostra", Palma (illes Balears).
- MIRA i CASTERÀ, Joan Francesc (2001), "Els espais de la identitat: poble, comarca, país", a <http://www.iecat.net/institucio/seccions/FilosofiaiCienciasSociales/Mira.htm> (visita en gener de 2012), conferència-homenatge a Arcadi Garcia a l'*Institut d'Estudis Catalans*, 14 de maig.
- MIRA i CASTERÀ, Joan Francesc (1997), *Sobre la nació dels valencians*, Tres i Quatre, València.
- MIRA i CASTERÀ, Joan Francesc (1985), "Som o no som una nació?", a DDAA, *Els Països Catalans, un debat obert*, Tres i Quatre, València.
- MIRA i CASTERÀ, Joan Francesc (1984), *Crítica de la nació pura*, Tres i Quatre, València.

MIRA GONZÀLEZ, Eduard (1996), "On states, nations, regions, cities and city-systems", a DD.AA., *European Societies between diversity and convergence*, European Interuniversity Press, Brussel·les (Bèlgica).

MISCEVIC, Nenad (2001), "Nationalism", a Edward N. ZALTA i al. [eds.], *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford University, Stanford (Califòrnia, EUA).

MITU, Sorin (2005), "Perennialism, modernism, ethno-symbolism: ideological conflict or changes in the scientific paradigm?", a *Historia (Studia Universitatis "Babes-Bolyai")*, vol. 50, núm. 1, juny, pgs. 1-11.

MOIX, Llätzer (2010), *Arquitectura milagrosa. Hazañas de los arquitectos estrella en la España del Guggenheim*, Anagrama, Barcelona.

MOLINA LUQUE, Fidel (2000), "Educación, multiculturalismo e identidad", a <http://www.oei.es/valores2/molina.htm> (visita gener de 2012), Organización de Estados Iberoamericanos para la Educación, la Ciencia y la Cultura.

MOLLÀ BENEYTO, Damià & Eduard MIRA GONZÀLEZ (1986), *De impura natione. El valencianisme, un joc de poder*, Tres i Quatre, València.

MOLLÀ i ORTS, Toni (2011), "Joan Fuster i nosaltres", a *l'Espill*, núm. 39, pgs. 105-113.

MOLLÀ i ORTS, Toni [editor] (2001), *Ideologia i conflicte lingüístic*, Bromera, Alzira (València).

MOLLÀ i ORTS, Toni (1994), *La utopia necessària (nacionalisme i societat civil)*, Bromera-El Mèdol, Alzira (València).

MONTEALEGRE ITURRA, Jorge (2007), "identidad y representaciones en un mundo globalizado", a *Polis*, núm. 18, 10 pgs.

MONTERO RIVAS, Maritza (1996), "La identidad social negativa: un concepto en busca de teoría", a José Fco. MORALES DOMÍNGUEZ i al., *Identidad social. Aproximaciones psicosociales a los grupos y a las relaciones entre grupos*, Promolibro, València, pgs. 395-415.

MONTOYA ABAD, Brauli (2006), *Normalització i estandardització*, Bromera, Alzira (València).

MONTOYA ABAD, Brauli (1998), *Alacant: la llengua interrompuda*, Denes, Paiporta (València).

MONTOYA ABAD, Brauli & Antoni MAS i MIRALLES (2011), *La transmissió familiar del valencià*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.

MORAL DEL CURA, Félix (1998), *Identidad regional y nacionalismo en el Estado de las Autonomías*, CIS, Madrid.

MORALES DOMÍNGUEZ, José Francisco (2007), "Identidad social y personal" en José Fco. MORALES DOMÍNGUEZ i al., *Psicología Social*, McGraw-Hill, Madrid, pgs. 787-805.

MORALES DOMÍNGUEZ, José Francisco; Dario PÁEZ ROVIRA; Jean-Claude DESCHAMPS & Stephen WORCHEL [compiladors] (1996), *Identidad social. Aproximaciones psicosociales a los grupos y a las relaciones entre grupos*, Promolibro, València.

MORENO FERNÁNDEZ, Luis (2002), "Global y local: identidades territoriales y mesogobiernos", a *Documentos de Trabajo de la Unidad de Políticas Comparadas del CSIC*, núm. 4, 14 pgs.

MORENO FERNÁNDEZ, Luis (1997), *La federalización de España: poder político y territorio*, Siglo XXI, Madrid.

MORENO SÁEZ, Francisco (2012), *Partidos, sindicatos y organizaciones ciudadanas en la provincia de Alicante durante la transición (1974-1982)*, Universitat d'Alacant-Arxiu de la Democràcia, (http://www.archivodemocracia.ua.es/index.asp?idioma=_esp&s=articulos; visita en abril de 2012).

MORERA i CATALÀ, Enric (2007). [Vegeu Gómez Labrado, Víctor; el copyright és de Gómez, però incloem a Morera també en la bibliografia perquè és un llibre que desenvolupa una entrevista (de Gómez a Morera) i, per tant, l'autoria és majoritàriament de Morera, que és el que citem com a Morera, 2007].

MOTTA GONZÁLEZ, Nancy (2006), "Territorios e identidades", a *Historia y Espacio*, núm. 26, 22 pgs.

MOYA MORALES, Miguel (1996), "Identidad social y relaciones interpersonales", a José Fco. MORALES DOMÍNGUEZ i al., *Identidad social. Aproximaciones psicosociales a los grupos y a las relaciones entre grupos*, Promolibro, València, pgs. 423-438.

MUCHNIK, José (2006), "Identidad territorial y calidad de los alimentos: procesos de calificación y competencias de los consumidores", a *Agroalimentaria*, núm. 22, gener-juny, pgs. 89-98.

MUÑOZ MENDOZA, Jordi (2009a), "Hegemonia i síndrome d'Estocolm", a Antoni FURIÓ i DIEGO; Gustau MUÑOZ VEIGA & Pau VICIANO i NAVARRO [eds.] (2009), *País Valencià, segle XXI. Vint-i-una reflexions crítiques*, Universitat de València, València.

MUÑOZ MENDOZA, Jordi (2009b) [editor], *País Valencià, segle XXI. Ara, País Valencià. Reflexions i experiències de la generació que ve*, Universitat de València, València.

N

NABETH, Thierry (2005), "Understanding the identity concept in the context of digital social environments", a *Network of Excellence FIDIS (Future of the Identity in the Information Society)*, gener.

NADAL TÀRREGA, Miquel (1988), "La 'liquidació' racional d'un discurs teòric", a DDAA, *Document 88. Destinat (sobretot) a nacionalistes*, Tres i Quatre, València, pgs. 125-237.

NAGEL, John (1988), "The persistence of ethnicity. National and international aspects of modern ethnic movements", a *Nazionalismoaren Soziologiari Buruzko Biltzarra*, II Euskal Mundu Biltzarra, Bilbo.

NAIRN, Tom (1977), *The break-up of Britain: crisis and neonationalism*, NLB, Londres.

NARANJO DE ARCOS, Alicia (2011), *Tratamiento de la información deportiva en la prensa: la crónica como género prevalente. El caso de los encuentros de fútbol entre el Real Madrid y el FC Barcelona*, Universidad de Málaga, Málaga.

NARBONA VIZCAÍNO, Rafael (1997), *El nou d'octubre: ressenya històrica d'una festa valenciana (segles XIV-XX)*, Consell Valencià de Cultura, València.

NAREDO PÉREZ, José Manuel & Antonio MONTIEL MÁRQUEZ (2011), *El modelo inmobiliario español y su culminación en el caso valenciano*, Icaria, Barcelona.

NEGRI, Antonio (2005), *Europa y el imperio. Reflexiones sobre un proceso constituyente*, Akal, Madrid.

NEVEU, Catherine (2004), "Les enjeux d'une approche anthropologique de la citoyenneté", a *Revue Européenne des Migrations Internationales*, Vol. 20, núm. 3, pgs. 89-101.

NIETO FERRÀNDEZ, Maximilià (2005), *Tendencias en la distribución y dinámica salarial durante la onda larga del capitalismo español en la segunda mitad del siglo XX (1954-2003)*, Universitat d'Alacant (tesi doctoral), Alacant.

NIKOLAS, Margareta Mary (2000), *False opposites in nationalism: an examination of the dichotomy of civic nationalism and ethnic nationalism in modern Europe*, The Nationalism Project, Madison (Wisconsin, EUA).

NINYOLES i MONLLOR, Rafael Lluís (2001), "Conflicte lingüístic i ideologia", a Toni MOLLÀ i ORTS (editor), *Ideologia i conflicte lingüístic*, Bromera, Alzira (València), pgs. 13-32.

NINYOLES i MONLLOR, Rafael Lluís (1995), *Conflicte lingüístic valencià*, Tres i Quatre, València.

NINYOLES i MONLLOR, Rafael Lluís (1992), *El País Valencià a l'eix mediterrani*, L'Eixam, Tavernes Blanques (València).

NINYOLES i MONLLOR, Rafael Lluís (1982), "Una perspectiva de la sociologia valenciana", a Rafael Lluís NINYOLES i MONLLOR (ed.), *Estructura social al País Valencià*, Diputació Provincial de València, València.

NOGUER i COMET, Ramon (2000), *Al llarg de la meua vida*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

NOGUÉS, Joan (1998), *Nacionalismo y territorio*, Milenio, Lleida.

NOONAN, Harold (2006), "Identity", a Edward N. ZALTA i al. [eds.], *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford University, Stanford (Califòrnia, EUA).

NORDMAN, Daniel (2005), "Identidades territoriales", a *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. 35, 2, pgs. 147-160.

NOTHOLT, Stuart (2010), *An atlas of ethnic conflict*, Stuart Notholt Communications, Londres (Anglaterra).

NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel (2007a), "La nación contra sí misma: nacionalismos españoles durante la Guerra Civil (1936-39)", a Carlos TAIBO ARIAS (dir.), *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Los Libros de la Catarata, Madrid, pgs. 75-112.

NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel (2007b), "Conservadores y patriotas: el nacionalismo de la derecha española ante el siglo XXI", a Carlos TAIBO ARIAS (dir.), *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Los Libros de la Catarata, Madrid, pgs. 159-192.

O

OLMOS i TAMARIT, Vicent Salvador (2002), "Pensar Fuster, avui", a *Afers*, vol. XVII, núms. 42-43, pgs. 265-274.

OLSON, Eric T. (2007), "Personal identity", a Edward N. ZALTA i al. [eds.], *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford University, Stanford (California, EUA).

OROBON, Marie-Angèle (2009), "La nación republicana entre herencia y ruptura. Una aproximación a la definición de España en el debate constitucional de 1931", a *Historia Constitucional*, núm. 10, pgs. 201-215.

OROBON, Marie-Angèle (2005), "Marianne y España: la identidad nacional en la Primera República española", a *Historia y Política*, núm. 13, pgs. 79-98.

ORTS i BOSCH, Pere Maria (1979), *Història de la senyera al País Valencià*, Eliseu Climent, València.

ORTS PRIETO, Enric (2006), "Pensar el País", a *El Punt* (dossier), 8-14 d'octubre, pgs. 2-5.

OTERO VARELA, Inmaculada (2005), "A función dos 'outros' na construción do imaxinario identitario na literatura galega", a *Anuario de estudos literarios galegos*, núm. 5, pgs. 88-101.

ÖZKIRIMLI, Umut (2007), "The 'perennial' question: nations in antiquity or the antique shop of history?", a *Nations and Nationalism*, 13 (3), pgs. 523-529.

ÖZKIRIMLI, Umut (2003), "The nation as an artichoke? A critique of ethnosymbolist interpretations of nationalism", a *Nations and Nationalism*, 9 (3), pgs. 339-355.

P

PÁEZ ROVIRA, Darío i altres (1996), "Identidad, autoconciencia colectiva, valores individualistas-colectivistas y regulación de la conducta" en José Fco. MORALES DOMÍNGUEZ i al., *Identidad social. Aproximaciones psicosociales a los grupos y a las relaciones entre grupos*, Promolibro, València, pgs. 221-246.

PALOMARES, Cristina (2009), "Nuevas mentalidades políticas en el tardo-franquismo", a Nigel TOWNSON (ed.), *España en cambio: el segundo Franquismo, 1959-1975, Siglo XXI*, Madrid, pgs. 103-128.

PALOMARES IBÁÑEZ, Jesús María (1985), "Aproximación al regionalismo castellano durante la Segunda República", a *Investigaciones Históricas: Época Moderna y Contemporánea*, núm. 5, pgs. 267-294.

PANIAGUA FUENTES, Javier (2001), "Un solo territorio y varias identidades: el trauma del nacionalismo valenciano", a *Historia Social*, núm. 40, pgs. 115-136.

PARDINES LÓPEZ, Susanna & Nathalie TORRES GARCIA (2011), *La política lingüística al País Valencià. Del conflicte a la gestió responsable*, Fundació Nexe-Eds. Riurau, València.

PASSERIN D'ENTRÈVES, Alessandro (1973), "The State", a Philip P. WIENER (editor), *Dictionary of the History of Ideas*, University of Virginia Library, Charlottesville (Virgínia, EUA), pgs. 312-318.

PASTOR VERDÚ, Jaime (2007), "La izquierda de ámbito estatal. Entre el 'patriotismo constitucional' español y el federalismo plurinacional", a Carlos TAIBO ARIAS (dir.), *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Los Libros de la Catarata, Madrid, pgs. 193-212.

PAYERO LÓPEZ, Lucía (2009), "La nación se la juega: relaciones entre el nacionalismo y el deporte en España", a *Ágora para la Educación Física y el Deporte*, núm. 10, pgs. 81-117.

PAYNE, Stanley G. (2008), *Hitler y Franco: España, Alemania, la Segunda Guerra Mundial y el Holocausto*, La Esfera de los Libros, Madrid.

PEMARTÍN SANJUÁN, José (1937), *Qué es "lo nuevo": consideraciones sobre el momento español presente*, Cultura Española, Sevilla .

PENALVA VERDÚ, Clemente & Miguel Ángel MATEO PÉREZ (2002), *Estudi sobre els usos de les llengües a la Universitat d'Alacant*, Editorial Club Universitari, Sant Vicent del Raspeig (Alacant).

PENALVA VERDÚ, Clemente (2000), *Desigualdad entre las naciones y noticias internacionales*, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes-Universitat d'Alacant (tesi doctoral), Alacant.

PEÑA IZQUIERDO, Antonio Ramón (2005), *La crisis sucesoria de la monarquía española. El cardenal Portocarrero y el primer gobierno de Felipe V (1698-1705)*, Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral), Barcelona.

PÉREZ APARICIO, Carme (2008), *Canvi dinàstic i Guerra de Successió. La fi del Regne de València*, Tres i Quatre, València.

PÉREZ GARCÍA, Francisco [dir.] (2012), *La financiación pública de la Comunitat Valenciana y sus consecuencias económicas*, Asociación Valenciana de Empresarios, València.

PÉREZ GARCÍA, Francisco [dir.] (2011), *Las diferencias regionales del sector público español*, Fundación BBVA, Madrid.

PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio (2005), "Memoria, historia y poder. La construcción de la identidad nacional española", a Francisco COLOM GONZÁLEZ, *Relatos de nación. La*

construcción de las identidades nacionales en el mundo hispánico, Ed. Iberoamericana, Madrid, pgs. 697-728.

PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio (2001), "El nacionalismo español en sus orígenes: factores de configuración", a Anna Maria GARCIA ROVIRA (ed.), *España, ¿nación de naciones?*, Marcial Pons, Madrid.

PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio (1999), "Paranys i oblits del nacionalisme espanyol", a *L'Espill*, núm. 3, pgs. 39-48.

PÉREZ MORAGÓN, Francesc (2010), *Himnes i paraules. Misèries de la transició valenciana*, Afers, Catarroja (València).

PÉREZ MORAGÓN, Francesc (1987), "País Valencià: un Hamlet que no acaba", a *Revista de Catalunya*, nova època, núm. 8, maig, pgs. 37-48.

PÉREZ MORAGÓN, Francesc & Vicent PITARCH i ALMELA (1982), *Les Normes de Castelló*, Eliseu Climent, València.

PÉREZ DE GUZMÁN MOORE, Torcuato (1997), "Dialecto e identidad colectiva: los casos del País Valenciano y Andalucía", a *Revista de Antropología Social*, núm. 6, pgs. 139-163.

PÉREZ-AGOTE POVEDA, Alfonso (1999), "Pròleg", a Ana ALIENDE URTASUN, *Elementos fundantes de la identidad colectiva navarra. De la diversidad social a la unidad política (1841-1936)*, Nafarroako Unibertsitate Publikoa-Haranburu, Iruña (Navarra).

PÉREZ-AGOTE POVEDA, Alfonso (1989), *Sociología del nacionalismo*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbao (Biscaia).

PÉREZ-AGOTE POVEDA, Alfonso (1984), *La reproducción del nacionalismo. El caso vasco*, Siglo XXI-CIS, Madrid.

PERIS PICHASTOR, Rosana & Sònia AGUT NIETO (2007), "Evolución conceptual de la identidad social. El retorno de los procesos emocionales", a *REME-Revista Electrónica de Motivación y Emoción*, Vol. X, núm. 26-27, diciembre.

PETRAS, James (2005), "The diffusion of marxism and the development of the working class movement", a *Rebelión*, març, 3 pàgines (www.rebellion.org).

PHILIPS, Peter D. & Immanuel WALLERSTEIN (1985), "National and world identities and the interstate system", a *Millenium: Journal of International Studies*, vol. 14, núm. 2, pgs. 159-171.

PÍA LARA, María (1990), "La identidad social en Habermas: entre el consenso y la alteridad", a *Doxa-Cuadernos de Filosofía del Derecho*, núm. 7, pgs. 257-272.

PICÓ, Josep (1987), "Llengua i cultura: una proposta de diàleg", a *El Temps*, núm. 163, agost.

PIMIENTA BETANCUR, Alejandro (2007), "La configuración de la identidad local en la diversidad cultural: el caso de Caucasia", a *Palobra*, núm. 8, agost.

PINTOS DE CEA-NAHARRO, Juan-Luis (2004), "Sistemas sociais e identidade pessoal" en Francisco TEIXEIRA (coord.), *Identidade pessoal: caminhos e perspectivas*, Quarteto, Coimbra (Portugal), pgs. 29-60.

PINTOS DE CEA-NAHARRO, Juan-Luis (1995), "Identidades colectivas y procesos de diferenciación" en <http://web.usc.es/~jlpintos/articulos/identidades.htm>, Universidade de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela.

PIQUERAS HABA, Juan & Joan Carles MEMBRADO TENA (1995), "La política territorial de la Generalitat Valenciana: la comarcalització pendent", a *Cuadernos de Geografía*, núm. 58, pgs. 337-364.

PIQUERAS HABA, Juan (1995), *Geografia de les comarques valencianes*, Foro Ediciones, València.

PIQUERAS INFANTE, Andrés (2007), *Capital, migraciones e identidades. Inmigración y sociedad en el País Valenciano: el caso de Castellón*, Universitat Jaume I, Castelló de la Plana.

PIQUERAS INFANTE, Andrés (2004), "Sobre culturas e identidades en la mundialización capitalista", a *Acta Sociológica-UNAM*, núm. 41-42, pgs. 135-171.

PIQUERAS INFANTE, Andrés (2002), "La identidad", a Isabel DE LA CRUZ GARCÍA i al., *Introducción a la antropología para la intervención social*, Tirant lo Blanch, València.

PIQUERAS INFANTE, Andrés (1997), "Expresiones político-territoriales de las identidades colectivas étnicas, regionales y nacionales desde la perspectiva de la Península Ibérica", a DD.AA., *Sociología y sociedad en el contexto de la reestructuración internacional*, Departamento de Sociología-Facultad de Filosofía e Historia de la Universidad de la Habana, La Habana (Cuba).

PIQUERAS INFANTE, Andrés (1996 a), *La identidad valenciana. La difícil construcción de una identidad colectiva*, Escuela Libre Editorial-Edicions Alfons el Magnànim, Madrid.

PIQUERAS INFANTE, Andrés (1996 b), "Lo étnico y lo nacional en el proyecto de Macro-Estado. El caso de Europa", a *Sociotam* (UAT), vol. VI, núm. 1, gener-juny, pgs. 113-142.

PLANO, Jack C. & Roy OLTON (1969), *The international relations dictionary*, Holt, Rinehart & Winston, Nova York (NY, EUA).

PLAZA MARTÍN, Diana (2009), "La construcción discursiva de la nación a través del fútbol. Un discurso social de éxito", a *Prisma Social*, núm. 2, juny, 21 pgs.

PLATÓN (2008), *La república*, Alianza Editorial, Madrid.

POP, Ioan-Aurel (2005), "Medieval antecedents of the modern nation", a *Historia (Studia Universitatis "Babes-Bolyai")*, vol. 50, núm. 1, juny, pgs. 12-42.

POST, Gaines (1973), "Medieval and renaissance ideas of nation", a Philip P. WIENER (editor), *Dictionary of the History of Ideas*, University of Virginia Library, Charlottesville (Virgínia, EUA), pgs. 318-324.

POUTIGNAT, Philippe & Jocelyne STREIFF-FENART (1995), *Théories de l'ethnicité*, Presses Universitaires de France, París.

POZA DIÉGUEZ, Mónica (2008), "Estrategias ideológicas del nacional-catolicismo en 'Raza': compensación utópica y reificación barroca", a *Letras Hispanas: Revista de literatura y de cultura*, Vol. 5, núm. 1, pgs. 32-49.

PRADILLA CARDONA, Miquel-Àngel (2005), "La deriva estandarditzadora valenciana. Del secessionisme rupturista a l'aïllacionisme particularista", a *Revista d'Estudis Catalans*, núm. 18, pgs. 141-170.

PRADILLA CARDONA, Miquel-Àngel (2001), "Qüestions lingüísticoidentitàries a l'entorn del blaverisme", a Toni MOLLÀ i ORTS (editor), *Ideologia i conflicte lingüístic*, Bromera, Alzira (València), pgs. 201-235.

PRADO ARELLANO, Luis Ervin (2006), "Historia local e identidades", a *Historia y Espacio*, núm. 27.

PRAT DE LA RIBA i SARRÀ, Enric (1999), *La nacionalitat catalana*, Columna, Barcelona.

PRAT DE LA RIBA i SARRÀ, Enric & Pere MUNTANYOLA (1953), *Compendi de la doctrina catalanista*, Edicions Catalanes de Mèjico, Mèxic.

PRATS MAHIQUES, Lluís Bernat (2010), "Nació, transició i democràcia cristiana. La UDPV entre els anys 1974 i 1978", a *Afers*, vol. XXV, núm. 67, pgs. 619-640.

PRECEDO LEDO, Andrés (2004), "El modelo de desarrollo comarcal", a *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, núm. 38, pgs. 29-45.

PUIG i FERRER, Joaquim Francesc Ximo (2009), "Més País (Guanyar el paradigma)", a Antoni FURIÓ i DIEGO; Gustau MUÑOZ VEIGA & Pau VICIANO i NAVARRO [eds.] (2009), *País Valencià, segle XXI. Noves reflexions crítiques*, Universitat de València, València.

PUJOL i CASADEMONT, Enric (2002), "Joan Fuster, símbol de la represa nacionalitzadora dels anys cinquanta", a *Afers*, vol. XVII, núms. 42-43, pgs. 347-360.

Q

QUIJADA MAURIÑO, Mónica (2000), "Nación y territorio: la dimensión simbólica del espacio en la construcción nacional argentina. Siglo XIX", a *Revista de Indias*, vol. LX, núm. 219, pgs. 373-394.

R

RACHIK, Hassan (2006), "Identidad dura e identidad blanda", a *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, núm. 73-74, maig-juny, pgs. 9-20.

RAMÍREZ ALEDÓN, Germán (2011), "Nacions i pobles a les Corts de Cadis. La visió dels valencians, dels mallorquins i dels catalans", a *Afers*, vol. XXVI, núm. 68, pgs. 97-120.

RAMÍREZ GOICOECHEA, Eugenia (1991), *De jóvenes y sus identidades. Socioantropología de la etnicidad en Euskadi*, CIS-Siglo XXI, Madrid.

RAMÍREZ MARTÍNEZ, Jesús & Raquel RAMÍREZ GARCÍA (2005), "Los apodos: identidad, memoria y creatividad literaria", a Natalia REBÉTEZ MOTTA & Néstor G. GANDUGLIA (coords.), *El descubrimiento pendiente de América Latina: diversidad de saberes en diálogo hacia un proyecto integrador*, Signo Latinoamérica, Montevideo (Uruguai) pgs. 89-98.

RAMOS i ALFAJARÍN, Joan-Rafael (1988), "El valencianisme a Castelló en el segon decenni del segle xx", a *Caplletra*, núm. 5, tardor.

RAPADO JAMBRINA, Elisa (2003), "La música para tecla en el barroco", a *Filomúsica*, núm. 36, gener.

RAUSELL KÖSTER, Pau (2007), "Cultura en la Comunidad Valenciana", a DD.AA., *La Comunidad Valenciana en el Siglo XXI. Estrategias de Desarrollo Económico*, Universitat de València, València, pgs. 495-525.

RAUSELL KÖSTER, Pau (2006), "Economía de la identitat", a *L'Espill*, núm. 24, hivern, pgs. 26-34.

RECIO ALFARO, Carles (1997), *El valencianismo. Tomo III: ideología fragmentada*, Carena Editors, València.

REGLÀ i CAMPISTOL, Joan (1973), *Introducció a la història de la Corona d'Aragó (dels orígens a la Nova Planta)*, Moll, Palma de Mallorca.

REMOTTI, Francesco (2002), "L'identità etnica e la seua invenzione", a el Congrès *Identità e conflitti nel mondo contemporaneo*, ARIFS-Università di Torino, 23 de novembre, Brescia.

RENAN, Ernest (1882), *Qu'est-ce qu'une nation?*, conferència llegida a la Sorbona el 11 de març. Disponible en <http://www.bmlisieux.com/archives/nation01.htm> (visita gener de 2012).

RENAUT, Alain (1993), "Lógicas de la nación", a Gil DELANNOI & Pierre-André TAGUIEFF (compiladors), *Teorías del nacionalismo*, Paidós, Barcelona, pgs. 37-62.

RETAMAL, Christian (2006a), "Inseguridad ontológica y globalización. Miradas desde la ontología de la fluidez social", a *Garapenerako Hezkuntzari buruzko III Kongresua*, HEGOA-Nazioarteko Lankidetzeta eta Garapenari Buruzko Ikasketa Institutua/Euskal Herriko Unibertsitatea, Gasteiz (Àlaba), 7-9 desembre.

RETAMAL, Christian (2006b), "La globalización en el contexto de la modernidad tardía", a *Revista Observaciones Filosóficas*, núm. 3, <http://www.observacionesfilosoficas.net/laglobalizacionenelcontexto.html> (visita març 2009).

REVILLA CASTRO, Juan Carlos (2003), "Los anclajes de la identidad personal", a *Athenea Digital*, núm. 4, tardor, pgs. 54-67.

REYNOLDS, Susan (2003), "The myth of nations: the medieval origins of Europe", a *English Historical Review*, núm. 118, pgs. 745-746.

- RIBAS RIBAS, Pedro (1998), "Contexto sociocultural de la generación del 98 (1895-1905)", a *Anuario Filosófico*, vol. 31, núm. 60, pgs. 55-70.
- RIBÓ CANUT, Joan (2005), "Vint anys de Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià", a Manuel ALCARAZ RAMOS, Ferran ISABEL i VILAR i Josep OCHOA MONZÓ (editors), *Vint anys de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià*, Bromera, Alzira (València), pgs. 305-316.
- RICO i GARCIA, Antoni (2010), "Nació i transició. El cas valencià vist des del Principat", a *Afers*, vol. XXV, núm. 67, pgs. 719-739.
- RIERA MELIS, Antoni (2008), "James I and his era. Brief analysis of a major political and cultural inheritance", a *Catalan Historical Review*, núm. 1, pgs. 9-16.
- RÍO RUIZ, Manuel Ángel (2002), "Visiones de la etnicidad", a *REIS*, núm. 98, abril-juny, pgs. 79-106.
- RÍOS SALOMA, Martín Federico (2005), "De la Restauración a la Reconquista: la construcción de un mito nacional (Una revisión historiográfica. Siglos XVI-XIX)", a *En la España Medieval*, núm. 28, pgs. 379-414.
- RIPOLL DOMÈNECH, Faust (2006), "Valencianisme cultural i polític a la ciutat d'Alacant, 1874-1939", a *Afers*, vol. XXI, núm. 55, pgs. 557-573.
- RIPOLL DOMÈNECH, Faust (2002), "El món cultural valencianista a la València dels primers anys de la postguerra", a *Afers*, vol. XVII, núms. 42-43, pgs. 319-346.
- RIVADEO, Ana María (1994), *El marxismo y la cuestión nacional*, UNAM, Mèxic.
- ROBERTSON, Roland (2003). "Glocalización: tiempo-espacio y homogeneidad-heterogeneidad", a DD.AA., *Cansancio del Leviatán: problemas políticos de la mundialización*, Trotta, Madrid, pgs. 213-242.
- ROBERTSON, Roland (1992), *Globalization: social theory and global culture*, Sage, Londres (Anglaterra).
- ROBERTSON, Roland (1991), "Social theory, cultural relativity and the problem of globality", a Anthony D. KING (editor), *Culture, globalization and World-System*, Macmillan, Basingstoke (Anglaterra).
- ROBERTSON, Roland & Richard GIULIANOTTI (2006). "Fútbol, globalización y glocalización", a *Revista Internacional de Sociología*, vol. LXIV, núm. 45, setembre-desembre, pgs. 9-35.
- ROCA RICART, Rafael (2010), *El valencianisme de la Renaixença*, Bromera, Alzira (València).
- ROCA RICART, Rafael (2003), "Teodor Llorente. Del provincialisme al regionalisme valencianista", a *Afers*, vol. XVIII, núm. 44, pgs. 53-74.
- RODRÍGUEZ-AGUILERA DE PRAT, Cesareo (1993), *Nacionalismos y autonomías*, Promociones y Publicaciones Universitarias, Barcelona.
- RODRÍGUEZ-ARANA MUÑOZ, Jaime (2001), *Autonomías y nacionalismo*, Universidade da Coruña, La Corunya.

RODRÍGUEZ BERNABEU, Emili (2005), *Alacant contra València*, Universitat de València, València [segona edició ampliada].

RODRÍGUEZ BERNABEU, Emili (1994), *Alacant contra València*, Curial, Barcelona.

RODRÍGUEZ BORNAETXEA, Fito (1997), *Los conflictos irlandés y vasco: análisis comparativo*, Hiru, Hondarribia (Guipúscoa).

RODRÍGUEZ BORNAETXEA, Fito; Lore ERRIONDO KOROSTOLA & Xabier ISASI BALANZATEGI (1993), "La enseñanza escolar de la lengua dominante en las culturas minorizadas", a DD.AA., *Multiculturalismo y educación de personas adultas*, Diputación de Zaragoza, Saragossa.

RODRÍGUEZ FOUZ, Marta (2004), *Los retos de la identidad. Jürgen Habermas y la memoria del Guernica*, CIS-Siglo XXI, Madrid.

RODRÍGUEZ MAGDA, Rosa María (1989), *La sonrisa de Saturno. Hacia una teoría transmoderna*, Anthropos, Barcelona.

RODRÍGUEZ-ARANA MUÑOZ, Jaime (2001), *Autonomías y nacionalismo*, Universidade da Coruña, La Corunya.

RODRÍGUEZ-FLORES PARRA, Vega (2010), "Nació i classe. L'esquerra radical en la Transició valenciana", a *Afers*, vol. XXV, núm. 67, pgs. 665-682.

ROSALES JAIME, José María (1994), "Hacia una nueva identidad europea, o de cómo articular la diversidad en la Europa de fin de siglo", a DD.AA., *Regiones, naciones y nacionalismos en el contexto final del s. XX*, Universidade de Santiago de Compostela, Compostel-la.

ROTAETXE AMUSATEGI, Karmele (1987), "La norma vasca: codificación y desarrollo", a *Revista Española de Lingüística*, any 17, fascicle 2, pgs. 219-244.

ROUSSEAU, Jean-Jacques (1762), *El contrato social*, llibre electrònic a www.infotematica.com.ar.

ROUTLEDGE, Bruce (2003), "The antiquity of the nation? Critical reflections from the ancient Near East", a *Nations and Nationalism*, 9 (2), pgs. 213-233.

RUBIO POBES, Coro (2004), "La primera bandera de Euskal Herria", a *Sancho el Sabio-Revista de Cultura e Investigación Vasca*, núm. 20, pgs. 147-169.

RUDOLPH, Joseph R. & Robert J. THOMPSON [compiladors] (1992), *Política etnoterritorial. Desafíos en las democracias occidentales*, Pomares-Corredor, Barcelona.

RUIZ TORRES, Pedro (1998), "Nacionalismo y ciencia histórica en la representación del pasado valenciano", a Carlos FORCADELL ÁLVAREZ (editor), *Nacionalismo e historia*, Institución "Fernando el Católico", Saragossa, pgs. 117-141.

S

SACK, Robert David (1986), *Human territoriality: its theory and history*, Cambridge University Press, Cambridge (Anglaterra).

- SÁIZ SERRANO, Jorge (2003), *Guerra y nobleza en la Corona de Aragón. La caballería en los ejércitos del rey (siglos XIV-XV)*, Universitat de València (tesi doctoral), València.
- SALAZAR JIMÉNEZ, José Miguel (1996), "Identidad social e identidad nacional", a José Fco. MORALES DOMÍNGUEZ i al., *Identidad social. Aproximaciones psicosociales a los grupos y a las relaciones entre grupos*, Promolibro, València, pgs. 495-515.
- SALRACH i MARÉS, Josep Maria (2008), "Jaume I: una valoració del regnat", a *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XIX, pgs. 87-100.
- SÁNCHEZ-BIOSCA, Vicente (2007), "Propaganda y mitografía en el cine de la guerra civil española (1936-1939)", a *CIC: Cuadernos de Información y Comunicación*, núm. 12, pgs. 75-94.
- SÁNCHEZ-GIJÓN, Antonio [ed.] (2008), *La Valencia del profesor Juan Ferrando Badía*, RACV, Valencia.
- SÁNCHEZ PÉREZ, Aquilino (1992), *Historia de la enseñanza del español como lengua extranjera*, SGEL, Madrid.
- SANCHIS DEUSA, María del Carmen (1976), "El área de influencia de Xàtiva", a *Cuadernos de Geografía*, núm. 19, pgs. 41-66.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1982), *La Renaixença al País Valencià, Tres i Quatre*, València.
- SANGRADOR GARCÍA, José Luis (1996), *Identidades, actitudes y estereotipos en la España de las autonomías*, CIS, Madrid.
- SANTACANA i TORRES, Carles (2005), *El Barça i el franquisme. Crònica d'uns anys decisius per a Catalunya (1968-1978)*, Mina, Barcelona.
- SANTACREU SOLER, José Miguel & M. GARCIA ANDREU (1995), *Elecciones i partits polítics a la Comunitat Valenciana (1976-1993)*, Universitat d'Alacant, Sant Vicent del Raspeig (Alacant).
- SANZ CAMAÑES, Porfirio (2004), "El peso de la milicia. 'Alojamiento foral' y conflicto de jurisdicciones en la frontera catalano-aragonesa durante la guerra de Cataluña", a *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 22, pgs. 7-92.
- SANZ CAMAÑES, Porfirio (2001), "Del Reino a la Corte. Oligarquías y élites de poder en las Cortes de Aragón a mediados del siglo XVII", a *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 19, pgs. 5-92.
- SANZ CAMAÑES, Porfirio (1995), "Absolutismo y constitucionalismo en la ideología política en Aragón durante el siglo XVII", a DD.AA., *Homenaje a Don Antonio Durán Gudiol*, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Hoesca, pgs. 763-777.
- SANZ DÍAZ, Benito (2002), *Rojos y demócratas. La oposición al franquismo en la Universidad de Valencia, 1939-1975*, FEIS-CCOOPV-Albatros, València.
- SANZ DÍAZ, Benito & Miquel NADAL TÀRREGA (1996), *Tradició i modernitat en el valencianisme*, Tres i Quatre, València.

- SASSEN, Saskia (1996), *Losing control? Sovereignty in the age of globalization*, Columbia University Press, Nova York (EUA).
- SAXTON, Gregory D. (1998), "Nation, nation-building, and nationalism in the catalan-speaking cyberspace", a *Annual Meeting of the American Political Science Association*, 3-6 setembre.
- SCALES, Len & Oliver ZIMMER [editors] (2005), *Power and the nation in European history*, Cambridge University Press, Cambridge (Anglaterra).
- SCANDROGLIO, Bárbara; Jorge S. LÓPEZ MARTÍNEZ; & María Carmen SAN JOSÉ SEBASTIÁN (2008), "La Teoría de la Identidad Social: una síntesis crítica de sus fundamentos, evidencias y controversias", a *Psicothema*, vol. 20, núm. 1, pgs. 80-89.
- SCHARPF, Fritz W. (2005), "Conceptos de legitimación más allá del Estado-nación", a *Revista Española de Ciencia Política*, núm. 13, octubre, pgs. 13-50.
- SCHIPPERS, Thomas K. (2001), "Cultural identity: search for a definition", a *The International Scope*, Vol. 3, Issue 6 (hivern), pgs. 16-22.
- SCHNAPPER, Dominique (2002), "Citizenship and national identity in Europe", a *Nations and Nationalism*, 8 (1), pgs. 1-14.
- SCHULZE, Gerhard (1992), *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*, Campus, Frankfurt am Main (Hesse, Alemania).
- SERINO, Carmencita (1996), "Identidad social y comparación Yo/Otros: puntos de vista integradores sobre el continuo personal-social" en José Fco. MORALES DOMÍNGUEZ i al., *Identidad social. Aproximaciones psicosociales a los grupos y a las relaciones entre grupos*, Promolibro, València, pgs. 167-198.
- SERRA MASSANSALVADOR, Francesc (2010), "The process of nation building in Central Asia and its relationship to Russia's regional influence", a *Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series*, vol. 10, núm. 5, 13 pgs.
- SERRANO IZKO, Bixente (2006), *Navarra: las tramas de la historia*, Euskara Kultur Elkargoa, Pamplona.
- SERRANO PASCUAL, Araceli (1998), "Manifestaciones étnicas y cívico-territoriales de los nacionalismos", a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas-REIS*, núm. 82, abril-juny, pgs. 97-125.
- SETON-WATSON, Hugh (1977), *Nations and states: an enquiry into the origins of nations and the politics of nationalism*, Westview, Boulder (Colorado, EUA).
- SHERIF, Muzafer & Carolyn Wood SHERIF [editors] (1969), *Social psychology*, Harper & Row, Nova York (Nova York, EUA).
- SHOEMAKER, David (2007), "Personal identity and ethics", a Edward N. ZALTA i al. (eds.), *Stanford Enciclopedia of Philosophy*, Stanford University, Stanford (Califòrnia, EUA).
- SIGUAN SOLER, Miquel (1999), *Conocimiento y uso de las lenguas*, CIS, Madrid.

- SILVA ECHETO, Víctor (2002), "La compleja construcción contemporánea de la identidad. Habitar el *entre*", a *Razón y Palabra* (digital), núm. 27, juny-juliol.
- SIMÓ SANTONJA, Vicente Luis (2007), "La aportación de Juan Ferrando Badía a la construcción del valencianismo político", a *Cuadernos Constitucionales de la Cátedra Fadrique Furió Ceriol*, núms. 58/59, pgs. 53-68.
- SIMON, Bernd (2004), *Identity in modern society: a social psychological perspective*, Blackwell, Oxford (Anglaterra).
- SIMON i TARRÉS, Antoni & Javier ANTÓN PELAYO (2002), "Afirmación monàrquica y procesos de integración política", a Alfredo FLORISTÁN IMÍZCOZ (coord.), *Historia moderna universal*, Ariel, Barcelona, pgs. 109-130.
- SLOMP, Henk Jan (2004), *La despoblación del medio rural español*, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen (Holanda).
- SMITH, Anthony D. (2004), *Nacionalismo*, Alianza Editorial, Madrid.
- SMITH, Anthony D. (2003), "Adrian Hastings on nations and nationalism", a *Nations and Nationalism*, 9 (1), pgs. 25-28.
- SMITH, Anthony D. (2000), *Nacionalismo y modernidad*, Istmo, Madrid.
- SMITH, Anthony D. (1999a), "Ethnic election and national destiny: some religious origins of nationalist ideals", a *Nations and Nationalism*, 5 (3), pgs. 331-355.
- SMITH, Anthony D. (1999b), *Myths and memories of the nation*, Oxford University Press, Oxford (Anglaterra).
- SMITH, Anthony D. (1997), *La identidad nacional*, Trama, Madrid.
- SMITH, Anthony D. (1995), "Nations and their pasts", a *The Warwick Debates on Nationalism*, Warwick University, Warwick (Anglaterra); versió *on-line* en <http://www2.lse.ac.uk/researchAndExpertise/units/gellner/Warwick0.html> (visita gener de 2012).
- SMITH, Anthony D. (1994), "Gastronomy or geology? The role of nationalism in the reconstruction of nations", a *Nations and Nationalism*, 1 (1), pgs. 3-23.
- SMITH, Anthony D. (1986), *The ethnic origins of nations*, Basil Blackwell, Oxford (Anglaterra).
- SMITH, Anthony D. (1976), *Las teorías del nacionalismo*, Península, Barcelona.
- SOLÀ i PALERM, Enric (1987), "Valencians i criolls", a *El Temps*, núm. 143, 21 de març, pg. 82.
- SOLANO CAMÓN, Enrique & Porfirio SANZ CAMAÑES (1998), "La contribución de Aragón en las empresas militares al servicio de los Austrias", a *Studia Histórica. Historia Moderna*, núm. 18, pgs. 237-264.
- SOLÉ TURA, Jordi (1999), *Nacionalidades y nacionalismos en España. Autonomías, federalismo, autodeterminación*, Alianza, Madrid.

SOLER, Llorenç (2005), *Del roig al blau. La transició valenciana*, Universitat de València [producció audiovisual], València.

SOLER MOLINA, Abel (1998), "Un país de set jornades de llong: aspectes de la reordenació del territori colonial de València per Jaume I", a *Cuadernos de Geografía*, núm. 63, pgs. 217-244.

SOLER i RIBER, Joan (1970), "La divisió comarcal del País Valencià", a Ernest LLUCH MARTÍN [dir.], *L'estructura econòmica del País Valencià*, L'Estel, València, pgs. 7-31.

SOLVES i ALMELA, Josep (2003), *El pensament nacionalista valencia. Una discussió sobre la identitat*, Denes, València.

SOPENA PALOMAR, Jordi; Xavier GINESTA PORTET & Cristina POZO (2008), "Identidad y medios de comunicación deportivos en España. El éxito de la selección de baloncesto en el Campeonato del Mundo de Japón 2006", a *RUTA-Revista Universitària de Treballs Acadèmics*, núm. 1, 25 pgs.

SORIANO GARCÍA, José Eugenio (1990), *Comunidades autónomas y Comunidad Europea*, Tecnos, Madrid.

SOTELO MARTÍNEZ, Ignacio (1993), "Una idea de Europa: cristianismo y modernidad", a *Cuenta y Razón*, núm. 75, pgs. 23-34.

SPEARS, Russell (2001), "The interaction between the individual self and the collective self: selfcategorization in context", a Constantine SEDIKIDES & Marilyn B. BREWER [eds.], *Individual self, relational self, collective self*, Psychology Press, Filadèlfia (Pensilvània, EUA), pgs. 171-198.

STALIN, Iosif Visarionovich DZHUGASHVILI (1977), *El marxismo y la cuestión nacional*, Anagrama, Barcelona.

STERNBERGER, Dolf (2001), *Patriotismo constitucional*, Universidad Externado de Colombia, Bogotá (Colòmbia).

SUGAR, Max (2006), "How the Battle of Hastings was lost", a *Mental Health, Religion and Culture*, vol. 9, núm. 2, abril, pgs. 141-154.

T

TAFALLA MONFERRER, Joan (1996), "Hegemonia, identitat nacional i política d'esquerra", a DD.AA., *La qüestió nacional: un debat obert*, Fundació Pere Ardiaca, Barcelona.

TAGUIEFF, Pierre-André (1993), "El nacionalismo de los 'nacionalistas': un problema para la historia de las ideas políticas en Francia", a Gil DELANNOI & Pierre-André TAGUIEFF (compiladors), *Teorías del nacionalismo*, Paidós, Barcelona.

TAIBO ARIAS, Carlos [dir.] (2007), *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Los Libros de la Catarata, Madrid.

- TAIBO ARIAS, Carlos (1996), "Nacionalismos y solidaridad", a DD.AA., *La qüestió nacional: un debat obert*, Fundació Pere Ardiaca, Barcelona.
- TAJFEL, Henri & John C. TURNER (1979), "An integrative theory of intergroup conflict" en William G. AUSTIN & Stephen WORCHEL (editors), *The social psychology of intergroup relations*, Brooks/Cole, Monterrey (Califòrnia, EUA), pgs. 94-109.
- TAJFEL, Henri (1972), "La catégorisation sociale" en Serge MOSCOVICI (coord.), *Introduction a la Psychologie Sociale. Vol. 1*, Larousse, París, pgs. 272-302.
- TAP, Pierre (2001), "How individual and collective identities are constructed", a *The International Scope*, Vol. 3, Issue 6 (hivern), pgs. 23-30.
- TAP, Pierre [dir.] (1980), *Identités collectives et changements sociaux*, Privat, París.
- TAYADELLA i OLLER, Antònia (1992), "La Renaixença i els certàmens literaris", a *Revista de lenguas y literaturas catalana, gallega y vasca*, núm. 2, pgs. 50-55.
- TAYLOR, Charles (1989), *Sources of the self: the making of the modern identity*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts, EUA).
- TAYLOR, Peter (1995), "Beyond containers: internationality, interstateness, interterritoriality", a *Progress in Human Geography*, vol. 19 (1), març, pgs. 1-15.
- TEJERINA MONTAÑA, Benjamín (1999), "El poder de los símbolos. Identidad colectiva y movimiento etnolingüístico en el País Vasco", a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas-REIS*, núm. 88, pgs. 75-105.
- TEJERINA MONTAÑA, Benjamín (1992), "Las representaciones sociales de la identidad colectiva", a (del mateix autor) *Nacionalismo y lengua, Siglo XX de España*, Madrid.
- THIESSE, Anne-Marie (2006), "Centralismo estatal y nacionalismo regionalizado: las paradojas del caso francés", a *Ayer*, núm. 64, pgs. 33-64.
- THIESSE, Anne-Marie (1999), "Democracy softens forces of change: inventing national identity", a *Le Monde Diplomatique*, juny.
- TILLY, Charles (1995), *Las revoluciones europeas, 1492-1992*, Crítica, Barcelona.
- TILLY, Charles (1975), *The formation of national states in Western Europe*, Princeton.
- TILLY, Charles; Louise TILLY & Richard TILLY (1997), *El siglo rebelde, 1830-1930*, Prensas Universitarias de Zaragoza, Saragossa.
- TIRYAKIAN, Edward A. & Ronald ROGOWSKI (1985), *New nationalisms of the developed West*, Allen & Unwin, Londres (Anglaterra).
- TOFFLER, Alvin (1980), *La tercera ola*, Plaza & Janés, Barcelona.
- TÖNNIES, Ferdinand (1979), *Comunidad y asociación*, Península, Barcelona.
- TORRES FAUS, Francesc (1998), "Geografía política i municipi: els termes generals com a forma d'organització del territori valencià", a *Cuadernos de Geografía*, núm. 63, pgs. 245-265.

TORTOSA BLASCO, José María (1996), *El patio de mi casa. El nacionalismo en los límites de la mera razón*, Icaria, Barcelona.

TORTOSA BLASCO, José María (1995), *Identidad, nacionalismo y violencia*, Gamma, Sant Vicent del Raspeig (Alacant).

TORTOSA BLASCO, José María (1986), "País invertebrat, país perplex: per a una altra estructura social del País Valencià" en Rafael ALEMANY (ed.), *La cultura valenciana, ahir i avui*, Universitat d'Alacant-Ajuntament de Benidorm, pgs. 97-114.

TREANOR, Paul (2001), "World nationalism: normative globalism as pan-nationalism", a <http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/world.nation.html> (visita gener de 2012).

TREANOR, Paul (1997), "Structures of nationalism", a *Sociological Research Online*, Vol. 2, núm. 1.

TREITSCHKE, Heinrich von (1914), *Selections from Treitschke's lectures on politics*, Gowans & Gray, Londres (Anglaterra).

TROCELLO, María Gloria (1998), "Identidad colectiva: ¿esencia o discurso?", a *Kairos*, any 2n, núm. 2.

TROTSKY, Lev Davidovich BRONSHTEIN Leon (1931), "La cuestión nacional en Cataluña (Carta al S.I.)", a *The Militant*, núm. 23, setembre, pgs. 15-16.

TULIANI, Maurizio (1994), "La idea de Reconquista en un manuscrito de la 'Crónica General' de Alfonso X El Sabio", a *Studia historica. Historia medieval*, núm. 12, pgs. 3-24.

TURNER, John C.; Penelope J. OAKES; Stephen D. REICHER & Margaret S. WETHERELL (1987), *Rediscovering the social group: a self-categorization theory*, Basil Blackwell, Oxford (Anglaterra).

U

UBIETO ARTETA, Antonio (1985), "Història d'historiografia valenciana recent", a DD.AA., *Raons d'identitat: història i llengua*, Lo Rat Penat, València, pgs. 186-204.

V

VALERO GARCÍA, Alfonso (2008), "Los sujetos colectivos", a Román REYES SÁNCHEZ, *Terminología científico-social: aproximación crítica*, Anthropos, Barcelona. [Vocablo de 3a edició disponible on-line: http://www.ucm.es/info/eurotheo/diccionario/index_b.html].

VALLÈS i SANCHIS, Ismael (1999), "Nacionalismes al País Valencià: una proposta de tipologies des de la geografia política", a *Cuadernos de Geografía*, núms. 65-66, pgs. 291-311.

VALOR MONCHO, Pilar (2000), "El *Consell General* y la lucha por el poder municipal: origen y desarrollo de las Germanías de Valencia. 1515-1523", a *Revista de Historia Moderna*, núm. 26, pgs. 227-242.

VAN DEN EYNDE, Artur (1999), *Globalització: la dictadura mundial de 200 empreses*, Edicions de 1984, Barcelona.

VÄYRYNEN, Paavo (1993), "Nation State: some basic concepts and definitions", a Jyrki IIVONEN (editor), *The future of the Nation State in Europe*, Edward Elgar Publishing, Hants (Anglaterra), pgs. 11-18.

VÄYRYNEN, Raimo (1993), "Territory, nation-state and nationalism", a Jyrki IIVONEN (editor), *The future of the Nation State in Europe*, Edward Elgar Publishing, Hants (Anglaterra), pgs. 159-178.

VELASCO MAILLO, Honorio (1992), "Identidad cultural y política", a *Revista de Estudios Políticos*, núm. 78, octubre-desembre, pgs. 255-271.

VELASCO i SANTAMARIA, Josep; Josep YNAT i MARQUES; Joan SALVADOR LÓPEZ; Mercedes SOLER; Rodolf PÉREZ i IRANZO; & Tarsilo TARIN i TORTOSA –Esquerra Nacionalista Valenciana– (1986), *Bases per al nacionalisme valencià*, Ed. Nova València, València.

VENTURA i BELTRAN, Vicent (1977), *Política per a un país*, Eliseu Climent, València.

VIADÉL i GIRBÉS, Francesc (2012), *Valencianisme, l'aportació positiva. Cultura i política al País Valencià (1962-2012)*, Universitat de València, València.

VIADÉL i GIRBÉS, Francesc (2006), *No mos fareu catalans. Història inacabada del "blaverisme"*, L'Esfera dels Llibres, Barcelona.

VIADÉL i GIRBÉS, Francesc (1999), "Crònica d'una urgència", a *El Temps*, 22-28 de juny, pgs. 49-57.

VICIANO i NAVARRO, Pau (2011), "Una ideologia xenòfoba i antidemocràtica", a *L'Espill*, núm. 39, hivern, pgs. 183-189.

VICIANO i NAVARRO, Pau (2008), *Barres i corones. La bandera de la ciutat de València (segles XIV-XIX)*, Afers, Catarroja (València).

VICIANO i NAVARRO, Pau (2002), "Sobre la nació de Fuster. Revisions intel·lectuals i actituds polítiques", a *Afers*, vol. XVII, núms. 42-43, pgs. 473-487.

VILAR, Pierre (1998), *Historia, nación y nacionalismo (entrevista con Joseba Intxausti)/ Cuestión nacional y movimiento obrero/Pueblos, naciones, estados*, Hiru, Hondarribia (Guipúscoa).

VILAR, Pierre (1979), *Cataluña en la España moderna*, Crítica, Barcelona.

VILAR, Pierre (1978), "Sobre los fundamentos de las estructuras nacionales", a *Historia 16*, extra V, abril, pgs. 5-16.

VILAR, Pierre & Joxe AZURMENDI OTAEGI (1999), *El hecho catalán/El hecho portugués*, Hiru, Hondarribia (Guipúscoa).

VILLANUEVA GARCÍA, Javier (1990), *Diccionario crítico de la autodeterminación. Pensamiento europeo (1750-1919)*, Hirugarren Prentsa, Sant Sebastià (Guipúscoa).

VIVAS i ELIAS, Josep (2004), *La Cerdanya, una ciutat al tombant del mil·lenni? Metamorfosi de l'espai, la identitat i el paisatge cerdà*, Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral), Barcelona.

W

WALLERSTEIN, Immanuel (2005), *La decadència del imperio*, Txalaparta, Tafalla (Navarra).

WALLERSTEIN, Immanuel (1998), *El moderno sistema mundial (tres volums)*, Siglo XXI, Mèxic.

WEBER, Max (2002), *Economía y sociedad: esbozo de sociología comprensiva*, Fondo de Cultura Económica, Madrid.

WIENER, Philip P. [editor] (2003), *Dictionary of the History of Ideas*, University of Virginia Library, Charlottesville (Virgínia, EUA).

WIEVIORKA, Michel (2004), "Identités culturelles et démocratie", a *Cahiers des Amériques Latines*, núm. 45, pgs. 20-30.

WOODS, Alan & Ted GRANT (2000), *Marxism and the national question*, a http://www.marxist.com/Theory/national_question.html (visita gener de 2012).

WORCHEL, Stephen (1996), "Las estaciones de la vida grupal... y su impacto en la conducta intergrupal", a José Fco. MORALES DOMÍNGUEZ i al., *Identidad social. Aproximaciones psicosociales a los grupos y a las relaciones entre grupos*, Promolibro, València, pgs. 287-321.

X

XAMBÓ i OLMOS, Rafael Vicent (2001), *Comunicació, política i societat. El cas valencià*, Eliseu Climent, València.

XAMBÓ i OLMOS, Rafael Vicent (1989), "Els intel·lectuals al País Valencià. De la consciència crítica a la dispersió", a *III Jornades. El nacionalisme català a la fi del segle XX*, Barcelona.

Y

YEATMAN, Anna (1994), "Multiculturalism, globalisation and rethinking the social", a *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, vol. 30, núm.3, pgs. 247-253.

YOUNG, Jock (1999), *The exclusive society*, Sage, Londres.

Z

ZABALO BILBAO, Julen (2004), "¿Es realmente cívico el nacionalismo catalán y étnico el vasco?", a *Papers*, núm. 72, pgs. 67-85.

ZUELOW, Eric & Margaret Mary NIKOLAS (2001), "What is nationalism?", a *The Nationalism Project* (www.nationalismproject.org).

ZÚÑIGA RIVAS, Claudia & Rodrigo ASÚN INOSTROZA (2003), "Identidad regional en un contexto de cambio", a *Psicología Política*, núm. 26, pgs. 73-92.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante